

PIRİ REİS HARİTASI'NIN 500. YILI

Uluslararası

GELİBOLU

SEMPOZYUMU

9-10 MAYIS 2013

BİLDİRİLER

ÇANAKKALE

Uluslararası GELİBOLU Sempozyumu BİLDİRİLER

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

ULUSLARARASI GELİBOLU SEMPOZYUMU

BİLDİRİ KİTABI

9 - 10 Mayıs 2013

EDİTÖR

PROF. DR. RAMAZAN GÜLENDAM

Gelibolu Limanı

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Ramazan GÜLENDAM
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK
Doç. Dr. Mehmet Fatih YAVUZ
Yrd. Doç. Dr. Ferudun Hakan ÖZKAN
Yrd. Doç. Dr. Ali SÖNMEZ
Arş. Gör. Taner GÖK

BİLİM KURULU

Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK
Prof. Dr. Ramazan GÜLENDAM
Prof. Dr. Abdullah UÇMAN
Prof. Dr. Cihan OKUYUCU
Prof. Dr. Mehmet ŞEKER
Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN
Prof. Dr. Ekrem İŞİN
Prof. Dr. Ali Osman UYSAL
Prof. Dr. Aynur KOÇAK
Prof. Dr. Mahmut KAPLAN
Prof. Dr. Süleyman DEMİRCİ
Doç. Dr. Mehmet Fatih YAVUZ
Doç. Dr. Gülgün YAZICI
Doç. Dr. Ömer ÇAKIR
Doç. Dr. Rüstem ARSLAN
Doç. Dr. Mesut AYDINER

Hazırlık-Tasarım-Baskı:

Pozitif Matbaa

Çamlıca Mah. 145. Sk. No: 10/19 Yenimahalle / Ankara

Tel: 0312 397 00 31 - Faks: 0312 397 86 12

www.pozitifmatbaa.com - pozitif@pozitifmatbaa.com

İÇİNDEKİLER

Samuel N. C. Lieu	
THE VIEW FROM ABARNIS	1
Barry Strauss	
GELİBOLU, AEGOSPOTAMI, AND NEGOTIATING DEFEAT ON THE DARDANELLES, 405 BC (AND 48 BC)	11
Gregory C. McIntosh	
PİRİ REİS HARİTASI (1513) ÖNEMLİDİR. ÇÜNKÜ...	15
Prof. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK	
GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ'NİN FIRSATNAME ADLI ESERİ	17
Prof. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK	
GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ'NİN DERLEMESİYLE ÇAĞININ SIRADIŞI MUTASAVVIFI MUHYİDDİN MEHMED-İ DÂĞÎ'NİN MENKİBELERİ	72
Doç. Dr. Ömer ÇAKIR	
ŞEHZADE SÜLEYMAN PAŞA İLE İLGİLİ ÇANAKKALE MUHAREBELERİ SIRASINDA YAZILAN ŞİİRLER	99
Prof. Dr. Mehmet ARSLAN	
GELİBOLULU ÂLÎ ve KERBELÂ	107
Ozan YILMAZ	
TÜRK ŞERH EDEBİYATI'NDA GELİBOLU	111
Doç. Dr. Halil İbrahim YAKAR	
GELİBOLULU SUN'İ VE DÎVÂNI	120
Dr. Niyazi Ünver	
GELİBOLULU SÜRÛRİ VE NAZİRECİLİĞİ	142
Seher Keçe Türker	
ŞAİR PİRİ REİS'İN GELİBOLU'YA KATKILARI	159
Yrd. Doç. Dr. Tefik SÛTÇU	
NAMIK KEMAL'İN HAYATINDA VE ESERLERİNDE GELİBOLU	166
Prof. Dr. İbrahim SEZGİN	
GELİBOLU BARUTHANESİNİN BÖLGE EKONOMİSİNE KATKISI	179
Doç. Dr. Murat Yıldız.....	188
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN EN ESKİ KURUMLARINDAN GELİBOLU ACEMİ OĞLANLAR OCAĞI	188
Volkan Ertürk	
OSMANLI DEVLETİ'NDE ÜST DÜZEY DEVLET RİCALİNİN BİR SÜRGÜN YERİ OLARAK GELİBOLU	196
Levent KURU	
18. YÜZYIL'DA GELİBOLU ve CİVAR KALELERDE SÜRGÜN ve KALEBENDLİK	205
Prof. Dr. Mehmet ŞEKER	
GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ'NİN TARİHÇİLİĞİ	218
Yrd. Doç. Dr. Türkan Polatçı	
AVRUPALI SEYYAHLARIN İZİNDE: XVI. YÜZYILDA GELİBOLU	237
Yrd. Doç. Dr. Lokman ERDEMİR	
BALKAN VE ÇANAKKALE MUHAREBELERİ'NİN GELİBOLU'YA ETKİLERİ	246
Neddet Öztürk.....	257
KÜNHÜ'L-AHBÂR'IN OSMANLI TARİHİ BÖLÜMÜNÜN KAYNAKLARI (1300-1402) I	257

Yard. Doç. Dr. Hayri ÇAMURCU	
Yard. Doç. Dr. Şaban TEZCAN	
GELİBOLU İLÇESİ'NİN CUMHURİYET DÖNEMİNDE NÜFUSUNUN GELİŞİMİ	265
İlker Bayram	
ADNAN MENDERES İKTİDARININ SONLARINA DOĞRU GELİBOLU	276
Necat Çetin	
BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ (BCA) MÜHTELİT MÜBADELE KOMİSYONU TASFİYE TALEPNAMELERİNE GÖRE GELİBOLU'YA İSKAN EDİLEN MÜBADİLLERİN GELDİKLERİ MEMLEKETLERİ VE GELİBOLU'DA İSKAN EDİLDİKLERİ İDARİ BİRİMLER	282
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	
YAZICIOĞLU AHMED BİCAN'IN KALEMİYLE OSMANLI DÜŞÜNÇESİNDE İNSAN TASAVVURLARI	305
Şevket Yavuz	
YAZICIZÂDE MEHMED VE DİNİN TARİH NEHRİNDEKİ MÂCERASI: DİNİN ARKEOLOJİSİ, DİNLERİN DEVERÂNI VE MUHAMMEDİYYE	317
Dr. Rıdvan Özdiñ	
NÂMIK KEMÂL ve TASAVVUF	331
Hanife DÖNMEZ	
YAZICIOĞLU MEHMET VE MUHAMMEDİYE	345
Yrd. Doç. Dr. Murat ŞİMŞEK	
GELİBOLULU ZÂTÎ SÜLEYMAN EFENDİ'NİN (V. 1175/1761) MİFTÂHUL-MESÂİL ADLI ESERİ VE BU ÇERÇEVEDE FIKIH ANLAYIŞI	353
Doç. Dr. Gülgün YAZICI, Beyza TERZİ	
GELİBOLU MEVLEVÎHÂNESİ'NDEN YETİŞEN BİR DEĞER: GELİBOLULU ELHÂC ŞÂKİR EFENDİ ve DİVÂNÇESİ	368
Doç. Dr. Derya Altunbaş	
GELİBOLU'DA KÜLTÜR VE TARİHÎ TAŞINMAZ VARLIKLARI KORUMAK	374
Yrd. Doç. Dr. Gül SARIDİKMEN	
GELİBOLU DOĞUMLU RESSAMLAR: GELİBOLULU SÜLEYMAN, MÜLAZİM GELİBOLULU İHSAN/SÜVARİ İHSAN, FUAT SOYHAN, NURETTİN AKAT VE ELİF NACİ	385
Dr. Aslıhan Erkmn	
ÂŞIK ÇELEBİ TEZKİRESİ'NDE RESMEDİLEN GELİBOLULU VE YOLU GELİBOLU'DAN GEÇMİŞ ŞAİRLER	405
Göknur Bektaş	
2011-2012 GELİBOLU YARIMADASI YÜZEY ARAŞTIRMALARI	416
A. Osman UYSAL	
GELİBOLU'DAKİ OSMANLI CAMİ VE MESCİTLERİ	424
Doç.Dr. Deniz DEMİRARSLAN	
GELİBOLU'DA DEĞİŞEN YERLEŞİM KÜLTÜRÜ ve GELENEKSEL KONUTLARDAN APARTMANLAŞMAYA DÖNÜŞÜM	445
Yrd. Doç. Dr. Semiha Alter	
GELİBOLU OSMANLI MİMARİSİNDE TARİKAT YAPILARI	463
Fetay SOYKAN	
TARİHSEL BİR GÖRÜNTÜ OLARAK GELİBOLU RUS ANITI	499
Mustafa H. Sayar	
GELİBOLU VE ÇANAKKALE BOĞAZININ ESKİÇAĞDAKİ DURUMU	505

THE VIEW FROM ABARNIS
The Battle of Aigospotamoi as seen from the Asiatic shore of the Hellespont

Samuel N. C. Lieu¹

Abstract: The Battle of Aigospotamoi was a cross-channel naval engagement with the Spartan fleet coming out of its base at Lampsakos (modern Lapseki) and crossing the Hellespont to surprise the Athenian fleet at Aigospotamoi. However, the main thrust of research has been on the location of Aigospotamoi on the European shore of the Thracian Chersonese (Gallipoli Peninsula). A toponym which features prominently in the account of the battle is ancient Abarnis (modern Çardak). This lecture examines the role of Abarnis in the events of the battle and the clues it might give to the location of the scene of battle.

The Battle of Aigospotamoi, one of the most decisive battles of the ancient world, and unique in being an amphibious engagement, took place on a strand on the European shore of the Thracian Chersonese. Our ancient sources are unambiguous on its European provenance but the vagueness of the topographical details on the exact location of the site of this famous battle has meant that up to now the main emphasis of the research has been on the search for a suitable stretch of the European shore of the Dardanelles (ancient Hellespont) between the ancient port-cities of Sestos and Kallipolis, i.e. between modern Akbaşı Liman and Gelibolu. This is justified by the evidence of the Roman geographer Strabo who placed the ‘small city’ (πολίχνη) of Aigospotamoi between these two sites although there is considerable dispute between textual scholars as to the exact distance given by Strabo between Aigospotamoi and Sestos. The most often consulted edition of the text in the Loeb Classical Library reads:²

μετὰ δὲ Σηστὸν ἐπὶ Αἰγὸς ποταμοὺς διακόσιοι ὀγδοήκοντα, πολίχνην κατεσκαμμένην, ὅπου φασὶ τὸν λίθον πεσεῖν κατὰ τὰ Περσικά: εἶτα Καλλίπολις, ἀφ’ ἧς εἰς Λάμψακον διάρμα εἰς τὴν Ἀσίαν τετταράκοντα: εἶτα πολίχνην κατεσκαμμένον Κριθωτή: εἶτα Πακτύη: εἶτα τὸ Μακρὸν τεῖχος καὶ Λευκὴ ἄκτῆ καὶ τὸ Ἰερὸν ὄρος καὶ Πέρινθος, Σαμίων κτίσμα: εἶτα Σηλυβρία.

After Sestos one comes to Aegospotami, eighty stadia, a town which has been razed to the ground, where it is said, the stone [i.e. meteor] fell at the time of the Persian war. Then comes Callipolis, from which the distance across to Lampsacus in Asia is forty stadia; then Crithote, a little town which has been razed to the ground; then Pactye; then “Macron Teichos”, Leuce Acte, Hieron Oros, and Perinthus, founded by the Samians: then Selybria.

But the editor pointed out that the original text reads ‘two hundred and eighty stadia’ which would have placed the town in the vicinity of Gelibolu, now virtually a twin-town with Lapseki because of the important ferry crossing since Byzantine times. The cross-channel connection will be even stronger if rumours of a ‘Hellespont Bridge’ linking the two continents were to become reality.

My interest in this cross channel link began when I became Professor of Ancient History at Macquarie University in 1996. Like all good new immigrants to this relatively young nation, I felt I ought to read something about her past and as soon as I was allowed to use the local public library, I borrowed Alan Moorehead’s now

¹ FRAS, FRHistS, FSA, FAHA

Inaugural Distinguished Professor of Ancient History, Macquarie University, Sydney, NSW 2109, Australia, e-mail: samuel.lieu@mq.edu.au

² Strabo, *Geog.* VII, Frag. 55 (56), (Ed. and Trans. H.S. Jones), Loeb iii, London 1924, p. 374-76.

standard account of the Gallipoli campaign of 1915.³ I was immediately struck by the survival in his account of a number of classical toponyms on the Gallipoli Peninsula and along the Dardanelles. This took me by surprise as I had previously thought that centuries of Ottoman rule after the fall of Byzantium would have led to the ancient and medieval Greek place-names being completely Turkicized. Krithia (now Kirte or more popularly Alçitepe), the failed objective of the Allied landing at W Beach, is clearly derived from the Greek word for barley (*krithē* κριθή). Maidos (mod. Eceabat), another failed objective had clearly retained some element of the name of the ancient port city of Madytos and similarly Lapseki from Lampsakos – names familiar to anyone who had read about the Ionian War from the pages of Xenophon's *Hellenica*. Another well-known campaign-name Anafarta, though not Classical, is of Byzantine Greek origin as the township was already known as such in the division of the peninsula by the victors of the Fourth Crusade in 1204-05.⁴ I did not realize then that the iconic name of Gallipoli was not derived from Italian through Venetian occupation of the region after the Fourth Crusade but from the important Byzantine port-city of Kallipolis which in Greek means 'fine city' or that Cape Helles owes its name to Elaïos, a loyal ally of Athens. Less well known is that the famous Bulair Lines guarding the neck of the isthmus owe their name to the Greek Byzantine village of Plagiaron (Türk. Bolayır). Closer home we have the equally iconic name of the Dardanelles which is not derived from Homeric Dardania but from the small coastal city of Dardanos – the very name of the campus which is hosting our conference. Transferred in its diminutive form 'Dardanellum' to the new Ottoman foundation of Çanakkale in the late Middle Ages and then made into plural form in the then local dialect of Graeco-Italian as 'Dardanelli' – hence the Dardanelles. This explains why the name 'Dardanelles', like Aigospotamoi, is always in the plural. Originally used to designate the pair of inner forts, viz. Çimenik Kalesi and Kilihütbahir, it eventually came to be applied to the Straits they guarded and replace the ancient name of Hellespont from the 16th C CE onwards.⁵ The direct survival of the names Gallipoli (Kallipolis or Kallipolē in Modern Greek) and Lampsakos-Laseki is also a reminder that both these port-cities had a significant Greek-speaking minority until the population exchange of 1922.

So much for onomastic survival from Classical times. In 405 BCE, the Peloponnesian fleet was based throughout the week-long campaign at Lampsakos (modern Lapseki) – a city which Lysander had taken by force. Like all the major coastal Greek cities in the region, Lampsakos was a tributary to Athens after the Persian Wars. She and Abydos were the two most important cities on the Asiatic shore of the Hellespont. The ancient city was known to have had an acropolis⁶ and this would have been located on one of the low hills behind the town where a certain amount of archaeological *spolia*, mainly tomb-stelae, column-drums and a type of widow-mullion special to the classical architecture of the region, can still be seen lurking in the long grass and in the few public open spaces.⁷ In her heyday, Lampsakos was one of the major Greek cities of Western Asia Minor and the equal of Ephesus or Pergamum. She had a strong currency – the famous Lampsacene staters because of her access to gold mines. A long list of distinguished philosophers, historians and scientists hailed from Lampsakos yet her richly documented classical past remains surprisingly understudied by modern scholars probably because of the lack of physical antiquities on her present site.⁸

Since Roman times, Kallipolis (Gelibolu) and Lampsakos performed the role of Dover and Calais of the Dardanelles. Lampsakos had an illustrious career in the Byzantine period because she gradually replaced Abydos

³ A. Moorehead, *Gallipoli*, London 1956; new edition with additional illustrations by A. Moyal, London 1989.

⁴ *Partitio terrarum imperii Romani*, (Latin version ed. A. Carile), *Studi Veneziani* 7, Florence, 1965, pp. 218-19.

⁵ On transformation Greek, Roman and Byzantine place-names in the Hellespontine region see my forthcoming article with J. Sheldon, 'Damn the Dardanelles! – Vel Onomastica Callipolitana' in *The Roman and Byzantine East – Studies in Honour of Sir Fergus Millar FBA*, *Studia Antiqua Australiensia* 7 (Turnout, 2015, forthcoming).

⁶ Athenaeus, *Deipnosophistae* XI,508F (Ed. and Trans. S. Douglas Olson), *Athenaeus, The Learned Banqueters*, Loeb vii, Camb. MA 2011 pp. 488-89.

⁷ D. Müller, *Topographischer Bildkommentar zu den Historien Herodots, Vol. 2 Kleinasien und angrenzende Gebiete mit Südostthrakien und Zypern*, Tübingen 1997, p. 870-71.

⁸ *Die Inschriften von Lampsakos*, ed. P. Frisch, *Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* 6, Bonn 1978, esp. pp. 103-57, remains the only source of much of the history of the city. The work of Sarantēs (cited above) is primarily a family history. A useful summary of the history of the city in the Classical Greek period can be found in *Inv. no. 748* (Avram). See also Leaf, *Strabo*, 106-07 for a brief list of 'Notables of Lampsakos'.

as the main crossing to Europe from Asia. After the break-up of Seljuk Empire in the fourteenth century it became part of the Emirate of Karasi and by 1336 it had come under Ottoman control.⁹ Once the Ottomans had occupied Kalli(ou)polis-Gelibolu after a disastrous earthquake in 1354, the passage of her armies to Europe was greatly eased as the Bosphorus, the other main crossing into Europe remained in Byzantine hands. The crossing from Lampsakos to Gelibolu in the Ottoman era however did not start from the modern harbour of Lapseki with its breakwaters but at Şarsı (i.e. modern Sardak) about 4 km east of modern Lapseki. There is little doubt that Şarsı was a settlement in the Classical and Byzantine periods. Today, the interior of the only mosque at Sardak, built in 1426 by Yakup Bey, the Governor of Gelibolu, is divided by a row of columns topped by Byzantine capitals which were very probably *spolia* found on the site at the time of the construction.¹⁰ In 1359 the papal legate (later Saint) Peter Thomas (1305–66 CE), the former Bishop of Coron in the Morea, led a successful combined Latin League and Byzantine raid against Lampsakos which resulted in the destruction of its fortifications. A brief account of the victory is given in the biography of this warrior saint by Philippe de Mézières, the energetic Crusader propagandist and Chancellor of Cyprus.¹¹

Amongst other things, on one occasion he adopted a suggestion that he should seize from the Turks a certain castle called Lampsakos, somewhat inland from the [Aegean] Sea; for this he made use of his own galleys and those of the Emperor. He and his men launched themselves against the fortress and seized it, through God's help and the legate's inspired and fervent exhortations, and after a great deal of work and many perils. They gave thanks to God, sacked and burnt the castle, and after counsel, took the road back to their galleys.

The Christian raiders were ambushed by the Ottomans who were incensed by the destruction of their city, and, had not the Hospitallers stood their ground, the withdrawal would have turned into a rout. To prevent another such raid a large tower was built, probably for observation, on a promontory opposite to Gallipoli designed and constructed by a Genoese architect by the name of Salagruzo de Negro at the order of Süleyman on his way to Europe in 1409/10 (or earlier).¹²

Lampsakos, like Gelibolu (ancient Kallipolis), is one of the few cities of the classical antiquity which had succeeded to preserve vestiges her classical Greek name even after the Turkicization of place-names after 1927. I believe its Turkish name in 1915 was La(m)psaki which is even closer to the classical version than the modern Lapseki but in the Ottoman period the Greek-speaking community in the city maintained the use of the full classical name but minus the final sigma (i.e. Λάμψακο) until their departure from the city after 1922.¹³ Leaf noted in 1911 that 'one quarter of its population were said to be Christians' and 'From this harbour (i.e. Lapseki) constant communication is maintained with Gallipoli; indeed the Christian children of Lapsaki (*sic*) go to and fro daily to

⁹ Karasi was variously described as a *beylik* (province) or an emirate because of its previous status but it was certainly on the list of Ottoman *sanjaks* given by Lauro Quirini c. 1430. Cf. E.A. Zachariadou, 'Lauro Quirini and the Turkish sandjaks' in B. Lewis *et al.* (eds.), *Raiyyet Rûsûmu: Essays presented to Halil Inalcik on his Seventieth Birthday by his Colleagues and Students*, Camb. MA, 1987, p. 7.

¹⁰ See text and photographs in V. Tolun, 'Çanakkale: Ottoman Gateway to the Mediterranean' in F. Özdem *et al.* (eds.), *City of Legends and Epics: Çanakkale*, İstanbul 2012, pp. 154–56.

¹¹ Philippe de Mézières, *The Life of Saint Peter Thomas*, (Ed. J. Smet), Rome 1954, III, p. 85.8–15: Nam inter alia ipse semel cum galeis praedictis et galeis imperatoris, consilio ventilato, ad quoddam castrum expugnandum Turcorum a mari satis remotum, Lapsaco vocatum ivit. Ipse quidem et sui manu forti castrum fortiter expugnaverunt, et tandem adiutorio Dei et admonitionibus divinis et ferventibus ipsius legati post multos labores et pericula castrum fortiter obtinuerunt, et gratias Deo reddentes, castrum expoliaverunt et combusserunt, et consilio determinato se posuerunt ad viam galearum. On the raid led by Peter Thomas against Lampsakos and the Gulf of Saros which was often regarded as the first Crusade against the Ottomans, see Inalcik, *Ottoman Turks*, p. 237–38. Trans. N. Housley, *Documents of the Later Crusades*, London 1996, p. 83.

¹² Ducas, XIX,2, ed. Grecu, p. 123.15–19 (88.18–89.1 CSHB): Ἦν δὲ ἐν Λαμψάκῳ κτίζων ἐπ' ὀνόματι τοῦ Μουσοῦλμᾶν πύργον ἕνα παμμεγέθη ἐν τῇ ἀκτῇ τῇ ἀπέναντι Καλλιουπόλεως· ὁ δὲ δομήτωρ ἦν Σαλαγρούζω δὲ Νέγγρω, Γενουίτης εἰς τῶν εὐγενῶν· ὃν καὶ οἰκοδομήσας, ὡς ἔπρεπεν, καὶ ἰδὼν αὐτὸν ὁ Μουσοῦλμᾶν ἐδωρήσατο αὐτῷ πλεῖστα χρήματα. The refortification was necessary because of the destruction of the fortress at Lampsakos by the papal legate Peter Thomas in 1359. Ducas suggests a date for the construction which is linked with Süleyman's return to Europe via Gallipoli to fight Musa in 1410. Id. p. 123.19–21 (89.1–3 CSHB): Καὶ περᾶσας ἐν Καλλιουπόλει καὶ καθίσας ἐν πότεις καὶ ἀμεριμνίαις, εὐφραϊνόμενος καὶ ἀσελγαίνων, οὐκ ἐφρόντιζε περὶ τοῦ Μωσῆ. But Sülaymen did not cross at Gallipoli in 1410 as the latter was then in Musa's hands.

¹³ See esp. S.G Sarantēs, (Σ.Γ. Σαραντής), *ἡ πατρίδα μου Λάμψακος* (Athens, 1987) 10, 37 etc.

attend school.¹⁴ The former Hellenic quarter of the town is easy to identify if one realizes that at the centre of the district the *çami* or mosque is the converted Greek Orthodox Church of the Holy Virgin and a well cast bronze bell belonging to a church of the ‘Hellespontine Diocese’ which was on exhibition in the courtyard of Çanakkale Archaeological Museum in 2012 might well have once rung from her belfry.

It is difficult to imagine that in ancient times Lampsakos did not have some political and economic interest or ambition on the opposite (i.e. European) shore of the Hellespont. The Elder Miltiades who established a personal and later Athenian fiefdom on the neck of the isthmus of the Thracian Chersonese found himself in a conflict situation with Lampakos. He was captured by the Lampsakenes and was later released through the personal intervention of Croesus, the King of Lydia.¹⁵ His successor, Stesagoras, was said to have been murdered by a Lampsakene. As a result athletes from the offending city were not welcome at the games held in his honour on the Chersonese.¹⁶ It is not impossible that Lampsakos had established some kind of *pereia* i.e. a coastal zone of influence on the peninsula in the same way that Mytilene on Lesbos regarded the city of Sigeon at the entrance of the Hellespont as within her zone of influence and was prepared to wage a war with Athens to defend her interest. If Lampsakos did possess a *pereia* on the Gallipoli Peninsula then the stretch of coastline between the entrance to the Sea of Marmara and the end of Gelibolu Liman would have most likely been under her political and economic influence. This may explain why the Athenian fleet was unable to use the excellent strands at Gelibolu Liman and at Hamzaköy to beach their ships. Had they been able to do so they would have also gained themselves the distinct advantage of an up-current location in relation to the Peloponnesian fleet at Lampsakos.

The name Abarnis occurs only once in the account of Xenophon on the Battle of Aigospotamoi. While the main Athenian fleet was caught off-guard, Konon, with his greater experience and resilience was able to recover from the shock of the ambush and put to sea quickly with a small squadron of eight ships. Konon was spared the death sentence passed on the other Athenian admirals at the infamous trials after the battle of Arginusae in 406 BC because he was blockaded at Mytilene after suffering a defeat by a Peloponnesian fleet in the summer of that year and subsequently played no part in the battle.¹⁷ Konon realized that the fate of the Athenians was sealed once the unequal contest had begun. He realized too that there was not enough time for his squadron to board their main sails they needed for the open sea from the depot at their temporary base at ‘Aigospotamoi’. The mainsails of Greek triremes were made of heavy linen and were usually left on shore when battle was imminent. Konon knew that the Peloponnesians who had made a swift dash across the channel to ambush the Athenian fleet on the beach would have left their main sails behind and he, either through intuition or reliable intelligence, guessed correctly that they had not been left in the harbour of Lampsakos but at Abarnis. His bold and opportunistic action not only enabled him to escape but also deprived the Peloponnesians of the means to give chase even though they would have captured a significant number of mainsails from the hapless Athenians. The exact words of Xenophon, in the excellent edition and translation of Professor Peter Krentz, are:¹⁸

Κόνων δὲ ταῖς ἐννέα ναυσὶ φεύγων, ἐπεὶ ἔγνω τῶν Ἀθηναίων τὰ πράγματα διεφθαρμένα, κατασχὼν ἐπὶ τὴν Ἀβαρνίδα τὴν Λαμψάκου ἄκραν ἔλαβεν αὐτόθεν τὰ μεγάλα τῶν Λυσάνδρου νεῶν ἰστία, καὶ αὐτὸς μὲν ὀκτώ ναυσὶν ἀπέπλευσε παρ' Εὐαγόραν εἰς Κύπρον, ἡ δὲ Πάραλος εἰς τὰς Ἀθήνας ἀπαγγελοῦσα τὰ γεγονότα.

Conon, fleeing with the nine ships when he recognized that all was lost for the Athenians, put in at Abarnis, the headland (ἄκρα) of Lampsakos, and there (αὐτόθεν) seized the main sails of Lysandros' ships. He himself sailed away with eight ships to Euagoras in Cyprus, while the Paralos went to Athens to report what had happened.

¹⁴ W. Leaf, *Strabo on the Troad, Book XIII, Cap. 1*, Cambridge 1923, p. 93. On Greek Orthodox schools at Gallipoli at the turn of the last century see K.G. Louizou (Κ.Γ. Λουϊζου), ‘Ἱστορία Καλλιπόλεως Ἀνατολικῆς Θράκης’ *Thrakika (Θρακικά)* 25 (1956), 20.

¹⁵ Hdt. VI.34.1-36.2.

¹⁶ Hdt. VI.37.1-38.2.

¹⁷ Xen. *Hell.* I.6.19-21.

¹⁸ Xen. *Hell.* II.1.29, *Xenophon Hellenika* I-II.3.10, (edited with an introduction, translation and commentary by P. Krentz), Oxford 1989, p. 74 and 75.

Abarnis does not feature in any of the other ancient accounts of the battle but surprisingly this unique mention has found no place in the otherwise excellent commentaries on Xenophon's *Hellenica* by Underhill and Krentz.¹⁹ Even more surprising is the lack of an entry on Ἀβάρνις in the authoritative *Inventory* of Hansen and Nielsen.²⁰ Donald Kagan, in his standard narrative of the battle mentioned Konon's escape to Cyprus but does not mention his raid on Abarnis which facilitated his escape nor is the site of Abarnis marked on the detailed map of the Hellespont in his book.²¹ One would assume from Xenophon's account of the battle that Abarnis lies somewhere *en-route* of the Peloponnesian fleet's short voyage to her greatest victory from her base in Lampsakos. Theodore Horn, a commentator of a school's edition of Xenophon's *Hellenica* speaks for many when he says:²²

Cape Abarnis is a headland to the south (*sic*) of Lampsacus. No doubt the sails were deposited on the beach below, and not on the cliff top. There would be little time for Conon's men to climb cliffs and carry down the heavy sails of 200 triremes and stow them on board. They seem to have been most inadequately guarded, if at all. It was a bold raid, and we should like to know what Lysander said or thought when he found out what had happened.

Alas, there was no Cape Abarnis in the same way as we have Cape Abydos or Kephez (or Dardanos) Point southwest of Lampsakos. The ancient city of Lampsakos and her modern successor Lapseki fronts an open bay almost a mile across which offers reasonable anchorage, especially with the help of breakwaters. The town also spreads along the foot of gentle slopes running eastwards from the town to a height of 500 feet.

With no obvious sign of a headland at Lampsakos, scholars had to turn elsewhere to locate the site of Abarnis and the obvious candidate is Çardak. Çardak Burnu marks the beginning of the northern entrance to the Straits on the Asiatic shore as it consists of a long curved low-lying sand-spit enclosing a permanent lagoon. It was Walter Leaf who visited the site in 1911 who confidently made the identification:²³

Çardak may in fact be confidently identified with the ancient Abarnis, which Strabo does not mention, through the name occurs in history. After the battle of Aigospotamoi, Konon with his nine remaining triremes landed here, and carried off the masts (*sic!*) and sails which the Spartans had left behind them when attacking; it appears therefore that part at least of their fleet had used this harbour as a base. Apollonios speaks of "Abarnis' sandy shore" (i 932). But we learn most from Stephanos. He gives the form as Abarnos, but quotes "Herodotus" (Herodianos? Herodotus does not name it) in favour of Abarnis. He calls it "a town and promontory of the Parian territory" but goes on to say that Hekataios in his description of Asia says that is a promontory of Lampsakos. (Cf. Theophrastos, *Hist. Pl.* i 6, 13, φύεται δὲ καὶ περὶ Λάμψακων ἐν τῇ Ἀβάρνιδι.) Ephoros says that it was named after Abarnis in Phokis by the Phokians who founded Lampsakos. Sophokles (the grammarian) in his commentary (on Apollonios) relates that the original name as Aparnis, because Aphrodite here disowned (ἀπαρνῆσατο) the hideous child Priapos whom she had borne (to Dionysos) and that this name was corrupted to Abarnis.

As an ancient site, Abarnis is best known for its association with the 'Voyage of the Argonauts'. According to Apollonios of Rhodes, it was the main stopping place on the Hellespont and he also gives the impression that it was the port of Lampsakos:²⁴

From there they rowed eagerly across the depths of the Black sea, keeping the land of the Thracians on one side and, on the other, the opposing coast of Imbros lying seaward. And just as the sun was setting they reached the tip of the Chersonesus. There a stiff south wind was blowing for them, and they raised their sails to the following wind and entered the choppy currents of Athamas' daughter. One open sea was left behind at dawn,

¹⁹ *Xenophon Hellenica*, (Text by E.C. Marchant, Notes by G.E. Underhill), Oxford 1906, and Krentz, *op. cit.*

²⁰ M. H. Hansen and T.H. Nielsen (eds.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis - An investigation conducted by the Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation*, Oxford 2004.

²¹ D. Kagan, *The Fall of the Athenian Empire*, Ithaca, New York and London 1987, pp. 384-96. the map in question is on p. 387.

²² T. Horn, *The Fall of Athens - Selections from the Hellenica of Xenophon Books I and II*, London 1962, p. 48.

²³ Leaf, *op. cit.* 93-94.

²⁴ Apoll. Rhod. *Argonautica* I.922-935, (Ed. and Trans. W.H. Race), *Apollonius Rhodius, Argonautica*, Loeb Classical Library, Camb. MA 2008, p. 74-77.

while during the night they were traversing another sea inside the headlands of Rhoeteum, as they kept the land of Ida on their right. After leaving Dardania, they headed for Abydos, after which they passed Percote, the sandy shore of Abarnis, and holy Pityeia [i.e. Lampsakos]. And so during that night as the ship proceeded by sail and oar, they traversed the length of the Hellespont, turbulent with eddies.

The identification of Çardak with Abarnis has now been accepted by the compilers of the *Barrington Atlas*.²⁵ This makes the absence of an entry on Abarnis in the *Inventory* even more perplexing. The much consulted *Landmark Xenophon* however is more skeptical and has left the identification vague and the site unmarked in the relevant map on the campaign of Lysander.²⁶

In 2008 the present author made the first of a regular visits to the Dardanelles and was based on that occasion at Gelibolu-Hamzaköy. For most visitors, the ferry-crossing to Lapseki (ancient Lampsakos) is a routine journey and one which I combined with reading and rereading the account of the battle by Xenophon. With a 360° view of the part of the Hellespont in question when the ferry was mid-channel a number of questions concerning Xenophon's account immediately came to my mind:

1. The down-stream current which sweeps past Lapseki in a southwesterly direction is probably stronger here than anywhere else in the Hellespont and it is also unidirectional, i.e. without any sign of a counter-current along the European shore as at Kilihütbahir (anc. Kynossēma). An experienced admiral like Konon would have thought twice before putting the Athenian fleet at a significant disadvantage by crossing over to a beach on the European-side of the channel situated down-current from Lampsakos. But then he was faced with a relatively inexperienced board of fellow fleet-commanders who could easily have out-voted him.

2. Greek triremes, built entirely for speed, did not normally carry skiffs (i.e. lifeboats) on board. The Athenians would have had to find a strand at least a mile long to beach 180 triremes allowing ten feet apart in order for all the crews to disembark and forage. But there were and are few candidates on the European shore for such a long strand. The Hellespont and the Bosphorus are both drowned valleys of ancient rivers caused by the foundering of continental blocks some 60 million years ago while the coastline is the result of the submergence of the edges of the remaining land. Before then what is now Eastern Thrace was a massive land-bridge joining Europe and Asia. No river flows in a straight line, not even on a plain because the slightest interruption to the flow would cause it to swing from side to side. Since the current impinges most strongly on the concave or outside of the curve, maximum undercutting therefore takes place there. On the other hand there is less erosion and even deposition in the slack of the current on the inside of convex bend. In the case of the Hellespont, the flow of the water in the channel erodes the European shore generating a series of projecting bluffs and steep cliffs while at the same time deposits its silt along the Asiatic creating a more marked foreshore which allows for lateral traffic both by sea and along a marked coastal plain. The notoriously strong southwest-trending current makes sand deposition difficult along the European shore except in natural bays such as those at the modern ferry-port of Gelibolu (ancient Kallipolis) with its long beach fronting Gelibolu Liman and the popular holiday resort at Hamzaköy (adjacent to ancient Krithote) inside Bağçeşme Bay and immediately east of Gelibolu. Both of these strands have the advantage of being up-current from Lampsakos (Lapseki). The building of the modern coastal road, the Edirne-Çanak Yolu, by means of cutting into the bluffs and reclaiming from the sea at the end of the last century had completely refigured the European shoreline of the Dardanelles from Gelibolu to Eceabat (Madytos) and allowed for new beaches to be formed. A glance at the 1915 British General Staff map of the Gallipoli Peninsula will show that there is no major strand marked between Gelibolu and the ruins of ancient Sestos at Akbashi Liman. Rise in sea-

²⁵ *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, (Ed. R.J.A. Talbert), Princeton N.J. 2000, Map 51.

²⁶ R. B. Strassler ed. *The Landmark Xenophon's Hellenika*, New York 2009, p. 46: *comm. ad 2.1.29a* (p. 46): 'Abarnis: precise location of this promontory unknown.' It is not marked on Map 2.1.16, *ibid.* p. 44.

level cannot account for the disappearance of strands which might have been extant at the time of the battle. As Peter Jablonka has well summarized:²⁷

At the Dardanelles the sea level was -50 m. at about 10,000 B.P., it rose to today's level by 6000 B.P. and since then has only fluctuated by about 2 m. Locally drawn sea-level curves tally quite well with predictions from model calculations. The silting up of the bay at the mouth of the Scamander at Troia was due to a loss of energy and accelerated sedimentation at the river delta, not to a drop in sea level.

3. The element of surprise was crucial to the outcome of Lysander's stratagem. However, the distance between Lampsakos and the European shore was not so great that movement of the enemy fleet could not be observed easily, even at sea-level, by the disembarked Athenian crews at Kalalurno Tepesi. The distance from Lampsakos to Karakova Burnu is of course very much greater and the story of the spy-ships would fit into such a scenario. However, if the Athenians did beach their triremes near Kalalurno Tepesi or between the mouths of the Cumali Dere and the Karakova Dere, they would have to make a short but steep climb from the shore to find any provision and this would put them in an even better position to observe what was happening on the opposite shore of the channel and detect Lysander's fleet bearing down on their moored or beached ships.

The first of my three observations, viz. the one concerning the currents, was also made by Strauss. He has argued that by situating the strand where the Athenians set up their base-camp nearer to modern Sütülce, the problem of unfavourable wind and current conditions facing the Athenians in the Straits could to some extent be modified:²⁸

The site of these streams (viz. Büyük Dere and Kozlu Dere) may have changed since 405 B.C., as may have the shape of the beach at the mouth of Büyük-dere. Nevertheless, then as now, the site gives rowers an advantage which a site to the southwest lacks, ...: to cross to Lampsacus, they do not have to struggle against the infamous Hellespontine winds and current. The wind is a strong northeasterly: the surface current flows southward at an average rate of 1 knot along the coast from Galata to the Karakova point and even faster in the centre of the straits. From the mouth of the Karakva-dere a fleet must row about 4.4 nautical miles to Lampsacus, against wind and current; from the mouth of the Büyük-dere it is today only about 2.8 nautical miles to Lampsacus, whose harbor is almost directly opposite. Hence. even if one is to place the settlement of Aegospotami at the mouth of Karakova-dere, it is tempting to place the Athenian fleet further to the northeast, on the end of the sandy beach that stretches for several kms between the mouth of the Karakova-dere and the Büyük-dere.

However, the southwest trending current entering the Strait of Gallipoli from the Sea of Marmara sweeps round Lapaseki situated on the inside curve of the channel with such force that almost anywhere along the European coast of the Thracian Chersonese, other than the short stretch of coast between the entrance of the Hellespont from the Sea of Marmara to modern Gelibolu, has to be considered as down-current for the purpose of sailing cross-channel to Lapaseki. The reason why Gelibolu was so important as a crossing point in the Byzantine and Ottoman period is precisely that ships sailing out of her double-harbour could make some use of the down-current on its outward voyage to Lapaseki (Lampsakos) – an advantage not available to ports from that point westwards. An Athenian fleet positioned on a beach near Sütülce or Kalanuro (Kalanora) Tepesi would still have to row against the current to give battle to the Peloponnesian fleet. This may of course explain why they were so ready to return to their base-camp during the four days of 'Sitzkrieg'.

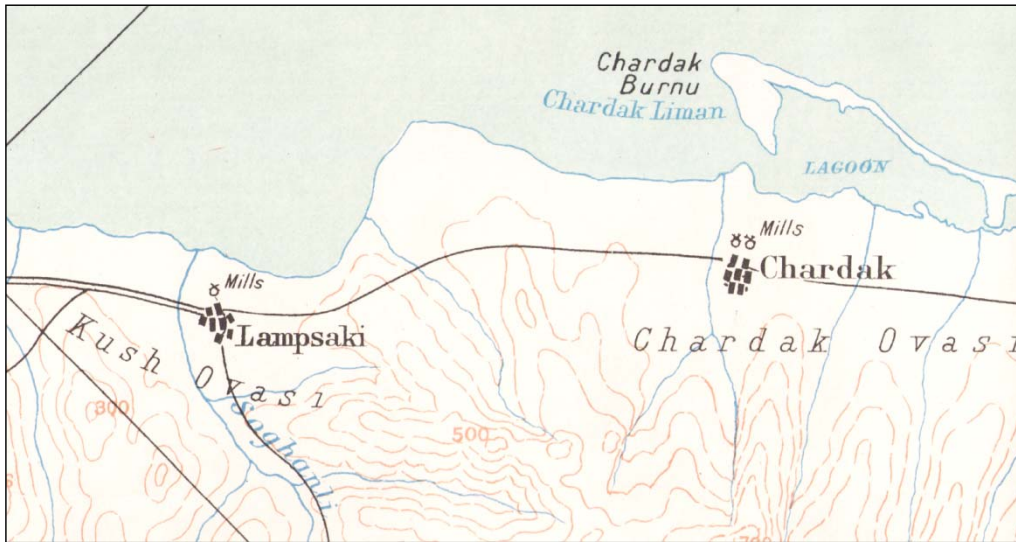
My return from the Dardanelles coincided with the publication of a 'new look' study on Athenian naval hegemony by John R. Hale, a noted US naval historian. In this he proposed a revolutionary hypothesis concerning the location of battle of Aigospotamoi which some classical scholars are likely to regard as outlandish or amateur. The venue of the disaster according to Hale was not on an uninhabited beach in the Straits opposite or below

²⁷ P. Jablonka, 'The link between the Black Sea and the Mediterranean since the end of the last Ice Age: Archaeology and Geology' in G.A. Wagner *et al.* (eds.) *Troia and the Troad – Scientific Approaches*, Berlin 2003, p. 86.

²⁸ Strauss, *Topography*, 744.

Lapseki but on a long stretch of sandy coast in the Sea of Marmara adjacent to the northern entrance to the Straits of Gallipoli and definitely ‘up-current’ from Lapseki-Lampasakos.²⁹ The proposed site of Hale is certainly within easy reach of Lampsakos. The foraging activities of the Athenians would also have been within visual or hearing distance of Alcibiades ensconced in his ‘bolt-hole’ at Paktye which is at the eastern end of the Sea of Marmara. Hale affirmed my own observation that the most obvious place for the Athenians to land and keep watch on the Spartan fleet would have been the bay in which ancient Kallipolis was and modern Gelibolu is now situated but he correctly argues that what is now Gelibolu Limanı with its fine enclosed double-harbour was not yet functioning as a crossing-point to Lampsakos and the only stretch of coast which would allow most of the Athenian triremes to beach and their crew-complement to disembark is to the north of the Gelibolu and separated from a smaller beach by a head-land. It was behind this promontory which Lysander landed his diversionary force on the day of his main assault. The long strand north of the entrance to the Sea of Marmara is also watered by a number of small streams and Hale believes this stretch of coast could therefore qualify for or was confused with the designation of ‘Goat-Rivers’.

Hale’s new theory prompted the present author to pay a brief visit in 2012 to modern Çardak – a 10 minute bus-ride from Lapseki – a toponym which features only in Xenophon’s account of the battle.

Lampsaki (Lampsakos) and Chardak (Abarnis) as shown in the British General Staff Map of 1915.

The modern coastal settlement of Çardak is dominated by an inverted-L shaped sand-spit and is used as a subsidiary ferry terminal for Gelibolu and is a minor holiday resort and fishing village. There was certainly no cliff for the Athenians to climb in order to plunder the Peloponnesian store of main sails as suggested by Horne. From the apex of the sand-spit much of the European shore from Bağçeşme Bay to the southern end of Gelibolu Liman is visible. However, what is hidden from direct view by the promontory known as Eski Fenner is the southernmost section of the long strand at the southern extremity of the European shore of the Sea of Marmara. If the Athenian fleet had indeed chosen to sail northeast rather than southwest and landed on this easternmost stretch of the coast of the Sea of Marmara, it would explain why Lysander had to post signal-boats to relay to him what was happening on the strand as the south-western end of that stretch of the coast would have been blocked from his view by the promontory of Eski Fenner. In this scenario, the Spartan fleet would have rowed into Hamzaköy adjacent to modern Gelibolu after depositing their sails at Abarnis without being seen by the Athenians on the beach during

²⁹ J.R. Hale, *Lords of the Sea – The Triumph and Tragedy of Ancient Athens*, London 2010, pp. 235-42 and 356-60.

their crossing and then catch the Athenians unawares on the strand by sailing round Eski Fenner. The Peloponnesian fleet could have remained unseen and unobserved by the Athenians who had no vantage point for observation on the strand till it was too late for them to man their ships and take to the open sea, unless of course they had posted lookouts on Eski Fenner itself.

Hale's new location of the battle explains convincingly and for the first time why the Athenian commander Konon could raid Abarnis and capture the main sails of the Spartan fleet and then continue to flee with the current southwards. Had the battle been fought to the south of Gelibolu Limanı, as almost all the historians, modern and ancient, have always maintained, then it was unlikely that Konon would have dared to set course due northeast for his small squadron and row against the fierce current for at least an hour to raid Abarnis and then once more run the gauntlet of the victorious Peloponnesian fleet before reaching the safety of Sestos then Elaious and then the open sea to Cyprus.

The hypothesis of Hale is of great importance to the study of the historical geography of the northern coast of the Hellespont and deserves serious scholarly attention and learned debate. If the famous battle did take place at the new location suggested by Hale, its 'nominal' connection with a city by the name of Aigospotamoi and known to be situated south of Gelibolu Limanı will require explanation. If Polis-Aigospotamoi was indeed situated at Kalanuro Tepesi, then it would have probably been the closest known 'toponym' to the beach where the Athenians beached their fleet. Kressa and Krithote, the two other settlements between Sestos and Kallipolis were probably too insignificant compared to Aigospotamoi – a name known to Athenians from the work of Herodotus where it features as a clear landmark in the story of Artaΰctes.³⁰ The new location of Aigospotamoi may explain why a number of cities to the west of Karakova Dere were listed in an anti-clockwise direction by Ps.-Skylax, the unknown author of a navigation manual written in the fourth century BCE, as 'within the Aigospotamos (*sic*)':³¹

After the gulf of Melas is the Thracian Chersonese; the cities in it are these: Kardia, Ide, Paeon, Alopekonesos, Araplos (or *Drabos?*), Elaious, Madytos, and six stades away Sestos at the mouth of the Propontis. Within the River Aix (i.e. Aigospotamos) are Kressa, Krithote and Paktye. Up to this point is the Thracian Chersonese. It is a journey on foot of 40 stades from sea to sea along the ridge of the isthmus. In the centre of the isthmus is a city called Agora. The length of the Chersonese from Kardia to Elaious, where it is at its broadest, is 400 stades.

The new location of Aigospotamoi by Hale at the entrance of the Sea of Marmara from the Hellespont would certainly put Krithote and Kressa (= Gelibolu?) 'within the rivers' but not Paktye unless of course Herodotus was wrong in placing Alcibiades' favourite 'bolt-hole' at the southern end of the Wall of Miltiades.

As Abarnis is such an unimportant place in Greek History, its occurrence in the account of the Battle of Aigospotamoi also requires special consideration as it could not simply be part of a story invented by Konon to explain his escape. It would have been much more heroic for him to sail into the harbour of Lamsakos to raid the warehouses there. During my visit to Çardak I made three observations regarding Abarnis. These are entirely tentative and are linked to different locations for the Battle of Aigospotamoi:

1. As already mentioned, Lamsakos was not known to have been either a major naval power nor a significant port-city at the time of the battle. Her harbour might not have been able to provide adequate protected anchorage to a large fleet. If the battle was fought on a strand between the estuaries of the Cumali Dere and the

³⁰ Hdt. IX.119.2: οἱ δὲ ἀμφὶ τὸν Ἀρταΰκτην ὕστεροι ὀρμηθέντες φεύγειν, καὶ ὡς καταλαμβάνοντο ὀλίγον ἔοντες ὑπὲρ Αἰγὸς ποταμῶν, ἀλεξόμενοι χρόνον ἐπὶ συχνὸν οἱ μὲν ἀπέθανον οἱ δὲ ζῶντες ἐλάμφθησαν.

³¹ *Periplus maris ad litora habitata Europae et Asiae et Libyae* (GMM i) 67, pp. 55-56: Μετὰ δὲ τὸν Μέλανα κόλπον ἐστὶν ἡ Θρακία Χερρόνησος καὶ πόλεις ἐν αὐτῇ αἶδε: Καρδία, Ἴδη, Παιών, Ἀλωπεκόννησος, Ἄραπλος, Ἐλαιῶς, Μάδυτος, Σηστός ἐπὶ τοῦ στόματος τῆς Προποντίδος, [δ] ἐστὶ (p. 56) σταδίων. ζ' Ἐντὸς δὲ Αἰγὸς ποταμοῦ Κρήσσα, Κριθώτη, Πακτύη. Μέχρις ἐνταῦθα ἡ Θρακία Χερρόνησος. Ἐκ Πακτύης δὲ εἰς Καρδίαν διὰ τοῦ αὐχένος πεζῆ σταδία μ', ἐκ θαλάττης εἰς θάλατταν· καὶ πόλις ἐν τῷ μέσῳ, ἧ ὄνομα Ἀγορά. Χερρονήσου μήκος ἐκ Καρδίας εἰς Ἐλαιῶντα (ταύτη γάρ ἐστι μακροτάτη) σταδία υ'. Trans. J. Sheldon for the project, unpublished.

Karakova Dere, and if Çardak was indeed ancient Abarnis then Lysander's decision to leave his sails at Abarnis would have made little tactical sense unless part of the Peloponnesian fleet was actually stationed at Abarnis because of the shortage of anchorage or space on the strand for the entire fleet at Lampsakos. It would have been more labour-saving for him to leave the sails at Lampsakos instead of rowing up-current first to Abarnis and then to row down-current to surprise the Athenians. There is no indication, however, as to when the main sails were left by the Spartans at Abarnis and a prudent commander like Lysander might have thought it safer to deposit his main sails at a depot as far away as possible from any marauding Athenian squadron. The sails might have been deposited during the initial or 'Phoney War' stage of the battle.

2. If the location of the battle is moved north to Kalalurno Tepesi from Karakova Burnu, then the Peloponnesian fleet might have had no choice but to sail north-eastwards first to Abarnis before turning south-west to cross the Hellespont in order to make full use of the strong south-west trending down-current. The distance between Lampsakos and Kalalurno Tepesi is so much shorter than a voyage to Karakova Burnu that a fleet of triremes being rowed directly down-current from Lapseki Limanı might have been carried past Kalalurno Tepesi by the notoriously strong current of the Straits of Gallipoli before it could turn and 'pounce' on the unsuspecting Athenians.

3. Finally, if one of the main purposes of Lysander's expedition to the Hellespont was to break into the Propontis or the Sea of Marmara and interdict the Athenian corn-fleet, then Abarnis would have been a much better spot than Lampsakos for the Spartan commander to launch the second phase of his overall campaign after having successfully accomplished the first phase, viz. securing Lampsakos as his base of operation. Consequently it would have made good strategic sense for the Athenian board of commanders to place the fleet between Abarnis and the Propontis to stop such an attempt to break-out and undo everything the Athenians had achieved in regaining the support of the Hellespontine cities after her victory at Cyzicus under Alcibiades five years earlier.

CONCLUSION

Research in Ancient History requires first and foremost a critical and informed reading of our extant sources. In the case of the Battle of Aigospotamoi, a purely critical and in-depth study of the sources could not answer the many questions such an approach would inevitably raise. The manifest errors in distances given by Xenophon will not permit us to accept his or any of the other ancient sources at face value. Comparison of the sources, especially between the accounts of Xenophon and Diodorus, and detailed topographical studies of the Athenian commanders have led to a host of conspiracy theories³² or of 'botched' strategies.³³ However, for the topographical historian, a degree of literal acceptance of seemingly 'solid' geographical and topographical data given by the sources is absolutely essential for him to undertake his search for what I call 'historical *realia*'. For a topographical historian like Hale, incidents like Konon's raid on Abarnis and Alcibiades' ability to view the Athenian activities on the beach from his 'bolt-hole' at Paktye and inescapable factors such as the minimum length of a strand needed to beach a fleet of 180 triremes and put all or almost all the crews ashore yield vital geographical and topographical details which have led him to relocate the site of the battle. Let us hope that the source-critical and the topographical approaches will not simply sail past each other without acknowledgement in the Hellespont in the search for the site of one of the most decisive naval engagements of the Ancient World.

³² See e.g. G. Wylie, 'What really happened at Aegospotami', *L'Antiquité Classique* 55, 1986, 125-141, esp. 131-34.

³³ See e.g. C.T.R. Ehrhardt, 'Xenophon and Diodorus on Aegospotami', *Phoenix. Journal of the Classical Association of Canada* 24, 1970, 225-228 and Kagan, *op. cit.* 392-93.

GELİBOLU, AEGOSPOTAMI, AND NEGOTIATING DEFEAT ON THE DARDANELLES, 405 BC (AND 48 BC)

Barry Strauss¹

One of the most decisive battles in history took place at Gelibolu (Gallipoli) in 405 B.C. Yet it is also one of the most forgotten battles. It is the Battle of Aegospotami, in September 405 B.C.

To put the battle in a nutshell: Athens was locked in a life-and-death struggle with Sparta. After suffering many defeats, Athens managed to put together a fleet of 180 ships. Sparta, which led a coalition of allies known as the Peloponnesians, had a fleet of similar size. Sparta's most important ally was neither Peloponnesian nor Greek, however – it was the Persian Empire, which financed the fleet. In September 405 the Peloponnesians captured the important Athenian ally of Lampsacus and threatened to close the Hellespont. This strategic body of water was Athens' lifeline because the annual grain fleet from the Crimea sailed through it to the Aegean and ultimately Athens' harbor, Piraeus. At this time of year, the grain ships would soon be sailing through the straits. The Athenians could not afford to let the enemy attack them, so they pursued Lysander's navy. The Athenians beached their ships across the straits from Lampsacus at the little town of Aegospotami. There, they challenged the enemy to fight but they refused. On the fifth day the Peloponnesians rowed hard across the strait and surprised the Athenians. They captured nearly the entire Athenian fleet with barely a fight. Most of Athens' naval personnel escaped but several thousand were captured and executed. The victorious Peloponnesians made their way toward Athens, where they were joined by a land army. In March 404, after a long siege, the Athenians finally surrendered. They gave up their fleet, walls, and empire.

The battle effectively ended the Peloponnesian War, the 27-year-long, intermittent struggle between Athens and Sparta for the hegemony of Greece. Before the battle, Athens was holding on – if only barely – to the naval empire that made it the leading sea power of the eastern Mediterranean. After the battle, Athens lost its empire. Despite several attempts at a comeback, Athens never won it back again. The great, nineteenth-century English scholar George Grote puts it, “Never was a victory more complete in itself, more overwhelming in its consequences”

Aegospotami proved to be a turning point not only in Athenian or Greek history, but also in world history. Athens was the only Greek city-state or polis with the combination of political, military, and cultural power to be able to unite Greece. The other leading poleis – Thebes, Corinth, Syracuse, and, most important, Sparta – had political and military strength but lacked cultural resources. They could not unite the Greek world. Athens' failure at Aegospotami, therefore, made it almost inevitable that the Greek poleis remain disunited. That, in turn, made it likely that an outside power would eventually conquer Greece. Persia was the likeliest candidate but, in the end, it was Macedon that conquered the Greek city-states.

Macedon, through its successor kingdoms, proved to be the vehicle that transmitted the institutional structure of Near Eastern kingdoms to Western Europe. The result was the Roman Empire, whose ancient impact is still felt all over the world today. History might have turned out differently if an Athenian Empire had survived and prospered instead.

If Aegospotami is so important, why is it so poorly known? Three reasons: History is written by the victors, except, that is, when the victors don't write! The Spartans won the battle but they were proudly illiterate or only minimally literate. Athens dominated Greek culture for at least a century after the battle. Athenians did not want to emphasize their defeat. Sometimes, countries do remember defeats because they

¹ Cornell University

are glorious. For example, the Spartans remembered their defeat at Thermopylae in 490 B.C. (they had help from the great historian Herodotus). The Americans remember the defeat of Texas at the Alamo in 1836. The French remember their defeat at Alésia in 52 B.C. – or, rather, they remember the Gauls' defeat by the Romans under Caesar, since the French can identify with the Gauls or the Romans at will.

Aegospotami was not glorious. It was barely a battle at all, as we shall see. Unlike some of the great and dramatic military events in the history of the Dardanelles – for example, Xerxes' bridge in 480 B.C., Alexander's crossing in 334 B.C., and the Gallipoli Campaign of 1915-1916 – to say nothing of the Trojan War! – Aegospotami was decided by cunning and politics as much as by force of arms. In that sense, it is comparable to a great coup that didn't happen, the near-defeat of Julius Caesar in 48 B.C. (More on that later.)

The victor at Aegospotami was the Spartan leader Lysander, who within a decade himself fell from power in disgrace and died in battle (395 B.C.).

Aegospotami has had bad luck at the hands of historians. Thucydides (died ca.397 B.C.) immortalized the Peloponnesian War in his great classic, but the work was never finished and ends in 411 B.C., six years before Aegospotami. It was left to the Athenian Xenophon (ca.430-354 B.C.) to tell the story of the battle in his *Hellenika*, a much lesser work and one hostile both to Athenian democracy and to Lysander. Another important source is the work known as the *Hellenica Oxyrhynchia* or the *Oxyrhynchus Historian* a work that survives – but only in part – in papyrus. It was probably written by the Athenian Cratippus (fl. Ca.375 B.C.). The parts that survive are excellent. Unfortunately, we don't have its section on Aegospotami. That section was probably the source for the historian Ephorus of Cyme (ca.400-330 B.C.). Ephorus was in turn the source for Diodorus of Sicily, who wrote a so-called universal history between 60 and 30 B.C. Diodorus does offer an account of Aegospotami but, unfortunately, Diodorus was a hack. When it comes to Aegospotami, he was guilty both of fictionalizing the facts and conventionalizing them – that is, of offering a predictable, cliché version of what had happened, based in part on a different, earlier battle. Finally, we get some important tidbits of information from surviving Athenian court speeches from the generation after Aegospotami. They were revised and published. They demonstrate the bitter debate over defeat that lasted for a generation in Athens. In short, it's not a pretty picture when it comes to evidence. The historian has to do the best he or she can.

The specific details of the two accounts, however, differ radically. For example: in Xenophon, Sparta's triumph is the result of Lysander's judicious use of scout ships and the strict discipline imposed on his fleet. In Diodorus, Lysander merely relies on deserters for information about the enemy.

Xenophon's Spartans surprise the Athenians with their ships beached and many of their men off in search of food; overconfidence had bred indiscipline. In Diodorus, the Spartans take the Athenians in the midst of a clumsily-executed maneuver led by the general Philocles-Diodorus leaves its purpose unclear; modern reconstructions make it either a ruse to draw Lysander into battle or the beginning of an Athenian retreat to Sestos, c. 20 kilometers away.

In Xenophon, Lysander takes with hardly a fight 170 ships and many prisoners, of whom he later executes all the Athenians; 3-4,000 men, if later accounts are credible. In Diodorus there is somewhat more fighting, though still hardly a battle. If Lysander takes prisoners, the reader is left to infer it. As for executions, mention is made of precisely one, that of the Athenian general Philocles.

On the whole, Xenophon is a better source. He was better informed about Sparta than the *Oxyrhynchus Historian*. Unlike Diodorus, whose version leaves many, many holes, Xenophon writes an account that is clear and complete. Therefore, on the whole he is to be preferred.

In the rest of this paper I will focus on two points: where did the Athenians beach their ships? How and why did the Athenian commanders defeat themselves?

To win at Aegospotami, Athens had to dislodge the Peloponnesian fleet from Lampsacus and from the strategic waterway of the Hellespont more generally. But Athens had a second best goal – not to lose. That is, even

if they couldn't defeat the enemy, the Athenians had to keep their fleet intact. Then they could force Lysander to keep his fleet in the harbor of Lampsacus and leave the Athenian grain ships alone. Unlike the first goal, the second goal was not difficult. It required merely basic prudence and elementary unity of purpose. Unfortunately, neither was available. The fundamental reason was political. The complete disarray and division among the Athenian high command rendered the fleet thoughtless, improvident, and reckless. To put it plainly, the Athenians were sitting ducks – the Peloponnesians had merely to pick them off.

Six Athenian generals shared the command at Aegospotami: Adeimantus, Conon, Menander, Philocles, Tydeus, and Cephisodotus. It is not hard to find reasons making them suspicious of each other. Adeimantus, for instance, had already thrown down the gauntlet to Philocles in the ecclesia. When the Athenian people voted to cut off the right hand of every captive, Adeimantus alone opposed the motion. By contrast, Philocles had gone one better by throwing overboard to a man the crews of two captured enemy triremes.

The Athenians had too many commanders and they were too divided. Six generals shared command of the Athenian fleet. Admittedly, a fleet of 180 ships and ca. 35,000 men needed a large command staff, but six was a big number even by Athenian standards. For example, only three generals commanded the great (and ill-fated) Athenian expedition to Sicily in 415 B.C. Athens' generals often had a difficult relationship with the democracy at home and in particular with the Assembly. Things were particularly strained in 405 B.C. Aegospotami came hard on the heels of the disaster at Arginusae in 406 B.C. and the subsequent trial of the generals. In the best of times, Athenian generals in the field mistrusted the assembly. No commander wanted to come home defeated; even Pericles had been cashiered for failure. Now, after the execution of six generals in 406, what Athenian general wanted to take responsibility for losing Lampsacus to the Spartans? Fear of their own countrymen may have made the Athenians stay at Aegospotami longer than prudence demanded. Aegospotami was not a harbor, but simply a beach. An empty spot, it lacked provisions for the 30,000 men of the Athenian fleet. When Lysander refused battle day after day, the Athenians should have moved the fleet to Sestos.

That is precisely the advice given to them by Athens' most infamous general – Alcibiades. He was living in exile in a castle in nearby Pactye. Alcibiades visited the Athenian camp and offered the help of Thracian mercenaries to use against Sparta's land army on the Asian shore of the Hellespont. His only condition was that he be given a share of the command. The generals refused and Alcibiades left, not before advising them to move to Sestos. His advice was ignored – perhaps in part precisely because it was Alcibiades' advice, and Alcibiades was a hated name among most Athenians. Of the six generals at Aegospotami, only Adeimantus was a political ally of Alcibiades.

The battle, such as it was, was decided by Peloponnesian efficiency and opportunism and Athenian laxness and indiscipline. Every morning the Athenians rowed over to Lampsacus and challenged the enemy to battle. Each time, the enemy refused. Every afternoon the Athenians returned to the beach at Aegospotami and then scattered in search of food. By the fifth day, they had lost their fear of the Peloponnesians. Lysander kept a careful watch on them with scout ships – and perhaps their presence also built up his men's confidence. On the afternoon of the fifth day, they swept down on the unprepared Athenians. By the time the Athenians responded, it was too late. Lysander's men captured most of their ships with hardly a battle.

In a sense the Athenians had defeated themselves. I am reminded of another ancient engagement-that-never-was in the waters of the Hellespont. In 48 B.C., Julius Caesar was in the process of crossing the Hellespont with one legion, in pursuit of Pompey who was in flight after his defeat at Pharsalus. Caesar had no warships, and so he and his men crossed in small skiffs. Suddenly and unexpectedly a Pompeian fleet of ten triremes appeared. They were commanded by one Lucius Cassius – not the famous Cassius of Shakespeare but a man who is otherwise unknown to us. Cassius could have captured or killed Caesar and changed the course of history. No Caesars, and maybe no Roman emperors to replace the Republic. Instead, Lucius Cassius surrendered to Caesar. Why? Various sources (Suetonius, Appian, Cassius Dio) all say that Caesar talked him into surrender and that Cassius was dazzled by Caesar's reputation. Caesar does not mention this incident in his *Bellum Civile*, so clearly

he did not consider it advantageous to his reputation. I can't help wondering if Caesar didn't offer Cassius a gigantic bribe. In any case, the incident is a reminder that wars aren't always won by arms; words matter as well. If the Athenians were better led at Aegospotami in 405 B.C., and if Lucius Cassius had steel in his spine at the Hellespont in 48 B.C., the entire course of history might have been different.

It's difficult to identify the site of the Athenian beach at Aegospotami. This is not surprising to students of ancient battle. In fact, in very few cases can we locate the precise site of an ancient battle. Even in the case of such a famous battle as Cannae (216 B.C.), we can't be certain of the exact location. It's even more difficult to site a naval battle.

As for Aegospotami, there was no city there in 405 B.C., just a village. In ancient Greek, "Aegospotami" means "Goat Rivers." A small city was founded at Aegospotami in the fourth century B.C. but it was destroyed by the beginning of the common era. Ancient descriptions put it in the vicinity of the modern Turkish village of Sütlüce, about 10 kms southwest of Gelibolu. The ancient sources say that Aegospotami was opposite Lampsacus, and indeed, Sütlüce fits this description. Scattered antiquities have been found there as well, which might point to a settlement. The nearest suitable beach in this vicinity lies to the northeast of Sütlüce, at the mouth of the Büyükdere, which is located just south of the point, the Galata Burnu. This site has several advantages: it has two streams (hence *potamoi*), a beach for triremes, and it is indeed directly opposite Lampsacus. Recently, Hale has argued for a different location for the beach where the Athenians beached their ships – a mile-long, sandy beach north of modern Gelibolu, onto which two small streams flow. It's an attractive hypothesis in some ways but it would take the battle out of the Hellespont and onto the Sea of Marmara. That's not necessarily fatal to the theory, since ancient sources sometimes used the term "Hellespont" vaguely. But many of the details of the battle are vague, and so it will have to remain a theory for the time being. If we could identify the site of Aegospotami precisely, that might help except that ancient battles often took place in the general vicinity of the city that gave them their name, not in the shadow of the walls.

For the time being, at least, we shall have to be content to say that this historic and decisive naval engagement took place in the vicinity of Gelibolu. That is more than enough to justify Gelibolu's importance in the history of the ancient world.

PİRİ REİS HARİTASI (1513) ÖNEMLİDİR. ÇÜNKÜ...

Gregory C. McIntosh

Pîrî Reis Haritası (1513), coğrafi keşiflerin ve harita çiziminin yapıldığı dönemlerden günümüze kalmış olan en güzel, en ilginç, en önemli ve en gizemli haritalardan bir tanesidir. Bu harita birçok sebepten dolayı oldukça önemlidir. **Bunların beş tanesini sıralayacağım:**

İlk olarak, bu harita Pîrî Reis olarak tanınan ünlü Osmanlı amirali tarafından yapılmıştır. Türk denizcilik tarihinin en önemli isimlerinden biri olmasına rağmen, Pîrî Reis daha çok 1513 ve 1528 yıllarında yaptığı iki dünya haritasıyla meşhurdur. Her iki haritanın da mevcut kalıntıları Amerika'nın bazı kısımlarını gösteren bölümleri içermektedir. Benzerleri 15 yıl arayla Portekizliler ve İspanyollar tarafından haritalanmıştır. Ayrıca Pîrî Reis'in Kitab-ı Bahriye isimli kitabı dönemin en önemli coğrafik incelemelerinden bir tanesidir.

İkincisi bu haritanın coğrafi keşiflerden günümüze kalan ve parşömen üzerine çizilmiş el yapımı birkaç haritadan birisi olmasıdır. Amerika'nın keşfinden sonraki ilk otuz yıl içerisinde üretilmiş olan yüzlerce veya binlerce harita arasında, yalnızca bir düzine civarında parşömen üzerinde duvara monte edilmiş dünya haritası bulunmaktadır. Bunlardan 11 tanesi Franklar tarafından yapılmıştır. Bir tanesi de Osmanlı amirali olan bir Türk tarafından yapılmıştır.

Üçüncüsü bu haritanın birçok farklı kaynaktan elde edilen verilerle 16. yy. de bir haritanın nasıl derlenebileceğine dair verileri ve bu tür farklı kaynakların Pîrî Reis'in yaşadığı dönemle ilgili birçok dolaylı bilgiyi bize gösteriyor olmasıdır. Birçok harita kaydı Pîrî Reis'in dünya haritasını yaparken yaklaşık yirmi adet haritadan faydalanmış olabileceğini göstermektedir, ancak bunların tam olarak hangileri olduğunu bilemiyoruz. Pîrî Reis aynı zamanda mappaemundi'lerden de yararlandığını belirtmektedir. Mappaemundi'ler efsanevi yerler, insanlar ve hayvanlarla ilgili açıklayıcı ve tanımlayıcı bilgiler içeren stilize edilmiş orta çağ dünya haritalarıdır. Mappaemundi aynı zamanda dünya haritası anlamına gelir ve kendi dünya haritasını yaparken Pîrî Reis buna benzer diğer dünya haritalarından da faydalanmış olabilir.

Pîrî Reis aynı zamanda Ptolemaios'un *Geographia* adlı eserinde bulunan ve dünya haritalarının, bölgesel haritaların ve binlerce yer isminin yer aldığı haritalardan da söz etmektedir. Şimdi de bu haritada yer alan bir örnekten bahsetmek istiyorum.

Bazı yazılarında, Akdenizli denizciler tarafından kullanılan haritalardan da bahseder ve *Kitab-i Bahriye*'sinde bu portolon haritalarla ilgili de yazıları mevcuttur. Portolon haritalar, Batı Asya'nın, Kuzey Afrika'nın ve Avrupa'nın kıyılarını ve denizlerini gösteren navigasyonel haritalardır. İlk olarak 13. yy.da İtalya'da kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra, 16.yy örneğinde de görüldüğü üzere, oldukça dekoratif olmuşlardır. Mecia de Viladestes tarafından 1413 tarihinde –Pîrî Reis'in haritasından tam olarak yüz yıl önce- yapılan bu Katalan portolon haritasında, İrlandalı St. Brendan'ın efsanevi bir balinayla karşılaşma sahnesi anlatılmaktadır. Pîrî Reis'in haritasında Kuzey Atlantik'in olduğu bölgede benzer bir efsanevi olayın büyük bir açıklaması da bulunmaktadır.

Pîrî Reis Portekizlilerin haritalarının önemli kaynaklar olduğunu bize söyler. Cantino dünya haritası (1502) günümüzde var olan en eski Portekiz dünya haritasıdır ve bazı kartografik kaynaklarla ilgili bilgiler vermektedir.

Pîrî Reis'in haritasında Güney Amerika'nın olduğu kesim eski ve ortaçağ edebiyatında anlatılan ve ortaçağ mappaemundi'lerinde tarif edilen bazı fantastik yaratıkları da göstermektedir. Bu tür hikâyeler Plinius, Solinus ve benzeri yazarların kitaplarından esinlenilmiştir. Kaynaklarını birçok coğrafya ve tarih kitabından da edinmiş olabilir.

Şüphesiz ki Pîrî Reis, al-Kashgari'nin 1074 tarihli haritasına benzer diğer Türk haritalarından da haberdardı. ve Arap ve Fars haritalarından da.

Pîrî Reis'in kitabındaki en ilginç ve karmaşık bölümlerden bir tanesi de Hindistan'ın Araplar tarafından yapılmış haritası olarak belirttiği kısımdır. Bunun tam olarak ne anlama geldiğini anlayamıyoruz, ancak bu haritanın Hindistan'la ticaret yapmak amacıyla Hint okyanusunu geçmek için yapılmış bir harita olduğu iddia edilebilir.

Pîrî Reis, kitabında 1513 yılında yaptığı haritanın diğer haritaların gösterdiklerinin iki katı fazla içeriğe sahip olduğunu belirtmektedir. Şekillerden yola çıkarak, haritanın tamamının yaklaşık olarak 100 kısımdan oluşuyor olduğunu belirtebiliriz ve bu da oldukça şaşırtıcı bir orandır. Aynı zamanda, bu harita dünyanın farklı yerleriyle, oradaki yer altı kaynaklarıyla, insanlarla, egzotik hayvanlarla ve benzeri konularla ilgili birçok bilgi vermektedir.

Bu haritayı sevmemin bir diğer nedeni ise, haritanın oldukça popüler olmasıyla ilişkilidir. Yani, Pîrî Reis haritası etki gücü nedeniyle önemlidir ve öyle olmaya da devam edecektir. Bazı popüler yazarlar Güney Küredeki kıyı şeridinin Antarktika'nın bire bir aynısı olduğunu belirtmektedirler. Pîrî Reis bu güney küreyi gösteren ne ilk ne de son haritacıydı. On dördüncü yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar haritacılar bilinmeyen güney küreyi bir şekilde tanımlama ihtiyacı duymuşlardır.

Portekizli Lopo Honem'in el yazımı 1519 yapımı dünya haritasında ve daha sonraki yıllarda yapılmış olan birtakım diğer İspanyol haritalarındaysa Güney Küre Güney Amerika'ya bir kara köprüsüyle bağlanmışır. Benzer bir kara köprüsü Pîrî Reis'in haritasında da görülür. Güney Küre, bir kara köprüsüyle Güney Amerika'ya bağlanır.

Pîrî Reis'in 1513 tarihli haritasını önemli bulmamın **son sebebiyse** bu haritanın Christopher Columbus ile olan bağlantısıdır. Pîrî Reis'in haritasındaki en uzun bölüm Columbus ve onun keşifleriyle ilgilidir. Pîrî Reis, Columbus'un batı bölgeleri göstermek için kendi haritasından yararlandığını belirtmektedir. Yer isimlerinin analizi ve Batı Hint kıyılarının betimlemeleri 1496 yılında Columbus tarafından yapılan harita kopyasının Pîrî Reis haritasında var olduğunu göstermektedir. Pîrî Reis, Columbus tarafından çizilen bir haritayı kullandığını belirtmektedir. Bu Pîrî Reis'in kaydettiği Batı Hint kıyılarındaki yer isimlerince de kanıtlanmaktadır. Bu yer isimleri Columbus tarafından ilk ve sonraki yolculukları esnasında kullanılmıştır ve Columbus tarafından çizilen haritayı yeniden konumlandırmamıza yardımcı olmaktadır. Haritanın kuzeybatısındaki karmaşık yer, Columbus'un Hint adalarıyla ilgili coğrafik fikirlerini doğrular niteliktedir. Haiti'nin ve Küba'nın Japonya ve Çin olduğu fikri ilk coğrafik kanılardan bir tanesiydi. Bu Columbus'a aitti. Columbus'un Batı Hint adalarının Doğu Hint Adaları olduğuna dair görüşü Amerika ile ilgili coğrafik fikirler üzerinde etkili olmuştur. Mesela, 1508 yılındaki Roselli haritası Columbus'un yer isimlerine benzer isimler barındırmaktadır. Johannes Ruysch'un 1508 tarihli haritası Haiti Adalarını Japonya olarak göstermektedir. Pîrî Reis'in haritasıysa bu adaların ilk ve olgunlaşmamış kartografik kayıtlarını bizlere sunmaktadır ve bu da Yeni Dünyanın keşfinin tüm kartografik bilgilerini göstermektedir.

Aynı zamanda, Pîrî Reis'in haritası sadece bir harita olmaktan çok ötedir. İçinde birçok sanatsal ve kültürel ikonları da içeren bu harita Türklerle, Portekizlilerle, İtalyanlarla, İspanyollarla ve Araplarla ilgili dolaylı birçok bilgiyi de bizlere sağlamaktadır. Pîrî Reis'in haritası önemli bir tarihsel kalıntıdır ve dünyanın en önemli çok-kültürlü ve kültürlerarası sanat ve bilim eserlerinden biri olarak kabul edilmelidir.

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ'NİN FIRSATNAME ADLI ESERİ

Prof. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK*

Gelibolulu Âlî, özellikle 17. yüzyıla kadar Osmanlı coğrafyasının en çok şair yetiştiren şehirlerinden biri olan Gelibolu'da doğdu. Edebiyatımızda Urfalı Nâbî, Manisalı Birrî gibi mahlasıyla doğum yeri birleştirilerek anılan şairlerdendir. Âlî'nin, bütün eserlerinde Gelibolulu olduğunu vurgulaması ve Gelibolu sevgisini yansıtması bu bağdaştırmanın yansımasıdır. Annesinin adı Ümmühânî, babasının adı Hoca Ahmet, dedesinin Abdullah'tır. Özellikle dedesinin adından hareketle kendisinin devşirme bir aileden geldiği tahmin edilmektedir. Anne tarafından Muslihiddin Mustafa adlı bir şeyhin torunu idi. Şeyh Muslihiddin, Nakşibendi şeyhi Seyyid Emir Buhari'nin (ö. 1516) müridi ve halefiydi. *Sadef-i Sad-Güher*'de ailesi hakkında ayrıntılı bilgiler veren Âlî, üç erkek kardeşin en büyüğü olduğunu; iki kardeşinden birinin iyi derecede Arapça ve Farsça bilen Muhammet, öbürünün İbniyamin adını taşıdığını anlatır. Hisalî'nin *Metâliü'n-Nezair*'inde "Râzî Birâder-i Âlî" adlı bilgiden kardeşlerinden birinin Râzî mahlasıyla şiirler yazdığı anlaşılmıştır.

Âlî'nin şanslı olduğu hususlardan biri de ailesinin maddî durumu idi. Âlî, zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi ve Gelibolu'da bulunduğu sürece de bunun rahatlığı içinde oldu. Kendi ifadelerine göre mutlu bir çocukluk geçiren Âlî'nin bu mutluluğunun temelinde ailesinin maddî durumu önemli bir rol oynadı. Ailesinin maddî durumu ile yeteneği birleşince Âlî, eğitim basamaklarını yaşitlarından daha önce çıktı. Beş yaşında okula başladı ve dokuz yaşındayken Habib-i Hamidî ve Sürurî'den tefsir ve fıkıh dersleri aldı; on altı yaşında İstanbul'a giderek Rüstem Paşa, Haseki ve Semaniye medreselerine devam etti. Âlî'nin eğitim hayatında kısa sürede elde ettiği ilerlemeler, özgüvenini arttırdı. Ama Gelibolu onun için hep hatırlanan bir yöre oldu ve hemen her eserinde Gelibolu'yu andı, Gelibolu'da geçirdiği mutlu çocukluk yıllarına duyduğu özleme işaret etti.

Eğitimi tamamladıktan sonra Âlî, ya ilmiye sınıfına yönelecek ve gelecekte müderris ya da kadı olarak hizmet edecekti ya da bürokrasiyi tercih edip bu alanda çalışmalar sürdürecekti. O, Kanunî'nin şehzadelerinden olan Selim, 1558'de Konya Sancak Beyi iken kendisine maiyetinde çalışmasını önerince bürokrasi yolunu tercih etti. Manisa ve Kütahya'da onun maiyetinde bulundu. Burada hem elit bir çevrede çalışma imkanı elde etti hem de Celâl Bey, Kara Fazlî ve Durak Çelebi gibi devletin önemli aydınları ile bir arada oldu. 1563 yılına kadar şehzadenin yanında çalışan Âlî, Şehzade Selim'in sarayından ayrılarak devletin çeşitli kademelerinde görevler almaya başladı. Önce Şam Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa'nın daveti üzerine Şam'a gitti ve altı yıl onunla çalıştı (1563-1568). Paşa'nın Yemen fethiyle görevlendirilmesi üzerine onunla Mısır'a gitti. Bir ara Manisa'da şehzade vali olan III. Murat'ın maiyetinde oldu. Oradan da Bosna'ya Ferhat Bey'in yanına gitti (1570). Tekrar Kafkas bölgesine başkomutan olan Lala Mustafa Paşa'nın maiyetine katıldı (1578). Şirvan fethinden sonra Halep Tımar defterdarı oldu. Fakat bu yıllar artık devlette çözümlenemeyen sorunların görülmeye başladığı dönemlerdi ve bunun en çok görüldüğü alanda memuriyete yönelik sıklıkla karşılaşılan tayin ve azillerdi. Âlî de bundan sonraki hayatında bu duruma sıklıkla tanık oldu.

Âlî, 1585'te tayin edildiği Erzurum Defterdarlığı'nda altı ay kalabildi. Aynı yılın sonlarında Mart 1586'da Bağdat Mal Defterdarlığı'na naklolundu. 1586 yazının ortalarında Bağdat'tan ayrılarak İstanbul'a geldi. *Sübhâtü'l-Abdâl*'da ve 1590 yılında son şeklini verdiği *Riyâzü's-Sâlikîn* mesnevisinin 99 beyitlik bölümünde zamanın padişahı Sultan Murat (III.) övgüsünde bulundu ve hâlden şikâyet ederek azlini ve çektiği sıkıntıları anlattı. Çocukluk ve gençlik günlerinde yokluk yüzü görmeyen Âlî, zaman zaman sefalet denebilecek bir geçim darlığına da düştüğünü ifade etti.

* Prof. Dr. Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Beşevler/Ankara, aksoyak@gazi.edu.tr. Eseri yayımlanam için malzeme desteği sağlayan, teşvik ve ısrar eden değerli arkadaşım Prof. Dr. Erhan Afyoncu'ya teşekkür ederim.

Yetenekli ve hırslı bir adam olan Âlî'nin üzerinde bu haksız tayin ve aziller kuşkusuz olumsuz etki yaptı ve kırk yaşlarından itibaren o, devir ve toplum hakkında karamsar duygulara kapıldı. Bu durum, elli yaşlarında giderek daha da arttı. Hem cemiyetteki bozuluşu hem de isteklerini elde edemeyişini şiirlerinin doğrudan konusu yaptı. Elli yaşında tertiplelediği *Lâyihâtü'l-Hakika* adlı *Divanı*'nın *Dibace*'sinde içinde bulunduğu ruh durumunu yansıttı. 1585 yılında Bağdat Mal Defterdarı olan Âlî, bu tarihten 1591 yılına kadar herhangi bir göreve atanmadı. Bu yıllar arasında çok zor günler geçirdi. Eserlerinde devrinden ve yönetimden şikayetlerde bulundu.

Âlî, 1593 yazında Gelibolu'ya döndü. Bu sırada 53 yaşındadır. Bu dönüşün hayatına yeni bir heyecan kattığı anlaşılıyor. Gelişini kutlamak ve dostlarına bir armağan sunmak amacıyla *Vâridâtü'l-Enika* ve *Lâyihâtü'l-Hakika* adlı iki *Divanı*'ndan 100 gazelini seçerek *Sadef-i Sad-Güher*'i, 100 matlaı toplayarak da *Gül-i Sad-Berg*'i oluşturdu.

III. Mehmed'in tahta çıkışı onu yeniden umutlandırdı. Yazmak niyetinde olduğu *Künhü'l-Ahbâr* adlı umumu tarihi için kaynakların bulunduğu Kahire'ye gidebilmek için oranın defterdarlığını istedi. Ama bu talep de gerçekleşmedi. Sonraki görevleri Yeniçeri kâtipliği (Temmuz 1592) Sivas defterdarlığı, Amasya sancakbeyliği (1595) Kayseri sancakbeyliğidir

(1596). Âlî, son olarak Cidde Sancakbeyliği görevindeyken orada vefat etti. Mezarı belli değildir.

Eserleri

Çok sayıda ve farklı türlerde eserler kaleme alan Âlî'nin bu çalışmaları; edebî eserleri, tarihî eserleri, diğer konulardaki eserleri, henüz elimize geçmeyen eserleri olarak sınıflandırılabilir.

1. Edebî Eserler: *Bediü'r-Rukûm, Câmi'nin bir beytinin şerhi, Câmiü'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr: Âlî, Câmiü'l-Buhûr Der-Mecâlis-i Sûr* adını taşıyan manzum *Surnamesi*'nde, III. Murat'ın şehzadesi III. Mehmet için yapılan belki de Osmanlı döneminin en muhteşem şenliği olan sünnet düğününü anlatır. 990/1582 yılı Mayıs ayında başlayan ve 55 gün 55 gece süren düğünün hazırlıkları bir yıl almış, dünyanın çeşitli ülkelerine haber salınarak krallar, hükümdarlar düğüne davet edilmiş, gelemeyenler elçilerini göndermişlerdir.

Dakâiku't-Tevhîd: III. Murat'ın bir gazelinin şerhidir.

Divanlar: Âlî'nin divanları arasında tam bir kronolojik ayırım olmayıp birinden diğerine farklı devrelerin şiirleri aktarılmış, öncekilerine sonradan yazdıklarını da katmıştır. Bazen de ilk divana aldığı manzumelerine diğer divanlarında yer vermemiştir. Örnek olarak divanın ilk tertibindeki *Gelibolu Şehrengizi* diğer tertiplerde yer almaz.

Şair, gençlik çağında yazdıklarını bir araya getiren birinci divandır. Bu divana ad vermemiştir. Birinci divandan sonra şiirlerini *Vâridâtü'l-Enika* adını verdiği 2. divanda bir araya getirir. Üçüncü divanın adı da *Lâyihâtü'l-Hakika* koymuştur. Dördüncü Türkçe Divan, Âlî'nin 1000 yılından ölümüne kadarki şiirlerini içine alır. Bu divanlar, İ. Hakkı Aksoyak tarafından farklı bir yöntemle düzenlenerek tek divan olarak yayımlanmıştır (Aksoyak, 2006). Hasan Çelebi, Beyânî ve Riyâzî, şairin Türkçe divanlarından başka Farsça bir divanı olduğunu söylese de bu eser elimize ulaşmadı.

Gül-i Sad-Berg: Gazellerinden seçme 100 matlaı içerir.

Hulâsatü'l-Ahvâl: 12 bentli, sosyal konulu bir terci-benttir.

Maâlimü't-Tevhîd: III. Murat'ın bir gazelinin şerhidir.

Manzum Kırk Hadis Tercümesi: 1005 (1597)'te telif olunmuştur.

Mecmau'l-Bahreyn: Âlî, mukaddimesinde, İran ve Arap sanatkarlarından ve Nefî'nin ailesinden bahseder. Eserde Hafız'a yazdığı gazellere nazireler bulunmaktadır.

Mihr ü Mâh: Türk Edebiyatında bu adla yazılmış farklı şairlere ait eserler mevcuttur. Âlî geçirmiş olduğu bir aşk macerasının tesiriyle 968'de (1561) henüz 20 yaşındayken yazıp Konya'da Şehzade Selim'e (II. Selim) ithaf ettiği bu ilk eserinde klasik mesnevi konularından birini işlemiştir.

Mihr ü Vefâ: Bu eser de Türk edebiyatında yer alan mesnevilerdendir.

Nikâtü'l-Hâl: III. Murat'ın bir gazelinin şerhidir.

Riyâzü's-sâlikîn: Tasavvuf konulu eserdir.

Subhatü'l-Abdâl: Âlî'nin 993-1000 (1585-1591) yılları arasında yazdığı Kerbelâ şiiirleriyle muharrem mersiyelerini toplayan 1002 (1593)'de tertip edilmiş bu eser, üç mesnevi, bir terci-bent sekiz gazel ve kıta olmak üzere on dört manzumeyi ihtiva eder.

Subhatü'l-Înâbe: Tasavvuf konulu bir terkiib-benttir.

Tuhfetü'l-Uşşâk: Ahdî, Âlî'nin bu mesnevinin Husrev-i Dehlevî'nin *Matlau'l-Envâr* ve *Mahzenü'l-Esrâr*'a nazire olduğunu söyler.

2. Tarihî Eserleri

Âlî'nin tarihle ilgili kitapları şunlardır:

Câmiü'l-Kemâlât: III. Murat'ı övmek için yazılmıştır.

Fursatnâme: Nusretnâme'de anlatılan olayların devamı niteliğindedir.

Fusûlü'l-Hallî Ve'l-Akd ve Usûli'l-Harci ve'n-Nakd: İslâm devletlerinin yükseliş ve çöküş sebeplerini anlatır.

Hâlâtü'l-Kâhire Mine'l-âdâti'z-Zâhire: Mısır'a iki kez giden Âlî'nin bu yöreye ait hatıra ve gözlemleridir.

Heft Meclis: Kanunî Sultan Süleyman'ın son seferi olan Sigetvar seferinin tarihidir.

İstidânâme: Sultan III. Murat adına kaleme alınmıştır. Âlî, bu eserinde Halep defterdarlığına atanma isteğini dile getirir.

Kühü'l-Ahbâr: Eser, 1591-1598 yılları arasında yazılan bir umumî tarihtir. Uzun ve orijinal bir mukaddime ile yazarın "Rükn" adını verdiği dört bölümden meydana gelir. Rükn'ler şu konuları ihtiva eder: Birinci rükn, dünyanın yaratılışından, Hz. Adem'in zuhuruna kadar var olanlar; ikinci rükn, peygamberleri, Arap kavmini, Hz. Muhammet'in peygamberliğini, mucizelerini, ashabını, halifeleri, Emevileri, Abbasileri, Arap emirlerini, bilginlerini, şeyhlerini ve tabiplerini içine alır. Üçüncü rükn, Türk ve Tatar kavimleri ile hakanlarından bahseder. Dördüncü rükn, Osmanlıların başlangıcından, 1596 yılına kadar olup biten olaylardan, devrin bilgin ve şairlerinden, devlet adamlarından söz eder. Tam metni Leiden Üniversitesi Kütüphanesi nüshasında bulunan önsöz de Jan Schmidt tarafından yayınlandı. Yazmaları muhtelif parçalar halinde çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır. Sonu itibarıyla tam olan nüshaları, Nuruosmaniye, Topkapı Sarayı Müzesi ve kütüphanelerindedir (Kütükoğlu, 89). *Kühü'l-Ahbâr*'ın tezkire kısmı Prof. Dr. Mustafa İsen tarafından neşredilmiştir (İsen, 1994).

Menâkıb-ı Hünerverân: Âlî'nin 1587'de yazdığı bu mühim eser, hat tarihinden, ünlü hattatlar, nakkaşlar ve diğer sanatkârlardan bahseder. Alanında yazılmış ilk orijinal çalışmadır.

Menşeu'l-İnşa: Eser, beş bölümden oluşan mektup örnekleridir.

Mirâtü'l-Avâlim: Dünyanın yaratılmasına ve Âdem'den önceki yaratıklara dair hurafelerden ibaret bir eser olup Kâtip Çelebi'nin şiddetli tenkitlerine uğramıştır.

Mirkâtü'l-Cihâd: Danişment Gazi'nin savaşlarından bahseden yarı destanî bir tarihtir.

Münşeat: Türkçe ve Farsça mektup örnekleridir.

Nâdirü'l-Mehârib: Kanunî Sultan Süleyman'ın şehzadeleri olan Selim ile Bayezit'in Konya savaşını anlatan manzum-mensur bir eserdir.

Nusretnâme: 1578-1580 arasında devam eden Azerbaycan ve Şirvan seferlerinin tarihidir.

Zübdetü 't-Tevârih: Kadı Adûd'un *İşrâku 't-Tevârih* adlı eserinin tercümesidir.

3. Diğer Konulardaki Eserleri

Enisü 'l-Kulûb: Mensur bir eser olup *Hümayunnâme* tarzında hikayelerden oluşur.

Eyyühe 'l-Veled Tercümesi: Gazali'nin ahlâka dair risalesinin Arapça metinle birlikte cümle cümle tercümesidir. Eserin Âlî'ye ait olabileceği Fehmi Ethem Karatay tarafından ileri sürülmüştür.

Ferâidü 'l-Vilâde: III. Murat'ın oğlu Osman'ın doğumunun eşref saate tesadüf ettiğine dair bir eserdir.

Hakâuku 'l-Ekâlim: Müellifin verdiği bir ad olmayıp yakıştırma değildir. III. Murat'ın ülkesinde kullanılacak memurların hangi vasıflarının olması gerektiğine dair makedir.

Hilyetü 'r-Ricâl: Hacı Muhammet Pârsâ'nın, *Faslu 'l-Hitâb* adlı kitabından alınmış eser, kutbülaktâb ve kutublar, evliyâ ve melâmiler ve muhaddisler olmak üzere üç baba ayrılmıştır.

İzzetü 'l-Asr fi-Tefsîri Sûretü 'n-Nasr: Nasr Suresi'nin tefsidir.

Kavâidü 'l-Mecâlis: Görgüye dair bir eserdir.

Mehâsinü 'l-Âdâb: Bir tür siyaset name ve görgü kitabıdır.

Menâkıb-ı Halil Paşa: Kaptanı derya Halil Paşa'nın gazalarını ve menkıbelerini ihtiva eder.

Menâkıb-ı Şeyh Mehemedü 'd-Dagî: Eseri tanıtımı Reşat Öngören tarafından yapılmıştır.

Mevâidü 'n-Nefâis Fi-Kavâidi 'l-Mecâlis: *Kavâidü 'l-mecâlis*'in genişletilmiş biçimidir.

Nasîhatü 's-Selâtin: Padişahlara yol gösterici ahlâk ve siyaset kitabıdır.

Nevâdirü 'l-Hikem: Bazı bilgin ve mutasavvıflardan, halifeler ve hilâfet meselesinden bahseder.

Rahatü 'n-Nüfus: Tifaşî'nin eserinin değişik ve ilâveli tercümesidir. Tıp ile ilgilidir. İ. Hakkı Aksoyak tarafından yayına hazırlanmıştır.

Risale: III. Murat'ın 120 yıl yaşayacağına dair bir risale.

Risâle-i Zâtü 'l-Kürsi: Blochet Katalogu'na girmeyen yazmalar arasında olup içeriği belli değildir.

Risâle-i Zirgamiyye: İbrahim Paşa'nın Rakka Beglerbeği iken arslanı öldürmesi hakkındadır.

Tuhfetü 's-suleha: Gazzalî'nin *Eyyühe 'l-Veled*'inin tercümesidir.

Vakıfnâme: Âlî'nin 1586'da Kerbelâ'yı ziyareti sırasında yaptırdığı sebilin idaresine dair bir vakıf metnidir.

Zübdetü 'l-Evrâd: *Dürer-i Mensûre*'den seçmelerdir.

4. Henüz Ele Geçmeyen Eserleri

Bedâyiü 'l-Metâli: Nüshası bulunamamıştır.

Dürr-i Mensure (Dürer-i Mensure): Âlî'nin *Sadef* te ismini andığı bu eser ele

Hac ve Işk risalesi: Adı *Sadef-i Sad-Güher*'de geçer. Ahdî ve İbnülemin eserin *Hidâye*'nin içindeki Hac ve Işk meseleleridir.

Kenzü 'l-Ahbâr: Konusu tarihtir; bugüne kadar nüshası görülmemiştir.

Maâyibü 'l-Erzâl: Eser henüz ele geçirilememiştir.

Mişkât: Bursalı Tahir ve İbnülemin'in haber verdiği eserin ismi *Sadef-i Sad-Güher*'de geçmektedir.

Nüzhet veya Nüzhetü 'l-Mecâlis: Adı *Sadef-i Sad-Güher*'de geçen bir eserdir.

Râbiü 'l-Manzûm: Âlî'nin *Mecmau 'l-Bahreyn* adı geçer.

Ravza-i İrfân: Eser, ravzalardan meydana gelen *Riyâzî's-Sâlikîn* olabilir.

Ravzatü'l-Letâif: Nüshası bulunamamıştır.

Riyâzî'r-Rahmet: Nüshası bulunamamıştır.

Tarih-i Üngurus ve Selimname: Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifleri*'nde Âlî'nin *Tarih-i Üngurus ve Selimnâme* adlı eserleri olduğundan söz eder. İbnülemin, bu eserlerin var olamayacağını nedenleriyle açıklar.

Edebî Kişiliği

İlk *Divan*'ını 26 yaşında tertip eden Gelibolulu Mustafa Âlî, bu tarihten vefatına kadar "Âlî" mahlasıyla yaklaşık 34 yıl şiir yazdı. İlk mahlası Çeşmî ile yazdığı gazellerinden biri Ankara Millî Kütüphane'deki mecmuadadır. Aslında mahlas değişikliği şairin kişiliğini çözecek anahtar kelimelerden biriydi. Gerçekten de böyle mağrur bir kişiliği, Çeşmî gibi romantik bir mahlastan çok, Âlî daha iyi yansıtmaktadır.

Âlî, çok sayıda eser vermiş olmasına rağmen onun şair tarafını asıl divanlarında görmek mümkündür. O, hayatının sonuna kadar yazdığı manzumeleri, değişik zamanlarda tertip edilen dört *Divan*'da topladı. Âlî divanlarının 40 kadar nüshası bulunmaktadır. Hayatının değişik döneminde yazdığı şiirleri zaman zaman toparlayarak her birine bir ad verdi. Türk edebiyatında Ali Şir Nevayî'nin de dört ayrı divanı vardır. Bunun yanında İzzet Molla'nın da iki ayrı divanı vardır. Âlî'nin divanlarını da tek bir divan olarak da düşünmek mümkündür; böyle bir çalışma İ. Hakkı Aksoyak tarafından gerçekleştirilmiştir.

Divan'da hemen hemen her nazım biçiminden örnekler vardır. Bunlar arasında diğer divanlarda sık görülen kaside, gazel gibi nazım biçimlerinin yanında, pek çok divanda örneği bulunamayan konu ve nazım şekilleri yer alır. Şair, müfret ve matlalardan kısa mesnevilere kadar, pek çok nazım şeklini kullanır. Yine pek çok divanda bulunmayan bahr-ı taviil, Âlî'nin *Divanı*'nda yer alır. Âlî'nin *Divanı*'nda üç ön söz, 1 bahr-ı taviil, 112 kaside, 3 murabba, 2 muhammes, 19 tahmis, 8 müseddes, 5 tesdis, 2 müsebba, 4 müsemmen, 1 muaşşer, 10 terki-bent, 10 terci-bent, 1 müstezad, 1549 gazel, 62 nazım, 128 kıta, 25 tarih, 35 rubaî, 33 muamma, 2 lugaz, 43 matla, 1 müfred, 1 şehrengiz, 13 kısa mesnevi bulunmaktadır. Tahmisler Usulî (1), Sultan Murat (2), Hayalî (8), İshak (1), Gınayî (1), Rahmî (1), Salih (1), Selim (1) ve Mesihî (1)'nin gazellerine yapılmıştır. Ayrıca kendisinin de üç gazelini tahmis etmiştir.

Âlî'nin *Divan*'ındaki gazellerinin sayısı 1549'dur. Divan Edebiyatı'nda 7777 gazeliyle en fazla gazel yazan Edirneli Nazmî'dir. 2779 gazel ile Kanunî Sultan Süleyman ikinci; 2197 gazel ile Halepli Edib üçüncü, 1800 gazel ile Balıkesirli Zafî dördüncü olurken Gelibolulu Mustafa Âlî de 1549 gazeliyle beşinci sırayı elde eder. Âlî, Necatî, Mesihî, Şeyhî, Bâkî, Hayalî, Ruhî, İshak, Usulî, Fuzulî, Sultan Murat, Celâl, Salih, Emrî, Gınayî, Rahmî olmak üzere en az 16 şaire nazire yazmıştır. Nazirelerinin yanında kimden alındığını belirtmeden pek çok şairin manzumesinden etkilenecek de yeni manzumeler meydana getirmiştir. Özellikle Sâfî'nin *Hasbihâl*'inden nasıl yararlandığı dikkat çekici bir örnektir. Bu bakımdan Âlî'nin şairliği, Balıkesirli Zafî'ninkine benzer. Her ikisi de başka şairlerin şiirlerinden ustaca yararlanarak yeni manzumeler meydana getirmiş ve sayıları bini aşan manzumeler oluşturmuşlardır.

Âlî, İran şairlerinden Hâfız-ı Şirâzî ve Molla Câmî'nin etkisi altındadır. Eserlerinde işlediği konularla, Molla Câmî'yi izler. Osmanlı şairlerinden Necatî, Bâkî ve Hayalî'nin Âlî'nin sanatı üzerinde önemli etkileri vardır. Âlî'nin şiirleri konu bakımından Necatî-Mesihî-Behiştî-Bâkî-Şeyhülislâm Yahya ve Nedîm çizgisinde yer alır. Âlî'nin vefatından sonra bazı beyitleri dillerde dolaşmaya başlamıştır. Zamanla da kimin olduğu unutulmuş bu şiirler başka şairlere mal edilmiştir. Âlî'ye ait bir beyit de Belâgat kitaplarında Şeyh Galib'e ait olarak gösterilecek kadar tanınmıştır. Yine aynı beytin *Ârif Divanı*'nda, şairin adı verilmeden "beyt-i meşhur" olarak anılması da Âlî'nin bazı beyitlerinin zaman içinde değerini kaybetmediğini gösterir.

Divan şiirinde konu, nazım şeklini belirlerken, şair, bu konuda kendine özgü denemeler içindedir. Hemen hemen her konuda gazel nazım şeklini kullanır. Örnek olarak övgü, kaside nazım şeklinin konusu iken Âlî, gazel

nazım biçimine de aynı işlevi yükler. Şiirlerinde 24 ayrı vezin kullanması da Âlî'nin şiir sanatının bir başka özelliğidir.

Şair, şiirlerinde pek çok konuyu işlemiştir. Bir yandan görevlerinden azledilmesinden doğan üzüntülerini, bir yandan devletteki olumsuz gelişmelerden duyduğu endişeleri şiirlerinde yansıtır. Şiirlerinde, aydın kimliği zaman zaman ağır basar. Her ne kadar risalelerine şairin karakterinin olumsuz yanları yansısı da bu durum, Âlî'nin aydın olarak üstlendiği görevin değerini düşürmez. Sosyal olaylara önem verir. Bu tip şiirlerde, “şiiriyet”in ikinci plânda kaldığı olur. Âlî, gözlemlerini aktarırken şiiri, ikinci plâna atar ve gözlemlerini kaydeder. Bu manzumelerinin, tarihçiliğinin etkisinde olduğu kuşkusuzdur.

Gelibolu'da doğan Âlî uzun yıllar memleketinden uzak kalır. Şair gerek mensur eserlerinde, gerekse *Divanı*'nda Gelibolu'ya sevgisini belirtir. Özellikle *Gelibolu Şehrengizi*, şairin bu sevgisinin bir göstergesidir. Şair, görevi sebebiyle bulunduğu beldelerin isimlerine de şiirlerinde yer vermiştir. Bundan dolayı Âlî'nin şiirlerinde birçok yer adına rastlanır. Bu da Âlî'nin çevresine karşı ne kadar duyarlı olduğunu ve bunları şiirlerine aktardığını gösterir. İsimleri ve olayları dikkatli bir biçimde kaydetmesinde şairin tarihçi kimliğinin de etkisi vardır.

Şair, günlük hayatın her türlü sahnesini şiirlerinde işler. Âlî'nin *Divanı*'nda en çok görülen konular av sahneleri ve hayvanlar, bayram, bezm, düğün, giyim-kuşam, hamam, mersiye, seferler ve savaşlar, ziyaretler vs'dir. Şairin kendisine seçtiği konular orijinaldir. Psikolojik sıkıntılarını yansıttığı hasbihâl tarzı şiirleri, İstanbul'un vasfındaki kasidesi, gûy u çevgân oyununu anlattığı manzumesi, işretnameleri, manzum mektubu, sevgilisi ile arasındaki münasebetleri işlediği manzumeleri, sevgilisinin ölümüne düşürdüğü tarihi, çok sayıda ziyaretleri için yazdığı gazelleri, hayvan mersiyesi ve şehrengizi ile farklı konulara eğilmiştir. Akün'ün de belirttiği gibi hamasiyat denilen cengâverlik ve savaş ile ilgili duygu ve konulara çok yer vermesi de Âlî'nin sanatının ön plâna çıkan özelliklerindedir. Necatî Bey'in katırı için yazdığı “Mersiye-i Ester”i ve Meâlî'nin kedisi için yazdığı “Mersiye-i Gürbe”si ve Eşref'in “Eşek için mersiye”si elimizdeki şimdilik örnek olarak bulunuyorken Âlî'nin *Divanı*'nda köpeğine mersiye yazması, şairin konu yelpazesinin genişliğine en güzel örneklerdendir.

16. yüzyılın hatta Divan edebiyatının en fazla tercüme yapa şairi kuşkusuz Lâmiî'dir. Lâmiî ile aynı yüzyılın havasını soluyan Gelibolulu Âlî'nin de çağdaşı şair kadar olmasa da özellikle gençlik döneminde sayısız tercüme kitabına imzasını atmıştır. *Eyyühe'l-Veled Tercümesi*, Gazalî'nin ahlâka dair risalesinin Arapça metinle birlikte cümle cümle tercümesidir. *Hilyetü'r-Ricâl*, Hacı Muhammet Pârsâ'nın, *Faşlu'l-Hitâb* adlı kitabından alınmış tercümedir. *Rahatü'n-Nüfûs*, Tifaşî'nin eserinin değişik ve ilâveli tercümesidir.

Gelibolulu Mustafa Âlî, çeşitli alanlarda pek çok eser vermiş olmakla birlikte onun eserleri değerlendirildiğinde tarihçiliğinin, tarihçilik içinde de biyografi tarafının ön plana çıktığı görülür. Âlî bu anlamda üç müstakil eser kaleme almıştır: *Menâkıb-ı Hünerverân*, *Hilyetü'r-Ricâl* ve *Künhü'l-Ahbâr*. Âlî'ye gelinceye kadar hem islâmî geleneğe, hem de bu geleneğin bir bölümünü teşkil eden Türk tarih ve edebiyatında biyografi ciddi bir gelişme göstermişti. Âlî, Anadolu biyografi geleneğinde kendinden önce ortaya konmuş örneklerin başarılı taraflarını ikmal ederek adeta Latîfî, Âşık Çelebi ve Taşköprüzade'nin müsbet taraflarından yararlanarak bir sentez biyografi anlayışı ile çalışmalarını meydana getirmiştir.

Âlî'nin özellikle *Künhü'l-Ahbâr*'da dikkat çekici bir özelliği de şiir eleştirirliktir. Âlî, objektiflikten zaman zaman uzaklaşsa da eleştirilerinde belagat ve fesahat kurallarına dayanmaya özen göstermiştir. Eleştirilerinin çoğunda da isabetli davranmış; böylelikle de yaşadığı dönemde şiire nasıl ve hangi ölçütler çerçevesinde bakıldığını da göstermiş olmaktadır.

Eserlerinin önemli bir bölümünü nesir olarak kaleme alan Âlî, yaşadığı dönemde artık kuralları oturmaya başlayan bir anlayışla bu çalışmalarını yazdı. O, eserlerinde bilgi vermeyi öncelikli hedef olarak görmeye birlikte bu işlemi belli bir üslup endişesi ve edebi incelik gözeterek gerçekleştirdi. Onun eserlerinde benzetmeler, alıntılar, mecaz, istiare ve seci gibi sanatlar yer almakla birlikte bunlar dili ve üslubu ağırlaştırmamaktadır.

Âlî'nin dikkate alınması gereken taraflarından biri de onun sanat koruyuculuğudur. Gittiği yerlerde öncelikle kültür ve sanat adamları ile buluşup onlarla görüşlerini paylaşmayı seven Âlî, bunlar arasından gördüğü genç yetenekleri tespit edip yönlendirir. Bunların en dikkate değer örneği 17. yüzyılın büyük şairi Nefî'dir. *Künhü'l-Ahbâr*'da bildirdiğine göre Bağdat'a gittiğinde otuz kadar şair, kendisine kaside, tarih ve gazel sunmuştur. (İsen, 1994: 319). Budinli Hisâlî, *Metâliü'n-Nezâir* adlı eserinde Âlî'nin Kerbelâ konulu gazeline nazire yazan yirmi kadar Osmanlı şairinin matlamı bir araya getirmiştir¹.

Kısaca hayatı, sanatı ve eserleri hakkında bilgi verdiğimiz tarih konulu eserlerinden ikisi *Nusretname* ve *Fursatname*'dir. *Nusretname* Mustafa Eravcı tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır. *Fursatname* üzerine de Rana von Mende bir çalışma yapmış; bu çalışmanın sonunda eserin metni eski harflerle verilmiş; başta da Almanca bir değerlendirme yapılmıştır. *Nusretname*, Lala Mustafa Paşa'nın 1578-1580 arasında devam eden Azerbaycan ve Şirvan seferlerinin tarihidir². *Fursatname* de *Nusretname*'nin devamıdır³. Bu çalışma ile Gelibolulu Mutafa Âlî'nin hakkında en son bilgileri verdikten sonra *Fursatname*'nin metnini latinize ederek, bir dizinle birlikte, ilgileneceklerin istifadesine sunuyoruz.

[FURSATNAME-METİN]

[1b]

müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün
Bi'smi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm
Râyet-i nûr âyet-i cünd-i 'azîm

Sûre-i Naşruñ ol açar sûrını
Zâhir ider fetḥ u zafer nûrını

Meddi durur seyf-i dilîrân-ı rezm
Buldı o seyf ile zafer ehl-i 'azm

Bâsına vü sînine bu nükte bes
K'andan olur nûr-ı gazâ muḳtebes

Sırr-ı serâ-perde-i İslâm u dîn
Tâc-ı ser-i seyf-i cihâd-ı güzîn

Mîmi durur gürz-i girân-ı güzât
Lerzege-i zârbetidür şeş cihât

Gördi başında anı 'ayne'l-yaḳîn
Şmsa n'ola şirzime-i mülhidîn

İtse mübârizler anuñla cidâl
Mülk-i revâfiz kılnur pây-mâl

Kenz-i ḥaḳâyıḳ gibidür ism-i zât
Medd-i ism ana tılısm-şifât

Dür gibi pey-der-pey üç ism-i Hudâ
Ma'nîde bir ḳâfile-i kibriyâ

¹ Buraya kadar olan bilgiler için bkz. Prof. Mustafa İsen- Prof. Dr. İ. Hakkı Aksoyak, Türk Edebiyatı İmler Sözlüğü (Teis) Projesi.

² Bursalı Tahir, *MOA.*, s. 14; İbnülemin, *a.g.e.*, s. 56-57; Atsız, *a.g.e.*, s. 4; 17, Fleischer, *a.g.e.*, s. 91.

³ İbnülemin, *a.g.e.*, s. 57; Atsız, *a.g.e.*, s. 17.

Eşref-i esmâ olan ism-i güzîn
Hâk yolına kâfile-sâlâr-ı dîn

Fâtîha-i fâtîhadır bu kelâm
Hâtimesi rahmet-i rabbü'l-enâm 142 [2a]

Naḥmedu ḥamden li-naşîr bi-meyr
“Rızkımızı verene övgüde bulunuruz”
Neşkuru şukran li-kaviyyin kâdir
“Güçlü Kadir (olan Allah’a) şükrande/övgüde bulunuruz”

‘ Allemnâ muḳteżayâti’l-cihâd
“Bize cihâdın gereklerini öğretti”
‘ Amme lenâ el-ğazvete ve’l-ictihâd
“Bize gazve (gaza/fetih) ve içtihadtan (öğretti)”

Fe-ḍallena’l-yevme bi-seyfin mübîn
“Bugün açık bir kılıçla kaybolduk/ yolumuzu kaybettik”
Fadda lenâ şerzemete’l-mulhidîn
“Mülhitler (inançsızlar) grubunu/topluluğunu bizim için (bozup) dağıttı”

Kellemnâ kellemnâ bi’l-maḳâl
“Bize söz ile konuştu bize konuştu”.

Entaḳanâ nuṭḳenâ zu-kemâl
“Kemâl lisanıyla bizi konuşturdu”

Beşşere bi’lḥuldi urâte’l-ğuzât
“Fethi tamamlayanları cennetle müjdeledi”
Murselehu vâsıtati’l-kâ’inât
“(Ve) kainâta/varlıklara aracı olarak (gönderdiği) elçiyi...”

Şalla ‘aleyhi ve ‘ale’l-enbiyâ’i
“Salât ve selâm onun (Hz. Peygamber’in) ve nebîlerin üzerine olsun
Mâ beraḳa’ş-şârim ‘ayne’l-vegâ
“Kargaşa gözüyle tavizsiz parlayıp gidene...”

Şumme ‘alâ ‘aşîretihim⁴ ve âlihîm
“Yine/sonra ailesine ve kabilesine (salât ü selâm olsun)”
Mette‘ ana’llâhu bi-a‘ mālîhîm
“Allah onların amellerinde (amellerinden dolayı) bize mutluluk/huzur versin”

Câdelna’l-kiflu seriyyü’l-‘utât
“Haddi aşanların önde gelenleriyle mücadele ettik”
Câdelna’l-ḥarbe ve minnâ el-kumât⁵
“Bizden yiğitler/ Bizim yiğitlerimiz (onlarla) savaştı”

⁴ Metinde aşretihim şeklinde yanlış okunmuştur. Doğrusu (elyazması metinde de olduğu gibi) aşiretihim (عشیرتهم) şeklinde olmalıdır.

⁵ Metinde kemât şeklinde yanlış okunmuştur. Kelime kemmâ’nın çoğulu olup kumât şeklindedir.

Ba'de edâ'i'l-hamdi'l-ma'nevî ve ğibbe inşâ'i'l-na'ti'l-Muştafavî fâtiha-i fâtiha-i Furşat-nâme-i güzîn ve dibâce-i râyice-i kitâb-ı feşâhat-ı qarîn meşûbât-ı cihâdî mûcib ve fevâ'id-i avâ'id-i ğazâyı müstevcib olan fehvâ-yı ğarren ve mazmûn-ı heycâdır ki Hâk celle ve 'alâ sened-i enbiyâ ve mesned-i aşfiyâ [2b] (ve mevrîd-i) *leḳad naşarakumullâhu fi mevâ'ime keşîratîñ*⁶ ve *enzele cunûden lem teravhâ A'nî bihi⁷ Muḫammedi'l-Muştafâ şallallahu 'aleyhi ve 'alâ muşalleyhi 'aşrâhu⁸* hâzretlerine kitâb-ı kerîm-i kâdiminde *faḳḳalallâhu'l-mucâhidîne 'ale'l-kâ'idîne ecran 'azîmâ⁹* naşs-ı şerîfiyle beşâret-i 'uzmâ buyurduktan mâ-'adâ *vellezîne câhedû finâ lenehdiyennehum subulenâ¹⁰* mazmûn-ı hidâyet-maḳrûnını dahı işâret ve îmâ buyurup lâ-siyemmâ i'lâ-'i kelîmeti'llâh(i) ve i'tilâ-i i'lâm-i sipâh için şarf-ı emlâk ü emvâl ve bezl-i eşḳâl ü aḫmâl idüp metâ'ib-i bedeniye-i ḫasâret-i mâliyye ile şîr ü şekkervâr imtizâc itdüren şühedâ-yı şehd-ğüftâr ve sü'edâ-i ğuzât-ı nuşret-âşâr ḫaḳḳında faḫr-ı 'âlem ve kehf-i benî âdem *şallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem* eḫâdiş-i celîle ve eḳâvîl-i bî-'adîlelerinde mirâren merâret-i ḫavf ü ḫaşyeti ve kirâren lezâ'iz-i şehd-i şehâdeti beyân buyurmalarıyla 'âmme-i müslimîne ehemm ve kâffe-i mucâhidîne evceb ü elzem oldu ki gerek küffâr-ı dâllîn ve inne *'aleyhume'l-la'nete ilâ-yevmi'd-dîn¹¹* üzerine ğazâda ve gerek eşḫâb-ı rafz u ilhâd *me'vâhum cehennem ve bi'se'l-mihâd¹²* zümresini ḳal' ü ḳam' için neberd ü heycâda daḳıka fevt itmeyüp sâ'at-be-sâ'at fetḫ ü teşḫîr emrine mübâşeret ve laḫza-be-laḫza tedbîr-i tedmîre müsâra'at üzere olalar binâ'en 'alâ-zâlik selâtin-i 'izzet-penâh-ı dîndâr [3a] ve ḫavâḳîn-i devlet-destġâh-ı celâlet-şî'âr tehiyye-i 'asâkir-i bî-kerân ve ta'biye-i mübârizîn-i heycâgerân ile cihâd u ğazâyâ meyelân ve ref'-i vücûd-ı a'dâyı kendülere farz-ı rif'at-ı şân idegelmişlerdir. 'Ale'l-ḫuşûş *zıllullâhi fi'l-arzeyn¹³* âftâb-ı 'âlem-tâb-ı evc-i temkîn melâz-ı ḫüsrevân-ı rûy-ı zemîn baḳıyye-i naḳıyye-i selâtin-i pîşîn *el-mueyyed bi-te'yidâti rabbi'l-âlemîn manşûri'l-vegâ muzafferi'd-dunyâ ve'd-dîn¹⁴* zübde-i şehriyârân-ı Sikender-nişân güzîde-i Âl-i Oşmân-ı memâlik-sitân halef-i şâḫib-şeref Sultân Selîm Ḫan bin Sultân Süleymân Ḫan *Allahumme eyyedehû ve ensara 'asâkirahû fi's-seferi ve'l-ḫadar ve eyyedehû fi'l-mesânidi'l-âliye bi'n-nuşreti ve'z-zafer, bi-ḫurmeti ḫabîbîke fâḫri'r-rusul ve'l-beşer¹⁵* şebân-rûz ve her sâ'at-ı firûz i'lâ-yı kelîme-i 'ulyâ ve i'tilâ-i aşḫâb-ı ğazâ için cüll-i himmetleri maşrûf ve kemâl-i celâdet ü celâletleri mebzûl ü ma'rûf olagelmişdür. Hâḳḳan bir padişah-ı buzurgvâr-ı dîndâr ve şâhenşâh-ı kerem-kâr-ı 'adâlet-âşârdur ki 'avâm u a'mâr ve ḳurûn-ı bî-şumârede taḫt-ı sa'âdet-baḫt-ı salḫanat ve mesned-i 'izzetmend-i ḫilâfet anuñ gibi zât-ı me'âlî-şîfâtle şeref bulmuş degül ve ol maḳûle şân-ı nebâhat-nişânla mûkerrem olmuş degül [li-münşihî] biḫamdi'llâh ki devlet-i nev-bahârandan bu mevsimde [3b] açıldı; ol gül-i pâkîze ḫandân itdi; erkânı günü toġdı; zamânun baḫtı açıldı; zemînuñ hem ser-â-pâ nûr olurmuş şîmdi gördük. Zıll-ı yezdânî yanup yakılmaz oldu; sâyesinde kimse gerdûndan anuñ 'aşrında gün farzâ ki yakmaz rûy-ı insânı ser-efrâz-ı ğazanfer-ferşe-i Efrâsyâb-efser şehensâh-ı Sikender-der güzîn-i âl-i Oşmânı ḳazâ-ḳuvvet fezâ-vûs'at ḫudâvend-i ḳader-ḳudret cihânuñ tâze Sultânı selâtinüñ cihânbânı cihândâr-ı muzaffer ḫazret-i Sultân Murâd-ı evvel kim mülûk-i baḫr u berr müstaġraḳ-ı deryâ-yı iḫsâmı 'Arab serverlerine dergehi bir taḫt-ı firûzî 'Acem şâhına ḫâk-i maḳdemi tâc-ı Ḫorâsânî; sinânı bir şehî-ḳâmetdür ol Yûsuf-liḳânuñ kim 'adûlar anuñ ucundan ölürl yalmanı yalmanı.

⁶ Allah size birçok yerde yardım etti. (Tevbe 9/25-26).

⁷ "Demek istiyorum ki/kastediyorum ki veya ...'yı kastediyorum"

⁸ Allahın onlarca selamı onun ve onun kabrine olsun.

⁹ Allah mal ve canlarıyla mücadele edenleri, büyük bir mükâfat vererek oturanlardan üstün kılmıştır. (Nisa 4/95).

¹⁰ Bizim uğrumuzda cihad edenlere gelince, elbette biz onlara yollarımızı gösteririz. (Ankebut 29/69).

¹¹ Onların varacakları yer cehennemdir orası ne kötü bir dölşektir. (Âl-i İmran 3/197).

¹² Onların varacakları yer cehennemdir orası ne kötü bir dölşektir. (Âl-i İmran 3/197).

¹³ "Allah'ın iki cihandaki gölgesi"

¹⁴ Âlemlerin rabbi olan Allah'ın desteġiyle desteklenen, darlıkta kendisine yardım edilmiş, din ve dnyanın kazananı.

¹⁵ Allah'ım, insanların ve peygamberlerin gurur kaynaġı hürmetine, onu güçlendir ve onun askerlerine savaşta ve barışta yardım et, ona yüce amaçlara erişmekte yardım ve zaferle güç ver.

[Neşr] Felâ-cerem teşhîr-i dâr u diyâr ve temdîr-i a'dâ-i bed-kirdâr için vezîr-i eḫḫam-ı nâmdâr u müşîr-i ekrem-i bülend-iştihâr kâr-fermây-ı Âsaf-rây ḳavî-re'y-i memâlik-güşây ḫulâşa-i vükelâ-i küb(e)râ *fe ulâ'ike lehumu'd-derecâtu'l-'ulâ'*¹⁶ semiyy-i Yûsufü's-şiddîḳ ḳâtilü'l-'utât 'ale't-taḫḫîḳ serdâr-ı mâcid-i buzurgvâr sipeh-sâlâr-ı emâcid-i pesendîde-kâr a'nî bih Sinân Paşa ḫâzretlerini 'asâkir-i desâkir-güşâyla ser-ḫadd-i şarḳa [4a] irsâl ve serdâr-ı sâbîḳ zemânından mücmel ve Tiflis ve Şîrvân yollarında muḫtell olan umûruñ işlâḫına ve giribân-ı muḫâlefetden baş çıkaran Ḳızılbaş-ı evbâsuñ memâliki ḳal' u tedmîr olunup ol eşîrrâdan sünnîlerüñ fevz ü felâḫına mişâl-i bî-mişâl lâzımı'l-ımtîşâl buyurmuşlardur *Allaḫumme yessirna'l-cihâd ale'r-revâfîdi ve ehli'l-ḫussâd'*¹⁷ *vaḫşurnâ mâ' fuḫûli'l-guzât fi meydâni'l-melâḫadeti ve'l-'utât'*¹⁸ Li-mü'ellifihî:

fê'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Ḫaḳ te'âlâ anuñ zahîri ola

Enbiyâ cümle dest-gîri ola

Nereye 'azm iderse ḡânim ola

Cünd-i İslâm anuñla sâlim ola

Eline alsa tîḡ-i ḫûn-efşân

Surḫ-serler ḳaşana her dem ḳan

Yiryüzi pâ-y-mâl-i raḫşî ola

Mihr ü meh mehçe-i direfşî ola

Der-sebeb-i inşâ-i kitâb-ı Furşat-nâme ve bâ'ış-i tesvîd-i evrâḳ ve taḫrîk-i ḫâme fırḳa-i rezîle-i surḫ-serân ve zümre-i zemîme-i revâfîz-ı dâlâlet-nişân ki nisbet-i nesebleri maḫz-ı kizb ü dürûḡ ve çerâḡ-ı dûdmân-ı devletleri şem'-i mürde gibi bî-fürûḡ olup ilḫâdlarına nazaran *vezeru'llezîne yulḫidün'*¹⁹ naşş-ı kerîmine mâ-şadaḳ ve mazmûn u ef'âl-i şenî'alarına göre *kânû lâ-yetenâhevne 'an munkerin fê'alûhu lebi'se mâ kânû yef'alûn'*²⁰ feḫvâ-yı ḳadîmine meşḫûn-ı kerâmet-nümûn oldukları semt-i taḫrîrden müstaḡnî ve Nuşret-nâme [4b] nâm kitâbumuzdaki tafşîl her cihetle ol ma'nî-i muḡnîdür.

Felâ-cerem bu bâbda itnâbdan ictinâb olunup aşl-ı uşûl ü furû' maḳşad-ı maḳşûda şürû' olmaḡın sene-i ḫamse ve şemânîn ve tis'a-mî'e ramazân-ı şerîfinüñ evvelki gicesi tâbân ü sükkân basît-i ḡabrâya nümâyân ve kenâr-ı şaḫîfede müteşekkîl ü 'ayân olan sitâre-i ḡîsûdâr²¹ aḫḳâmunuñ fi'l-cümle şerḫine ve nigârîstân-ı ceng ü cidâlün ol nuḳûş-ı mevḫûşla tarḫına mübâşeret olındı ki târîḫ-i mezbûrede vilâyet-i Ruma şeyḫü'l-islâm ve pâ-y-taḫt-ı 'adâlet-mevsûme müftî-i enâm olan Ḳâdî-zâde Mevlânâ Şemsü'd-dîn Aḫmed *nevvera'llâhu meḫce' ahû bi-nûri semmeyhi'l-Muḫammed'*²² kütüb-i mu'tebere rivâyâtından ve Mevlânâ Celâlî'd-dîn Suyûḫî mü'ellefâtından bu vech ile istiḫrâc u beyân ve serîr-i irtifâ'a arz u i'lân itmişler idi ki, bu kevkeb-i tâbdâr

¹⁶ İşte onlara en yüksek dereceler vardır. (Taha 20/75).

¹⁷ Allah'ım bize cihadı kolaylaştır, haset ve dini reddedenlere karşı.

¹⁸ Ve bizi gurur ve güzelliklerin meydanında asalet ve şerefin önderleriyle dirilt.

¹⁹ Sapıklık edenleri bırakın. (A'raf 7/180).

²⁰ İşledikleri bu kötülükten birbirlerini vazgeçirmezlerdi. Gerçekten ne kötü iş yapıyorlar. (Maide 5/79).

²¹ Kuyruklu yıldızla ilgili hikâye, Kühül'l-ahbâr'da benzer ifadelerle yer alıyor. Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âli ve Kühül'l-ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*, Kayseri 2000, C.2, s. 264.

²² Allah Muhammed'in isminin nuruyla kabrini nurlandırın.

Evvelâ: Kâbil Hâbil'i katl itdükte âşikâr olmuşdı.

İkinci: Tûfân-ı Nûh ve ol ma'küle hîzâb-ı meşrûhda toğmuşdı.

Üçüncü: Nemrûd-ı zelîl Hazret-i İbrâhîmü'l-Halîl'i âteşe atduğda...

Dördüncü: Helâk-i kavm-i 'Âd ve tebâh-ı ehl-i 'inâdda...

Beşinci: Helâk-i kavm-i Şemûd ve zevâl-i kabîle-i nâ-ma'düdda...

Altıncı: İzâle-i zümre-i tâlîh ya'nî helâk-i kavm-i Şâlih'de

Yedinci: şahib-i 'aşâ ve mâlik-i yed-i beyzâ ya'nî zühûr-ı Mûsâ 'aleyhi's-selâmda...[5a]

Sekizinci: Mağzûb-ı kavm-i dü-kevn ya'nî helâk-i Fir'avn'da...

Doğuzuncu: Cihâd-ı fâhru'l-'âlemeyn ya'nî gâzâ-yı Bedri Hüneynde...

Onuncu: Rihlet-i câmi'ü'l-Kur'ân ya'nî şehâdet-i Hazret-i 'Osmân'da...

On birinci: Esedu'llahi'l-gâlib İmâm 'Alî bin Ebî Tâlib şehâdetinde...

On ikinci: Şüyû'-ı kavm-i pelîd ya'nî hürûc-ı âl-i Yezîd'de ki şehâdet-i imâmeyn-i buzurgâr ve kıssa-i pür-guşşa-i Kerbelâ-yı beliyet-dişâr huşûşâ 'ulemâ-i kibâr ve şahâbe-i ahyârdan râcî ve mühtedî vü muhtedir *rahimehumu'llâhü'l-gaffâr* vefatları ol târîh-i şe'âmet-âsârda vâkı' olmuşdı. Pes ol târîhden berü bir dağı şimdi toğmuşdur ki devr-i Âdem'den bu deme gelince cem'an on iki kerre zâhir ü tâli' olup her birinde bir hâdis-e 'acîbe ve nâyibe-i gârîbe vâkı' olduğu muqarrerdür. 'Ale'l-huşûş cümle müneccimîn ü raşad emrine me'mûr olan Mevlânâ Taqıyyü'd-dîn "kevkeb-i mezbûruñ bu def'a tûlû'ı diyâr-ı 'Acemüñ ihtilâline ve mülk ü milletlerinüñ her cihetle zevâline delildür" diyü yazmağla lâ-siyemmâ ol hînde 'Acem şâhı İsmâ'îl halvet-hâne-i dâlâlet-sebilinde katl olunmağla ve tavâ-yif-i surh-serân ki ilhâden ve rafzen sebb-i şeyheyn ve sünnilere la'n-i pür-seyn idüp *ff kulûbihim marağun fe-zâdehummullâhu marağâ*²³ mâ-şadaqlardur kaçtı-ı ricâl ve kaçtı-ı ensâl-i hayşiyetinden birâder-i mihteri olan [5b] Huda-bende nâm a'mâ ve *kezâlike nuvellî ba'da'z-zâlimîne ba'dâ*²⁴ mazmûn-ı laţifine mışdâk-ı hikmet-ârâ vâkı' olup mülk-i 'Aceme hâkim ve zarûret-i hasebiyye hasebi ile vâris-i memâlik ü mehâkim kılınmağla bundan mâ-'adâ ol tâ'ife-i rezîleden nakz-ı 'ahd vâkı' olup ser-hadd beglerbegileri intikâma mütehâlik ve ba'z nevâhîlerine sâlik ü mâlik olduğda zı'f-ı za'f-hâlleri ve şırf-ı şımf-ihtilâlleri arz olunmağla vüzerâ-i muhtâr ve küberâ-i zevi'l-'itibârdan Lâlâ Muştâfâ Paşa'yı Şîrvân fethine serdâr ve Gürcistân teşhîrine sipeh-sâlâr ta'yîn buyurmuşlar idi. Felâ-cerem müşîr-i müşârün ileyh sene-i sitt ve şemânîn târîhinde Tiflis ve Şîrvân'a vâşıl ve birer miqdâr 'asker-i zafer-kirdâr alıkoyp yine Erzurum'a mâ'il ve teveccühi hîninde iki def'a surh-serler ile muhârib ü muqâtil olup umûr-ı feth ü teşhîr muntazam u gâyet-pezîr olmadın sene-i seb' ve şemânîn târîhinde dağı Kaş kal'ası ta'mûrine me'mûr ve hitâm-ı imâret-encâmında himmeti sa'y ü diğkati gibi mevfur olduğda ki 'uluvvü'l-merrîh re'sü't-târîh 'ale'l-hisâb ol sene havâdisine târîh düşüp serdâr-ı mûmâ ileyh nârî-tabî'at ve âteşi-hiddet olup ol yıl hizmet-i binâyı itmâm ve kendüyi ve tevâbî'ini muhaşşalü'l-merâm itdükte [6a] zâtunuñ i'tilâsı 'uluvv-i merrihe ta'tbîk ve ol ma'küle hîdmet-i nâdire-edâsı re's-i târîh idüğü tahkîk olunmuşdı ve lâkin müşârün ileyh serdâr-ı muhtâr rûz-dide ve ihtiyâr ve sâl-horde-i rûzgâr olup bir senede tâ Şîrvân'a vâşıl ve yine 'avdet tarîkiyle Erzurum'a mütevâşıl olduğda kuvvet-i kuvvâsı za'fa mübeddel ve kâmetiniñ inhinâsı türktâz şavbından namâz u niyâz semtine muhavvel olmağın 'ale'l-huşûş ba'z cülesâ vü tevâbî'i efvâh-ı nâsa düşüp tana'-ı hâmları ve leşker-keş-i mumâ ileyh nâmına hâşâ celb-i behre vü kâmları şüyû' bulup ruq'alarla arz u i'lâm ve rikâb-ı müsteţâb-ı padişahiye kirâren ve mirâren ref' ü ifhâm olunmağın hîdmet-i mezbûreden ref'le erkâna da'vet olındı ve vezîr-i şâlis-i nâmdâr müşîr-i dil-pezîr-i bülend-iştihâr a'nî bih Sinân Paşa-yı kâm-kâr hazretleri sene-i mezbûre zî'l-ka'desinüñ üçüncü günü ki yevmü's-sülâşâ idi şark cânibine sipeh-sâlâr ta'yîn buyuruldu. El-hâk ol müşîr-i kâm-rân

²³ Kalplerinde bir hastalık vardır. Allah hastalıklarını artırmıştır. (Bakara 2/10).

²⁴ İşte biz zalimlerden kimini kimine böyle dost ederiz. (Enam 6/129).

bir vezîr-i kâr-dân ve müdebbir-i şecâ'at-nişândur ki sinân-ı cân-sitâni her zamân şadr-ı 'adûdan güzerân ve tîğ-i bürrân-ı neberd-iqtirânı dem-be-dem düşmen-i dü-rûdan dü-rûd-feşân ya'nî hûn-ı didelerini revân ve hûn-âbe-i cigerlerini ol iki çeşm-i ser-çeşmesinden firâvân idegelmişdür. Huşûşâ vilâyet [6b] yemn-i kabâyil-i mutahhardan pâk ü 'ârî ve sevâhil-i 'Adeni ol maqûle has ü hâşâkden tahtîrle deryâ gibi şâf ü cârî kılup Tele gibi kal'a-i nâmdâr ve hışn-ı haşin-i sipihr-iştihâr ki i'râb-ı gurâb-çihrenüñ tellesi ve 'urbân-ı 'Arab'da çubân-ı bî-behrenüñ maḥbes-i hâ'ilesi olup firâzında kuş uçmaḥ muhâl ve tilâlinde kolan yürimeḥ fâsid ḥayâl idi. [Li-münşihî]

fe'îlâtün mefâ'ilün fe'îlün

Burcu itmişdi tāk-ı çarḥa kemend

Hâledür ol kemenden peyvend

Ḳullesi âsmâna peyveste

Aña ḳavs-i ḳuzaḥ kemer-beste

Görinürdi anuñ yanında cibâl

Satḥ-ı gâbrâda püşte-i pâ-mâl

Kûh-i Elburz anuñla ola 'ıyân

Pûte topraḡına dönerdi hemân

Germ-te'sîr-i şemsden i'râb

Hep siyeh-rûy idi mişâl-i gurâb

Neşr: Pes ol serdâr-ı nuşret-yâr u ser-leşker-i fütûḥât-âşâr ol maqûle şa'b vâdileri güzâr ve 'asâkir-i şalâbet-me'âşiri fetḥ ü teşhîrle kâm-kâr ve envâ'-ı furşat ü ḡanîmetle behredâr itmişler idi. Ba'dehu Ḥalkü'l-vâd nâm kal'a-i pûlâd-bünyâd ki Tunus gibi nâmdâr mülketüñ kilidi ve toḫ-ı âteş-feşânı ile sedd-i ebvâbınuñ her zamânda kâr-sâz-ı bedîdi iken mûmâ ileyh-i nâmdâr anuñ daḡı fetḥ ü teşhîrine fermân-berdâr olup gâh tîğ ü teber ve gâh tedbîr-i dil-pezîr [7a] gâh toḫ u tüfeng ve gâh farḥ-ı muhâceme vü ceng birle fetḥine dest-res ve envâr-ı nuşret ü iḡtinâm anda daḡı kendine muḳtebes bulunmuşdı. Felâ-cerem ol vekîl-i bî-'adil ki bu maqûle ḥidemât-ı mebrûrede bulındı ve şecâ'at ü şehâmeti ve celâdet ü şalâbeti defa'âtle tecrübe olındı. Huşûşâ ucb ü riyâdan perhîz ve irḥâ-i 'inân-ı eşirradan kemâ-yenbaḡî nefret ü gürîz idüp diyânetle maḥbûb-ı ḳulûb-i şuleḥâ ve şecâ'atle merḡûb-ı eşḡâb-ı ḡazâ 'adâletle kehf ü melâz-ı zu'afâ ve saḡâvetle merci'-i cemî-i fuḳarâ olup aḡlâḳ-ı ḡasene ile ittîşâfî ve eşfâḳ-ı müstaḡsene ile itilâfî serdâr-ı zafer-kirdâr olmasına delîl-i kâfi olduḡdan ḡayrı 'unfuvân-ı şebâb ve ezmân-ı ḳuvvet ve iktisâb-ı ḡayşiyetle daḡı sâ'irîne ḡâlib ve bunca ḡışâl-ı ḡamîde ile ḳulûbı kendülere câzib olmaḡın 'Acem şâhına muḳâbil ve Gürcistân ḡükkâmına muḳâtil gönderildi *Allâhumme enşirhu ve (enşir) men naşarah ve aḡnimhu ve aḡnim men ḡanemehu inneke ḡayru'n-nâşirîn ve ente râziḳu'l-ḡânimîn*²⁵ el-kışşa sene-i şemân ü şemânîn târiḡindeki ḡazâ-yı Gürcistân'da ve sene-i tis' ve şemâninde vâḳı' olan fütûḥât-ı nuşret-resânda bu esfel-i nâ-bûd u şenâ-kâr-ı eḡallü'l-vücûd a'nî bih mü'ellif-i aḡbâr-ı le'âlî Ḥaleb tîmarları [7b] Defterdârı 'Âlî *Allâhumme zidhu 'uluvven bi'l-mâ'ârif kemâ semeytehu sümüvven inde'l-avârif*²⁶ ol serdâr-ı zafer-yâb ve vezîr-i a'zam-ı celâdet-cenâbuñ şeref-i rikâb-ı sa'âdet-iktisâbları ḡidmetinde bile bulunmaḡın fermân-ı şeref-ḡarîn ve emr-

²⁵ Allah'ım ona ve ona yardım edenlere yardım et, ona ve ona baḡışta bulunanlara baḡışta bulun. Şüphesiz sen yardım edenlerin en hayırlısı ve baḡışçılara rızık verensin.

²⁶ Allahım! Cömertler katında onun yüceliḡini arttırdıḡım gibi marifetlerle büyüklüḡünü ziyade eyle.

i laţf-i mevhibet-rehînleri müsted'âsinca umûr-ı fetḥ ü teşhîri taḥrîre mübâşeret ve rûsûm-ı ḳal' u tedmîri te'lîf-i dil-pezîre mübâderet eyledi.

Rabbi yessir lî itmâme hâza'l-kitâbi ve'c' alhu maḳbûlan 'inde'l-fuşâḫâ'î min zevî'l-elbâbi bi-ḥurmetihi ve 'indehu ummu'l-kitâb

“Ey Rabbim, bu kitabı tamamlamada (işimi) kolaylaştır. Akıl sahiplerinden fasihlerin (doğru ve güzel konuşanların) hürmetine (onların) katında ve ümmü'l-kitâb²⁷'ın (ana kitabın) katında (onu) makbul eyle.”

'Azîmet kerden-i serdâr-ı nâmdâr ez-pây-ı taḫt-ı 'aliyye-i bülend-iştihâr be-cânib-i ser-ḥadd-i Erzenû'r-rûm ve meserret-i 'asâkirân-ı merz ü bûm sepîde-dem ki râyet-i nûr-âyet-i mihr ḳılâ'-ı bâhirû'l-irtifâ'-ı sipilr fetḫine cilveger ü tâbân ve sükkân-ı ḫazîz-i ḫâḳ ü kerrubiyân

'Âlem-i eflâke kemâl-i şöhret ü şalâbetle nümâyân oldı ve teşhîr-i memâlik-i şarḳ ez-pây tâ-be-farḳ 'asâkir-i desâkir-güşâyâ müyesser olması ḫuşûşâ ḫûn-ı surḫ-serân ḫûn-âbe-i şafaḳ gibi revân ḳılınup dâmen-i gerdûn âḡeşte-i ḫûn ve her püşte-i ḫişâr nilgûn zaḫm-ḫorde küştelerle manzûr cefvin ḳılınması eṫvâr-ı gerdiş-i dûn ve âşâr-ı cerḫ-i buḳalemûn sırrına mâ-şadaḳ 'ibret-nümûn oldı [8a].

Felâ-cerem serdâr-ı kâm-kâr-ı muḫterem ref'-i a'lâm-ı mu'lem ve naşb-ı râyât-ı muḫteşem birle pây-taḫt-ı 'aliyyeden naḳl ü ḫareket ve dest-bûs-ı padişahî ve ḫil'at-i mevhibet-i şâhenşâḫî teşrîfinden soñra Üsküdar cânibine 'azîmet buyurup eşḫâb-ı dîvân ve cümle-i a'yân ü erkân lâ-siyemmâ cemî'-i e'âzım u ekâbir kâbiren 'an-kâbir leb-i deryâyâ varınca ol dürr-i yektâyâ hem-râh ve vüzerâ-i 'uzemâ ve vükelâ-i küberâ bi-ḳadr-i rütbetihimi'l-ulyâ hem-rikâb olmaları mes'ûl ü dil-ḫ'âḫ olmaḡın liyâḳatlerine göre iltifât ü raḡbet ve yollu yollarınca ol menzil-i sa'âdet-delilde ri'âyet ḳılınup bu ḫâl ile deryâdan 'ubûr ve otaḡ-ı şevket-nümâlarına nüzûl-i meşḳûr ve piyâdegân ü süvârân önlerince revân ü devân olan 'asâkir-i deryâ-nişâna ziyâfet-i mevfüre ve ni'met-i nâ-maḫşûre mebzûl ü meysûr olduḡda kibâr u şıḡâr aḡurı ḫayr olmasına da'vât-ı bî-şumâr ve tazarru'ât-ı bisyâr iderek sene şemân ü şemânîn [...] gününde ḳaṫ'-ı nişîb ü firâz u ṫayy-ı bevâdî ve sebâsib-i behre-perdâzla menzil-be-menzil Arz-ı Rûm'a vâşıl ve mâḫ [...] gününde Çermik şâhrâsına nâzil olmuşlar idi. Fe-emmâ ol zât-ı nâdire-dân-ı [8b] bî-hemtâ a'nî biḫ serdâr-ı baḫtiyâr-ı nuşret-ârâ tekmi'l-i âlât-ı ceng ve taḫşîl-i edevât-ı ḫarb ü âheng emrinde serdâr-ı sâbıḳdan ziyâde taḳayyüd ve silâḫı kâmil olanlaruñ ri'âyet ü iltifâtlarına ta'ahḫüd buyurmaḡla her mîr-i mîrân-ı kâr-dân ve mîrân-ı kâm-rân-ı fermân-berân sinîn-i sâbıḳadan ziyâde ḡayret çeküp ve bezl-i emlâk ü envâle müsâra'at ü mübâderet eyleyüp bir vechle bedidâr ve bir şevket ü şalâbetle âşîkâr oldılar ki ḡuyâ ḳurûn-ı bisyâr idi ki âsûde idiler ve a'vâm ü a'mâr idi ki zânû-yı râḫat ü âşâyışde kemâl-i istirâḫatle zünûde idiler. Li-münşihî:

mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Üç yıl sefer seferle niye öyle kâr u bâr

Şîrvân yolında iline varanı nişâr

Ḥaḳḳâ budur ki müşkil idi 'arz-ı iḳtidâr

Ger olmayadı himmet-i serdâr-ı kâm-kâr

Neşr: Pes bir leşker-i muḫtâr ki mâ-bihi'l-ifitḫâr-ı rûzḡâr olup meḳâdir-i nâssı ḡâyet ve sence-i i'tibârla ḳadr ü iḳtidârları veznince cüll-i himmet eyleye. Elbette leşkerde ḡayret ü ḫamiyyet ü ḡayretlerinde birbirlerine

²⁷ Anlam, Arapça Sure Ra'd13/39. يَمْخُوهُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعَدَّهُ أُمُّ الْكِتَابِ (Yem/hû(A))llâhu mâ yeşâu veyuṫbit(u)^(s) ve'indehu ummu-ikitâb(i)). =Allah, dilediḡini siler, dilediḡini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfuz) O'nun yanındadır. (Bknz. <http://www.kuranmeali.com/ayetkarsilastirma.asp>)

sirâyet muqarrer olmak huşûşen nakdiyyeye mâlik olanlar mâ-melekini der-miyân ve i'lâ-i kelimetullâh ve i'tilâ-i kudret-i şehriyâr-ı dîn-penâh için cümle varlarını yok dimeyüp revân eylemek emri muhakkağdur. Ma'a-hâzâ sene-i ûlâda nakdiyyeleri maşraflarına revân ve hemyân-ı sîm ü dînârları kîse-i mâ leşkerân gibi [9a] tehî kaldığı nümâyân iken ve sene-i şâniyyede bezl-i emlâk ü 'akâr ve şarf-ı tuhaf ü yâdigârları ma'lûm-ı a'yân ve meşhûd-ı cümle-i erkân iken sene-i şâlîsede bu vech ile ğayretleri dîn-i mübîn yolında mâ-meleklerini ifnâya rağbetleri ve ekşerinüñ istilâ-i düyûn ve istifâ-i huyûl ü huyûn emrine cân u başla mutâba'atleri zâhir budur ki serdâr-ı nîk-râyûñ maḥz-ı tedbîrinüñ neticesi ve sipeh-sâlâr-ı kâm-kârûñ rây-ı dil-pezîrinüñ fâ'ide-i râyicesi idüğü gün gibi bâhirdür. Bundan mâ-'adâ sene-i şemân ü şemânîn târîhine 'ale'l-hisâb mâ-şadağ şadâkat-semîr *kul kıtâlun fihî kebîrûn*²⁸ naşş-ı şerîf-i hidâyet-maşîr olduğı ve ekşer-i müneccimîn ü ilm-i cifr ü zîce mâlik olan 'ulemâ-i pişîn huşûşâ Ni'metullâh Velî hazretleri gibi vâşıl-ı kerâmet-şarîn sene-i mezbûrede vâkı' olacağ havâdiş-i 'ibret-rehîn ve mebhâiş-i kıtâl-i ehl-i dîn remzinde yazdıkları aḥkâm-ı 'acîbenüñ şüyû' ü zuhûr bulduğı ğuzatûñ kemâl-i bîm ü hırâsına ve fâris-i meydân olanlaruñ kûşe-i şamt u 'uzletde inzivâsına nev'â sebeb gibi iken *li'llâhi'l-ḥamd ve'l-minne*²⁹ yine şîrân-ı kâr-zâr bîşe-i esnân neberd ü heycâda düşmen-şikâr olup Şîrvân ve Karş seferlerindeki mücâhidîn-i ahyâr ve *ve's-sâbiḳûne'l-evvelûne mine'l-muhâcirîn ve'l-enşâr*³⁰ [9b] feḥvâ-yı ğarrâsıyla ğuyâ mevşûf oldılar ve sene-i şemân ü şemânîn târîhinde 'âzim-i Gürcistân olan dilîrân *vellezîne'ttebe'uhum bi-iḥşânin*³¹ mazmûn-ı hidâyet-nümâsıyla men'ût ü ma'rûf olmağa kuvvet-i râsiḥa buldılar *raḍiyallâhu anhüm ve raḍû anhû*³².

İlçi-i surḥ-serân a'nî bih Maḥşûd Ḥan Çermik'de iken serdâr-ı kişver-sitân otağına nâme-i şâh ile geldiği ve şulḥ recâsın itdügidür. Şâh-ı surḥ-serân ü penâh-ı revâfîz-ı fitne-cüyân ki serdâr-ı sâbiḳ zamânından berü ğâh istid'â-i şulḥ u şalâḥ ve istircâ-i fevz ü necâḥ emrinde ve ğâḥ 'asâkir-i nuşret-me'âşirüñ aḥvâlini cüst ü cû ve kudret ü kuvvetlerini tabaşşurla ğüft ü ğu tarîkinde gelip gitmeden ḥâlî degüller idi. Vaktâ ki serdâr-ı cedîd bunca şalâbet ü celâdetle ser-ḥadd-i Erzurum'da bedîd olmasını işitdiler. Merzubûm-ı Revân'dan bûm-ı perrân gibi uçup ol şâh-bâz-ı bülend-pervâzuñ nazargâhına ḥamânevâr şâhuñ nâmesiyle ittişâle müsâra'at itdiler ve taḳrîrlerine ḥavâle olunan ğüftâr-ı nâ-hencâr ki taḥrîrine kalemde ruḥşat u beyâza çıkmasına şâḥife-i nâmede rızâ vü icâzet yoğidi. Furşat el virdükçe taḳrîrine fermân-berdâr ve zu'm-i fâsîdlerince ṭavr-ı sunḥu³³ndan (?) ḥaberdâr [10a] olan Maḥşûd Ḥan nâm mülhid-i çalâlet-nişânı vekîl-i muḥtâr gönderdiler ma'a-hâzâ südde-i seniyye-i 'âlem-medâra revân ve 'atabe-i 'aliye-i sipîhr-iştihâr türâbına şitâbân olmasını daḥî iltimâs eylediler. Felâ-cerem ilçi-i merkûm ve birkaç nefer revâfîz-ı maġmûm bir seḥergâḥ leşker-keş-i sa'âdet-penâh hazretlerinüñ otağı nuşret-maḳrûnına muvâşalat ve 'arz-ı resâ'il ve baş-ı muḳaddemâta mübâşeret itdükde evvelâ serdâr hazretlerinüñ meḥâbet-i kâmile ve şalâbet-i şâmîlelerinden kendüleri deryâ-yı ḥayretde ğarîḳ ü zevâyâ-yı şamt u dehşetde vâşıl-ı baḥr-i 'amîḳ görüp murâdlarınca tekellüme mecâl ve muḳtezâ-yı fu'âdlarınca 'arz-ı ḥâl emrine imkân ü ihtimâl olmadı. Şâniyâ sipehsâlâr-ı çâlâk şâḥib-i fehm ü idrâk ve mâlik-i zîhn-i derrâk olmağla her çend ki ol melâḥide münâza'adan mübâḥese ve mücâdeleden muḥâdeşe kaşdın eylediler delâ'il-i 'akliyye vü resâ'il-i nakliyye feḥvâsıyla cümlesini mülzem idüp şâh-ı nâ-bînânuñ çapağın silerken gözin çıkardılar ve ol güm-râḥ-ı a'mânuñ rây-ı fâsîdın beyân kaşd itdükce 'adem-i başiretin göz göre 'ayân kıldılar ve bi'l-cümle 'arz-ı kudret itdüklerince za'f-ı ḥâlleri muzâ'af oldu ve ümîd-i merḥamet kıldıklarınca fetret ü ihtilâlleri [10b] *kemâ-hüve ḥaḳḳuhu* zuhûr buldı. Âḥîrü'l-emr ser-leşker-i zafer-reh-berüñ dâmen-i mürüvvetine teşebbûşi evlâ gördiler ve ğâḥ u bigâḥ li-münşihî:

²⁸ De ki: (Haram olan) ayda savaşmak büyük (günahdır). Sure 2; 217. Sure 9, 100.

²⁹ "Allah'a hamd ve şükürler olsun".

³⁰ Muhacirlerle ensardan ilk gurubu oluşturanlar. (Tevbe 9/100).

³¹ İyi amellerle onların ardınca gidenler. (Tevbe 9/100).

³² Allah onlardan onlar da Allah'tan razı oldular. (Maide 5/119).

³³ Sunó veya sunuó şeklinde okunan bu kelime (سنة=se-ne-óa fiilinin masdarı) Arapça'da "fikir aklına gelmek, fırsat ayağına gelmek, sağlamak, (görüşünden, düşüncesinden) vazgeçirmek" manalarına gelir.

mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Dâmân-ı luţfuña elüm irmek gerek senün

Geldim қаpuña el benüm ey şâh etek senün

mazmûnına muvâfık tazarru'la hâke yüz urdılar. 'Ale'l-ḥuşûş vezîr-i a'zam-ı lâzımı'l-iclâl umûr-ı vezâret ü şadâretde vâcibü'l-istiklâl idügin fehm idemeyüp südde-i sidre-mişâle 'azîmete meyyâl ve 'atebe-i 'aliyye-i şevket-iştîmâle rûy-mâl ḥuşûşına minnetdâr-ı vâziḥu'l-âmâl oldılar. Binâ'en 'alâ-zâlik maḥşûdı tarîḳ-i maḥşûdına sâlik kılup mâ-vaḳ'a-ı 'arz u i'lân ve aḡrâz-ı fâsîdeleri leşker-i zafer-reh-beri ta'vîḳ idügin elfâz-ı bedî'a ile beyân buyurdılar lâkin cenâb-ı padişahîye vâsıl olduklarında eglendirilmeyüp yine sâlâr-ı 'adû-şîkâr semtine gönderildiler ve cümle-i umûr vekîl-i muţlakımıza fermân olunmuşdur diyü ḥuşûl-i murâd ü merâmlarını anlaruñ 'arz u ḳabûline tefvîz ü ta'lik buyurdılar. Li-münşihî:

mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Zen gibi şark her gice bir sırâ yüklüdür

Gün toḡmadın neler toḡa kim bile nâgehân

Ve bu nâme mezbûr Maḥşûd Ḥan ile 'atabe-i 'izzet-fercâme gönderilmişdür ki naḳl olındı zimmet-i himmet-i kâffe-i selâtin-i kâm-kâr ve ḥavâḳîn-i ma'delet-nişân ki [11a] âyet-i kerîme-i *inne'llâhe ye'muru bi'l-'adli ve'l-iḥsân*³⁴ anlaruñ mişdâḳ-ı kelâm-ı ḥuceste-me'âlleri olup ve maşdüka-i *vaḥsinü innellâhe yuḥibbu'l-muḥsinîn*³⁵ zât-i 'adîmü'l-mişâllerinüñ âyinesidür. Ber-muḳtezâ-yı feḫvâ-yı *kullukum râ'in ve kullukum mes'ûlun 'an ra'iyyetih*³⁶ mürâ'ât-ı aḫvâl-i re'âyâ ve kifâyet-i i'ânet-i berâyâ ki vedâyi'-i ḥazret-i ḥâlîḳu'l-berâyâdur vâcib ve mühimmdür ki bu emr-i 'azîmüñ icrâsı daḫı *ve'sliḫü zâte beynikum*³⁷ mücibince vâsîta-i intizâm mehâmm-ı enâm ve râbîta-i me'âḳid-ı refâḫ-i ḫâl-i ḥavâşş u 'avâm ola ki beḳâsı şulḫ u şalâhsız müyesser degüldür anuñ içün ki padişah-ı ḥavza-ı İslâm ve re'is selâtin-i zevî'l-iḫtirâm-ı firdevs-maḳâm sünnet-i seniyye-i himmet-i 'ulyâ mülâḫaza idüp mebnâni-i vidâd u maḥabbet ve ḳavâ'id-i ittiḫâd u ülfet 'ahd-ı mevâşîḳ-i ḡlâz ü şidâdla neslen ba'de neslin ilâ-inḳirârâ'z-zamân mü'ekked tutup la'net-nâme virüp dâ'imen tarafeynden silsile-i maḥabbet ü şadâḳat-ı müstaḫkem olup ḡubâr-ı fitne vü fesâdı lâ-yezâl zülâl-i selsâl *va'sliḫ velâ tettebi' sebîle'l-muḥsinîn*³⁸ ile şahîfe-i eyyâmıdan ref' buyurmuşlar idi. Anuñ levâzımı olan irsâl-i rüsül ü resâ'il ki zâbîta-i istimrâr-ı âşâr-ı muşâdaḳatdur zuḫûra gelürdi ve bu mazmûn-ı şadâḳat-meşḫûn ki [11b] padişah-ı İslâm-ı Süleymân-bârgâhuñ dest-i ḫaṭṭiyle dürr-i ḫamâ'il yerine ḫıfz olunup ol 'ahd-nâme-i humâyûn bereketiyle anuñ 'unvân-tırâzı *yâ eyyuḫe'llezîne âmenü evfü bi'l-'uhûdî*³⁹ ile muṭarrazdur kâffe-i ḫalâyîḳ mehd-i emn ü emânda râḫat olup sâlik-i memâlik ta'addî vü ta'arruzdan ma'sûn olmuşlar idi çünki te'yîd-i ilâhî ile nevbet-i verâşet-i mülk bu muḫlişlerine irişdi binâ-yı şebât-ı ḳavâ'id-i muşâdaḳat ber-muḳtezâ-yı *el-ḫubbu yeterâveşü*⁴⁰ ḫuddâm-ı 'atabe-i 'aliyye-i şehensâh-ı refî'u'l-mekân muḫâlaşat-ı vidâddan sebîl-i şalâḫ ü sedâda sülûk ve inṫifâ-i nâ'ire-i fitne vü fesâdda daḳıḳa fevt itmeyüp dâ'imâ aña nigerânda idüm ki ta'ziye vü tehniye ki 'âdet-i mülûkdur bu muḫlişleri bâbında mebzûl buyuralardı. Henüz bu me'mûl ol menba'-ı luḫ ü iḥsândan zuḫûra gelmedin bu muḫliş-i bî-iştibâhları ser-rişte-i muḫâlaşatı ḫıfz içün mu'temed adamlarımızdan Velî Bigî âsitâne-i sa'âdetlerine gönderüp ki birâderim İsmâ'il'ün sû'-i a'mâlından ba'z nesne vâḳı' olmuşdı anuñ mizâcınıñ i'tidâli olmamaḡın televvün-i imtizâcından nâşî olduḡı kâffe-i 'âlemiyâna

³⁴ Allah adaletli davranmayı ve iyilik etmeyi emreder. (Nahl 16/90).

³⁵ İyilik edin Allah iyilik edenleri sever. (Bakara 2/195).

³⁶ Hepiniz çobansınız hepiniz maiyetinizden sorumlusunuz) (Hadis-i Şerif-Al-Buhârî Bd. 1, 227).

³⁷ Aralarınızı düzeltin. (Enfal 8/1).

³⁸ İslah et ve bozguncuların yoluna gitme. (A'raf 7/142).

³⁹ Ey iman edenler sözleşmelerinizi yerine getiriniz. (Maide 5/1).

⁴⁰ Sevgi miras olarak alınır.

vâzîh olmuştur. Eger anuñ fehvâ-yı hâl fi'âl-i bed-ızlâli sebebi ile zâmîr-i münîrlerine nağz-ı ahd hıfz itmiş ise *velâ tezîrû vâzîretun vezra uhrâ*⁴¹ [12a] mûcibince anuñ nâ-mülâyim ef'âli sebebi ile ki erbâb-ı 'aql u temyîze muvâfîk degüldür. Ğayrılar anuñçün aḥz buyurmayalar bu daḥı hâḥır-ı 'âḥır-ı ŧehenŧâh-ı sidre-mekâna vâzîhḥur ki anuñ bu maḥûle ef'âl-i ŧeni'ası zuhûr idüp ḥarındaŧarını ve 'ammûlarını ve bu muḥliŧleri oĝullarını ḥatlı eyledi *lillâhi'l-ḥamd ve'l-minne* ki az zamânda mûntaḥim-i ḥaḥîḳî anuñ binâ-yı ḥayâtun ḥahr-ı ḥahramân-ı ecel birle maḥḥûr itdi ve bu mûrâseleyi irsâl itmekden ol 'âli ḥazretten tevaḥḥu' bu idi ki cevâb-ı ŧavâb ile iltifât buyurup teveccûh-i hûmâyûnları iŧlâḥ-ı zâtu'l-beyyine maŧrûf olup silsile-i ittiḥâd-ı evtâd-ı mülâtefetle müstahkem olup 'ahd-ı sabîḳ ri'âyet buyurula idi. Bu eŧnâda istimâ' olındı ki Paŧa-yı ser-ḥadd-i mezbûr Velî Bigi ḥabs itmiş. Bâ-ḥuŧuŧ ki âyîn-i ŧâhân-ı Rüstem-kiyânda peyâm götürenler ziyândan emîn olıgelmişlerdür. Bu hâl üzre iken mülk-i mevrûsumuñ ḥudûduna leŧker gelip âteŧ-i fitne vü fesâdı iŧti'âl idüp müselmânlaruñ ve 'aceze vü mesâkinüñ ehl ü 'ıyâllarına sefk-i dem itmege iḳdâm gösterdiler ḥâŧâ 'adâlet-i padiŧah-ı İslâm-penâh-ı zıllullâhdan ki eyyâm-ı devletlerinde niḥe müselmânlaruñ ki kelime-i tevḥîd-i ilâhî ve ŧehâdet-i nübüvvet-i ḥazret-i risâlet-penâhî iderler iken küffâr gibi ḥatlı ve esîr olup [12b] mûcib-i ŧemâtet-i küfre olalar biḥamdillâh ve'l-minne ki bu silsilenüñ dûdmân-ı nübüvveti intisâbı ol 'âli ḥazretüñ rây-ı 'âlem-ârâlarına ḥafî degüldür çün mevâlât-ı ḥazret-i muḥaddes-i nübüvveti ber-muḥtezâ-yı veŧâyet-i *üşikumu'llâhu fi ehli beyti*⁴² evceb-i vâcibâtdandır. Bâ-ḥuŧuŧ Sulḥân Bâyezîd Ḥan ḥuŧuŧında vâḳı' olan ḥidemât, ki zuhûra gelmişdür, ol dûdmânüñ salḥanat u ḥilâfetlerinüñ istiḥlâl ü istiḥrâr ve istimrârı bâbında tamâm medḥali vardır. Eger nazâr olunup ma-beynde 'ahd u peymân daḥı olmasa her zamân binâ-yı maḥabbet ḥalel-pezîr olmamak gerekdi. Çünki bu muḥibblerinüñ dâ'imâ niyyeti ŧulḥ u ŧalâḥ eyyâmları dâ'im olmaḥḥur *el muslimu men selime'l-muslimün min yedihî ve lisânihi*⁴³ mûcibince maḥmaḥ-ı nazâr selâmet-i ḥâl-i müselmânân ve refâh-ı aḥvâllerinedür ĝayrı degüldür. Bunu daḥı yakîn bilürüz ki, ol 'âli ḥazretüñ rızâ-yı ŧerîfleri daḥı bu ma'nâdan ĝayrı degüldür. Bu taḥḥîrce ki bu zamânlarda ḥıfz ü ḥırâset-i Azerbaycan için dârü's-salḥanat-ı Tebriz'e nüzül olındı te'kid-i mevâŧîḳ-ı kadîme binâ'en Ḥâcc Maḥŧûd Big tecdîd-i mevâdd-ı muŧâlaḥat ve iḥâr-ı muŧâdaḥat için sütte-i sa'âdetlerine ki, mülteŧem-i ŧifâh-ı selâḥin-i 'izâm ve mescid-i cibâh-ı ḥavâḳin-i kirâmdur, irsâl olındı. Tekrâr-be-tekrâr 'arz idüp bu cânibde câdde-i ŧulḥ u ŧalâḥda ŧâbit-ḥadem olup levâzım-ı iŧlâḥı ḥıfz itmekden ĝayrı bir emr mutaŧavver degüldür [13a] eger siz bizi ve meveddetümüzi ferâmüŧ eyledüñüz ise vallâhi biz 'ahd üzere ŧadîḳlarız eger sa'âdetlü padiŧah ḥazretleri ḥarafından re'âyâ vü berâyâ muḥtezâ-yı *irḥamü men fi'l-arḥi yerḥamukum men fi's-semâ*⁴⁴ mazmûn-ı âyet-i kerîme-i *velâ tufsidü fi'l-arḥi ba'de iŧlâḥuhâ*⁴⁵ mürâ'âtı bâbında rây-ı 'âlem-ârâları muḥîḥ-ı 'adâlet ü iḥsândır ki İsmâ'îl Mîrzânüñ eḥvâr-ı nâ-pesendidesinden âyine-i ḥâḥır-ı mübâreklerine ki, ḡubâr ḥonmuşdur, reŧḥât-ı ŧehâb-ı *velâ tec'al fi ḥulûbinâ ḡillen lillezîne âmenü*⁴⁶ ile zâ'il buyırılıp itnâb-ı ḥiyâm-ı vidâd ü ittiḥâd-ı evtâd serâ-perde-i *va'vfü bi-'ahdi üfi bi-'ahdikum*⁴⁷ müstahkem ḥılıp tecdîd-i ḥavâ'id-i ŧulḥ u ŧalâḥ ki, sebeb-i rızâ-yı ḥazret-i ḥalîḳ ve mûcib-i refâh-ı ḥâl-i 'âmme vü ḥalâyıḥḥur, fermân ideler tâ ki ḥarafeynüñ 'askerî tereddüdden ve nizâ' ü cidâlden biri olup *men ḥatele nefsen bi-ḡayri nefsin ev fesâdin fi'l-arḥi ve ke'ennemâ ḥatele'n-nâse cemî'an*⁴⁸ fehvâsına mâ-ŧadaḥ vâḳı' olnmaya ki, 'asker-i zaferme'âbı bu mazleme-i 'azîme ki cibâl-i râsiyât taḥammül itmemiŧdür, giriftâr olmayalar sa'âdetlü padiŧah ḥazretlerinüñ 'âḥfet ü re'fetleri sebebi ile nüfûs-ı aḡrâz-ı müselmânân mehd-i emn ü emânda olup Ḥaccâc daḥı

⁴¹ Günâh çeken bir daha başkasının günâhını çekmeyecek. (Fatır 35/18).

⁴² Size Allah'a ve Ehl-i Beytime itaatı vasiyet ederim. (Hadis-i ŧerîf).

⁴³ Müslüman elinden ve dilinden Müslümanların zarar görmediği kimsedir. (Hadis-i ŧerîf-Hadis Al-Buhârî, Bd.1, 11).

⁴⁴ Yeryüzündekilere acıyın ki gökteki de size acısın. (Hadis-i ŧerîf-Tirmidi, Bd. 3. 216).

⁴⁵ Düzeldikten sonra yeryüzünde fesat çıkarmayın. (Araf 7/56).

⁴⁶ Gönüllerimizde iman etmiş olanlara karşı kin tutturma. (Haŧır 39/10).

⁴⁷ Bana verdiḡiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiḡim sözü yerine getireyim. (Bakara 2/40)

⁴⁸ Kim bir kiŧiyi bir kiŧi karŧılıḡı veya yeryüzende bir bozgunculuḡu olmaksızın öldürürse tüm insanları öldürmüş gibidir. (Maide 5/32), Metinde "fesaden" ŧeklinde yanlıŧ yazılmıştır.

[13b] tavâf-ı beytü'l-harâm ve ziyâret-i türbe-i muṭahhara-i seyyidü'l-enâm kılip devâm-ı devlet ed'iyesine müdâvim olalar tâ ki anlaruñ şevânî şaḥâ'if-i rûzgârlarında şebt olına ve eger hâtır-ı 'âtırlarına nev'-i diğeri huṭûr iderse bu muhibleri yevmü'l-fezâ'i'l-ekberde bumı ḥüccet iderim ve mazleme-i *bi'se'z-zât ilâ yevmi'l-me'âdel-udvân 'ale'l-ibâd*⁴⁹ icrâ olunursa ol nesne ki Hâkḥ Te'âlâ ḥazretlerinüñ 'adli iktizâ ider zuhûra gelse gerekdir. *Rabbenâ iftaḥ beynenâ ve beyne kavminâ bi'l-hakkı ve ente ḥayru'l-fâtihîn*⁵⁰ çünki ol padişahuñ meḥâmid ü me'âşiri ve medâyih ü mefâhîri ber-muktezâ-yı *velev enne mâ fi'l-arḍi min şeceratin aklâmun*⁵¹ hadd u ihşâdan bîründür lâ-cerem ḥatm-i kelâm bed-du'â-yı tamâm beḳâ-yı ebediyyü'l-ittisâl ki vâsiṭa-i nizâm-ı vücûd-ı enâm ve râbıṭa-i intizâm-ı havâḳîn selâṭîn-i İslâmdur münâsib görildi. Serdâr-ı kâm-kâr ve sipeşsâlâr-ı 'âli-miḳdâr ḥazretlerinüñ devlet u iḳbâl ve kerr ü ferr ü iclâl ile 'ale's-sabâḥ Çermik şaḥrâsından rıḥletleri ve nuşret ü 'azametle ḳal'a-i Erzurum civârına naḳl u ḥareketleri ve her mîr-i mîrân-ı kâm-rân [14a] ve ümerâ-yı nâmdâr-ı zî-şânüñ 'arz-ı ḳudreti ve ber-câ-yı refî' ve me'vâ-yı menî'den bu hâle nâzır olan ilçilerin kemâl-i dehşeti beyânındadır. Bir şubḥ-dem ki 'uyûn-ı a'yân ḥâb-ı nû/i şîn-i ğafletden teyaḳḳuz u intibâhla 'ayân oldu ve cüfûn-ı rû-şinâsân-ı zamân rû-şüstegân-ı rahmet-i rahmân olup kemâl-i ḥibret ü beşâretle gün gibi zuhûr buldı. Lâ-siyemmâ ḥüsrev-ı 'âlem-i bâlâ ref'-i râyet u naşb i'lâm-ı şöhretle ḥâkiyâne 'arz-ı ḳudret ve ḥalvet-güzînâne baş-ı miknet ü celâlet idüp ḥâk ü ḥârâ zer-rişteden sâḥte ḥârâlara girdi ve zerrât-ı 'âlem-i ğabrâ semsî 'imâmeler ile dîbâ câmeler giydi. Bu hînde ve bu maḳûle sâ'at-i güzinde semiy-yi Yûsufu's-şiddîḳ a'nî bih serdâr-ı kâm-kâr-ı rûşen-tevfîḳ şaḥrâ-yı Çermik'den ḥareket ve riyâḥ-ı rıḥletle havâlî-i Erzurum'a muvâşalat ḳaşdına raḥş-ı himmetine süvâr ve direfş-i celâleti ile gün gibi tâbdâr olduḳda *'alâ ḳadri derecâtihim her melikü'l-ümerâ ve bi-ḥasbi tefâvüti ṭabaḳatihim* cümle-i mîr-livâ alay göstermege me'mûr ve yollu yollarınca selâmlamak ṭarîḳinde mevfürü'l-ḥubûr oldukları gibi evvelâ mîr-i mîrân-ı kâr-güzâr melikü'l-ümerâ-i sa'âdet-dişâr semiy-yi ḥazret-i Ca'fer-i Ṭayyâr Anaṭolî beglerbegisi Ca'fer Paşa-yı nâmdâr [14b] zırh-püş siper-ber-düş eblaḳ-şi'âr sürḥâb-süvâr zerrîn-raḥṭ ḳavî-baḥṭ peyḳâr-kâr düşmen-şikâr yarar ü nâmdâr adamlarıyla zâhir ü bedidâr olup sağ ḳolda alay ve silâḥi müretteb ḳullariyle şehâmet-nümây oldukdan mâ-'adâ ümerâ-i Anaṭolî ser-â-ser sağ ḳolı gergi gibi tezyîn ü gûnâgûn bayraḳlar ve reng-â-reng sancaḳlar ile sehm-gîn itdüklerinde li-münşihî:

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Ḳaldı ḥayretde seyr iden rindân

Ki nedür bu gürûh-ı bî-pâyân

İtdi bir baḥr-i pür-neheng gezer

Anuñ emvâcı oldu nev'-i beşer

İkinci ḥâkim-i mülk-i Yunan melikü'l-ümerâ-i sâmi-mekân a'nî bih Ḳaraman beglerbegisi Ḥasan Paşa bir gürûh-ı pür-şükûh-ı kişver-güşâyla selâma ṭurdı ki ḳolındaḳı ḳulları miğferdâr ve her biri ḳolında üsküfli şâhin gibi cân-şikâr olup meydân-ı rezme teraḳḳub u intizârda ve 'arşagâh-ı neberde taraşşud-ı bî-şumârda yek-dil ü yek-cihet olduklarından mâ-'adâ ümerâ-i Ḳaraman ve sipâh u zu'amâ'-i Yunan yollu yollarınca şaf şaf ṭurdılar ve ḳollu ḳollarında serdâr-ı kâm-kâr selâmına el ḳavuşurdılar. Li-münşihî:

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Ḳaramanîler oldu Ḳaradeñiz

Geldi emvâca itdi cûş u ḥurûş

⁴⁹ O, kıyamet gününe kadar kulların düşmanı ne kötü birisidir.

⁵⁰ Rabbimiz bizimle kavmimiz arasında hak ile hükmet. Sen hükmedenlerin en hayırlısınsın. (Araf 7/89).

⁵¹ Eger yeryüzündeki ağaçlar hep kalem olsa. (Lokman 31/27).

Çaraya çıktı şandı anı gören
Bir bölük mâhiyân-ı cevşen-pûş

Üçüncü Keyvân-makâm Mirrîh-intikâm [15a] a'nî bih Behrâm Paşa-yı be-nâm ki Diyâr-ı Bekrûn melikü'l-ümerâsı ve ol vilâyet-i bâ-sa'âdetüñ mîr-i mîrân-ı dânası idi mısrî-ı tavr kılıç yigitleri ve cündî-ı tarz yarar levendleri âlât-ı ceng ü cidâlle zâhir ve edevât-ı harb ü kıtâlle türktâz yazılarında hâzır olup 'arz-ı şevket ü iktidâr ve 'arşa-ı kâr-zârî şükûfezâr itdükden soñra Diyâr-ı Bekrûn ekrâd-ı töhmetin nijâdı ve ecnâd-ı emcâd-ı dîvân-ı nihâdı ki kimi süverânî kimi Süleymânî kimi buhtî ve kimi pesyânî ecnâs-ı mütenevvi'a elbise-i müteferri'a bedidâr olup huşûşâ destârları per-i külengle müzeyyen ve 'imâmeleri elvân-ı muhtelifle ile mülevven nîzeleri şu'bân-ı cân-güzâr siperleri siper ü şemşir cenginde kâr-sâz töhmetin tenler âhen-bedenler kavî-cevşenler düşmen-şikenler zümre zümre âşikâr fırka fırka gâzîlere nümûdâr olmuşlar idi. Li-münşihî:

fe'îlâtün mefâ'ilün fe'îlün
Her biri heybet üzre nite ki dîv
İtdürür gîv olursa haşma gîrîv

Her biri şanki gûl-ı berrânî
İdinür pençe-tîg-i bürrânî

bunlardan mâ-'adâ şol kolda dañı tertîb-i alay ve tezyîn-i 'asâkir-i zafer-fermây muqarrer olup

Evvelâ: Mîr-i mîrân-ı Şâm Hasan Paşa-yı Bircis-ihtîşâm ki vezîr-i a'zam iken vefât iden Muhammed Paşa merhûmuñ ferzend-i ercendi ve dûdmân-ı devlet-âşiyânımuñ şâh-bâz-ı nañcîr-pesendi [15b] olup kemâl-i temevvüli ve âyîn-i ceng ü cidâlle tekeyyüd ü te'emmüli ber-muktezâ-i 'unfuvân-ı şebâb-ı sâ'irinden ziyâde ve bî-hisâb olmağın müsterâ kullarına nev-ı tarh zerd-gün câmeler ve 'imâme yirine birer zirâ' miqdârı 'anterî zândlar giyürüp li-münşihî:

fe'îlâtün mefâ'ilün fe'îlün
Oldı her merd bir âteş-pâre
Zândlar olmuş alev ol nâre

Her birin eyledi bu tavr-ı cedîd
Çağan arslan gibi meydânda bedîd

'Ale'l-huşûş ol sefer-i zafer-reh-bere me'mûr olan Şâmî yeñiçerileri ki Dımışkî kılıç gibi keskinler ve çeriler idi harûnî terennümât ve 'urbân-ı 'Arabda çübâna mañşûş olan feşârâtla silâhşûrluklar ve envâ'-ı sürişler ve haşerler ile cündilikler gösterüp nîzeleri gibi manzûr-ı a'yân ve tîr-i cân-güzêrleri gibi müşârün ileyh bi'l-benân olduklarında bu mañûle ebyâtla terennüm ve güzâtüñ cür'etini mücib bu gûne 'ibârâtla tekellüm iderlerdi nazm [Arapça]

Eyâ 'ammî fînâ ferhu bâzin fînâ "Ey amcacığım bizim yavru bir şahinimiz/doğanımız var, bizim var".
Şukûr ev fînâ furûh er-rehâyim "Bizde şahinler ya da yumuşak yavruları var".
Eyâ 'ammî el-hullâni mâ külluhum sevâ'u "Ey amcacığım! Bu iki samimi dost (ki) onların hepsi eşit değildir".
Velâkin tesâveynâ bi-leffi'l-'amâyim "Fakat biz sarıkları sararak/dolayarak (onları) dengeledik/dengeyi koruduk".

rahtlarla huşûşâ mülevven flandralar ve mutarraz bayraklarla ‘arz-ı şevket ü şalâbet ve seyr iden şâhîlere rü’yetlerini mücib-i hayret ü dehşet [16a] itmişler idi. Li-münşihî:

mef’ûlü fâ’ilâtü mefâ’ilü fâ’ilün

Tahsîn iderdi tarz-ı nev-âyînine anuñ
Her sâl-ğorde pîr-i sühan-dân-ı kârzâr

Virdi silâha çün o cevân-baht intizâm
Devlet sezâdur eylese anuñla iftihâr

Şâniyen: Rum beglerbegisi Maḥmûd Paşa ki serdâr-ı zafer-reh-berûñ birâder-i mihteri ve mîr-i mîrân-ı zî-şân zümresinüñ kemâl-i şalâḥ u diyânetle nâmveridür ol rûz-i firûzda eşnâf-ı kerr ü ferr ve envâ’-ı zîb ü zîverle zuhûr u bürüz idüp müsellaḥ âdemleri yarağ ve yatı mükemmel zayğamları ile ser-leşker-i kâm-kârûñ selâm-ı ‘inâyet-nizâmına müterakḳib oldılar ve miğfer-pûş ve siper-berdûş ağaları bu intizârla yollu yollarınca müterettib oldılar. Li-münşihî:

fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün

Böyle tertîb ü böyle âlâtı
Görmedi Zâl-i sâl-ğorde-i çerḥ

Şöyle açıldı çâr-sûy-ı silah
Şanki şatıldı cân u ser bî-narḥ

Şâlişâ ve andan ma’zûl olan Ḥüsrev Paşa ki, zümre-i mîr-i mîrânüñ ḳudemâsından ve ehl-i dünyânüñ envâ’-ı firîbe mâlik ‘uḳalâsından idi, târiḥ-i mezbûrda Rum ili beglerine ḳâ’im-i maḳâm mîr-i mîrân ve merci’ ü melâz-ı kâr-dân ta’yîn buyurulmağın cümlesi anuñla selâma ṫururlardı ve müşârûn ileyhi beglerbegileri yerine görürlerdi. Binâ’en ‘alâ-hâzâ her mîr-livâ ve ‘umûmâ sipâh u zu’amâ kisvet-i maḥşûsalarıyla ‘ayân ve bebr-i yabancıyla nümâyân olup [16b] lâlegûn yelkenler ü nîlgûn cevşenlerle huşûşâ su’bân mişâl ḳostaniçeler u ṫinnîn hemâl siḥser ejderlerle fevc fevc deryâ gibi mevc urup lâ-siyemmâ her mîr-âlây nehr-i ṫuna gibi şaḫra-peymâ olup bu minvâl üzre Hersek u Kostendil u Silistre u Oḫri u Nigbolu u Arnavud İskenderiyesi ve Evlûniye sancaḳları begleri ve Tırḫala vü Delvina⁵² ve İlbaşan u Üsküb Yanya alay begileri kâffeten hem-‘inân ve ‘âmmeten manzûr-ı a’yen-i a’yân olmuşlar idi. Li-münşihî: Dizilüp Rûm ili şeh-bâzları çatıup raşḫ ser-efrâzları her biri şaf-şiken u düşmen-küş Güstehem-sehm ü Nerîmân-cünbiş bâ-huşûş Arnavud’uñ merdleri ‘arşanüñ ma’rekenüñ ferdleri her biri şâhın sengistânı evc-i nuşretde idi (ider) cevelânı cümlesi bebr-i ḡazanfer-heybet cümlesi şîr-i jiyân-keremiyet şoḳunur başlarına perr-i küleng başlasa itmege şâhîn gibi ceng râbî’â mîr-i mîrân-ı dâñâ Ḥaleb beglerbegisi Aḫmed Paşa ki, her cihetle şâhib-re’y u tedbîr-i dil-pezirle engüşt-nümâ idi, ceng-âzmâ adamları u şaḫrâ-peymâ zayğamları ile huşûşâ müretteb u mükemmel âlât-ı ceng u cidâlle şaf şaf müzeyyen u celâdet u şehâmetleri beyne’l-aḳrân beyyin ü müberhen olduğdan şoñra âb-ı rûy bilâd-ı ‘Arab vilâyet-i maṫbû’a-ı [17a] Ḥaleb sipâh u zu’amâsından olan cündiyân-ı şecâ’at-nümûn ve *inne cundenâ lehumu’l-ḡâlibûn*⁵³ naşş-ı şerîfine ma-şadaḳ bî-çün olup bu zümre daḫı şöhret-pezir ve şalâbet-mesîr olduğda li-münşihî:

⁵² Delvina ya da bir başka adıyla Delvina (Arnavutça: *Rrethi i Delvinas*) Arnavutluk’un otuz altı ilinden biridir. Bknz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Delvin%C3%AB_il%C3%A7esi

⁵³ Ve bizim askerlerimiz için mutlak galibiyet vardır. (Saffât 37/173).

fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün

Her gören itmedi niçe biñ taḥsîn
Dedi lâyıḳ gúzâta bu âyîn

Zâhir oldu sipâhiyân Haleb

Buldı yüz aḳlıḡun diyâr-ı ‘Arab

Hâmisâ Zü-l-ḳadriyye beglerbegisi Muştafa Paşa ki Çerkesiyyü’l-aşl nâmdâr u silâḥşûrlüḡle beyne’l-e‘âli bülend-iştihâr olup sâbıka dergâh-ı mu‘allâda aḡa-yı yeñiçeriyân u ba‘dehu Ḳaştamonu sancaḡıyla behre-dâr u kâm-rân ve Şîrvân’a teveccüh olındıḡda Zü-l-ḳadriyye beglerbegiligiyile engüşt-nümây-ı erkân olmışdı. Felâ-cerem naşb-ı râyet ü ‘alem birle ḡollarını müzeyyen ve ḡollarını zer-nişân ḡolçaḡlarla mu’anven ve bayraḡlarını elvân-ı muḡtelife ile mülevven itdükden şoñra vilâyet-i Zü’l-ḳadriyenün şeh-bâzları ve ol zümre-i kühsâr-nişînün şikâr-bâzları hem şâhînleriyle nahcîrde ve hem silâḥ-ı rezm-âhengleriyle düşmen vilâyetini ḡal’ u tedmîrde daḡıḡa fevt etmeyüp alayları kâmil ve tâ civâr-ı ḡal’a-i Erzuruma mütevâşıl olduḡda li-münşihî:

fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fâ‘ilün

Zâhir oldu gürûh-ı bebr u peleng
Her biri bir hizebr-i rezm-âheng

Zinde-tenler dürüş-tḡılḡatler [17b]

Şaf-şikenler ḡarîb hey’etler

Az dirlikle bezl-i cânları çok terk-i tímâr eder şikestesî yok. Neşr: Pes bu tertib-i mergûb her mîr-i mîrân u ümerâ-yı zî-şân ḡollarında matbû’ u meslûb ḡalındıḡdan şoñra ümerâ-vaḡâr uzma-iḡtidâr fırḡalar ya’nî ba’z çâşnî-gîrlerle ze‘âmete mutaşarrıf müteferriḡalar şöhret-i kâmile vü zînet-i şâmileleriyle engüşt-nümâ-yı kibâr u şîḡâr u müşârün ileyh bi’l-benân-ı ebrâr u aḡyâr olduḡlarından ḡayrı serhengân-ı bâb-ı ‘âli ve rezm-i âhengân-ı şahra-peymâ cünbişlerinde cüst ü çâlâk verzişlerinde bâd-ı vezân gibi bî-hemân a’nî biḡ çâvuşân-ı dergâh-ı mu‘allâ şevket-i bî-intihâ vü şöhret-i zînet-ârâ ile ḡuşûşenâ sîmden şeş-perler ve muraşşa‘ siperler ile izhâr-ı şehâmet ü şükûh itdüklerinden mâ-‘adâ dergâh-ı mu‘allâ yeñiçerilerinden kedḡüdâlarıyla on biñ nefer yeñiçeri vü zümre-i ebnâ-yı sipâhiyân olan üç biñden ziyâde merd-i cerî ‘ale’l-ḡuşûş ulûfeciyân fırḡasınun yemîn u yesârı ve ḡurebâ bölüḡünün yesârıyla silâhdâr anun ḡönüllî gelen dilîrân-ı kâr-güzârı bunlardan mâ-‘adâ ḡopçuyân u cebeciyân u serrâcân u ‘arabacıyân lâ-siyemmâ râmişgerân-ı ḡoş-elḡânân ya’nî cemâ‘at-ı mehterân yollu yollarınca revân ve kisvet-i maḡşûşalarıyla [18a] pûyân u devân olup piyâdeleri serdâr-ı Cem-cenâbuñ rikâb-ı rikâ’ib-nümâsında ve süvârileri sipeh-sâlâr-ı İskender-me’âbuñ ḡafâsında beḡr-ı ḡıstasları ile ger ezân u raḡş-ı eblaḡlar ile eblaḡ-nişân olduḡlarından ḡalkı dehşet u ḡayret alup li-münşihî:

fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün

Çâk çâk oldu giribân-ı ‘uḡûl
Ki ne vâdide imiş bunca fuḡûl

Düşeli kâv zemîn üzre zamân

Çekmemişdir bu ḡadar bâr-girân

Her pehen-deşt olup bunlara teng
Heb ğubâr oldı leked-kûbla seng

Yiryüzinden yığılup gönüllere tuz
Câk u eflâk görindi düpedüz

Ol ğubâr ile kim oldı deryâ
Niçe gün tırdı kıamu nâ-peydâ

Çeşm-i encümle semâvât-ı berîn
Olmadı böyle dağı ibret-bîn

Ol rûz-ı pîrûzde serdâr-ı kâm-kârûñ arz-ı şevket u iktidârı u nîze-dâr u düşmen-şikâr kullarıyla âyîn-i şalâbet u veķârı zikrindedir. Çünkü ‘asâkir-i cerrâr u cünûd nâ-ma’dûd-ı dâr u diyâr sipih-sâlâr-ı şecâ‘at-şî‘âr selâmına terekķub u intizârla arz-ı şöret u iktidâr idüp ķânûn-nâme-i hümayûn müsted‘âsınca her mîr-i mîrân u mîrân-ı kâr-dân cebelülerin kemâ yenbaĝî izhâr kıldılar leşker-keş-i kâm-bîn dağı bunca ruzĝâr taķşiline sa‘y-i bî-şümâr u tekmline cüll-i himmet-i [18b] celâlet-dişâr buyurdıkları yaraĝ u yat ve cebe-hâne vü mühimmât ol maħalde îrâd u işbât olunmak ehem u elzem olmaĝla huddâm-ı vâlâ-maķâm u ĝulemân-i zevî‘l-ihtirâmı ki ĝâh Mışır Mışır-ı Ķahirede cündilige küşişlerve ĝâh sevâhil-i Yemen sevâhil-i ‘Adende ceng u cidâl semtine verzişleri ma‘lûm-ı a‘yân ve meşhûr-ı rû-şinâsân olduĝı üzere lâzım olan mertebelerden ziyâde nice ziyâde iz‘âf-ı muzâ‘af meziyyetle cenge âmâde yarar u bahâdır u türk-tâz lu‘bet-bâzında mâhir kulları muraşsa‘ siperler u zerrîn şimşirler u zer-endûde raħtlar u sîm-i hâlîş zencirlerle ķol ķol zâhir olup şâhib-vaķâr fırķalar ser-â-ser-i libâs-ı zer-befte girmiş müteferriķalar u dilîrân-ı arsa-i veĝâ rikâb-ı şeref iktisâbları hizmetine me‘mûr olan on nefer miķdârı âĝâ huşûşâ üskûf-i zerrîn u kemiyyet-i sîmîn zîn ile mülebbes çâşnî-gîrler ki her biri şîr-merd u bahâdır ve cümlesi dilîrler lâ-siyemmâ âftâbeleri ber-ser vü zer-nişân teberleri der-ber bir cüst ü çalâk ve båd-ı vezân gibi bî-hemân peyker bunlardan mâ-‘adâ ulûfe-hârân u bayraķ-keşân cündî vü rumî yigitler ‘ale-l-huşûş zilleri pür-cûş u bebr-i yabancı ber-dûş Rûmili ĝâzilerinden olan [19a] gönüllüler fevc fevc nümâyân mevc mevc deryâ gibi firâvân fırķa fırķa gurâzân zümre zümre şitâbân şaf şaf devân taraf taraf pûyân cevķ cevķ revân bölük bölük hırâmân olduklarından şoñra muħaşşâ vü müzehheb alay bayrakları ve pîrân-ı sefid-rîş gibi müretteb tuĝları zâhir olduĝı gibi li-münşihî:

fa‘ûlün fa‘ûlün fa‘ûlün fa‘ûl
Yedekler ki båd-ı vezân gibi cüst
Neheng u peleng anlara göre süst

Görürse Burâķ-ı behişt-i berîn
Sümi resmine ide ser-ber-zemîn

Görüp bu yedeklerde düldül delâl
Diler hıdmet-i cây-şaff-ı ni‘âl

Neşr: Her biri zer-beft u dibâ yedek pûşlar ve muşanna‘ u muraşsa‘ siperhâ-yı menķûşlarla geçdikde nâ-ĝâh ol zât-ı sa‘âdet-penâh ve şân-ı mürüvvet-nişân-ı nebâlet-ĝüvâh zerrîn u muraşsa‘ otaĝa nûra müstaĝriķ imâmne

u cennet ehline maḥşûş olan beyaz u nûrânî câme ile zâhir u bedidâr olup arz-ı didârla ğuzâtı teşrîf ve selâm(-) selâmet(-)âşârla aşhâb-ı cihâdî (talîf) itdüklerinde nazm

fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün

Gördiler oldu bir hizebr-i tevân

Bîşezâr-ı rumâhđan güzerân

Gördiler toğdı âftâb-ı münîr

Oldı bayrakları şehâba nazîr

Dem-i heycâda bebr u şîr oldur

Şadr-ı belâda ? Erdeşîr oldur

‘İlm u fazlı kemâle irgürmiş

Cümle fenni faşl faşl görmüş

(..... sinânı)

Cilvegâh) itmiş ol kerem kânı

neşr beş risâletle gelen sürh-serân ve başları nâmına olan Maḥşûd Hân ki ‘asâkir-i bî-kerân seyrine bir püşteden nigerân ve gürûh gürûh izhâr-ı şevket u şöret u şükûh itdüklerine ta‘accüb-künân idiler cür’etleri hayrete ve rû’yetleri dehşete mübeddel olup deng u lâl ve mebhût u bî-mecâl kaldılar [19b] ‘Ale-l-ḥuşûş nûr-ı hadâka-i a‘yân u nevr-i hadîka-yı rû-şinâsân ferzend-i ercümend-i ‘izzet-yâr maḥdûm-ı devletmend-i bâ-veḳâr a‘nî bih hâşıl-ı ‘ömr-i ‘azîzleri Meḥemmed Beg ḥazretleri ki zâtında âşâr-ı qadr u iḳbâl zâhir, şânında âyât-ı mecd u iclâl gûn gibi bâhîr olup vâlid-i mâcid-i büzürgvârlarınun emrine itâ‘atde u rağbet şalâḥ u diyânetle ‘ibâdet u niyâz u tâ‘atde daḳıka fevt itmedüklerinden mâ-‘adâ vaḳt-i fırsatları kesb-i ma‘ârif ve hengâm-ı ruḥşatları fenn-i silâḥa maḥşûş olan leṭâyife maşrûf buyurılıp li‘llâhi‘l-ḥamd evḳât-ı fâyizü‘l-berekâtlarını zâyî‘ itmezlerdi ve unfuvân-ı şebâb u ezmân devlet u iktisâb müsted‘âsınca cüdâ-yı hevâ vü heves tarîḳine gitmezlerdi *Allâhumme ‘ammîrhu bi‘l-a‘mâr mâdâmeti‘ş-şevâbitu fi‘d-devvâr ve ḥallishû min şedâyidi‘ş-sefer bi‘ş-sifâr bi-ḥakkı semmîhi rasûlike‘l-muḥtâr*⁵⁴ felâ-cerem müşârünileyh-i kâm-kâr kemâ-yenbağî edeb ü sa‘âdetle âşikâr olduğdan sonra meh-çeleri reşk-i mâh-ı münîr iki râyet-i zerrîn-i bî-nazîr zâhîr u mustenîr olup sadâ-yı sûmâ vü ṭabl u nefîr debdebe-i zemzeme-gîr u taṭana-i ‘arbede-te‘şîrle mesmu‘-ı şağîr u kebîr u merfu‘-ı sipîhr ser yer-i mesîr olduğdan ğayrı reng-â-reng bayraklar deryâ(-)yî metrâkim gibi zuhûra geldi gûn-a-gûn nîzeler neyistân-ı memâlik-i ‘Irâḳ gibi [20a] birbirlerine ferâhem oldu.

Nazm-ı silâḥ u rimâḥ ve yelân-ı kavî-ten müretteb mükemmel müheyyâ müzeyyen leşker-keş(-)i kâm-bînün Erzurumdan infişâli ve kaṭ‘-ı merâḥil u tayy-ı menâzille tokuzuncı konaḳda Ḳarş şahrâsına ittîşâli beyânındadır. Mâ-dâm ki leşker-i cerrâr mânend-i biḥâr-ı zehḥâr mefâz ḳefârla cûşân u ḥurûşân olmaya sermenzil-i maḥşûda vüşûl ve reh-güzer-i meṭâlîbe düḥûl müyesser olmaz ve her çend ki serdârınun gerdâr ve ‘asâkir-i maḥşûreden olan kibâr u şîğâr var ḳuvvetlerini bâzû-yı himmete getürüp es‘ad-ı sâ‘âtinde sâ‘id-i şâhid-i fetḥ u zafer dest-res ḳaşdın itmeyeler baḥt-ı nuşret-raḥtlarından müsâ‘ade ve teşhîr-i ‘arûs-ı memâlikden vişâl u ittîşâle mevâ‘ide ḳuvvet-i zühûr u bürûz bulmaz binâen-‘alâ hâzâ ser-leşker-i zafer-rehber-i nuşret-ârâ birâder-i mihteri

⁵⁴ Allahım yıldızlar gökte durdukça ona uzun ömür ver ve onu seçilmiş peygamberiyyin adı hürmetine seferlerdeki tüm belalardan kurtar.

Maḥmûd Paşayı kifâyet miḳdârı sipâh u zu‘emâyla Erzurum etrâfinuñ muḥâfazasına alıkoğukdan ōnra muḳaddemâ-yı ‘asâkir Diyârbekr leşkeriyle Behrâm Paşayı u dündâr cünûd-ı zafer-rehber Zü’l-kadriyye şîr-i nerleriyle Muştâfâ Paşayı ta‘yîn buyurup her melikü’l-umerâ u her bir mîr-livâ ve sâ’ir sipâh u zu‘emâ ve ğılmân-ı dergâh-ı mu‘allâ mürâfâkatleriyle mah [...] gününde Erzurumdan rihlet ve menzil be-menzil Qarş şahrâsına naql u hareket idüp her rûz-ı pîrûz [20b] ve her bir menzil-i firûzda beglerbegiler u begler u âlâybegiler envâ‘-ı ōevket u eōnâf-ı zîb u zînetle selâmlayup ‘arz-ı miknet u ḳudret itdüklerinde serdâr-ı Cem-cenâb ḳablinden iltifât u taḥsîn ve erbâb-ı ğayretten olanlar kemâ-yenbağî âferîn buyurulmağla toḳuzuncı menzilde Qarş ḳal‘ası muḥâzîsindeki şahrâya nüzûlleri ve ol cây-ı dül-güşây-ı râḫat-fezâyâ ōıḫḫat u refâhiyetle vuşûlleri müyesser olduğı gün melikü’l-ümerâ-i nâmdâr uve mîr-i mîrân-ı kâr-dân-ı bülend-iōtîhâr a‘nî bih Erzurum beglerbegisi Meḫmed Paşa ki serdâr-ı sâbıḳ merḫûmuñ akrab-ı akrabâsı ve merḫûm-ı mağfûrla Sultân Süleymân Hân ḫazretleriniñ ḫarem-i muḫteremlerinde dîvân-ı ğazelliyâtı taḫrîrinuñ kâtib-i pesendîde-implâsı idi. Târîḫ-i merḫûmda Erzurumuñ melikü’l-ümerâsı bulunup ḫuşûōanâ ḫidemât-ı mebrûre-i muḥâfaza ile ol kış Qarş ḳal‘asında alıḳonulup müretteb-silâḫ mükemmel rumâḫ pûlâd-miĝfer muraōōa‘-siper tâzî-süvâr peykâr-güzâr bahâdır u yarar âdemleriyle câygâh-ı selâmda zâḫir u bedîdâr olup ḳaḫife vü serâser sîmîn u zerrîn pullar ile pür-zînet u zîver elli neferâtı giyimli dilîr ü dil-âver ḫuşûōanâ üskûf-pûş siper-berdûş [21a] serâser-ḳabâ münakḳaş-cidden(cidâ??)⁵⁵ seksen nefer çâōnî-gîr-i ceng-âzmâ lâ-siyemmâ zer-beft zer-endûd-cevōen eblâḳ-süvâr mücevveze-dâr sîmîn-raḫt ferḫunde-baḫt müteferriḳalar u aĝalarından mâ-‘adâ atları yarar kendüleri nâm-dâr bayraḳdâr düşmen-ōıḳâr âdemleri ki sâbıḳ u lâḫıḳ her biri ḫavrında fâ‘ıḳ cem‘anâ beş yüz neferden ziyâde ve cümlesi neberd ü heycâyâ ḫâzîr u âmade idi bunlardan ğayrı otuz miḳdârı mîr-livâ ekōeri ōâḫib-aōiret olan ümerâ kemâl-i ğayret u kemâ-yenbağî zînet u ōöhretle ōaf ōaf ḫurup destûr-ı sûtûde-ḫıōâl-i Âōaf-râ vezîr-i ōecâat-semîr-i mülk-ârâ ōamōâm-ı ḳabze-i ḳudret-i Yezdân zârgâm-pîōe-i bîōe-i ōehâmet u tûvân a‘nî bih serdâr-ı nâmver sipeh-sâlâr-ı dâdĝer ḫazretlerini selâmlayup revîōleri pesendîde-i a‘yân cünbîōleri bir ğüzîde-i rû-ōinâōan olduĝdan ōnra ‘asâkir-i bî-kerân ḫaymelü ḫaymelerine revân u Erzurum leşkerinden olan dilîrân çâderlü çâderlerine ōitâbân oldılar ve taĝıldılar serdâr-ı nâm-dâr Erzurum beglerbegisi Meḫmed Paşayı Qarş ḫavâlisini muḥâfaza ḫıdmetiyle alıḳoyup kendüler ‘asâkir-i deryâ-muḳâterle Gürcistâna revân u Tiflis cânibinuñ def‘-i iḫtilâlîne sâ‘î vü ōitâbân [21b] ve Tomanîç nâm derbend-i ōu‘ûbet-ōi‘ârđan ğüzerân olduḳları maḫaldir. El-ḳıōōa serdâr-ı ‘âlem-nizâm [...] gün Qarş ḫavâlisinde âōâyıō u ârâm buyurduĝdan ōnra mâḫ-ı cumâde‘l-âḫirenüñ [...] ğünü menzil-i mezbûreden râḫil ve mâḫ-ı mezbûruñ yigirmi üçüncü ğününde bu nice kâr u bâr ve ‘asâkir-i peykâr-güzârla Tomanîçe boĝazına vâōıl olup Aḳḳoyunlunuñ zamân-ı devletlerinden ‘alâmet u ‘umârâtı‘imâreti derbend-i mezbûrdan geçenlere ol târîḫde bâ‘iō-i emniyet olan Tomanîç ḫiōârını iḫyâ u ḫavâlisindeki çengelîstâna taḫaōōunla fesâd u ōenâ‘at iden küffâr-ı füccârı iḫlâk u ifnâ tedbîriyle ḳonıldıḳda ḫıḳmet ḫüdünuñdur keōret-i emḫâr mâni‘-i rihlet u ğüzâr olup bi‘z-zârûre yedi ğün anda iḳâmet ve pâ-der-gil olan ḫuyûl ḳısmını mihr-i müstenîre te‘ḫîrle ḫimâyet buyurdılar lâkin mâ-i cârîsî tâ ḳal‘a-i ḫarâbenüñ sâfilinde u menzilĝâh-ı ‘asker-i cerrâr küōōar mânend bir mürtefi‘ yirde olmaĝla ōaḳḳâlar ōiddet-i ızḫrâba giriftâr ve bâr-gîrlerüñ za‘îfî‘l-hâl olanları pâ-ōikeste vü bî-iḳtidâr olup ḳaldı. ḫattâ müzâḫeme-i ḳaḫerât-i bârândan ğöz açılmamaḳ bir iki bâr-gîre melîk olanlar niōîb-i ḳal‘adaki ōudan müstefi‘ olmamaḳ pes ōunuñ ḳarrâbesi: *sûrahî*) ol eyyâmda ĝirân bahâya [22a] ōatılmaḳ ve cünûd-ı nâ-ma‘dûduñ bu ḫarîḳle enhâr-ı ma‘iōetleri yollanmaḳ vâḳi‘ olmaōı. li-münōiōi ōu derin yirde olmaĝla temâm dik aōaĝı inerdi teōōe-dilân delv idi meōkle?⁵⁶ inen atlar yolları rismâna döndi hemân

⁵⁵ Cidden: “çok, fazlaca”; cedâ: “avantaj, kazanç” anlamlarındadır.

⁵⁶ Meōk (مشك) Deriden yapılan sul tulumu, saka kırbası. Parlatır, S. 1074.

Neşr: Çünkü keşret-i emtâr geşt u güzâr tarîkine mâni‘ oldı Bârî leşker-i zafer-kirdâr beţâletle bî-ceng u peykâr kalmamak için Diyârbekr beglerbegisi Behrâm Paşa yemînden ve Hasan Paşa ki mîr-i mîrân-ı Şâm idi yesârdan onar biñ miqdâr aqıncıyaân ve sebük-bâran-ı ğâret-perestânla ol havâlideki çengelistâna ve şa‘b vâdilere taşaşsun iden Gürciyâna ilgârla gönderilüp bi-ğamdi lillâhi te‘âlî küffâr-ı hâksârdan niçe başlar kesilüp ve niçesi me‘hûz u merbût getirilüp tamâm-ı fırsat u iğtinâm ve zümre-i melâ‘îne hacâlet u inhizâm vâkı‘ oldı egerçi ki ol tâ‘ife-i nâ-üstüvâr çengelistân-ı şu‘ûbet-şi‘âr içine taşaşsunla kemîngâhden kimin oqlamak ve kiminüñ enbân-ı cismini benân-ı peykânla yoklamak vukû‘ buldı. Fe-emmâ ğuzât-ı keşîrî‘l-intibâh kemâl-i başiretle cihât-ı sitte nigâh iderek miğferlerini vü siperlerini penâh idinmeleri ve hırâb u ħarâb emrine küllî tedârükle mübâşeretleri [22b] ħalâş u rehâ olmalarına bâ‘iş oldı ‘uğalâ-i zamân u feylesofân-ı cihâna bu ma‘nî zâhir u nümâyân ola ki serdâr-ı nuşret-nişân Gürciyân-ı kerihü‘l-cenân?)⁵⁷ işlâhına ve ğuzatüñ ser-pençelerinden ħüsn-i tedbîrle felâhıma teveccüh buyurmayup mücerred murâdları türktâz uve muğtezaâ-yı fu‘âdları ilgâr-ı ğanîmet-perdâz olaydı tâ-kendüler şahrâ-yı Qarşda nâzil ve aĥbâr-ı kudûm-ı nuşret-hücûmları şimâĥ-ı küffâra mütevâşıl olmadın vech-i meşrûĥ üzere ilgâra ruĥşat u ğâret-i küffâra icâzet buyurup kelle-i ħenâzîr-i mey-şüm kendülerinde ve yataklarında ve ol cevâmîs-i mezmûm bataklı bataklarında olup ğuzatüñ ğanîmetleri ziyâde ve behre-i ğâretleri her cihetle ħâzır u âmâde olmak muqarrer idi velâkin küffâr-ı Gürci tebâr-ı pür-dürûĥ u mekkâr ve yâve-güy u ħîle-kâr olmaĥla ba‘z bellü başluları sipeh-sâlâr-ı nâmâra qarşu gelmek ve biz sa‘âdetlü padişahuñ muftı‘ u münĥâd re‘âyâsiyuz diyü rikâbına tazarru‘la yüz sürmek ‘ale-l-ĥuşûş begleri nâmına olan Simon-ı maĥbûn nâme vü âdem göndermek ve kemâl-i ihlâş u vüfûr-ı mütâba‘at u ihtîşâş arzıyla kızılbaş tarafından yüz döndürmek ĥuşûşunu i‘lâm itmeleriyle leşker-keş-i kâr-güzâr kırkı(gereĥi) gibi merĥamet u şefĥat [23a] ve semt-i işlâĥ u intizâma her cihetle cüll-i himmet buyurup Gürciyânı ğâretten şıyânet ve qaryelerini vü nâhiyelerini ‘adâlet u emânla ‘imâret qaşd itmişler idi. Aña binâen pençe-i mücâhidinden niçesi ħalâş oldı ve ba‘zısı bu maĥûle ħîle vü rîvle felâĥ ħalâş buldı. Ba‘de‘l-iytâ u elletî menzil-i mezbûrdan naĥl u rıĥleti ve Tiflis câniblerine qaşd u ‘azîmeti muqarrer idüp mâh-ı Recebün ikinci ĥüni ki yevm-i sebt idi ol ma‘ber-i pür-ĥaţardan geçdiler ve mâ-verâsında mâ-i cârisi vâfir ve giyâh-ı sebzî mütekâşir bir menzilĥâha daĥı ĥöçdiler. Hikâyet olunur ki memâlik-i ‘Acemün şâĥı a‘nî biĥ Tahmâsb-ı Şâĥî bir târîĥde Gürcistâna ‘azîmet ve Tomanîç boĥazını geçüp ba‘z qaryeleri nehb u ğâret itdükde küffâr-ı nâ-üstüvâr ĥulel-i cibâle taşaşsunla (müctemi‘?) u âşikâr olup alınan evlâd u ‘ıyâl ve ğâret olunan ensâb u ensâlleri ħalâşına teşemmür-i ĥayret-şi‘âr iderek irtesi ki Tahmâsb şâĥ u yanınca gelen sürĥ-serân u sipâh yine zıkr olunan boĥazdan geçmek ve mâ-verâsındaki Gence vü Qarabaĥ vâdilerine sâlim u ĥanım ĥöçmek qaşd eylediler. Simon-ı maĥbûnun babası Levarşab ve Gürciyândan keferi-i fecere-i bî-ĥisâb zıkr olunan boĥazıñ maĥrec u medĥalini aldılar ve kemâl-i teyaĥkuz u intibâhla [23b] ceng u cidâle ħâzır oldılar şâĥ-ı sürĥ-serân ise ol memerr-i pür-ĥaţerden ‘ubûr ve bunca ğâret u ĥanîmetle izĥâr-ı sürûr idüp giderken fi‘l-ĥâl Gürcilerün kemânları piçide şu‘bân gibi ĥarekete ve ĥadeng-i cân-sitânları oĥ yılanları gibi qaşd-ı gezend u mazarrata başlayup zehr-âbla sır-âb olmuş peykânlar leşker-i kızılbaşî efâ‘î gibi şoĥmaĥa ve mülevven tâclarını ol vâdilerün ĥûn-âlûd taşlarıyla terşî‘ idüp sengsâr kılmaĥa yek-dil u yek-cihet olduklarında li-münşihî:

fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

Döndi bir hemyâne ol vâdî hemân

Sürĥ-serler fîls-i aĥmerden nişân

Şeş cihet baĥlandı şa‘b oldı mürûr

Ehl-i ‘ibret bildi kim müşkil ‘ubûr

⁵⁷ Cenân (جنان) kalp, ruh, can.

Âhîrî'l-emr Tahmasb şâh kıvıldaşları mütenebbih u âgâh idüp 'alâniyetten nidâ vü fermânını işgâ itdürdi ki herkes aldığı gânimeti bırağa ve ebkâr u gılmân u bîve-i zenân u nisvândan gâret itdükleri usârâyı şalivire. Pes emri câri ve leşkari gâna'imden 'ârî olup bu tarîkle Gürciyândan kırtuldi ve derbend-i mezbûri geçüp halâş buldi. Hattâ şöyle rivâyet iderler ki şâhuñ tâc-ı murâşsa'ına bir kaç nâvek ve cevşenine niçe tîr u hadeng şancılmağla havf u haşyeti gâlib ve terk-i gâna'imle rehâsına tâlib olmışdı. [24a] Felâ-cerem zümre-i küffâr 'Acem şâhını şıduklarına? iğtirârla menzillü menzillerine gidüp tamâm-ı âsâyış ve birbirlerine gâh u bîgâh sitâyış üzere iken ırq-ı hamıyyet-i şâhî kemâ-hiye cünbiş u harekete gelüp üç gün gıtdükden şoñra yine 'avdet u ılgâr-ı dehşet-âşârla 'ale-l-gâfle kıryelerine muvâşalat idüp kaçd-ı gânimet idenlere siyâset ve kelle ile gelenlere tevcih-i manşib u riyâset muqarrerdür demekle bir vechile kılıç çalındı ki ol havâlinüñ keferesinden az kimse kırtuldi ve evlâd u nisvânları bile katl-ı 'âmme dâhil olup kendüleri bi'l-külliyeye hârâb u yebâb oldı. Bundan kıyâs u niğânî temşile ilkâ-yı esâs olına ki Tomaniç derbendi ne maqûle şa'b boğazdır ve sâ'ir derbendler buña göre sühûletle mümtâzdur. Zirâ bir boğazda ki 'Acem şâhı boğazı ele vire ve aldığı usâra vü gâniyimi bırakmağla güçle halâş ola anuñ düşvârlığı tahrîr u beyândan müstağni ve sükkânınıñ ceng-güzârlığı hikâyet-i sâbıka-mazmûnını her cihetle muğannîdür (muğni)⁵⁸ (?)... serdâr-ı şecâ'at-şî'âr Tomaniçden râhil u mâ-verâ-yı derbendde bir âb u giyâhi vâfir şahrâyâ nâzil ve menzil-i merkûmde mühr-i vezâret [24b] kendülere vâşıl ve envâ'-ı hûbûr u meserret hâşıl olduğudur. Bir şubh hürşid-i felek-tâbân u kâtarât-ı bârân basit-i gâbrâda muzmahill u bî-nişân oldı. 'Asâkir-i deryâ-mişâl riyâh-ı rihletle hareket u naşb-i âlâm u rumâhle cünbiş u 'azîmete başlayup mâh-ı Recebün ikinci günü ol sa'b vâdiden güzêrân u kılâl u cibâlini kat' u tayyile mâverâsına revân olup ntamm mağalle nüzûl ve bir sebzezâr-ı hadrâ vü âb-ı revâmı çok şahrâyâ vuşûl bulup bir iki gün huzûr u râhat ve ma'îşet-i huyûl için âsâyış u ikâmet tenbîh olındıkda hikmet-i Kirdigâr u meşyet-i perverd-gâr(Perverdigar) ol te'hîri bâ'is-i meserret-i enâm ve sebeb-i refâhiyyet-i havâşş u 'avâm eyleyüp mâh-ı mezbûruñ dördüncü günü ki rûz-ı düşenbe idi umdetü'l-efâhim kıdvetü'l-e'âzım vâşıl-ı 'arşagâh-ı vegâ dergâh-ı mu'allâda kedhüdâ-yı bevâbân olan Hasan Ağa ve yidi sekiz nefer bevâbân-ı şahrâ-peymâ ulaklık?⁵⁹ tarîkiyle 'ale's-şabâh) zâhir ve serdâr-ı kâm-kârûñ otağ-ı sa'âdet-ârâsında?) bâhir olup cenâb-ı padişahiden hatt-ı hümâyûnla mu'anven bir nâme-i hümâyûn-ı nebâhat-müberhen ki sevâd-ı hattı âb-ı hayât-ı beşâretten nişân [25a] ve zurûf-ı hurûfî hikâyât-ı meserretle mel'ân inşâsı neşât-ı şarâb-ı sürûr imlâsı behre-i niğât-ı hûbûr lâ-siyemmâ sîmâsı mühr-i Süleymândan nişân ve 'alâmet u fehvâsı hatem-i vezâret u şadâretten kinâyet. Nazm

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Açdılar nâme-i hümâyûnı

Tuydılar sırr-ı dür-mazmûnı

Mağz-ı taşsîn-i mûcibü'l-berekât

Fart-ı ihsân-ı bâ'isü'l-hasenât

Mihriye her kelâmı âlûde

Müher ile ihtitâmı âsûde

Ya'nî kim hâtem-i vezâret-i tâm

Virmiş ol dürce gevher-i encâm

⁵⁸ Muğni (مغنى) "zenginleştiren, varlıklı kılan, ruhen doyuran, besleyen".

⁵⁹ Peymâ: hızlı giden; ulak: "haberci, postacı".

Neşr: ‘Ale’l-huşûş serdâr-ı şâbık-ı merhûm ol hinde kayd-ı hayâtı ve hâtem-i vezâreti recâda teraqqubını işbâtı iken ser-leşker-i kâm-kâr hazretlerini bu gûne iltifât u irsâl-i mühr-i vezâretle rağbet-i mürâselât haqqâ ‘asâkir bî-kerânun kemâl-i meserret u ihlâşına ve kemân u mihânun vüfur-ı beşâret u ihtişâşına sebep olmuştur. Ma‘a-hâzâ dahı bir târîhde mühr-i vezâretün cenâb-ı padişahîden infişâli ve bir düstûr-i sûtûde-hişâle tayy-ı merâhille ittîşâli vâkı‘ olmuş degüldi. Pes bu mevhibe-i hüsrevânenün şevkine u bu ‘atıyye-i bî-kerânenün zevkine hemân sâ‘at cümle çarb-zenlere ve sefer-i zafer-reh-berde bulunan yeñiçerilerün tüfeklerine fetille işâret ve zevk u şevk demleridir diyü beşâret [25b] olunmağın bir ânda ra‘d u berk ez ğarb tâ be-şark mesmû‘-ı a‘yân u menzûr-ı rû-şinâsân oldı ve cibâl-i Gürcistân u tilâl-i çengelistâna havf u bîmle âteşler düşdi ve bi’l-cümle ihşân-ı padişahî kâffe-i Gürciyâna ma‘lûm ve ‘amme-i sürh-serâne mefhûm olup ‘asâkir-i manşûrenün kuvvetleri izdiyâdde ve ‘adâ-yı maqhûrenün za‘f-ı hâletleri imtidâdde müşâhede olındı felâ-cerem her mîr-i mîrân-ı muhteşem u mîrân-ı zî-şân-ı muhterem tehniyet-i vezâretle bûs-ı qadem u taqbîl-i dest-i şerîfleriyle muğtenem olup mehterler nevbet-i sultânide teğannî vü terennüme uve râmişgerler âyîn-i tehniyeti muğnî uşûlle birbirlerini teqaddüme başladılar. Li-münşihî:

mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün

Zihî sa‘âdet ile ‘uzmâ ki padişah-ı cihân
Şalup vezîrine mühr ide rağbet u ikrâm

Zihî beşâret-i kübrâ ki şehriyâr-ı kerîm
Ġazâda bir kılma vire böyle kuvvet-i tâm

Bu tâcdâr o Süleymân-ı ‘aşrdur ki ider
Vezîr muqbiline mühr-i mülketin in‘âm

Neşr: Bu hâletde ya‘nî bu maqûle hengâm-ı meserretde bu haqqîrûn telâmîzinden şerâb-ı nazmuñ vaşşâfî u meykede-i ma‘ârifun mest-i câm-ı şâfî ‘anî bih Mevlânâ Şâfî bu gûne târîh nazm itmişdi ki naql olındı. [Nazm]

mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün

Şeher kim kâşid-ı ferhundeî virdi peyâm-ı Çîn
Dimâğ-ı dehri enfâs-i nefsi eyledi müşğîn [26a]

Ġubâr-ı dergeh-i serdâr-ı âlf-ı kadre yüz sürdi
Fezâ-yı gül-sitâna düşdi şan berg-i gül-i nesrîn

Didi el-ğamdü lillâh itdi sultân-ı kader-ı kudret
Senün şadr-ı vezâretde yirün a‘lâ-yı ‘illiyîn

Zemîn u âsmân ehlin beşâretlerle şâd itdi
Cihânda kalmadı qalb-i ‘adûdan ğayrı bir ğamgîn

Bu peygâm ile leşker itdi yirden göge dek şenlik
Tüfek fındıklarındır âsmânda encüm u Pervîn

Felek naqş-ı murâd itdi bu gün nerd-i şadâretde
Vezâret mühri oldı hâzret-i Paşaya çün ta'yîn

Zemânında revâdır istirâhatde olup 'âlem
Ser-i şimşîri itse gerden-i 'adâyı ger bâlîn

Hışâl-i Çâr-yâr-ı bâ-şafâdır cümle etvârı
Şecâ'at-pîşe şâdıq-endîşe hikmet-bîn u hilm-âyîn

Yazupdur kâtib-i kudret ezelden tâk-ı kadrinde
Mu'izzü'd-devleti'l-uzmâ melâzü'l-'izzî ve't-temkîn

Ne tûtîdir lisân-ı hoş-mağâli her ne emr itse
Pes-i mir'ât-ı tab'ından ider ilhâm-ı haq telkîn

Revâdır ger huzûrunda meidâd u hâmesi olsa
Ser-müjgân-ı gılmân u sevâd-ı 'ayn-ı hürü'l-'în

Alurdu ayağun tozın virüp kuhl-i Şifâhânı
Olaydı serverâ şâh-ı 'Acemde çeşm-i 'âlem-bîn

Şikâr eyle hemân murğ-i revân-ı şâh-ı güm-râhı
Koluında himmet-i şâhşeh-i 'âdil yeter şâhîn

Senün havfuından urmuş yire tâcın ceys-i sürh-ser
Degüldür şâh-ı şâhrâda görinen lâle-i rengîn

Ulu ni'met bilürdi kâse-lîs olmağı kapuında
Gâzab vaktinde fağfûre cebînün eyleseñ pür-çîn

İki biçsün hemân tîğün libâs-ı cism-i 'adâyı
Ki hayyât-ı kazâ ol resme itmişdir anı taħmîn

Yararlık eyleyüp diller tütüp başlar keser her dem
Çanı bir 'arşa-ı 'âlemdede şimşîrün gibi keskîn

Elinde ber-çarâr olsun 'inân-ı devlet u 'izzet
Şeher mihr urduğunca tevsen-i gerdûna zerrîn zîn [26b]

Çuluñ Şâfi du'â itdi beğânı isteyüp Hâkdan
El açdı Sidre vü Tûbî didi Rûhü'l-Emîn âmîn

İki târîh olupdur akña her mışrâ'ı bu beytün
İderseñ noqtasıyla sâdesin temyîr idüp teybîn

Sinân Paşa-yı server-iqtidâr oldı cihân içre
Vezîr-i 'a'zam Şâlih ser-erbâb-ı 'izz u dîn

Bundan mâ-'adâ destûr-ı âşaf-râ ve serdâr-ı siredâr-ı mülk-ârâ cenâbına ri'âyeten ve me'mûr oldukları hîdemât-ı mebrûrenüñ edâsına râğbeten ferzend-i emced maḥdûm-ı mâcid müstes'iad ya'nî nûr-ı dîdeleri Meḥemmed bige beş kerre yüz biñle Kaştaḥmonu sancağı gönderildi ve aḫrabâlarından ve dergâh-ı mu'allâda müteferriḫâlarından diyâr-ı 'Arabda mütemekkin ya'nî maḫrûse-i Ḥalebde sâkin Aḫmed bige üç kerre yüz biñle Mu'ammere sancağı lâyıḫ görilüp ḫaṭṭ-ı hümâyûnla buyurıldılar geldi ğıbbe zâlik ümerâ-yı namdârdan ba'z yarar ve ḫaviyyü'l-iḫtidâr bigler menzil-i mesfûrden ilğâra me'mûr ve ğanâ'im ü nuşretleri murâd edindikleri gibi meysûr olup geldiler egerçi ki menzil-i merḫûma varıldığı gün ol boğazuñ şu'ûbeti müzâyaḫasından ve cünüd-ı nâ-ma'dûduñ keşret ve muzâḫamesinden ba'z aḫmâl u aşḫâl ve ṭop 'arabalarıylı ḫuyûl u cimâl nişfü'l-leylden göçüp memerr-i pür-ḫaṭarından 'ubûr üzere iken Gürciyân-ı ḫıyânet-pîşe ve küffâr-ı ḫalâlet-endişeden bir süri ḫanâzîr ṭarîḫ-i 'âmme muttaşıl olan [27a] bîşeden çıkup tîr u kemânlarına el urup oḫlu ṭoñuz gibi zarar u gezend ḫaşd itmişler idi. Lâkin bi-ḫamdi'llâh tedbîr-i fâsidleri sûdmend olmayup ümerâ-yı zayğam-tevândan ba'z heycâgerân bebrvâr hizebr-kirdâr yatışup kelle-i ḫenâzîri târumâr ve Gürciyân-ı mekkârı rubâḫ gibi serî'ü'l-fîrâr itmişler idi ve zümre-i fecere-i melâ'in ḫâsîrîn u ḫâ'ibîn bîşezâr-ı nekbet-şi'ârlarına ğitmişler idi sipeḫsâlâr-ı nîk-kirdâr Tiflis'e ṭoğru çekildiğı ve ikinci menzilde şafed begine şehâdet ṭolusu içildiğı ḫuşûşâ ser-askerüñ Tiflis'e ittişâli Van'da bulunan leşkerüñ kemâl-i iḫtilâli ba'dehu ḫüsn-i tedbîrleriyle bu cümleñüñ şalâḫ-ı aḫvâli ve azıḫçılaruñ (?) Kaḫaz ṭâ'ifesiyle ceng u cidâli ve Gorki Beg nâmına olan mîr-livânüñ şeref-i İslâmı u Yûsuf ismiyle müsemma kılınup beglerbegilerle ḫuşûl-i merâmı şerḫindedir. Ser-leşker-i şecâ'at-ḫarîn u leşker-keş-i zafer-rehber-i şehâmet-reḫîn ki menzil-i mezbûrde mühr-i vezâretle mesrûr ve kihân u mihândan şâdir olan tehniyetle mevfürül-ḫubûr oldılar. Ba'd-ez-ân şeh-bâz-ı serî'ü't-tayerân gibi Tiflis'e ṭoğru 'azîmet ve irtesi bir menzil-i cedidde daḫı istirâḫat buyurdılar. Pes mîr-livâ-yı şafed 'Ömer Big dedikleri melik-i es'ad [27b] ki Çerkesiyyü'l-aşl nâmdâr ve silâḫ-şûrluğle bülend-iştihâr olup neşv ü nemâsı Mısr-ı Kâḫirede ve devlet u i'tilâsı Çerkes İskender Paşa merḫûme olan ḫarabet-i zâḫirede vâḫi' olmuşdı ba'de hâzâ mîr-i mîrân-ı Şâm olan Ḥasan Paşaya intisâbla şöhre-i ümerâ olup şecâ'atine iğtirâr u celâdetine iftiḫâr iderek elbette her yerde sebük-ser u mütehâlik-i neberd u müteccis sürḫ-ser olduğına binâ'en ol menzilde beş on nefer âdemi ile a'dâ-yı memâlikine sâlik u ba'z zehâyir ele getürmege mütehâlik olup 'asâkir-i manşûreden mehcûr u azıḫçılara ? cevelângah olacaḫ dâ'irelerden ba'id u dîr-a-dîr olmağın ṭavâiyif-i sürḫ-serândan Kaḫaz Ḥan dedikleri nâ-dân u Gürciyân-ı kerîḫü'l-cinândan üç yüzden ziyâde güm-reḫân bir bîşezârdan nâgehân kemâl-i sür'at ü şitâbla nümâyân olup mîr-i livâ-yı ğâfil bir şa'b yirde ya'nî bir ḫarye evleri mâ-beyninde nâzil bulunup der-hâl atlanınca ve ol maḫall-i pür-ḫaṭardan çıkup yaraḫlanınca kilâb-i mesfûrın (ol şîr-i ğarîn u-i sehm-ğîn üzerine cümleten ḫamle ile yaḫîn) olup tîr u kemân ve nîze-i cân-sitânla her ṭarafdan mübâşîr-i rezm ü ceng ve muḫâbil u muḫâtil-i bî-direng olduklarında mîr-livâ-yı nâm-dâr fi'l-ḫâl atna süvâr ve tîr-i serî'ü't-te'şîrle muḫârin-i kârzâr olup niçesini [28a] ḫatle ḫâksâr ve cür'et u şalâbetini herâyine manzûr-ı kibâr u şığâr eylemişken eceli muḫadder ve şehd-i şehâdeti mânend-i sükker-i mükerrer sefer üstinde kendüye ṭu'me-i mâ-ḫazar ve sımâṭ-ı ḫazâ vü ḫaderden ğedâ-yı muḫarrer olmağın ḫalâşı muḫâl u düşvâr olup ol ḫinde şeh-bâz-ı cânı merğzâr-ı behişte perrân ve hümâ-yı rûḫ-ı revânı evc-i 'âlem-i lâ-yemûtda bâl-efşân oldu. *Raḫmetu'llahi te'âlâ ve evşaleḫü ile'l-cenneti'l-me'vâ*⁶⁰ egerçi ki erlikle vefât itdi ve Zâl-i dünyâdan şîr-i nerlikle ḫurtuldı ğitdi ve lâkin ol demdeki şû-i tedbîr muvâfiḫ 'aḫl-ı dil-peziir olmayup tek u tenhâ düşüp leşkerden cidâllığı ve ol maḫûle kendi nekbetmend ḫânelerine girüp zâḫire-cûyâlığı fehm u idrâke muḫâlîf idüğü zâḫir ve mîr-livâ nâmına olanlara bu ğüne denâ'et ve zâd u zevâde cüst ü cûsiyle rezâlet bi-vechin mine'l-vücûḫ münâsib degül idüğü bâhirdür nazm

⁶⁰ Allah'ın rahmeti üzerine olsun ve onu sığmılacak yer olan cennete ulaştırınsın.

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Peşşe çü pür şod be-zened pîl-râ

Bâ-heme tündî vü şalâbet ki ûst

[Sivrisinek çok oldu mu, tüm o sertliğine rağmen fili ısırır.]

Mürçegân-râ çü buved ittifâk

Şîr-i jiyân-râ bedrânında (bed'rânend) (püst)

[Karıncalar birlik oldu mu, kükreyen aslana postu deldirirler.]

Gıbbe zâlik leşker-i celâlet-mesâlik târîk-i Tiflise sâlik olup ikinci menzilde vâsıl ve 'ab-ı Kür kenârındaki deşt-i hâdrada nâzil olduklarında kal'a-ı Tiflis ki içinde mîr-i mîrân ve ba'z mevâcib-ı horân [28b] alıkonaldan berü Sîmon-ı mel'ûnuñ 'işyânı ile âmed şüd târîki yollarında nâ-bûd ve etrâf u eknâfında kızılbaşdan ve Kızıl-kalır (Karaklar?) nâmına olan müfsidân-ı evbâşdan düşmenân-ı fitne-cûyân eksik olmayup dâ'imü'l-evkât (=her zaman, her an) muhâşara şûretleri mevcûd olmağın vezîr-i a'zam-ı nâmâdâr müşîr-i ekrem-i zafer-kirdâr bu bâbda dağî rây-ı münîr u Tiflisüñ intizâm-i ahvâline tedbîr-i dil-pezîr buyurup evvelâ beglerbegisi nâmına olan Ahmed Paşa ki sù'-i hulkla menfûr ve tamâ'-ı hâmla 'asâkir-i mansûre mâ-beyninde mezmûm u makhûr idi. Hattâ serdâr-ı mülk-ârâ hazretleri havâli-i Tiflis'e vâsıl oldukları gibi Tiflisiyân bölük bölük şikâyete ve mûmâ ileyhüñ zâlim u zulm ü te'addisini hikâyete başlamışlar idi ve mâdâm ki bu bunda hâkim ola âşâr-ı imâret u âbâdânı mün'adim olmak muqarrerdir diyü izhâr-ı tezallum itmişler idi. Felâ-cerem hazret-i sipeh-sâlâr-ı muhterem mezbûrî ma'zûl ve beglerbegliğini mahlûl itdükden sonra Gorki Beg ki şecâ'at u şehâmeti ve kemâl-i şadâkatle 'asâkir-i İslâma hıdmeti ve Gürcistân meliklerinde cümleden evvel mütâba'atı Nuşret-nâme'de beyân olmuştur bu def'a dağî bir kaç gün muqaddem şeref-i İslâmla rûşen-râ ve serdâr-ı kâm-kârûñ ism-i şerifleriyle müsemmâ kılmup târîh-i mezbûrda Tiflise melikü'l-umerâ ve gûzât-ı mansûreye [29a] hâkim-i mülk-ârâ buyurulduğda kibâr u sığâr huşûşân Tiflis muhâfazasında cünûd-ı ahyâr kemâl-i meserret u neşât ve vüfur ferhat u inbisât hâşıl idüp min ba'd Tiflisüñ zabtı âsân ve 'adâ leşkeri gâzîlerimizden gürizân ve Qazaqlar ise şimdiden şoñra yatak yatmadan hırâsândur diyü şükr-i bî-kerân u hamd-i firâvân izhâr eylediler. El-hâk merķûm Yusuf Paşa hadd-ı zâtında şeci'-i bî-hemtâ olduğdan mâ-'adâ ol bişezârûñ tâ Gorgiligi hâlinden gürg-i mehîbi belki hizebr-i bî-nehîbi olmağla Sîmon'a ve sâ'ir Gürciyânı mağbûna havf u haşyet galebe idüp şimdiden şoñra bize âsâyış u râhat u refâhiyetle bir gice bir menzilde ikâmet müyesser degüldir diyü te'essüfe ve sâbıkan kendüler şâdir olan 'işyân u tuğyânı tezekkürle telehhüfe başladılar. Li-münşihî:

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Ehl-i tedbîr gerekdür serdâr

İntizâm üzre ola dâr u diyâr

Milketüñ fethi kolaydır ammâ

Zabtıdur müşkil olan ey dâñâ

Mehçe-i râyet ile İskender

Şarkdan ğarbi ki itdi enver

Buyidi rây-ı münîri ki 'ayân

Mülke ehlinden ola fermân-rân

Mülke hüküm eylese bîgâne kişi
Bulmur sehvi u hata anuñ işi

Yirlüden olsa velikin hâkim
Mülk olur mekr-i 'adüdan sâlim

Hüsni-i tedbir ile haqqâ serdâr
Rây-ı İskenderi kıldı izhâr [29b]

Pes teşhîr-i Tiflis ma'nide anlara maşşûş fetih-i nefis olup muhtell olan ahvâli işlâh-pezîr ve mücmel konulan umûri rây-ı mülk-ârâlarıyla gâyet mesîr (müyesser=kolaylıkla elde edilen) oldu 'ale'l-huşûş leşkeri tecdid ü tekmil ve yarağ u yat ve zehâ'ir u mühimmât kısmı kemâ-yenbağî tahşil olındı. Ba'de zâlik mâh-ı Recebün toquzuncı günü ki yevm-i sebt idi mîr-i mîrân-ı dâna Haleb beglerbegisi Ahmed Paşanın 'Osman nâm vekil-harcı ve elli altmış nefer miqdâr âdemi etrâfa az kılınmağa ve hâlî karyelerde bulunan gılâl kuyularından aleykle zevâdelenmeğe giderken sâbıku'z-zıkr Kazak Han ve üç dört yüz nefer güm-rehân 'ale-l-gâfle üzerlerine çeküp muhkem cidâl u ceng ve harb u kıtâle âheng olunduğa hikmet Hüdânuñdur mezbûr vekil-harca hâriciler elinden şehâdet ve beş on nefer kimesneye dahı zağm-hordelikle âşâr-ı cerâhat naşib oldu. Egerçi ki 'adâ cânibinün hezîmeti ve ekşerinün tîr u şimşirle katlı u hasâreti ve lâkin anlar keşir ve azıççılar zağm-ı rimâhla kesir olmağın her kesdükleri kellenün halâş u rehâsi ve ordu-yı nuşret-maqrûna işâl u inhâsi mümkün olmuştı. Fe-emmâ mîr-i mîrân-ı mülk-ârâ ya'nî Karaman beglerbegisi Hasan Paşa Karavul tarihîyle reh-peymâ iken zümre-i hâzele vü fırka-ı melâhıdeye râst gelip [30a] fi'l-hâl harb u kıtâle cür'et ve ceng ü cidâle müsâra'at itmekle beş altı baş evbâş merbût ve on yedi kelle hâk u hûnla mağlût firâz-ı nîzelerden izhâr ve sipehsâlâr-ı kâm-kâr cenâbete işâr eyledi. Egerçi ki zümre-i 'adâdan dil çıkmamak ve niçesi dil alınup ekşeri kıtâlle hâksâr kılınup cân kıtılmamak müyesser idi. Lâkin ol eyyâmda şâh-ı güm-râhuñ nefir-i 'âmile gelmesi ve leşker-i zafer-reh-berle Tiflis önünde elleşmesi tamâm şâyî' olmağın müşârün ileyh Hasan Paşa pusudan ihtirâz-ı tâmm ve düşmenün hîle vü rîvinden ihtiyât-ı temâm üzere oldu fi'l-vâkı' merd-i 'âkıla lâyıç ve 'âkl kâmile muvâfık olan budur ki düşmenini h'or görüp kuvvet-i bâzûsına iğtirâr eylemeye ve dâ'imâ pusudan tegâfûl ve mekr-i düşmenden tecâhül tarihîni revâ görmeye. Li-münşihî:

fa'ülün fa'ülün fa'ülün fa'ül
Meşeldir neberdüñ olur erkegi
Erün korçağı vü atun ürkegi

'Adü hâline vâkıf olsa 'adü
Ne şeb-hûn müyesser idi ne pusu

Kaçan çıkısa meydâna iş görmiş er
Kafâsında a'dâyı hâzır sezer

Şâh-ı güm-rahun gelmesi şâyî' ve muqâbil u muqâtil olması eşher-i veqâyi' olmağın ser-leşker-i kâm-kârün gâh u bî-gâh atlanması ve müretteb silâh u timsâh-iştibâh rimâh ile leşkerün ol rûbâh-ı mekkâra katlanmasıdır [30b] dâ'ire-i 'arşa-i heycâda noçta gibi ferd olan merd herâyine meydân-ı harb u vegâda reh-neverd ve bîsezâr-ı kârzârda bebr-i beyân u şîr-i merdüm-sitân gibi alefte neberd olup mükemmel yarağ u yat ve müretteb edevât u âlât ile hücum u cenge hâzır ve rezmi bî-dirence mübâşir olduğdan gayrı bâd-ı vezân gibi serî'ü'l-intikâl

ve âb-ı revân mişâli şahrâ-yı kıtâle meyyâl olması elbette lâzımdır tâ ki düşmen-i dü-rû nâne?⁶¹ ceng-cû u perhâş-cû(hû) olursa bî-haber u gâfil bulunmaya ve aînsuzın çeng-i cenge giriftâr olup çeng gibi enîn u hanîni istimâ' olunmaya 'ale-l-huşûş serdâr-ı 'âlî-rütbet ve sipeh-sâlâr-ı zafer-mençabet olanlara farz u vâcibdir ki elbette intibâh u başîret ve terk-i hayretle teyakkuz u hıbrret üzere olup a'dânûn cünbiş-i menhûsına nâzır ve düşmenânûn verziş-i ma'kûsına dîde-i teraşşudla muntazır bulına. Binâ'en 'ala-zâlik leşker-keş-i nuşret-mesâlik âyîn-i ceng ü cidâlle mütehâlik olup mâdâm ki Tiflis şahrâsında idiler sürh-ser şâhınûn bi'z-zât 'azîmeti ve ol ma'kûle şahrâ-yı tenge pehen-deşt-i ceng idüp nefir-i 'âmla muvâşeleti şâyî' olmağla gâh u bî-gâh tehiyye-i gürûh-ı sipâh u ta'biyye-i şükûh-ı gânimet-güvâh için leşkeri [31a] Mışrî atlara süvâr ve Dımışkî kıılıçları bettâr (بتار)=çok keskin ve tüfek-i fetilelerini ejder-i cân-sûz gibi âteş-bâr idüp sâ'adetle atlanurlar gezerlerdi ve bîşezâr-ı Gürcistânı rûbâh-ı Gürciyân u hanâzâr-i sürh-serân tecessüsi ile süzerlerdi. Li-münşihî:

mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Bir sürh-ser görünse o şahrâda lâleveş

Akın şalardı üstüne dîn ehli jâleveş

Sünniler eyledikde kızılbaşî pây-mâl

Gerdân olur cibâli müzeyyen piyâleveş

Bir şehri mümkün idi çevirmek mücâhidin

Mâhî ihâta eyleyici cirm-i hâleveş

Neşr: El-kışşa havâlî-i kâr-zârda bir gird-bâd zâhir u bedîdâr olsa âyâ cünûd-i melâhîde midir diyü zümre-i mübârizîn bâd-ı vezân gibi irişürlerdi ve ol fırka-ı hâr u hâşâki târumâr itmege girişürlerdi ve akaş-yı tilâl ve 'e'âlî-i cibâlde bir gubâr veyâhud bir duhân zühûr bulsa 'acebâ menzilgâh-ı şâh-ı güm-râh u dūd-gâh-ı hayme vü hargâh mı ki diyü berç-ı cünbiş ra'd-ı gurenbiş gâzilerimiz âteş-i tîz gibi bî-hevl u gürîz yitişürlerdi bu minvâl üzere sekiz gün miqdârı tehiyye-i esbâb-ı cenge âzmâyış ve mücâhidinûn silâh-ı kâmillerine revâyiş buyurulmuşdı. Li-münşihî:

mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Yel gibi cünbiş eylemeyen cenge yüz yumaz

Zîrâ meşel durur şu uyur düşmen uyumaz

Felâ-cerem serdâr-ı nuşret-'alem cânibinden bu mertebede intibâh ve bu derecede [31b] tehiyye-i sipâh ma'lûm-ı şâh-ı ekme-nigâh u mefhûm-ı Gürciyân-ı güm-râh olmağla bi-vechin mine'l-vücûh harekete ve 'asâkir-i manşûre semtine kaçd-ı gezend ü mazarrata kâdir olamadılar. Hattâ Zegem hâkimi Aleksandır Hân ki Levendoğlı dimekle meşhûr-ı Gürciyân olup sabîkâ serdâr-ı sâbîka muvâşalatı ve cünûd-ı nâ-ma'dūd havfından nev'â mütâba'atı vâkî' olmuşdı serdâr-ı zafer-kirdâr hazretlerinûn mehâbetine tâkat getüremeyüp ve kemâl-i celâdet ü celâletine mukâbil olacağlayın kendüde kudret u kuvvet göremeyüp havf u haşyetinden temârüz itdi ve rikâb-ı şeref-iktisâbına yüz sürmeden harekât-ı nuşret-âyâtını istimâ'la gelmege korçup kendüden gitdi. Zîrâ *el-hâyinü hâ'ifü*⁶² meşel-i müte'ârif idüğü ma'lûm-ı 'avârif olup sipeh-sâlâr evvele ? (sipeh-sâlâr-ı evvele) itdüğü mekr u

⁶¹ Durû (دروغ): zırh; nâk (نك): lı,lu: zırh-lı?

⁶² Hain korkak olur.

fırîb ‘asâkir-i manşûre mâbeyninde tevâtüre qarîb olmağın muķâbelesini mûcib-i muķâtele ve mûkâlemesini müstevcib-i farz eyledi. Li-münşihî:

fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün

Har-ı deştî gelemez şîr-i jiyânuñ yüzüne

Gürg ‘azm eyleyemez bebr-i yabânuñ yüzüne

Toğrusın söyleyelim nize gibi ma‘rekede

İhtiyârıyla gelür var mı sinânuñ yüzüne

Neşr: Hattâ serdâr-ı büzürgvâr cenâbından bu mazmûnda bir nâme-i lâzımü’l-i‘tibâr gönderilmişdi ki fehvâsını ifhâmen ve üslûbını i‘lâmen naql u tesvidi münâsib görildi. [32a] Şûret-i mektûb-ı mergûbu’l-üslûb emâret-menâb-ı kısır-tebâr, eyâlet-me‘âb-ı Kayşer-medâr baqiyye-i ekâsire-i zemân naqiyye-i mülûk-ı Gürcistân a‘nî bih Elvend Han oğlı Aleksandır Han *Yessirallâhu ruşdehû bi-hayri’l-edyân*⁶³ cenâbına ahsen-i maķâl olan kelâm-ı şadâkat-me‘âl oldur ki muķaddemâ ‘asâkir-i manşûre-i padişahî ve cünûd-ı mevfüre-i nâ-mütenâhî memâlik-i Şîrvân feth u teshîri niyyetine ülke-i ma‘mûreñüzden güzêrân olduklarında ol târifde serdâr-ı muhtâr ve sipeh-sâlâr-ı devlet-yâr olan qarındaşımıza kemâl-i ihlâş u ihtîşâş ve vüfur-ı mütâba‘at gösterüp padişah-ı rûy-ı zemîn ve şehriyâr-ı Süleymân-nigîn hazretlerinin itibâh-ı ‘atebe-i ‘ulyâlarına arz-ı ‘ubûdiyyet ve izhâr-ı şadâkât u mütâba‘at itdügünüzden mâ-‘adâ leşker-i zafer-reh-berüñ Şîrvân cânibine teveccühlerinde ve muhaşşalü’l-merâm olup yine Erzurum tarafına ‘avdetlerinde gerek zâd u zevâdelerine müte‘allîk umûrda gerek ‘âlîk-ı huyûl ve devvâb kısmından olan zehâ‘ir-i nâ-maḥşûrda bezl-i maḥdûr ve sa‘y-ı mevfüreñüz zuhûr bulup bu hîdmetüñüz muķâbelesinde bâb-ı saltanat-me‘âb-ı padişahîden irsâl-i tiğ-i muraşşa‘ ve hil‘atle ve rızâ-yı cemil-i padişahı müş‘ir niçe ri‘âyetle iltifât-ı bî-kerân olunup [32b] beyne’l-akrân müşârün ileyh bi’l-benân olduñuz zâhir u ‘ayân olmağla hâlâ bu muḥibbünize hem-râh u hem-‘inân ve hîdmet-i cihâd u ğazâya fermân-berân olan ‘asâkir-i desâkir-sitân ki deryâ gibi bî-kerân idükleri ma‘lûm-ı halk-ı cihân ve rîg-i beyâbân mişâli bî-pâyân oldukları mesmû-ı ins u cân belki manzûr-ı a‘yan-ı a‘yândur. Felâ-cerem zümre-i kızılbaş-ı nâ-sipâs hezâr bîm u hirâs ve bî-şumâr tazarru‘ u iltimâsla ‘atebe-i sa‘âdet-destğâh türâbına yarar içliler gönderüp ve bu cânibe daḥî mirâren u kirâren nâmeleri ve âdemleri gelüp Şîrvân ve Gürcistândan bi’l-küllîyye ferâğatle istid‘â-i şulḥ u şalâh itdüklerine binâ‘en âmâdegân-ı ceng u peykâr olan şîrân-ı kâr-zâr ve hizebrân-ı düşmen-şikâr ârzü-yı ceng u cidâl ve taḥassür-i rezm u kıtâl ile dâmen der-miyân dest-ber-‘inân olup muntazır şavaş ve her cihetle hâzır baş iken hâletü’t-tahrîr ki mâh-ı Recebü’l-müreccenüñ sekizinci günü idi âb-ı Kûr kenârına konılduğda hîdemât sâbîkañuzu şiyâneten ve Tiflis beglerbegisi Ahmed Paşa‘nuñ sizden ve re‘âyânızdan arz itdüğü rızâ vü şükranı ri‘âyeten nehr-i mezbûruñ mümkinü’l-‘ubûr olan yirlerine yarar çavuşlar ve hîdmet-güzâr yayabaşılar konulup mebdâ [33a] ‘asâkir-i nâ-mütenâhîniñ at oğlanları azıqlanmaḥ bahânesiyle geçüp niçe қaryeleri nehb ü ğâret ve ra‘iyyetüñüzü esîr itmekle ḥasâret ideler diyü âb-ı Kurdan ‘ubûra ruḥşat virilmedi ve her çend ki ‘asâkir-i bî-kerân mânend-i bâd-ı vezân nehr-i mezbûrdan ‘ubûr itmege tazarru‘-künân oldılar niçe vechle tesliyet cevâbları virilüp ülkeñüze dâḥil olmaları münâsib görilmedi lâkin zâhir budur ki bu câniblere vâşıl olduğumuz mesmû‘uñuz olmışdur ve bâb-ı sa‘âdet-me‘âbına itâ‘at ü şadâkat da‘vâsın itdügünüz şâhib-kırân-ı zamânuñ leşker-i nuşret-reh-berine hîzmet ve muvâfaḥat ne derece lâzım idüğü zamîrñüzde kuvvet-i zuhûr bulmuşdur. Felâ-cerem bu ana dek ya bi’z-zât kendüñüz veyâḥud oğluñuz Mîrzâ ile yarar vekillerñüz ber-vech-i istiḥbâl ‘asâkir-i ğanîmet-nevâle ittîşâl idüp ve ülkeñüz re‘âyâsı ğürûh-â-ğürûh zâd u zevâde yükleriyle ordu-yı nuşret-maḥrûna bezl-i ni‘met-i enbûh eyleyüp

⁶³ Allah dinlerin hayrıyla rüşdünü düzeltsin.

anlara ticâret-i ma'neviyye ve gâzîlere ma'îşet-i dünyeviyye farz mertebesinde iken nev'â ihmâl olduğu zâhir budur ki orduya vâsıl olmazdan muqaddem zümre-i gûzâtuñ ser-peñçesine giriftâr olmaları havfındandır. eyle olsa bu maqûle şübhelerüñ def'i ve mâ-beynde vâkı' olan vahşet ü haşyetüñ ref'i için [33b] dâmâd-ı nîkû-nihâduñuz olan iftîhârü'l-umerâi'l-kirâm Aḥmed Big *dâme izzuhu*⁶⁴ nâme-i naşîhat-nümâmızla irsâl olındı. Pes lâyıq-ı devlet ve muvâfîk-ı itâ'at ü mütâba'at budur ki mu'accelen bu cânibe muvâşalatuñuz ve re'âyâñuza bu tarafdan âmed-şod tarîkine ruşşat virildüğini beşâretüñüz ve oğlunuz Mîrzâ'yla yarar vükelâñuz gelip ve menâzilde 'asâkir-i mevfûre ve cünûd-ı nâ-maḥşûreye ḥidmetüñüz vâkı' ola ki bunca yüz biñ dilirüñ tesliyette zabtı ve âb-ı Kûrdan 'ubûr itmek isteyen nere-şîrlerüñ bend-i pend ile rabtı mümkün olup geçen senelerde vücûda gelen ḥidmetüñüz hebâ olmaya ve ülke-i ma'mûreñüz ḥarâb ü yebâb olup gûzâtuñ ḳahrı âteş ile fenâ bulmaya 'ale'l-ḥuşûş ḥazret-i Ḥan-ı Tatar ya'nî Muḥammed Giray Ḥan gibi şehriyâr-ı 'âlî-tebâr zümre-i yağma-perestân-ı çâbük-süvâr ya'nî üç yüz biñ tîr-endâz-ı düşmen-şîkârla 'an-ḳarîb bu câniblere vâsıl ve Gürcistân havâlisinde nâzil olduklarında anlaruñ daḥî ser-peñçe-i gâretlerinden ḥalâşuñuza emr-i hümayûñ işdâr idevüz ve levâzım-ı ḥuzûr u râḥat ve merâsim-i devlet ü emâretüñüze murâduñuza muvâfîk nizâm u intizâm virüp bu semtlerden çekile gidevüz el-ḳışşa oğullarñuza ve bize [34a] ve etbâ'ñuza ve vekîllerüñüze bir vech ile ri'âyetler ve cenâb-ı padişahiden iltifât ü rağbetler zuhûra gele ki serdâr-ı sâbîḳdan görülen ikrâm ol eḳâf-ı bî-gâyenüñ 'öşri deñlü olmaya ve anlar eliyle mebzûl olan rağbet ü ihtîrâm bizden şudûra gelecek iḥsân-ı bî-nihâye muḳâbelesinde güneşden zerre ve deryâdan ḳatre miḳdârınca vücûd bulmaya ziyâdeye tafşîl olunmaḳ lâzımdur. Nazm

Çün nihâl şitâb ne-nişânî

Ber demed mîve-i peşîmânî

[Eğer fidan gibi acele etmezsen, pişmanlık meyvesi yetişir.]

Serdâr-ı kâm-kârüñ Tiflis'den 'avdeti ve yine Tomaniç der-bendine toḡru naḳl [ü] ḥareketi ve dördüncü menzilde Muştafâ Paşa ile ta'biye-i 'asâkire muvâşalati beyânındadır.

Bir sehergeh ki râyet-i zerrîn-i ḥûrşîd zirve-i memâlik-i eflâkde zâhir ü bedîd olup zerrât-ı 'âlem-i gâbrâ mânend-i 'asâkir-i desâkir-güşâ cünbiş ü izdiḥâm ve naḳl ü ḥareket ü kıyâm üzere bedîdâr ve âşâr-ı zîb ü zîver ve envâr-ı envâ'-ı kerr ü ferr ile âşîkâr olduḳda nefir-i leşker-i kıyâmet-mevâkı' ḥ'âb-ı nûşîn-i bâmdâda mâni' ü dâfi' olup 'asâkir-i pür-şükûḥ izḥâr-ı zemzeme-i enbûḥ idüp deşt ü hâmûn ü kûḥ zîr-i pâ-yi ketâyib-i güruh-â-gürûḥ olduğu ḥinde serdâr-ı refi'ü'l-miḳdâr ve her mîr-i mîrân-ı bülend-iştihâr [34b] ve umerâ-i nâmdâr ve zu'emâ vü erbâb-ı tûmâr Ḳarş cânibine 'avdet ve şiddet-i şitâdan muḳaddem vilâyet-i 'Acem gâretine 'azîmet niyyeti ile ol gün revân ve muḳaddime-i 'asâkir olan Behrâm Paşa'yı cûyân olup ba'de'z-zuhr müşârûñ ileyh Behrâm Paşa ve nişf-ı 'asker miḳdârı ceng-âzmâ bir şahrâyâ nâzil ve mühimmât-ı ḥuzûr u râḥata mâ'il olduklarında ser-leşker-i zafer-kirdâr bu bâbda rây-ı dil-pezirini gün gibi tâbdâr idüp Tomaniç boğazıñuñ şu'ûbeti ve küffâr-ı Gürcistân'uñ ḳaşd-ı gezend ü mazarratla anda cem'iyeti şâyi' olmaḡın mebdââ ḥavf u ḥaşyetlerinden ḡayri yola gitdiler ve bîm ü hirâslarından bi'z-zarûre tebdîl-i tarîḳ itdiler diyü a'dânüñ şemâtetine ve bu yola gelseler geçid vermezduk diyü 'arz-ı cür'etine sebep olmasun için fi'l-hâl yine ol semte mâ'il ve Ecel Suyı nâm nehr kenârında nâzil ve fâriḡu'l-bâl ve Behrâm Paşa'yla giden leşkerüñ 'avdetine fermân-rân-ı lâzımı'l-imtişâl oldılar. Felâ-cerem 'asâkir-i pür-ḥaşem ber-vech-i isti'câl 'avdet ü irtihâl idüp şebângâḥ yaḳîn ve memerr ü ma'berleri ba'z-ı bişe-zâr sehmgîn olmaḡla egerçi ki şanceretleri ḡâyetde ve ḥaşiyetleri nihâyetde oldı ve lâkin himmet-i çâr-yâr-ı aḡyâr [35a] boğazı iplülêrdür ol düzdân rîsmân olsun anlara su'bân ḥuşûşâ 'asker-i) zafer-reh-bere dündâr ve ard süricilik ḥidmetine fermân-berdâr olan Ḳaraman beglerbegisi Ḥasan Paşa ve zü'l-ḳadriyye melikü'l-ümerâsi Muştafâ Paşa menzil-i

⁶⁴ "Onun saygınlığı/itibarı/kudreti daim olsun/sürsün".

merkûmdan göçildiği gün ki ayuñ on sekizi idi cünûd-ı nâ-ma'dûddan fi'l-cümle ba'îd ve tebdîl-i eṭvârla ba'z bîşezâr arasında bedîd olduklarında Kıvılcıkbaşı-ı evbâsuñ atı ve kendüsi yarar mülhidleri ve gerçi keferesinüñ tîr-endâz ve heycâ-sâz müfsidleri mirâren elleşüp birbirleriyle çaça görüşüp açmazdan ceng ü cidâl ve hîle vü rîv ile harb u kıtâl iderek *li'llâhi'l-ḥamd* surḥ-serlerden ve küffâr-ı şakar-maḳardan birkaç baş alındı ve niçe evbâsuñ vücûd-ı nâ-bûdi nîrân-ı caḥîme şalındı. Pes leşker-i bî-intihâ ol gün nesîm-i şabâ gibi bevâdî ve sabâsibde reh-peymâ olup bîşezâr izdiḥâmından rehâ ve bir deryâçe sâhiline konulup râḫat-ı rûḥ-efzâ bulduklarında melikü'l-ümerâ-i büzürgvâr Menuçehr-i nâm-dâr Key-ḥüsrev-tebâr ya'nî Gürcistân meliklerinin aşılı ve zamân-ı Nûşîrevân'dan berü biḳâ' ve kılâ'a temellükle ol zümrenüñ nesîli olup şeref-i İslâmıla nâmver [35b] ve Çıldır beglerbegiliğiyle kâm-kâr ü behrever kılınan Muştâfâ Paşa ve eşher-i ümerâdan Adana ḫâkimi İbrâhîm Big ki Ramazân oğlu dimekle meşhûrdur ve Cânpolâd Big-zâde Ḥabîb Big Kilis sancağı bigidür bunlardan mâ-'adâ leşkere yetişmeyen baḳiyye-i ümerâ ve ḫıdmetlerine tekâsül ü ihmâl iden sipâh u zu'emâ menzil-i maḳrûmda vâsıl leşker ve dest-bûs-ı serdâr-ı kâm-yâb ile ḫuşûl-i merâmları müyesser olup gâḫ tevbîḫ ü 'itâbla mükedder ve gâḫ 'afv-ı cerâyimle iltifât-ı bî-ḫisâba mazhar düşmişler idi. Li-münşihî:

mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün
İnşâf mıdur söyleye ey 'âkil ü dâna
Andan Ramazânoglı gibi mîr-i tîvânâ

Sulṫân-ı cihâna ide ihmâl ile ḫizmet
Ser-leşkerine bula sefer şoñına vuşlat

Maḫşûlini kendine ḫarâm itdi ol ebter
Kim oldı ğazâ emrine ihmâli muḳarrer

Bir boy bigi iken bu ḳadar muḫteşem oldı
Ḳırḳ elli biñ altını gelür muḫterem oldı

Lâyıḳ mı ide ḫizmet-i şâhîde tekâsül
Söyündürür ocağı õñ şoñ bu teĝâfûl

Ĝâyetde kerîm olmağ ile ḫazret-i serdâr
'Azl itmedi ḳurtuldu ğazâbdan o güneh-kâr

Neşr: Ba'de-mâ menzil-i mesfûrda Van beglerbegisi Rıdvan Paşa cânibinden yukarı semtün aḫbârına bir ayaklı defter ilinden ve vilâyetinden alınmış bir surḥ-ser geldi a'dânuñ evzâ'-i fâside ve ḫayâlât-ı kâsîdelerini bir bir ḫaber verdi [36a].

Lâ-siyemâ dergâḫ-ı semâ-sîmâdan üç nefer derbân ḫaṫṫ-ı hümayûnla zâhir ü 'ayân ve nevâziş-nâme-i padişahî işâliyle meserret-resân olup sipehsâlâr-ı kâm-kâra beşâset-i mevfüre ve iltifât-ı nâ-maḫşûre ḫâsıl oldı ve bu menzilde serdâr-ı sâbîḳ Muştâfâ Paşa-yı merḫûmuñ Nûrullah mezce-i vefâtı ḫaberi gelip süyü' u zuhûr buldı.

Leşker be vâdî-i güzer bir menzil daḫı cilveger olup tertîb-i dîvân ve cem'iyet-i rû-şinâsânla Tebriz'e teveccüh-i niyyet ve şâhla muḳâbeleye 'azîmet olunduğudur. Vaḳtâ ki mihr-i sipîhr-ṫâlî' ve ḫabâyâ-yı dehr yir

yirden lâmi' oldu, ber-mûcib-i fermân-ı 'âlî-şân-ı küremâ-kerem-i divân ve cem'iyet-i a'yân u erkân olup mâh-ı mezbûruñ on toközuncu günü her mîr-i mîrân ve mîr-livâ-i zî-şân serdâr-ı kâm-kâruñ otağında hâzır ve cevâb-ı müstetâb-ı bâ-şevâblarına muntazır olduklarında rây-ı zerrîn ve fikr-i raşinleri bu vâdide nümâyân ve bevâdî-i havâdişden bu tarzikle güzerân oldu ki leşker-i cerrâr az kılınmak emrine fermân-berdâr olduğdan soñra rimâh-ı hattâr suyûf-ı tebâr tob u tüfeng-i âteş-bârla Tebriz'e toğrı geşt ü güzâr ve türktâz semtlerinde 'arz-ı kudret ü iktidâr eyleyeler binâ'en 'alâ-zâlik kibâr u şığâr ceng ü cidâle mütehâlik olup [36b] Evvelâ azıklanmağa sa'y u diğkat ve zâd u zevâdeleri ihzârına müsâra'at itdüklerinde li-münşihî:

mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün
Azıklanmadık âdem o maħalde
Bir baħr-ı revân oldu hemân zâd u zevâde

Tedbîr-i cihân-gîr ile ser-leşker-i muħtâr
Dünyâyı şa'îr itdi virüp si'ri kesâde

Düşîze-şıfat künc-i nihânide zaħîre
Ol hûsn ü behâ kaldı nağş-ı behâda

Bir demde niçe si're şatıldı cev u gendüm
Oldı cev ü gendümden o dem narlı ziyâde

Neşr: Fi'l-vâkı' bir leşker-keş-i kâm-bîn ki şaħib-i tedbir-i metîn olup *ğaddeme'l-hurûc ħable'l-vulûc*⁶⁵ muğtezâsınca bâ'iş-i hayât ve sebeb-i âsâyiş ü harekât olan azık kısmını vaħtiyle ta'biye ve 'askerüñ memerr ü ma'berlerinde zâd u zevâdelerini tehiyye itmiş ola. Ol cünûd-ı mes'ûduñ herâyiñe ħuvvet-i ħuvvetleri kâmil ü kemâl-i ma'işetleri kudret-i muħâceme ve muħâşemeye kâr-sâz-ı şâmil olup kendüler tab ve niçe dinç ve atları tülek şahinler gibi ...? (frs. korenc=pirinç?) bulunup dâ'imü'l-evkât düşmânı tecessüse ve ceng ü cidâl ve ħarb ü kırtalle sâ'at-be-sâ'at te'ennüse başlarlar ve şâhsâr-ı bâğ u râğ-ı kârzârda a'dâ-yı nâ-üstüvârüñ nihâl-i ħâmetlerine ħâh tîr ü şimşîr ve ħâhî tîğ ü ħadeng u teber çalup nuşret u zafer mîvelerin ħâşıl ider ħalemler ile berg aşılalar. Li-müellifi

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
Göz göz idüp cismi naħlin her kızılbaşuñ ħadeng [37a]
Tîğ ü ħancer şancılup yer yer aña berg aşlar

Lâle evrâkıñ perîşân itdüğü gibi şabâ
Bir dem içre tağıdır ol zümre-i hûn-pâşlar

Neşr: Bi'l-cümle bu niyyet-i cemîle ve 'azîmet-i celîle ile mâh-ı mezbûruñ yigirmi sekizinci günü ki pencenbe idi Ķarş şahrâsına gelindi ve bu mağûle tenbîhât-ı fâ'izü'l-berekâtla âsâyiş olundu. 'Alel-ħuşûş Erzurum beglerbegisi Mehmed Paşa ve muħâfaza ħıdmetinde olan aşhâb-ı ħazâ zînet-i mülk-ârâ ve tertîb-i terbiyet-nümâyâ serdâr-ı zafer-yâb ħazretlerini ħarşulamak ve yollu yollarınca ħuşûşâ kollu ħollarınca selâm-ı 'inâyet-nizâmlarına el ħavşurmak vâkı' olmışdı felâ-cerem 'asker-i nuşret-'âlem birħaç gün anda dahı şâbit-ğadem olup şâh-ı bed-ħ'âh

⁶⁵ Çıkışı girişin önüne aldı.

tarafına cāsûslar gönderildi hareket-i menhûsı ve kaçd-ı fâsid-i ma'kûsı ne yüzden idüğü teecessüs olındı. Fe-emmâ ba'z aḥbâr-ı şahîḥa ve havâdiş-i 'acibe-i şariḥa zâhir oldı ki şâh-ı ekmeḥ-nigâh ve 'asâkir-i melâḥide- güm-râh revâne-i menzil-i qarib olan Arpa Çayırı nâm maḥalle gelip sipehsâlâr-ı kâm-kâruñ cür'etinden ve 'asâkir-i zafer-kirdâruñ 'Acem memâliki gâretine 'azîmetinden tamâm ve hemm-nâk olup Tebriz'den rihlet ve beyân olınan menzilde iḳâmet eylemiş ve rûz u şeb envâ'-ı bîm ü hirâsla [37b] leşker-i nuşret-reh-ber cânibine nâzır ve üzerine hücum olunursa mücâdele ve muḥârebeye âmâde vü hâzır olup çeşm-i bed-bîni yollar gözetmekde ve qaravul emrine bi'z-zât kendüsi muḳayyed olup küşîş itmekte imiş kezâlik serdâr-ı nuşret-mesâlik daḥı 'asker-i İslâmî tehiyye ve qaravul mühimmâtını şebân-rûz ta'biye idüp her mîr-livâya iḳdâm ve her bir melikü'l-ümerâya ihtimâm buyurmışlar idi ki huşûş-ı mezbûrı mücerred âlây bigilere i'timâd itmeyeler ve leyâlî vü nehâr a'dâ-yı rubâh tarafına göz kulak tutup ḥ'âb-ı ḥargûşına i'tikâd itmeyeler: Nazm:

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
Merd olan düşmenin kafâda bilür
Ġaflet uyḥusun iḥtiyâr itmez

Ḥacle-i zen mişâli çâderde
Er olan kendin istitâr itmez

Qaravul beklenür diyü uyumaz
'İzzet-i gayra i'tibâr itmez

Bu ḥâletde muşannif-i kitâb yine bu inşâdla belâgat-ḥiṭâb oldı ki ğazel-i âbdârı pesendide-i aḥbâb ve şî'r-i cevâhir-nişârı ber-güzîde-i ḥullân u aşḥâb idüğü tevâtüre yitişdi şî'r

mef'ûlû fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün
Bir göz yumup ki 'azm iderüz Naḥcivân'a dek
Şâhuñ gözin açar ḳovaruz İşfahân'a dek

Çok fırsat el virür niçe ḳanlar revân olur
Leşker ki cân atup gide bir kez Revân'a dek

Ser-keşleri getürmege bir bir keşân keşân
Ḳullâb-ı ḳahrumuz yitişür Ḳumkeşân'a dek [38a]

Şıĝmaz Demür Ḳapulara şirânumuz bizüm
Geşt ü güzârumuz ṭayanur Şirvân'a dek

Serdârumuz ki Rüstem-i Destân-ı 'aşrdur
Gitsek 'aceb mi şevḳ ile Mâzenderân'a dek

Bu esb-i//âyîn-i türktâzı gelüp bizden öğrenün
Ġâretgerân-ı ḥâzret-i Tâtâr Ḥan'a dek

'Âlî şalınsa bir begümüz surḥ-serlere
Eyler yüz aḳlıĝın Ḳarabaĝ-ı Muĝâna dek⁶⁶

⁶⁶, İ. Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu Mustafa Ali, Divan II*, Sources of Oriental Languages and Literature, Harvard University, C. 2, 2006, s. 145.

Ğurre-i şa‘bânuñ ikinci sâ‘atinde semâvât birinden ba‘z-ı ‘alâmât-ı âteşin zâhir olup temcîd zamânına dek tâbdâr ve ordu-yı nuşret-maqrûn üzerinde tâli‘ ü bedidâr olduğı maħaldir bir şeb ki dürd-nûşân-ı havâdiş-i eyyâm ve peymâne-keşân-ı mecâlis-i şuhûr u a‘vâm. Nazm

Mâh-ı şa‘bân kadeh ez-dest me-neh k’in hürşid

Ez-nazar tâ şeb-i ‘id-ı ramazân h’âhed şod

[Şaban ayında kadehi elinden bırakma; zirâ bu güneş Ramazan bayramı akşamına dek gitmeyecek.]

Neşr: Fehvâsınca hilâl-i şa‘bânı şarâb-âlûde bir dilim nân ve hey’et-i hâleyi süfre-i mey-zedegân gibi mestân-ı hâkiyâne nümâyân ve nuql-i nücûm-ı bunduğ-rüsûmı evrâk-ı bahâr-ı bâdâm-şifatında perîşân eyledi. Âftâbe-i âftâbdan rîzân ve zevrak-ı mâh-ı nevden dâmen-i eflâke revân olan şafağ hûn-âbesi ki bir bakmada reng bakmada zâhir u ‘ayân ve bir nazır[ada] bâde-i erğuvân meşâbesinde menzûr-ı a‘yan-ı a‘yân idi. Felâ-cerem ehad gecesi ki ğurre-i şa‘bânuñ ikinci sâ‘atde hem-reng-i hûn ve nümüne-i şarâb-ı gülgûn sipihr-i nîlgûnde (Yazma nüshada 38b ve 39a yok.) [38b] bir âteş-i surhfâm manzûr-ı enâm-ı eyyâm olup ğarbuñ cânib-i yemîninde üç bölük nâr-ı sûzân resminde ‘ale’l-huşûş ordu-yı zafer-maqrûn havâlisine havâle belki muķâbil ve muħazisinde manende-i hilâl ü hâle zâhir ü bâhir olduğda mûcib-i dehşet-i zevi’l-enzâr ve müstevcib-i hayret-i ulû’l-ebşâr olup bu ayuñ ğurresinde bu maķûle ‘alâmet-i âyîne-gûne-i havâdişe delâlet eyler ki diyü tebaşşürde ve niçeler ‘acebâ surh-serlerden ile’l-ân basî‘-i hâke dökilen ķanuñ ‘aks-i meydîr ve yahûd sebzezar-ı âsumânide açılmış erğuvan-ı bahâr mîdur diyü tefekkürde ve ba‘zılar âyâ nûr-ı tecellî-i ilahîden erâ’ik melâ’ike âteşi mi düşmişdür yoksa bu ğurre-i ğarrâda ķaza-i âsmânî vâķi‘ olup şehr mi tütüşmişdür diyü taşavvurda li-münşihî:

fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün

Oldı etrâf-ı mâh-ı nevde ‘ayân

Ķana mâ‘il bir âteş-i sûzân

Alev-i mâhı gördiler ma‘lûm

Şehre od düşdü şandı ehli nücûm

Neşr: Bu hâletle tâ zamân-ı temcîde dek tırdı havâş ve ‘avâm ise niyâz u tazarru‘ ile dergâh-ı haķķa yüz urdı. El-haķ delîl-i mekr u fiten u ‘alâmet-i harb u miħen olup şe‘âmeti ‘Acem diyârına ve a‘zam te‘şîrâtı Gürcistân kenârına idüğü kütüb-i mallaħamde beyân olunmuş ve ba‘zıları ķovılunca şe‘âmeti Şâm canibinde bir hâriciye maħşûş idüğü [39a] taħķîķ ve tedķîķ kılınmış (Arapça) Allâhumme havâlinâ ve lâ ‘aleynâ (Allah’ım iki tarafımıza; bizim üzerimize/aleyhimize değıl. Meali: Allah’ım bize bela verme/bizi belalardan korusun) serdâr-ı âşaf-râ ħazretleri yoķlama tenbiyye idüp her melikü’l-umerâ ve her mîr-lîva ve sipâh u zu‘emâ izhâr-ı ğayretle cebelülerüñ yoķladup lâ-siyemmâ bölük ħalkı fırķası ve yeñiçeri zümresi âyîn-i ķâdîm ve ķavanîn-i selâfîn-i vâcibü’t-ta’zîm müsted‘âsınca yoķlanup üslûb-ı zînet ve zîver-i ma‘âric-i i‘câzdan bâlâ-ter olduğı maħaldir ‘âdât-ı ķadîme-i mülûk ve ihtiyârât-ı selâfîn heycâ-sülûķ belki ķâ‘ide-i lâzime-i harb u kıtâl ve fâ‘ide-i mühimme-i ceng ü cidâl bunuñ üzerinedür ki ‘asâkir-i nuşret-i şükûh ķatarât-ı emtâr gibi ğürûh-â-ğürûh-ı zemîn-i neberd u ğâye nâzil ve basî‘-i ma‘ârik ü heycâya vâşıl olduklarında evvelâ bir def‘a yoķlama ideler ve kihân u mihânüñ ğayret ve iķtidârını ma‘lûm edineler ba‘d-ez-ân bir daħı ‘avdetde ve hîn-i icâzetde yoķlayalar ki bu mâ-beynde ğıybet idenlerüñ cerâ‘imi zâhir ola ve müfredullâh sefer seferleyenler anlaruñ maħlûliyle menfa‘at ve behre bula. Binâen ‘alâ-hâzâ serdâr-ı şâib-râ ve sipehsâlâr-ı şâhib-i zekâ bu bâbda fermân-ı lâzımu’l-iz‘ânını zümre-i mücâhidine işğâ ve emr-i celîlü’l-‘unvânına fırķa-i mübârizine nidâ itdürüp Ķarş şahrâsında nâzilken yoķlama [39b] tenbih ? (tenbiyye=تنبيه= uyandırma, ikaz, tenbih) olunduğda deryâ-yı‘asâkir-i ğuzât nesâ‘im-i ğayret ü ħamiyyetle

harekât idüp kimi cebe vü cevşenine şaykâl u cilâ virmekde ve kimi silâh ve rimâh tekmline kûşîş itmekde ‘ale’l-
 huşûş her melikü’l-umerâ ceng-âzmâ kullarını mâhîler gibi zırh-pûş itmede ve her bir mîr-livâ şeh-bâz-ı evc-i gâzâ
 olan âdemlerine üsküf-pûş şâhînler gibi miğfer giyürmede kezâlik sipâh u zu‘emâ izhâr-ı gayret-i bî-intihâ idüp
 sefer yarağıyla görünmede ve kılıç gibi ilerü çekilmek için gâh u bî-gâh yararlıgını ‘arz eylemede daķıka fevt
 itmedüklerinden mâ-‘adâ ‘âmmе-i yeniçeriyân-ı bâb-ı a’lâ ve kâffe-i sipâhiyân-ı dergâh-ı mu‘allâ bölük bölük
 lâzımelerini tedârüke ve fevc fevc zîb u zînet mühimmâtına tehâlûkle muķayyed olup âyîn-i zîver ü şöhret bir
 derecede mükemmel oldu ki çeşm-i aہvelden ğayrı nazîrini görmüş degül ve kavânîn-i zînet ü şevket bir tabakada
 müretteb kılındı ki devr-i dîde-ver daہı bu maķûle cem‘iyyete irmiş degül li-müellifihî

mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘ilü fâ‘ilün

Тutdı cihât-ı sitti mühimmât-ı tımçurâķ
 Şöhretle tıldı seb‘ semevât u nüh rivâķ

Gitdi şadâ-yı velvele-i kûs-ı Rûmiyân
 Gûş eyledi Hicaz u Şıfâhân u tâ ‘Irâķ

Bir yire gelse niçe selâtin-i nam-dâr
 Zînet yolında ancak olurdu bu ittifâķ [40a]

bu minvâl üzere melikü’l-umerâ ve mîr-livâ zümresinüñ taہt-ı taşarruflarındaki hâşlaruñ her beş biñine bir
 müsellaہ şîr-i ner ve zu‘emâ fırķasınuñ her dört biñine bir cebelü nöker ve erbâb-ı tîmâruñ her üç biñine yat u
 yarağı mükemmel bir şaہş muķarrer olup âyîn-i Âl-i Oşmân ve kavânîn-i cihân-sitâni zemîn ü zamâna ve hâzîz-i
 hâk u zirve-i âsmâne müşâhid ‘ayân olduķda mü’ellif-i kitâb yine bu şi‘r-i müsteţâbla hâzîr-cevâb oldu şi‘r:

fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

Қırmızı bayraķlar açdı şanmañuz merdân-ı ceng
 Mevc urur hûn-ı ‘adûdan baہr-ı bî-pâyân-ı ceng

Surہ-ser tâci şurâhî kelleler sâğar şunar
 Nuķl-i bezm itse tuğuñ kundaķların meydân-ı ceng

Cüst ü cû eyler ‘adûyî tîğlar ķan derleyüp
 Hancer-i bürrân zebân-ı hâl ile dir ķanı ceng

Güy u çevğân lu‘bını seyr eylesün her surہ-ser
 Tîğlar çalduķça her bir kelleye çevğân-ı ceng

Zâl-i merd-efgen ne ‘avretdür diyüp dir her dilîr
 Rüstem-i Destân-cengem Rüstem-i Destân-ceng

Kimisi dirlik bulur kimisi ‘ömr-i câvidân
 Muttaşıl luţf üzredür ğâzilere dîvân-ı ceng

Rezmğâhuñ bunca yıldur fâris-i yekrânıdur
 Az olur ‘Âlî gibi bir merd-i hikmet-dân-ı ceng

Pes leşker-keş-i nâm-dâr kümeyt-i celâlet-licâmına süvâr olup ferden-ferdâ yoqlamaya me'mûr olan dilrân-ı veğa 'ale's-şabâh atlanup ol meyâdîn-i fesîhatü'l-ercâda alaylar bağlanup zâhir u hüveydâ oldukları gibi evvelâ serdâr-ı kâm-kâr yeniçeri kollarına geşt ü güzâr buyurup li-münşihî: [40b]

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Gördi bir zümre-i tüfeng-endâz

Niçe biñ şeh-levend-i heycâ-sâz

Cümlesinüñ fetilesi sûzân

Şanasın ejder-i şerâr-efşân

Bir çakım kav-ı neberde her bir merd

Yanar od taldı cây-gâh-ı neberd

Başlarında ol üsküf-i zerrîn

Nûra ğarķ itdi yeryüzünü hemîn

Harbeler ceng u harbe hep hâzır

Hıdmet-i nîze de degül kâşır

Yutdı bir habbı her tüfeng evvel

İde germiyyet ile tâ ki cedel

El-kışsa tülû'-ı şemsden daħve-i kübrâya varınca, ol gürûh-i pür-şükûh ancak tolaşıldı ve bir ucımdan bir ucına üç sâ'ate dek güçle ulaşıldı huşûşâ sipeh-sâlâr-ı kâm-kâr selâmından soñra bir vech ile şenlik eylediler ki li-mü'ellifihî:

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Yiryüzün tutdı ol dem içre hemân

Ra'd u berķ u şavâ'ik u zulumât

Her tüfek finduğı dökildi yere

Şanki bârândı yağın katarât

Neş: 'Ale'l-huşûş üç yüz pâre darb-zen ki her biri bir ejder-i merd-efgen ve şu'bân-ı heycâ-şiken olup tamâm yaraqlanmış ve tüfeng-endâzlaruñ germiyyeti âhırine şaqlanmış idi der-hâl her ra'd-endâz-ı mümtâz fetil-i mâr-peykerini 'ulüvv-perdâz idüp duĥân-ı nîlgûnı zâhir ve a'yân-ı muĥârebe fi'l-cümle bâhir olduĥda li-münşihî:

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Şokdı başına şanasın her tób

Bağ-ı rezmün benefşesin tób tób [41a]

Biribirine girdi yirle gök

Tutdı dünyâyı na'ra-i âşûb

Ba'd-ez-ân leşker keş-i kâr-dân bölük halkı cânibine nigerân olup iki sâ'at miqdârı anları dahı deverân ve selâm-ı 'inâyet-nizâmıyla iltifât-ı bî-kerân idüp bu uslûb-ı mergûbı mürâ'ât beglerbegiler kólında bir iki haftada belki bir ayda müyesser degüldüğüni taḥkîk ve işbât itdüklerinden sonra mîr-i mîrân olan zevât-ı küberâ selâm-ı beşâret-resânlarıyla iktifâ idüp her birine ikişer umûr-dîde çavuş ve birer müteferrika-i ser-â-ser-pûş ta'yîn buyurup anlar dahı mücerred cebelünün a'dâdın şaymağla ne anki an ki ismini ve resmini yazmağla yoqlayup bu mühimmi dahı bu vechile itmâm ve cenâb-ı müstetâbına 'arz u i'lâm eyledüklerinde lâyıq-ı taḥsîn olanlara taḥsîn ve müstahaḥk-ı nefrîn olanlara istimâlet-i güzîn buyurilup hiç bir ferdi remîde ve 'azl u 'itâb u envâ'-ı 'ikâbla rencîde kılmadılar. Li-mü'ellifihî:

mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Serdânımız ki ehl-i kerem 'ayb-pûş ola

Ceng eylese 'adûyile deryâ hurûş ola

Meydânda sürḥ-ser didüğüñ kaḥbe zenlerüñ

Merdân elinde kelleleri câmı boş ola

Neşr: Ve bi'l-cümle izdiḥâm-ı merdân ve müzâhame-i dilîrân bir derecede idi ki piyadelerden bir kaç nefer [41b] zîr-i pây-ı mevâkibde ḥâke berâber ve âsîb-i raḥş-ı tündle ḥâksâr ve zîr ü zeber vâkı' olup az kaldı ki nüfûs-ı müslimînden çok kimse telef ola ve niçe mübârizinüñ demleri heder olup büte-i bedenleri ḥadeng-i merge hedef ola ve bu ḥinde zîb u zîvere nâzır ve 'asâkir-i müslimîne nigerânla? (nigerân=bakan, bekleyen, meraklı, endişeli) bâhir olan Maḥşûd Ağa nâm kızılbaş ve âna mürâfaḫatla gelen zümre-i evbâş deryâ-yı ḥayrete ḡarîk ve âteş-i ḥavf u ḥaşıyetle ḥarîk olup bir derecede mebhût u lâl u meskûru'l-ḥâḫır u kesîrü'l-bâl oldılar ki Rûmîlerün sefer-i âḫirindeki ḥareketleri sâ'ir leşkerün evâ'il-i 'azîmetlerindeki germiyetleri gibi olmayup niçe vech ile efzûn ve cünbişleri gündend güne secâ'at-nümûn idüğüni t'accüb eylerlerdi ve şîrzîme-i kızılbaş bunlarıñla âheng-i perḥâş eylemek ḥatâ-yı fâhişdir diyü ḥafiyeten ve 'alâniyyeten birbirlerine söylerlerdi. Serdâr-ı 'adâlet-âşâr Qarş şahrâsında nâzil-i celâlet-şî'âr iken ba'z müstahaḥkîn-i kibâr u şîḡâr ve eşrâf u aḫyârdan evvel fırsatda istid'â-yı ḥuḫûk itdüklerinde bi-ḥasebi's-şer' ḥalâşına emr-i şerîfleri ve Erzurum beglerbegisi Meḥmed Paşanın Qarş kolları talebiyle [42a] tefḫîsine fermân-ı münîfleri ba'dehu Qarş müstakîl beglerbegilik olması münâsib görölüp Silisre begi Ḥazar bege tevcih-i laḫîfleri zîkrindedir Vülât-ı 'âdil ve ḥükkâm-ı bî-mu'âdil ki herâyine mir'ât-ı naşfetden ehl-i rü'yete görünmeleri ve âyîne-i 'adâletde aşḫâb-ı ḥâcete 'arz-ı dîdâr-ı şadâkat itmeleri ehemm ü elzem idüğü gün gibi zâhir ve dâ'ire-i fehm u idrâkde dâyire vü erbâb-ı 'uḫûl mâ-beynlerinde şâyî' ve mütebâdirdir ḥattâ ba'z-ı kuzât ve 'adle mâ'il olan vülât ḥîn-i ḥükûmet ve icrâ-i şerî'atde evlâd u iḫvânını ḡayrilerle bir gördükleri belki anlar ḥuşûşunda kendülerden töhmeti def' ve râyiḫa-yı meyl ü muḥâbâyı meşamm-ı eşḫâb-ı aḡrâzdan ref' için sa'y ü diḫkatlerini ziyâde ve levḫ-i zihnlerini nuḫûş-ı ihmâl ve ruḫşatdan sâde ḫaldıkları mütevâtirdür. Felâ-cerem vezîr-i a'zam-ı muḫterem ve destûr-ı mu'azzam-ı muḫteşem şa'âdetle Qarş şahrâsında sâbit-ḫadem iken fuḫarâ vü aḡniyâdan ba'z erbâb-ı ḥâcât beglerbegilerden ve beglerden ve 'asâkir-i manşûre-i zafer-rehberden her kimden ki ḥaḫ taleb idüp şer'ile ḥalâsın murâd idindilerse berr-muḫtezâ-yı 'adâlet-i kâmile müsted'â-yı naşafet-i şâmîle yarar ve kâr-güzâr çavuşlar ta'yîn buyurup meclis-i şer'-i şerîfe gönderdiler ve bi-ḥasebi's-şer' zimmetinde ḥuḫûk zâhir olup [42b] edâsına ta'annüd idenlerden her vech ile yüz döndürdiler. Ḥattâ birâder-i mihterleri ki Rum beglerbegisi Maḥmûd Paşaydı şikâyetçileri gelmiş olsa ḥimâyet itmezlerdi ve ferzend-i rûşen-güherleri ki Muḫammed Beg gibi dürr-i yektâ idi andan dahı ḥaḫḫ taleb olmsa meyl ü muḥâbâyı şîyânet itmezlerdi. Li-mü'ellifihî:

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Kimseyi redd eylemezler bir 'aceb der-gâhdur
Lâ-cerem derbândan istiğnâ ider divân-ı şer'

Nice irgürsün tarîk-i Hâkka zâlimler gezend
Çün 'adâlet tîğimî elden kıomaz merdân-ı şer'

Cûy-ı eşki aksa bir mazlûm-ı miñnet-dîdenin
Sînesinde dürr ider her kaşresin 'ummân-ı şer'

Bu minvâl üzere aşhâb-ı mühimmât niçe yıllık hâklarını işbât ve 'asker cem'iyetini farz-ı fırsat-ı fâyîzü'l-berekât idüp umerâdan ve aşâgır u kuberâdan her kimde hâkları var ise sühûletle aldılar ve devâm-ı devlet-i padişahî du'âlarına muvâzebetlerin arturdılar egerçi ki eyyâm-ı müsâferet ve hengâm-ı naql u rihletde herkesün muzâyâka ve zârûretleri ve isti'râz hüşûşuna müte'allik umûrda 'adem-i mu'âvenetleri muqarrer olmağla küllî ta'ab u meşakkat ve nuqûd tedârükünde kemâ-yenbağî 'usret çekmişler idi ve bu sebeble sâlâr-ı 'adâlet-yâr hazretlerine nev'â âzürde-hâtır ve pejmürde-havâtır olup bizi ta'cîz ve tazâyık itdiler. Hîdemât-ı mebrûreye müte'allik olan teşvîkimiz ta'vîk itdiler diyü birbirleri mâ-beyninde eyelüp çekmişler idi [43a] ve lâkin anlaruñ ihtiyârî şer'-i şerîf-i Aḥmed-i Muhtârî temhîd idüp ucûr-ı bî-gâye ve meşûbat-ı bî-nihâye tahşil itdiler ve tarîk-i şer'-i metîn ve şâh-râh-ı dîn-i mübînde naşafet u 'adâletlerini mûcib olan aḥkâmı yürütdiler ma'a-hâzâ dâinler fuḳarâ medyûnlar umerâ vü zu'emâ ya'nî hâkḳ taleb idenler zu'efâ ve hûḳûḳ edâ idecekler aḡniyâ olmağla ol ihtimâlât mündefi' idügüne ve çendân zârûret çekmedükleri müşbet olup mücerred fuḳarâ müntefi' idügüne 'uḳalâ müteffîḳ u müctemî' idi ḡbbe zâlik Ḳarş muḥâfazasıyla alıḳonulan Meḥmed Paşanuñ serdâr-ı sabıḳ zamânından maḳbûzâtı ve bi'l-küllîye meşârif-i lâzıma ve vâridâtı yirli yirinden görilmek lâzım idügünü Ḳarş ḳolları muḫâlebe itmekle ve kendüye virilen ḡazâ'in ü zaḡâ'irin defterleri şıḡhata çıḳmak mühimm idüḡi kirâren ve mirâren söylenilmekle sabıḳâ Diyarbakıruñ mâl defterdârlıḡından dergâh-ı 'âlî-i müteferriḳası olan Ḳayḡas-zâde Aḥmed Efendi *dâme 'uluvvehu* hüşûş-ı mezbûre me'mûr-ı bâhir ve ḳuzât-ı müteşerri'in ve velât-ı müteverri'inden iki müfettiş-i nâdir ve dergâh-ı mu'allâ çavuşlarından bir kâr-âzmûde mübâşir ta'yîn buyurılıp zîmmetine lâzım gelen meblâḡ u ḡalle-i mîri için alındıḡdan şoñra zü'l-ḳadriyelüden ve ḡayrdan ba'z kimesneler zevât-ı (ḳıyamdan?) (zevât-ı ḳayyim=doḡru ḳişiler) ve atdan ve toḡandan niçe nesne taleb idüp zîmmetlerine ve âdemleri zimemine [43b] şer'-i şerîf muḳtezâsınca niçe hûḳûḳ lâzım gelmeḡin anlar daḡı alıvirildi ve mübteḡâ-yı 'adâlet olan umûr-ı bi'l-küllîye görüldi ba'de Ḳal'a-ı Ḳarş ki kilîd-i Farşdır müstaḳil beglerbegi naşb olıduḡı taḳdırce hem mü'ekkid-i bünyân-ı dîn u devlet ve hem mümeḥhid-i erkân-ı zabḫ u mülket olduḡdan mâ-'adâ bir beglerbegilik yer fetḫ olunmuş olup a'dânuñ ḳahr-ı tâmmına bâ'îş ḡuzâtıñ nuşret-i zâfer-fercâmına sebep-i ḡâdiş fehmi olınmaḡın mâh-ı şa'bânuñ on toḡuzuncı günü ki penc-şenbe idi Ḳarş müstaḳil beglerbegilik oldu ve eyâleti Silisre sancaḡı begi olup Ḥüsrev Paşa'nuñ dâmâdı olan Ḥızır beḡe buyuruldu. El-hâḳ bu hencâr-ı üstüvâr muvâfîḳ-rây-ı büzürgvâr olup pesendide-i eşraf-ı rûzḡâr ve ber-güzide-i ârâ-yı ebrâr idüḡi ma'lûm-ı kibâr u şîḡâr oldu ve mâh-ı mezbûruñ yigirmi ikinci günü ki yek-şenbe idi şâh-ı bed-ma'âş tarafından şulḡ ricâsıyla [...] nâm ilçisi gelüp a'dânuñ ḡavf u ḡaşyetlerine ve risâletle gelenleruñ dehşet ü vaḡsetlerine sebep olmaḡ için toblara âteş virildi ve zarb-zenleruñ sadâları tâ 'ayyûḳa irdi li-münşihî:

fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün

Otun atışdırınca her bir çob
‘Askeri çutdı na‘ra-i âşüb

Eyleyüp halka ‘arz-ı germiyyet
Darb-zenler çutışdı bir nevbet

[44a] Ser-leşker-i kâm-kârûñ şiddet-i şitâdan soñra cânib-i Erzurum’a ‘azîmeti ve ‘Acem şâhı Hüdâ-bendenüñ vaşf-ı hâlî ve hikâyeti ve ‘asâkir-i manşûrenüñ yoklama ile meserreti ba‘dehu sipeh-sâlâr-ı kâr-dan bermûcib-i fermân-ı fermân-rân Erzurum’da çapı halkıyla ikâmet idüp beglere ve beglerbegilere icâzeti beyânındadır. Vaqtı ki mâh-ı ramazânü’l-mübâreküñ gürresi güzerân ve şiddet-i şitâ çatarât-ı berf ü bârânla şitâbân ve aşâr-ı sermâ ve zemistân gün gündend mütezâyid idüğü ‘ayân oldu, ‘ale’l-huşûş şâh-ı sürh-serân Arpa Çayırından gürizân ve Kazvîn cânibine çekilmekte bî-şabr u samân olduğı süyü’ u zühûr buldı sâlâr-ı nuşret-yâr ikinci günü râhil-i celâlet-dişâr ve Erzurum cânibine ‘âzim-i sa‘âdet-şi‘âr olup mâh-ı mezbûruñ altıncı günü ki rûz-ı şenbe idi Hürâsân Baba nâm menzile vâsıl ve mezâr-ı müteberrikesi ziyâreti ile şâd-mân u hoş-dil olduklarından soñra Erzurum beglerbegisi Mehmed Paşa ki ‘asker Çarş havâlisinde iken şâkileri bisyâr ve müteşekkileri bî-şümâr olup ‘adâlet-i kâmile müsted‘âsınca ‘azl olunması lâzım ve mîr-i mîrân zümresinüñ niçeleri manşib-ı mezbûr için muvâzib ve mülâzım olmağın ol rûz-ı pîrûzda Mehmed Paşa ‘azle pür-gam ve Hüsrev Paşa [44b] Erzurum beglerbegiliğiyle güşâde-hâtır u hürrem buyurılıp âyîn-i Osmânî ve kavânîn cihân-bânî mübteğâsınca dest-bûsle şâd-kâm ve iltifât-ı şeref-me’nûsle muhaşşâlü’l-merâm kılındıktan soñra beglerbegiler ve begler arz-ı hulûş ve tehniyete ve nevbet-i -hüsrevâne şadâ-yı tabl u nefirle leşkerüñ kibâr u şığârına beşârete başlayup tarik-ı âmed-şod her tarikle kâmil ve dâd (u) istâd vâdileri ‘avâtif-ı ‘aliyye-i padişahâneyi şâmil olmağla bir kaç gün ol menzilde ikâmet ve eyyâm-ı şıyâmı teşriftenistirâhat-ı leşkere ruşat buyurılıp tâ ki mâh-ı mesfûruñ on ikinci günü geldi ve ‘alâ’im-i şitâdan herkese havf u tağayyür muqarrer oldu felâ-cerem ol menzilden dağı göçildi ve ara ... Hasan kal‘asına gelinüp ‘ıyd-ı şerife dek ikâmet olındı. Fi’l-vâkı’ şâh-ı nâ-üstüvâr gâyetle gaddâr u mekkâr idüğü ma‘lûm-ı kibâr u şığâr olup mebâda gâret-i belâda cür‘et ve leşker-i İslâm tağılmıdır diyü fitne vü fesâda mübâşeret ide diyü hüsn-i tedbîrle Hasan kal‘asında turıldı ve ol maqûle ihtimâlât mündefi‘ olunca kemâl-i râhatla oturıldı. Bu minvâl üzere ‘ıyd-ı şerif geldi ve serdâr-ı kâm-kârûñ simât-ı ni‘meti çekildi ve leşkerüñ kihân u mihâmı taqbîl-i eyâdiyle muhterem oldu [45a]. Bir kaç gün muqaddem cünûd-ı mevfûre yoklanmış ve her mîr-i mîrâna birer müteferrika ve ikişer çavuş ta’yîn buyurılıp mevcûd u nâ-mevcûdlarında diğkât olunmuş bulunmağın rûz-ı ‘ıyduñ ikinci günü ‘askere icâzet ve begler ve beglerbegiler kışlaya gitmelerine ruşat bâ-huşûş sefer mühimmâtını tecdid itmelerine işâret ve Erzurum beglerbegisi Hüsrev Paşa’ya Hasan kal‘asında kışlamağa beşâret ve kendüler der-gâh-ı mu‘allâ kıllarıyla Erzurumda niyyet-i ikâmet buyurdıkları gibi âvâze-i ferhat u neşât herkesüñ şimâh-ı cânına vâsıl ve dervâze-i meserret u inbisât bay u gedânüñ merkez-i vücûdi dâ’iresine dâhil olup bir çurfe hâlet zâhir ve bir özge beşâset mütebâdir oldu ki herkes âlâm-ı müsâfereti unuttı ve sa‘âtiyle kışlasına toğru duğân-ı âteş gibi dütdü. Şöyle oldu ki beglerüñ haşşa kıllarından gayrı kimseleri kalmadı ve beglerbegilerüñ yanlarında sipâh u zu‘emâ kısmından bir ferd bulunmadı. Bu tarikle müzâheme-i nüfûsdan yollar bağlanup teng oldu ve tekâdüm-i cüyûşdan zemîn u zamân her cihetle bî-direng oldu. Li-mü’ellifihî:

mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘ilü fâ‘ilün

Bâd-ı şabâ gibi müteharrik çamu ricâl
Sâkin kimesne kalmadı anda meger cibâl

Allah ki itdi göçmede ehl-i sefer şitâb
Ancağ olurdu bahre bu cünbiş bu inkişâb [45b]

Sâlâr-ı kâm-kâr ise ‘umûmâ yeñiçeriye ve ebnâ-yı sipâhyân olan niçe biñ merd-i ceri’e huşûşâ ‘ulûfeciyan-ı yemin u yesâre ve çavuşân-ı hıdmet-güzâr-ı sabâ-reftâra ze‘âmet müteferriğaları nâmına olan ekâbir-i ahyâre kâffeten Erzurum beglerbegiligine müte‘allik nevâhî ve kırâda kışlamak emr eyleyüp herkese hâllü hâllerince köyleri ta‘yîn olındı ve yeñiçeriye ve bölük bölükden bölüğe kıaryeler emr olındı. ‘Avâtıf-ı ‘aliyye-i şâhâne ve merâhim-i celile-i hüsvâne ‘asâkir-i manşûre-i hoş-hâl ve izdiyâd-ı merâtible müreffehü’l-bâl itdügidir. ‘Âdât-ı hamîde-i mülük ve ihtiyârât-ı pesendide-i hüsvân ‘adâlet-sülük huşûşâ âyîn-i qadim-i şehriyârân-ı pişîn ve kavânin-i müstedim-i selâtîn u havâkîn bunun üzerinde ki emekdârlara ri‘âyet hıdmet-güzârlara himmet ve ‘inâyet olunup zehr-âb-ı şedâ’id-i sefer def’inde terâkķiler mânend-i şeker-i mükerrer ola ve iztırâb-ı ehâliyi geşt ü güzer iktisâb-ı merâtibe mübeddel olup herkesün nihâl-ı âmâli nev-ber-i merâm ve nev-bâve-i behre ve kâmla dil-nüvâz u cân-perver ola tâ ki hıdemât-ı mebrûre-i âtiye vafûr-ı ihlâş u mütâba‘atle edâ olma ve taşşil-i ecinne vü silâh ve tekmil-i âsine ve rimâh-ı mezâyâsı meyâdin-i sa‘y ve gayretde

[46a] mütefâvit ve mütezâyid bulma. ‘Ale’l-huşûş ki ‘ale’t-tevâlî dört sene cihâd u gâzâyla mûcib-i meşûbât-ı hasene ve harc u hasâret-i bî-intihâyla mütevcib-i ucûr-ı müstahsene vaķi’ olup metâ’ib-i bedeniyye muzil-i kuvvet-i cismâniyye ve meşârif-i mâliyye muza‘af-ı kuvva-yı nefsâniyye belki mâni’-i lezâyiz-i ruhâniyye idügi muqarrer ola. Nite ki âlâm-ı müsâferet bu ebyâtımızda fi’l-cümle işâret ve aşhâb-ı diğķate rivâyet olunmuşdır. Nazm

fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün
‘Âlemün râhatı ğam şenligi vîrândır hem
Lezzet-i devleti zehr ile yeksândır hem

Bunda râhat dileyen ğâfil ü lâ-ya‘kıdır
Bunda âsâyış uman câhil u nâ-dândır hem

Keşret-i hayl u haşem mûcib-i endûh u nedem
Vefret-i nâz u ni‘am bâ’iş-i hüsrândır hem

Ger sipâhî isen ağrağ ne boğaz ağrığdır
Ester istersen eger ‘illet-i hırmândır hem

Bâr-ğırün saña her birisi bir bâr-ı girân
Seni bir lu‘b ile deng itmede hayrândır hem

Bir iki nekbetiden kahr çekersin yük yük
Kimi har-bende anuñ kimi şütür-bândır hem

Gül añılmaz sefer üstünde gülünmez ancağ
Söylenen anda gül, efsârile pâlândır hem

Gâh olur otlara yaçar seni otluğ elemi
Arpanuñ dânesine bir zırh? erzândır hem

Bre yüklet bre göç dimesin de leyl ü nehâr
Güc olur hâşılı şanmañ sefer âsândır hem

Ne kadar saltanat artırsa belâ artuğ olur
Eksilür zevk u şafâ rızık ise talandır hem

Neşr: Bundan ma-‘âdâ dünyâ menâzilinüñ qahrı ve sefer şedâ’idinüñ kâse kâse zehri [46b] bu ebyâtımızda dağı îrâd ü imlâ kılmışdır. Li-münşihî:

mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün
Ġdâmız kâse kâse zehr ider her dem nöker qahrı
‘Acâ’ib devre geldük şimdi hep begler çeker qahrı

Fenâ ser-menzilidir râhat umma dâr-ı dünyâda
Müsâfirden cüdâ olmağ ne mümkündür sefer qahrı

Elemdir guşşadur hükm ehline mağza siyâsetdir
Seyislerle bir iki nekbetî har-bendeler qahrı

Qatârı şeş cihetden üştürün ğam guşşadır gerçi
Velî ester qatârınuñ da andan beş beter qahrı

İkide birde ben sâlâr-ı hayl-i reh-revânım dir
Nedir yollarda çâğ başdan şütür-bân gibi har qahrı

Qarañu gicelerde yol yitürmek özge miñnetdir
Huşûşâ niçe yolsuz rûstâyî râh-ber qahrı

Ġam-ı pâlânı ancak har-mizâc olan çeker ‘Âlî
Eger böyle qalursa niçe yıl kuşkun semer qahrı

[Neşr]: Egerçi ki bu zikr itdügimiz ğamlar ve merâhil ü menâzilde çekilen elemeler müttefikun-‘aleyh-i cumhûr ve mu‘teddün-bih-i aşhâb-ı huşûrdur ve lâkin cihâd u ğazâ bâ‘iş-i mağfîret-i Mevlâ ve mûriş-i meşûbat-ı bî-intihâ oldukdan ma-‘adâ ol şevâb-ı müste‘âbuñ lezzeti hezârân hezâr ta‘ab u meşakkatı telh-kâm olan ğâzilerden zâyil eylemek ve encümen-i kâr-zârüñ şehd-i şehâdeti şûr-âb-ı cerâyim u ma‘şiyeti telezzüzât-ı firdevse mübeddel itmek muqarrer olup imtidâd-ı zañmet sebab-i vüfûr-ı rahmet ve izdiyâd-ı ta‘ab u miñnet mücib-i derecât-ı cennet idüğü müşbet olmağla mücâhidler ol elemelerden üşenmezler ve mübârizler ol mağûle derd u ğamlardan gücenmezler. [47a] El-kışsa serdâr-ı ‘âlî-himmet zümre-i ğuzâta bezl-i inâyet idüp umerâya kırkar ellişer biñ aqçe terakkilerle ri‘âyetler ve zu‘emâya ikişer üçer biñ aqçe ve erbâb-ı tîmâra biñ beşer yüz aqçe virgüleriyle ‘âtîfetler

huşûşâ beglerbegiler ve begler yoldaşlıkların müşâhede idüp defterle ‘arz eyledükleri mücâhidlere kânûn-ı kâdim mücibince himmetlerle re’fet ü şefkatler buyurup bu mukâbelede eger küttâb u eger umerâ vü mensûbât bir ferdden aḥz-ı rüşvete ve ‘ayn-ı tama’la bir hâcet ehlinde celb-i mâl ü mülkete kâdir olamayup ‘ırz-ı saltanatı muḥill bir vaz’-ı nâ-sezâ vâkı’ olmadı ve serdâra sır-dâr olan erbâb-ı kalem hâme gibi eller eline bakmadı ancak kânûn üzere ücret-i mu’ayyenlerini aldılar ve herkesün şafaḥât-i âmâline kemâ-yenbaḡi toḡruluḡla kalem çaldılar. Li-münşihî:

fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün

İçi zer şeklidir diyü kırküp

Kimsenün kimse kırkmadı gülünü

Şu gibi herkes egriligi kıyup

Yel gibi tıtdı toḡruluḡ yolunu

Fi’l-vâkı’ [mısrâ’] *Kâr-ı in çeşme zi-her-çeşme ḥarâbest mera’⁶⁷* mefhûmı üzere deryâ-yı tama’da şinâverlik iden mürteşiler mâhivâr direm ü dinâr cem’ine küşîş itmege kâdir olmazlar mâdem ki serdâr-ı deryâ-dil cenâbını ol maḡûle aḥz u celbe mâ’il görmeyeler zîrâ balık başdan kırkduḡı [47b] meşel-i meşhûrdur ve şahrâ-yı hırs u talebde yel gibi tekâpû iden râşiler ‘arz-ı tuḡaf ü yâdgâr ve nişâr-ı nuḡûd-ı bî-şümâra cür’et idemezler tâ ki sipehsâlâr-ı ‘âdil ve keremkâr-ı bî-mu’âdil ḥazretleri nehr-i revân gibi bâḡ u râḡ-i ḥüsn-i rızâda sâ’ir ve bostân-ı celb u irtişâda dâ’ir idüḡin bilmeyeler bu sebebden ki şu başından bulandüḡi dillerde mezkûrdur. Li-mü’ellifihî:

mefâ’ilün mefâ’ilün fa’ülün

Beli leşker olur serdâra tâbi’

Ḥuşûşâ kim ola celb-i menâfi’

Serdâr-ı pâk-niyet ü sipehsâlâr-ı şâfi-tıynet ḥazretleri evkât-ı âsâyiş ü râḡat ve sâ’ât-i tâ’ât ü ‘ibâdetde cenâb-ı Kird-kâra namâz u niyâzını ikşâr ve tesbîḡ ü tehlîlinde tazarru’ u tevâḡku’ımı bisyâr idüp eḡrâf u cevânibün a’dâ-i bed-kîşden şıyânetine ve ser-ḥadd-i memâlik olan mesâlikün sürḡ-serân-ı bed-endîşden hıfz u ḥirâsetine rây-ı bî-naẓîr ve tedbîr-i dil-peẓîr itdüḡüdür. Çünkü ‘asâkir-i nuşret-me’âşîr zânû-yı âsâyişde zünûde (?) ve serdâr-ı sa’âdet-meẓâhir resm-i râḡat u iḡâmetle âsûde oldılar zât-ı pâklerinde merkûz olan envâr-ı rüşd u şalâḡ ve zîhn-i derrâklerinde mermûz olan esrâr-ı fevz u felâḡ bürûz u zühûr eyleyüp şalât-ı mefrûzadan ma’adâ işrâḡ ve teheccûde müdâvetmeleri ve şebân-rûz [48a] evrâd u tilâvete muvâzebetleri ‘ale-l-ḥuşûş günde iki def’a baş-ı simâtle ‘askere bez-i ni’metleri ve her ni’met soñunda izhâr-ı tazallüm iden fuḡarâya icrâ-ı aḡkâmla merḡametleri ve işti’âl-i nâ’ire-i zulme iştiḡâl iden zâlamenün iskâtına sa’y u diḡḡatleri ve haftadan haftaya Cum’a namâzına çıḡdıklarınca ḡurebâ vü mesâkine taşadduḡ-ı bî-nihâyetleri ve vaḡt-i furşatda ve hengâm-ı ruḡşatda yine âzmâyiş-i silâḡa cüll-i himmetleri ve ḡuşûş-ı mezbûrda ḡuddâm-ı vâlâ-maḡâm zümresine terḡîb ve delâletleri muḡarrer oldukdan ḡayn ser-ḥadd beglerine ve Tiflis ve Ḳarş ve Van beglerbegilerine lâ-yenḡatı’ evâmîr-i ‘aliyye gönderüp istimâletleri lâ-siyemmâ nevâziş-nâme-i nâmîleriyle mü’eşşîr naşîḡatleri kezâlik gerek Gürcistân semtine gerek sürḡ-serân tarafına dîde-i intibâhla enzâr-ı ‘âliyyeleri ve yine ol merz-u bûmda ya’nî ḡavâlî-i Erzurumda kışla fermân olınan leşkerün zâḡâ’ir ü mühimmâtına müte’alîḡ tedâbîr-i sâmiyyeleri [Arapça] ‘alâ mā huve’l-me’mûl bel ezîd mine’l-mes’ûl (umulduḡu gibi hatta istenilenden daha fazlası) vücûda gelmişdi ve herkes ḡısal-i ḡamîde ve aḡlâḡ-ı pesendîdelerinden rızâ ve şükrân gösterüp sa’âdetlü padişahuñ devâm-ı devlet ü sa’âdeti du’âlarına ve

⁶⁷ Bu çeşmenin işi, pınarın başından bozuktur. (“Bu pınarın işi diḡer bütün çeşmelerden daha haraptır” bknz. Coşkun Ak, *Muhibbi Farsça Divan*, Nobel Yay., s. 73.)

kendülerün merâtib-i cihâd u ğazâda irtikâ-yı rütbeleri şenâlarına gûşîş üzere idi. [48b] Bundan mâ-'adâ gâh u bîgâh 'atebe-i 'aliyye-i sipihr-iştibâh türâbından hâşşâ derbânlarla hâtt-ı hümâyûn ve nâme-i 'inâyet-meşhûn gelüp istihbâr-ı etvâr u istifsâr-ı esrâr itdüklerince ahsen-i vechile cevâbları ve vâkı'a muţâbîk ve mizâc-ı şerîf-i şehriyârîye muvâfîk edâ-i bâ-şevâbları dahı muqarrer idi. Li-münşihî:

fe'îlâtün mefâ'ilün fe'îlün

Dıkkat ehli daķıka fevt itmez
Çalışur hıdmetine her sâ'at

Yusûfi-hulq olan vezîr-i 'azîz
Pâdişeh kulluğın bilür devlet

Bâ-huşûş ol zât-ı nâdire-dân
Fîlosof-ı mevşûfî'l-beyân

Nişân-ı 'âlî-şân hıdmetinde her ân midâd gibi cârî ve her zamân hâme-şifât tekâsül ve ihmâlden 'ârî olup fuqarânun def'-i intizârını murâd idinürlerdi ve aşhâb-ı taraşşuduñ ref'-i teqayyüdlerini şevâb-ı dü-cihânı farz iderlerdi. Bu tarîkle cism-i nûrânîleri dâ'imâ mâh-ı nev gibi inhinâda ve benân-ı mevhibet-resânları şihâb-ı şâkıb gibi gâh u bî-gâh hıdmet-i tuğrâda iken tab'-ı naķķâd bu ğüne dürr-i mazmûn ve cevâhir-i zevâhir-i meknûn inşâd eyledi. Li-münşihî:

fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlâtün fe'îlün

Çalem alup ele Paşa egilüp çekse nişân
Görinür âyet-i nûn ve'l-çalemün sırrı 'ayân

Yâ meger hükmi-i Hudâyile nişâna irişür
Çabza-i kudret-i haķdan yine bir tîr-i kemân [49a]

Beyza-i tâ'ir-i devletdür o tevķî'-i şerîf
Anı yazıda bulan oldu hümâyûn-ı zamân

Her kaçan hâmesi tuğra kafesin resm itse
Dâ'imâ şekli hümâ gibi tutar anda mekân

Biri şer'ün biri dinün biri İslâmuñdur
N'ola üç sancaķ açarsa o nişân-ı zî-şân

Mülket-i salţanatuñ bâğ-ı murâdı gibi ol
Çalmış üç servün ayağına iki cüy-ı revân

Şâh-ı nâ-binânun tekrâr ilçisi gelip serdâr-ı a'zâmuñ dâmen-i 'inâyetine teşebbüşle istid'â-yı şulh itdügi lâkin zîr-i pâ-yı mevâkib olan memâlikden ba'z-ı yerler silk-i hükûmet-i padişahîde dâhil olmasını munâfi-i rumûz-ı işrâb itmekle risâletle gelenlere göz hâbsi buyurıldığudur. Zihî kuvvet-i dâverî ve kudret-i tevângerî ki fermân-rân-

ı mülk-i ‘Acem ve mâlik-i memâlik-i Efridûn u Güstehem olan Muhammed bin? Hüdâ-bende serdâr-ı Cem-cenâb-ı İskender-me’âbuñ meclis-i şalâbetinde ser-gerân ve ser-efgende olup ilâ-el’ân üç def’a ilçileri gele ve her nâmesinde enva’-i tazarrû‘ u niyâzla şulh recâsın eyleye. Pes hağan-ı a‘zam kaan-ı ekrem sultânü’l-‘Arab ve’r-Rum ve’l-‘Acem fermân-rân-ı tavâ’if-i Türk ü Deylem âteş-endâz-ı memâlik-i Efrenc ve Rus zemzeme-perdâz-ı mesâlik-i Boğdan ve Üngürüs a‘nî bih padişahumuz sultân Murâd Han *dâmet salţanatahu ilâ inķırâzi’z-zamân* hazretlerinin ‘azamet-i kâmile-i ‘ulyâ [49b] ve celâlet-i şâmile-i ‘uzmâları bundan kıyâs olına ki şâh-ı mülk-i ‘Acem olan hüdâ-bende bir bendesinden kirâren ve mirâren istid’â-yı ‘âţifet u merħamet ide ve yarar u kâr-güzâr ilçileri hâk-i pâyına rûy-mâlle iftîhâr iderek defâ‘atle gele gide imdi kendülerüñ rütbe-i râtibeleri bundan dahı *kema hüve haķķuha* ma‘lûm olur ve ‘ibâd-ı ‘inâyet-mu‘tâdınûñ mer-tebe-i sâmiyyeleri bu mazmûn-ı ‘izzet-maķrûnla da zâhir ü mefhûm olur. Felâ-cerem serdâr-ı ‘âlî-miķdâr hazretleri nefsi-i Erzurum’da âsâyış üzere iken mâh-ı zî’l-ħiccetü-l-ħarâmuñ dördinci günü şâh-ı ekmeħ-nigâħ tarafından tâbût-nâm bir pîr-i fertût ki ħanlarımûñ umûr-ı dîdesi ve vükelâsımûñ kâr-âzmûde-i ber-güzîdesi imiş iki yüz miķdârı sürh-serân kendine hem-râh u hem-‘inân ve risâlet tarîķinde dâmen-der-miyân ve şitâbân olup Erzuruma vaşıl ve bir münâsib maħalde nâzil olduklarından şoñra cânib-i mîrîden zâd u zevâdeleri ta‘yîn olındı ve ihtiyârât-ı selâtîn-i selef mûcibince rafz ve ilħâdları mâni‘ü’l-iltifât olmayup ekrimü’z-zayf ħadîşinûñ mazmûnuna mütâba‘at kııldı ğıbbe zâlik sürh-serân-ı risâlet-mesâlik serdâr-ı kâm-kârûñ [50a] dest-bûs-ı şeref-me’nûslarına mütehâlik olup irtesi germ-â-germ-i dîvân ve cem’iyyet-i erkân u rû-şinâsân olduķda li-mü’ellifihî:

fa‘ûlün fa‘ûlün fa‘ûlün fa‘ûlün

Döşendi bisât-ı münakķaş müzehheb

Mesânid müzeyyen arâyik müretteb

Ekâbir mu‘anven e‘âzım mülebbes

Levâzım mükemmel ‘asâkir-i mücennes

Miyân-besteler geydiler câme zer-keş

Ser-â-ser mülevven müzehheb münakķaş

Geçüp şadr-ı kürsiye serdâr-ı a‘zam

Oturdı mü‘eddeb müveķķar mükerrerem

Cebînde âşâr-ı envâr-ı ‘izzet

Niğînde esrâr-ı aħkâm-ı şevket

Yüzinde sözinde özinde gözinde

Nebâhat ħalâvet şalâbet ‘inâyet

Kemâli mükemmel cemâli münevver

Edâsı muħayyel kelâmı müfesser

[Neşr] Vaķtı ki Tâbût ħan ve sâyir sürh-serân taķbîl-i eyâdiyle kâm-rân ve beyne’l-e‘âlî müşârün ileyh-i bi’l-benân oldılar. Serdâr-ı ‘âlî-rütbetüñ kemâl-i şevket ü şalâbeti kendülere mûcib-i ħavf u ħaşyet olup kemâ-

yenbağı murâdlarını edâya ve kemâ hüve haqqıha muktezâ-yı fu'âdlarını 'arz u inhâya kâdir olamayup hulâşa-i kelâmlarını mazmûn-ı nâmeyle ta'lik itdiler ve maqşûdları maqşûduñ risâleti gibi şulh u şalâh idüğünü taḥkîk itdiler. Fe-emmâ şâhuñ nâmesindeki niyâz u tazarru' ve kendülerüñ taqrîrlerine havâle olunan iltimâs ve tevaḥḫu' [50b] bir mertebede idi ki dillerle şerḥ olunmaz ve 'arz-ı 'ubûdiyyet ve mutâba'atlerine gâyet u nihâyet bulunmaz ve bi'l-cümle zübde-i kelâmları ve nebze-i merâmları bu mazmûn-ı belâgat-encâmı şâmil idi. Li-münşihi:

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Sensin ol şîr-i ner-i bişe-i heycâ vü neber

Sensin ol nâmver-i şadr-ı mu'allâ-yı kerem

Hâme-i sihr-eşerüñ tut ki 'aşâ-yı Mûsâ

Tur-ı himmetde kefindir yed-i beyzâ-yı kerem

Nice genç olsa tılısımını açar dest-i 'atâ

Ne ḥarâb olsa şeneldür anı bennâ-yı kerem

Niye maḥrûm ḳalur şâh-ı kerem luḫfuñdan

Ḳalmadı bir kişi 'ahdüñde müberrâ-yı kerem

Pâdişâhuñ ḳulıdur ḫazretinüñ muḫlişidür

Müsteḫaḫdur ne ḳadar ḳılsa temennâ-yı kerem

Ve lakin ḫâtıme-i kelâmda merḫûm-ı mağfûr-ın leh Sulṫân Süleymân Ḫan-ı *eskenallahu bi-'alâ ḳuşûrî'l-cinân*⁶⁸ ḫazretleriyle şâh-ı Ṭahmâsb mâ-beynlerinde vâḳı' olan şulhuñ 'ahd-nâmesi şûretin ibrâz idüp yine ol sinor üzere muşâlâḫa taleb ıderiz ma'nâsımı işrâb itdükları gibi leşker-keş-i kâr-dânuñ mizâc-i şerifleri müteğayyir ve âyîne-i ḫamîr-i münîrları muğber ü mütekeddir olup bu hencâr-ı nâ-sâzkâr maṭbû'-ı şehriyâr-ı 'âlem-medâr degüldüğünü bilürken ve velâyet-i Şirvân ve Gürcistân dâḫil-i memâlik-i Ḫaḳan-ı cihân olmaduğı taḫdîrce râyiḫe-i muşâlâḫa-i istişmâm mümkün degüldüğünü idrâk ḳılurken neden ki bu maḳûle güftâr-ı nâ-sezâ [51a] ve kelâm-ı ḫuşûnet-nümâ inhâ ? (inhâ=ان=bitirme, kesme, sona erdirmeye) idemez diyü zümre-i revâfize küllî 'itâb ve Tâbût-ı mürde-dile ve mürdesine 'ayn-ı 'ıḳâb u 'azâb niçe düşnâm-ı bâ-şevâb buyurulduḫtan şonra emr-i celilleri şadır olup ol fark-ı zâlleden olan fırḳa-i ḫazaleye göz ḫabsi ile maḫbûs ve tâ şâhlarından cevâb-ı ma'ḳûl gelince ḫalâş u rehâ bulmadan me'yûs buyurdılar ve kendüler levâzım-ı ḫıfz ve ḫerâset-i vilâyet ve mühimmât-ı 'asâkir-i zafer-menḳebet olan umûra mübâseret ve evvel bahârda vâḳı' olacaḫ sefer-i zafer-reh-ber ḫuşûşına mübâderet üzere oldılar.

Simon-ı mağbûn ki Gürciyân mâ-beyninde mezkûr ve Kızılbaş içinde Maḫmûd Ḫan dimekle meşhûrdur 'aklı başına gelip 'işyânına nedâmet ve tuğyânından inâbetle oğlını südde-i seniyyeye risâle ta'ahhüdi ve 'afv-ı cerâ'imine istircâ-yı 'inâyet-i şehriyârî itdügidir: Gürcistân meliklerinin nâmđarı ve nâmıyla bülend-iştihârî olan melik-i eşher ve mütemellik-i nâmver ki dâyimâ südde-i seniyye-i 'ulyâ tûrâbına mütâba'atle 'arz-ı 'ubûdiyyet idegelip ḫattâ bir iki kerre şâh-ı Ṭahmâsb bu ḫâlinden ötüri mezbûruñ üstüne leşker çeküp lâkin müşârün ileyh uğur-ı ḫümâyûnda vâḳı' olan şadâḳat u mütâba'atden [51b] dönmeyüp küllî ceng u cidâl ve kemâ-yenbağı ḫarb u

⁶⁸ Allah onu cennet saraylarının en yücesinde iskân etsin/ yerleştirsin.

kıtâl olunmağla Simon habs-i şâha giriftâr ve on beş yıl miqdârı elem-keşide-i rûzgâr olup âhîrî'l-emr babası Levârsab? nâmına olan merd mürd olup taht-ı taşarrufındaki kılâ' ve nevâhîden nefsi-i Tiflis kurâ ve ziyâ'ıyla veled-i kihteri Dâvûd Hân'a ve Güri Qal'ası cemî' -i muzâfâtı ile ferzend-i mihteri olup Simon dimekle ma'rûf olan Maḥmûd Hân'a intikâl eyleyüp fe-emmâ habs-i elimle? müşevveşü'l-hâl ve ḥalâş u rehâ semtinden her cihetle fârîgu'l-bâl olup mülkine dest-res bulması muḥâl ve ehl u 'iyâline muvâseleti fâsid hayâl idüğini bilürken ḥikmet Ḥüdünuñdır merḥûm serdâr-ı sabıḳ 'asâkir-i manşûre ile Tiflis ve Şîrvâna lâhıḳ olduḳda şâh-ı mekkâr ḥîle-i cebelliyesini âşikâr itmek üzere Simonı ḥabsden rehâ ve Qarabağ beglerbegisi nâmına ba'z-ı sürḥ-serân-ı güm-rehân Tiflis havâlisine ilḳâ ve fitne fesâd semtine müdavâmetini işrâb u îmâ belki ilzâm ve inhâ itmekle Simon-ı nâ-dân ya'nî Maḥmûd Hân ülke ve düdmân talebinde dâmen der-miyân ve ğâret ve şenâ'at târîḳinde rûzân u şebân şitâbân olmışdı sipeh-sâlâr-ı sabıḳ ise Tiflis'den [52a] 'avdet itmiş ve şiddet-i şitâ 'asâkir-i müslimîni pür-zücret itmiş bulunmağın def'ine tedârük müyesser olmayup qalmışdı binâ'en-'alâ-zâlik Simon-ı şenâ'at-mesâlik derbend bekleyen kuṭṭâ'-ı târîḳ gibi ḥıyânetde ve Şîrvân ve Tiflis tarafından Erzuruma çekilüp tenhâ düşen ber-geşte-ḥâlleri katl u ğâretde ilâ-el'ân envâ'-i mekr u firîble nümâyân idi felâ-cerem leşker-keş-i kâr-dânuñ kudret-i tâmmesini bilüp ve Tiflise beglerbegi naşb olunan Yûsuf Paşa'nuñ kendüye müte'allıḳ olan tedârükünü tıyup 'ale'l-ḥuşûş sa'âdetlü padişah-ı İslâm ve şâḥib-ḳırân-ı zafer-fercâm cenâbına itâ'at mûriş-i devlet ve ḥıyânet mücib-i neket idüğünü idrâḳ ḳılıp kemâ-yenbağî istiğfâr u inâbetle sürḥ-serân tarafından rû-gerdân olmağa lâ-siyemmâ şâh cânibinden duḫterini ḥanlardan birine tezvîc için gelen ḥâşşa-i Qürçileri me'ḥûz u merbûṭ serdâr-ı kâr-fermâ ḥazretlerine göndermege ve anlaruñ rây-ı şerîf ve tedbîr-i münifleri üzere Menuçehr Muştâfâ Paşayı dâmâd idinüp ârâyiş-i düdmân idinmege ve ferzend-i yektâsı ki nihâl-i 'ömrünüñ nevber-i girân-behâsıdır bi-târîḳi'r-rehn 'atebe-i 'aliyye-i şehriyârîye irsâl itmege ta'ahhüd idüp 'afv-ı cerâyimine [52b] istid'â-yı 'âṭıfet-i padişahî ve Tiflis beglerbegliği ki ḳadîmî ülkeleridir eyâleti kendüye tevcîh olunup ḳavlı mevâcibini edâ itdükden ğayrı sâl-be-sâl yüz biñ sikke altun ḥarâc irsâl itmek üzere ḥuşûl-i merâmı bâbında istircâ-ı 'inâyet-i şâhenşâhî eylemeğın mâ-hüve'l-vâḳi' der-i devlete 'arz olındı ve 'afv-ı cerâ'imi oğlunuñ 'atebe-i 'ulyâya irsâline ta'lik ḳılındı. [Nazm]

fê ilâtün mefâ ilün fê ilün

'Aḳlı başına geldi Simon' uñ
Tâcını deṗti şâh-ı mağbûnuñ

Kâfir iken muḳaddemâ ḳarabaş
Bir kızılbaşçığ oldu ol evbâş

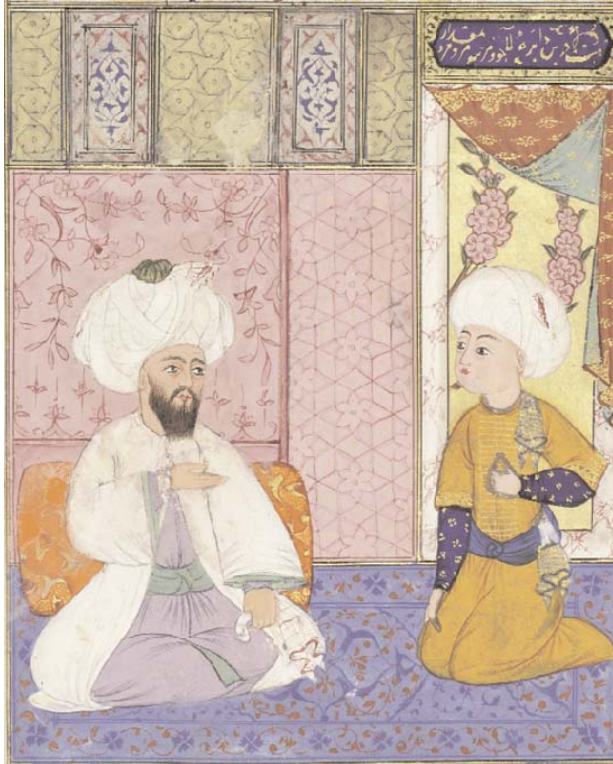
Cân u dilden gelürse İslâma
Aḳ 'imâme gerek o nâ-kâma

Küfr u rafzın merâtibin gördi
İki vech ile dûzaḥa girdi

Ba'd-ez-ân kim ola Müselmân ol
Görinür ser-bülend-i aḳrân ol

Sâlâr-ı şâḥib-râyıñ ḥüsn-i tedbîri ve sene-i âtiyyenüñ nezl ve 'avârizına müte'allıḳ rây-ı dil-peṗziri ḥuşûşâ eṭrâf-ı memâlike şiddet-i şitâda çavuşlar gönderildiği ve evvel-bahârda sefer tenebbühine? evâmîr-i 'aliyye irsâl

olduğudur. Cünûd-ı mevfüre ve cüyüş-i nâ-mahşûre ki üç yıl 'ale't-tevâlî sefer seferlediler ve cemî'-i mâ-meleklerini dîn-i mübîn yolına hârcâ sürdürdiler. Pes dördüncü senede ki tekrâr sefer tenebbühin? icâb ider ba'z-ı [53a] ahvâl vâkı' oldu kemâ fi'l-evvel yarağ u yatları mükemmel olup evvel-bahârda herkes sefer-i hümâyûna hâzır ola ve cümle mühimmâtını âmâde vü müheyyâ eyleyüp bu cânibden emr-i 'âlfî-vürûduna muntazır ola diyü etrâf u eknâfa hıdmet-güzâr ve şabâ-refâr olanlar gönderilüp mü'ekked tenbîh olındı ve nezl u zehâyir ki bâ'is-i kuvvet-i 'asâkir-i nuşret-ma'âşirdür anuñ dağı leşkerden muqaddem Erzuruma ulaşmasına her vilâyete evâmir-i 'aliyye gönderildi ve nüqûd-ı derâhim ü dînâr ve hâzâ'in-i mütekâşir-i dâr u diyâr ki leşker-i zafer-reh-berün rûh-ı revânı ve sebeb-i refâhiyyet-i bî-kerânı belki mühimmât-ı seferüñ a'zamı ve lâzımât-ı geşt u güzürüñ cümleden muqaddemi oldur Mısr-ı Kâhireden gayrı memâlike çavuşlar gönderildi ve etrâf u cevânibüñ hıvâne-i 'âmire defterdârlarına te'kid ü tehdîdle hâzîne irsâli emr olındı. El-hâk serdâr-ı deryâ-dil ve sipeh-sâlâr-ı bî-mu'âdil cenâbına hezâr tahşîn ve bî-şumâr âferîn ki levâzım-ı ceng ü peykârda ve şıyânet-i ser-hadd ü aqtârda dağıkça fevt itmedüklerinden gayrı sene-i âtiye muqaddemâtına dağı tedârükleri huşûşâ fetğ u teşhîr umûruna vağtiyle mübâşeret ve tehâlükleri herâyine âyine-i rây ü tedbîrlerinde çihre-nümâ [53b] ve âb-gîne-i zamîr-i münîrlerinde kemâl-i nûr u tâbla hüveydâdur. Felâ-cerem eyyâm-ı şiddet-i şitâ ve hengâm-ı kuvvet-i sermâda Anağtoli ve Karamân ve Zü'l-kadriyye ve Rum ve Haleb ve Şam ve Diyarbekr ve Erzurum beglerbegilerine mü'ekkid emrlere gönderilüp nezl huşûşuna bi'z-zât mübâşerete me'mûr kılındıklarından gayrı tağt-ı eyâletlerindeki kızâta dağı nezl iğrâcında mu'âvenetleri ve fuğarâyı zulm u ta'addîden kemâ-yenbağî himâyetleri fermân olındı ve sene-i âtiyesinin sâbıkaya kıyâs olunmayup ümerâ ve sipâh ve zu'emânüñ cebelülerince ve beglerbegilerün ve gayruñ tûmâr ve ze'âmete mutaşarrıf olan âdemleri başka yoklanmasında bi-vechin mine'l-vücûh irtiyâb câyiz olmayup herkes aña göre gayret-i kâmile ile gele ve çekdüğü gayrete göre iltifât ve rağbetler ve terâkğiler ve ri'âyetler müşâhade kıla diyü tenbîhat.

DİZİN

- Acem : [49a].
 Âd (kavım): [4b].
 Âdem: [5a], devr-i Âdem.
 Aden: [6b, 18b].
 Ahmed Big: [26b, 33b], damad-ı nîkû-nihad.
 İftiharü'l-umerai'l-kiram.
 Ahmed Paşa: [16b, 28b, 29b], Halep beylerbeyi.
 Ahmed Paşa: [32b], Tiflis beylerbeyi.
 Ahmed-i Muhtar: [43a].
 Akkoyunlu: [21b].
 Aleksandır Han: [31b], Zegem hakimi, [32a]
 Gürcistan meliki. Elvend Han oğlu.
 Âlî: [7b, 46b].
 Anadolu: [53b].
 Arab : [49a].
 Arnavud İskenderiyesi: [16b].
 Arnavud: [16b].
 Arpa Çayırı: [37a, 44a].
 Arz-ı Rûm: [8a].
 Azerbaycan: [12b].
 Bedri Huneyn: [5a], Cihad
 Behram Paşa: [15a, 20a, 22a Diyarbakır beylerbeyi,
 34b, 34b].
 Boğdan : [49a].
 Cafer Paşa: [14a], Anadolu beylerbeyi.
 Cafer-i Tayyar: [14a].
 Canpolad Beyzade Habib Bey: [35b]. Kilis sancağı
 beyi
 Çerkes İskender Paşa: [27b].
 Çermik: [8a, 9b, 13b, 14a].
 Davud Han: [51b].
 Delvina: [16b].
 Deylem : [49a].
 Dımışkî: [31a].
 Diyarbakır: [15a, 20a, 22a, 53b].
 Efrenc : [49a].
 Efridûn: [49a].
 Erzurum (Erzenü'r-rûm): [5b, 6a, 7b, 9b, 13b, 14a,
 17a, 20a, 20b, 21a, 32a, 44a, 44b, 45a, 45b, 48a, 49b,
 52a, 53b].
 Evlûniye: [16b].
 Firavn: [5a].
 Gence: [23a].
 Gorki Bey: [27a, 28b].
 Gürci: [22b, 23b].
 Gürcistan: [5b, 7a, 9b, 21a, 23a, 25b, 28b, 31a, 32b,
 33b, 34b, 35a, 38b, 48a, 50b, 51a]
 Gürciyan: [22a, 23a, 23b, 25b, 26b, 27a, 27b, 29a, 31a,
 31b, 51a].
 Güri Kalası [51b].
 Güstehem : [49a].
 Habil: [4b].
 Hacc Maksûd Big: [].
 Haccac: [13a].
 Hakan-ı cihan: [50b].
 Haleb: [16b, 17a, 26b, 53b].
 Hasan Ağa: [24b], dergah-ı muallada kedhuda-yı
 bevvan.
 Hasan kalası: [44b, 45a].
 Hasan Paşa: [15a, 22a, 27b], Mîr-i mîran-ı Şam.
 Hasan Paşa: [14b, 29b, 29b, 35a], Karaman
 beylerbeyi.
 Hazar Bey: [42a], Silisre begi.
 Hazret-i İbrahimü'l-Halil: [4b].
 Hazret-i Osman: [5a], Rihlet-i camiü'l-Kur'an.
 Hersek: [16b].
 Hızır beg: [43b], Silisre sancagı begi, Hüsrev Paşa'nun
 damadı.
 Hicaz: [39b].
 Horasan Baba: [44a].
 Hüdabende: [44a], Acem şahı.
 Hüsrev Paşa: [16a, 44a].
 Irak: [19b, 39b].
 İsfahan: [37b, 39b].
 İbrahim Bey: [35b] Adana hakimi, Ramazanoglu.
 İlbasan: [16b].
 İmam Alî bin Ebî Talib: [5a], Esedu'llahi'l-galib.
 İsmail: [5a, 11b], Acem şahı
 İsmail Mirza: [13a].
 Kabil: [4b].
 Kadızade Mevlana Şemsü'd-dîn Ahmed: [4b], vilayet-
 i Ruma şeyhü'l-islam.
 Karabağ: [23a, 51b].
 Karabağ-ı Mugan: [38a].
 Karadeniz: [14b].
 Karaman: [14b, 53b].
 Kars: [9a, 20a, 20b, 21a, 21b, 22b, 34b, 37a, 39a, 41b,
 42a, 43a, 43b, 44a, 48a]
 Kars kalası: [5b].
 Kastamonu: [17a, 26b].
 Kaytas-zade Ahmed Efendi: [43a], Diyarbakır'ın mal
 defterdarlığından dergah-ı alî-i müteferrikası.
 Kazak Han: [27b 29b].
 Kazak: [27a, 29a].
 Kazvîn: [44a].
 Kerbela: [5a].
 Key-hüsrev: [35a].
 Köstendil: [16b].
 Kûh-i Elburz: [6b].
 Kumkeşan: [37b].

- Kûr suyu: [28a, 32b, 33a, 33b].
 Lala Mustafa Paşa: [5b].
 Levarsab: [23a, 51b].
 Levendoglı: [31b].
 Mahmûd Han: [51a].
 Mahmûd Paşa: [16a, 20a, 42b, 51b], Rum beylerbeyi.
 Maksud Aga: [41b].
 Maksûd Han: [9b İlçi-i surh-seran, 10a, 10b, 19a].
 Mazenderan: [38a].
 Mehmed Bey: [19b, 26b].
 Mehmed Paşa: [20b, 21a, 37a, 41b, 43a, 44a, 44a],
 Erzurum beylerbeyi.
 Menuçehr [35a, 52a].
 Merzubûm-ı Revan: [9b].
 Mevlana Celalüddîn Suyûtî: [4b].
 Mevlana Safî: [25b].
 Mevlana Takiyyüddîn: [5a].
 Mısır: [18b].
 Mısır-ı Kahire: [18b, 27b, 53a].
 Mısırî: [31a].
 Mîrza: [33a, 33b].
 Muammere sancağı: [26b].
 Muhammed Bey: [42b].
 Muhammed bin Hüda-bende: [49a].
 Muhammed Giray Han: [33b], hazret-i Han-ı Tatar.
 Muhammed Paşa: [15a].
 Muhammedî'l-Mustafa: [2b].
 Mûsa (Aleyhi's-selam): [4b].
 Mûsa: [50b].
 Mustafa Paşa: [20a, 20b, 34a].
 Mustafa Paşa: [17a, 35a], Zü'l-kadriyye melikü'l-ümerası.
 Mustafa Paşa: [35b], Çıldır beğlerbeği
 Mustafa Paşa: [35b], serdar-ı sabık
 Mustafa Paşa: [52a].
 Nahcivan: [37b].
 Nemrûd: [4b], Nemrûd-ı zelif.
 Nigbolu: [16b].
 Nimetullah Velî: [9a].
 Nûrullah: [35b].
 Nüşîrevan: [35a].
 Ohri: [16b].
 Osman: [29b].
 Ömer Bey: [27a], Çerkesiyü'l-asl, melik-i esad.
 Ramazanoglı: [35b].
 Ray-ı İskender: [29a].
 Revan: [37b].
 Rıdvan Paşa: [35b], Van beylerbeyi
 Rûhü'l-Emîn: [26b].
 Rum : [49a, 53b].
- Rûmili: [18b].
 Rûmiyan: [39b].
 Rus : [49a].
 Rüstem-i Destan: [40a].
 Salih (kavm): [4b], İzale-i zümre-i talih.
 Salih: [26b], Vezîr-i azam.
 Semûd (kavm) : [4b].
 Sidre: [26b].
 Silistre: [16b].
 Simon [29a, 29a, 51b, 51b, 51b, 52a, 52b].
 Simon-ı magbûn, melûn: [22b, 23a, 28b, 51a].
 Sinan Paşa: [3b, 6a vezîr-i salis, 26b].
 Sultan Bayezîd Han: [12b].
 Sultan Murad Han: [3b, 49a].
 Sultan Selim Han: [3a].
 Sultan Süleyman Han: [3a, 20b, 50b].
 Süleyman: [11b, 32a].
 Süleyman: mührü [25a].
 Süleymanî: [15a].
 Şam: [15a, 22a, 27b, 38b, 53b].
 Şamî yeniçeriler: [15b].
 Şîrvan: [4a, 5b, 6a, 9a, 17a, 32a, 32b, 38a, 50b, 51b, 52a].
 Tabût Han: [50a].
 Tahmasb Şah: [23a, 23a, 23b, 50b, 51a].
 Tatar Han: [38a].
 Tebriz: [12b, 35b, 37a].
 Tırhala: [16b].
 Tiflis: [4a, 5b 21a, 23a, 27a, 28a, 28b, 29a, 29b, 30b, 34a, 48a, 51b, 52a, 52b].
 Tomaniç (e) bogazı: [21b, 23a, 34b].
 Tomaniç hisarı: [21b].
 Tomaniç: [21b, 24a, 34a].
 Tûfan-ı Nûh: [4b].
 Tuna: [16b].
 Tunus: [6b].
 Türk : [49a].
 Üngürüs: [49a].
 Üsküp: [16b].
 Üsküdar: [8a].
 Van: [27a, 48a].
 Velî Big: [11b, 12a], Paşa-yı ser-hadd-i mezbûr.
 Yanya: [16b].
 Yemen: [18b].
 Yezîd: [5a], Şüyû-ı kavm-i pelid.
 Yunan: [14b].
 Yûsuf Paşa: [29a, 52a], Tiflis beylerbeyi.
 Yûsuf: [27a].
 Yûsufu's-sıddîk: [14a].
 Zü'l-kadriyye: [17a, 20a, 53b].

KAYNAKÇA

- AĞACANOV, Kamil, *Gürcistan'ın Dış Politikasına Yön Veren İç Etkenler [The Domestic Factors Which Affect Georgian Foreign Policy]*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2002.
- ALSIRT, Figen Tavil, *Bağımsızlık Sonrası Gürcistan'ın Yeniden Yapılanması ve Bu Süreçte Türkiye ile İlişkileri [Reconstruction of Georgia in the Post Independence Period and Georgian-Turkish Relations in this Process]*, (Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi, İstanbul 2009.
- BAĞÇECİ, Ahmet, *L'Adjarie dans la Georgie post-Sovietique: La Periode d'Aslan Abachidze (1991-2004) [Sovyet Sonrası Gürcistan'da Acara, Aslan Abaşidze Dönemi (1991-2004)]*, (Yüksek Lisans Tezi), Galatasaray Üniversitesi, İstanbul 2004.
- ÇEBİ, Şengül, *Turkish Foreign Policy Toward Transcaucasia On Regional Conflicts In Georgia [Gürcistan'daki Bölgesel Çatışmalar Ekseninde Transkaşkasya'da Türk Dışpolitikası]*, (Yüksek Lisans Tezi), Fatih Üniversitesi, İstanbul 2006.
- ÇELEBİOĞLU, Tuğba, *1990 Sonrası Türkiye-Gürcistan İlişkileri [The Relations of Turkey and Georgia After 1990]*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.
- DANACI, Münife, *The of the European Union in the Democratization Process of Georgia [Gürcistan'ın Demokratikleşme Sürecinde Avrupa Birliği'nin Rolü]*, (Yüksek Lisans Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 2007.
- DOĞAN, Mehmet Aras, *Azerbaycan ve Gürcistan'da Yaşanan Demokratikleşmenin Yapısal Sorunları [Structural Problems of Democratization in Azerbaijan and Georgia]*, (Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul 2008.
- EĞİLMEZ, Savaş, *Selçuklu-Gürcü İlişkileri (1060-1157) [The Relations of Seljuks and Georgians (1060-1157)]*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2001.
- FAZLA, Hüseyin, *Türkiye'nin Bölgesel Güvenliğinde Gürcistan'ın Yeri*, İstanbul Üniversitesi, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2001.
- GUNİAVA, Gela, *Türk-Rus İlişkileri ve Gürcistan (xx. Yüzyılın İlk Çeyreğinde) [Turkish-Russian Relations and Georgia (First Quarter of the xx Century)]*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2007.
- GÜMÜŞ, Nebi, *16. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2000.
- GÜMÜŞ, Nebi, *Osmanlı Devletinin Gürcistan Siyaseti (1808-1839)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 1993.
- KAFKASYALI, Emine Gülselcen, *ABD-Rusya Hegemonya Mücadelesinde Gürcistan ve Gül Devrimi [Georgia in US-Russia Hegemony Competition and Rose Revolution]*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara 2007.
- KALAYCI, Ünal, *Tsalka (Parmaksız) Uruları Ağzı/ Gürcistan [Tsalka (Parmaksız) Urums Dialect/ Georgia]*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2008.
- KESGİN, Gökçen, *Le Dilemme de la Politique Etrangere Georgienne Entre la Russie et l'occident Pendadt la Periode de Chevardnadze [Şervardnadze Söneminde Gürcistan Dış Politikasında Rusya Batı İkilemi]*, (Yüksek Lisans Tezi), Galatasaray Üniversitesi, İstanbul 2005.
- KILIÇ, Filiz, *Âşık Çelebi Meşâirü'ş-Şuara: İnceleme-Metin*, Cilt: 3, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.

- KILIÇ, Filiz, *Âşık Çelebi Meşâirü's-Şuara: İnceleme – Metin*, Cilt: 3, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.
- KIZILBUĞA, Esra, *Russian Involvement in the Abkhaz-Georgian Conflict [Rusya'nın Abhaz-Gürcü Çatışmasına Müdahalesi]*, (Yüksek Lisans Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 2006.
- KİREMİTÇİ, İlker, *Thrace on the East: Georgia [Doğu'daki Trakya: Gürcistan]*, (Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ankara 2004.
- KUZU, Ayşe Mine, *Elite Led Democratization in Georgia [Gürcistan'da Seçkinler ve Demokratikleşme]*, (Yüksek Lisans Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 2008.
- MERT, Okan, *Gürcistan'ın Kafkas'larda Jeopolitik Önemi ve Türkiye'nin Kafkasya Politikasında Gürcistan [The Geopolitical Importance of Georgian in Caucasia and Georgia in the Caucasion Politics of Turkey]*, (Yüksek Lisans Tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İzmir 2004.
- MUTLU, Kerim, *Sinop'ta Sosyo-kültürel ve Dini hayat- Gürcüler örneği- [Socio-Cultural and Religious Life in Sinop - the Geeorgians sample-]*, (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2007.
- OTRUŞ, Barış, *Gürcistan Örneğinde Transkafkasya'da Güçler Çatışması [The Power Dispute Over Transcaucasia on the Example of Georgia]*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa 2004.
- ÖZSOY, Cengiz, *Bağımsızlıktan Sonra Gürcistan'daki Gelişmeler ve Türkiye'ye Olan Yansımaları*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara 2004.
- ÖZTÜRK, Ülkü, *Ethnic Revival and Ethnic Conflist in Georgia [Gürcistan'da Yaşanan Etnik Uyanış ve Etnik Çatışmalar]*, (Yüksek Lisans Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1996.
- SANCAK, Kadir, *Gürcistan'ın Kafkasya'daki Yeri [The Place place of Georgia in the Caucasia]*, Marmara Üniversitesi, (Yüksek Lisans Tezi), Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İstanbul 2000.
- SHANTADZE, Badri, *Gürcistan'ın Komşuları ile İlişkileri ve Jeopolitik Etkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa 2006.
- SÜRMEİ, Serpil, *Türkiye-Gürcistan İlişkileri*, Atatürk Üniversitesi, (Doktora Tezi), Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 1997.
- TAŞKIN, Mete, *Bağımsızlığından Sonra Gürcistan Türkiye İlişkileri [Turkey Georgia relations]*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2006.
- TEKİN, Caner, *Colorful Revolutions in Serbia, Georgia and Ukraine: A-state Based Approach [Sırbistan, Gürcistan ve Ukrayna'da Renkli Devrimler: Devlet Merkezli Bir Yaklaşım]*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2009.
- TORUN, Alparslan, *Türkiye'nin Jeoekonomik Stratejilerinde Gürcistan'ın Yeri [Georgia's Place in Turkey's Geoeconomic Strategies]*, (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale 2006.
- TUNCER, Nil, *La question de L'Abkhazie Dans Les Relations Russo-Géorgiennes [Rus-Gürcü İlişkilerinde Abhazya Sorunu]*, (Yüksek Lisans Tezi), Galatasaray Üniversitesi, İstanbul 2006.
- ULUDAĞ, Mehmet Bülent, *Rusya ve Sovyetler Birliği'nde Gürcüler ve Gürcistan*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 1993
- UŞUN, Kamil Murat, *Geçmişten Günümüze Türk-Gürcü İlişkileri [Turk-Georgian Relations in History and at Present]*, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Elazığ 2006.

- VALERİY, Morkva, *The Georgian Kingdoms of the South Western Caucasus in Ottoman-Russian Relations, 1783-1806* [Güney Batı Kafkasya'daki Gürcü Krallıkları Osmanlı-Rus İlişkilerinde, 1783-1806], (Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ankara 2004.
- YALÇIN, Yavuz Mustafa, *Georgian-Abkhaz Ethnic Conflict: A Case in Moscow's Nationality Policy* [Moskova'nın Milliyet Siyasetinde Gürcü-Abhaz Etnik Çatışması], (Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ankara 1996.
- YÖNDEMLİ, Azime, *Soğuk Savaş Sonrası Gürcistan Dış Politikası ve Türkiye'ye Etkileri* [Georgia's Foreign Policy After the Cold War and Impacts on Turkey], (Yüksek Lisans Tezi), Ufuk Üniversitesi, İstanbul 2009.

**GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ'NİN DERLEMESİYLE
ÇAĞININ SIRADIŞI MUTASAVVIFI
MUHYİDDİN MEHMED-İ DÂĞÎ'NİN MENKİBELERİ**

Prof. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK*

Giriş

Gelibolulu Mustafa Âlî, yaşadığı çağda hemen hemen her konuya el atmış eşi benzeri olmayan bir kişiliktir. Divan şairi, nâsir, tarihçi, bürokrat, maliyeci, mütercim, tezkire yazarı, münekkıt ve âlim gibi her birir sadece bir insana layık olabilecek bütün bu sıfatlara son yıllarda *Menakıb-ı Şeyh Muhammed-i Dâî* adlı derlemesiyle Âlî'yi “mutasavvıflara düşkünlüğü” ile tasavvufi hayatın tam ortasında görüyoruz.

Âlî'nin mutasavvıflara olan ilgisinin ipuçlarını *Divan*'ında Akşemseddin, Hacı Bektaş, Hacı Bayram, Hasan Dede adlarına yazdığı müstakıl gazellerden çıkarmak mümkündür. Âlî, *Sübhatü'l-abdâl* adını verdiği risalesinde Kerbelâ hadisesinden duyduğu üzüntüyü dile getirir. Âlî, Bağdat Defterdarlığı'ndan azledildiği 1586 yılında Kerbelâ'da İmam Hüseyin ve öteki Kerbelâ şehitlerinin türbelerini ziyaret ettikten sonra burada bir sebil yaptırır. Ayrıca bu sebilin idaresi hakkında bir *Vakıfnâme* yazar. Âlî'nin dinî konulara ve mutasavvıflara olan ilgisi hayatı boyunca devam eder. Bunlardan *Riyâzü's-sâlikîn*, *Hilyetürrical* ve *Mevâidü'n-nefâis*'i bu minvaldedir. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin hayatını Gelibolu ile bağımlı gözeterek ikiye ayırabiliriz.

Gelibolu'daki Mutlu Çocukluk Günleri: Âlî'nin eserlerinde geçen yer adlarından en önemlisi Gelibolu'dur. Bilindiği gibi Gelibolu, Âlî'nin doğum yeridir. Âlî, hayatının sonuna kadar doğduğu beldeye büyük bir sevgi duyar. Gelibolulu olduğunu sık sık vurgular. *Divanı*'ndaki Gelibolu Şehrengizi'nde o beldenin güzelliklerinden söz eder. 1593 baharında, on sekiz yıllık gurbet hayatından sonra Âlî, Gelibolu'ya dönüşünü kutlamak ve dostlarına bir armağan sunmak amacıyla *Divanları*'ndan seçtiği şiirler ile oluşturduğu *Sade-i Sad-Güher* ve *Gül-i Sad-Berg* adlı antolojilerinin ön sözünde de Gelibolu'ya olan sevgisini açıkça belli eder. *Divan*'da Gelibolu ile ilgili en önemli manzume, Gelibolu'nun güzel ve güzelliklerini anlattığı *Gelibolu Şehrengizi*'dir. Âlî, şehrengizi 26 yaşından önce kaleme almıştır. *Divanı*'ndaki bir kasidesinde Yazıcızade Ahmed Bîcân'dan hemşehrisi olduğu için hem bu âlemde hem de öteki âlemde yardım beklediğini ifade eder:

Hem-şehri âyretin uoma elden meded meded
Ol ben fütâdenün iki eâlemde mesnedi

Gelibolu'ya dönüşünü kutlayan *Sade-i Sad Güher* adlı 100 gazelini topladığı antolojisinde on sekiz yıllık gurbet hayatından sonra Gelibolu'ya dönüşünü kutlamak ve dostlarına bir armağan sunmak amacıyla 1593 yılının baharında oluşturmuştu. *Sade*'te Gelibolu'nun evliyalarını andığı bölümde Gelibolulu olduğunu vurguladıktan sonra iki beyitle memleketini över ve bu beldeden yetişen evliyayı sayar.

Vatanum kişver-i Gelibolî'dur
Reh-güzerdür Arab Acem yolidur

Etkiyâ kâmidur güzel yirdür
Sâhil ammâ ki gark-ı gevherdür

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, aksoyak@yahoo.com

Evliyâsından ol diyârın hem
Nice zât-ı yegâne var azam

Yazıcı-zâde mürşid-i zî-şân
Hem karındaşı Ahmed-i Bî-cân

Birinündür Muhammediye tamâm
Biri Envâr-ı Âşikîn'e hümâm

Oldı âsûde hem iki budalâ
Teke Baba ile Ali Baba

Çünkü bildün o şehr-i mamûrî
Anla hem kalb-i hâl-i meksûrî

Sadef-i Sad-Güher'de adları geçen Ahmediye ve *Muhammediye*'yi kaleme alan meşhur kardeşler Yazıcızade Ahmed-i Bîcân (ö. 1455-1456) ve Mehmed (ö. 1451), Gelibolu'da haklarında çeşitli rivayetlerin olduğu Teke Baba, Ali Baba, Nürüddin (?), Kastamonulu Şaban Efendi'nin (ö. 976/1569), Şeyh Mehmed-i Dâgî'yi irşad etmek için Gelibolu'ya gönderdiği Alâüddin ve Muhyiddin [Mehmed-i Dâgî]'dir.

Sonun Başlangıcı ya da Gelibolu'ya Dönüş İsteği: Âli, 1593 yazında Gelibolu'ya döndüğünde 53 yaşındadır. Hayatının 18 yılını gurbette geçirmiştir. Dolayısıyla kendini 1575 yılından, yani 35 yaşından itibaren gurbette saymaktadır. Dönüşünü kutlamak ve dostlarına bir armağan sunmak amacıyla *Vâridâtü'l-enika* ve *Lâyihâtü'l-hakika* adlı iki *Divanı*'ndan 100 gazelini seçerek *Sadef-i Sad-Güher*'i, 100 matlaı toplayarak da *Gül-i Sad-Berg*'i oluşturur. *Sadef-i Sad-Güher* antolojisinin başına koyduğu ön söz, Âli'nin psikolojisini çok iyi yansıtmaktadır. Uzun yıllar, memleketi Gelibolu'dan uzak kalmış; bu esnada Anadolu, Bağdat, Mısır ve Şam'da Defterdarlık yapmış; Şirvan, Gürcistan, Yunanistan ve Türkistan'da bulunmuştur. On sekiz yıllık gurbette, daima memleket özlemi içindedir. Bir türlü aradığı huzura kavuşamaz ve hayatının sonlarına doğru doğduğu, çocukluğunu geçirdiği Gelibolu'ya dönerek dostlarını yeniden görmek ister. Ancak Gelibolu'ya döndüğünde dostlarının çoğunun öldüğünü öğrenir.

Oldı kâmil gönülde raht-ı huzûr
Bu kadar var vatandan oldum dûr

Rûzgâr oldu gurbete bâdî
Âhumuñ esdi muttasıl bâdî

Nice yıl şehrüme cüdâ oldum
Sâlik-i meslek-i hevâ oldum

Bu sebebden kalup seyâhatde
On sekiz yıl diyâr-ı gurbetde

Murg-ı cân ârzü çeküp her bâr
Gözlerimde uçardı dâr u diyâr

Oldı yârânun ekseri mürde
Kaldı şevkum bahârı pejmürde

Gelibolulu Mustafa Âlî, doğduğu şehre bağlılığını ve sevgisini gösteren ilk eseri *Gelibolu Şehrengizi*'dir. *Sadef-i Sad Güher* ve *Gül-i Sad Berg*, Gelibolu Şehrengizi'nden sonra doğrudan Gelibolu'yu övdüğü öbür eserlerindedir. Âlî, doğduğu şehre olan sevgisini gösteren Gelibolu Şehrengizi'ni yazdığında 26 yaşında yazar. *Sadef-i Sad-Güher* ve *Menakıb-ı Dâğî*'yi 52 yaşında tamamlar. Âlî'nin neredeyse doğumundan hayatının sonlarına kadar doğduğu şehre karşı sevgi ve ilgisini kesmediğini her eserinde Gelibolu'yu anmadan geçmemesinden çıkarıyoruz. *Şehrengiz*'den uzun bir süre sonra gelen *Sadef-i Sad-Güher* ve *Menakıb-ı Dâğî* birbirini tamamlayan iki eserdir. Her iki eserin yazılış tarihi de 1593'tür. Aralarındaki fark Âlî, *Sadef-i Sad-Güher*'i Gelibolu'ya gelirken tasarladı; *Menakıb-ı Dâğî*'yi ise Gelibolu'dayken kaleme almaya başladı ve Erikli kazasında karşılaştığı ilginç bir olayı da not ederek bitirdi. *Sadef-i Sad-Güher*'de adları geçen Teke Baba, Ali Baba, Nürüddin ve Muhyiddin Mehmed-i Dâğî'nin portreleri Âlî'nin bu eseriyle daha da belirginleşir. Ali Baba ve Teke Baba halveti şeyhleridir. Nureddin Mevlânâ Kara Nûreddin adıyla tanınan Kuran müfesiridir. *Gelibolu Şehrengizi* ile *Sadef-i Sad-Güher*'de evliyalara özel bir yer ayırır.

Âlî, *Muhyiddin Mehmed-i Dâğî Menakıp*'ını da Gelibolu'dayken ve dönüş yolundayken kaleme aldı. Mehmed-i Dâğî veya Dâî, 1611 yılında vefat eden Gelibolulu halveti bir şeyh olup çeşitli kerametleri halk arasında hala yaygındır. Dâî, "dua eden" anlamına gelir. Ayrıca Âlî veya diğer kaynaklarda geçerse de "dağî" veya "tağî" Türkçe olarak da "dağlı" anlamına gelmesi de Dâî Mehmed Efendi'nin dağa çekilerek orada yaşamasını da çağırıştır. Mezarı, Gelibolu'nun, eski adı Burgaz olan Değirmerdüzü köyündedir. Türbesi çevre köylerce ziyaret edilmektedir. Eserin nüshasının numaraları *British Museum*, Or. 9679¹; *British Museum* Or.1279 olarak verilmiştir. Elimizdeki nüsha *British Museum India Office Library and Records* nüshasıyla birebir örtüşmektedir. Metni de bu nüsha üzerinden sunuyoruz².

Âlî, eserine Gelibolu'daki Halvetî ve Nakşibendî şeyhlerini sayarak başlar. Ali Baba, Abdullah ve Teke Baba isimleri ikinci kez karşımıza çıkar. Böylelikle 16. yüzyılda bu iki ekolün Gelibolu'daki temsilcilerini ve etkinliklerini görürüz.

Gelibolulu Mustafa Âlî eserine Dâğî'ni künyesini vererek başlar. Dâğî, Köse Şemseddin'in 57 yaşındaki oğlu İmam Pir Halife'nin oğlu. O ana kadar hiç bir günah işlememiş. Dâî, 41 yaşındadır. 60 erbain çıkarmıştır. Namazını yaz ve kış soğuk su ile abdest tazeleyerek kılmıştır. Gelibolu'dan bir menzil uzaklıkta Bayezitli karyesinin karşısında yüksek bir dağda taş kovuğunda ibadet etmektedir. Saygısız kişilerin gelmesi yüzünden orasının etrafını çevirirler. Kışın ateş yakıp ısınmıştır. Âlî'ye göre kışın soğuk su ile abdest almak Dâî'nin kerametindedir. Kastamonulu Şaban Efendi halifelerinden Aladdin adlı başlısını Gelibolu'ya gönderir. Pir Ali Halife'nin vefatında sonra mahalle halkının ricası üzerine birkaç yıl imamlık yapar. Şehrin içindeki zaviyesinde ve Çamlıca camiinde üç, dört, beş ve altıncı ismi tamamlar.

Kastamonulu Şaban Efendi, vefatından önce bir başlısıyla yedinci ismi Mehmed-i Dâî'ye mektupla ulaştırır. Bu kişi Mehmet Dâî'ye bağlanır. Eceabad adlı nahiyenin yolu üzerinde Bayezitli karyesinin karşısında Kildülbahr Kalesi'nin arkasında yükek dağ eteğinde bir taş kovuğunu temizletip erbain çıkarır. Makam-ı Evvel: Bayezitli köyüne yakındır. İnsanların rahatsız etmeleri üzerine dağın tepesinden inen bir su buldular ve oraya bir zaviye yaptılar. Orası, Makam-ı Sânidir. Uzun zaman orada kalırlar. Burası sur içine alınarak zaviye yapılır. Daha sonra da dağın eteğine Makam-ı Sâlis'i yaparlar.

Dâî Mehmed Efendi, Bab-ı Saadet ağası Gazanfer Ağa'yı "oğulluğa kabul buyurmuşlar" idi. Gazanfer Ağa hastalandığında hekimler çare bulamaz. Rüyasında Dâî Mehmed Efendi'yi görürler. Kendilerinin gelmesini iyileşmeye sebep olacağına gönülden inanır. Kendisine mektup yazarak Şeyh Şaban Efendi'nin ruhuna antlar içip bir adam gönderir. Padişahın haberinin olmamasını rica ederler. Dâî Mehmed Efendi'nin gelmesinden sonra Gazanfer Ağa günden güne iyileşir. Erkan-ı devlet Şeyhülislam Bostanzade'nin oğulları da hoş geldine gelirler.

¹Âmil Çelebioğlu, *Kanuni Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul 1994, s. 112.

² Yazmanın tam yerini belirlemek için mesai harcayan sayın Uğur Yıkan'a teşekkür ederim.

Cuma namazında IV. Vezir Mehmet Paşa görüşmeyi ister. Kanunî Sultan Süleyman görüşme isteğinde bulunsa da kabul etmezler. Gazanfer Ağa da Dâî Mehmed Efendi'nin adıyla talepte bulunanların gerçek olup olmadıklarını ayırt etmek için kendisinden bir "Bismillah" yazısı istese de yazı kullanmadığını çaresizlerin isteklerini yerine getirmesi gerektiğini ifade ederek kabul etmezler. Dâî Mehmed Efendi'nin İstanbul'a gitmesi dedikodulara sebep olur. Evliyanın devlet büyüklerinin daveti üzerine gitmesi kerametine zarar vermez.

Mevlana Muslihiddin Sıdkî [2., 3. menakıplar], Vaiz Hacı Halife [5. ve 20. menakıp], Derviş Hüseyin-i Handan [8., 9. ve 21. menakıplar] ve Hüseyin bin Haydar'ın [12., 13. ve 20. menakıplar] Gelibolulu Mustafa Âlî'ye aktardıkları sahih kerametler şunlardır.

[1] Bir taş kaldırtıp altını kazdıklarında su çıkarmaları anlatılır.

[2] Dâî Mehmed Efendi'nin savmaasında gece azizi seccadesine bulamaz. Döndüğünde Dâî Mehmed Efendi'yi seccadesine oturmuş yüzünden nur akar şekilde görür.

[3] Sıkî Efendi Dâî Mehmed Efendi'yi imtihan etmek maksadıyla alınlarına yılan sarılmış askerler gönderir ve bu durum Dâî Mehmed Efendi'ye malum olur.

[4] Dâî Mehmet Efendi Çamlıca Camii'nde yatışı namazından sonra imamla sohbet eder. Ayrıldığında Gelibolulu yayabaşı Hasan ve arkadaşı Dâî Mehmed Efendi'yi yakalarlar. İçlerinden biri buna itiraz eder. Onu tutuklatan Gelibolulu yayabaşı Hasan ile diğerleri de ölürlür.

[5] Hacı Halife, kitaplarda cemaati terk etmek şöhret ve riyadır diye itiraz eder. Kitapları yükletip azizin tekkesine vardığında tevhit sadaları duyar. Sabah namazında sesleri sorar. Tekkenin kapısı olmadığından gelenlerin nereye gittiğini anlayamayınca Dâî Mehmed Efendi'ye bağlanır.

[6] Namazdan sonra 4-5 serçenin ve daha sonra geyiklerin gelip Dâî Mehmed Efendi'nin ellerini yalayıp yüzüne bakmaları üzerine "Bunlar insandan kaçarlar. Ben dağ delisiyim." derler.

[7] Vaiz, avluda aziz ile yatarken sabaha kadar kanat şakırdısından uyuyamaz.

[8] Kafir iniltisi duyan azizin kazmasını emrettiği yerden insan kemikleri çıkar.

[9] Hasan Paşa adlı mirahur padişah tarafından 4000 akça verilmek üzere Gelibolu'ya gelir. Bu durumu duyan Dâî Mehmed Efendi aracılığı kabul etmez. Mirahur parayı vermek üzere yola çıkar. Ancak Dâî Mehmed Efendi'nin himmetiyle yolunu kaybeder. Ahibbası azizi ikna eder. Mirahur da böylece yolunu bulur. Aziz, parayı Gelibolu yoksullarına dağıtır. Hasan Paşa adlı mirahur da Rumeli beylerbeyliğine kadar yükselir.

[10] Gelibolu kadı ve müftüsü Mevlâ Medhî, Derviş Hüseyin-i Handan'ı da alıp Dâî Mehmed Efendi'yi ziyaret ederler. Gelmeden önce de aç kalmamak için yemeklerini yerler. Sohbet esnasında yakın köylerin zenginlerinden biri 7-8 cins yemek getirir.

[11] Birgün Dâî Mehmed Efendi ile müridinin arasında büyük bir yılan ortaya çıkar. Dâî Mehmed Efendi, müridinin korkusuna güler ve yılanın yabandan değil; eve ait olduğunu söyler. Birgün yılan, seccadenin kenarından başını çıkarıp 15 dakika azizin yüzüne bakar kaybolur. Yılan hal lisani ile azizle söyleşir. Suskun olduğunda da remzler ile konuşur.

[12] Hüseyin bin Haydar, küçükken katiplik öğrenir. 30 yıl geçtikten sonra unuttur. İstanbul'a gelip kâtiplik yapmak isterse de bir harf yazamaz. Dâî Mehmed Efendi'ye gider. O da Bismillah ile bir kalem uzatır. Hüseyin Efendi o andan sonra kalemimi son derece iyi kullanmaya başlar.

[13] Hüseyin bin Haydar, Dâî Mehmed Efendi'yi ziyaret edip dün geldiğini ancak bulamadığını söyler. Aziz de "Gelseydin benim yerime ruhsuz cesedimi bulurdun" şeklinde cevap verir.

[14] Gelibolu denizcilerinden Hızır bin Çırağ adlı reis Karadeniz'de bir liman bulamayıp "Hey Mehmed-i Dâğî yetiş bize Hızır ol ve bir limana yol bul" deyince Dâî Mehmed Efendi, derhal geminin baş tayfasından biri şeklinde ortaya çıkar. Gemiyi limana götürür. Bu işi kimin yaptığını araştırırlarsa da bulamazlar. İbn Haydar, konuyu Aziz'den sorar. "Sıkıntıda insanlar, sürekli beni çağırırlar. Diğer peygamber ve velileri bırakıp benden medet dilemeleri üzerine baş yoldaşları gibi vardım. Söz ile yol gösterip bir limana ulaştırdım." der

[15] İbrahim bin Burgazlım adlı reisin gemisi önce Semendirek önünde anaför olur. Mehmed-i Daî'den yardım ister. Kendileri denizin dalgaları arasından gelir. Gemiyi sahile yanaştırır. Kilidülbahr dedikleri hisar önünde gemileri delinir. Tekrar yardım isterler. Aziz, gemiyi onarır.

[16] Makam-ı Evvelde oturanın cin taifesinden olduğu Dâî Mehmed Efendi tarafından ifade edilmesinin ardından bir Arap'ın o makamdan ayrılması anlatılır

[17] Dâî Mehmed Efendi yağmur duasına çıkar ve yağmur yağdırır.

[18] Dergah-ı âlî solaklarından Hasan bin Bali sofrâ, seccade ve mahremeden oluşan hediyeyi Dâî Mehmed Efendi'ye göndermek için yola çıkar. Yolda seccade ve mahremenin yerine Mekke'de hacdan getirdiklerini koyar. Şeyh armağanlardan adece Hacdan gelenleri alır. Diğerlerini kabul etmez.

[19] Derviş Hüseyin-i Handan, uzun yıllar Dâî Mehmed Efendi'yi traş eder. Azizin zaviyesini ben yaptırdım diye övünür. Aziz bunu duyunca üzülür. Ona karşı ilgiyi keser. Hüseyin-i Handan da bundan onra rahatsızlanır.

[20] Hacı Halife ve Hüseyin ibni Haydar, Dâî Mehmed Efendi'nin yanındayken bir hatun adakla gelir. Bir gemiden geldiğini belirtir. Azizin yanına bırakmazlar. Sadece kapıdan görmesine izin verirler. İbn Haydar ısrarının sebebini sorar. "Biz fırtınaya yakalandık ve bu azizden yardım istedik. Gördüğüm şeyh, gemimizin burnuna yapışıp biziz tehlikeden kurtardı. Gemide gördüğüm aziz ile kedisi midir diye bakmaya geldim. Her ikisi aynı kişidir." der.

[21] Dergah-ı âlî solaklarından Hüseyin-i Handan, maaşının artması ve emekliliğini amaçlar. Dâî Mehmed Efendi'yi traş ederken sık sık durumunu dile getirir. Sonunda aziz kendine bir mektup vererek mektubu paşanın damadı Halil Paşa'nın yeniçeri ağalığını kutlamak için gönderir. Bu yüz yüze görüşme sonucu Handan emekli olur. Halil Ağa o sene beylerbeyi olursa gözden düşer. Azize sui zan eder. Ancak istediği sekiz yıl sonra gerçekleşir. Aslında bu durum azizin ettiği duaya uygun düşmüştü ve azizin ettiği duanın etkisi uzun yıllar onra gerçekleşmişti.

[22] Dâî Mehmed Efendi'nin şehrin içindeki savmaasının yanına gelen saçlı bir şeyh azizi yok etmek amacıyla velilik kabzasından bir fena oku atar. Aziz, oku tersine çevirir. Ya kalk git ya da vücudunu kendi elinle yok et demek ister. O kişi de oktan çok zor kutulur. Atılan oku atana döndürmek keramet ve iyilik göstergedir. Mehmed Dâî, kendisine meydan okuyan bir veliyi alt etmiş olur.

Şeyh Şaban Efendi, bir ara Şeyh Recep ve Şeyh Zeyneddin adlı iki şeyhin çekişmelerinden öz eder. Bir ara Gelibolulu Mustafa Âlî'ye sıra gelir. Babasının bu kişilerle aynı sofrada bulduklarını belirtir. Âlî Şeyh Şaban'ı ziyaret eder. Kendini defterdarlardan biri olarak tanıtır. Şaban Efendi, Âlî'yi tanıyarak "Âlî Efendi namıyla tanınan defterdar siz misiniz?" diyerek Âlî'yi hemen tanıdığını belli eder.

Sonuç olarak Dâî Mehmed Efendi şöhreti İstanbul'a kadar yayılmış önemli ve hal ve tavırlarından dolayı da sıra dışı bir mutasavvıftır. Gelibolulu Mustafa Âlî de Dâî Mehmed Efendi'nin hayatı ve menkabelerini içeren *Menâkıb-ı Dâî* adlı orijinal ve tek kaynak olan eserini de zamana armağan eder. Gelibolu'ya gelmeden önce yazdığı *Sadef-i Sad Güher*'deki ruh hali *Dâî Mehmed Efendi Menakıb*'ında büyük bir coşkuya ve ayrıntılara dikkate dönüşür. Eser, bir mutasavvıfın kendine bağlı bir müridi tarafından kaleme alınmış gibi duygu yüklüdür. Âlî, Dâî Mehmed Efendi'nin aleyhine hiçbir düşünce geçirmemeye özen gösterir. Hatta Dâî Mehmet Efendi'nin mutasavvıflığını sınamaya kalkışanları, kerametine inanmayanları da açık açık yazar. Hatta 14. menakıpta Âlî, Dâî Mehmed Efendi'yi "Sıkıntıda insanları, diğer peygamber ve velileri bırakıp benden medet dilemeleri üzerine vardım." şeklinde konuşturarak onun diğer veliler karşısındaki konumunu daha da yüceltmeye çalışır.

Gelibolu'da yaşayan halktan kimselerin Şeyh Mehmed-i Dâî ile münasebetleri, halkın kerametlere bakışı ve zaman zaman evliyanın birbiri ile mücadelesi 16. yüzyıldaki dinî-sosyal hayatın canlı bir panoramasıdır. Menkabelerden birkaçı da Dâî Mehmed Efendi'nin denizde darda kalanlara yardım etmesi üzerinedir. Özellikle 14., 15. ve 20. menakıplarda Dâî Mehmet Efendi, denizde darda kalanlara yardımcı olan veli bir kişi portresiyle karşımıza çıkar. Menkabe geleneğimizde denizde zor durumda kalanlara yardım eden evliya sayısı da fazla değildir. *Evliyalar Anıklopesi*'ne bakarak Alvân Hamevî, Bilâl-i Magribî, Hıfînî, İbrahim Edhem, Mâlik bin Dinar, Ebû Bekir Ayderus, Muhammed Ömer, Münavî Seyyidet Nefise (19. yy) gibi İslâm coğrafyasından veli kişilerin denizle bağlantılı kerametleri olmuştur. Osmanlı coğrafyasında ise az da olsa Behrullah Efendi, Burhâneddîn bin Muhammed Eğridirî, Celâl Ali Dede, Gavsî Ahmed Dede (gemi peyda edip Üsküdar'a geçme), Gavsülmemduh

(18. yy), Mehmed Emin Çelebi (denizde yürüme), Muhyiddin-i İskilibi (16. yy), Muhyiddin-i Muhammed (16. yy), Safiyüddin-i Erdebili (13.yy), Seyyid Alâeddîn Ali Semerkandî (15. yy.) Seyyid Bilâl (13. yy) keramet gösterenler varsa da hiç birinin kerameti Dâî Mehmed Efendi'ninkine benzemez. Dâî Mehmed Efendi, denizde yardıma koşanlar içinde ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Bilindiği gibi Poseidon, Yunanlıların deniz tanrına verdikleri addır. Anadolu'da da Hızır ve İlyas karada ve denizde kalanların yardımına koşar. Dâî Mehmed Efendi hakkında anlatılanlar da Hızır-İlyas geleneğinin bir parçasıdır. Eser, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin o zaman dilimindeki dinî anlayışını göstermesi ve menkıbelerin içinde Gelibolululu kişilerin de yer alması bakımından önemlidir.

MENAKİB-I MUHYİDDİN MEHMED-İ DÂĞİ'NİN METNİ

[3a] [Gelibolu'dan 'Âlî Efendi cem' itmiş . Lâkin kâtib-i ter-pâre hâbî itmişdür.]

el-Hamdü li-veliyihi ve 'ş-şalâti 'alâ habibi ezeliyye ve 'alâ âlihi ve aşhâbihi ve sebîtihi ve 'uhdihi ba' de zâlik (Hamd Allah'adır. Salât ü selam O'nun ezeli habibi (Hz. Muhammed)'e, ailesine, ashabına, torunlarına ve O'nun himayesindeki olanların üzerine olsun, şöyle ki). Bu hâkîr-i bî-riyâ ya'nî mü'ellif-i risâle-i 'Âlî Muştâfâ on sekiz yıl tamâm şehri-i Gelibolu gibi vatanımdan cüdâ düşüp 'inâyet-i Hâkîk ile sene işney ve elf (1002/1593) târihinde şılaya varmak pek müyesser oldu. Ol diyârûn evliyâ vü Şulehâsını ferden ferden ziyâret dahı muharrer oldu. Evvelâ bu cümle'nün âkdemoi Âlî 'Osmândan Sulţân Murâd Hân kadîm-i devrinün 'azîz-i muhteremi Muhammediyye nâm kitâbu'n mü'ellifi Muhammed bin Kâtib nâm veliyy-i bâhirü'l-'irfân ve envâr-ı 'âşîkîn mücelledinün muşannifi ve şeyh-i mezbûru'n karındaşı Ahmed-i Bî-cân ba'dehu fâtih-i Konstantiniyye Sulţân Muhammed Hân zamânında istihâr bulmuş vâ'iz-i rabbânî Mevlânâ 'Alâü'd-dîn ve 'âlim-i sırr-ı tefsîr-i Kurânî Mevlânâ Kara Nûrî'd-dîn ü merhûm Sulţân Bayezid Hân Gâzî 'aşrındaki 'azîzlerden Mevlâna Köse Şemsü'd-dîn [3b] kim bu cümle tarih-i hâlveti meşâyihindedir. Ve ammâ Hudâ-perver meczûblardan 'Alî Baba ve 'Abdullâh Veled ve cezebâtla merğûblardan Teke Baba [silsile-i] tarih-i nakşibendiyeden Emir Muhammed Neccârî Buhârî hâzretlerine 'aşâ-dâr olmuş Sulţân Bâyezîd Hân-ı Gâzî 'aşrında zuhûr itmiş iken yâ Sulţân Süleymân Hân-ı merhûmu'n evâhîr-i eyyâm-ı saltanatlarına dek mu'ammer olmakla bu hâkîre rü'yet-i didârı sa'âdeti sezâvâr olmuş Köse Maḥmûd Hâlife ve bunlarûn emşâli niçe meşâyih-i laḫife ki kimi bi'z-zât Gelibolu'dan zuhûra gelmişdür ve kimi Anadolî vilâyetlerinden geçüp ol maḫâm-ı şerîfde temekkünle merâtib-i 'âliyye vâşıl olmuş 'azîzlerdir *Ḳaddesa'llâhu esrârehum ve belliğ munâhu men zârehum* bu hâkîr mezârât-ı müteberrikelerini ziyâret itdikten şoñra henüz 'âlem-i fânide mevcûd bulunup sâbıku'z-zıkr Köse Şemsü'd-dînün oğlı İmâm Pir 'Alî Hâlifenu'n veled-i şulbîsi olup sene erbâ'a ve erba'în tis'ami [4a] târihine 'âlem-i mülke kadem başmış Vâlî bu *ilâ-yevminâ hâzâ* elli yedi yaşında bulup yine aşlâ kebâyirden hattâ şağâyirden bile kendülerden bir günâh şâdir olmayup ma'şûm idükleri tevâtüre yitişüp vilâyet-i mezbûrenün kibâr u şîğârî şehâdetleri şübût bulmuş ḳuṭbü'l-enâm gâvşü'l-'eyyâm ḫalkdan münḳaṭı' zamâ'ir-i kulûbe muṭṭalî' Ebu'l-hüdâ Şeyḫ Meḫemmed-i Dâğî ḳaddese sırrehu hâzretleri ki on altı yaşına girdükden berü bu târiḫe gelince ki kırık bir yıl olmuşdur hem vaḳtün namâzını tecdîd-i vuzûyla ḳıldukları ve bu zamâna dek ki altmış miḳdârî erba'în ḳıḫarmışlardur, her erba'în içindeki evḳât namâzını yaz u ḳış şovuk şudan ḡuşl-i âb-dest ile ḳıldukları herkese ma'lûm u haber-i meşhûr olup tevâtüre yitişmişdür [Li-müellifihî]

N'ola re's-i cebelde ḫıtsa maḫâm

Ḳuṭb-ı 'âlem Meḫemmed-i Dâğî

Aña ḫağ üsti bâğ olup ma'şûḳ

Zülf-i zülfini ḳıldı dil bağı

ḳışlası şiddet-i şitâdur. Anuñ âteş 'ışık ve cezbe yaylağı meger ey [4b] dil ricâl yâdındur ki ḳırupdur musahhâr ırmağı 'ale'l-ḫuşûş on beş yıl ḳarîbdür ki ekser-i erba'îni Gelibolu'dan bir menzil-i ba'îd Bâyezîdli dimekle meşhûr bir ḳarye muḳâbilinde ḳıḫarup yüksek ḫağda hem bir ḫaş ḳovuğında 'ibâdet iderler. Şiddet-i şitâda ḳarlar yağup 'umûmen şular toñar herkes yanar âteşi ḡülîstân taşavvur idüp Hâlifü'llâh gibi cân atar. Fe-emmâ 'azîz-i mumâ ileyh ne 'ömrinde bir kerre âteş yaḫup ışınmışdur ve ne ḡuşl ü vuzûsuna yitecek şuyını ısıtmışdur ve erba'îne girdüklerince rüstâyî nice eşḫâş ol maḫâma üşüp iltimâs-ı ḡün-â-ḡün ile ayağına düşüp secdevâr muntazım olan eyyâm-ı erba'îni yüz urmağla şoñradan eḫibbâsı tedârükiyle bir sûr binâ olunup oḳur şuyını iḳer daldılar ve ḳapıyı berkidüp 'ibâdet itdikçe aḡyârdan maḫfûz olmasını murâd idindiler. Fi'l-vâḳi' eyyâm-ı

erba'inde ol sūr içine girüp [5a] kapanurlar âhirine dek bir ferd ile iltifât u şohbet itmeyüp şitâ vü germâda böyle geçinür. [Li-mü'ellifihî]

Vâkı' â ekşer-i ricâl-i güzîn
Oldılar dâmen-i cebelde mekîn

Buz içinden vuzû ü gısl ammâ
Bir kerâmet degül mi mu'cez-âsâ

‘Ale'l-ğuşuş evvelâ pîr erba'ın za'fı birle zâtı pür-siddet ü ‘uzlet ve kanâ'atdır bu kerâmet bir özge hâletdir. *Faşl* ammâ keyfiyyet-i sülûkları bu vech ile olmışdur ki Kaştamonlı Şa' bân Efendi *zâde takvâhu* kendü hulefâsından ‘Alâü'd-dîn nâm merd-i sâliki Gelibolı'ya gönderdiler. Anda bir kâbil-i vücûd peydâ olmuşdur ki Pîr ‘Alî-zâde dimekle ma' rûfdur var amı añlayatur diyü buyurdular. Pes hâlife mûmaileyh Gelibolı'ya gelüp kenâr-ı şehre ‘aziz Tâğînün maħallesine qarib Çamlıca nâm câmi' de bir pîr ile buluşup zıkrü'llâhla meşgûl olmağda ‘azizün daħı mükâfîsine ol hâlifenün kalbi münhezib olmağla nice yıllar ol câmi' de tâ' at ü zıkrü'llâh ile qalmışlar [5b] hattâ râvînün rivâyeti üzre *ism-i evvel ve ism-i şânide* bir miqdâr rûzgâr geçürmişler ba' dehu mezbûr hâlife hacc-ı şerife müteveccih olup ol tarik-i hidâyet-refikde dâr-ı bekâya naql itmişler *revveha'llâhu rûhahu* ve ekşer-i fütûha bundan sonra nice yıllar yine ‘aziz-i müşârun ileyh zıkrü'llâha ve yıldan yıla niçe erba'inler çıkarup sûziş u âha meşgûl olurlar. Hattâ babaları eyyâm-ı Pîr ‘Alî Hâlife vefâtundan sonra maħalle halkı ‘azizün mübârek ayağına düşüp elbette imâmetünizle bizi teşrif buyuruñ diyü recâ itmeleriyle berây-ı havâtır nî âyet muqaddemâ birkaç yıl imâm olmuşlar . Lâkin ehl-i maħalleyi tesellî itdükden sonra istigfâ idüp imâmete kâdir degülem diyü çekilmişler ve bi'l-cümle ‘aziz-i hüve mezkûr otuz yıl bu ortalıkda nefis-i şehrdaki zâviyesinde ve Çamlıca câmi' inde ism-i şâlişi ve ism-i râbî'i tekmi iderler. Ya' nî ki bu mâ-beyndeki merâtibi daħı görüp kaţ' -ı derecât semtlerine giderler ve nice yıllardan sonra *ism-i hâmisî ve ism-i [6a]* sâdisi iştiğâl ile ma'lûm idiniyorlar. Ya' nî ki o maħâmât-ı ‘aliyyeye daħı ‘uruc idüp terakķî buyururlar. Bir tarik ile ism-i şâliş şuglünde iken ve esrâr-ı cihât-ı sitte herâyine murâd hâtır-ı ‘âtırlarında gün gibi nümâyân iken sâbiķü'z-zıkr Şeyh Şa' bân Efendi ki Hâlvetilerin ulularındandır. ‘Âlem-i bekâya naql itmek şadedinde mürîdlerinden ... nâm şahsuñ yüzine bakup Gelibolı'da Pîr ‘Alî hâlife oğlı Muhyiddîn-nâm hâlifemüz vardır. Hem bizüm icâzetümüzle bu mektûbı anlara ulaşırsun da bu tarikile bir miqdâr behremend ol diyü buyurdular. İsm-i sâbi'î daħı bu vechile irsâl kıılurlar ve bi'l-cümle şahs-ı mürîd Gelibolı'ya gelür. Bi-hikmeti'llâh tokşan miqdârı maħallâtından bilâ-işâret ‘azizün maħallesine toğrular ve evvel mülâkat idüp ‘azizi su'âl eyledüğü yine ‘azizün zât-ı şerifi olur. Ya' nî ki bu şehre Pîr ‘Alî Hâlife-zâde Muhyi'd-dîn Efendi kimdür? diyü şorar anlar daħı gelün gösterelüm diyü râh-nümâ olurlar ve câmi' -i [6b] mezbûra iletüp edeb ile önlerine diz çöküp “hizmet nedür buyruñ” dirler. Mürîd-i mezbûr görür ki kendüldür. Şa' bân Efendinün selâmını ve varaşasını teslim ider kendüsü daħı ‘azizün zât-ı şerifi mıkânâfîsine hadid gibi meczûb olup aşlâ hidmetlerinden mufâraķata kâdir ola. Mine'l-kışşa şeyhleri Şa' bân Efendidür ki iki vechile irşâd buyurmuşlardır. Evvelâ tarik-i hacc-ı şerifde fevt olan ‘Alâü'd-dîn hâlifedir. Şânisi ism-i şerifle vefâtları haberinün vuşûli hâletindeki işâretdür ve ism-i sâbi' gelince esmâ'-i sittede iştiğâlleri yirmi beş yılda vâkı' olmuş ve yidinci ismde beş yıl miqdârı mücâhede kıilup cem'ân otuz yılda şâhib-taşarruf olmuşlar ve cümle murâdlarına vâsil olup kümmelîn taşarrufâtına kudret bulmuşlar ve bi'l-cümle gün günden ahıbbâ çoğalmış ve etrâf u cevânibinden nüzür gelmeye başlayup cem' iyyet-i hâtırları [7a] tağılmış. Âhirü'l-emr bu maķûle keşret ü izdihâmdan muţtaribü'l-hâl olup şehrdan göçüp Ece-âbâd nâm nâhiyenün yolu üzerinde vâkı' Bâyezîdli nâm kıarye muķâbilinde âvâz işidilmeyecek deñlü ba' id yirde ğuşuşân **Kıldü'l-bahr** kal' asınuñ mâ-verâsında aķan **mefâriz deñizi** nâm bahr

göründüğü mürtefi‘ tağ eteğinde bir taş kovuğu bulurlar ve anı ta‘zîl ü tathîr itdürüp ol ma‘kâmıda erba‘în çıkarmağa meşgûl olurlar ki halkdan ‘uzletlerinden sonra ihtiyâr itdükleri üç ma‘kâmı evveli budur. [Li-müellifihî]

Olmaz ey müdde‘î riyaıyla bu
Kişi tağ tepesinde ‘uzlet ide

Halka yâhûd firîb ü hîle için
Bir mücevvef taş içre halvet ide

Tağ başın bekleyen kişi çün şîr
Her ne isterse şaylu himmet ide

Seng içre güher tûrur mekîn (Vezin ?)
Kim ki fehm eylemezse gâflet ide

Faşl fi'l-ma‘kâmâtî’s-şelâse ammâ ma‘kâmât-ı şelâseye bâ‘iş budur ki şehirden göçüp varup sâkin oldukları ma‘kâma Ma‘kâm-ı [7b] Evvel dinilir ki beyân olunan köye qarîb yirdedir. Fe-emmâ ‘azizüñ zâviyesi ta‘zîl olup sâkin olmaları mu‘arrer oldukdan sonra ehibbâdan biri su‘âl eylediler ki bu ma‘halde a‘kar şucağız lâzımdur ol olmayacak temkînüñüz temekkünüñüz müşkil degül midür?. Pes ‘azîz-i mûmâ-ileyh mübârek ellerindeki ‘aşâ ile bir taş gösterdiler. Bunu kalduruñ bi-‘inâyeti ‘llâh bir şucağız zuhûrı fehm eylerin diyü buyurdılar. Fi’l-vâkı‘ ol taşı kaldurup bir miqdâr kazdukları gibi bir la‘îf ü lezîz şucağız zâhir oldı. Her gören ‘azizüñ bu kerâmetini ta‘accübe kaldı. Lâkin kırk elli adım miqdârı zâviyeden ırağ olmakla erba‘în âhîrlerindeki âb-dest ve gûsle gelürlerdi. Bir uğurdan yürüyüp varmalarına mecâl olmayup yidi sekiz yirde oturağ taşları vaz‘ olup kemâl-i za‘fdan her birinde bir miqdâr ne an diñlenmekle şuyuñ başına kalurlardı. Pes niçe bülbüller ol ma‘halde tâ‘at ü ‘ibâdete meşgûl olup [8a] niçe niçe erba‘înler çıkarduklarında tünd-hû zîst-rû ‘avâm ve rûstâyîlerden ve erba‘în midüğünü bilmeyen hayvânâtdan niçeler gâh gûsl hâlinde ve gâh vuzû hâlinde ve gâh varup gelmek eşnâsında ‘azizi bulurdu ve du‘â vü şenâsında istimdâdla dünyâ kelâmı söyledüp erba‘în ya‘nî yüz dürürlerdi (?). Hîç bir vech ile def‘i tedârük olunmadı ve kırk elli adım yirüñ sûr içine alınmasına ehibbâyâ teklîf mâlâ-yu‘tağdur diyü ol ma‘kâmıdan ferağât ve riħlet ulı görildi. Fi’l-vâkı‘ cânib-i yemîn bir menzîl eymeni ba‘îd yirde birağur. Kulle-i cebelden iner şucağız buldılar. ‘Ale’l-huşûş sûr içine alınması mümkün bir mu‘taħce bir yirceğizde vâkı‘ olmağıla ehibbâ envâ‘-ı iftiħarla dâmen der-miyân idüp zâviye ve sûr binâsına meşgûl oldılar. Fi’l-vâkı‘ az zamânda bir zâviye yaptılar ki ‘azizüñ vücûdı gevherine kân gibi oldı. Bir sûr ta‘mîr kıldılar ki genc-i zâtüñ tılsım-ı [8b] definesine hısn-ı haşin gibi görindi. Pes bu ma‘kâma Ma‘kâm-ı Şânî diyü ad virildi ki el-ân nice zamândır ki anda temekkün itdiler. Rûstâyî ağıyâr hüçümünden nev‘an hâlâş olup gıtdiler. Ba‘zı zamân olur ki âhîr-i erba‘înine dek kırk gün temâm kapusını ardından bend iderler ve kendüleri tâ‘at ü ‘ibâdet tarîkine sâlik olup ‘âlem-i âhîre giderler bu tarikle nice erba‘înler çıkardılar. Hadâyık-ı İlâhî nev-bahârımuñ tahmîsini nûr u zeynden niçe niçe şumâr u bahâr behrelerin alup ma‘kâmât-ı evliyâ-yı kübrâ gün gündend irtifâ‘da oldılar. Ammâ ma‘kâm-ı şâlîse sebep budur ki ma‘kâm-ı evvelden şânîye varup a‘karşucağızı sûr içinde olmağıla temâm-ı tâ‘at ü ‘ibâdet cihetinden şafâlar kesb idüp ol ma‘halde âsâyîşe kanâ‘at imişler iken hikmet Hüdâ’nuñdır nesnede eş-şey’u la-yusnâ illâ ve kad yuselleş (İki kere yapılan şeyin üçlenmesi icap eder.) mazmûnı mu‘arrer olup her iki olan üç olmak ekşeriyâ vâkı‘ olmağıla [9a] gâh u bî-gâh yukarı kulle-i cebelden inüp ağan şunuñ yolu bozulur ol hînde görilmesi bozulan yirlerinüñ düzelmesi mümkün olmamağın ‘ale’l-huşûş yalnız bir gün şusuz ma‘halde qarârları muhâl mertebesinde idüğü ta‘ayyün bulmağın yine ol ma‘halden bir oğ atımı ba‘îd huşûşâ dâmen-i cebelde âşikâr u bedîd yirde bir a‘kar şucağız bulurlar. ‘Ale’l-fevz bir maħzen şekli âbgâh vaz‘ idüp ‘azizüñ derim evceğizini üstüne qururlar. Ya‘nî ol derim evi bir obadur ki dâ‘imâ

şavma' a kırbında kırılı gelmişdir ve mihmân çokca gelüp giceler kulübesinde anuñ içine qondurulmuşdur. Bu tarikle maqâm-ı şâliş peydâ idüp lâzım oldukça aña dağı naql iderler ol mağallüñ hâkini dağı cebîn-i mübârekleriyle müşerref buyurdular. [Nazm]

Ol velî şâhib-maqâmât olmağın
Oldı zâtıyla müşerref her maqâm
Çün merâtib kaç' in itse tañ midur
Mescididir kûh u hâmûn ve 's-selâm

Faşl fi-teveccühi 'ş-şeyh [9b] el-veliyyü ile 'ş-şavbi'l-'aliyyi işnâ ve elf şaferinde Bâb-ı Sa'âdet ağası Ğazanfer Ağa ki muqbil-i havâşş-ı muqarrebîn ve maqbûl-i şehriyâr-ı rûy-ı zemîndir bi'l-mukâtebât 'aziz anları oğullığa kabûl buyurmuşlar idi ve anlar dağı 'azizi baba idünüp bi'l-mürâselât bu fahrile mâ-bihi'l-iftihâr erkân-ı devlet olmuşlar idi. İttifâka ağa-yı müşârün ileyh bir maraz 'ârızı bâriz u eţibbâ anuñ 'ilâcında 'âciz olup âher-i maraz mütevellid olmasından havf iderler ve 'ilâc u devâ ile nef kıabil idüğünü iş'âr kılırlar müşârün-ileyh ağa dağı ekşer-i menabât ve marzâya vârid olan hayâlâtta 'azizi görürler yümn-i maqdemleri şifâya bâ' iş olmasını göñül 'âleminde muhaqqâk ve muqarrer bilürler. Lâkin kendüleri marîz u bîmâr u hîdemât-ı muhafazayı bâb-ı sa'âdete fermân-ber-dâr huşûş cenâb-ı padişahiden mufârahatleri düşvâr ve istîzân u isticâzeleri hilâf-ı 'âdet-i hudâvendigâr olmağıla bi'z-zarûret 'azizün mübârek hâk-i pâyine yüz urup [10a] ve hezâr ilhâh u ibrâm ve tazarru'ât-ı 'ubûdiyyet-fercâm ile bir mektûb yazup evvelen nâm-ı pâk-i Kirdgârı şâniyen habîb-i hudâ vü sulţân-ı enbiyâ olan Aşmed-i muhtârı şâlişen ervâh-ı evliyâ-yı kirâm u çâr yârî râbî'an mâ-beynlerinde vâkı' olan haqq-ı ubuvvet ü nübüvvet-i mâ-bihi'l-iftihârî tezekkürle niçe kâsem ü eymân-ı gülâz u şidâd-ı müstahkem virüp şeyhleri Şa'bân Efendi merhûmuñ rûhına nice andlar u hezâr mü'essir sevgendler gönderüp 'aziz hazretlerine tâbî' bir müstakîl kapucı irsâl itdiler ve ellerin ayakların bûs idüp nice niyâz u recâ eylediler mektûb vâşıl olduğı gibi pây-ı taht-ı 'aliyye ya' nî ki dârü 'd-devlet-i Kostañiniyyeye teşrif buyurdılar ve kendülerle mülâkât idüp rü'yet-i cemâl-i bâ-kemâllerleriyle müşerref olduklarından şoñra eglendirilmeyüp Gelibolu cânibine 'avdetlerine sa'y-ı cemîl ideler ve eger izdiham-ı halkdan ictinâb u ibâları ve cenâb-ı salţanatı teşrifden ya' nî ki hazret-i hudâvendigârı muşâhabet-i laţife ile taltîfden istiğnâları [10b] muqarrer olursa aslâ kendülerle kimse mülâkât itmesün belki dârü 'd-devleti teşrifleri ekşer-i nâsa ma'lûm olmasun sa'âdetlü padişahumuz ki şâhib-i tab' -ı selîm sulţân Murâd han ibn-i sulţân Selîmdür. Mâ-beynlerinde 'aqd-i 'ubuvvet ve nübüvvet müstahkem iken anlar ile ri'âyet-i hâtîr-ı 'âtrlarında dağıka fevt itmesünler buluşmamak murâd olıcağ elbette buluşalum diyü ibrâm tarîkine gitmesünler diyü her huşûşa ağa-yı müşârün ileyh ta'ahhüd itmekle ve hadd-i zâtında 'aziz-i pâk-ı tînetün dervîşligi ve rahm u şefkati huşûşa ervâh-ı enbiyâ vü evliyâ ile virilen andlara kemâli ile i'tibâr u rağbeti muqarrer olduğdan mâ-'adâ hâlâ şeyhleri nâmına olan şahş-ı mürîd kim tab' u ahlâkı yukaruda beyân olınmışdur ve anlara muhâlefetleri merhûm Şa'bân Efendiye muhâlefet gibi menfûrlarıdır ol dağı iğrâz-ı dünyeviyyesine binâ'en teveccühlerini maşşûd idinmekle hâh nâ-hâh cânib-i birrîdendir [11a] devlete teveccüh buyurdılar ve 'inde'l-vüşûl ağa cânibinden tahliye olunan büyüt-ı mahfiyyede gizlü genc gibi pinhân oldılar. Ziyâfetleri maţbağ-ı 'âmire-i şehriyârîden ve ri'âyetleri cenâb-ı hudâvendigârîden mu'ayyen ü muqarrer olduğdan şoñra kendüler serây-ı 'âmireyi teşrif buyururlar ve ağa-yı nâmdâr u şîr-i veğâ-yı Ğazanfer-iştihâr gâyetde haste-hâl ve her cihetle bîmâr u bî-mecâl iken bu cânibden teveccühleri sâ'atinden şoñra rûz-be-rûz şakâmetleri şihhate mübeddel olmağıla üftân ü hîzân 'azizi qarşuladılar ve kendülerün hâş odalarına harem-i muhterem-i padişahî de dâhıldür sâyir meşâyihden ne kimse aña girmişdir ve ne duhûl itmesi kıbildür iltifâten ve ri'âyeten ol maqâma ilettiler ve şerîf ağalarınuñ meşâhiri ve ba'de def i'l-izdiham sâyir şağîr ü kebîri yüzlerin görmegi 'ayn-ı sa'âdet ve sözlerin işitmegi mahz-ı hidâyet bilüp [11b] birer

birer dest-bûsleriyle müşerref oldılar ve nuşh-ı sa'âdetmendleriyle şafâlar buldılar. Ba' de 'z-ziyâfet ve 'r-ri' âyete yine menzillerine geldiler. Erkân-ı devletden 'azîzüñ maqdem-i mübârekini tıyanlar mülâkât rağbetine ve mevâlf-i 'izâmdan bu ma'nâyı işidenler hâk-i pâyleriyle mübâhât 'izzetine egerçi kim sa'y-ı maqđür eylediler. Lâkin cenâb-ı saltanatdan izn hemân olmamağla bulışmak müyesser olmadı. Ancak bi'l-fi'l şeyhü'l-islâm ve ser-bülend-i 'ulemâ-yı a'lâm olan Bûstân-zâde Mehemmed Efendinüñ maqđûmları icâzet-i hâkâniyye ile bulışdı ve vâlid-i mâcîdleri tarafından 'azîz ile übüvvet ü nübüvvet 'ağdini tecđid itdi ve ol eşnâda rûz-ı cum'a gelüp 'azîz-i mûmâ ileyh tarîk-i mağfiden namâz-ı cum'ayı edâya varduğlarında vezîr-i râbî' Mehemmed Paşa ol câmi' de bulunup haberdâr olmağla sa'âdet-i ru'yet-i didârlarına bir dağı anlarsuz âvâr oldu. Ba' de zâlik [12a] bir def'a yine serây-ı 'âmiredeki mağall-i ma' hûda da' vet buyurıldı ve sa'âdetlü padişaha mülâkâtları maqşad-ı aqşâ idüğü tağkîk olındı. Lâkin marâz-ı zükâm zâhiren ve men'-i melik-i 'allâm bâtınan ol muvâşalata ruşsiyyet buyurmamağın şûreten vâkı' a mutâbîk temârüz itdiler ve ma'nâ bûm (?) sa'âdetlü padişahla bulışmağdan bulışmamamız size ve sâ'ir dostlara enfa'dur diyü ol recâyı kabûl itmediler. Fe-emmâ padişah-ı cihân fermân-rây-ı sâmi-mekân sülâle-i âli Osmân şâhib-kırân-ı kader-tüvân Zıllu'llâh-ı kazâ-cünbân a'nî bih hazret-i Sulţân Murâd Han bin Sulţân Selîm bin Sulţân Süleymân Han hadd-i zâtında meşâyihü mu'tekid ü muhibb olmağla kendüleri 'aşîk u 'azîzi süveydâlarında ma'sûk bulup bize lâzım olan anlara mütâba'atdür tekrâr vuşlat iltimâsı nev'an muhâlefetdür ibrâm buyurmadılar. Hattâ merâmları hâşıl olmaduğuna [12b] fi'l-cümle dil-teng olduğlarımız bile tıyurmadılar. Nihâyet bu vech ile bir varağa göndermişler ki mazmûn-ı şerîfi.

El-hamdü li'llâh berekât-ı maqdemünüñze pây-i tahtumuzu teşrîf itdüñüz. Huşûş ki serâ'irdeki serâyumuzdaki şulehâya muhibb ü mu'tekid olan havâş u muqarribîni kelâm-ı hidâyet-beyânüñuzla taltîf itdüñüz. Biz dağı hâlâ bu mertebe ka'at-ı mesâfe-i ba'ide ile vâkı' 'âlem-i şûri yakınlığını mağzâ şohbet-i vişâl bildük ve bu kurb-ı laţife kanâ'at idüp 'âkıbetini ittihâd şerefine dâll bildük. İmdi luţfuñuzdan mercûdur ki zülâl-i ittişâlden şimdi dil-teşne kalduğ ise ba' de-mâ 'aş-ı firâkle mütereddid olmayavuz. Bir dağı bu diyâr-ı hümâ gibi sâyir şaluñmaz. Bi-irâdeti'llâh vukû' bulursa bu serâb-ı vişâle mütereddid mürid-i 'aşânüñuzı sır-âb buyurmağda hazretünüñzi mütereddid bulmayavuz bâri bu kerre sâbıkdaki übüvvet ü nübüvvet 'ağdini tecđid ü te'kid buyurasuz ve nesâyih-i şerîfe ve murâdât-ı [13a] laţifeñüz her ne ise beyânı ile temhîd-i 'ahd-i ma' hûdi bu muhlişüñüze tıyurasuz ve 's-selâm. İntehî kelâm-ı mülkü'l-ikelâm.

Çünkü 'azîze ruq'a-i sulţaniyye vâşıl olur tahmîd ü taşliye vü du'âdan soñra bu mazmûn-ı şerîfi inhâ buyurur ki sâbıkdâ vâkı' olan atalık ve oğullık râbıtasına pây-best-i bezm-i elest ile bağlamış bir vâşıdadur. 'Âlem-i şûretde ilâ-yevmil-mi'âd te'kidî muqarrer u ba' de'l-mi'âd ilâ-ebedi'l-âbâd temhîdi emr-i muqarrerdür ve hadîs-i şerîf "*el-Ervûhu cünûdun mucennede fe-mâ ta'ârefe minhâ itelefe ve mâ tenâkere minhâ ihtelefe*" (Ruhlar saf saf dizilmiş askerlerdir.) mazmûn-ı laţifi ol ma'nâ ile müfesserdür ve neşâyih ne ise i'lâm olunmağ buyurulmuş öyle olsa mâdâm ki 'adâlet kılcı gâh elüñüzde gâh bilüñüzde ola. Cidden nuşh u pende muhtâc olmazsız ve murâdâtüñüz ne ise i'lâm idesiz diyü buyurulmuş. Bizüm dünyâ-yı fânide nâ-murâdlıkdan ğayrı murâdumuz yokdur diyü bir köhneçe şâl u 'abâmuz vardır. Bizden soñra bir bizüm [13b] gibi faķire dağı kifâyet itmekle bize ol dağı çokdur. Lâkin ba'zî bî-zûr u rez ve faķr u fâķa ile aħvâli mükedder nâ-murâdlar bu ğakîrden cenâb-ı saltanata du'â-nâmeler olurlar. Murâdları hâşıl olursa size ğayır du'âlar kıllurlar olmazsa bu faķire incinmezler virdüğüñ mektûba rağbet olunmadı dimezler. Pes mektûb virmekden dağı murâd hazretünüñzi şevâba ilkâdur ve anları kâdir olduķca irzâdur. Felâ-cerem ber-murâd olmaları ve olmamaları bu ğaķire heb birdür. Hattâ nâ-murâd olmaları bize râciħ bir yirdür. Zîrâ bir tarîkle ğalkuñ ibrâmından kırtuluruz kâğidumuz rağbet olunmaz diyü şoğumağuz zıkrü'llâha meşğûl oluruz. *Sümme 's-selâmu 'aleyküm mâdâme ğalbî ledeyküm*. Ammâ 'adâlet kılcı gâh elüñüzde ola buyurduğlarından murâdları ahyânen siyâset-i müsteħıķkân ve ğıyânet-kârândur ğeh kıliç ele

alınmak ‘uryâna mu‘ tâd olmağla bu ma‘ nâya delâleti zâhir ve gâh bilünüzde buyurdukları [14a] kaç‘ â‘ adâlet kılıcı yanuñuzdan cüdâ olmasun mefhûmı idügi kendülerle müşâfehетен tahkîk olunmağla sıhhati vü haqîkati gün gibi bâhirdür ve bi‘l-cümle ‘azîz-i mümâ ileyh bir tarîkle cenâb-ı saltanatı vedâ‘ iderler. Mu‘ atışân-ı zülâl-i vişâl olan ahhâbî nâlân u giryân qorlar giderler. Ba‘ dehu ağa-yı bâb-ı sa‘ âdet vedâ‘ı zuhûr ider. Evvelâ pâ-bûs-ı devlet ile kendüyi mesrûr ider. Gıbbe zâlik bunca mesâfe-i ba‘ ideden gelmelerine bâ‘ iş olup çekilen miñnetlerden ve bunca günler ‘ibâdet-hânelerinden cüdâ düşmekle mübtelâ oldukları meşakkatlerden istiğnâlar ve i‘tizâr u niyâz-ı bî-intihâ ile vâfir tazarru‘lar eyledi ve bundan âkdem niçe hidmetünüzde kuşûrumuz olduysa min-ba‘ d olmasun diyü söyledi. Ve‘l-hâşıl her ne buyurılırsa maqdûrumuz şarfı muhaqqıktır. Sâbıkdaki murâdâtunuz gibi mu‘ allel ve ne mu‘ avvağdur . Lâkin recâmuz budur ki dest-i hatt-ı şerîfünüz ile bir besmele yazup bize özün [14b] koyasuz min-ba‘ d nâm-ı şerîfünüzle gelecek mürâselâtı görüp şahîh ü saķîmi ma‘ lûm olmağcün bir mi‘yâr vaz‘ idesiz ki maķşûduñuz olanlar biline ve ri‘ âyetleri lâzimesi tedârük kılmı diyü mükerrer ibrâm itdükte ‘azîz-i mümâ ileyhün bi-vechi‘l-mu‘tâyeye eşrâfe nâme-i kelâm-ı mu‘ tâdları hey şakalı ağarası lafzı olmağla evvel hinde ağa-yı müşârün ileyhe latîfe yüzinden hitâb idüp hey şakalı ağarası hiç dest-i hat virilür mi ve bi-vech nâsa sû-i zannuñuza bâ‘ iş olup vebâle girilür mi ki benüm gibi tağ başında sâkin vâlih ü bî-haber huşûşâ *divâne-râ kalem nîst* manzarına mazhar bir dervîş-i dil-rîş-i muhakkar geh gâh olur bir kalem bir yıl kullanırım kaç‘ ma elüm degmez ve gâh hâzır bulunan ehibbâ kalemı yonar ol hidmet kemâl-i hayretten benüm elümden gelmez. Pes ne vech ile size numûne virebilirüz ki her iki satrumuzuñ [15a] birbirine uyması muhâldür huşûşâ hayrân u veleh hâletinde yazılan hattıñ âhère teşebbühi fâsid hayâldür. Lâkin size nümûdâr bir güftâr-ı âbdâr-ı betriñe (?) çünki hattımuza ri‘ âyetünüz bize muhabbetdendir. Bizüm hattımuza beñzeyen yazulara daķı rağbetünüz yine bize meveddetendir. Farazâ virilen mektûb bizüm kalemümüz birle olmasa rağbetle cemîl bulursuz ammâ iğmâz itdüğünüz taķdırcı kendünizi sevâbdan mahrûm kılırsuz evlâsı budur ki her mektûbla gelen nâ-murâdı söndürüp me‘cûr olasuz ve ‘inde‘n-nâs ahlâķ-ı hasene ile meşhûr olup meşkûr olasuz yoksa bizüm gibi vâlih ü ser-gerdân ve tağlar başında bî-ser ü sâmân olan şahşuñ hemvâr hattı nâ-hemvâr olur. Hattâ efkârı perîşân olduķı gibi raķamı daķı müşevveşü‘l-âşâr olur diyü şâfi cevâb virdiler ve cümlesini vedâ‘ idüp vañan-ı aşlîde [15b] ki maķâmlarına teveccüh buyurdular tahkîk ammâ ba‘ z-ı bî-idrâkler zamâne meşâyihine sû-i zann idüp şeyh olan ehl-i dünyâ kapularını gezmez ve şavma‘asından dūr olup bir kadem taşra çıkmaz diyü ta‘ nlar iderler. Hattâ nice müridlerini bile tarîķ-i i‘tikâddan döndürürler. Pes ‘azîz Tâķî hakkında daķı bu ma‘ nâ ba‘ z bî-‘aķllardan şâdir olmuş kendüler mücerred ağa talebiyle der-i devlete gitdüklerine ‘umûmen Gelibolı halkından renciş ü elem mütebâdir olmuş. Lâkin meşâyih-i selef ve evliyâ-yı şâhib-seref daķı bu vechle sülûk itmîşlerdür ve zamânlarında vâķı‘ olan mülûk ü vüzerâ kapularına da‘vet olındukça varmışlardur. Cümleden biri hüccetü‘l-İslâm imâm Muhammed-i Ğazâlî gibi hümâm ol ‘aşrdaki halka hattâ meşâhir ü vüzerâ da‘vet itdüķçe gitmişlerdür ve bu mazmûnı ba‘ zı müellefâtlarında [16a] iş‘âr buyurmuşlardur kezâlik evliyâ-yı ‘uşşâķın zî-şân-ı ma‘ lûmı hazret-i Mevlânâ Celâle‘d-dîn-i Rûmî *kuddise sırruhu* da‘vetle Sultân ‘Alâ‘ü‘d-dîn meclisine varurlardı. Hattâ bilâ-da‘vetin Mu‘ inü‘d-dîn Pervâne nâm mühr-dârına ‘azîmet buyururlardı ki bu huşûş ba‘ z enfâs-ı müteberrike-i manzûmelerinden ma‘ lûmdur ve Mu‘ inü‘d-dîn Pervâne mu‘ tekid-i evliyâ olmaķla kendüler medâyihin itdükleri mefhûmdur. İmdi kapu ağası Mu‘ inü‘d-dîn mühr-dâr maķâmında daķı dutılsa yine ‘azîzün bi‘z-zât anların ziyâretine teveccühle kerâmetlerine zarar virmez ve bu sırr-ı mahfîdür bilen bilür bilmeyen bilmez. Ba‘de zâlik egerçi ki ‘azîz-i mümâ ileyh izhârı kerâmâtle muķayyed degüllerdür. Fe-emmâ rivâyât-ı şahîhâ ile şâbit olan kerâmetlerinin naķli emr-i mühimdür. Zîrâ ki ol hazrete muķarrebîn havâş [16b] olanlardan evvelâ Mevlânâ Muşlihi‘d-dîn Şıdķî şâniyen Vâ‘ iz Hâcî Hâlifê şâlisen Dervîş Hüseyn-i Handân râbî‘an Hüseyn bin Haydar rivâyetleriyle naķli hadd-i tevâtüre yitişmiş kerâmât-ı şahîhâ vardur ki añları beyân idelüm. Sâyirini ‘alâ hâlihi terk idüp gidelüm ammâ şol kerâmât ki da‘vet-i sebâsib mâlik olan ve Şeyh Abdü‘l-ķâdir-i Geylanî kuddise sırruhu tarîķine sâlik Mevlâna Müslihi‘d-din Şıdķî naķl eylemişdür.

Kerâmât-ı ûlâ budur ki ‘azîz ile uhuvvet mertebelerinde sevişüp şavma‘asında bile yatıp kalmak müyesser olmakla bir gece ol hâzrete mihmân olmuşlar ve ba‘de’l-muşâhebe beşeriyet muktezâsınca bir miqdâr hâba varmışlar egerçi ki ‘azîz-i müşârün ileyh on altı yaşından berü kuşak çözmek ve sâyir nâs gibi ayağ uzadup yatmak [17a] kırk bir yıl imiş ki vâkı‘ olmamış . Lâkin za‘îf-i vâcibü-r-ri‘âyesi ol tarîki meslûk tutup uyduktan sonra nişfü’l-leylde uyanur ‘azîzi seccâ[de]sinde göremez ‘acebâ taşra mı çıktılar ola diyü kâlfâr efrâf u cevânibini yoklar şavma‘anuñ her köşesini teccüssüs ider hergiz ‘azîzden eşer göremez ve ammâ kapuyı yokladıkda kemâ fi‘l-evvel mesned mesdûd u mucaffel bulur. Ta‘accüb-künân beyne’nevem ve’l-yağâza tekrâr ser-gerdân iken gözün açar. Ne görse kim ‘azîz seccâdesinde oturmuş cemâlinden nûr akar. Bî-ihtiyâr kâlfup kanda idüñüz diyü şordukda yabanda degüldüm diyü cevâb viridi. Bunuñ bigileri şoricı olmañ diyü buyururlar. Kerâmât-ı şâniye Bir şeb mezbûr Şıdkî Efendi ‘azîz-i mumâ ileyh Sebâsib da‘vetine musahhâr olan mulûk-ı ‘asâkir u ‘avânî [17b] ile gönderür. Elbette varuñ ‘azîze görünüñ diyü tenbîh kıılır ve irtesi kendüler dañı imtiñânen *lâ-inkâren velâkin li-yeğma‘in* kalbî naşşımuñ mazmûnını i‘lânen ‘azîz kulle-i cebeldeki mağâmına çekilür. Pes hîn-i mülâkâtda mu‘ânağa iderler ve hâl u hâtır tefahhuşını ki gâyete irgürürler. Hemânâ ‘azîz-i vâşıl taqdîr-i kelâmla sâha-i mağşûda dâhil olup hay Şıdkî Efendi bu şeb bize gönderüñüz leşker ne garîb ‘asker olur ve ekşerî başlarına yalanlar şarunup gören âdem dehşet? virür diyü beyân itdüklerinde mezbûr Şıdkî Efendi hayret alır ve hâk-i pâyine yüzler sürüp şeref âhîr hâşıl kıılır. Ba‘dehu müellif-i hakîre takrîr idüp Sebâsib da‘vetinde İmâm ‘Alî *kerrema’llahu vechehu ahzar u afâyinü’l müttekiyn bi’l-taâbîn* buyurup bu zaman yılan şarındığına ki iş‘âr buyurmışlardır ‘Azîz cümleden ol [18a] mazmûnı mükâşefe kııldılar diyü ta‘bir eyledi.

Kerâmât-ı şâlişe havâşş-ı aşhâbuñ ekşerinden fe-emmâ eşahhı yine Mevlânâ Şıdkîden menkûl bir kerâmet-i ‘uzmâ dañı budur ki ekşer-i nâssa ma‘lûmdur ve ol şehride bu sırrı bilmez kimse var ise ma‘dûmdur ki bir şeb ‘azîz Çamlıca Câmî‘inde yatsu namâzını kıldukdan sonra şavma‘sına teveccühle taşra çıkarlar ve câmî‘-i mezbûr imâmı ile müşâhabet iderek eglenürler. Bu hâletde Gelibolu yayabaşlarından Hasan nâm yayabaşı ve ‘acemiyândan dört nefer yoldaşı kol tolaşarak çıkagelürler imâm-ı mezbûr kapısı önünde bulunmağla içerü gider ‘azîz taşrada kalup bu zamânda taşrada neylersün diyü tutarlar yayabaşı ibrâm ile ‘iyâzen bi’llah ‘azîzi aşâğı alurlar. Her çend içlerinden bir ‘âkilce oğlan recâ ider. Bu kişi döğilecek âdeme beñzemez diyü ‘afvını temennâ ider. Aşlâ müfîd olmaz şağş-ı merkûm ‘inâdından dönmez. Âhîr-i kâr [18b] birkaç degnek ururlar ba‘dehu şaliverirler. Lâkin ‘azîz kâlfduğı gibi yayabaşınıñ dizin öper size zağmet oldı diyü i‘tizâr ider irtesi ki bu hâdişe tıyılır mezbûr yayabaşı ve oğlanlar ‘azîze çarb-ı elîm itdükleri işidilür her kişi âyâne vechle cezâların bulalar. ‘Acebâ ne tarîkle helâk olalar diyü teccüssüsde iken on sekiz günden sonra mezbûr yayabaşı nerdübândan düşer başı yarılıp beynisi tağılıp lâşesine havâdiş-i merg gurâbları üşer. Üç sâ‘at miqdârı inleyerek cân virür ve yine ol haftanuñ içinde ol oğlanlaruñ üçü de ma‘ûn olup birbiri ardınca vefât iderler ancak ol mâni‘ olan oğlan kalur. Az zamânda beyne’l-akrân ka‘-ı merâtible imtiyâz bulur ve ammâ müşârün ileyh Şıdkî Efendi didiler ki ben ‘azîze şordum. Ne ‘aceb ki ‘afv buyurmayasız diyü gâvrına yitişmek kaşd itdüm buyurdılar ki def‘i mümkün olmadı ve atılan kazâ nâveki [19a] dönmedi. Gözüm önünde melâ’ike-i ‘azâb birer birer âvâz eyler *huzûhu fe-gullûhu summe’l-cahîm şallahu* diyerek esfele indiler diyü söyledi. Bedîhaten [Li-mü’ellifihî]

Merd-i hağ-bîne çarb uran süfehâ
Cânını düzağa atarsa revâ

Vâşıl-ı hağka kim ki el uzadur
Yıkılır cismi mülki ser-tâ-pâ

ammâ şol kerâmât ki Vâ' iz Hâcî Halife lisânından menkûldür evvelkisi budur ki mezbûr Hâcî Halife nice zamân kendüleri inkârla sûtî-i zann idüp kitâblarımızda terk-i cemâ' at mağz-ı cürm u haşâdır şehriñ mesâcid u cevâmî' i koyup tağ depesine çıkmak mücerred şöret ü riyâdır diyünce ta' nlar u hâleller idüp ' âkıbet varayın bârî kendüyi ilzâm ideyin diyü merkebine kitâbların yükledüp seher zamânında muqaddemce mağâm-ı ' azîze gelür şavma' ası içinden cemâ' at-ı keşîreden tevhid şadâların işidir ' acebâ mihmânları mı var ola diyü inüp kapuda oturup [19b] müstemî' olurken ol âvâze nâ-peydâ olur. Bu hâletde ' azîz dağı teccid-i vuzû niyyetine hüveydâ olur ve mezbûr vâ' izi görüp ba' de'l-muşâfâha şavma' asına teklîf ider. Kendüsi ' âdet-i kadîmesi üzere gusli vuzûya gider. Fe-emmâ ol gelince vâ' izi hayret alır ki ' acebâ bu tevhid idenler kimler idi ve kanda gitmişlerdir. Yoksa melekler veyâhûd perileri idi ki kendüleri pinhân itmişlerdir diyüp tûrurken ' azîz gelür şabâh namâzını edâ kırlurlar ve okuyacakların okurlar. Ba' dehu vâ' iz-i mezbûr kelâma ferce bulup bu haşîr seher zamânından muqaddemce geldüm idi ve şu maqûle tevhid şadâlarını istimâ' kıldum idi. Hâlâ ol cemâ' at niçe olmuşdur. Şavma' anuñ hod âher kapısı yok. Pes anlar bizden çıkmışdur didükde bizüm gibi târik-i (?) cemâ' atde tevhid ü cemâ' at neyler. Belki hayâlünüzdür ola buyurdular. Ammâ kadd-i ham-geştelermüzden çıkan mükâşefe sihâmı ile bağrını [20a] deldiler. Fî'l-hâl hâk-i pâyine yüzler sürdi. İ' tiğâd-ı pâkle mürîd olup teşnî' ât-ı şâbîkadan tevbe ve inâbet kıldı. [Lî-mü'ellifihî]

Kendüye yâr olan xuln Mevlâ
Yârsız qor mı tağ tepesinde dilâ

Kûh u deşt evliyâya hep birdür
Bulur anlar biri birin tenhâ

Çend ervâh hod gürûh gürûh
Anlaruñla olur şabâh u mesâ

İkincisi: Yine ol gün edâ'u'ş-şalâtdan sonra ba'z züvvâr dağı gelürler. ' Azîzüñ ' âdet-i me'lûfesi uzun kalîl u keşîr mâ-hazar tenâvüline müterakkib olurlar. Bu hinde dört beş cenâh-ı serçe pervâz iderek gelürler. ' Azîz'üñ kimi başına kimi eline ve kimi dizine konup cemâline nazâr kırlurlar. Der-' aqab üç dört re's cîrâncıklar dağı gelürler. Anlar dağı cîrânuz da' vâsıyla gâh sürinüp gâh mübârek ellerin yalayup didârına baqar. Felâ-cerem vâ' iz-i mezbûri hayret alır. ' Âkıbet bu remzün hikmetini istifsâr kırup bunlar vuşûş [20b] u tûyür bizden firâr iderler. Fe-emmâ Hazretünüze müvânesetlerini âşkâr iderler didükde cevâb-ı bâ-şavâb bunlar âdemden kaçarlardı. Benüm gibi tağ delüsü lâ-ya' kıl sersemden ne kaçarlardı diyü buyurdular.

O üçüncüsü: Bir şeb yine vâ' iz-i mezbûr ' azîzüñ za' fî olurlar. Kendüleri şavma' ada anlar muqâbilindeki şuffede yaturlar. Nısf-ı leyl geçdükden sonra şabâha dek kanat şakırdısından uyuyamadan ne kadar ki qaşd itdüm havfumdan gözlerüm yumamadum ammâ her gürûh ki gelürdi ' azîz-i mezbûr şavma' adan çıkar haberleşürdi. Ba' dehu mufârakat iderlerdi. Anlar dağı tayerân iderek giderlerdi diyü vâ' iz-i mezbûr mirâren taqrîr itmişdür. Mu' temedü'l-kavl bir ehl-i ' ilm olmağla bâ-huşûş bu maqûle kerâmât inkârı şuyû' bulmağla şîhhatinde şübhe kalmışdur. Ammâ şol kerâmâta ki Dervîş Hüseyin-i Hândân [21a] rivâyet itmişdür: Evveli budur ki ' azîz-i mezbûr şol zamân ki re's-i cebeldeki Mağâm-ı Evveli buldı, ahıbbâ vü aşhâbına tahtîrini buyurdu. Ba' de't-ta' zîl bir iki ay miğdârı ol mağalde tâ' at-ı hidâyet-delîl itdüklerinden sonra bir gün ki kendüleri terâş itmege vardum. Dağı hizmet var ise buyuruñ diyü hâk-i pâyine yüz urdum. Zîrâ nice yıllar hâşşaten terâşçıları oldum ve sa' âdet-i hizmetlerini dağı devlet-i uhuvvet buldum. Felâ-cerem baña hitâb idüp şu mağalden her gice bir kâfir inîldisi işidilür. Gâlibâ hâlî yir degül gibi gelür. Elbette yoklaması lâzımdır görüñ diyü buyurdular. Ol mağalde sâbîkan bir kâfir medfûn

idüğünü tıyurdular. Fi'l-hâl imtişâlen li'l-emri'l-âli çapa ve kürek götürdük. Gösterdikleri maḥalli bir adım boyunca kazduk. Fi'l-vâkı' bir kâbile kâmil bir âdem kemükleri [21b] çıkarup ta'zîl ü taḥîr itdük. Hâlâ ki ol maḥûle yirde müvellî defîni veyâhûd bir tarıkle fevt olup anda kalması 'aḳla muvâfiḳ degüldi. [Li-münşüihî]

Tâ 'arşa nazar kılan hünerver
Bilmez mi definesin zemînüñ

Andan işidüp enîn dinledüñ (?)
Küfrin bile bildüre kemînüñ

Nâ-bâke (?) sezâ olur mı şüfi
Âyinesi zât-ı müsta'inüñ

Şânîsi: Sekiz tokuz yıl muḳaddem hizmet-i padişahî ile Ḥasan Ağa nâm mîr-âhûr-ı şaġîr ki Gelibolı'ya geldi. 'Azîzün evşâf-ı ḥasenesini işidüp cenâb-ı saltanata bildürdi. Derhâl sa'âdetlü padişah tarafından memhûr mektûb ile yigirmi dört biñ naḳd aḳçe in'âm gelmekle du'â-yı müşârun ileyh şâd u ḥandân olup Ḥândân-ı mesfûri çağırır, bizi 'azîze alup gitmek gereksin diyü minnet kılar. Lakin dervîş-i mezbûr ḳable'l-istîzân sizi iline (?) müzeyyen ve bu maḥûle [22a] in'âm ḳabûl ideceklerini anılayamazsun hele muḳaddemce varayın getir dirlerse size reh-nümâ olayın diyü çekilür gider. 'Azîze varup vâkı' hâli i'âm ider. Fe-emmâ ḥazretüñ ḫab'-ı laḫfî muġber olur. Ol aḳçanuñ ve Mîr-âhûruñ bunda gelmesine rızâm yoḳdur diyü buyurur. Bu hâl üzere şabâḫa ḳalurlar. Şeherden bir def a daḫı tazarru' idelüm diyü aḫıbbâsı ḳavl u ḳarâr kılarlar. Fe-emmâ öte cânibde Mîr-âhûr şabr itmez ve zamâne şeyḫlerinden bu deñlü in'âmı kim ḳabûl eylemez ḳarşularsa 'acebdür diyü ehlu'llâha töhmet me'âyibinden ictinâb kılmaz hattâ bir ehl-i vukûf ve ol yollaruñ deḳâyıḳını bilmekle mevşûf âdemi ḳulaġuz tıutup aḫşamdan yel mumlarıyla 'azîmet ider ma'a-hâzâ 'azîzün dest-i reddi kendüyi ve in'âmı ol maḥalle yaḳlaşdurmaz gözlerinüñ başıreti bağlanup ḫilâf-ı semte giderler üç sâ'atlik mesâfeyi şabâḫa [22b] dek tolaşup yollarını bi'l-küllîye güm iderler. İrtesi ki yine şabâḫ olur eḫıbbâsı 'azîzün ḫuzûrında müctemî' olur ve her biri tazarru' idüp Mîr-âhûruñ reddi ulü'l-emre 'adem-i itâ'atdür. Gönderilen in'âm cenâb-ı saltanatdan ḫâzîruñuza 'arz-ı muḫabbetdür rızâ virün gelsünler. Nihâyet getürdükleri in'âmıñ ḳabûlını size ibrâm itmesünler didükde 'azîzden ruḫşat olur. Fi'l-hâl Mîr-âhûruñ ḳulaġuzı yol ḳanda idüğünü tedârük kılar. [Li-mü'ellifihî]

Her kimi merd-i Ḥudâ sevse ḳabûl eylese
'İzz ü sa'âdet anuñ zâtını iḳbâl ider

Sevmedügi kimseler her nice sa'y eylese
Her ne yola düşse ol revâmı imhâl ider (Vezin ?)

İznsüz olmaz begüm vuşlat-ı merd-i Ḥudâ
Bu sözi tekzîb iden kendüni idlâl ider

Olsa icâret velî baḫtile tâlî' seni
Şevḳ ile ikrâmla ḳarşular iclâl ider

Ve bi'l-cümle ne ḫâlse gelürler nâme-i padişahî 'azîze [23a] virürler ki maẓmûmı bizi du'âdan unutmañ ve bu cânibe müte'alliḳ murâdâtuñuz var ise şifârîşini dirîġ itmeñ. Pes 'azîz vâşıl-ı ḫalvet-serây-ı maẓmûna dâḫil

olup biz dâ'imâ cenâb-ı saltanata du'âdayız egerçi ki halkdan mücenneb ü ibâdeyiz. Lâkin bize akçe teklif itmeñüz revâ degüldür. İbrâm iderseñiz bildüm ki maşşûduñuz du'â degüldür diyü cevâb-ı kaţ'î buyurmağla Mîrâhûr-ı mezbûr du'â-yı hayrın alup döner gider. Mâ-vaqa'a sa'âdetlü padişah cenâbına 'arz idüp tekrâr emr-i şerîfleri vârid olmağın Gelibolu fuqarâsına tevzi' ider. Fe-emmâ mezbûr Mîr-âhûr on yıla varmadın Rûm ili begler begligiyle şâd-kâm olur. Beyne'l-aqrân kenâre beglerbegi olması muhâl 'add olunurken 'azizüñ du'â-yı hayrı sebebi ile az zamânda bu deñlü merâtib kaţ' idüp ta'ayyün bulur ki ol Hâsan Paşa sene ihdâ ve elf târîhinde Rûm ili beglerbegliginden 'azl ü 'özrlle Temeşvara varan mîr-i [23b] mîrân-ı mülk-ârâdur. Üçincisi 'aziz-i mümtâz vü murtâz-ı ser-efrâz zıkr olunan yigirmi dört biñ akçe in'âmî kabûl itmedükde havâş aşhâbından Taқыacı Aħmed nâm faķır izhâr-ı hırş-ı keşir idüp kendüler almazlarsa bize virsünler bu tarîkle muzâyaqamızı def' itsünler diyü mezbûr Dervîş Hândân'la haber gönderdükde 'azizüñ mizâc-ı laţifleri mükedder olur. Hattâ âşâr-ı ğâzab 'arız şâniyen günden azher olur. İmdi varup diyesin ki anı mı isterler önüme bir kürek alup hegbesinüñ iki gözünü toprağla tolduram ve aħıbbâsınüñ cümlesini anun ağladuğına güldürem buyurmalarıyla ayına varmadan iki gözleri 'amelden kalur 'ayniyle nûrları muzmaħıl olur. Bi'l-âhîr pâ-yı taht-ı 'aliyyeye keħhâllere varup gözlerine tûmâr ider. Velâkin aşlâ müfid olmaz gözleri güm-geşte nûrını bir daħı bulmaz. Görür ki olmaz keħhâllere çapusundan [24a] iş oñmaz toğrulup yine 'azize gelür. Ma'lûl olduğundan bi'l-mele vâfir giryeler kılur. 'Âķıbet 'azizüñ rahmetine mazhar düşüp onuñ def' i niyyetine bir müstaķil erba'in çıkarur tâ ki mezbûrñ gözleri açılır ve evvelki gibi kemâliyle nûr u fer bulur

Râbi'i: Hâlâ ber-vech-i Mevlevîyyet ile Gelibolu'ya kâđi ve müftî olan Mevlânâ Bedrü'd-dîn Maħmûd Medħi ki 'ilm ü fażl ile ma' rûfdur bir gün akrabâsından dört beş kişi ile Dervîş Hândânı kuļağuz idinüp 'azizüñ ziyâretine müteveccih olurlar. Ammâ tağ başında sâkin bir faķirdür. Bizi ķoti kılıcaķ nesi olacaķdur bâri yimeklenüp gidelüm diyü bir miķdâr mâ-hazar ekl idüp giderler. Ya' nî ki aç kalmayacaķlayım tedârük iderler anı bilmezler ki ğayret-i mun'im-i mennâb velîlerini nâssa maħcûb eylemez. Dost-i ifâza-i Yezdân muķarrebân-ı hâzret olanlardan nevâle ve ni'met [24b] süfesini bi'l-küllîye götürmez. El-ķışsa yemeklerini yiyüp gelürler ve dest-bûsdan soñra hâzret-i şeyhle muşâhabete meşğûl olurlar bunlar bu hâlde iken ol havâlideki köylerüñ aĝniyâsından biri yidi nev' nefâyis getirür bi-tarîķi'n-nezr şavma'a çapusuna yitürür andan evvel daħı böyle hâl ve vâķı' olmış degülmüş. Ya' nî ki def' aten yedi sekiz cins nefâyis-i nezr gelmek taħaķķuķ bulmuş degülmüş.

Hâmisi: Yine bir gün gördüm ki bir büyük yılan 'azizle bizüm mâ-beynimizde nümâyân oldu. Hattâ bir zamân tevâķkuf idüp ne bî-nişân u ne revân oldu. Pes ben bende haylı havf itdüm ve tarîķ-i hirâs u firârla âher semte gitdüm. Fe-emmâ 'aziz benüm havfıma tebessüm buyurdılar ne ķorķarsın yabandan degüldür diyü evden idüğünü tıyurdılar ve yine ol eşnâlarda bir gün daħı gördüm ki seccâdeleri altından bir nesne cünbiş itdi anı gördüm ki bir büyük [25a] yılan kenâr-ı seccâdeden baş çıkarup 'azizüñ cemâline nazar kıldı ve rub' sâ' at miķdârı yine bî-nihân oldu ve ne gitdi kendülerden hikmetini su'âl itdükde bu yılan ol gün gördüğün yilandur geh ğâh 'ayân u ğâh nihândur ammâ lisân-ı hâl yönünden faķirle söyleşür bî-zebân iken rûmüz cihetinden dilleşür. Fe-emmâ hadd-i zâtında murdâr olmağın şavma'ada yatduğına rıza virmez ve 'işâret idüp var git didükçe gitdüğine kâ'ilüm görindüğinden ğam yimezin diyü keşf-i râz buyurdular ammâ Hüseyn bin Haydar rivâyet itdüĝi kerâmâtüñ evvelkisi budur ki mezbûr bu haķîre taķrîr itdi ve her ne vâķı' olmış ise kemâ-yanbaĝi ta' bîr itdi. Ya' nî şabâvet 'âleminde kendülerden birkaç kerre müştâķ olmışdum ve nice zamânlar mişâl ķaralayup kitâbet semtini öğrenmişdüm. Yevmen beyninde otuz yıl geçüp ben daħı kitâbeti [25b] neysen mensiyyen terk idüp hâlâ ki bir kitâbet virilse yazabilürdüm ola diyü hüsn-i zannla maħzen-i 'âmire kitâbetine 'azizden şefâ'at-nâme aldum ve der-i devlete varup ol kitâbetle muhaşşalü'l-merâm fe-emmâ hıdmet edâsına geldükde bir harf yazmağla kâdir olamadum her ne ķadar ki sa'y itdüm öğrenmesine bile liyâķat bulamadım. Âħîrü'l-emr kendülere vardum.

Ahvvâli ‘arz idüp niyâz u tazarru‘ la vâfir yalvardum pes gözüm yaşına merhâmet kıldılar ve bismi‘llâhla mübârek ellerine bir kalem aldılar ve tebessüm ederek bu haqîre şundılar. Hemân ki ol kâleme yapışdum. Fenn-i kitâbet ü hisâb ahvvâli dehenüme fetih oldu. İle‘l-ân ol hıdmete liyâkâtüm beyne‘l-emşâl gün gibi şöret buldı.

İkincisi: Yine bir gün zât-ı şerîflerini ziyâret kaşd idüp lâkin bir mâni‘ [26a] olup gelemedüğüme irtesi vardukdâ i‘tizâr itdim. ‘Azîzün kelâm-ı hikmet-encâmından kendümi terk idüp kendüm ya‘nî bu bendeye hitâb idüp ne ise dünki gün gelmemişsin gelmiş olsañ da beni bulamazduñ buyurduklarında küstağ bendelerinden olmağın gelmiş olsam kapuyı açar sizi şavma‘ada bulurdum diyince bulmasañ da beni bulmaz cesed-i bî- rûhı bulurduñ. Hâlâ ki havf u haşyetle kendüni yitürüp güm olurduñ buyurdılar. [Li-müellifihî]

Yârına yâr olanuñ cânı bulunmaz tende
Dâne-i kıymeti kâdir bâr-ı mudânan hüsn-i mende (?)

Ten ki cân meskenidür cân dağı cânân meni
Cân u cânân yitüren meskeni terk itseñ de

Cânuñı yoluña yitürsen ağıyâr ey dil (Vezin)
Güm iden gülşenini sâkin olur küllhanda

Üçüncüsü: Gelibolı mellâhlarından Hızır bin Çerâğ nâm [26b] re‘îs bir gice Qaradeñiz ‘ummânında limân bulamayıp ve şiddet-i bād-ı vezân ol deryâ-yı bî-kerânı kıyâmet-nişân idüp mezbûr re‘îs ve sâ‘ir yoldaşları âb-ı hayât-ı zindegâniden me‘yûs u nevmîz ve zûlmet içinde hay Mehemmed-i Tâğî Efendi gel yitiş bize Hızır ol ve bir limân tedârüki bizümçün sâhil-i necâta yol bul diyünce niçe nezrler itdüklerinde derhâl ‘azîz-i şâhib-hâl geminüñ baş yoldaşlarından birinüñ şeklinde zâhir olur. Bize bu mağalde bir limân bulurım diyü orsa poça diyürek gice qarañusunda kendüleri bir laţif limâna dâhil kılur irtesi ki söyleyüñ kağı yoldaş idi diyü sormuşlar aşlâ kim idüğünü bilmemişler. Hâlen ki ‘azîzi bilenler edâ onların edâsı idüğünü taḥkîk itmişler. Felâ-cerem şehre geldükleri gibi nezrlerini getürüp ‘arz eylemişler pes İbni Haydar ki re‘îs-i mezbûrdan kışşayı işidür bir gün beşâşeti hâlinde [27a] ‘azîzden mâ-cerâyı su‘âl kılur gâyetde kendülere refîk u maḥrem ü hem-râz u şadîk olmağın keşf-i râzla hikâyet iderler. Be-hey şakalı ağıarası ol Qaradeñiz ne gârib mücevvef deryâ olur diyü söylerler gördüm ki ol derdmendler muttaşıl beni çağırurlar sâ‘ir enbiyâ ve evliyâyı koyup benüm gibi za‘îfden mu‘âvenet umarlar ve bi‘l-cümle ıztırâbları nihâyetde ve kemâl-i harâretüm iltihâbları gâyetde baş yoldaşları birisi gibi vardum. Tekellümle delâlet idüp kendüleri bir limâna ulaşırdum diyü buyurdu. Anlarıñ taqrîrleri ‘azîzün ihtiyârına muvâfîk bulındı [Li-mü‘ellifihî]

Hızır-vaqtem diyene hâk ile deryâ birdir
Cûş-ı tûfân-ı havâdisden aña bîm olmaz

İşiden kimse giriftâr-ı belâmuz u bâdın
Keç serce iter (?) kendünde baḥr-ı lezîz olmaz

Emr ile baḥr-i velâyetde şinâverlik iden
Cümle deryâları nûş [itse] dehânı talmaz

Qabza-ı Hızır düşen rûz zararına
Pençe-i qahr [27b] ile kim riştesin anuñ bulmaz

Dördüncüsü: Yine İbrâhîm bin Burgazlum re'îsün evvelâ semendirek önünde gemisi anafor olur ne kadar ki çalışurlar hâlâş idemezler. 'Âkıbet yitiş yâ Mehemmed-i Tâgî diyü feryâda başlarlar pes gemicilerün bir şâlihi görür ki 'azîz-i mûmâ ileyh bi-şâşsihi mevc-i deryâ arasında gelür yitişür ol gemiyi dest-i himmetle anafor zahmetinden kırtarup kenâra düşürür anafor gemiciler ıstılâhında ol kıarığaylana dirler ki kıurı yirde çörçöpi döndürür yürür. Kezâlık deryâda gemiyi gird-âba düşürüp hâlâşı müşkil olur. Fe-emmâ hikmet-i Kırdgâr yine ol seferinde gelir. Kilîdü'l-baır didükleri hişâr önüne geldüklerinde gemileri delinüp tekrar feryâd iderler gûyâ ki mâ-meleklerini bâd-ı âhla berbâd iderler anda daıı 'azîz 'ayânen yitişür yitişürler dest-i himmetle ol deligi berkidürler ki

Beşincisi 'azîz-i müşârün ileyh mezbûr Hüseyin bin [28a] Haydar'a daıı maķâm-ı evvelde iken bir gûşe gösterür. Şu maķallde bir zışt-rû 'Arab şâhibi var ancak kıdem da' vâsın idüp bize mâ? olurdu. El-ĥamdü li'llâh bi-inâyeti'llâh henûz mundefî' oldu diyü buyurur. 'Acebâ cin tâyifesinden mi ola dinildükde o öyle gibi buyurdılar. Fi'l-vâķi' ol güne gelince maķâmıda ne kendüler ve ne gelenler münşerihü 'ş-şudür degüller idi öyle didüklerinden sonra cümlemize sürür sirâyet eyledi diyü bildürdiler.

Altıncısı: Üç dört yıl muķaddem Gelibolu halkı bi'd-defa'ât nice istiskâya çıkarlar. Her döndüklerince kıillet-i bârândan ġam u endûhla göz yaşlarından ĥâke nedâmet toĥmun ekerler. Lâkin müfid olmaz hiç kimse gök yüzünden rahmet âşârı görmez. 'Âkıbet hezâr-ı tazarru'la 'azîzi getürürler hevâda dest-mâl deñlü bulut yoġken yağmur yağmasını recâ idinür diyü ĥâk-i pâyine yüz urur [28b] lar. Hemânâ murtâz-ı vâsıl muşallaya nâzil olup 'abâsını ve seccâdesini tersine döşer; 'imâmesin daıı reddin önüne döndürüp tersine giyer; şıdıkla bir kerre semâ cânibine müteveccih olup du'â ider. Ba' dehu ĥalkı vedâ' idüp şavma'asına toġrulur gider pes 'azîz ki maķâmına vâsıl olur şehâb-ı bârân feyzân olmaġa ferce bulur şol kadar yağmurlar yağar ki ĥalkıñ melĥûzlarından efzûn ve me'mûlleri dâ'iresinden bîrûn *fe-sübĥâne men lâ-ya' lem maķâdîra evliyâ'ihî illâ hüve*. Li-münşihî

Çeşm-i nâ-dîde ile saçmaz iseñ ĥüzn-i taleb
Rahmet-i Ĥaķ eylemek nice biñ dîde ile (Vezin)

Ĥalbüñi aġlatamaz görinüp ebrim
Kerem-i mâ'il-i yârân olmaz

Aġlasun dîdelerün tâ ola ĥalbin reyyân
Ebr kim aġlamaya yir yüzi ĥandân olmaz

Yedincisi: Dergâh-ı 'âlî şolaķlarından Ĥasan bin Bâlî nâm kimesneye a'yân-ı İstanbul'dan biri bir şofra ve [29a] bir seccâde ve bir sindi maĥreme virüp 'azîz Tâgî'ye ulaştırmasını ışmarlar ve mezbûr şolaķ ol sene ĥacc-ı şerîfden gelmekle kendüsü daıı bir miķdâr Mekke armaġanı kıatup 'azîzüñ ĥâk-i pâyine bu cümle ile teveccüh ider. Lâkin nice eyyâm murûrından sonra varması mâ-beyni itdükden ġayn ol seccâde ve maĥremeye mâ'il olup yirine ġayrıların kıomak kıaşd ider ve ba' zılar kıavlince *eş-şadaķatu li-men kıabaza* diyü şofrayı ketm idüp mâ-'adâyı ithâf itmege gider egerçi ki 'azîzüñ kerâmetini bilüp tebdilden fâriğ olur ve illâ tãmâ'-ı ĥâmâ ve zamân murûrından sonra varması ile şeyĥüñ ĥâtır-ı 'âtırları nev'ân tekeddür bulur binâ'en 'alâ-zâlık 'azîz-i şâhib-künûz izĥâr-ı sırr-ı rümûz idüp kendinün Mekke armaġanını alur sâ'irini redd idüp biz bunları sende baġışlayalı çok zamandır diyü buyurur.

Sekizincisi: Sâbık [29b] u'z-zıkr Dervîş Hüseyn-i Hândân huşûşudur ki nice yıllar 'azîzi terâş ider. Fe-
emmâ murâd-ı şerîfinden gâfletle huşûşan re'y-i münîrlere muhâlefetle gâh olur ki dil-hırâş ider. Pes bir gün
'azîzûn şavma' asını ben yaptırdu diyü iğtirâr ve kendüleri benüm kabzumdadur diyü iftihâr idüp kıl u kâl
iderken şeyh-i mûmâ-ileyh zâviyeden bu sözleri işidür muğberü'l-hâtır ve muteğayyirü'l-vech taşra 'azîmet
buyurur ve mezbûre hitâb idüp biz Hâzret-i Hâkdan gayrûn minnetin çekmezüz ve andan gayrı bir ferdûn
kabzasında olmazuz diyü söyleyerek âb-dest almağa geçerler. Ba'dehu mezbûr Hândânı gözden kulağdan
bırağurlar. Az zamân geçmedin şol cânibinûn kuvvet u ferri gider kendüsi nîm-ten kalup şihhat u iktidâr ol
tarafından âsâyışı mün'âdim idem. Ammâ şağ eli niçe zamânlar 'azîzûn terâşî hizmetin itmege hâlî kalur [30a] her
gören şeyhûn inhirâf-ı tab'-ı mû-şikâfından idüğini taşavvur kıılır. El-ân mezbûr Hândân nîm-tendür ekser-i
evkâtde düşüp yuvarlanması mu'ayyendür.

Tokuzuncısı: Bir gün sâbık u'z-zıkr Hâcî Halîfe ve merkûm Hüseyn İbn Haydar hâzırlar iken bir müsâfir
hatun nezre çıkagelür. Fülân gemiden şimdi çıkdım. Şeyhûn mübârek cemâlini görmege geldim diyü tazarru'
kıılır egerçi ki 'azîz şavma' asına nisâ kısmından kimseyi kıoyamaz ve bu vaz'-ı menfür bi't-tab'î olmağla hergiz
ruşat buyurmaz. Lâkin hatun rikkatle ağlamağa başlar ve dikkatle rü'yet-i didâr-ı sa'âdetine tâlibe olur. Bi'l-âhîr
imdi bârî bir kerre kapudan nazar ideyin ba'dehu geldüğüm yollara güzer ideyin diyü ilhâh itdükde içeri girmemek
şartı ile rü'yet ruşat virildi. Hatun-ı mezbûr egilüp bir kerre nazar idüp el-hamdu li'llâh diyü el yüze sürdi. Pes
mezbûr hatun taşra çıkduğı [30b] gibi mezbûr İbn Haydar bu sırrın hikmetini şordı. Ya'nî ki bu deñlü hamd ü şükr
itmege bâ'îş nedür diyü su'âl eyledi. Felâ-cerem hatun-ı mezbûre ben fülân gemide gelür iken fırtunaya râst
geldük hâlâsımızı muhâl bilüp bu 'azîze vâfir feryâdlar eyledük. Hemân bu eşnâda anı gördüm ki şeyh-i mezbûr
emvâc-ı deryâ arasından belürdi gelüp gemimizün burnına yapışıp cümlemizi ol mühlîkeden kıurtardı. Lâkin bu
'azîzi bi-şahşîhi gören ben idim. Şimdi rü'yetine anuñçün ikdâm eyledüm ki şekk ü reybden kıurtulup yakın hâşıl
idem. Li'llâhi'l-hamd gördüğüm bu zât-ı şerîfdür bu şükr iderek gitdi mâ-cerâyı bu tarîkle i' lâm itdi.

Onuncısı ki hem mezbûr Hüseyn bin Haydar ve hem Dervîş Hüseyn-i Hândân şehâdetleriyle huşûşan
beyne'l-ağbâb rivâyetleriyle sâbitdür bu huşûşdur ki merkûm Hüseyn-i Hândân dergâh-ı 'âlî şolağlarından
olmağla her zamânda yayabaşılık [31a] tarîkinden ziyâdece yevmiye ile tekâ'üd murâd idinür lâkin tarîklerinde
nev'ân 'asîr olmağla 'azîz cenâbından gâh u bigâh 'inâyet ümmîdin idüp yalvarur. 'Alel-huşûş terâş hizmetini edâ
idüp fırsat düşürdüğe söyler yürür. 'Âkıbet bir gün 'azîzûn himmet-i 'ulyâsına mukârin olur kendüye bir mektûb
virüp Halîl Paşa'ya yeñiçeri ağalığı hâlinde dâmâd-ı paşa olmasının müjdesini anuñla gönderür. Bu mukâbelede
mezbûr Hândân şâd-kâm ve murâdınca tekâ'üde muhaşşalu'l-merâm kıılır. Fe-emmâ burada hiz[metden] soñra
Halîl Ağa Bosna'ya mîr-i mîrân olup 'azl ile nazar-ı şerîf-i padişahîden dür düşer ve niçe zamânlar etrâf
beglerbegliklerinde gezüp damadlık sa'âdetinden ye's ile 'azîze gönîlinden sû'-i zan ider. Bi-hikmeti'llâh ol
merâmuñ huşûli sekiz yıl soñra vücûda gelür. Meger ki 'azîz dahı müjdesin gönderdükte murâdlarınuñ huşûli nice
zamân 'azl u miñnet ve hüzn soñmadır diyü iş'âr buyurmuşlar [31b] imiş. Fi'l-vâkı' murâdları sekiz yıl soñra
hâşıl oldu ve 'azîzûn enfâs-ı tayyibesi gevheri zâyî' olmayup 'âkıbet harem-serây-ı salţanata dâhil oldu.

On birincisi 'azîz-i mûmâ-ileyh dahı nefsi-i şehrdaki zâviyesinde sâkin iken leb-i deryâda vâkı' kâzî Cae
fi nâm mu'idihi bir gîsû-dâr şeyh gelüp mu'tekif olur. Ba'de'l-iştigâl bir gün 'azîz-i Tâğî'nûn vücûdını izâle
kaşına kerâmet gümânı ile velâyet kabzasından bir fenâ nâveki per-tâb kıılır. Ammâ 'azîz kudret eli ile ol okı
tutar. Demrenini ol atan şeyh cânibe döndürüp bi'l-kuvve atar. Ya'nî ki ne dîrsin kalğar gider misin yoksa
vücûdunu kendü okuñla hebâ ider misin diyü buyurduğda ol şahş-ı vâsıl hezâr niyâz u tazarru' la meskenet hâşıl

kılup zahm-ı nâvekden güçle kırtulur irtesi muğber bahırden geçüp Şâm vilâyetlerine çekilir. Felâ-cerem bu kerâmet-i ‘uzmâda [nazm]

Evliya râhest kıadret izâle ? [32a]

Tîr-i hâbse bâz gerdâned râh ?

mazmûnı zâhirdür huşûşan atılmış okı döndürmek kıudretinden fazla yine râmîsine havâle buyurmalarında kerâmet ber-kerâmet izhâr-ı velâyet buyurmalarına *ke’s-şemsi fi-râbi’ati’n-nehâr bâ-mürür*. [Li-müellifihî]

Gerçek er kıadrini bilen erdür

..... okumağ yazmağla olmaz

Bu aşğ nâ-hânde tırfa defterdür kesb ile olmaz

‘İlm-i ehlu’l-lâha sâlikûn dersi cümle ezberdür

Nem kapar heft yem bu sâhilden kıatresinden zemîn [ü] zamân terdür. Egerçi ki min mâzin mûmâ’ ileyhûn kerâmâtına nihâyet yokdur ve illâ hadd-ı tevâtüre yitişen âşârından iş bu yigirmi bir ‘aded kerâmat beyânı ile iktifâ olındı ve ‘imârât-ı bâtına mütâ‘allıq olan ahvâl-ı laţîfesi me’mul olandan çokdur. Velâkin âyetde şahîh ü mütê‘arîf olanları inşâ kııldındı ve bi’l-cümle şeyh-i mûmâ-ileyhin velâyet ü kerâmetine ve ‘ında’llâh kıat’-ı merâtible uluvv-i menziletine zamânındaki meşâyih-i izâmın [32b] ekşeri mu’teriflerdir. Cümleden Emîr Muhammed Buğârî kıaddesa’llâhu’l-bârî sırreha’l-‘azîz el-mütevârî hânkıhında şeyh-i müsinn ü kebîr olup sâbıkan tarîk-i halvetiyyede hîlafet seccâdesine cülûs itdükden şonra küberâ-i Naşş-bendiyyeden mazhar-ı hulk-ı kerîm Şeyhü’s-suyûh Hâkîm Efendi’den bi’ât idüp ol tarîkde dağı ser-fırâz u ‘ulûm-ı zâhir u bâtında mûmtâz olan ezhedü’z-zühhâd Abdü’l-Ubbâd Medretli Şeyh Şa’bân Efendi Nûru’llâh Şarıca ki iş bu sene-i işnâ ve elf rebî’ ü ‘l-evvelinûn on dördinci günü yevm-i erba’anûn gicesi ‘aşâ namâzi kıılınurken dâr-ı fenâdan âlem-i beğâyâ rihlet eylediler ve sinn-i şerîfleri tamâm-ı mi’ede iken sermâye-i hayâtı kâse-i bezm-i üns zelâlete tebdil kııldılar ve vaşiyetleri mûcibince Şeyh Muşlihi’d-dîn Ebu’l-Vefâ kıuddise sirruhu mezâr-ı şerîfi kıurbında defn eylediler ammâ Şeyh Şa’bân Efendi’nün âşâr-ı kerâmeti ramazân ayındaki nûr-i tâbende gibi zâhirdür ve efkâr-ı bâ-hidâyeti şeb-i Kıadrde tûlû [33a] iden necm-i rahşende-şıfatında bâhir olup bu hâkîr ya’nî mü’ellif-i keşîrü’t-takşîr hergiz kendülerle mülâkât itmedin ve andan evvel bir müzennî reh-nümâyla varup fûlân kışidür diyü kendüyi bildürüp ‘izz-i huşûrlarına gitmedin bir gün ba’de’l-aşr tabî‘at ‘âleminde bir takâzâ kıopdı ki varup kendüleri ziyâret idem ve du‘â-yı hayırların alup teveccüh-i şerîflerinden istimdâd ve istizhâra cüll-i himmet idem. Fi’l-vâkı‘ böyle itdüm piyâde-revân gedâ-yı bî-ser ü sâmân şıfatında zâviyelerine kendüm reh-nümâ olan dervîşân varup gelmege mu’tâd olan hullân kıısmından zann itdiler ‘azîze kim idüğü bildirmedin hattâ kendüleriyle bilmedin meclis-i şerîflerine iletdiler. Vakâtı ki dest-bûslarıyla müste‘id oldum kendüleri baş kıaldırmadan ve gelenlerûn yüzlerine nâzar kıılmadan ‘âciz bir pîr-i muhsini halvet-i hâşşında münzevî buldum. Evvelâ bu hâkıre buyurdılar ki siz kıimsiz fakîr de ‘ammâl-i bed-a’ mâl belâlarıyla müşevveşü’l-ahvâl defterdârân-ı [33b] emvâl olan mücrimlerdenüm diyü cevâb virdüm. Hay hay fazl u ma’rifetle meşhûr-ı dâr u diyâr ‘Âlî Efendi nâmı ile ma’rûf olan defterdâr siz olmayasız virilene yirlüsüz buyurdular. Hâkîr dağı bilinesiye hem-şehr-i Muhammed bin Kâtib hem-meşreb-i ‘aşîkân-ı tâlib meddâh-ı ekârim-i ehâlî becâ-i kemîne ya’nî ‘Âlî diyü cevâb virdüm ve Gelibolulı oldugumu bildürdüm hay hay bir zamânda ol kıaşabada müderris olan Abdü’l-kerîm-zâde merhûm da dânişmend idüm ve ol şeherde bir gârîb mâcerâyâ dil-bend idim ki Şeyh Recep ve Şeyh Zeynü’d-dîn nâm iki azîz ahyanen birbiriyle

çekişürlerdi ve şûreti ta' n-ı inkârden hezâr güft u gûlar idüp egleşürlerdi. Ammâ garâ'ib bunda ki her kaçan sâniyelerinde böyle bir hâl olurdu 'ayân-ı velâyetden kerem-i şânla mevşûf Hâce Ahmed bin Abdü'l-hay dimekle ma' rûf-ı Merv (?) hayrânda baş ol iki şeyh-i şöhr-e-bend bir teşvîş için bir ziyâfet iderdi ve anları barışdırup [34a] şîr ü şeker gibi alışdırup bezl-i ni' met iderdi. Pes bir gün bu za' ff-i mezbûr mün' ime hitâb idüp bu iki şeyhüñ gâh u bigâh incinmeleri sizüñ zarâr-ı mâliyenize bâ' iş olur. Zirâ ki mâ-beynleri ıslâhına nice harc u hasretiniz hâdis olur didükde haber öyle degüldür belki iki 'aziz ıslâhına harc olınan yakut sermâye-i sa' âdet varayım olup nice menâka'asıdır her çend ki hasbeten lillah bir kaç akça şarf iderin muqâbelede izâf-ı muzâ'af ecr-i hayr yollarla nice rencler kesb iderin dimişler idi diyü hikâyet itdüklerinde bu haqîr ol buyurduğunuz cevâd ve mün'im ve sahi ve mütefik ü mu'ım bu fakîrün pederi ve kemîne anlaruñ sîridür diyü cevâb virdüm. Fe-ammâ zihî mükâsefe azmi ki ibtidâ-i mülâkatda evvelâ kim ider kimi tahkîk eyledi. Sâniyen pederümüñ mâşiyetini ve keremini söyledi ve bi'l-cümle bu ma' kûle kerâmâtı zâhir 'aziz idi ki tâ renc-i merkûmda dâr-ı fenâdan serây-ı beğâyâ naql itdi *revvaha'llah rûhahu ve keşura fütûhahu* ammâ mürid-i ahaşşacı nam sâlik rivâyet [34b] ider ki 'izzuhu reb'ü'l-evvelden berü şeyh-i mezbûri tenâvül-i ta' ândan el çeküp her günüñ gûdâsında birer kaşık eksidürek bir tabakaya vardılar ki vefât itdükleri gice lücce yalatan ancak bir kaşık şûrbâ ile iktifâ itmişler idi ve bu zikr olınan eyyâmda gâh gâh merhaban ehlen ve sehlen diyü Monlâ-yı Rum'uñ *Meşnevi-i Şeriften* ba' zî ebyat okurlardı. Hattâ merhabâ buyurduğunuz kimler bilür diyü su'âl olındukda yâr-ı cânım olan muqtedir ki bilâ-hicab vişâl-i maḥbûbumla beni kâm-yâb iden oldur ve buyurmuşlardı. Bu risâlede bu huşûşî tafşilden maḥsûd budur ki kuzât-ı 'ârifin ve vülât-ı fâzilinden üç ma' ârifin mâh-ı pür-furû'ı Mevlana Furû'î ki mezbûr Şa' bân Efendinüñ fazl-ı ehl-i müridlerinden ve seccâdesini teklif buyurdukları aḥbâb-ı sa' idlerdir bu fakîr Hüseyn muşâhabetde anlardan su'âl şeyhüñüz Şa' bân Efendi kuṭbu'l-âfâk Meḥmed-i Tağî haqqında ne buyururlardı diyü cezb-i maḥâl itdükde bir iki vak' a huşûrlarında tezekkür olındı her birinde şeyh-i mezbûr [35a] anlara haylice mu'tekid bulındı. Hattâ şorıldukça dirlerdi ki anları neylersiz mâhiyetlerinden ne şorarsız ki rütbe-i 'aliyye ve menzilet-i sâmiye şâhib-i keşf ü kerâmâta mâlik 'azizdür buyururlardı diyü haber virdiler. [Li-münşîhi]

Evliyâ sırrın evliyâ añlar

Ne bilür ol gürûhi bîgâne ülfet itmez

beşer meleklerle ol şan' at mümkün olmaz insâna tölünür gerçi kim hırâset ider. genç açılmaz velik niḥâbına tezyîl işbu risâle-i ki câmi' ü'l- kerâmâta müsemmâ ve kuṭb-ı rûzgâr Muḥyi'd-dîn-i Tağî'nün menâkıb-ı hamîdeleriyle ḥulq-ı kerimlerini îmadır nefsi Gelibolu'dan pâ-y-taht-ı 'aliyye maḥmiyye-i Konstantiniyye yollarına gelürken te'lif olup ve ol eşnada Erikli kazâsına tâbi Çoḥseksen (?) nâm kıaryede bir şahsı münzevî haberi alınup ziyâretine varduğumuzda böyle gördük ve evşâfını bu vechile işitdük ki ol 'aziz Kürdiyyü'l-aşl Abdülkâdir-nâm sâlik-i 'acîbü'l-maḥâm olup kıarye-i mezbûreden yolcu tarikiyle geçerken çiçek arızasıyla marîz olmuş ve sipâhînüñ azâb hânesinde niçe eyyâm kendüsi ve gele(n) yatlu zi meşgûl bir kıarındaşı şâhib-firâş olup kıalmış. [35b] Âḥirü'l-emr mezbûr sipâhî ḍarben kendüleri 'azab-hânesinden çıkarur bu kerre bir hâli tâm bulup ana togrulur varur ve niçe zamânlar şebân-rûz ol maḥâmda yatur kıalır her gören rûstâyî bunun tekinliğini ta'accüb kılur hikmet Hüdânuñdur. Ol tay daḥi şâhibi âḥere bey' ider iştirâ iden kimesne ki sübbesin yıḳup almak kıaştına sâlik huşûruna gider her sa' id ki iḥrâcına sa'y ider mümkün olmaz ve ne kıadar ki kıaldurmak kıaşdın eyler nîk ü bed bir cevâbın alamaz. Âḥirü'l-emr ittifâkla ehl-i kıarye üşerler. Elbette seni kıaldururuz diyü üstine güp düşerler. Yine de cân bulmazlar el uzatmağa daḥi kıâdir olmazlar görürler ki olmaz mâlik-i dârına seni yıḳar alur saḳf u cidârsız hâlî yiri sâlik-i mezbûra kıalır. Bende âḥerine naql itmez bu bir burçak yirü diyü bir örtili köşeye gitmez. Bunun bu vechile şebâtından müteḥayyir olurlar üstüne örtmek kıaştına birkaç yük sâz tedârük kılurlar görür ki üstün örte buyururlar

dir ki biz Cenâb-ı Hâkdan emrle maḥbûsum niçe yıllar ḥalâş u rehân olmadan me'ÿûsam. Bârî benüm üstüme bu evcegizi bu vechile yapıñ ki el şunacağ söyleşecek. [36a] bir delükden ğayrı menfez olmasun tâ ki bu ḥasebim perverdüm taşra çıkmâğa hiç bir vech ile ferce bulmasun. Fi'l-vâkı' ol tarîk ile yaymışlar bir el şığacağ delükden ğayrı açığ yir kımayup istihkâm üzere mesdûd kılmışlar üç yıldan ziyâdece imiş ki bu vech ile maḥbûs imiş ol zamân cisminde bulunan ḥırkasıyla yaz u kış ol zâviye-i ḫulmâniyede me'nûs imiş. Fi'l-ḥaḫîka ziyâretüne ki varduğ kendüyle bir miqdâr muşâḥabet kılduğ. Sözlerini muntazam u hem-vâr bulduğ. Kendiden teklîf sâkıḫ olan meczûblardan degül idüğine câzim olduğ. Binâen 'alâ zâlik namâz kılar mı su'âl itmek olur mı diyü ehl-i kıyeden su'âl itdükde namâz kılduğünü görmedük ammâ ba'zılar namâzuñızı edâ ider misiz didüklerinde benüm namâzumuñ fâ'idesi nefsümedür size degüldür. Pes tefaşşuḫhuñuza bâ'ış nedür didüğüni işitdük diyü cevâb virdiler. Ammâ ekl ü şurbı i' tidâl üzere ve def'-i teḫâzâsı i' tiyâdla geçelerde vâkı' olup karibinde sâkin birâderi kızaratı ol delükden girüp çıkması mümkün geçerek âb-rîzle taşra dökecek vardur diyü ihtimâl üzere cevâb virdiler. Fi'l-emr öyle imiş ve bi'l-cümle bir çatuğ kaşlu [36b] niçe. yigit gördük ki egninde bir köhne 'abâ ve başında mûy-ı jûlfideden ğayrı nâ-peydâ kelâmı nuş u pend üslûbında hüveydâ ammâ keşf-i kerâmet vâdileri ma' dümü'l-feḫvâ eger ' aḫîdesi pâk ise lezzet-i kıand-ı kirâmından telezzüzi ba' id olmaz. Şafvet-i zâtı mânend-i mir'ât-ı tâbnâk ise bi-vechi'l-ḥâd ve'l-ḥurâfi ta' ayyün bulmaz. Li-münşîhi

Evliyâ-yı Hâḫḫ kıbâbü'l-minende maḥfidür dilâ
Ḥâzret-i Bârîden özge kimse bilmez anları

nefsi şu' bânın kılanlar küşte şâḫib-naḫd olur ol velîlerdür. Bulan kendüyi ḥabs itmek ile yâre vâşıl ola. Yûsuf-ı şiddîk-[ni]şânın bilmeyen zî-ḥâtime ki mü'ellif-i ḫaḫîrle vâkı' olan muşâḥabet-i hidâyet-nümâsını ve 'ulûm-ı zâhire vü bâtına müte'allîk olan aḫlâḫ-ı kerîm-i bî-inhâsını 'ale'l-ḫuşûş dervîşliği muḫbir olup taşfiye-i bâtını imâ kılan faḫr u faḫâsı şerḫinde tafşil olunmuşdur. İmdi ḫafî olmaya ki ol ḫâzret-i 'adîmü'l-mişlün zât-ı nâdire-zâtları 'ulûm-ı zâhirede dânişmend olmağ mertebelerine varınca muḫtasarâtı görmişlerdir ve beyne'l-aḫrân tamâm-ı meziyet [37b] faẓl ile imtiyâz bulmuşlardur. Ba' dehu sâ'ir 'ulûm kendülere münkeşif olup şimdiki ḫalde her ne maḫalden ve ḫanğı fenden şorılsa ve muşâḥabet olinsa egerçi ki izḫâr-ı faẓl-ı murâd ile 'azle gelmek (?). Lâkin bilmemek semtini daḫı göstermeyüp herkese me'mûlinden ziyâde ğnâ virilür ve 'imârât-ı bâtına müte'allîk aḫvâlleri bu vech iledür ki bu ḫaḫîr müddet-i 'ömrümde meşâyiḫ-i kibârdan çok ulılara yitişdüm ve nice müstecâbü'd-da' vet velîlerün himmetlerine mazḫar düşdüm. Bu vech ile meşâyiḫ-i Ḥalvetiyye uluları Mevlânâ Ezeli-zâde Efendi'yi ve Münîr Muşliḫü'd-dîn Efendi ve Ḳarabaş Ḥasan Efendi ve Sekrân Bâlî Efendi ve Ḥüseyn-i Bî-cân Efendi ve Bursalı Üftâde Efendi ve Baba-zâde Efendi ve meşâyiḫ-i naḫş-bendiyyeden Mevlânâ Ḥekîm Efendi ve Şeyḫ Muḫammed-i Lâceverdi ve 'Abdu'l-laḫîf Efendi ve Bayburtlı Zâhid Efendi ve bâlâda vefâtı mestûr olan Şa'ân Efendi ve 'uşşâḫ-ı İlâhîden Beşiktaş'da medfûn Yahyâ Efendi ve Aḫşehirli 'Abdullâh Baba ve Sivaslı 'Alî Baba ve 'Ayntâbli Şeyḫ Mirzâ ve meşâhîr-i vâ' izînden Mevlânâ Şeyḫ-zâde [38a] müfessir ve Mevlânâ 'Arab İmâm Nûre'd-dîn-zâde Şeyḫ Muḫyi'd-dîn ve Mevlânâ Muḫarrem Efendi Efendi ve meşâyiḫ-i Mısr-ı kâhireden Şeyḫ Ḥüseyn Ḥasan Bekrî ve Şeyḫ Aḫmed Ḥayâlî ve Şeyḫ 'Abdü'l-kerîm Efendi Mısrî Mevlânâ Şeyḫ Aḫmed Enşârî ve küberâ-i meşâyiḫ-i Şâmıdan Şeyḫ Sa'de'd-dîn Ḥabbâvî ve Şeyḫ Semâliḫî ve Şeyḫ Yûsuf Semerdi ve Küçük Monlâ ve Şeyḫ 'Alî Nokḫacı ğitâ-ı Ḥalebden Şeyḫ Maḫmûd- Yeylunî (?) ve Şeyḫ Ḥüseyn Fa'âl ve Şeyḫ Ebû Bekir-i meczûb ve nice bunlar gibi 'azizler şoḫbetiyle müşerref oldum ve her birinün ḫayır du'âların alup himmetlerini izdiyâd-ı 'ilm ü ma'rifetüme vesîle buldum. *Ḳaddesa'llâhu Teâlâ ervâḫahüm ve şer(r)efe bi-envâ'ı envâri'l-kerâmâtı eşbâheḫüm*³. Feammâ bu 'azizün dervîşliği ve mücâhededesini birinde görmedim ve bundan

³ Yüce Allah onların ruhlarını mukaddes ve mübarek eylesin, onlar gibi (kimseleri) keramet nurlarıyla yüceltsin.

menkûl olan kerâmâtı anlar hakkında işitmedüm. Muhaşşal-ı kelâm dervîşliği bir mertebededir ki şeyh didüklerini istemez ve ednâ vü a' lâdan her kim ziyâretine varursa kendü eli ile başmağımı çözer şaff-ı ni' âlden gayrı oturmağa rızâ virmez ve müddet-i ' ömrinde dirhem derece dinâra el [38b] tokundurmamış ve pederi vefâtından sonra cemâ'atinüñ ri' âyet-i hâtır için bir zamâncık kabûl eyledikleri imametden gayrı müddet ' ömrinde bir aççe cihet kabûl eylememiş ve ' âlem-i fâniye gelelden beru şagâyir ve kebâyirden biri kendünden şadır olmamış hattâ havâşş-ı ehîbbânîñ birinden menkûldür ki beş altı yıl muqâddem mücâhede ile kaç' -ı merâtib-i kerâmât itdüğü halde bir gün münâcâtında yâ İlâhî hâmdü tesbîben ve teşekkür-i bî-şumâresinüñ zât-ı bî-şerikiyle kemînden şagîre vü kebîre kısmından nesne şudûr itmemişdür. Vesâir ' ibâd-ı sâlihîn gibi ol berzahlara bu lev'm uğramamışdur diyü zâtındaki işmeti bi-hasebi'l-mücâhede kaç' -ı merâtib-i mükâşefeye vesîle ittihâz itmek diledüğüñ işmetin var ise zâtına râcî' dür. Yüce dergâhumuñ nişân cihetinden münâcât itdüğüñ bî-menâfi' dür buyurulmuş ve dört yıl miqdârı bulunduğı maqâmda mekş idüp kaç' -ı derecâtı bir çâre idememiş âhirü'l-emr âh u enîni arturur ve riyâzet ve ' ibâdet üzere ya' nî evvelkiden ziyâde ' arza kıılır tâ ki yine maqâmât-ı [39a] ' âlfiyyeye hurûcî ve hazrete vülûcî müyesser olur ammâ fakr u fenâsı bir derecededür ki egnindeki ' abâ vü destârı sâ' ir fuqârânüñ köhne pîrâhenleri kıymetine degmez ve şavma' asındaki ve dûşındaki firâş u haşîr meşâyih-i zamânüñ ednâ cârûbına bahâda bedel olmaz ve nüzûr u şadâkât ve envâ' -ı in' âmât kısmından her ne gelürse el uzadup kabûl itmez. İtdüğü taqdîrce de hâzır bulunan aḥbâb u huddâmına bahşişle bahşedüp aḥlâ kalbinde cây-gîr olmaz. Kaç' â süveydâsında ' ışk-ı ilâhîden gayrı sevda yoktur. Cidden huzâne-i kalbinde ba' d haqîkatden gayrı hubb-ı dünyâ yokdur. [Li-müelifihî]

Mağrifet' ullah aña ' ayn-ı ' adâ olmadın

Açlığı şusuzlığı kimdür iden

aḥyâr-ı kâmile noḡşânla kıılma nazar merd iseñ ister iseñ olasın zer gibi kâmil- ' ayâr meslek-i aḥyârî қо anda bişer bî-kıyâs mezheb-i şeytân gül-ğonca olur. Halka bir yirde ol ba' d-ez-în olma melûl yirüñ ger hâk ola câyuñ eger kühsâr dîn-dâr u râst-güftâr emme-i büzürgvârdan biri ' azizüñ pederleri Pîr ' Alî Hâlif'e'den naql ider ki ferzend-i reşidüm dahi yedi sekiz yaşında iken [39b] bir gün baña didiler ki evümüz qurbındaki mekâbir-i müslimîndeki mevâtânüñ nâle vü enîninden uyuyamaz oldum ve onların gün-â-gün ' azâblarını görelî râhatla yaşadığa baş qomaz oldum. Pes bu haqîr gördüm ki keşf-i râz iderler ve kendülere görinen aḥvâlî baña daḥı görünüyor kıyâs idüp söylerler şaḡım benüm veled-i ḥabîbüm bir daḥı bu huşûşî ifşâ eyleme. Baña söyledüğüñ gibi bir kimseye bir daḥı söyleme diyü tenbîhler itmîşdüm buyurmuşlar imiş. İmdi şabâvet ' âleminde bu deñlü keşf ü kerâmâta mâlik olan ' azîz nice erba' inler çıkarup ve mürşid huzûrına varup hezârân mücâhede itdükden sonra ne deñlü merâtib-i ' aliyeye kaç' itdüğü ḥafî degildür. Fe-emmâ bu haqîrler vâqî' â maḥz-ı fezâ' il ü menâfi' semt ü kûy-ı ḥikmet-ârâsı bir gün bu haqîr kendülere su'âl itdüm ve sâ' ir meşâyihden şorup ḡinâ-yı kalb bulmaduğum huşûsı istiḥbâb ve istifnâl itdüm. Cümleden biri bu sırr-ı rumûzı şordum ki ulû'l-ğaram-ı mürselîne ve zevât-ı nebiyyîne evliyâ-yı imâmetle müyesser olan a' mâl ü âşâr ki şu üstinde yürimek ve hevâda yüzünde kuş gibi uçmak ve tayy-i mekân u zamân kıılmaq ve kamer-i bedri ser-engüştle iki şaḡkıtmekdir. şınâ' atle hükemâdan daḥı [40a] şudûr bulmuş. Hattâ imâmü'l-insi'l-cinn rû-şinâsân ümmetüñ kaşif-i râzî Hâzret-i İmâm-ı Fahr-ı Râzî Aristotalisten ta' allüle beyân buyurmuş. Hâlâ ki bu haqîrüñ dehenine ' acebinden ' acebdür ve kütüb-i kelâmiyyede kerâmât-ı evliyâ yarılan mevâdd-i sinâ' ât hükemâyla vuḡû' bulması qatı müste' bid ve müsta' ridür bi'llâhî ifâde buyuruñ. Bu sırr-ı mezbûrîñ miftâh-ı künûzını bu tâlibe tıyurñ didükde pek tereddüd buyurdılar ki *kerâmâtu avâmi'l-evliyâ meşy ' ale'l-mâi ve tayarân fi'l-hevâi ve tayyî zamânin ve emsâlehâ ve-emmâ kerâmâtu ḥavâssı ulâ'l-evliyâ ihyâü'l-*

emvât ve icâdü'l-ma'dûm ve taklîbü'l-a'yân bi-esrihi⁴ mâ ya'nf evliyânın avâmından şudûr iden kerâmât şu üzere yürümek ve havâda tayrân itmek ve tayy-i zamân idüp gitmekdür. Fe-emmâ evliyânın havâşşından zuhûra gelen kerâmât ölüyi diriltmek ve bir yok nesneyi var itmek ve bir nesnenün zâtını âhîre döndürmekdür. Pes imdi imdi 'uzemâ-i hûkemâ hünerleri var ise şan'atla havâşş-ı evliyâ kerâmetlerini gösterebilirler yoksa 'avâm-ı evliyâ kerâmetini izhârla ne mağrûr olsunlar ve ne velâyet da'vâsına anuñla şüret virsünler diyü buyurdılar. Bu hâkîrûñ kâlbine tamâm [40b] ğınâ geldi ve meşâyih-i 'izâmûñ yirinden münkeşif olmayan ma'ânî anlardan mütecellî oldı. [Li-münşihî]

Kerâmât hırka misvâk u dervîşânla olmaz
Bulan ol gevher-i yektâ bulur ağıyârla bulmaz

Riyâzet ravzâsın göz yaşlarından eyleyen sîr-âb
Tehî olmaz. hıyâz-ı i' tîkâdı ta' neden tölmez

Ne ğam beñzi şararsa hûn-ı eşki yüzde zâhirdir.
Lezzeti 'ilmünün ezhârî zîrâ degmede şolmaz

Ve hâzâ âhîri mâ hurrîre fi'l-merâm vâsıl mâ kırrare bi-kerâmâtî't-tedebbür ve'l-ifhâm ve vaqa'a et-tekmîl ve'l-itmâm fi evâhîri şehri'llâhi'l-harâm mevliidi'n-nebiyyi'l-'arabîyyi'l-hümâm şâhibü's-şefâ'at ve'z-zemzem(e) ve'r-rükn ve'l-makâm ve hüve'r-recebü'l-ülâ fi âhîri'r-receb mine'l-a'vâm maḥsûben bi-işney ve elf el-hicrî mine's-sinnîn ve'l-eyyâm ve ene efkarü'l-fuḫarâ ve aḫkarü'l-imâm 'Alî Muştafâ bin Ahmed bin 'Abdü'l-'allâm müellifen bi-kaşaba-i Gelibolı bi'l-işâreti min 'âlemi'l-ğaybi ve'l-ilhâm temmeti'l-kitâb⁶.

⁴ Evliyanın avamının kerametleri suda yürümek, havada uçmak, tayy-i zaman vb şeylerdir. Evliyanın havâsının kerametleri ise ölüyi diriltmek, var olmayan bir şeyi var etmek, bir şeyin zatını tam anlamıyla başka bir şeye çevirmektir.

⁵ Bu demektir ki...

⁶ Bu, yazılmak istenen (eserin), son (kısmıdır). Tefekkür ve idrak etme sayesinde maksat hâsıl olmuştur. Şefaât, itimat, makam sahibi yüce Arap Nebi (SAV)'in doğduğu ay olan Allah'ın haram aylarından Recep ayının sonlarında, yıllardan hicri 1002'de tamamlandı. Ben Gelibolu kasabasından, fukaranın en fakiri ve imam(ların) en hakiri müellif 'Alî Mustafa bin Ahmed bin Abdülallâm gayb âleminin işaret ve ilhamıyla kitap tamamlandı.

ÖZEL İSİMLER

- Abdullah Veled: [3b].
 Abdülkerimzade: Müderris [31b].
 Abdülubbad Medretli Şeyh Şaban Efendi: [31b].
 Ahmed-i Bîcân [3a].
 Alâüddîn: Kastamonulu Şaban Efendi halifesi [5a].
 Âlî : [3a], Gelibolulu Mutafa Âlî [31b].
 Alî Baba: [3b].
 Bayezîdli: [4b].
 Bustanzade Mehmed Efendi ve mahdumları: Şeyhülislâm ve önde gelen bilim insanı [11b].
 Çamlıca camisi: Mehmed-i Tâgî'nin mahallesine yakın yerdeki cami [5a].
 Çokeksen karyesi: Erikli karyesine bağlı [35a].
 Dervîş Handân (bkz. Dervîş Hüseyin-i Handân): [23b]
 Dervîş Hüseyin-i Handân: [16b, 20b, 24a, 29b, 30a, 30b, 30b].
 Ebulhüdâ Şeyh Mehmed-i Dâgî: [4a]
 Ecebâd: Nâhiye [7a].
 Emîr Muhammed Buhârî: [31b].
 Emîr Muhammed Neccârî Buhârî: Nakşibendi tarikatinden [3b].
 Erikli: Kaza [35a]
 Gazanfer Aga: Bâbı Saadet Ağası [9b] .
 Gelibolu: [3b, 4b, 5a, 6a, 10a, 15b, 18a, 23a, 24a, 25a.]
 Hacı Ahmed bin Abdülhay: [31b].
 Hacı Halife: [19a, 30a].
 Hakîm Efendi: Nakşibendî büyüklerinden [31b].
 Halil Aga: [31a].
 Halil Paşa: [31a].
 Hasan Aga: [21b].
 Hasan bin Bâli: Dergâhı âlî solaklarından [28b].
 Hasan Paşa: Hasan Paşa mirahur olup daha sonra Rumeli beylerbeyliğine yükselir [23a].
 Hasan: Gelibolulu yayabaşı [18a].
 Hızr bin Çerâg : Gelibolulu denizci [26a]
 Hızr: [26b].
 Hüseyin ibni Haydar: [16b, 24a, 25a, 27b, 30a, 30a, 30b].
 Hüseyin: [34a].
 Hüseyin-i Handân: Dâî Mehmed Efendi'nin yıllardır tıraşçıları ve dergah-ı âlî solaklarından [20b, 29b, 30a, 30b].
 İbni Haydar: [26b, 30b].
 İbrahim bin Burgazlım: Gelibolulu gemi kaptanı [27b].
 İmam Alî: [17b].
 İmam Muhammed-i Gazâlî: Hücetülislâm [15b].
 İmam Pîr Alî Halife: Köse Şemseddin'in oğlu [3b].
 Kastamonulu Şaban Efendi: [5a].
 Kilidülbahr : Kale, hisar [7a, 27a].
 Köse Mahmûd Halife: [3b].
 Köse Şemsüddîn: [3b].
 Kürdiyyülası Abdülkadir: Acayip bir makama sahip bir salık [35a].
 Mehmed Paşa: IV. vezir [11b].
 Mehmed-i Tagî: [26b, 27b], Kutbulâfâk [34a].
 Mevlana Bedrüddin Mahmud Medhî: Mevlevîyyet ile Gelibolu'da kadı ve müftüsü [24a].
 Mevlana Celâleddin-i Rûmî: Aşıkları evliyası [16a].
 Mevlana Furûî: Şaban Efendi'nin bağlılarından [34b].
 Mevlana Kara Nûrettin : Tefsir bilgini [3a].
 Mevlana Köse Şemsettin [3a].
 Mevlana Müslihiddin Sıdkî: Abdülkâdir-i Geylanî ekolüne bağlı [16b].
 Mevlana Sıdkî: [18a].
 Mirâhur: [22a, 22a, 22b, 22b, 23a, 23a].
 Muhammed bin Kâtib : Muhammediye yazarı [3a].
 Muhammed bin Kâtib: [31b].
 Muhammediye : Muhammed bin Kâtib'in eseri. [3a]
 Muhyiddîn: Gelibolu'da Pîr Alî halife oğlu: [6a].
 Muhyiddîn-i Tâgî: Mehmed-i Dâî'nin adı [35a].
 Muiniddîn Pervâne: [16a].
 Nurullâh Sarıca: [31b]
 Pîr Alî Halife: [5b].
 Pîr Alîzâde: [5a].
 Sıdkî Efendi: [17a].
 Sultan Alâeddîn: [16a].
 Sultan Bâyezîd : [3b].
 Sultan Mehmet Han: Mevlana Alâüddin zamanında tanınmış [3a].
 Sultan Murat Han [3a].
 Sultan Murat han ibni Sultân Selîm: [10b] .
 Sultan Süleyman Han: [3b].
 Şaban Efendi bkz. Mevlana Furûî [34a].
 Şeyh Abdülkâdir Geylanî: [16b].
 Şeyh Muslihiddin Ebulvefâ: [31b].
 Şeyh Recep: [31b].
 Şeyh Şaban Efendi: Halvetî ulularındandır [6a, 31b].
 Şeyh Zeynüddin: [31b].
 Tâgî: [29a, 31b].
 Takyacı Ahmed: [23b].
 Teke Baba: [3b].
 Vaiz Hacı Halife: [16b].

KAYNAKÇA

- AKSOY, Hasan, *Mustafa Âli'nin Manzum Kırk Hadis Tercümelere*, İstanbul 1991.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, "Gelibolulu Mustafa Âli'nin Gelibolu Şehrengizi", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 3, Sivas 1996, s. 157-176.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, "Gelibolulu Mustafa Âli'nin Gül-i Sad-Bergisi", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 4, Sivas 1997, s. 163-175.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, "Gelibolulu Mustafa Âli'nin Sadef-i Sad-Güher Adlı Antolojisinin Ön Sözü", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 5, Sivas, 1997.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, "Gelibolulu Mustafa Âli Hakkında Yeni Bilgiler", *Tarih ve Toplum*, Ağustos, C. XXXIV, S. 200, 2000, s. 25-28.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, "Gelibolulu Mustafa Âli'nin Divanları'ndan Vâridâtü'l-Enîka'nın Neşri Üzerine", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 9, 2000, s. 223-236.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, "Gelibolulu Mustafa Âli'nin Mihr ü Vefâ Mesnevisi", *Diriözler Armağanı*, Ankara 2003, s. 45-71.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, *Gelibolulu Mustafa Âli Tuhfetü'l-Uşşâk*, İstanbul 2003.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, "Gelibolulu Mustafa Âli'nin Menşeu'l-İnşâ'sı", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 19, Niğde 2006, s. 225-245.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, *Gelibolulu Mustafa Âli'nin Divanları (Divan-I)*, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Sources of Oriental Languages and Literatures 72, Harvard University 2006.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, *Gelibolulu Mustafa Âli'nin Divanları (Divan-II)*, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Sources of Oriental Languages and Literatures 73, Harvard University 2006.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, *Gelibolulu Mustafa Âli'nin Divanları (Divan-III)*, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Sources of Oriental Languages and Literatures 74, Harvard University 2006.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, *Gelibolulu Mustafa Âli: Menşeu'l-İnşâ*, Ankara 2007.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, "Gelibolulu Mustafa Âli'nin Kühü'l-Ahbar'daki Şiir Eleştirilenliği-Poetry Criticism of Mustafa Âli From Gallipoli", *Journal of Turkish Studies*, Cem Dilçin Armağanı, Harvard University, 2009, s. 33-64.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, "Bir Mizaç Şairinin Acem Lisanesiyle İmtihanı: Gelibolulu Mustafa Âli'nin Mecmau'l-bahreyn'i", *Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu*, Ankara 2010, s.19-43.
- AKSOYAK, İ. Hakkı, "Gelibolulu Mustafa Âli'nin Hafız ile Boy Ölçüştüğü Eseri: Mecmau'l-Bahreyn", *Uluslararası Türk- İran Dil ve Edebiyat İlişkileri Sempozyumu*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İlişkiler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, İstanbul 2012, s. 303-353.
- AKÜN, Ömer Faruk, "Âli Mustafa Efendi (Edebi yönü)", C. II, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, s. 414-421.
- AKÜN, Ömer Faruk, "Divan Edebiyatı", C. IX, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, s. 397.
- ARSLAN, Mehmet, "Edebî Hüviyet Taşıyan Bir Vakfiye Örneği: Gelibolulu Âli'nin "Vakıfnâme'si", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20-21, Sivas 1998.
- ARSLAN, Mehmet, *Türk Edebiyatında Manzum Sûrnâmeler*, Ankara 1999.

- ARSLAN, Mehmet-AKSOYAK, İ. Hakkı, “Gelibolulu Âlî'nin Dalkavukluk Örneği Bir Risalesi: Risale-i Zirgamiyye”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 1, Sivas 1995, s. 209-226.
- ARSLAN, Mehmet-AKSOYAK İ. Hakkı, “Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Kerbelâ Mersiyelerini Muhtevi Bir Risalesi: “Sübhatü'l-Abdâl”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sivas 1996, s. 49-50.
- ARSLAN, Mehmet-AKSOYAK, İ. Hakkı, “Gelibolulu Âlî'nin Şerh Muhtevalı Dört Risalesi: “Me'âlimü't-Tevhîd”, “Dakâ'ikü't-Tevhîd”, Nikâti'l-Kâl Fî-tazmîni'l-Makâl”, “Câmî'nin Bir Beytinin Şerhi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 6, Sivas 1998, s. 263-288.
- ARSLAN, Mehmet-AKSOYAK, İ. Hakkı, *Gelibolulu Âlî Riyâzü's-Sâlikîn*, Sivas 1998.
- ARSLAN, Mehmet, “Gelibolulu Âlî'nin Hurafelerden İbarete Bir Eseri: Mir'âtü'l-Avâlim”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sivas 1988, s. 29-59.
- AVCI, Ülkü Pınar, “Unutulan Bir Gönül Eri: Şeyh Mehmed-i Dağî”, *Hacı Bektaş Velî Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, Kış 2002.
- Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. 1, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil, *Kanunî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul 1994.
- Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, “der-Fasl-ı Ziyâretgâh-ı Evliyâü'l-ârîfi ve Asfîyâü'l-vâsilin hacca ilâhî ale'l-âlemîn”, 5. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- Evliyâlar Ansiklopedisi*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1992.
- FLEİSCHER, Cornel H., *Tarihçi Mustafa Âlî, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, (Çeviren: Ayla Ortaç), İstanbul 1996.
- GÜZEL, Abdurrahman, “Türk Edebiyatında Çanakkale Savaşları ve Zaferleri ile İlgili Menkabe, Destan, Şiir, Anekdote ve Efsaneler”, *Türk Kültürü*, S. 409, Yıl: XXXV, Mayıs 1997, s. 275-276.
- GÜZEL, Abdurrahman, *Abdal Musa Velâyetnâmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
- GÜZEL, Abdurrahman, *Kaygusuz Abdal Velâyetnâmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
- İRDESEL, Mehmet, *Fotograf ve Belgelerle Gelibolu Tarihi*, Gelibolu, tarihsiz.
- KARAHAN, Abdülkadir, “Nev'î”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, IX (1964).
- Nev'îzâde Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fî tekâmülü's-Şekâik*, (Hızl. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- OCAK, A.Yaşar, *Menâkıb-nâmeler Metodolojik Bir Yaklaşım*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.
- OCAK, A.Yaşar, “Evliya Menâkıbnâmeleri”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C.1. Ankara 1996, s. 591-606.
- ÖNGÖREN, Reşat, Âlî'nin Şeyh Mehmed-i Dâğî ile Alâkalı Menâkıb”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 1, İstanbul 1997.
- SERİN, Rahmi, *İslâm Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler*, Petek Yayınları, İstanbul 1984.
- SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.
- ŞİMŞEK, Selami, “Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22, 2007, 251-310.
- TUNA, Ahmet, *Gelibolu'nun Gönül Erleri*, Yüzüak Matbaacılık, Gelibolu 2002.
- YÜZÜAK, Recep, *Şehitler ve Evliyalar Şehri Gelibolu*, Tekirdağ 2012.

ŞEHZADE SÜLEYMAN PAŞA İLE İLGİLİ ÇANAKKALE MUHAREBELERİ SIRASINDA YAZILAN ŞİİRLER

Doç. Dr. Ömer ÇAKIR^(*)

*Ulu oğlıydı Süleyman Paşa nâm
Andayidi şart-ı serverlik tamâm
Ahmedî¹*

Giriş: Süleyman Paşa ve Rumeli'nin Fethi

Süleyman Paşa, Orhan Gazi'nin oğlu olup genç yaşta vefat etmiş bir Osmanlı Şehzadesidir. Tarihi bilgilere göre Türk tarihinde 1350'li yıllarda Süleyman Paşa'nın emrindeki askerlerle Gelibolu'ya geçilmiş ve böylece Rumeli coğrafyası fethedilmeye başlanmıştır. O sebeple Süleyman Paşa, Rumeli Fatihi olarak da bilinmektedir. Yine tarihî bilgilere göre, Bizans İmparatorluğu'ndaki taht kavgaları, bölgede meydana gelen bir deprem ve diğer Türk beylerinin desteği bu fethi kolaylaştırıcı etkenlerdir. Ancak o asıl fethi bölgedeki gayrimüslim halka hoşgörülü davranması yani kalpleri fethederek ve bölgeye Türkmen aileler yerleştirerek gerçekleştirir. Zira bu durum söz konusu coğrafyadaki Türk hakimiyetinin yerleşmesinde son derece önemli olacaktır. Ne acıdır ki, Süleyman Paşa, en faal olduğu bir dönemde bir av sırasında atından düşerek vefat eder. Cenazesi vasiyetine uyularak Bolayır'da bugünkü türbesinin olduğu yere defnedilmiştir.²

Süleyman Paşa'nın Rumeli fütühatı değişik edebî metinlerde dile getirilmiştir. Mesela, Paşa'nın dayısı Şeyh Mahmud yeğenin Rumeli fütühâtını tebriken şöyle demiştir:

*Kerâmet gösterüb halka suya seccâde salmışsın!
Yakasın Rumeli'nin dest-i takva ile almışsın!³*

Fetih coşkusu dile getiren bu beyit, bazı kaynaklarda da ünlü Mevlid-i Şerif sahibi Süleyman Çelebi'ye izafe edilir ki sadece bir iki kelimesi değişik olup şöyledir:

*Kerâmet gösterüb halka suya seccâde salmışsun!
Yakasın Rumeli'nün pençe-i himmetle almışsun!⁴*

Şehzade Süleyman Paşa'ya duyduğu sevgi ve hayranlığın bir ifadesi olarak öldükten sonra onun yanına defnedilmeyi vasiyet eden ve bugün kabri Bolayır'da Süleyman Paşa'nın türbesinin yanında bulunan Namık Kemal de Gelibolu topraklarını fetheden Türk askerini şöyle konuşturur:

Basduk yine kâfirleri 'avn itdi Hudâmuz

(*) Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: ocakir@karatekin.edu.tr; ocakir2000@gmail.com

¹ Ahmedî, *Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, (Düzenleyen N. Atsız Çiftçiöğlü), Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949, s. 11.

² Salih Pay, "Rumeli Fatihi Osmanlı Şehzadesi: Gazi Süleyman Paşa", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 1, 2009, s. 279-283.

³ Ali Emiri Efendi, Köprülüzâde Fuad'a [Fuad KÖPRÜLÜ] –Emiri'nin ifadesiyle Kiblelizâde Fuad Bey'e- cevaben yazdığı bir makalede konunun ayrıntısı açısından şu bilgileri verir: "Süleyman Çelebi hazretlerinin pederi, Sultan Mahmud-ı Evvel vüzerasından Ahmed Paşa'dır. Onun pederi Rumeli'ne mürur eden Süleyman Paşa ibn-i Osman Gâzi'nin büyük dayıları Şeyh Mahmud hazretleridir. İşte bu şeyh Mahmud'dur ki yeğenlerinin 'Rumeli fütühâtını tebriken Keramet gösterib suya seccade salmışsın/Yakasın Rumeli'nin dest-i takva ile almışsın' buyurmuştur. Müşarünileyh Şeyh Mahmud'un pederi de müessis-i devlet-i Osmaniye Osman Gâzi hazretlerinin kainpedeleridir. Ve hususât-ı mülk ü saltanatta muavin ve müsteşarı ve umûr-ı şeriyede müfti-i müşkil-güşâsı olan Edebalı hazretleridir.", "Kiblelizâde Fuad Bey'in Süleyman Fakih, ve Mevlid-i Şerif Makalesine Cevap", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Sene: 1, Nu. 11, 31 Kânûn-ı sâni 1335, s. 198.

⁴ *Donanma Mecmuası*, 12 Ağustos 1333, s. (kapak).

*Hâr oldı adûnun yüzine tîr-i gazâmuz
Te'yîde nüzûl itdi bütûn gökteki ervâh
İmdâda kıyâm eyledi yerden şühedâmuz
Allah'dan imdâd umaruz merd-i gazâyuz
Allah yoluna cism ile, can ile fedâyuz
(...)
Rumeli'ye geçmişüz biz bir iki sâl ile
Himmet-i merdân ile gaybdan irsâl ile⁵*

Anlaşılabacağı üzere, şair burada Hudâ'nın askerlerimize “avn itdi”ğini, böylece savaş oklarının düşmanın yüzünde ateş olduğunu, bu sırada gökteki ruhanilerin yere indiğini, şehedanın yerinden kalkıp imdada yetiştiğini ifade etmekte ve devamında da Allah yolunda canını vermeye hazır olan yiğitlerin O'ndan yardım umduklarını dile getirmektedir. Son beyitte ise, Türk askerlerinin bir iki sal ile Rumeli'ye geçtikleri bunun da yiğitlerin gayreti ve “gaybdan irsal” yani gayb aleminden gelen yardım ile olduğu dile getirilmektedir. Böylece yüzyıllar öncesinden seslenen Şeyh Mahmud veya torunu Süleyman Çelebi'nin sesi Namık Kemal'inkine eklenmektedir.⁶

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçişi Endülüs'ün şahsında İslam'ın Avrupa'nın Batı ucundan uzaklaştırılmaya çalışıldığı bir süreçte doğu ucundan Türkler vasıtasıyla tekrar Avrupa'ya girişi anlamına gelmektedir. Rumeli'nin fethi aynı zamanda Anadolu'nun Avrupalı güçlerin tehlikesinden uzak bir şekilde bir Türk vatani haline gelmesi bakımından da büyük bir öneme sahiptir.⁷ Rumeli'ye geçiş ve bu coğrafyadaki fetihler Türk İslam tarihi açısından ne kadar önemli ise Gelibolu Yarımadası'nda gerçekleşen Çanakkale Muharebeleri ve bu muharebeler neticesinde kazanılan Çanakkale Zaferi de bir o kadar önemlidir denilse her halde mübalağa edilmiş olmaz. Zira, Çanakkale Zaferi sayesinde İstanbul ve Anadolu kurtulduğu gibi sonrasında Anadolu işgaline son vermeyi amaçlayan Milli Mücadele için de Çanakkale Zaferi büyük bir motivasyon kaynağı olur. Dolayısıyla, Rumeli'nin fethi, bu fethin ilk komutanı Süleyman Paşa ve Çanakkale Zaferi birbirini çağırıştırır. O sebeptendir ki Çanakkale Muharebeleri sırasında Süleyman Paşa tekrar hatırlanmış ve hakkında bazı şiirler kaleme alınmıştır.

Çanakkale Muharebeleri Sırasında Süleyman Paşa ile İlgili Yazılan Şiirler

Türk edebiyatında Osmanlı'nın toprak kaybetme sürecinde ve sonrasında, Cumhuriyet'in ilk yıllarında genel anlamda Türk tarihine bir yöneliş olduğu ve bu bağlamda özellikle tarihi romanlar, hikayeler, tiyatro eserleri ve şiirlerin yazıldığı görülmektedir. Bu çerçevede tarihi şahsiyetlerle ilgili yazılan edebi nitelikteki eserlere bakıldığında yeterli olmamakla beraber, Şehzade Süleyman Paşa ile ilgili de bazı eserlerin yazıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Süleyman Paşa'nın Türk edebiyatında Osmanlı dönemindeki bazı savaşlar sırasında hatırlanması dikkati çekmektedir. Mesela, Müstecabizade İsmet'in Dasitan-ı Zafer (Şehzade Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye geçmesini misavvir manzume-i tarihiye) adlı eserinin 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nin olduğu yıl,⁸ Abdülkadir Kemali'nin Şehzâde Gazi Süleyman Paşa'nın Vakayı-i Tarihiyye'sinin Balkan Savaşları sırasında yayımlanması⁹ herhalde tesadüfi olmasa gerektir. İşte bu bağlamda ilerleyen zaman içinde Şehzade Süleyman

⁵ Namık Kemal'in eserinde geçen sözlerin ilk iki beyti Kurtuluş Savaşı günlerinde neşr olunan bir gazetede Mustafa Kemal Paşa'nın resminin üstünde şu şekilde yer almakta olup söz konusu şiir Süleyman Paşa ile Rumeli'ye geçmeler arasında bulunduğu belirtilen Kâdî Fâzıl Gâzî'ye mal edilmektedir.

Basduk yine düşmanları 'avn etdi Hüdâmuz
Hâr oldu adûnun gözüne tîr-i gazâmuz
Te'yîde nüzûl etdi bütûn gökteki ervâh
İmdâda kıyâm eyledi yerden şühedâmuz
(Pâyitaht, Nu.53, 2 Nisan 1337, s.1.)

⁶ Ömer Çakır, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, Akçağ Yay., Ankara 2009, s. 471-472.

⁷ Salih Pay, “Rumeli Fatih Osmanlı Şehzadesi: Gazi Süleyman Paşa”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 1, 2009, s. 293.

⁸ Müstecabizade İsmet, *Dasitan-ı Zafer (Şehzade Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye Geçmesini Misavvir Manzume-i Tarihiye)*, İstanbul 1897/1898.

⁹ Abdülkadir Kemali, *Şehzâde Gazi Süleyman Paşa'nın Vakayı-i Tarihiyesi*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İst., 1329 (1913), s. 15.

Paşa'nın Çanakkale Muharebeleri sırasında da hatırlandığı ve hakkında bazı şiirlerin yazıldığı görülmektedir.¹⁰ Ancak hemen belirtmek gerekir ki Şehzade'nin Çanakkale Muharebeleri sırasında hatırlanmasının ayrı bir önemi vardır; çünkü Şehzade Süleyman Paşa, söz konusu savaşın olduğu coğrafyanın fatihi olup kabri de orada bulunmaktadır. Dolayısıyla Süleyman Paşa, edebî metinlere bakıldığında Türk insanı tarafından Gelibolu coğrafyasının bir bakıma manevi bekçisi, gözcüsü olarak değerlendirilmektedir. Fuat Hulusi, "Bolayır" isimli şiirinde bu inancı şöyle dile getirir:

O fedâkar şehzâdemiz, Süleyman
Türbesini şu tepeye kurdurmuş.
Şu mübarek topraklara saldıran,
Düşman için sanki gözcü oturmuş.¹¹

Aslında düşman güçler de bunu bilircesine, Çanakkale Muharebeleri sırasında bölgeyi bombalarken Süleyman Paşa'nın kabrini de hedef alır. Hatta bununla da yetinmez onun kabrinin yanında ebedi uykusunu uyuyan şair Namık Kemal'in kabrini de bombalar. Bu durum dönemin basınına fotoğraflarla yansır ve hem cephede hem de cephe gerisinde büyük bir tepki ile karşılanır. İngiliz ve Fransız gemilerinden atılan top mermileri, söz konusu şahsiyetlerin kabirlerine zarar verdiği gibi Süleyman Paşa'nın türbesinin müctemilatında bulunan caminin minaresinde de büyük bir hasara sebep olur.¹² Bu noktada düşman güçlerinin savaş sırasında sadece karşı siperlerde bulunan Türk askerini değil, Türk milletinin dinî, tarihi ve millî değerlerini de hedef alması oldukça dikkat çekicidir. İşte Çanakkale Muharebeleri sırasında bütün bunlar yaşanırken Süleyman Paşa'nın kabri, bölgeyi ziyaret edenler için ilk duraklardan biri olur.

İbrahim Alaeddin, Çanakkale Muharebeleri'nin devam ettiği günlerde Temmuz 1915'te İstanbul edebiyat heyeti ile birlikte genç bir şair olarak Çanakkale Cephesini ziyaret edenlerden biridir.¹³ Söz konusu heyet bir ara Bolayır'da Süleyman Paşa ve Namık Kemal'in türbesini de ziyaret eder. Genç şair, "Süleyman Paşa'nın Kabrinde"¹⁴ isimli şiirinde bu ziyaret anındaki duygu ve düşüncelerini nazmeder. "Titredim girerken uzletgâhına/Ey yâdı ölmeyen şanlı kahraman!" mısraları ile başlayan şiirde önce Rumeli'nin fethine ilişkin duygu ve düşünceler ile şimdiki vaziyet bir arada dile getirilir:

Kırk canla bir ele karşı durmuştun,
Deryâya azminden köprü kurmuştun,
Geçmiş Rumeli'yi, harca vurmuştun.
Olmuştu bunlar değil mi bir zaman?
Devretti yazık ki şimdi âsuman.

Üstünde kayboldu salların izi.
Sana geçit veren güzel denizi.
Bugün düşman tuttu, kuşattı bizi.
Eyvâh oldu hattâ türben de vîran.
Kabrinden oç aldı gölgenden kaçan.¹⁵

¹⁰ Şehzade Süleyman Paşa ile ilgili bir romanın yazılması da (Mahmut Açıl, *Rumeli Fatih Süleyman Şah Şehit Şehzade*, Yitik Hazine Yay., İstanbul 2013, s. 200.) Türkiye'de son yıllarda tarihi şahsiyetlerle ilgili romanların arttığı bir zamana denk gelmektedir.

¹¹ Fuat Hulusi, "Bolayır", *İkdam*, Nu. 6662, 21 Ağustos 1331/3 Eylül 1915, s. 1.

¹² Fotoğraflar için bkz. *Harp Mecmuası*, Yıl:1, Sayı: 5, Şubat 1331, s. 76.

¹³ İstanbul edebiyat heyetinin Çanakkale Cephesi'ni ziyareti hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer Çakır, "Birinci Dünya Harbi Strasında Harbiye Nezaretince Başlatılan "Harp Edebiyatı" Kampanyası ve Bu çerçevede "İstanbul Edebiyat Heyeti'nin Çanakkale Cephesi'ne Gönderilmesi", *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2000, s. 273-286.

¹⁴ İbrahim Alaeddin, "Süleyman Paşa'nın Kabrinde", *Yeni Mecmua*, C.1, S. 22, 6 Kanun-ı evvel 1917, s. 437.

¹⁵ İbrahim Alaeddin, a.g.e., s.437.

Şiirin devamında, düşman güçler Süleyman Paşa'nın kabrini bombalasa, aylardır bu toprakları kana bulasa da onun yattığı yerlerin verilmeyeceğini, hatta bu hususta kabrini ziyaret eden askerlerin söz verdiğini şöyle dile getirir:

Lâkin civarında şan yeli eser.
“Bolayır”dan geçen her yiğit nefer
Ahdini türbende gelir tazeler,
Çeşmende su içip serinlik bulan
Koşar ateş olsa önünde cihan.

Aylardır kanlarla boyandı deniz,
Yıllardır ocaklar kaldı kimsesiz;
Yattığın toprağı vermeyeceğiz.
Milletin böylece ahdedti; inan!
Hoşça kal kabrinde huzûruna kan!¹⁶

Süleyman Paşa, Çanakkale’de savaşan askerler için öcü alınması gereken tarihi bir şahsiyet olmanın yanında, şiirlerde dile getirildiği üzere bölgenin manevi bekçisi olarak da görülür. Şehim imzalı bir manzumede Şehzade Süleyman Paşa konuşturulur. Bu bağlamda önce Rumeli’nin fethini anlatarak başlayan Şehzade,

Babam Orhan Gâzî’nin emrine imtisal
İle geceleyin “Helespont”u geçmiştik.
Gün doğarken, karşı sahilde, hayal meyal
“Güzel şehir”in bütün damlarını seçmiştik.

Fâtihlerin ancak efsâne âleminde
Alabildikleri bu şöhretli ma’beri
Bir sal içinde, bir kaç Türk dilâveriyle
Osmancık’ın oğlunun oğlu zaptetmişti.¹⁷

dedikten sonra, şiirin ilerleyen kısmında ecdadının nice yerler fethettiğini oysa kendisinin genç yaşta vefat etmesinden müteessir olduğunu, bunun üzerine “Semâvî kefbeler”in kendisine sabırsız olmaması gerektiği yönünde tavsiyede bulunarak şöyle dediğini ifade eder:

Bana, nâşekîb olma! Bir gün gelir Hüdâ
Seni behemahal kâmrân eder. Bu millet
Ve heyetün vâhibi Cenâb-ı Kibriyâ
Seni kadr ü şânınla münâsib, âkıbet,

Bir beşâretle karîrû’l-ayn edecektir
Sen dâimâ bu vatanın nigezbânısın
Huzûrunla bu mekâna resânet gelir
Sen hâtem-i Osmânî’nin Süleymân’ısın,

¹⁶ İbrahim Alaeddin, a.g.e., s. 437.

¹⁷ Şehim, “Şehzâde Süleyman Paşa”, *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*, C.1, Yıl: 1, Nu.17, Şubat 1332, s. 298-299.

Boğazların hâfızı, vatanın hârisi
Sensin dediler. Aradan altı yüz sene
Geçmişti. Orhan'ın Osmânî'nin câlisi
Karadan, hem de denizden büyük u'nf ile

Pek dehşetli hücumlara maruz kalmıştı.
Bu yarımadaya sevkettiği askere
Yerden gökten çeşid çeşid düşman salmıştı.
Lâkin erlere imdadımla, birdenbire

O en kuvvetli donanmalar hâib oldu
Altı asırda kâm-ı şebâbı alırken
A'dânın leşkeri hâsir ü gâib oldu
Meğer bu cengin eski bir gâzisi varmış:

Ben!¹⁸

Yukarıdaki metinde dikkat edileceği üzere, Şehzade Süleyman Paşa, bu vatanın bekçisi, “hâtem-i Osmânî'nin Süleymân'ı”, boğazların koruyucusu” olarak görülür ve Çanakkale Muharebeleri'nde de “eski bir gâzi” olarak savaştığına inanılmaktadır. Böylece Süleyman Paşa, bir şehit olarak hâlen yaşayan ve gerektiğinde askerlerle cenge katılan bir gâzi olarak kabul edilmektedir. Çünkü İslam inancına göre şehitlerin ölü olarak kabul edilmediği malumdur. Bu inancın sahibi sadece Şehim değildir. Çanakkale Cephesi'nde savaşan askerlerin de aynı şekilde düşündüğüne inanılmaktadır. Zira, askerler, eskiden bu topraklarda şehit düşmüş olanların da şimdi kendileri ile beraber düşmana karşı savaştığı kanaatindedir. Muhiddin Mekkî, “Bir Kahramanın Düşüncesi” adlı menzumesinde askerlerin bu konudaki inancını şöyle dile getirir:

Ölenlerin ne mübarek düşen bu eşbâhı?
Bizimle cenk ediyor şimdi şanlı ervâhı!
Şu anda yok buranın sanmayın nigehbânı!
Müebbeden yaşıyor Kal'a'nın Süleyman'ı!..¹⁹

Benzer şekilde, Türk askerlerine ilahi yardım yapıldığını,²⁰ bunların içinde bu topraklarda daha önce şehit olmuş olanlar da olduğunu işleyen bir başka şair de Mehmet Emin'dir. Çanakkale Muharebeleri devam ederken İbrahim Alaeddin ile birlikte cepheyi ziyaret eden şairlerden biri olan Mehmet Emin, Ordunun Destanı'nda Çanakkale'de yedi asrın bir arada okunması gerektiğini şöyle ifade eder:

Bizler burda yedi asrın tarihini okuyoruz
Bu mübarek topraklara basıyorken korkuyoruz
Burda eski kabirlerden
Çıkan bir çok cenazeler kefenlerle silkinmişler;
Sanki bize gökten inen
O ilâhî yardımcılar gibi nurlar giyinmişler
Bunlar şimdi bu tarihi ovalarda, sahillerde;
Şu kırmızı kayalarda, kumsallarda, her bir yerde!..

İşte, altun sikkesiyle o şehzade Süleymanlar;
Aksungurlar, Demirtaşlar²¹

¹⁸ Şehim, “Şehzâde Süleyman Paşa”, *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 1, Yıl: 1, Nu. 17, Şubat 1332, s. 298-299.

¹⁹ Muhiddin Mekkî, “Bir Kahramanın Düşüncesi”, *Servet-i Fünun*, Nu. 1345, 26 Nisan 1333, s. 295.

²⁰ Çanakkale Muharebeleri sırasında Osmanlı askerlerine manevî yardım yapıldığına dair inancın bazı edebî eserlerdeki akisleri için bkz., Ömer Çakır, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, Akçağ Yay., Ankara 2009, s. 470-476.

²¹ Mehmet Emin, *Ordunun Destanı*, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1331, s. 17.

Savaş sırasında yayımlanan bazı metinlere bakıldığında Gelibolu’da bir manevi bekçi ve gözcü olarak değerlendirilen Süleyman Paşa’nın Balkan yenilgisine şahit olduğuna ve bundan dolayı da son derece üzüldüğüne inanılmaktadır. Ancak Çanakkale Zaferi ile o günler geride kalmış; Ordunun ve milletin alınma vurulan Balkan yenilgisinin kara lekesi temizlenmiştir. Fuat Hulusi, milletin bu inancını şöyle nazmeder:

Ah şehzâdem, sen bu yüksek yerlerden..
Görmüşsündür geçen Balkan Harbi’ni.
O felâket günlerinde, kederden...
Aceb nasıl acılar yaktı seni?

Ah şehzâdem, o korkulu rüyadan,
Titredi mi mezarının taşları?
Cennetteki kırk yoldaşın, hayâdan...
Aceb yere eğildi mi başları?

Fakat artık bu onulmaz yarayı...
Bugün millet; elleriyle kapadı.
O nâmussuz.. o lanetli karayı,
Bütün millet kanlarıyla yıkadı.
(...)
Müsterih ol ey Şehzadem..
Çiğneyemez düşman seni
Anlamıştır bütün âlem,
Siper sana... Türk bedeni.

Alını açık Türk’ün bugün,
Göğsündedir hep yarası.
Yoldaşların yapsın düğün..
Silinmiştir yüz karası.²²

Çanakkale Zaferi ile Balkan lekesinin silinmesinden ordu ve millet büyük bir mutluluk duyar. Aynı şekilde bu zaferden Şehzade Süleyman Paşa’nın ve yiğitlerinin de büyük bir sevinç duyduğuna inanılmaktadır. Öyle ki Süleyman Paşa’nın kabrinin bombalanmasının verdiği acı dahi zafer sevinci ile dindirilmeye çalışılır. Faik Ali, “Kal’a-i Sultaniye Müdâfi’lerine” seslenirken ilk iki beyitte şöyle der:

Ey dilîrân-ı cihad. Üç sene, üç yüz senedir
Gülmeyen yüzlerimiz güldü bu gün...

Doğdu Şehzâde Süleyman Paşa’nın rûhuna gün;
Varsın olsun hedef-i dâne-i tahrîb o kabir.²³

Görüldüğü gibi, Çanakkale Muharebeleri sırasında yazılan bazı şiirlerde Şehzade Süleyman Paşa, tarihi bir şahsiyet ve kabrinin olduğu coğrafyanın manevî bekçisi olarak konu olmuştur. Kabrinin bombalanmasından büyük üzüntü duyulsa da Çanakkale Zaferi, hem bu acıyı dindirmiş hem de artık söz konusu coğrafyaya artık bambaşka bakılmasına sebep olmuştur. Bu yeni bakışı en iyi ifade eden dizeler şunlar olsa gerektir:

²² Fuat Hulusi, “Bolayır”, *İkdam*, Nu. 6662, 21 Ağustos 1331/3 Eylül 1915, s. 1.

²³ Faik Ali, “Kal’a-i Sultaniye Müdâfi’lerine”, *Donanma Mecmuası* 5-18 Mart Çanakkale Zeferi, Nu. 158-159, 18 Mart 1334, s. 1763; Faik Ali, *Elhân-ı Vatan*, 2. Baskı, Matbaa-i Amire, İstanbul 1917, s. 98-99.

Bundan sonra Gelibolu
Bize yeni bir Hac yolu.
Her İslâm'ın bu yüce yer
Bir ikinci Kâbe'sidir;
Her tepede kanlı siper
Sahâbeler türbesidir.

Selam sana, şanlı ordu,
Sen kurtardın, aziz yurdu!²⁴

Sonuç

Çanakkale Zaferi, bölgenin ilk fâtihi Şehzade Süleyman Paşa'nın bir kez daha hatırlanmasına sebep olur. Savaş sırasında Süleyman Paşa'nın ve Namık Kemal'in düşman mermilerine hedef olan kabirleri ziyaret edilir ve intikamlarının alınacağı ifade edilir. Tabii, İngiliz ve Fransızların bu kabirleri bombalamasının sebebi de Türk milletinin tarihî değerlerine saldırmak ve böylece mücadele ve savaşın sadece hayatta olanlarla değil bütün bir Türk tarihi ile olduğunu göstermektir. Ancak Türk milleti ve şairler Çanakkale Muharebeleri sırasında Süleyman Paşa'yı bir kez daha hatırlamış ve hatırlatmışlardır. Metinlerdeki anlayışın ana düşüncesine göre, Süleyman Paşa söz konusu coğrafyanın manevi bekçisi olarak görülmektedir. Balkan yenilgisine şahit olarak onun da bu hezimetten büyük üzüntü duyduğu düşünülmüştür. Fakat bu uzun sürmemiş Çanakkale Zaferi ile Balkan lekesi silinmiş ve Süleyman Paşa'nın da bu zaferden büyük sevinç duyduğu ifade edilmiştir. Öyle ki onun kabrinin bombalanmasından duyulan üzüntü de böylece hafifletilmeye çalışılmıştır. Çanakkale Zaferi ile hem Süleyman Paşa'nın ruhuna hem de bütün bir millet için gün doğduğu, eski karanlık günlerin geride kaldığı ifade edilmiştir. Son tahlilde şunu belirtmek gerekir ki; Şehzade Süleyman Paşa'nın hatırlanması için ille de bir savaşın olması gerekmez. İşte bu sempozyum da onu hatırlamaya ve hatırlatmaya bir vesile olmuştur. O sebeple günümüzde de Süleyman Paşa'nın ve Namık Kemal'in kabirlerinin ziyaret edilmesi gerekir. Sanırım Çanakkale savaş alanına Türkiye'nin dört bir yanından gelenlerin programına bu ziyareti de ilave etmesi son derece faydalı olacaktır.

²⁴ Mehmet Emin, "Orduya Selam", *Harb Mecmuası*, Yıl: 1, Sayı: 4, Kanûn-ı sâni 1331/Ocak 1916, s. 52.

KAYNAKLAR

- KEMALİ, Abdülkadir, *Şehzâde Gazi Süleyman Paşa'nın Vakayî-i Tarihiyesi*, Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, İstanbul 1329 (1913).
- AÇIL, Mahmut, *Rumeli Fatihî Süleyman Şah Şehit Şehzade*, Yitik Hazine Yay., İstanbul 2013.
- Ahmedî, *Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, (Düzenleyen N. Atsız Çiftçiöğlü) , Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949.
- Ali Emiri Efendi, “Kıblelizâde Fuad Bey’in Süleyman Fakih, ve Mevlid-i Şerif Makalesine Cevap”, *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Sene: 1, Nu. 11, 31 Kânûn-ı sâni 1335.
- ÇAKIR, Ömer, "Birinci Dünya Harbi Sırasında Harbiye Nezaretince Başlatılan "Harp Edebiyatı" Kampanyası ve Bu çerçevede "İstanbul Edebiyat Heyeti"nin Çanakkale Cephesi'ne Gönderilmesi", *Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2000.
- ÇAKIR, Ömer, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, Akçağ Yay., Ankara 2009.
- Donanma Mecmuası, 12 Ağustos 1333, s. (kapak).
- Faik Ali, “Kal‘a-i Sultaniye Müdâfi‘lerine”, *Donanma Mecmuası 5-18 Mart Çanakkale Zeferi*, Nu.158-159, 18 Mart 1334.
- Faik Ali, *Elhân-ı Vatan*, 2. Baskı, Matbaa-i Amire, İstanbul 1917.
- Fuat Hulusi, “Bolayır”, *İkdam*, Nu. 6662, 21 Ağustos 1331/3 Eylül 1915.
- İbrahim Alaeddin, “Süleyman Paşa'nın Kabrinde”, *Yeni Mecmua*, C. 1, Nu. 22, 6 Kanûn-ı evvel 1917.
- Mehmet Emin, “Orduya Selam”, *Harb Mecmuası*, Yıl: 1, Sayı: 4, Kanûn-ı sâni 1331/Ocak 1916.
- Mehmet Emin, *Ordunun Destanı*, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1331.
- Muhiddin Mekkî, “Bir Kahramanın Düşüncesi”, *Servet-i Fünun*, Nu. 1345, 26 Nisan 1333.
- Müstecabizade İsmet, *Dasitan-ı Zafer* (Şehzade Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye Geçmesini Misavvir Manzume-i Tarihiye), İstanbul 1897/1898.
- PAY, Salih, “Rumeli Fatihî Osmanlı Şehzadesi: Gazi Süleyman Paşa”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 1, 2009.
- Şehim, “Şehzâde Süleyman Paşa”, *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*, C.1, Yıl: 1, Nu. 17, Şubat 1332.

GELİBOLULU ÂLÎ ve KERBELÂ

Prof. Dr. Mehmet ARSLAN¹

60 yıla yakın ömrüne irili ufaklı 70 kadar eser sığdıran; Divan kâtipliği, tımar defterdarlığı, hazine defterdarlığı, mal defterdarlığı, yeniçeri katipliği, defter eminliği, sancak beyliği, Rum defterdarlığı, beylerbeyilik gibi birçok resmi görevde bulunan ve bu görevleri gereği Gelibolu, Konya, Halep, Şam, Mısır, Manisa, İstanbul, Bosna, Gürcistan, Şirvan, Trabzon, Van, Erzurum, Kütahya, Bağdat, Sivas, Amasya, Kayseri, Mekke, Cidde, Kahire, Kerbela, Şirvan, Gürcistan, Yunanistan gibi Osmanlı'nın hakim olduğu birçok bölgede bulunan ve bulunduğu bölgelere kendinden bir iz bırakmaya gayret gösteren Gelibolu Âlî'nin Kerbela ile olan ilgisi ise diğer bölgelerden daha fazladır. Gelibolulu Âlî'nin Kerbela bağlantısını özellikle bu konuda yazdığı iki eser bağlamında değerlendireceğiz.

Bunlardan birincisi Vakıfnâme'dir. Âlî, Bağdat mal defterdarlığından azledildiği 1586 senesinde Kerbelâ'da İmam Hüseyin ve öteki Kerbelâ şehitlerinin türbelerini ziyaret ettikten sonra burada bir sebil yaptırdı ve bu sebilin idaresi konusunda da bir Vakıfnâme kaleme aldı. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin bu Vakıfnâme'si, bir yandan Âlî'nin ailesine, hayatına ve eserlerine ilişkin bilgiler ihtiva ederken aynı zamanda Osmanlı vakıf geleneği içinde bir vakfın hangi şartlarda oluşturulduğunu gösteren edebî bir belge hüviyeti taşımaktadır.

Vakıfnâme, birkaç bakımdan önemli bir eserdir. Eserde, müellifin hayatı ve karakterini yansıtan manzaralar görüyoruz. Bunlardan biri Bağdat mal defterdarlığından azli ile ilgilidir. Şöyle ki Âlî 1585 yılında Erzurum mal mefterdarlığına tayin edilir; altı ay burada kaldıktan sonra aynı yılın sonlarında Mart 1586'da Bağdat mal defterdarlığına atanır. 1586 yazının ortalarında Bağdat'tan ayrılarak İstanbul'a gelir. Âlî, aynı yıllarda kaleme almaya başladığı "**Subhatü'l-Abdâl**"da Bağdat Mal Defterdarlığı'na tayin edilmesini şu beyitlerle anlatıyor:

"Hicretüñ toksan üçinde ta'yîn
Ki tokuz yüzde idi re's-i sinîn

Saldı ben hâki Hudâ Bagdâd'a
Semt-i tahsîl ile dâd-istâda

Ya'ni kim oldum aña defter-dâr
Baña emr oldı hazâ'in ne ki var"

Âlî, aynı eserinde Kerbelâ vadisinde bulunan Merkad-i Hüseyin'de Abdallar'ın, Hayderî'lerin; Arap, Acem ve Hint'ten gelen Kerbelâ müştaklarının 10 Muharrem'de yaptıkları mâtem âyinlerini ve bunların söyledikleri mersiyeleri izlediğini, kendisinin de bunlardan ilham alarak mersiyeler ve gazeller yazdığını söylüyor:

"Ol gazeller ki dimişdüm ol sâl
Lafzı gam bahrı elem beyti melâl

Kimi Türkî kimisi nazm-ı Derî
Kimi Tâzî dökilen söz güheri"

¹ Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

Âlî, Subhatü'l-Abdâl'da Türkçe, Arapça ve Farsça mersiyeler, gazeller yazdığını bildiriyorsa da Subhatü'l-Abdâl'da Arapça ve Farsça manzumeleri göremiyoruz. Ancak Âlî, 1586 yılında ki Subhatü'l-Abdâl'dan beş yıl önce yazılmıştır, kaleme aldığı Vakıfnâme adlı risalesinde Farsça Kerbelâ mersiyesi yazdığını şöyle dile getiriyor:

"Binâ'en-'alâ-zâlik, sene erba'a ve tis'ine ve tis'i-mi'e târihindeki rûz-ı 'âşûrâda ziyâret-i merâkîd-ı mutahhara-i şühedâ ile müstes'id ve anuñ gibi mazân-ı icâbet-i da'avât olan makâmât-ı 'aliyye foprağına rûy-mâl ile ercümend olup gâh Fârisî ve Türkî mersiyeler nazmı ile edâ-i itmâm-ı mâtemde ve gâh hûn-ı dil-i mecrûh ve âb-ı sirişk-i meşrûh ile dem-â-dem icrâ'-i demde giceler sabâha dek dü-çeşm-i nem-nâki çeşmeler lûleleri gibi ağlamada, gündüzler ahşama dek kalb-i tâb-nâki âftâb-ı tâbistân gibi sûz u güdâz ile ciger tağlamada."

Âlî, Vakıfnâme'sinin sonunda eserlerine ait bigiler vermeyi sürdürüyor. Divanlarından Vâridatü'l-Enîka ve Layihatü'l-Hakîka'yı birleştirerek söz konusu mübarek yere "korunması, isteyenlere verilmesi ve istinsah edilebilmesi ancak dışarı çıkarılmaması" şartı ile vakfettiğini haber veriyor.

Âlî, vakıf yaptırmaya Bağdad Mal Defterdarlığından azli esnasında karar verdiğini ise şöyle belirtiyor: "... ol hinde Bağdâd hazînesi defter-dârlıgından ma'zûl olan **Mustafâ 'Âlî** ki..."

Aynı pasajın devamında kendini memleketi olan Gelibolu toprağının benzersiz bir nihali olarak tanıtır:

"Gelibolî sâkinüñ dıraht-ı bî-misâli ve berg ü bâr-ı ma'ârifle müzeyyen bir nihâli..."

Ardından karakterinin önemli özelliklerinden olarak zamandan şikâyet eder; sürekli azledildiğini belirtir ve bir sakkâhâne yapmaya karar verişini anlatır.

1... ma'a hâzâ rûzgâruñ cevır ü cefâsı yollarınuñ pây-mâli ve metâ'ib-i 'azl u batâlet belâlarınuñ ber-geşte-hâli olmuş idi. 'Înâyet-i Bârî yârî kılup kalb-i kesirine sevâb nûrı bu vech ile müstenîr oldu ki hazret-i imâm-ı hümâm âsûde oldukları makâm hâyir-i şerîfnde bir sakkâ-hâne bünyâd eyleye ve âb-ı serdini tâbistân-ı Kerbelâ mahrûrlarına ol hazretüñ rûh-ı latîfi için sebîl âbâd eyleye."

Bu ibarelerde dikkati çeken hususlardan biri Âlî'nin kendini övmesi ve azillerden dolayı yakınmasıdır ki bu hususlar Âlî'nin karakterinin iki cephesidir. Bu karakterin birinci cephesinde huysuz, dalkavuk, başkalarını çekemeyen bir insan tipi bulunur. Diğer cephesinde ise toplumdaki sosyal olaylar içinde yer alan ve içinde bulunduğu topluluğun ve toplumun dertleriyle dertlenen, bu dertlere üzülen ve çareler arayan bir insan karakteri çizer.

Hemen her eserinde kendinden ve eserlerinden söz etmeyi sanki bir mecburiyet sayan Âlî, Vakıfnâme'de de Gelibolulu olduğunu söyledikten sonra dedesinin, babasının ve annesinin adlarını vermeyi ihmal etmez. Vakıfnâme'nin bir yerinde Dedesinin Abdulmevlâ, babasının Ahmed ve annesinin Ümmühânî adlarını taşıdığını "... vâkıfun vâlidî Ahmed bin Mevlâ ve sekizinci günü vâlidesi Ümmühânî ..." ibaresiyle ifade eder. Bu bilgiler içinde en kayda değer olan Âlî'nin annesinin "Ümmühânî" adlı bir kadın olduğudur.

Âlî'nin Vakıfnâmesi'nin Mâhiyeti:

Hemen tüm klasik vakıfnâmelere olduğu gibi Âlî'nin vakıfnâmesi de Allâh'a hamd ü senâ, peygambere salât ve selam ile başlamaktadır ki bu kısma "da'vet rûknü" adı verilmektedir. Bu bölümde ayrıca bu vakıfnâmenin özelliğinden dolayı Hz. Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin de anılmaktadır.

Klasik bir vakıfnâmede "da'vet rûknü"nden sonra "vâkıfın tanımı" yer almaktadır. Fakat bu eser, edebi özellikler taşıyan bir vakıfnâme olduğu için Âlî bu kısımda "dünyanın geçiciliğinden, ölümün kaçınılmazlığından, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da susuz ölmesinden, insanların bu dünyadan gitmeden hayır işlemeleri gerektiğinden, bu hayırların en önemlisi olarak da sebîlhâne ya da çeşme yaptırmalarının öneminden bahsetmektedir.

Âlî bundan sonra 994 yılının aşure gününde Kerbela şehitlerinin mezarlarını ziyaret ettiğini; burada Farsça, Türkçe manzumeler yazdığını ve gözyaşı döktüğünü; Allâh'ın inayetiyle kırık kalbini sevap nuru

aydınlatarak, Kerbelâ'da susuzluk çekenlere Hz. Hüseyin'in ruhu için bir sakkâ-hâne (sebîl) yaptırmaya ve vakf etmeye karar verdiğini ifade ediyor.

Bu ifadelerden sonra Âli, vâkıf olarak kendisinden, ailesinden, memleketinden bahsediyor ve böyle bir iş yapmanın kendisinden önce kimsenin hatırına gelmediğini de vurguluyor.

Yine klasik vakıfnâmelerde olduğu gibi eserin bundan sonraki bölümünü vâkıfın şartları oluşturmaktadır. Burada dört şart konulmuştur ve her şartta yapılması gerekenler ayrıntılarıyla anlatılmıştır ki şunlardır:

Şart-ı Evvel: Tayin edilen re'îs-i sakkâyan günde dört akçe alacak. Sebilhâneyi ve su aletlerini temiz tutacak, sürekli soğuk ve temiz su bulunduracak. Görevinde ihmali görülürse mütevellî tarafından zamanın hakimine bildirilecek ve hakim marifetiyle azl edilip yerine başkası görevlendirilecek.

Şart-ı Sâni: Günde iki akçe yevmiye ile suyu soğuk tutmakla görevli bir "müberrid" vazifelendirilecek. Müberrid, testilerle suyu öğle vakti çatıya çıkaracak, seher vakti idirecek, samanla dolu sandukalarda muhafaza edecek, soğuk tutulmalarına ve su levazımının temizliğine azami gayret gösterecek. Ayrıca özel günlerde kandillerin yakılmasından ve temizliğinden de müberrid sorumlu olacak.

Şart-ı Sâlis: Günde üç akçe yevmiye ile bir müsebbil tayin edilecek. Bunun görevi kafesin arkasında durmak ve temizliğe son derece riayet ederek buradan testilerle, kaselerle su dağıtmaktır. Eğer önemli bir sebebi yoksa buradan hiç ayrılmayacak ve bu bölüme müberrid ile kendisinden başka kimse girmeyecek.

Şart-ı Râbi: Buranın mütevellisine günde üç akçe verilecek. Mütevellinin görevleri: Sebilhânedeki bulunan hizmetlileri denetlemek; sebû ve kûzelerin temizliklerini kontrol etmek; kandillerin levazımını tedarik etmek; eskiyen testileri yenileriyle değiştirmek.

Bu şartlardan sonra Âli, yukarıda anlattığı görevlilere ve yapılacak işlerin levazımına ait giderlerin ne kadar olacağını da ayrıntılarıyla vermektedir. Âli, o bölgede bulunan bir harabe hamam yerini devletten parasıyla almış, buraya dükkanlar yaptırmış, gerekli yerleri tamir ettirmiş ve bunun için "hâlis malından" otuz bin akçe vermiştir. Yine vakfın bu bölümü için de bazı şartlar konulmuştur ki bunlardan enteresan olan kısmı şudur. Vakfın ve sebilhânenin bütün masrafları çıktıktan sonra kalan bölümünden bir miktar ayrılarak aşağıdaki görevleri yapanlara verilecektir:

1- Bir hâfız günde iki akçe yevmiye ile vazifelendirilecek ve Hz. Hüseyin'in mezarında her sabah namazından sonra yâsin okuyacak.

2- Yine güzel sesli birisi günde bir akçe vazife ile Muharrem ayında günde üç defa vâkıfın (Âli'nin) Türkçe ve Farsça mersiyelerini "Abdâlân-ı Rûm Sancağı" dibinde okuyacak.

3- Yine aynı yerde her yıl Peygamberimizin doğum gününde Mevlit okutulacak ve mevlithânlara, muvaşşahhânlara, na'thânlara yüzer akçe verilecek, ayrıca mevlit sırasında kullanılacak gülâb ve buhûrâta da yüzer akçe ayrılacak.

4- Güzel sesli bir kişi günde iki akçe yevmiye ile o civarda bulunan camide her ikindi namazından sonra "sûre-i amme" okuyacak.

5- Yine güzel sesli birisi aynı yerde iki akçe yevmiye ile her yatsı namazından sonra "sûre-i mülk" okuyacak.

6- Her seher vaktinde okunması şartıyla sürekli Kur'ân'ı hatm ederek yenisine başlayacak görevliler bulunacak ve bunlara her gün birer akçe verilecek.

Vakıfnâmenin son bölümünde yine klasik vakıfnâmelerde olduğu gibi beddua kısmı yer almaktadır. Bu bölümde vakıf şartlarına riayet etmeyenlere, görevini yapmayanlara şöyle beddua edilmektedir: "... Ve eger bu zikir olunan şürûta muhâlif hâkimden ve mütevellî ve nâzırdan ve sâyir erbâb-ı vezâyif ü huddâmdan bir vaz' sâdır olursa, evvelâ vakf cânibinden yidükleri vazife kendülere helâl olmaya. Sâniyen; rûz-ı mahşerde hazret-i Hakk'ın 'inâyetinden ve server-i enbiyâ Muhammed Mus'âfâ sallallâhu 'aleyhi ve-sellem'ün şefâ'atinden; sâlisen, kâli'-i bâb-ı hayber, sâkî-i âb-ı kevser olan 'Aliyy-i Murtezâ'nun zülâl-i re'fetinden ve dîdâr-ı pür-envârî rü'yetinden;

râbi'an, sâhib-makâm hazret-i imâm-ı hümâm ve sâ'ir şühedâ'-i sü'edâ-i vâcibü'l-ihtrâm sohbetinden mahrûm ve sükkân-ı firdevs-i a'lâ huzûrında küfrânü'n-ni'melikle mezmûm olalar. Ve dâr-ı dünyâda ve ser-menzil-i 'ukbâda teşne-leblikden halâs ve müşevveş-meşreblikten felâh-ı hâs bulmayalar."

Müellif eserinin sonunda eseri yazdığı tarihi veriyor ki H. 994 Cemâziyelevvel ayı (M. 1586 Nisan sonları) olan bu tarih aynı zamanda vakfin ve vakfiyenin de tarihidir.

Gelibolulu Âlî'nin Kerbelâ ilgisini gösteren ikinci eseri Sübhatü'l-Abdâl adlı manzum risaledir. Âlî bu eserinde Kerbelâ hadisesinden duyduğu üzüntüyü samimi bir şekilde ifade etmiştir. Pek çok eserinde kendisinden, eserlerinden söz etmeyi, halinden şikayet etmeyi, devrin ileri gelenlerinden isteklerde bulunmayı alışkanlık haline getiren; üstelik bu tür eserlerde bazı dalkavukça tavırlar takınan Âlî'nin, diğer eserlerinin aksine Sübhatü'l-Abdâl'da böyle bir tutum içinde görülmemesi bu konudaki samimiyetinin bir delili olarak kabul edilmelidir.

Sübhatü'l-Abdâl 1586 ile 1592 yılları arasında yazılmış Kerbelâ manzumelerinin bir araya toplanmasından oluşmuştur. Eserde mesnevi tarzında yazılmış üç manzume, 1 terki-i bend, 7 gazel, 2 kıt'a olmak üzere toplam 13 manzume yer almaktadır. Eserin tümü 174 beyit olmakla birlikte Kerbelâ mersiyesi mahiyetini taşıyan bölüm 100 beyittir ki bu sayı eserin adıyla da uyumludur. Çünkü Sübhatü'l-Abdâl "dervişlerin tesbihi" anlamına gelmektedir ki bir tesbihin tanelerinin imamesiyle beraber 100 olduğu hatırlanmalıdır.

Büyük bir vukufu değerli dostum İsmail Hakkı Aksoyak tarafından hazırlanan Gelibolulu Âlî'nin divanları içerisinde de Kerbelâ mersiyesi muhtevalı manzumeler olduğunu da belirtmemiz gerekir ki bu manzumeler de Gelibolulu Âlî'nin Kerbelâ ilgisini göstermektedir. Konuşmamı Sübhatü'l-Abdâl'dan aldığımız ve hicri 993 miladi 1586 yılında yazılan 5 beyitlik mersiye ile tamamlıyorum:

- 1 Ciger kân dîde giryân sine büryân bir bölük zârız
Muhassal mâtem-i âşûra gelmiş niçe züvvârız
- 2 Göz açmaz ağlarınız hâli degildir çeşmimiz nemden
Gubâr-ı Kerbelâ hâkine açmazdan taleb-kârız
- 3 Şeb-i 'abbâsa âh âteşlerinden meş'al-efrûzuz
Zalâm-ı mâtemi pür-şevk iden mişkât-ı envârız
- 4 Seniñ 'atşâniñiz ey nûr-ı çeşm-i Sâki-i Kevser
Şarâb-ı hûn-ı mâtem neşvesinden mest-i evgârız
- 5 Sanurlar âl için sad-pâre kıldık cismi ey 'Âlî
Tutup mâtemlerin her 'uzvumuzdan kanlar ağlarınız

TÜRK ŞERH EDEBİYATI'NDA GELİBOLU

Ozan YILMAZ*

Özet: Osmanlı topraklarında yaşamış Anadolu ve Rumeli kökenli şârihler, herkes tarafından anlaşılmasını zor gördükleri ya da “Türk diliyle söylemek” istedikleri metinleri şerh etmek suretiyle müstakil bir şerh edebiyatı oluşturmuşlardır. Bu şerh faaliyetlerinin mimarları arasında Gelibolulu müellifler de vardır. Gelibolulu olan yahut bir şekilde Gelibolu’da yaşayıp şerh faaliyetlerinde bulunan şârihler arasında Yazıcıoğlu Mehmed, Gelibolulu Muslihüddin Sürûrî, Neşâtî Ahmed Dede, Gelibolulu Âlî, Ağazâde Mehmed Dede gibi isimler yer alır. Bu bildiride, “Türk Şerh Edebiyatı’nda Gelibolu” başlığı ele alınacak, Gelibolu etrafında gelişen şerh faaliyetleri tanıtılacak, böylece Gelibolu’nun Türk Şerh Edebiyatı’ndaki yeri belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Gelibolu, şerh, şârih, şerh edebiyatı

GALLİPOLİ IN TURKISH COMMENTARY LITERATURE

Abstract: Commentators who lived within Ottoman and are from the Anatolian and Rumelian origin created an autonomous commentary literature so to comment the texts that were regarded as hard-to-understand by everyone and that they wanted to “say it in Turkish”. Amongst the architects of these commentary activities there were also authors from Gallipoli. Among the authors who are from Gallipoli and do commentary there were names such as Yazıcıoğlu Mehmed, Muslihüddin Sürurî of Gallipoli, Neşatî Ahmed Dede, Gallipolilu Âlî and Ağazade Mehmed Dede. In this notice, info about “Gallipoli in Turkish Commentary Literature” will be given, “commentary activities” which progressed around Gallipoli will be introduced, thus the place of Gallipoli in Turkish Commentary Literature will be sought to determine.

Keywords: Gallipoli, commentary, commentator, commentary literature

Giriş

Marmara Denizi’ni Ege Denizi ile birleştiren Çanakkale Boğazı’nın kıyılarına boylamasına uzanmış tarihî yarımada, görenleri gıpta ve hayranlık duygularıyla bırakacak eşsiz bir güzelliğe sahiptir. Aynı zamanda Çanakkale’de bir ilçe merkezine ad olan Gelibolu’nun oldukça stratejik bir mevkiye olmasının getirdiği tarihî hareketlilik, burayı Polis Aigos Potamoi Savaşı’ndan sancak merkezi yapmış Osmanlı’ya kadar birçok devletin ilgi odağı hâline getirmiştir. Bu sebeple Gelibolu, tarih ve coğrafyanın buluşma noktası olmanın yanında kültür ve edebiyat şehri sıfatını da taşımaktadır. Nitekim Çanakkale savunması ile birçok şair ve yazara ilham kaynağı olmuş, bu yönüyle edebî eserler için de önemli bir malzeme teşkil etmiştir. Gelibolu’yu edebiyat tarihiyle buluşturan bir diğer unsur ise şerhler ve şârihlerdir. Öyle ki Türk Şerh Edebiyatı’nın Balkanlar’dan Ön Asya’ya kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış mensupları arasında adı şerhle anılan Gelibolulu isimler de vardır.

Kısaca “bir şeyi açıklamak” olarak tanımlayabileceğimiz “şerh” kelimesi çeşitli lügatlerde; “açma, ayırma; açıklama, yorumlama; bir şeyi açıklamak amacıyla yazılmış kitap; açık ve ayrıntılı anlatma¹”, “keşf etmek

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, oyilmaz@sakarya.edu.tr

¹ TDK *Türkçe Sözlük*, C. II, TDK Yayınları, Ankara 2003, s. 2087.

ve beyân etmek²”, “müşkil, müphem ve mahfî (gizli) makûlesini keşf ve izhâr eylemek, fehmi eylemek, kesmek, açmak³”, “açıklama, tanımlama, açma; edebî metinleri yorumlama, yorum; bir kelime ya da pasajın yorumunu yapmak⁴”, “genişletme, bast etme, yayma, kesme, açma, arz etme, îzâh, beyân, tevsî‘, tafsîl, te’vîl, tefsîr⁵” anlamlarıyla karşılanır. Kelime terim olarak; “bir metnin sırlarını, ince anlamlarını ve içerdiği nükteleri açıklama ve yorumlama⁶” şeklinde izah edilmektedir.

Doğru edebiyatlarında ortak bir muhteva birliğine sahip “şerh”lerin Türk edebiyatındaki gelişim çizgisi, neredeyse Klasik Türk şiiriyle paralellik gösterecek kadar eskiye dayanır. Buna bağlı olarak “Türk Şerh Edebiyatı”, şârih adı verilen müellifler tarafından “açıklanmaya muhtaç” görülen bir dizi metnin şerh faaliyetlerine konu edilmesiyle ortaya çıkmış zengin bir sahadır. Hem klasik eserlerin hem de tasavvufî metinlerin şerh edildiği bu saha, XV. yüzyıldan itibaren gelişim göstermiş, irili ufaklı pek çok metin, oldukça geniş bir coğrafyaya dağılmış şârihler tarafından şerh edilmiştir.⁷ Şerh yöntemlerine bakılınca, genel bir ifadeyle tasavvufî şerhler ve akademik anlayış gözetilerek yazılan şerhler⁸ olmak üzere iki tip şerhle karşılaşılır. Türkçe şiirleri tasavvufî mana, remiz ve istiare dünyasını esas alıp şerh etme faaliyeti olarak niteleyebileceğimiz “tasavvufî şiir şerhleri”, bilhassa tekke mensupları tarafından rağbet görmüş, başta Yunus Emre’nin “Çıktım erik dalına” matlasıyla başlayan manzumesi olmak üzere birçok manzume bu anlayıştan hareketle şerh edilmiştir.⁹ Arapça ve Farsça klasik metinlerin lûgat bilgisi, filolojik unsurlar, edebî sanatlar ve belirli bir tenkit süzgecinden (nüsha tenkidi/reddiyeler) geçirilerek ele alındığı ve bu yönleriyle akademik bir disiplin gözettiklerini söyleyebileceğimiz klasik metin şerhleri (akademik anlayışla yazılan şerhler) ise XVI. yüzyıldan itibaren gelişerek bir gelenek oluşturacak birikime sahip olmuştur. Bu birikimin içerisinde Gelibolulu şârihlerin küçümsenmeyecek bir payı vardır. Araştırmamıza şârihleriyle konu olan Gelibolu’nun Osmanlı dönemindeki coğrafi konumu şöyledir:

*“Osmanlı’nın Avrupa kısmında müstahkem bir şehirdir. Kal’-a-i Sultâniye’nin (Çanakkale) batı sahili üzerinde ve Edirne’nin güneyinden yüz kırk kilometrede, on sekiz bin nüfusa sahip ve kendi adıyla bilinen sancağın idare merkezidir. Gelibolu sancağı ise, Marmara denizinin boylamasına sınırları üzerinde uzunluk olarak dört yüz altmış, genişlik olarak yüz elli kilometre civarındaki araziye ve altı yüz bin nüfusa sahip olup Yunanistan’ın güneyinde ve Makedonya’nın doğusunda bulunmuştur”.*¹⁰

Ancak bu çalışmada, Gelibolu sancağına bağlı bütün ilçeleri ele almak yerine Gelibolu doğumlu olan ya da bir şekilde yolu Gelibolu ile kesişen şârihleri konu edindik. Buna göre “Türk Şerh Edebiyatı’nda Gelibolu” denilince üç tip müellifle karşılaşılmaktadır. Birincisi, Gelibolulu olup eseri şerh edilen müellifler, ikincisi Gelibolulu şârihler, üçüncüsü ise Gelibolulu olmayıp bir şekilde hayatının bir safhasını Gelibolu’da geçiren şârihlerdir.

1. Gelibolulu Olup Eseri Şerh Edilen Müellifler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Gelibolulu olup eseri şerh edilen tek müellif, **Yazıcıoğlu Mehmed**’dir (ö. 1451). *Muhammediyye*, Yazıcıoğlu Mehmed’in Arapça *Megâribu’z-Zamân* adlı eserinden sonra yazdığı, hemen hemen aynı muhtevadaki bir başka eseridir. Hz. Peygamber sevgisiyle yazılan eser 1449 yılında tamamlanmıştır.¹¹ Yazıcıoğlu Mehmed’in *Muhammediyye*’si yazıldıktan sonra iki şerhe konu olmuştur. Eseri sadeleştirerek nesre çevirmek suretiyle ilk açıklayan şârih, Eğriboz adasındaki Kızılhisar’da vefat eden

² Ahterî, Mustafa bin Şemseddin Karahisarî, *Ahterî-i Kebîr*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1893, s. 434.

³ Mütercim Âsım, *el-Ukyânûsü'l-Basît fî-Tercemeti Kâmûsü'l-Muhît*, C. I, Bulak Matbaası, Bulak 1835, s. 484.

⁴ Sir James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon, Türkçe-İngilizce Sözlük*, Librairie Du Liban, Beirut 1996, s. 1121.

⁵ Mehmed Bahâeddin, *Yeni Türkçe Lûgat*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 412.

⁶ Hüseyin Kâzım Kadri, *Büyük Türk Lûgati*, C. III, Maarif Matbaası, İstanbul 1943, s. 217.

⁷ Bu tip şehir-şârih ilişkisine dayalı bir çalışma örneği olarak bkz. Ömür Ceylan, “Şerh Edebiyatımızda Üsküdar ve Çevresi”, *Böyle Buyurdu Sufî*, 2. Basım, Kapı Yay., İstanbul 2010, s. 121-133.

⁸ Şerh ve Şerh edebiyatı literatürü hakkında bkz. Ozan Yılmaz, “Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü”, *TALİD: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 5, S. 9, İstanbul 2007, 271-304.

⁹ Tasavvufî şiir şerhleri hakkında bkz. Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yay., İstanbul 2000.

¹⁰ Ahmet Rifat, “Gelibolu”, *Lûgat-i Târihiyye ve Coğrafiyye*, C. 6, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1881, s. 92.

¹¹ Âmil Çelebioğlu, *Muhammediye I*, MEB Yay., İstanbul 1996, s. 83-84.

Muhammed Yusuf Esîrî'dir (ö. 1591 civarı). Eserin ikinci şerhi ise İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1725) geleneksel şerh metoduna göre kaleme aldığı, iki cilt ve üç kitaptan oluşan *Ferâhu'r-Rûh* adlı eseridir.¹²

2. Gelibolulu Şârihler

Gelibolulu doğumlu şârihler, akademik anlayış gözeten ve tasavvufi anlayış gözeten şârihler olmak üzere iki başlık altında ele alınabilir.

2.1. Tasavvufi Şerh Metodunu Takip Eden Gelibolulu Şârihler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Gelibolulu şârihlerin ilki **Yazıcıoğlu Mehmed**'dir (ö. 1451). Yazıcıoğlu Mehmed, İbnü'l-Arabî'nin (ö. 1239) *Fusûsu'l-Hikem*'ine *Müntehâ* adıyla Arapça bir tâlikât¹³ yazmış, eser daha sonra kardeşi Ahmed-i Bîcân tarafından aynı isimle tercüme edilmiştir.¹⁴ **Ahmed-i Bîcân**'ın (ö. 1465 sonrası), babası Yazıcı Salih'in *Şemsiyye*'sine *Bostânü'l-Hakâyık* adıyla yaptığı tercüme de kanaatimizce açıklayıcı öğeler içermesi sebebiyle klasik/akademik tarzda olmasa da yer yer şerh özelliği gösteren bir metindir.

Gelibolu Mevlevîhanesi'nin kurucusu ve aynı zamanda ilk şeyhi konumundaki **Ağazâde Mehmed Hakîkî Dede** (ö. 1652), kaynakların bildirdiğine göre Gelibolu doğumludur.¹⁵ Babası, eski bir yeniçeri ağasıdır. Konya Dergâhı'nda Bostan Çelebi'nin dervişliğini yapar, epeyce çile çektikten sonra ondan el alır. Davet üzerine iki ay kadar Beşiktaş Mevlevîhanesi'nde şeyhlik yapar. Bir süre sonra tekrar memleketi Gelibolu'ya dönüş yapıp, Gelibolu Mevlevîhanesi'nde *Mesnevî* okutup yorumlamaya başlar.¹⁶ 1652 yılında vefat eder. Kabri Gelibolu Mevlevîhanesi'nin haziresindedir.

Şeyh Ağazâde, *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytini şerh etmiştir.¹⁷ Ağazâde, *Mesnevî*'yi şerh ederken yer yer İsmail Rûsûhî-i Ankaravî'nin (ö. 1632) *Fâtihü'l-Ebyât*'ından yararlanmıştı. Şârih, şerhinde birçok şerh faaliyetine konu olmuş *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytini mana, mefhum ve rumuzlar açısından ele almış, açıklamalarını yer yer ayet-i kerime ve hadis-i şerif iktibaslarıyla desteklemiştir. Ağazâde, hemşehrisi Yazıcızâde Mehmed'in *Muhammediyye*'sinden de iktibas yapmıştır.¹⁸

Şeyh İsmail Hakkı Bursevî'nin halifelerinden **Zâfî Süleyman Efendi** (ö. 1738), kendi eseri olan *Miftâhu'l-Mesâil* mukaddimesinde yazdığı üzere aslen Geliboluludur. Asıl adı Süleyman, mahlası Zâfî'dir. Şeyhi İsmail Hakkı Bursevî tarafından Gelibolu'ya gönderilmiş, burada on iki yıl irşat faaliyetlerinde bulunmuştur.¹⁹ Gelibolu'ya gönderilme hadisesini kendisi şöyle anlatır:

“Hocam İsmail Hakkı hazretleri ile 1712 senesi başlarında Şam'dan Üsküdar'a geldiğimizde, tasavvuf büyüklerinin âdeti olduğu üzere hocam bana istihâre yapmamı emir buyurdu. O gece rüyamda kendimi Gelibolu'daki Yazıcızâde Mehmed Efendi'nin mağarasına varmış gördüm. Yazıcızâde bana görünüp iltifatta bulundu. Mübarek eli ile arkamı üç defa sığadı. Elimden tutup şehrin içine götürdü. Bundan sonra yine kendimi İstanbul'da Kasımpaşa'da gördüm. Ertesi gün hocam bana “akşam rüyanda ne gördün”

¹² Âmil Çelebioğlu, *a.g.e.*, I, s. 189-197. *Ferâhu'r-Rûh* sadeleştirilerek yayınlanmıştır: Mustafa Utku, *Ferâhu'r-Rûh*, 10 Cilt, Uludağ Yay., Bursa 2000-2004.

¹³ **Tâlikât**: “Şerh” türlerinden biri olan “tâlikât”, bir eseri açıklamak üzere eserin kenarına düşülen notlardır. Bu notların, sonradan ayrı bir eser hâline getirildiği de olmuştur.

¹⁴ Âmil Çelebioğlu, *a.g.e.*, I, s. 174.

¹⁵ Hayatı hakkında bkz. Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, (Haz. İlhan Genç), AKM Baş. Yay., Ankara 2000, s. 16-18; Gülgün Erişen Yazıcı, *Gelibolu Mevlevîhanesi ve Gelibolu'da Mevlevilik*, ÇNK Çanakkale Kitaplığı, Çanakkale 2009, s. 18-20.

¹⁶ Burada hatırlatmakta fayda var, hem *Mesnevî*'den seçtiği beyitlere hem de Urî-i Şirazi'nin (ö. 1591) beyitlerine yaptığı şerhlerle tanınan Adnî Dede (ö. 1683) de Ağazâde Mehmed Dede'nin sohbetlerine katılmış, kendisinden feyiz almıştır.

¹⁷ bkz. Necip Fazıl Duru, “Mevlevî Şeyhi Ağa-zâde Mehmed Dede ve *Mesnevî*'nin İlk Onsekiz Beytini Şerhi”, *Tasavvuf*, S. 11, Temmuz-Aralık 2003, 151-175.

¹⁸ Necip Fazıl Duru, “a.g.m.”, s. 163.

¹⁹ Zâfî Süleyman Efendi'nin şeyhi İsmail Hakkı Bursevî'nin halifesi olarak Gelibolu'da irşat faaliyetlerini sürdürmesi ve şeyhinin ölümü üzerine Keşan'a geri dönmesini konu alan temsili bir hikâye için bkz. Ömür Ceylan, “Lâle-ı Vefâ”, *Yitik Düşler Kervanı*, Kapı Yay., İstanbul 2011, s. 55-60.

deyince, ben oradan ayrılmamak için Gelibolu'ya gittiğimi gizledim. Sadece Kasımpaşa'yı gördüğümü söyledim. Sözümü bitirince bana "önce Gelibolu'yu görmedin mi?" buyurdu. O anda kendimi kaybettim. Kendime gelince hemen hocamın ellerine kapandım. Hocam İsmâil Hakkı hazretleri ağlayarak "oğlum, çok zamandan beri Allâhu teâlâya bizim talebelerimizden birisi Gelibolu'ya gitsin ve orada Yazıcızâde Mehmed Efendi'nin ruhaniyetinin bereketi ile talipleri büyüklerin yoluna davet etmesi için niyazda bulundum. Elhamdülillâh duamız kabul oldu" buyurdu. Sonra beni Gelibolu'ya gönderdi. Yola çıkmadan önce bana şu tenbihleri yaptı: "1724 senesi tamamlanana değin Gelibolu şehrinde bir adım dışarı çıkma, bin bir gün boyunca ayrılık çileni tamamlama. Eğer 1724 senesi tamamlanuncaya kadar vefat etmezsek, bize gelmen işaret bulunduğu zaman gecikmeyip, hicreti lütuf ve ihsan bilip emre itaat edesin. Bu yolun büyüklerinin gittikleri yoldan ayrılmayasın". Sonra çilemiz dolup ziyaretlerine karar verdiğimde, hocamın vefat haberini aldım. Hasretiyle yanıp tutuştum".²⁰

Gelibolu yıllarından sonra yerleştiği Keşan kasabasında Halvetiyye tarikatı postnişini olarak irşat faaliyetlerini sürdüren Zâti Süleyman Efendi, 1738 yılında burada vefat etmiştir.²¹ Kabri Keşan'dadır. Mürşidi İsmail Hakkı Bursevî'nin,

*Bir elif bul mekteb-i irfânda evvel bâyı sor
Kad hamîde eyleyüp yâ gibi andan bâyı sor*

matlı on dokuz beyitlik "Kasîde-i Ferîde"sini tafsilatlı biçimde şerh etmiştir. Şâhidî İbrahim Dede'nin (ö. 1550) birtakım tasavvufî remizler barındıran "Gülşen-i Vahdet" adlı manzumesini şerhe başlamış, ancak ömrü yetmediğinden buna muvaffak olamamış, kendisinden sonra bu şerhi Fahrî Ahmed Dede tamamlamıştır.²² Yine Halvetî tarikatı şeyhlerinden Nakşî-i Akkirmanî'ye (ö. 1602) ait,

*Nedür cânâ bil ol söz kim hadîs ü hem degül Kur'ân
Tekellüm itmemişdür çün perî anı ne hod insân*

matlı dokuz beyitlik muammaya yazdığı bir şerhi daha vardır.²³

Fahrî Ahmed Dede (ö. 1799), Celvetî şeyhlerinden olup Gelibolu civarındaki Şarköy'de dünyaya gelmiştir. Asıl adı Ahmed, lakabı Fahreddin'dir. Zâti Süleyman Efendi'nin oğlu Hüseyin-i Şâhî Efendi'nin halifesidir. Halife olduktan sonra bir süre memleketinde bulundu. Ömrünün sonlarına doğru İstanbul'a gelerek Müftü Hamamı Ali Çelebi Mescidi yakınlarında inzivaya çekildi. 1799 tarihinde İstanbul'da vefat etti. Mezarı Kasımpaşa'da Ali Efendi Dergâhı'ndadır. Fahrî Dede'nin tasavvufî dairede ele alınabilecek üç şerhi vardır. Bunlardan birincisi, kimliği hakkında herhangi bir bilgi tespit edemediğimiz Müftü Baba'nın Yunus Emre tarzındaki on beyitlik şathiyesine yazdığı şerhtir. Müftü Baba'nın,

*Bî-çâre kaplumbaga kanad arar uçmaga
Susuz gölden kurbaga suyın arar içmege*

matlasıyla başlayan söz konusu şathiyesinde Kaygusuz Abdal edasını andıran bir söyleyiş hakimdir. Fahrî Dede, Müftü Baba'nın şathiyesini tanzîr de etmiştir.²⁴ Ayrıca Nesîb adlı dervişine ait olan,

*Elifden başladı dil bâda buldı sırr-ı rûhânî
Tedennî eyleyüp tâdan sebât ümmîd idüp sâda*

²⁰ Mehmet Arslan, *Zâti Süleyman Efendi: Dîvân ve Sevânihu'n-Nevâdir fî Ma'rifeti'l-Anâsır*, Dilek Matbaacılık, Sivas 1994, s. 9; Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Şefîne-i Evliyâ*, (Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), C. 3, Kitabevi Yay., İstanbul 2006, s. 94.

²¹ Mehmet Arslan, a.g.e., s. 10.

²² Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I*, (Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı), Bizim Büro Yay., Ankara 2000, s. 72-73.

²³ Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, s. 48-49.

²⁴ Üzeyir Aslan, "Fahrî Ahmed ve Şathiye Şerhi", *Turkish Studies*, vol. 3/4, Yaz 2008, s. 139-149.

matlı elifnameyi şerh etmiş,²⁵ Zâî Süleyman Efendi'nin başlayıp bitiremediği Şahidî İbrahim Dede'ye ait "Gülşen-i Vahdet" adlı manzumenin,

*Her ki ez-dîdâr ber-hurdâr şüd
În cihân der-çeşm-i û murdâr şüd*

{Bu dünya, cemâlullâhtan nasiplenmiş kişinin gözünde pistir}

beytinden sonrasını şerh ederek tamamlamıştır. Fahrî, *Vâridât* adlı eserinde de tasavvufî remizleri izah etmiştir.²⁶

2.2. Akademik Şerh Metodunu Takip Eden Gelibolulu Şârihler

Gelibolu'nun "ismi şerhle özdeşleşmiş" diyebileceğimiz en ünlü şârihi, Türk Şerh Edebiyatı'nın da en velut isimlerinden biri olan **Gelibolulu Sürûrî**'dir (ö. 1562). 1492 yılında Gelibolu'da doğan Sürûrî'nin asıl adı Muslihüddin'dir. Babası Şaban Efendi yöre tüccarlarından olup, II. Bayezid'in şehzâdeliği sırasında Amasya'da defterdarlığını yapmıştır. İzmitli Kara Davut, Nihâlî, Tâcizâde Cafer Çelebi, Taşköprülüzâde Mustafa Efendi gibi isimlerden ders gören Sürûrî kısa sürede birikimini zenginleştirdi ve İstanbul'da kadı naipliğiyle memuriyet hayatına başladı. Sarıca Paşa ve Pîrî Mehmed Paşa medreselerinde müderrislik görevinde bulundu. Şehzâde Mustafa'nın hocalığını yapmak üzere gittiği Karaman'da birçok telifte imza attı. 1562 yılında heyzâ (kolera)dan vefat etti.²⁷

Sürûrî'nin şerhlerine bakıldığında Arap gramerinden tıbbâ, makameden muammaya kadar geniş bir şerh literatürüyle karşılaşılır. Şehzâde Mustafa'ya (ö. 1553) yakınlığı ve onun emriyle birçok telifte imza atmasıyla bilinen Sürûrî'nin sayısı yirmiyi bulan şerh ve hâşiyeleri²⁸ şöyle sıralanabilir: *Şerh-i Mesnevî*, *Şerh-i Bostân*, *Şerh-i Gülistân*, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, *Şerh-i Şebistân-ı Hayâl*, *Şerh-i Mu'cez mine't-Tıbb*, *el-Miftâh fî Şerhi Merâhi'l-Ervâh*, *Şerh-i Muammeyât-ı Câmî*, *Şerh-i Muammeyât-ı Mîr Hüseyin*, *Şerh-i Risâle-i Muammâ-yı Aliyy-i Ker*, *Şerhu'l-Emsile*, *Şerhu'l-Binâ*, *Şerhu'l-Misbâh fî'n-Nahv*, *Şerhu'l-Kâfiye*, *Hâşiyeye alâ Şerhi Hüsâme'l-Kâtı ale'l-İsâgüci*, *Hâşiyeye ale'd-Dav*, *Hâşiyetü't-Telvîh*, *Hâşiyeye 'alâ Evâli'l-Hidâye*, *Şerh-i Zahîretü'l-Mülûk*.²⁹ Bu şerhlerden *Şerh-i Gülistân* Arapça olup, Farsça bir metni Arapça şerheden müellifin her iki dildeki yetkinliğini ortaya koymaktadır. Yine Mevlâna'nın *Mesnevî*'sini şerh ettiği ve kendisine "Şârih-i Mesnevî" unvanını kazandıran *Şerh-i Mesnevî* ve Sadî-i Şirazî'nin (ö. 1292) *Bostân*'ına yazdığı *Şerh-i Bostân* Farsçadır. Şârihin Arapça sarf ve nahive ait olan *Şerhu'l-Emsile*, *Şerhu'l-Binâ*, *el-Miftâh fî Şerhi Merâhi'l-Ervâh*, *Şerhu'l-Misbâh fî'n-Nahv*, *Şerhu'l-Kâfiye* başlıklı şerhleri Arapçadır. Çoğu Fars edebiyatı kökenli olmak üzere *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, *Şerh-i Muammeyât-ı Mîr Hüseyin*, *Şerh-i Muammeyât-ı Câmî*, *Şerh-i Muammeyât-ı Aliyy-i Ker*, *Şerh-i Mu'cez*³⁰ *mine't-Tıbb*, *Şerh-i Şebistân-ı Hayâl* ve *Şerh-i Zahîretü'l-Mülûk*³¹ başlıklı şerhleri ise Türkçedir.³²

²⁵ Üzeyir Aslan, "a.g.m.", s. 128.

²⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, I, 141-142; Üzeyir Aslan, "a.g.m.", s. 125-128.

²⁷ Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şakâik*, (haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yay., İstanbul 1989, s. 23-25; İsmail Güleç, "Sürûrî, Muslihuddin Mustafa", *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 170-171.

²⁸ **Hâşiyeye**: Bir sayfanın yanındaki boşluğu ve bu boşluğa yazılan hâmişi ve nihayet bir metnin şerhinin şerhini ifade eder. Şerh, bütün metni ve hâşiyeye ise metnin ancak bazı kısımlarını ihtiva eder; bununla birlikte asıl metinden daha uzun da olabilir. ("Hâşiyeye", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 5/1, MEB Basımevi, İstanbul 1977, s. 354).

²⁹ Sürûrî'nin bu şerhi bazı kaynaklarda "tercüme" olarak geçse de müellifin "... ve bu 'abd-i kemterine ba'z-ı kütüb şerh itmek fermân olunmuş idi. Ammâ himmetlerin karîn ve 'inâyetlerin mukterin kılup zıkr olan kitâb (Zahîretü'l-Mülûk) dahî şerh ü beyân ve hüsn-i ta'bir ile 'ıyân kalınmak için işâret-i 'âliye olup emr-i 'âliye imtisâl kılınup... (Sürûrî, *Şerh-i Zahîretü'l-Mülûk*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya 2858: 2^b)" ifadelerine bakılırsa eser yer yer şerh özelliği gösteren bir tercümedir. Sürûrî'nin hayatı ve şerhleri hakkında bilgi için bkz. İsmail Güleç, "Gelibolulu Muslihuddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif İsimli Eseri", *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XXI, 2001, s. 211-236.

³⁰ **Mu'cez**: XIII. yüzyılda yaşamış meşhur Arap bilgini İbn Neffis'in (ö. 1288) tıbbâ dair mensur eseri.

³¹ **Zahîretü'l-Mülûk**: Ali bin Şihâbüddîn el-Hemedânî'nin (ö. 1384) dinî-didaktik tarzındaki mensur eseri.

³² Sürûrî'nin şerh dili olarak çoğu kez Arapça ve Farsçayı kullanması, bilinçli bir tercihtir. Nitekim *Şerh-i Bostân*'ın mukaddimesinde sarfettiği "...münâsib ânesti ki kitâb-ı Fârsî be-lügât-ı Fârisiyye meşrûh şevved... (Farsça kitabın Farsça kelimelerle şerh edilmesi uygundur) (Sürûrî, *Şerh-i Bostân*, Süleymaniye Ktp. Serez 2568, 2^a)" ifadeleri kendisinin şerh diline bakış açısını göstermektedir. Ancak bu anlayışı eserlerini oldukça dar bir çevreye ulaştırmış, şerhlerinde Türkçe kullanmaya özen gösteren Sûdî-i Bosnevî (ö. 1600) kadar râğbet görmemiştir.

Muamma³³ çözmekte bir hayli mahir olan Sürûrî, özellikle çevresinin yoğun ısrarlarına dayanamayarak Fettâhî-i Nişaburî'nin (ö. 1449) muamma usulüne dayalı manzum-mensur karışık eseri *Şebistân-ı Hayâl*'i, Molla Câmi'nin (ö. 1492) *Hilye-i Hulel* adlı muamma risalesini, Mîr Hüseyin-i Nişâbûrî'nin (ö. 1498) Ali Şîr-i Nevâyî (ö. 1501) için kaleme aldığı *Risâle-i Muammâ*'sını ve Aliyy-i Ker'in (ö. ?) *Risâle-i Muammâ*'sını şerh etmiştir.³⁴

Gelibolu'yla özdeşleşmiş bir başka isim olan **Gelibolulu Âlî** (ö. 1600) de şerh muhtevalı beş risalesiyle Gelibolulu şârihler arasında yer alır.³⁵ Âlî Mustafa Efendi, 1541'de Gelibolu'da doğdu. Medrese tahsilinin ardından Şehzâde Selim'in (sonradan Sultan II. Selim) divan kâtipliğini yaptı. Divan kâtibi sıfatıyla önce Halep'e, sonra da altı yıl kaldığı Şam'a gitti. Bir süre sonra Lala Mustafa Paşa'nın (ö. 1580) davetiyle Mısır'a geçti. III. Murad'ın padişahlığı döneminde (1574-1595) tekrar İstanbul'a döndü. Gürcistan ve Şirvan seferlerinde Lala Mustafa Paşa'nın divan kâtibi olarak pek çok tarihî olaya tanıklık etti. Halep tımar defterdarlığına atandı. 1585'te Erzurum hazine defterdarlığı, Bağdat mal defterdarlığı, 1589'da Sivas defterdarlığı, 1592'de yeniçeri kâtipliği, defter emînliği, Amasya sancak beyliği, Rum defterdarlığı ve Cidde sancak beyliği gibi görevlerde bulunduktan sonra 1600 yılında Cidde'de vefat etti.³⁶

Yazdığı pek çok eserle edebiyat tarihimizin müstesna isimlerinden biri olan Gelibolulu Âlî, şerh muhtevalı risalelerinin dördünde III. Murad'ın birer gazelinin şerh etmiştir. Bunlar *Me'âlimü't-Tevhîd*, *Dakâ'iku't-Tevhîd*, *Nikâtü'l-Kâl fî Tazmîni'l-Makâl* ve *Bedâyi'ü'l-Makâl* adını taşır. Müellif, Muradî mahlasıyla şiirler yazan III. Murad'ın tasavvufi muhtevalı şiirlerini hem tasavvufi hem de akademik bir anlayış gözeterek şerh etmiştir. *Me'âlimü't-Tevhîd*, III. Murad'ın birinci mısrası Farsça, ikinci mısrası Arapça olan beş beyitlik müemmma bir gazelinin şerhidir. *Dakâiku't-Tevhîd*, III. Murad'ın beş beyitlik Farsça bir gazelinin şerhidir. *Nikâtü'l-Kâl fî Tazmîni'l-Makâl* ise III. Murad'ın,

*Hudâvendâ bana lutfun irişdürgil 'inâyetden
Beni sen pâ-y-mâl itme müyesser kıl dirâyetden*

matlalı beş beyitlik Türkçe gazelinin şerhidir. *Bedâyi'ü'l-Makâl* adlı şerhin ise herhangi bir nüshasına tesadüf edilememiştir. Âlî, Molla Câmi'nin (ö. 1492) bir beytini de *Şerh-i Ebyât-ı Câmi* adıyla şerh etmiştir. Öte yandan Süleymaniye Kütüphanesi Reisülküttâb 581 numarada Gelibolulu Âlî adına kayıtlı "Hâzâ Şerh-i Rûznâme-i Cedîde Te'lîf-i Alî Efendî-i Defter-dâr" ser-levhalı 28 varaklık astronomiye dair bir şerh daha vardır. Ancak söz konusu şerhin mukaddimesinde 1017/1607-8 yılından bahsedilmesi ve müellifin Mısır defterdarı olması³⁷, ayrıca müellifin isminin de Âlî değil Alî olarak geçmesi sebebiyle bu eserin Gelibolulu Âlî'ye ait olması mümkün değildir.³⁸

IV. Murad döneminde (1623-1640) yaşamış olan **Kuloğlu Mustafa Efendi** (ö. ?) Gelibolulu olup, Halvetiyye-i Uşşâkiyye şeyhleri arasındadır. Arap muhaddisi Bagavî'nin (ö. 1122) hadis ilmine ait *Mesâbih-i*

³³ "Gizlenmiş, gizli, örtülü, remizli, anlaşılmaz söz" anlamındaki muamma, edebiyatta "bir ismin gizlenmesi şeklinde düzenlenmiş bilmecelelere verilen ad"dır. (Ali Fuat Bilkan, *Türk Edebiyatında Muammâ*, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 11).

³⁴ Sürûrî, "Şerh-i Muammeyât-ı Aliyy-i Ker" adlı risalesinde, muamma şerhine yönelme sebebini anlatır. Buna göre ilk önce Mevlânâ Câmi'nin *Hilye-i Hulel* adlı risalesine şerh yazmış, daha sonra dostlarının ısrarı ile Mîr Hüseyin risalesini çözüp artık muammayla uğraşmaktan vazgeçmiştir. Ancak bir süre sonra yine dostlarından birinin Aliyy-i Ker'e ait muammaları çözmesini rica etmesiyle söz konusu risaledeki muammaları şerh etmiş, bir süre sonra karalama hâlindeki bu şerhleri temize çekmiştir (Sürûrî, *Şerh-i Muammeyât-ı Aliyy-i Ker*, Süleymaniye Ktph. Bağdatlı Vehbî 1707, 1^b-2^a).

³⁵ Söz konusu şerhler hakkında bkz. Mehmet Arslan-İ. Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Âlî'nin Şerh Muhtevalı Dört Risalesi: Me'âlimü't-Tevhîd, Dakâ'iku't-Tevhîd, Nikâtü'l-Kâl fî Tazmîni'l-Makâl, Câmi'nin Bir Beytinin Şerhi", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 6, Sivas, 1998, s. 263-288; Ömer Faruk Akün, "Âlî Mustafa Efendi: Eserleri", *DİA*, C. 2, İstanbul, 1989, s. 419.

³⁶ Bekir Kütükoğlu, "Âlî Mustafa Efendi", *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 414.

³⁷ Çünkü Gelibolulu Âlî Efendi Mısır defterdarı olmak istemiş de bunda muvaffak olamamıştır (Bekir Kütükoğlu, "a.g.m.", s. 414).

³⁸ "Bâ'is-i tahrîr-i kitâb u tesvîd-i kelimât budur ki târih-i hicret-i nebeviyye -'alâ-sâhibihâ efdalu't-tahiyye-nin **bin on yedinci** sâlinde ki **'arsa-i mülk-i Mısır** nûr-ı 'adl ü dâdları ile rûşen ... iden sa'âdetlü vezîr ... hazret-i Mehmed Paşa ... bu dâ'ilerine Şeyh Vefâ hazretlerine mensûb olan rûznâmenin ba'z-ı müşkilâtından su'âl buyurup..." (Defterdâr Ali Efendi, *Şerh-i Rûznâme-i Cedîde*, Süleymaniye Ktph. Reisülküttâb 581, 1^b).

Sünne adlı kitabını nazmen şerh ve tercüme etmiştir.³⁹ Eserin 266 varaklık bir nüshası *Şerh-i Mesâbîh* adıyla Bayezid Kütüphanesi Bayezid 1222 numarada kayıtlıdır.

Gelibolulu Şeyhîzâde Damad Abdurrahmân bin Muhammed bin Süleyman (ö. 1667), babası Gelibolulu Şeyhî Mehmed Efendi'den mütevellit "Gelibolulu Şeyhîzâde" nisbesiyle tanınır. Şeyhülislâm Hoca Abdürrahim Efendi'nin damadı olduğu için "Damad" lakabıyla da bilinir. Çeşitli yerlerde müderrislik ve kadılık yaptıktan sonra, 1662 ve 1665'te -iki defa olmak üzere- Anadolu kazaskerliğine, 1666'da Rumeli kazaskerliğine getirildi. el-Halebî'nin (ö. 1549) fıkha dair yazdığı Arapça *Mülteka'l-Ebhur*'una yine Arapça *Mecma'u'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur* adıyla bir şerh yazmıştır.⁴⁰

Pârsâ Sâbir Mehmed Dede (ö. 1679-80), Gelibolu Mevlevîhanesi⁴¹ kurucusu, Mevlevî büyüklerinden Gelibolulu Ağazâde Mehmed Dede'nin kardeşi Mustafa Efendi'nin (Âsaf Ağa) oğludur. Gelibolu doğumlu olup asıl adı Mehmed'dir. Dedesi, yeniçeri ağası Hasan Ağa'dan dolayı "Ağazâde" lakabı ile tanınan bir aileye mensuptur. 1652 yılında amcasının vefatı üzerine onun yerine Gelibolu Mevlevîhanesi şeyhi olmuştur. Bir süre sonra kendi isteğiyle mollalık mesleğine geri dönmüş, Gelibolu, Edirne ve İstanbul'da çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. 1676'da Filibe kadılığı görevinden sonra tekrar Gelibolu Mevlevîhanesi şeyhliği yapmıştır. Gelibolu'da vefat etmiş ve Mevlevî dergâhında Yazıcızâde Mehmed Efendi'nin mezarı civarına defnedilmiştir. Kaynaklarda ihtilafli bir şekilde Melek Ahmed Paşa yahut Fazıl Ahmed Paşa adına kaleme alındığı söylenen *Şerh-i Tasavvurât*'ı, Ebherî'nin (ö. 1265) meşhur mantık kitabı *İsâgûcî*'nin şerhidir.⁴²

Gelibolulu Mustafa bin İbrahim en-Naksibendî (ö. 1762), Birgivi'nin (ö. 1573) Arapça nahive dair eseri *Avâmil*'i şerh etmek üzere *Tuhfetü'l-İhvân fi Şerhi Avâmilü'l-Mi'e* adlı Arapça bir şerh kaleme almıştır. Ayrıca *Şerhu Hizbi'n-Nasr*, *Şerhu Viridi'l-Bahât* adlarıyla bilinen Arapça iki şerhi ve Birgivi'nin *Şerh-i Âdâb*'ına *Hâşiye alâ Şerhi Âdâbi Birgivi* adıyla bir haşiyesi vardır.

3. Gelibolulu Olmayıp Bir Şekilde Hayatının Bir Safhasını Gelibolu'da Geçiren Şârihler

Gelibolu; müftülük, dervişlik, müderrislik, kadılık vb. çeşitli sebeplerle hayatlarının bir bölümünü orada geçirmek durumunda kalan şârihlere de ev sahipliği yapmıştır. Burada bir fikir vermek adına, tespit edilen bazı isimler üzerinde durulacaktır.

Klasik Türk şiirinin de önemli temsilcilerinden olan **Malkaralı Yahyâ Nev'î** (ö. 1599), bir dönem Gelibolu'da müderrislik görevinde bulunmuştur. Kendisinin *Keşfü'l-Hicâb* adlı Türkçe bir *Fusûsu'l-Hikem* şerhi ve *Şerh-i Dü Beyt-i Mesnevî*'si olup, ayrıca Evâil-i *Mevâkıf* (Adûdüddîn el-İcî), *Tehâfütü'l-Felâsife* (Gazzâlî), *Heyâkilü'n-Nûr* (Şihâbüddîn-i Sühreverdi) gibi eserlere haşiyeleri vardır.⁴³

Aslen Gelibolulu olmasa da bir dönem Gelibolu Mevlevîhanesi'nde derviş olarak bulunan Edirneli **Neşâfî Ahmed Dede** (ö. 1674), Gelibolu Mevlevîhanesi şeyhi Ağazâde Mehmed Dede'ye intisap etmiş, çilesini onun yanında tamamlamıştır. Şeyhinin ölümünden sonra Gelibolu'dan ayrılmış, önce Konya'ya ardından İstanbul'a gitmiş, bir süre sonra Edirne Mevlevîhanesi şeyhi olmuştur.⁴⁴ 1674 yılında Edirne'de vefat etmiştir. Kanaatimizce şeyhinin *Mesnevî* sohbetlerinden de nasibini alan Neşâfî, şiirlerinde Sebk-i Hindî akımının etkisinde

³⁹ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, I, s. 146-147.

⁴⁰ Tahsin Özcan, "Şeyhîzâde", *DİA*, C. 39, İstanbul, 2010, s. 86.

⁴¹ **Gelibolu Mevlevîhânesi**: On beş Mevlevî âsitanesi içinde hem en geniş araziye hem de en büyük ve görkemli semâhaneye sahip olan Mevlevîhanedir. Ağazâde Mehmed Hakikî Dede tarafından, muhtemelen Orlu Hüseyin Paşa'nın veziriazam olduğu 1621 yılından önce kurulmuştur. Geniş bir araziye ve kâgir bir semâhaneye sahip olan Mevlevîhane, stratejik konumu nedeniyle günümüzde askerî garnizon olarak kullanılmaktadır (Barihüda Tanırkorur, "Gelibolu Mevlevîhânesi", *DİA*, c. 14, İstanbul, 1996, s. 6-7).

⁴² Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s. 48; Kâzım Yoldaş, *Sâbir Pârsâ Divanı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2005, s. XIII; Gülgün Erişen Yazıcı, *a.g.e.*, s. 39-46.

⁴³ Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *a.g.e.*, c. 3, s. 333-336.

⁴⁴ Gülgün Erişen Yazıcı, *a.g.e.*, s. 102.

kalmış, bu etkiyle Sebki Hindî'nin meşhur şairlerinden Urfi-Şirazi'nin (ö. 1591) beyitlerini, “müşkil” adını vererek şerh etmiştir.⁴⁵

Gelibolu müftülerinden Mudurnulu **Şeyh Sükûnî Muhammed Efendi** (ö. 1692), Niyazi-i Mısıri'ye (ö. 1693) bağlı olarak Gelibolu'da irşat faaliyetlerinde bulunmuş tarikat ehli bir zattır. İmam Busîrî'nin (ö. 1297) “Kasîde-i Bür'e”sine nazire olarak “Dürre” isimli bir kaside kaleme almış ve buna yazdığı şerhe de *Gurre* adını vermiştir.⁴⁶

Yine **Süleyman Efendi** (ö. 1703-04), uzun süre Gelibolu müftülüğünde bulunmuş fakih bir zattır. Gazi Süleyman Paşa Camisi haziresine defnedilmiştir. *Mültekâ*'yı şerh etmek üzere kaleme aldığı *Mûzih* isimli bir eseri vardır.⁴⁷

Gelibolu kadılığı yapmasıyla bilinen, Hacı Hasanzâde nisbesiyle tanınan **Muhammed bin Mustafa bin Hacı Hasan**'ın (ö. 1506) Kâdî-i Beyzavî (ö. 1286) tefsirinin En'âm sûresine kadar olan kısmına, Sadru's-şerî'a'nın (ö. 1246) *Tavzih* adlı eserinin “Mukaddemât-ı Erbaa” bahsine ve Celâlüddîn-i Devvânî (ö. 1503) ile Mîr Sadrüddîn'in (ö. 1498) aralarındaki muhakemeyi içeren kısma olmak üzere üç hâşiyesi vardır.⁴⁸ Gelibolu medresesinde müderrislik yapan, “Mîrim Çelebi” lakaplı **Mahmud bin Muhammed bin Kâdîzâde-i Rûmî** (ö. 1524), Sultan II. Bayezid'in (1447-1512) emriyle *Zic-i Ulug Bey*'i Farsça, Ali Kuşçu'nun (ö. 1474) astronomiye dair *Fethiyye* adlı eserini de Arapça şerh etmiştir.⁴⁹ Gelibolu Balaban Paşa ve Sarıca Paşa medreselerinde müderrislik görevlerinde bulunan **Ali bin Kâsım e'z-Zeytunî**'nin (ö. 1571), *Hidâye* ve *Miftâh* şerhlerine talikâtı vardır.⁵⁰

Gelibolu, oldukça hareketli bir şerh ortamına ev sahipliği yapmıştır. Arap ve İran klasikleri ile tasavvufî Türkçe manzumeleri ele alan farklı şârihler, köklü bir ağacın iki güçlü dalı gibidirler. Hem tekke ve tarikat çevrelerine ait tasavvufî mecrada hem de medrese erbabının gözetip değer verdiği akademik anlayışta yazılmış şerhlere ev sahipliği yapan Gelibolu, *Mesnevi*, *Sadî*, *Hâfız* okumalarının, harareti edebî tartışmaların yapıldığı ve şerh kaleme alacak kabiliyette donanımlı müelliflerin yetiştiği bir kültür merkezidir. Her yönüyle şârih kimliğini hak eden bu müellifler, Gelibolu Mevlevîhanesi'nin oluşturduğu manevi atmosferin de etkisiyle, bu topraklarda yahut gittikleri başka yerlerde şerh faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Çalışmamızda Gelibolu'nun Türk Şerh Edebiyatı'ndaki yerini ana hatlarıyla belirlemeye çalışsak da, kanaatimizce Gelibolu'nun araştırmalar neticesinde ortaya çıkabilecek başka şârihler yetiştirmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Rifat, “Gelibolu”, *Lügat-i Târihiyye ve Coğrâfiyye*, 7 Cilt, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1881.
- Ahterî, Mustafa bin Şemseddin Karahisarî, *Ahterî-i Kebîr*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1893.
- AKÜN, Ömer Faruk, “Âlî Mustafa Efendi: Eserleri”, *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 417-421.
- ARSLAN, Mehmet-AKSOYAK, İ. Hakkı, “Gelibolulu Âlî'nin Şerh Muhtevalı Dört Risalesi: Me'âlimü't-Tevhîd, Dakâ'iku't-Tevhîd, Nikâtu'l-Kâl fî Tazmîni'l-Makâl, Câmî'nin Bir Beytinin Şerhi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 6, Sivas 1998, s. 263-288.

⁴⁵ Neşatî'nin şerhleri hakkında bkz. Süleyman Çaldak-Kâzım Yoldaş, *Şerh-i Müşkilât-ı Ba'z-ı Ebyât-ı Urfi-Neşatî*, Malatya: Kubbealtı Yay., 2000; Ozan Yılmaz, “Urfi'nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler”, YL, Gaziantep Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2004, 476 s.; Ozan Yılmaz, “Şiraz'dan Edirne'ye Sebki Hindî Köprüsü: Neşatî ve Urfi Şerhleri”, *İstanbul Kültür Üniversitesi I. Ulusal Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi 11-13 Eylül 2006: Bildiriler*, İstanbul 2008, 391-403.

⁴⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, I, s. 83; Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *a.g.e.*, C. 4, s. 124.

⁴⁷ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, I, s. 325.

⁴⁸ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yay., İstanbul 1989, s. 179-180.

⁴⁹ Mecdî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 338-339.

⁵⁰ Nev'izâde Atâî, *a.g.e.*, s. 154-155.

- ARSLAN, Mehmet, *Zâtî Süleymân Efendi: Dîvân ve Sevânihu'n-Nevâdir fî Ma'rifeti'l-Anâsır*, Dilek Matbaacılık, Sivas 1994.
- ASLAN, Üzeyir, "Fahrî Ahmed ve Şathiye Şerhi", *Turkish Studies*, Vol. 3/4, 2008, s. 120-155.
- BİLKAN, Ali Fuat, *Türk Edebiyatında Muammâ*, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 3 Cilt, (Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Bizim Büro Yay., Ankara 2000.
- CEYLAN, Ömür, "Lâle-i Vefâ", *Yitik Düşler Kervanı*, Kapı Yay., İstanbul 2011, s. 55-60.
- CEYLAN, -----, "Şerh Edebiyatımızda Üsküdar ve Çevresi", *Böyle Buyurdu Sufî*, 2. Basım, Kapı Yay., İstanbul 2010, s. 121-133.
- CEYLAN, -----, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul Kitabevi Yay., 2000.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil, *Muhammediye*, 2 Cilt, MEB Yay., İstanbul 1996.
- Defterdâr Ali Efendi, *Şerh-i Rûznâme-i Cedîde*, Süleymaniye Ktph. Reîsülküttâb 581, 28 vr.
- DURU, Necip Fazıl, "Mevlevî Şeyhi Ağa-zâde Mehmed Dede ve Mesnevî'nin İlk Onsekiz Beytini Şerhi", *Tasavvuf*, S. 11, Temmuz-Aralık 2003, 151-175.
- Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, (Haz. İlhan Genç), AKM Baş. Yay., Ankara 2000.
- GÜLEÇ, İsmail, "Gelibolulu Musluhuddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif İsimli Eseri", *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XXI, 2001, s. 211-236.
- GÜLEÇ, -----, "Sürûrî, Muslihuddin Mustafa", *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 170-171.
- "Hâşiye", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 5/1, MEB Basımevi, İstanbul 1977, s. 354.
- KADRÎ, Hüseyin Kâzım, *Büyük Türk Lügati*, 4 cilt, Maarif Matbaası, İstanbul 1943.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, "Âlî Mustafa Efendi", *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 414-416.
- Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku'ş-Şakâik*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yay., İstanbul 1989.
- Mehmed Bahâeddin, *Yeni Türkçe Lûgat*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- Mütercim Âsim, *el-Ükyânûsu'l-Basît fî-Tercemeti Kâmûsi'l-Muhît*, 3 Cilt, Bulak Matbaası., Bulak 1835.
- Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti'ş-Şakâik*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yay., İstanbul 1989.
- Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), 5 cilt, Kitabevi Yay., İstanbul 2006.
- ÖZCAN, Tahsin, "Şeyhizâde", *DİA*, C. 39, İstanbul 2010, s. 86.
- REDHOUSE, Sir James W., *A Turkish and English Lexicon, Türkçe-İngilizce Sözlük*, Librairie Du Liban, Beirut 1996.
- Sürûrî, *Şerh-i Bostân*, Süleymaniye Ktph. Serez 2568, 211 vr.
- Sürûrî, *Şerh-i Muammeyât-ı Aliyy-i Ker*, Süleymaniye Ktph. Bağdatlı Vehbî 1707, 72 vr.
- Sürûrî, *Şerh-i Zahîretü'l-Mülûk*, Süleymaniye Ktph. Ayasofya 2858, 239 vr.
- TANRIKORUR, Barihüda, "Gelibolu Mevlevîhânesi", *DİA*, C. 14, İstanbul, 1996, s. 6-8.
- TDK *Türkçe Sözlük*, 2 cilt, TDK Yay., Ankara 2003.
- YAZICI, Gülgün Erişen, *Gelibolu Mevlevîhanesi ve Gelibolu'da Mevlevîlik*, ÇNK Çanakkale Kitaplığı, Çanakkale 2009.
- YILMAZ, Ozan, "Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü", *TALİD: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 5, S. 9, İstanbul 2007, 271-304.
- YOLDAŞ, Kâzım, *Sâbir Pârsâ Divanı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2005.

GELİBOLULU SUN'Î VE DÎVÂNİ

Doç. Dr. Halil İbrahim YAKAR*

Özet: Eski Türk Edebiyatının gelişimini takip edebilmek, geçirdiği evreleri iyi incelemek için öncelikle metinlerin tespit edilmesi daha sonra bunların bilimsel metotlarla incelenip değerlendirilmesi gerekmektedir. Gelibolulu Sun'î'nin doğum tarihi kaynaklarda yer almamaktadır. Faizî Tezkiresinde 1534'te vefat ettiği kayıtlıdır. Hemşehrisi Gelibolulu Âlî 50 yaşlarında vefat ettiğini söylediğine göre Sun'î'nin, 1484-1485 yıllarında doğmuş olabileceğini tahmin etmekteyiz. Medrese eğitimini yarıda bırakmış, hayatının değişik dönemlerinde kâtiplik ve eminlik mesleklerinde bulunmuştur. Kaynakların üzerinde ittifakla durduğu konu; Sun'î'nin yaşadığı dönemde değeri ölçüsünde itibar ve iltifat görmediği, maddî bakımdan hep zorluk çektiğidir.

GELİBOLULU SUN'Î AND DÎVÂN

Abstract: In order to understand the development of Classical Turkish literature, and analyzing the different phases of it, it is imperative to outline the code of the works first, and then these code should be investigated for further understanding. The birtdate of Gelibolulu Sun'î is not given in the historical documents. In the document called "the tezkire of Faizî", it was mentioned that he deceased in 1534. One of his fellow writers, Gelibolulu Âlî, wrote that Sun'î was 50 years old when he died. Taken this into account, it can be concluded he was born around 1484-1485. Having dropped out from the theological education, he served as a writer and officer roles in different phases of his life. One fact on which all the historical resources agree on is that his works and character were never recognized and given enough attention when he was alive. Therefore, he had lived in financial difficulties all along.

1. Gelibolulu Sun'î'nin Hayatı

Gelibolulu Sun'î'nin doğum tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur.* Hakkında bilgi veren bütün tezkireler, doğum yerinin Gelibolu olduğu konusunda hemfikirdirler. Asıl adı Mehmet'tir. Mehmet Çelebi veya Epsen Pîre¹ lakabıyla tanınmıştır. Âşık Çelebi², eğitimi hakkında bilgi verirken, danişmentlikten³ ayrıldığını söyleyip bu ayrılmanın gerekçesini bildirmez. Âlî ise gençliğinde kalem sahibi birisi iken, Sultâne isimli gayrimüslim bir Rum şarap satıcısı kadına âşık olduğunu ve eğitimini yarıda bırakarak onun uğrunda meyhanelere düştüğünü, onun hakkında şiiirler yazdığını belirtir⁴. Aşağıdaki beyitler âşık olduğu Rum kadınına yazdığı beyitlerden bazılarıdır⁵.

*Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

* Aşağıda, dipnotlarda verilen kaynaklar dışında şu eserlerde de Sun'î hakkında kısa ve birbirinin tekrarı olan bilgiler mevcuttur. (Katip Çelebi, *Keşfu 'z-zünun*, C.1, İstanbul 1943, s. 797; Şemsettin Sami, *Kamus 'ul-Alam*, Tıpkıbasım, Kaşgar Neşriyat, C. 4, Ankara 1996, s. 2968; Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1311, C. 3, s. 235; Yeni Baskı, Tarih Vakfı Yurt yay., C. 5, İstanbul 1996, s. 1521; Kaf-zâde Fâizî, *Zübdetü 'l-eşâr* Nuruosmaniye Ktb, 3723, vr. 70a; Riyazî, *Riyazü's-şuara*, S. Ktp., Esad Esadi, 3871; Nuruosmânîye Ktp., No. 3724, vr. 96a; Üniversite Ktb 761, vr. 84; Sehi Bey, *Heşt Bihîşt: The Tezkire by Sehi beg, an analysis of the first biographical work on Ottoman poets with a critical edition based on MS.* (Prepared by) Günay Kut, Harvard University Printing Office 1978, s. 311; Mustafa İsen, *Sehi Bey Tezkiresi*, Akçağ Yay., Ankara 1998, s. 252; Mehmet Nail Tuman, *Tuñfe-i Nâilî*, (Hazırlayanlar: Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı), Ankara 2001, C.1, s.2394

¹ M. İsen, *Künhü 'l-Ahbâr 'in Tezkire Kısmı*, AKM Yay., Ankara 1994, s. 236

² Âşık Çelebi, *Meşâirü 'ş-şuarâ*, (faksmile nşr. Meredith Owens), London 1971, vr. 220a.

³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, MEB Yay., Ankara 1992, s. 393.

⁴ Gelibolulu Âlî bu durumla ilgili şu notu düşmüştür: " Mezkûre hakkında vâfir gazeller dimüştür, ol cihetden kendüyi rüsvâ-yı 'alem eylemişdür." (M. İsen, *a.g.e.*, s.237) Bu ibarede aslında Eski edebiyatın sevgili prototipi ile şiiir estetiğinin arkasındaki gerçek dünyanın da ipuçları vardır. Bu edebiyatta yaygın olarak benimsenen bir prensip gereği övülen insanın veya sevgilinin Allah'a ve Hz. Peygambere kadar uzanması, hedeflenen çağrışımlara konu olacak bir şahsiyeti temsil etmesine çalışıldığından şiiirin muhatabı olan kişinin çoğu

Belâ-yı 'ışka uğratdı beni bu Rûm sultânı
Meger sultânım Allâh eyleye bu derde dermânı

Esîr itdi beni bir kâfire gönüm diyen zâlim
Hâlâş eyleñ o kâfirden meded siz bir müselmânı

Bu gün sultân kılıyuz Şun'iyâ Mısr-ı mahabbetde
Efendim padişahumdur bentim bu Rûm sultânı (G.179)

Aña yok çare sultânîyelerle vâsıl olmağa
Hemân papas etegin tüt dilerseñ kucasın anı (G.179.)

Aşağıdaki beyitte, güzellere olan düşkünlüğünü ifade eden şair, bu yüzden Sun'î mahlasını aldığını söyler. Sevgilinin kaşı ve gözü Allah yapısı olduğu için bunlara düşkün olduğunu ve bu yüzden güzelliklere meylettğini ifade eder. Güzel ve güzelliklere olan düşkünlüğüne ilâhî bir boyut katarak hem mahlasının nedenini hem de güzellere bakış açısını şairane bir şekilde dile getirir.

Kaşuñ ile gözlerüñ şun'-i Hüdâdur dostum
Anlara meyl itdügümçün Şun'îdür nâmum bentim (G.111.5)

Âşık Çelebi⁶, onun Gelibolu Gümrükhanesi'nde nâzır olduğunu, Beyânî⁷, Âli⁸, H. Çelebi⁹ ise bazı eminlik ve nezaretlerde kâtiplik yaptığını söylemektedirler. Meyhaneye düşkün olan Sun'î, akşama kadar kazandığı parayı, ertesi güne bırakmayıp akşam vakti meyhanenin yolunu tutarmış. Ömrünün sonuna kadar şarap içmeye devam etmiştir.¹⁰

Hayatı boyunca geçim sıkıntısı çeken şair, bir birikime sahip olamayacağını anladığından olsa gerek, yarına bir şey bırakmanın akıl kârı olmadığını anlatan bir de murabba yazmıştır. Bu şiir, Âlî'nin kendisi hakkında verdiği, maddî olarak geleceğe bir şey bırakmadığı bilgisini doğrular ve destekler niteliktedir.

'Aklı yokdur kim ki çor zâd-ı firâvan irteye
Kim didi kim yime bugün eyle pinhân irteye

Halka-i mâh-ı nevi kıomaz bu devrân irteye
'Âkil oldur kim kıomaz dünyâda bir nân irteye (10.M.I/1-2)

Kaynaklar, Gelibolu'dan ayrılp başka bir yere gidip gitmediği hakkında bir bilgi vermese de dîvânındaki bir beyitte geçen "Şun'iyâ üsti açuk zindândır İstanbul baña" ibaresinden yola çıkarak -hangi sebeple geldiğini pek bilmesek de- İstanbul'a gelmiş olabileceğini tahmin etmekteyiz. Aynı gazelin bir üst beytinde Eyüp semtine yapılan gezintilerden de bahsetmektedir.

zaman cinsiyeti belirtilmiyordu. Belirtmek gerekiyorsa da bunun erkek olmasına özen gösteriliyordu. Aksi halde sevgilinin kadın olması şiire ten zevkini katacağı için, şiirde bulunması beklenen manevi boyut bir anda yok olur, idealize edilen saf ve katıksız aşk zedelenebilirdi. Buna dayanılarak kadınlar için şiir yazmak ayıp sayılabiliyordu. İslam'da kadın nasıl mahremse, kadın için şiir yazmak da mahrem olmalı veya bir kadın için yazıldığı açıkça anlaşılacak bir üslûpta kaleme alınmalıydı. (A. Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, YKY, İstanbul 1999, s. 422) Âlî'nin Sun'î hakkında sarf ettiği bu husus yukarıda değinilen konuya bir açıklık getirecek boyutta anlam içermektedir.

⁵ Bildiride geçen beyit numaraları tarafımızca yapılan doktora tezindeki numaralardır. (Halil İbrahim Yakar, *Gelibolulu Sun'î Divanı ve Tahlili*, (Doktora Tezi), İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul 2002).

⁶ Aşık Çelebi, t., vr 220a.

⁷ Beyânî, *Tezkiretü ş-şuarâ*, Neşr. İbrahim Kutluk, AKM Yay., Ankara 1997, s. 151.

⁸ M. İsen, a.g.e., s. 236.

⁹ Hasan Çelebi, *Tezkiretü ş-şuarâ*, C.1, (Neşr. İbrahim Kutluk), Ankara 1978, s. 569.

¹⁰ M. İsen, a.g.e., s. 236; Haluk İpekten, *Dîvân Edebiyatında Edebî Muhitler*, İstanbul 1996, s. 250.

Şabr-ı Eyyub ile ‘ömr-i Nüh istersem ne tañ
Zevrak ile gitdi Eyyüba o yārüm gelmedi

Şun‘iyā üsti açuğ zindandır İstanbul baña
Gitdi seyr-i gülşene ol gül-‘izārüm gelmedi (G.207.4)

Dār-ı ğamdan yine derd ile diyār-ı ‘ademe
Sefer itdüm vaṭanımdan baña ğurbet düşdi

Şun‘i bir hūbı sever şehr-i Sitanbul içre
Geliboludan aña şimdi ferāğat düşdi (G.195.5)

Bütün kaynaklar, onun yaşadığı zamanda değeri ölçüsünde itibar ve iltifat görmediğini, bir hamisi bulunsaydı devrinin büyük şairleri arasında yer alabilecek güçte bir şahsiyet olduğunu kaydeder.¹¹ Âşık Çelebi, geçimini sağlamakta zorlanıp sanata yeterince zaman ayıramayan az sayıda güçlü şairin bulunduğunu, Sun‘î’nin de bu nadir kişilerden biri olduğunu söyler.¹² Sun‘î, hayatı boyunca geçim derdiyle uğraşmış, ancak ölüncü bu dünya sıkıntılarından kurtulabilmiştir.

Kınalızâde Hasan Çelebi, meşhur şair Emrî’nin Sun‘î’nin şiirleri hakkında takdirâne sözler sarf ettiğini ifade ettiğine göre, büyük ihtimalle Emrî ile Sun‘î tanışmışlar veya bir vesileyle Emrî, Sun‘î’nin şiirlerini inceleme fırsatı bulmuştur.¹³

Âli, Sun‘î’nin eşi olan Sultane Hanım ile görüşmüş ve ondan Sun‘î hakkında bilgiler almıştır.¹⁴ Sultane Hanım Sun‘î’den iftiharla bahsetmiştir. Sultane Hanım, Sun‘î’nin ilk gençlik yıllarında uğruna eğitimini yarıda bırakıp meyhanelere düştüğü Rum ve gayrimüslim kadındır. Âlî, bu kadından “mestûre” diye bahseder.

Sun‘î’nin ölüm tarihi, Faizî tezkiresinde¹⁵ “*Sun‘î’ye rahmet ide Hayy-i Vedûd*” (941 h., 1534-5.) tarih mısırıyla kayıtlıdır. Hemşehrîsi Âlî, Sun‘î’nin 50 yaşlarında vefat ettiğini söylediğine göre, şairin 1484-1485 yılları civarında doğmuş olabileceğini tahmin etmekteyiz.

Yakın arkadaşı olduğu anlaşılan rint meşrepli Hafız-ı Leng adındaki birisi için yazdığı hoş kitaları vardır. Gelibolulu Ali, Sun‘î’nin mahubunu “Hafız-ı Leng”in yaşlılık dönemine yetmişmiştir. Ali, Hafız - ı Leng’i “*Bâde-nûşlukta kendüye hem-reng bir şahus*” yani Sun‘î gibi içkiye düşkün birisi olarak tanımlarken, Hasan Çelebi ise Hafız-ı Leng’in imam olduğunu kaydeder.¹⁶

¹¹ Â. Çelebi, *a.g.e.*, s.220a; H. Çelebi, *a.g.e.*, s. 569; Beyânî, *a.g.e.*, s.151; *Latîf Tezkiresi*, (Hazırlayan Mustafa İsen), Ankara 1990, s. 417.

¹² Â. Çelebi, *a.g.e.*, vr. 220 (a).

¹³ H. Çelebi, *a.g.e.*, s. 570

¹⁴ M. İsen, *Künhü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısmı*, s. 237.

¹⁵ Faizî, *Zübtedü’l-eşâr*, Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa, 1877, vr. 70a.

¹⁶ H. Çelebi, *a.g.e.*, s. 172; Hem imam olmak hem de içkiye düşkün olmak çok büyük bir tezathık gösterse de, dīvānda ikisini de haklı gösterecek şiirler vardır. Kaynaklar bu iki bilgiyi de doğrulamaktadır. Sun‘î’nin Hafız-ı Leng’in imamlığı hakkında şiiri:

Hāfız-ı Lengin imāmetde kuşun yokdur
Pāyesi olma durur Mescid-i Aqsaya imām
Hāfız-ı Leng imāmetin her gāh
Gerçi taṭvīl ider yürür dirler
Bir nice def’a mescide vardım
Gördüm oğur o sūre-i aqşar

Aşağıdaki beyitler de Hafız-ı Lengin içkiye düşkünlüğünü göstermektedir. Bu beyitler Hafız-ı Leng’in tam bir içki tutkunu olduğunu gösterecek deliller olmasa da, kaynakların, hayatının iki uç noktasını ortaya koyması bakımından kayda değer bilgiler ihtiva etmektedir.

Hāfız-ı Lengle bir ayak içdüm
Umar idüm ki râ≥1 ola yeke

Ailesinin diğer fertleri hakkında bilgimiz olmayan Sun'î'nin, bir erkek kardeşi olduğunu Dîvân'ında geçen kıt'a şeklinde yazılmış bir tarih manzumesinden anlıyoruz. Biraderi Mahmut Çelebi'nin 18 Zilhicce 932 tarihinde taun (verem) hastalığından ölmesini çok üzülen şair, onun ölümüne tarih düşmüştür.

Târih-i vefât-ı Maḥmûd Çelebî birâder-i Sun'î Çelebî

Ḥake berâber oldı gördüm o serv-ķâmet

Başuma ķopdı şandum bugün benim kıyâmet

Zirâ ki ol cüvânîñ fevtine ey 'azîzim

Târih taraf-ı ḥaķdan geldi *nîşân sâ'at* (932)

Zilhicce ayınîñ ol on sekizi şebinde

Nışfu'l-leylide itdi dâr-ı beķâyâ rıḥlet

Olmışdı 'ilme tâlîp ķabri ihtiyâr itdi

Lâzımdır ehl-i şu'le kim ola hücre ḥalvet

Ḥaşr it Hüseyin ile sen yâ Râb anı

Bugün müyesser oldı tã'undan şehâdet

Kaynaklarda Sun'î'nin fiziki görünümü ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Beyitlerde geçen ve kesinlik arz etmeyen bilgilerin özel hayattan izler taşıdığına temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Bu ihtiyattan hareketle tam olarak ifade edemesek de aşağıdaki beyitten anladığımız kadarıyla Sun'î'nin göz rahatsızlığına yakalandığını söyleyebiliriz.

Şun'î ḥatum görüp nazar itmez baña dime

Ol ḥaṭṭa bakmaz idi ķomaz bakmağa remed (G.11.5)

Aşağıdaki beyit de yukarıda bahsi geçen göz hastalığını destekler mahiyettedir. Sevgilinin nazarı sayesinde dünyayı hoş gördüğünü ifade eder.

Nazardan olma dūr ey gözlerimüñ nurı bir laḥza

Senüñle ḥoş görür bu Şun'i-i dil-ḥaste dünyâyı (G.190.6)

2. Sun'î'nin Edebî Kişiliği

Sun'î'nin tek eseri olan Dîvân'ı pek hacimli olmamasına rağmen, kaynakların kendi şiiri hakkında verdiği bilgileri doğrular niteliktedir. Sun'î, payitaht İstanbul'unun dışında yaşadığı için padişah, vezir veya diğer devlet büyükleriyle teması olmamıştır. Belki de kendisine destek çıkacak, hamiliğini üstlenecek bir kimse bulamadığı için olsa gerek, hiç Kasîde yazmamıştır. Şiirlerinden ve hayatından anlaşıldığına göre, "rint" sayılabilecek bir hayat sürmüş, şiirlerinin teması da hep bu minval üzere olmuştur. Dinî özelliklerini ortaya koyacak bir durumla karşılaşmadığımız gibi tasavvufî veya dinî şiirlerine de tesadüf edemedik. Eldeki belgeler onun kasîde nazım şeklinin hiçbir türünde şiir yazmadığını göstermiştir. Tarih manzumesi olarak da; kardeşi Mahmut Çelebi ve Gelibolu'da meydana gelen bir deprem sebebiyle yazdığı tarih manzumeleri ile yakın arkadaşı olduğunu tahmin ettiğimiz Mustafa Çelebi adında birinin yaptırdığı bir "oda" için tarih düşmüştür.

Kendisinden bahseden tezkireler, şiiirleri için hep olumlu ve övgü dolu sözler sarf etmiştir. Âşık Çelebi, Sun'î için “*Eger bahtdan bir miktar yüz bulup vech-i meâş tedârîkından mecâl bulaydı yâ iltifât-ı padişah, yâ bir gayri tarîk ile fakr u fâkadan penâh bulaydı, görürlerdi ki nice şâ'ir olurdu*” diyerek Sun'î'nin güçlü bir şair kabiliyetinde olduğunu fakat geçim derdiyle uğraşmaktan kendini sanata veremediğini ifade etmekte ve ancak ölünce geçim sıkıntısından kurtulduğunu belirtmektedir. Sun'î, İstanbul dışında yaşadığından olsa gerek, o zamanın idarecilerinin kendi değerinden habersiz olduklarını, şiiirleri kıymet bilen insanlar tarafından görülememesi için hakikî değerinin anlaşılamadığından bahsederek, eğer bir kez bile şiiirinin güzelliği “Aziz” tarafından işitilebilse, “Şiiir Yusuf'u”nun “bahâ”sını bulacağını aşağıdaki beyitte dile getirir. Aziz, Yusuf (A.S.) zamanında, Yusuf'u kölelikten kurtaran o zamanki Mısır maliye bakanıdır. Sun'î de zamanın padişahı Kanûnî'yi Aziz olarak görmüş olmalıdır.

Yusûf-ı nazmuñ bahâsını bulurdu Şun'î yâ
Ol 'Aziz işitse bir kez hüs-n-i tedbîrîñ seniñ (G.95.5)

Sun'î, aşağıdaki beyitte isim vermeden bir vezir adı zikreder. Biraz alaycı bir tavır sezilen beyitte, şiiirlerini inceleme görevi verilen bir kişiden, şiiirlerini iyi tetkik etmesini isteyen bir edayla, biraz da üstten bakarak ve kelimelerle oynayarak düşüncesini dile getirir. “Asaf” sözcüğü hem “vezir” anlamında, hem de Hz. Süleyman'ın veziri Asaf'ı hatırlatacak şekilde teviriyeli kullanılmıştır. Şeh-i Süleyman ibaresi de böyle kullanılmıştır. Şair, bu taklama ile Kanûnî'yi referans yapar. “Dîvân” kelimesi, hem “şiiirleri ihtiva eden kitap”, hem de “devlet işlerinin tartışıldığı meclis” anlamındadır. “Nazar” ile “nâzır” kelimeleri, aynı kökten türeyen iştikaklardır. Beyitte, bütün bunların ötesinde ihâm-ı tenasüp de yapılmıştır..

Şun'î dîvânına ey âşaf-ı devrân nazar it
Şeh-i Süleymân seni çün nâzır-ı dîvân itdi (G.182.5)

Âşık Çelebi “*Pâk edâyile lâtif hayâlleri ve rengîn ma'ânî ile şîrîn makâleleri vardır. Cümle gazelleri yek-destlikte hevâdur*” diyerek onun şiiirlerini beğendiğini ifade eder. Dîvân'da, Âşık Çelebi'nin, Sun'î'nin gazelleri için kullandığı “yek-dest” ifadesini destekleyen pek çok gazel bulunmaktadır (127. gazel). Çoğu gazelinde yek - ahenkliği yakalayan şair, işlediği temaları ustaca hayallerle süslemiştir. Klâsik Edebiyatımız bütün güzelliğinden ziyade parça güzelliğine dayanan bir yapıdadır. Gazellerdeki her beyit, farklı durumlardan bahsedebilir. Bu durum, Osmanlı edebiyatının klâsik bir özelliğidir. Âşık Çelebi'nin de bahsettiği gibi Sun'î, beyit bütünlüğünün yanı sıra, genel olarak şiiirlerinde konu bütünlüğünü yakalamış bir şairdir. Mesnevi nazım biçimiyle yazdığı şiiirde, bir mum etrafında bir gelinin süslenişini değişik hayaller ve ustaca söyleyişlerle dile getirir.

'Arûs oldu bu gice şem'-i ra'nâ
Anıñçün yaqdılar pâyına hımnâ

Ṭuvâğ itmişler aña âl u vâlâ
Urınmış başına bir tāsı taqyâ

Şaçına sırma altun teller itmiş
'İzârı üstine hâl-i zer itmiş

Ḳırmızı çizme giymiş ayağına
Ḳızılca vây sürmüş yâñağına

Sefîdaçı degül eksük yüzünden
Bi'aynî sürmesi dâhî gözünden

Eli hınnâlu barmağı yüziüklü
Gümiş bileklü altun bileziüklü (Ms.)

Şiirlerinde, anlam bakımından birbirini takip eden beyitler de mevcuttur. Aşağıdaki birinci beyitte kardeşinin ölümü üzerine çok üzüldüğünü belirtmek için, başına kıyamet koptuğunu belirten şair, ikinci beyitte bu kıyamet mazmununu devam ettirerek, kıyametin kendi başına koptuğu için yaşadığı dönemde fitne fesatın çok olmasına rağmen, gerçek kıyametin kopmadığını şairane bir şekilde dile getirir.

Ğake berâber oldı gördüm o serv-ķâmet
Başuma ķopdı şandım bugün benim kıyâmet

Ķopmadısa kıyâmet bugün cihânda ey dil
Bu fitneler muķarrer andan durur ‘âlâmet (T.1/1-2)

Aşağıda beyitlerin anlamları kendi içinde bitmez daha sonra gelen beyitte bir üstteki beyitin anlam ve mazmunu devam eder.

Elüñde âyinen mi var ey zâhid
Elüñde câm dirsın baña mecnûn (G.146.3)

Nitekim rûsbî destine tesbîh
Yakışur destine bu câm-ı gülgün (G.146.4)

Âli “*Hoşça ebyâtı makbûlce gazelliyâtı vardır*” der. Âşık Çelebi, şiirlerinin az ama öz ve “*setr ü girye olmayup düz*” olduğunu söyleyerek şiirlerini çağdaşları olan Hayalî ve Figanî ile karşılaştırarak, şiirlerinin sanat yönünden eksik olduğunu söyler ve ekler; “Fakirlikten kurtulsaydı büyük şair olurdu.” Âşık Çelebi, “*Meselgede ve huşyârlıkda şâdide*” diye tanımladığı Hafız-ı Leng için Sun’î’nin yazdığı hezeliyatları beğenir ve onlar için “rengîn” sıfatını kullanır. Âşık Çelebi, ayrıca şairimiz için, onun şiir kabiliyetini ortaya koyan ve maharetini belgeleyen “usta” sıfatını kullanır.

Âlî, Sun’î’ye gelene kadar Gelibolu’da onun ayarında şair çıkmadığını belirterek eserinde Sun’î’nin bir kıt’asını örnek olarak verir ve o kıt’a hakkında “*Be ânki sırka ve intihâl itme olmayup hayâl-i hâs olan tasarrufât*” diye bahsederek şiirlerinin orijinal özellikler taşıdığını, “sırka” ve “intihâl” olmadığını dile getirerek beğenisini ortaya koyar.

Hasan Çelebi’nin naklettiğine göre, meşhur şair Emrî, onun şiirleri hakkında “*Cümle dīvânını tettebbu’ idüp mukayyed oldum, bir beytin bulmadum ki tasannu’ ve hayâl ve belâgat ve kemâlden hâlî olâ*” diyerek Sun’î’nin şiirlerini takdirle karşıladığını belirtir. Emrî’nin Sun’î hakkındaki övgü dolu sözlerini Beyânî de nakleder. Hasan Çelebi de onun maddî sıkıntular yüzünden şiire yeterli dikkati veremediğini söyleyerek “... *Eğer bir mürebbâ-i âlicenaba bir miktar intisâb idüp bir zât-ı kâmyâbın yanında rütbe ve menzelet iktisâb ideydi çok şâiri hâmiş idüp nâm-ı ekser-i şuârayı ferâmuş itdirdi*” der ve Sun’î için “*sâhir-i nâmdar*” sıfatını kullanır. Hasan Çelebi de onun Hafız-ı Leng için yazdığı hezeliyatın “*nâzik ü rengîn*” olduğunun söyler.

Beyânî de Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi’ninkilere benzer sözler sarf ederek şöyle der: “*Şân u kadri mikdarı itibâr bulmayup rüzgâr kendüyi izâ’a iden erbâb-ı maarifdendir. Eger filcümle itibâr bulaydı şuâra-yı nâmdâr-ı pür-iştihârdan olmak muhakkak idi.*”

Riyâzî “*Rum’da hâllâk-ı me’âni olan şu ‘arânuñ biridir diyü sipâh-ı fakr u fenâ elinde zebûn olup zâl-i zerden meded-kârı görmemekle dil teng ü perîşan iken yine nice Hârût-ı nazmı sıhr itdügi eş’ârına ser-fürü itdürmiş idi.*¹⁷” Anadolu’da, manalar yaratan bir şair olduğunu, fakirlikten dolayı sıkıntı çekmesine rağmen yine de güzel şiirler meydana getirdiğini söyleyerek Sun’î’nin edebî yönünü nasıl değerlendirdiğini ortaya koyar.

Tezkirecilerin kendisi hakkında verdiği hükümleri destekleyen aşağıdaki beyitte, Sunî orijinal bir benzetme yapmıştır. Sevgilinin dudağının aşığı öldürmesi ve aşığın bunu kan meselesi yapıp dudağın peşine düşmesi mazmunu eski edebiyatımızda fazla rastlanan bir benzetme örneği değildir..

Öldürdi cânı kanlusıdır çeşmimün lebüñ

Şehr-i hüstünde hiç bulmaz arayıp yürür (G.42.4)

Tezkirelerde Sun’î’nin fakirlik ve hamisizlik yüzünden şiire tam olarak kendini verememesinden bahsedilmesine rağmen, Sun’î, dîvânında fakirliğine ve geçim sıkıntısına değinmemekte, sadece değerinin anlaşılmadığından yakınmaktadır. Aşağıdaki beyitte, şiirlerinin, zamanın padişahı Kanûnî’ye ulaşamamasından şikâyet edip, bahtsızlığını ortaya koymaktadır. Kendisi de şair olan Kanûnî’den “Şeh Süleyman” diye bahseden şair, şiirlerini görmediği için değerlendiremeyen Kanûnî’ye meydan okurcasına, kendisinin de şiir kabiliyeti bakımından sultan olduğu varsayımında bulunur. “Sen burada “Şah” isen ben de nazımda “Sultan”ım” deme cüretini gösterir.

Şeh Süleymâna irişmezse sözi Şun’iniñ

Ṭotalım nazım-ıla bu ‘aşırda sultân oldı (G.208.5)

Dîvân’ını incelediğimizde, tezkire sahiplerinin Sun’î için söylediklerinin havada kalan ifadeler olmadığına şahit olmaktayız. Şiirlerinde kullandığı mazmun ve hayaller, kıvrak bir zekânın ortaya koyabileceği şairane ve ustaca söyleyişlerin hakim olduğu bir birikimi sergilemektedir. Tezkireci Sehi, eserinin sekizinci tabakasında genç şairleri değerlendirirken, Sun’î hakkında “*Hoş tabiatlı, güzel mânâlar yakalayan gençtir, nazik şiirleri, parlak ve eşsiz sözleri vardır. Zihni selim, tabiatı müstakimdir.*¹⁸” sözlerini sarf ederken yukarıda dile getirdiklerimizin doğruluğunu ortaya koyar.

Şiirlerinde teknik olarak imâle ve zihaf gibi bazı kusurlar göze çarpmaktadır. Kendi şairliğinden mi yoksa kâtip hatasından mı kaynaklandığını kestiremediğimiz bazı kafiye kusurları da mevcuttur. Bazı beyitlerde kafiye kurarken kulağı tırmalayan eksiklikler görülür. Şiirinde kullandığı kelime kadrosu içinde Arapça sözcüklerden çok Farsça ve Türkçe kökenli kelimeler yer tutar. Türkçe söyleyişler Dîvân’da hemen göze çarpan özelliklerin başında gelmektedir. Dîvânda atasözleri kısmen yer almasa da deyimler oldukça fazladır. Edebî sanatlarla birlikte, Türkçe’yi oldukça iyi kullanır. Türkçe’yi iyi kullanmanın bir sonucu olarak deyimleri ve halk ağzına yakın söyleyişleri nazma aktarmadaki başarısı da çok ustacadır. Bugün dahi çok sıklıkla kullanılan halk ağzına yakın söyleyişler ve deyimler Sun’î’de oldukça fazladır.

Şiirde doğallık, şiiri çekici ve kalıcı yapan anlatım özelliklerinin başında gelmektedir. Bu doğallık çoğu zaman günlük konuşma dilinin, anlatım teknik ve imkanlarını kullanarak gerçekleşmektedir. Günlük konuşma arasında yer alan devrik cümle kullanma, soru ve sözde soru cümlelerini şiire sokma, Türkçe’nin anlam kıvraklığını ortaya koyan deyimleri hem anlam hem de sanat yapacak düzeyde şiirde işleme, kalıplaşmış kelime ve hitaplara yer verme, anlaşılmasız tamlama ve terkiplere pek itibar etmeme v.b özellikler şairin dîvânında kendini gösteren şiirsel özelliklerdir. Şiirlerinde sıkça kullanılan ve yeri geldiğinde açıkladığımız bu özellikler Sun’î’nin anlatım teknikleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁷ Riyâzî, *Riyaziş-Şuarâ*, Nuruosmânîye Ktp., No. 3724, vr. 96a.

¹⁸ Sehi Bey, *Heşt Bihişt*, (nşr., Günay Kut), s. 311.

Aşağıdaki beyitte Türkçe kelimelerle şairane sanatlar yapar. Hem el ayak tutmamak deyimini beytin konteksi içinde kullanır, hem de çok içki içtiği için, elinin ayak yani kadeh tutamaz hale geldiğini söyleyerek meyhane pirinden yardım ister.

El ayak tutmaz ey pîr-i harâbât

Meded bir çâre eyle gel humârâ (G.174.3)

Aşağıdaki beyitlerde de Türkçeyi sanat ve estetik kullanım içerisinde ustaca işler.

Rakîbâ niçün ol şehden hicâb u vehm itmezsin

Be Peygamberden utanmaz behey Allâhdan korkmaz (G.73.3)

Kes ümîdüñ Şun'iyâ bu **kuru sevdâ**dan yüri

Zülfiñi boynuña almak saña olmuşdur muhâl (G.100.5)

Yâra andumdı dilâ yâre-i dâğum halin

Didi **arada unutulmadı ol tuz ekmek** (G.99.3)

Bir zamân hâlî degüldi nazarumdan Şun'î

Şimdi gözümde uçar ol **iki gözüm bebegi** (G.197.5)

Derd ü elem ü hecr ü ğam u ğuşşada kaldı

Dil virdüğüçün Şun'î saña **besbeter olsun** (G.123.6)

Sun'î'nin en büyük özelliklerinden bir tanesi de cinasa olan aşırı düşkünlüğüdür. Cinas uğruna zaman zaman beyitleri içinden çıkılmaz hale getirebilmektedir. Aşağıdaki beyitte, '*ala kader* ve '*alâkadur* kelimeleri arasında zorlamayla da olsa bu sanatı gerçekleştirmeye çalışır.

İrişdi vaşl-ı bâkîye ş'ol kim 'ala kader

Kağ'-ı 'alâkadur işi tîğ-i fenâ ile (G.168.4)

Özellikle deyimler Sun'î'nin duygu ve düşüncelerini ifade ederken kullandığı söz kalıpları arasında çok büyük yer tutmaktadır. Tahlili verilen beyitlerde görüleceği gibi hem anlam hem de şiirin bütünlüğüne uygun düşecek tarzda edebî sanat ve dil incelikleri arasında Türkçe deyimler ustaca kullanılmıştır. Mehmet Çavuşoğlu "Dîvânlar Arasında" adlı eserinde şöyle demektedir: "Onaltıncı yüzyıl şiirinin en önemli husûsiyeti Türkçe kelime ve deyimlerin üzerinde oynayarak edebî sanatlar göstermektir. Herhalde Türkçe'mizin ifade ve manâ bakımından en zengin örneklerini bu yüzyılın mahsüllerinde buluruz"¹⁹. Gelibolulu Sun'î'nin şiirleri, Çavuşoğlu'nun Klâsik edebiyatımız için ortaya koyduğu bu tespitleri ispatlar niteliktedir.

Şiirde düşünce ve duyguların anlatımı sırasında birbirine zıt kavramlı kelimelerin durum ve olayların bir araya getirilişi anlatımı daha güçlü, daha etkileyici kılmaktadır. Sun'î pek çok şiirinde kelimelerin tezatlı kullanımlarından yararlanmışır. Edebî sanat kullanımında şairin en çok başvurduğu "bedî" sanatlardan biri de hüsn-i ta'îldir. "Olup bitenin, akla ve bilgiye dayanan makul bir izahını yapmak yerine, içinde bulunan ruh halinin tesiri altında hayal ile izahı" anlamına gelen hüsn-i ta'îl "Bir hadiseye , ifadeye güzellik katacak tarzda kendi sebebi dışında bir sebep göstermektir."²⁰

¹⁹ Mehmet Çavuşoğlu, *Dîvânlar Arasında*, Umran Yay., Ankara 1981, s. 31.

²⁰ M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2000, s. 198.

Üslûbunun en önemli başarılarından birisi de duygu ve düşüncelerini ifade ederken söz ve manaya dayalı söz sanatlarını başarılı bir şekilde kullanmasıdır. Özellikle lafzî sanatlardan cinası; mana ile ilgili sanatlardan ihâm, ihâm-ı tenâsüp, telmih, teşhis, tezât, tenâsüp ve hüsn-i ta'lîli şiirlerinde ustaca işlemiştir. Yeni ve değişik hayal geliştirmede hüsn-i ta'lîli sıkça ve zengin çağrışımlar yapacak düzeyde işler. İnce hayaller ile daha önce düşünülmemiş mazmunları kendi üslûbunca ve gerektiği kadar şiirine aksettirir. Osmanlı şiirinde, XV. yüzyılda başlayan yenileşme hareketine Sun'î de katılmıştır. Bu hareketin özelliği de, o güne kadar akla gelmemiş konularda yeni fikir ve yorumlar ortaya koymaktır. Nitekim Sun'î, sarı saçlı, sarı kaşlı bir şahıs hakkında orijinal sayılabilecek 10 beyitli bir gazel yazmıştır²¹.

Kaşlaruñ zerd olsa n'ola ey yanağı ergavân
Şehlere 'âdetdür altun tozlu olmak çün kemân

Mâh-ı nev hüsün göğinde anuñ için zer düzer
Ya berât-ı hüsüne altunla yazıldı nişân

Dimesün kimse gözüñ üstinde kaşuñ var diyü
Kaşlaruñ kaçızduñ anuñ yirüdü ey Dâstân (G.136)

Şiirinde günlük hayat ile ilgili âdet ve geleneklere de yer verir. Klâsik Edebiyatımızın yenileşme hareketlerinin ilk kıpırdanmaları olarak nitelendirilebilecek günlük hayattan, geleneklerden bazı çizgiler katarak şiire canlılık katmayı hedefleyen²² bu özellikler Sun'î'de bir hayli yer tutmaktadır. Sun'î'nin şiirlerinde dönemin çeşitli âdet ve inançlarının sıklıkla yer alması, onun şiirlerini edebî yönden etkileyip, edebî değerini ikinci plana düşürmediğini tahlil kısmında yeri geldikçe yaptığımız açıklamalarla ortaya çıkmıştır. Bu durumlar bir üslûp özelliği olarak değerlendirilmiştir. Şair çevresinde gördüğü veya halk arasında batıl da olsa inanılan inançları, kafasındaki hayalle birleştirip edebî estetik içinde yazıya geçirmiştir.

Fuad Köprülü Türk-î Basit cereyanını anlattığı makalesinde²³ XVI. Asırda Mahremî ve Nazmî'nin aruz vezni ile sade, terkipsiz ve yabancı kelimelerden imkan nisbetinde uzak kalarak şiirler yazdıklarını belirtmektedir. Köprülü, XVI. Asırda başka bazı şairlerin de bu yolda şiir yazmış olabileceklerini tahmin ettiğini söyleyerek, yeni vesikaların gün ışığına çıkmasıyla bu akımın daha da aydınlanacağını ileri sürmektedir. Kaynaklar, Gelibolulu Sun'î'nin bu akıma mensup olduğunu ortaya koyacak bilgiler ihtiva etmese de görebildiğimiz kadarıyla Sun'î'nin de bu akıma mensup olabilecek tarzda şiirler yazdığını söyleyebiliriz.

Şiirindeki hakim konu beşerî aşk olup, ilâhî aşkı doğrudan konu alan tasavvufî şiir yazmamıştır. Sun'î'nin dili oldukça sadedir ve Türkçe kelimelere oldukça fazla yer vermiştir. Arapça ve Farsça sözcüklerden yapılmış ikili tamlamaları sıkça kullanmasına rağmen üçlü tamlamaları oldukça azdır.

Sun'î'nin bazı beyitleri anlaşılma güçlüğü oluşturacak bir yapı arz etmektedir. Yeni bir nefes getirebilmek için bazen ifadesinde muğlaklık görülmektedir. Şair klâsik edebiyatın belirli mazmunlarının çok dışında hayaller söylemeye çalışır ama ifade edeceklerinin karinelerini tam olarak veremediği için anlaşılması zaman zaman bir hayli zorlaşır. Aşağıdaki beyit buna tipik bir örnektir

Gönlümü kâşuña dir sünbül dildâra gider
Çekilür eñsesine şanki bu dil dâra gider (G.41.1)

²¹ Ahmet Atilla Şentürk, *a.g.e.*, s. 201.

²² Ahmet Atilla Şentürk, "Klâsik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler", *Türk Dili*, nr. 500, Ağustos 1993, s. 213.

²³ M. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları I*, İstanbul 1989, s. 281.

Sun'î aşağıdaki beyitlerinde daha önce kullanımı yaygın olmayan kavram ve ifadeleri belki ilk defa kullanarak kendine göre yenilik getirme çabası içine girer. Yine karineleri açık olmadığı için beyitin anlaşılması zorlaşır.

Tātār-ı müjen niceleri gâret eyledi

Bu kârbân-serâ degül ey hân mân konağ (G.80.3)

Çatı terk eyledi cânı viricek la'l-i cânânı

Çün oldu cân cāna gönüllü dil oldu yabane (G.152.2)

Dîvânda kâtip hatasından kaynaklanan bir çok beyit mevcuttur. Bu beyitlerin bir kısmına müdahale edilerek metin tamiri yoluyla giderilmeye çalışıldı. Aşağıdaki beyitte geçen “cihâz” kelimesi, AH'de “cihân”; A'da ise “nişân” olarak geçmekte idi, Oysa bu kelimenin beytin konteksine uygun olarak “cihâz” şeklinde olması gerekirdi.

Nev-'arūs-ı hüsniñe oldu cihâz âyinesi

Çatre çatre eşk ile çeşm-i güher-bârum bentim (G.107.2)

Aşağıdaki beytin kafiyesindeki “feryâd” kelimesi kâtip hatası olarak yanlışlıkla “efgân” şeklinde yazılmıştır.

Çandedür hâb-ı ecel gelse huzûr itsem biraz

Uyku girmez gözüme bu nâle vü feryâddan (G.144.4)

Aşağıdaki beyitte de “nerm” kelimesi yanlışlıkla “bezm” şeklinde yazılmıştır.

Dil-i Şîrîni nerm itmege Ferhâd

Ururdı başı taşta taş başa (G.170.4)

3. Sun'î'nin Kendi Şiirleri Hakkındaki Görüşleri

Dîvân şairleri, mesnevilerin müstakil bölümlerinde, Dîvânların mukaddimelerinde, zaman zaman kasidelerin fahriye kısımlarında veya gazellerin genellikle makta beyitlerinde söz hayâl lafız ve mananın kendilerinde uyandırdığı şiir ilişkilerine dair düşüncelerini açıklarlar. Her objektif varlığa edebî bir hassasiyetle yaklaştıkları gibi kendi şiirlerine, şiir olgusuna, hatta genel bir ifade ile sanat ve edebiyata aynı bakış açısıyla bakmasını bilmişlerdir. Bu konudaki düşüncelerini doğrudan veya dolaylı olarak şiir diliyle de ifade etmişlerdir.²⁴ Şiir ve şaire dair poetik değerlendirmeler özellikle şairlerin kendi şairliklerini ortaya koyarken fahriye mahiyetinde, zaman zaman mübalağalı bir tarzda ortaya koyulur. Kendi şiirlerinin üstünlükleri ve şairlik kabiliyetleri estetik anlayışlarının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Şairin şiir ve edebiyattaki konumuna dair bu tür değerlendirmeler Sun'î'de de vardır.

Sun'î, şiirlerini inciye benzetir. Şiirleri âleme meşhur olduğundan beri bunların güzelliklerini duyan deniz sedeflerinin ağızlarının suyu akmaya başlamıştır. “Ağzı suyu ak-” deyimini, hoşça giden bir olay karşısında hayranlık duy-, çok beğen- ve gıpta et- anlamlarına gelir. Nazm, bir şiir terminolojisi olup aynı zamanda “ipe düzgün inci diz-” anlamında da kullanılır. Şair bu ilişkiyi düşünerek şiirini inci olarak hayal eder. Sedef, incinin içinden çıktığı kabuktur ve şeklen kulağa benzetilir. Şair, kelimeleri ustaca yan yana getirerek, “sedef” yanına “gûş (kulak)” kelimesini koyar. “Gûş, asdaf, bahr, dürr, nazm” kelimeleri tenasüp oluşturur.

²⁴ Muhammet Nur Doğan, “Klâsik Edebiyatımızda Sanat ve Şiir Felsefesi (Poetika)”, *Eski Şiirin Bahçesinde*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2002, s. 101-102.

Dür-i nazmuñ Şun‘iyā meşhūr olaldan ‘āleme
Güş idüp aşdāf baħrūñ aǧzınuñ suyu aķar (G.13.5)

Şair, nazmın (şiiirin) “ipe inci diz-” anlamını da hatırlatacak şekilde şiiri için “nazm ipi” terkinbini kullanır. İpe gül bağlamak gibi bir âdetin de ortaya çıktığı beyitte, şair aynı zamanda şiir ipine bağlanan gülle şiiirinin içerik olarak güzelliği ve değerini de ortaya koymaktadır.

Rişte-i nazmumla yine tāze güller bağlayup
Bād-ı āhumla saña gönderdüm ey yār-ı ķadım (G.114.5)

Şair, şiiirinin anlam derinliğini, değerli olması sebebiyle inciye benzetir. Şair bu defa şiiirindeki derin manaları anlatmak için şiir ipine mana incileri dizdiğini belirtir.

Sevgilinin saçının terleyen yanağının üzerine gelmesi nazm ipliğine mana incisi dizmek olarak hayal edilmiştir. Saç, şekli sebebiyle iplik, ter damlacıkları da şekil ve renk itibariyle inci olarak hayal edilmiştir. Nazm, mana, dizmek, inci, kelimeleri şiiirin bir anlamının da ipliğe inci dizmek²⁵ olduğunu hatırlatmaktadır.

Şaçın ĥadd-i ‘arākırziñde dir gören ‘aceb Şun‘i
Ne yüzden silk-i nazma dür-i ma‘nāyı bu şeb dize (G.169.7)

Şairlerin bulunduğu ortamı gül bahçesi olarak hayal eden şair, bugün fazla söz söylemediğini, gül gibi açılmadığını ancak parlak, lâtif sözlerin kendisinden yadigār kalacağını söyler. Tezkirelerde şairlerin sanat gücü değerlendirilirken şair ve şiiirin kudretini ortaya koyan bazı hâl ve vasıflardan söz edilir²⁶. Tezkire değerlendirmeleri içinde kelimenin sözlük anlamı dışında özel bir durumu ortaya koyan bu sözcükler aracılığı ile tezkire yazarı, anlattığı şairin üslubunu dile getirmeye çalışır. İşte “rengin” sıfatı bu kabildendir. “Renkli, parlak, lâtif, güzel, hoş” anlamlarına gelen bu kelimeyi Sun‘ı, kendi şiiirini tarif ederken kullanır. Gültin sıfatı durumunda olan “rengin” kelimesini şiiri için kullanır.

Gülşen-i ‘ālemd e ey Şun‘ı bu gün açulmaduñ
Gül gibi ķalsun bu rengin şiiir bizden yādigār (G.33.7)

Sun‘ı’nın, şiiirlerini hayatta iken tasnif ettiğini gösteren aşağıdaki beyitte şiiirlerini topladığı Dīvān’ını, şiir hakkında yazılmış bir usul kitabına benzeten şair, sevgiliye seslenerek, bu kitaba göre amel etmesini ister.

Şun‘ı senüñçün eyledi taşnif kıl ‘amel
Dīvānın okuyup ki kitāb-ı uşıldür (G.36.4)

Şiiir yazmayı, yürünmesi zor, çok ince bir yola benzeten şair, bunu ancak kendisinin yapacağını dile getirirken, aynı anda “ince” kelimesini bel ve saçla birlikte kullanarak bu iki unsurun inceliğine dikkat çeker. Sevgilinin belini ve saçını kimsenin kendisi gibi anlatamayacağını söyleyerek bu konuda eşsiz olduğunu vurgulamaya çalışır. “Saç, bel, ince, yol” kelimeleri, birbirlerinin özelliklerini hep, şekil bakımından hatırlatan “çok ince” seçilmiş sözcüklerdir. Şair şiiirinin inceliğini bu kelimelerle anlatır.

Kim vaşf ide benüm gibi zülfünle bilüñi
Cānā tarık-ı şiiir katı ince yoldur (G.36.4)

²⁵ Şiiir söylemenin inci delmek olduğunu, Tahir Olgun Edebî mektuplarda ortaya koyar. Tahir Olgun, *Edebî Mektuplar*, (Hazırlayan Cemal Kurmaz), Akçağ Yay., Ankara 1995, s. 22.

²⁶ Filiz Kılıç, *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Şiiir Üzerine Değerlendirmeler*, Ankara 1998, s. 249.

Şairin sözleri o kadar tesirlidir ki, şiirleri mecliste okunduğu zaman kadeh bile coşup, gözü yaşlı, bağırlı başlı bir hal ehli olur. Şair şiirinin canlı cansız her şeyi etkilediğini vurgulayarak, şiirinin meclisteki etkisini anlatmaya çalışır.

Sözlerüm okınsa şöhbette piyâle cüş ider
Gözi yaşlu bağırlı başlu nice ehl-i hâl olur (G.43.2)

İçkiye olan düşkünlüğü ile bilinen şair, mecliste şiirlerini okumak için bile elinde kadeh olmasını şart koşar. Papağanın şeker verilmeden konuşmaması gibi, kendisi de içki olmadan şiir okumayacağını belirtir.

Şun'î şi'rin okımaz destinde olmayınca cām
Söylemez âyinesüz tūfî kelām-ı şekerîn (G.149.5)

Şiirini can, nefes olarak tanımlayan şair, ölüleri diriltme mucizesi olan ve nefesiyle ölülere can veren Mesih (Hz. İsa)'ın ağzından kendi şiirinin canlılığını anlatmaya çalışır. Şiirin etkisi ve güzelliği karşısında hayrete düşen Mesih'in kendisinden geçip şiirin büyümesine kapılarak, gerçek "Ruh-ı musavver"ın kendisi değil, Sun'î olduğuna yemin eder. "Vallâhî" kelimesi, Allah'a karşı edilmiş bir yemindir ve sözün doğruluğu ve inandırıcılığı için kullanılır. Sun'î'nin şiirleri, Mesih'in insanlara can vermesi gibi cansız olan söze can, nefes vermiştir.

Görse seni bu şüret ile dir idi 'İsî
Vallâhi hele hağ bu durur rûh-ı muşavver (G.59.6)

Aynı gazelin bir sonraki beytinde yine Hz. İsa'yı referans alarak şiirlerinin değerini ve etkisini anlatmaya çalışır. Sözün ruhunu söylediğini Hz. İsa'nın ağzından ifade ettirir.

Ger dirse sözüñ rûhını söylerdi Mesîhî
Gâyet eyüdüür Şun'î sözüñ rûhını söyler (G.59.7)

Hız İsa Sun'î'nin şiirlerini okuyarak sema edip şevkle felek kilisesinde dönmetedir. Şiirinin üstünlüğünü anlatmak için Hz. İsa'nın gökyüzünde kendi şiirleriyle sema ettiğini anlatır. "Felek, Mesih, çarha gir-, semâ" kelimeleri tenâsüp içinde kullanılır. "Semâ" "dön-" ve "gökyüzü" anlamlarında iham-ı tenasüp ile kullanılır. "Sema"nın uzak anlamı olan "gökyüzü" de beyitte kullanılır.

Şevk-ile deyr-i felekte çarha girmişdür Mesîh
Ol semâ' idüp şehâ eş'âr-ı Şun'iden suhan (G.147.5)

Şair, yedi beyitlik bir gazelin mahlas beytinde, yine daha önce hiç düşünülmemiş fikirleri şiiri sayesinde dile getirdiğini, bir bakıma orijinal sözler sarf ettiğini ve fikir bakirelerinin perde ardında yüzlerini idrak aynasına tuttuğunu söyler.

Şun'î yine ebkâr-ı serâ-perde-i efkâr
Tutdı yüzün âyine-i idrâke berâber (G.64.7)

Daha önce düşünülmemiş, açılmamış sözleri tasarruf ettiğini ifade ederek, bu konuda yaptıklarını açıkça söylediği için kendini "sözünün eri" olarak görür. Kullandığı kelimelerdeki manaların inceliğine de dikkat çeker. Yemin ifadesi sözünün gerçekliğini kabul ettirmek için kullanılmıştır. İfadesinin bakir olduğunu, başka şairlerden bir şey almadığını yemin ederek ve açıkça söyler. Kendi şairliğinden o kadar emindir ki inanmayanlara cevap verecek nitelikte yemin ederek sözünün eri olduğunu belirtir.

Degül mi söz eri bi'llâhi Şun'î
Me'ânîntün ider bikrin taşarruf (G.79.5)

Şiirlerini hep ince hayallerle süslediğini belirtir. “İnce” kelimesinin yanında “bel” kelimesini de kullanır. Aslı Arapça iken daha sonra Farsçalaşan (Evet) anlamındaki “Belî” kelimesini, şair tevriyeli biçimde kullanır. “Belî” kelimesi hem bu kelimedenden sonra sarf ettiği “ince hayalleri daima hayali geniş insanlar yapar” sözünü, hem iddiasını kuvvetlendirip onaylamak anlamında (evet bunu bu insanlar yapar) kullanmış, hem de sevgilinin ince belli olarak düşünmüştür. “Ta'b” kelimesi, tezkirelerde şairlerin yaratılış halini ifade eder. Sözlüklerde “tabiat, huy ve yaratılış” olarak adlandırılan kelime, tezkirelerde bu kullanımın dışında sanatla ilgili, sanata meyilli, sanat zevki ve kabiliyetine sahip oluş hali gibi²⁷ özel bir anlam kazanır ve doğrudan doğruya şairin şiir yaratılışını ortaya koyar. Bu yüzden bu kelimeyi şair, kendi şiiri için kullanmıştır. İnce hayalleri daima hayali geniş insanların kurduğunu belirtir. Sevgilinin belini en ince haliyle anlatanın kendisi olduğunu söyler.

Aşağıdaki beyitte kelimelerin seçimi çok ustacadır. Sevgiliyi gonca dudaklı olarak vasıflandıran şair, onun ince belini hayali geniş şairlerin yapabileceğini belirtip hep “yok, görünmeyen” kelimelerine başvurarak - sanki- bel ve dudağın görünmezliğini şairane bir şekilde ortaya koyar. Bel ve dudak, yok denecek kadar küçük ve ince olduklarından, “hayâl” kelimesi de soyut olup görünmediğinden, şairin anlatmak istediği konunun ifade kalıplarına uygunluk gösteren sözcüklerdir.

Miyānuñ vaşfını ta'bumdır iden ey lebi gonca
Belî ince hayâli dāyimā ehl-i hayâl eyler (G.66.4)

Şairin şiirleri sevgilinin belini, dudağını ve boyunu anlatırken, onlara değer ve estetik bakımından incelik, parlaklık ve yükseklik kazandırır. Şair, bu vesileyle mürettep leff ü neşr sanatını da kullanır. İnce, rengîn ve â'lâ kelimelerini kendi şiirinin sıfatları olarak sayar. Ta'b, ince ve rengîn gibi şiiri tanımlamaya yarayan sıfatlar hem sevgilinin fizikî unsurları için hem de şairin şiir anlayışı için kullanılmıştır.

Ta'b-ı Şun'î bilüñ ü la'lüñ kıddüñ vaşfın kıılır
Hoş deger ol ince vü rengîn â'lâ yerlere (G.165.5)

Sevilmiş bir şairin şiirine aynı vezin ve kafiyede olmak üzere yazılmış benzer şiir anlamına gelen nazire²⁸, genellikle bir iddia veya aynı konuyu daha güzel işleyebilme sonucu yazıldığı için birincilerden daha güzel olma emeli taşır. Bir rekabet havası taşıdığı için hem nazire yazarı hem de tanzir edilen açısından nazire, Klâsik edebiyatımızda önemli bir yere sahiptir. Nazirenin bütün bu özelliklerini bilen Sun'î, kendi şiirine o kadar güvenmektedir ki; söz konusunda, her şeyin en güzelini söylediğini düşündüğü için şiirine nazire yazılamayacağı iddiasında bulunur. Çünkü onun şiirinden daha güzeli yazılamaz.

Şun'î nazîresi yazılır mı bu levhe hiç
Tut şafha-i cihândan eyâ çarh olam tırâş (G.77.5)

Sun'î yukarıda da belirttiğimiz gibi daha önce kendi sözüne nazire denilemeyeceğini söylediğini hatırlatarak bunun gerçek olup, hiçbir yalan tarafının olmadığını anlatır.

Şi'rüme nazîre dimez kimse demişsün
Gerçek sözüñe elhâk ki yalanuñ hiç yok (G.82.6)

²⁷ Muhammet Nur Doğan, *Fuzulî'nin Poetikası*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2002, s. 45.

²⁸ Mustafa İsen, “Divân Şiirinde Nazire Geleneği”, *Ötelerden Bir Ses*, Ankara 1997, s. 326.

Sun'î, Anadolu'daki bütün şairlerin kendisinden etkilendiğini dile getirerek, diğer şairler, sevgilinin yanağının ayva tüyleri için ne söylemişlerse, hepsinin bu mazmunları kendi şiirinden aldıklarını söyler. "Tıraş et-" şiir değerlendirilmesi içinde etkilen-, "alıntı yap-" anlamlarında kullanılmıştır. "Hatt" kelimesi, yazı ve söz anlamını uzaktan çağrıştırdığı için, aynı zamanda ihâm-ı tenâsüple kullanılır. Yanağı, parlaklığı sebebiyle seçer ve şiirleri için de benzetilen olarak kullanır.

Haft-ı ruhsârına ne söz ger yazarlarsa ehl-i Rûm
Şun'î- i abdâluñ eş'ârından eylerler tırâş (G.78.5)

Sevgilinin yanağının güzelliklerini anlatan şiirleri, gül bahçesinde ilâhî olarak bülbüller tarafından okunur. Şiirini yine parlaklığı, güzelliği bakımından yanağa benzetir. "Gülbang" kelimesiyle şiirine ulûhiyyet kazandırmak ister.

Şun'iyâ gülşende gülbâng eyleye bülbül gibi
Okısam vâsıf-ı ruhuñda olan eş'ârüm bentüm (G.107.6)

Rahmî adlı şairle aralarında söz yüzünden tartışma çıktığı belli olan şair, onun sözlerini kullanmadığını, onun sözlerinin kendi yanında alçak (aşağı) olduğunu belirtir.

Davâ'yı suhân eylemesün Rahmîye eydüñ
Yanumda olupdur benim anuñ sözi alçak (G.81.6)

Şair, güzellik timsali olan Hz. Yusuf'u kelâmı (sözü) için benzetilen olarak kullanır ve onun düzgün, güzel, uzun boylu bir sevgili olduğunu belirterek nazm (şiir) kaftanının onun üzerine çok güzel yakıştığını ifade eder. Şiirini, değeri bakımından, değerli bir giyecek olan kaftana benzetir. Hem de bu kaftan, güzelliği ile meşhur Yusuf A.S. tarafından giyilmektedir ki kaftan bir kat daha değer kazanmaktadır. "Mevzûn" kelimesi, şiirin ifadesinin düzgünlüğü anlamında şiir için kullanılan bir sıfattır. Şair "mevzûn, nazm, kelâm" sözcüklerini tenâsüple kullanır. Söz, serv-i âzâd (Yusuf A.S.); nazm da o güzelin giydiği kaftandır.

Kelâmum Yüsufi ey Şun'î bir maḥbûb-ı mevzûndur
Yaraşdı hilat-i nazm üstüne ol serv-i âzâduñ (G.94.5)

Şiiri yine Hz. Yusuf'a benzeten şair, şiirlerinin güzelliği, Mısır'ı idare eden Mısır büyüğü Aziz tarafından bir kere bile işitilse, gerçek değerinin ortaya çıkacağını söyleyerek bir nevi İstanbul dışında, taşrada yaşadığı için o zamanın idarecilerinin, özellikle de Aziz olarak nitelendirdiği zamanın padişahı Kanûnî'nin kendisi gibi birinin varlığından haberdar olmamasını bir şanssızlık, talihsizlik olarak telâkki ederek kendi durumunu şairane bir üslûpla dile getirir. Şiirinin güzelliğinin varlığı bir kez bile anlaşılrsa, Yusuf'un değerinin Aziz yanında kıymetlenmesi gibi kendinin değeri de Kanûnî yanında kıymet bulacaktır ama bu gerçekleşmemiştir. Şairin kullandığı "bir kez bile işitse" söz grubu kendine ve şiirine olan güvenini ifade etmektedir. Kendi gerçek değerinin anlaşılmasının Aziz tarafından keşfedilmesine bağlayan şair, bunu belirtmek için "işit-" fiilinin şart kipini kullanır. Bu ifade ve açıklamalardan anlaşıldığına göre bütün hünerine ve gayretine rağmen lâıyk olduğu alâka ve değeri bir türlü göremediğini ifade eder.

Yüsuf-ı nazmuñ bahâsını bulurdı Şun'î yâ
Ol 'Aziz işitse bir kez ḥüsn-i tedbîrüñ senüñ (G.95.5)

Söz güzellikleri içinde kendi "Şiir Yusuf'u" kadar güzel ve "mevzûn" bir şiirin daha bulunmadığını belirtir. Buna karar verenler, şiirden anlayan "ehil" insanlardır. Sun'î, şiirini yine güzelliği ve etkileyiciliği bakımından "Yusuf'a" benzetir. Şair, diğer şairlerin şiirlerine meydan okurcasına "kanı" sözcüğünü kullanarak (hani diğer şairler neredeler) üstünlüğünü ortaya koymaya çalışır.

Ḥübān-ı kelām içre bu gün ehli yanında
Ey Şun'ı kanı Yūsuf-ı nazmum gibi mevzūn (G.130.5)

Ay gibi parlak güzele suret veren, ona canlılık kazandıran, şairin şiiirleridir. Hüsrev'in meşhur veziri "Şavur"un, Şîrîn'in resmini yapıp, Şîrîn'e suret vermesi gibi, kendisinin şiiirleri de sevgilinin güzelliğine anlam kazandırır.

Dāyimā sen māha şî'rümdür benüm şuret viren
Ḥusrevā Şāvūr durur Şîrîne hep şuret viren (G.131.1)

Şair, şairlerin kendi şah beytine pes ettiklerini dile getirerek bu sözü sabah rüzgârı vasıtasıyla diğer şairlere gönderir. "El arkasını yere koy-" deyimini "pes et-", "karşı tarafın üstünlüğünü kabul et-" demektir. Kendi dışındaki şairlere meydan okuyup, kendisinin şiiirdeki üstünlüğünü vurgulayan şair, bunu haberci olarak bilinen sabah rüzgârı aracılığı ile diğer şairlere iletir. "Şeh beyit" ibaresi hem mahlas beytinden bir önceki beyti, hem de sözlerinin büyüklüğünü ortaya koyar.

Şeh beytine el arkasını yire kusunlar
Ey bād-ı şaba di bu sözi var şu'arāya (G.167.4)

"Meşhur Hüsrev, söz ustası Sun'ı'nın şiiirlerini görseydi eğer, kendi Dîvânını dağıtırdı." Oldukça iddialı olan bu sözleri şair, kendi şiiirinin üstünlüğü için kullanır. Sun'ı şiiir kabiliyeti bakımından kendini Hüsrev'den bile üstün görür ama kullandığı "eğer, görse, dağıtırdı" ibareleri bir varsayım üzerine sarf edilmiş sözler olduğu için şiiirlik değerlendirilmesi yine kendi içinde kalır. Tanınmadığını, gerçek değerinin bilinmediğini üstü kapalı da olsa bir kez daha dile getirir.

Şun'ı-i mîr-i kelāmuñ görse dîvānuñ eger
Tağıdurdu Ḥusrev ey şeh kendinüñ dîvānını (G.169.5)

Şair, akıcı ve güzel şiiirler işlediğinden beri dünya, hayalî nakışlardan usanmıştır. Sun'ı, şiiirlerini bir nakış estetiğinde ve güzelliğinde görür. kendini de çok iyi nakış işleyen nakkaşa benzetir. Şair, kendi dışındaki şiiirleri hep hayalî, havada kalan şiiirler işlemekle suçlar ve insanların artık bunlardan usandığını belirtir. "Reng" kelimesi hem şiiir terimi olarak, hem de şiiirlerin hayal değil renk, canlılık bildirdiğini ispat edercesine kullanılmıştır. Şair, kendi şiiirlerinin hayal değil, bir nevi günlük hayattan sahneler içerdüğünü anlatır gibidir.

Uşandı Şun'iyā 'ālem kamu naqş-ı hayāliden
Olaldan reng ile sen beyt-i şîrîn taze naqqāşı (G.176.5)

Şair, şiiirinde fikre önem verdiğini belirtmek için, şiiir denizinin dalgıcının, denize fikir çıkarmak için girdiğini, çünkü Sun'ı'nın gemisinin cevherle dolu olduğunu belirtir. Divan şiiirleri tabiatlarını, derya gibi düşünülen fesahat, belagat, hayal ve düşüncenin derinliklerine dalarak söz ve mana incileri çıkaran dalgıçlara benzetmişlerdir. Şiiirliğin dalgıçlık gibi zor, zahmetli ve çok ustalık isteyen bir iş; güzel bir hayalin, bir sözün ve akla gelmemiş bir mazmunun inci gibi zor bulunan, ender rastlanan bir şey olduğunu kabul etmektedirler²⁹. Gavvās denizden inci gibi kıymetli şeyler çıkaran kimse olduğu için, şair de kendini şiiir denizinden mana incileri çıkaran söz ustası bir dalgıç olarak görür. Dalgıçlık ustalık isteyen bir iştir, şair de bu ustalığa kendinin sahip olduğunu söylemektedir. Şiiirini değeri ve az bulunurluğu bakımından gevhere benzetir. Aynı zamanda kendi beynini içi hazine dolu olan bir gemiye benzeterek, "bende bu kadar hazine varken dalgıç niçin şiiir denizine dalmasın" der. Şiiirlerinin anlam yüklü olduğunu da ortaya koyar.

²⁹ Muhammet Nur Doğan, *a.g.e.*, s. 46.

Ğavvāş-ı baħr-i Şir nice fikre olmasun
Güherle Şun'iniñ çü oludur sefinesi (G.185.5)

Sun'ı, Şiirlerinin Kanûnı'ye ulaşamadığını tüzülerek ifade eder. “Şeh Süleymân” sözü, Kanûnı için Őairâne bir şekilde kullanılır. Kendisi Gelibolu'da yaşadığı için, İstanbul'dan uzak kalmış ve Şiirlerini Kanûnı'ye gösterememiştir. Fakat sözünün bu sırda nazım sultanı olduğunu belirterek Şiirlerine duyduğu güveni ortaya koyar. Kanûnı'nin zamanının padişahı, kendinin de söz sanatlarında nazım sultanı olduğunu -yine varsayım- “tutalım” sözü ile belirtir.

Şeh Süleymāna irişmezse sözi Őuniniñ
Tutalım nazımıla bu 'aşırda sulan oldu (G.207.5)

Hangi vezire sitem ettiği bilinmez ama Sun'ı, Kanûnı dönemi vezirlerinden birine derdini anlatamamaktan Őikâyetçidir. Dîvân nazırı olduğu anlaşılan bu kişi herhalde Sun'ı'nin Şiirlerini incelemiştir, Sun'ı de bu Şiirlere iyi bakılmasını ister.

Şun'ı divānına ey āşaf-ı devrān nazar it
Şeh Süleymān seni çün nāzır-ı divān itdi (G.181.5)

Sun'ı, Şiirlerinin mana dolu olduğunu ve bu yüzden vakarlı, gururlu olduğunu söyler. Sürahinin ağzını şekil bakımından gururla, vakarla yürüten birisine benzetir. Sürahinin içi dolu olduğu için bu vakarlı duruş ona yakışmaktadır. Yukarıdaki beyitlerde belirttiğimiz gibi Sun'ı de kendi beyni manalarla dolu olduğu için kendisini, içi mana dolu olan bir sürahiye benzetir. Onun böyle vakarlı durması boşuna değildir. Şair kendine olan güvenini değişik bir benzetmeyle ustaca ve Şairane bir şekilde anlatır. Sürahinin vakarlı oluşu, kapalı istiareyle anlatılır.

Pür-manıdır Őurāhı dili Şun'ı gibi sen
Sākı Őanma vağārunı Őahip tehi müdām (G.120.5)

Şair kendini diğer Şairlerden üstün göstermek ve tek başına değer ifade ettiğini ortaya koymak için, eskiden hükümlanlık ve bağımsızlık sembolü sayılan sikke bastırmak, hutbe okutmak temalarına Şiir estetiği içinde ustaca değinerek Şiirinin kıymetini kendince zikreder. Bağımsızlığını ilan ettiği ve adına para bastırıldığı ülke, söz ülkesidir. İrfan hutbesi de Şiirinin içeriğini ve taşıdığı değeri ifade etmektedir.

Gayr üstine çün sikke durur mışır-ı suğanda
Şun'ı adına hutbe-i 'irfān okunsun

Aşağıdaki beyitte de kendinden önce gelen ve çağdaşı olan Şairlerin kullandıkları imge, düşünce, fikir ve hayal mazmunlarından artık Şiirden anlayan insanların usandığını yeni anlamlar ve hayaller duymak istediklerini belirtir. Şair, Şiiri nakış olarak hayal eder, kendinin de taze bir nakkaş olduğunu belirtir. Bu beyitte göze çarpan bir unsur da evlere süsleme amaçlı nakış motiflerinin işlendiğidir. Kendisi bu Şirin eve gelip yeni nakış özellikleri gösterdiğinden beri insanlar eski hayal nakışlarından beğenmez olmuşlardır. Şiirin nakışa teşbih edilmesi Şiirin de nakış gibi incelik, sabır, estetik gerektiren bir unsur olması sebebiyledir. Reng, nakış, nakkaş, beyt, Şirin, hayal, taze kelimeleri Şiir kavramları olup bağlantılı bir şekilde beyitte ustaca kullanılmıştır.

Uşandı Şun'iyā 'ālem kamu nağş-ı ĥayālıden
Olaldan reng ile sen beyt-i Şi'rīn tāze nağğāřı (G.177.5)

II. DİVÂN'IN ŞEKİL BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Kafiye

Kafiye, Klâsik edebiyatımızda, vezinden sonra kelimeler arasındaki uyum ve ahengi sağlayan en önemli öğedir, kulağa ve göze hitap eder. Bağlı buldukları geleneğin estetik nizamına sıkı sıkıya bağlı bulunan Dîvân şairleri, kafiye konusunda titiz davranmışlardır. Kafiyenin kullanımında etkili olan unsurlardan biri de şiirde kullanılan nazım şeklidir³⁰. Sun'î Dîvân'ında çok az kafiye bozukluklarına rastlansa da genel itibarıyla kafiye başarı sağlanmıştır.

14. gazelin de matla kısmında kafiye kusuru vardır. Kafiye tutmamaktadır.

Şöyle ma'grürdur ol muğbece 'izârından
Çün bütdür dilâ söylenilmez nâzından (G.146.1)

Îtâ, kafiyenin bir manada olarak aynen tekrardır. Şairin matla' beytinin birinci ve ikinci mısra'ını, matla' dışında herhangi bir beyitte tekrarlaması demek olan redd-i matlâ'da bu kusura girmektedir. Ancak redd-i matla'ın bir kusur sayılmaması tekrar edilen mısraın berceste olması şartına bağlıdır.³¹ 147. gazelde îtâ vardır. Redd-i matla' 110 numaralı gazellerde yapılmıştır.

Benüm kıtlümeddür ol la'l-i mey-gün
Emersem anı hiç düşmez baña hün (G.147.1)

Dişüñe taş tokunsun dirmiş ey dil
Işır dimek mi ki ol la'l-i mey-gün (G.147.5)

Gelibolulu Sun'î Dîvânı'nda, Arapça, Türkçe ve Farsça sözcüklerden yapılan çeşitli kafiye örnekleri bulunmaktadır:

Redif

Redifli şiir yazmayı İranlı ve Türk şairler denemiş, Arap şairleri redife itibar etmemişlerdir³². Klâsik Edebiyatımızda şairler, kafiye tamamlayan ve zenginleştiren bir unsur olarak redife, şiirlerinde bolca yer vermişlerdir. Redif, Türkçe'nin ifade imkânlarını ve söyleyiş güzelliğini ortaya koyan ritmik bir unsurdur. Ömer Faruk Akün'ün ifadesiyle "Çok defa şiirde belirli bir duygu ve düşünceye zemin hazırlayan redif, ona "yek aheng" diye vasıflandırılan konu bütünlüğünü kazandırır."³³ Sun'î de Dîvân'ında, redifin şiire kattığı bu özellikleri bolca kullanmış, kelime seviyesindeki redifler metnin anlamına güzellik katmıştır. Rediflerin kullanılması, mazmun ve mananın da redif etrafında kullanılmasını zorunlu kıldığından, şiir yek-ahenk denilecek surette vücuda gelir. Sun'î'nin bazı şiirlerinin yek-ahenk oluşunu sağlayan özelliklerden birisi de rediftir. Redifler, anlamı hep tek bir konu etrafında sürüklemiş, böylece ortaya beyit güzelliğinden çok şiirin bütünü kapsayan anlam bütünlüğü ortaya çıkmıştır. Şiirde anlatılan konu ile redif, uyum içinde olmuştur. Dîvânda kullanılan rediflerin büyük çoğunluğu Türkçe kelimelerden seçilmiştir. Özellikle Türkçe fiillerden seçilen rediflerin kullanım sıklığı, şiirdeki ritmi ortaya koyarak, ahengiyle şiire zenginlik katmıştır. Aşağıda dökümü verilen rediflerde sadece kelime bazında olanlar sıralanmıştır. Ek halindeki redifler çıkarılmamıştır.

³⁰ Muhsin Macit, *Dîvân Şiirinde Aheng Unsurları*, Akçağ Yay., Ankara 1996, s. 84.

³¹ Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri İstılâh-ı Edebiyye*, (Hazırlayan M.A. Yekta Saraç), İstanbul 1996, s. 93.

³² Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri İstılâh-ı Edebiyye*, (Hazırlayan M.A. Yekta Saraç), İstanbul 1996, s. 84.

³³ Ömer Faruk Akün, "Dîvân Edebiyatı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1994, s. 402.

Vezin

Sun'î Dîvân'ında 10 çeşit vezin kullanmıştır. Şiirlerinde aruz kusuru sayılan zihaf fazla görülmemektedir. İmâleye ise daha çok Türkçe sözcüklerde rastlanılmaktadır. Bu durum Türkçe'yi aruza uydurma çabasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dîvân'da en çok remel bahri kullanılmış, ikinci sırayı ise hezec bahri almıştır. Bu kalıplar dîvân şairlerinin sıkça kullandığı ve Türkçe'ye en çok uyan kalıpların başında yer almaktadır.

1) Remel

Fâilâtîn Fâilâtîn Fâilâtîn Fâilâtîn: 87
Fâilâtîn Fâilâtîn Fâilâtîn: 1
Feilâtîn Feilâtîn Feilâtîn Feilâtîn: 30

2) Hezec Bahri

Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün: 37
Mefâilün Mefâilün Feülün: 17
Mefülü Mefâilü Mefâilü Feülün: 18

3) Muzâri

Mefülü Fâilâtî Mefâilü Fâilâtîn: 26

4) Cedid (Hafif)

Feilâtîn Mefâilün Feilâtîn: 4

5) Recez

Müfteilün Mefâilün Müfteilün Mefâilün: 1

6) Müctes

Mefâilün Feilâtîn Mefâilün Feilâtîn: 2

Şekil Bakımından inceleme

Sun'î'nin yazma Dîvân nüshalarında farklı sayılarda şiirleri mevcuttur. İstanbul Kütüphaneleri Yazma Dîvânlar Kataloğu'nda bulunan üç nüshanın Millet Ktb. Ali Emirî 252 nüshasında, 6 murabba, 186 gazel; Üniversite Ktb. T. 457'de 115 gazel; Üniversite Ktb. 668'de ise 74 gazel vardır. Süleymâniye Kütüphanesi Halet Efendi İlavesi 244 numarada kayıtlı bir Gazeliyyât Mecmuasında Sun'î'nin “ İntihâb-ı Dîvân-ı Sun'î” başlığı altında 1 murabba, 1 rübâî ve 83 gazel vardır. Kütüphane kataloglarını taradığımızda İstanbul Kütüphaneleri Yazma Dîvânlar Kataloğunda bulunmayan ve Süleymâniye Ktb. Yazma Bağışlar Bölümü Arif Hikmet Kitaplığı'nda tesadüf ettiğimiz ve Dîvânın yazmasının değil de mikrofilminin (Mikrofilm no: 2913) bulunduğu nüshada ise 212 gazel, 10 murabba, 14 kıt'a (7 tanesi tarih manzumesi), 1 rübâî, 2 matla, 25 müfret, 1 mesnevi mevcuttur. Arif Hikmet nüshası, mevcut Dîvân nüshalarının içinde şiir münderecâtı bakımından en hacimlidir. Dört nüsha ve mecmualarda yer alan şiirlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan metinde toplam 218 gazel, 11 murabba, 14 kıt'a, 1 rübâî, 2 matla, 25 müfret, 1 mesnevi yer almaktadır.

Sun'î'nin Dîvân'ı müretteb değildir. Mürettep bir Dîvânda bulunması gereken tevhit, münacat, naat ve methiyeler, Dîvân'ında olmadığı gibi, kaside nazım biçimi de şu an elimizde mevcut bulunan nüshalar arasında bulunmamaktadır. Gazellerin Arap alfabesindeki harflerin son harfine göre kafiye veya redif bakımından dizilişi şöyledir :

elif: 4; bâ: 3; te: 2; cim: 1; hr: 1; dal: 1; re: 57; ze: 5; sin: 1; şm: 3; fe: 1; kâf: 3; kef: 18; lâm: 7; mim: 16; nun: 27; he: 24; ye: 44.

Sun'î Arap alfabesindeki 18 harfi kullanarak gazel yazmış ve en çok "re" ile "ye" harflerini kullanmıştır.

Murabbalarda da **be: 1; re: 3; şm: 2; mim: 1; nun: 2; he: 2** harflerini kullanmıştır.

Gazellerin beyit sayılarına göre değerlendirilmesi şu şekildedir:

4 beyit: 1; 5 beyit: 138; 6 beyit: 52; 7 beyit: 15; 8 beyit: 6; 9 beyit: 2; 10 beyit : 2; 12 beyit : 1

Sun'î, çoğunluğunu beş ve altı beytin oluşturduğu pek yaygın olan Klâsik gazel beyit sayısı geleneğini sürdürmüştür. Gazelerde mahlas genelde makta beytindedir. 63. Gazelin iki beytinde de mahlas kullanmıştır. 72. Gazelin makta beytinin ikinci mısraı ile mahlas beytinin ikinci mısraı aynıdır. Nadir de olsa mahlasın hüsn-i maktada geçtiği gazeller de vardır.

Murabba, her bendi dörder mısradan meydana gelen ve her bendin ilk üç mısra'ı kendi arasında, bendlerin dördüncü mısraları birbirleriyle kafiyeli veya mütekerrir olan manzumelerdir. Dîvândaki murabbaların hepsi de Murabba-i Mütekerrir'dir. Toplam 11 murabbanın 10'u Arif Hikmet'te mevcuttur. AH'de olmayıp sadece A'da olan ise bir tanedir. Hem AH, hem A'da bulunan murabbalar altı tanedir. 5. murabba Klâsik murabba formlarından şekil bakımından farklılık gösterir. "Mefâîlün Mefâîlün" kalıbıyla yazılmış, daha çok mani ve şarki formatını andırmaktadır. Klâsik Türk Edebiyatı'nda bu şekil murabbaların olduğu bilinmektedir³⁴. 6. Murabba kime yazıldığı belli olmasa da mersiye türünde yazılmıştır ve şairin ölen kimse hakkındaki samimi üzüntülerini dile getirir. 7. Murabba kalender olup dervişlik makamına erişmek için yapılacak merhaleler işlenir. Murabbaların bend sayıları : 5 bend: 4; 7 bend: 5; 8 bend: 1; 11 bend: 1

Dîvânda 15 tane kıt'a bulunmaktadır. Bu kıt'aların dört tanesi hezeliyyat türündedir ve Sun'î'nin yakın arkadaşı Hafız-ı Leng için yazılmıştır. 7 kıt'a da tarih manzumelerinden oluşmaktadır. Bir tanesi kardeşi Mahmut Çelebi'nin ölümü üzerine, bir tanesi Gelibolu'da meydana gelen zelzeleye, bir tanesi "Memî" lâkaplı birinin ölümü üzerine, biri de yakın arkadaşı olduğu anlaşılan Mustafa Çelebi adındaki kişinin yaptırdığı "oda" üzerine yazılmıştır.

Dîvân'da 6 beyitlik bir mesnevi de bulunmaktadır. Bir mum etrafında geliştiren hayallerle, mumu bir geline benzetir ve günlük hayatta çok sık kullanılan en ince detayları şiir estetiği içinde şairane bir üslûpta dile getirir.

Dil ve Üslûp

Sun'î'nin şiirlerinin dili oldukça sadedir. Halk ağzına yakın söyleyişler ve Türkçe kelimeler, Dîvân'da ağırlıklı olarak yer alır. Hatta şair, bazen konuşma dilini bile şiire aktarır. "Bana ne" (G.69.2); İki gözüm bebeği (G.193.1); Ne var bitmesin mi (G.204.5); Besbeter ol (G.124.6); Kah kah gülmek (G.135.5); Döş (G.148.5); Cingene (9.M-VI/2); Depemden (kafa) çıktı (G.34.4) Sun'î'nin dilinde pekiştirme ifade eden ve anlatılmak istenileni içten gelen bir edayla vurgulayan ve daha çok konuşma dilinde ortaya çıkan, ikileme şeklinde söyleyişler vardır:

³⁴ Halil Erdoğan Cengiz, "Dîvân Şiirinde Musammatlar", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı (Dîvân Şiiri)*, s. 415-416-417, Ankara 1986, s. 300.

haram oldu haram (7.M-VI/2), makam oldu makam (7.M-VI/2), yandım ... yandım (G.87.3), besbeter ol- (G.124.6), kıpkızıl ol- (G.106.2), ölme be Sun'î ölme (G.8.5), kanlu kanlu yara (G.45.5), gerek ... gerek (G.124.2), kat kat ol- (G.152.2), kah kah gül- (G.135.5), gök gök et- (G.38.3).

Sade bir dil kullanan Sun'î'nin şiirlerinde, bugün için arkaik durumda olan Türkçe kelimeler de mevcuttur:

Berk 1.1; eydür 1.M-II/1; üş- 15.5 , (G.20.2) ; kaçan 16.2; göyün- 34.4; yeni yaka 39.3; vazgel- 49.1; öndül 57.1; gözgül 58.2; ıssı 67.6; sancıl- 74.3; eyleyerek 100.1; yoluk- 104.6; ayakdaş 114.3; ur- 110.3; irgür 1.1; düşmeli ol- 86.3; irme- 145.5; kanı 197.5; bügüt- 182.2; egin 91.5; kankı 76.1; oku- (çağır-, davet et-) ; götürü (G.39.6) ; sin (8.M-IV/7); torlag (G.63.5) ; çak (3.M-I/2); yalım (G.81.4)

Sun'î'nin bir özelliği de günlük hayatta kullanılan kelimeleri şiire bazen konuşma dilinde olduğu gibi aktarmasıdır. Aşağıdaki beyitlerde geçen “lehed” kelimesi aslen “lahd” iken bunu şiirde lehed şeklinde söylemiştir. Vezin ve kafiye icabı da olsa kelimelerin kullanılması dikkat çekicidir.

Cân Yūsufın düşürse ne tañ Şun'îyâ gâma

Çäh-ı **lehed** ‘azâbını şol kim aña düşer (G.44.5)

Mihriñle öldügümçün eyâ âfitâb-ğad

Çucar beni vü ‘izzet ider hâk olur **lehed** (G11.1)

Sun'î'in Divân'ında, bir sözcüğün, o dönemde yaygın kullanım alanı bulmuş Arapça veya Farsça'sı yerine, Türkçe'sini tercih ettiğini görmekteyiz. Bu duruma paralel olarak rediflerin çok büyük bölümünü Türkçe kelimeler oluşturmaktadır. Kelime hazinesinin Türkçe ağırlıkta olması duygu, düşünce ve temanın da Türkçe'ye ait olduğunun bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Arapça kelimelere pek itibar etmeyen Sun'î, Farsça kelimeleri sıkça işlemiştir. Bazen kelimenin hem Farsça'sı hem Türkçe'si aynı beyit içerisinde kullanmıştır. Bazen de Arapça ve Farsça kelimenin birlikte kullanılması sonucu tamlama kurulmuştur. “etrâf-ı şem” (G.14.1).

Aşağıdaki beyitte olduğu gibi bazen de kelimenin Türkçe, Arapça ve Farsça'sını kullanarak oyun yapmaya çalışır.

Şüret viren baña o perî-peyker mi durur

Yüz mi tutardı yoğsa bu devlet nigârsuz (G.70.3)

Hem kullanım, hem de tamlama olarak Sun'î, Arapça kelimelere pek itibar etmemiştir. İkili Farsça tamlamalara sıkça rastlanmaktadır. Üç kelimeyle kurulan tamlamalar ise azınlıktadır. Bunların dökümü aşağıya çıkarılmıştır. Üçten fazla kelime ile tamlama kurulmamıştır. Kurulan bu tamlamalar da öyle anlaşılmaz, içinden çıkılmaz bir anlam yapısı içinde değildir.

Sonuç

Klasik Türk Edebiyatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî, iktisadî ve sosyal açıdan en üst seviyesini yaşadığı XVI. yüzyılda yükselişini hızla sürdürmüştür. Bu yüzyıl Osmanlı edebiyatının sanatta zirve yaşadığı bir dönemdir. Yalnız İstanbul'da değil İmparatorluğun diğer şehirlerin de bu edebiyatın temsilcileri kendilerini göstermişler ve eserler meydana getirmişlerdir. Gelibolulu Sun'î bu kategoriye giren şairlerden birisidir. Sun'î'nin memleketi olan Gelibolu, bu yüzyılda stratejik açıdan önemli bir yere sahip bir yerleşim birimidir.

Kaynakların üzerinde hemfikir olduğu konu; Sun'î'nin geçim sıkıntısı yüzünden sanatla fazla meşgul olamadığı, bu yüzden de kendini tam olarak ifade etme imkânı bulamadığıdır. İstanbul'da yaşasaydı veya yaşadığı şehirde bir hâmi bulabilseydi geçim sıkıntısı çekmeyecek belki de sanatını hakkıyla icra ederek hak ettiği değere

ulaşabilecekti. Şairin maddî sıkıntılar içinde yaşamını sürdürmesi şiirlerine de yansımış, dünya nimetlerine pek değer vermediğini şiirlerinde işlemiştir. Şair, hayatı boyunca maddî sıkıntı çekmiştir.

Klasik edebiyatta en çok eleştirilen konulardan birisi de bu edebiyatta idealize edilen insan tipinin hep klişeleşmiş bir takım mazmun ve kalıpların dışına çıkamamasıdır. Bu özellik bu edebiyatın aşırı kaideci bir tutumun ürünü olduğundan kaynaklanmaktadır. Klasik edebiyatta özellikle XV. Yüzyıldan itibaren bir yenileşme hareketi söz konusudur. Bu cereyanın en belirgin özelliği o güne kadar akla gelmemiş konularda yeni fikir ve yorumlar geliştirmektir. Sun'î'nin bu akıma mensup sayılabilecek şiirleri vardır. Bazı şiirlerin anlaşılmasında gerekli karine yoksunluğundan dolayı güçlük çekilmiştir. Çoğu zaman da orijinal sayılabilecek tasvir denemelerini şiirlerinde ustaca işlemiştir.

Dîvân'da kaside nazım türüyle yazılmış şiir bulunmamaktadır. Kaside, sunulan kişilerce maddî bakımdan desteklenme aracı olarak da kullanıldığından; Sun'î kendine bir hamî bulamadığından olsa gerek hiç kaside yazmamıştır. Dîvân'da bulunan şiirlerin genel teması genelde aşk ve aşka bağlı durumlardır. Dinî ve tasavvufî anlamda yazılmış şiirleri yoktur. Yaşam felsefesi bir bakıma şiirine tamamıyla yansımıştır. Şair medreseye devam ederken şarap satıcısı bir Rum kadınına aşık olmuş, onun uğruna eğitimini yarıda bırakmıştır.

Sun'î'nin şiirleri aşık, sevgili ve rakip etrafında gelişmekte, aşığı Sun'î oynamaktadır. Yaşadığı dünyayı kendi içinde geliştirdiği hayallerle süsleyerek ortaya koymaktadır. Beslendiği toplumun kültürel ve sosyal değerlerini geniş bir yelpaze içinde değerlendirerek şiirine konu etmiştir. Bu geniş malzeme şiire konu olurken şairin hayal süzgecinden geçerek şiir estetiği içinde ve Türkçe düşünüşle kendine muhatap bulur.

Sun'î, Türkçe deyim ve halk ağzına yakın söyleyişleri şiirlerinde beyitlerin anlamlarına uygun düşecek ve sanat ortaya koyacak tarzda ustalıklı işlemiştir. Bu deyim ve söyleyişlerin bir çoğu günümüzde hâlâ canlılıkla kullanılmaktadır. Türkçe kelime ve deyimlerin Sun'î'nin şiirlerinde kullanılması onun en başta gelen üslup özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Sun'î bu haliyle özellikle XVI. Yüzyılda Klasik Edebiyatımızda kendini gösteren yenileşme hareketinin bir parçası durumunda olmuştur.

Hakkında yıllardır olumsuz sözler sarf edilen Klasik Edebiyatımızın en belirgin özelliklerinden birinin Türkçe kelimelerle türlü sanat ve söz oyunları yapılması olduğunu incelenen Sun'î Dîvânı'nda şahit olunmuştur. Türkçe'nin mecaz ifade kalıplarını, esnek dil kullanımını, yabancı dilden kelime almış olsalar bile onu nasıl kendi potalarında erittiklerini ve Türkçe ile hayal gücü geliştirerek anadilimizin günümüze kadar gelmesine imkan sağladıklarını meydana getirdiği hacimsiz Dîvânda Sun'î de ortaya koymuştur. Sun'î, Türkçe'nin bu özelliklerini Dîvânda ortaya koyarak tarihi seyir içinde Türkçe'nin gelişimine katkıda bulunmuştur

KAYNAKÇA

- AKÜN, Ömer Faruk, “Divan Edebiyatı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: IX, TDV Yay., İstanbul 1994, s. 389-427.
- Âşık Çelebi, *Meşâirü’ş-şuarâ*, Neşr., Meredith Owens, London 1971.
- Beyânî, *Tezkiretü’ş-şuarâ*, Neşr., (Haz., İbrahim Kutluk), Ankara 1997.
- CENGİZ, Halil Erdoğan, “Divan Şiirinde Musammatlar”, *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı (Divan Şiiri)*, S. 415-416-417, 1986.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, *Divanlar Arasında*, Umran Yay., Ankara 1981.
- Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-şuarâ*, Cilt: I, (Haz., İbrahim Kutluk), Ankara 1978.
- İPEKTEN, Haluk, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, MEB Yay., İstanbul 1996.
- İSEN, Mustafa, *Kühü’l-Ahbarın Tezkire Kısmı*, AKM Yay., Ankara 1994.
- İSEN, Mustafa, *Sehi Bey Tezkiresi*, Akçağ Yay., Ankara 1998.
- İSEN, Mustafa, “Divan Şiirinde Nazire Geleneği”, *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ Yay., Ankara 1997.
- Kaf-zade Fâizi, *Zübdetü’l-eşâr* Nuruosmaniye Ktb, 3723, vr. 70a.
- Katip Çelebi, *Keşfu’z-zünun*, Cilt: I, İstanbul 1943.
- KILIÇ, Filiz, *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Şiir Üzerine Değerlendirmeler*, Akçağ Yay., Ankara 1998.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Edebiyat Araştırmaları*, Cilt: I, Ötüken Yay., İstanbul 1989.
- MACİT, Muhsin, *Divan Şiirinde Aheng Unsurları*, Akçağ Yay., Ankara 1996.
- NACİ, Muallim, *Edebiyat Terimleri İstılâh-ı Edebiyye*, (Hazırlayan: M.A. Yekta Saraç), İstanbul, 1996.
- NUR DOĞAN, Muhammet, “Klasik Edebiyatımızda Sanat ve Şiir Felsefesi (Poetika)”, *Eski Şiirin Bahçesinde*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2002.
- NUR DOĞAN, Muhammet, *Fuzulî’nin Poetikası*, Ötüken, İstanbul 2002.
- OLGUN, Tahir, *Divan Edebiyatının Bazı Beyitlerinin İzahına Dair Edebî Mektuplar*, Akçağ Yay., Ankara 1995.
- PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: I-III, MEB Yay., Ankara 1992.
- Riyazî, *Riyazü’ş-şuara*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi 3871; Nuruosmâniye Ktp., No. 3724, Üniversite Ktb 761.
- SAMİ, Şemsettin, *Kamus’ul-alam*, Cilt: IV, Tıpkıbasım, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996.
- SARAÇ, M. A. Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 3F Yayınevi, İstanbul 2000.
- Sehi Bey, *Heşt Bihîst: The Tezkire by Sehi beg, an analysis of the first biographical work on Ottoman poets with a critical edition based on MS.* (Prepared by Günay Kut), Harvard University Printing Office 1978.
- Sun’î, *Divân*, Süleymaniye Ktb. Yazma Bağışlar, Şeyh’ül-islâm Arif Hikmet Ktp. 811/168, Mikrofilm 2913; İst. Üniversitesi Ktb. T.Y., 457 Yk. 105-129; İst. Üniver. Ktp. T.Y., 668, yk. 37-49; Ali Emirî, *Manzum Eserler (Millet Ktb.)* 252
- SÜREYYA, Mehmet, *Sicill-i Osmani*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, *Osmanlı Şiir Antolojisi*, YKY, İstanbul 1999.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, “Klasik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Adetler ve Günlük Hayattan Sahneler”, *Türk Dili*, nr. 500, Ağustos 1993, s. 213.
- TUMAN, Mehmet Nail, *Tuhfe-i Naili*, (Hazırlayanlar: Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı), Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001.
- YAKAR, Halil İbrahim, *Gelibolulu Sun’i Divanı ve Tahlili (Doktora Tezi)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul 2002.

GELİBOLULU SÜRÛRÎ VE NAZİRECİLİĞİ

Dr. Niyazi Ünver

Özet: Bu çalışmada 16. yüzyılda yaşamış Gelibolulu Sürûrî'nin adeta bir nazire mecmuası özelliğini andıran divanındaki nazireleri incelenmiştir. Nazire söylemek bazı şairlerin şairliklerinin en büyük özelliğidir. Bunların şiir uğraşları daha çok nazireye dayanır. Divanından anlaşıldığı kadarıyla Sürûrî de nazire söylemeye düşkün bir şairdir. Sürûrî divanındaki 502 gazelden 266'sı naziredir. Sürûrî nazirelerini hem çağdaşı hem de kendinden önce yaşamış olan toplam 73 şaire söylemiştir. Gazellerin divanda buldukları varaklara göre sağ veya sol başlarına kime nazire olduğunu belirten başlıklar koymuştur. Sürûrî divanındaki nazirelerin ve nazire söylenen şairlerin çokluğu edebi ortamın ne kadar canlı, edebi takibin ne kadar işlevsel olduğunu göstermesi bakımından oldukça ilginçtir. Bu nazirelere bakarak Sürûrî'nin hangi şairleri beğendiği ve daha çok hangi şairlerden etkilendiği açıkça görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gelibolulu Sürûrî, Divan, Nazire, Türk Edebiyatı

Abstract: In this article, we studied the nazirah, which like a nazirah divan, written by Sururi who was from Gallipoli and lived in 16.century. Saying nazirah was the biggest quality of some poets. They mostly wrote nazirah. We understood from his divan, Sururi was fond of saying nazirah. At Sururi's divan, there are 502 gazels, and 266 of them are nazirah. Sururi versified his nazirah 73 poets in total that lived at the same age and before him. He headlined pages of nazirah, which intended for someone accordingly divan, edge of the page, left or right. It's quite interesting that in the Sururi's divan, a large number of poets an poems such as nazirah shows us in that term, literary works were very specific. By assesing these nazirah, it's clearly seen which poets influenced Sururi and he was appreciative of them

Keys: Gallipolian Sururi, Divan, Nazirah, Turkish Litarature

HAYATI

16. asrın tanınmış hadis, tefsir, belâgat âlim ve ediplerinden biri olan Sürûrî 1491 yılında Gelibolu'da dünyaya gelmiştir.¹ Adı Mustafâ, lakabı Muslihü'd-dîn, baba adı Şa'bân'dır. Şarih-i Mesnevî olarak tanınmıştır. Babası Gelibolu'nun zengin tacirlerindedir.² Öğrenimine Gelibolu'da başlayan Sürûrî, Bursa'da Kasımpaşa Medresesi Müderrisi Kara Davud Efendi,³ İstanbul'da müderris Nihâlî Ca'fer Çelebi,⁴ Taşkoprüzâde Mustafa,⁵

¹ Ömer Faruk Akün, "Sürûrî", *İslam Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1957, s. 249; Muhammedî, "Sürûrî", *Danışname-i Edeb-i Fârisi: Edeb-i Fârisi der-Anadolu ve Balkan*, Tahran 1383, s. 441.

² Nev'izâde Atâyî, *Hadâikü'l-Hakâyık fi Tekmilîti 'ş-Şakâyık*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yay., İstanbul 1989, s. 23.

³ Nev'izâde Atâyî, a.g.e., s. 23.

⁴ Faik Reşat, *Eslâf*, C. 2, İstanbul 1312, s. 27.

⁵ Manuk Ali b. Bâlî, a.g.e., vr. 8b.

Kadri,⁶ ve Abdülvâsi Efendilerden ders aldı.⁷ Fenarîzâde Muhyiddin Efendi'den⁸ icazetle mülazım olup eğitimini tamamladı. Naiplik,⁹ Tezkirecilik,¹⁰ Müderrislik,¹¹ gibi görevlerde bulundu.

1548 senesinde Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'nın hocalığına davet edildi. Aşık Çelebi gibi dostlarının aksi yönde tavsiye ve ikazlarına rağmen, bu vazifeyi kabul etti.¹² Şehzade Mustafa için muhtelif eserler telif etti.¹³ 1553 yılında Şehzade Mustafa'nın Babası tarafından Karaman Ereğlisi'nde katlettilmesi Sürûrî için öldürücü bir darbe oldu.¹⁴ Bu elim olay üzerine inzivaya çekilen Sürûrî,¹⁵ ölümüne kadar geçen dokuz seneyi inzivada geçirdi.¹⁶

Sürûrî 72 yaşındayken kısa bir hastalığı müteakip 13 Ocak 1562 yılında vefat etti.¹⁷ Kasımpaşa'da Beyoğlu semtinde inşa ettirdiği mescidin haziresinde¹⁸ mihrabın önünde şahrahda defnedi.¹⁹ Bugün bu mescit yıkılmış, Sürûrî'nin mezarı ortadan kalkmıştır. Sürûrî, fazilet sahibi, olgun, bilgili, iyi huylu, alçak gönüllü, tatlı dilli, takva sahibi, yakışıklı, cömert, iyiliksever, bildiklerini öğretmeyi seven bir şahsiyettir.²⁰ Şair, kaynaklara göre Nakşibendî tarikatına mensuptur.²¹ Aşık Çelebi'ye göre hiç evlenmemiştir.²²

Sürûrî, devrinin âlimleri içinde çok üretken bir şahsiyet olarak temayüz etmektedir. Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere; Tefsir, hadis, fıkıh, mantık, tıp ve edebiyat gibi konularda kaleme aldığı eserlerin sayısı tartışmalıdır. Eser sayısı kimi kaynaklarda 36 kimilerinde ise otuzun üzerinde denmiştir.²³ Onun eserlerini mescidinde gören Evliya Çelebi bu rakamı yüz elliye kadar çıkarmaktadır.²⁴ Biz yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerde yaptığımız incelemelerde Sürûrî'ye ait 26 eser tespit ettik.

Bunlardan bir kısmı Arapça olan medrese kitaplarına şerh ve haşiyedir. Sürûrî bu yolla doğunun ilmî ve edebî çeşitli klasik eserlerini daha kolay anlaşılır bir hale getirmeye ve onlardaki güçlükleri gidermeye çalışmıştır. Ona asıl ün sağlayan eseri ise Mesnevî, Gülistan, Bostan ve Divân-ı Hâfiz için yaptığı şerhlerdir. Bunların yanında hepsi birer muğlak eser olan Fettahî-i Nişaburî'nin Şebistân-i Hayalî ile Câmi ve Mîr Hüseyin'in Mu'ammeyât'larına ayrı ayrı şerhleri vardır. Beyzâvî Tefsiri, Câmî'u's-Sahîh, el-Hidâye, et-Telvih ve Misbâh gibi doğu ilminin temel eserlerine yaptığı şerhler ve haşiyeler ise ilmî sahadaki eserlerinin en önemlilerini teşkil eder.²⁵ Tıpta Mûcîz'i şerh eden Sürûrî tercüme faaliyetlerinde de bulunmuştur. Hemedanlı Ali'nin Zahiretü'l-Mülûk çevirisiyle²⁶ Kazvî'nin Acâibü'l-Mahlukât adlı kitabından kısmen özet ve açıklama ile Kitâbü'l-Acâ'ib ve'l-Garâ'ib adıyla yaptığı tercüme zikredilebilir.²⁷ Sürûrî'nin eserleri içinde bir retorik kitabı olan Bahru'l-Ma'arif adındaki eseri de çok meşhurdur. Sürûrî bütün bu eserlerinden başka bir de Türkçe divan tertip etmiştir. Divanının tek nüshası Mısır'da Dâru'l-Kutubi'l-Kavmiyye'de "16 Edeb-i Türkî Kavlehu" arşiv

⁶ Manuk Ali b. Bâlî, *İkdü'l-Manzûm fî Efâzili'r-Rûm*, Manisa İl Halk Ktb. 1347/1, vr. 8a.

⁷ Nev'izâde Atâyî, a.g.e., s. 23.

⁸ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, (Haz. İbrahim Kutluk) C. 1, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1978, s. 457.

⁹ Mehmed Arif, *Mir'at-ı İstanbul*, C. 1, İstanbul: 1314, s. 540; Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin, *Mecelletü'n-Nisâb* Süleymaniye Ktb, Halet Efendi 628, vr. 252b.

¹⁰ Hâfiz Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmi'*, C. 2, İstanbul 1281, s. 4.

¹¹ Manuk Ali b. Bâlî, a.g.e., vr. 8b.

¹² Filiz Kılıç, *Meşâ'irü's-Şu'arâ: İnceleme Tenkitli Metin*, C. 2, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1994, s. 523.

¹³ Emin, *Menakıb-ı Kethüdazade Mehmet Arif Efendi*, İstanbul 1305, s. 210. .

¹⁴ Ömer Faruk Akün, a.g.m., s. 249.

¹⁵ Hâfiz Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmûa-i Tevârîh*, (Haz. F. Ç. Derin, V. Çabuk), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1985, s. 4.

¹⁶ Kınalızâde, a.g.e., s. 460.

¹⁷ Faik Reşat, a.g.e., s. 29.

¹⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. 2, İstanbul 1338, s. 226.

¹⁹ Hâfiz Hüseyin Ayvansarayî, a.g.e., s. 4.

²⁰ Faik Reşat, a.g.e., s. 29.

²¹ a.g.e., s. 28.

²² Aşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ or Tezkere of Aşık Çelebi*, (Haz. G.M. Meredith-Owens), London 1971, s. 153a.

²³ Nev'izâde Atâyî, a.g.e., s. 65,

²⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. 1, İstanbul 1314, s. 426.

²⁵ Ömer Faruk Akün, a.g.m., s. 249.

²⁶ Mehmet Ali Aynî, *Türk Ahlakçıları*, 2. Baskı, İstanbul 1993, s. 198.

²⁷ Ömer Faruk Akün, a.g.m., s. 249.

numarasıyla kayıtlıdır. Mürettep bir divandır. Divanın dibacesinden anlaşıldığı kadarıyla gençlik yıllarında yazdığı eseridir. Divanda bulunan 585 manzumedan 32'si Farsça olmak üzere 502 gazel (266'sı nazire), 3 kaside, 1 murabba, 16 kıt'a, 19 matla ve 44 müfred mevcuttur.

SÜRÛRÎ'NİN NAZİRECİLİĞİ

Tebliğimize konu olan Gelibolulu Sürûrî Divanı'ndaki nazirelere geçmeden önce nazire hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse nazîre, Arapça bir kelime olup "ن - ظ - ر" kökünden türemiştir. Çoğulu "nezâir"dir. Nazîrenin sözlük ve edebiyat terimi olarak anlamı sözlüklerde ve bazı edebiyat kitaplarında şu şekilde geçmektedir: "Bir şeye benzemek için yapılan şey, örnek, misl, karşılık, bir şairin şiirini takliden söylenen şiir"²⁸ "Başka nesneye müşâbih ve mümâsil olan nesne, bir şairin şiirine müşâbih olmak kasdıyla nazm ve tertib olunan şiir."²⁹ "Bir davranışa karşılık yapılan davranış, söz. Hem biçim, hem de öz bakımından başka bir şiire benzetilerek yazılmış şiir"³⁰, "Örnek, karşılık, bir şairin manzum bir eserine (çok zaman gazeline) başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiyede olmak üzere yapılan benzer"³¹, "Karşılık olarak, benzetilerek yapılan davranış, söz, başka bir manzume örnek alınarak aynı ölçü ve aynı uyakla yazılan manzume"³², "Bir şiirin benzer parçası, bir şiirin benzer parçasını diğerine paralel olarak inşa etmek"³³, "Bir şairin şiirine müşâbih olmak üzere o vezin ve kafiyede söylenen manzume"³⁴, "Bir şairin manzum bir eserine alekser gazeline aynı vezin ve kafiyede olmak üzere yazılan benzer şiirdir. Bunu yapmaya tanzir denir"³⁵, "Bir şairin manzum bir eserine daha ziyade gazeline başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiyede olmak üzere yazılan benzeri hakkında kullanılır bir tabirdir"³⁶, "Bir şairin şiirine başka bir şairce aynı ölçü, uyak ve redifte yazılan benzerine denir"³⁷, "Edebiyatta bir şiirin -genellikle gazel- başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiye ile yazılmış benzerlerine denir. Nazire yazmaya tanzir; bu tür şiirlerin derlendiği kitaplara da nazîre mecmuası denir."³⁸ ve "Manzum bir yazının, en çok da gazelin başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiyede olmak üzere yazılmış benzerine denir."³⁹ Şeklinde birbirine benzer tanımlamalar yapılmıştır. Sürûrî ise "Bahrü'l-Ma'ârif" adlı eserinde nazîrenin tanımını: "nazîre bir kimsenüñ şi'ri vezninde ve kâfiyesinde şi'r söylemege dirler ki anuñ şi'riniñ 'aksi kasd olunmaya."⁴⁰ şeklinde tarif etmiştir. Nazire hakkında bugüne kadar bir çok çalışma yapılmıştır.⁴¹

SÜRÛRÎ'NİN NAZİRELERİ VE NAZİRE SÖYLEDİĞİ ŞAİRLER

Bir nazire mecmuası özelliği gösteren Sürûrî Divanı'ndaki 502 gazelden 266'sı naziredir. Nazirelerden beşi Farsça olup toplam gazellerin % 53'ünü oluşturmaktadır. Nazirelerini hem çağdaşı, hem de kendisinden önce

²⁸ Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ı Türkî*, Dersaadet 1317, s. 1464.

²⁹ Hüseyin Remzi, *İlaveli Müntehab-ı Lügat-ı Osmaniye*, C. 2, İstanbul 1304, s. 486.

³⁰ Pars Tuğlacı, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, C. 5, Pars Yay., İstanbul 1972, s. 2100.

³¹ Ferid Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1993, s. 813.

³² Hasan Eren vd., *Türkçe sözlük*, C. 2, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1988, s. 1075.

³³ Sir Cames W. Redhouse, *Turkish and English Lexicon*, Constantinople: 1921, s. 2089.

³⁴ Muallim Naci, *Lugat-i Naci*, Asır Matbaası, İstanbul 1317, s. 902.

³⁵ Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973, s. 114.

³⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1993, s. 666.

³⁷ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1995, s. 385.

³⁸ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, C. 2, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, s. 230.

³⁹ Mustafa Nihat Özün, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İnkilap Kitabevi, İstanbul 1954, s. 205

⁴⁰ Sürûrî, *Bahrü'l-Ma'ârif*, Süleymaniye Ktb. Hekimoğlu 598.vr. 4a-b.

⁴¹ Tevfik Fikret, "Nazire-perdazlık", Tevfik Fikret'in Dil ve Edebiyat Yazıları, (Haz. İsmail Parlatur), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1993, s. 12-13; Nihad Sami Banarlı, "Büyük Nazireler Mevlid ve Mevlidde Millî Çizgiler", Şiir ve Edebiyat Sohbetleri I, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1976, s. 267-272; Nihad Sami Banarlı, "Nazire Zevki", Şiir ve Edebiyat Sohbetleri I, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1976, s. 263-266; Nihad Sami Banarlı, "Nazire Edebiyat", *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1987, s. 466; Mustafa İsen, "Divan Şiirinde Nazire Geleneği", *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 326-331; Edith Gülçin Ambros, "Nazire The Will-o'-the Wips of Ottoman Divan Poetry", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, sayı 79, Wien: 1989, s. 57-83; M. Fatih Köksal, "Edirneli Nazmi Mecma'ü'n-Nezâ'ir, İnceleme, Tenkilî Metin", (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001, s. 215-290; M. Fatih Köksal, "Nazire Kavramı ve Klasik Türk Şiirinde Nazire Yazıcılığı", *Diriözler Armağanı*, (Haz. M. Fatih Köksal-Ahmet Naci Baykoca), Ankara 2003, s. 215-290; Cemal Kurnaz, "Osmanlı Şair Okulu" *Journal of Turkish Studies*, Günay Kut Armağanı 27/II. 2003. s. 403-420; M. Fatih Köksal, *Sana Benzer Güzel Olmaz Divan Şiirinde Nazire*, Akçağ Yay., Ankara 2006.

yaşayan toplam 73 şaire söyleyen Sürûrî'nin nazire söylediği şairlerin sekizi doğu, 31'i Rumeli, 34'ü Anadolu sahasında yetişen şairlerdir.

Sürûrî'nin nazire söylediği şairler ve nazire sayıları şöyledir: Ahmed Paşa'ya (öl. 1496) 30, Necatî'ye (öl. 1508) 29, Hayalî (öl. 1557) ve Zatî'ye (1471-1546) 16, Nizâmî'ye (15. yy.) 13, Baharî (öl. 1551) ve Tacizâde Cafer Çelebi'ye (öl. 1514) 11, Nişânî'ye (1568) 10, İshak Çelebi'ye (öl. 1538) 9, Fakirî'ye (16. yy) 8, Şeyhî'ye (15. yy) 7, Ulvî (15. yy) ve Mesihî'ye (öl. 1512-3) 6, Salih Çelebi'ye (öl. 1565) 4, Ahî (öl. 1517), Ahmedî (öl. 1412), Gubarî (öl. 1566), Muhyî (öl. 1548) ve Revanî'ye (öl. 1524) 3, Adlî (1448-1512), Cem Sultan (1459-1495), Edhemî (15. yy), Enverî (öl. 1547), Fedâyî (15. yy), Hayretî (öl. 1535), Hilalî (15. yy), Kemal-i Hucendî (öl. 1401), Kemal-i Zerd (öl. 1475), Molla Camî (1414-1492), Mu'idi (öl. 1585), Na'tî (öl. 1456), Nesimî (14. yy), Nevâyî (1441-1501), Nihalî (öl. 1543), Nûrî (?), Safî Kasım Paşa (öl. 1486), Selimî (1470-1520), Şâmî (16. yy), Vasfî (15. yy) ve Za'ifî'ye (öl. 1543/4) 2, Adnî (öl. 1473), Afîtabî (öl. 1494'den sonra), Amrî (öl. 1524), Atâ (öl. 1553'den sonra), Atayî (15. yy), Cefayî (?), Celilî(?), Emrî (öl. 1575), Ferruhî (?), Hafî (15. yy), Haşimî-i Acem (16. yy), Hayalî Abdülkerim-zâde (öl. 1523), Helâkî (öl. 1575), Kadirî (?), Katibî (öl. 1435), Kıvamî (öl. 1512), Lami'î Çelebi (1473-1533), Lem'î (16. yy), Mahremî (?), Merdümî (öl. 1563), Necmî (?), Rahmî (öl. 1568), Refikî (öl. 1533), Resmî (15. yy), Ruhî (1505-1522), Sabayî (15. yy), Sa'dî (15. yy), Sun'î (öl. 1533), Şa'irî (?), Şahidî (öl. 1505), Şem'î (öl. 1530), Şevkî (15. yy) ve Vefayî'ye (15. yy)'ye 1'er olmak üzere toplam 73 şaire 266 nazire söylemiştir.

Sürûrî Divanı'ndaki nazirelerin ve nazire yazılan şairlerin çokluğu, edebî ortamın ne kadar canlı, edebî takibin ne kadar işlevsel olduğunu göstermesi bakımından oldukça ilginçtir. Bu nazirelere bakarak Sürûrî'nin en çok hangi şairleri beğendiği ve daha çok hangi şairlerden etkilendiği açıkça görülür. Sürûrî en fazla Ahmed Paşa ve Necatî'ye nazire söylemiştir. Bunu Zâtî, Hayâlî, Nizâmî, Bahârî, Tacî-zâde Cafer Çelebi ve Nişânî takip etmektedir. Türkçe nazirelerin yanı sıra Farsça olan nazireleri de vardır. Molla Câmî'nin iki, Kemâl-i Hucendî'nin iki ve Katibî'nin bir Farsça gazeline aynı vezin ve kafiye de beş Farsça nazire söylemiştir.

Sürûrî Divanı'ndaki nazirelerin tespiti ve karşılaştırılmasında çıkan sonuçlar Edith Gülçin Ambros'un "Bir Şiirin Nazire Olup Olmadığını Belirlemede Dikkat Edilmesi Gereken Kıstaslar"⁴² konusundaki çalışması ile M. Fatih Köksal'ın "Mecma'ü'n-Nezâ'ir" de Nazire Kavramı"⁴³ üzerine yaptığı çalışmasına benzer bir şekilde "Dış Yapı" ve "İç Yapı" başlıkları altında değerlendirilmiştir. Dış yapıya dayalı olarak yapılan değerlendirmeleri kısaca özetlersek:

1. Dış Yapı

Nazirede altı çizilen en önemli hususlardan biri vezin birliğidir. Nazirenin kendisine nazire yazılan zemin şiirle aynı vezinde olması gerektiğidir. Nazirecilikle ilgili teorik bilgi veren kaynakların hiç birinde zemin şiirle farklı vezinde nazire yazılabileceğine dair bilgi mevcut değildir. Ancak Edirneli Nazmî'nin "Mecma'ü'n-Nezâ'ir"⁴⁴ ile Eğridirli Hacı Kemal'in "Câmî'ü'n-Nezâ'ir"⁴⁵ zemin şiirle aynı vezinde olmayan nazire

⁴² Ambros'a göre bu kıstaslar "harici faktörler" ve "dahili faktörler" olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Harici faktörler arasında Nazire yazan şairin çağdaşı veya çağına yakın bir zamanda yaşamış bir tezkire yazarının ifadesi veya şiirin nazire mecmuaları içinde bulunuyor olması gösterilmiştir. Dahili faktörler arasında: a. Şairin, zemin şiirin şairinden ve nazire yazma niyetinden bahsetmesi, b. Zemin şiirin bir mısraının tazmin edilmesi, c. Şiirin belli bir uzunlukta veya orijinallikte bir redife sahip olması, d. Musammât (İç kafiyeli) olmak gibi bir gazelin oluşturulmasında belirli bazı özelliklerin, sezilebilir sayıda ibare veya kelimelerin; atasözleri ve dilin ifade özelliklerini belirten deyişlerin; cinas, soru-cevap, tezat gibi konuşmaya dayalı sanatların paylaşılması sanatların, sezilebilir sayıda ibare ve sözcüğün paylaşılması şeklindedir. "Edith Gülçin Ambros a.g.m., s.57-83"

⁴³ Köksal'da Ambros'a benzer bir şekilde "Dış yapı" ve "İç Yapı" olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Dış Yapıyı: a. Nazım biçimi, b. Vezin, c. Kâfiye ve Redif, d. Beyit sayısı şeklinde sıralamış. İç Yapıyı ise: a. Söz kalıpları, b. Muhteva birliği, c. Nazire yazılan şairin adını anma, d. Belirli bir uzunlukta veya orijinallikte redife sahip olma, e. Nazire yazılan şiirdeki muhteva veya ifade bakımından sıra dışı bir özelliğin uygulanması şeklinde belirlemiştir. "M. Fatih Köksal, a.g.t., s. 1-81"

⁴⁴ M. Fatih Köksal, a.g.t., s. 14.

⁴⁵ Yasemin (Ertok) Morkoç, *Eğridirli Hacı Kemal'in Câmî'ü'n-Nezâ'ir'i, (Metin ve Mecmu'a Geleneği Üzerine Bir İnceleme, (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2003, s. 19.*

örneklerine rastlanmaktadır. Sürûrî Divanı'nda, bu şekilde kafiye ve redifi aynı, muhteva bakımından benzeşen fakat zemin şiirle farklı vezinde söylenmiş nazire örnekleri mevcut değildir.

Zemin şiir ile nazire arasında kafiye ve redif birliği de nazirenin tanımını yapan hemen hemen bütün kaynaklarda, nazirenin temel unsurlarından biri olarak belirtilmektedir. Aynı kafiye ve redifin kullanılması zemin şiir ile nazire arasında anlam birliği yanında kavram yönünden de bir bütünlük sağlamaktadır. Bu durum nazirelerin geneli için geçerli bir kural değildir. Vezni zemin şiirle aynı fakat kafiye ve redifi farklı nazire örneklerinin olduğu bilinmektedir. Sürûrî Divanı'nda, muhteva bakımından benzeşen fakat zemin şiirle farklı kafiye ve redifte söylenmiş nazire örneklerine rastlanmamıştır.

Nazirelerin başta gazel, olmak üzere, kaside, mesnevî, müstezat, musammatlar gibi hemen hemen her çeşit nazım şekliyle söylendiği bilinmekle beraber, nazirecilik geleneği açısından bakıldığında nazire söyleme geleneğinin en fazla gazelde uygulandığı görülmektedir. “Divan şiirinde gazel kadar etkisi nazirelerle sürmüş başka bir şiir türü görülmemiştir. Gazel, nazire denilen şiir uğraşımın merkezi ve esas konusu olmuştur. Öyle gazeller vardır ki kendisine sadece bir dönem değil daha sonraki dönemlerde de nazireler söylenegelmiştir”.⁴⁶ Nazire yazar şairlerin genellikle tanzir ettikleri şiirin nazım şekillerini esas aldıkları, duygu ve düşüncelerini aynı nazım şekliyle ifade ettikleri bir gerçektir. Fakat bu bir kural değildir. Çünkü nazire mecmualarında zemin şiirden farklı nazım şekliyle söylenmiş nazirelere rastlanmaktadır.⁴⁷ Sürûrî’de nazire söylerken zemin şiirle aynı nazım şeklinde nazireler söylemiş, fakat İshak Çelebi’nin

Ol kadar ben hasteye cevri firâvân eyledüñ
Kim ölüm düşvârken sen baña âsân eyledüñ (İshâk Çelebi 140)⁴⁸

matlı gazelini

Bini bîmâr eyleyüp ‘aşkuñda nâlân eyledüñ
Çekmesün zahmet diyü soñ ucı kırbân eyledüñ
Lütf idüp ya‘ni ki bu bîmâra dermân eyledüñ
Hây zâlim hây kâfir ne‘yledüñ kıan eyledüñ (Sürûrî Murabba/1)⁴⁹

şeklinde mütekerrir Murabba nazım şekliyle tanzir etmiştir.

Dış yapıya yönelik son değerlendirmemiz Sürûrî’nin tanzir ettiği şiirlerin beyit sayısını izleyip izlemediği noktasındadır. Nazire yazar şairlerin zemin şiirdeki beyit sayısını takip etme gibi bir zorunlulukları olmadığı bilinmektedir. Sürûrî’de söylediği nazirelerde tanzir ettiği zemin şiirlerin beyit sayısını dikkate almamıştır.

2. İç Yapı

Nazirelerde şekle dayalı vezin, kafiye ve redif birliği gibi vasıflardan başka müşterek olan iç yapıya dayalı bazı özellikler de vardır. Sürûrî’nin söylediği nazireler ile tanzir ettiği şiirler arasında iç yapıya dayalı olarak yapılan incelemelerden elde edilen bilgileri şu başlıklar altında değerlendirmek mümkündür:

2.1 Matla Beyitlerinin Benzeşmesi

Nazirelerin tespitinde ve değerlendirilmesinde matla beyitleri önemli bir ip ucu niteliğindedir. Her şiir için geçerli olmasa bile bazı nazirelerin matla beyitleri sanki o nazirenin tanzir edilen şiirin matla beyti ile aynı gibidir. Bu şekilde bir nazirenin matla beyti ile tanzir edilen şiirin matla beyti arasında başta redif olmak üzere kafiye,

⁴⁶ Ömer Faruk Akün, “Divan Edebiyatı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1994, s. 406.

⁴⁷ M. Fatih Köksal, a.g.t., s. 12.

⁴⁸ İshak Çelebi’nin gazellerinde “Ali Yıldırım, *İshak Çelebi Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği, Divanının Edisyon Kritiği*, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1991” adlı tez esas alınmıştır.

⁴⁹ Sürûrî’nin gazellerinde “Niyazi Ünver, *Gelibolulu Sürûrî ve Divanı*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010” adlı tez esas alınmıştır.

tamlamalar, söyleyiş biçimleri, anlamlar ve mazmunlar açısından fazlaca benzerlikler görülmektedir. Bu benzerlik bütün nazireler için geçerli değildir. Sürûrî'nin söylediği nazireler içinde matla beyitleri benzeşen çok sayıda nazireler vardır. Örneğin Ahmed Paşa'nın

Ol hilâl ebrûnî gördükçe **gözüm giryân olur**
 ‘Adet oldur kim görünse mâh-ı nev **bârân olur** (A. Paşa 79/1)⁵⁰

matlalı gazelini Sürûrî;

Gitse çeşmümden o şâhum **gözlerüm giryân olur**
 Pâdişâh-ı Rûm çün ide sefer **bârân olur** (Sürûrî 118/1)

şeklinde tanzir etmiştir. yine Ahmed Paşa'nın

Bir dil mi kalmışdur bu tîr-i gamzeden kıan **olmamış**
Bir cân mı vardur o kemân-ebrûya **kurbân olmamış** (A. Paşa 128)

matlalı gazelini de

Bir dil mi var zülfüñ gibi ey dil perişân **olmamış**
Bir cân mı vardur tekye-i ‘aşkuñda **kurbân olmamış** (Sürûrî 203)

şeklinde tanzir etmiştir. Hayretî'nin

Meclis içre **bûse-i cânânüm almağ yol mıdur**
 Öldürüp ben nâ-tüvânı **cânüm almağ yol mıdur** (Hayretî 112/1)⁵¹

matlalı gazelini ise

Ey kadeh sen **bûse-i cânânüm almağ yol mıdur**
 Bunca kıanlar yutdurup hem **cânüm almağ yol mıdur** (Sürûrî 121/1)

şeklinde tanzir etmiştir.

2.2 Tazmin Yoluyla Alınmış Beyit veya Mısra

Tazmin terimi, bazı edebiyat ve belagat kitaplarında genel olarak “Bir şairin bir mısra veya beytini şiirine katmak” şeklinde tanımlanmaktadır.⁵² Bazı şairler tanzir ettikleri şiirin bir beytini veya bir mısramı tazmin yoluyla alarak kendi söyledikleri nazirelerin genellikle matla beyitlerinde kullanmışlardır. Bu uygulama nazirelerin tespitinde oldukça önemli bir kıstastır. Çünkü şair daha baştan kime nazire yazdığını belirtmiş olur. Sürûrî'nin nazirelerinde çok olmamakla birlikte bu şekilde tazmin edilmiş mısralar bulunmaktadır. Örneğin Necâtî'nin

Bizi yirden götüren eşk-i revândur ammâ
Ayağußı toprağınadur yine hep minnetümüz (Necâtî 223/2)⁵³

⁵⁰ Ahmed Paşa'nın gazellerinde “Ali Nihat Tarlan, *Ahmed Paşa Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1992” adlı çalışma esas alınmıştır.

⁵¹ Hayretî'nin gazellerinde “Mehmet Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri, *Hayretî Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1981” adlı yayını esas alınmıştır.

⁵² Tahirü'l-Mevlevî, a.g.e, s. 159; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belagat)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 269.

⁵³ Necâtî'nin gazellerinde “Ali Nihat Tarlan, *Necâtî Beg Divanı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1963” adlı çalışma esas alınmıştır.

beytinin ikinci mısramı nazire olarak söylediği gazelde tekrar etmiştir.

Hāk-i pâyüñle egerçi gözüm açdı keḥḥāl
Ayaḡuñ topraḡmadur yine hep minnetümüz (Sürûrî 192/2)

yine Cafer Çelebi'nin

Bu belâlarla dirilmekten ölüm çok yeg baña
Ca'ferâ bir meyyit-i merḥûm olaydum kâşkî (Cafer Çelebi 248/5)⁵⁴

beytinin ikinci mısramında sadece mahlası değiştirerek nazire olarak söylediği gazelde tekrar etmiştir

Fürkatinde olmayınca kalmaz imiş merḥamet
Ey Sürûrî meyyit-i merḥûm olaydum kâşkî (Sürûrî 457/7)

2.3 Söyleyiş Benzerliği

Nazireler arasında yapılan karşılaştırmalarda Sürûrî'nin tanzir ettiği şairlerin şiirlerinde kullandıkları çeşitli söyleyiş özelliklerini, aynen veya benzer bir şekilde nazirelerinde kullandığı görülmüştür. Zâtî'nin

Şaba pür itdi çeşmüm şişesini rîk-i râhuñla
Bu dem gayet de hoş **demdür bu sâ'ât özge sa'âtdür** (Zâtî 148)⁵⁵

Beytindeki söyleyişi Sürûrî,

Kaçan şûr urula 'ömrüm senüñle ḥaşr olam diyem
Bu dem bir **özge demdür uşbu sâ'ât** kutlu **sâ'atdür** (Sürûrî 114/3)

şeklinde benzer olarak söylemiştir. Ahmed Paşa Aşağıdaki beyitte; sevgilinin mihraba benzeyen kaşı ve gözünün hayali ile kendinden geçen imamın, mihrapta Kur'an'ın bir harfini doğru dürüst okuyamadığını ifade etmiştir. Sürûrî'de aynı ifadeyi benzer bir şekilde söylediği nazirede kullanmıştır.

Mest olupdur çeşm ü **ebrûnuñ** ḥayâlünden **imâm**
K'okımaz mihrâbda bir ḥarf-i Qur'an'ı dürüst (A.Paşa 20/4)

Şekl-i **ebrûñı** şanur **mihrâba** baḡdukça **imâm**
Ḥayretinden **okımaz bir ḥarf-i Qur'an'ı dürüst** (Sürûrî 39/3)

Aşağıdaki beytin ikinci mısramında Sürûrî, Nizâmî'nin kullandığı “**mü'min olan**” ifadesi yerine “**Hâşeli'llâh**” kelimesini koyarak aynı mısraı tekrar etmiştir.

Da'vî-i İslâm idersün zülfüñi yüzden götürür
Mü'min olan **küfri tercîḥ eylemez dîn üstine** (Nizâmî 97)⁵⁶

⁵⁴ Cafer Çelebi'nin gazellerinde “İsmail E Erünsal, *The Life and Works of Tâcizâde Ca'fer Çelebi With A Critical, Edition of His Divân*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1983” adlı çalışma esas alınmıştır.

⁵⁵ Zâtî'nin gazellerinde “Ali Nihad Tarlan, *Zâtî Divanı-Gazeller Kısmı- II*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1970” adlı çalışma esas alınmıştır.

⁵⁶ Nizâmî'nin gazellerinde “Haluk İpekten, *Karamanlı Nizami, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Atatürk Üniversitesi Yay., Ankara 1974” adlı çalışma esas alınmıştır.

Yüzün örter küfr-i zülfi ile gizlü dîn dutar
Hâşeli'llâh **küfri tercih eylemez dîn üstine** (Sürûrî 387/2)

Cafer Çelebi'nin bir beyitte Hazret-i Peygamberin "**Ahmed**" adını anmasını, Sürûrî söylediği nazirede aynı kökten gelen "**Muhammed**" adıyla birlikte tekrar etmiştir.

Bir şî'r-i ter didüm hah-ı ruhsâr-ı **Ahmed'e**
Rengîn varaqlara anı kıldum müsevvede (Ca'fer Çelebi 171)

Kim baqdı ise âyine-i rûy-i **Ahmed'e**
Virdi şafâ ile şalavâtı **Muhammed'e** (Sürûrî 406)

Sürûfî, tanzir ettiği gazellerde kullanılan cinaslı söyleyiş özelliklerini, telmihleri, söz tekrarlarını da nazirelerinde kullanmıştır. Örneğin Mesihî'nin zemin şiirinde cinaslı olarak kullandığı "**yeñ ile**" ve "**yeñile**" kelimelerini nazire olarak söylediği gazelde aynen kullanmıştır.

Rahm idüp silmez ise yaşımı dilber **yeñ ile**
Çâre midür ki gözüm yaşı diñe yâ **yeñile** (Mesihî 224/1)⁵⁷

Yeni bir serv-i revân sevdi bu gönülüm **yenile**
Çanda olur ki gözüm ırmağ bir dem **yeñ ile** (Sürûrî 408/1)

Sürûrî, Necâti'nin gazeline kullandığı Ferhad ile Şirin hikayesini hatırlatan "**Kûh-ken, Ferhâd, Şîrîn**" kelimelerini nazire olarak söylediği gazelde aynen kullanmıştır:

Kûh-ken Ferhâdıklar itdi **Şîrîn** adına
Sikkeyi mermerde kazdı âferin üstâdına (Necâti 533/1)

Ûsrevâ Şîrîn lebünññ hiç düşer mi adına
Virmeye bir şerbet âbî **Kûh-ken Ferhâd'ına** (Sürûrî 414/1)

Yine yaptığımız tespitlerde Sürûrî nazire söylediği şairlerin şiirlerinde kullandığı söz tekrarlarını kendi söylediği nazirelerde de kullanmıştır. Aşağıda verilen örnekte aynı kökten olan **belâ** ve **mübtelâ** sözcükleriyle söz tekrarları yapılmıştır:

Benüm yârümle peymânım dağı kâlû **belâdandır**
Bugün bu **mübtelâlıklar** baña hep ol **belâdandır** (Salih Çelebi/1)⁵⁸

Cihânda gerçi gam her **mübtelâya** bir **belâdandır**
Belâdur mübtelâ baña gamı ben **mübtelâdandır** (Sürûrî 138/1)

Divanda nazire olarak gösterilen gazeller arasında bunlara benzer söyleyiş şekilleri çok sayıda vardır.

⁵⁷ Mesihî'nin gazellerinde "Mine Mengi, *Mesihî Divanı*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1995" adlı çalışma esas alınmıştır.

⁵⁸ Salih Çelebi'nin gazellerinde "Sâlih Çelebi, *Divân*, Nuruosmaniye Ktb. 3846" adlı yazma esas alınmıştır.

2.4 Söz Kalıpları

Zemin şiirde kullanılan söz kalıpları nazirelerin büyük bir kısmında ya aynen ya da değişik biçimlerde kullanılmaktadır. Bu ifadeler ayet, deyim, atasözü, veciz bir söz ve kelâm-ı kibar şeklinde olmaktadır. Bu şekildeki kullanımlar nazire ile tanzir edilen şiir arasındaki ilişkinin belirlenmesinde önemli bir yere sahiptir. Sürûrî de nazirelerinde nazire söylediği şairin kullandığı kalıplaşmış bu ifadeleri aynen veya değiştirip kullanarak bu konudaki gayretini de göstermeye çalışmıştır. Zâtî'nin zemin şiirde kullandığı “**Yâ leytenî küntü türâb**” Cafer Çelebi'nin kullandığı “**ente melîh**” Hilâlî'nin kullandığı “**beyne's-semâi ve'l-arz**” Mesihî'nin kullandığı “**yâ nasîb**” Adlî'nin kullandığı “**Yâ gıyâse'l-müstağîşîn neccinâ mimmâ nehâf**” gibi Arapça kalıp ifadeleri söylediği nazirelerde aynen kullanmıştır.

Çarh gördi ayağın altında hâk olmuş zemin
Döndü reşkenden didi **Yâ leytenî küntü türâb** (Zâtî 72/4)

Ķâmetüñden hâke sâye düşdügin görüp okur
Sidreden Rûhü'l-Emin **Yâ leytenî küntü türâb** (Sürûrî 35/2)

Kitâb-ı hüsn-i cemâlinde Kâtib-i kudret
Gubâr hattıla yazmış lebine **ente melîh** (Ca'fer Çelebi 17/6)

Ķaşuñ gözüñ çü siyâh u tenüñ beyâz şahîh
‘Aceb mi kim ki göre dirse saña **ente melîh** (Sürûrî 60/1)

Gün germ olup öñinde hüsni itmesün ‘arz
Nisbet-i yüzüñle günde **beyne's-semâi ve'l-arz** (Hilâlî 44/1)

Sen günü aya nice beñzer diyü itdüm farz
Ortada var tefâvüt **beyne's-semâ'i ve'l-Arz** (Sürûrî 216/1)

Kimse bilmez vaşluñı kime müyesser ide Hâk
Gerçi işigüñde diller çağrışurlar **yâ nasîb** (Mesihî 17/4)

Çün virür gavvâşa derdin dâ'imâ deryâ naşib
Baħr-i eşke merdüm-i çeşmüm talup dir **yâ naşib** (Sürûrî 33/1)

İt gibi bekler ‘ases tütmağ diler mey-h'âreyi
Yâ gıyâse'l-müstağîşîn neccinâ mimmâ nehâf (Adlî 48/2)

Vaşla irüp bu Sürûrî ħavf idüp hicrândan
Vird idindi **yâ İlahî neccinâ mimmâ nehâf** (Sürûrî 236/5)

Yine zemin şiirde kullanılan atasözüne benzer söz ve deyimleri de nazirelerinde kullanmıştır. Ahmed Paşa'nın zemin şiirinde kullandığı “**Meşhürdur ki ‘aşîka yâ sabr u yâ sefer**” sözünü “**Aşğ ehline olur idi gerçi devâ sefer**” şeklinde, Necatî'nin kullandığı “**Gözü yemeyen kişi ummâna olmaz aşinâ**” sözünü “**Geçmeyen deryâları ‘ummâna olmaz aşinâ**” şeklinde, Nizâmî'nin “**Bir evde ki bîmâr ola ‘iş u tarab olmaz**” sözünü “**Bir evde ki meyyit ola ‘iş u tarab olmaz**” şeklinde kullanmıştır. Buna benzer kullanımlar Sürûrî'nin nazirelerinde çoktur.

Qıldum diyâr-1 ğurbete ben mübtelâ sefer
Meşhûrdur ki ‘aşka yâ şabr u yâ sefer (A. Paşa 73/1)

Olmaz ‘ilâç baña seferde oldı çün ki ‘aşk
‘Aşk ehline olur idi gerçi devâ sefer (Sürûrî 130/4)

Ey baña sen ağlamakla başa çıkmazsın diyen
Gözü yemeyen kişi ummâna olmaz âşinâ (Necâtî 17/14)

Geç yedi deryâyı baħr-i eşke yâr ol ey gönül
Geçmeyen deryâları ‘ummâna olmaz âşinâ (Sürûrî 18/2)

Gönlümde gözüñ fikri ile zevk u şafâ yok
Bir evde ki bîmâr ola ‘iş u tarab olmaz (Nizâmî 47/3)

Heç öldürelî gönlümü cismümde şafâ yok
Bir evde ki meyyit ola ‘iş u tarab olmaz (Sürûrî 187/2)

2.5 Sıra Dışı Bir Özellik

Zemin şiir içinde şekil, anlam ve içerik bakımından ilginç veya sıra dışı diyebileceğimiz bir özellik varsa bunun nazirelerde de uygulandığı görülmektedir. Aşağıdaki örnekte Sürûrî, Necâtî’nin atasözü mahiyetinde söylenmiş sözlerle yüklü gazeline yine aynı şekilde bir nazire söylemiştir. Burada iki gazelin tamamı verilmiştir:

(Necâtî 17)

Var iken cânâne gönlüm cânâna olmaz âşina
Şem’i koyub ğayr ile pervâne olmaz âşinâ
 Cânî yüreklendüren sînemdeki peykânıdır
Qalbi âhen olmayan meydâna olmaz âşinâ
 Cân tabîbisin senün geldüğüñ uman hastalar
Hoş dirilür derd ile dermâna olmaz âşinâ
 Ey baña sen ağlamakla başa çıkmazsın diyen
Gözi yemeyen kişi ‘ummâna olmaz âşinâ
 Bakmadı benden yaña sen mâha uyaldan gönül
İki gün bir kimseye divâne olmaz âşinâ
 Niçün aħşamlarsın agyâr ile ey bedr-i tamâm
Seg bilürsün kim meh-i tâbâna olmaz âşinâ
 Kısmet-i bezm-i ezeldür ey Necâtî bilmiş ol
Âşinâ bîĝâne vü bîĝâne olmaz âşinâ

(Sürûrî 18)

Düşmeyen ‘aşka leb-i cânâna olmaz âşinâ
Kim ki derdi olmaya dermâna olmaz âşinâ
 Geç yedi deryâyı baħr-i eşke yâr ol ey gönül
Geçmeyen deryâları ‘ummâna olmaz âşinâ
 Ey perî niçün raqîb-i div olur hem-dem saña

Çün bilirsin kim melek şeytāna olmaz āşinā
 Kūyına varsun o gün yüzlüye irmek isteyen
Yerde olan çün meh-i tábāna olmaz āşinā
 Seg raķibe yār ol istersen ħarim-i yāra rāh
Bu ħarāmdur aña kimdür bana olmaz āşinā
 Sīm-i eşki şarf idüp tıfl-ı dili rām eylerem
Kim ki zer ħarc itmeye oğlana olmaz āşinā
 Halka ger bigāne olsa bu Sürürī tañ degül
Çünkü ehl-i ‘aql ile divāne olmaz āşinā

Sâlih Çelebi'nin zemin şiirin kafiye ve redifinde kullandığı “**kini, kürkini, borkini, çirkini, terkini**” gibi kelimeleri Sürürî, nazire olarak söylediği gazelin yine kafiye ve redifinde kullanmıştır.

(Salih Çelebi)⁵⁹
 Almağa bir dem bu berd-i ğam ‘adüv senden **kini**
 Giyelüm sâkî berü gel bâdedür iç **kürkini**
 Alnuña beñzer ğayedde bedr mâhumdur diyü
 Aftâbüm göklere döndürdi gerdün **borkini**
 Sen güzel cânân elinden nüş-ı cân olsun baña
 Şun bana şun dostum dökme şarâbın **çirkini**
 Bi-amân biñ cân yağmalar ne yaman yağıdır
 Koma ħānem şol iki Tâtâr çeşmün **terkini**
 Tâ ölince şaklayam sinemde Şâlih şevk ile
 Urmayam ölem dirilem aşk-ı yareñ **terkini**

(Sürürî 446)

Şun baña sâkî şarābuñ şafını vü **çirkini**
 Görmeyem tâ kim cihānda ğuşsa diyen **çirkini**
 Yār ağzın gerçi öperdi şuraĥi rağmuma
 Kana kana kanımı içüp anuñ aldum **kini**
 Çak depesinde ururlar ta‘ne daşın tâcuña
 Şüfiyâ yügrük degül mi urmağ anuñ **terkini**
 Öykünürse kıddüne şimşād ger şehriñenüp
 Añma baña şol yabanda buyimiş tağ **Türkini**
 Ey hilâl-ebürü günü beñzetdügümçün yüzüne
 Çerĥa girüp göklere döndürdi mehveş **borkini**
 Ağzı yınk ğonçanuñ bülbülde yañşakdur katı
 İhtiyār it dostum hem sırruñ ağzı **berkini**
 Ey Sürürî ğuşsa bebrinüñ çıkardum postın
 Şir-i meyden tâ ki giydüm şirtuma iç **kürkini**

2.6 Konu Bütünlüğü

Zemin şiirin konu bütünlüğü taşıdığı yani “yekâhenk” bir gazel olduğu takdirde ona söylenen nazirelerinde aynı konuyu işledikleri görülmektedir. Konu bütünlüğünün nazirelerde bulunması gereken bir özellik olduğu bazı nazire tanımlarında yer almaktadır. Konu bütünlüğü olan nazirelerde zemin şiirde kullanılan kelime

⁵⁹ Sâlih Çelebi, a.g.e., vr. 58ab.

kadrosunun büyük oranda nazire olan şiirde de tekrarlandığı görülmektedir. Sürûrî nazirelerinde konu bütünlüğüne önem vermiştir. Fakat, bir gazele birden fazla nazire söyleme özelliği Sürûrî'nin nazirelerinde zemin şiirde kullanılan kelime kadrosu, mazmunlar, hayaller ve konu birkaç gazel içerisinde dağıldığından zemin şiirdeki kadar tam bir bütünlük sağlanamamıştır. Sürûrî, Necâtî'nin

Güzeller gamzeyi tekrâr iderler
Kişiyi dünyeden bîzâr iderler (Necâtî 175/1)

matlı yekâhenk ve âşıkâne gazeline yine aynı üslup ve konuda iki nazire söylemiştir. Matla beyitleri aşağıdadır:

Güzeller bûseye ikrâr iderler
Velî gel vir diseñ inkâr iderler (Sürûrî 88/1)

Şu güller kim hezârî zâr iderler
Hemîşe hem-nişini hâr iderler (Sürûrî 89/1)

Yine Zâtî'nin

Baňa hışm itdüğü çeşm-i nigârûñ ‘ ayn-ı ‘ izzetdür
Elif kıddüm dü-tâ kıldığı yârûñ dâl-i devletdür (Zâtî 148/1)

matlı âşıkâne konulu bir gazelini aynı konuda “kafiye-ber-kafiye” üç gazel ile tanzir etmiştir. Sürûrî'nin nazirelerinin matla beyitleri aşağıdadır:

Nigârûñ hışm-ı çeşmi cismüme ‘ ayn-ı ‘ inâyetdür
Çatup kaşını bağıduğı yüzüme dâl-ı devletdür (Sürûrî 114/1)

Cefâlî kaşınıñ kıddi bükülmüş râ-i rahmetdür
Anuñ üstinde yâ Rab nokta-i hâli ne zağmetdür (Sürûrî 115/1)

Dimiş düşmen habibüñ taşî için başa zağmetdür
Benüm başum için zağmet degüldür belki rahmetdür (Sürûrî 116/1)

Rahmî'nin yukarıdaki Zâtî'nin şiiriyle aynı konu, vezin ve kafiyedeki

Dil-i pür-derdümün ser-menzili şahrâ-yı gurbetdür
Ceresdür nâleler feryâd-ı sinem kûs-ı rıhletdür (Rahmî 60/1)⁶⁰

matlı gazelini yine “kafiye-ber-kafiye” tanzir etmiş ve aynı konuları yekâhenk biçimde dile getirmiştir.

Dilâ dünyâ sarâyı uşbu câna dâr-ı gurbetdür
Oñat-güş eyler iseñ şavt-ı ra‘ dı kûs-ı rıhletdür (Sürûrî 113/1)

2.7 Nazire Söylenen Şairin Adının Anılması

Nazire yazarının zemin şiiri söyleyen şairin adını anmak gibi bir mecburiyeti yoktur. Ancak zaman zaman bazı nazirelerde nazire söyleyen şairin tanzir ettiği şiirin şairinin adını andığı bilinmektedir. Sürûrî nazire söylediği şairlerden hiç birinin adını şiirlerinin içerisinde anmamıştır.

⁶⁰ Rahmî'nin gazellerinde “Fatih Tıgılı, *Bursalı Rahmî Çelebi ve Divanı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006” adlı çalışma esas alınmıştır.

3. Sürûrî'nin Nazire Söylemedeki Farklı Yönleri Bir Zemin Şiire Birden Fazla Nazire Söyleme

Nazire söylemekte örneklerine az rastlanan bu uygulama Sürûrî'nin en göze çarpan yönlerinden biridir. Sürûrî Divanı'nda bu konuda çok sayıda örnek mevcuttur. Ahmed Paşa'nın

Sebze hattıñda ruhuñ bir lâle-i nu' mānidür
Ki anı rengin eyleyen bu eşkümün bārānidur (A. Paşa 89/1)

matlalı gazeline aynı vezin ve kafiyede üç nazire söylemiştir. Matla beyitleri şöyledir:

Şād ol ey dil kim yine bir dil-berün devrānidur
Mısr-ı hüsünüñ ey şeker-leb Yūsuf-ı Ken' ān'ıdur (Sürûrî 93)

Doldurup şun sākıyā cāmı çü gül devrānidur
İş u 'ışret idelüm bir dem ki dünyā fānidür (Sürûrî 143/1)

Bülbül-i dil bir gülün āşüfte vü nālānidur
Gülsitān-ı hüsünüñ ol gönçe gül-i hāndānidur (Sürûrî 144/1)

yine Necâtî'nin

'Ālem ğamını hāste gönülden kem eyledi
Bizümle derd-i dost ne hoş 'ālem eyledi (Necâtî 613/1)

matlalı gazeline iki nazire söylemiştir. Matla beyitleri aşağıdadır:

Gül öykünüp yüzüne çü yıl verhem eyledi
Yurtardı gül yüzini durup dirhem eyledi (Sürûrî 442/1)

Mecrūh iken anuñçün o şeh merhem eyledi
Öldürdi ben kılın dimeyeler kem eyledi (Sürûrî 443/1)

Zâtî'nin

Baña hışm itdügi çeşm-i nigāruñ 'ayn-ı 'izzetdür
Elif kıddüm dü-tā kıldıgu yāruñ dāl-i devletdür (Zâtî 148/1)

matlalı gazeline üç nazire söylemiştir. Matla beyitleri aşağıdadır.

Nigārūn hışm-ı çeşmi cismüme 'ayn-ı 'ināyetdür
Çatup kaşımı baķduğı yüzüme dāl-ı devletdür (Sürûrî 114/1)

Cefalı kaşımıñ kıddi bükülmüş rā-i rahmetdür
Anuñ üstinde yā Rab nokta-i hālî ne zaħmetdür (Sürûrî 115/1)

Dimiş düşmen habibün taşu için başa zaħmetdür
Benüm başum için zaħmet degüldür belki rahmetdür (Sürûrî 116/1)

3.1 Bir Nazire ile Birden Fazla Şaire Nazire Söyleme

Nazirecilikte örneklerine az rastlanan bu uygulama Sürûrî'nin nazireciliğinin en belirgin yönlerinden birini oluşturur. Sürûrî bir nazire ile iki zemin şiire birden nazire söylemiştir. “Nazire-i Ahmed Paşa ve Nevâyî” başlığı ile Ahmed Paşa'nın:

Ne kâmerdür ki olmuş zülf-i müşg-efşân aña
Nice reyhândur şacı kim olmuşam hayrân aña (A. Paşa 3)

matlalı gazeli ile Nevâyî'nin

Ol peri-peyker ki hayrân bolmuş ins ü cân anga
Kim ki hayrânı imes min tilbe min hayrân anga (Nevâyî, N.-Şebâb)⁶¹

matlalı gazeline aynı vezin ve kafiyede bir nazire söylemiştir:

Teşne olup dem-be-dem hûni gözüñ çün kan aña
Kânumı cânâ revân idüp diyem gel kan aña (Sürûrî 3/1)

yine Ahmed Paşa'nın

Yine sevdâyî gönül bir zülfe itmişdür heves
Kim hevâsından olur bād-ı şabâ müşgîn-nefes (A.Paşa 126)

matlalı gazeli ile Necâtî'nin

Aşılıp dil karşıña ider ser-i zülfün heves
Gel murâdını vir ol bî-çârenün sözini kes (Necâtî 245)

matlalı gazeline aynı vezin ve kafiyede iki nazire söylemiştir:

Aşduñ ey cân gönülümü itdün diyü zülfüm heves
Çün günâhı kılcı yok gel ölmeden ipini kes (Sürûrî 198)

Murğ-ı cânâ gerçi bu cism-i za'if olmuş kafes
Lik küyuñ gülşeni pervâzına kıılır heves (Sürûrî 199)

yine “Nazire-i Ahmed Paşa ve Nizâmî” başlığı ile Ahmed Paşa'nın:

Zülf-i Siyeh olmasa yüziñde 'aceb olmaz
K'al cennet-i Firdevs durur anda şeb olmaz (A. Paşa 115)

matlalı gazeli ile Nizâmî'nin:

Gül 'arızuña olsa mu'arız 'aceb olmaz
Kim yüzi açılmışda hayâ vü edeb olmaz (Nizâmî 47)

matlalı gazeline aynı vezin, kafiye ve redifte bir nazire söylemiştir:

⁶¹ Nevâyî'nin gazelerinde “Mehmet Metin Karaörs, *Ali Şir Nevayî, Nevâdirü'ş-Şebâb (Metin, Dil İncelemesi, Giriş)*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1985”adlı çalışma esas alınmıştır.

Yüz kızdura ger mihr ü meh añâ ‘aceb olmaz
Cerrâr ışıklarda hayâ vü edeb olmaz (Sürûrî 187)

Sürûrî daha da ileri giderek “Nazire-i Necâtî ve Gayr” nazire başlığıyla, Necâtî’nin yazdığı zemin şiiri esas alarak söylediği nazire ile sadece Necâtî’ye değil Necâtî’nin zemin şiiri ile birlikte bu şiire nazire olarak yazılan tüm şiirlere nazire söylemiştir. Buraya sadece Necâtî’nin gazelinin matla beyti ile Sürûrî’nin naziresinin matla beyti alınmıştır.

Gül yüzünde zülfün örter hatt-ı reyhânî dürüst
Kim görüpdür kâfiri hıfz ide Kur’ânı dürüst (Necâtî)⁶²

matlalı gazeline aynı vezin, kafiye ve redifte bir nazire söylemiştir.

Ben sürerdüm câm ile Cem gibi devrânî dürüst
Seng-i cevri ile kıomaz ammâ ki devr ânî dürüst (Sürûrî 39/1)

3.2 Nazirelerin Başlıkları

Sürûrî’nin nazireciliğinin diğer bir yönü de tamamına yakını olmasa bile, kime söylediğini başlıklarda açıkça belirtmesidir. Bu durum nazirelerin tespit ve değerlendirilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu nazirecilikte bir kural değildir. Bir bakıma nazire mecmualarının tertibini andıran divanda nazireler için “Nazire-i Ahmed Paşa”, Nazire-i Şeyhî”, “Nazire-i Kâtibî” gibi başlıklar kullanılmış, aynı zemin şaire aynı vezin, kafiye ve redifte arka arkaya devam eden nazireler için ise, “Nazire-i Diğer” veya “Diğer” başlıklarını kullanmıştır. Eğer bir nazire ile iki veya daha fazla şaire nazire söylemiş ise “Nazire-i Ahmed Paşa ve Necâtî” veya “Nazire-i Zâtî ve Gayr” başlıklarını kullanmıştır. Sürûrî’nin nazirelerine koyduğu başlıklar, eski şiir geleneği içerisinde nazire söylemenin ne kadar meşru bir yol olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç

Nazire söylemek bazı şairlerin şairliklerinin en büyük özelliğidir. Bunların şiir uğraşları daha çok nazireye dayanır. Divanından anlaşıldığı kadarıyla Sürûrî de nazire söylemeye düşkün bir şair olmasına rağmen hayatı hakkında bilgi veren kaynakların hiç birinde Sürûrî’nin nazire söyleme yönüne değinilmemiştir.

Bir nazire mecmuası özelliği gösteren Sürûrî Divanındaki 502 gazelden 266’sı naziredir. Sürûrî’nin nazire söylediği şairlerin sekizi doğu, 31’i Rumeli, 34’ü Anadolu sahasında yetişen şairlerdir. Sürûrî en fazla Ahmed Paşa ve Necâtî’ye nazire söylemiştir. Bunu Zâtî, Hayâlî, Nizâmî, Bahâri, Tacî-zâde Cafer Çelebi ve Nişânî takip etmektedir. Türk şairlerin yanı sıra İranlı şairlere de nazire söyleyen Sürûrî özellikle Molla Câmî, Katibî ve Kemâl-i Hucendî’ye nazire söylemiştir. Sürûrî divanındaki nazirelerin çokluğu edebi ortamın ve edebî takibin ne kadar canlı ve işlevsel olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Sürûrî’nin söylediği nazireler tanzir ettiği gazellerle vezin, kafiye, redif ve nazım şekli bakımında uyum içerisindedir. Sadece gazel nazım şekliyle yazılmış bir zemin şiiri mütekerriir murabba ile söylemiştir . Tanzir edilen gazellerin beyit sayısı ile Sürûrî’nin nazirelerinin beyit sayısı aynı değildir.

Sürûrî’nin nazirelerinden tanzir ettiği gazellerden tazmin yoluyla mısralar aldığı görülmüştür. Yine tanzir edilen gazellerin matla beyitleri ile Sürûrî’nin nazirelerinin matla beyitleri büyük ölçüde benzerlik içerindedir. Aynı zamanda zemin şiir ile nazireler arasında söyleyiş özellikleri, kalıp ifadeler, kelime kadrosundaki benzerlik, sıra dışı özellik ve konu bütünlüğü bakımından birliktelik olduğu tespit edilmiştir.

⁶² M. Fatih Köksal, a.g.t., s. 582

Sürûî'yi nazire söylemede farklı kılan özellikler ise; Bir zemin şiire birden fazla nazire söyleme ve bir nazire ile birden fazla şaire nazire söylemedir. Sürûî'nin nazireciliğinin diğer bir özelliği de tamamına yakını olmasa bile kime nazire söylediğini başlıklarda açıkça belirtmesidir. Bu durum nazirelerin tespit ve değerlendirmesi bakımından oldukça önemlidir.

KAYNAKLAR

- AKÜN, Ömer Faruk “Divan Edebiyatı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1994.
- AKÜN, Ömer Faruk, “Sürûî”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 12, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1957.
- Muhammedî, “Sürûî”, *Danışname-i Edeb-i Farisi: Edeb-i Farisi der-Anadolu ve Balkan*, Tahran 1383.
- Âşık Çelebi, *Meşâirü’ş-Şu’arâ or Tezkere of Âşık Çelebi*, (Haz. G.M. Meredith-Owens), London 1971.
- BİLGEGİL, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belagat)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Cilt: II, İstanbul 1338.
- ÇAVUŞOĞLU Mehmet, *Vasfı-Divan: Tenkildi Basım*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1980.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, TANYERİ, M. Ali, *Hayretî Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1981
- DEVELİOĞLU, Ferid, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1993.
- DİLÇİN, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1995.
- Emin, *Menakıb-ı Kethüdazade Mehmet Arif Efendi*, İstanbul 1305.
- EREN, Hasan vd., *Türkçe Sözlük*, Cilt: II, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1988.
- ERÜNSAL, İsmail E, *The Life and Works of Tâcîzâde Ca’fer Çelebi With A Critical, Edition of His Dîvân*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1983.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Cilt: II, İstanbul 1314.
- Faik Reşat, *Eslâf*, Cilt: II, İstanbul 1312.
- Hâfız Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü’l-Cevâmî*, Cilt: II, İstanbul 1281.
- Hafız Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmûa-i Tevârih*, (Haz. F. Ç. Derin, V. Çabuk) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1985.
- Hüseyin Remzi, *İlaveli Müntehab-ı Lügat-ı Osmaniye*, Cilt: II, İstanbul 1304.
- İPEKTEN, Haluk, *Karamanlı Nizami, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Atatürk Üniversitesi Yay., Ankara 1974.
- KARAÖRS, Mehmet Metin, *Ali Şir Nevayî, Nevâdirü’ş-Şebâb (Metin, Dil İncelemesi, Giriş)*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1985
- KILIÇ, Filiz, *Meşâ’irü’ş-Şu’arâ: İnceleme Tenkitli Metin*, Cilt: II, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1994.
- Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, (Haz. İbrahim Kutluk), Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1978.
- KÖKSAL, M. Fatih, “Nazire Kavramı ve Klasik Türk Şiirinde Nazire Yazıcılığı”, *Diriözler Armağanı*, (Haz. M. Fatih Köksal–Ahmet Naci Baykoca), Ankara 2003

- KÖKSAL, M. Fatih, *Edirneli Nazmi Mecma'ü'n-Nezâ'ir, İnceleme, Tenkitli Metin*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001
- KÖKSAL, M.Fatih, *Sana Benzer Güzel Olmaz Divan Şiirinde Nazire*, Akçağ Yay., Ankara 2006.
- Manuk Ali B. Bâlî, *Ikdü'l-Manzûm fî Efzâzî'l-r-Rûm*, Manisa İl Halk Ktb. 1347/1
- Mehmed Arif, *Mir'at-ı İstanbul*, Cilt: I, İstanbul 1314
- AYNÎ, Mehmet Ali, *Türk Ahlakçıları*, 2. Baskı, İstanbul 1993
- MENGİ, Mine, *Mesihî Divanı*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1995
- MORKOÇ, Yasemin (Ertek), *Eğridirli Hacı Kemalîn Câmî'ü'n-Nezâ'ir'i, Metin ve Mecmu'a Geleneği Üzerine Bir İnceleme*, (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2003.
- Muallim Naci, *Lugat-i Naci*, Asır Matbaası, İstanbul 1317.
- Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin, *Mecelletü'n-Nisâb Süleymaniye Ktb*, Halet Efendi 628
- Nev'izâde Atâyî, *Hadâikü'l-Hakâyık fî Tekmiletü's-Şakâyk*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yay., İstanbul 1989.
- ÖZÜN, Mustafa Nihat, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1954.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: II, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1993.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Cilt: II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989
- REDHAUSE, Sir Cames W., *Turkish and English Lexicon*, Constantinople: 1921
- Sâlih Çelebi, *Divân*, Nurûosmaniye Ktb. nr. 3846
- Sürûrî, *Bahrü'l-Maarif*, Süleymaniye Ktb. Hekimoğlu nr. 598
- Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ı Türkî*, Dersaadet 1317.
- Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973.
- TARLAN Ali Nihad, *Zâtî Divanı-Gazeller Kısmı- II*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1970.
- TARLAN, Ali Nihad, *Ahmed Paşa Divanı*, Akçağ Yay., Ankara 1992.
- TARLAN, Ali Nihad; *Necâtî Beg Divanı*, MEB Yay., İstanbul 1963.
- TIĞLI, Fatih; *Bursalı Rahmi Çelebi ve Divanı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.
- TUĞLACI, Pars, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, Cilt: V, Pars Yay., İstanbul 1972.
- ÜNVER, Niyazi, *Gelibolulu Sürûrî ve Divanı*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.
- YILDIRIM, Ali, *İshak Çelebi Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği, Divanının Edisyon Kritiği*, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1991.

ŞAİR PİRİ REİS'İN GELİBOLU'YA KATKILARI

Seher Keçe Türker

Özet: Türk denizcilik tarihinde ilklerin piri olan Muhyiddin Pîrî Bey, bilim adamı, gözlemci, coğrafyacı, felsefeci olduğu kadar eğitimcidir. Kitab-ı Bahriye'de yazdığı şiirleriyle denizci adaylarına, şiir yoluyla seslenmiş, astronomik seyrin önemini vurgulamıştır. Bilime ve eğitime verdiği önemi anlatırken kullandığı dille çok yönlü, usta bir edebiyatçı olduğunu göstermiştir. Çalışmamın amacı, “Pîrî Reis’in şair yönünün Gelibolu’ya katkısı ne olabilir?” sorusunun yanıtını aramak ve yazdığı şiirlerden, onun adına yazılmış şiirlerden oluşan “Şiirlerde Pîrî Reis” adıyla şiir kitabı oluşturarak bilgi şölenine katkıda bulunmaktır.

Anahtar kelimeler: Pîrî Reis, Şiir parkı, Gelibolu

THE CONTRUBITION OF PIRI REIS AS A POET TO GALLIPOLI

Abstract: In the history of Turkish Navies, Muhiyiddin Pîrî Bey who was the sage of the firsts, had been an instructor as well as a scientist, observer, geographer and philosopher. With his poems in Kitab-ı Bahriye he addressed the sailor men through the poetry and underlined the importance of astronomic navigation. As he was expressing the significance he paid to science and education, he also proved that he was a versatile master author. The goal of this work is looking for an answer to the question of “What can be the contribution of the poetic side of Pîrî Reis to Gallipoli?” and promoting the knowledge-spread by generating a poetry book called “Pîrî Reis in Poetries” which consists of the poetries written for his name.

Key Words: Pîrî Reis, Poetry Park, Gallipoli

Giriş

Bildirinin adına ‘Gelibolu’da Pîrî Reis’in Ayak İzleri’ ya da ‘Pîrî Reis’in Kanatları Altında Gelibolu’ diyebilirdim. Her şehrin bir hikâyesi vardır. Çanakkale ve Gelibolu’nun birçok hikâyesi vardır. Bildiğimiz gibi Çanakkale ve Gelibolu, Türklerin yeniden doğduğu yerdir. Bu coğrafyada dünyanın gidişatını değiştiren efsane savaşlar yapılmış, kahramanlıklar sergilenmiş; ayrıca dünya çapında sanatçılar, bilim adamları yetişmiştir. Bunlardan başka Çanakkale’nin, il olarak, bir toprak parçası olarak kişiliğinin olduğunu düşündüğümü söylemek isterim. Gelibolu ve Çanakkale, dünyada kişiliği olan az sayıdaki toprak parçalarının en önemlilerindedir.

Pîrî Reis’in ayak izleri sürülmek istenirse bu işe Gelibolu’dan başlanması doğru olur. Ailesi Karaman’dan yola çıkmış; İstanbul’dan şöyle bir geçmiş ve Gelibolu’ya yerleşmiş. Pîrî Reis Gelibolu’da dünyaya gelmiş. Sözün özü başarının ayak izleri buradan başlamış. Çoğu şehrin ünlüleri vardır ama “acaba kaçının Pîrî Reis gibi ünü asırlardır dünya çapında devam ediyor?” diye sormak lazım. Bu durumda Gelibolu, Pîrî Reis’in kanatlarının altına girmeyi ve onu bağrına almayı kabul etmiştir, diye düşünüyorum.

Şair Pîrî Reis'in Gelibolu'ya Katkıları

Bilim adamı, haritacı, denizci, felsefeci, eğitimci ve edebiyatçı olarak birçok yönü ile anlatılan Pîrî Reis'in şairliği üzerinde de konuşuluyor. Benim tezim, Pîrî Reis'in şairliğinin ete kemiğe bürünerek hayata geçirilmesidir. Şair Pîrî Reis'in ete kemiğe bürüneceği yerin kuşkusuz Gelibolu olduğunu tekrarlıyorum.

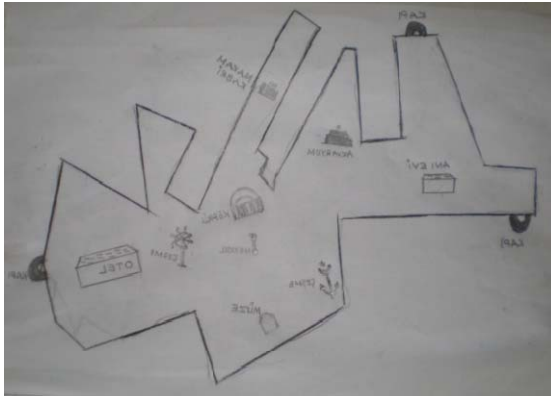
Gelibolu'nun, dünya adamı olan Pîrî Reis'le anılması, Pîrî Reis'in Gelibolu'ya damgasını vurması için bir dizi çalışma yapılması olasıdır. Bunların bir kısmının yapılıyor olduğunu düşünüyor ve konuyla ilgili düşüncelerimi şöyle sıralıyorum;

- a- Pîrî Reis Adlı Liman ve Gemi lokantası
- b- Pîrî Reis Gezi Gemisi
- c- Kaptan'ın Seyir Yol,
- ç- Pîrî Reis Müzesi
- d- Pîrî Reis Anı Evi
- e- Pîrî Reis Makam Kabri
- f- Pîrî Reis Şiir Parkı
- g- Pîrî Reis Akdeniz Akvaryumu
- ğ- Pîrî Reis Çeşmesi
- h- Pîrî Reis Köprüsü
- ı- Pîrî Reis Heykeli, Büstü
- i - Pîrî Reis Şiir Festivali
- j- Pîrî Reis Şiir Kitabı

Şimdi bu önerilerin nasıl gerçekleşeceğine bakalım; sözünü edeceğim faaliyetlerin, Pîrî Reis Şiir Festivali çatısı altında gerçekleşebilmesi mümkündür gözüyle bakmaktayım. Festivalin gerçekleşmesi için bir önce bir yere, mekâna ihtiyaç vardır;

- a- **Pîrî Reis Şiir Parkı:** Seyir yolundan yürüyerek Akdeniz şeklinde bir alana yayılmış olan Pîrî Reis Şiir Parkı'na gelinebilir. Burada Pîrî Reis Şiir Festivali'nin açılışı yapılabilir; daha sonra uygun zamanda bildiri sunumlarına geçilmesi mümkündür. Yeni parkın fidanları doğal olarak zaman içinde büyüyerek koru oluşturur. Şairlerin bu değişimi gözlemleyerek şiirleştirmeleri tarihe iz bırakmanın başka bir yolu olabilir. Parka Cebeli Tank, Süveyş Kanalı ve Çanakkale Boğazı Kapısı adlı üç giriş kapısı yapılabilir.
- b- **Pîrî Reis Adlı Liman ve Gemi lokantası:** Gelibolu'da bir limanın adı; "Pîrî Reis Limanı" olabilir. Bu limanda "Pîrî Reis'in Yeri" adlı ve sabit olarak duran bir gemi, balık lokantası olarak açılabilir.
- c- **Pîrî Reis Gezi Gemisi:** Pîrî Reis Gezi Gemisi, gezginleri ve şiir severleri, Çanakkale Boğazı'ndan Pîrî Reis'i açık denizlere uğurlama turuna çıkarabilir.
- d- **Kaptan'ın Seyir Yolu:** Pîrî Reis Limanı'ndan, rıhtımından, marinasından ya da karaya ayak bastığı noktadan başlayarak, Pîrî Reis Parkı'na kadar giden; ağaçlı, çiçekli, ışıklı ve ara ara mola yerleri olan, Pîrî Reis'i hatırlatan tablolar, heykellerle zenginleştirilmiş tarihi bir güzergâh oluşturmak ve şairleri bu yoldan yürüterek parka ulaştırmak mümkündür. Park, Pîrî Reis'in dolaştığı denizlerin, özellikle Akdeniz şeklinde düşünülebilir.
- ç- **Pîrî Reis Makam Kabri:** Büyük Reis'e uygun, sade bir Makam Kabir, Reis'e yakışır ve ziyaret yerlerinden biri haline gelebilir. Etrafında ağaçlı, oturulabilir ve çay içilebilir hale getirilmesi mümkündür.
- e- **Pîrî Reis Müzesi ve Anı Evi:** Parkın içinde ya da seyir yolunda ya da Gelibolu'nun uygun bir yerinde Pîrî Reis'in anısına müze ve anı evi düzenlenebilir. Burada çay, kahve içmek, sohbet etmek, mümkünse kahvaltı yapma imkânı oluşturulabilir.
- f- **Pîrî Reis Akvaryumu:** Parkın içine, uygun bir mekânda ya da açık havada gemi şeklinde devasa bir akvaryum kurulabilir, akvaryumda Akdeniz balıkları gösterilebilir.

- g- Pîrî Reis Çeşmesi:** Parkın bir yerinde diğerlerinden farklı bir çeşme örneğin; çıpa, dümen şeklinde oluşturulabilir.
- h- Pîrî Reis Köprüsü:** Parkın içinde yapay bir köprü olabilir. Mümkünse bir gölet üstünde olması ve insanların burada var güçleriyle haykıarak kendilerini ifade edebilecekleri ortamı hazırlamak olasıdır ve bu durum farklılık oluşturabilir.
- i- Pîrî Reis Şiir Festivali:** Sözü edilen hazırlıkların öncelikli amacı; uluslar arası şiir festivali yapmaktır. Gelibolu'nun en güzel mevsimine gelecek bir tarihte festival gerçekleştirilebilir. Festivalin, her yıl Pîrî Reis'in şiirlerinin okunmasıyla açılması manidar olur, düşüncesindeyim.
- j- Pîrî Reis Şiir Kitabı:** Bu gerçekleşen bilgi şöleninde duyuru yapılarak Pîrî Reis için yazılmış şiirler bir kitapta toplanabilir. Çalışmaya kendi çapımda başladım. Bu konuda şiir kitabı bir tane olmalıdır; her sene yapılması şiirleri yayılaştırır; ancak festivalde okunan şiirlerin kitaplaştırılması önemli kazanım olur.

Şekil 1. Pîrî Reis Şiir Parkı

Kitab-ı Bahriye'den Pîrî Reis Şiirleri

Denizci Adaylarına¹

Okumak kâmil adam işidir,
İnsanı şaşırtan kötü kişidir.
Yolunu arayan erdi kemale,
Yolunu bulmayan gitti² zevale.

Bilgisiz Denizcilere³

Denizler her zaman korkunç yerlerdir.
Bilgisiz olanın içini eritir.
Çünkü ehli olan bilir durumu,
Ehli anlar bunun işi eğri veya doğru
Ehli bilir hatayı ve sevabı.

¹ Bu dizelerinde denizci adaylarına seslenerek onları, okumaya teşvik ediyor.

² a. (zeva:li) esk. 1. Yok olma, yok edilme. 2. Suç, kabahat, sorumluluk. 3. Bozulma. 4. Öğle.

³ Bu dizelerinde, bilgisiz denizciler için denizin, tehlikeli olduğunu, ancak bilgili denizcilerin bilgisiyle bu korkuları, zurlukları yeneceğini anlatıyor.

İlim Yolu⁴

Cahil olan ne bilir bu ⁵fenni abı
 Eğer sezişin varsa ey yar.
 Bu, derya ilimdir gayetle ayar.
 Denizler bil dilsiz ilmidir şu ⁶dehre benzer.
 Onların tortusu bir zehre benzer.
 Şimdi, ehil ona derler ki daim
 Denizin ilmile olmalı ⁷kaim.
 Gerekleri, gerekmezden görmeli
 Sormadan kimseye yolun bilmeli
 Her kim ki bilgiyle amel ederse,
 Gemici o olur, yolun giderse.

Mealen; deniz, testere gibi dişlidir. Bu dişlerden çıkan tortu; zehirlidir. Bu konu hakkında bilgi sahibi olan, ilmin gösterdiği yoldan gidenler; gemici ve denizci olur, diyor.

Denizcilik İlmî⁸

Geldik şimdi bir söze yine
 Hali çoktur denizin döne döne
 Herkesi denizden anlar sanma sen
 Sakın hepsi anlar sanma işinden
 Ey hürmet sahibi deniz ehli ona derler ki
 O deniz ilmîni tam bilir belki
 O bütün mevsimlerin halini bilmelidir
 Ayn gökte yürüyüşünü öğrenmelidir.

Denizcinin Ahlakî⁹

Denizcilikte azimli ol ki
 Fetihleri Hak sana verir belki
 Her yolda bir mürşidi kâmil gerek
 Bir denizci ilim ile amil gerek.
 Öğrenmeli her işi noksansız
 Ki denizde kazasız yol bulasız.
 Bir işi tutunca koparıp başarmalı
 Kararından dönmeyip sonuna dek varmalı.

⁴ Pîri Reis, bu dizelerinde denizcilerin, ilim yolunda giderlerse ayakta kalabileceklerini söylüyor.

⁵ **fenni**; Fenle ilgili, bilimsel yöntemlere, tekniğe uygun biçimde yapılan denizcilik. Usulüne göre iş. Denizci olmak, fen bilgisini gerektirir.

Abı; Mavi,

fenni abı; Fen bilgisiyile dolu mavi su, deniz,

⁶ **Dehre**: Testere gibi dişli ve eğri budama aleti. Tahra.

⁷ **kaim**: Ayakta duran, ayağa kalkan. Duran, sürüp giden

⁸ Pîri Reis, bu dizelerinde, bazı öğütlerini tekrar ederken, astronomik seyir önemini vurguluyor. Ayn, yıldızların hareketinden, mevsimlerin nasıl olduğunu bilinmesinden söz ediyor. Bir denizcinin işinin ehli olması, işle ilgili bilgileri donanması gerektiğini öne çıkarıyor.

⁹ Denizciliğin ilerlemesi için denizcilerin birbirine yardım etmesi gerektiğini, kendisinin de bu yolla yetiştiğini anlatıyor. (Usta-çırak)

Pîrî Reis'in şiirlerinden sonra çekilir mi bilmiyorum ama konuyla ilgili şiirlerimi paylaşmak geldi.

Pîrî Reis Masalı

Bizim Kaptanımız,
Dünya adamı Pîrî Reisimiz,
Bu dünyadan ötekine geçerken
Dünyada dünya kadar
Üzerinde gidilecek iz bırakmış.
İzleri sürenler yeni izlerini bulmuş,
Bu dünya masalı burada bitmemiş.
Haritanın yarısını galiba biri yemiş.

Pîrî Reis Gelibolu'da

Her ilde adı bir levhada,
Pîrî Reis Gelibolu'da ayakta
Açmış kâğıdını çizmiş haritasını
Ulu çınar misali sarmış kollarını
Kadirşinas Gelibolu'ya.
Reis'in ruhu huzurda...
Seyir yolunda Pîrî Reis çeşmesi,
Kavak Çayı'nda büyük köprüsü,
Şiir parkında var çeşmesi, köprüsü,
Şairler geçiyor salınarak bu yollardan
Dünya izliyor Pîrî Reisi buradan,
Tarih kokan, güzel Gelibolu'dan

Karaman'dan Gelibolu'ya Dünyadan Pîrî Reis Geçti

Fatih Sultan Mehmet devrinde,
Karaman'dan yola düşen göç,
İstanbul'a konmuş,
Bir zaman sonra
Gelibolu'yu mesken tutmuş.
Ahmet Muhiddin Pîrî
Burada dünyaya gelmiş,

İstanbul'a göçmüşler,
Sonra Gelibolu'ya geçmişler,
Burada bir bebek dünyaya gelmiş,
Adına Ahmet Muhiddin Pîrî demişler,
Pîrî, amcası Kemal Reis'in korsanı,
Akdeniz sularının, çırağı olmuş,
Endülüs Müslümanlarının kurtarıcısı,
II. Beyazid'in Akdeniz korsan denizcisi,
Derken savaş kaptanı, İnebahtı, Moton,
Koron, Navarin, Midilli, Rodos,
Akdeniz'in Fatihi olmuş.

Seferlerinde gün gün seyir defteri tutmuş,
 Bahriye'nin taslağını hazırlamış,
 Gezmiş dünyayı, gelmiş
 Huzur içinde Gelibolu'ya yerleşmiş,
 Haritalarını çizmiş, kitaplarını yazmış,
 1513' de dünyayı bir kâğıda sığdırmış.
 Sonra Derya Beyi olarak,
 İskenderiye'yi ele geçirmiş,
 Nil nehri kıyılarını haritalamış.

Gelibolu'da Bahriye'yi
 Tamamlamış, Kanuni devrinde,
 Bir dünya haritasına can vermiş,
 Sancak Beyi olan Mısır Kaptanı Pîrî Reis,
 Hürmüz kalesinden Basra'ya dönmüş,
 Başarıdan başarıya koşmuş da hiç uğruna,
 Mısır'da tutuklanmış, fermanla idam edilmiş.

Hey gidi dünya adamı Koca Reis hey.
 Dünyayı bir kâğıt parçasına sığdırdın
 Parmaklarının arasına aldın da
 Abı suyun uzun kıyısında,
 Boyun kadar yer vermediler sana.
 Son durağın meçhul geçtin yalan dünyadan,

Gelibolu kucacağımı açmış, bekliyor bağrıma,
 Gelirsin diye makam kabri yapmış sana.
 Denizcilerin Pîrî, Pîrî Reis'in ayak sesleri
 Dünyanın her kenarından ses veriyor,
 Aksi sedalar Gelibolu'da bir bir can buluyor.

Sonuç

Sonuç olarak Gelibolu'nun Pîrî Reis'le anılması, Gelibolu'yla bütünleşmesi için gerekli görülen düzenlemelerin yapılmasının kazanç olacağını düşünmekteyim. İlçenin, uluslararası ziyaret edilir bir durumu mevcut olmakla beraber, Pîrî Reis'le anılmasının da manidar olacağına inanıyorum. Dünyada bu tür çalışmaların örnekleri vardır: Dostoyevski demek, Saint Petersburg demektir. Alman kültürü Goethe'nin şapkası altına sığınmıştır. İstanbul'da bile müze haline dönüştürülmüş evi vardır. Bremen Mızıkacıları Masalı ve yazarları Grimm Kardeşler (Jacob Grimm-Wilhelm Grimm) Bremen'i ihya etmiştir. Türkiye'nin tarihî kişileriyle bilinen illeri: Mevlana ve Konya, İbrahim Peygamber ve Urfâ, Nasrettin Hoca ve Akşehir olarak biliyorum. Birçok ilde, ilçede birçok ilim ve sanat adamı için yapılmış müze ve anı ev vardır ama şehirle bütünleşmek başka bir şey olsa gerek. Bu tür bir buluşma ve bütünleşme Gelibolu ile Pîrî Reis arasında olabilir. Bu durumun sadece Gelibolu'ya, Türkiye'ye değil dünyaya fayda sağlayacağı, aynı zamanda yakışacağını düşünmekteyim. Öneri dikkate alınırsa; “ŞİİRLERDE PÎRÎ REİS” kitabı için çalışmalara başlamanın zamanıdır.

KAYNAKÇA

İRDESEL, Mehmet, *Gelibolulu Pîri Reis'in Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1975.

Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lügat-İt- Türk*, (Çeviri: Atalay, Besim), 5. Baskı, TDK, Ankara 2006

Pîri Muhyiddin, *Kitab-ı Bahriye-Denizcilik Kitabı*, (Haz. Yavuz Senemoğlu), Tercüman Gazetesi Tesisleri, İstanbul.

ÖZÖN, Mustafa, Nihat, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, Genişletilmiş 4. Baskı, İstanbul 1965

Şemsettin Sami, *Temel Türkçe Sözlük Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kamus-ı Türkî*, Tercüman Gazetesi Tesisleri, İstanbul 1985.

Türkçe Sözlük, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

TİTİZ, Zafer, *Pîri Reis'in Türk ve Dünya Denizciliğine Katkıları ve Öğretileri*, Tercüman Gazetesi Tesisleri, İstanbul 1985.

www.shodb.gov.tr/pirireis/.../piri_reisin_turkvedunya_denizcileri.ht...

NAMIK KEMAL'İN HAYATINDA VE ESERLERİNDE GELİBOLU

Yrd. Doç. Dr. Tevfik SÜTÇÜ

Özet: XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunun aydın, düşünür, devlet adamı ve Tanzimat Edebiyatı olarak isimlendirilen dönemin öncü bir şairi olarak da bilinen Namık Kemal, 26 Eylül 1872 tarihinde Gelibolu'ya gelmiştir. 1888 yılında Sakız adasında vefat eden ve önce orada bulunan bir cami haziresine defnedilen Namık Kemal'in kabri, gazeteci arkadaşlarına bıraktığı vasiyetine dayanarak ölümünden üç gün sonra Gelibolu'nun Bolayır kasabasındaki Gazi Şehzade Süleyman Paşa Türbesi'nin yanına nakledilmiştir. Bu bildiriye, Namık Kemal'in hayatında Gelibolu'nun nasıl bir yer tuttuğunun izleri, Namık Kemal ile ilgili belgelerden, onun hayatını ele alan eserlerden takip edilerek incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı Tarihi, Tanzimat Edebiyatı, Namık Kemal, Gelibolu.

GALLIPOLI IN LIFE AND WORKS OF NAMIK KEMAL

Abstract: Namik Kemal who was known as an statesman of XIX.Century Ottoman community and pioneer poet of the period named as political reform literature, came to Gallipoli in 1872. Gallipoli where Namik Kemal had the first period of his statesmanship was also an important place for his life. The grave of Namik Kemal who passed away in 1888 in Chios was transferred next to Suleyman Pasa mausoleum in Bolayir town of Gallipoli three days later according to his will which he had left to his journalist friends. In this announcement, the tracks of the importance of Gallipoli in life of Namik Kemal, will be followed and examined through the documents related with him.

Key words: Turkish Literature History, Reform Period Literature, Namık Kemal, Gallipoli

Giriş

Gelibolu, dünya tarihinde çok eski dönemlerden beri farklı toplumların yerleşmek için mücadele ettiği ve farklı dönemlerde değişik medeniyetlere ev sahipliği yapmış bir coğrafya üzerinde kurulmuştur. Antik dönemlerdeki isimlendirmeye göre “iyi ve güzel şehir” anlamında kullanılan “Galli Polis” kelimesinin bugünkü kullanımıyla “Gelibolu”, dünya üzerinde coğrafi, jeopolitik ve jeo-stratejik yapısı sebebiyle, üzerinde tarihî olayların gerçekleşmesinde merkezî rol oynamış önemli bir yerleşim yeridir.

Gelibolu, tarihte Hitit İmparatorluğunun dağılmasından sonra önem kazanmış, önce Lidyalıların, sonra Persler, Spartalıları, Makedonlar, Bergamalılar, Romalıları, Bizanslıları ve en son da Türklerin hâkimiyetine girmiştir. Gazi Şehzade Süleyman Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri tarafından 1354'te fethedilen ve Rumeli'nin ilk “Paşa Sancağı” olan Gelibolu, benzersiz bir coğrafi özelliğe sahip olmasından dolayı tarihte bir denizcilik idare merkezi olarak da şöhret kazanmıştır. Dünyada benzeri bulunmayan özellikte bir yarımada konumunda bulunan bir toprak parçasında konumlanmış olan Gelibolu, Cumhuriyet döneminin başlarında vilayet merkezi olmuş, 1926 yılında ise ilçe merkezine dönüştürülmüş, bugün de ilçe merkezi olarak Marmara Denizi'nin Kuzey Batısında yer alan çok önemli bir geçiş noktası ve şirin bir yer olarak konumlanmıştır.

Coğrafi konumuna bağlı olarak önemli bir geçiş noktası olması sebebiyle pek çok tarihî olayın gerçekleşmesinde merkez durumunda bulunan Gelibolu, üzerinde bulundurduğu önemli devlet adamları ve yetiştirdiği aydınları yönüyle ele alınıp incelenmesi gereken bir yerleşim yeri olarak da dikkat çekmektedir.

XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunda önemli bir aydın, düşünür ve devlet adamı olan Namık Kemal, aynı zamanda Tanzimat Edebiyatı olarak isimlendirilen dönemin öncü bir şairi, gazetecisi, tiyatro ve roman yazarı olmasının yanında, 26 Eylül 1872 tarihinde Gelibolu Mutasarrıfı olarak da bu güzide yerde bulunmaya başlar.

Edebiyat mahfillerinde ilk olarak Encümen-i Şuara topluluğu arasında bulunarak, edebiyatçı kimliğini eski tarz şairlerin yanında ortaya koyan Namık Kemal, 1862 yılında Bâbiâli Tercüme Odası'na memur olarak atanmış ve bir taraftan da tahsilini ilerletmeye çalışmıştır.¹ Bu sıralarda Şinasi'nin çıkardığı Tasvir-i Efkâr gazetesine yazılar yazan ve Şinasi'nin Avrupa'ya gitmesi üzerine gazetenin idaresini üzerine alan Namık Kemal, dönemin ileri gelenleri ile görüşmeye başlamış, her zaman onlardan iltifat ve alaka gören bir edebî şahsiyet olmuştur.²

Namık Kemal, Tasvir-i Efkâr'da İstanbul yangınlarına dair neşrettiği makalelerinden dolayı, dönemin sadrazamı Âli Paşa tarafından "rütbe-i saniye ile taltif edilerek" 1867 yılında Erzurum vali yardımcılığına tayin edilir.³

1865 yılı Haziran ayının bir Cumartesi günü akşamında ilk defa olarak Yeniköy'de Ahmed Bey'in yalısında aynı hedefteki aydın gençler tarafından bir toplantı yapılmış, mutlakiyet idaresine karşı önce "İttifak-ı Hamiyet" ismini alan ve sonraları "Yeni Osmanlılar" ismini alacak olan gizli bir cemiyet kurulmuştur. Daha sonra Namık Kemal'in de bu cemiyetin üyeleri arasına girdiği görülecektir.⁴

1867 yılında Erzurum vali yardımcılığına tayin edilen Namık Kemal'in, esasında bu göreve gönderilmek istenmesinin esas sebebi, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti"nin ortaya koyduğu tehlikenin hükümet tarafından farkedilmesi ve bu cemiyet mensuplarının İstanbul'dan uzaklaştırılma düşüncesidir.⁵ Namık Kemal, Erzurum vali yardımcılığı görevine gitmemiş ve arkadaşı Ziya Paşa ile birlikte Mayıs 1867'de Paris'e kaçmıştır.⁶ Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın Paris'e gidişlerinin asıl sebebi, o dönemde "Yeni Osmanlılar Cemiyeti"ne mensup olan aydın gençlere etkisi ve maddî katkısı olan Mustafa Fazıl Paşa'nın çağrısıdır. Mustafa Fazıl Paşa, esasında Namık Kemal ve Ziya Paşa'yı Avrupalıların "Genç Türkler" dedikleri "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" adına Fransa'da neşriyat yapmaya davet eder.⁷

Fransa Hükümeti, bu siyasî Türk mültecilerine 1 ay 11 gün sonra Fransa'dan uzaklaşma tebliğinde bulunur. Bunun üzerine Namık Kemal ve Ziya Paşa, Londra'ya geçerler. Önceleri Londra'da Ali Suavi ile birlikte "Muhbir" isminde bir gazete çıkarırlar. Bir müddet sonra ise Ali Suavi ile anlaşamazlar ve Namık Kemal, Ziya Paşa ile birlikte, 1868 yılında "Hürriyet" gazetesini çıkarmaya başlar. Avrupa'da iken, oradaki sosyal hayatı, Avrupa devletlerinin idarî şeklini, hukukî ve siyasî kurumlarını, iktisadî durumlarını gözleyen ve hukukî konularla ilgilenen Namık Kemal, hukukçu Emile Accolas ve Fanton'dan hukuk dersleri almış; Alexander Dumas'pe ve tarihçi Leon Cahun ile tanışmıştır.⁸ Hürriyet gazetesinde 64 sayı boyunca çok önemli yazılar yazan Namık Kemal, arkadaşlarının hükümete karşı yönelttikleri aşırı hücumlardan rahatsız olunca, 1869 yılında Hürriyet gazetesinden ayrılır. Namık Kemal, Fransız ve Almanlar arasında Alsas-Loren Savaşı'nın başladığı bu günlerde Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa'nın da çağrısı üzerine, 24 Teşrinisani 1870 Perşembe günü İstanbul'a döner.⁹

Namık Kemal, Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Avrupa'dan dönen Nuri, Reşat ve Ebuzziya Tevfik Beylerle birlikte "İbret" gazetesini çıkarmaya başlar. İbret gazetesi, ilk sayısını 13 Haziran

¹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Bütün Eserleri Son Asır Türk Şairleri*, Cilt: II, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988, s. 821.

² İnal, a.g.e., s. 821.

³ İnal, a.g.e., s. 822.

⁴ Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1973, s. 82.

⁵ İnal, a.g.e., s. 822.

⁶ Ebuzziya Tevfik, a.g.e., s. 71-73.

⁷ Ebuzziya Tevfik, a.g.e., s. 64-65.

⁸ Yusuf Mardin, *Namık Kemal'in Londra Yılları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974, s. 9-22.

⁹ Kuntay, Mithat Cemal, *Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, Milli Eğitim Basımevi, Cilt: II, Kısım I, İstanbul 1949, s. 95.

1872'de çıkarmıştır. Namık Kemal bu gazetede, hayatının en güzel ve en kuvvetli yazılarını yazmıştır.¹⁰ Avrupa'dan dönen arkadaşları ile beraber yazdıkları makaleler, herkesin dikkatini çekmiş, Mahmud Nedim Paşa o yazılardan ürkmüş; onun "Garaz marazdır" isimli yazısı gazetenin kapatılmasına bahane olarak gösterilmiş, İbret gazetesi 19. sayısında kapatılarak 10 Temmuz 1872 tarihi itibarıyla Namık Kemal'in, Gelibolu'ya sürgün mutasarrıfı olarak atanmasına sebep olmuştur.¹¹

Namık Kemal'in Hayatında ve Eserlerinde Gelibolu

Namık Kemal, Gelibolu'ya yakın olan Tekirdağ'da 21 Aralık 1840 tarihinde dünyaya gelmiş ve Gelibolu mutasarrıflığı görevinden önce, bazı Avrupa ülkelerinin önemli başkentlerinde bulunarak kendini yetiştirmiş ve gazetecilik yapmıştır. Hayatının Gelibolu mutasarrıflığından sonraki dönemlerinde de Osmanlı coğrafyasının muhtelif yerlerinde devlet adamı olarak görev almış olan Namık Kemal, ilk ciddi *memuriyetini 10 Temmuz 1872 tarihinde Gelibolu sürgün-mutasarrıfı olarak atanması ile almıştır. Ancak o, atanmasının ardından İstanbul'daki gazetecilik faaliyet alanından uzaklaşmak istememiştir. Görev yeri olan Gelibolu'ya hemen gitmek istemez ve çeşitli bahanelerle bu gitme işini sürekli erteler. Yeni görev yerine hemen gitmesi için baskı gördüğü de olmuştur.*¹² Döneminin Zaptıye Nazırı Ayanak Mustafa Paşa, Gelibolu'ya sürgün mutasarrıfı olarak atanan Namık Kemal ile "Mahkeme-i Kebire-i Merkezîye"ye sürgün başkâtip olarak atanan Ebüzziya Tevfik'i, memuriyetlerine bir an evvel gitsinler diye sürekli sıkıştırılmaktadır.¹³

Kemal'in Gelibolu mutasarrıflığına atanmasına sebep olan Mahmud Nedim Paşa'nın Bebek'teki yalısında, diğer sürgün arkadaşları ile beraber Namık Kemal'le görüşmeleri esnasında Kemal'e söylediği şu sözler, onun niçin Gelibolu'ya mutasarrıfı olarak atandığını ortaya koymaktadır:

*"—Kemal Bey, der, biliyor musunuz, sizi niçin Gelibolu'ya mutasarrıfı yaptım? Gelibolu Osmanlıların Rumeli fethine başlangıç olmuştur, aynı Gelibolu sizin de memuriyet feyzinize mebbe' olacak da onun için!"*¹⁴

*Mahmud Nedim Paşa'nın bu sözleri Namık Kemal'i çok etkilemiştir. Paşa, Rumeli fatihliğiyle Gelibolu mutasarrıflığını benzer biçimde ortaya koyarken, Kemal'in arkadaşları Kayazade Reşat ile Ebüzziya Tevfik birbirlerine bakmışlar ve Namık Kemal'in Gelibolu'ya gitmeye çoktan hazır bulunduğu gözleri ile karar vermişlerdir.*¹⁵

*Ancak tam bu günlerde Sadrazam değişikliği olması, Namık Kemal'i Gelibolu'ya hemen gitmemesi konusunda serbest bırakmıştır. Gelibolu sürgün mutasarrıflığına gitmesi beklenen Kemal, 26 Eylül 1872 tarihine kadar İstanbul'da bulunur. Sabahları Beylerbeyi Küplüce'deki evinden Şemsi Paşa'daki yalısında ikamet eden Şehzade Murat ile görüşmek üzere çıkmaktadır.*¹⁶ Namık Kemal'in Gelibolu'ya gitmeden önceki günlerde, İstanbul'da bir diğer meşguliyeti de Diyojen gazetesi olmuştur.¹⁷

İbret gazetesinin Temmuz 1872'de kapatılma cezasından sonra, Namık Kemal'in 26 Eylül 1872 tarihinde 33 yaşında iken sürgün bir mutasarrıfı olarak Gelibolu'ya gittiği günlerde, İstanbul'da sadrazamlık makamında bulunan Mithat Paşa'dır. Eski sadrazam Mahmud Nedim Paşa'dan sonra, yeni sadrazam Mithat Paşa da Namık Kemal'in Gelibolu'ya bir an evvel gitmesini istemiştir. Bu dönemde Gelibolu mutasarrıflığına atanan Namık Kemal'den daha önceden istenmiş olan ve Kemal'in kendisini bu görevden azledip gitmemesi için bir bahane

¹⁰ Kuntay, a.g.e., s. 105-107.

¹¹ Kuntay, a.g.e., s. 110-116.

¹² Mustafa Nihat Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1938, s. 114.

¹³ Kuntay, a.g.e., s. 121-122.

¹⁴ Kuntay, a.g.e., s. 117.

¹⁵ Kuntay, a.g.e., s. 117.

¹⁶ Kuntay, a.g.e., s. 120.

¹⁷ Özön, a.g.e., s. 114.

olarak öne sürdüğü kefaleti bekleyen Maliye Nezaretine, bu beklenmekte olan kefaleti de Mithat Paşa, bizzat kendisi verir.¹⁸

Namık Kemal, kendisiyle beraber İzmir'e sürgün memur olarak tayin edilen, fakat gitmek istemeyen Ebüzziya Tevfik'le beraber, 26 Eylül 1872 tarihinde Perşembe günü, artık İstanbul'dan Gelibolu'ya kalkan Avusturya vapurundadır. Yanında bulunan gözleri kavgacı, burnu inatçı, yüzü asil olan arkadaşı Ebüzziya Tevfik'tir. Yola çıktıkları Avusturya vapuru, ertesi sabah Gelibolu önünde demirlemiş ve karaya çıkan Namık Kemal ile arkadaşı Ebüzziya Tevfik'in ilk işleri, "Muhammediye" yazarı olarak şöhret kazanmış olan Yazıcıoğlu Mehmet Efendi'nin Gelibolu'daki türbesini ziyaret etmek olmuştur.¹⁹ O dönemin ve muhitinin âdeti olduğu üzere, Gelibolu mutasarrıfları işe başlamadan önce, bu türbenin yanındaki hamamda yıkanırılar, sonra da türbeyi ziyaret ederlerdi. Namık Kemal, o dönem Gelibolu'nun Mevlevî Tekkesi Şeyhi olan Hüsameddin Efendi'nin yönlendirmesiyle türbeye girmiş ve Yazıcızade Mehmet Efendi'nin kendi el yazısı ile yazılmış olan "Muhammediye"sinden bir bölümü Ebüzziya Tevfik ile beraber biraz okumuştur.²⁰

Gelibolu'da yapmış oldukları bu türbe ziyaretinin ardından mutasarrıf için hazırlanmış olan Mevlevî Tekkesi Şeyhi Hüsameddin Efendi'nin, Gelibolu önlerindeki denize bakan 40 odalı, 3 bölümlü büyük konağına geçilmiştir. 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı esnasında yanmış olan bu konak, Namık Kemal'in güneşin doğuşu ve batışını sık sık seyrederek unutamadığı ve mektuplarında zaman zaman "güneşin batış ve doğuşu esnasında oluşan güzel manzarası" yönüyle zikrettiği meşhur konaktır.²¹

Namık Kemal'in hayatı üzerine belgelere dayanılarak kapsamlı bir kitap olarak kaleme alınan ve kendisinden geniş ölçüde bizim de bu araştırmamızda faydalandığımız eserinde belirttiğine göre Mithat Cemal Kuntay, 1942 yılında dönemin Çanakkale Valisi Fehmi Vural'a mektupla konak hakkında bilgi sormuştur. Mithat Cemal Kuntay'ın aktardığına göre, bahsi geçen konak hakkında valinin talimatıyla Gelibolu kaymakamı da araştırma yapar. 20 Şubat 1942 yılında Çanakkale Valisi Fehmi Vural tarafından Mithat Cemal Kuntay'a gönderilen mektupta, konağın o tarihin Halkevi binası olarak kullanılan binanın deniz tarafındaki cephesine tesadüf ettiği, Halkevi binasına 50 metre mesafede olduğu, Şeyh Hüsameddin Efendi'ye ait bir sakf altında üç kısım ve kırk odadan meydana geldiği, bir büyük harpte çıkan bir yangın sonucunda yanarak yerinin o gün itibarıyla boş arsa olarak kaldığı belirtilmiştir.²²

Namık Kemal'in "Devr-i İstîlâ" isimli eserinin ilhamlarına sebep olarak zikredilen bu konak, aynı zamanda onun çok meşhur olan "Gelibolu" mektubunu da yazdığı yer olarak bilinmektedir. Kemal, Gelibolu'da iken İstanbul'da çıkmakta olan İbret gazetesine daha sonraları önemle üzerinde durulacak, yayımlandıklarında da ciddi ölçüde ses getirecek yazılar da bu konakta yazılmaktaydı.²³ *Füilen mutasarrıflığı Eylül sonlarından Kanunuevvel sonlarına kadar 3 aydan fazla tutan Namık Kemal'in İstanbul'dan ayrılırken İbret gazetesinin tekrar yayınlanma iznini aldığı, Gelibolu'ya Eylül sonlarında ulaşmasından 4 gün sonra da İbret gazetesinin cezası affolunarak, 30 Eylül 1872 Pazartesi günü tarihi itibarıyla 20. sayısından devam etmek üzere tekrar yayınlanmasına devam ettirdiği görülecektir.*²⁴ *Bu sayının yayımı ile birlikte, İbret'te ilk olarak Namık Kemal'in, Gelibolu'dan yollanmış olan "İfade-i Meram-İbret'in Tekrar Neşri" başlığı ile imzasız uzun bir yazı yazdığını görürüz. Kemal, yazıda İbret'in kapatılma cezasına haksız yere uğradığını uzun uzun açıklarken "Matbuat Nizamnamesi" ile "Hukuk" kavramlarının bu yazının merkezini tuttuğu görülmektedir.*²⁵ *Yazısında Namık Kemal, İbret'in 19 sayı boyunca yayınlanmış yazılardaki "mana ve medlüllerden" bahsetmiş ve "menafi-i*

¹⁸ Kuntay, a.g.e., s. 126.

¹⁹ Kuntay, a.g.e., s. 126-127.

²⁰ Kuntay, a.g.e., s. 127.

²¹ Kuntay, a.g.e., s. 128.

²² Kuntay, a.g.e., s. 128.

²³ Kuntay, a.g.e., s. 128.

²⁴ Ömer Faruk Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1972, s. 368.

²⁵ Nergiz Aydoğdu Yılmaz, İsmail Kara, *Namık Kemal Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri Bütün Makaleleri* 1, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 18.

*hükümet ve adâb-ı umumiyye mugayir hareket” noktalarını da izah etmek suretiyle İbret’teki neşriyatı incelemiştir.*²⁶

*Gelibolu’dan İbret gazetesine muntazam olarak yazılar yazan ve gönderen, bu yazıların yanı sıra bir yandan da Diyojen gazetesine imzasız yazılar yollayan Namık Kemal, 9 Teşrinisani 1872 tarihinde Ebüzziya Tevfik’in tek başına çıkarmaya başladığı Hadika gazetesine de “N.K.” imzasıyla yazılar göndermekteydi.*²⁷

*Gelibolu’daki görevine ilk geldiğinde, Kemal’in bir hafta kadar misafiri olan Ebüzziya Tevfik, bir süredir artık İstanbul’dadır.*²⁸ *Namık Kemal, o günlerde tekrar yayınlanmaya başlayan İbret gazetesindeki yazılarını 20. sayıda imzasız, 24. sayıdan itibaren ise “B(aş). M(uharrir).” karşılığı olarak açıklanabilecek olan “B.M.” rumuzunu kullanarak yayımlar. İbret’in 24. sayısından 95. sayısına kadar “B(aş). M(uharrir).”, 97. sayısından kapanışına kadar da, bazen imzasız yazıları bulunmakla beraber, “Kemal” imzasıyla da yazılar yazmıştır.*²⁹

*İbret gazetesinin neşriyatı, Namık Kemal daha Gelibolu’da iken tekrar dikkat çekmeye başlamış, 23 Ekim 1872 tarihinde gazetenin o günlerdeki mesul müdürü Matbuat Müdürlüğü tarafından davet edilmiş, fakat onun yerine gazetenin o günlerin idare müdürü olan Mahir Bey gitmiştir. Yarım saat kadar süren sorgulamada sorulan sorular, İbret gazetesi yönetimi için bir çeşit uyarı mahiyetinde olmuştur.*³⁰

Mutasarrıflık devresi uzun sürmeyen Namık Kemal’in devlet adamlığı/bürokratlığının ilk dönemlerinden birini yaşadığı Gelibolu, onun edebi hayatında önemli bir yerleşim bölgesi olarak dikkat çekecektir. Kemal Gelibolu mutasarrıfı olmasının yanında, İbret gazetesindeki bazı yazılarında “devlet” ve “millet” kavramlarını açıklamakta,³¹ bazı yazılarında Avrupa devletlerinin “Şark Meselesi”ne bakışını irdelemekte,³² bazısında Gelibolu şehir merkezindeki evlerin bahçelerinde tütün yetiştirme meselesini ele almakta,³³ bazen idarece ihtiyaç duyulan tadilata işaret etmekte,³⁴ bazısında ise memurların eğitimi, askerlik, Hıristiyan tebaanın durumunu tartışmaktadır.³⁵ Rütbelere ve unvanlar, kamuoyu, Avrupa’nın Prusya politikası, terakki, Tanzimat, Osmanlı’nın şehir ve şehircilik teşkilatı, yönetimdeki yapılan ıslahatlar,³⁶ Kemal’in Gelibolu’da bulunduğu esnada İbret gazetesinde ele aldığı başlıca konular olmuştur. Bu konuların yanında Namık Kemal Gelibolu’da, her zaman aktüel olan ve zaman zaman bugün bile gündeme getirilen hukuk, adalet, mahkemeler, sanat, ticaret, aile, ziraat, medeniyet konularını ele alır. Kemal’in o günün Osmanlı toplumunda aktüel olan “Sırbistan Ayaklanması” ve “Acaba İstanbul’dan Niçin Vergi ve Asker Alınmaz” başlıklı yazılarında da ele aldığı bu konular hakkındaki düşüncelerini ortaya koyduğu görülecektir.³⁷

Namık Kemal, Gelibolu’dan Hadika gazetesine de makaleler göndermiştir. Bunlar genellikle “hürriyet” kavramı üzerine olan fikirlerini açıklama ve yayma amacıyla yazılmış, genellikle devlet idaresini eleştiren “Hürriyet-i Efkâr” makalesi ile “Biz İstemesek Zelil Olmazdık” ve “Meslek Fikri” gibi makaleleridir.³⁸

Kemal’in Gelibolu’da iken kaleme aldığı doğrudan doğruya Gelibolu ile ilgili olmasıyla dikkat çeken en önemli yazılarından biri de, Rumeli demiryolu meselesi üzerine yazılmış olan makalesidir.

²⁶ Özön, a.g.e., s. 115.

²⁷ Özön, a.g.e., s. 115.

²⁸ Kuntay, a.g.e., s. 129.

²⁹ Aydoğdu, Kara, a.g.e., s. 18.

³⁰ Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal’in Hususi Mektupları-İstanbul, Avrupa ve Magosa Mektupları-I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1967, s. 223.

³¹ Aydoğdu, Kara, a.g.e., s. 146-149.

³² Aydoğdu, Kara, a.g.e., s. 141-145, 150-156, 162-165.

³³ Aydoğdu, Kara, a.g.e., s. 157-161.

³⁴ Aydoğdu, Kara, a.g.e., s. 173-177.

³⁵ Aydoğdu, Kara, a.g.e., s. 178-189.

³⁶ Aydoğdu, Kara, a.g.e., s. 195-239.

³⁷ Aydoğdu, Kara, a.g.e., s. 255-256, 295-298.

³⁸ Tansel, a.g.e., s. 223.

Namık Kemal'in "Rumeli Demiryolunun Akdeniz'le Olan Münasebatına Dair Bazı Mütalaât"³⁹ isimli yazısında Gelibolu'nun deniz kenarında bulunması dolayısıyla, mevcut olan limanın demiryolu ile buluşmasının gereği ve faydaları tafsilatlı bir biçimde anlatılmaktadır.

Gelibolu mutasarrıfı Kemal, bir yandan hükümet dairesinde bir bürokrat olarak, Gelibolu'nun topu topu iki Müslüman mektebi olmasına üzülmekte, yetimlerin yurtlarındaki durumlarını araştırmakta, belediyenin hesap defterlerini denetleyerek su paralarının hesaplarını incelemekte; diğer yandan da Şeyh Hüsameddin Efendi'nin yalısında İbret ve Hadika gazetelerine yazılar hazırlayıp göndermektedir.⁴⁰ Diyojen gazetesinin 141. sayısına kadar İstanbul'da bulunmuş olan Kemal, bu sayıdan sonra Gelibolu'dadır. Namık Kemal, 142. sayıdan sonraki manzum ve mensur hicivlerini bu gazeteye Gelibolu'dan yazıp göndermiştir.⁴¹

Kemal'in Gelibolu'daki kısa görev süresinin, onun gazeteciliğinde çok bereketli bir ilham yeri olduğu görülecektir. Onun gazeteciliğindeki verimli olma özelliğini, onun mutasarrıf olması da, sürgün olması da yok edememiştir. Namık Kemal, bu dönemde yazdığı yazılarıyla çok sevilen bir yazardır. Özellikle Diyojen'deki hiciv yazılarında bir güzellik bulunmaması, onun sevilerek okunmasını engellememiştir.⁴²

Hayatı boyunca ailesine, arkadaş ve dostlarına yazdığı mektuplarında Gelibolu'yu ve orada tanıdığı kimseleri yeri geldikçe zikretmekten kendini alamayacak olan Namık Kemal'in Gelibolu mutasarrıflığı, 2 Ocak 1873(10 Şevval 1289 H.)'te azledilmesiyle sona erecek ve İstanbul'a dönen Kemal, İbret'teki neşriyat hayatına devam edecektir.⁴³

Kemal, bütün bu yazı faaliyetleri yanında Gelibolu'daki idarî işleri ile de meşgul olmuş, bu idarî işlerin gereğinin yerine getirilmesi esnasındaki tavır ve uygulamaları bahane gösterilerek görevinden azledilmiştir. Gelibolu'da sürgün mutasarrıf olarak görev yapması istenen Namık Kemal'in bu görevinden azledilmesi, Mütercim Mehmet Rüştü Paşa'nın sadrazam olmasından sonraki günlere rastlar. Kaynaklar Namık Kemal'in Gelibolu mutasarrıflığından azledilmesi ile ilgili bir kaç sebep göstermektedirler.

Namık Kemal'in azline sebep olarak gösterilen olaylardan biri, Kayserili Ahmet Paşa ile ilgilidir. Kayserili Ahmet Paşa, Kırım Harbinde Sivastopol fethinin şerefini paylaşmış ve askerlikten ayrılarak, Cezayir-i Bahrişefit Valisi olarak görev almıştır. Kayserili Ahmet Paşa, o zaman Cezayir-i Bahrişefit vilayet merkezi olan Çanakkale'de bulunmaktadır.⁴⁴

Ahmet Paşa'nın Çanakkale'de bulunduğu esnada, Gelibolu Mutasarrıfı olarak atanmış olan Namık Kemal'in Gelibolu'daki görevine yeni başladığı günlerde kuduz bir köpek hadisesi yaşanmıştır. Namık Kemal'in Gelibolu'ya gelişinden birkaç gün sonra, kuduz bir köpek önce bir kadını, bir süre sonra da bir çocuğu ısırmıştır. Olayın ardından Kadın da çocuk da kudurmuşlardır. Halk köpeği öldürmüş, fakat kuduz hastalığı diğer köpeklerle de bulaşmıştır. Kemal de, kuduzun yayılmasına tedbir olmak üzere, köpeklerin erkeği ile dişisini ayırtmış, erkek köpekleri Gelibolu'nun Galata burnuna göndermiş, dişi köpekleri de Lapseki'ye yollamıştır. Çanakkale'de ikamet eden Vali Kayserili Ahmet Paşa ise olayı öğrenmiş, Namık Kemal'in köpekleri Çanakkale'ye bağlı Lapseki'ye yollamasını kendisine hakaret olarak algılamış veya öyle düşünmüştür. Diğer taraftan halk köpeklerle acıyarak söylenmektedir. Ahmet Paşa, sokaktaki halkın dedikodusu ile kendi kinini birleştirmiş, halkın serzenişini dönemin sadrazamı Mütercim Rüştü Paşa'ya bildirmiştir. Ancak Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa bu duruma aldırılmaz. Bu aldırılmazlık üzerine Kayserili Ahmet Paşa, Padişah Sultan Aziz'in annesi Pertevniyal'e bir şikâyet mektubu

³⁹ Aydoğdu, Kara, a.g.e., s. 240-246.

⁴⁰ Kuntay, a.g.e., s. 128.

⁴¹ Kuntay, a.g.e., s. 132.

⁴² Kuntay, a.g.e., s. 132.

⁴³ Tansel, a.g.e., s. 224.

⁴⁴ Kuntay, a.g.e., s. 136-137.

yazdırarak yollar. Bunun üzerine Namık Kemal, Gelibolu mutasarrıflığından azledilir. Böylece Namık Kemal'in Gelibolu mutasarrıflığından azledilmesinin bir sebebi de, bu Lapseki'ye gönderilen 230 köpek olmuştur.⁴⁵

Namık Kemal'in Gelibolu mutasarrıflığından azledilmesinin bir başka sebebi de İstanbul'un yayın hayatında bulunan yabancı gazeteler olmuştur. İstanbul'da yayınlanan Levant Herald gazetesinin sahibine ve o günlerde yayınlanmış bu gazetede bir yazıya göre, "Gelibolu'daki Yahudi ölüleri, Namık Kemal'in idareciliğindeki beceriksizlik yüzünden mezarda bile rahat değillerdir."⁴⁶

Namık Kemal'in Gelibolu'da görevli olarak bulunduğu günlerde, İbret gazetesine imzasız olarak gönderdiği bir mektup, Yahudi mezarları ile ilgili olayı onun tarafından ortaya koymaktadır:

Kemal'in anlatımıyla, dağ eteğinde bulunan Yahudi mezarlığındaki iki kabir açılarak iki naaşın mezardan çıkarılmasının şikâyet konusu edilmesi üzerine hem hükümet hem de Namık Kemal tarafından heyet teşkil edilerek tahkikat yapılmıştır. Mezarların vahşi hayvan ayaklarıyla açıldığı, özel görevlendirilmiş memurlar tarafından tespit edilmesine rağmen, Hahambaşı ikna olmamıştır. Bir yandan hükümetin, diğer yandan Namık Kemal'in meseleyi tekrar tekrar soruşturması da, olayın net olarak aydınlanması için yeterli bulunmamış, mesele Yahudilere bir baskı olarak telakki edilmiştir. Yahudi ahali arasında yayılmış olan ikna olmamanın oluşturduğu hoşnutsuzluk, vaziyetlerindeki şüphe hissi, yukarıdaki köpek meselesi ile birleşmiş ve Sultan Aziz tarafından Namık Kemal'in Gelibolu mutasarrıflığından azledilmesine sebep olmuştur.⁴⁷

İstanbul'da yayınlanan Levant Herald gazetesinin taşradaki muhabir veya muhabirleri Gelibolu'dan gazetenin İstanbul'daki merkezine yukarıdaki hadisenin dışındaki konularda da sürekli haberler, notlar göndermektedirler. Levant Herald'ın İstanbul'daki merkezine gönderilen bir notta da Namık Kemal'in, Gelibolu'daki idareciliği ile ilgili uygulamalarından haber vermiştir. Bu notta yer alan ifadeler şu biçimdedir:

*"Gelibolu mutasarrıfı beyefendi mahalli memuriyetine vusulünden birkaç gün sonra memleket muteberanın celp ile mekteplerin tanzim ve islahı tedabirini ittihaz mübaderet etmiş olduğu mahalli havadisindendir."*⁴⁸

Kemal'in Gelibolu'da eğitim alanındaki tedbir, tadilat ve uygulamalarını haber yapan yabancı basının bu tarzdaki yayınları üzerine İbret gazetesi de haberler yapmaktadır. İbret'te yer alan bu haberlerde, okullardaki eksik ve aksaklıkların hemen düzeltilmesinin mümkün olmayacağından, düzeltilmesi ve yenilenmesi zaman olacak bu kurumların yönetici ve memurlarının öneminden bahsedilmektedir.⁴⁹

Namık Kemal tarafından Gelibolu'da, sadece eğitim kurumlarındaki eksikliklerin giderilmesi, tedbir, tadilat uygulama istekleri ortaya konmamıştır. Namık Kemal'in ziraat, eytam(yetimler) yurdu ve belediye defterlerini getirterek hesaplarını denetlediğini, Gelibolu'dan Courier d'Orient gazetesine gönderilmiş bir mektupta yer alan nottan öğrenmekteyiz. Bu denetlemelerde, o dönem için hesap vermeye borçlu bulunanların çok azının Namık Kemal'i memnun ettiğini de öğreniriz. Buradan çıkarılacak sonuca göre, Namık Kemal'in Gelibolu mutasarrıflığından uzaklaştırılmasının sebebi, "köpek meselesi" olmamıştır. Yukarıda sayılan birkaç sebep, Namık Kemal'in Gelibolu mutasarrıflığından azledilmesinde rol oynamıştır.⁵⁰

22 Teşrinisani 1872 tarihinde İbret gazetesinde, La Turguie gazetesinden tercüme edilerek yayınlanmış olan bir yazıdan da anlıyoruz ki, Namık Kemal Gelibolu şehir merkezindeki evlerin bahçelerine tütün ekilmesini yasaklamaya da teşebbüs etmiştir. Kemal bu husustaki teşebbüsü için, o dönemin Gelibolu karantina hekiminden

⁴⁵ Kuntay, a.g.e., s. 136-139.

⁴⁶ Kuntay, a.g.e., s. 138.

⁴⁷ Kuntay, a.g.e., s. 139.

⁴⁸ Özön, a.g.e., s. 115.

⁴⁹ Özön, a.g.e., s. 116.

⁵⁰ Özön, a.g.e., s. 116-117.

rapor almış, fakat bu rapor Edirne Vilayet hekimi tarafından nakzedilmiştir. Namık Kemal'in doğruluğuna karar verdiği bu husustan dolayı bu mevkide fazla kalamayacağı da tahmin edilmelidir.⁵¹

Namık Kemal, Gelibolu'da Mithat Paşa'nın sadrazamlık makamından ayrılmasından sonra bir müddet daha bulunmuştur. Resmi işlerini devir muameleleri, nakil işleri ve o kış mevsiminde İstanbul'da olan şiddetli fırtına onun, İstanbul'a dönmesini bir süre geciktirmiştir.⁵²

Kemal'in çok uzun sürmeyen Gelibolu hayatı yukarıda izah edilen olaylara rağmen, bütün hayatı boyunca kaleme aldığı bazı yazılarında yer bulmuştur. O, bazı eserlerinde Gelibolu'da bulunduğu günlerden hafızasında kalan manzaraları ilham kaynağı olarak kullanacak, bazen Gelibolu'da tanışmış olduğu eski memurlarının adını anacak, bazen Gelibolu'yu müstakil bir yazısının konusu olarak ele alacak, bazen de adeta andırma suretiyle oraya olan özlemini ima edecektir.

Namık Kemal'in 28 Teşrinisani 1872 tarihinde İbret gazetesinde yayınlanmış olan "Gelibolu" başlıklı yazısı, tamamen Gelibolu ile ilgili ve Gelibolu'yu merkezî bir konu olarak ele almaktadır. Gelibolu'da güneşin batışı esnasında görülen manzaranın tasvir edilmesi ile başlayan bu yazı, Namık Kemal'in ölümünden sonra yayınlanma teşebbüsünde bulunularak yarım kalmış külliyatında ve dönemin önemli antolojilerinde yer almıştır.⁵³

Kemal, bu yazıda Ege yönünden Çanakkale boğazına girildikten sonraki bir saatlik mesafede ulaşılabilecek olan Gelibolu önlerini, "kudretten nümûne-i letâfet olmak için yapılmış bir havz-ı behiştî" ifadeleri ile belirtir ve devamında yaşanacak duyguları şu cümlelerle dile getirir:

*"İnsan birkaç gün o deryâ-yı safanın kenarında temaşâ-yı tabiat etmelidir ki, hazine-i bediannın ibzâlinde feyyâz-ı kudretin ne kerîm olduğuna zihninde bir mütalaa hâsıl edebilsin."*⁵⁴

.....

*"Bâd-ı şimâle cilve-gâh olan suların emvâc-ı o kadar küçülür ve şemsin ziyâsı o kadar pâre pâre dağılır ki, o zemine altın pul işlemeli bir mâî atlas serilmiş gibi görünür. Hevâ-yı cenûbun gezindiği sular o kadar safvet, o kadar letâfet kesbeder ki, zemine bir berrak ayîne ferş edilmiş denilebilir."*⁵⁵

Namık Kemal, Gelibolu önlerindeki manzaranın görünümünü tasvir ederken sadece denizi dikkatlere sunmaz; o zaman zaman, havada poyraz veya lodos rüzgârlarının bulunma durumlarına göre, Gelibolu'nun güney yönündeki ufuklarda güneşin oluşturduğu görünümü de yazısında uzun uzun tasvir etmek ister. O, Gelibolu önlerindeki manzaranın parlaklığını dünyanın hiçbir yerinde ve eşyasında görülemeyecek benzeri olmayan bir parlaklık olarak ifade edecektir:

*"Hurşid-i münevver azamet ve saltanatıyla âfâka cevâhir-feşân olarak ufkun müntehâsına gelince atılmış pamuk şeklinde etraf-ı mağribi dolaşan ufak ufak bulutların hâsıl ettiği nura gark olmuş renklerini kavs-i kuzayta, ne rengîn-i elmasda ne ezhâr-ı bahârîde, ne mürgân-ı hindîde görülmek ihtimali vardır."*⁵⁶

Gelibolu yazısında Kemal, burada görülen manzaranın insana dünyadaki bütün renkleri gösterebildiğini, renklerin sadece deniz üzerinde değil, güneşin bulunduğu yerin durumuna göre, bu renk cümbüşünün ufuk boyunca uzayan dağlarda da bulunduğunu, bulutların hareketine göre manzaranın seyrine doyum olmadığını ve olamayacağını şu cümleleriyle ortaya koymaktadır:

"Bir tarafı gayet açık beneşe ve bir tarafı gayet koyu alev rengine gark olmuş veyahut bir ciheti âteşin âldan başlayarak ve tabaka tabaka penbe, turuncu ve kavuniçi renklerinin kırk elli derece

⁵¹ Özön, a.g.e., s. 119.

⁵² Özön, a.g.e., s. 119.

⁵³ Namık Kemal, *Külliyât-ı Kemâl-Birinci Tertip-3 Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye*, Selânik Matbaası, İstanbul (Tarihsiz), s. 270-275; "Gelibolu" başlıklı bu yazı, "Tasvir-i Gurûb" alt başlığı eklenmek suretiyle şu kaynaktan da yer almaktadır: Ebüzziya Tevfik, *Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye*, Matbaa-i Ebüzziya, Konstantiniyye 1306, s. 325-331.

⁵⁴ Namık Kemal, a.g.e. s. 270.

⁵⁵ Namık Kemal, a.g.e. s. 270-271.

⁵⁶ Namık Kemal, a.g.e. s. 271.

koyuluğundan açıklığına ve açıklığından koyuluğuna intikal ederek nihâyet kanarya sarısında karar vermiş veyahut dünyada ne kadar parlak renk varsa açıklukta koyulukta kâbil oldukları derecâtın hiçbiri hâricte kalmamak üzere umumunu cem' etmiş bin türlü mülevven bulutlar dakika dakika renklerini bir letâfetten bir bediaya tahvil ederek âheste âheste âfâki seyretmeye başlarlar. Bir sûrette ki yalnız denizde değil dağlarda bile şekliyle, levniyle akisleri müşâhede olunur.”⁵⁷

Namık Kemal'e göre, renklerin tamamını ve renklerdeki değişikliklerin oluşması sonucunda ortaya çıkan tonları, hemen bütün sıfatları ve renk adlarını saymak suretiyle kendisi anlatmaya çalışsa da, Gelibolu ufuklarındaki bu renkleri ve bu renk değişikliklerini kelimelerle, sözlerle tasvir etmek de, tasavvur etmek de imkânsızdır.⁵⁸

Gelibolu'nun guruptan sonraki mehtaplı gecelerinde, ayın denize aksetmesinin benzersizliğini tasvir eden Kemal, yazısında ortaya koyduğu benzetmelerle eski edebiyatın sanatlarını hatırlatacak tarzda ifadeler kullanarak o sanata olan yatkınlığını da ortaya koyacaktır:

“Gâh olur hevâ râkid kalmağla beraber, ayın bedir olduğu zamanlara tesâdüf olunur ser ü sîmine bakılsa sanılır ki, şû'leden mahlûk bir peri deryâya girmiş nâzân nâzân şenâ-verlik ediyor. O şenâ-verlik ettikçe vücudundan geldiği yerlere doğru nûr akıp gidiyor.”⁵⁹

“Gâh olur ki, rüzgârlardan biri galebe etmekle beraber mehtâba da tesâdüf olunmaz. Ummân zîlâm içinde nazardan nihân olarak seyr ü sefer eden gemilerin sağındaki solundaki kandillerden öteye beriye allı yeşilli mehtâp akarmış gibi hâsıl olan temâşâlar Damad İbrahim Paşa çırağanlarına hande-zenân olur.”⁶⁰

Namık Kemal, “Gelibolu” yazısında sadece görülen manzaranın güzelliği üzerinde durmakla kalmıyor, şehrin tarihine de temas ediyor. Yazıda bu konu üzerinde durulurken, Osmanlıların Anadolu'dan gelip Avrupa'ya bir iki sal ile geçerek, Rumeli'deki fetihlerinin ilk basamağı olarak Gelibolu'yu seçmelerinin önemi aşağıdaki satırlarda Kemal'in ifadeleriyle şöyle dile getirilmiştir:

“Mevkiin bedâyiî yalnız meşhûdâtına münhasır değil, bir kere de tarihi tasavvur olunursa, bir iki sal ile Anadolu'dan karşıya geçen ve Avrupa üzerindeki bunca muvaffakiyetlerimizin fatiha-i zuhûru olan o kırk elli Osmanlı kahramanı hatıra gelir. İkbâl-i milletin yâd-ı azameti dağda, sahrada, tahaccür ve havada, temessül etmiş gibi görünür.”⁶¹

Gelibolu'nun Türkler tarafından Avrupa'daki fetihlerinin başlangıç yeri olması yanında coğrafi durumu ve eski tarihlerden Osmanlılar dönemine gelene kadar ve Osmanlıların Tanzimat'ı ilanına kadar olan durumu da Namık Kemal tarafından ortaya konulmuş ve o günün durumu ile karşılaştırmalı bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Gelibolu çevresindeki köyler, kasabalar ve buralarda yaşayan insanlar, o eski zamanlardaki mamurluğunu, refahını ve hareketliliğini kaybetmiştir. Namık Kemal, bu durumdan yakınıyor, üzülmüş ve bu konudaki duygu ve düşüncelerini Gelibolu yazısındaki şu cümleleriyle ortaya koyar:

“Hayf ki, bu deryâ-yı letâfetin etrâfında bulunan üç kasaba ile birkaç köyün şimdiki hali kudret-i hâlûkla acz-i beşerin nisbetini göstermek için yapılmış gibidir.

Fakr u zaruret ve ıstırâb ve mezellet her köyünün ve belki her evinin toprak duvarlarında ve çürük tahtalarında yeni mezarlara ve eski tabutlara yakışacak kadar hâil ve siyaha mâil bir kirli renk ile tasvir olunmuş görünür. Güyâ ki âsâr-ı medeniyet eski revnak ve ikbâlinin fenâsına tahassürle mâtem esvâbına bürünmüştür.

Halbuki tarihlerden anlaşıldığına göre vaktiyle oraları Rumeli'nin fethine kifâyet edecek kadar deşetli ordular beslemiş, asırlarca Avrupa'nın kuvâ-yı mevcûdesini lertzân eden Osmanlı donanmasının en

⁵⁷ Namık Kemal, a.g.e. s. 271.

⁵⁸ Namık Kemal, a.g.e. s. 272.

⁵⁹ Namık Kemal, a.g.e. s. 272.

⁶⁰ Namık Kemal, a.g.e. s. 272-273.

⁶¹ Namık Kemal, a.g.e. s. 273-274.

büyük firkalarını teçhiz eylemiş, sahralarında şimdiki kasabalardan büyük köyler, sahillerinde şimdiki şehirlerden büyük kasabalar var imiş. Şehirlerinde kırk elli sanat bulunmuş, sahralarında ziraattan mahrum kırk elli arşın yer bulunmaz imiş.”⁶²

Kemal, “Gelibolu” yazısını büyük bir hayıflanma ile başladığı bir paragrafla bitirir. Son cümlelerinde yazar, Tanzimat’a gelinceye kadar gereksiz ve anlamsız olarak yapılan savaşlarda haksızca dökülen kanların, bölgedeki insan kaynağını, insan gayretini ve idraki azalttığını söyler. Gelibolu çevresinde o azamet ve şevket dönemleri sona ermiş, bölgede insanın ve insan gayretinin azalmasıyla acizlik, miskinlik ve durgunluk gelmiştir ve bu durumun tafsilatı ile ortaya konulması da bu günlerde gönülleri incitmektedir.⁶³

Gelibolu yazısında ifade edilen tasvirlerde görüldüğü üzere Namık Kemal, Gelibolu manzarasına hayrandır. Gelibolu’dan ayrıldıktan sonra hafızasında yer tutan bu hayranlık ve beğenme duygusunun, zaman zaman Namık Kemal’in aile fertlerine, eş dost ve arkadaşlarına yazdığı mektuplarda ortaya çıktığı görülecektir. O, Hanya vapurunda yolculuk ederken Ahmet Midhat Efendi ile Ebüzziya Tevfik’e yazdığı bir mektubunda, yolculuğu esnasında gördüğü manzara ile Gelibolu’da güneşin doğuşu esnasında ortaya çıkan manzara arasında kurduğu benzerlikten bahsetmektedir:

“Mithat’la Tevfik’e

Hanya Vapuru-Nisan 1873

Bilmem guruba dikkat ettiniz mi? Brington’dan beri güneşin denizden gurubunu seyretmemiş idim. Bu gurup, azâmetiyle, mehâbetiyle, cirmindeki cesameti ile hakikaten güneşe başka bir halâvet veriyor. Bayağı, Gelibolu’nun tuluunu, fakat mahzûnâne tanzir ediyor. Erken uyanmaya muvaffak olursam, tuluu da seyreder, size bildiririm; uyanamazsam, sonra siz bana yazarsınız...”⁶⁴

Namık Kemal’in hafızasında yer eden Gelibolu’nun izleri, sadece Ahmet Midhat Efendi ile Ebüzziya Tevfik’e yazdığı mektubunda görülmez. 21 Ekim 1878 tarihinde Recaizade Mahmud Ekrem’e Midilli’den yazdığı bir mektubunda da, adanın sonbaharının Gelibolu’yu hatırlattığını söyleyecektir. Adanın güzelliği, Namık Kemal’in mektubunda, onun Gelibolu’da gördüğü manzaralara benzetilmiş ve bu güzellik, “tasvir etmenin imkânsız olduğu bir sanat tablosu” şeklinde ifade edilmiştir.⁶⁵

Namık Kemal’in Midilli Mutasarrıfı olarak Midilli’de bulunduğu günlerde, tarihte daha çok “93 Harbi” olarak dile getirilen “1877-1878” Osmanlı-Rus Savaşı yaşanmaktadır. Bu savaş tablosunun, onun duygu ve düşüncelerinde akis bulduğu bu günlerde, 30 Aralık 1877 tarihinde Menemenlize Rıfat Bey’e yazdığı bir mektubundaki satırlarında, Bulgar ve Rusların Rumeli topraklarında ve özellikle Trakya bölgesindeki ilerlemeleri üzerine oluşan düşüncelerini aktarır. Trakya bölgesini tanıyan, özellikle Gelibolu çevresini iyi bilen Kemal, mektubunda Gelibolu çevresinde bulunan Bulgar köylerinin özellikle harekete geçirmesiyle, Trakya bölgesinde Bulgaristan namına ortaya çıkacak “muhtariyet-i idare talebi” ile ilgili endişelerini ortaya koymaktadır.⁶⁶

Midilli Mutasarrıflığındaki Namık Kemal’in, 1881 yılında babasını özlediği günler olmuştur. Yine Menemenlize Rıfat Bey’e yazdığı 3 Kanunuevvel 1881 tarihli bir mektubunda, kendisinin babası ile görüşebilmesi için, dönemin sadrazamından izin alınarak babasının Gelibolu’ya gelmesi halinde, kendisine de Gelibolu’ya geçebilme ve babası ile görüşebilme izni verilmesini dilediğini görürüz. Şairin dileği sadece babasını görmek değil, belki de hafızasında yer tutmuş olan Gelibolu’nun güzelliklerine karşı da özlem gidermektir.⁶⁷

⁶² Namık Kemal, a.g.e., s. 274.

⁶³ Namık Kemal, a.g.e., s. 274.

⁶⁴ Tansel, a.g.e., s. 230.

⁶⁵ Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal’in Hususi Mektupları II-İstanbul ve Midilli Mektupları-I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969, s. 296.

⁶⁶ Tansel, a.g.e., s. 112-113.

⁶⁷ Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal’in Hususi Mektupları III-İstanbul ve Midilli Mektupları-II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, s. 106.

Namık Kemal'in hayatı boyunca yazmış olduğu bütün mektuplarında görülür ki, onun Gelibolu'dan ayrılmasının ardından, Magosa, Midilli, Rodos ve Sakız'da bulunduğu yıllarda da, kendisinden sonra Gelibolu'ya atanan mutasarrıfları takip etmekte ve mektuplarında bazı mutasarrıflar hakkında yorumlar da yapmaktadır.⁶⁸

Kemal, 1888 yılında Sakız adası mutasarrıfı iken zatürre hastalığına tutulmuştur. O, ölümünden önceki günlerinde ağırlaşan hastalığının ailesine haber verilmesini istemez.⁶⁹ Tedavisi için çok çabalanmasına rağmen 2 Aralık 1888(20 Teşrinisani 1304 H.) tarihinde alaturka saatle 8'i 20 dakika geçte vefat eder. Öldüğü gün oğlu Ali Ekrem Bey, İstanbul'dan bir Rus vapuru ile yanına hareket etmiş, fakat Kemal'in ölüm anına ve cenazesinin defin merasimine yetişememiştir. Namık Kemal'i Sakız adasındaki bir caminin kapı girişine yakın bir yere defnediler.⁷⁰

Ölümünden yıllar önce, Gelibolu'ya sürgün gönderilmiş çok genç bir mutasarrıf olarak tayin olunan Namık Kemal'in Gelibolu'ya ulaştığında, yanında bulunan en yakın arkadaşı Ebüzziya Tevfik vardır. Gelibolu'daki ilk günlerindeki bir haftayı beraber geçiren bu iki arkadaş, Kemal'in ilk mutasarrıflık günlerinde çevreyi, yöreyi tanımak amacıyla beraber gezip dolaşıyorlardı. Bir gün de yolları Bolayır'a düştü ve orada medfun olan Gazi Şehzade Süleyman Paşa'nın türbesini ziyaret ettiler. O ziyaret esnasında Namık Kemal Bolayır'daki Gazi Şehzade Süleyman Paşa'nın türbesini ve yerini çok beğendi ve bir an ağzından şu cümleler döküldü: "Öldüğüm zaman beni buraya gömseler ne iyi olur."

Namık Kemal'in ağzından çıkan bu cümleler, yıllar sonra ölüm haberinin alınmasının ardından, arkadaşı Ebüzziya Tevfik tarafından devrin padişahı Sultan II. Abdülhamid'e aktarıldı.⁷¹ Padişahın emriyle, 5 Aralık 1888 tarihinde Sakız adasındaki caminin haziresinde (küçük mezarlığında)⁷² medfun bulunan Kemal'in naşının, vasiyeti gereğince Bolayır'a gömülmek üzere, oraya nakli ve bu nakil işleminin de Çanakkale Boğazı Muhafızlığı tarafından temin edileceği bildirilmiştir. Nakil için Namık Kemal'in naşı, Sakız'daki mezarından çıkarılmış ve usulüne uygun bir biçimde, maişet vapuru Eser-i Nüzhet'e konularak Gelibolu Bolayır'a getirilmiş ve askerî merasimle Gelibolu Fatihî Gazi Şehzade Süleyman Paşa'nın türbesinin yanına defnedilmiştir.⁷³

Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem, birkaç yıl sonra kabrin Hazine-i Hassaca yaptırılması için Sultan II. Abdülhamid'in iradesini almayı da başarmıştır. Kabrin planını Tevfik Fikret yapmış ve kabir inşa edilmiştir. Altı mermer sütun üzerinde yerleştirilmiş küçük bir kubbe ve sütunların arasında parmaklıklar bulunan kabrin sandukası yine mermerden yapılmıştır. Sandukanın baş tarafında küçük bir levha konulmuş ve üzerinde "Namık Kemal'in kabridir" diye yazmaktadır. Şiddetli bir depremle kubbesi yere düşmüş, sütunları kırılmış olan Kemal'in kabrinin sandukası halen yerinde bulunmaktadır.⁷⁴

Sonuç

Gelibolu, dünya tarihinde antik dönemlerden beri farklı toplumların yerleşmek için mücadele ettiği ve farklı dönemlerde pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış önemli bir coğrafyadır. Gazi Süleyman Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri tarafından 1354'te fethedilen ve Rumeli'nin ilk Paşa Sancağı olan Gelibolu, emsalsiz bir coğrafya olmasının yanında, tarihte bir denizcilik idare merkezi olarak şöhret kazanmıştır. Yarımada konumunda bulunan bir toprak parçasında konumlanmış Gelibolu, Cumhuriyet döneminin başlarında vilayet merkezi olmuş, 1926 yılında ilçe merkezine dönüştürülmüştür. Bugün ilçe merkezi olarak Marmara Denizi'nin Kuzey Batısında yer alan şirin bir yerdir. Coğrafi konumuna bağlı olarak bir geçiş noktası olması sebebiyle pek çok tarihî olayın

⁶⁸ Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları IV-Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s. 170, 191, 555, 568.

⁶⁹ Tansel, a.g.e., s. 616.

⁷⁰ Ali Ekrem, *Namık Kemal*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1992, s. 118; Ali Ekrem, *Ruh-ı Kemal*, İstanbul 1909, s. 105.

⁷¹ Ali Ekrem, a.g.e., s. 122.

⁷² Önder Göçgün, *Namık Kemal*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987; Önder Göçgün, *Namık Kemal'in Şairliği ve Bütün Şiirleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. XXXII.

⁷³ Tansel, a.g.e., s. 616.

⁷⁴ Ali Ekrem, a.g.e., s. 122-124.

gerçekleşmesinde merkez durumunda bulunan Gelibolu, üzerinde bulundurduğu önemli devlet adamları ve yetiştirdiği aydınları yönüyle ele alınıp incelenmesi gereken bir yer olarak da dikkat çeker.

XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunda önemli bir aydın, düşünür ve devlet adamı olan Namık Kemal, aynı zamanda Tanzimat Edebiyatı olarak isimlendirilen dönemin öncü bir şairi, gazetecisi, tiyatro ve roman yazarıdır. Gelibolu'ya yakın olan Tekirdağ'da 21 Aralık 1840 tarihinde bir bürokrat ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen, Avrupa ülkelerinin önemli başkentlerinde gazetecilik faaliyetinde bulunarak Osmanlı coğrafyasının muhtelif yerlerinde devlet adamı olarak görev alan Namık Kemal, 1870 yılından sonra Avrupa'dan İstanbul'a dönmüş ve İbret gazetesinde yayın hayatına devam etmiştir. "Gazar Marazdır" isimli yazısının yayınlanması dolayısıyla İbret gazetesinin kapatılmasından sonra Kemal, 26 Eylül 1872 tarihinde daha 32 yaşında iken mutasarrıf olarak Gelibolu'ya gelmiştir. Gelibolu'da kaldığı zaman dilimi fazla uzun sürmeyen Kemal'in, devlet adamlığının ilk aşamasını yaşadığı Gelibolu, onun gerek özel hayatında gerekse edebî hayatında önemli izleri bulunan önemli bir yerleşim bölgesidir. Namık Kemal, hayatı boyunca ailesine, arkadaş ve dostlarına yazdığı mektuplarında Gelibolu'yu ve orada tanıdığı kimseleri yeri geldikçe anmış, fırsat düştükçe çeşitli yazışmalarında Gelibolu'yu zikretmiş, bazı eserlerinde ise Gelibolu'da kaldığı yıllardan hafızasında kalan manzaraları ilham kaynağı olarak kullanmış, hatta Gelibolu'yu müstakil bazı yazılarının konusu olarak da ele almıştır.

Bu bildiride, Gelibolu'nun Namık Kemal'in hayatında nasıl bir yer tuttuğunun izleri, onun hayatı ile ilgili kaynaklardan takip edilirken, bu büyük edebiyatçımızın kendi eserlerinde de Gelibolu'nun ne biçimde yer aldığı değerlendirilip incelenmiştir. Ayrıca bu bildiride onun ölümü öncesinde Gelibolu çevresine bağlılığı, bu bağlılığın sebepleri, kabrinin nakli ile bilgiler de ortaya konulmuştur. 1888 yılının 2 Aralık günü Sakız adasında vefat eden ve oradaki bir cami haziresine defnedilen Namık Kemal'in kabri, gazeteci arkadaşı Ebüzziya Tevfik'e adeta bir dilek, bir temenni olarak bıraktığı vasiyetine dayanarak Gelibolu'nun Bolayır kasabasındaki Gazi Şehzade Süleyman Paşa türbesinin yanına 5 Aralık 1888 tarihinde nakledilmiştir. Sonuç olarak Namık Kemal'in, daha 32 yaşında iken genç bir mutasarrıf olarak Gelibolu ile doğrudan doğruya başlayan münasebeti, ölümünden sonra kabrinin nakliyle devam etmiş ve gelecekte de edecektir. Bugün itibarıyla Tekirdağ'da ismi en fazla anılan ve bir Tekirdağ değeri olarak kabul edilen Namık Kemal'in, hayatı boyunca ortaya koyduğu eserlerine, yazdığı mektuplarına, arkadaşlarına söylediği sözlerine dikkatle bakılacak olursa; zihnen, aklen, kalben Tekirdağ'dan çok Gelibolu'ya bağlı olduğu görülecektir.

KAYNAKÇA

- AKÜN, Ömer Faruk, *Namık Kemal'in Mektupları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1972.
- Ali Ekrem, *Namık Kemal*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1992.
- Ali Ekrem, *Ruh-ı Kemal*, İstanbul 1909.
- AYDOĞDU, Nergiz Yılmaz, KARA, İsmail, *Namık Kemal Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri Bütün Makaleleri 1*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.
- Ebüzziya Tevfik, *Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye*, Matbaa-i Ebüzziya, Konstantiniyye 1306.
- Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1973.
- GÖÇGÜN, Önder, *Namık Kemal'in Şairliği ve Bütün Şiirleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- GÖÇGÜN, Önder, *Namık Kemal*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, *Bütün Eserleri Son Asır Türk Şairleri*, 2. Cilt, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 1988.
- KUNTAY, Mithat Cemal, *Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, Cilt. II, Kısım I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1949.
- MARDİN, Yusuf, *Namık Kemal'in Londra Yılları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974.
- NAMIK KEMAL, *Külliyât-ı Kemâl-Birinci Tertip-3 Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye*, Selânik Matbaası, İstanbul (Tarihsiz).
- ÖZÖN, Mustafa Nihat, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1938.
- TANSEL, Fevziye Abdullah, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları I-İstanbul, Avrupa ve Magosa Mektupları I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1967.
- TANSEL, Fevziye Abdullah, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları II-İstanbul ve Midilli Mektupları-I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969.
- TANSEL, Fevziye Abdullah, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları III-İstanbul ve Midilli Mektupları-II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973.
- TANSEL, Fevziye Abdullah, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları IV-Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.

GELİBOLU BARUTHANESİNİN BÖLGE EKONOMİSİNE KATKISI***Prof. Dr. İbrahim SEZGİN****

Özet: Osmanlı barut üretim merkezlerinden biri olan Gelibolu Baruthanesi, 17. yüzyılın ikinci yarısından 18. yüzyıl sonlarına kadar faaliyette bulunmuştur. Barut üretimi için gerekli temel maddelerden olan güherçilenin bir kısmı Gelibolu ve Biga havalisinden karşılanmaktaydı. Bunun yanında Üsküp ve Filibe gibi daha uzak yerlerden getirilen güherçile ise Gelibolu ve civardaki kazaların devecileri tarafından nakledilmekteydi. Barut üretiminde kullanılan söğüt kömürü de civardaki köylerden elde edilmekteydi. Yine barutların saklanması için gerekli olan varillerin tahtaları Lapseki tarafındaki dağlardan kestirilmekte, varilci ustaları da Gelibolu ve Şehirköy'den temin edilmekteydi. Yine varilleri kaplamak için gerekli olan derilerin yarısı İstanbul'dan karşılanırken diğer yarısı Gelibolu kasaplarından temin edilmekteydi. Aynı şekilde baruthanede çalışan amelelerin de bir kısmı Gelibolu halkından temin edilmekteydi. Bütün bu faaliyetlerin Gelibolu'nun ekonomik hayatına etkisi ve nakit olarak miktarı arşiv vesikalarına dayanılarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gelibolu Baruthanesi, barut, ekonomi, güherçile, kömür, odun, varil.

**THE CONTRIBUTION OF GALLIPOLI GUNPOWDER HOUSE
TO LOCAL ECONOMY**

Abstract: Gallipoli Gunpowder House, one of the centers for Gunpowder Production in the Ottoman Empire, was active from the second half of the 17th century to the end of the 18th century. Some of the saltpetre, one of the essential stuff for the production of gunpowder, was supplied from Gallipoli and Biga and environs. Moreover, saltpetre brought from far away places like Skopje and Plovdiv was transported by cameleers of Gallipoli and neighboring districts. The willow charcoal used in gunpowder production was supplied by nearby villages. The wood for the barrels which were necessary in order to keep gunpowder was cut in the mountains around Lapseki and barrel masters were hired from Gallipoli and Şehirköy. While half of the leather which was necessary to cover the barrels was provided from Istanbul, the other half was provided by the butchers of Gallipoli. Some of the workers in the gunpowder house were from Gallipoli. The effect of all those activities on economic life in Gallipoli and its amount in cash will be revealed based on archival documents.

Keywords: Gallipoli Gunpowder House, gunpowder, economy, saltpetre, charcoal, wood, barrel

* Bu çalışma Tübitak tarafından desteklenmiştir.

**Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Gelibolu Baruthanesi'nin ne zaman kurulduğu ve üretime başladığı hususlarında Osmanlı Tarihleri ve arşiv belgeleri arasında herhangi bir bilgi tesbit edilememiştir. XVI. yüzyıla ait arşiv belgeleri ve o dönemde kaleme alınan eserlerde Gelibolu'da barut üretildiğine dair bir kayda rastlanmamıştır. Ancak 24 Şevval 986 (24 Aralık 1578) tarihli bir belgede, Gelibolu Kalesi dizdârı Mehmed'in, kule duvarının dibine ev yaptırdığı ve bunun baruthaneye zararı olduğu kaydı vardır¹. Buradaki "*baruthâne*" tabiri ile, barut imal edilen "*kârhâne*" ya da imalâthâne değil, kaledeki kulelerden birinde bulunan ve barut depolanan mahzen kastedilmiş olmalıdır. Yine XVI. asra ait diğer bir belgede Boğaz hisarlarının ihtiyacı olan 500 kantar barutun gönderildiği belirtilmektedir². Buradan da anlaşılacağı gibi eğer Gelibolu'da barut üretimi yapılsaydı, Boğazdaki kalelerin ihtiyacı buradan karşılanır, İstanbul'dan gönderilmesine gerek kalmazdı. Nitekim, Gelibolu Baruthanesi işletilmeye başlandıktan sonra boğazdaki kalelerin barut ihtiyacı buradan karşılanacaktı.

Gezdiği şehirler hakkında ayrıntılı bilgiler veren Evliya Çelebi, 1659'da Gelibolu'ya gelmiş ve şehir hakkında bazı bilgiler vermiştir³. Ancak, Gelibolu'yu anlattığı bölümde baruthanenin varlığından hiç bahsetmemektedir⁴. Bununla beraber İstanbul'dan bahsederken İstanbul'daki baruthanelerden⁵, Budin'i anlattığı bölümlerde de Budin Baruthanesi'nden bahsetmektedir⁶. Gelibolu'da bu tarihte baruthane mevcut olsaydı Evliya Çelebi muhtemelen onun hakkında da bilgi verirdi. Bu nedenle Gelibolu Baruthanesi'nin Yıldırım Bâyezid zamanında kurulduğu⁷ iddiasını ihtiyatla karşılamak gerekmektedir.

Peki öyleyse Gelibolu Baruthanesi ne zaman kurulmuştur? H. 1073 ve 1074 (M. 1663-1664) yıllarında Cebehâne-i Âmir'e barut gönderen barut imalâthaneleri arasında Gelibolu Baruthanesi bulunmamaktadır⁸. Bu baruthaneye ait tesbit edilebilen en eski kayıt ise H. 1079 (M. 1668) yılına aittir. Bu kayda göre Gelibolu Baruthanesi'nde yılda 1,000 kantar barut imal edilmekteydi⁹. Bu durumda Gelibolu Baruthanesi'nin 1664'ten sonra ve 1668 yılından önce kurulmuş olması tahmin edilmektedir.

Baruthane Taşınıyor

XVIII. asır başlarında Gelibolu Baruthanesi'nde önemli bir gelişme yaşanmıştır. Bugüne kadar hiç bir araştırmada yer almayan bu gelişme, baruthanenin şehir dışına taşınması keyfiyetidir. Muhtemelen 1119 yılı Cemaziyelevvelinde (Ağustos 1707) baruthanede meydana gelen bir yangın, halka çok büyük zararlar vermişti. Barut imalâtı esnasında meydana gelen bu kazada 600 kişi ölmüş, şehrin yarısından fazlası zarar görmüştür¹⁰.

¹ Cezâyir beylerbeyisi Kapudan Ali Paşa'ya gönderilen hüküm: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defterleri (MD), nr. XXXV, 411/1054.

² Boğaz Hisarları dizdârına gönderilen 18 Zilhicce 979 (30 Nisan 1572) tarihli hüküm: BOA, MD, nr. XVI, 166/323.

³ Evliya Çelebi'nin Gelibolu izlenimlerinin değerlendirilmesi için bkz. İbrahim Sezgin, "Evliya Çelebi'nin Gelibolu Üzerine Verdiği Bilgilerin Arşiv Belgeleri ile Karşılaştırılması", *Çağın Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, (Haz. Nuran Tezcan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 377-382.

⁴ Evliya Çelebi, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5. Kitap, (Neşr. Y. Dağlı-S. A. Kahraman-İ. Sezgin), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 161-166.

⁵ Evliya Çelebi, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap, (Neşr. R. Dankoff- S. A. Kahraman-Y. Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 293.

⁶ Evliya Çelebi, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6. Kitap, (Neşr. S. A. Kahraman-Y. Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 154.

⁷ Fevzi Kurtoglu, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, İstanbul 1938, s. 67.

⁸ "Defter-i vâridât ve masârifât-ı mühimmât-ı Cebehâne-i Âmir'e, fi 15 Ş. sene 1073 ilâ fi Za sene 1074". Bkz. BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), nr. 3279, s. 169 vd.

⁹ Gabor Ágoston, *Barut, Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, (çev. Tanju Akad), İstanbul 2006, s. 188. H. 1079 (M. 1668) yılında Gelibolu Baruthanesi'ne güherçile veren kazalar ve güherçile miktarları için bkz. BOA, KK, Mevkufat Defterleri, nr. 2647, s. 9-12.

¹⁰ "Gelibolu Baruthânesi havanlarından bi-kazâ'illahi sübhanehu deste seng darbindan bir şerâre isâbet edip tarfetü'l-ayn içre kârhâne olan barut ve mühimmât mahzenlerine sirâyet etmekle altı yüz mikdârı âdemi helâk ve ebniyesinin nüsfindan ziyâdesin zamîme-i eczâ-yı hâk eyledi". Raşid Mehmed, *Târih-i Râşid*, C. III, İstanbul 1282, s. 225. Zafer Gölen bu kaza ile ilgili olarak 9 Cemaziyelevvel 1119 (8 Ağustos 1707) tarihini vermiş ve kazada baruthane binasının yarısının yıkıldığını belirtmiştir. Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmir'e (XVIII. Yüzyıl)*, Ankara 2006, s. 33, n. 130. Ancak Gelibolu kadısına gönderilen bir hükümde "...Gelibolu Baruthânesi bi-emr-i Hüdâ ihrâk olup Gelibolu ahâlisine külli zarar ve telef-i nüfus olup ve hem an-asl şehir içinde olması münâsib olmadığından gayrı kadîmden şehir içinde olan kârhâne vüs'at üzere olmayıp ziyâde zayıf olmağla..." denmektedir. Bkz. Gelibolu kadısına ve Gelibolu Baruthanesi nâzırı Mehmed'e yazılan 12 Cemaziyelelahir 1119 (10 Eylül 1707) tarihli hüküm: BOA, MAD, 3878, s. 265, h. 2. Burada halkın zarar görmesinden bahsedildiğine göre şehirdeki evler zarar görmüştür. Ayrıca Râşid, 600 kişinin ölümünden bahsetmektedir. Bu kadar insanın ölmesi için şehrin gerçekten ciddi bir

Yangında ayrıca 143 kantar barut, 1,500 okka güherçile, 3,700 okka kükürt, 7,500 okka kömür ve bir kükürt beygiri telef olmuştu¹¹. Bu kazanın insanların ölümüne sebep olmasından dolayı, baruthanenin şehir dışına taşınmasına karar verilmiştir¹². Ayrıca baruthanenin şehrin içinde kalması, genişletilmesine imkan vermemekteydi¹³.

Bu amaçla II. Bayezid devri devlet adamlarından olan Evliya Sinan Paşa'nın 1489 yılında inşa ettirdiği¹⁴ ve uzun zamandan beri harap ve boş olan vakfın binalarının kiralanarak baruthane olarak kullanılması münasip görülmüştü¹⁵. Şehre yarım saat mesafede deniz kenarında yapılmış olan külliye hankah, imaret ve han binaları mevcuttu. Bu binalar olduğu gibi kalmasının vakfa bir katkısı olmadığından, bunların belli bir kira karşılığında baruthaneye tahsisinin vakfa daha faydalı olacağı düşünülmüştü. Harap olan kısımlarının tamiri için gereken para, peşin ödenecek kiradan karşılanacaktı. Kira olarak da günlük 60 akçe ödenmesine karar verilmişti. Ayrıca vakfa ait boş arsa üzerine yapılacak binaların mülkiyeti devlete ait olacak ve Sinan Paşa vakfına senede 1,500 akçe zemin mukataası ödenecekti. Bu şartlar için vakfın mütevellisi olan Elhac Mehmed'den 6 Cemaziyehair 1119 (4 Eylül 1707) tarihli temessük alınmıştı¹⁶.

Evliya Sinan Paşa vakfına ait binalar ile boş arsa üzerine inşa edilecek baruthane için yapılacak masrafları belirleyen keşif defterini İstanbul'a gönderen Gelibolu Nâibi Abdullah Efendi toplam maliyeti 322,430 akçe olarak bildirmiş ve bu binaların sağlam olarak ancak bu kadar para ile yapılacağını yazmıştır. Osmanlı idarecileri genellikle keşif defterinde tahmin edilen bedel üzerinden indirimle giderek ödemeyi, kendilerinin belirlediği indirimli fiyattan yapmaktaydılar. Naib Abdullah da indirimle gidilmemesi için bu şekilde yazmak durumunda kalmıştır.

Ancak, Gelibolu ile İstanbul arasındaki yazışmalardan anlaşıldığına göre keşif defteri İstanbul'a gönderilmezden evvel nâzırın elinde bulunan ve barut imal etmek için daha önce verilmiş olan paradan harcanmak suretiyle 24 Cemaziyelahir 1119 (22 Eylül 1707) tarihinde inşaata başlanmıştır.

Baruthanenin Sinan Paşa Vakfı binalarına taşınması kararı alındıktan sonra baruthanenin bitişiğinde olan Has Ahmed Bey Vakfı'na ait yaklaşık iki dönümlük boş tarla, 25 kuruş bedel ve yılda vakfa 1 kuruş mukataa vermek mukabilinde baruthaneye tahsis edilmişti¹⁷.

Gelibolu Baruthanesi zaman zaman yangın, sel felaketi, deprem gibi doğal afetlerden etkilenmiş ve bu yüzden defalarca tamir görmüştür.

Baruthanenin Kapatılması

III. Selim dönemi her alanda yeni düzenlemelerin yapıldığı bir dönem olmuştur. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Rus savaşlarında Osmanlı topçusunun yetersiz kalmasının, toplarda kullanılan barutun kalitesizliğinden kaynaklandığını idareciler bilmekteydi. Bu yüzden modern bir barut imalâthesinin açılması düşünülmüştü. Su gücü ile çalışan bir baruthane yapımı için Küçükçekmece'de Azadlı köyünün uygun olduğuna

tahribata uğraması tabiidir. Bu arada Râşid'in kaydında kaza ile ilgili olarak herhangi bir tarih kaydedilmemiştir. Ancak hanenin Evliya Sinan Paşa vakfını kiralaması için hazırlanan temessük, 6 Cemaziyelahir 1119 (4 Eylül 1707) tarihini taşımaktadır. İstanbul ve Gelibolu arasında yapılan yazışmaların seyri dikkate alındığında bu tarihten yaklaşık 1 ay önce kazanın meydana gelmesi muhtemeldir.

¹¹ BOA, MAD, nr. 18819, s. 74.

¹² BOA, MAD, 3878, s. 265, h. 2.

¹³ Benzer bir durum İstanbul'da da yaşanmıştır. Şehremini Baruthanesi'nde meydana gelen patlamanın çevredeki binalara ve halka zarar vermesi üzerine, artık baruthanenin şehir içinde olmasının münasip olmayacağı düşüncesiyle yeni baruthanenin şehrin uzağına, insanların iskânına açık olmayan İskender Çelebi bahçesine yapılmasına karar verilmiştir. Bkz. Zafer Gölen, *Baruthâne-i Amire*, s. 29-30.

¹⁴ Bu konuda bkz. İbrahim Sezgin, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gelibolu Vakıfları", *Çanakkale Tarihi*, II, İstanbul 2008, s. 722.

¹⁵ 1659'da Gelibolu'yu gezen Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerden bu tarihte Sinan Paşa'nın evkafının faal olduğu anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5. Kitap, (Neşr. Y. Dağlı-S.A. Kahraman-İ. Sezgin), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 163, 166.

¹⁶ BOA, MAD, 3878, s. 265, h. 2.

¹⁷ Has Ahmed Bey evkafı mütevellisi Havva tarafından verilen 1 Şaban 1119 (28 Ekim 1707) tarihli temessük: BOA, İbnülemin-Vakıf, nr. 4887.

karar verilmiş ve inşaata başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk modern barut fabrikası olan Azadlı Baruthanesi'nin faaliyete başlaması ile birlikte Gelibolu ve Selânik baruthanelerinin, hatta bir ara İstanbul'daki Baruthane-i Âmire'nin bile üretimlerini durdurdukları görülmektedir¹⁸.

Gelibolu Baruthanesi'nin, Azadlı Baruthanesi'nin faaliyete geçmesinden sonra 9 Receb 1210 (19 Ocak 1796) tarihinde kapatılması kararı alınmıştır¹⁹. Gelibolu Baruthanesi'nin güherçile ocaklıklarının da Azadlı Baruthanesi'ne devredilmesine karar verilmişti²⁰. Yine Gelibolu Baruthanesi'nde mevcut güherçile, kükürt, kömür gibi hammaddeler ile baruthanede mevcut alet ve eşyalar da iki gemiye yüklenerek İstanbul Baruthanesi'ne nakledilmiştir²¹.

Gelibolu Baruthanesi arazisine 1853-1856 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Fransız askerleri için askerî tesisler inşa edildi. Daha sonra bu tesisler yıkılarak enkazı Fransız konsolosuna satıldı²². Bugün baruthane arazisinde sadece, restore ettirilen Evliya Sinan Paşa'nın türbesi bulunmaktadır.

1) Bölgeden Alınan Güherçile

Gelibolu Baruthanesi'nde siyah barut üretimi yapılmaktaydı. Daha ziyade top barutu imalâtı yapılan baruthanede bazen tüfek barutu da üretilmekteydi. O dönemde siyah barut güherçile, kükürt ve kömürün belli oranlarda karıştırılmasıyla elde edilmekteydi. Osmanlı Devleti'nde %75 güherçile, %10 kükürt ve %15 kömür katılmak suretiyle barut imal edilmekteydi²³. Ancak Gelibolu Baruthanesi'nde bu oran %75 güherçile, %12,5 kükürt ve %12,5 kömür şeklinde tatbik edilmekteydi²⁴.

Yukarıda belirtildiği gibi barut üretiminde kullanılan karışımın en önemli kısmını güherçile meydana getirmekteydi. Güherçilenin kimyasal adı potasyum nitrat, sodyum nitrat ve kalsiyum nitrattır. Güherçile havanın oksijenine ihtiyaç duymadan yanabildiği için barut karışımında kullanılmıştır²⁵. Osmanlı coğrafyasında bol miktarda bulunmasına rağmen zaman zaman çeşitli nedenlerle baruthanelerde güherçile sıkıntısı yaşanmaktaydı.

Gelibolu Baruthanesi'nde üretilen barut için gerekli olan güherçile öncelikle Gelibolu civarındaki kazalar yanında Karesi ve Biga sancaklarına bağlı kazalar²⁶ ile Üsküb²⁷, Filibe ve Pazarcık (Tatarpazarı) taraflarından temin edilmekteydi²⁸. Baruthanenin kurulmasından hemen sonra ihtiyaç duyulan güherçilenin hangi sancak ve kazalardan alınacağı tespit edilmişti. H. 1079 (M. 1668-1669) yılında hazırlanan bir deftere göre Gelibolu Baruthanesi'ne güherçile verecek olan kazalar şunlardı: Gelibolu sancağına bağlı Gelibolu, Evreşe, Ferecik, İpsala, Malkara, Keşan ve Ecebad kazaları²⁹; Biga sancağına bağlı Biga, Güvercinlik³⁰, Lapseki, Kale-i Sultaniye,

¹⁸ Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek*, s. 181.

¹⁹ BOA, HAT, nr. 194/9583.

²⁰ BOA, Cevdet-Askeriye, nr. 11555.

²¹ Gelibolu kadısının hazırladığı 9 Şaban 1210 (18 Şubat 1796) tarihli eşya ve hammaddelerin isimleri ve miktarlarının yer aldığı defter için bkz.: BOA, Cevdet-Askeriye, nr. 54723. Gönderilen eşyaların bir kısmı BOA, MAD, nr. 22139, s. 21'de kayıtlıdır.

²² BOA, A.ŞMKT.UM, nr. 269/45.

²³ Hüseyin Rıfıkı, *Topçuluk Fenni*, C. 1, İstanbul 1281, s. 38.

²⁴ BOA, Bâb-ı Defteri Mevkufat Kalemi (D.MKF), nr. 28815, s. 3; BOA, Bâb-ı Defteri Gelibolu Baruthanesi (D.BŞM.BRG), nr. 18262, s. 2; nr. 18264, s. 2.

²⁵ Yunus İnce, *18-19. Yüzyıllarda Karaman Eyaleti'nde Güherçile Üretimi ve Hukukî Nizamı*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005, s. 23-26.

²⁶ Gelibolu sancağına bağlı kazaların kadıları, kethüda yeri, yeniçeri serdarı, ayan ve iş erlerine yazılan 7 Zilkade 1159 (21 Kasım 1746) tarihli hüküm: BOA, MAD, nr. 9955, s. 373, h. 1.

²⁷ Üsküb vs. kazaların kadı, nâib, ayan ve zâbitlerine yazılan 10 Rebiulevvel 1189 (11 Mayıs 1775) tarihli hüküm tezkiresi: BOA, KK, nr. 2938, s. 177, h. 3; Ayrıca bkz. Gelibolu Baruthanesi nâzırı Halil Ağa'nın H. 1196 (M. 1782) yılı için imal edeceği barutla ilgili takriri: BOA, Cevdet-Askeriye, nr. 95, 94, lef 2.

²⁸ Filibe ve Pazarcık kadıları ile Filibe nâzırı ve Pazarcık voyvodasına yazılan 25 Ramazan 1202 (29 Haziran 1788) tarihli hüküm müsveddesi: BOA, Cevdet-Askeriye, nr. 40090, lef 1.

²⁹ Gelibolu kazalarından satın alınan güherçilenin miktarı ve nakit olarak değeri için bkz. Ek 1.

³⁰ Valide Sultan'ın Galata'daki mekteb ve çeşme vakfına ait olduklarından Güvercinlik kazası köyleri serbest olmuşlar ve H. 1151 (M. 1738-1739) yılından itibaren güherçile vermekten muaf tutulmuşlardı. Bkz. Güvercinlik nâibine ve Gelibolu Baruthanesi nâzırına gönderilen 13 Zilhicce 1188 (14 Şubat 1775) tarihli hüküm: BOA, MAD, 7831, vr. 174a.

İnepazarı, Çan, Ezine ve Balya kazaları³¹; Karesi sancağına bağlı Balıkesir, Edremit, Bigadiç, İvrindi, Ayazmend, Kozak ma'a Fesleke, Sındırgı, Başgeleme ve Kemer-i Edremit kazaları; Midilli adasında bulunan Midilli, Molova ve Kalonya kazaları; Paşa sancağına bağlı Filibe, Tatarpazarı, Zağra-i Atik ve Gümölcine kazaları ile Çirmen sancağına bağlı Uzuncaabad, Çirmen, Akçakızanlık, Cısr-i Mustafa Paşa ve Zağra-i Cedid kazaları³². Düzenli olarak Gelibolu Baruthanesi'ne güherçile veren bu kazaların yükümlülüklerinin bazı dönemlerde kaldırıldığı görülmektedir. Mesela H. 1099 (M. 1688) senesinde Midilli adası halkının güherçile vermemek hususundaki istekleri devlet idarecilerince olumlu karşılanmıştır³³. H. 1100 (M. 1689) senesinde de ahalinin güherçile vermek istememesi uygun bulunmamış ve adadan satın alınması gereken güherçile satın alınmıştır. Ancak ada olması ve güherçile çıkarılmasının zorluğundan dolayı bundan sonra Midilli adasından güherçile satın alınmaması için 3 Cemaziyelahir 1100 (25 Mart 1689) tarihinde emir verilmiştir³⁴. Bununla beraber böyle bir emir verilmesine rağmen daha sonraki tarihlerde de Midilli adasından güherçile alınmaya devam edilmiştir³⁵.

Güherçilenin nakli için, Evreşe, Keşan, Malkara, İpsala ve Ferecik taraflarından deveciler tahsis edilmekteydi.

2) Odun Kömürü

Barut üretiminde kullanılan diğer bir madde odun kömürüydü. Ancak her odun kömürü barut üretiminde kullanılmazdı. Barut üretiminde kullanılan kömür söğüt, fındık, defne, çam kozalağı, asma çubuğu³⁶, karaağaç ve palamut³⁷ gibi çeşitli ağaçların odunlarının yakılmasından elde ediliyordu. Parry'ye göre Osmanlı Devleti'nin değişik bölgelerinde farklı ağaçlardan odun kömürü elde edilmekteydi. Ancak barut imalâtında kullanmak için kömür elde edilecek ağaçların sert olmaması gerekiyordu. Çünkü sert ağacın kömürü de sert olduğundan kırılması ve yanması, yumuşak ağacın kömürüne göre daha zordu³⁸.

Barut üretiminde 2,000 kantar barut için 18,000 okka kömüre ihtiyaç vardı³⁹. Gelibolu Baruthanesi'nde ise ihtiyaç duyulan kömür önceleri Gelibolu ve Lapseki civarında yetiştirilen fındık ve söğüt ağacından elde edilirdi⁴⁰. Gelibolu Baruthanesi'nin ilk dönemlerinde Gelibolu kazasına bağlı Fındıklı köyü ahalisi baruthane için kömür yakmaktaydılar⁴¹. Köyün isminin Fındıklı olmasından dolayı bu köyde fındık ağacının yetiştirilmesi muhtemeldir. Ancak Fındıklı köyünden elde edilen kömürün kâfi gelmemesinden dolayı⁴² daha sonraki yıllarda Gelibolu kazasına bağlı Yeniköy, Tayfur, Burgaz, Burhanlı, Bayır ve Galata köylerinden de kömür tedarikine başlanmıştır⁴³.

Barut imalâtında daha sonra asma çubuğu kömürü tercih edilmeye başlandı. Asma çubuğu kömürü ise Gelibolu, Evreşe, Keşan, Şehirköy ve Lapseki kazalarında hazırlanmaktaydı⁴⁴.

³¹ Biga Sancağı kazalarından satın alınan güherçilenin miktarı ve nakit olarak değeri için bkz. Ek 2.

³² BOA, KK, Mevkufat, nr. 2647, s. 9-12. Belirtilen kazalardan talep edilen güherçile miktarının toplamı 44.000 kırye idi.

³³ BOA, MAD, nr. 2738, s. 136.

³⁴ BOA, MAD, nr. 2738, s. 306.

³⁵ Midilli kadısı Habib'in 10 Cemaziyellevvel 1108 (5 Aralık 1696) tarihli hücceti: BOA, İbnülemin-Adliye, nr. 378.

³⁶ Ağoston, *Barut, Top ve Tüfek*, s. 143.

³⁷ V. J. Parry, "Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Harb Malzemesinin Kaynakları", (terc.: Salih Özbaran), *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 3, İstanbul 1973, s. 37.

³⁸ Hüseyin Rifki, *Topçuluk Fenni*, s. 24.

³⁹ Gelibolu nâibine yazılan Selh-i Za 1183 (25 Şubat 1770) tarihli hüküm: BOA, MAD, nr. 8516, s. 164.

⁴⁰ Gelibolu ve Lapseki kadılarına yazılan 23 Zilkade 1143 (29 Haziran 1731) tarihli hüküm tezkiresi: BOA, MAD, nr. 8491, s. 357, h. 2.

⁴¹ BOA, *İbnülemin-Askeriye*, nr. 8084.

⁴² Gelibolu kadısına ve fındık, söğüt ve bağçubuğu bulunan yerlerin kadılarına yazılan 25 Zilkade 1144 (20 Mayıs 1732) tarihli hüküm: BOA, KK, nr. 2883, s. 354.

⁴³ BOA, MAD, nr. 8516, s. 164.

⁴⁴ "... Gelibolu Baruthânesi'nde ber-müceb-i şurût-ı nizâm-ı cedîd İngiltere ve Felemenk berdahtı olmak üzere tabh ve i'mâline irâde-i mülûkânem ta'alluk iden ma'lûmü'l-mikdâr kantar barut-ı siyah asma çubuğı kömürüne muhtâc ve zikr olunan kömür öteden beru Gelibolu ve Evreşe ve Keşan ve Şehirköyi ve Lapseki kazalarından cem' ve tedârük olunagelüp zikr olunan kömürün bahâsı nâzır vekili yedinden an-nakd verilmek şartıyla mikdâr-ı kifâye asma çubuğı kömürü hark ve cem' ve tedârük ve mübâya'a ve bir an evvel baruthâne-i mezkûreye nakl ü tesyîr olunup ..." Bkz. Gelibolu, Evreşe, Keşan, Şehirköy ve Lapseki kadılarına yazılan 28 Şaban 1207 (10 Nisan 1793) tarihli hüküm müsveddesi: BOA, *Cevdet-Askeriye*, nr. 19419, lef 2. Bu konu ile ilgili olarak aynı mealde H. 1196 (M. 1782) tarihli diğer bir hüküm için bkz. BOA, *Cevdet-Askeriye*, nr. 54070.

Kömür temininde de zaman zaman sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bunun en önemli sebebi bazı kimselerin kömürçülerin fındık ve söğüt ağac kesmelerine engel olmalarıdır. Tabiidir ki bu durumu Gelibolu Baruthanesi nâzırı İstanbul'a bildirmiş ve kömür elde etmek için ağaç kesimine engel olunmaması için emir verilmişti⁴⁵. Bazı kimseler de kömürçülere engel olarak asma çubuklarını evlerine götürmüşler ve bazıları da kendileri kömür yakmaya başlamışlardı. Ancak bunlar daha çok para kazanmak için içlerine diğer ağaç kömürlerinden katıp kömürün kalitesini düşürmekteydiler⁴⁶.

Kömür temininde yaşanan engellemeler daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Mesela H. 1201 (M. 1787) senesinde Cemaziyelevvel ayında kömür temin etmekte olan kazalar ahalilerine emir verilmesine rağmen kömür vermedikleri için Şaban ayı içerisinde ikinci bir emir gönderilmek zorunda kalmıştır⁴⁷.

3) Odun Tedariki

Barutun tabhı (pişirilmesi) esnasında ihtiyaç duyulan odun Lapseki kazasına bağlı Çardak ve Küreci havalisindeki dağlardan kestirilmekteydi⁴⁸. Gelibolu Baruthanesi'nde 2,000 kantar barut imal etmek için 1,500 çeki oduna ihtiyaç vardı⁴⁹. Ancak halkın, kestikleri odunları baruthaneye nakledilmek üzere iskelelere getirdiklerinde muhtekirler bunları satın alarak daha sonra mirî fiyatının çok üstünde bir bedelle baruthaneye satmak istedikleri görülmekteydi⁵⁰. Ancak bu durum barutun birim maliyetini arttıracığından idareciler tarafından hoş karşılanılmamaktaydı.

Devletin belirlediği fiyattan her zaman hammadde bulmak mümkün olamıyordu. Nitekim H. 1197 (M. 1783) senesinde odunun mirî fiyatı 11 para iken nâzır, satın aldığı odunun çekisine 35 para ödemişti. Nâzır yazdığı takrirden İstanbul baruthanesini emsal göstermek suretiyle odun için ödediği paranın rayici üzerinden hesabından düşülmesini talep etmekteydi⁵¹.

4) Varil Tedariki

Baruthanede barut imali için gerekli olan güherçile, kükürt, kömür ve odundan başka çeşitli hazırlıklar da yapılmaktaydı. Yapılan hazırlıklardan biri imal edilen barutun depolama ve taşıma esnasında konulacağı varillerin temini idi. Baruthanede imal edilen 2,000 kantar barut için 1,800 varile ihtiyaç vardı⁵². Varil tahtaları Biga ve Kemer-i Edremid taraflarından temin ediliyordu. Mesela H. 1207 (M. 1793) yılı için 40,000 adet varil tahtası hazırlanması istenmişti⁵³. Gelibolu'daki varilci esnafı getirilen tahtalardan tanesi 40 akçeye olmak üzere varil imal ediyorlardı⁵⁴. Ancak Gelibolu varilcilerinin, varilleri zamanında yetiştirememesi durumunda civardaki kazalardan ve özellikle Şehirköy'den⁵⁵ varil imal etmek üzere fiçici esnafı getiriliyordu⁵⁶. Şehirköy'den genellikle 7 nefer fiçici ustası varil imal etmek üzere baruthaneye getirilirdi⁵⁷.

⁴⁵ Gelibolu ve Lapseki kadılarına yazılan 19 Receb 1141 (18 Şubat 1729) tarihli hüküm: BOA, MAD, nr. 8490, s. 155. Bu konuda 23 Zilhicce 1143 (29 Haziran 1731) tarihli diğer bir hüküm için bkz. BOA, MAD, nr. 8490, s. 357.

⁴⁶ Gelibolu, Evreşe ve Lapseki kadılarına yazılan 24 Safer 1142 (18 Eylül 1729) tarihli hüküm: BOA, MAD, nr. 8490, s. 280; BOA, KK, nr. 2950, s. 32.

⁴⁷ Gelibolu, Evreşe, Şehirköy, Keşan ve Lapseki kadılarına yazılan 6 Şaban 1201 (24 Mayıs 1787) tarihli hüküm: BOA, Cevdet-Askeriye, nr. 5543.

⁴⁸ H.1182 (1768-1769) yılına ait ferman müsveddesi ile baruthane nâzırı Abdülkerim'in arzuhalini için bkz. BOA, Cevdet-Askeriye, nr. 40116 ve 41664.

⁴⁹ Lapseki kadısına gönderilen 5 Receb 1201 (23 Nisan 1787) tarihli hüküm: BOA, KK, nr. 2950, s. 6.

⁵⁰ BOA, Cevdet-Askeriye, nr. 40116.

⁵¹ Gelibolu Baruthanesi nâzırının takriri: BOA, D.BŞM.BRG., nr. 2/76.

⁵² Gelibolu Baruthanesi nâzırının takriri: BOA, Cevdet-Askeriye, nr. 52300.

⁵³ BOA, Cevdet-Askeriye, nr. 19419, lef 2.

⁵⁴ Gelibolu kadısına yazılan 25 Ramazan 1198 (12 Ağustos 1784) tarihli hüküm müsveddesi: BOA, Cevdet-Askeriye, nr. 43297.

⁵⁵ Baruthane nazırının takriri: BOA, D.BŞM.BRG, nr. 5/106.

⁵⁶ Gelibolu, Boğazhisar ve Lapseki kadılarına yazılan 21 Rebiulahir 1194 (26 Nisan 1780) tarihli hüküm sureti: BOA, Cevdet-Askeriye, nr. 43227. Bu hükümde daha önce Gelibolu'da 15 fiçici (varilci) esnafı varken bunların perakende oldukları belirtilmektedir.

⁵⁷ Baruthane nazırının takriri: BOA, Cevdet-Askeriye, nr. 50717. Diğer bir takrir için bkz. BOA, D.BŞM.BRG, nr. 3/47.

Baruthane mahzeninde depolanan variller de gelişi güzel istiflenmezdi. Varillerin altına ve aralarına tahta konularak düzgün şekilde durmaları sağlanırdı⁵⁸. Fiçuların altına tahta konulması barut fiçularının zeminden rutubet almasını da önlemiş olurdu. XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren diğer nâzırların barutu ile karışmaması için üretilen barutun muayenesinde varillerin üzerine silinmeyecek ve değiştirilmeyecek şekilde, hangi yıl ve hangi nâzir tarafından imal edildiğini belirten işaretler konulmaya başlanmıştır⁵⁹.

5) Koyun Derisi Tedariki

Üretilen barut doğrudan varillere konulmamaktaydı. Çünkü toz halinde olan barut taşıma esnasında varil tahtalarının ek yerlerinden akabilirdi. Bunun önüne geçmek için varillerin içi deri ile kaplanmaktaydı. Nitekim 1,000 kantar barut konacak variller için 2,250 koyun derisine ihtiyaç duyulmaktaydı. Gelibolu Baruthanesi için ihtiyaç duyulan deri öncelikle Gelibolu dericilerinden temin edilmekteydi. Ancak Gelibolu'da kesilen hayvanların derileri kâfi gelmediği zaman köylerde ve civar kazalarda kesilen koyunların derisi de Gelibolu debbağlarına verilmekteydi⁶⁰. Bununla beraber derici olmayan bazı kimselerin derileri satın alarak baruthanede deri sıkıntısına sebep oldukları anlaşılmaktadır⁶¹. Baruthanede üretilen barutun miktarı arttırıldığı zaman ihtiyaç duyulan derilerin tamamını Gelibolu civarından karşılamak zordu. Bu gibi durumlarda İstanbul'daki kasaplardan Gelibolu baruthanesi için deri satın alınmaktaydı. Mesela 2,000 kantar barut hazırlanacağı zamanlarda ihtiyaç duyulan 4,500 koyun derisinden 2,250 adedi İstanbul kasaplarından karşılanmaktaydı⁶².

Baruthanede usta ve amele olarak çalışanlar ile barutun nakliyesi için araba kirası ve hamallara ödenen ücretler de önemli bir miktara ulaşmaktaydı. H. 1145 (M. 1732/1733) döneminde bir yılda ödenen ücretlerin toplamı ortalama olarak bir milyon akçeye yaklaşmaktaydı⁶³. Baruthanenin taşındığı Sinan Paşa Vakfı için de yılda 22.740 akçe kira bedeli ödenmekteydi. Bu para da en azından vakfın mevcudiyetini sürdürmesine imkan vermektedir.

Sonuç olarak Gelibolu'da kurulu baruthanenin bölge ekonomisine önemli katkısı olduğu anlaşılmaktadır. Baruthane sayesinde güherçile, kömür, odun, varil, deri gibi pek çok madde bölgeden temin edilmekteydi. Ayrıca barut imalatında ve Filibe, Üsküb, Tatarpazarı taraflarında üretilen güherçilenin baruthaneye taşınması ile barutun gemilere nakli gibi faaliyetlerde de bölge insanı çalıştırılmakta ve onlara iş sahaları ile ekonomik anlamda gelir sağlamaktaydı.

Ek 1- Gelibolu Sancağı'ndan Satın Alınan Güherçile (1732/1733)

Kaza	Miktar (kıyye)	Ücret (akçe)
Gelibolu	1328	39840
Evreşe	403	12090
Ferecik	469	14070
İpsala	205	6150
Malkara	653	19590
Keşan	733	21990
Eceabad	(997)	(29910)
Toplam	3791	113730

⁵⁸ BOA, Cevdet-Askeriye, nr. 29586.

⁵⁹ Gelibolu kadısına, baruthane nâzırların halef selef vekillerine ve memleketin ileri gelenlerine gönderilen 27 Zilkade 1201 tarihli hüküm: BOA, KK, nr. 2950, s. 147-148.

⁶⁰ Gelibolu, Seddülbahir, Kiledülbahir ve civar kadılara yazılan 28 Şevval 1199 (3 Eylül 1785) tarihli hüküm: BOA, MAD, nr. 7873, s. 75.

⁶¹ Gelibolu kadısına gönderilen 23 Zilkade 1175 (15 Haziran 1762) tarihli hüküm sureti: BOA, Cevdet-Askeriye, nr. 26266.

⁶² 1787 yılı için İstanbul kasaplarından alınacak deriler için bkz. BOA, MAD, nr. 7873, s. 403. 1790 yılı için alınması istenen deriler için bkz. BOA, D.BŞM.BRG, nr. 5/114. Gelibolu civarından satın alınan kömür, odun, varil ve koyun derilerinin miktarı ve nakit olarak değeri için bkz. Ek 3.

⁶³ BOA, D.MKF, nr.28815, s. 9-11.

Ek 2 - Biga Sancağı'ndan Satın Alınan Güherçile (1732/1733)

Kaza	Miktar (kıyye)	Ücret (akçe)
Biga	746	22380
Güvercinlik	268	8040
Lapseki	535	16050
Kale-i Sultaniye	268	8040
İnepazarı	890	26700
Çan	668	20040
Ezine	268	8040
Balya	757	22710
Toplam	4400	132000

Ek 3 - Baruthane için bölgeden satın alınan diğer maddeler (1732/1733)

Madde	Miktar	Ücret
Kömür	37713 kıyye	113139
Odun	1500 çeki	49500
Varil	1800 adet	72000
Koyun postu	4500 adet	54000
Toplam		285639

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

a) Defter Tasnifleri

BOA, Bâb-ı Defterî Gelibolu Baruthanesi (D.BŞM.BRG), nr. 18262, nr. 18264.

BOA, Bâb-ı Defterî Mevkufat Kalemî (D.MKF), nr.28815.

BOA, **Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)**, nr. 2738, 3279, 3878, 7831, 7873, 8490, 8491, 8516, 9955, 18819, 22139.

BOA, **Mühimme Defterleri**, nr. 16, 35.

BOA, **Kepeci Tasnifi**, nr. 2647, 2883, 2938, 2950.

b) Defter Tasnifleri

BOA, **A.ŞMKT.UM**, nr. 269/45.

BOA, **Cevdet-Askeriye**, nr. 94, 95, 5543, 11555, 19419, 26266, 29586, 40090, 40116, 41664, 43227, 43297, 50717, 52300, 54070, 54723.

BOA, **Bâb-ı Defterî Gelibolu Baruthanesi**, nr. 2/76, 3/47, 5/106, 5/114.

BOA, **Hatt-ı Hümayun**, nr. 194/9583.

BOA, **İbnülemin-Adliye**, nr. 378.

BOA, **İbnülemin-Askeriye**, nr. 8084.

BOA, **İbnülemin-Vakıf**, nr. 4887.

2. Diğer Kaynaklar

ÁGOSTON, G., Barut, *Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, (Çev. Tanju Akad), İstanbul 2006.

Evlîya Çelebi, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Kitap, (Neşr. R. Dankoff- S. A. Kahraman-Y. Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

- Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5. Kitap, (Neşr. Y. Dağlı-S. A. Kahraman-İ. Sezgin), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6. Kitap, (Neşr. S. A. Kahraman-Y. Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- GÖLEN, Zafer, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, Ankara 2006.
- Hüseyin Rifki, *Topçuluk Fenni*, Cilt: 1, İstanbul 1281.
- İNCE, Yunus, *18-19. Yüzyıllarda Karaman Eyaleti'nde Güherçile Üretimi ve Hukukî Nizamı*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005.
- KURTOĞLU, Fevzi, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, İstanbul 1938.
- PARRY, V. J., "Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Harb Malzemesinin Kaynakları", (Terc. Salih Özbaran), *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 3, İstanbul 1973, s. 35-46.
- Raşid Mehmed, *Târih-i Râşid*, C. III, İstanbul 1282.
- SEZGİN, İbrahim, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gelibolu Vakıfları", *Çanakkale Tarihi*, II, İstanbul 2008, s. 695-726.
- SEZGİN, İbrahim, "Evliya Çelebi'nin Gelibolu Üzerine Verdiği Bilgilerin Arşiv Belgeleri ile Karşılaştırılması", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*, (Haz. Nuran Tezcan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 377-38.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN EN ESKİ KURUMLARINDAN GELİBOLU ACEMİ OĞLANLAR OCAĞI

Doç. Dr. Murat Yıldız¹

Özet: Gelibolu Acemi Oğlanlar Ocağı, Osmanlı Devleti'nin en eski ve en uzun ömürlü kurumlarından birisidir. Ocağın görevi, Gelibolu ile Lapseki ve Çardak arasında taşımacılık yapmak ve buraların güvenliğini sağlamaktır. Sekiz cemaatten oluşan ocağın tarihi süreçte nefer sayısı 60-400 arasında değişmekteydi.

ONE OF THE OLDEST AND THE MOST LONG-LASTING INSTUTE IN OTTOMAN STATE THE OJAK OF GALLIPOLI AJAMI OGHANS

Abstract: The Ojak of Gallipoli Ajami Oghlans (Oghlan: A member of the corps of young pages in the palace, or at a special school for training; a member of a special corps of recruits for the Janissaries) is one of the oldest and the most long-lasting instute in Ottoman State. The Odjak was built in the reign of Murad I to take advantage of the prisoners of war. The mission of ojak were transportation between Gallipoli-Lapseki and Çardak and policing the these places. The ojak which consisting of eight community had 60-400 private soldiers in the process.

Giriş

Osmanlı'nın klasik çağı denilen ilk üç asırda Osmanlı ordusunun adeta bir savaş makinesi gibi zaferden zafere koşmasında gaza düşüncesi, izlediği savaş stratejileri, ordusunun insan kaynakları, kullandığı savaş teknolojisinin yanı sıra kendisini bu hususlarda yenilemesi ile de ilgiliydi. Nitekim ordunun kendisini yenileme özelliğini kaybetmeye başlaması üzerine (diğer kurumlarda da olduğu gibi) önce bocalamış, sonra art arda mağlubiyetler almaya başlamış olması bu hususu teyit eder niteliktedir.

Çelebi Mehmed dönemine kadar yaklaşık bir asırlık dönemde Osmanlıların ordusunun insan kaynakları bakımından –ikisi konumuzla yakından ilgili olan- üç önemli gelişmenin-aşamının yaşandığını görüyoruz. Bu aşamaların ikincisi doğrudan, üçüncüsü ise dolaylı olarak konumuzla ilgilidir. Bu aşamaların birincisi Orhan Gazi döneminde ilk düzenli ordu olarak nitelenen yaya-müselleme ordusunun teşkilidir (Neredeyse tamamı Türk'tü). Bilindiği gibi Osman Gazi dönemindeki birlikler eli silah tutan her yaş grubundan meydana gelmekteydi. Çoğunlukla akın yapan bu birlikler başlangıçta beyliğin ordu ihtiyacını karşılamaktaydı. Ancak Orhan Bey döneminde akından kale ve şehir kuşatması ile meydan savaşına, yani sürekli sefer durumuna dönüşen savaşlar için orduda yeni bir takım düzenlemeler yapılması zorunlu hale gelir. Zira ordudaki savaşçıların önemli bir kısmı iş-güç çift-çubuk sahibi olanlardı ve uzun süreli kuşatmalar onların yapabilecekleri bir askerî görev değildi.

Öte yandan özellikle Rumeliye geçişle birlikte artan fetihlerle genişleyen ülke topraklarını korumak ve planlanan yeni fetihleri gerçekleştirmek için devlet daha çok askere ihtiyaç duymaya başlar. I. Murad döneminde bu ihtiyaç savaşlarda elde edilen esirlerden devletin hakkı olarak alınan 1/5'lik (penc ü yek = pencik) oranla

¹ Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Öğretim Üyesi.

karşılanmaya başlanır. Konumuzla doğrudan ilgili olan bu sistemin nasıl kurulduğu hakkında ilk dönem kaynakları ittifak hâlinde aynı ayrıntılı bilgiyi vermektedirler. Kaynakların verdiği bu bilgiye göre ocak, 14. yüzyılın ikinci yarısında (I. Murad döneminde) Çandarlı Halil Paşa ile Rüstem Paşa'nın gayretleri ile kurulmuştur. Diğer ganimet malı gibi esirlerden devletin beşte birlik (penc ü yek = pençik) ganimet hissesinin alınmadığını gören Kara Rüstem, Kadıasker Çandarlı Halil'e, bunun devletin malının zayi edilmesi anlamına geldiğini söyler ve onlardan da devletin ganimet hissesinin alınmasını teklif eder. Çandarlı'nın durumu padişaha arz etmesi üzerine I. Murad, şayet dinde böyle bir hüküm varsa uygulanmasını emreder. Neticede teklifin uygulanmasına karar verilerek esirlerden devlet hissesi alınmaya başlanır².

I. Murad döneminde bu şekilde kurulan ve sıkı esaslara bağlanan pençik oğlanı teşkilâtı³, Gelibolu'da kurulan bir acemi oğlanı ocağı ile daha düzenli bir hal aldığı gibi, bu kurum ile kapıkulu ocaklarının da temeli atılmıştır⁴. Bu acemi oğlanlar ocağının nefer ihtiyacı, önceleri, özellikle akıncıların düşman memleketlerine yaptıkları akınlar sonrası elde ettikleri esirlerden karşılanırdı. Bu esirlerin alımı için *Pençik Kanunu* tertip edilmiş ve esirlerden, "yararlarının" seçimi için *Pençikçi* denilen memurlar görevlendirilmiştir⁵.

Kavânin-i Yeniçeriyân'a göre alınan bu esirlerden yaşı müsait olan ve işe yarayanlar önceleri iki akça ile yeniçeri yapıp savaflara gönderilirdi⁶. Ancak Türk örf ve adetlerini tam öğrenmeyen bu toplama (derinti) insanların kendi dindaşları üzerine yapılan seferlerde gereği gibi hizmet etmezlerdi. Eğitilmiş ve disiplinli asker olmamalarından dolayı sefer hizmetini "el ucuyla" yapan bu askerler, sefer esnasında gidiş-gelişlerde halka zarar verdikleri gibi bir kısmı da fırsatını bulup memleketlerine firar ederlerdi. Dahası onlara ödenen günlük 2 akçalık yevmiyenin toplamda büyük bir meblağ tutması, onların istihdamı hususunda devleti farklı tedbirler almaya yöneltir⁷.

Yaşanan bir başka gelişme pençik oğlanları için yeni bir uygulamanın kapılarını aralar. *Kavânin-i Yeniçeriyân*'nın verdiği bilgiye göre, Sultan I. Murad, Eflak üzerine sefere çıktığında, askerî Anadolu yakasından (Çardak ve Lapseki'den) Rumeli yakasına geçirmek için iki adet⁸ at gemisi (süvari askerlerin hayvanlarını taşıyan gemiler) inşa ettirir. Bu at gemilerinde çalıştırılacak hizmetlilere ihtiyaç duyulur. Devletin ileri gelenlerinin yaptığı istişare sonrası söz konusu pençik oğlanların doğrudan yeniçeri yapılmalarındansa, bu gemilerde çalıştırılmalarının daha uygun olacağı kararına varılır. Bu karar gereği pençik oğlanlarına birer akça yevmiye ile bu gemilerde beş-on yıl hizmet ettirilmeye, aralarında hak edenler iki akça yevmiye ile yeniçeri ocağına alınmaya başlanmıştır. Böylece bu uygulama ile pençik oğlanlarının doğrudan yeniçeri olmaları uygulaması sona erdirilmiştir.

² "Bu taraftan girü Kara Rüstem dirlerdi bir dânişmend vardı. Karaman'dan gelmişdi. Çenderlü Halil kim, kadıasker olmuşdi. Kara Rüstem geldi ana eyitdi: 'Paşa sultan! Mevlâ! Bu ganimet mâli kim vardır akından çıkan helâldür. Niçün beglige almazsın öşrin, beglig mâli niçün zâyî' kılursun? Şer'ile andan padişahun hakkı vardır'. Kadı-asker eyitdi: 'Ya niçe ideliüm?' Kara Rüstem eyitdi: 'İşbu esirler ki gaziler getürdiler. Tanrı buyruğunda beşde biri pâdişâhundur. Niçün alınmaz?' didi. Çenderlü Halil Paşa bu sözi Murâd Gazi'ye didi. Çün pâdişâh eyitdi: 'Çünkü Tanrı buyruğudur. Niçün almazsınız?' didi. Alun diyü hükm itdi. Vardılar Kara Rüstem'i akıncı üzerine kodılar. Eyitdiler: 'Mevlânâ Tanrı buyruğu neyse it didiler.' Vardı Kara Rüstem Gelibolu'da oturdu. Her esirden yigirmi beşer akça resm kodı. Gelibolu'dan esirden pençik almak bu ikiden olup, bu iki kişiden oldu bu ihdâs, biri Kara Rüstem idi biri Çenderlü Halil. Ve hem Gazi Evrenos Bege ismarladular. Her akında çıkan esirden yigirmi beşer akça alalar. Bu tertib üzere vardular oğlanlar devşirdüler." (Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi 1288-1502], (Haz. Necdet Öztürk), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2007, s. 24-25. Yine bk. "Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)", (Haz. Necdet Öztürk), Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul 2000, s. 28-29; Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, (F. Giese neşri), (Haz. Nihat Azamat), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1992, s. 24-25; Aşıkpaşaoğlu Ahmed Aşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Haz. Çiftçiöğlü N. Atsız), Osmanlı Tarihleri, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949, I, 128; Mehmed Neşri, *Kütâb-ı Cihan-nümâ*, (Haz. Faik Reşat Unat-Mehmed A. Köymen), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, I, 197-199; *Rûhî Târîhi*, (Haz. Halil Erdoğan Cengiz-Yaşar Yücel), *Belgeler*, XIV/18 (1989-1992), s. 359-472; Hadîfî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Haz. Necdet Öztürk), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1991, s. 87-88).

³ Anonim *Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, s. 28-29; Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 24-25; Aşıkpaşaoğlu Ahmed Aşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, *Osmanlı Tarihleri*, I, 128; *Neşri Tarihi*, I, 197-199.

⁴ Eyyubi Efendi, *Eyyubi Efendi Kanunnamesi: Tahlil ve Metin*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Eren Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 40; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Devşirme", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, III, 563.

⁵ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 37.

⁶ Osmanlı Devleti'nde I. Murad'dan önceden de esirlerden faydalanma usulü vardı. Nitekim ağabeyi Süleyman Paşa döneminde de, savaflarda elde ettiği esirleri kısa bir eğitimden sonra iki akça yevmiye ile yeniçeri yapıp, harplerde kendilerinden istifade edilirdi.

⁷ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfı, İstanbul 1996, IX, 133-134.

⁸ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, IX, 146.

XV. yüzyılın başında Osmanlı hizmet birimlerinin insan kaynakları ile ilgili yeni bir düzenlemenin daha yapıldığına şahit oluyoruz. Bu yüzyılın hemen başında yaşanan on bir yıllık fetret döneminde fetihler durduğu için savaş esiri alınmadığından Gelibolu Acemi Oğlanlar Ocağı ile birlikte tüm hizmet birimleri ile ordunun nefer ihtiyacının karşılanmasında ciddi sorunlar yaşanmaya başlanır. Sorunun çözümü için devlet, yeni bir sistem uygulama kararı alır. Devşirme sistemi⁹ denilen ve çeşitli hizmetlerde kullanılmak üzere, imparatorluğun sınırları içinde yaşayan ve gerekli şartlara sahip Hristiyan çocuklarının kanuna göre toplanması¹⁰ şeklinde uygulanan sistem genel olarak, 15. yüzyılın sonlarına kadar “*pençik oğlanı*”, 16. yüzyılda “*acemi oğlanları*”, 17. yüzyılda “*oğlan cem’i*”, “*yenicherilik için oğlan alınmak*” ve “*devşirme*” şeklinde ifade edilmekteydi. Bu sistemin temel amacı, Hristiyan tebaadan orduda yararlanma düşüncesiydi¹¹. İmparatorluğun insan kaynakları ve konumuz için önem taşıyan bu sistem kısaca şöyle uygulanmaktaydı:

Devşirme sisteminin uygulanmasından birinci derecede yeniçeri ağası sorumlu olup, nefere ihtiyaç duyulduğunda, devşirmeye gidecek memurları o seçerdi¹². Başlangıçta, kapıkulu ocakları için beylerbeyi, sancakbeyi, ilgili yerin kadıları gibi mahallî idareciler tarafından oğlan devşirilmiş; ancak yaşanan suiistimallerden dolayı Fatih Sultan Mehmed döneminde bu iş belli bir düzene bağlanmış ve devşirme memurları merkezden gönderilmeye başlanmıştır¹³. Bu görevliler yeniçeri ocağının üst rütbeli yayabaşlarından olan sekbanbaşı, solakbaşı, zağarcıbaşı, saksoncubaşı, turnacıbaşı gibi görevlilerdi¹⁴. Yayabaşların güngörmüş ve güvenilir olmasına dikkat edilirdi¹⁵. Devşirme ile görevli olan memurlar, padişah fermanı ve yeniçeri ağasının mektubu gereği, vazifelerinde serbestiler¹⁶. Gittikleri yerlerdeki sancakbeyi, kadılar, tımar sahipleri gibi mahallî idareciler, onlara yardımcı olup işlerini kolaylaştırmakla yükümlüydüler¹⁷.

Devşirilecek çocukların özellikleri devşirme kanununda ayrıntılı olarak belirtilirdi. Her kırk haneden bir oğlan devşirmek kanun gereği idi. Devşirme yapılacak yerde, devşirilecek çocukların babaları ve köyün papazı bulunur; muhtemel bir suiistimale karşı vaftiz defterlerindeki kayıtlardan da faydalanılır¹⁸ ve çocukların en asillerinin seçilmesine özen gösterilirdi¹⁹. Bu bağlamda papazların çocukları, iki çocuğa sahip ailelerin bir çocuğu, birçok çocuğu olan ailelerin en sağlıklı çocuğu alınırdı. Alınmayanlar ise, ailesinin tek çocuğu olanlar, yetimler, öksüzler, köy kethüdalarının oğulları, sıgırmaç ve çoban çocukları, evlenmiş ve bir meslek sahibi olanlar; Yahudiler, Türkçe bilenlerle kel, fodul, köse, doğuştan sünnetli, boyca çok uzun olmak gibi fiziki kusurlara sahip olan çocuklardı²⁰.

Devşirme olarak alınan çocuğun köy, kasaba, sancak, anne-baba adı, doğum tarihi, mensup olduğu sipahinin adı veya hangi vakıf ve çiftlik sahibinin reayası olduğu, eşkali, yaşı ve kendisini devlet merkezine sevk

⁹ Anonim Osmanlı Kroniği, s. 28-29; Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, s. 24-25; Osmanlı Tarihleri, I, 128; Oruç Beğ Tarihi, s. 24-25; Kitâb-ı Cihan-nümâ, I, 197-199; Vasilis Dimitriadis, “Devşirmenin Kökeni Üzerine”, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), (Çev. G. Ç. Güven, İ. Yerguz, T. Altınova), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1997, s. 25-26.

¹⁰ Abdülkadir Özcan, “Devşirme”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, IX, 254.

¹¹ Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 314.

¹² Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı*, s. 39.

¹³ Özcan, “Devşirme”, s. 254.

¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Mühimme Defterleri (MD)*, nr. 23, s. 239, h. 509 (17 N. 981/10 Ocak 1574); BOA, MD, nr. 23, s. 279, h. 595 (16 L. 981/8 Şubat 1574); BOA, MD, nr. 35, s. 111, h. 283 (29 Ca. 986/3 Ağustos 1578); BOA, MD, nr. 40, s. 298, h. 686 (27 N. 987/17 Kasım 1579); Mücteba İlgürel, “Yeniçeriler”, *İA*, XIII, 387.

¹⁵ *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitâb-ı Müstetâb, Kitâbu Mesâlih-i Müslimîn ve Menâfi’i’l-Mü’minîn, Hızzü’l-Mülûk*, (Nşr. Yaşar Yücel), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1974, s. 5-6.

¹⁶ Özcan, “Devşirme”, s. 255.

¹⁷ Uzunçarşılı, “Devşirme”, s. 564. Meselâ, 15 R. 987/11 Haziran 1579’da, Rumeli vilâyeti kadılarına gönderilen bir hükümde, yeniçerilik için toplanıp İstanbul’a getirilen oğlanların, kimin kazasına uğrarsa, kaybolmamasına ve yiyeceklerinin tedarik edilmesine dikkat edilmesi emredilmiştir (BOA, MD, nr. 22, s. 310, h. 613). Yine Karaman kazalarından oğlan devşirilirken, bazı ailelerin çocuklarını kaçırmaları söz konusu olunca, 17 N. 981/10 Ocak 1574’te Karaman beylerbeyine ve Karaman’daki kadınlara gönderilen hükümde, kaçırılan çocukların bulunması ve devşirme işinin başarıyla tamamlanması konusunda yayabaşlarına yardım etmeleri istenmiştir (BOA, MD, nr. 23, s. 239, h. 508). 22 L. 992/27 Kasım 1584 tarihindeyse Batum Beylerbeyliğinde toplanan devşirmelerin, yol boyunca yiyecek ve sair ihtiyaçlarının karşılanması, güvenliklerinin sağlanması konusunda, İstanbul-Trabzon ve İstanbul-Sivas hattındaki yerlerin kadınlara hüküm gönderilmiştir (BOA, MD, nr. 55, s. 11, h. 20).

¹⁸ Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı*, s. 39.

¹⁹ Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası*, s. 315.

²⁰ Özcan, “Devşirme”, s. 255; Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 39.

edecek sürücüsünün adını ihtiva eden iki defter tutulurdu. Bu defterlerden biri, devşirme memuru olan yayabaşıda, diğeri ise sürücüde bulunur ve sürücü getirdiği çocukları bu defter ile merkeze teslim ederdi²¹. Bir defada ne kadar çocuğun devşirildiği konusunda verilen rakamlar birbirinden farklıdır. Devşirilenlerin sayısı kimi kaynaklara göre, hiçbir zaman 2000'i aşmamışken²², kimi kaynaklara göre her sene biner tane²³ ve kimi kaynaklara göre ise 7000-8000 civarındadır²⁴. Kimilerine göre ise, çeşitli yerlerden temin edilen bütün kulların sayısı 7-8 bin civarında olup, bunların ise ortalama 3000 kadari devşirme idi²⁵.

Osmanlı Devleti'nde genellikle Arnavut, Boşnak, Rum, Bulgar ve Ermeni milletlerinden seçilen²⁶ devşirmeler, Rumeli'deki Üsküp, İştîp, Köstendil, Prizren, Samakov, Taşlıca, Prepol, Ereğlü kasrı (Argiro Castri), Yanya, Pirlepe, İskenderiye, Ohri, İpek, Dukakin, Kırçova, Manastır, Mostar, İzvornik, Bögürdelen, Horpişte, Akçakale, Bihlişte²⁷; Anadolu'daki Karaman²⁸, Diyarbakır²⁹ ve Batum eyaletleri³⁰ ile Ankara, Çankırı³¹ ve Kilis³² sancakları ve Hristiyan tebaanın yaşadığı diğeri yerlerdi. Bununla birlikte bazen olağanüstü durumlarda ve birtakım görevleri yerine getirme karşılığında, adı geçen yerlerin bir kısmında oğlan devşirilmezdi³³.

Sistemin dikkat çekici özelliklerinin başında Türk ve Müslüman kökenlilerinin (Boşnaklar hariç) çocuklarının devşirilmemesi gelirdi. *Kavân-i Yeniçeriyân*'a göre Türk ailelerinden çocuk devşirilmemesinin birçok sebebi vardı: Çünkü onların ekserisi "bî-rahm" olup, "din ü diyânet" açısından zayıftılar. "Hünkâr kulluğuna dâhil" olmaları hâlinde akrabaları "Hünkâr kulu oldum deyü re'âyâ vü berâyâyı rencide ve remide" edebilecek, "öşr ve sâir teklîfâtın vermediğünden" başka, "yeniçeri tertibine" girmeleri durumunda oradaki sancak beyi, alay beyi ve vilâyet voyvodaları onları zapt etmeye güç yettirmeyecek, bu da "fîtne vü fesâd ve celâli zuhûruna bâ'is" olabilecekti³⁴. Müslüman halklar arasında, sadece Bosnalılardan devşirme çocuk alınmasının³⁵ sebebi onların İslamiyeti toplu olarak kabul etmelerini mükâfatlandırmak düşüncesi idi. Onlardan alınanlar genellikle sarayda ve özellikle de bostancı ocağında çalıştırılmışlardır³⁶.

Devşirilen çocuklara omuzu yırtmaçlı muvahhidî aba ve kırmızı keçe külah giydirilirdi.³⁷ Bu giysilerin parası, devşirmenin yapıldığı bölge halkından "hil'at bahâ" veya "kul akçası" adıyla alınmakta olup; başlangıçta çocuk başına 90-100 akça iken, sonraları 300, hatta 600 akçaya kadar çıkmıştır³⁸. Devşirme çocuk alınmayan yerlerden bu bedelin alınması yasaktı³⁹.

²¹ Uzunçarşılı, "Devşirme", s. 564.

²² Robert Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, (Çev. Cahit Kayra), Pera Turizm ve Ticaret, İstanbul 1996, s. 54.

²³ Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleymân Efendi, *Müriyi't-Tevârih*, Maarif Nezareti, İstanbul 1338, s. 454.

²⁴ *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I, 286.

²⁵ Halil İnalıcık-Günsel Renda, *Osmanlı Uygarlığı*, Kültür Bakanlığı, İstanbul 2003, I, s. 139.

²⁶ Görüceli Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, (Haz. Yılmaz Kurt), Ecdad Yayınları, Ankara 1994, s. 31.

²⁷ M. Tayyip Gökbiçgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977, s. 146.

²⁸ BOA, MD, nr. 23, s. 239, h. 508.

²⁹ BOA, MD, nr. 23, s. 239, h. 509.

³⁰ BOA, MD, nr. 55, s. 11, h. 20.

³¹ BOA, MD, nr. 23, s. 239, h. 509.

³² BOA, MD, nr. 40, s. 298, h. 686.

³³ Mesela 14 Z. 981/6 Nisan 1574'te, Mora Beyine ve oraya acemi oğlanı devşirmeye giden yayabaşıya gönderilen fermana, Anavarin Kalesi'nin inşasının sekteye uğramaması için, yöre halkından çocuk devşirmemesi istenmiştir (BOA, MD, nr. 24, s. 89'daki 237 ve 238 numaralı hükümler). 29 Ca. 986/24 Temmuz 1578'de ise, Biga'ya acemi oğlanı toplamaya giden zağarcıbaşıya yöre halkı, miriye kürek vermek karşılığında oğlan vermektan muaf olduklarına dair ellerindeki emri göstermiş, durum merkeze bildirilince oğlan alınmaması emredilmiştir (BOA, MD, nr. 35, s.111, h. 283). Yine, Kadıköy ve Kartal köyleri reayası da, has ahıra ait Üsküdar çayırlarını biçme, atlara bakma, Bursa ve diğeri yerlerden gelen malları muhafaza etme ve kılavuzluk yapma gibi görevler karşılığında, acemi oğlanı devşirilmekten muaf tutulmuşlardır (Gökbiçgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı*, s. 146).

³⁴ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 9/1-2, 138.

³⁵ *Müriyi't-Tevârih*, s. 454. Yine, 20 Z. 1003/26 Ağustos 1595'te Bosna Beylerbeyine gönderilen bir hükümde, Hristiyan çocuklarıyla beraber, daha önce de alındığı gibi, Potur oğlanlarının da alınıp İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir (BOA, MD, nr. 73, s. 371, h. 815).

³⁶ Özcan, "Devşirme", s. 255.

³⁷ *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz. Orhan Şaik Gökyay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, I, 286.

³⁸ Özcan, "Devşirme", s. 255.

³⁹ BOA, MD, nr. 40, s. 298, h. 686 (27 N. 987/17 Kasım 1579).

Devşirilen çocuklar, sürücülerin⁴⁰ idaresinde, yüzer veya ikiyüzer kişilik gruplardan oluşan “*sürü*”ler hâlinde merkeze sevk edilirdi. Yolda, çocukların kaçmamasına⁴¹, başkası tarafından çocuklara el konulmamasına⁴² ve aralarına “*saplama*” denilen yabancıların karışmamasına dikkat edilirdi. İstanbul’a getirilen devşirmeler ağa kapısında yeniçeri ağasının kontrol edilip eşkal defterlerine kaydedilir, ardından sünnet edilip Türk adları verilirdi. Saray için bunlar arasında vücut ve karakter bakımından en iyileri seçilirdi. Bazen bu seçimlerde, padişahlar da hazır bulunurlardı⁴³. Saray için seçilmiş olanlar Galatasaray, İbrahim Paşa, Manisa ve Edirne saraylarına gönderilirdi⁴⁴. Geri kalan diğer devşirmeler ise Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar, başta Gelibolu Acemi Oğlanlar Ocağı olmak üzere devlete ait bahçe ve bostan, gemi, tophane, mutfak, mandıra, koru, değirmen, ahır ve diğer birimlere dağıtılırdı. Buralarda belli bir süre hizmet ettikten sonra kendileri yeniçeriliğe terfi ettirilirdi. Ancak Fatih döneminde yaşanan bir gelişme üzerine sistem revize edilmiş ve artık acemilerin yeniçeri olmaları sürecine bir aşama daha ilave edilmiştir.

Kavânî-i Yeniçeriyân’da bu aşamadan ve onun konulma gerekçesinden şöyle bahsedilmektedir: “Ve olmağa bais oldur kim, ol zaman kim, [Fatih Sultan Mehmed] sa’âdetle İslambol’u feth eyledikleri zamânda Eğri Kapu kurbünde [Edirnekapı civarında bir sur kapısı] Tekfur-i makhûrun sarayına konup Ayasofya câmi’inin çanlarını yıkup minârelerini binâ edüp Cum’a namâzına azîmet buyurub geri saraylarına döndüklerinde, yeniçeri ocağı yoldaşları padişah-ı cihânpenâh hazretlerini selâma durduklarında padişah-ı alem-penâh hazretleri sağına ve soluna selâm vericek, içlerinden biri ‘aleykümüsselâm Muhammed Beşe’ dedi. Pâdişâh dahi sarâyâ gelicek ol zamânda düstûr-i a-zâmları olan Mahmud Paşa’yı da‘vet edüb, ‘Lala! Bu oğlan benim selâmını aleykümüsselâm Muhammed Beşe diyü almakdan murâd nedir? Ve bu nasıl selâm almaktır?’ deyicek, Mahmud Paşa bunların kâfirden müselmân olub ümmî olduklarını ve bunların yanında ‘beşe’ demekden azîm ta‘zîm olduğunu bir beyân edicek, padişah hazretleri dahi eyitti: ‘Lala, dediğin gerçektir. Ammâ kaçan bu denlü Türkçe bilmemek ne âlemi vardır? Bunları bari cem’ eyledikden sonra Türk üzerine verüp Türkçeyi öğrense ve belâyâ mu’tad olub ba’dehu ulufeye yazdurub ve ba’dehu kapuya çıkarsalar, dahi sefer-i zafer-âsâra gönderseler olmaz mı idi?’”⁴⁵

Fatih Sultan Mehmed’in bu emri üzerine, söz konusu gelişmeden sonra devşirmeler artık Rumeli ve Anadolu ağaları vasıtasıyla belli bir süre için Türk köylülerine ikişer filoriye satılmaya başlanır⁴⁶. Parayla satılmalarının sebebi, onların yanlarına verildikleri köylülere “*Ben Hünkâr kuluyum, sana hizmet edemem.*” demelerini engellemektir⁴⁷. Devşirmeler Türkçeyi, İslâm dinini, Türk örf ve âdetlerini öğrenmeleri için, dört beş yıl Türk köylülerinin yanında kaldıktan sonra⁴⁸ toplanır, İstanbul’da kendileri için yapılmış olan saraylara konulurlardı. Eşkalleri yoklanıp, sıkı bir denetimden geçtikten sonra birer akça ile acemi oğlanı diye deftere kaydedilirlerdi⁴⁹. Bu yazılmaya “*torba yazısı*”, yazılan devşirmelere de “*torba oğlanı*” denirdi⁵⁰.

Tarihî sürecini yukarıda kısaca özetlediğimiz devşirme sistemi, başta Gelibolu Acemi Oğlanlar Ocağı olmak üzere imparatorluğun tüm hizmet birimlerinin ihtiyaç duyduğu insan-nefer temin etme yöntemlerinin en uzun süreli uygulananı olmuştur. Böylece bu gelişme ile birlikte gerek Gelibolu gerekse diğer acemi oğlanlar

⁴⁰ Bu sürücülere, “*sürekciler*” de denirdi (BOA, MD, nr. 22, s. 310, h. 613, 15 R. 987/11 Haziran 1579).

⁴¹ Rumeli’deki kadınlara 15 R. 987/11 Haziran 1579 tarihinde gönderilen bir hükümdede, toplanan acemi oğlanları, her kimin kazasına uğrayacaksa, orada kaybolmalarına azami gayret göstermeleri istenmiştir (BOA, MD, nr. 22, s. 310, h. 613).

⁴² Meselâ, 17 N. 981/10 Ocak 1574’te, Diyarbakır Beylerbeyine gönderilen bir hükümdede, devşirilen çocuklardan firar eden 18 çocuk yakalanıp getirilirken, Palu beyinin adamlarının bunlardan 12’sini alıp götürdükleri bildirilmiş ve bunların bulunması istenmiştir (BOA, MD, nr. 23, s. 309, h. 509).

⁴³ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 84.

⁴⁴ Söz gelimi, 3 M. 982/15 Nisan 1574’te, Bosna’dan devşirilen çocuklardan 50’si Edirne Sarayı’na verilmiştir (BOA, MD, nr. 24, s. 171, h. 461). Yine 17 N. 986/17 Kasım 1578’de de, devşirilen acemi oğlanlarından Edirne sarayına 50 Boşnak ve 50 Arnavut oğlanı ve İstanbul’daki istabli-âmiri için 20 acemi oğlanı tayin edip göndermesi için yeniçeri ağasına hüküm gönderilmiştir (BOA, MD, nr. 35, s. 367, h. 934).

⁴⁵ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, IX, 135-136.

⁴⁶ Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı*, s. 40. *Kitâb-ı Müstetâb*’da, bu satılma işi, “*Türk üzerine yazdurma*” olarak ifade edilmiştir (s. 6).

⁴⁷ *Kavânî-i Yeniçeriyân*’da bu rakam 1 altın olarak zikredilmektedir (*Osmanlı Kanunnameleri*, IX/1-2, 136).

⁴⁸ *Kitâb-ı Müstetâb*’ta, Türk köylüsünün yanında kalış süresi, 6-7 yıl (s. 7); *Kavânî-i Yeniçeriyân*’da ise 7-8 yıl olarak belirtilmiştir (s. 146).

⁴⁹ *Koçi Bey Risalesi*, s. 32.

⁵⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, II, 5; İlgürel, “Yeniçeriler”, s. 388; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı’da Harem*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1995, s. 189.

birimleri için devşirilen neferler, önce Türk ailelerine verilerek birkaç yıl onların yanında bırakılarak Türkleştiriliyor ve arkasından toplanıp torbaya yazılıyor ve buradan ihtiyaç duyulduğu kadar alınıyordu. Bu yeni yöntemle Gelibolu ocağına alınan acemiler tıpkı daha önce alınan pençik oğlanları gibi birer akça yevmiye ile at gemilerinde beş-on yıl hizmet etmeye başlamış, aralarında görevini layıkıyla yerine getirenler iki akça yevmiye ile yeniçeri ocağına alınmıştır.

Ocağın Teşkilatı

Gelibolu acemileri, diğer bütün birimlerde olduğu gibi kendilerine has üniformalarını giyerlerdi. Onların alemetleri sarı abadan mamul bir külah (başlık) idi. *Kavânîn-i Yeniçeriyân* müellifinin verdiği bilgiye bakılırsa, bu başlık devrin büyük din âlimi Şeyh Alaaddin, padişah ve veziriazam Şahin Paşa'nın rüyalarında görmeleri üzerine kararlaştırılmıştır

Gelibolu acemileri, nefer sayısı birbirinden farklı olan sekiz cemaatten oluşmaktaydı. Cemaatlerin en kalabalığı ağa cemaati denilen birinci cemaat olup burada ocağın zâbit ve önemli görevlilerinden ocak ağası, onun yardımcısı olan kethüdası, kâtip, hâce, sağlık görevlisi olan cerrah, ikisi korucu-yı balçık olan beş korucu bulunmaktaydı. Ocağın en önemli iki idareci ocak ağası ile yayabaşıydı. Gelibolu ağası olarak da anılan Acemi Oğlanlar Ağası, ocağın en büyük amiri idi. Her birisi birer cemaatin başında bulunan yayabaşılar ise cemaatlerindeki neferleri sevk ve idare etmekle görevliydi.

Ocağın Görevi

Ocağın kuruluş amacı ve aslî görevi yukarıda da bahsedildiği üzere Çanakkale Boğazı'nda ordu ve orduya ait her şeyi her iki yaka arasında taşımaktı. Ancak ocak zamanla Gelibolu ve civarının güvenliğini sağlamakla da görevlendirilmiştir. Bu bağlamda Gelibolu acemileri başta Gelibolu kazası olmak üzere Ecebad, Lapseki, Malkara, Dimetoka, İpsala, İnöz ve Keşan ile Gelibolu kazasına bağlı yerleşim yerlerinde yaşanan baskın, hırsızlık, gasp, adam kaçırma, soygun, yol kesme, adam öldürme, eşkıyalık gibi asayişe aykırı fiillerde bulunanları yakalamak, hapsetmek ve mahkemeye sevk etmek gibi görevleri yerine getirirlerdi.

Ocağa Nefer Alımı

Ocağa nefer alımının birçok yolu vardı. Birincisi ve ilk zamanlarda uygulananı yukarıda da bahsedildiği gibi harplerde elde edilen esirlerden uygun olanların seçimi (pençik oğlanı), ikincisi ise en uzun süre uygulananı olan devşirme sistemi ile alım usulüydü. 16. yüzyılda Gelibolu Acemi Oğlanlar Ocağı'na yukarıdaki iki yöntem hâricinde bir de kuloğulları denilen kapıkulu mensuplarının çocukları arasından da alım yapılmaya başlanmıştır.

Ocağın Nefer Sayısı

Uzunçarşılı, ocağın nefer sayısının başlangıçta 400 kadar olduğu, 1606'da telif edilen *Kavânîn-i Yeniçeriyân*'ın müellifi ise 16. yüzyılın sonlarına doğru ise 500 civarında⁵¹ olduğunu ileri sürmektedir. Konu hakkında en sağlıklı bilgiyi veren mevacic defterlerine (maaş defterleri) göre ise ocağın nefer sayısı 16. yüzyılın ikinci yarısında 60 ile 393; 17. yüzyılda 144-403 ve 18. yüzyılda ise 111-150 arasında değişmekteydi.

Ocak Neferlerinin Maaşı

Ocağa yeni alınan neferlerin yevmiyesi 1'er akça idi. Zamanla aldıkları terakkilerle ücretleri artardı. Ocaktaki en yüksek maaş doğal olarak en yüksek amir olan ocak ağasının maaşı idi. Kıdem, performans, tecrübe, alınan terakkilere göre değişen bu ücret tüm zamanlar için aynı değildi. Ocaktaki görevlilerin günlük ücreti 1-25 akça arasında değişmekte idi. Sadece ocak ağalarının 20 akçanın üstünde yevmiye aldığı ocakta, zabıt statüsünde olmayanların 10 akçalık günlük ücretin üzerinde bir ücret almaları mümkün değildi.

⁵¹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, IX, 134.

Gelibolu acemileri maaşlarını doğrudan hazineden alan görevlilerdi⁵². Dolayısıyla bunların maaşları nakit olarak hazine tarafından ödenirdi. Ulufe dağıtım dönemlerinde nöbetleşe birer yayabaşı İstanbul'a gelir, ocağa ait bütün mevacibi alıp Gelibolu'ya getirirdi. Ocağın mevacip defterindeki kayıtlar doğrultusunda burada ocak ağası her neferin maaşını kendilerine verirdi.

Ocak Neferlerinin Terfi Etmesi

Gelibolu acemileri kanun gereği Lapseki ve Çardak ile Gelibolu arasında çalışan at gemilerinde birer akça günlük ile çalışıp, beş-on yıl hizmet ettikten sonra, diğer acemi gruplarında olduğu gibi terfilerini beklerlerdi. Terfiler genellikle iki akçalık yevmiye ile kapıkulu piyadeleri⁵³ ve süvarilerine⁵⁴ yükselme şeklinde gerçekleşirdi. Terfiler sonrası boşalan kadrolara yeni alımlar yapılırdı. Vakti gelenler için Acemi Ağası arz ve inha etmesi üzerine, çıkan padişah fermanı gereği yeniçeri ağası arz edilenleri yeniçeri defterine kaydederd. Onlardan boşalan kadrolara lâzım olan neferler de yeniçeri ağası tarafından verilirdi. Bunun için ya Gelibolu Ağası ya da bir yayabaşı İstanbul'a gelir, kendilerine ihtiyaç miktarı kadar nefer, torba oğlanı denilen Türk çiftçilerinin hizmetinden gelmiş olan neferler arasından verirdi. Terfilerin yanı sıra yaşanan ölüm ve firarlar ocak kadrolarının boşalmasına sebep olan diğer faktörlerdi.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin eski ve en uzun ömürlü kurumlarının başında gelen Gelibolu Acemi Oğlanlar Ocağı, I. Murad döneminde savaş esirlerinden faydalanmak amacıyla kurulmuştur. Ocağa önceleri savaş esirlerinden nefer alınırken, zamanla devşirme oğlanları ve kuloğulları da alınmıştır. Ocağın görevi Gelibolu ile Lapseki ve Çardak arasında gemilerle taşımacılık yapmak, Gelibolu ve civarının güvenliğini sağlamaktır. 8 cemaaten oluşan ocağın nefer sayıları zaman içerisinde 60-400 arasında değişmekteydi. En düşük nefer maaşının 1 akça olduğu ocak neferleri, genellikle kapıkulu piyadeleri ve bölüklerine çıkmak suretiyle terfi ederlerdi. Kesin olmamakla birlikte ocak, yeniçeriliğin ilgasıyla birlikte kaldırılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

Mühimme Defterleri (MD): nr. 22, 23, 24, 35, 40, 55, 73,

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d), nr. 2345, 4323, 4372, 6559, 7165.

Tıpkı Basım, Araştırma ve İncelemeler

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Cilt. IX, Fey Vakfı, İstanbul 1996.

⁵² Osmanlı ordusuna bağlı birlikler, geçimlerini sağlamalarına göre iki gruba ayrılırdı: Birincisi, "*Âsitâne-i Sa'âdetde mukîm olan kapukulları ve mütekâ'idîn ve hüddâm-ı sâ'ire*" (*Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116: 1688-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 183) idi. Bunlar, doğrudan doğruya devlet hazinesinden ulufe alan yeniçeri; altı bölük halkı denilen sipahi, silâhtar, ulufeciyan-ı yemin ve yesar, gurebâ-yı yemin ve yesar; topçu, cebeci, kalyoncu, bostancı ve diğer saray hizmetlilerinden meydana gelirdi. İkincisi ise, zeamet ve tumara mutasarrıf olanlar, müstahfiz tumarını tasarruf eden veya ocaklıklardan ulufeleri sağlanan kale, sınır muhafız ve yerlilerinden oluşurdu (Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vuku'ât*, İstanbul 1327, Uhuvvet Matbaası, III, 103-104). Bu ikinci gruptan, ocaklık tahsis edilenlerin ücreti, hazineden nakit olarak çıkmaz, kendilerine yakın ve münasip bir yerden tahsis edilen cizye, tuzla gibi kaynaklardan veya yıldan yıla mirî malından yapılan havalelerle karşılanırdı (*Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 183).

⁵³ Meselâ yeniçeri cemaatlerine 1572'de 11 (BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d)*, nr. 2345, s. 75-76), 1583'te 2 (*MAD.d*, nr. 6559, s. 306-307), 1596'da 3 (BOA, *MAD.d*, nr. 7165, s. 151, 153, 154), 1596'da 5 (BOA, *MAD.d*, nr. 7165, s. 303-306), 1598'de 7 (*MAD.d*, nr. 4323, s.71-74), 1599'da 2 (*MAD.d*, nr. 4323, s. 215-218) ve 1600'de ise 10 acemi (*MAD.d*, nr. 4323, s. 406-408) acemi terfi etmiştir.

⁵⁴ Meselâ bölüklere 1596'da 6 (BOA, *MAD.d*, nr. 7165, s. 151, 153, 154, 303-306), 1598'de 3 (*MAD.d*, nr. 4323, s.71-74), 1599'da 2 (BOA, *MAD.d*, nr. 4323, s. 215-218), 1600'de 1 (BOA, *MAD.d*, nr. 4323, s. 406-408) ve 1615'te ise 1 acemi (BOA, *MAD.d*, nr. 4372, s. 122) terfi etmiştir.

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslâm Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1995.
- Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, (Haz. Necdet Öztürk), Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul 2000.
- Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116: 1688-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, (F. Giese neşri), (Haz. Nihat Azamat), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1992.
- Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Haz. Çiftçioğlu N. Atsız), *Osmanlı Tarihleri*, Cilt. I, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949.
- DİMİTRİADİS, Vasilis, “Devşirmenin Kökeni Üzerine”, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), (Çev. G. Ç. Güven, İ. Yerguz, T. Altnova), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1997.
- Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, (Haz. Orhan Şaik Gökyay), Cilt: I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.
- Eyyubi Efendi Kanunnamesi: Tahlil ve Metin*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Eren Yayıncılık, İstanbul 1994.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977.
- Göriceli Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, (Haz. Yılmaz Kurt), Ecdad Yayınları, Ankara 1994.
- Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Haz. Necdet Öztürk), Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1991.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- İLGÜREL, Mücteba, “Yeniçeriler”, *İA*, Cilt. XIII, s. 387.
- İNALCIK, Halil- Renda, Günsel, *Osmanlı Uygurluğı*, Cilt: I, Kültür Bakanlığı, İstanbul 2003.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, Cilt: I, (Haz. Faik Reşat Unat-Mehmed A. Köymen), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vuku 'ât*, Cilt. III, Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327.
- Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi 1288-1502]*, (Haz. Necdet Öztürk), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2007.
- Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitâb-ı Müstetâb, Kitâbu Mesâlih-i Müslimîn ve Menâfi 'i'l-Mü'minîn, Hurzü'l-Mülûk*, (nşr. Yaşar Yücel), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1974.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Devşirme”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: IX, s. 254-255.
- Rûhî Târîhi*, (Haz. Halil Erdoğan Cengiz-Yaşar Yücel), *Belgeler*, Cilt. XIV, S. 18 (1989-1992), s. 359-472.
- Şem'Dânî-Zâde Fındıklılı Süleymân Efendi, *Mürîyi't-Tevârih*, Maarif Nezareti, İstanbul 1338.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, Cilt: II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Devşirme”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: III, s. 563.
- ÜÇEL-AYBET, Gülgün, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- WITHERS, Robert, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, (Çev. Cahit Kayra), Pera Turizm ve Ticaret, İstanbul 1996.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ÜST DÜZEY DEVLET RİCALİNİN BİR SÜRGÜN YERİ OLARAK GELİBOLU

Volkan Ertürk*

Özet: Osmanlı Devletinde önemli bir stratejik konuma sahip bulunan Gelibolu şehri antikçağlardan itibaren insanların yerleşim alanı olmuştur. Osmanlı devrinde ise başkent İstanbul'a yakınlığı, coğrafi ve iklimsel yapısı itibariyle yaşanılabilir bir şehir olması, gözden düşen üst düzey devlet ricalinin başlıca sürgün yerlerinden biri olma sonucunu doğurmuştur. Bölgeye sürgün edilen devlet yöneticileri bu uygun şartların bir sonucu olarak ikametleri esnasında daimi olarak merkezi idarenin kontrolü altında olabiliyorlardı. Gelibolu şehri özellikle XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda başta sadrazamlar ve şeyhülislamlar olmak üzere, defterdarlar, kazaskerler, yeniçeri ağaları, kaptan-ı deryalar ve üst düzey valilerin zorunlu ikamete mecbur edildikleri önemli bir Osmanlı şehri konumundaydı.

Anahtar Kelimeler: Gelibolu, Sürgün, Osmanlı Devleti, Devlet Ricali

GELİBOLU: A PLACE OF EXILE FOR STATE DIGNITARIES IN THE OTTOMAN EMPIRE

Abstract: Having been a settlement for human beings since ancient ages, Gelibolu was located in an important strategic position in the Ottoman Empire. As it was close Istanbul, the capital of the Ottoman Empire, and was a habitable city due to its geographical and climatic structure, it turned out to be one of the principal places of exile for decadent state dignitaries. Those state officials who were exiled to this region could be kept under the control of central government during their residence in the region thanks to the above-mentioned favorable conditions. In the 18th and 19th centuries in particular, Gelibolu stood as an Ottoman city where grand viziers, Shaykh al-Islams, provincial treasurers, kazaskers, janissary agas, chief admirals, and senior governors were forced to compulsory residence.

Key Words: Gelibolu, Exile, Ottoman Empire, State Dignitaries

Giriş

Anadolu'yu Avrupa'ya bağlayan önemli bir geçit noktasında bulunan Gelibolu şehri, eski çağlardan itibaren yerleşime sahne olan bir bölgeydi. Tarihî süreç içerisinde konumundan dolayı, dünya hâkimiyeti siyaseti güden hükümdarlar tarafından ele geçirilmek istenen yerlerden biri olmuştur.¹ Şehrin veya yarımadanın adının “gemi şehri, güzel şehir” yahut “Galyalıların şehri” anlamındaki Kallipolis veya Gallipolis'ten geldiği rivayet edilmektedir.² Kimler tarafından ne zaman kurulduğuna dair kesin bilgiye rastlanmayan şehir civarındaki ilk yerleşimin Traklarca gerçekleştirildiği sanılmaktadır. Daha sonra Foçalılar ve Miletliler'in bölgede koloni

*Yrd. Doç. Dr. Namık Kemal Üniversitesi-Tekirdağ

¹ Afif Erzen, “Eskiçağ Tarihinde Marmara Denizi ve Boğazlar”, *GDAAD*, I, İstanbul 1972, s. 57-61.

² İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Nşr. Şerafettin Turan), II. Defter, Ankara 1983, s. 126; Feridun Emecen, “Gelibolu”, *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 1; Fevzi Kurtoglu, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, İstanbul 1938, s. 11.

kurdukları ileri sürülmekteyse de bahsedilen devirlerde adı geçen milletlere ait herhangi bir yerleşme yerine rastlanılmamaktadır.³

Bizans İmparatorluğu devrinde merkezî bir konuma kavuşan şehir, 1204'te İstanbul'un Latinler tarafından işgali ve Latin İmparatorluğu'nun kurulmasıyla beraber Venedik hâkimiyetine geçmiştir.⁴ Batı Anadolu'ya tamamen hâkim olan Türkler, Bizans'ın Rumeli toprakları ile ilgilenmeye başladılar. Meselâ 1331-1332 yıllarında Gelibolu'ya bir sefer düzenleyen Umur Bey, Lazgöl hisarı bölgesine de akınlar yapmıştır.⁵

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçişinde stratejik önem ve özelliğinden dolayı Gelibolu bölgesi önemli bir rol oynamıştır.⁶ Bizans Devleti'nin Çimbi Kalesi'ni üs olarak vermesiyle⁷ Trakya bölgesine adım atan Osmanlılar, Bolayır civarını ele geçirerek Gelibolu'nun savunmasını tahkime başladılar.⁸ Osmanlı hâkimiyetinde Trakya ve Balkanlar'a yönelik akınlarda önemli bir harekât üssü olan Gelibolu, aynı zamanda Paşa Sancağının da ilk merkeziydi.⁹ I. Bayezid'in Gelibolu şehrini müstahkem bir konuma getirmesiyle boğazdan geçecek ticaret gemileri kontrol altına alınmaya başlandı. Böylece Gelibolu şehri, ticarî açıdan önemli bir merkez haline geldi.¹⁰

Gelibolu şehrinin ticarî açıdan avantajlı duruma gelmesi, gerek İstanbul'a yakın olması gerekse coğrafi ve iklimsel yapısı itibarıyla yaşanılabilir bir şehir olması, üst düzey devlet ricalinin başlıca sürgün yerlerinden biri olmasına zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Devletinde Sürgün Politikası ve Gelibolu

İnsanların buldukları yerlerden çıkarılarak başka bir yerde geçici ya da kalıcı olarak ikamete tâbi tutulmaları şeklinde tanımlanmış olan sürgün¹¹, tarih boyunca birçok devlette uygulanmıştır. Bazen iskân bazen de cezalandırma amacı güdülen sürgün cezalarını, Osmanlı Devleti etkin bir biçimde uygulamıştır. Kuruluş devrinde ve fetihlerin devam ettiği yıllarda fethedilen yerlerin iskân, imar ve şenlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen sürgünler¹² sonraki dönemlerde daha ziyade cezaî müeyyide şeklinde uygulanmıştır. Osmanlıların Rumeli topraklarına girişi ile planlı bir iskân siyaseti takip ettikleri, yurt tutmak gayesiyle bu bölgelerin demografik yapısını değiştirip fethi sağlamış oldukları, bunu gerçekleştirmek için Anadolu'dan ihtiyarî veya mecburî muhaceret hareketi başlattıkları bilinmektedir.¹³

Sürgünler müebbet ve muvakkat olarak ikiye ayrılmaktaydı. Müebbet sürgün, bir şahsın devletçe tayin olunan bir mahalle sürekli olarak gönderilip ikamet ettirilmesi iken muvakkat sürgün ise suçlunun bulunduğu yerden bir başka mahalle gönderilip üç aydan üç seneye dek tağrib olunmasıydı.¹⁴ Osmanlı arşiv belgelerine yansıyan kayıtlarda sürgün kavramı en çok “*nefy-ü icla, icla, nefy-ü tahvil, tahvil-i me'muriyet*” terimleriyle ifade

³ Feridun Emecen, “Gelibolu”, s. 1.

⁴ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret İşıltan), Ankara 1995, s. 390-391.

⁵ Enveri, *Düsturnâme*, (Nşr. Mükrimin Halil), İstanbul 1928, s. 25-26.

⁶ Osmanlı askerlerinin Rumeli'ye geçmesiyle ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz. Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, (Yayımlayanlar: Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen), Ankara 1995, s. 173-185; Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Nşr. Çiftçiöğlü N. Atsız), İstanbul 1949, s. 123-124; Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Âli Bey, İstanbul 1990, s. 29.

⁷ Halil İnalçık, “Türkler ve Balkanlar”, *Balkanlar*, İstanbul 1993, s. 11; M. Münir Aktepe, “Osmanlıların Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kal'ası”, *Tarih Dergisi*, I/II, İstanbul 1950, s. 285-297.

⁸ İbrahim Sezgin, *XV ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 1998, s. 5.

⁹ Feridun Emecen, “Gelibolu”, s. 1; Halil İnalçık, “Gelibolu”, *EI*, II, Leiden 1965, s.983.

¹⁰ Halil İnalçık, “Türk Donanmasının Beşiği: Gelibolu”, *Türk Kültürü*, XXII, Ankara 1964, s. 58.

¹¹ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1993, s. 299; Salih Özkan, “Niğde'ye Yapılan Sürgünler”, *Bilig*, Ankara 2006, s. 187.

¹² Bu hususta bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İÜİFM*, 11/1-4, İstanbul 1949-50, s. 524-569.

¹³ Feridun M. Emecen, “XVI. Asır Başlarında Bir Göçün Tarihçesi Gelibolu'da Sirem Sürgünleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, X, İstanbul 1990, s. 161.

¹⁴ Ali İhsan Karataş, *Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18-19. Asırlar)*, Bursa 2009, s. 16.

edilmiştir. Sürülenler için “*menfi*”, sürgün yeri için “*menfa*”, af ve salıvermelerde ise “*ıtlak, afv-ü ıtlak, ıtlak-ı sebil*” gibi terimler kullanılmıştır.¹⁵

Eski çağlardan beri var olan sürgün, Osmanlı Devleti’nde üst düzey devlet ricalı için mekân değiştirme yoluyla merkezden uzaklaştırma amacına yönelik uygulanmıştır. Bu daha çok başkent İstanbul’dan devlet yönetimine muhalif veya merkezî idarenin uygulamalarından hoşlanmadığı devlet adamlarına tatbik edilmiştir.¹⁶ İstanbul’dan belli bir yerde ikamete mecbur bırakılarak gönderilen devlet adamlarının gittikleri yerlerde bazı görevler üstlendikleri, hatta hayır ve vakıf hizmetleri yaptıkları da bilinmektedir.¹⁷

Osmanlı Devleti’nin belirli bir sürgün politikasının olduğunu sürgün hadisesi gerçekleşirken takip edilecek güzergâhların tespitinden de anlıyoruz. Çok geniş topraklar üzerinde yapılan sürgün faaliyetlerinde hep belli güzergâhlar kullanılmıştır. Deniz yoluyla yapılacak sürgünler için doğal olarak limanlar ve sahildeki kentler kullanılmıştır. Ege ve Marmara Denizi’ndeki adalara ve imparatorluğun daha uzak bölgelerine yapılacak sürgünler için çoğunlukla İstanbul ve Gelibolu limanlarının kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁸

Osmanlı Devletinde üst düzey devlet ricalinin büyük bir çoğunluğu merkezden çok uzak olmayan Bursa, Edirne ve Gelibolu gibi yerlere sürgün edilmişlerdir. Gelibolu şehrinin önemli devlet adamlarının sürgün yeri olarak seçtiği görülmektedir. Bu seçimde Gelibolu’nun İstanbul’a yakın olması, idarî yapısının sağlam, asayiş noktasında güvenli, kalabalık nüfus içinde sürgüne tâbi tutulanların fazla dikkat çekmemesi ve her zaman devlet erkânının gözetimi altında bir yerleşim yeri olmasının etkisi büyüktür. Böylece bölgeye sürgün edilen devlet yöneticileri devamlı surette merkezî idarenin kontrolünde olurlardı.

Gelibolu’ya Sürgün Edilen Sadrazamlar

Arabacı Ali Paşa: Ohrilidir. Valide sultan kethüdası Şahin ağaya imam olmuştu. Etrafta “hoca” namıyla anılmaktaydı.¹⁹ Lefke kadısı, Kamanıçe defterdarlığı ve yeniçeri ağalığı görevlerinden sonra Mayıs 1691’de vezirlikle sadaret kaymakamı oldu. 3 Haziran 1691’de sadrazam oldu.²⁰ İlimiyeden yetiştiği için “kadı” ve “hoca”, yaşından dolayı “koca”, arabalarla insan sürdüğünden dolayı “arabacı” lakaplarıyla anılırdı.²¹

1691 yılında Osmanlı-Avusturya Savaşı’nda ordunun başında Belgrad’a gitmesi gerekirken bir takım bahanelerle oraya gitmediği gibi, çeşitli sebeplerle muhaliflerini idam ettirmeyi veya sürgüne göndermeyi başardı. Bu sırada Belgrad ve dolaylarında ordu perişan haldeydi. Devletin siyasî otoritesi sarsılmıştı.²² Bu sırada darüssaâde ağasını da sürgüne yollamak için padişahın onayını alan Ali Paşa, teamüllere aykırı olarak ağayı almak için saraya araba göndermesi, aleyhinde kullanılarak padişahın kendisine hiddetini celb etmiştir. Ağa için getirttiği arabaya kendisi bindirilerek²³ Nisan 1692’de Gelibolu’ya sürgün edilmiştir.²⁴

Silahtar Mahir Hamza Paşa: Niğde’de Karahisar zenginlerinden Mehmed Ağa’nın oğludur. Haziran 1759’da vezirlikle Mora valisi oldu. III. Mustafa henüz bir yaşındaki kızı Hibetullah Sultan’la Hamza Paşa’yı nişanlamış, ancak kızınının 1762’de ölümü üzerine evlilik gerçekleşmemiştir.²⁵ Sadrazamlık makamına geldiği 7 Ağustos 1768 tarihinde Anadolu Beylerbeyi olan Hamza Paşa, 28 gün fiilen sadaret makamında bulunmuştur.²⁶ Mahir Hamza Paşa sürgün olarak gönderildiği Gelibolu’da vefat etmiştir.²⁷

¹⁵ M. Çağatay Uluçay, “Sürgünler Yeni ve Yakınçağlarda Manisa’ya ve Manisa’dan Sürülenler”, *Belleten*, XV/60, Ankara 1951, s. 510-511.

¹⁶ Abdullah Acehan, “Osmanlı Devletinin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, I/V, 2008, s. 16.

¹⁷ Kemal Daşcıoğlu, *Osmanlı’da Sürgün*, İstanbul 2007, s. 194.

¹⁸ Abdullah Acehan, “Osmanlı Devletinin Sürgün Politikası ve Sürgün yerleri”, s. 18.

¹⁹ Osmanzâde Ahmed Tâ’ib, *Hadikatü’l Vüzerâ*, İstanbul 1271, s. 118.

²⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, (Yay. Haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996, s. 280.

²¹ İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Devlet Erkânı*, İstanbul 1971, s. 47.

²² Abdulkadir Özcan, “Arabacı Ali Paşa”, *DİA*, I, İstanbul 1998, s. 424.

²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III. Cilt, II. Kısım, Ankara 1988, s. 435.

²⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, s. 280.

²⁵ Mücteba İlgürel, “Silahdar Hamza Paşa”, *DİA*, XV, s. 515.

²⁶ İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Devlet Erkânı*, s. 62-63.

²⁷ Ahmed Cavid, *Verd-i Mutarra, Hadikatü’l Vüzerâ Zeyli*, İstanbul 1271, s. 18.

Mahir Hamza Paşa, ifrat derecede lüzumsuz israf yapardı. Sadareti esnasında gerek Enderun'da gerekse Bab-ı âli'de avuç avuç altın saçarak bütün varını sarfetmiştir.²⁸ Ahmed Resmi Efendi, Mahir Hamza Paşa'nın sadrazam olduğu sıralarda hasta ve dengesinin bozuk olduğunu, hazineyi israf etmek istemesi gibi hareketleri nedeniyle azledildiğini ifade eder.²⁹ Bununla beraber cömert ve münşi bir kimse olduğu da devrindeki herkesin malumudur.³⁰

Silahdar Mehmed Paşa: Cihangirli Riyale Ahmed Kaptan'ın oğludur. Enderun'daki büyük kardeşinin iltimasıyla Enderun'a alındı.³¹ Ağustos 1756'da vezirlik ile Tırhala sancağı kendisine verilerek saraydan ayrıldı.³² Muhtelif valiliklerde bulunduktan sonra Kasım 1770'de sadrazam oldu. Aralık 1771'de vezirliği kaldırılarak azledildi ve Gelibolu'ya sürgüne gönderildi.³³ III. Ahmed'in kızlarından Ayşe Sultan ile evlendiği için Damat olarak anılmıştır.³⁴

Silahtar Mehmed Paşa, vali olarak bulunduğu yerlerdeki icraatlarında halkı memnun bırakmıştı. Her gittiği vilayet merkezinde kendisine bir köşk yaptırmak âdeti vardı.³⁵ Sadrazam kethüdası Ahmed Resmi Efendi, Silahdar Mehmed Paşa'yı överek³⁶ görmüş olduğu sadrazamların en değerlisi olarak belirtmiştir.

Hacı Salih Paşa: İzmirlidir. İstanbul'a gelerek Müslüman olduktan sonra kapıcıbaşılık göreviyle arpa emini olmuştur.³⁷ 29 Mart 1821'de vezir rütbesiyle Çirmen sancağıyla sadaret kaymakamı olmuştur. 30 Nisan 1821'de ise sadrazam olmuştur. 22 Ekim 1822'de azledilerek Gelibolu'ya sürgün edildi.³⁸ Sürgün edilışinden belli bir süre sonra affedilen Salih Paşa birçok yerde valilik görevleri yapmıştır.³⁹ Şam valiliği yaptığı sırada yeniden azledilen Salih Paşa, Konya'ya getirildi. Konya'ya gelişinden kısa bir süre sonra vefat etti.⁴⁰

Mehmed Said Galip Paşa: Sadaret mektupçusu başhalifesi Seyyid Ahmed Efendi'nin oğlu olup 1764 yılında doğmuştur.⁴¹ Muhtelif yerlerde valilik görevleri yaptıktan sonra Bursa ve İzmit sancakları mutasarrıflığına ilave olarak Karadeniz Boğazı ve Rumeli sahilleri muhafızlığına atanmıştır. Bu görevleri ifa ederken 26 Ekim 1823'te sadrazam oldu. Eylül 1824'te azledilerek vezirliği alınıp Gelibolu'ya sürgün edildi. Akıllı, ileri görüşlü ve hariciyede bilgi sahibiydi. Kitâbet, inşa ve hızlı yazmada mahir olup kısa boylu ve güzel yüzlüydü.⁴²

Benderli Selim Mehmed Paşa: Hotin'de ön plana çıkarak kapıcıbaşı olan Mustafa Ağa'nın oğlu olup Bender'de doğmuştur.⁴³ Ekim 1819'da Silistre valisi, 14 Eylül 1824'te sadrazam oldu. Yeniçeri ocağının kaldırılmasında hizmetleri oldu. 24 Ekim 1828'de azledilerek Gelibolu'ya sürgün edildi. Cesur, gayretli ve tedbirli bir kişi olup Aralık 1831'de konağı yanınca kendisinde yanarak vefat etti.⁴⁴ Selim Mehmed Paşa doğum yerinden dolayı "Benderli" lakabıyla anılmaktaydı.⁴⁵

²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, II. Kısım, Ankara 1988, s. 406.

²⁹ Ahmed Resmi Efendi, *Hülâsat'ül-İtibar*, İstanbul 1286, s. 20.

³⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, II, s. 604.

³¹ Ahmed Cavid, *Verd-i Mutarra, Hadikatü'l Vüzerâ Zeyli*, s. 22.

³² Ahmed Vasıf Efendi, *Vasıf Tarihi*, I, İstanbul 1219, s. 84.

³³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, s. 1072.

³⁴ İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Devlet Erkânı*, s. 64.

³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, II. Kısım, s. 417.

³⁶ "... müşarünileyh hizmet ettiğimiz vüzeranın mekârîmi ahlâk ile mevsuf ve âkal ve erkemi ve vecih ve vakur, sahib tedbir ve şuur bir vezir-i mehasin mevfur idi. Bir sene sadr-ı âzam olup hariçten bir kimseden ve hazine-i pâdişahiden bir tarik ile bir kese akçe aldığı ve bir kimseye nâbeca tekdir ettiği malûm olmamıştır.", Ahmed Resmi Efendi, *Hülâsat'ül-İtibar*, s. 52.

³⁷ Ahmed Rifat, *Verd'ül Hadaik, Hadikatü'l Vüzerâ Zeyli*, İstanbul 1283, s. 18.

³⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, V, s. 1473.

³⁹ İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Devlet Erkânı*, s. 72.

⁴⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, V, s. 1474.

⁴¹ Ahmed Rifat, *Verd'ül Hadaik, Hadikatü'l Vüzerâ Zeyli*, s. 22.

⁴² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, II, s. 544.

⁴³ Ahmed Rifat, *Verd'ül Hadaik, Hadikatü'l Vüzerâ Zeyli*, s. 24.

⁴⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, V, s. 1490.

⁴⁵ İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Devlet Erkânı*, s. 73

Gelibolu'ya Sürgün Edilen Şeyhülislamlar

Bahâî Mehmed Efendi: İstanbul'da doğdu, doğum tarihi için kaynaklarda 1595 ve 1601 yılları verilmekte ise de birinci tarih daha doğru görülmektedir. Baba ve anne tarafından tanınmış bir ilmiye ailesinden gelmektedir.⁴⁶ Aile kökeni babası yoluyla Hoca Sadeddin Efendi'ye, oradan da Yavuz Selim'in ünlü nedimi Hasan Can'a; anne tarafından da XVI. yüzyılda 35 yıl şeyhülislamlık yapan Ebusuud Efendi'ye dayanmaktadır.⁴⁷ Bahaî Efendi müderris ve molla olup şeyhülislamlık görevinden önce İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerini de ifa etmiştir.⁴⁸

Mayıs 1651'de şeyhülislamlık makamına getirilen Bahaî Efendi'nin⁴⁹ şeyhülislamlığı, ocak ağalarının devlet yönetimine hâkim bulunduğu döneme rastlar. Bu ağalar, devletin mali gücünü bir mirasyedi gibi kullanmışlar ve Sultan İbrahim'in katline sebep olmuşlardır. Bahaî Efendi'nin şeyhülislamlığı böyle keşmekeş bir döneme rastlamaktaydı.⁵⁰ Kısa bir süre devam eden ilk şeyhülislamlığından azlinin sebebi, İzmir'deki İngiliz konsolosuyla kapitülasyonlarla alakalı bir meselede anlaşmazlığa düşmesini aleyhine kullanan bir takım çevrelerdir.⁵¹

Bahaî Mehmed Efendi şairliği ile de temayüz etmiş bir kişidir. Kendisine Bahaî mahlasını veren şairliğini örnek aldığı Şeyhülislam Şair Yahya Efendi'dir.⁵² İlmen yüksek bir zat olmayan Bahaî Efendi, zekâsından dolayı idare-i maslahat etmeye muvaffak olurdu. Şeyhülislamlığı 4 sene 5 ay sürmüştür.⁵³ İlk şeyhülislamlığı sırasında başta Midilli Adası'na sürüldüyse de Gelibolu'da ikamete mecbur edilmiştir.⁵⁴

Karaçelebizâde Abdulaziz Efendi: Meşihat makamına resmen tayin edilmeden şeyhülislamlık payesini alan ilk zat olan Karaçelebizâde, 1591-92 tarihinde İstanbul'da doğdu.⁵⁵ Ailesinin devlete önemli hizmetleri olmuş, cediti Hüsameddin Efendi; Fatih devrinin vüzerasından sadrazam Karamani Mehmed Paşa'nın biraderi ve Kemal Paşazâde'nin medrese arkadaşısıdır.⁵⁶ Çocukluğunda büyük kardeşi Kadı Mehmed Efendi ve Müftü Sun'ullah Efendi'den aldığı derslerle öğrenimini tamamlayarak genç yaşta müderris oldu.⁵⁷ Müderrislik görevinden sonra İstanbul kadılığı ve Rumeli kazaskerliği yaptı.⁵⁸

Sultan İbrahim'in hâl'i meselesinde Karaçelebizâde, önemli bir vazife görmüştür. Harem önünde Kösem Sultan'la şiddetli tartışma içinde bulundu. Sultan İbrahim'i azl ve katl edenlere taraftar olmuştu.⁵⁹ İlmiye de yoğun bir şekilde meşgul olan Karaçelebizâde, büyük Osmanlı müverrihlerinden sayılmaktadır. En mühim eserleri "Ravzatü'l-ebrar" ile "Süleymannâme'dir. Üslûbunun ağıdalı oluşu ile meşhurdur. Ravzatü'l-ebrar adlı eserini padişaha takdim ettiğinde Osmanlı tarihinde ilk defa olarak meşihat payesi almıştır.⁶⁰

1651'de şeyhülislamlık makamına getirildi. Dört ay kadar süren şeyhülislamlığı zamanında eski teşrifat adetlerini uygulamaya koyduğu, müderrislerin tayininde hassasiyet gösterdiği, vakıfların düzenlenmesi için çalışmalar yaptığı bilinmektedir.⁶¹ 1652'de azledilerek arpalıkla Gelibolu'da ikamete mecbur edildi.⁶²

⁴⁶ Mehmet İpşirli-Mustafa Uzun, "Bahâî Mehmed Efendi", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 463.

⁴⁷ Harun Tolasa, *Şeyhülislam Bahayî Efendi Divanından Seçmeler*, Tercüman 1001 Eser, İstanbul 1979, s. 12.

⁴⁸ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Devhatü'l Meşayih: Osmanlı Şeyhülislamlarının Biyografileri*, İstanbul 1978, s. 55.

⁴⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, II, s. 351.

⁵⁰ Abdulkadir Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ankara 1972, s. 73.

⁵¹ İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Devlet Erkânı*, İstanbul 1971, s. 124.

⁵² Muhittin Eliaçık, "Şeyhülislam Bahâî Mehmed Efendi'nin Manzum Fetvaları", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, XXXI, Konya 2012, s. 9.

⁵³ *İlmiye Salnamesi: Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar*, (Yay. Haz. Seyit Ali Kahraman, Ahmet Neziht Gültekin, Cevdet Dadaş), İstanbul 1998, s. 376.

⁵⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, II, s. 351.

⁵⁵ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık*, İstanbul 2002, s. 82.

⁵⁶ Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, İstanbul 1924, s. 151.

⁵⁷ Şeyhi Mehmed Efendi, *Vekayü'l-Fudalâ*, neşreden: Abdulkadir Özcan, I, İstanbul 1989, s. 252.

⁵⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s. 99-100.

⁵⁹ *İlmiye Salnamesi: Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar*, s. 378.

⁶⁰ İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Devlet Erkânı*, s. 124-125.

⁶¹ Nevzat Kaya, "Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 382.

⁶² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s. 100.

Esad Efendizâde Ebu Said Mehmed Efendi: Hoca Sadeddin Efendi'nin torunu, Şeyhülislam Esad Efendi'nin oğlu, Şeyhülislam Bahâî Efendi'nin amcasının oğludur.⁶³ 1594'de doğdu. Gençliğinde atalarının mesleğine sülûk edip ailesinin servet ve nüfuzu sayesinde kısa sürede tahsilini tamamlayıp ilmiye sınıfına dâhil olmuştur.⁶⁴ İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinden sonra Şubat 1644'te şeyhülislam oldu. Eylül 1651'de ikinci defa, Ocak 1654'te üçüncü defa şeyhülislam oldu.⁶⁵

Saraydaki Valide Kösem ve Turhan Sultanların saltanat mücadeleleri ve yeniçeri isyanları içinde bulundu. İstanbul kadısı ile aralarında çıkan münakaşa sonucunda onu tokatlaması ve kavuğunu devirmesi üzerine ulema meslek şerefi ve dayak korkusu yüzünden ayaklanmıştı.⁶⁶ Mayıs 1655'de azledilerek Gelibolu'da ikamete mecbur edildi.⁶⁷ Esad Efendizâde Ebu Said Mehmed Efendi'nin üç meşihat müddetinin toplamı 4 sene, 2 ay, 11 gündür.⁶⁸

Yenişehirli Abdullah Efendi: Osmanlı âlimi ve şeyhülislamıdır. Doğum tarihi bilinmemektedir. İlk tahsilini Bursa Yenişehir'de yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek medrese tahsilini Çatalcalı Ali Efendi'nin yanında tamamladı.⁶⁹ Muhtelif yerlerde müderrislik görevlerini ifa ettikten sonra Halep ve Bursa kadılıkları, 1715 tarihinde İstanbul kadılığı payesiyle Mora Seferi'ne ordu kadısı olarak iştirak etti.⁷⁰ Sadrazam Şehit Ali Paşa'nın yardım ve ilgilenmesiyle 1716'da Anadolu kazaskerliğine getirilen Abdullah Efendi, bir süre sonra da Rumeli kazaskerliğine getirildi. Sadrazam Dâmad İbrahim Paşa'ya doğruluğu ile kendisini sevdiğinden sadrazamın yardımı ile 1718'de şeyhülislam oldu.⁷¹

Osmanlı tarihinin farklı bir dönemi olan Lâle Devri boyunca şeyhülislamlık görevini yürüten Abdullah Efendi, şeyhülislamlığının son yıllarında idarecilerin fazla zevk-ü safâya dalmaları üzerine halkın rahatsız olduğunu hissetti ve kendileriyle samimi olduğu III. Ahmed ve Damâd İbrahim Paşa'yı uyarmaktan geri durmadı.⁷² Tüm bu davranışlarından dolayı Kasım 1730'da azledildi ve Gelibolu'ya sürüldü.⁷³

Ebu İshakzâde Esad Mehmed Efendi: Ebu İshakzâde nispetiyle anılan Mehmed Esad Efendi, 1684-85 yılında İstanbul'da doğmuştur.⁷⁴ İlk tahsilini kendisi gibi şeyhülislam olan babası Ebû İshâk İsmâil Efendi ve Mutavvelci Mehmed Efendi'den aldı.⁷⁵ 1736 yılında Osmanlılarla Avusturya ve Ruslar arasında baş gösteren savaşlar sırasında aktif idarî görevler üstlendi ve Anadolu kazaskerî unvanıyla ordu kadısı oldu.⁷⁶ 1748 yılında Sultan I. Mahmud tarafından şeyhülislamlık görevine getirilen Mehmed Esad Efendi, bir yıldan biraz uzun bir süre bu görevi yürüttükten sonra çeşitli sebeplerden dolayı 1749 yılında şeyhülislamlık görevinden azledildi.⁷⁷ Azlini müteakip Gelibolu'ya sürgün edildi.⁷⁸

Osmanlı şeyhülisamları arasında ilmi, sanata düşkünlüğü ve güzel ahlakı ile şöhret bulmuş bir kimse olan Esad Efendi, doğru sözlü, görüşünde isabetli ve cömert bir âlim olarak vasıflandırılmaktadır. O âlimlik vasfını ahlaki bir zemine oturtmayı bilmiş, bu yüzden şeyhülislamlığı sırasında dışarıdan gelen baskıların hiçbirine boyun eğmemiştir.⁷⁹

⁶³ Abdulkadir Altınsu, *Osmanlı Şeyhülisamları*, s. 67.

⁶⁴ *İlmiye Salnamesi, Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülisamları*, s. 370.

⁶⁵ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Devhatü'l Meşayih*, s. 50-52.

⁶⁶ Abdulkadir Altınsu, *Osmanlı Şeyhülisamları*, s. 67.

⁶⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, II, s. 426.

⁶⁸ İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Devlet Erkânı*, s. 125-126.

⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt II. Kısım, s. 466.

⁷⁰ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Devhatü'l Meşayih*, s. 86-87.

⁷¹ Abdulkadir Altınsu, *Osmanlı Şeyhülisamları*, s. 117.

⁷² Murat Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık*, s. 98.

⁷³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s. 62.

⁷⁴ Ahmed Vâsif Efendi, *Vasıf Tarihi*, I, s. 17.

⁷⁵ *İlmiye Salnamesi: Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülisamları*, s. 423.

⁷⁶ Muhammed Nur Doğan, "Esad Efendi, Ebûishakzâde", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 338.

⁷⁷ Fındıklı Şemdanizâde Süleyman Efendi, *Şemdanizâde Fındıklı Süleyman Efendi Tarihi: Mür'it-Tevârih*, I, (Yay. Haz. Münir Aktepe), İstanbul 1976, s. 134-148.

⁷⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, II, s. 491.

⁷⁹ M. Cavid Baysun, "Esad Efendi", *İA*, IV, s. 360.

Osmanlı Devletinde Gelibolu'ya Sürgün Edilen Diğer Üst Düzey Devlet Ricali⁸⁰

	Sürgün Edilen Kişi	Sürgün Edildiği Tarih	Sürgün Edildiği Tarihteki Görevi
1	Abdülbaki Ağa	1733	Yeniçeri Ağası
2	Ahmed Paşa	1827	Mir-i Miran
3	Ali Paşa	1828	Biga Mutasarrıfı
4	Aliş Paşa	1832	Trablusşam Mutasarrıfı
5	Âtîf Mehmed Efendi	1739	Defterdar-ı Şikk-ı Evvel
6	Baht Giray Han	1792	Kırım Hanı
7	Ebubekir Paşa	1752	Cidde Valisi
8	Halimi Mustafa Paşa	1758	Defterdar-ı Şikk-ı Evvel
9	Hüsameddin Paşa	1770	Kaptan-ı Derya
10	İbrahim Hilmi Paşa	1813	Bosna Valisi
11	İsmail Ağa	1775	Yeniçeri Ağası
12	İzzet Mustafa Efendi	1816	Rumeli Kazaskerî
13	Kaplan Giray Han	1716	Kırım Hanı
14	Mehmed Paşa	1801	Bosna Valisi
15	Mehmed Paşa (Köse)	1823	Rumeli Valisi
16	Mustafa Ağa (Gülcü)	1751	Yeniçeri Ağası
17	Mustafa Ağa (Kara)	1710	Yeniçeri Ağası
18	Ömer Paşa (Milvan)	1829	Tırhala Valisi
19	Rüşdi Mehmed Paşa	1814	Sadaret Kaymakamı
20	Said Mehmed Efendi	1754	Rumeli Kazaskerî
21	Salih Paşa	1807	Kaptan-ı Derya

Sonuç

Antik çağlardan beri önemli bir yerleşim yeri olan Gelibolu, Osmanlı hâkimiyeti döneminde Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayan önemli bir geçit noktası olmasının yanı sıra üst düzey devlet ricalinin sürgün edildiği bir şehirdi. Özellikle bir devlet politikası olarak sürgüne tutulan devlet ricali İstanbul'a çok uzak olmayan Bursa, Edirne ve Gelibolu gibi şehirlere sürgün edilmişlerdir. Gelibolu'nun sürgün yeri olarak seçilmesinde başkente yakın olmasının yanı sıra idari yapısının sağlamlığı, asayiş noktasında güvenli olması, kalabalık nüfus içinde sürgüne tâbi tutulanların dikkat çekmemesi ve her zaman devlet erkânının gözetimi altında bir yerleşim yeri olmasının etkisi büyüktür.

Osmanlı devrinde bir sadrazam ve üç şeyhülislam istisna olmak üzere yoğunluklu olarak XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda bir sürgün yeri olarak göze çarpan Gelibolu şehri, kayıtlardan elde ettiğimiz verilerden tespit ettiğimiz kadarıyla 6 sadrazam, 5 şeyhülislam, 2 Kırım hanı, 2 kazasker, 2 defterdar, 2 kaptan-ı derya, 4 yeniçeri ağası, 1 sadaret kaymakamı, 1 mir-i miran ve 7 vali'ye sürgün yeri olarak ev sahipliği yapmıştır.

⁸⁰ Bu tablodaki bilgiler Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I-VI, (Yay. Haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996. Kayıtları esas alınarak hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

- ACEHAN, Abdullah, “Osmanlı Devletinin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, I/V, 2008, s. 12-29.
- Ahmed Cavid, *Verd-i Mutarra, Hadikatü'l Vüzerâ Zeyli*, İstanbul 1271.
- Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, İstanbul 1924.
- Ahmed Resmi Efendi, *Hülâsat'ül-İtibar*, İstanbul 1286.
- Ahmed Rifat, *Verd'ül Hadaik, Hadikatü'l Vüzerâ Zeyli*, İstanbul 1283.
- Ahmed Vasif Efendi, *Vasıf Tarihi*, I, İstanbul 1219.
- AKGÜNDÜZ, Murat, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislamlık*, İstanbul 2002.
- AKTEPE, M. Münir, “Osmanlıların Rumeli’de İlk Fethettikleri Çimbi Kal’ası”, *Tarih Dergisi*, I/II, İstanbul 1950, s. 285-297.
- ALTINSU, Abdulkadir, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ankara 1972.
- Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Nşr. Çiftçioğlu N. Atsız), İstanbul 1949.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İÜİFM*, 11/1-4, İstanbul 1949-50, s. 524-569.
- BAYSUN, M. Cavid, “Esad Efendi”, *İA*, IV, s. 360.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *Osmanlı Devlet Erkâmı*, İstanbul 1971.
- DAŞÇIOĞLU, Kemal, *Osmanlı’da Sürgün*, İstanbul 2007.
- DOĞAN, Muhammed Nur, “Esad Efendi, Ebûishakzâde”, *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 338-340.
- ELİAÇIK, Muhittin, “Şeyhülislam Bahâî Mehmed Efendi’nin Manzum Fetvaları”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, XXXI, Konya 2012, s. 1-20.
- EMECEN, Feridun M. “XVI. Asır Başlarında Bir Göçün Tarihçesi Gelibolu’da Sirem Sürgünleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, X, İstanbul 1990, s. 161-179.
- EMECEN, Feridun, “Gelibolu”, *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 1-6.
- Enveri, *Düsturnâme*, (nşr. Mükrimin Halil), İstanbul 1928.
- ERZEN, Afif, “Eskiçağ Tarihinde Marmara Denizi ve Boğazlar”, *GDAAD*, I, İstanbul 1972, s. 57-62.
- Fındıklı Şemdanizâde Süleyman Efendi, *Şemdanizâde Fındıklı Süleyman Efendi Tarihi: Mür’it-Tevârih*, I, (Yay. Haz. Münir Aktepe), İstanbul 1976.
- İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Nşr. Şerafettin Turan), II. Defter, Ankara 1983.
- İLGÜREL, Mücteba, “Silahdar Hamza Paşa”, *DİA*, XV, s. 515-516.
- İLMİYE SALNAMESİ: Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar*, (Yay. Haz. Seyit Ali Kahraman, Ahmet Neziht Gültekin, Cevdet Dadaş), İstanbul 1998.
- İNALCIK, Halil, “Türkler ve Balkanlar”, *Balkanlar*, İstanbul 1993, s. 9-32.
- İNALCIK, Halil, “Gelibolu”, *EI*, II, Leiden 1965, s. 983-987.
- İNALCIK, Halil, “Türk Donanmasının Beşiği: Gelibolu”, *Türk Kültürü*, XXII, Ankara 1964, s. 57-60.
- İPŞİRLİ, Mehmet-UZUN, Mustafa, “Bahâî Mehmed Efendi”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 463-464.
- KARATAŞ, Ali İhsan, *Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18-19. Asırlar)*, Bursa 2009.
- KAYA, Nevzat, “Karaçelibizâde Abdülaziz Efendi”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 381-383.

- KURTOĞLU, Fevzi, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, İstanbul 1938.
- Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Nşr. Âli Bey), İstanbul 1990.
- Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, (Yay. Haz. Faik Reşit Unat- Mehmed A. Köymen), Ankara 1995.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, (Yay. Haz. Nuri Akbayan), İstanbul 1996.
- Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Devhatü'l Meşayih: Osmanlı Şeyhülislamlarının Biyografileri*, İstanbul 1978.
- Osmanzâde Ahmed Tâ'ib, *Hadikatü'l Vüzerâ*, İstanbul 1271.
- OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara 1995.
- ÖZCAN, Abdulkadir, "Arabacı Ali Paşa", *DİA*, I, İstanbul 1998, s. 424.
- ÖZKAN, Salih, "Niğde'ye Yapılan Sürgünler", *Bilig*, Ankara 2006, s. 187-200
- PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1993.
- SEZGİN, İbrahim, *XV ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi, İstanbul 1998.
- Şeyhi Mehmed Efendi, *Vekayü'l-Fudalâ*, (Neşr. Abdulkadir Özcan), I, İstanbul 1989.
- TOLASA, Harun, *Şeyhülislam Bahayî Efendi Divanından Seçmeler*, Tercüman 1001 Eser, İstanbul 1979.
- ULUÇAY, M. Çağatay, "Sürgünler Yeni ve Yakınçağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler", *Belleten*, XV/60, Ankara 1951, s. 507-592.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, III. Cilt II. Kısım, Ankara 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt II. Kısım, Ankara 1988.

18. YÜZYIL'DA GELİBOLU VE CİVAR KALELERDE SÜRGÜN VE KALEBENDLİK

Levent KURU*

Özet: Osmanlı Devleti'nde suçluların cezalandırılması amacıyla sürgün, kalebendlik, küreğe koyma ve iple boğma gibi yöntemler uygulanmıştır. Tanzimat'ın ilanından sonra hapisanelerin yapılmasıyla yeni bir ceza şekli getirilmesine rağmen eski uygulamalar tamamen terk edilmedi ve özellikle sürgün ve kalebendlik cezaları sık sık uygulandı. Çanakkale Boğazı üzerinde bulunan kaleler de sürgün ve kalebendlik cezalarının etkin olarak kullanıldığı yerlerdir. Kal'a-i Sultâniyye, Seddülbahr, Kilidbahr ve Gelibolu kaleleri bu kalelerdendir. Bu bildiride, 18. yüzyıl kalebend defterlerinde özellikle Kale-i Sultaniye, Gelibolu, Kilidbahr ve Seddülbahr kalelerine gönderilen suçlular ve suçlarının niteliği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürgün, Kalebend, Gelibolu, Kale-i Sultaniye, Kilidbahr, Seddülbahr

EXILE AND CONFINEMENT IN FORTRESSES IN GALLIPOLI AND ITS VICINITY IN THE 18TH CENTURY

Abstract: The Ottoman State imposed as punishment for criminals various methods like exile, confinement in a fortress, galley slavery and strangulation. Although after the declaration of the Tanzimat, the political reforms in the Ottoman State in 1839, new punishment methods have been applied through the construction of prisons, former practices were not abandoned entirely, but especially punishment through exile and confinement in a fortress was applied frequently. The fortresses on the Dardanelles are places, which were used effectively for exile and confinement as a way of punishment. The fortresses of Kal'a-i Sultâniyye (Çanakkale), Seddülbahr, Kilidbahr and Gallipoli are some of these fortresses. This paper will elaborated especially criminals in confinement registers sent to the fortresses of Kal'a-i Sultâniyye, Galilpoli, Kilidbahr and Seddülbahr and the nature of their crimes.

Key Words: Exile, Confinement, Gallipoli, Kale-i Sultaniye, Kilidbahr, Seddülbahr

Giriş

Sürgün (nefy), kişinin isteği dışında bir yerden alınıp başka bir yere gönderilmesi olarak tanımlanmaktadır¹. Tarihî süreç içerisinde birçok devlet tarafından suçluların cezalandırılması ve ıslah olmaları amacıyla uygulanan sürgün cezası, Osmanlı Devleti'nde de temel olarak iki şekilde ya da iki gaye doğrultusunda uygulanmıştır. Bunlardan birincisi; bir ceza usulü olarak daha önceki devlet ve toplumlarda olduğu gibi toplumsal huzuru bozan veya devlete karşı suç işleyen kişi ya da kişilerin ikamet ettiği yerden alınarak başka bir mahalde zorunlu geçici veya daimî olarak yaşamalarını sağlamaktır². Bu ceza yönteminde suçlu sadece ikamet şartıyla

* Okutman, Trakya Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, leventkuru@trakya.edu.tr, tl: 5322241619

¹ Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul 1983, s. 299.

² Osman Köksal, "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı-ı Hümayunları", 19-20, *OTAM*, Ankara 2006, s. 283-341.

sürüldüğü gibi hem sürülüp hem de gönderildiği yerdeki kaleye de hapsedilebilmekteydi. Tabii ki bu durum, suçu sabit olan kişinin yaptığı eylemin topluma veya devlete verdiği zararlar doğru orantılı olarak değişmekteydi. Hatta kişinin kalebend edildikten sonra idam edildiğine de belgelerde sıkça rastlamaktayız.

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı sürgün politikasında ikinci amaç ise; çeşitli dönemlerde fethedilen topraklardaki nüfusu arttırmak ve boş arazileri atıl durumdan kurtarmaktır. Mesela Anadolu'dan Balkanlara yapılan sürgünlerde devlet bir taraftan Anadolu içinde hareket halinde bulunan Türkmen aşiretleri Balkanlara göndererek yerleşik yaşama geçirmeye çalışmış ve bu bölgedeki ziraat üretimini arttırmak istemiş, diğer taraftan bu uygulamayla özellikle kavgalı olan iki guruptan birini Balkanlara yerleştirerek Anadolu'daki asayişin korunmasına katkıda bulunmuştur³.

Yukarıda birinci yöntem olarak tarif edilen ve cezalandırma amacıyla başvuru sürgün uygulaması, Osmanlı hukuk sisteminde belirli suçlar için kullanılmıştır. *Şer'i* ve *Örf* olarak iki ana temele dayanan Osmanlı hukukunda siyaset cezasını gerektirenler dışında kalan suçlar için uygulanan cezalar: *teşhir*, *dayak atma (ta'zir)*, *para cezası*, *kürek cezası*, *kalebentlik (hapis)*, *sürgün* gibi cezalardır⁴. İslam hukukuna aykırı olmamak kaydıyla devlet başkanının salahiyetine bırakılan bu suçların cezaları, zaman zaman çıkarılan fermanlar ve oluşturulan kanunnameler ile belirlenmiştir⁵.

Osmanlı ceza uygulamalarında özellikle 18. yüzyılda sık sık başvuru sürgün yöntemi önceleri köy ve şehir halkının aralarında yaşamasını istemedikleri, sabıkalıları, fahişeleri ve çeşitli yaramaz kişileri buldukları mahalden uzaklaştırmak için uygulanan bir ıslah metodudur. Bu uygulama son dönemlerde bu sebeplerin yanına politik suçlar için, yani muhalif hareketleri İstanbul'dan uzaklaştırmak amacıyla da kullanılır olmuştur. İlk dönemlerde kriminal suçlar için pek kullanılmayan kalebentlik cezası ise 18. yüzyıla gelindiğinde devletin suçluları cezalandırmak için etkin olarak başvurduğu yöntemlerden birisi olmuştur⁶.

Devlet, ülkenin çeşitli yerlerinden suçluları Çanakkale Boğazı'nda yer alan Gelibolu, Sultaniye kazaları ve kaleleri ile Kilidbahr ve Seddülbahr kalelerine sürgün ve kalebend ettiği gibi buralarda yaşayıp da suça karışanları ülkenin farklı yerlerinde benzer cezalara çarptırmıştır. Bu tebliğde 18. yüzyılda kalebend defterleri⁷ ana kaynak olmak üzere buralara gönderilen ya da buralardan başka yerlere gönderilen suçlular ve bunların suçları incelenerek bir taraftan devletin cezalandırma usul ve yöntemleri değerlendirilecek diğer taraftan 18. yüzyıl toplumsal yapısı hakkında bilgi edinilmeye çalışılacaktır.

Çanakkale Boğaz Kaleleri Sürgünleri

Kalebend defterleri genel olarak incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nde kamu düzenine karşı suç işlemek, isyana hazırlık ya da iştirak, halka zulüm yapmak, rüşvet almak, devleti zarara uğratmak, zimmete para geçirmek, sahtekârlık, kalpazanlık, görevi ihmal ve suistimal, evrakta sahtecilik, vergi toplamada yolsuzluk, darb, cerh, cinayet, firar, hırsızlık, işkence ve eziyet, iftira, yardım ve yataklık, zorla nikâh akdi yapmak, Dört Halife'ye küfretmek, yalancı şahitlik, silah çekme, tehdit, eşkıyalık, yağma, tefecilik, anne karnındaki çocuğu düşürme,

³ a.g.m., s. 283-341.

⁴ Ömer Menekşe, *XVII ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hırsızlık Suçu ve Cezası*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998, s.107-140.

⁵ Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebentlik Cezası ve Suçların sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul 1984, s. 79-88.

⁶ Neşe Erim, a.g.m., s. 79-88

⁷ 18. yüzyılda bu cezalandırma usulünün sık sık kullanılması yeni bir defter sistemini de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde sürgün ve kalebend edilenlerin kayıtlarının tutulduğu kalebend defterleri oluşturulmuştur. Bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde dört fonda bu defter serilerine rastlanmaktadır. İlk fon 980 nolu ADVN. KLB. defterleri burada biri mükerrer sayı ile yedi adet defter vardır ve bu defterlerin en eskisi 17 yy. sonlarına doğru oluşturulan H. 1091 tarihli defterdir. Aslında bu defter bir sürgün defterinden ziyade Tersane zindanına hapsedilenlerle ilgilidir. Fondaki son defter ise 1239 tarihli defterdir. Defterlerin yer aldığı ikinci fon, Kamil Kepeci tasnifidir. Burada M. 1703-1711 tarihleri arasındaki hükümleri kapsayan 1 adet defter vardır. Üçüncü fon 989 nolu ADVNS. KLB. defterleri fonudur. Burada ilki H.1134 tarihli, sonuncusu H.1256 tarihine kadar olan kayıtları içeren 44 adet defter bulunmaktadır. Dördüncü ve son fon ise Tanzimat sonrası oluşturulan Nefy ve Kıyas defterlerinin yer aldığı 989 numaralı ADVNS. NEFY. defterleridir. Bu fonda 5'i nefy, 5'i de nefy ve kıyas olmak üzere 10 adet defter bulunmaktadır. Ayrıca bu defterlerden ayrı olarak kalebentlik evraklarının bulunduğu ADVN. KLB Kalemi de bulunmaktadır.

hanımlara eziyet etmek, kız kaçırmak, muska yazmak, uygunsuzluk, varislerin hakkını gasb etmek, kavga etmek, fal bakmak gibi çeşitli suçların karşılığında sürgün ya da kalebentlik cezaları verilmekteydi⁸.

18. yüzyıla ait kalebent defterlerinde de yukarıda sözü edilen suç ve suçlular ile ilgi kayıtlar bulunmaktadır.

a) İsyan Hareketlerine Katılmak

İncelediğimiz defterlerde bu neviden sürgün ve kalebent cezalarında ilk sırayı İstanbul'da Patrona Halil'in bakayalarından olanlara ve I. Mahmud'a karşı 1731'de çıkan isyanlara katılanlara verilen cezalandırılanlara ait hükümler almaktadır. Patrona Halil İsyanı'nda (1730) ve sonrasında⁹ yaşanan olaylardan ders alan devlet, bu defa asileri şiddetle cezalandırma yoluna gitmiştir. Asilerin elebaşları oldukları anlaşılan kimseler diğerlerine de ibret olmaları için sokak ortasında öldürülürken, zimmen ya da fiilen asilere destek veren veya isyana göz yumanların önemli bir kısmı da sürgün ve kalebent edilmişlerdir.

İstanbul'da çıkan bu isyana katıldıkları gerekçesi ile cezalandırılardan ilki kapıkulu sipahileri zümresidir. Sipahiler Ağası Ahmed ve Silahdarlar Ağası Abdülkerim, bu yüzden Rodos'a sürülmüştür. Ancak Rodos'a gidecek uygun bir gemi bulunmadığı için her iki ağanın geçici bir süre Sultaniye Kalesi'nde habs ve kalebent edilmeleri emredilmiştir¹⁰. Kapıkulu sipahilerinin en büyük iki ağası böylece sadece vazifelerini kaybetmekle kurtulmuşlarsa da daha alt mevkiideki zabıtlar ve neferler, yaptıklarını canları ile ödemişlerdir. Defterlere yansıdığı kadarıyla bunlardan, 39. cemaat çorbacısı Ömer, 38. cemaat çorbacısı Mehmed, 53. cemaat çorbacısı Hüseyin, 31. bölük çorbacısı Mustafa ve Karagöz İbrahim hasekisi 97. cemaat barutçusu Süleyman ilk olarak Sultaniye Kalesi'ne kalebent olunmuş, sonradan gönderilen fermanla mezkûr kimselerin başlarının kesilip denize atılması emredilmiştir¹¹.

Bir diğer fermanla da yine kapıkulu askerlerinden olan, ancak isyana katılarak zorba eşkıyaları arasına giren 51. bölükten Hasan, 61. cemaatten diğer Hasan, 22. bölükten Küçük Ali ve Kara Hasan'ın Seddülbahr Kalesi'nde kalebent oldukları bildirilmiş ve bu şahısların da başlarının kesilip denize atılması emredilmiştir. Bu fermanın birer sureti, Sakız, Bozcaada ve Filibe Kaleleri dizdarlarına da yazılmıştır¹². Dolayısıyla isyan sonrası devletin geniş boyutlarda bir tahkikat yaptığı ve suçları sabit bulunan askerlerin gönderildiği yerlerin Çanakkale havalisi ile sınırlı kalmadığı anlaşılmaktadır. Kapıkulu sipahilerinden suçu katli gerektiren kimselerin boğulup akşam namazından sonra denize atılması, Osmanlı hukukunda mutad bir uygulama olduğundan¹³, bu defa da aynı usûle başvurulduğu tahmin edilebilir.

Asilerin safları arasına katılan kapıkulu askerleri bu şekilde şiddetle cezalandırılırken devletin diğer zümrelere karşı daha mutedil davrandığı görülür. Mesela İstanbul'daki eşkıyalarla birlikte hareket eden reayadan Hacı Hasan, Hacı Osman, Hacı Hüseyin ve Arnavud Mehmed, evvela Kilibahr Kalesi'nde kalebent edilmişler, ardından yeni bir fermanla bu kimselerin cezaları Kıbrıs Adası'nda cezirebentlik olarak değiştirilmiştir¹⁴. Sabık bostancıbaşı Süleyman ise Seddülbahr Kalesi'ne habs ve kalebent edilmişken, yeni bir fermanla İstanbul'a gelmemek üzere Bursa'da zorunlu ikamete tâbi tutulmuştur. Bursa kadısı ve mütesellimi ile Seddülbahr Kalesi dizdarı, Süleyman'ın İstanbul'a gelmesine kesinlikle izin vermemeleri hususunda ihtar edilmişlerdir¹⁵.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz; Yaşar Tekin, *Şer'îye Sicilleri Işığında Osmanlı'da Tâ'zir Suç ve Cezaları*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995; Tuğba Akıllı (Acar), *3 Nolu Nefy Ve İtlak Defteri'nin (S. 1-100)Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2006, s. 59-62.

⁹ Gerek Patrona İsyanı gerekse 1731'de bu isyan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Erhan Afyoncu-Ahmet Önal-Uğur Demir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyancılar ve Darbeler*, İstanbul 2010, s. 209-221.

¹⁰ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 43, s. 19.

¹¹ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 43, s. 39

¹² ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 43, s. 83.

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, II, Ankara 1988, s. 178-179.

¹⁴ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 43, s. 311.

¹⁵ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 43, s. 86

Ulemanın iki önemli simasına verilen cezalar ise daha da hafiftir. Bunlardan Patrona İsyanı'nın bastırılmasında yeteri kadar etkili olamadığı¹⁶ için görevinden azledilip Gelibolu'ya sürülen sabık şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, daha sonra çıkarılan bir ferman ile avf ve kendisine Medine kadılığı tevcih edilmiştir. Aynı şekilde eski Rumili kadıaskerî Mevlana Feyzullah Efendi, önce Sultaniye Kalesi'ne sürülmüş, ardından bu cezası kaldırılmış ve Trablusşam kadılığı ile merkezden uzaklaştırılmıştır¹⁷.

Bu noktada ilginç bir husus bazı kimselerin, muhaliflerini bertaraf etmek için İstanbul vak'asını bir araç olarak kullanmalarındır. Sabık Taraklıborlu yeniçeri serdari Mahmud, kendi arzuhâline göre, kanunlar dairesinde vazifesini yapıyorken böyle bir suçlamayla mevkiini ve hürriyetini kaybetmiştir. Bolu voyvodası, adı geçen Mahmud'un Gence bayraktarlarından olduğundan İstanbul'daki isyanı başlatanlar arasında bulunduğu hakkında bir ilam kaleme alınca sabık yeniçeri ağası İsmail Paşa, kendisini vilayetinde tevkif ve Kilidbahr Kalesi'nde kalebind etmiştir. Fakat Mahmud'un hüsni haline ve isyana karışmadığına dair Taraklıborlu kadısının arzı ile kaza ahalisinin mahzarı üzerine durumun araştırılması bir fermanla emredilmiştir. Bilfiil yeniçeri ağası olan Seyyid Abdülbaki, yapılan tahkikatın yine suçsuzluğunu ortaya koyduğu halde Mahmud'un hâlâ mahpus olduğunu bildirip ıtlakını ilam etmiştir. Mahmud, nihayet bu ilam sayesinde serbest kalmıştır¹⁸.

İncelediğimiz defterlere yansıyan bir diğer hadise, Kıbrıs'ta çıkan bir isyanla ilgilidir. Bu isyana karışmalarından ötürü Leskofca piskoposu, Salosi başpiskoposu ve Tuzla piskoposu Yaniç ile Hırsto, Zoka, Filibo, Dimitri, Yakomi ve Stefan isimli sekiz gayrimüslim nefer yakalanıp Avret Adası'na sürülmüşlerdir. Ancak o tarafa gidecek bir gemi bulunmadığı için gemi temin edilinceye kadar adı geçen kimselerin, Sultaniye Kalesi'nde geçici olarak habs ve kalebind olunmalarına dair Sultaniye dizdarına ferman gönderilmiştir¹⁹.

b) Görevi İhmal ve Emre İtaatsizlik

Konumuz dâhilindeki fermanlarda, devlet hizmeti yapan görevlilerin buldukları bölgelerde merkezden verilen emir ve görevleri layıkıyla yerine getirmemelerinin onların sürgün veya kalebind edilmelerine sebep olduğu görülmektedir. Nitekim Sultaniye ve Kilidbahr kaleleri dizdarları, daha önce yapılan ihtarlara rağmen gösterişli Rus gemilerinin boğazdan geçişine mâni olmadıkları için zindanbendlikle cezalandırılmışlardır. Sultaniye Kalesi dizdarı, Kilidbahr Kalesi'ne; Kilidbahr Kalesi dizdarı ise Sultaniye Kalesi'ne konulmuştur. Bunların yerlerine de kethüdaları vekâleten görevlendirilmiştir²⁰. İki dizdar, yedi ay zindanbend olarak kaldıktan sonra çıkarılan yeni bir ferman ile ıslah-ı nefis ettikleri ve bundan sonra basiretli davranmaları şartıyla avf ve ıtlak olunup görevlerine iade edilmişlerdir²¹.

Balıkesir Sancağı'nda Mihaliç kazası sakinlerinden Yanıkrozzâde bölükbaşı Hacı İbrahim'in de, asker toplamaya memur iken görevini yerine getirmemesinden ötürü Seddülbahr Kalesi'ne habs edilmesi Nisan 1791 başlarında yazılan başka fermanın konusu olmuştur. Ancak İbrahim, Eylül ayında çıkarılan yeni bir fermanla ordu için yüz asker toplamak şartıyla serbest bırakılmıştır²². Benzer şekilde Ispartalı Kürd Hasan oğlu Hacı Süleyman da, iki yüz nefer asker ile bizzat sefere katılması gerekirken bu askerleri başbuğ ile gönderdiğinden Seddülbahr Kalesi'ne nefy ve kalebind edilmiştir. Hacı Süleyman'ın daha sonra evlatlarına merhameten sadece malları müsadere edilerek katl olunmaktan kurtulduğu anlaşılmaktadır²³.

¹⁶ Abdullah Efendi, Patrona İsyanı'nın nasıl bastırılacağına dair sarayda yapılan ulema meclisinde yaşlılığını öne sürüp kendisinden beklenen metaneti gösterememiş, tek çare olarak III. Ahmed'in tahtan indirilmesi gerektiğini belirtmiştir (bk. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V, İstanbul 1971, s. 137).

¹⁷ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 43, s. 82

¹⁸ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 43, s. 283.

¹⁹ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 43, s. 30

²⁰ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 18, s. 118.

²¹ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 18, s. 125.

²² ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 25, s. 35.

²³ Kemal Daşcıoğlu, *İşkân, Suç ve Ceza Osmanlı'da Sürgün*, İstanbul 2007, s. 96.

Gelibolu Voyvodası Hafız Mustafa ise, ayan olduktan sonra görevini köttiye kullanarak etrafına adam toplamış ve halka zulüm yapmaya başlamıştır. Bunun üzerine çıkarılan bir ferman ile 1790 sonlarında Bozcaada'ya sürgülmüş²⁴ ve burada 3-4 ay kadar sürgünde kaldıktan sonra 1791 Mart'ında serbest bırakılmıştır²⁵.

c) Eşkıyalık Hareketlerine Katılmak

18. yüzyıla gelindiğinde uzun süren ve kaybedilen savaşların da etkisiyle Osmanlı devlet ve toplum düzeninde huzursuzluk ve karışıklıklar çıkmaya başlamıştır. Devletin gücünü kaybetmesiyle birlikte özellikle taşrada birçok eşkıya türemiştir. Taşra idarecileri de zaman zaman bu eşkıyalar ile birlikte hareket ederek halka zulüm yapmışlardır. Bu durum reyanın güvenlik endişesine düşmesine ve toprağını bırakmasına sebep olmuştur. Böylece hem toplumsal huzur bozulmuş hem de temelde tarıma dayalı bir üretim ve vergi sistemine sahip olan devletin ekonomisinin bozulmasına yol açmıştır. Devlet ise eşkıyalık yapanları şiddetle cezalandırma yoluna gitmiştir. Bu cezalandırma metotlarından biri de sürgün ve kalebendlik cezalarıdır.

Eşkıyadan Mayoğlu Osman, Yayağaç papazı, Şadıllı Karyesi'nden Kılıçoğlu Ali ve ismi belli olmayan bir kişinin Evreşe Kazası'na tâbi Yayağaç Karyesi cami hatibinin kurban bayramı sabahı yolunu kesip şahsı tüfkle yaralamışlar ve atı ile malını gasb ettikten sonra kaçmışlardır. Bu eşkıyalardan papaz yakalanıp hapsedilmiş, ancak diğer eşkıyalar yakalanmak üzere iken papaz da serbest kalmış ve civar köylerde eşkıyalığa devam etmişlerdir. Halkın evlerine girerek ırz ve namuslarına dahi tecavüze eden bu eşkıyaların bir an önce yakalanıp orada hapsedilmesi için Gelibolu naibine, yeniçeri zabıtine ve kazanın diğer görevlilerin ferman gönderilmiştir²⁶.

Sabık İstanbul kadısı ve bilfiil imam-ı evvel olan Mevlana Abdurrahim, arpalığı olan Karahisarısahib Kazası ahalisinden Kör Salih, Çakıcı Mehmed, Kel İvaz, Seyyid Osman'ın toplanıp eşkıyalık yaptıklarını şikâyet edince mezkûrların önce Sultaniye ve sonra da Konya kalelerine kalebend edilmelerine dair ferman yazılmıştır. Bu kişilerin cezalarının idam olduğu, ancak vilayet işlerine karışmazlar ise kefalet ücreti dahi alınmadan ömür boyu kalebend edilmeleri istenmiştir. Eğer vilayet işlerine karışurlar ise bu sefer kendilerinden cürümleri avf için 1000'er kuruş alınarak ömür boyu kalebend edilmeleri emredilmiştir²⁷.

Bir başka eşkıyalık hareketi de Sultaniye'de görülmektedir. Kaypakçı adındaki bir eşkıyanın etrafına silahlı adamlar toplayarak 1727 senesinden beri civar kaza ve köyleri bastığı, kadınların ırz ve namuslarına göz dikerek onları daha kaldırdığını ve halka yaptığı çeşitli zulümlerden dolayı artık gecelerin emniyetsiz hale geldiği Sultaniye kalesi naibine, kale dizdar ve zabitlerine bir fermanla bildirilmiştir. 1739 senesi Eylül ayında gönderilen bu fermanla eşkıyaların ahalinin yardımıyla derhal yakalanıp cezalarının verilmesi emredilmiştir²⁸.

İstanbul'da fahişelik yaptıkları için Midilli Adası'na sürgüne gönderilen on adet fahişenin bulunduğu gemi fırtınaya yakalanmış ve Gelibolu yakınlarında bir koya sığınmıştır. Bu sırada gece karanlığından da yararlanan on beş kadar eşkıya bir balıkçı kayığı ile gemiye yanaşıp görevli zabitlerin bir kısmını yaraladıktan sonra fahişelerden dört tanesini kaçırmıştır. Ocak 1732'de Gelibolu kazası naibine, Gelibolu'daki yeniçeri zabıtine ve Seddülbahr Kalesi dizdarına gönderilen ferman ile bu eşkıyalardan ikisinin yakalandığı bildirilmiş ve diğerlerinin de yeniçeri zabiti tarafından yakalanması emredilmiştir. Yine aynı ferman ile yakalanan eşkıyanın Seddülbahr Kalesi'ne habs ve kalebend edildikten sonra haklarında gerekli soruşturmanın açık ve gizli olarak yapılması, suçluların isim ve resimleriyle tespit edildikten sonra kanunların iktiza ettiği şekilde haklarında gerekli cezanın verilmesi emredilmiştir. Suçluların firar etmemeleri için de bilfiil yeniçeri ağası olan İsmail Ağa mühürlü mektub göndermiştir²⁹.

²⁴ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 25, s. 11; Suha Oğuz Baytimur, *25 Numaralı Kal'abend Defteri*, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005, s. 80.

²⁵ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 25, s. 30; Baytimur, a.g.e., s. 140.

²⁶ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 43, s. 197.

²⁷ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 42, s. 76.

²⁸ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 6, s. 38.

²⁹ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 43, s. 119.

d) Yalan Beyan ve Fitne-Fesad ile Huzuru Bozanlar

Osmanlı Devleti'nde bulunduğu kurum içinde kurumun genel kaide ve kurallarına uymayacak davranışlarda bulunmak, toplumsal yapının etkilenmesine sebep olacak şekilde yalan söylemek ve başkaları hakkında asılsız iddialarda bulunarak fitne ve fesad çıkarma suçlarını işleyenler de sürgün veya kalebendlik cezalarına çarptırılmışlardır. Böylece kurum veya bölgede oluşabilecek olayların önüne geçilmek istendiği gibi bu kabahatleri işleyenlerin bir daha bu tür davranışlara meyletmelerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

İncelememiz konu olan defterlerde karşımıza çıkan vak'alardan biri, yalan beyanla şahsı çıkar temin etme teşebbüsüne dairdir. Kâğıt haffaflarından Emir Mahmud, İzmirli Berber Mustafa ve Köstendilli Muhtar isimli kimseler, Divân-ı Hümâyûn'a gelip, tumar sahiplerinden bazı kişilerin askerlik hizmetini yerine getirecek durumda olmadıkları, dolayısıyla tekaüd yani emekli edilmeleri yönünde beyanda bulunmuşlardır. Böylece tekaüd olacak kişilerin tumarlarını kendileri almak istemişlerdir. Bu söylediklerinin yalan olduğu ve açgözlülükle bu yönde beyanda buldukları anlaşılınca üçü de Gelibolu'ya sürgün edilmiştir. Ayrıca çavuşbaşı, marifetiyle dizdara, adı geçen kimselerin buldukları yerden ayrılmamaları konusunda emir verilmiştir³⁰. Bu üç kişiden Emir Mahmud'un küçük çocukları arzuhal verip bakıma muhtaç olduklarını, babalarının merhameten avf edilmesini rica etmişlerdir. Yine İzmirli Berber Mustafa'nın çocukları Ayşe ve Mehmed de bir arzuhalle babalarının avfını istemişlerdir. Bu arzuhaller üzerine Gelibolu'ya sürgün edilen Mahmud ile Mustafa, çocuklarına merhameten ve bu tür davranışlara bir daha girmemeleri şartıyla sürgün edilmelerinden bir ay sonra avf edilmişlerdir³¹.

Fitne ve fesad çıkararlara baktığımızda ise, belgelerde bu suç işleyenlerin ne tür fitneye sebep olduklarına dair ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Bu tür suçlular arasında reayadan kimseler olduğu gibi askerî taifeden olup kurumlarında huzuru bozanlar da bulunmaktadır. Her iki zümrenin de cezaları daha çok ıslah-ı nefis etmeleri ile sınırlandırılmıştır. Yani fitne ve fesad çıkararlara, yaptıkları davranışlardan pişmanlık bildirip bir daha yapmayacaklarına dair söz vermeleri halinde sürgün cezaları son bulmuştur.

Bu husustaki bir fermana göre, İsmail canibine memur sipahilerine zabıt olan Müslî Çavuş ocakta huzursuzluk çıkaran davranışlarından dolayı Gelibolu'ya sürülmüştür. Müslî Çavuş'un ıslah-ı nefis ettiğini bildirmesi üzerine ocağa dönmesine izin verilmiştir³². Turnacıbaşı olan Yeğen Mehmed de davranışlarından dolayı önce Gelibolu'ya sürgüne gönderilmiş, daha sonra yola gelmesi ve avf edilmesi üzerine sürgün cezası sona ermiştir³³. Bu iki örneğe bakıldığında kurumsal yapının bozulmasına neden olacak davranışlara göz yumulmadığı ve suçü görülen kişinin derhal uzaklaştırıldığı görülmektedir.

Reayadan fitne suçunu işleyenlerde de yine bunların işledikleri suç açık bir şekilde yazılmamakla birlikte verilen cezalar bu konuda bir fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Burada aynı suç gibi görülse de bazı suçlular sadece sürgün edilirken, bazıları da sürgün edildikleri gibi kalebend edilerek daha ağır şekilde cezalandırılmışlardır. Bu konuda bir iki örnek vermek gerekirse İstanbul'da ikamet eden reayadan Hasan, İbrahim, Hüseyin, Ali Üsküdarî, Kürd Bekir, Hüseyin, diğer Hüseyin, Mehmed, Osman, Ali isimli kimseler fitneye sebep olan davranışlarından ötürü Kılıdbahr Kalesi'ne kalebend edilmişlerdir. Bunların arasından sadece Ali bir yıl sonra avf edilmiştir³⁴. Başka bir fermana göre ise, aslen Bozcaadalı olub Sultaniye'de ikamet eden Mehmed kendi halinde olmayıp kabahatli davranışlarda bulunduğu için ıslahı nefis edinceye değin Bozcada'ya sürülmüştür³⁵.

e) Diğer Suçlara Verilen Sürgün ve Kalebendlik Cezaları

Bu başlık altında fuhuş, hırsızlık, kundakçılık, gasb gibi suçlar ile bugün bir suç unsuru taşımayan ramazan ayında sigara içme gibi günün şartlarında suç sayılan konularla ilgili örnekler verilecektir. Ayrıca ilginç olması bakımından mecnun olan bir kişinin sürgün edilmesinden bahs edilecektir.

³⁰ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 18, s. 288.

³¹ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 19, s. 4.

³² ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 19, s. 189.

³³ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 19, s. 266.

³⁴ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 43, s. 75.

³⁵ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 18, s. 205.

İnsanlık tarihinin en eski suçlarından biri olan fuhuş ve zina, Türk devletlerinde sadece İslamiyet sonrası değil İslamiyet öncesinde de şiddetle cezalandırılmıştır. Türklerin İslamiyet’i kabul etmesinden sonra bu suçun İslam hukuku çerçevesinde değerlendirilmesini gerektirse de zina suçunun tespitindeki zorluklar nedeniyle bu suç işleyenlere daha çok ta’zir cezaları uygulanmıştır. Ebussuud Efendi’nin fetvasını referans alacak olursak Osmanlı Devleti’nde zina suçunu işleyenlerle fuhuş aynı kategoride değerlendirilmiştir. Devlet, fuhuş suçunu işleyenlere ölüm cezasının yanında bedenî cezalar da vermektedir. Fuhuş yapanlara, ıslah olmaları için, dayak atma, burun ve kulak kesme, küreğe koyma, teşhir, para, hapis ve sürgün cezaları verilmiştir³⁶.

Fuhuş suçuyla ilgili kalebend defterlerine yansıyan sürgün cezalarına baktığımızda bu cezayı işleyen ve bu davranışı meslek haline getirenlerin merkezden uzak yerlere topluca sürüldükleri anlaşılmaktadır. İstanbul’da fuhuş yaptıkları tespit edilen on kadar fahişenin Midilli Adası’na sürgün edilmeleri için ferman çıkarılmıştır. Bu ceza tatbik edilmiş ancak bindirildikleri geminin Gelibolu civarında fırtınaya yakalanması, yukarıda görüldüğü üzere, başka bir suçun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Fuhuş yapan kadınlar gibi bu tür suçta karışan erkekler de sürgün cezasına çarptırılmaktan kurtulamamışlardır. Sultaniye’de oturan askerî zümreden Mahmud Beşe, Aişe isimli bir kadının hanesinden çıkarken görülmüş ve bu hadiseden sonra firar etmiştir. Yapılan tahkikatın ardından adı geçen kadının evine başka erkeklerin de girip çıktığı anlaşılınca Mahmud Beşe’nin ıslah-ı nefis edinceye değin Galos’a sürgün edilmesi yönünde ferman çıkarılmıştır³⁷.

Aslan isimli bir zimmînin oğlu olup İslam’ı kabul eden Kalyoncu Hüseyin ise ramazan ayının başlamasından bir gece önce Aişe isimli bir kadın ile basılmıştır. Bu suç, ikisinin de Kilidbahr Kalesi’ne kalebend edilmelerine sebep olmuştur. Kalyoncu Hüseyin burada dokuz ay kaldıktan sonra ıslah olduğunu bildirmiş avfını rica etmiştir. Hüseyin’in kendi halinde olacağına dair İstanbul’da Atpazarı’nda semerciler esnafının kethüdası Ahmed Beşe’nin, Edirnekapısı dâhilinde bulunan Acıçeşmesi civarında oturan esnafın yiğitbaşısı Süleyman ibn Mehmed’in kefil olmaları ve kefilliklerinin Kasımpaşa Naibi Mevlana Mustafa Şakirzâde tarafından tescili üzerine avfi için ferman çıkarılmıştır³⁸.

Kundakçılık yaparak yangın çıkararak da Osmanlı Devleti’nde sürgün cezasına çarptırılmışlardır. İstanbul’da mahallesi belirtilmeyen, ancak Hocapaşa civarı olarak kaydı düşülen yerde sakin olan Ümmügülüm isimli bir kadının kapısının önünü kundaklayıp yangın çıkardıkları suçlamasıyla Vezir İsmail Paşa’nın çukadarı olan Bafıralı Mustafa’ya tahsis olunan Ali isimli bir Acem gulam ile Berber Salih isimli iki kişi yakalanmıştır. Aynı suçta karıştığı düşünülen Ali isimli diğer bir kişinin ise Kırşehir’e kaçtığı anlaşılmış ve Kırşehir kadısına haber verilerek yakalanması istenmiştir. Üç kişi, kendilerinin bu işle alakaları olmadıklarını beyan etseler de Sultaniye Kalesi’ne kalebend edilmekten kurtulamamışlardır³⁹. Bu üç kişiden gulam Ali kuzattan Süleyman isimli bir kişi tarafından satın alınmış ve memleketi İran’a gitmek şartıyla kalebend edilmesinden sekiz ay sonra serbest bırakılmıştır⁴⁰. Berber Salih ve diğer Ali ise gulam Ali’nin serbest kalmasından bir ay sonra mağdur olduklarını bildirmişler, ayrıca şahitlerle de suçlarının olmadığını kanıtlamışlardır. Bu durum üzerine çıkarılan ferman ile avf edilmişlerdir⁴¹.

Gasb ve hırsızlık gibi adi suçlardan sayılan ve toplumsal huzurun bozulmasına sebep olan suçta karışanların da sürgün veya kalebend edildikleri görülmektedir. Bir yeniçeriye 25 pare borcu olan, ancak ödemek istemediği için yeniçeri tarafından Galata’da kolluğa götürüldükten sonra borcunu ödeyen Bafıralı Kocabaş Mehmed isimli bir kişi, daha sonra arkadaşı Rizeli Hüseyin ile birlikte yeniçeriye yine Galata civarında تنها bir yerde sıkıştırıp elbiselerini parçalamışlar ve bıçağını almışlardır. Ayrıca Kocabaş Mehmed’in kollukta ödediği 25 pareyi de geri almışlardır. Daha sonra yeniçerinin şikâyeti ile yakalanan bu iki kişi kalyoncu olduklarını iddia edip suçlamaları reddetmişlerdir. Yapılan tahkikattan sonra bunların Kalyonculukla alakaları olmadığı anlaşılmış ve

³⁶ Kemal Daşcıoğlu, *a.g.e.*, s. 104-112.

³⁷ ADVNS. KLB. Defterleri, 2, s. 392-393.

³⁸ ADVNS. KLB. Defterleri, 43, s. 283.

³⁹ ADVNS. KLB. Defterleri, 43, s. 183.

⁴⁰ ADVNS. KLB. Defterleri, 43, s. 194.

⁴¹ ADVNS. KLB. Defterleri, 43, s. 212.

gasb suçundan dolayı Kilidbahr Kalesi'ne kalebend edilmişlerdir⁴². Bu şahıslar yedi ay kalebend olarak tutulduktan sonra Bafıralı Kocabaş Mehmed'in annesi Fatma'nın arzuhali ve kefiller göstermesi üzerine oğlu ile arkadaşı avf edilmişlerdir.⁴³

Kasımpaşa civarında oturan Debbecioğlu Mustafa ise Kasımpaşa Mevlevihanesi civarında bir zimmının camını kırarak hırsızlık yapmaya çalışırken yaklanmış ve Kilidbahr Kalesi'ne kalebend edilmiştir. Mustafa, burada beş ay kaldıktan sonra avf edilmiştir⁴⁴. Gelibolu sakinlerinden Süleyman hırsızlık iddiası ile Seddülbahr Kalesi'ne kalebend edildikten sonra karısı Fatma kocasının suçu olmadığını, bu sebeple serbest bırakılması rica etmiştir. Bu olayda hırsızlığın kesin olarak tespit edilemediği, ancak yine de itham edilen kişinin sürgün ve kalebend edildiği anlaşılmaktadır. Gelibolu kadısının, Süleyman'ın bu seferlik ihtar edilmesi, şayet bir daha aynı suçla itham edilirse eski cezasının da eklenerek kalebend edilmesi yönündeki kararı ile Süleyman kalebendlikten kurtulmuştur⁴⁵.

Kalebend defterlerinde geçen sürgün uygulamalarından ikisi de bugün bakıldığında suç olmayan, ancak o dönemde toplum içinde huzursuzluğa yol açabilecek türden davranışlar için verilen cezalardır. Bunlardan birisi toplumun dini hassasiyetlerini etkileyebilecek bir davranış olan Ramazan ayında tütün içmektir. İstanbul da sakin olan İbrahim, Mustafa, Attar Emir Mehmed, Mülazım Mehmed, Akseki Camii Müezzini Ali, Kasımpaşa'da Çörekçi Arnavud Ali ve Karancık Abdi, Ramazan ayında tütün içerken yakalanmışlar ve bu sebeple Sultaniye'ye sürgün edilmişlerdir⁴⁶. Bunlardan Müezzini Ali'nin annesi Aişe oğlunun iftiraya uğradığını ve avf edilmesine dair arzuhal vermiştir. Gösterdiği şahitlerin de aynı minvaldeki beyanları üzerine Ali on dört aylık sürgünden sonra evine dönmüştür⁴⁷. Attar Emir de karısı Zaife'nin arzuhali üzerine müezzini Ali ile aynı tarihte serbest kalmıştır⁴⁸.

İsmail isimli bir kişi ise mecnun olduğu için İstanbul'dan Gelibolu'ya sürülmüş ve burada payitahta geri dönmek üzere ikamete mecbur edilmiştir⁴⁹.

Sonuç

Netice olarak kalebend defterleri bize birkaç açıdan farklı veriler sunmaktadır. Etrafında yerleşimin de bulunmasından ötürü Gelibolu ile Sultaniye kale ve kazaları hem sürgün hem de kalebend cezalarının infaz ve icrasında kullanılmış, Kilidbahr ile Seddülbahr kalelerinden ise sadece ikinci türden cezalar için istifade edilmiştir. İncelenen fermanlarda kalebendlik cezası verilenlerin büyük kısmının Seddülbahr Kalesi'ne gönderildiği görülmektedir. Bu durum, Seddülbahr'ın diğer kalelere nispetle daha yeni, dolayısıyla daha korunaklı olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Yine defterlerdeki fermanlardan anlaşıldığı kadarıyla devlet, adı geçen bu kaleleri, suçluların bir yerden başka bir yere nakli için geçiş noktası olarak da kullanmıştır.

KAYNAKÇA

Arşive Belgeleri

ADVNS. KLB. Defterleri, 2, 6, 18,19, 25, 42, 43.

Araştırma Eseleri

AFYONCU, Erhan-Ahmet ÖNAL-Uğur DEMİR, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyenlar ve Darbeler*, İstanbul 2010.

⁴² ADVNS. KLB. Defterleri, 43, s. 150.

⁴³ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 43, s. 256.

⁴⁴ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 43, s. 150.

⁴⁵ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 43, s. 104.

⁴⁶ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 43, s. 14.

⁴⁷ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 43, s. 59.

⁴⁸ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 43, s. 184.

⁴⁹ ADVNS. KLB. Defterleri, nr. 43, s. 3.

- AKILLI (ACAR), Tuğba, *3 Nolu Nefy Ve İtlak Defteri'nin (S. 1-100)Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2006.
- BAYTİMUR, Suha Oğuz, *25 Numaralı Kal'abend Defteri*, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V, İstanbul 1971.
- DAŞCIOĞLU, Kemal, *İşkân, Suç ve Ceza, Osmanlı'da Sürgün*, İstanbul 2007.
- ERİM, Neşe, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebentlik Cezası ve Suçların sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul 1984, s. 79-88.
- KÖKSAL, Osman, "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hattı-ı Hümayunları", 19-20, *OTAM*, Ankara 2006, s. 283-341.
- MENEKŞE, Ömer, *XVII ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hırsızlık Suçu ve Cezası*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.
- PAKALIN, Mehmed Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1983.
- TEKİN, Yaşar, *Şer'ıye Sicilleri Işığında Osmanlı'da Tâ'zir Suç ve Cezaları*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, II, Ankara 1988.

Ekler**Sürgün ve Kalebend Edilenlerin Örnek Listesi**

Defter No	Sayfa No	Tarih	Olay Yeri	Müslüm/ Gayrimüslim	Olayın Faili	Suçun Niteliği	Sürgün / Kalebend	Sürgün yeri
2	392	Şubat 1730	Sultaniye kalesi	Müslim	Mahmud Beşe	Fahişe ile görülmesi	Nefy	Galos Kalesi
5	7	Mayıs 1738	Sultaniye kalesi	Müslim	Hacı Abdullah	Fitneye Sebep olmak	Kalebend	Limni Kalesi
18	134	Mayıs 1775	Darende	Müslim	Feyzullah Efendi	Halktan zorla para toplama	Nefy	Gelibolu Kalesi
18	118	Haziran 1775	Sultaniye kalesi	Müslim	İsim yok	Görevi Yapmama	Zindanbend	Kilidbahr Kalesi
18	118	Haziran 1775	Kilidbahr Kalesi	Müslim	İsim yok	Görevi Yapmama	Zindanbend	Sultaniye Kalesi
18	205	Temmuz 1776	Gelibolu	Müslim	Mehmed	Fitneye Sebep olmak	Nefy	Bozcaada Kalesine
18	288	Mayıs 1777	Belli değil	Müslim	Emir Mahmud	Kılca Kadir olmak	Nefy	Gelibolu Kalesi
18	288	Mayıs 1777	Belli değil	Müslim	İzmirli Berber Mustafa	Kılca Kadir olmak	Nefy	Gelibolu Kalesi
18	288	Mayıs 1777	Belli değil	Müslim	Köstendilli Muhtar	Kılca Kadir olmak	Nefy	Gelibolu Kalesi
19	123	Ekim 1778	Belli değil	Müslim	Hüsni Yusuf	Fitneye Sebep olmak	Nefy	Gelibolu Kalesi
42	76	Temmuz 1726	Karahisarsahib	Müslim	Kör Salih	Cemiyet olub fesat çıkardıkları	Kalebend	Sultaniye Kalesi
42	76	Temmuz 1726	Karahisarsahib	Müslim	Çakıcı Mehmed	Cemiyet olub fesat çıkardıkları	Kalebend	Sultaniye Kalesi
42	76	Temmuz 1726	Karahisarsahib	Müslim	Kel İvaz	Cemiyet olub fesat çıkardıkları	Kalebend	Sultaniye Kalesi
42	76	Temmuz 1726	Karahisarsahib	Müslim	seyyid Osman	Cemiyet olub fesat çıkardıkları	Kalebend	Sultaniye Kalesi
42	159	Ekim 1726	İskenderiye	Müslim	Tahir	Belli Değil	Kalebend	Kilidbahr Kalesi
42	194	Kasım 1726	Kale-i Sultani	Müslim	Çerkizâde el-hac Mehmed	Fukaraya zulüm	Kalebend	Limni Kalesi
43	3	Eylül 1730	İstanbul	Müslim	İsmail	Mecnun olması	Nefy	Gelibolu Kalesi
43	14	Eylül 1730	İstanbul	Müslim	İbrahim	Ramazanda sigara içmek	Nefy	Sultaniye Kalesi
43	14	Eylül 1730	İstanbul	Müslim	Mustafa	Ramazanda sigara içmek	Nefy	Sultaniye Kalesi
43	14	Eylül 1730	İstanbul	Müslim	Emir Mehmed	Ramazanda sigara içmek	Nefy	Sultaniye Kalesi
43	14	Eylül 1730	İstanbul	Müslim	Mehmed	Ramazanda sigara içmek	Nefy	Sultaniye Kalesi
43	14	Eylül 1730	İstanbul	Müslim	Ali	Ramazanda sigara içmek	Nefy	Sultaniye Kalesi
43	14	Eylül 1730	İstanbul	Müslim	Çörekçi Amavud Ali	Ramazanda sigara içmek	Nefy	Sultaniye Kalesi
43	14	Eylül 1730	İstanbul	Müslim	Karancık Abdi	Ramazanda sigara içmek	Nefy	Sultaniye Kalesi
43	19	Ekim 1731	İstanbul	Müslim	Ahmed	İsyana katılmak	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	19	Ekim 1731	İstanbul	Müslim	Abdülkerim	İsyana katılmak	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	30	Ekim 1730	Kıbrıs	Gayrimüslim	Saloso	İsyana katılmak	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	30	Ekim 1730	Kıbrıs	Gayrimüslim	Yaniç	İsyana katılmak	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	30	Ekim 1730	Kıbrıs	Gayrimüslim	Hristos	İsyana katılmak	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	30	Ekim 1730	Kıbrıs	Gayrimüslim	Zoka	İsyana katılmak	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	30	Ekim 1730	Kıbrıs	Gayrimüslim	Filibo	İsyana katılmak	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	30	Ekim 1730	Kıbrıs	Gayrimüslim	Dimitri	İsyana katılmak	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	30	Ekim 1730	Kıbrıs	Gayrimüslim	Yakomi	İsyana katılmak	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	30	Ekim 1730	Kıbrıs	Gayrimüslim	Stefan	İsyana katılmak	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	31	Ekim 1730	İstanbul	Müslim	Osman	Kendine Yakışmayacak Harekette bulunmak	Kalebend	Seddülbahr Kalesi
43	31	Ekim 1730	İstanbul	Müslim	Hüseyin	Kendine Yakışmayacak Harekette bulunmak	Kalebend	Seddülbahr Kalesi
43	32	Temmuz 1731	İstanbul	Müslim	es-seyyid Mehmed	Sahtecilik	Nefy	Sultaniye Kalesi
43	32	Temmuz 1731	İstanbul	Müslim	Mehmed	Sahtecilik	Nefy	Sultaniye Kalesi
43	32	Temmuz 1731	İstanbul	Müslim	Menla Mustafa	Yalan Beyan	Nefy	Sultaniye Kalesi
43	32	Temmuz 1731	İstanbul	Müslim	Emir Mehmed	Yalan Beyan	Nefy	Sultaniye Kalesi
43	32	Temmuz 1731	İstanbul	Müslim	Osman	Yalan Beyan	Nefy	Sultaniye Kalesi
43	32	Temmuz 1731	İstanbul	Müslim	Karamanlı Mustafa	Yalan Beyan	Nefy	Sultaniye Kalesi

43	39	Temmuz 1731	İstanbul	Müslim	Ömer	İsyana katılmak	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	39	Temmuz 1731	İstanbul	Müslim	Mehmed	İsyana katılmak	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	39	Temmuz 1731	İstanbul	Müslim	Hüseyin	İsyana katılmak	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	39	Temmuz 1731	İstanbul	Müslim	Mustafa	İsyana katılmak	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	39	Temmuz 1731	İstanbul	Müslim	Süleyman	İsyana katılmak	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	69	Ağustos 1731	İstanbul	Müslim	Ahmed	Belli değil (Topçu Başının mektubu ile)	Nefy	Gelibolu Kalesi
43	70	Ağustos 1731	İstanbul	Müslim	Mustafa	Belli değil	Kalebend	Seddülbahr Kalesi
43	70	Ağustos 1731	İstanbul	Müslim	Süleyman	Belli değil	Kalebend	Seddülbahr Kalesi
43	75	Ekim 1731	İstanbul	Müslim	Hasan	Fitneye Sebep olmak	Kalebend	Kilidbahr Kalesi
43	75	Ekim 1731	İstanbul	Müslim	İbrahim	Fitneye Sebep olmak	Kalebend	Kilidbahr Kalesi
43	75	Ekim 1731	İstanbul	Müslim	Hüseyin	Fitneye Sebep olmak	Kalebend	Kilidbahr Kalesi
43	75	Ekim 1731	İstanbul	Müslim	Ali Üsküdari	Fitneye Sebep olmak	Kalebend	Kilidbahr Kalesi
43	75	Ekim 1731	İstanbul	Müslim	Kürd Bekir	Fitneye Sebep olmak	Kalebend	Kilidbahr Kalesi
43	75	Ekim 1731	İstanbul	Müslim	Hüseyin	Fitneye Sebep olmak	Kalebend	Kilidbahr Kalesi
43	75	Ekim 1731	İstanbul	Müslim	Hüseyin	Fitneye Sebep olmak	Kalebend	Kilidbahr Kalesi
43	75	Ekim 1731	İstanbul	Müslim	Mehmed	Fitneye Sebep olmak	Kalebend	Kilidbahr Kalesi
43	75	Ekim 1731	İstanbul	Müslim	Osman	Fitneye Sebep olmak	Kalebend	Kilidbahr Kalesi
43	75	Ekim 1731	İstanbul	Müslim	Ali	Fitneye Sebep olmak	Kalebend	Kilidbahr Kalesi
43	83	Eylül 1731	İstanbul	Müslim	Hasan	Zorba Eşkiyalık	Kalebend	Seddülbahr Kalesi
43	83	Eylül 1731	İstanbul	Müslim	Hasan	Zorba Eşkiyalık	Kalebend	Seddülbahr Kalesi
43	83	Eylül 1731	İstanbul	Müslim	Küçük Ali	Zorba Eşkiyalık	Kalebend	Seddülbahr Kalesi
43	83	Eylül 1731	İstanbul	Müslim	Kara Hasan	Zorba Eşkiyalık	Kalebend	Seddülbahr Kalesi
43	150	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Debbecioğlu Mustafa	Hırsızlığa teşebbüs	Kalebend	Kilidbahr Kalesi
43	150-2	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Kocabaş Mehmed	Darb	Kalebend	Kilidbahr Kalesi
43	150-2	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Rüzeli Hüseyin	Darb	Kalebend	Kilidbahr Kalesi
43	153	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	İsmail	İsyana katılmak	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	153	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Ali	İsyana katılmak	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	154	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Salih	İsyana katılmak	Kalebend	Kilidbahr Kalesi
43	154	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Sarı Abdullah	İsyana katılmak	Kalebend	Kilidbahr Kalesi
43	154	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Mustafa	İsyana katılmak	Kalebend	Kilidbahr Kalesi
43	154	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Arnavud Osman	İsyana katılmak	Kalebend	Kilidbahr Kalesi
43	154	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Küçük Arnavud Hasan	İsyana katılmak	Kalebend	Kilidbahr Kalesi
43	154	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Bekir	İsyana katılmak	Kalebend	Kilidbahr Kalesi
43	154	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Ali	İsyana katılmak	Kalebend	Kilidbahr Kalesi
43	154-2	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Hüseyin	İsyana katılmak	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	154-2	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Mahmud	İsyana katılmak	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	154-2	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Kollukçu Kasım	İsyana katılmak	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	154-2	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Hüseyin	İsyana katılmak	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	154-3	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Mahmud	İsyana katılmak	Kalebend	Seddülbahr Kalesi
43	154-3	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Deli ömer	İsyana katılmak	Kalebend	Seddülbahr Kalesi
43	154-3	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Yakub	İsyana katılmak	Kalebend	Seddülbahr Kalesi
43	154-3	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	İbrahim Reis	İsyana katılmak	Kalebend	Seddülbahr Kalesi
43	154-3	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Mehmed	İsyana katılmak	Kalebend	Seddülbahr Kalesi
43	154-3	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Hüseyin	İsyana katılmak	Kalebend	Seddülbahr Kalesi
43	154-3	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Ali	İsyana katılmak	Kalebend	Seddülbahr Kalesi
43	154-3	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Kara Mehmed	İsyana katılmak	Kalebend	Seddülbahr Kalesi
43	154-3	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	İsmail	İsyana katılmak	Kalebend	Seddülbahr Kalesi
43	154-3	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Arnavud Hasan	İsyana katılmak	Kalebend	Seddülbahr Kalesi
43	154-3	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Hasan	İsyana katılmak	Kalebend	Seddülbahr Kalesi
43	154-3	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Oparı Hasan	İsyana katılmak	Kalebend	Seddülbahr Kalesi
43	154-3	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Hoşapçı Hüseyin	İsyana katılmak	Kalebend	Seddülbahr Kalesi
43	183	Ekim 1731	İstanbul	Müslim	Ali	İftira ve Töhmets altında	Kalebend	Sultaniye Kalesi

						bırakma		
43	183	Ekim 1731	İstanbul	Müslim	Berber Salih	İftira ve Töhmets altında bırakma	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	183	Ekim 1731	İstanbul	Müslim	Ali	İftira ve Töhmets altında bırakma	Kalebend	Sultaniye Kalesi
43	311	Şubat 1733	İstanbul	Müslim	Hacı Hasan	Eşkya ile işbirliği	Kalebend	Kilidbahr
43	311	Şubat 1733	İstanbul	Müslim	el-hac Osman	Eşkya ile işbirliği	Kalebend	Kilidbahr
43	311	Şubat 1733	İstanbul	Müslim	el-hac Hüseyin	Eşkya ile işbirliği	Kalebend	Kilidbahr
43	311	Şubat 1733	İstanbul	Müslim	Arnavud Mehmed	Eşkya ile işbirliği	Kalebend	Kilidbahr
43	321	Şubat 1733	Görece	Müslim	Mehmed	Kendi hallerinde olmamaları	Kalebend	Sultaniye
43	321	Şubat 1733	Görece	Müslim	Ebubekir	Kendi hallerinde olmamaları	Kalebend	Sultaniye
43	321	Şubat 1733	Görece	Müslim	Kara Mustafa	Kendi hallerinde olmamaları	Kalebend	Sultaniye
43	321	Şubat 1733	Görece	Müslim	Mustafa	Kendi hallerinde olmamaları	Kalebend	Bursa
43	321	Şubat 1733	Görece	Müslim	Mustafa	Kendi hallerinde olmamaları	Kalebend	Bursa
43	330	Mart 1733	Gelibolu	Müslim	Mehmed	Yıllık gühercile alınmasına muhalefet	Kalebend	Kilidbahr

Avf Edilenlerin Örnek Listesi

Defter No	Sayfa No	Tarih	Olay Yeri	Müslim/ Gayrimüslim	Olayın Faili	Suçun Niteliği	Sürgün yeri	Cezası	Avf ve ıtlak Sebebi
18	68	Temmuz 1775	İstanbul	Müslim	Damadzade Mehmed Tahir	Uyumsuz hareket	Gelibolu Kalesi	Nefy	İftiraya uğraması
18	125	Kasım/Aralık 1775	Sultaniye Kalesi	Müslim	Sultaniye kalesi Dizdarı	Görevi Köttiye kullanma	Kilidbahr Kalesi	Zindanbend	ıslahı nefis ettiği
18	125	Kasım/Aralık 1775	Kilidbahr Kalesi	Müslim	Kilidbahr kalesi Dizdarı	Görevi Köttiye kullanma	Sultaniye Kalesi	Zindanbend	ıslahı nefis ettiği
18	143	Haziran 1775	Darende	Müslim	Feyzullah	Halktan Zorla Para Toplama	Gelibolu Kalesi	Nefy	İftiraya uğraması
18	178	Mayıs 1776	İstanbul	Müslim	İsim Yok	Belli Değil	Gelibolu Kalesi	Nefy	İhtiyarlığı ve evinde oturmak şartıyla
18	217	Haziran 1776	Edirne	Müslim	Ali	Belli Değil	Gelibolu Kalesi	Nefy	Merhamete ihtiyaç olduğu için
19	4	Haziran 1777	Belli Değil	Müslim	Emir Mahmud	Kılıca kadir	Gelibolu Kalesi	Nefy	Çocuklarının merhametine
19	189	Mayıs 1779	İsmail	Müslim	Müslü Çavuş	Ocakta huzursuzluk çıkarmak	Gelibolu Kalesi	Nefy	ıslahı nefis ettiği
19	266	Eylül 1779	İzmit	Müslim	Yeğen Mehmed	Ocakta huzursuzluk çıkarmak	Gelibolu Kalesi	Nefy	ıslahı nefis ettiği
42	159	Ekim 1726	İskenderiye	Müslim	Tahir	Belli Değil	Kilidbahr Kalesi	Kalebend	Arzuhalı göndermek şartıyla
42	257	Ocak 1727	İstanbul	Müslim	Mustafa	Mahallenin isteği ile	Kilidbahr Kalesi	Kalebend	Merhamete ihtiyaç olduğu için
43	59	Ağustos 1731	Sultaniye Kalesi	Müslim	Ali	Ramazanda sigara içmek	Sultaniye Kalesi	Nefy	İftiraya uğraması
43	80	Eylül 1731	İskenderiye	Müslim	Yahya	Belli Değil	Kilidbahr Kalesi	Kalebend	İftiraya uğraması
43	82	Ekim 1731	İstanbul	Müslim	Abdullah	Belli Değil	Gelibolu Kalesi	Nefy	Medine kadılığı avatf verildi.
43	82-2	Ekim 1731	İstanbul	Müslim	Feyzullah	Belli Değil	Sultaniye Kalesi	Nefy	Trablusşam kadılığı avatf verildi.
43	86	Eylül 1731	İstanbul	Müslim	Süleyman	Belli Değil	Seddülbahr Kalesi	Kalebend	Bursa'da ikamet şartıyla
43	86	Eylül 1731	İstanbul	Müslim	Hüseyin	Belli Değil	Kilidbahr Kalesi	Kalebend	Tekfurdağı'nda ikamet şartıyla
43	104	Kasım 1731	Gelibolu	Müslim	Süleyman	Hırsızlık	Seddülbahr Kalesi	Kalebend	Karısının başvurusu ve Şartlı olarak
43	165	Nisan 1732	İstanbul	Müslim	Hüseyin	Belli Değil	Kilidbahr Kalesi	Kalebend	İstanbul'a gelmemek şartıyla
43	169	Eylül 1731	Düzce	Müslim	Mehmed	Görevi Köttiye kullanma	Sultaniye Kalesi	Kalebend	İftiraya uğraması

43	169	Eylül 1731	Hendek	Müslim	Hatiboğlu Osman	Görevi Kötüye kullanma	Sultaniye Kalesi	Kalebend	İfraya uğraması
43	184	Eylül 1731	İstanbul	Müslim	Attar Emir Mehmed	Ramazanda sigara içmek	Sultaniye Kalesi	Nefy	İfraya uğraması
43	194	Temmuz 1732	İstanbul	Müslim	Ali	İftira atmak	Sultaniye Kalesi	Kalebend	İran'a Gitmek Şartıyla
43	212	Ağustos 1732	İstanbul	Müslim	Berber Salih	İftira atmak	Sultaniye Kalesi	Kalebend	İfraya uğraması
43	212	Ağustos 1732	İstanbul	Müslim	Ali	İftira atmak	Sultaniye Kalesi	Kalebend	İfraya uğraması
43	234	Eylül 1732	İstanbul	Müslim	Debbağoğlu Mustafa	Hırsızlık	Kilidbahr Kalesi	Kalebend	Suçsuz olduğu şahitlerler kanıtlanması
43	234	Eylül 1732	İstanbul	Müslim	Hasanoğlu Ali	Belli Değil	Kilidbahr Kalesi	Kalebend	Suçsuz olduğu şahitlerler kanıtlanması
43	256	Kasım 1732	İstanbul	Müslim	Kocabaş Mehmed	Darb ve Gasb	Kilidbahr Kalesi	Kalebend	Suçsuz olduğu şahitlerler kanıtlanması
43	256	Kasım 1732	İstanbul	Müslim	Rizeli Hüseyin	Darb ve Gasb	Kilidbahr Kalesi	Kalebend	Suçsuz olduğu şahitlerler kanıtlanması
43	280	Aralık 1732	İstanbul	Müslim	Bosnavi Şeyh Abdullah	Belli Değil	Limni Kalesi	Kalebend	Gelibolu'da zorunlu ikamet
43	283	Aralık 1732	Borlu	Müslim	Mahmud	İstanbul vakasına karşıması	Kilidbahr Kalesi	Kalebend	İfraya uğraması
43	283	Aralık 1732	İstanbul	Müslim	Kalyoncu Hüseyin	Fahişe ile yakalanması	Kilidbahr Kalesi	Kalebend	Kendi halinde olacağına söz vermesi ve kefil göstermesi
43	284	Aralık 1732	İstanbul	Müslim	Mehmed Ahmed	Fahişe ile yakalanması	Kilidbahr Kalesi	Kalebend	Kendi halinde olacağına söz vermesi ve kefil göstermesi
43	300	Ekim 1732	Sultanözü	Müslim	Ali	Sultanözü sancağı mutasarrıfının ifirası	Sultaniye Kalesi	Kalebend	İfraya uğraması

GELİBOLULU MUSTAFA 'ÂLÎ'NİN TARİHÇİLİĞİ

Prof. Dr. Mehmet ŞEKER¹

Giriş

On altıncı yüzyıl Osmanlı toplumu, her bakımdan gelişmiş bir toplumdur. Bir başka ifade ile Osmanlıların yükselişinin zirveye çıktığı devir, 'Âlî'nin çocukluğunu idrak ettiği devredir.

İlmî gelişmelerin ve kültür hayatının olgunlaşp gelişmesine bu devirde yetişen bir çok bilgin, yazar ve edip katkıda bulunmuşlardır. İşte Gelibolulu Mustafa 'Âlî (948/1541-1008/1600)'nin de, ortaya koyduğu eserleri ile, bu devrin önemli kişilerinden biri olduğunda şüphe yoktur.

Çeşitli konularda kalem oynatabilme yeteneğine sahip olan 'Âlî'nin çeşitli ilimlerle meşgul olduğunu bilmekteyiz.

Ancak, 'Âlî'nin daha çok temayüz ettiği saha tarihtir. Onun ününü, edebiyata, tasavvufa, sosyolojiye hatta tıba dâir değişik konularda yazdığı sayısı altmışa yaklaşan büyüklü küçüklü (risale) eserleri ile değil, tarihî eserleri ile kazandığını söyleyebiliriz.

'Âlî'nin altmış dolayında kaleme aldığı eserlerinden yaklaşık beşte biri tarihe ilgilidir. Bundan dolayı 'Âlî, tarihçi olarak tanınmıştır.

Biz burada 'Âlî'nin tarihe dair eserlerini sadece adlarını belirterek, bunlardan birini tanıtmakla yetineceğiz.

Künhü'l-Ahbâr, Fusûlü Hal ü 'Akd ve Usûlü Harc ü Nakd, Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-Adâti'z-Zahire, Zübdetü't-Tevârih, Nusret-nâme, Fursat-nâme, Heft Meclis, Nâdirü'l-Mahârib, Mirkâtü'l-Cihâd, Mir'âtü'l-'Avalim, Câmi'u'l-Hubûr der Mecâlis-i Sûr, Müşkât ve diğerleri. Mesela; "Menâkıb-ı Hünveran"ı hat tarihi ile ilgili çok önemli bir kaynak olduğu halde tarihe dair eserleri arasına alınmamıştır. Yine "Nasihatü's-Selâtin (Nushatü's-Selâtin)"i de 1578-1579 Trans-Kafkas seferleri için çok önemli bir kaynak olarak kabul edildiği halde burada yer almamıştır².

a) Künhü'l-Ahbâr

'Âlî'nin en önemli eseridir. Tarihçiliği ile ün kazanan 'Âlî'ye bu ünü "Künhü'l-Ahbâr" sağlamıştır. Bu eser klâsik tarih anlayışı ile yazılmış olmasına rağmen diğer tarihlerden ayrılan tarafları vardır: Kendi devrinin olaylarını, şahıslarını değerlendirişi bakımından ve eserin Osmanlıları içine alan son bölümünde, Yıldırım Bâyezid (1389-1403) ile II. Selim'e (1566-1574) kadar yetişen vezirler, emirler, bilginler, şeyhler ve şâirler hakkında biyografik bilgiler verirken çok zaman yargılarında isabet etmesi bakımından da orijinaldir. Özellikle 'Âlî'nin kendi çağını içine alan bölümü ana kaynak niteliğindedir.

'Âlî, "Künhü'l-Ahbâr" niteliğinde bir tarih yazmayı yirmi yıldır düşündüğünü³, ancak H. 1000/M. 1591 yılında⁴, İstanbul'da⁵ yazmaya başladığını ve 1007/1598 tarihinde⁶ tamamladığını yine kendisi kaydetmektedir.

¹ Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Öğretim Üyesi

² Mehmet Şeker, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Mevâ'idü'n Nefâis Fi-Kavâ'idü'l-Mecâlis*, Ankara 1997, s. 25-45, 56.

³ 'Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, İstanbul 1277, I, 7.

⁴ a.g.e, I, 6.

⁵ a.g.e, I, 39.

Münşiyâne bir dille kaleme alınan geniş bir mukaddime⁷ ile daha sade diyebileceğimiz bir dil⁸ kullandığı "dört rükün" den meydana gelen "*Künhü'l-Ahbâr*"ın rükünlerinde şu konular yer almaktadır (I, 13-15):

İlk rükünde: Yaratılıştan, Hz. Muhammed (A.S.)'in nûrunun Hz. Âdem (A.S.)'e geçişinden, bütün yaratıkların sırası ile meydana gelişinden, dağlar, denizler, sular ve iklimlerden bahseder.

İkinci rükünde: Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen Peygamberler, Arap toplulukları, Hz. Muhammed (S.A.V.)'in peygamberliği, mucizeleri, Ashabı, Hulefâ-i Râşidîn, Emeviler, Abbasîler, Arap emirleri, bilginler, şeyhler, tabibler ve hakîmler yer alır.

Üçüncü rükünde: Türk ve Tatar Kavimleri ile hakanlarından bahseder. Bu bölümde: Tolunlular, İhşidlar, Fâtımiler, Eyyübiler, Türk Kölemenler, Çerkeş Kölemenler, Baykara ve Halefleri, Safevîler, Buhârâ ve Semerkand hanları, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Dulkadırlılar, Hind hükümdarları, Geylân ve Mâzenderân hâkimleri, Ramazanoğulları, Şirvan hâkimleri ve Hind kölemenleri anlatılmaktadır.

Dördüncü rükünde ise: Osmanlılar'ın ortaya çıkışlarından 1005 Saferine (Ekim-1596) kadar olup biten olayları içine almaktadır.

"*Künhü'l-Ahbâr*"ın 1861'de yayımına başlanan bir basımını İstanbul'da Matbaa-i Amire yapmıştır. Basılan kısım Fatih'in İstanbul'u fethi ile İstanbul şehrinin kuruluşu hakkındaki efsanevi bilgi verilerek tamamlanmaktadır⁹.

"*Künhü'l-Ahbâr*"da olayların sıralanmasında padişahların saltanat süreleri esas alınmıştır. Her padişahın tahta çıkışı ile yeni fasıl başlar; ilkin padişahın doğum tarihi yazılır, sonra cülusuna geçilir. Bu sırada dağıttığı bahşişler, hediyeler ve bağışlamaları anlatılır. Daha sonra vasıfları, meziyetleri, seciyesi ve idaredeki gücü ile çocuklarına ve şehzadeler arasındaki olaylara geçilir. Padişahın devrinde olan olaylar "Birinci, ikinci hâdise" diye verilir. Padişahın ölümü ile defni belirtildikten sonra bu vesile ile yapılan hayırlardan, güzel işlerden bahsedilir.

Sonunda padişahın devrinde yetişen ekâbir, devlet adamı, bilgin, meşâyih ve şâirlerin biyografileri ile bunların çalışmaları ve eserlerine dair çok kıymetli bilgiler verilir. 'Âlî'nin çağdaş tarih anlayışına hâkim olan bu tezkirecilikte çok başarılı olduğu görülür. Belki de diğer tarihlerden üstünlüğünü bu özelliği sağlamıştır¹⁰.

b. 'Âlî'nin Tarihçiliği

'Âlî'nin tarihî eserleri arasında, meşhur olmasına sebep olan eseri yukarıda da belirttiğimiz gibi "*Künhü'l-Ahbâr*"ıdır. Onun tarihçiliğini ele alırken bu eserdeki görüşlerine başvurmak gerekir.

⁶ 'Âlî, Yeniçeri kâtipliğinde iken tahta çıkan III. Mehmet (1003-1595), kendisine isterse bu görevden emekli olarak 200.000 akçahk has tayinini teklif etmişse de *Künhü'l-Ahbâr*'ı yazmakla meşgul olduğunu bildirerek bu eseri yazarken faydalanacağı malzemeyi bulmak ümidi ile Mısır Defterdarlığını istemiştir. Fakat, saraydaki bazı kimselerin engellemeleri sebebi ile Mısır Defterdarlığı yerine Sivas Defterdarlığı ve Amasya Mirlivalığı verilmiştir. *Künhü'l-Ahbâr*'ı yazarken Sivas ve Amasya'dan sonra Kayseri'de de Sancakbeyi olmuştur. Muhtemelen eser tamamlandığı zaman İstanbul'da bulunuyordu ve görevi de yoktu (*Künhü'l-Ahbâr*, I, 39). Bakınız; İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, a.g.e., s. 51-52, Atsız, *'Âlî Bibliyografyası*, s. 56.

⁷ Basımı yapılan *Künhü'l-Ahbâr*'da Mukaddime kısmı 1-47 sayfa tutmaktadır. Burada eserinin kaynaklarından, tarih anlayışından ve tarihçilerin özellikleri ile tarihin faydalarından söz eder.

'Âlî kaynaklarını saydığı Mukaddimedede, yüz otuz çeşit esere müracaat ettiğini, *Künhü'l-Ahbâr*'ın bu eserlerin özü olduğunu söyleyerek itimad edilen bu eserlerden faydalanmak suretiyle diğer tarihçilerden üstünlüğünü iddia etmektedir. 'Âlî'nin hesabına göre; madem ki 130 eser okudu. Bunları yazarlar her biri de bir çok eser okuduğu göz önüne alırsa 600 kadar eserin özü olan *Künhü'l-Ahbâr*'m kaynakları olarak bu 130 kitabın ismini saymaktadır. (*Künhü'l-Ahbâr*, I, 17-19). Ancak bu kaynaklar arasında pek azı Osmanlı tarihi ile alakalıdır.

⁸ *Künhü'l-Ahbâr*, I, 11. 'Âlî'nin kullandığı dil hakkında bakınız; Ahter Ali, a.g.e., 66.

⁹ İstanbul'un fethine kadar basılan kısım 1647 sayfa tutmaktadır. Basılan kısımların orjinalindeki tasnife uyularak basılmadığı anlaşılmaktadır. Daha geniş bilgi için bakınız; Atsız, a.g.e., 23-24.

¹⁰ *Künhü'l-Ahbâr*, I, 16. *Künhü'l-Ahbâr*'da IV. Rükünün içindeki şâirlerle ilgili tezkire kısımları her devrin sonunda topluca verildiğinden bir bütünlük arzeder. Fakat devrin diğer sosyal, kültürel ve dinî olaylar çerçevesinde adından söz edilen şâirler de vardır. Meselâ azlolanması üzerine Bâkî'nin saltanat makamına yazdığı gazel, yahut Kanunî ile birlikte sefere katılan Taşlıcalı Yahya (Muazzez Taku, *Künhü'l-Ahbâr*'daki Alim ve Şâirler, 411), tamamen tezkire dışı olayların arasında adları geçen şâirlerdir. Fakat *Künhü'l-Ahbâr*'da hayatı, san'atı ve eserlerinden söz edilen iki yüz elliye yakın şâirin bir şuâra tezkiresini dolduracak hacimde olduğu göz önüne alırsa eserin edebiyat tarihimiz bakımından da önemi ortaya çıkar. Bkz. Mustafa İsen, *Künhü'l-Ahbâr*'ın Tezkire Kısmı, Ankara 1994, s. 23.

'Âlî bu kitabının "*Mukaddime*"sinde tarih, tarihin faydası ve tarihçiler hakkındaki fikirlerine yer vermektedir. Ona göre tarih: Gelmiş geçmiş milletlerin ve toplumların başından geçen olayların gelecek nesillere ibret olması için aktarılmasından ibarettir.

Tarihin faydasına ayırdığı bölümde de, kendisinden önceki tarihçilerin tesbit ettikleri şu yedi faydayı sıralamaktadır¹¹:

1. İlim ve san'at sahibi geçmiş kimselerin davranışlarından öğüt alınacak bilgileri okumak. Bunlar: "... *bâ'ıs-i teyakkuz ve intibâh-ı benî Âdem ve kâr sâz-ı ahlâk u hasâ'il ve husn-i şiyem olduktan mâ'adâ...*" yazılanlar büyük peygamberlerin hayat hikâyeleri, meşâyih'in ve evliyanın haberleri ile bilginlerin ileri gelenlerinin görüşleri olduğundan bunların okunması, tesbih çekmek ve vaaz dinlemek gibi ibâdetlerdir.

2. Böylece geçmişlerin rûhâniyeti ile sohbet edilerek onların güzel ve yararlı hikâyelerinden ibret alınarak, içinde yaşanılan dünyanın geçiciliği bilinerek, uyanık bulunulması sebebiyle, mutluluğu kazanmak mümkün olur.

3. Karşılaşılan zor işlerde tarih insana önder olur, çünkü tarihteki bir çok geçmiş olaylar ve örnekler sebebi ile o işe bir çare bulunur ve büyüklerin ma'nen yol göstermeleri onların yapacaklarını öğrenmek suretiyle kâbil olur.

4. Yine geçmiş büyüklerin birçoğunun çektikleri elemeler, peygamberlerin düştükleri belalar ve evliyanın içinde buldukları üzüntülü durumlar bilinerek insanın teselli bulmasına vesile olan tarih, onların kendi kederlerinin dağılmasına da yardım eder.

5. Akıl sahiplerince kabul edilir ki, tarih bilgisi olan bilginler, ilmî tartışmalarda muhataplarına üstünlük sağlarlar.

6. İnsanlar, dünya hallerini ya görerek ya da işiterek bilirler. Görerek öğrenmek insan ömrü için yeterli değildir. O bakımdan ilimler ve san'atlar işitilerek öğrenilir. İşte tarih vasıtasıyla insan, görerek öğrenemediklerini işiterek öğrenmek suretiyle bu ilimden lezzet alır.

7. Gerçi tarih okumak herkes için gereklidir. Ama padişahlar ve diğer idareciler için farz ve vâcib derecesinde lüzumludur. Çünkü bunlar tarih vasıtasıyla, adaletle davrananlara veya zalim olanlara halkın bakışımı belirlerler. Böylece, onlara, icraatlarında iyilik ve kötülük hususunda geçmişten alacakları örnekler rehberlik eder.

'Âlî, tarihçilerin üstünlüklerinden ve tarihin öneminden bahsettikten sonra, tarihçiler için gerekli olan "dört lâzime" yani tarihçilerin uymaları dikkat etmeleri gerekli görülen dört özelliği şöyle saymaktadır¹²:

1. "*Musannif ve müverrih olan kimesne sâlimü'l-'akîde, pâk mezheb ve mü'-min ve muvahhid ve küşâde meşreb gerekdür...*" Haricî ve şîî görüşlere kapılarak taassub içinde olanların yazdıklarını ve sahte hikâyeleri nakletmekten sakınılması ve "*ehl-i sünnet ve cemâ'at'a dil uzatılmamasını söyledikten sonra "hususâ, 'akidesi pâk ve kelâmı kand-i mükerrer gibi lezîz ve şehd-nâk olmak emr-i mühim ve mütehattimdir."*

2. "**İhtisar** matlûbdur, diyü müfid olan evvelâ muhikk ve musnif ve sadâkat ile muttasıf olub bir kimesneye nisbet ve ta'assub eylememekdür." Meselâ düşmanı da olsa onun hakkında yalan yanlış iftiralara kalkışmayıp, olan ne ise onu nakletmek gerekir.

3. "**İhtisar** matlûbdur" diyü müfid olan ahbârı tayy ve lâzümü'l-'izâh olmayan vâkı'âtı mübâlağada tafsîl eylemek semtini terkdür."

4. "*Haber-i vâhid*" ile yetinip ve saçma sapan sözleri yazan müellifin yazdıklarına itibar ve rağbet kılmayıp yazdığı "*ahbârı ve haber-i mütevâtir veyâhud haber-i meşhur ile tahrir eyliye. Faraza haber-i vâhid ile ve*

¹¹ *Kühül-Ahbâr*, I, s. 40-42; MN., 85/131.

¹² *Kühül-Ahbâr*, I, s. 42-43.

mücerred istima' ile bir haber nakl itdüği takdirde sened-i kavisi yok idüğini ve mahza istima' ile tastıra cür'et kıldığın iş'âr eyliye."

Bu, "*dört lâzime*" ile 'Âlî, tarihçiler hakkındaki kanaatini ortaya koymaktadır. 'Âlî, tarihi, naklî tarih olarak ele almaktadır. Onun için yukarıda kaydedilen "*lâzime*ler" naklî tarih yazarların uymaları gereken hususlardır. 'Âlî de, kendi tarihinde bu hususlara genellikle uymuştur, denilebilir. Bu konu 'Âlî'nin tarih metodunu ele alanlarca incelenmelidir. Biz bu tebliğde bir iki örnekle 'Âlî'nin tarihçilerde bulunmasını istediği "*lâzime*"lere kendisinin de uyduğunu göstermekle yetinelim.

'Âlî, "*Kühü'l-Ahbâr*"da, Yıldırım Bâyezid ile Timurlenk (1370-1405) arasındaki Ankara Savaşı vesilesi ile tarihçilerin bazılarının Yıldırım'ı överek Timur'u yererek taraf tuttıklarını belirtmektedir. Gerçekte bunun Yıldırım'ı övmek olmadığını bilmek gerekir. Çünkü; aksi halde Yıldırım Hân "*kem mikdâr ve nâtüvân*" bir şahsa yenilmiş olur. 'Âlî bu görüşünü belgelendirmek için, kendisinin tamamen gerçeğe yöneldiğini ve devrindeki "*efâzil ve meşâyihden tetebbu'-künân-ı râh-ı tahkik..*" ettiğini ilâve ederek her iki tarafın durumunu en doğru, en eksiksiz bir tarzda yazdığını ve tarafsız davrandığını ifade ediyor¹³.

'Âlî, Timur hakkında, "*Eğerci Müverrih 'Arab-Şâh, ahvâl-ı Timûr'ı ta'n ü kadh ile yazmışdır ve Mîr-hond Müverrih, Timur neslinden olan Hüseyin Mirza ki Sultân Baykara'dur. Anın 'asrında te'lîf itmekle, Timur medâyihinde mübâlağa itmişdir. Emmâ Müverrihân-ı Rûm, Timur'a gadr-i kabîh ve Sultân Bâyezîd Hân'a vasf-ı sarîh ile yazmışlardır. Bu hakîr izhâr-ı hâkk idüb her ne yazdımsa esahh ve rast yazdım ve nakletimse bî-kem ü kast takrîr eyledim, Zîrâ ki mü'ellife bundan ziyâde 'ayb olmaz ki hakkını ketm eyleye. Kimine gadr kimine vasf eyleye ve garaz ile söz söyleye. Mütâla'a idenlere ma'lûm olur ki asla gazez ve ta'assub semtine gitmedim ve hak-şinâsâna meşhûm olur ki kizb ü iftiraya cür'et itmedim*" ifadeleriyle tarafsız olmaya gayret ettiğini belirtmek istemektedir.¹⁴

Müellif, Timur ile Yıldırım'ın mektuplaşmalarını anlatırken yazdığı manzumede Timur ile ilgili olarak şunları söylüyor:

*Kanda vardıysa Leşker-i Timur
Kıldı anı harabe mâr ile mûr*

*Şâm-ı cennet-meşâma yetdi o şûm
Yıkdı her kanda konduyise o bûm*

*Basmasun hâsılı bu mülke kadem
Salmasun seyl-i kahr, hışm-ı haşem*

*Ne ise hâcetin revâ buyurun
Garazı cîfedir, 'atâ buyurun*

*Pâdişâh oldır, ide re'y-i kavîm
Koymaya milketine cünd-i garîm*

*Ola bağıl 'ale'l-husus katar
Rûz-ı pür-nûrı gösterir ele târ¹⁵*

Tarihçimiz Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin tenkitçi yönleri varsa da tarihi, genelde nakle dayanmaktadır. Çünkü olayları verirken kaynak kullanmaktadır. Özellikle Osmanlı tarihi için *Neşrî* (ö. 926/1520?), *Aşık Paşazâde* (889/1484'ten sonra) ve *Behcetü't-Tevârih müellifi* (864/1459-60) ile Molla Şihâbî gibi önemli tarihçilerin

¹³ *Kühü'l-Ahbâr*, C. V, s. 94, 103.

¹⁴ *Kühü'l-Ahbâr*, C. V, s. 103

¹⁵ *Kühü'l-Ahbâr*, C. V, s. 85

isimlerini zikreden ‘Âlî, böylece anlattığı olayların doğruluğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Ancak kendi yaşadığı dönem tarihinde ayrı bir özellik taşımaktadır. Bu yüzden bu dönemi nakilci tarih görüşünün dışında tutmak gerekir. Çünkü ‘Âlî, bizzat olayların içinde bulunmuş, savaflara katılmış, tarihi olayları yerinde göreyek veya görüp yaşayanlardan dinleyerek bu hadiseleri sığağı sığağına kaleme almıştır.

Bir başka örnek de, Yıldırım’ın oğullarından Süleyman’ın Edirne tahtında oturduğu yedi senelik müddette içkiye mübtelâ olduğu ve tembelliği sebebi ile tahtı kaybetmesine vesile olduğuna dâir ‘Âlî’nin görüşleri ve tenkidi gösterilebilir¹⁶. Aynı bölümde Sultan II. Selim’in de mukayeseli tenkidi yer almaktadır¹⁷.

Her ne kadar bu tenkidî yönleri varsa da yukarıda belirttiğimiz gibi ‘Âlî’nin tarihî naklidir. Zira, olaylarla ilgili haberlerin aktarılmasında kaynak kullanır. "*Künhü'l-Ahbâr*"da her olay için değişik tarihçiler ve eserleri kaynak gösterilmektedir. Özellikle Osmanlı tarihi için de Neşrî, ‘Âşık Paşa-zâde ve *Behçetü't-Tevârih* yazarının isimleri verilmek suretiyle anlatılan olayın doğruluğuna kaynak gösterilmek istenmektedir¹⁸.

Mesela, İnebahtı savaşında, Osmanlı askerinin mağlup olduğunu, 190 kadar Osmanlı donanma gemisinin düşman eline düştüğünü, Ali Paşa’nın bu savafla tedbirsiz olarak girdiğini, ayrıca donanma kürekçilerinin tamam olmadığını, daha önemlisi bu sefere çıkılacağı sırada Gelibolu ve diğer kıyı kasabalarına gelindikçe, gemicilikle ilgisi olmayan sanat erbabının gemilere zor yoluyla alındıkları, hatta kaçmasınlar diye ayaklarına zincirler vurulduğunu belirtmektedir. Bu arada fakir fukaranın zorla alkonulup, evlerine gitmelerine bile izin verilmediğini, bu durum karşısında da Osmanlı donanmasının zafere ulaşmasının da mümkün olamayacağını ifadelerine eklemektedir. Bu görüşleri ile ‘Âlî, döneminin olaylarına tenkitçi bir gözle bakmakta ve hâdiseleri eleştirel tarzda ele almakta olduğunu ortaya koymaktadır¹⁹.

Ayrıca Naîmâ (ö. 1128/1716) da "*Künhü'l-Ahbâr*"ı mu’teber tarihler arasında saymaktadır²⁰.

Hammer, (1774-1856) ‘Âlî’nin tarihçiliği konusunda, "...Âlî, bağımsız fikirli, iyi düşünen, duygularını samîmî olarak ifade eden Osmanlı tarih yazarlarından birisidir. Tarihinde bazı yanlışlar görülmekle birlikte, olayları tenkitçi bir gözle ele almıştır. Kanuni Sultan Süleyman zamanından beri devlet hizmetinde bulunmuş ancak layık olduğu halde nişancılık makâmına bir türlü ulaşamamış, birbirini müte’âkib Defterdar, Yeniçeri Kâtibi, Amasya Sancak Beyi, nihayet Cidde Beylerbeyi (Paşası) olmuştur. Osmanlı Müverrihlerinin en doğru sözlülerinden biridir" demektedir.²¹

Bağdatlı İsmail Paşa (1839-1920), ‘Âlî’nin eserleri hakkında bilgi verirken ‘Âlî’yi "*el-edîb, el-fâzıl, el-haneft*" lafızlarıyla tanıtmaktadır.²²

Bursalı Mehmet Tahir (1861-1925) de ‘Âlî ile ilgili şu bilgileri veriyor: "*Müverrih ‘Âlî, tubkı Hacı Halîfe didikleri Kâtib Çelebi gibi, târih-i fikir vâdimizin en yüksek simalarından biridir. Nazm, nesir hâme-i bülendini hangi zemînde yürütmüş ise isbât-ı kemâl eylemiştir. Şâirdir, Bakî devrinin en mümtaz şâirlerinden biridir. ‘Âlî, esasen ‘âlim ve fâzıl olduğu için şi’ri de hem hakîmâne, hem ‘âşıkâne söyler*".

*İçilmekten tehî kalmaz, dökülmekten telef olmaz
Fenâ mülkünde çok hâm-hâneler, peymâneler vardır*

*Bir Adana cür’asından mest olur erbâb-ı istiğna
Muhî-i Bezmi’dir bu, bunda çok meyhâneler vardır*²³

¹⁶ *Künhü'l-Ahbâr*, C. V, s. 124.

¹⁷ Ayrıca bakınız; İbnü'l-Emin, a.g.e., Önsöz, s. 53-54.

¹⁸ Bakınız; *Künhü'l-Ahbâr*, C. V, s. 45, 105, 199, 211.

¹⁹ Gelibolulu Mustafa ‘Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi TY. nu. 920, vr. 460a

²⁰ Naîmâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Naîmâ Matbana-i Amire İstanbul 1342*, C. III, s. 85-87, İstanbul 1967, I, 30; “ ‘Âlî’nin, Künhü'l-Ahbâr’ı makbul ve müteber tarihlerdendir.”

²¹ Hammer, J. Von, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, (Mütercimi: Mehmet Atâ), VII, İstanbul 1332, s. 249, 287"... en müstaklül-efkâr ve en hâlisü'l-beyân Osmanlı Müverrihlerinden biri olup eğerçi tarihinden zemân-ı vekây’ce ba’zı sehveler var ise de dâ’imâ ‘irfân-perverâne ve yüksek bir fikr-i tenkid ile yazılmıştır... Osmanlı müverrihlerinin en doğru sözlülerinden biri olan..."

²² Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin*, C. II, İstanbul 1955, s. 438.

‘Âlî, bir şiirinde kendisi ile ilgili olarak şunları söylüyor.

*Âferin âferin ey ‘Âlî
Hak senin kadrin eylesün âlî*

*Nâm-ı emvâtı eylesin zinde
Olasın zinde haşre dek sen de*

*Kim komışdır bunun gibi âsâr
Kühü’l-Ahbârı kim kulur ihbâr*

*Kılsun eفزün ma’ârifin Mevlâ
Şânın olsun güneş gibi a’lâ²⁴*

‘Âlî, bir kasidesinde de Kühü’l-Ahbâr’la ilgili olarak şöyle diyor

*Şimdi hod ‘ilm-i tevârîhe şeref virmişdir
Tuhfe-i nâdiredir nusha-i Kühü’l-Ahbâr²⁵*

Hammer, ‘Âlî ve tarihçiliği için: "... en müstaklî’l-efkâr ve en hâlisü’l-beyân Osmanlı Müverrihlerinden biri olup eğerçi tarihinden zemân-ı vekâyı’ce ba’z-ı sehveler var ise de dâ’imâ ‘irfân-perverâne ve yüksek bir fikr-i tenkîd ile yazılmıştır... Osmanlı müverrihlerinin en doğru sözlülerinden biri olan..."²⁶ şeklinde ifâdeler kullanmaktadır²⁷.

Ancak, Peçevî İbrahim Efendi (ö.1059/1649?) ve Kâtip Çelebi (ö.1067/1657) gibi bazı tarihçiler ise, ‘Âlî’yi doğru yazmamakla itham etmektedirler²⁸. Bu konuda ‘Âlî’nin tarihçiliğine hâlet getiren delliller de yok sayılmaz. Meselâ, Danişmend-nâmeleri sahih delil kabul ederek "*Mirkâtü’l-Cihâd*" adı ile bir eser yazmış olması onun tarihçiliğine gölge düşürmektedir²⁹.

‘Âlî, "*Tâcü’t-Tevârîh*" yazarı Hoca Sa’deddîn Efendi (1008/1599) ve kendi adı ile anılan tarihi yazan Mustafa Selânikî (1003/1595) ile aynı devrin tarihçilerindedir. Fakat ‘Âlî’nin tarihinde, yaşadığı devir hakkında verdiği bilgilerin tefsir ve tenkid bakımından, diğerlerine göre daha başarılı ve üstün olduğu söylenebilir.

‘Âlî’yi, milliyetler karması imparatorluk idealini savunanların başında gösterenler, onun tarih olaylarında Türklere çatıştığını ve onları kötülediğini ileri sürmektedirler³⁰. Bunun yanında ‘Âlî’yi "hâtralarını mizacı ile yazanlar"dan biri olarak görenler de³¹ haksız sayılmazlar.

‘Âlî, daha önceki tarihlerden farklı yönleri olan bir eser ortaya koydu. Kendi ifadesiyle eserinin yenilikleri her padişah devri sonunda devrin önde gelen şahıs kadrosunun biyografilerini vermesi ve meseleleri farklı yönlerden değerlendirerek en doğru rivayeti seçmesidir. Buna bir ölçüde kullandığı kaynakları zikretmesini de

²³ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, C. III, İstanbul 1342, s. 85-87.

²⁴ *Kühü’l-Ahbar*, C. I, s. 17; Ayrıca bkz. İbnü’l-Emin Mahmud Kemal, *Menâkıb-ı Hünerverân*, Türk Tarih Encümeni külliyyatı, Matba’-a-i ‘Âmire, İstanbul 1926, s. 52.

²⁵ İbnü’l-Emin, a.g.e., s. 52; Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühü’l-Ahbâr’ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*, Kayseri 2000, s. 48-52.

²⁶ Hammer, a.g.e., s. 249.

²⁷ Hammer, a.g.e., s. 18.

²⁸ Kâtip Çelebi, a.g.e., II. 1649, Kâtip Çelebi ve Peçevî İbrahim’in ‘Âlî’ye dair olan ithamları için bakınız; İbnü’l-Emin, a.g.e., s. 55.

²⁹ M. Halil Yananç, *Dânişmend-nâmeler*, İslâm Ansiklopedisi, III, s. 468-479

³⁰ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisâdî ve İçtimâî Tarihi*, II. İstanbul, 1974, 20-21, 160; Atsız, a.g.e., s. 7.

³¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul 1969, s. 430.

ekleyebiliriz. ‘Âfî, biyografiye verdiği ehemmiyetle *Künhü'l-Ahbâr*'ı siyasî tarihten çok, bir kültür tarihi olarak meydana getirmiş, özellikle şâirlere ayırdığı geniş bölümlerle de XVI. yüzyıla ait yeni bir şuarâ tezkiresi yazmıştır. Bu özelliğiyle *Künhül-Ahbâr*, kendinden önce ve sonra Yazılan umumi tarihler içinde hem biyografi sayısı, hem de tarza uygun örnekler verme bakımından ilk sırada değerlendirilmesi gereken eserdir.

KEMAL REIS: A BIG SEAMAN AND A HERO FOR AL-ANDALUS**Prof. Dr. F. Sefa DEREKÖY***

Abstract: Kemal Reis, uncle of Pîrî Reis was from Gallipoli. He was the first Reis of Ottoman Navy being by making maritime piracy in Ottoman history. Although he was not famous as his nephew, it is a reality that Pîrî Reis grew up right beside him in his campaigns. During Sultan Bayezid II reign, he had big victories over Venice and he was the courier of Barbarossa Brothers' growing powers in Mediterranean. When Ottoman Empire began to rise in those days, Al-Andalus in Spain, the symbol of tolerance, culture and science was breaking down. Kemal Reis was the real hero of Ottoman Empire extending help to Al-Andalus for Muslim (Mudejares) and Jewish (Sephardi) people escaping from Inquisition of Medieval Spain.

KEMAL REİS: BİR BÜYÜK DENİZCİ VE ENDÜLÜS İÇİN BİR KAHRAMAN

Özet: Pîrî Reis'in amcası olan Kemal Reis Gelibolu'ludur. Osmanlı tarihinde korsanlık yaparak donanmada Reis olan ilk denizcidir. Yeğeni kadar meşhur olmasa da, Pîrî Reis'in onun seferlerinde ve yanbaşında büyüdüğü bilinen bir gerçektir. Sultan II. Bayezid döneminde Venedikli'lere karşı büyük zaferler kazanmış ve Barbaros Kardeşler'in Akdeniz'de gelişen gücünün öncüsü olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişe geçtiği o günlerde, tolerans, kültür ve bilimin sembolü İspanya Endülüs'ü dağılmaktaydı. Ortaçağ İspanya Engizisyon'undan kaçan Endülüs Müslüman ve Yahudiler'ine, Osmanlı İmparatorluğu'dan uzanan yardımın gerçek kahramanıdır.

KEMAL REIS: A BIG SEAMAN AND A HERO FOR AL-ANDALUS

Kemal Reis (1451-1510) from Gallipoli was Pîrî Reis' uncle although he was not as famous as his nephew. But he was one of the greatest seamen of the Ottoman Empire by gaining a great victory over Venice. The rising states in the Mediterranean in those days are the Ottoman Empire in the East and the Spaniard Empire in the west. At the same time, Reconquest in Iberain peninsula resulted with falling down of Al-Andalus in which vibrant Islamic science and culture helped to create Renaissance Latin Europe. Bal reported that Kemal Reis' hitting Spanish coasts in order to help the Andalusian Muslims was the main cause of the first conflict between Ottoman Empire and Spanish Empire in the Mediterranean¹. Therefore Kemal Reis was a real hero who saved Muslim and Jewish people from Inquisition and transported to İstanbul after attacking Spain. In this presentatiton, we talk about first Kemal Reis, then Al-Andalus and his saving campaigns for exiled people from Spain.

Kemal Reis

Kemal Reis was the first Reis of Ottoman Navy being by making maritime piracy in Ottoman history (Fig.1). Kemal Reis (Ahmed Kemaledin) was born in Gallipoli in 1451². It is said that his family came from Karaman, whereas he was claimed to be from Çeşme, Karaburun. During Mehmet II, the Conqueror reign, he

*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Hastanesi KBB Polikliniği Kepez, Çanakkale

¹ Faruk Bal, "Ottoman-Spanish Economic Relations in the sixteenth century: Rivalry in Mediterranean", *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 2 No. 21, Special Issue – November 2011, p. 296-306.

² Orhan Koloğlu, *Türk Korsanları*, Tarihiçi Kitabevi, İstanbul 2012, p. 29.

joined the fleet under the command of Grand Vizier Mahmut Pasha in the attack on Euboea (Eğriboz) island and after the island was conquered in 1470, he settled there. He became the captain of the pirates on the island and fought the Venetians. After becoming a captain of the azap division, Kemal Reis set out to sea with his own vessel around 1473 to become a raiding marine. This was when he started becoming famous among the Venetians and Spaniards, who called him Camali and Camalicchio³. He was almost likely the same person with “Reis Kemal” whose name was listed in Gallipoli Tahrir Book of 1475 as a Galley Head (Kadırğa Reisi) with a wage of eight coins (akçe) per day. After attacking Venetians and Malta, Kemal Reis brought booty and captives to Gallipoli in 1492 and by way of Sinan Pasha he gave them to Sultan Bayezid II (1481-1512). Kemal Reis was very active in the Mediterranean area until 1495, when he was recalled to Istanbul by Sultan. Then Sultan Bayezid II ordered the construction of the Göke (Göğe, Koka), the largest flagship ever built until that time, under the leadership of Kemal Reis (Fig.2). Only two of these large warships, which were three-mast galleys, could be built and they were put under command of Kemal Reis and Burak Reis. Those ships maneuvering by both sail and shovel (kürek, çekdiri) were said to be 2500-4000 tons^{4,5}. At that time, the Knights of Rhodes were constantly harming Muslims traveling by sea to perform their hajj pilgrimage. In 1497 by Sultan Bayezid II, Kemal Reis was assigned the task of ensuring the safety of shipments going to Mecca and Medina and he successfully carried out his duty. The Ottoman-Venetian wars of 1499-1502 constitute an important place on the display of the success of the navy in the early 16th century. In January 1499 Kemal Reis set sail from İstanbul with a force of 10 galleys and 4 other types of ships, and in July 1499 met with the huge Ottoman fleet which was sent to him by Davud Pasha. In August 1499 Kemal Reis defeated the Venetian fleet of 47 galleys, 17 galliots and 100 smaller vessels under the command of Antonio Grimani. This war was the “Naval Battle of Zonchio” (Brodano, Zenşiyu), also known as the “Battle of Sapienza or the “First Battle of Lepanto (near Mora)” (Fig.3). During the most critical stage of the battle, two Venetian carracks boarded Burak Reis’ Göke ship and Burak Reis was unable to disentangle his ship from the boarders and chose to set her aflame by sacrifice him to save Kemal Reis and the Ottoman fleet. The sight of the three great ships burning together dealt a severe blow to the Venetian morale. Uzunçarşılı reported that in that naval war, Venetian Captain Armaniyo wanted to approach the ship of Kemal Reis but he did it by mistake to Burak Reis’ ship⁶. There were twenty ships with two carracks attacking. Burak Reis set the ships on fire. This was the first naval war in which ship’s cannons were used. Stanley Lane-Pool⁷ wrote that after 1480, unsuccessful siege of Rodos, finding that Ottomans were not quite invincible, Venice plucked up heart, and began to prepare for hostilities with her temporary ally. The interval of friendliness had been turned to good account by the Turks. According to Lane-Pool, Yani, the Christian shipbuilder of the Sultan Bayezid II had studied the improvements of the Venetians and he constructed two immense Kokas (Göke, Göğe) which has the length of those ships were 50 meters, and the width was 20 meters, and they had three meter diametered masts and they could carry two thousand fighters⁸. Forty men in armour might stand in the maintop and fire down upon the enemy. There were two decks, one like a galleons’s deck and the other like a galley, each with a big gun on either side. Four-and-twenty oars a side, on the upper deck, were propelled each by nine men. The Kemal and Burak Reis, who were the greatest captains during the reign of Bayezid II, commanded these two prodigies and the object of attack was Lepanto. During Sapienza War, on August 12th two Venetian galleasses, each containing a thousand men, and two other vessels, surrounded Burak Reis. But the smaller ships could not fire over the Koka’s lofty sides, and speedily sunk. Burak Reis threw burning pitch into the galleasses, and burnt up crews and ships until his own vessel catching fire, he and other notable captains, together with Venetian admirals Loredano and Armenio, perished in the flames. Therefore the island of Prodano (Brodano or Sapienza) has been by the Turks called Burak Isle to this day. To the Christians the action was known as “the deplorable battle of Zonchio” from the name of the old castle

³ Arkas News, 2011; 11/339.

⁴ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, 2. Edition, Yaylacık Matbaacılık, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010, p. 201.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Vol.II, 4. Edition, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, p. 214.

⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., p. 215.

⁷ Stanley, Lane- Pool, *The Story of The Moors After Spain*, Eworld Inc.: New York, 2012, p.66

⁸ Ali Rıza Seyfî, *Kemal Reis and Baba Oruç*, (Ed.Selman Soydemir), Fazilet Neşriyat, İstanbul 2012, p. 42.

of Navarino, beneath which it was fought. After Sapienza War, Mediterranean Sea was gotten to be dominated by the Ottomans, and it should be emphasized that during the reign of Bayezid II, science, culture and military force in the State rised and managed the position suitable for the next sultans such as Yavuz Selim and Süleyman⁹ (Fig.4). The Ottomans and Venetians soon confronted each other for a second time at the Second Battle of Lepanto, which is also known as the Battle of Modon and the Ottomans were once again victorious under Admiral Kemal Reis. In 1507 Kemal Reis took copper and canon balls from İstanbul to Mameluke of Egypt. After all those duties and victories, Kemal Reis went down with his ship in a storm that came up after he departed from Gallipoli either at the end of 1510 or 1511¹⁰. Brummett wrote that he departed on his journey because he was assigned the task of taking the Mameluke ambassador and material aid to Egypt¹¹. İsmail Hakkı Uzunçarşılı claimed that he was given the job of going to the Aegian Sea to punish the Knights of Rhodes¹². Uzunçarşılı wrote that at that campaign Kemal Reis was given a ruined ship. According to the same author, in Kitab-ı Bahriye of Pîrî Reis, Kemal Reis was dead in 1512 after seventeen year service to Bayezid II. However, during all his life, it was clear that Kemal Reis instituted many innovations and new regulations to the navy. He reorganized the navy and brought many experienced Turkish sailors into Ottoman service who were sailed in the Aegean Sea. He rapidly increased the number of shipyards and installed long-range cannons on Turkish warships for the first time in maritime history. The Ottoman navy emerged as one of the most powerful navies of the Mediterranean after the reforming activities of Kemal Reis and specific attention of Beyazıt, who was known as a cartographer. During these services, Kemal Reis is claimed to make a map of Aegean Sea. His nephew, Pîrî Reis grew up right beside him and Kemal Reis was the real courier of Barbarosa brothers.

In July 1480 a unit of the Ottoman army under Gedik Ahmet Paşa had landed in southern Italy and taken the city of Otranto. This occupation of lands so close to the main land of Christendom drove both Portugal and Catholic Spain to dispatch naval units to the Christian counterattack. But all the energies of the Catholic kings were absorbed by the Reconquest, and little effort was made to deal with the rise of the Turko-Muslim empire in the east. Reconquest is in medieval Spain and Portugal, a series of campaigns by Christian states to replace territory from the Muslims (Moors) who had occupied most of the Iberian Peninsula in the early 8th century. The culture and science monument country, Al-Andalus by the 14th century was the largest state in Europe and was the most advanced and populated center of learning and education. Although during the reign of Bayezid II Ottoman state strengthened its naval activities by officially appointing Kemal Reis to its service, it was those days that Al-Andalus was dying in agony. As the Catholic kings prepared for their final assault on Granada, the Ottoman Sultan Bayezid II had to display a big interest in the fate of the Hispano-Muslims. The Spanish Inquisition began in 1480 and was directed at those who did not accept Catholicism. In my opinion, Kemal Reis' campaigns for Al-Andalus were very important and he was the first real man of Ottoman Empire extending help to Al-Andalus.

⁹ Aksun, *Osmanlı Tarihi*, a.g.e., p. 202.

¹⁰ Palmira Brummett, *Osmanlı Deniz Gücü*, (Çev:H.Nazlı Pişkin), Timaş Yayınları, Sistem Matbaacılık, İstanbul 2009, p. 163.

¹¹ Brummett, a.g.e, p. 165.

¹² Uzunçarşılı, a.g.e., p. 205-206.

Al-Andalus and Kemal Reis' Saving Campaigns to Spain:

In 711, Muslims invaded the Iberian Peninsula under the command of Tarik Ibn Ziyad and after that time they brought superior agriculture, scholarship, and science to this fractured region¹³. In the Introduction section of the book, *The Story of Moors* by Stanley Lane-Pools, John J Jackson¹⁴ in 1990 wrote that during the Golden Age of Islam, the Moorish Empire (Al-Andalusia), with territory in both Africa and Europe was the most advanced state in the world. "Moor" can be defined as the Muslim Arabs and Bedouins living in Spain. The Iberian peninsula was greatly enriched by the labors of the Moors. According to Jackson, eurocentric historians argue that Europe gave civilization to Africa, which is a complete inversion of the truth. To him the first civilized Europeans were the Greeks, who were chiefly civilized by the Africans of the Nile Valley. The Greeks transmitted this culture to the Romans, who finally lost it, bringing on a dark age of five hundred years. Civilization was restored to Europe when another group of Africans, the Moors, brought this dark age to an end, meanwhile recivilizing the Christian barbarians of Europe. He added that Cordoba was the most wonderful city of the tenth century; the streets were well-paved, with raised sidewalks for pedestrians. At night, ten miles of streets were well illuminated by lamps. This was hundreds of years before there was a paved street in Paris or a street lamp in London. Public baths numbered in the hundreds. This amenity was present at a time when cleanliness in Christian Europe was regarded a sin. There were 200,000 homes, 800 public schools, and many colleges and universities¹⁵. Some scholars studied under the Moors went to England and set up a scientific school at what later came to be Oxford University. Education was universal and there were seventeen great universities in Moorish Spain, whereas Christian Europe contained only two universities of any value. They established the silk industry; they were highly skilled agriculturists, introducing cotton, rice, sugar cane, dates, lemons into the country. Adopting zero as a mathematical quantity, Al-Khwarizmi wrote the first textbook on algebra. Although Ferdinand Magellan has been credited for establishing the sphericity of the globe by circumnavigating it in 1519, Moorish educators taught geography from globes long before the time of Magellan. The University of Córdoba was famous all over Europe and the Middle East for its teaching of algebra, botany, chemistry, literature, pharmacology, philosophy, poetry, theology and medicine. Scholars and students from various parts of the world and Europe came to Andalusia to study. The surgeons and doctors of Andalusia were in van of science; women were encouraged to devote themselves to serious study, and the lady doctor was not unknown among the people of Cordova¹⁶. Abu Al-Qasim Khalaf Ibn Abbas Al-Zahrawi (936–1013 AD) (Albucasis) was the first to use surgical cotton, cat gut for internal suturing,

¹³ Joht B. Wright,- Carol L. Campbell, "Moorish Cultural Landscapes of Las Alpujarras", *Spain FOCUS on Geography* Vol. 51, Number 1, 2008, p. 25-30.

¹⁴ John J. Jackson, Introduction, in *The Story of The Moors in Spain* by Stanley-Lane Pool, Black Classic Press, Baltimore 1990.

¹⁵ Jackson, a.g.e., p. 86.

¹⁶ Stanley Lane-Pool, Preface, *The Story of The Moors in Spain*, Black Classic Press, Baltimore.

and thermal cauterization to stop vessel bleeding¹⁷. Albucasis was the first to provide pictures of the various cannulas and the first to draw hooks with a double tip for use in surgery¹⁸. His famous book, “On Surgery” is especially valuable for including a large number of illustrations of surgical instruments; about 200 are described and illustrated and in places technical aspects of their use, i.e. the surgical procedure itself is shown. That On Surgery was considered an invaluable book of reference, until the eighteenth century is shown by the numerous translations and editions of his On Surgery and its quotations by other outstanding surgeons. In 1778, Johannes Channing published, in two volumes, the surgical text in Arabic and in Latin, Oxford, England. Arnold Toynbee calls another Andalusian scientist, Ibn Khaldun’s philosophy history the greatest work of its kind that has ever been created by any mind in anywhere or place¹⁹. Jackson²⁰ pointed out Ibn Khaldun as the Karl Marx of the Middle Ages and in the same book Lane-Pool wrote that from the picture of Moorish civilization in Andalusia, that Mohemmadinism is always on the side of culture and humanity. According to Taylor²¹ the most sophisticated rationalist tradition was that of Averroes, exercised a powerful and multifaceted impact on the methods and doctrines of Christian theologians and philosophers in the high Middle Ages. He noted that the Andalusian philosopher Ibn Rusd or Averroes (1126-1198) had a powerful impact on theological doctrines and, he led to the transformation of almost all philosophical disciplines in the medieval Latin world. Christian scholars who eagerly read the translations and then sought to integrate into their intellectual milieu significant portions of a powerful and challenging rationalism, fully indebted to more philosophically and scientifically sophisticated Muslim thinkers from a very different religious and cultural background. For the European scholars in their quest for knowledge, Toledo was a city where Mozarabs and Muslims collaborated in order to secure the transmission of classical and later Arabic learning, thus initiating the Renaissance in Europe²². Sertima claimed that Bologna, Salerno and Paris made extensive use of Moorish scientific treatises and contrary to myths about the Muslims, they did not force their religion down the throats of the Christians and it was shown how Christian, Jew and Muslim were treated with equal respect during the dynasty of the Ummayads²³. The facet of Al-Andalus then became prominent: the symbol of tolerance, the original Islamic medieval paradigm²⁴. But the very tolerance of the Moors sometimes only exasperated some fervent souls²⁵. In addition to it only a strong hand could restrain the animosity of the opposing creeds, religious and races in that country; so the history of Andalusia has been a series of ups and downs. Jackson²⁶ concluded that the decline and fall of the Moorish Empire was a great setback to modern civilization. Had this great African culture been able to survive, the world would have been five hundred years more advanced than it is today. Finally Andalusia was torn to pieces by jealous chiefs, aggressive and quarrelsome tyrants, Moors, Arabs, Slavs and Spaniards. The Reconquest that began during the 11th century was, after four centuries, set into full motion as all Muslims and Jews were ordered to convert to Christianity or be expelled from the land. In 1469 Fernando of the Kingdom of Aragón married Isabella of the Kingdom of Castile, and together they ruled as the King and Queen of Spain. The marriage cemented the union of Christian Spain as León, Galicia, Asturias, and Catalonia were united under their new kingdom. The remnants of the once powerful Muslim State in the region had already been weakened by the internal strives which the cunning Fernando did not hesitate to take advantage of²⁷. The Spanish Kindom in Spain acted to create only one religion and nation²⁸. For this purpose the Spain

¹⁷ Sammy Al-Benna, “Albucasis, a tenth-century scholar, physician and surgeon: His role in the history of plastic and reconstructive surgery”, *Eur J Plast Surg*, Vol. 35, 2012, p. 379–387.

¹⁸ Paolo, Missouri, Giacomina M. Brunetto, Maurizio Domenicucci, “Origin of the cannula for tracheotomy during the middle ages and Renaissance” *World J Surg*, Vol. 36, 2012, p. 928-934.

¹⁹ George Katsiaficas, “Ibn Khaldun: A dialectical philosopher for the 21st century” *New Political Science* 21(1), 1999, p. 45-57.

²⁰ Jackson, a.g.e., Introduction and Preface.

²¹ Richard C. Taylor, “Ibn Rusd/Averroes and “Islamic” Rationalism”, *Medieval Encounters*, 15, 2009, p. 225-235.

²² Richard Hitchcock, “Christian-Muslim Understanding(s) in Medieval Spain”, *Hispanic Research Journal*, 9(4), 2008, p. 314-325.

²³ Ivan Van Sertima, “The Moor in Africa and Europe”, *Golden Age of the Moor*, Transaction Publishers, New Jersey 1991.

²⁴ Maria Jesús Rubiera Mata, Mikel Epalza, “Al-Andalus: Between Myth and History”, *History and Anthropology*, Vol. 18, No. 3, September 2007, p. 269–273.

²⁵ Lane-Pool, a.g.e., p. 66.

²⁶ Jackson, a.g.e., Introduction.

²⁷ Emrah Safa Gürkan, “Ottoman Corsairs in the Western Mediterranean and their place in the Ottoman-Habsburg Rivalry (1505-1535)”, *A Master’s Thesis*, Halil İnalçık, Bilkent University, Ankara 2006.

Kingdom started to assimilate Al-Andalus Muslims. The most important of assimilation medium became edicts issued was to take Islam away from Al- Andalus Muslims' economical, social and cultural life. At the end, in 1486, the ruler of Beni Ahmer State (Girnata, Belensiye, and Mürsiye), Muhammed XII Ebu Abdullah es-Sagir, explained bad conditions in Al-Andalus to Ottoman Empire by way of envoys who brought the poem of Ebu'l Beka Salih b. Şerif, in which the subject was cry for help^{29 30}. By 1487 Nasrid poetic appeals for assistance had reached both Mamluk and Ottoman courts. Certainly, with his hands full in the east and in Egypt, Ottoman Sultan Bayezid II was not in any position to mount an invasion of Spain and thereby lend substance to Mudejar plans. A desire for more information about the perilous situation of the community in the west prompted Bayezid II to call upon the services of a corsair and provided with ships and equipment, the privateer Kemal Reis sailed into the western basin of the Mediterranean on a mission of reconnaissance³¹. In this way, Kemal Reis' raiders made the first direct contact between Ottoman sailors and the Hispano-Muslims of Granada. Halil İnalçık accentuated Kemal Reis' activities in the Western Mediterranean³². Koloğlu³³ reported that it was that invitation which converted Kemal Reis from a pirate to corsair. Piracy is robbery committed at sea, or sometimes on shore, without permission from a nation. However a privateer or corsair used similar methods to a pirate, but acted while in possession of a commission or letter of marque from a government or monarch authorizing the capture of merchant ships belonging to an enemy nation ships belonging to an enemy nation³⁴. Also corsairs were pirates who operated in the Mediterranean Sea between the 15th and 18th centuries. So, as a corsair in 1487 Kemal Reis is thought to have made direct contact with Granadan Muslims somewhere along Spain's southeastern coast (perhaps near Almería, a city with which Valencian Muslims had close relations). In the battle to protect the lands of Muslims in Andalusia, whose numbers had dwindled in Spain, Kemal Reis defeated a Spanish fleet and then conquered the city of Malaga. He and his Ottoman corsairs based themselves in Bougie (Bicaye) and Bône (Bune) and on the island of Jirba (Cerbe), and from there he conducted raids on Christian coasts and shipping by the Moors (Fig.5). When the United wisdom of Ferdinand and Isabella resolved on the expatriation of the Spanish Moors, they forgot the risk of an exile's vengeance³⁵. Muslims escaping from Spain were getting organized independently or joining to existing pirates and attacking the coasts of Spain. Hence Spain wanted to prevent Muslims emigrating from the country to down in North Africa by making treaties with the Kingdoms of North Africa. In this way, Spain protected itself from pirate attacks coming from those regions. Muslims who could not go to the kingdoms in North Africa, which were allies of Spain, immigrated to regions under the sovereignty of the Ottomans. Kemal Reis made voluntary trips to transport Hispanic Muslims (Moors) and Hispanic Jews (Sephardi) experiencing oppression of Christian Spaniards and wanting to migrate to North Africa and Ottoman Empire. Kemal Reis was known to try hard for transporting Moriscos to Algeria in the next two years. Şeyban wrote that the first campaign by Kemal Reis to Spain for attacking Malta, Gozzo and Pantelleria was in spring of 1488³⁶. However Uzunçarşılı reported that Katip Çelebi, in his "Takvimü't-teravih" wrote the time which Sultan Bayezid II sent Kemal Reis to Girnata was 1490³⁷. Especially after Granada was fallen Moors crossed the strait to Africa and settled in their new seats such as Oran, Tlemsen and Bougie and then they carried the war into the their oppressors' country. With the help of the exiled Muslims of the Peninsula, the corsary would target Iberian Coasts. After attack they returned to bases with spoils and captives. At Bougie, the Ottoman freebooters were welcomed by the patron of the city, Sayyid Muhammad Tuwalli³⁸. Alternating between the island of Gerba and the ports of Bone and Bougie, Kemal Reis continued his raids upon Christian shores and shipping until the year 1495. Corsairs'

²⁸ Feridun Bilgin, "Assimilation of Muslims in Spain after the invasion of Granada", *Mukaddime*, 2, 2010, p. 53-78.

²⁹ Lütfi Şeyban, *Mudejares and Sefarades*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, p. 232.

³⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., p. 204.

³¹ Andrew C. Hess, *The Forgotten Frontier*, Paperback Edition, The University of Chicago Press, Chicago 2010, p. 60.

³² Halil İnalçık, "Osmanlı Deniz Egemenliği", *Türk Denizcilik Tarihi*, (Ed. Bülent Arı), Ankara 2002, p. 55.

³³ Orhan Koloğlu, *Türk Korsanları*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2012.

³⁴ SS Narayan, *Sea Pirates*, Nortwestern University, Digital Press, 2011, p. 21.

³⁵ Lane- Pool, a.g.e.

³⁶ Şeyban a.g.e., p. 461.

³⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., p. 200.

³⁸ Hess, a.g.e., p. 60.

cooperation with the local population was evident since these corsairs not only ravaging the Iberian coasts, but also transporting Moriscos to the North Africa. Little vessels were run into the crevices between the rocks, or even buried in the sand, and the pirates steal inland to one of the villages they know so well. Therefore, regions under the sovereignty of the Ottomans were the places where the Spanish Muslim population was located the most and they became important bases of piracy practices against Spain. The absorption of these corsairs brought the Ottoman court the news the privateers had gained in the course of their western raids³⁹. While Ottoman viziers digested this intelligence and the imperial fleet warred with the Venetians between 1499 and 1503, local Muslim corsairs carried on the holy war along the coasts of Spain and North Africa until a new wave of eastern Mediterranean sailors migrated to those same ports used by Kemal Reis. Those attacks were harming Spain seriously. Hess called the Moriscos (Moors who remained in Spain after the fall of Granada), as an Ottoman fifth column in sixteenth-century Spain⁴⁰. In 1492 after falling down of Al-Andalus, immigration in part was directed toward İstanbul. Most likely those transportations were done by the seamen and they were settled in Galata. Again for the second time, the Mudejares were certainly in touch with Ottoman corsairs by 1502. In 1501 or 1502, it is known that desperate Moriscos sent envoys again to Beyazid II. In another literature there was an effort to aid Moriscos involved in Valencia that had brought Turkish admiral Kemal Reis and his nephew Pîrî into Spanish waters in 1501. According to Bal, the first conflict between Ottoman Empire and Spanish Empire in the Mediterranean began with Kemal Reis' hitting Spanish coasts in order to help the Andalusian Muslims in 1505⁴¹. Again Kemal Reis saved and brought many Muslim and Jewish (about 300,000) as a result of the raids to the coasts of Spain. At that time he attacked Maleka and Balear islands and carried many Muslim and Jewish people to North Africa, Selanik and İstanbul⁴². The people of Al-Andalus who were placed in İstanbul were masters of their jobs. One of them was Abdüsselam el-Mühtedi, (known as ed-Defteri), a well-known scientist about astronomy, and medicine during the reigns of Bayezid II and Sultan Selim⁴³. Uzunçarşılı noted that according to Kitab-ı Bahriye of Pîrî Reis, the campaign of Kemal Reis was in 1505⁴⁴. The same fact was accentuated in "Kemal Reis and Baba Oruç" book by Ali Rıza Seyfî and it was claimed that at that campaign Pîrî Reis was together with his uncle⁴⁵. According to the same author, there were not clear information about the life of Kemal Reis. Uzunçarşılı wrote that Hisali from Sinop had a Mesnevi with eleven thousands couplets about the sea campaigns of Kemal Reis⁴⁶. That source would be very useful to learn more about Kemal Reis. From 1480 to 1500, Pîrî Reis spent his career serving as a sailor in the ship of his uncle Kemal Reis; and from that year onwards until the death of his uncle in 1511, he served as the master of one of the ships under the command of the latter. Pîrî Reis knew well how to benefit from his uncle's knowledge and experience of the sea and navigation, and became a skilled naval explorer improving his qualities as an observer and researcher⁴⁷. Following the death of his uncle, he returned to Gallipoli. In the summer of 1514 the Barbarossas, acting on an appeal for help from the Muslim elders of Bougie and they resumed their attacks upon Christian shipping. Hess wrote that at the same time the Barbarossas sent the nephew of Kemal Reis, the geographer Pîrî Reis, to Istanbul with presents for the Ottoman sultan⁴⁸. Selim the Grim also ordered the imperial dockyard to resupply the galleys Pîrî Reis had brought to İstanbul. In addition, the Sultan awarded the now-favored Barbarossas two war galleys. Transcending the immediate importance of the new equipment, the mission of Pîrî Reis wedded the Maghribian privateers to an urban center where the corsairs could obtain powder technology, trained foot soldiers, and the support of an empire

³⁹ Hess, a.g.e., p. 61.

⁴⁰ Hess, a.g.e.

⁴¹ Bal, a.g.e.

⁴² Mehmet Özdemir, *Ottoman Help to Al-Andalus Muslims*, www.tarihtarih.com.

⁴³ Şeyban, a.g.e., p. 383.

⁴⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., p. 200.

⁴⁵ Seyfî, a.g.e., p. 37.

⁴⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., p. 593.

⁴⁷ İbrahim Yılmaz, "The Kitab-ı Bahriye "Book of Navigation" of Pîrî Reis" FIG Working Week, *Knowing to manage the territory, protect the environment, evaluate the cultural heritage* Rome, Italy, 6-10 May 2012.

⁴⁸ Hess, a.g.e.

with a celebrated reputation in the prosecution of the holy war. That is, after dead of Kemal Reis, the new hero for Al-Andalus had been Pîrî Reis, nephew of him.

In conclusion with his successful campaigns, Kemal Reis, “Whip of Seas”, was the most skillful Turkish Corsair in fifteenth century and he was a great captain who instituted many innovations and regulations for the Ottoman Navy⁴⁹. He constructed new ships and trained many seamen such as his nephew Pîrî Reis. He was very famous for both Venetians and Catholic Spaniards, at the same time he was an unforgettable hero for Moors and Sepharads of Al-Andalus (Fig.6)

REFERENCES

- AKSUN, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, 2. Edition, Yaylacık Matbaacılık, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010.
- AL-BENNA, Sammy, “Albucasis, a tenth-century scholar, physician and surgeon: His role in the history of plastic and reconstructive surgery”, *Eur J Plast Surg*, Vol. 35, 2012, pp. 379–387.
- ARKAS NEWS, 2011; 11/339.
- BAL, Faruk, “Ottoman-Spanish Economic Relations in the sixteenth century: Rivalry in Mediterranean” *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 2, No. 21, Special Issue–November 2011, pp. 296-306.
- BİLGİN, Feridun, *Assimilation of Muslims in Spain after the invasion of Granada*, Mukaddime, 2, 2010, pp. 53-78.
- BRUMMETT, Palmira, *Osmanlı Deniz Gücü*, (Tranl. H. Nazlı Pişkin), Timaş Yayınları, Sistem Matbaacılık, İstanbul 2009.
- GÜRKAN, Emrah Safa, “Ottoman Corsairs in the Western Mediterranean and their place in the Ottoman-Habsburg Rivalry (1505-1535)”, *A Master's Thesis*, Bilkent University, Ankara 2006.
- HESS, Andrew C, *The Forgotten Frontier*, The University of Chicago Press, Chicago 2010.
- HITCHOCK, Richard, “Christian-Muslim Understanding(s) in Medieval Spain”, *Hispanic Research Journal* 9(4), 2008, pp. 314-325.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Deniz Egemenliği”, *Türk Denizcilik Tarihi*, (Ed. Bülent Arı), Ankara 2002.
- JACKSON, John J, Introduction, *In The Story of The Moors in Spain by Stanley-Lane Pool*, Black Classic Press, Baltimore 1990.
- KATSIAFICAS, George, “Ibn Khaldun: A dialectical philosopher for the 21st century” *New Political Science* 21(1), 1999, p. 45-57.
- KOLOĞLU, Orhan, *Türk Korsanları*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2012.
- LANE-POOL, Stanley, *The Story of The Moors in Spain*, Black Classic Press, Baltimore 1990.
- LANE-POOL, Stanley, *The Story of The Moors After Spain*, Eworld Inc, New York 2012.

⁴⁹ Brummett, ag.e., p. 153.

- MATA, Maria Jesús Rubiera, EPALZA Mikel, “Al-Andalus: Between Myth and History”, *History and Anthropology*, Vol. 18, No. 3, September 2007, pp. 269–273.
- MISSOURI Paolo, BRUNETTO, Giacomina M, DOMENICUCCI, Maurizio, Origin of the cannula for tracheotomy during the middle ages and Renaissance *World J Surg*, Vol. 36, 2012; p. 928-934.
- NARAYAN SS, *Sea Pirates*, Northwestern University, Digital Press, 2011.
- ÖZDEMİR Mehmet, *Ottoman Help to Al-Andalus Muslims*, www.tarihtarih.com.
- SERTİNA, Ivan Van, *The Moor in Africa and Europe*, Golden age of the Moor, Rutgers University, New Jersey.
- SEYFİ, Ali Rıza, *Kemal Reis and Baba Oruç*, (Ed.Selman Soydemir), Fazilet Neşriyat, İstanbul 2012, p. 42.
- ŞEYBAN, Lütfi, *Mudejares and Sefarades*, İz Yayıncılık, Şenyıldız Matbaacılık, İstanbul 2007, p. 232.
- TAYLOR, Richard C, “Ibn Rusd/Averroes and “Islamic” Rationalism”, *Medieval Encounters*, 15, (2009), pp. 225-235.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi Vol.II*, 4. Edition, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.
- WRIGHT, Joht B. and CAMPBELL, Carol L., “Moorish Cultural Landscapes of Las Alpujarras”, *Spain FOCUS on Geography* Vol. 51, Number 1, 2008, pp. 25-30.
- YILMAZ, İbrahim, The Kitab-ı Bahriye “Book of Navigation” of Pîrî Reis FIG Working Week 2012 Knowing to manage the territory, protect the environment, evaluate the cultural heritage Rome, Italy, 6-10 May 2012.

FIGURES

Fig.1 Kemal Reis

Fig.2 The ship, Göke (Göge, Koka)

Fig.3 The Ottoman Naval during Naval Battle of Zonchio (İnebahtı, Brodano, Zensiyö) in 1499 (From the book, Atlas of Padişah, I. Vol., Bülent Özükan (ed), Boyut Matbaacılık, İstanbul 2012, p. 126.)

Fig.4 The map of Europe in 16. Century (From the book, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Vol. II, 4. Edition, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, p. 205-206.)

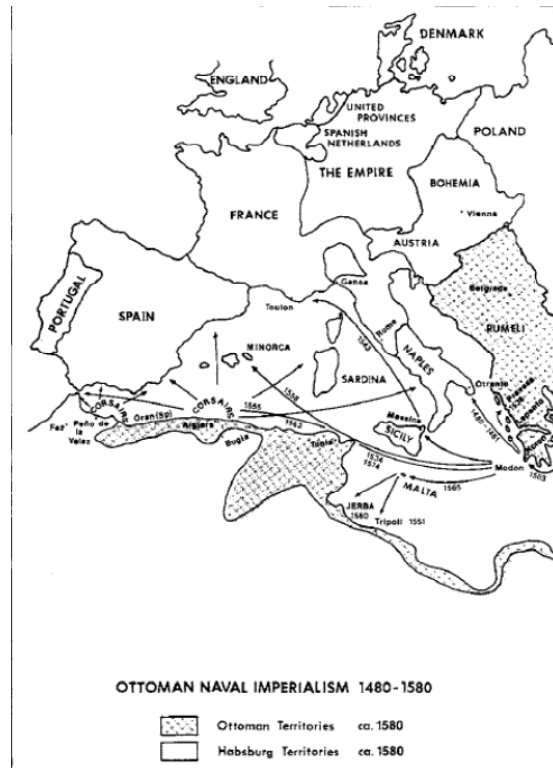
Fig.5 Ottoman Naval Emperialism (1480-1580)

Fig.6 Jewish people exiled from Spain giving presents to Ottoman Sultan Bayezid II in İstanbul
 (From the book, Atlas of Padişah, I. Vol., Bülent Özukan (ed), Boyut Matbaacılık, İstanbul 2012, p. 132)

AVRUPALI SEYYAHLARIN İZİNDE: XVI. YÜZYILDA GELİBOLU

Yrd. Doç. Dr. Türkan Polatçı

Özet: Avrupa’da yerleşmiş Türk imgesinin oluşmasında Türklerle ilk temasa geçen ve onlarla ilgili Batı’ya bilgi aktaran Batılı gezginlerin önemi büyüktür. Bu yönü ile seyahatname türündeki eserler Batı için, zihinlerde imajlar ortaya çıkaran başlıca bilgi kaynaklarıdır. Tarih boyunca Avrupa ile Anadolu arasında önemli bir güzergâh noktası olduğu gibi doğal korunaklı limanı, boğazdan Marmara’ya geçişte ve dolayısıyla İstanbul’la ulaşma yolunda son büyük istasyon olan Gelibolu da seyyahların dikkatini çekerek, eserlerinde Gelibolu hakkındaki demografik, dinî, mimarî ve stratejik izlenimlerini aktarmışlardır.

Abstract: Wanderers from west, who faced with the Turks at the first place then share their opinions with the western community about them, has a great influence on the creation of the preconception of Turkish image. In this point of view, itineraries (travelbooks) are the main source of information which creates images in readers' minds in the western civilizations. Given the reason of being an important destination between Europe and Anatolia forages along with being the last great station for passing through the sea of Marmara en route to Istanbul (Constantinople) by means of its preserved harbours, Gallipoli (Dardanelles) has drawn attention of adventurers and they narrate their demographical, religious, architectural and strategical impressions about the region.

Giriş

Avrupa’da yerleşmiş Türk imgesinin oluşmasında Türklerle ilk temasa geçen ve onlarla ilgili Batı’ya bilgi aktaran Batılı gezginlerin önemi büyüktür. Bu yönü ile seyahatname türündeki eserler Batı için bakıldığında zihinlerde fikirler ve imajlar ortaya çıkaran başlıca bilgi kaynağı durumundadırlar.

Bilinmeyen ülkeleri görmek, ilginç özelliklerini yakından izlemek, dünyanın muhtelif yerlerinde yaşayan diğer insanları tanımak arzusu her zaman seyyahların başlangıç noktası olmuştur. Seyahatnameler, kısaca, “gezi hatıraları”dır. Bu, “gezi hatıraları”, gerçek ya da hayalî bir yolculuğa dayanır¹. Söz konusu seyyahlar ülkerine döndüklerinde geçtikleri yerlerde gördüklerini, yaşadıklarını ve gittikleri ülkede yaşayanların gelenek, görenek, düşünce ve yaşam tarzlarını seyahatname şeklinde kaleme almışlardır². Bu seyahatnamelerde yer alan bilgiler öznel olmakla birlikte seyyah okuyucuya gezip gördüğü yerler hakkındaki kendi mesajını vermektedir. En bilinen tanımıyla “seyahatname”, dar veya geniş bir coğrafyada seyyahın gezip gördüğü yerler hakkındaki izlenimlerini aktardığı eserdir³. Bu yolculukların özellikle tarihî açıdan önemli bir yeri bulunmakla birlikte kaynak değeri yönüyle bakıldığında, özellikle “imge” ve “imaj” kavramlarının ortaya konulmasında yardımcı olacak bilgiler ortaya koymaktadır.

¹ Türkan Gözütok, “19.Yüzyıl Batı Seyahatnamelerinde Ortadoğu ve İstanbul İmgesi: François Rene de Chateaubriand Örneği”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, S. 44, Erzurum 2010, s. 97.

² Ertuğrul Önalp, “XVI. Yüzyıla Kadar Türkiye ve Bazı İslam Ülkelerinde Bulunan İspanyol Gezginleri”, *OTAM*, S. 2, 1990, s. 231.

³ Bakı Asiltürk, “Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4 /1-I, Winter 2009, s. 912.

İmge, Latince *īmag/ō- inis*, “suret, tasvir, tasarım, resim, heykel” anlamlarına gelmektedir. Latince *imago* (hayal, aldatıcı görünüş) sözcüğünden türemiş olan imge ya da diğer adıyla imaj Türkçe’de zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, düş, hayal, genel görünüş ve izlenim demektir⁴. İmgeler gerçek nesnelere dayanmakla birlikte daha çok aslına benzemeye ve bazen de aslını değiştirmeye çalışırlar. İnsanlar tarih boyunca imgeler ortaya koymaya çalışarak, avladıkları hayvanların, ürettikleri ürünlerin imajını yaşatmak istemiş ve firavunları mumyalayarak zamana dayanıklı hale getirmişlerdir. Yaptıkları kabartmalar, heykeller ve yapıtlar sayesinde zamana dayanabilen imgeler kullanmışlardır. Yapılan “imge” incelemelerinde aslında her zaman temel çıkış noktası “öteki”ni tanımlamak olmuştur.

“Öteki”ni ortaya koymak sosyal bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Bir grup önyargısı geliştirebilmek için önce grup bilinci geliştirilir ve gruplar ayrıştırılır, diğerinden izole edilir. Grup ön yargısı genel anlamda bakıldığında, gruplar arasında ortak önyargılar oluşturma temeline dayanmaktadır. ‘Öteki’ kavramı genellikle olumsuzluk yüklü olmakla birlikte grup önyargısı oluşturabilmek için ilk aşamada bir grup bilinci ortaya konulur ve sonra gruplar ayrıştırılarak diğerlerinden izole edilir⁵. Hegel’in ünlü efendi/köle diyalektiğindeki gibi, insan zorunlu olarak ya efendidir ya da köle, bunlardan biri olduktan sonra da, varlığı öteki tarafından belirlenir hale gelir.

Avrupa’da oluşan Türk imgesinin mimarları sayılan seyyahlar, Osmanlı ülkesinde misyoner, bilgin, asker, arkeolog ve hacı olarak bulunmuşlardır.

Tarihî süreç değerlendirildiğinde Türklerin tanınma şekilleri ve araçları, bu konudaki fikirlerin oluşmasında oldukça etkili olmuştur. Avrupalı devletlerin Türkler ile ilk karşılaşma mekânları şüphesiz ki savaş alanları olmuştur. Bunun dışında uluslararası ilişkileri gerçekleştirmek üzere karşılıklı olarak görevlendirilen elçiler, gezginler ve tacirler de önemli birer tanıma aracı olmuşlardır. İlk tanışma alanlarının savaş meydanları olmasından dolayı Avrupalı devletler genellikle Türkleri barbar, cani gibi olumsuz bir imajla anlatmışlardır. Uzun yıllar devam eden bu kötü imaj, Avrupalı seyyahları da doğal olarak olumsuz bir şekilde etkilemiştir. XVI. yüzyıl başlarında gücünün zirvesine ulaşan Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa devletleri için büyük bir korku ve tehdit unsuru olmuş, Katolik kilisesinin büyük bir nefretini kazanmış, aleyhte propagandalar ve yayınlar yapılmıştır. Bunun yanında, özellikle saray eğlencelerinde bir Türk gibi davranmak ya da giyinmek modası oluşan Türk imajının sosyal yaşama yansımaları olmuştur.

XVI. yüzyılla birlikte Osmanlı İmparatorluğu “Pax- Ottomana”yı gerçekleştirmesi hasebiyle de Batı nazarında her zaman merak uyandıran bir devlet olmuştur. Bunun için XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı nezdinde daimî elçiler bulunduran Batılı devletler bununla yetinmeyerek, Osmanlı topraklarına gelen seyyahları vasıtasıyla da Doğu’yu tanıma çabası içine girmişlerdir. Oryantalizmin öncüsü olarak da anılan söz konusu görevliler Osmanlı Devleti’nin muhtelif bölgelerine yaptıkları seyahatler neticesinde tafsilatlı raporlar hazırlamışlar ve bu raporları da Avrupa’daki Türk İmgesinin oluşturulmasında kullanmışlardır. Bu anlamda görsel verileri sunanların başında özellikle Türk giyim kuşamını yansıtan seyahatnamesi ile Nicolas de Nicolay gelmektedir.

Osmanlı ordularının giderek artan askerî zaferlerine paralel olarak, Batı’da Türklerle karşı duyulan endişe ve merak da son derece artmıştır. Bunun doğal sonucu olarak da özellikle İstanbul’da batı Avrupa elçilikleri açılarak, Avrupa krallıklarını tehdit eden ve şaşkırtan bu gitgide büyüyen fenomen hakkında her türlü bilgiyi toplamak üzere gerek diplomatik ve gerekse ticarî delegasyonlar Osmanlı İmparatorluğu’nun dört bir yanına dağılmışlardır. Bu ilişki, çoğu yazar tarafından da her iki kültürün hoşgörüsüzlüğü’nün temelinde dinsel hoşgörüsüzlüğü’nün olduğu tarihsel ilişki şeklinde yorumlanmıştır⁶.

⁴ Serhat Ulağı, *İmgebilim ‘Öteki’nin Bilimine Giriş*, Sinemis Yayınları, Ankara 2006, s. 3.

⁵ İbrahim E. Bilici, “Oryantalist Seyahatnamelerde Türk İmgesi Üzerine Bir İnceleme: Alexander William Kinglake’in Seyahatnamesi Eothen Örneği”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, C.1, S. 2, Eylül 2011, s. 4.

⁶ Silvio Marchetti, “Avrupalıların Gözüyle Türkler”, *Dünya’da Türk İmgesi*, (Ed. Özlem Kumrular), Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 10-11.

Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesi Avrupa'yı Osmanlılarla daimî diplomatik ilişkilere zorlamıştır. Böylelikle bir anda Avrupa'nın dikkatini üzerine çekerek özellikle seyyahlar için gezilmesi, görülmesi ve incelenmesi gereken bir dünya halini almıştır. Bunun neticesinde de XVI. yüzyıl ve sonrasında, Avrupalı birçok seyyah ve elçi Osmanlı topraklarında geçirmiş oldukları zaman dilimlerini kaleme alarak, dönemin Osmanlı toplumunu, kültürünü ve devletin siyasî, diplomatik tavrını kendi bakış açısıyla ifade etmişlerdir.

Kültürel sebepler de seyahatnameleri etkileyen önemli unsurlar arasında sayılabilir. İnsanlar kendi kültürünü olumlu değerlendirirken, yabancı bir kültürü de doğal olarak olumsuz değerlendirebilmektedir. Kısaca *etnozentrizm*⁷ olarak da tanımlanan bu durum toplumlar arasında önemli bir role sahip olmakla birlikte Avrupalı seyyahlar açısından bakıldığında zaman *eurozentrizm*⁸ adını almaktadır⁹. Seyahatnamelerle ilgili tüm olumlu ve olumsuz fikirlere rağmen, o dönemlerde Batı'da Osmanlı hakkında çok fazla yazılı belge olmaması seyahatnameleri önemli birer kaynak haline getirmektedir.

Genel anlamda Oryantalist seyahatnamelere bakıldığında birer 'gezi notu' ve yapılan gezinin bir 'raporu' olmaktan çok daha ziyade Türkler başta olmak üzere, dünyanın doğusu sayılan yerler hakkında mübalağalı bilgiler vermesinin yanında aynı zamanda betimledikleri figüratif anlatımlarla daha çok gerçekten sapan imajlar çizilmektedir. Batılı Eurocentrism'i ötekileştirdiği Doğu'ya karşı sıkça köle/efendi diyalektiği içerisinde geçmektedir. Bu anlamda seyahatnameler yalnızca gezilen görülen yerler hakkında bilgi vermekle kalmamış, o yerlerin 'nasıl görülmesi' gerektiği konusunda da hem Batılı hem de Doğulu zihinlere izler bırakarak yer yer çarpık imajlar çizmiş vetarihe önemli notlar düşmüştür¹⁰.

Orient Doğu'yu, işaret etmektedir. Batı'nın Doğu hakkındaki bilgisinin temeli, oryantalist bakış açısıyla atılmıştır. Batıdan Doğuya bakan yazarlar tarafından Doğu, tuhaf, garip, egzotik, içine dönük... kayıp bir dünya olarak tasvir edilir. Oryantalizm, Batı'nın Doğu'ya yaklaşımını betimlemede kullanılan bir terimdir ve bir düşünce biçimidir. Doğu, Batı'nın oluşumunda başat bir rol oynamış ve Batı, kendisini Doğu'nun karşıtı olarak görenek benliğini bulmuştur diyebiliriz.

Seyahatname yazarlarının eserlerini incelediğimizde daha çok gezginlerin ben anlatıcı olarak okurunun karşısına çıktıkları göze çarpmaktadır. Bu tür eserlerdeki zaman yolculuğun zorluklarının altı çizilir, kimi zaman yolculukta görünenler ön plana çıkar ve kimi zaman da görülen ülkeyle ilgili tüm ilginç bilgiler ortaya konulmaya amaçlanır. Söz konusu gezginler Doğu'ya gitmeden önce geçmişte yazılan tüm seyahatnameleri okumayı kendilerine görev edinirler. Çünkü seyahatnameler eğitim düzeyi yüksek bir okuyucu kitlesine hitap etmekle birlikte, gezgin gelişigüzel şeyler yazarsa inandırıcılığını yitireceğinden korkar. Yolculuğunun her aşamasında kendisinden önce oradan geçen gezgine gönderme yapar. Bu nedenle, özellikle tarih olarak bir birine yakın olanlar seyahatnamelerde pek çok tekrara rastlamak mümkündür. Gezginler kendilerinden önce gelenlerin betimledikleri anıtları tekrar görmeye ve anıttaki değişiklikleri saptamaya özen gösterirler. Doğuya seyahat eden her gezginin arkasında mutlaka bir tercüman gizlidir¹¹. Bu sayede yerel halk ile de temas kuran gezginler ülke ile edindikleri bilgileri kimi zaman görsel malzemeler (manzara, anıt, yerel halk ve onlara özgü kıyafetler gibi..) ile de süsleyerek son derece tafsilatlı raporlar hazırlamışlardır¹².

Yolculuk olmadan seyahatname olamayacağına göre ilk seyahatnameler için İstanbul'un fethinden sonra Doğu'nun belli bir istikrar havasına kavuşmasını beklemek gerekir ki bu da XV. yüzyılın sonları ve XVI. yüzyılın ilk yıllarına rastlamaktadır. Bu tarihlerde Doğu'ya gelen gezginler, daha çok efendileri tarafından Osmanlılar

⁷ Bir aşirete, kabileye veya etnik gruba bağlılık ile tarif edilen, bir kimsenin kendi kültürünü temel olarak alması ve diğer kültürleri kendi kültürü açısından değerlendirmesi ile tarif edilen ilkel duygu. Daha geniş bilgi için Bkz. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Etnozentrizm>.

⁸ Avrupa merkezcilik.

⁹ Hasan Serkan Kırca, *İngiliz Seyyah Sır Charles Fellows'un Eserlerinde Türkiye ve Türk İmajı*, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Batı Dilleri ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Isparta 2010, s. 11.

¹⁰ Bilici, a.g.m., *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, s. 1.

¹¹ Bkz. Türkan Polatçı, *Osmanlı Diplomasisinde Oryantalist Memurlar (Osmanlı Belgeleriyle Diloğanları ve Tercümanlar)*, Akçağ Yayınevi, Ankara 2013.

¹² Arzu Etensel İldem, "Bir Yazın Türü Olarak Seyahatnameler", *Littera*, C. 21, Ankara 2007, s. 5-9.

hakkında bilgi toplamak için gönderilen, eğitim düzeyi yüksek soylulardır. Bu durum aşağı yukarı XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir. XVI. yüzyıl Avrupa'nın Türklere gösterdiği ilginin zirveye çıktığı bir devir olmuştur. Avrupa Osmanlı'yı merak, korku ve tedirginliğin büyük bir kısmını oluşturduğu bir his karmaşası ile izlemiştir. Bu nedenledir ki Doğu'ya yapılan yolculuklar XV. ve XVI. yüzyıllardan sonra artış göstermiştir¹³.

Seyahatnamelerde yazarın çıkış noktası “baştan geçenler” değil, “coğrafya”dır. Buna bağlı olarak, o coğrafyanın iklimi, insanları, tarihi eserleri, eski-yeni yapıları, yol ve ulaşım özellikleri, günlük hayatı meydana getiren ayrıntıları vs. seyahatnamelerin konusunu oluşturan önemli unsurlar olmuşlardır¹⁴.

Osmanlılar ve Gelibolu

Tarih boyunca Avrupa ile Anadolu arasında önemli bir güzergâh noktası olduğu gibi doğal korunaklı limanı, boğazdan Marmara'ya geçişte ve dolayısıyla İstanbul'a ulaşma yolunda son büyük istasyon olan XIV. yüzyıldan beri Osmanlı idaresinde bulunan Gelibolu da seyahatnamelerde Gelibolu'yu anlatan seyahatnamelerin izlenimlerinden edinilen demografik, dinî, mimarî, stratejik ve doğal veriler ve bu verilerin önemi üzerinde durulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu idaresindeki Gelibolu seyahat için neden bu kadar önemlidir? Bu bölümde Gelibolu'nun Osmanlı denizciliği açısından siyasî ve askerî bir üs olmasından ziyade çalışmamızın içeriği bakımından iktisadi ve kültürel etkileşimle Avrupalıları ve Osmanlıları nasıl karşı karşıya getirdiği konusu üzerinde durulacaktır.

Öncelikle Bizans İmparatorluğu'nun idaresine geçişinden beri Gelibolu, Avrupalı deniz ticareti ile uğraşan devletler için Karadeniz'e ve İstanbul'a gerçekleştirilen yolculukların ilk gümrük kapısı niteliğindedir. Öyle ki Venedikli tacirler tarafından kiralanmış her gemi Venediklilerin “*de AbidoVeniente*” dedikleri Çanakkale Boğazı'ndan geçiş için belirli bir miktar vergiye tabidirler¹⁵. Osmanlı'nın Çanakkale'yi ele geçirip Boğaziçi ve Karadeniz'in anahtarı olarak bilinen Gelibolu'yu almaları neticesinde Avrupalı devletler açısından Karadeniz ticaret yolunun güvenliği tehlikeye girmiştir¹⁶. Bizans İmparatorluğu'nun siyasî ve toplumsal kimliği, kendi devletlerinin siyasî ve toplumsal kimliği ile örtüşürken; Osmanlıların geçmişte barbarlıkla tanımladıkları Türklerden geliyor olmalarının yanında, dinî olarak da buna zıt bir kimliği taşımaları endişelerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Özellikle XV. yüzyılda Gelibolu, Venedik ile Osmanlı ilişkilerinin temel anlaşmazlık konusu haline gelmiştir¹⁷. Venedik, her defasında Osmanlılara karşı kurulan ittifaklara aktif olarak destek vermekle birlikte Karadeniz ticaret yolundaki menfaatleri doğrultusunda Osmanlı ile diplomatik ilişkiler kurmak zorunda kalmıştır. Bu durumun desteklediği en önemli olgu başta İtalyan denizci şehir devletlerinin ve Karadeniz'de ticareti bulunan diğer Avrupa devletlerinin idaresi el değiştirmiş olsa bile Gelibolu'nun yeni hâkimi ile iktisadi olarak iyi geçinmek politikalarını diplomatik olarak destekleme zorunluluğudur. Osmanlılar, Gelibolu'nun sadece stratejik ve siyasî öneminin farkında değildi. Aslında Osmanlılar Gelibolu'nun denizlere dönük konumundan ziyade idarelerinde bulunan gazi gruplarına Balkanların kapılarını açmak gibi karadan fetih hareketlerinin ilk merkezi olmasını konumunu önemsemişlerdir¹⁸. Ama Gelibolu'nun mevcut stratejik konumu Osmanlıları deniz politikasına da yönlendirmek durumunda da bırakmıştır. Söz konusu devletlerin diplomatik girişimleri Gelibolu'nun iktisadi potansiyelini kullanmalarına zemin hazırlamıştır. Böylece Bizans'tan kalan gümrük vergisi Osmanlı'ya da aynı şekilde sirayet etmiştir¹⁹. Osmanlıların ihtiyaçlarına yönelik iç Pazar ve dış Pazar bağlantılarını sağladıkları önemli noktalardan bir tanesi yine Gelibolu limanı ve pazarı idi. Bu pazara liman sayesinde Avrupa dışında Kıbrıs ve

¹³ İldem, a.g.m., *Littera*, s. 2-3.

¹⁴ Asiltürk, a.g.m., *Turkish Studies*, s. 912.

¹⁵ W. Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, (Çev. Enver Ziya Karal), TTK, Ankara 2000, s. 124.

¹⁶ Heyd, a.g.e., s. 574.

¹⁷ Halil İnalçık, “Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu”, *Türk Denizcilik Tarihi*, C. 1, Deniz Kuvvetleri Yayınları, İstanbul 2009, s. 101.

¹⁸ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)*, (Çev. Ayşe Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 49.

¹⁹ Robert Anhegger- Halil İnalçık, *Kanunname-i Sultani BerMuceb-i Örf-i Osmani: II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler*, TTK, Ankara 1956, s. 48.

Mısır gibi yerlerden esirler ve kumaşlar getiren tüccarlar yoğun bir ilgi göstermektedir. Ayrıca Gelibolu İstanbul'a hem ham pamuk hem de pamuklu ürünlerin üretilip sevk edildiği üretici bir merkez konumundaydı²⁰.

Çalışmamıza ana kaynak olarak değerlendireceğimiz seyahatnameleri kaleme alan seyyahların ortak noktası ağırlıklı olarak deniz yoluyla Osmanlı İmparatorluğu'na gelmiş olmalarıdır. Bunlar arasında daha önce bahsettiğimiz üzere tacirler, elçilik mensupları ve hac yolcuları bulunmaktadır. Bu kişilerin yaptıkları deniz yolculukları İstanbul'a varmadan ilk ciddi liman konumundaki Gelibolu'yu eserlerinde tasvir etmelerine sebep olmuştur.

Coğrafi Konumu ve Önemi

Heyd tarafından "Boğaziçi ve Karadeniz'in anahtarı" olarak tanımlanan Gelibolu, Çanakkale'nin Anadolu topraklarında yer alan Lapseki'nin karşısında Trakya'da kurulmuş bir kenttir. Nicolo de Nicolai'a göre Ege Denizi'nde Çanakkale Boğazı'na girerken yaklaşık 50 km. uzaklıkta olan Gelibolu²¹, Reinhold Lubenau'ya göre ise Marmara Adası'ndan 70 İtalyan mili mesafede bulunmaktadır²².

Seyahatnamelerde Gelibolu'nun ismi ve coğrafi konumu hakkında farklı bilgiler yer almaktadır. Köle bir forsa olarak Gelibolu'yu görme imkanı bulan Michael Heberer'e göre bölgeye genel olarak *Dardanelli* ismi verilirken, Türkler ise *Boğaz Hisarı* adını vermişlerdir. Gelibolu bu bölgenin Trakya kesiminde kalan ve adını kurucuları olan Galyalı'lardan alan (Gallipoli) kenttir²³. Reinhold'a göre, Trakya'nın İstanbul'dan sonra gelen en önemli kıyı kentlerinden dördüncüsü olan Gelibolu²⁴, yüksek bir konumda bulunmakla beraber Hellepontos'un²⁵ iç açıcı ve hoş tepelerin eteklerinde tam denizin daralmaya başladığı noktada yer almaktadır²⁶. Seyahatnamelerde Gelibolu'nun coğrafi konumu hakkında detaylı bilgiler mevcut değildir. Ama coğrafi konumundan ötürü verilen ortak bilgi önemli bir liman kenti olduğudur. Seyyahların bu konuda hemfikir olması son derece doğaldır. Çünkü Gelibolu, Osmanlıların Rumeli'ye geçişi sonrasında ele geçirdikleri ilk deniz kentlerindendi ve gelecek yıllarda Osmanlı deniz gücünün şekillenmesi için gerekli olan tersane faaliyetlerinin merkezi konumuna gelmiştir. Bu suretle Yıldırım Bayezid döneminde burada bir tersane kurulmuştur. Fatih Sultan Mehmed döneminde ise tersane Osmanlıların denizlerde de genişleme politikasına cevap verecek hale getirilmiştir²⁷. Yapılan değişikliklerle Gelibolu, Bizans dönemine nazaran daha parlak bir deniz ticareti merkezi haline gelmiştir. XVI. yüzyılın başlarına kadar Kaptan Paşa Eyaleti olarak da bilinen Gelibolu, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir deniz sancağı konumundaydı²⁸.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Gelibolu limanı hem stratejik hem de ticarî açıdan önemli bir merkezdi. Seyahatnamelerde de yoğun olarak üzerinde durulan yer liman ve çevresi olmuştur. Çünkü gerek İstanbul'a gerekse Ege Denizi'ne geçişte çift yönlü olarak zorunlu bekleme ve dolayısıyla da bir gümrük vazifesi görmektedir. XVI. yüzyılda Gelibolu'ya gelen Polonyalı Simeon da buranın oldukça büyük bir liman kenti olduğunu aktarırken özellikle sefere çıkan kadirgaların ve gemilerin buradan hareket ettiğini bildirirken Mısır

²⁰ Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle", *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 155, 262.

²¹ Nicolo de Nicolai, *Delle Navigazioni et Peregrinationi Orientali*, II primoLibro, Venetia 1580, s. 45.

²² Reinhold Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, (Çev. Türkis Noyan), C. II, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 554.

²³ Michael Heberer, *Osmanlı'da Bir Köle: Brettenli Michael Heberer'in Anıları, 1585-1588*, (Çev. Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 182-183.

²⁴ Bu kentlerden ilki; Silivri, ikincisi; eskiden Pernithus ismini taşıyan Heraklea, üçüncüsü; Rodosto(Tekirdağ), dördüncüsü; Gallipolis(Gelibolu)'dur. Lubenau, *a.g.e.*, s. 551.

²⁵ Ege Denizi'ne kadar uzanan denize Hellepontos adı verilmektedir. Thebe Kralı, Athamantis'in kızı Helle'nin burada boğulmasından dolayı bu ismi almıştır. Bkz; Lubenau, *a.g.e.*, s. 556.

²⁶ Philippe du Fresne-Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi: 1573*, (Çev. Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s. 96.

²⁷ Anhegger-İnalçık, *a.g.e.*, s. 73-76.

²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1965, s. 395.

kalyonlarının dahi burada demirlediğini ve ayrıca tüm gemilerin yiyecek ve içeceklerinin burada hazırlanarak yüklendiğini eserinde belirtmektedir.²⁹

Canaye, seyahatnamesinde Çanakkale Boğazı'nda kaldığı dönemde her yarım saatten daha kısa bir sürede bir geminin geçtiğini bu gemilerin padişah tarafından gönderilmiş olmasına rağmen yine de yelkenlerini indirip kale görevlisinden izin belgesi almadan geçemediklerini anlatmıştır. İstanbul'a gidenlerin ister Türk ister Hıristiyan olsun, hiçbir zorlukla karşılaşmadıklarını söylerken bunu eserinde *facilis descensus Averni (Cehenneme giriş kolaylığı)* olarak belirtmiştir³⁰. Canaye'nin bu tabiri kullanmasına sebep olan husus, Ege Denizi'nden Marmara Denizi'ne geçişteki kolaylığa karşılık Marmara Denizi'nden Ege Denizi'ne geçişte Gelibolu'da Osmanlılarca uygulanan gümrük kontrolünün sıkı tutulmasıdır. Çünkü Gelibolu nasıl İstanbul'a gidişin anahtarı ise İstanbul'dan dönüşte de son gümrük noktasıdır. Gerekli olan izin belgesi olmadan buradan geçiş mümkün değildir. Reinhold da eserinde Canaye'nin gözlemleri ile neredeyse aynı tespitlerde bulunurken, İstanbul'dan gelen tüm gemilerin nereden yola çıkmış olurlarsa olsunlar, burada 3 gün beklemek zorunda olduklarını bildirmiştir³¹. Bu süre zarfında gümrük muhafızları gemilerde arama yaparak gemilerde kaçak köleler³² ya da kaçak mallar bulunup bulunmadığını denetlerler. Kimi zaman seyyahlar Hıristiyanlardan rüşvet koparmak amacı ile gemilerin gereksiz yere alı konulduklarını da belirterek buradan Türklerin armağan almayı çok sevdiğini çıkarımında bulunmuşlardır³³. Bu limanda sadece ticaret ve savunma gemileri mevcut değildir. Bunlardan başka Avrupa'dan gelen ve Asya'ya giden yük hayvanlarını taşıyan gemiler de bulunmaktadır³⁴. Her türlü ticarî malın denizden ve karadan geldiği bu limanda sadece ticarî malların transferi söz konusu değildir. Boğazın Anadolu ve Avrupa yakası arasında deniz üzerinden sivil yolcu taşımacılığı da yapıyordu. Bu taşımacılık işini Cenovalı gemiciler üstlenmişti³⁵.

İstanbul'un fethinden önce Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca gümrüklerinden biri olan Gelibolu'nun gümrüğü II. Mehmed döneminde mukataası İstanbul gümrüğüne dâhil edilmiştir³⁶. 1476 tarihli kanunnamede Akdeniz'den ve Karadeniz'den Gelibolu'ya gelen gemilerin hepsinin gümrük vergisi vermekle mükellef olduğu belirtilirken, limana gelip de buraya mal çıkarmayan ve mal almayan gemilerin gümrük vergisinden muaf oldukları beyan edilmiştir³⁷. Kanunnamelere konu olan bu gümrük uygulaması seyyahların da dikkatini çekmiş ve eserlerinde yer bulmuştur. Lubenau, seyahatnamesinde, deniz kıyısında 8 köşeli bir kuleye benzeyen büyük ve sağlam bir gümrük binası bulunduğunu, hatta Osmanlıların toplanan gümrük vergileri sayesinde büyük gelir sağladıklarını kaydetmiştir³⁸.

XV. yüzyılda Gelibolu limanı Osmanlılar tarafından surlar ve kuleler ile güçlendirilerek güvenli bir hale getirilmiştir. Liman, kalabalık askerî garnizonların bulunduğu 8 kuleli bir hisar ve denize yakın dört köşeli bir kule ile de ön taraftan korunuyordu³⁹. Ancak sadece bir yüzyıl sonra Gelibolu limanını gözlemleyen bazı seyyahların ifadelerinde limanın güvenliği konusunda çelişkili ifadeler yer almaktadır⁴⁰. Liman hakkındaki bu ifadelere karşılık boğazın her iki tarafında savunma bakımından güçlü ama mimarî bakımdan harap denecek halde surların yer aldığı belirtilmektedir. Bu surlarda denizden geliş ve geçişte bir gemiyi yolundan alı koyacak kadar etkili atışlar yapacak büyük toplar yer almakla beraber⁴¹, Reinhold'un eserinde kalenin yakınındaki tersanede 10 adet büyük kadirga ve

²⁹ Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden XVI. Asır Türkiye'si*, (Çev. Hrand D. Andreasyan), Kesit Yayınları, İstanbul 2007, s. 33.

³⁰ Canaye, *a.g.e.*, s. 99.

³¹ Lubenau, *a.g.e.*, s. 554; Heberer, *a.g.e.*, s. 160.

³² Lubenau, Gelibolu'nun tutsakların çeşitli yöntemlere başvurarak kaçamak için tercih ettikleri bir yer olduğunu da eserinde belirtmektedir. Bkz. Lubenau, *a.g.e.*, s. 555.

³³ Lubenau, *a.g.e.*, s. 554.

³⁴ Lubenau, *a.g.e.*, s. 556.

³⁵ Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları: 1530-1699*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 582-583.

³⁶ İnalçık, *a.g.m.*, *Türk Denizcilik Tarihi*, s. 104.

³⁷ Anhegger- İnalçık, *a.g.e.*, s. 48.

³⁸ Lubenau, *a.g.e.*, 554.

³⁹ İnalçık, *a.g.m.*, *Türk Denizcilik Tarihi*, s. 100.

⁴⁰ Söz konusu hususta F. Canaye, limanın güvensiz olduğunu belirtirken, R. Lubenau limanın bir çok geminin güvenle barınabileceği bir yer olduğunu ifade etmektedir. Bkz; Canaye, *a.g.e.* s. 97; Lubenau, *a.g.e.*, s. 553.

⁴¹ Heberer, *a.g.e.*, s. 326.

20 adet top bulunduğu kaydedilmektedir⁴². Bir yüzyıl öncesinde Gelibolu tersanesi, limanı ve kenti daha korunaklı bir halde iken bir asır sonrasında bölgenin savunmasına karşılık mimarî açıdan harap konumunda olması doğaldır. Çünkü söz konusu tarihlerde Osmanlılar Akdeniz’de üstün konumda bulunup Avrupa’dan Gelibolu’ya bir deniz saldırısının ihtimali nerdeyse yoktur.

Nüfusu ve İlaşesi

Gelibolu’nun nüfusu kozmopolit bir yapıya sahip olmakla birlikte bu konuda seyahatnamelerde oldukça az bilgi bulunmaktadır. XVI. yüzyılda Gelibolu’yu ziyaret eden Polonyalı Simeon şehirde ağırlıklı olarak Ermeni nüfusunun yaşadığını belirtirken⁴³, Canaye Simeon’un tersine şehir sakinlerinin Türk nüfusu ağırlıklı olduğunu⁴⁴, Lubenau ise her iki seyyahın farklı olarak kent nüfusunun Türk, Rum ve Yahudilerden oluştuğunu ifade etmektedir⁴⁵. Seyyahların nüfus yapısı hakkındaki farklı görüşlerine rağmen daha erken tarihlî bir kaynak olarak 1476 tarihli kanunnamede Gelibolu’da Ermeni ve Yahudilerin de yaşadığı anlaşılmaktadır⁴⁶.

Gelibolu seyyahlardan edindiğimiz bilgilere göre güzel bahçelere ve yel değirmenlerine sahip bir şehirdir. Daha ziyade küçükbaş hayvancılığın yapıldığı bölgede özellikle kiraz ve üzüm yetiştiriciliği de oldukça önemli bir yere sahiptir. Hatta Heberer seyahatnamesinde Türkiye’de ilk defa kiraz gördüğünü eserinde dile getirmiştir⁴⁷. Canaye ise Rumeli yakasının Anadolu kıyısından güzellik açısından üstün olduğunu; yüksek olmayan dağların arasında zeytin ağaçlarıyla bezenmiş ovaların bulunduğunu belirtmiştir⁴⁸. Şehirde bulunan manastırların bahçelerinde Cenevizli keşişler tarafından limon, portakal gibi narenciye çeşitlerinin ve nar ağaçlarının yetiştirildiğini söyleyen Lubenau, Aziz Augustinus Manastırı’nın yöneticisinin kendisine bütün yıl boyunca meyve veren bir bağ kütüğünü göstermiştir. Ayrıca kilise yöneticisi kendisine bağ kütüğünün bir yılda yedi kere meyve verdiğini ve böylece hiç olgun üzüm kıtlığı çekmediklerini söylediğini kaydetmektedir⁴⁹.

Gelibolu verimli tarım arazileri ve yetiştirilen çeşitli tarım ürünlerinin yanında verimli akarsulara ve su kaynaklarına sahiptir. Şehrin batısından akan Kozludere bu akarsulardan en önemlisidir. Bu kaynaklardan ve akarsulardan içme suyu sağlanıyordu. Ayrıca şehirde kurulan çeşmelere bu kaynaklardan su taşınıyordu. Şehir sarnıçlarında bulunan sular ise içme suyu olarak kullanılmaktan ziyade temizlik amacı ile kullanılmaktaydı⁵⁰.

Sonuç

Seyahatname literatüründen elde edilen genel bilgiler ve incelenen seyahatnameler doğrultusunda, oryantalist bakış açısının geçmişten gelen ve hala devam eden belirli kalıplarının olduğu aşikardır. Örneğin; Polonyalı Simeon’un nüfus hakkında sadece Ermeni nüfusun ağırlıkta bulunmasına sebep olarak kendinin de Ermeni asıllı bir aileden gelmiş olmasını gösterebiliriz.

Osmanlı topraklarına geliş amaçları ne olursa olsun söz konusu seyyahlar Türklerle ilgili izlenimlerini genellikle mekânsal ve gelenek-görenekler açısından yapmışlardır. Halk ile kısıtlı ilişkiler içerisinde olan bu kişiler izlenimlerini yoğun olarak üçüncü şahıslardan edindikleri bilgiler sayesinde uzun uzun eserlerinde anlatmışlardır. Böylelikle Türklere ilişkin yaptıkları gözlemler, betimlemeler ve bunların sonucunda oluşan imgeler edebi ve tarihi bir temaya bürünmüştür.

⁴²Lubenau, *a.g.e.*, s. 554.

⁴³Simeon, *a.g.e.*, s. 33.

⁴⁴Canaye, *a.g.e.*, s. 96.

⁴⁵Lubenau, *a.g.e.*, s. 554.

⁴⁶Anhegger- İnalçık, *a.g.e.*, s. 61, 62, 69.

⁴⁷Heberer, *a.g.e.*, s. 183.

⁴⁸Canaye, *a.g.e.*, s. 97.

⁴⁹Lubenau, *a.g.e.*, s. 555.

⁵⁰Nicolo de Nicolai, *a.g.e.*, s. 46.

XVIII. yüzyıla kadar yazılan seyahatnameler disiplinler arası inceleme yapmak için mükemmel örnekler oluşturmaktadır. Bu seyahatnameler tüm Doğu uygarlığını ki bu büyük ölçüde Osmanlı uygarlığıdır, tanıtmayı amaçladıkları için antropolojik, sosyolojik, arkeolojik, tarihsel, dinsel ve kültürel açıdan çok zengin kaynaklardır. Ancak gezgin aynı zamanda bir ben anlatıcı olarak kendi kişisel izlenimlerini ve duygularını da seyahatname okuruyla paylaşır.

KAYNAKÇA

- ANHEGGER, Robert-İNALCIK, Halil, *Kanunname-i Sultani BerMuceb-i Örf-i Osmani: II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler*, TTK, Ankara 1956.
- ASİLTÜRK, Baki, “Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler”, *TurkishStudies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish orTurkic*, Volume 4 /1-I, Winter 2009, s. 911-995.
- AYBET, Gülgün Üçel, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları: 1530-1699*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- BİLİCİ, İbrahim E., “Oryantalist Seyahatnamelerde Türk İmgesi Üzerine Bir İnceleme: Alexander William Kinglake’ın Seyahatnamesi Eothen Örneği”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, C.1, S. 2, Eylül 2011, s. 1-21.
- CANAYE, Philippe du Fresne, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi: 1573*, (Çev. Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.
- GÖZÜTOK, Türkan, “19.Yüzyıl Batı Seyahatnamelerinde Ortadoğu ve İstanbul İmgesi: François Rene de Chateaubriand Örneği”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, S. 44, Erzurum 2010, s. 97-117.
- HEBERER, Michael, *Osmanlı’da Bir Köle: Brettenli Michael Heberer’in Anıları, 1585-1588*, (Çev. Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.
- HEYD,W., *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, (Çev. Enver Ziya Karal), TTK, Ankara 2000.
- İLDEM, Arzu Etensel, “Bir Yazın Türü Olarak Seyahatnameler”, *Littera*, C. 21, Aralık 2007, Ankara, s. 1-11.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Deniz Üssü Gelibolu”, *Türk Denizcilik Tarihi*, C. 1, Deniz Kuvvetleri Yayınları, İstanbul 2009, s. 99-105.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1996.
- KIRCA, Hasan Serkan, *İngiliz Seyyah Sır Charles Fellows’un Eserlerinde Türkiye ve Türk İmajı*, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Batı Dilleri ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Isparta 2010.
- LUBENAU, Reinhold, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, (Çev. Türkis Noyan), C. II, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.
- MARCHETTİ, Silvio, “Avrupalıların Gözüyle Türkler”, *Dünya’da Türk İmgesi*, (Ed. Özlem Kumrular), Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.
- NICOLO DE NICOLAI, *Delle Navigazioni et Peregrinationi Orientali*, II primo Libro, Venetia 1580.

NALP, Ertuğrul, “XVI. Yüzyıla Kadar Türkiye ve Bazı İslam Ülkelerinde Bulunan İspanyol Gezinleri” *OTAM*, S. 2, 1990, s. 231-237.

POLATCI, Türkan, *Osmanlı Diplomasisinde Oryantalist Memurlar (Osmanlı Belgeleriyle Diloğlanları ve Tercümanlar)*, Akçağ Yayınevi, Ankara 2013.

Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden XVI. Asır Türkiyesi*, (Çev. Hrand D. Andreasyan), Kesit Yayınları, İstanbul 2007.

QUATAERT, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)*, Çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

ULAĞLI, Serhat, *İmgebilim ‘Öteki’ nin Bilimine Giriş*, Sinemis Yayınları, Ankara 2006.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1965.

BALKAN VE ÇANAKKALE MUHAREBELERİ'NİN GELİBOLU'YA ETKİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Lokman ERDEMİR¹

Özet: Gelibolu Türk tarihi açısından her dönem büyük önem arz etmiştir. Gazi Süleyman Paşa'nın Gelibolu üzerinden Avrupa kıtasının kapılarını Türklere açtığı malumdur. İstanbul'un fethine kadar ise iki eski payitaht Bursa ve Edirne arasında geçiş bölgesi olmuştur.

Bu örnekler daha da çoğaltılabilir. Balkan Harbi sırasında Gelibolu ayrı bir öneme sahiptir. İstanbul'a yürüyen Bulgar askerleri, Çatalca ve Bolayır'da durdurulmuştur. 1913 yılında Edirne'nin istirdadı ile neticelenen harekâtın diğer başlangıç noktası ise Bolayır'dır.

Gelibolu 1915 yılında cerayan eden Çanakkale Muharebeleri'nin de gerçekleştiği yerdir. Muharebelerin başlangıcında bir süre ordu komuta merkezi olan Gelibolu, iâşe, cephane ve asker ikmalî gibi bir ordu için gerekli olan lojistik desteğin sağlandığı merkezlerden biri olmuştur.

Tarablusgarp Savaşı (1911) ile birlikte başlayıp 1915 yılı sonuna kadar geçen bu süreç, şehrin içtimaî ve iktisadî durumunu, hatta fizikî yapısını da değiştirmiştir. Muharebeler sırasında açılan hastaneler, Saros Körfezi'nden aşırma top atışları veya uçaklarla şehrin bombalanması bu süreçte yaşananlardan bazılarıdır.

1. Giriş

20. yüzyılın ilk çeyreği Osmalı Devleti tarihi için önemli hadiselerin yaşandığı zamandır. II. Meşrutiyet'in ilanı (1908) ve sonrası Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakı (5 Ekim 1908), tarihe 31 Mart Vakası (13 Nisan 1909) olarak geçen ve halihazırda da tartışma konusu olan hadiseler, bu siyasî gelişmelerden sadece birkaçıdır. Trablusgarp (1911), Balkan (1912-1913) ve I. Dünya Savaşları (1914-1918) ise bu dönemin neticeleri günümüze kadar gelen askerî gelişmeleridir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra devletin içinde bulunduğu durumu kendi menfaati çerçevesinde değerlendiren İtalya hiçbir sebep yokken uluslararası hukuku ihlal ederek 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş, donanması 3 Ekim'de Tarablusgarp'ı top atışına tutmuştur. Harp, Uşi Anlaşması (18 Ekim 1912) ile bitmiş, İtalya, Trablusgarp ile birlikte On iki Ada'yı işgal etmiştir.² Bu sırada ise Balkanlarda ayrı bir savaş başlamaktadır.

Biz burada Trablusgarp Savaşı'nın etkisini başka bir araştırmanın konusu olduğunu beyan ederek Balkan ve Çanakkale Muharebeleri sırasında genelde Gelibolu Yarımadası'nın özelde ise Gelibolu'nun durumunu ele alacağız.

Şu da belirtmelidir ki bugün Çanakkale ili sınırları içinde bir ilçe olan Gelibolu, Balkan ve I. Dünya Savaşları sırasında Eceabat, Keşan, Enez, Mürefte, İpsala ve Bolayır'ın kendisine bağlı olduğu Edirne Vilayeti'nin bir sancağıdır.

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

² Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, Kısım I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 97; Timothy W. Childs, *Trablusgarp Savaşı ve Türk İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*, (Çev. Deniz Berktaş), Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 79-81.

2. Balkan Harpleri ve Gelibolu

Öteden beri Balkan devletleri arasında devam eden ittifak görüşmeleri 1905 Japon Harbi'nden sonra dikkatini Balkanlara çeken Rus Çarı'nın da aracılığı, hatta baskısıyla sonuçlanmıştır. 13 Mart 1912'de Bulgaristan ve Sırbistan arasında, 29 Mayıs 1912'de ise Sofya'da Bulgaristan'la Yunanistan arasında bir ittifak anlaşması imzalanmıştır.³

Bu üç Balkan devletinin aralarında yaptıkları antlaşmalarla Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleştirdikleri Balkan birliğine Ağustos 1912'de Bulgaristan ile sözlü bir antlaşma yapan Karadağ da katılmıştır.⁴ Bu ittifaktan, Osmanlı Devleti'ne ilk harp ilanı 8 Ekim 1912 yılında halkanın en zayıf üyesi Karadağ'dan gelmiştir. Karadağ'ı 17 Ekim'de Bulgaristan ve Sırbistan, 19 Ekim'de Yunanistan takip etmiştir. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti de bu dört devlete ayrı ayrı savaş ilan edecektir.

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki ordunun seferberliği Şark (Doğu) ve Garp (Batı) orduları şeklinde olmuştur. Bulgarlara karşı savaşan Doğu ordusu kısa sürede bozguna uğramış, 22-23 Ekim 1912'de Kırklareli Muharebesi'ni kaybederek Lüleburgaz'a, burada yapılan muharebeyi 28 Ekim'de kaybedince Çatalca ve Bolayır'a çekilmiştir.⁵ Gelibolu Yarımadası'nda ise yarımada'nın muhtelif yerlerine yayılmış Tümgeneral Fahri Paşa'nın kumandanlığını yaptığı Bahr-i sefid Boğazı Kuva-yı Mürettebesi vardır.

Osmanlı Batı ordusu da Sırp'lar karşısında başarı elde edememiş, 28 Ekim 1912'de Kumanova'daki mağlubiyeti sonrası Manastır'a çekilmiştir. Osmanlı kuvvetleri diğer cephelerde de başarı elde edemeyince Rumeli elden çıkmıştır. Başkent ile irtibatı kesilen Edirne, Yanya ve İşkodra gibi müstahkem kaleler düşmana karşı savunmalarına ise devam etmektedirler.

Bulgarlar Çatalca'daki taarruzlarından netice alamayacaklarını anlamaları üzerine Osmanlı Devleti ile 3 Aralık 1912'de mütareke imzalamıştır.

2.1. Balkan Harbi'nde Bolayır Cephesi

Keşan üzerinden Gelibolu'ya doğru çekilen Türk birlikleri, Bolayır'da tahkimat yapmışlardır. Bulgarlar ile mütareke imzalandıktan sonra mütareke hattının tespiti görüşmeleri başlamıştır. 25 Aralık 1912'de Bulgarlar arasında Kavak'ın kuzeyinde Saros Körfezi'nden başlayan, Kadıköy güneyi Kavak Suyu, Sayan Deresi ağzı, Gölcük, Yortuk, Musayı altından Hoşköy'de Marmara Denizi'ne ulaşan tarafsız bölge oluşturulmuştur.

Mütareke sonrası Londra'da başlayan barış görüşmelerinin 6 Ocak 1913'te kesilmesi, mevcut durumu iyice kötüleştirmiştir. 23 Ocak 1913 tarihli Babarali baskını sonrası Bulgarlar 30 Ocak'ta mütarekeyi kaldırmış, savaş yeniden başlamıştır.

Edirne'nin kuşatma altında olduğu bir dönemde gerçekleşen Babıali baskını, işleri iyice karıştırmış, Bulgarlar mütarekeyi kaldırarak tarafsız hattaki Kavak suyunu geçerek ilerlemeye başlamışlardır.

Muharebelerin tekrar başlaması üzerine Edirne'nin kuşatmadan kurtarılması düşünülmüştür. Bu amaçla asıl cephe hattı Çatalca olmakla birlikte Bolayır'da bulunan kolordunun cepheden yapacağı taarruz ve aynı zamanda Şarköy'e çıkarılacak bir kolordunun yandan saldırısı ile Bolayır karşısındaki Bulgar ordusu mağlup edilip Edirne yolu açılacak, iki kolordunun -Bolayır Kolordusu- ortaklaşa harekâtı sonucunda kuşatma altındaki şehir kurtarılacaktır.

³ C. Richard Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913: I. Dünya Savaşının Provası*, (Çev. M.Tanju Akad), Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s.16; Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Savaşları (1912-1913)", *Türkler*, C. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 297.

⁴ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985, s. 359.

⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, 2. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 19 vd.

Şarköy'e çıkarma yapacak olan 10. Kolordu'nun planlanan zamanda karaya çıkarılmaması, başlangıçta başarılı olan ve ilerleme kaydeden Bolayır Kolordusu'nun Bulgarlar karşısında yalnız kalmasına ve tutunamayarak tekrar eski mevzilerine çekilmesine sebep olmuş, Bolayır-Şarköy harekâtı başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁶

2.2. Balkan Harbi ve Gelibolu'da Nüfus

Balkan Harbi'nin Gelibolu'ya siyasi ve içtimai birçok tesiri olmuştur. Balkan Harbi ve Çanakkale Muharebeleri sırasında yukarıda da bahsedildiği üzere Edirne Vilayeti'nin sancağı olan Gelibolu'da nüfus istatistikleri büyük değişiklikler göstermiştir. Balkan Harbi'nin getirdiği göç yükü sancağın nüfusunu iki katından biraz fazla artırmıştır.

Şark ve Garp ordularının mağlubiyeti sonrası büyük bir göç hareketi başlamıştır. Özellikle Şark ordusunun Bulgar ordusu karşısında tutunamaması üzerine binlerce insan işgalci güçlerin ve çetelerin zulmünden kaçarak başta İstanbul olmak üzere Anadolu'ya bir sel gibi akmıştır. Garp ordusunun mağlubiyeti üzerine ise halk daha çok Dedeağaç ve Selanik üzerinden vapurlarla Anadolu'ya göçecektir.⁷ Bu göçmenlerden Dimetoka, Havza, Lüleburgaz ve Pavlu ahali ve memurları binlerce araba ile önce Keşan'a, buranın da işgali üzerine Gelibolu'ya yönelmişlerdir.⁸

Gelibolu sancağında görülen bu değişimin mukayesi için muharebeler öncesi nüfusunun bilinmesi gerekmektedir. Edirne vilayet salnamesine göre 1892-93 yılı için Gelibolu sancağının genel nüfusu 91.000 kişidir. Bunların 27.640 müslüman, 59.714 kişi ise Rum'dur. Geri kalan nüfus ise Ermeni, Yahudi ve Bulgarlardan oluşmaktadır.⁹ 1906'da ise Gelibolu sancağının nüfusu 25.955 İslam, 64.604 Rum, 1.133 Ermeni, 1.674 Bulgar, 2.336 Musevi ve 120 ecnebi olup toplam 95.822 kişidir.¹⁰ Bu verilerden de anlaşılacağı üzere nüfus 1906 yılına kadar az bir değişim göstererek bir miktar arttığı görülmektedir. Bu artış normal doğum oranları ile açıklanabilecek bir oranı ifade etmektedir.

Halbuki 1914 yılına ait nüfus istatistiğinde Gelibolu Sancağı'nın nüfusunda büyük bir değişim vardır. İslam nüfusu iki katından fazla bir artışla 55.985'e çıkmıştır. Rum nüfus ise normalin üzerinde bir artışla, 77.471 kişiye çıkmıştır. Sancağın toplamı nüfusu ise 137.537 kişidir.¹¹

Yukarıdaki istatistikî bilgiler de göstermektedir ki, Balkan Harbi sonrası yaşanan göçün etkisiyle Gelibolu'da müslüman nüfus yanında Rum nüfusta da bir artış olmuştur. Zira muharebeler sırasında birçok Osmanlı vatandaşı Rum, Bulgar zulmünden korunmak için göç etmek durumunda kalmıştır. Gelibolu'ya göç eden Rum nüfusunun büyük bir kısmı vapurlarla İstanbul, Bandırma ve Çanakkale'ye nakledilmişlerdir.¹²

Gelibolu Yarımadası'ndaki diğer önemli nüfus değişimi ise Çanakkale Muharebeleri sırasında yaşanacaktır. Şehir, savaş nedeni ile tahliye edilmek zorunda kalmıştır. Savaş öncesi Gelibolu'da yaşayan 13.000 kadar Rum'un büyük bir kısmı Boğaz güvenliğini sağlamak amacıyla Lapseki'deki gayrimüslimlerin yaşadığı

⁶ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Şark Ordusu II. Çatalca Muharbesi ve Şarköy Çıkarması*, C. II, 2. Kısım, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1981, s. 123 vd.-187 vd. Ayrıca Ercüment Konukman, "Bolayır (1913-1915), *Çanakkale Tarihi* C. III, (Ed. Mustafa Demir), Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 1407-1434.

⁷ Halaçoğlu, s. 45 vd.

⁸ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri: (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s. 48-49.

⁹ *Salname-i Vilayet-i Edirne*, Sene 1310 sene-i hicriyesine mahsustur. (1892/1893), s. 623.

¹⁰ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu: (1830-1914)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 346.

¹¹ Gelibolu kasabesindeki gayrimüslim nüfus toplamı 19.903, müslim nüfus ise 8.220 kişidir. Eceabat'da ise gayrimüslim nüfus 10.321, müslim nüfus ise 7.391 kişidir. Kemal Karpat, ss. 358-359; Mithat Atabay, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Çanakkale'de Nüfusun Niteliği", *Çanakkale Merkezi Değerleri Sempozyumu*, 25-26 Ağustos 2008, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale 2008, s. 822.

¹² Halaçoğlu, s. 65. Cöche, "S. XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Gelibolu Sancağı'nın Sıhhi ve İçtimai Durumu", *Uluslararası Çanakkale Sempozyumu Çanakkale I: Savaş ve Tarihi, Bildiriler Kitabı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2006, s. 489-500.

köylere nakledilmiştir.¹³ Yaşanan bu değişimin en önemli göstergesi ise I. Dünya Savaşı sonrası düşüştür. 1921 yılı nüfus sayımlarında Gelibolu sancağının nüfusu ise 39.916 kişidir.¹⁴

Yarmadanın 1873-1914 yılları arasında nüfusunun değişimi genel oranı ise savaşların yarımada üzerindeki etkisini göstermes bakımında önemlidir. 1831 yılına oranla değişimi %168'dir. Pek tabii bu değişimde en büyük rolü birbiri ardı patlak veren 1877 yılı Osmanlı Rus Harbi (93 Harbi) ile Balkan Harbi'nin yarattığı göç dalgası oynamaktadır.¹⁵

Göçle gelen bu nüfus Osmanlı Devleti'nin asyadaki bölgelerine gönderilmiştir. Burada göç edenler müslüman nüfusun az olduğu yerlere yapılmak sureti ile Anadolu'nun iktisadi durumunu da etkilemiştir. Göç edenler daha çok müslüman nüfusun az olduğu bölgelerde iskân edilmiştir.¹⁶

Yıl	İslam	Rum	Ermeni	Musavi	Bulgar	Sırp	Ecnebi	Toplam
1892/93	27640	59.714						91000
1906	25.955	64.604	1.133	2.336	1.674		120	95.822
1914	55.985	77.471	246	2.58		255		137.537
1921								39.916

Tablo: Gelibolu Sancağı'nda yıllara göre nüfus miktarını gösterir tablo

3. Çanakkale Muharebeleri ve Gelibolu

Gelibolu'yu Balkan muharebelerinden daha ziyade Çanakkale Muharebeleri etkilemiştir. Balkan Harbi'nden bir yıl kadar sonra başlayan I. Dünya Savaşı'nın bir cephesi olan Çanakkale Muharebeleri hem Gelibolu Yarımadası hem de Çanakkale ve civarı yerleşim yerlerini de etkilemiştir. Zira bu muharebeler, Çanakkale Muharebeleri şeklinde bilinse de Gelibolu Yarımadası'nda cerayan etmiştir.

İngiltere Savaş Konseyi'nin Gelibolu Yarımadası'na bir kara harekâtı düzenleme kararı aldığı¹⁷ 27 Marttan üç gün önce, Osmanlı Erkan-ı Harbiye Riyaseti 5. Ordu'yu kurmuş komutanlığına da Alman Askerî Heyeti başkanı Liman Von Sanders'i atamıştır.¹⁸ Bu yeni ordunun kuruluşu ise, Çanakkale Müstahkem Mevkii bölgesi ve Gelibolu Yarımadası'nda bulunan 9. Tümen'in de dâhil olduğu 3. Kolordu, 11. ve 5. Tümenlerle, jandarma alayları ve 64. Piyade Alayı'ndan müteşekkildi.¹⁹

26 Mart'ta Gelibolu'ya ulaşan Liman Paşa Fransız konsolosluk binasında ikamet etmişti. Böylece henüz muharebeler başlamadan Gelibolu ordu karargâh merkezi olarak seçilmiştir.

¹³ Nedim İpek, "Yakınçağda Çanakkale'ye Türk Göçleri", *Çanakkale Tarihi II*, (Ed. Mustafa Demir), Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 1174.

¹⁴ Mehmet İrdesel, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi: Gelibolu'yu Tanyalım*, Turistik Yayınlar, 1994, s. 37.

¹⁵ İpek, s. 1174, Server Özren Kahraman, *Gelibolu Yarımadası Nüfus Coğrafyası*, Çantay Yayınları, İstanbul 2008, s. 30.

¹⁶ Halaçoğlu, s. 116; Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 168.

¹⁷ Ogländer, C. F. Aspinnall, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askerî Harekâtı: Seferin Başlangıcından 1915 Mayısına Kadar*, I, (Haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 2005, s. 137.

¹⁸ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914- 25 Nisan 1915)*, C. V, 1. Kitap, (Çanakkale Harekâtı I), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1993, s. 217; Liman Von Sander o günü hatıratında şöyle anlatacaktır: "Az sonra Enver görüldü ve gelir gelmez de Çanakkale'de teşkile karar verdiği 5. Ordu'nun komutanlığını üzerime alıp alamayacağımı sordu. Derhal müspet cevap verdim ve şunu ilave ettim: "Oradaki birlikler derhal takviye edilmelidir. Zira artık kaybedecek vakit kalmamıştır." Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, (Çev. M. Şevki Yazman), İstanbul 1968, s. 77.

¹⁹ ATASE (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi), Kls. 180, Dos. 774, Fih. 1-5; *Çanakkale Harekâtı I*, s. 217.

Çanakkale muharebeleri sırasında müttefiklerin Saros Körfezi'nden aşırma tarruzları nedeni ile şehirde büyük hasarlar meydana gelmiş, bundan da en fazla sivil halk etkilenmiştir. Ayrıca cephe hattının belirginleşmesi üzerine 5. Ordu'nun savaş düzeni ve komuta karargâhlarında bazı değişikliklere gidilmek zorunda kalınmıştır. Her şeyden önce, ordu karargâhının cepheden uzak olduğu anlaşılmış, genel karargâh, Gelibolu'nun 10 kilometre kadar güneyindeki Bayırköy'e nakledilmiştir.²⁰

3.1. Gelibolu'nun Bombalanması ve Tahliyesi

Çanakkale Muharebelerinin Gelibolu Yarımadası'ndaki en bariz etkisi yerleşim yerlerinin gemiler ya da uçaklar vasıtasıyla yapılan bombardımanlardır. Bombardımanlara en fazla maruz kalan yerleşim yerleri başta Maydos olmak üzere, Gelibolu ve Çanakkale merkezidir. Bu nedenle bu yerlerde meskun sivil halkın büyük bir kısmı ise tahliye edilmiştir.

Gelibolu Yarımadası ve Marmara Denizi sahillerinde bulunan Rum köyleri ile kasabalarda stratejik yerlerde bulunan Rumların büyük bir kısmı iç bölgelerde iskân ettirilmiştir.²¹ Esasında sivil halkın tahliyesi muharebelerden önce başlamıştır. 5. Ordu Komutanı Liman Paşa hatıratında kendisinin Gelibolu'ya gelmeden önce birçok Rum ailenin zaten tahliye edildiğini belirtmektedir.²²

Askerin mektup yazması için lazım gelen kağıdın tedarikinde köy ve kasabaların boşaltıldığından dolayı sıkıntı çekilmiştir. 7 Mayıs 1915 tarihli belge ile cephedeki askerlerin mektup yazabilmeleri için gerekli kağıtların, tahliye edilen civar köy ve kasabalardan temininin mümkün olmadığı belirtilmektedir. Çünkü köylerde kimse yaşamamaktadır.²³ Hamdullah Suphi Bey cepheyi ziyareti sırasında “*Yıkık evlerin boş kalmış pencerelerinden arkadaki yıldızlar görüliyordu.*” ifadeleri mevcut durumu tasvir etmektedir.²⁴

Bu durumu, kasabayı gezen bir teğmen de günlüklerinde tasvir etmektedir: “*Bu şehir ne kadar güzel ve şirin, fakat ne kadar kasvetli idi. Şehrin beyaz tozlu sokaklarında bazen asker, araba, hayvandan başka bir şey yoktu.*” Şehirlerde ise herşeye rağmen hayat devam etmektedir. “*Birkaç dükkân, iki aşçı, bir iki kahve açığı. Dükkanların kapalı olduğu şehirde evler kısmen asker tarafından işgal edilmiş, pek azında daha henüz gitmeyen veya ısrarla kalanlar vardı.*”²⁵

Halkının büyük bir kısmı gayrimüslim olan Maydos (Eceabat) 25 Nisan'dan iki gün önce müttefik uçakları tarafında bombalanmış, bombardıman günün gazetelerinde genişçe yer almıştır. Bombalama sonucunda kasaba halkından 16 kişi vefat ederken 9 kişi de yaralanmıştır.²⁶ Maydos'un çıkarmanın ilk günlerindeki manzarasını Rıza Bey, hatıratına “*Yalnız Maydos 4 gün evvele kadar, birinci sırasıyla dizilen beyaz evleri tulû'lara sedef tebessümlerle uyanırken şimdi yanmış, yıkılmış, mezardan çıkmış bir çene sırtkanlığıyla harbe, ölüme timsâl oluyordu.*” ifadeleri ile kaydetmiştir.²⁷

²⁰ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Çanakkale Cephesi Harekâtı (25 Nisan 1915 Mayıs 1915)*, (Haz. Remzi Yiğitgüden, Muhterem Saral), C. V, 2. Kitap (Çanakkale Harekâtı II) Ankara Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı 1978, s. 163; Ahmet Esenkaya, “Çanakkale Muharebelerinde Gelibolu ve Civarı”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl 8, Sayı 8-9 (95. Yıl Özel Sayısı) 2010, s. 38.

²¹ Sanders, s. 94; Carl Mühlman, *Çanakkale Savaşı: Bir Alman Subayının Notları*, (Çev. Sedat Umran), Timaş Yayınları, İstanbul 1998, s. 78.

²² Sanders, s. 78.

²³ ATASE, Kls. 1192, Dos, 267, Fih. 1.

²⁴ Tanrıöver, Hamdullah Suphi, *Günebakan*, (Haz. Fethi Tevetoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir 1987, s. 96.

²⁵ İbrahim Naci, a.g.e., s. 67.

²⁶ Maydos'un üzerinde bir düşman tayyaresinin uçtuğu, ateş açıldığında firar etmeğe başladığı, bu sırada şehrin üstüne bir iki bomba bıraktığı, bu nedenle sekiz, on kişinin mecrûh ve maktûl düşmüştür. Tedavide olan yaralılarından biri de Maydos metropolitenin oğludur. Sabah, 13 Nisan 1331 [26 Nisan 1915].

²⁷ “Sultanhisar Süvarisi Rıza Bey'in Defter-i Hatıratından”, *Çanakkale 18 Mart 1915: Yeni Mecmua'nın Nüsha-i fevkaladesi*, (Yay. Haz. Murat Çulcu), İstanbul 2006, s. 85.

Yarımadada sadece Maydos, Gelibolu ve Çanakkale şehirleri bombardımana maruz kalmamış, top mermilerinin ulaşabildiği her yerleşim bölgesi bundan nasibini almıştır.²⁸ Çanakkale ve Gelibolu'dan göç etmek zorunda kalan ailelerin bir kısmı, Çardak nahiyesindeki evlerde iskân ettirilmiştir. Bununla beraber Lapseki'den gelen ailelerin iskânı ile ilgili bir yazıya 5. Menzil sertabibi namına Muavin Niyazi İsmet'in 2 Eylül 1331 (15 Eylül 1915) tarihinde verdiği cevap, savaş nedeniyle yerini yurdunu terk etmek zorunda kalan halkın içinde bulunduğu durumu göstermesi bakımından önemlidir:

*“Çanakkale ve Gelibolu'dan hicret eden ahâlden dolayı Çardak Nahiyesi'nden el-yevm evlerin her odasında bir aile iskân etmektedir. Lâpseki muhacirinin Çardak'ta iskân edebilmesinin hemen adımı'l-imbân (imbânsız) olduğu maruzdur.”*²⁹

Nakil masraflarının önemli bir kısmı ise devlet tarafından karşılanmıştır. 28 Nisan 1915 tarihli bir belgede nakledilenler için Hilâl Anonim Şirketi'ne vapur navlunu olarak 1.683 kuruş verildiği belirtilmektedir.³⁰

3.2. Gelibolu'da 5. Ordu Kuruluşları

5. Ordu kuruluşunda Gelibolu öncelikli olarak ordu merkezinin ve menzil teşkilatının bulunduğu yerdir. Çanakkale Cephesi'ne ikmal erleri, Haydarpaşa, Bandırma, Karabiga, Lapseki'deki “Er Sevkîyât Merkezleri” veya “Nokta Komutanlıkları” aracılığıyla doğrudan doğruya Tekirdağ, Gelibolu veya Maydos'a naklediliyordu. Uzunköprü'ye kadar trenle getirilen erler Uzunköprü-Keşan yoluyla yaya olarak cepheye gönderilmiştir. Gönderilen ikmâl erleri günlük ortalama 2.000 kişiyi buluyordu.³¹ Bu ikmal erlerinin iâşe ve istirahatlarının temini için, Karabiga, Keşan, Turhan, Bolayır ve Gelibolu'da iâşe ve ibâte merkezleri (konaklar) tesis edilmiştir.³²

5. Ordu'nun kuruluşu ile birlikte, lojistik desteğini sağlayan Menzil teşkilâtı, 27 Mart 1915 tarihli bir emir ile kısmen, yeniden vücuda getirilirken, kısmen de diğer orduların menzillerinden gerekli düzenlemelerin yapılması sureti ile kurulmuştur.³³ Gelibolu'da kurulan Ordu Menzil Müfettişliği, muharebelerin yoğunlaşması ve hizmetlerin artması üzerine karargâhını ileri kademesiyle Akbaş'a, geri kademesiyle Lâpseki'ye intikal ettirmiştir.³⁴

5. Menzil teşkilâtının kuruluşu ise şu şekilde olmuştur: Menzil karargâhında, süvari piyade karışımından oluşan muhafız ve sahra jandarma takımları, bir telgraf müfrezesiyle bir sahra posta bölüğü vardı. 5. Menzil Komutanlığı'nın emrinde, Uzunköprü, Keşan, Gelibolu, Bayırköy, Ilgardere, Akbaş, Biga, Karabiga, Maluller, Lapseki, Burgaz ve Çanakkale'de nokta komutanlıkları; Çardak, Gelibolu, Ilgardere, Akbaş, Kilya, Karabiga, Lapseki, Burgaz ve Çanakkale'de de iskele komutanlıkları vardı. Işıklar, Burgaz, Lapseki, Gelibolu, Karabiga, Biga, Akbaş, Ilgardere, Keşan, Uzunköprü, Maluller'de idârî teşkiller bulunuyordu. Akbaş'ta erzak ambarları; Gelibolu ve Burgaz'da ekmeççi takımları; Karapınar, Yerlisu, Bayırköy ve Gürecik'te çayhaneler kurulmuştu.³⁵

Savaş boyunca Tekirdağ, Gelibolu ve Karabiga'da bulunan un fabrikaları devamlı çalışmış, ordunun un ihtiyacını karşılamıştır.³⁶ Ayrıca Bigalı ve Gelibolu'da, silah tamir atölyeleri de kurulmuştu. Savaş meydanlarında

²⁸ Sanders, s. 79.

²⁹ ATASE, Kls. 2421, Dos. 38, Fih. 3-5; bkz. Ekler Belge1.

³⁰ BOA, MV, 197/105.

³¹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1915-Ocak 1916)*, C. V, 3. Kitap, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1980, (Çanakkale Harekâtı III), s. 538.

³² ATASE, Kls. 1178, Dos. 216, Fih. 1-47.

³³ ATASE, Kls. 182, Dos. 781, Fih. 1.

³⁴ *Çanakkale Harekâtı*, III, s. 525.

³⁵ *Çanakkale Harekâtı*, III, s. 525; Cepheyi ziyaret eden Hamdullah Suphi, Karapınar Çayhanesi'ne uğramış, burada mola vermiştir. Tanrıöver, *Günebakan*, s. 72.

³⁶ *Çanakkale Harekâtı*, III, s. 528.

toplanan silahlar buralarda tamir edilmeye çalışılıyor, bunun imkânı yoksa boşalan cephaneye ve erzak kolları ile İstanbul'daki fabrikalara gönderiliyordu.³⁷

Gerek Balkan Harbi gerekse Çanakkale Muharebeleri sırasında Gelibolu, sağlık hizmetlerinin verildiği önemli merkezlerden olmuştur. Balkan Harbi sırasında Gelibolu Kız (İnas) Okulu'nda elli yataklı olarak tesis edilen hastanenin yatak kapasitesi yetmiş beş yatak ilave edilerek artırılmıştır.³⁸

Çanakkale Muharebeleri sırasında Gelibolu'da şehir dışında 3. Kolordu tarafından kışla binalarında kurulan 400 yataklı Gelibolu Hastanesi kurulmuştur.³⁹ Gelibolu'daki Fransız Hastanesi'nde açılan 200 yataklı bir şube ile Gelibolu Hastanesi takviye edilmiştir. Bütün personeli ile Gelibolu'ya gönderilen Bandırma Hastanesi'nin yerinde ise, Dr. Yüzbaşı Niyazi İsmet ve İskele Komutanı Binbaşı Ali Bey'in yardımı ve halktan temin edilen malzeme ile 200 yataklı yeni bir hastane açılmıştır.⁴⁰

Gelibolu'da ayrıca Hilâl-i Ahmer Cemiyeti de faaliyettedir. Baştabipliğini Dr. Talha Yusuf Bey'in yaptığı Gelibolu Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nin kapasitesi bir süre sonra 300 yatağa çıkarılmışsa da uçak tehditleri ve ateş hattı içinde bulunması nedeniyle 2 Mayıs'ta Şarköy'e taşınmak zorunda kalmıştır. Burada da ancak bir ay kadar çalışabilen hastane daha sonra Tekirdağ'a nakledilmiştir.⁴¹

3.4. Gelibolu'da Değişen Sosyal ve Ahlaki Yapı

Balkan Harbi ve Çanakkale Muharebeleri, Gelibolu Yarımadası'nda sosyal yapıda da bazı değişikliklere neden olmuştur. Yıllardır devam eden muharebeler şehir halkında da tesirini gösterecektir. Hergün binlerce asker'in konakladığı ve buradan cepheye geçtiği yerlerde halk yılların verdiği bir yorgunluk içindedir. Bu değişimi muharebelere katılan bir teğmenin Gelibolu'dan geçerken gördüklerini yazdığı günlüğünden anlamak mümkündür. O birlikler giderken yol boyunca şehirde kalmış bazı Rumların kendilerine su vermesin anlattıktan sonra Müslümanların ilgisizliğini ise "Ya biz! Ya biz!" diye başladığı cümleler ile anlatacaktır:

Ya biz! Ya biz! Biz ki, kendi toprağımız için harp edip kendi namusumuz, kendi şerefimiz için kan döküyoruz, böyle mi olmalıydı? Oh! Biz ne kadar hissiz, ruhsuz, kansız imişiz. Kamçı gibi çarpan şiddetli bir yağmur altında kırık taşla, çamurla dolu sokaklarından geçerken dar pencerelerden uzanan irili ufaklı başların pek azında üzüntü belirtileri görmüştüm. Ah bunlar ne soğuk adamlardı.⁴²

Bu durumu daha sonra Gelibolu vilayeti ile ilgili yazılmış eserde de grmekteyiz. "Gelibolu ahalisi savaştan önce pek misafirperver iken hâlihazırda bu, unutulmuş gibidir. Yine daha önce pek nadir görünen boşanma, savaştan sonra oldukça artmıştır. Toplumun ahlaki değerleri gerilemiş ve yardımlaşma neredeyse ortadan kalkmıştır." derken savaşın içtimaî yapıda meydana getirdiği değişimi de göstermektedir.⁴³

³⁷ Çanakkale Harekâtı, III, s. 533.

³⁸ Mithat Atabay, "Balkan Savaşları Sırasında Çanakkale Bölgesinde Faaliyet Gösteren Hilal-i Ahmer Hastaneleri" Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ, Sayı 10-11, Yıl 9, 2011, s. 71-86.

³⁹ Niyazi İsmet Gözcü, "Umumi Harpte Çanakkale Müdâfaası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri", Askeri Sıhhiye Mecmuası, İstanbul 1938, s. 77; Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, I, İstanbul 1976, s. 230.

⁴⁰ Bandırma Kazası mecrûhîn-i kuzata mahsûs olmak üzere, her türlü malzemesiyle beraber 200 yataklı bir hastahane vücuda getirmişler ve bilâhère 200 yataklı bir hastahane daha tesisini taahhüt etmişlerdir. İkdâm, 24 Nisan 1331 [7 Mayıs 1915]; Özbay, I, s. 230.

⁴¹ 1335-1919 Senesinde Mün'akid Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umûmisi Heyeti Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 Senelerine Âid Merkez-i Umûmi Raporu (OHACR), İstanbul 1335, s. 10-11; Türkiye Kızılay Derneği 73 Yıllık Hayatı (1877-1949), Ankara 1950, s. 28-29.

⁴² İbrahim Naci, s. 63.

⁴³ Fahri Cemal, Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimâ-i Coğrafyası: Gelibolu Vilâyeti, İstanbul: Kağıtçılık Matbaacılık Anonim Şirketi 1925 adlı kitaptan naklen Cöche, S. XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Gelibolu Sancağı'nın Sıhhi ve İçtimai durumu, Uluslararası Çanakkale Sempozyumu Çanakkale I: Savaşı ve Tarihi, Bildiriler Kitabı, s. 493. Ayrıca bkz. Mithat Atabay, Gelibolu Vilayeti'nin Tarihi Coğrafyası, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ, Yıl 8, Sayı 8-9 (95. Yıl Özel Sayısı) 2010, s. 138. Bu çalışma Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimâ-i Coğrafyası: Gelibolu Vilâyeti, adlı eserin aynen neşridir.

Sonuç

Gelibolu'nun Balkan ve Çanakkale Muharebelerindeki önemi yukarıdaki ifadelerden de açıkça anlaşılmaktadır. Balkan Harbi ile Gelibolu'nun nüfusu olağanın dışında bir artış göstermiştir. Rumeli'den sökün sökün gelen binlerce göçmenin öncelikli toplanma yeri olmuş, buradan büyük bir kısmı Anadolu ve İstanbul'a gönderilmiştir. Bununla birlikte önemli bir kısmı ise Gelibolu'ya yerleşmiştir.

Bununla beraber Gelibolu, Çanakkale Muharebeleri sırasında Balkan Harbi'ne göre önemli bir yer işgal etmiştir. Öncelikle bugün kullanılması pek tercih edilmese de yaşanan savaşa ismini vermiştir. Yarınadayı savunmak üzere kurulan 5. Ordu'nun ve menzil teşkilatın başlangıçta komuta merkezi olmuştur.

Çanakkale Muharebeleri sonrası Gelibolu tahliye edilmiş, bir yıl öncesine kadar yüzünü aşan nüfus başka bölgelere göç etmiş ya da ettirilmiştir. Bu durum tabii olarak içtimai yapıyı da değiştirmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

ATASE (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi), Kls. 1192, Dos, 267, Fih. 1.

ATASE, Kls. 180, Dos. 774, Fih. 1-5.

ATASE, Kls. 2421, Dos. 38, Fih. 3-5.

ATASE, Kls. 1178, Dos. 216, Fih. 1-47.

ATASE, Kls. 182, Dos. 781, Fih. 1.

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), MV, 197/105.

Makale ve Kitaplar

1335-1919 Senesinde Mün'akid Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umûmisi Heyeti Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 Senelerine Âid Merkez-i Umûmi Raporu (OHACR), İstanbul 1335.

ATABAY, Mithat, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Çanakkale'de Nüfusun Niteliği", *Çanakkale Merkezi Değerleri Sempozyumu*, 25-26 Ağustos 2008, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale 2008.

ATABAY, Mithat, Gelibolu Vilayeti'nin Tarihi Coğrafyası, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl 8, Sayı 8-9 (95. Yıl Özel Sayısı) 2010.

ATABAY, Mithat, "Balkan Savaşları Sırasında Çanakkale Bölgesinde Faaliyet Gösteren Hilal-i Ahmer Hastaneleri" Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Sayı 10-11, Yıl 9, 2011, s. 71-86.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, Kısım I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, Kısım II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

CEMAL, Fahri, *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimâ-i Coğrafyası: Gelibolu Vilâyeti*, Kağıtçılık Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 1925.

CÖCHE, Salim, "XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Gelibolu Sancağı'nın Sıhhi ve İçtimai Durumu", *Uluslararası Çanakkale Sempozyumu, Çanakkale I: Savaşı ve Tarihi, Bildiriler Kitabı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2006.

Çanakkale 18 Mart 1915: Yeni Mecmua'nın Nüsha-i fevkaladesi, (Yay. Haz. Murat Çulcu), İstanbul 2006.

- DÜNDAR, Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- ESENKAYA, Ahmet, “Çanakkale Muharebelerinde Gelibolu ve Civarı”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl 8, Sayı 8-9 (95. Yıl Özel Sayısı) 2010, s. 33-26.
- HALL, C. Richard, *Balkan Savaşları 1912-1913: I. Dünya Savaşının Provası*, (Çev. M.Tanju Akad), Homer Kitabevi, İstanbul 2003
- HALAÇOĞLU, Ahmet, “Balkan Savaşları (1912–1913)”, *Türkler*, C.XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- HALAÇOĞLU, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- İBRAHİM NACI, *Allahısmaıradık: Çanakkale Savaşı'nda Bir Şehidin Günlüğü*, (Yay. Haz. Lokman Erdemir), Seyit Ahmet Silay, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013.
- İPEK, Nedim, “Yakınçağda Çanakkale'ye Türk Göçleri”, *Çanakkale Tarihi C. II*, (Ed. Mustafa Demir), Değişim Yayınları, İstanbul 2008.
- İRDESEL, Mehmet, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi: Gelibolu'yu Tanıyalım*, Turstik Yayınlar, 1994.
- GÖZCÜ, Niyazi İsmet, “Umumi Harpte Çanakkale Müdâfaası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri”, *Askeri Sıhhiye Mecmuası*, İstanbul 1938.
- KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- KONUĞMAN, Ercüment, “Bolayır (1913-1915), *Çanakkale Tarihi III*, (Ed. Mustafa Demir), Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 1407-1434.
- MÜHLMAN, Carl, *Çanakkale Savaşı: Bir Alman Subayının Notları*, (Çev. Sedat Umran), Timaş Yayınları, İstanbul 1998.
- ÖZEREN, Kahraman Server, *Gelibolu Yarımadası Nüfus Coğrafyası*, Çantay Yayınları, İstanbul 2008.
- ÖZBAY, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, C. I, İstanbul 1976.
- Salname-i Vilayet-i Edirne*, sene 1310.
- TİMOTHY, W. Childs, *Trablusgarp Savaşı ve Türk İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)*, (Çev. Deniz Berktaş), Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Şark Ordusu II. Çatalca Muharbesi ve Şarköy Çıkarması*, C. II, 2. Kısım, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1981.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914- 25 Nisan 1915)*, C. V, 1. Kitap, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1993.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Çanakkale Cephesi Harekâtı (25 Nisan 1915 Mayıs 1915)*, C. V, 2. Kitap, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1978.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1915-Ocak 1916)*, C. V, 3. Kitap, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1980.
- Türkiye Kızılay Derneği 73 Yıllık Hayatı (1877-1949)*, Ankara 1950.
- UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985.

6. Ekler

(WO, 317/1, 25)

Resim 1: Gelibolu'nun bombardıman edilmiş halinden bir manzara

(WO, 317/1, 261)

Resim 2: Gelibolu'nun bombardıman edilmiş halinden bir manzara.

(WO, 317/1, 253-256)

Resim 3: İngiliz aşırtma top ateşleri ile büyük hasar gören Gelibolu'dan bir manzara

Handwritten report on a form with a circular stamp on the top left. The text is in Ottoman Turkish and includes a table with columns for 'A', 'D', and 'F' and rows for '1-2' and '3-5'. The bottom part of the form contains several lines of handwritten text.

A	D	F
1-2		
		3-5

Handwritten text below the table: "2. Tarih 10/5/1915. Çardak Nahiyesi'nde iskân edilen ahalinin durumunu gösterir belge. İlk olarak Çardak Nahiyesi'nde iskân edilen ahalinin durumunu gösterir belge. İkinci olarak Çardak Nahiyesi'nde iskân edilen ahalinin durumunu gösterir belge. Üçüncü olarak Çardak Nahiyesi'nde iskân edilen ahalinin durumunu gösterir belge. Dördüncü olarak Çardak Nahiyesi'nde iskân edilen ahalinin durumunu gösterir belge. Beşinci olarak Çardak Nahiyesi'nde iskân edilen ahalinin durumunu gösterir belge. Altıncı olarak Çardak Nahiyesi'nde iskân edilen ahalinin durumunu gösterir belge. Yedinci olarak Çardak Nahiyesi'nde iskân edilen ahalinin durumunu gösterir belge. Sekizinci olarak Çardak Nahiyesi'nde iskân edilen ahalinin durumunu gösterir belge. Dokuzuncu olarak Çardak Nahiyesi'nde iskân edilen ahalinin durumunu gösterir belge. Onuncu olarak Çardak Nahiyesi'nde iskân edilen ahalinin durumunu gösterir belge."

(ATASE, Kls. 2421, Dos. 38, Fih. 3-5.)

Belge 1: Çardak Nahiyesi'nde iskân edilen ahalinin durumunu gösterir belge

KÜNHÜ'L-AHBÂR'IN OSMANLI TARİHİ BÖLÜMÜNÜN**KAYNAKLARI (1300-1402) I****Necdet Öztürk***

Bu yazıda, 16. yüzyıl Osmanlı tarihçiliğinin zirvesindeki isimlerden biri olan Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600)'nin *Künhü'l-ahbâr*¹ adlı eserinin Osmanlı tarihi bölümünü yazarken hangi kaynakları kullandığı ve nasıl bir usul takip ettiği inceleme konusu yapılmıştır. İncelememiz, Osmanlı tarihinin başlangıcından 1402'ye kadarki dönemi kapsamaktadır².

Âlî, İslâm tarih yazıcılığı geleneğine bağlı kalarak eserine Allah'a hamd ü sena, Hz. Peygamber'e selâti selâmla başlar. Onun, nesirle yazdığı eserini ilk sayfalardan itibaren manzumelerle süslediğini görüyoruz. Anlattığı konunun ardından gelen *nazm-ı bedîhe*, *li-münşiihi*, *bedîhe*, *li-müellifihî*, *nazm*, *şiiir*, *kit'a* gibi başlıklar taşıyan manzum parçalar, anlatılanlarla doğrudan alakalıdır. Nesir-şiiir anlatımı arasındaki böyle bir bağlantının ilk örneğini önceki yüzyılda Âşıkpaşazâde'nin *Menâkıb-ı Âl-i Osman*'inde görüyoruz.

Âlî, eserinin telif sebebi ile başlangıç ve bitiş tarihlerini şöyle açıklar:

Sebeb-i te'lif-i kitâb ve bâ'is-i tasnîf-i kitâb ki Âl-i Osman olan mülûk-i cihân-bânın haseb-i neseb-i memdûhu's-sıfâtı ve sene seb'a-mie-i hicrî [700/1300] evvelinden sene sitte ve elf [1006/1597] târihine dek zuhûra gelen sülâle-i cihâd-ısbâtı ve kendülere mu'âsır olan mülûk-i etrâfın min-cihetin nesl zuhûr u sebâtı ve kürsî-i memleketlerindeki temekkün-i memleket-i hükûmet-simâtı, husûsâ terbiyyetlerine mukârin olan ba'zı ulemâ esnâfının mücmelen âsar u te'lifâtı beyânında ve ol havâdisin ârâ-yı müceze i'lânındadır (KA 1997: 8).

Referansları**1. İdris-i Bitlisî**

Âlî'nin,

Fasl-ı bidâyet-nişân ki, cedd-i büzürgvâr-ı Âl-i Osman olan Ertuğrul-ı zî-şân Selçukiyân ile izâm u şân bulduğu, ya'nî ki, mülûk-i Rûm'a fermân-râ olan Sultan Alâaddin-i sâmi-mekân zamânında mu'azzez ü mükerrem kılındığıdır (KA 1997: 29).

başlığı altında, Osmanlıların şeceresi ile ilgili verdiği ilk referans İdris-i Bitlisî'dir:

Fe-lâ-cerem, Âl-i Osman sâhib-i ilm cenâbına ecdâd-ı izâm-ı emcâd-ı matbû'u'ş-şiiyem olan mülûk-i devlet-sülûk-i muhterem ki, Mevlânâ İdris-i Münşî'nin *Heşt-Bihişt* nâm kitabında ellinci mertebede Kayı Han cenâbına muntehî olup, cümlelerin esâmîsini bi-aynihî ta'dâd kılınıdır. Ve Kayı Han'dan murâd, Oğuz tâyifesi lisânınca Hazret-i Iys bin İshak tutulup, andan öncesi dahi ismen bi-ism tafsîl olunup, altmış üçüncü mertebede Hazret-i Nuh Necî'ye muntehî bulunmuşdur (KA 1997: 30).

2. Âşıkpaşazâde

Âlî, Osmanlıların şeceresine dair *Heşt-Bihişt*'ten aldığı metni takiben iki beyit verdikten sonra

* Prof. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi Öğretim Üyesi.

¹ KA 1997: Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Kitâbü'l-Târih-i Künhü'l-ahbâr*, I, (Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar), Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 106, Kayseri 1997.

² Aynı başlık altında (1402-1451) II ve (1481-1502) III üzerinde çalışılmaktadır.

Niteki, vâsılînin mümtâzı, sâlikînin kâşif-i râzı, merhûm *Âşık Paşa nevverallâhu merkadehû Târihi*'nde harîtâ-i neseb-i Osmânî ve silsile-i haseb-i Orhanî bu vechile beyân olunmuşdur (KA 1997: 30),

der ve *Âşıkpaşazâde* kroniğinin “Esâmî-i Nesl-i Âl-i Osman”³ başlığını taşıyan ilk bâbında Osmanlıların şeceresi ile ilgili isim listesinin tamamını verir, ancak bu listenin sonuna kaynağını bildirmediği başka isimler de ekler (KA 1997: 30-31).

Osmanlıların şeceresine dair önce inandırıcı bulmadığı İdrisî'deki kaydı kısaltarak aktaran Âlî, ardından daha güvenilir gördüğü *Âşıkpaşazâde* ve Neşrî tarihlerindeki şecereyi, kronolojik sırayı gözeterek vermiştir. Onun kronolojik sıraya eserinin bütününe ne denli uyup uymadığı ayrı bir araştırmanın konusudur.

Rumeli'ye geçiş:

Tarihçimizin, Rumeli'ye geçiş fikrinin Orhan Gazi'ye ait olduğuna dair kaynağı Ruhi Çelebi (bk. aşağıda nr. 5) olmakla birlikte geçiş olayını *Âşıkpaşazâde*'den nakleder.

Ammâ *Âşık Paşa Târihi*'nde: Bir gün Süleyman Paşa'nın Aydıncık'da temâşâlığı temâşâ ederken deryâya nazar edüp, bir mikdâr fikre vardı (KA 1997: 75; krş. *ÂPT*, 2013: s. 65, 39. Bâb).

Zîrâ ki, Şeyhü'l-Müverrihîn *Âşık Paşa Târihi*'nde ve Mevlânâ Neşrî kitabında mukayyed ve mesturdur ki, Sultan Mûsâ sinnen Sultan Muhammed'den biçirek idi (KA 1997: 199).

Görüldüğü üzere Âlî, müellif veya kaynak adlarını gösterirken daha önceki örnekte olduğu gibi kronolojik sırayı gözetmiştir. Onun, *Âşıkpaşazâde*'den müverrihlerin şeyhi (*şeyhülmüverrihîn*) ve evliyaların övücü (*fahrilevliyâ*) unvanıyla söz etmesi ayrıca kayda değer görünmektedir.

3. Mevlânâ Mehmed Neşrî⁴

Daha önce işaret edildiği gibi Âlî, *Âşıkpaşazâde*'deki Osmanlı şeceresinin ardından Neşrî'deki şecere kaydını nakleder (KA 1997: 37-38; krş. *NT* 2008: 32-35).

Ammâ *Târih-i Neşrî*'de Oğuz bin Karahan bin Zibtakoy bin Bulcas bin Yâfes bin Nuh Nebî aleyhisselâm yazılıp, neseb-i Osmanî Yâfes'e muntehî olmuştur. Oğuz Han'ın İys evlâdından olması münâkız bulunmuştur. Zîrâ ki, Rûm benî asfer ceddidir. Niteki Oğuz ve Türk ü Moğol Yâfes evlâdıdır. Ve ba'zı müverrihîn Âl-i Selçuk Hazret-i İbrâhim aleyhisselâm neslindedir, dedikleri hatâ-ı fâhişdir, demiştir. Ya'nî ki Monla Mevlânâ Neşrî-i müverrih bu vechile beyan eylemiştir (KA 1997: 31; krş. *NT* 2008: 30-31).

Âlî, Mevlânâ Ayas'ın Ertuğrul Gazi ile ilgili verdiği bilgileri Neşrî üzerinden naklettiğini söyler (KA 1997: 37-38; krş. *NT* 2008: 32-35). Bu konuyla alakalı her iki eserdeki metin yan yana konulduğunda:

1. Âlî, Neşrî metnini yarıdan fazla kısaltmış, 2. Neşrî'de olmayan bilgiler eklemiş, ancak eklediği bilgilerin kaynağını göstermemiştir.

Araştırmacı bu hususta Âlî'deki bilgiyle yetinmek istediğinde Neşrî'nin Mevlânâ Ayas'tan aktardıklarının, Âlî'nin yazdığı kadar olduğuna inanmak durumundadır. Bu, birinci elden kaynakları yok sayıp ikinci elden kaynakların kullanılması hâlinde, ortaya konulan araştırmanın tartışmaya açık olduğu anlamına gelir. Âlî, referans gösterirken Neşrî'de yazılanları ihtisar ettiğini hattâ farklı bilgiler eklediğini söylese idi, kuşkusuz, kaynak tercihinde araştırmacıya yardımcı olmuş olurdu.

El-kissa: Şehzâde-i emcüm-haşem [Orhan Gazi] Bursa fethiyle hoş-dem olup, Osman Han huzûruna ki geldi, kendülerini hasta vü bî-mecâl bulup, şâdmân u tarab-nâk iken vâcid-i

³ *ÂPT* 2013: *Âşıkpaşazâde Tarihi* [Osmanlı Tarihi (1285-1502)], Bilge Kültür Sanat, Yayın No: 559, (Haz. N. Öztürk), İstanbul 2013, s. 5.

⁴ *NT* 2008: Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ*, (Haz. N. Öztürk), Çamlıca Basım Yayın, No: 58, İstanbul 2008.

mâcid firâkı kendüleri melûl ü pür-gam etdi. Hattâ *Târih-i Neşrî*'de yazılır ki: İbtidâ-i mülâkâtadaki ziyâret ibâdet-makûle idi (KA 1997: 62).

4. Mirhond, Mevlânâ Neşrî, Mevlânâ Rûhî-yi Edrenevî, Tevkî Muhammed bin Ramazan, Sadeddin bin Hasan Can ve Seyyid Lokman

Osman Gazi'nin cülusu

Cengiz cülûsunu Mîr-Hond-ı müverrih sene ti'sa ve tis'in ve hamse mie (599/1202)'de yazdığı üzere Osman Han cülûsunu *Târih-i Cihânnümâ* müellifi Mevlânâ Neşrî ve müverrih Mevlânâ Rûhî-yi Edrenevî, husûsâ Tevkî Muhammed bin Ramazan ve efdalü'l-ulemâ Sadeddin bin Hasan Can ve onların mu'âsırları Şehnâme-gûy-i Hakanî Seyyid Lokman, bi'l-ittifâk sene tis'a ve tis'in ve sitte mie (699/1299)'de yazmışlardır. Fe-emmâ bu hakîr tetebbu'nda ikisi de re's-i miede vâkîdür. Zîrâ ki *İnna'llâhe yeb'asû li-hâzihî'l-ümme bi-re'si külli mietin men yüceddidü lehâ dînehâ* hadîs-i şerîfi hilâf-ı mâni'dir (KA 1997: 41-42).

Âlî, Osman Gazi'nin cülusu yani 'bey' oluşunun tarihi konusunda adı geçen beş Osmanlı müellifinin verdiği kronolojiyi benimsemiş ve bunu hadisle de sağlamlaştırmıştır. Metne bakılırsa müelliflerin kronolojik düzene göre sıralandıkları görülür. Osman'ın bu tarihte tahta çıktığını söyleyen Âlî, onun zaferle sonuçlanan ilk gazasının 684 (1285) İnegöl tekfurı Ayanikola'ya karşı olduğunu yazar (KA 1997: 44). Görüldüğü kadarıyla 15. yüzyıl kaynaklarından bu bilgiyi ilk veren tarihçi Âşıkpaşazâde'dir. Ancak Âlî'nin başka bir kaynağı takip ettiği anlaşılıyor. Çünkü, onun yazdığı "Osman Han ve zîr-i destindeki Kayı Han beğleri ki, (s. 44)" bilgisi Âşıkpaşazâde kroniğinde geçmemektedir.

5. Edirneli Ruhi Çelebi

Târih-i Rûhî'de mestûr bir hikâyet-i sarîhadır ki Âl-i Cengiz'den Gazan Han ki, mülûk-i Selçuk meyanında nice tebeddülâta bâ'is olmuş kârdân idi. Saltanat-ı Rûmî Alâaddin Keykubad bin Ferâmürz'e tefvîz kılındı (KA 1997: 36).

Rüya olayı:

Serdâr-ı megâzî a'ni bihî Ertuğrul Gâzi Mushaf-ı Şerîf'i teşrîf etdüğü ve ol mukâbelede rütbe-i râtibeye [ri'âyet] etdüğüdür.

Mevlânâ Rûhî *Tarihi*'nde mestûr, beyne'l-müverrihîn meşhurdur ki hâl-i sıhhat ve hayâtında Ertuğrul bir fakîhin evine konmuş. Meğer ki, sâhib-i hânenin bir Mushaf-ı Şerîf'i mezbûrun ardındaki dolabda kalmış. Ale'l-fevr fakîh kalkdı, ardımızda bir kitab kalmış, deyü kaldurup andan yüksek bir yere dahi kodu. Mücâhid-i mezbûr bu ne makûle kitabdır, deyü tefahhus-ı me'sûr kıldukda "Hazret-i Peygamber'imize *salla'llâhü aleyhi ve sellem* nâzil olan Kitâbu'llâh'dur" dedi ve umûmen ahkâm-ı dîniyye ve şerâyi'-i Mustafaviyye bununla câridür" deyü beyan eyledi. Ertuğrul ki vâkî'a-i hâli bildi. Fakîhe gayn kelâm etmeyüp sükût kıldı. Şol zaman ki, sâhib-i hâne ve kendüye hem-râh olan huddâm-ı yegâne yemeklenüp yatdılar, uyudular... Ertuğrul ise cüst ü hîz abdeste gark-rîz oldu. Sünen ü farz u vâcibi edâdan sonra Mushaf-ı Şerîf cânibine teveccühe el kavuşdurup turdı. Sabaha dek necm-i bîdâr gibi gözün yummadı... (KA 1997: 38-39).

Âlî, Ertuğrul'un rüyasını Ruhî'den naklettikten sonra, biraz daha uzun bir rüya rivayetini "ahvâl-i diğەر" diyerek başka bir kaynaktan aktarır:

Ahvâl-i diğەر: Bu hakîr, Sultan Bayezid Han Gâzi zamanında te'lif olunmuş bir kitâb-ı atîfde gördüm. Ertuğrul kıssasını ol risâleden bu vechile dâire-i tahkîka ir gördüm ki ... (KA 1997: 39-40).

Rumeli'ye geçiş fikri:

Daha önce de belirtildiği üzere tarihçimiz, Rumeli'ye geçiş fikrinin Orhan Gazi'ye ait olduğunu söyler ve bu konuda Ruhi'yi kaynak gösterir:

Mevlânâ-yı Rûhî-yi Edrenevî kavline bu zikir olunan fütûhat sonrasında, bir gün Orhan Han Gâzi Rum-ili'ne geçmek fikrin eyledi. İzz-i huzûrunda hazır olan ferzend-i mihteri Süleyman Paşa'ya bu hâtırın söyledi. Müşârtün-ileyh hemandem ayağa kalkdı. Arz-ı meskenetle zemîn-bûs idüp, bu hizmeti kendüye ferman olunmasın recâ kıldı (KA 1997: 74).

Âlî'nin Ruhi'den aldığı bu bilgi Neşrî'de şöyledir:

“Bir gün hâtırına hutûr edip kalbine halecân etdi. Bu ki, denizi geçip kim olaydı öte yakaya İslâm urunda. Bu fikirdeyiken ittifâk büyük oğlu Süleyman Paşa çıkageldi. Bu fikrini ana takrir edip Süleyman Paşa eyitdi: “Eğer ben kuluna buyurursan, Allah inâyetiyile ve Peygamber mu'cizâtıyile ve sultanım devletinde geçeyin. Ol diyârdan zulmet-i küfrü göttürüp, nûr-ı İslâm'ile münevver kılayın.” Orhan Gâzi bunun hüsn-i râyına ve akl u kiyâsetine mu'tekid olmağın destur verdi.” (NT 2008: 81).

Âlî'nin, benzer bilgiyi veren ve kronolojik olarak daha önce olan Neşrî yerine Ruhi'yi referans göstermesi, kuşkusuz, doğru bir tercih değildir. O, geçiş hikâyesini ise kendi üslubuyla Âşıkpaşazâde'den nakleder.

6. Ramanzâde Tevkii Mehmed Efendi

Bu fasl Osman Gâzi asrında taht-ı tasarruflarındaki memleketlerinde zuhur eden meşâhir-i ulemâ vtü ekâbir ve meşâyih-i etkıyâ menâkıb-ı celîleleri tafsilindedir (KA 1997: 64),

başlığı altında tarihçimiz, Ramanzâde Tevkii Mehmed Efendi'nin Şeyh Sadreddin-i Konevî ve Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'yi Osman Gazi zamanının meşâyihleri arasında göstermesini eleştirir. Âlî, adı anılan şeyhlerin Sultan Alâaddin zamanında Osman ülkesine gelip oturmadıklarını yazar.

Eğerçi ki, müverrihîn şöhr-e-bendi Ramanzâde Tevkî'i Muhammed Efendi, Şeyh Sadreddin-i Konevî ve Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve anlara mu'âsır olan meşâyih-i ma'lûmu Osman Gâzi devrine yazmışlar. Ma'nen bu tahrîrde isâbet etmeyüp yanlışlar. Zîrâ ki, maksûd olan zamân-ı hükûmetlerinde ta'ayyün ve imtiyaz bulan meşâyih ü mevâlidir. Bu takdîrce anlar, Sultan Alâaddin asrında gelüp Osman Han'a kalem-rev olan memâlikde mutavattın olmadıkları mukarrerdir (KA 1997: 64).

7. Seyyid Lokman

Şehnâme-gûy-i Hakanî Mevlânâ Lokman, *Şemâvil-nâme* nâmına nazm edüp, husûsâ Sultan Murad'ın Şah Selim cânibine ithaf eylediği risâlesi, mezbur Köse Mihal'e ve Abdurrahman ve Akçakoca nâm merd-i kattâli bir tarikle zikir etmişdi ki, Burusa fethinin icmâli ve şâ'irinin lezzet-i makâli andan mal'umdur (KA 1997: 62, 63).

Âlî, bu düz yazının ardından Lokman'dan aldığı yedi beyit vermiştir.

8. Hoca Sadeddin (bk. yukarıda nr. 4).**9. Şakâik**

Fasl: Sultan Orhan'ın zamân-ı devletindeki meşâhir-i ulemâ-i izâm ve ekâbir-i meşâyih-i vâcibü'l-ihtrâm beyânındadır (KA 1997: 86).

başlığı altındaki ilk cümlede Âlî, “Bu zümre-i celîlenin evveli ya'ni ol asr âlimlerinin ekmeli Mevlânâ Dâvud-ı Kayserî'dir ki kendüler Karamânîdir” dedikten sonra Kayserili Davud'un hangi ilimleri tahsil ettiği ve nerelerde okuduğunu anlatmış ve *Şakayık*'ı kaynak göstererek Osmanlılarda ilk medresenin İznik'te Orhan Gazi zamanında

yapıldığını yazmıştır (KA 1997: 86). Hâlbuki söz konusu medrese ile ilgili bilgiler 15. yüzyıl Osmanlı kroniklerinde bulunmaktadır. Dolayısıyla bu konuda ilk bilgiyi veren *Şakayık* müellifi değildir.

Görüldüğü kadarıyla Âlî, I. Murad dönemi olaylarını anlatırken *Şakayık*'ın dışında herhangi bir kaynak veya müellif adı vermez. Onun, Kosova Savaşı (1389)'na dair yazdıkları yetersiz olup, isim vermemekle birlikte Neşrî'den de yararlandığına dair bazı işaretler bulunmaktadır.

10. Hondmir

Âlî, Sultan I. Murad dönemi gibi halefi Yıldırım Bayezid devri için de birkaç müellif veya kaynak adı vermekle yetinir. Onun, Bayezid devri için İran tarihçileri ve eserlerinden geniş ölçüde yararlandığı görülmektedir (KA 1997: 131-198).

Müverrih-i meşhûr Hond-ı hâhib-şu'ûr, nesl-i Timur'dan Hüseyin Baykara hutbesiyle *Ravzatü's-safâ* nâm kitabını muvassah etmegün mübâlağa kasd etmiştir (KA 1997: 139).

Ve bi'l-cümle Timur'un iki kere elçisi geldi. Birinde bu mektubu gönderdi ki, nüshası mevcut olmağın aynıyle inşâ kılındı (s. 141).

11. Mevlânâ Sadeddin Teftazânî

Mektûb-ı Timur ile'l-meliki'l-mağrûr (s. 141)

Temme'l-mektûb. Ammâ müverrihîn kavlince bu inşâ-i güzîn Mevlânâ Sadüddin Teftazânî'nidür ki, ol târihde padişah-ı mûmâ-ileyhin yanında bulundu ve tahrîri anlara buyruldu diyü hâlâ ki nâ-ma'lumdur. Zîrâ Mevlânâ-yı müşârtün-ileyhin Emir Timur ile mülâkatı ancak Semerkand'da vuku' bulduğı meşhûr u makhûrdur (Mektup metni için bk. KA 1997: 142-143).

Tezyif: Ba'z-ı müverrihîn-i pür-taksîr, selâtn-i Âl-i Osman'ı tevkîr ve Timur-ı Gürkân'ı şemâtet ü tahkîr kaskına hilâf-ı vâki' ba'zı nesnelere yazmışlardır, hâlâ ki, Âl-i Osman'a ri'âyet yüzünden ihânet ile yolların azmışlardır (KA 1997: 159).

12. Mevlânâ Şerefeddin Ali Yezdî, Arabşah

Hikâyet: Kütüb-i mu'tebereden Hârende Şâh Mevlânâ Şerefeddin Ali Yezdî, husûsâ sükkân-ı Şam'dan olup, Timur-ı Gürkân'a nisbet ve ta'assub ve ba'zı mahallerde sebb ü ta'nla aks-i teeddüb eden Arabşah Münşî bi'l-ittifâk yazmışlardır ki (KA 1997: 160).

Nesr: .. hükkâm-ı küffârdan duhter-i Laz ki, şehriyâr-ı müşârtün-ileyhin mahbûbe-i tannâzı idi, meclise getürdiler. Moğol-ı Gûl âyini üzre Hidfv nâmdârının kadehin sürdürdüler. Zîrâ ki, ol zümreye bezm-i meyde âdet, câriye sâkîlik etmek Moğolâne hareket idi. Eğercî ki, Arabşâh "tahkîren meclise getürdi" demişdür, hâlâ ki, hilâf-ı vâki' yazmışdur. Şerefeddin Yezdî'de ve gayride bu hâl tahrîr olunmamışdır (KA 1997: 169).

13. Mevlânâ Şeref

Âlî, Ankara Savaşı sonrasında Anadolu'da gittiği her yeri tahrip eden Timur'un, on beş günde düşürdüğü İzmir Kalesi'ne de aynı kötülüğü yaptığı bilgisini *Zafernâme* yazarı Şeref'ten aktarır:

el-Kıssa: On beş gün içinde kal'a-i İzmir feth ü teshîrile hâke berâber ... kılındı...*Zafer-nâme* müellifi Mevlânâ Şeref, İzmir'e mütte'allik bir kıt'a-i güzîde nazm etmişler. Münâsebetle îrâd olundu. Ol kıt'a [beş beyit] budur (KA 1997: 171).

Verilen alıntılarda da görüldüğü gibi Âlî kaynak olarak kullandığı kronikleri yazarlarının adlarıyla zikretmektedir. Mesela Âşıkpaşazâde Tarihi, Neşrî Tarihi, Ruhi Tarihi gibi. Osmanlı tarih yazarları arasında böyle bir adlandırmayı ilk ve geniş ölçüde kullanan tarihçi her hâlde Âlî olmalıdır.

Yıldırım Bayezid'in doğumu, cilusu ve vefatı:

Âlî, Yıldırım Bayezid döneminin başında bu padişahın doğumu (748/1347-48) ve tahta çıkışını (5 Ramazan 791/28 Ağustos 1389) bildirdikten sonra vefatına dair şunları yazar:

Timur-ı Gürgân ile vâkı' ceng-i bî-girandan sonra *humma-yı muhrık*den sene sitte aşer ve semâni mie (816/1413) hudûdında dâr-ı fenâdan dâr-ı bekâya rihlet eylediler (KA 1997: 131).

Görüldüğü gibi Âlî, Yıldırım Bayezid'in yüksek ateşten yani *humma*dan (sıtma) öldüğünü yazar; ölüm yılını ise yanlış olarak 1413 gösterir. Âlî, aşağıdaki başlık altında Yıldırım Bayezid'in ölüm nedenlerini tartışmıştır. Ancak tartışmaya dâhil ettiği rivayetler arasında *humma* geçmemektedir. Dolayısıyla araştırmacı, Âlî'nin yazdıkları arasında bu gibi tutarsızlıkların olduğunu hesaba katmalıdır.

Yıldırım Bayezid Han'm su-i hâli ve mizâc-ı şerîfinin hunâk u dîku'n-nefes marazlarından ihtilâli, âkıbet Akşehir'de dâr-ı bekâya intikâli beyânındadır (KA 1997: 172)

...Eğerci ba'zı müverrihîn, "hükemâ-i Timur zehr içirdi veyahud kendüler kasden şûrb-i şerengi irtikâb etdi" deyü yazmışlar. Ma'a hâzâ galat edüp tarîk-i rastı azmışlar. Ve bir mahalde dahi "Timur Han esnâ-i kelâmda Bayezid Han'a "Semerkand'a dek bizimle revan olursuz, ba'dehû tumturak-ı saltanatla yine mülk-i mevrûsınıza vusûl bulursuz" demegin Bayezid Han'ı gayret helâk etdi ve ol vartadan halâs için semm-i kâtil nûşını bu kelâm-ı zehr-âlûda tiryâk eyledi" deyü yazmışlar. Ammâ evvelkisi esahdır. Zîrâ padişah-ı mağfûra Timur Han rûz-be-rûz iltifât-ı bî-girân edüp, kasd-ı cân etmediği nümâyân ve hîn-i müfâratda küllî mahabbetle ayrılmaları ma'lûm-ı ekâbir-i erkân iken neden ki, tarafeyni böyle işe mürtakib edeler? (KA 1997: 173).

Bu metinde görüldüğü üzere Âlî, Yıldırım Bayezid'in ölüm sebebine dair, adını bildirmediği bazı müverrihlere dayanarak dört rivayetten söz eder. Bunlar: 1. Yıldırım Bayezid'i Timur'un hekimleri zehirledi, 2. Veyahut Timur kendisi zehir içirerek Bayezid'in hayatına kastetti, 3. Timur'un Bayezid'i Semerkand'a götürmek istemesi sözü üzerine Bayezid öfkelenmiş ve zehir içerek hayatına kıymıştır. 4. Kendisinin de katıldığı görüşe göre ise nefes darlığından vefat etmiştir.

Âlî, Bayezid'in ölümü ile ilgili ilk üç rivayeti kabul etmez. Özellikle Timur'un hekimleri veyahut kendisi tarafından zehirlendiği görüşüne hiç itibar etmez. Zira, Bayezid'e son derece iltifatkâr davranan Timur'un, tutsak padişahın canına kastedebileceğine ihtimal dahi vermez. Konu başlığında da belirttiği gibi Bayezid nefes darlığından vefat etmiştir.

Âlî'nin, kabul ettiği rivayeti başlıkta bildirdikten sonra diğer rivayetleri de ortaya koyup bunları mantıkî bir şekilde tartışması tarihçilik anlayışı bakımından kayda değer görünmektedir. Ancak tartışmaya dâhil ettiği görüşlerin kaynağını bildirmemesi ve daha önce bahsettiği *humma* rivayetini ise unutmaması önemli bir eksikliklerdir.

Âlî, Yıldırım Bayezid ve Timur hakkında müelliflerin objektif yazmadıklarından yakını ve kendisinin gerçek ne ise onu yazdığını şu şekilde ifade eder:

Ba'zı müverrih-i Arabşah-ahvâl, Timur'u ta'n u kadh ile yazmışdır ve Mîr Hond müverrih, Timur neslinden olan Sultan Hüseyin [Mirza ki, Sultan Baykara'dır, anın] asrında telif etmekle Timur medâyhine mübâlağa küşîş kılmışdır. Ammâ müverrihân-ı Rum, Timur'a kadr-i kabîh ve Sultan Bayezid Han'a vasf-ı sarîh ile yazmışlardır. Bu hakîr, izhâr-ı hak edip, her ne yazdım ise esahh u râst yazdım ve ne nakl etdim ise bî-kem ü kâst takrîr eyledim. Zîrâ ki, müellife bundan büyük ayb olmaz ki, hakkı ketm eyleye; kimine gadr ve kimine vasf ihtiyâr edip, arzla söyleye. Mütâla'a edenlere ma'lûm olur ki, aslâ garaz u ta'assub semtine gitmedim ve hakk-şinâsâne mefhûm olur ki, kizb ü iftirâya cür'et etmedim (KA 1997: 175).

Kaynaklarını zikretmediği bazı olaylar:

Âlî, anlattığı pek çok olayın kaynağını her nedense bildirmemiştir. Mesela Osman Beğ zamanındaki İznik kuşatmasını anlatırken gazi komutanlardan Taz Ali ve Karatekin'in bu kuşatmada geçen hizmetlerinden övgüyle söz eder, ancak yazar veya kaynak adı zikretmez (KA 1997: 56). Ayrıca,

“Tafsîl-i Yalak-âbâd” ve “Ahvâl-i Hammâm-ı Yalak-âbâd”

başlıkları altında anlattıklarıyla ilgili de aynı şekilde yazar veya kaynak adı vermez; sadece ‘kütüb-i tevârihte mestûrdur ve bu hakîre manzûr ki” demekle yetinir (KA 1997: 58-60). Görüldüğü kadarıyla Yalak-âbâd (Yalova) ılıcasının (bugünkü Termal olmalı) efsanevî hikâyesi, ilk kez 15. yüzyıl anonim Osmanlı kroniklerinde geçmektedir. Dolayısıyla onun bu konudaki kaynağının anonim tevârihlerden biri olduğunu tahmin edebiliriz. Şüphesiz, kaynağını zikretmediği olaylar bu iki örnekle sınırlı değildir.

Yanlış dediği bilgiler:

Âlî, yine herhangi bir kaynak göstermeksizin I. Murad'ın cülus tarihini 761/1360 olarak verir. *Şakayık-ı Nu'mâniyye* müellifinin dikkatli araştırmayıp bu padişahın cülusunu 760/1359 olarak gösterdiğini kaydeder (KA 1997: 108).

Örtülü ifadeler (mesela, bazılar kavlince, bazı müverrihîn kavlince):

Âlî'nin, herhangi bir olay hakkında bilgi veren müelliflerden birini tercih ettiği anlaşılabilir. Birlikte, bu müelliflerin kimler olduğunu kendisinden öğrenemiyoruz. Mesela Bursa'nın fethi tarihi için

Sene sitte ve işrîn ve seb'a mie [726/1326] hududunda feth olunmuşdur. Ba'zı müellifin târih-i fethi “ümmü'l-fütühayn”dır, deyü beyan etmişlerdir. Lâkin “ümmü'l-fütühayn” altı yüz yirmi altı hesabında bulunup, yüz yıl noksanı var iken bilmezsin ne i'tibar ile demişlerdir (KA 1997: 61)

demektedir. Bu metinde geçen “bazı müellifler”den hangi tarihçileri kastettiği belli değildir.

Ba'zı müverrihîn kavlince bu kal'a fethinde altun taslar çıkdı. İgtinâm eden gâziler başlarına giyüp mubâhat etmekle ba'dehû üsküf icâdı tahakkuk buldu ... Lâkin şehriyâr-ı dindar gâyetle hazin oldu. “Bu kal'ayı Allah yıka” deyü menziline buyurdu. Bi-hikmeti'llah du'âsı müstecâb olup, kal'a-i mezbûre ol gece yıkıldı. Nâmı Tanrı Yıkduğı Kal'a oldu (KA 1997: 117).

Yetmiş seksen kişiyle ve ‘ba'zılar kavlince’ yalnız kırk kişi ile Süleyman Paşa ve mezbûrân-ı dilrân-ı kaviyyü'l-hassâ Rum-ili yakasına geçdiler (KA 1997: 76).

Bu metinlerdeki “ba'zı müverrihîn kavlince”, “ba'zılar kavlince”, ifadelerinden araştırmacı, bilginin kaynağını doğrudan Âlî'nin kendisinden öğrenme imkânına sahip değildir. Tarihçimiz, yazar veya kaynak adı belirtme yerine âdeta şifreli sözler kullanmıştır. Ancak bunun sadece Âlî'ye ait bir özellik olmadığını da vurgulamak gerekir. Nitekim Âlî'nin en önemli kaynaklarından Âşıkpaşazâde bir olay hakkında değişik rivayetler arasından yaptığı tercihini “esah benim zikr etdüğümdür” şeklinde ifade ediyor, ama diğer rivayetlerin ne olduğunu veya ravilerin kimler olduğunu bir türlü yazmıyor. Mesela:

Ertuğrul Gâzi'nün Rum'a gelmesine bir nice rivâyet va[r]dur. Esah bu fakîr zikr etdüğümdür (ÂPT 2013: 8).

Yine Âlî'nin sık kullandığı “kütüb-i tevârihte tafsilân yazılup, vâkî'ât-ı meşhûr ve ceng ü cidâl-i mevfür olmağın bu bâbda ihtisârı evlâ görüldü (KA 1997: 137)”; “Ba'zı kütüb-i mu'teberede mestûr ve hakîre manzûr oldu ki (s. 163)”; “Hikâyet: Bu dahi meşhûr ve ba'zı tevârihte mestûrdur ki (KA 1997: 165)” ifadelerinden de hangi kaynakları kastettiğini bilmiyoruz.

Verdiğimiz bu örneklerin rehberliğinde bir genelleme yapacak olursak, Âlî gibi pek çok Osmanlı kronik yazarının benzer ifadeler kullanarak okuyucuya “bilin bakalım ben bu sözler ile kimi/kimleri veya hangi müellifi/müellifleri kastetmekteyim” der gibi bir tavır içerisinde buldukları söylenebilir.

Yanlış bilgi vermesi:

Bazı müelliflerin hatalı bilgi verdiğini söyleyen Âlî'nin kendisinin de benzer hatalara düştüğünü görüyoruz. O, Osman Gazi zamanındaki ulema, ekâbir ve meşâyih'in biyografilerini verirken *Garibnâme* yazarı Âşık Paşa'nın (ö. 1332) Türkçe manzum bir eser yazdığını söyledikten sonra “basit Türkî lisanla Târih-i Âl-i Osman dahi yazmışlardır (KA 1997”: 66), demektedir. Bildiğimiz kadarıyla Âşık Paşa'nın böyle bir eseri yoktur. Görünüşe göre, Âşık Paşa'nın torunu Âşıkpaşazâde'nin *Menâkıb-ı Âl-i Osman*'ı ile karıştırmış olmalıdır.

Bilindiği üzere Âlî'nin *Künhü'l-ahbar*'ındaki Osmanlı tarihi bölümünün en önemli özelliklerinden biri her padişah devrindeki ‘ümera’, ‘ulema’, ‘meşâyih’, ‘şuara’ gibi ilim ve sanat erbabının biyografileri ile padişah, ümera ve vüzeranın/paşaların yaptırdıkları hayır eserlerini vermesidir. Görülebildiği kadarıyla bunun ilk modelini Âşıkpaşazâde'de ve muhtemelen ondan alan Neşrî'nin *Cihannümâ*'sında buluyoruz. Tertip bakımından aradaki en bariz fark bu bilgileri Âlî'nin her padişah devri sonunda vermesi, Âşıkpaşazâde ve Neşrî'nin ise yine padişah dönemlerine göre ama eserlerinin sonunda hepsini bir arada vermeleridir.

Sonuç

İncelediğimiz dönemle ilgili olarak Âlî'nin, olayları bilimsel bir disiplin ve bakış açısıyla ele aldığına dair işaretlerin olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim onun kronolojik sıraya riayet etmesi günümüz araştırmalarında bile kimi zaman ihmal edilen bir husustur. Tarihçilik yönünden kusurları ise, pek çok meslektaşının yaptığı gibi örtülü ifadeler kullanması ve bazen de kaynaklarını göstermemesidir. Kimi zaman tenkidî düşüncesini devreye sokmak suretiyle kaynakları mukayese ederek doğru bilgi vermeye çalışmış ise de, ekseriyetle kaynaklarındaki bilgileri kendi üslubuyla aktarmakla yetinmiştir. Tarihçimizin ad belirterek yaptığı alıntılarda çoğu kez kaynağına sadık kalmadığı, metni kısalttığı veya metne başka bilgiler eklediği, ancak eklediği bu bilgilerin kaynağını göstermediği görülmektedir. Bütün bunlar bize, birinci el kaynaklar varken ikinci el kaynakları kullanmamız gerektiğini açıkça göstermektedir. Son cümle olarak, bu yazıda kullanılan *Künhü'l-ahbar* neşrini, okuma hataları dolayısıyla⁵ ihtiyatla kullanmak gerektiğini belirtmekle yetinelim

⁵ Mesela, İnegöl tekvuru *İnenikola* (s. 44) / *Ayanikola*; Karahisar tekvurunun karındaşı *Kılavuz* (*Kalanoz* veya *Falanoz*) nâm lain ki (s. 46); *Gönük* (s. 50, 51) / *Göyük*; *Uygur?* Alb (s. 54); kal'a-i Oynaş ve Atranos ve *Leyluchisar* / *Leblebici* / *Leblebüci* hisar (s. 57); *Semendire* / *Samandira* Kal'ası fethidir ki (s. 67); kal'a-i *İznimgid* (s. 71) / *İznikmid* / *İznikümid*.

GELİBOLU İLÇESİNİN CUMHURİYET DÖNEMİNDE NÜFUSUNUN GELİŞİMİ

Yard. Doç. Dr. Hayri ÇAMURCU

Yard. Doç. Dr. Şaban TEZCAN¹

Özet: Trakya Yarımadası'nın güneyinde, Çanakkale Boğazı'nın Marmara Denizi'ne açıldığı yerde kurulmuş olan Gelibolu Şehri, tarih boyunca Anadolu ve Avrupa arasında önemli bir geçiş yeri olmuştur. Bu özel konumundan dolayı sık sık istilâ hareketlerine maruz kalmıştır. Geçmişte ve günümüzde önemli bir askerî deniz üssü olma özelliğini daima korumuştur.

Gelibolu şehri bugünkü yerinde Roma idaresi döneminde bir kale olarak ön plana çıkmaya başlamıştır. Kale zamanla önemli bir liman ve ticaret merkezi haline gelmiştir. Askerî açıdan taşıdığı bu önem Gelibolu şehri ve çevresinin nüfuslanmasında da etkili rol oynamıştır. Örneğin, 1475 yılı tahrir defterlerine göre Gelibolu, 5500 kadar sivil, 1500 kadar asker olmak üzere 7000 dolayında nüfusa sahipti ve şehir nüfusunun %25 kadarını askerler oluşturuyordu.

Osmanlı Kaptan-ı Deryaları burayı merkez olarak kullanmışlar ve Kaptan-ı Derya Sancağı'nın merkezliğini yapmıştır. 1553 yılından sonra Cezair-i Bahr-i Sefid eyaletinin merkez sancaklığını yürüten Gelibolu'nun nüfusu XIX. yüzyıl başlarında 40000'i buluyordu. Çanakkale Savaşları ve işgal yıllarında nüfus kaybına uğrayan Gelibolu nüfusu ile ilgili ayrıntılı demografik verileri Cumhuriyet Dönemi'ndeki nüfus sayımlarından elde etmek mümkün olabilmıştır.

Yıldaki idarî düzenlemede il merkezi yapılan Gelibolu, 1926'da tekrar ilçe merkezine dönüştürülmüş ve Çanakkale'ye bağlanmıştır. Gelibolu İlçesi'nin alanı 806 km² dir ve 2 belde ile 26 köye idarî merkezlik yapmaktadır.

1927 yılı nüfus sayımında toplam 13632 olan ilçe nüfusu, II. Dünya Savaşı yıllarında savaş ihtimaline karşı çok sayıda askerî buraya gelmesi sonucu 1940 yılında 44300'e, 1945 yılında 54097'ye yükselmiştir. Savaşın sona ermesi ve askerlerin çekilmesiyle 1950'de 31197'ye düşmüştür. 1950den sonra ilçe nüfusu ülkemiz ortalamasından çok az olmakla beraber düzenli olarak artmıştır. 1980 yılında 37199'a, 2012 yılında 44315'e yükselmiştir.

Bu çalışmada, Gelibolu ilçesinin nüfusunun yıllara göre artışı, nedenleri, kent- kır nüfus oranları ve seyri, cinsiyet ve yaş bileşimi, göç ve etkileri üzerinde durulmuştur.

THE PROGRESS OF THE GALLIPOLI POPULATION IN THE REPUBLICAN ERA

Abstract: The city of Gallipoli, located at the south of Thracian Peninsula and at the joint of Dardanelles with the Marmara Sea, has been an important transition point between Anatolia and Europe throughout history. Due to this special location, it has been subject to frequent

¹ Yar. Doç. Dr. Hayri ÇAMURCU, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

**Yar Doç. Dr. Şaban TEZCAN, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

movements of invasion. Past and present, it has been always maintained the distinction of being an important military naval base.

The area, where the city of Gallipoli is located now, was a fortress during the Roman rule. The castle gradually became an important port and commercial center. The military importance of the city carried an effective role on the population around the city. For example, in 1475, according to Tahrir books of Gallipoli, Gallipoli had a population of 7000 people which consisted of 5500 civilians and 1500 soldiers. The soldiers accounted for 25% of the population.

Ottoman **Kaptan-ı Deryaları** made this place as the center of **Sanjak**. The center of the State of Algeria-i Bahr-i Sefid in 1553, Gallipoli, reached the population of 40000 in the early XIXth century. The detailed information about the population and demography of Gallipoli after the World War I can be found in the population census records of the Republican Era.

The city of Gallipoli became a town of **Canakkale** in 1926. Gallipoli has an area of 806 km2 and is an administrative center for 2 towns and 26 villages.

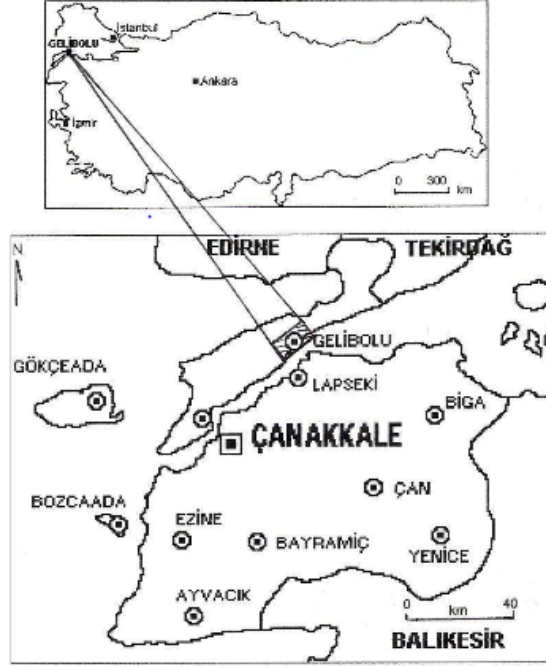
In 1927, the total population of the district was 13632. In 1940, the population raised upto 44300 as large number of soldiers was dispatched to the area due to the possibility of joining the World War II. The population reached the peak 54097 in 1945. With the end of the war and the withdrawal of troops the population decreased to 31197 in 1950. After 1950, the city population is increasing steadily with a rate less than the country average. The city population was 37199 in 1980 and was 44315 in 2012.

In this study, we focus on the increase in the population of the city of Gallipoli, the causes, the urban-rural population ratios, sex and age composition, migration, and the effects.

Giriş

Aynı adı taşıyan yarımada'nın kuzeydoğu kesiminde Çanakkale Boğazı'nın kuzey giriş kısmında, denize doğru uzanan bir yüksekliğin üzerinde kurulmuştur. Kentin hangi yüzyılda ve kimler tarafından kurulduğu bilinmemektedir. Ancak Truva Kenti kadar eski olduğu varsayılmaktadır. Şehrin ve yarımada'nın adının "**Gemi Şehri, Güzel Şehir**" yahut "**Galyalılar'ın Şehri**" anlamındaki Kalipoli veya Gallipolis'ten geldiği belirtilir.

Dünyanın ilk coğrafyacılarından olan Strabon, günümüzden 2000 yıl önce yazdığı "*Geographika* (Coğrafya)" adlı eserinde, Gelibolu'yu küçük bir kasaba olarak tarif eder ve Lampsakos Kenti'nden başlayıp, Asya içlerine giden yolun başlangıcı olduğunu belirtir (SEZGİN, 2008).

ŞEKİL 1: Gelibolu İlçesi'nin Lokasyon Haritası

Ancak bu adın menşei hakkında kesin bilgi yoktur. Şehir, XIV. yüzyılın başlarından itibaren bu bölgeye yönelik akınlarda bulunan Türkmen beylikleri tarafından Gelibolu adıyla anılmıştır. Aydınoğulları tarihini ihtiva eden ve XV. yüzyılda yazılmış Düsturnâme'de “**Geliboli**” şeklinin kullanıldığı dikkati çekmektedir (ÖZTÜRK, 2007). Bu ada “**Yelibol**”, “**Gülübol**”, “**Geliribol**” anlamları da yüklenmiştir.

Kemalpaşazâde Gelibolu'nun adı ve kuruluşu hakkında bilgi verirken buranın asıl adının “Kalipoli” olduğu, “poli”nin Rumca şehir, “Kali”nin ise Bolayır tekfurunun kızının isminden geldiği söylentisine yer verir.

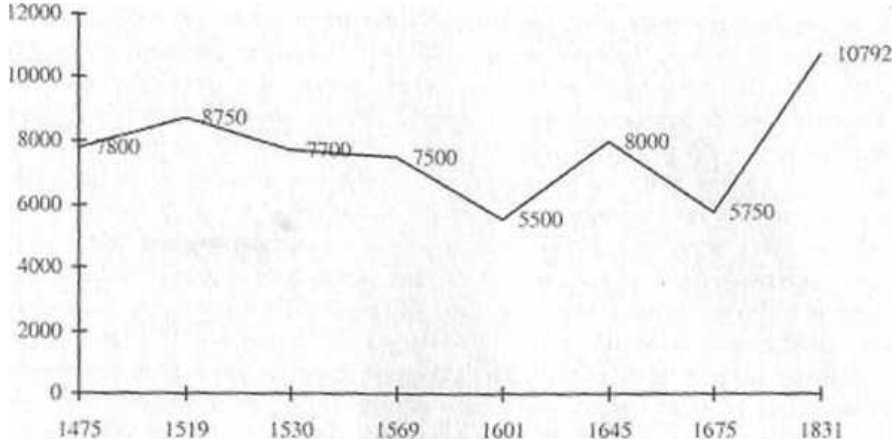
ŞEKİL 2: Gelibolu ve Çevresinin Uydu Görüntüsü

Tarih boyunca Anadolu ve Avrupa arasında önemli bir geçiş yeri olan, İstanbul'un kapısı durumundaki Çanakkale Boğazı'nın kenarında bulunan Gelibolu, özel konumundan dolayı sık sık istilâ hareketlerine maruz kalmıştır. Geçmişte ve günümüzde önemli bir askerî deniz üssü olma özelliğini daima korumuştur.

Korunaklı limanı, boğazdan Marmara'ya geçişte ve dolayısıyla İstanbul'a ulaşma yolunda ve uzun yıllar Marmara'dan Akdeniz'e açılan donanmaların ve gemilerin ihtiyaçlarını karşıladıkları son büyük istasyon olarak da dikkati çekmiştir. Burası Marmara'ya geçişi kontrol eden yerde âdetâ İstanbul'un kilidi vasfını taşımaktaydı. Bu stratejik önemi şehri, İstanbul'u kontrol altında tutmak ve Balkanlar'a açılmak isteyenler için elde edilmesi gereken bir hedef haline getirmişti.

Türklerin Çanakkale ve Gelibolu çevrelerine ilk akınları Caka Bey'in 1095 yılında yaptığı seferlerle başlamıştır. Fakat bölgenin Türklerin hakimiyetlerine girişi 1352 yılından sonradır. 1- 2 Mart 1354 tarihinde meydana gelen deprem hem bölgede büyük bir yıkıma yol açmış, hem de şehirleri savunmasız bırakmıştır. Bu fırsatı değerlendiren Osmanlılar, Gelibolu şehri ve çevresinde hakimiyet kurmuşlardır (Çelik, 2008).

Bugün de aynı özelliğini koruyan Gelibolu Yarımadası ve Gelibolu şehri, askerî birliklerimizin çokça konuşlandırıldığı yörelerimizden birisidir. Askerî açıdan taşıdığı bu önem yörenin nüfuslanmasında da etkili rol oynamıştır. Osmanlı Devleti döneminde şehir, bir deniz üssü, geçit yeri ve faal bir ticaret merkeziydi. Bu faal ticareti alınan gümrük vergilerinden anlamak mümkündür. 1475 kayıtlarında iskelede toplanan gümrük geliri 400.000 akçe, 1518'de 766.663 akçedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde gümrük vergisi olarak 700.000 akçe gelirden söz etmesi yukarıdaki rakamları doğrular mahiyettedir (D.İ.A.Gelibolu md.).

ŞEKİL 3: Gelibolu şehri Tahmini Nüfusunun Cumhuriyet Öncesi Yıllardaki Seyri

XVI. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı donanmasının merkezi olması, Kaptan Paşaların (Kaptan-ı Derya) burada ikamet ediyor olmaları Gelibolu şehrinin fizikî, beşerî ve ekonomik yönden gelişmesine katkısı çok olmuştur.

Gelibolu şehri, yörenin ve Balkanların kültürel yapısı üzerinde de etkili olmuştur. I. Murad zamanında 1362'de oluşturulan "Acemi Oğlanlar Ocağı (Mektebi)"lerinin ilki 1362'de Gelibolu'da açılmış ve çok sayıda asker ve sanatkârı yetiştirmiştir. Acemi Oğlanlar Ocağı'nın 500 civarındaki öğrenci sayısı şehrin nüfuslanmasında etkili olmuştur. Nitekim, XV. yüzyıl kaynaklarında Gelibolu sivil nüfusunun 5000 civarında olduğu belirtildiğine göre, o yıllarda şehir nüfusunun %10 kadarını Acemi Ocağı öğrencileri oluşturmaktaydı.

Gelibolu'yu kültürel merkez yapan olgulardan birisi de Gelibolu Mevlevîhanesi'dir. 33.000m²'lik alanı, büyük ve haşmetli semahanesi, Anadolu ve Trakya'daki vakıfları, aşhanesi, kütüphanesi ve matbaasıyla Osmanlı topraklarındaki en büyük Mevlevîhanedir. Rumeli'ndeki tüm Mevlevîhaneler buraya bağlı olduklarından Gelibolu dinî ve kültürel merkez olma özelliğini uzun yıllar sürdürmüştür. Ayrıca Saruca Paşa'nın kurduğu ve vakfettiği imaret içinde imarethane kurulan medrese XIX. asır başlarına kadar faal olmuştur (SEZGİN, 2008).

Gelibolu'da kurulan mahallelere adlarını veren mescid ve camilerin bânileri arasında devlet adamlarının ve ulemânın bulunuşu (Saruca Paşa, Hacı Hamza, Ahmed Bey, Kırımlı Hızır, Hacı Tanrıvermiş, Sofu Halil, Şeyh Muhyiddin, Yazıcı Mescidi, Mesih Paşa, Yâkub Bey, Yahşizâde, Efdalzâde Ahmed Çelebi Mahalleleri... vb.) Gelibolu'nun idarî bir merkez olması ve kültürel yapısının bir sonucudur.

Gelibolu hakkında 1394'te H.J. Schiltberger; adını "Kallipoli" şeklinde yazdığı bu şehirden Anadolu'ya geçmiş ve burayı kale-şehir olarak tarif etmiştir (Türkler ve Tatarlar Arasında, s. 100). Osmanlı fethinden çeyrek asır sonra 1403'te Gelibolu'dan geçen Kastilya elçisi Clavijo, şehrin Süleyman Çelebi'nin idaresinde olduğunu, Osmanlı harp gemilerinin burada bulunduğunu, büyük tersane ve havuzların yer aldığını belirtir. Clavijo limanda kırk kadar gemi görmüş ve kalede kalabalık askerlerin varlığından da söz etmiştir (Anadolu. Orta Asya ve Timur, s. 36). 1422'de şehri gören G. de Lannoy da buranın büyük bir şehir olduğundan ve limanından bahseder. Fakat bu seyyahlar şehir nüfusu hakkında bilgi vermezler.

Gelibolu şehrinin Cumhuriyet öncesi nüfusu ile ilgili eski ve ayrıntılı verileri XV. Ve XVI. yüzyıllara ait tahrir defterlerinde bulabilmekteyiz. Nitekim 1475 yılı tahrir defterine göre Gelibolu kırk mahalleli büyük bir şehir durumundaydı. Mahalleleri genellikle bir mescid veya cami etrafında teşekkül etmiş olup, mahallelerin birçoğunda müslüman ve gayrimüslim nüfus birlikte yaşamaktaydı. Müslüman hâne sayısı otuz dokuz mahallede toplam 860 hane iken, 4 hanesi Ermeni 184 hanesi diğer gayrimüslimler olmak üzere toplam 1048 hane kadardı (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı. Muallim Cevdet. TD, nr. 0.79). Dış mahalle olarak kabul edilen Kozludere'de de 34 hane ile birlikte Gelibolu şehri nüfusu 1082 haneden oluşuyordu. Aynı kayıtlarda Frenk adıyla 5 hane Latin asıllı tüccar ailesinin de yaşadığı belirtilmektedir (D.İ.A.Gelibolu md.).

Sezgin (2008), 1475 yılında Gelibolu Şehir nüfusunun 6000 kadarı sivil, 1800 civarında asker ve devlet görevlisi olmak üzere 7800 kişi olduğunu, şehirde yaşayan askerî zümrenin sivil nüfusa oranının %25'i bulunduğunu belirtir.

XVI. yüzyılın başlarında Gelibolu şehrinin beşerî ve ekonomik açıdan geliştiği ve büyüdüğü görülür. 1518 tahrir kayıtlarına göre; Gelibolu'nun fiziki açıdan daha da geliştiği anlaşılmaktadır (BA. 7D. nr. 75. s. 9-36). Müslüman mahalle sayısı elli beşe, gayrimüslimlerin mahalle sayısı altıya yükselmiştir. Daha önce müslüman mahallelerinde dağınık oturan gayrimüslimler, bu dönemde ayrı mahalleler kurularak buralara nakledilmiş olmalıdır. Bu tarihte müslüman sivil nüfusun hâne sayısında artış meydana gelmiş 1100 hâne, ikisi Ermeni olmak üzere gayrimüslim hâne sayısı da 208 hâne olmuştur. Ayrıca Latinler üç hâne olarak şehirde ikametlerini sürdürüyorlardı. Bu arada on yedi hanelik bir yahudi topluluğu ortaya çıkmıştır. Bunlar, XVI. yüzyılın başlarında İspanya'dan gelen göçmenlere mensuptular (BA. 7D. nr. 75. s. 9-36). Sonuç olarak 1518 yılında Gelibolu şehrinde 1328 vergi mükellefi hane bulunmaktadır.

Sezgin'e göre; 1519 yılında Gelibolu'da 7000 sivil ve 1750 askerî hizmetle mükellef olanlarla birlikte toplam 8750 kişi yaşamaktadır. İstanbul'da tersanenin inşası ve donanma üssünün İstanbul'a nakli ile askerî zümrenin sayısı azalmış ve oranı %15'e düşmüştür. 1530'da yaklaşık olarak 6700 sivil ve 1000 askerî zümre ile birlikte toplam 7700 kişilik bir nüfus tahmin edilmektedir (SEZGİN.1998). Bu tarihte nüfusun azalması Haliç'te tersane inşası ile Gelibolu tersanesinin ikinci plâna düşmesinden meydana gelmiş olmalıdır. 1569'a gelindiğinde nüfusta önemli bir değişikliktir olmamıştır. Bu tarihte Kozludere ve Bayır köylerinde şehirlî kayıtlı olmadığından şehirlî nüfusta çok küçük bir azalma söz konusudur. Bu tarihteki sivil nüfus yaklaşık 6500 civarındadır. Askerî zümrelerin ilâvesiyle bu tarihteki nüfus 7500 olarak tahmin edilmektedir. Nüfusun yaklaşık 40 yıl gibi bir dönemde hiçbir artış göstermemesinde tersanenin İstanbul'a taşınması yanında tabii afetlerin de rolü olmalıdır. Nitekim Gelibolu'da 959 yılı Recep ayında (23 Haziran-22 Temmuz 1552) bir deprem meydana gelmiştir. Bu depremin maddî zararları konusunda yeterli bilgiye sahip değilsek de İskele yakınında bulunan mirî kervansarayın zarar gördüğü bilinmektedir. Ayrıca 29 Muharrem 974 (16 Ağustos 1566) tarihli bir mühimme kaydında şehirde bir yangının meydana geldiği ve bu yangında bedestenin büyük bir kısmı ve 1000 dükkanın yandığı bildirilmektedir. Nüfusun azalmasında bu afetlerin etkisinin olması şüphesizdir. 1601'e gelindiğinde sivil nüfus

4600 civarına inmişti. Askerî zümrelerin ilâvesi ile yaklaşık 5500 kişi şehirde yaşamaktadır. 1569 tarihli defterde muhtemelen yangının tesiriyle şehirde kayıtlı 85 kişinin Bolayır'da olduğu şerhi düşülmüştür. 1601'de nüfusun bu kadar azalması, geçici olarak gidenlerin artık geri dönmeleri ve yeni bir yangının da halkı şehirden uzaklaştırmış olmasından meydana gelmelidir. 1 Temmuz 1572 gecesi meydana gelen bir yangında İskenderzâde Camii evkafından otuz iki dükkân ve iki şemhâne tamamen yanmış, Saruca Paşa Bedesteni'nin tavanı, etrafındaki 160 dükkân ve iki oda ile Gazi Hüdâvendigâr Hamamı olarak da bilinen Pazar Hamamı külhanı, önündeki dükkân ve camekân kısmen yanmıştı. Bütün bu afetler Gelibolu'nun gelişmesini menfi yönde etkilemişlerdir. Dükkânı yanan esnaf, dükkânda kiracı olduğu için tamirini beklememiş, başka yerlere göçmüş olmalıdır. Tabii âfetlerin XVI. asırdan sonra de devam ettiği görülmektedir. Nitekim 1180 yılında Marmara Denizi havzasının tamamını etkileyen bir deprem meydana gelmişti (KURTOĞLU,1938). 25 Mayıs 1863'de bir yangın meydana gelmiş ve yangında pekçok dükkân ve tarihî eser zarar görmüştü. Son olarak 1912 yılında bir depremin meydana geldiği ve Gelibolu ile civardaki kasaba ve köylerde önemli tahribat meydana getirdiği bilinmektedir (ERLER, 1996).

Gelibolu şehri nüfusu XVII. asır ortalarına doğru artış göstermiştir. Hane sayısı yaklaşık %70 nispetinde artarak 1600'ü aşmıştır. XVII. asrın ikinci yansının ortalarında muhtemelen Girit Harplerinin olumsuz tesirleri ile nüfus azalma göstermiş ve hane sayısı 1150'ye kadar düşmüştü". XIX. asrın ilk yansında Gelibolu şehrinin nüfusu 10.792'ye yükselmişti (SEZGİN, 2008).

Evliya Çelebi'nin Gelibolu'yu tasviri son derece ayrıntılı ve isabetlidir. Ona göre kale bir kayalığın üzerinde yer almakta, güney, batı ve kuzey taraflarında şehrin varoşları uzanmaktaydı. Hisar içinde 300 ev, varoшта ise 63 mahalle ve 700-800 ev bulunuyordu. Bu rakamlardan hareketle toplam nüfusun 6000'i geçtiği söylenebilir. Seyahatnamesinde şehirdeki camileri tek tek sayan Evliya Çelebi'ye göre, mescit tekke ve zaviye gibi binaların sayısı 164 idi. Dokuz dartülkurra (Kur-an kursu) ve büyük bir Mevlevîhanenin bulunduğunu yazar. Hıristiyan mahallelerinde ise birer küçük kilise yer alıyordu (*Seyahatnâme*, V. 315-321).

Evliya Çelebi'nin şehrin fizikî yapısıyla ilgili olarak verdiği bilgileri. 1645 ve 1675 tarihli Avarız Defterleri de doğrular (BA. KK nr. 2666: BA. MAD. nr. 3391. Buna göre elli dokuzu müslümanlara altısı gayrimüslimlere (dört Rum bir Ermeni bir Yahudi) ait olmak üzere altmış beş mahalle olan Gelibolu'da 1645'te 1600'ü 1675'te ise 1150'yi aşkın ev vardı. 1645'te toplam hane sayısının 1200 kadarını müslüman altmıştan fazlasını yahudi 400 kadarını Rum ve kırk sekizini Ermeniler teşkil ediyordu. Bu rakamlar 1675'te azalmış görünmektedir. Nitekim bu son tarihte toplam 1150'yi aşkın evin 850'ye yakınında müslüman otuz beşinde Yahudi, 240 kadarında Rum ve on dokuzunda Ermeniler oturmaktaydı. Bu rakamlara göre toplam nüfus 1645'te 7500-8000'den 1675'te 6000 dolayına düşmüştü. Böylece Gelibolu'nun XVII. yüzyılın son çeyreğine girmeden hemen önce nüfus bakımından yeniden gerilemeye başladığı, ticaret hacminde de daralma meydana geldiği anlaşılmaktadır. 1645 ve 1675 tahrirlerine göre Gelibolu'nun bazı müslüman mahallelerinde Ermeni ve yahudilerin de evleri mevcuttu.

Gelibolu'nun XVII. yüzyılın ikinci yansında hayli abartılı olarak 20.000 nüfuslu bir şehir durumunda olduğunu belirten Ch. d'Arvieux, bu nüfusun yarından fazlasını Türkler'in, geri kalanını Rum ve Yahudilerin teşkil ettiğini yazar (*Mémoires*. IV. 442-443).

XVIII. yüzyılda nüfusun biraz daha arttığı tahmin edilebilir. Nitekim bu yüzyılın sonlarında İnciciyan Şehrin kalabalıklığından bahseder. 1814'te E. Raczyński ise Gelibolu'nun 40.000 nüfus ve 10.000 hâneli büyük bir şehir olduğunu yazar ve Tekirdağ'a uzanan faal bir kervan yolunu anlatır (*1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat* s. 150-151). XIX. yüzyılın sonlarında *Kömü- sü'l-a 'lâm*'da nüfus 20.000 olarak verilmiştir.

Uzun yıllar eyalet merkezi olan Gelibolu, Tanzimat sonrası yapılan idarî düzenlemede Edime eyaletine bağlı bir sancak olmuştur. Bu dönemde Gelibolu'ya Keşan, Şarköy, Mürefte ve Eceabat kazaları bağlıydı. 1865'te Evreşe, Enez, Ferecik, Gümölcine kazaları da Gelibolu'ya bağlanmıştır. XIX. yüzyılın sonlarında bu kazaların yanı sıra dokuz nahiyesi ve 152 köyü bulunuyordu.

1923 yılında Cumhuriyet döneminde vilâyet olan Gelibolu'ya Eceabat, Enez, İpsala, Keşan, Şarköy bağlanmıştı. 1926 yılında 877 Sayılı Kanunla ilçe merkezi durumuna gelen Gelibolu, bugün Çanakkale'ye bağlıdır.

Osmanlıların bu bölgeyi yurt tutmak amacıyla izlediği iskân politikası, gerek güvenlik gerekse ekonomik ve siyasî sebeplerle bazen zorunlu bazen de gönüllü göçler yaşanmıştır. Osmanlıların Balkanlarda yayıldığı dönemlerde Anadolu'dan getirilen insanlar Gelibolu ve çevresine yerleştirilmişler ve bu gruba günümüzde "yerli" denilmektedir. Balkanlardan çekiliş sırasında Gelen ve buraya yerleşen halk da "muhacir" adıyla anılmaktadır.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi "askerî üs" olma özelliği Gelibolu ekonomisini canlandırmakta ve Gelibolu'ya nüfus çekmektedir. Gelibolu'da konuşlandırılmış bulunan 2. Kolordu, askerî hastane ve diğer askerî tesisler ülkemizin başka bölgelerinden nüfus çektiği gibi, ilçede özellikle hizmetler sektöründe istihdam sahası yaratmakta ve nüfus artışına yol açmaktadır.

Çanakkale Savaşları ve işgal yıllarında büyük nüfus kaybına uğrayan Gelibolu Yarımadası'nın en ayrıntılı demografik verilerini Cumhuriyet dönemindeki nüfus sayımlarından elde etmek mümkün olabilmıştır. Günümüzde Gelibolu'ya 25 köy ile 3 belde bağlıdır ve ilçe 806 km²'lik alan kaplar.

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk nüfus sayımı olan ve 27 Ekim 1927 tarihinde yapılan sayım sonuçlarına göre Gelibolu ilçesinde 13632 kişi yaşıyordu. 1927'de ülkemizin toplam 13.648.270 olduğuna göre ülkemiz nüfusunun %01.4'ü Gelibolu Yarımadası'nda yaşamaktaydı.

2012 yılında ise Gelibolu ilçesinde yaşayan toplam nüfus 45.327 kişidir. Çanakkale ili nüfusunun (486.445) % 9,31'ini, ülkemiz nüfusunun (75.627.384) ancak %0,06'sını oluşturmaktadır.

1927 yılında Gelibolu ilçesi nüfus yoğunluğu 19 kişi dolayındaydı. Aynı yıl Çanakkale ili genelinde nüfus yoğunluğu 20, Türkiye'de ise 18 kişiydi. Cumhuriyetin ilk yıllarında Gelibolu ilçesi Çanakkale ve ülkemiz genelinden daha yoğun bir nüfusa sahipti.

2012 yılında Gelibolu ilçesi nüfus yoğunluğu 15? kişi dolayındaydı. Aynı yıl Çanakkale İli genelinde nüfus yoğunluğu 50, Türkiye'de ise 98 kişidir.

Tablo 1: Gelibolu İlçesi, Çanakkale ve Türkiye'de 1927-2012 Yıllarında Nüfus Artışı ve Nüfus Yoğunlukları.

	1927	Nüfus Yoğu.	2012	Nüfus Yoğu.	Mutlak Nüfus Artışı	Artış Oranı%
Gelibolu	13.632	19	45.327	56	31.695	334
Çanakkale	181.735	20	486.445	50	304710	268
Türkiye	13.648.270	18	75.627.384	98	62.179.114	554

Kaynak:TÜİK verileri

Yukarıdaki Tablo 1 incelendiğinde; 1927-2012 yılları arasında Gelibolu ilçesi Çanakkale iline göre daha çok nüfuslanmıştır. Fakat ülkemiz nüfus artışı, Gelibolu'dan çok olmuştur. 1927-2012 yılları arasında Çanakkale ilinin nüfusu 181.735'ten 486.445'e yükselerek %268'lik artış gösterirken, Gelibolu ilçesi 13.632'den 44.315'e çıkmış ve %334 artmıştır. Aynı dönemde Türkiye nüfusu 13.648.270'den 75.627.384'e yükselmiş ve %554 artmıştır.

1927-2012 yılları arasında aritmetik nüfus yoğunluğu Gelibolu ilçesinde 19'dan 55'e, Çanakkale ilinde 20'den %50'ye, Türkiye'de 18'den 98'e yükselmiştir.

Gelibolu ilçesinin 1927 -2012 yılları arasındaki nüfus seyrini incelediğimizde; 1927'de 13.632 olan toplam ilçe nüfusu, 2012 yılında 44.315'e yükselmiştir. Bu 85 yıllık dönemde ilçenin mutlak nüfus artışı 30.685 kişi olmuştur.

Tablo 2'de veriler 1950 yılına kadar tüm sayım sonuçları dikkate alınmış, bu tarihten sonra 10 yıllık aralıklarla değerlendirmeye alınmıştır. Bunun nedeni, 1927'den 1945'e kadar Gelibolu nüfusunda çok büyük artışlar yaşanmıştır. Bu dönem, II. Dünya Savaşı'nın etkileri ve Gelibolu'nun askerî açıdan öneminin görüldüğü yıllardır. 1927'de 13.632 olan Gelibolu nüfusu, savaş rüzgârlarının esmeye başlaması ile asker sevkiyatı nedeniyle

yıllık %6,4'lük artışla 19871'e, 1940'da savaşın şiddetlenmesi ve Alman ordularının Trakya sınırimıza dayanmaları yüzünden asker nakli ile 44.300'e, 1945 yılında 54.097'ye yükselmiştir. Bu nüfus artışının nedeni de, miktarı da normal değildir. Olağanüstü şartların oluşturduğu anormal bir artıştır.

Tablo 2: Gelibolu İlçe'sinin Sayım Yıllarına Göre Nüfus Artışı (1927-2012).

SAYIM YILI	Nüfus	YıllıkArtış%	NüfusYoğunluğu
1927	13632	---	17
1935	19871	6,4	25
1940	44300	24,6	55
1945	54097	4,4	67
1950	31197	-8,5	38
1960	36453	1,7	45
1970	36909	0,2	46
1980	37199	0,08	46
1990	40020	0,76	50
2000	46.226	1,6	57
2012	44.315	-0,3	55

Kaynak: TÜİK Verileri

1950 yılında II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve şartların normale dönmesi sonucu Gelibolu'ya sevk edilen askerler ya terhis edilmiş ya da birlik bölgelerine geri dönmüşler ve Gelibolu nüfusu yıllık %8,5'e azalmayla toplam nüfus 31.197'ye gerilemiştir.

1950-1960 yılları arasında köyden kente göçün hızlanmaya başlamasının yanında 1951-1952 yıllarında Bulgaristan'dan gelen çok sayıda göçmenin Gelibolu çevresine yerleştirilmesi nedeniyle bu dönemde nüfus artışı oldukça hızlıdır. Nitekim, 1950'de 31.197 olan toplam ilçe nüfusu 1960 yılında 36.453'e yükselmiştir.

1960 – 1990 yılları arasında ilçe nüfusu durağan bir döneme girmiştir. Bu 30 yıllık periyotta nüfus artışı yüzdeliklerle değil, ancak bindeliklerle ifade edilir olmuştur. Gerçekten, 1960-1970 yılları arasında ilçenin toplam nüfusu %0,2, 1970-1980 arasında %0,08, 1980-1990 döneminde %0,8 olarak gerçekleşmiştir. Halbuki aynı yıllarda ülkemiz genelinde ciddi bir nüfus artışı vardı.

1990-2000 yılları arasında Gelibolu nüfusu yeni bir artış trendi yakalamıştır. Bu yükselişte köyden kente göçün etkisinin yanında, ilçe merkezine bir yüksekokul ve uygulama otelinin yapılması etkili olmuştur. Nitekim 1994 yılında açılan Pîrî Reis Meslek Yüksekokulu 600'ü aşkın öğrencisiyle ve uygulama oteli çalışanlarıyla ilçe nüfusuna, ekonomisine ve sosyal hayatına önemli katkı sağlamıştır. Bu gelişmeler sonucu, 1990'da 40020 kişi olan ilçe nüfusu 2000 yılında 46.226'ya çıkmıştır.

2000 yılından sonra ilçe nüfusundaki artış yeni bir duraklama dönemine girmiş, hatta 1911 kişilik azalma görülmüştür. 2000 yılında 46.226 olan toplam nüfus, 2012 yılında 44.315'e gerilemiştir.

Gelibolu ilçe nüfusunu kır-kent nüfusunun dağılımı ve seyrini incelediğimizde; 1935 yılında ilçenin toplam nüfusunun %33,4'ü şehirde, %66,6'sının köylerde yaşadığı görülmektedir. Aynı yıl Türkiye nüfusunun %23,5'ini kent, %76,5'ini kır nüfusu meydana getiriyordu. Çanakkale ili genelinde ise toplam nüfusun %79,8'i kırsal alanda, %20,2'si şehirlerde yaşıyordu. 1935'te Gelibolu kent nüfus oranı Türkiye ve Çanakkale ili genelinden daha fazlaydı. Tablo 4 incelendiğinde de görüleceği gibi Gelibolu Yarımadası'nda kent nüfusunun, toplam nüfus içindeki payı Çanakkale ili genelinden daima yüksek olmuştur.

TABLO 3: Gelibolu İlçesi'nin Kır-Kent Nüfusunun Seyri (1935-2012)

YIL	TOPLAM NÜFUS	ŞEHİR NÜFUSU	ORAN %	KIR NÜFUSU	ORAN %
1935	19.871	6.637	33,4	13.234	66,6
1940	44.300	12.713	28,7	31.587	71,3
1945	54.097	16.496	30,4	37.601	69,6
1950	31.197	9.393	30,1	21.304	69,9
1960	36.453	12.945	35,1	23.508	64,9
1970	36.909	14.716	39,9	22.193	61,1
1980	37.199	14.721	39,6	22.478	61,4
1990	40.020	18.670	46,7	21.350	53,3
2000	46.226	23.127	50,0	23.099	50,0
2012	44.315	29.998	67,7	14.317	33,3

Kaynak: TÜİK Verileri

1980 yılına kadar ilçe genelinde kent nüfusu %40'ın altında seyretmiş, bu yıldan sonra hızlı bir artış görülmüştür. 1990'da %46,7, 2000 yılında %50, 2012'de %67,7'ye ulaşmıştır. Dünya Savaşı yıllarında yöreye getirilen askerlerin önemli kısmı şehir merkezi dışında iskân edildiklerini yukarıdaki verilerinden anlayabilmekteyiz. Kır nüfusu 1950-2000 yılları arasında adeta sabit kalmış 21.000-23.000 arasında oynamıştır. 2000-2012 yılları arasında kır nüfusunda önemli bir azalış görülmüştür. 2000 yılında 23.099 kişi olan kır nüfusu, 2012 yılında 14.317 ye gerilemiştir. Bunun nedenleri arasında göç olayı kadar, nüfus sayım yöntemindeki değişim etkili olmuştur. Adrese dayalı nüfus sayımı nedeniyle sayım günlerinde köyüne – kasabasına gitme sona ermiştir.

Gelibolu'nun kır-kent nüfusu miktarı ve seyrini bağlı bulunduğu Çanakkale ve ülkemizle karşılaştırdığımızda; Gelibolu ilçesinin kent nüfusu Cumhuriyet dönemindeki bütün sayımlarda Çanakkale ili genelinden daima fazla olmuştur (TABLO 4). Türkiye genelinde ise, 1980 yılına kadar Gelibolu'nun kent nüfusu ülkemiz ortalamasından yüksekti. 1980 yılından sonra ülkemiz kent nüfusu Gelibolu'yu geçmiştir. Daha sonraki yıllarda aradaki fark artmış ve 2012 yılında fark 10 puana kadar yükselmiştir. 2012'de ülkemizde kent nüfus oranı %77,2 iken, bu oran Gelibolu'da %67,7'dir. Kent nüfusu ülkenin veya yörenin gelişmesinin göstergelerinden birisi ise, Gelibolu çevresinin ekonomik gelişimi ülkemiz ortalamasını yakalayamamıştır.

TABLO 4: Gelibolu, Çanakkale ve Türkiye'nin Kır-Kent Nüfuslarının Seyri (1935-2012)

Sayım Yılı	GELİBOLU				ÇANAKKALE				TÜRKİYE	
	Kent Kent	Oran% %	Kır Kır	Oran% Oran%	Kent Kent	Oran% Oran%	Kır Kır	Oran% Oran %	Kent% Kent %	Kır% Kır %
1935	6.637	33,4	13.234	66,6	44931	20,2	177.861 177861	70,8	23,5	76,5
1940	12.713	28,7	31.587	71,3	71.114	23,3	233.474 233.474	76,7	24,4	75,6
1945	16.496	30,4	37.601	69,6	75.865	23,9	241.389 241.389	76,1	24,9	75,1
1950	9.393	30,1	21.304	69,9	50.769	17,5	238.660 238.660	82,5	25,0	75,0
1960	12.945	35,1	23.508	64,9	71.757	21,3	265.853 265853	78,7	31,9	68,1
1970	14.716	39,9	22.193	61,1	97.305	27,0	263.459 263.459	63,0	38,5	61,5
1980	14.721	39,6	22.478	61,4	126.703 126.803	38,0	264.865 264.865	61,1	43,9	56,1
1990	18.670	46,7	21.350	53,3	168.529 168.529	39,0	263.734 263.734	61,0	59,0	41,0
2000	23.127	50,0	23.099	50,0	215.571 215.571	46,4	249.404 249.571	53,6	64,9	35,1
2012	29.998	67,7	14.317	33,3	278.055 268.082	55,1	215.636 218.363	44,9	77,2	22,8

Kaynak: TÜİK Verileri

Gelibolu ilçesi nüfusunun cinsiyet bileşimine baktığımızda; erkek ve kadın nüfusun toplamından oluşan cinsiyet bileşiminde Gelibolu ilçesinde erkek nüfusun bütün sayım yıllarında ez,c, b,r çoğunluğa sahip olduğunu görürüz. Tablo. 5'te sayım yıllarına göre erkek ve kadın nüfusun miktarları ve oranları verilmiştir.

Tablonun incelenmesinden de anlaşılacağı üzere Gelibolu yüksek nüfus yoğunluğuna sahip bir yer olma özelliğini daima korumuştur. Yani erkek nüfus kadın nüfusa göre hep kalabalık olmuştur.

Bunu en temel nedeni, Gelibolu ve çevresinin askerî bölge olma özelliğinden kaynaklanmaktadır. Bölgede bulunan askerî birliklerde görev yapan özellikle eratin tamamına yakını erkeklerden oluşmaktadır. Yörede her zaman az veya çok asker nüfus bulunmaktadır. Fakat savaş yıllarında veya oğlan üstü hallerde yöreye derhal askerî birlikler konuşlandırılmakta ve cinsiyet bileşimi erkek nüfus lehine değişmektedir. Nitekim II. Dünya Savaşı yıllarında Gelibolu'da toplanan asker nüfus 1940, 1945 yıllarında toplam nüfusta normalin çok üzerinde artış sağladığı gibi, cinsiyet bileşimini de çok değiştirmiştir.

TABLO 5: Gelibolu İlçesi'nde Sayım Yıllarına Göre Erkek ve Kadın Nüfusun Seyri

SAYIM YILI	Erkek Nüfus	Oran %	Kadın Nüfus	Oran %
1935	10.420	52,4	9.451	47,6
1940	33.494	75,6	10.796	24,4
1945	42.378	78,3	11.719	21,7
1955	23.185	65,1	12.428	34,9
1960	21.901	60,1	14.522	39,9
1970	21.527	58,3	15.382	41,7
1980	21.115	56,8	16.084	43,2
1990	22.801	56,9	17.219	43,1
2000	25.441	55,0	19.886	45,0
2012	25.441	56,7	19.927	43,3

Kaynak: TÜİK verileri

Savaş yılları öncesinde 19.871 kişi olan ilçe nüfusu 1940'ta 44.300'e, 1945'te 54.097 kişiye yükselmiş, bununla birlikte cinsiyet bileşimi de erkek nüfus lehine ezici bir hal almıştır. İlçede erkek nüfus oranı 1940'ta %75,6'ya, 1945'te %78,3'e yükselmiştir. Bu oranın normal olmadığı herkes tarafından kabul edilir. Normal şartlarda cinsiyet bileşiminin bu kadar dengesiz olduğu toplumlarda bir çok ekonomik ve sosyal yaşanır.

Sonuç olarak, Gelibolu ilçesi Cumhuriyet dönemi boyunca nüfus artışı, nüfus yoğunluğu, nüfusun kır-kent dağılımı...vb. özellikleri ile bulunduğu Çanakkale ilinden daha hızlı bir gelişme göstermiştir. Fakat aynı özellikleri bakımından Türkiye ortalamasını yakalayamamıştır. Fakat cinsiyet bileşimi bakımından hem ülkemiz hem de Çanakkale ili geneline göre daha yüksek yoğunluğa sahiptir. Bu da Gelibolu'nun özel konumundan kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

ÇELİK, Ş., *Çanakkale Tarihi*, Cilt II, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 629-631.

ERLER, M. Y., "1912 Marmara Havzası Depremi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 35.

H. J. Schiltberger. *Türkler ve Tatarlar Arasında: 1394-1427*, (Trc. Turgut Akpınar), İstanbul 1995.

KURTOĞLU, F., *Gelibolu Yöresi Tarihi*, İstanbul 1938.

ÖZTÜRK, N., *Düstürname-i Enveri*, Kitapevi Yayınları/Tarih Dizisi, İstanbul 2003.

R. G. de ClavUo, *Anadolu, Orta Asya ue Timur*, (Ter. Ömer Rıza Doğrul, s.nşr. Kâmil Doruk), İstanbul 1993.

RACZYNSKİ, E., *1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, (Ter. Kemal Turan). İstanbul 1980.

SEZGİN, İ., *Çanakkale Tarihi*, Cilt II, Değişim Yayınları, İstanbul 2008.

SEZGİN, İ., *XV.ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Doktora Tezi), İstanbul 1998.

ADNAN MENDERES İKTİDARININ SONLARINA DOĞRU GELİBOLU

İlker Bayram*

Özet: Türkiye Cumhuriyeti siyasî tarihinin hiç şüphesiz en önemli aktörlerinden biri olan Adnan Menderes'in iktidarındaki son yıllarında Gelibolu'nun sosyo-ekonomik ve siyasî durumu incelenecektir.

Bu çalışmada incelenen dönemde Gelibolu'da yayın yapan yalnızca *Zafer Gazetesi* ve *Yeni Gelibolu Gazetesi* bulunmaktadır. Dolayısıyla, *Zafer Gazetesi*'nin 1960 yılının 1-12. aylara ait sayıları ve *Yeni Gelibolu Gazetesi*'nin 1960 yılının 1-12. aylara ait sayılarında yayımlanan haberler esas alınacaktır.

Gelibolu'da yayın yapan bu gazetenin, incelenen konular ile ilgili haberleri ele alınacaktır. Konu ile ilgili bir yerel gazetenin incelenmesinin en büyük sebebi, konuyu en iyi aktaran yine o yörede yayın yapan bir yerel gazetenin olacağı, düşüncesidir.

Bu vesileyle Adnan Menderes iktidarını sona erdiren "27 Mayıs Askeri Müdahalesi" ön-cesi ve sonrası Gelibolu'daki hayatın nabzı da tutulmaya çalışılacaktır.

Giriş

Gelibolu'nun tarihî geçmişi olan bir yerleşim yeri olduğu malumdur. Böyle önemli bir geçmişe sahip olan topraklarda siyasî tarihimizde önemli yere sahip Adnan Menderes iktidarının izlerini araştırmak gayesiyle yapılan bir çalışma olmuştur.

Cumhuriyeti kurulduğu yıldan itibaren tek parti olarak iktidarını sürdüren CHP'nin dört milletvekili olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü parti yönetimiyle yaşadıkları anlaşmazlık sonrası 07.01.1946'da Demokrat Parti adını verdikleri partilerini resmen kurdular. Kurulmalarının ardından yapılan 2. seçim, ama ilk açık sayım yapılan seçim, sonrası 14.05.1950'de hükümeti kurmayı hak ettiler. Celal Bayar kendisi yerine Adnan Menderes'in hükümeti kurmasını dilemiştir.

Adnan Menderes iktidarına burada büyük destek verenler olduğu gibi tam aksine olanlar da mevcuttu. Menderes Hükümeti, İhtilalin gerçekleştiği 27 Mayıs 1960 tarihine kadar iktidarda kalmıştır. Darbenin hemen öncesinde ve hemen ardından Gelibolu'da sosyo-ekonomik ve siyasî hayatı en iyi yansıtabileceğini düşündüğüm yerel gazetelerin incelemesi yapılmıştır. O zamana ait *Zafer Gazetesi* ve *Yeni Gelibolu Gazetesi* tespit edilmiştir.

Çalışmamızda biri Sosyo-Ekonomik Hayat diğeri Siyasal Hayat olmak üzere 2 ana bölüm vardır. Bu ana bölümler de alt başlıklara sahiptir.

1. Sosyo-Ekonomik Hayat

"Sosyal Hayat" ve "Ekonomik Hayat" olmak üzere 2 ara başlıktan oluşmaktadır.

* Okutman, Bülent Ecevit Üniversitesi Alaplı Meslek Yüksekokulu, ibayram09@hotmail.com, ilker.bayram@beun.edu.tr 1998-İstanbul Üniv.Tarih (Lisans), 2011-Marmara Üniv.Atatürk İlk.ve İnk.Tar.(Y.Lisans), 1998-2010-Özel kurumlarda öğ-retmenlik,2010-2011- Hakkari Üniv. Tarih Okt., 2011-Halen Devam Bülent Ecevit Üniv. Tarih Okt.

1.1. Sosyal Hayat

“İhtilal Öncesi Sosyal Hayat”, “İhtilal Sonrası Sosyal Hayat”, “Eğitim”, “Sosyal Dayanışma” ve “Spor” olmak üzere 5 alt başlıktan oluşmaktadır.

1.1.1. İhtilal Öncesi Sosyal Hayat

1960 Gelibolu’unda ihtilal öncesi sosyal hayatla ilgili 29 haber mevcuttur. Bunlardan 9’u kasabadaki günlük hayatla, 4’ü kasabadaki yiyecek içeceklerle, 3’ü kasabanın içme suyu tesisatıyla, 3’ü kasabadaki yapıların inşasıyla, 4’ü kasabanın temizliğiyle, 3’ü kasabadaki resmi günlerin kutlanmasıyla, 1’i kasabadaki tarihi eserlerin bakımsızlığıyla, 2’si kendine eş arayanların yayımladıkları ilanlarla ilgilidir.

“Yılbaşı münasebetiyle diğer resmi dairelerin kapalı bulunmasına rağmen, havale, mektup, tel gişelerinin açık bulundurulmasının halk tarafından memnuniyetle karşılandığı gazetede belirtilmiştir.¹ Kasabada bulunan Sağlık Merkezi personelinin yılbaşından itibaren yemeklerinin kesildiği ve personelin yemeklerinin yeniden talep edildiği gazetede belirtilmiştir.² Kar azlığından dolayı gaz satanların azlığından halk yeterince gaz bulamamaktadır.³ Kasabada kahve ve gazinolarda kumar oynayanların arttığı iddia edilmektedir. Emniyetçe bu gibi yerlerin şiddetle kontrol edileceği bildirilmiştir.⁴ Amerikan Müşavir Heyeti’nin kasabadan ayrılmasından dolayı orduvinde kokteyl düzenlenecektir.⁵ Kasabada sürüler halinde dolaşan köpeklerle mücadele edilmesi gazete tarafından istenmiştir.⁶ Kasabada 5 yıl evvel takılan sokak isimlerinin ve kapı numaralarının bozuk ve gayrınizami olarak takıldıkları ve kasaba halkının kullandığı umum yerlerin kontrolsüz olmasından sebep gayrisihhi olduğu bildirilmiştir. Ayrıca kasabada geçen yıllarda gerçekleşen spor faaliyetleri particilerin her şeye müdahaleleri sebebiyle bu sene yapılmayacağı bildirilmiştir.⁷ Kasabada başta jandarma ve inzibatların kullandıkları arabalar çok süratli gittiklerinden tehlike arz ettikleri belirtilmiştir. Bu işin kontrol altına alınması belirtilmiştir.⁸ Kasabanın Gazi Süleyman Paşa Camii’nde bilhassa her Cuma cemaate verilmekte olan vaaz bir müddettir verilmemektedir. Halkın bu durumdan şikayetçi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kasabaya verilen 100’lük santral sayesinde çekilen telefon sıkıntısının sona ereceği bildirilmiştir.⁹”

“Çıkarılan ekmek kalitesinin gün geçtikçe bozulduğu gazetede bildirilmiştir.¹⁰ Kasabada satılan yoğurtların kalite ve fiyatlarından halkın şikayetçi olduğu bildirilmiştir.¹¹ Kasabadaki Tekel İdaresine bol miktarda kahve ve bira gelmiştir.¹² Kasabada vakit vakit akşam üzerleri ekmek darlığı çekilmektedir. Ayrıca yoğurtların kontrolünün başlaması üzerine yoğurtçular yoğurt yapımını durdurmuşlardır.¹³”

“İçme suyu işinin bir türlü çözüme kavuşmaması gazete tarafından bildirilmiştir.¹⁴ Kasaba içme suyunun 2 ay evvel hemen akıtılacağı halka bildirilmiş olmasına rağmen bugüne kadar hiçbir haber çıkmamıştır.¹⁵ Şehrin bazı semtlerinde su borusu döşenmesi için açılan çukurların üstünkörü kapatılması neticesinde sokaklar çamurdan geçilemez hale gelmiştir.¹⁶”

¹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 01.01.1960, Sayı: 1729, s. 1.

² *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 04.01.1960, Sayı: 1731, s. 1.

³ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 25.01.1960, Sayı: 1749, s. 1.

⁴ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 26.01.1960, Sayı: 1750, s. 1.

⁵ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 12.03.1960, Sayı: 1788, s. 1.

⁶ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 07.01.1960, Sayı: 1734, s. 1.

⁷ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 23.01.1960, Sayı: 1748, s. 1.

⁸ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 18.02.1960, Sayı: 1768, s. 1.

⁹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 24.05.1960, Sayı: 1841, s. 1.

¹⁰ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 05.01.1960, Sayı: 1732, s. 1.

¹¹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 01.03.1960, Sayı: 1778, s. 1.

¹² *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 08.03.1960, Sayı: 1784, s. 1.

¹³ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 14.03.1960, Sayı: 1789, s. 1.

¹⁴ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 12.01.1960, Sayı: 1738, s. 1.

¹⁵ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 22.01.1960, Sayı: 1747, s. 1.

¹⁶ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 17.02.1960, Sayı: 1767, s. 1.

“Alaeddin Mahallesi halkı yıkılan Hakimiyeti Milliye Okulu’nun yeniden yapılmasına başlanmamış olmasından halkın şikayetçi olduğu gazetede bildirilmiştir.¹⁷ Maarifçe Hakimiyet Okulu olarak yaptırılması istenen Kadı İskelesi Camii ve yeri bu defa idarecilerce cami yapılması için teşebbüse geçilmiştir.¹⁸ Kasabanın bazı mahallelerinde sokak lambalarının noksanlığı ve Alaeddin Mahallesi’nin çeşmelerinin akmadığı belirtilmiştir.¹⁹”

“Kasabanın temizliği için mevcut arabaların yeterli gelmemesinden sebep çöplerin günlerce kaldığı bildirilmiştir.²⁰ Kasaba içindeki yolların molozla ve çamurla dolu olduğu belirtilmiştir.²¹

Kasabanın temizliği yeniden ele alınmış olup çöplerin artık çöp arabalarıyla değil kamyonlarla nakli düşünlülmektedir.²² Kasabanın bataklık gibi olan yollarının tamir olunacağı bildirilmiştir.²³”

“Çanakkale Zaferi’nin 45. yıldönümü dün kasabada saat 10’da orduvi salonunda ve bilahere şehitlikte merasimler yapılmıştır.²⁴ 23 Nisan Milli Hakimiyet ve Çocuk Bayramı 2 gün önce büyük bir merasimle kutlanmıştır. Minik yavruların resmigeçidi büyük takdir toplamıştır.²⁵ 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı dün kutlanmıştır. Yurdun her yanında olduğu gibi kasabada da spor gösterileri yapılmamıştır.²⁶”

“Kasabadaki tarihi eserlerin bakımsızlıktan dolayı yıkılmaya yüz tuttuğu bildirilmiştir. Ayrıca kasabaya ait belediyede memur kadrosunun azaltılması beklenirken yeniden memur alınarak kadro artırıldığı bildirilmiştir.²⁷”

“29 yaşında dul bir bayan gazetede yayımladığı ilanla kişisel özelliklerini belirtmiş, hangi özelliklerde bir erkekle evlenmek istediğini belirtmiştir.²⁸ 25 yaşında terzi bir bayan gazetede yayımladığı ilanla kişisel özelliklerini belirtmiş, hangi özelliklerde bir erkekle evlenmek istediğini belirtmiştir.²⁹”

1.1.2. İhtilal Sonrası Sosyal Hayat

1960’a ait Gelibolu’da ihtilal sonrası sosyal hayatla ilgili 47 haber mevcuttur. Bunlardan 8’i inkılap hükümetinin günlük hayata dair uygulamalarıyla, 3’ü kasabanın içme suyu için yapılanlarla, 2’si kasabanın yollarının yapımıyla, 5’i belediyenin yiyecekler, içecekler ve bunları satanlarla ilgili yaptığı çalışmalarla, 2’si kasabada yaşanan elektrik kesintileriyle, 4’ü belediyenin kasabadaki temizlik işleriyle ilgili yaptıklarıyla, 5’i belediyenin günlük hayatla ilgili yapması gerekenlerle, 11’i kasabada yaşanan günlük hayatla, 7’si kasabada yapılan resmi merasimlerle ilgilidir.

“İstanbul ve Ankara Olayları dolayısıyla emniyet tarafından sıkı emniyet tedbirleri alınmıştır.

Devriyeler sıklaştırılmış ve izinler kaldırılmıştır. Ayrıca kasabadaki suyun kafi gelmemesinden dolayı halkın çeşmelere yönelmesinden çeşmelerin sayısı da yeterli gelmemeye başlamıştır.³⁰ Dün gece yarısından sonra ordunun idareyi muvakkaten ele aldığı belirtilip, büyük harflerle “Ne mutlu hürriyeti kurtarabilenlere” yazılmıştır. Kazada fırınlara bol miktarda un verilerek ekmek sıkıntısı çekilmemesine çalışılmıştır. Yine kazada her yerin bayraklarla donatılarak bayram havasının oluştuğu yazılmıştır.³¹ İhtilal Hareketi’nin halka anlatılabilmesi için üniversite gençliği tarafından başlatılan her köye gazete kampanyası yayılmaktadır. İstanbul’da toplanan

¹⁷ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 13.01.1960, Sayı: 1739, s. 1.

¹⁸ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 22.01.1960, Sayı: 1747, s. 1.

¹⁹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 28.01.1960, Sayı: 1752, s. 1.

²⁰ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 14.01.1960, Sayı: 1740, s. 1.

²¹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 19.01.1960, Sayı: 1744, s. 1.

²² *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 21.01.1960, Sayı: 1746, s. 1.

²³ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 12.03.1960, Sayı: 1788, s. 1.

²⁴ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 19.03.1960, Sayı: 1794, s. 1.

²⁵ *Zafer Gazetesi*, 25.04.1960, Sayı:330, s. 1.

²⁶ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 20.05.1960, Sayı: 1839, s. 1.

²⁷ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 21.03.1960, Sayı: 1795, s. 1.

²⁸ *Zafer Gazetesi*, 19.04.1960, Sayı:325, s. 1.

²⁹ *Zafer Gazetesi*, 22.04.1960, Sayı:328, s. 1.

³⁰ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 30.04.1960, Sayı: 1823, s. 1.

³¹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 27.05.1960, Sayı: 1844, s. 1.

gazetelerin Anadolu'daki köylere dağıtıldığı bildirilmiştir.³² Memurların 6.5 saat olan çalışma sürelerinin artırılmasına karar verilmiştir.³³ Kasabanın köylerinde inkılabın gayesi öğretmen ve üniversiteliler tarafından köylülere anlatılacaktır. Bunun yanında yeni yönetim tarafından köylere uçaklarla gazete dağıtım işine başlanmıştır. Ayrıca sıcakların artması ile bazı semtlerde içme suyu darlığı başlamıştır. Kasabada belediyenin sıkı kontrolü sonrasında sebze fiyatları düşmüştür. Domates turfanda olmasına rağmen toptan 60 kuruşa düşmüştür.³⁴ Köylümüze İnkılap Hareketini anlatmak amacıyla öğretmenlerden müteşekkil bir heyet oluşturulmuş çalışmalarına başlamışlardır.³⁵ Milli İnkılabı aydınlatmak için bütün kazalarda ve köylerde ekipler çalışmaktadır. Bu ekipler ayrıca halktan topladıkları okunmuş gazeteleri köylerimize ulaştırmaktadır.³⁶ 11. Dil Kurultayı Toplantısında ezanın devrimden sonra hala Arapça okunmasının devrimlere ve Türkçeye aykırı olmasından dolayı Türkçe okunması gerektiği söylenip Diyanet İşleri'ne bildirilmesi kararlaştırılmıştır.³⁷

“3 gündür kasabanın birçok semtinde sular akmamaktadır. Halk su darlığı çekmektedir. Bu durumun bir an evvel ele alınması beklenmektedir. Ayrıca kasabada her yıl çekilmekte olan yakacak sıkıntısı alınan tedbirlerle bu yıl çekilmeyecek, fiyatlarda da indirim beklenmektedir. Bunun yanında kasabada yüksek fiyat şişirmelerini önlemek için satış kontrolleri yapılmaktadır. İlk görülen ucuzluk gıda maddelerindedir.³⁸ Kasabadaki su darlığına karşı muhtelif yerlere kısa bir müddet evvel konan su tulumlarının hemen hepsi bozuk olduğundan muattal bir durumdadır.³⁹ Gazetenin bu sayısında birçok sayısında olduğu gibi bozuk olan yollar, çekilen su sıkıntısı ve ekme kalitesinin düşüklüğü konu edilmiştir.⁴⁰”

“Taşçılar Caddesi'nin bozuk yerlerinin tamirine dün başlanmıştır. Ayrıca haldeki sebzeçiler sergicilerden şikayetçilerdir. Haksız rekabet oluştuğunu belirtmişlerdir. Kasabada 6 yıldır devam eden içme suyu inşaatı müteahhidinin ağır hareket ettiği bildirilmiştir. Bunun yanında muhtelif yüksek kademelerde yapılan değişikliklerin ardından Maarif Teşkilatı'nda da temizliğe başlanacağı belirtilmiştir.⁴¹ Gazetenin bu sayısında birçok sayısında olduğu gibi bozuk olan yollar, çekilen su sıkıntısı ve ekme kalitesinin düşüklüğü konu edilmiştir.⁴²”

“Kasabadaki bazı bakkallar eksik çay satmakta olup, kasabanın meşhur peynir helvaları ise verilen 4 liralık rayiçten sonra helvaların kalitesinin bozulduğu bildirilmiştir.⁴³ Kasaba halkının ekme ihtiyacı yalnızca bir fırın tarafından karşılandığından ekme geç çıkmaktadır.⁴⁴ Kasabadaki mevcut bir ikisi hariç lokantalar ve otellerin kirli ve bakımsız olduğu bildirilmiştir.⁴⁵ Kasabada açıkta satılan gıda maddelerinin koruma altına alınması talebi belirtilmiştir.⁴⁶ Belediye ekme fırınlarına kontrolü sıklaştırmıştır. Ekmeği noksan yapanlar hakkında zabıt tutulmuştur.”⁴⁷

“Kasabadaki elektrik kesintileri sıklaşmıştır.⁴⁸ Kasabanın bazı semtlerinde elektrik verilememesi belediyeye şikayet mevzu edilmiştir. Ayrıca belediye, kazanın ekmeçlerinin hangi fırına ait olduğunun bilinebilmesi için ekmeçlere etiket koyulması şartı getirilmiştir.⁴⁹”

³² Zafer Gazetesi, 25.06.1960, Sayı:376, s. 1.

³³ Zafer Gazetesi, 30.06.1960, Sayı:380, s. 1.

³⁴ Yeni Gelibolu Gazetesi, 01.07.1960, Sayı: 1867, s. 1.

³⁵ Zafer Gazetesi, 08.07.1960, Sayı:387, s. 1.

³⁶ Zafer Gazetesi, 15.07.1960, Sayı:393, s. 1.

³⁷ Zafer Gazetesi, 16.07.1960, Sayı:394, s. 1.

³⁸ Yeni Gelibolu Gazetesi, 29.07.1960, Sayı: 1889, s. 1.

³⁹ Yeni Gelibolu Gazetesi, 14.09.1960, Sayı: 1924, s. 1.

⁴⁰ Yeni Gelibolu Gazetesi, 21.09.1960, Sayı: 1930, s. 1.

⁴¹ Yeni Gelibolu Gazetesi, 30.06.1960, Sayı: 1866, s. 1.

⁴² Yeni Gelibolu Gazetesi, 21.09.1960, Sayı: 1930, s. 1.

⁴³ Yeni Gelibolu Gazetesi, 18.07.1960, Sayı: 1879, s. 1.

⁴⁴ Yeni Gelibolu Gazetesi, 19.07.1960, Sayı: 1880, s. 1.

⁴⁵ Yeni Gelibolu Gazetesi, 30.08.1960, Sayı: 1914, s. 1.

⁴⁶ Yeni Gelibolu Gazetesi, 27.10.1960, Sayı: 1954, s. 1.

⁴⁷ Zafer Gazetesi, 19.11.1960, Sayı:502, s. 1.

⁴⁸ Yeni Gelibolu Gazetesi, 12.10.1960, Sayı: 1946, s. 1.

⁴⁹ Zafer Gazetesi, 08.12.1960, Sayı:518, s. 1.

“Gazetede verilen haberde kazadaki boş arsalar temiz tutulmamaktadır.⁵⁰ Kasabanın temizliği için mahallelerde yapılan kontroller devam etmektedir. Bu konuda vatandaş para cezasından evvel ihtar verilmesini talep etmektedir.⁵¹ Kasabanın dükkanlarının hala kirli, unların hala bozuk, çöplerin hala toplanmadığı bildirilmiştir.⁵² Bazı semtlerde sokaklara akan lağım ve dökülen pis sulardan halkın şikayetçi olduğu bildirilmiştir.⁵³”

“Belediye pazar günlerine mahsus olarak Erenköy Çamlığı’na otobüs tahsis etmiştir. Bu durum halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.⁵⁴ Son zamanlarda kasabada başıboş köpekler çoğalmıştır. Belediyenin bu hususta gereken hassasiyeti göstermesinin beklendiği belirtilmiştir.⁵⁵ Kasabada küçük çocukların girdiği 2 kahve 5 günlüğüne kapatılmıştır. Ayrıca kahvelerde sıklıkla oynanan kağıt oyunları hıfzısıhha kanununca yasak edilmiştir.⁵⁶ Kazada bulunan 2 kahvehane 18 yaşından küçük kişilerin girmesine izin verdiğinden 5 gün süreyle kapatılmıştır.⁵⁷ Kaza Belediyesinin, kaza gazinosunun üst katına taşınması halk üzerinde iyi tepki oluşturmuştur. Zira eski belediye binasının sakat olduğuna dair rapor vardır.⁵⁸”

“Eski iktidar zamanında DP’lilerin baskısıyla bir müddet kesilen gazetenin ilanları askerî kaymakamca yeniden verilmeye başlanmıştır.⁵⁹ Kasabanın 100’lük telefon santrali kafi gelmemektedir. Bir müddettir geleceği söylenen 200’lük hattın bir an önce getirilmesi beklenmektedir. Ayrıca kasabanın umum helalarının temizliğinin kafi gelmediği bildirilmiştir.⁶⁰ Vatani vazifesini yapıp kasabaya geri dönen gençlerin eski işlerine alınmayıp işsiz kalması gazete tarafından bildirilmiştir.⁶¹ Kasaba içinde ve dışında trafik kontrolünün gerektiği ve kasabanın temizliği adına muhtelif sokaklara ve caddelere çöp kutularının konulduğu bildirilmiştir. Bunun yanında kasabada ekmeklerin kalitesinin hala bozuk çıktığı belirtilmiştir.⁶² Mahalle gece bekçileri için halktan toplanan senelik para 60 bini bulmaktadır. Bu durumun halka ağır geldiği bildirilmiştir.⁶³ Her yıl kış mevsiminde kasabada yaşanan yakacak sıkıntısının bu yıl da yaşanmaması için yetkililerden bu işe eğilmeleri istenmiştir.⁶⁴ PTT idaresinin 200’lük santralının bağlanmasından sonra numaralar adeta kapışılmış daha 50-60 abone açıkta kalmıştır. İdarenin abone rehberi bastırması istenmektedir.⁶⁵ Nüfus sayımı neticesinde kasabanın merkez nüfusu 12.956, köylerle dahil 36.400’dür. 1955 sayımında merkez 12.481, köylerle birlikte 36.953 idi. Toplamda 553 kişi eksilme vardır.⁶⁶ Kazaya bağlı Güneyli Köyüne toprak tevzi komisyonu gelmiş ve çalışmalara başlamıştır.⁶⁷ Kazada 3 saat süren horoz güreşi yapılmıştır.⁶⁸ Kasabadaki çarşı ve mahalle bekçileri halktan paranın güç toplanmasından maaş bakımından zor durumda bulunmaktadır. Ayrıca kasabadaki balıkçılar tonlarca balık avlamalarına rağmen balıklarının para etmediğini belirtmişlerdir. Bu yüzden balıkların tuzlandığı ve konserve yapıldığı fabrikanın yapılmasını talep etmişlerdir. Balıkçılar bunun yanında kooperatif kurmuşlardır.⁶⁹”

“Eski iktidarın ikbalinin söndüğü günlere rastlayan 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı yapılamamıştı. Yarın bu bayram kasabada kutlanacaktır.⁷⁰ Dün kazada 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı dün, geçmiş senelere nispeten

⁵⁰ *Zafer Gazetesi*, 13.10.1960, Sayı: 470, s. 1.

⁵¹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 12.11.1960, Sayı: 1986, s. 1.

⁵² *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 22.11.1960, Sayı: 1972, s. 1.

⁵³ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 01.12.1960, Sayı: 1979, s. 1.

⁵⁴ *Zafer Gazetesi*, 30.07.1960, Sayı: 406, s. 1.

⁵⁵ *Zafer Gazetesi*, 08.11.1960, Sayı: 492, s. 1.

⁵⁶ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 14.11.1960, Sayı: 1966, s. 1.

⁵⁷ *Zafer Gazetesi*, 16.11.1960, Sayı: 499, s. 1.

⁵⁸ *Zafer Gazetesi*, 30.11.1960, Sayı: 511, s. 1.

⁵⁹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 23.06.1960, Sayı: 1862, s. 1.

⁶⁰ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 09.07.1960, Sayı: 1873, s. 1.

⁶¹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 14.07.1960, Sayı: 1876, s. 1.

⁶² *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 17.08.1960, Sayı: 1904, s. 1.

⁶³ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 05.09.1960, Sayı: 1918, s. 1.

⁶⁴ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 09.09.1960, Sayı: 1921, s. 1.

⁶⁵ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 06.10.1960, Sayı: 1942, s. 1.

⁶⁶ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 05.11.1960, Sayı: 1960, s. 1.

⁶⁷ *Zafer Gazetesi*, 24.11.1960, Sayı: 506, s. 1.

⁶⁸ *Zafer Gazetesi*, 30.11.1960, Sayı: 511, s. 1.

⁶⁹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 21.12.1960, Sayı: 1993, s. 1.

⁷⁰ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 25.06.1960, Sayı: 1863, s. 1.

daha parlak bir şekilde, hürriyet havasının verdiği huzurla daha coşkun kutlanmıştır.⁷¹ 30 Ağustos Zafer Bayramı dün tüm yurttan olduğu gibi kasabada da coşkun bir şekilde kutlanmıştır. Ordunun resmigeçit töreni izlenmiş, gece fener alayı düzenlenmiş, orduevinde balo verilmiştir.⁷² 30 Ağustos Zafer Bayramı tüm yurttan olduğu gibi Gelibolu'da da büyük bir törenle kutlanmıştır. Aynı gazetede kazadaki lüks lokantalarda çeyrek ekmeğin 25 kuruşa satılması şikayet mevzuu yapılmıştır.⁷³ 1538'de Haçlı Donanmasına karşı büyük denizcimiz Barbaros Hayrettin Paşa'nın kazandığı Preveze Deniz Zaferi'nin yarın tüm yurttan olduğu gibi şehrimizde de kutlanacaktır.⁷⁴ Kasabanın düşman işgalinden kurtulmasının 38. yıldönümü dün kasabamızda kutlanmıştır. Merasime valimiz ve Behçet Kemal Çağlar da iştirak etmişlerdir.⁷⁵ Kazanın işgalden kurtuluş günü 2 gün önce merasimle kutlanmıştır. Merasimde Vali Yardımcısı, mülki askerî erkan, okullar ve halk hazır bulunmuştur.⁷⁶

1.1.3. Eğitim

Gelibolu'da 1960 yılı içinde yapılan eğitim faaliyetleri ile ilgili 6 ayrı haber mevcuttur. Bunlardan 4 tanesi çeşitli kurum ve kuruluşların farklı alanlarda verdikleri eğitimlerle, 2'si Gelibolu'ya tayin edilen öğretmenlerle ilgilidir.

“Gelibolu Kadınlar Derneği teşebbüsü ile açılan halk dersanesi 4 Ocak'tan itibaren faaliyete geçecektir. Fransızca, İngilizce, Matematik, Müzik dersleri için kayıtlar devam etmekte olup dersler her cumartesi 14-18 arası Gelibolu Özel Anaokulu'nda olacaktır.⁷⁷ Gelibolu Kadınlar Derneği kasabada okuma yazma kursları açmak istemektedir. Kurslar Namık Kemal İlkokulu'nda yapılacaktır.⁷⁸ DP Kadınlar Kolu bu haftaki toplantısında memleketimizde okuma yazma bilmeyen hanımlarımıza kurslar açmayı kararlaştırmıştır.⁷⁹ Karayolları Umum Müdürlüğü trafik ekipleri tarafından ilk ve ortaokul öğretmenleri 2 gün devam edecek olan trafik kursu açılacaktır.⁸⁰”

“Cumalı Köyüne ilk kez bir öğretmen gönderilip bir okul açılmıştır. Ayrıca kasabadaki kahveci esnafı çığ kahve bulamadığından müştekidir.⁸¹ Kazaya tayin olunan 17 öğretmen vekili okullarına sevk edilmiştir.⁸²”

1.1.4. Sosyal Dayanışma

Gelibolu'da 1960'ta görülen sosyal dayanışma faaliyetleri ile ilgili 16 haber mevcuttur. 2'si sosyal yardımlaşmayla, 6'sı derneklerin toplanma ilanlarıyla, 2'si dernek kurma kararıyla, 2'si dernek yararına yapılan faaliyetlerle, 4'ü derneklerin faaliyetleriyle ilgilidir.

“DP Kadınlar Kolu tarafından Kıbrıs'taki Türklere yollamak üzere 10 Ocak'ta başlayan kitap toplama kampanyası mart ayı sonuna kadar devam edecektir.⁸³ Alaattin Mahallesi'nde hasta ve bakımsız olan bir vatandaşa CHP İlçe sosyal heyeti tarafından 400 lira yardımda bulunulmuştur.⁸⁴”

“Öğretmenler Derneği Kongresi bugün saat 14'te Hakimiyeti Milliye Okulu'nda yapılacaktır.⁸⁵ Balıkçılar Cemiyeti senelik kongresi bu akşam rıhtım kahvesinde yapılacaktır. Ayrıca balıkçılara vaad edilen yardımın bir an evvel yapılmasının istendiği bildirilmiştir.⁸⁶ Demir, Elektrik ve Ağaç İşçileri Esnaf Derneği Başkanlığı'ndan

⁷¹ *Zafer Gazetesi*, 27.06.1960, Sayı: 377, s. 1.

⁷² *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 31.08.1960, Sayı: 1915, s. 1.

⁷³ *Zafer Gazetesi*, 31.08.1960, Sayı: 433, s. 1.

⁷⁴ *Zafer Gazetesi*, 26.09.1960, Sayı: 455, s. 1.

⁷⁵ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 28.11.1960, Sayı: 1977, s. 1.

⁷⁶ *Zafer Gazetesi*, 28.11.1960, Sayı: 509, s. 1.

⁷⁷ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 02.01.1960, Sayı: 1730, s. 1.

⁷⁸ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 04.01.1960, Sayı: 1731, s. 1.

⁷⁹ *Zafer Gazetesi*, 18.04.1960, Sayı: 324, s. 1.

⁸⁰ *Zafer Gazetesi*, 22.12.1960, Sayı: 530, s. 1.

⁸¹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 22.12.1960, Sayı: 1994, s. 1.

⁸² *Zafer Gazetesi*, 16.11.1960, Sayı: 499, s. 1.

⁸³ *Zafer Gazetesi*, 13.01.1960, Sayı: 248, s. 1.

⁸⁴ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 25.02.1960, Sayı: 1774, s. 1.

⁸⁵ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 02.01.1960, Sayı: 1730, s. 1.

⁸⁶ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 16.01.1960, Sayı: 1742, s. 1.

yapılan açıklama ile derneğin yıllık olağan kongresinin tarihi, yeri ve saati bildirilmiştir.⁸⁷ Gelibolu Kasabası Cami ve Türbeler Yaptırma ve Yaşatma Cemiyeti Başkanlığı'nın gazetede yayımladığı ilanla cemiyetin yıllık umumi kongresinin yeri, zamanı ve saati bildirilmiştir.⁸⁸ Gelibolu Çiftçi Malları Koruma Derneği'nin yıllık genel kurul toplantısının yeri, tarihi ve saati bildirilmiştir.⁸⁹ Öğretmenler Derneği Başkanlığı'ndan yapılan ilanla yıllık genel kurul toplantısının yapılacağı yer, saat ve tarih bildirilmiştir.⁹⁰”

“Alınan habere göre kasabadaki hamallar bir cemiyet kurmaya karar vermiştir.⁹¹ Balıkçılar Cemiyeti'nin teşebbüsü ile Balıkçılar Kooperatifi kurulmuştur.⁹²”

“Ortaokul Fakir Öğrencileri Koruma Derneği yararına orduevinde bir balo verilecektir. Ayrıca kasabada ekmeklerin esmerleştiğinden dolayı kalitelerinin bozulduğu bildirilmiştir.⁹³ Kasabadaki Gazi Süleyman Paşa Okulu Koruma Derneği balosunun yapıldığı bildirilmiştir.⁹⁴”

“Mevsim dolayısıyla müstahsilin mahsulünün korunması için Çiftçi Mallarının Korunma Derneği idare heyeti yeniden 2 kır bekçisi almayı kararlaştırmıştır.⁹⁵ Gelibolu Bayramıç Köyü Anıtları, Camileri Koruma Derneği Ana Sözleşmesi ilan edilmiştir.⁹⁶ Bir müddettir ihmale uğrayan kasabanın yegane camisi, Cami Yaptırma ve Onarma Cemiyeti toplanan bağışlarla tamir ettirmektedir. Büyük Cami'nin bilhassa döşeme kısmı esaslı şekilde tamir edilmiştir.⁹⁷ Kasabada Kızılay'ın seyyar kan bağışi ekipleri bulunmakta olup halkımızı kan bağışi için beklemektedirler. Ayrıca kasabada Kaymakam'ın başkanlığında toplanan bir heyet köylere giderek inkılabın gayesini anlatacaktır. Bunun yanında eski iktidar zamanında kasabada yapılmış olan suiüstimallerin tetkiki için 5 kişilik bir heyet oluşturulmuştur.⁹⁸”

1.1.5. Spor

Kasabada maddî imkansızlıklardan dolayı spor faaliyetlerinin yapılamamasıyla ilgili 3 haber mevcuttur. Bunlardan 1'i DP hükümeti zamanıyla ilgiliyken 2'si ihtilal hükümeti zamanıyla ilgilidir.

“Şehirde güreş kulübünün kurulması için eski sporcu ve güreşçiler belediye ile irtibata geçmişlerdir.⁹⁹ Spor çalışmaları maddî imkansızlıklardan dolayı uzun müddettir yapılamamaktadır. Kasabadaki spor kulüpleri yardım beklemektedir.¹⁰⁰ Kasabada spor faaliyetleri tamamen durmuş durumdadır. Gençlerimizin çoğu kahvelerde oyun oynamakta olduğu ilgililere duyurulmuştur.¹⁰¹”

1.2. Ekonomik Hayat

Türkiye Ekonomisi, Gelibolu Ekonomisi, Ziraat, Hayvancılık, İmar olmak üzere 5 alt başlıktan oluşmuştur.

⁸⁷ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 18.01.1960, Sayı: 1743, s. 1.

⁸⁸ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 18.01.1960, Sayı: 1743, s. 1.

⁸⁹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 18.02.1960, Sayı: 1768, s. 1.

⁹⁰ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 21.11.1960, Sayı: 1971, s. 1.

⁹¹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 19.01.1960, Sayı: 1744, s. 1.

⁹² *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 15.03.1960, Sayı: 1790, s. 1.

⁹³ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 15.02.1960, Sayı: 1766, s. 1.

⁹⁴ *Zafer Gazetesi*, 13.12.1960, Sayı: 522, s. 1.

⁹⁵ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 25.02.1960, Sayı: 1774, s. 1.

⁹⁶ *Zafer Gazetesi*, 04.05.1960, Sayı: 338, s. 1.

⁹⁷ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 23.05.1960, Sayı: 1840, s. 1.

⁹⁸ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 09.08.1960, Sayı: 1897, s. 1.

⁹⁹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 04.02.1960, Sayı: 1758, s. 1.

¹⁰⁰ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 07.10.1960, Sayı: 1943, s. 1.

¹⁰¹ *Zafer Gazetesi*, 20.12.1960, Sayı: 528, s. 1.

1.2.1. Türkiye Ekonomisi

Türkiye'nin 1960 yılı ekonomisi ile ilgili 7 haber mevcuttur. Bunlardan 1'i Milli Korunma Kanunuyla, 1'i ziraat gelirlerinden alınacak yeni vergiyle, 1'i köylülere verilen borçların taksitlendirilmesiyle, 1'i ziraat kalkınma planıyla, 1'i ödenen maaşlarla, 1'i okul ihtiyacının halk tarafından karşılanmasıyla, 1'i de artan ilaç fiyatlarının düşürülmesiyle ilgilidir.

“Halkın ucuz mal alması için oluşturulan Milli Korunma Kanunu'nun kaldırılması için Meclise bir önerge verilmiştir.¹⁰² MBK'nın aldığı karara göre bundan sonra zirai gelirlerden de vergi alınacaktır.¹⁰³ MBK'nin ele aldığı işlerden maarif davamızın halli işi ile uğraşan Milli Eğitim Komisyonu'nca yurdumuzun ihtiyacı olan 16.000 köy okulunun yapılması için vergi konulmasına taraftar olunmadığını açıklamış; bu hususun ancak ordunun, zenginlerin ve köylülerin yardımları ile halledilebileceği belirtilmiştir.¹⁰⁴ Tarım Bakanı Prof. Osman Tosun'un yaptığı açıklamaya göre, 5 yıllık zirai kalkınma planı 5 ayda tamamlanacaktır.¹⁰⁵ Köylü borçlarının taksitlendirilmesi için MBK'da görüşmelere başlanmıştır.¹⁰⁶ Son senelerde memleketimizde ilaç fiyatlarında görülen büyük artışı düşürmek ve piyasadaki ilaç arlığını gidermek için MBK çalışma başlatmıştır.¹⁰⁷ Devlet memurları maaşlarını bu ay ancak 2 Ocak'ta alabilecekler.¹⁰⁸”

1.2.2. Gelibolu Ekonomisi

1960 yılı içindeki Gelibolu ekonomisi ile ilgili 30 haber mevcuttur. Bunlardan 9 tanesi Gelibolu'daki ürünlerde yapılan indirimler ile ilgiliyken bunlardan da 2'si ihtilal öncesine 7'si ihtilal sonrasına aittir. 12 tanesi hayat pahalılığı ve yapılan zamlarla, 2'si kasaba esnafının yaşadıklarıyla, 2'si kasaba halkının ihtiyaçlarının giderilmesiyle, 2'si ekonomik yatırımlarla, 2'si de kasabadan ihtilal sonrası hükümete yapılan ekonomik yardımlarla ilgilidir.

“Belediye kahve fincanı fiyatını 40 kuruştan 35 kuruşa düşürmüştür.¹⁰⁹ Son haftalar içinde giyim eşyası fiyatlarında asgari %10'luk düşme vardır. Mağazaların %70'inde tenzilat satışları devam etmekte ve hemen her mağaza taksitle satışa başlamıştır.¹¹⁰ Şehirde ekmeğin gramajı 740 gram fiyatı ise 50 kuruş olmuştur.¹¹¹ Kasabada yeni askerî yönetim, fiyat düşüklüğü için büyük gayret sarf eden seyyar esnafa sergi tahsis etmiştir.¹¹² Daha önce maddi darlık çeken belediye İnkılap sonrası masrafları kısılmış gelir kaynakları artırılmıştır.¹¹³ Bir müddet evvel piyasadaki iktisadi buhranın tamamen kalkıp alışverişlerin normale döndüğü belirtilmiştir.¹¹⁴ Elektrik'in kilovat ücreti 60 kuruştan 55 kuruşa indirilmiştir.¹¹⁵ Kasabada mevsim icabı canlı hayvan satış fiyatı çok düşmüştür. Buna rağmen et fiyatları eskisi gibidir. Bu yüzden et fiyatları düşürülmelidir. Bu arada kasabada imal edilen sucukların kontrolü yapılamamaktadır.¹¹⁶ Fırıncıların müracaatları üzerine ekmeklerin 5 gram küçültüleceği bildirilmiştir. Fiyatlarda ise değişiklik olmamıştır.¹¹⁷”

¹⁰² *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 11.03.1960, Sayı: 1787, s. 1.

¹⁰³ *Zafer Gazetesi*, 26.07.1960, Sayı: 402, s. 1.

¹⁰⁴ *Zafer Gazetesi*, 16.09.1960, Sayı: 447, s. 1.

¹⁰⁵ *Zafer Gazetesi*, 03.10.1960, Sayı: 461, s. 1.

¹⁰⁶ *Zafer Gazetesi*, 15.10.1960, Sayı: 472, s. 1.

¹⁰⁷ *Zafer Gazetesi*, 03.11.1960, Sayı: 488, s. 1.

¹⁰⁸ *Zafer Gazetesi*, 30.12.1960, Sayı: 537, s. 1.

¹⁰⁹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 04.01.1960, Sayı: 1731, s. 1.

¹¹⁰ *Zafer Gazetesi*, 22.04.1960, Sayı: 328, s. 1.

¹¹¹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 14.06.1960, Sayı: 1855, s. 1.

¹¹² *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 28.06.1960, Sayı: 1865, s. 1.

¹¹³ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 13.07.1960, Sayı: 1875, s. 1.

¹¹⁴ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 20.07.1960, Sayı: 1881, s. 1.

¹¹⁵ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 02.08.1960, Sayı: 1891, s. 1.

¹¹⁶ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 07.11.1960, Sayı: 1961, s. 1.

¹¹⁷ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 10.11.1960, Sayı: 1964, s. 1.

“Mevsim itibariyle satılan balık ve sebze konservelerinin pahalı bulunduğu gazete tarafından bildirilmiştir.¹¹⁸ Piyasada fiyat kontrolünün tamamen durmasını fırsat bilen bazı esnaf fiyatları gelişigüzel tespit ettiğinden fiyatlarda farklılıkların çok olduğu belirtilmiştir.¹¹⁹ Yüksek ve kalitesiz olan lokanta porsiyon ücretlerine yeniden zam yapıldığı ve et porsiyonunun 150 kuruş olduğu bildirilmiştir. Ayrıca kasabanın su inşaatından dolayı bozulan yolların tamiri ve yapımına başlandığı bildirilmiştir.¹²⁰ Kasabanın bakkallarında bir müddettir beyaz peynirin bulunmadığı el altından kilosu 6 liraya yenecek durumda olmayan peynirlerin satılmakta olduğu bildirilmiştir.¹²¹ Kasabada TEKEL’de şişesi 90 kuruşa satılan biralar bazı yerlerde ve lokantalarda 125 ve 150 kuruşa satılmaktadır. Ayrıca kasabada bulunan 40 yoksul öğrenciyi Çocuk Bayramı’nda giydiren Münip Bey Çiftliği sahibi Ali Akdağ’a Başöğretmen Rıza Tolongüç tarafından teşekkür edilmiştir.¹²² Belediyece 5.5 liraya rayiç verilen et 6 liraya serbestçe satılmaktadır.¹²³ Kasabadaki bazı bakkallar eksik çay satmakta olup, kasabanın meşhur peynir helvaları ise verilen 4 liralık rayiçten sonra helvaların kalitesinin bozulduğu bildirilmiştir.¹²⁴ Bu hususta vilayete bilgi verilmiştir. Kasabada fırın önlerinde izdihamlar yeterli ekmeğin çıkmamasından sebep devam etmektedir. Ayrıca kasabadaki su darlığı devam etmektedir.¹²⁵ Mahalle aralarında satılan sütlerin kilosu 80 kuruştan 100 kuruşa çıkarılmıştır.¹²⁶ Kasabada peynirin kilosu 4 liraya yükselmiştir.¹²⁷ Lapseki’de yumurta 20 kuruşken kasabada 30 hatta 35 kuruşa satılmaktadır.¹²⁸ Kasabada ayakkabı ve et fiyatlarının yüksekliğinden ve yanmayan sokak lambalarından şikayet edilmektedir.¹²⁹”

“Dükkan yokluğundan sebep seyyar satıcıların çoğaldığı bunun da caddelerin iki kıyısının bu kişilerce işgaline sebep olduğu bildirilmiştir.¹³⁰ Kasaba esnafı son günlerde işsizlikten şikayetçidir. Bilhassa bakkallar, manufakturacılar ve kırtasiyeler durumdan endişelidir.¹³¹”

“Bir müddettir beklenen akaryakıt dün gelmiş ve tahliyesi yapılmıştır.¹³² Piyasada bir zamanlar bulunmayan beyaz peynire narh konmuş tam yağlı 525, yarım yağlı 450 kuruş satış fiyatı verilmiştir. Piyasaya bol olarak sunulması beklenmektedir.¹³³ Kazanın odun ihtiyacını karşılamak için müteahhitler gerekli çalışmalar yapılmıştır. Davulgu odununun tonu 85 lira meşenin ise 100 liradan satılmaktadır.¹³⁴

“Kasabanın civarında altın madeni bulunmuştur.¹³⁵ Kasabada Adil Ersöz isimli iş adamı bir otel yaptırmıştır.¹³⁶”

“Şehrimizde hazineye alyans ve para bağış kampanyası dün oluşturulmuş vatandaşlar alyanslarını hibe etmeye başlamışlardır. Bazı Gelibolulu vatandaşlar ise Reşat altını hibe etmiştir.¹³⁷ 27 Mayıs İhtilalinin ardından kasabadan hazineye 3 kilo tutarında altın ve alyans ile 8 bin lira tutarında nakdi yardım yapılmıştır.¹³⁸”

¹¹⁸ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 09.01.1960, Sayı: 1736, s. 1.

¹¹⁹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 23.01.1960, Sayı: 1748, s. 1.

¹²⁰ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 24.02.1960, Sayı: 1773, s. 1.

¹²¹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 25.02.1960, Sayı: 1774, s. 1.

¹²² *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 28.04.1960, Sayı: 1821, s. 1.

¹²³ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 17.05.1960, Sayı: 1836, s. 1.

¹²⁴ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 18.07.1960, Sayı: 1879, s. 1.

¹²⁵ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 02.08.1960, Sayı: 1891, s. 1.

¹²⁶ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 20.09.1960, Sayı: 1929, s. 1.

¹²⁷ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 01.10.1960, Sayı: 1938, s. 1.

¹²⁸ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 21.11.1960, Sayı: 1971, s. 1.

¹²⁹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 07.12.1960, Sayı: 1983, s. 1.

¹³⁰ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 10.01.1960, Sayı: 1737, s. 1.

¹³¹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 01.03.1960, Sayı: 1778, s. 1.

¹³² *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 19.01.1960, Sayı: 1744, s. 1.

¹³³ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 22.06.1960, Sayı: 1861, s. 1.

¹³⁴ *Zafer Gazetesi*, 20.10.1960, Sayı: 476, s. 1.

¹³⁵ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 02.08.1960, Sayı: 1891, s. 1.

¹³⁶ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 16.11.1960, Sayı: 1967, s. 1.

¹³⁷ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 14.06.1960, Sayı: 1855, s. 1.

¹³⁸ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 03.08.1960, Sayı: 1892, s. 1.

1.2.3. Ziraat

Ziraat çalışmalarla ilgili 11 ayrı haber mevcuttur. Bunlardan 1'i çiftçinin korunabilmesi için hazırlanan ziraat sigortası kanunuyla, 1'i meyvecilikle, 2'si müstahsilin sıkıntılarıyla, 2'si zirai mücadeleyle, 2'si zirai eğitimle, 2'si bağcılıkla, 1'i de çiftçiye verilen ekonomik yardımla ilgilidir.

“Ziraat Sigorta Kanun tasarısı hazırlanıyor. Kuraklık, sel, dolu, su baskını, hayvan hastalığı gibi tabii hadiseler karşısında çiftçiye emniyet altına almak üzere kurulacak olan zirai sigorta konusunda Ziraat Bankası hazırlıklara başlamıştır.¹³⁹ Köylü müstahsil fiyatı az bulduğu için mahsulünü satmamaktadır. Bilhassa pamuk fiyatları çok düşük olduğu bildirilmektedir.¹⁴⁰ Kasabada pek bağ bulunmamasına rağmen yeniden ihyası için geçen yıl kurulan cemiyetin yıllık kongresi yapılmış yeni idare heyeti seçilmiştir.¹⁴¹ Vilayete 8200 adet meyve fidanı tahsis edilmiştir. Ayrıca 100 bin adet bedelli 125 bin adet bedelsiz olarak köklü aşısız Amerikan asma kütüğü gönderilmiştir. Fidanlar tüm kazalara tevzi edilmiştir.¹⁴² Vilayet Teknik Ziraat Müdürlüğünde 2 gün sürecek olan 4K ve yakında başlayacak olan zeytin güve mücadelesi için kaza ziraat teknisyenleri, yardımcıları ve köy teknik ziraat öğretmenlerinin iştirakiyle müdüriyet salonunda bir toplantı yapılmaktadır.¹⁴³ Çiftçiye yardım olmak üzere Ziraat Bankasınca koşum hayvanı almak üzere para verilmektedir. Alınan öküzlerin banka önünde damgalanması çiftçi tarafından itirazla karşılanmıştır.¹⁴⁴ Zeytin mahsulüne zarar vermekte olan haşeratı imha etmek üzere Ziraat Vekaleti'nce geniş bir mücadele programı hazırlanmıştır. Buna göre; şehir dahil olmak üzere zeytin istihsal eden 300 bin dekarlık bölge ilaçlanacaktır. Bu iş için yabancı firmaların iştirakini sağlamak için şartname Batı Almanya, İspanya ve İtalya Büyükelçiliklerine gönderilmiştir.¹⁴⁵ Memleketin tamamında zirai mücadele için geniş hazırlıklara başlanmıştır. Son 1 ayda pembe kurda karşı 1.3 milyon kiloya yakın pamuk tohumu ilaçlanmıştır. Ayrıca çekirge afetine karşı tedbirlerin alınmasına şimdiden başlanmıştır.¹⁴⁶ Sebze fiyatları satış azlığından dolayı düşmektedir. Birçok sebze denize dökülmektedir.¹⁴⁷ Tarım Bakanı'nın yaptığı açıklamaya göre; köylü, askerde ziraat eğitimine tabi tutulacaktır. Bu sayede istihsalin artırılması hedeflenmiştir.¹⁴⁸ Kasabaya bağlı köylerde bağcılığın inkişafı doğrultusunda çalışmalar yapılması gerekliliği belirtilmiştir. Bununla birlikte kasabada son günlerde havaların yağışlı geçmesine rağmen bazı semtlerdeki çeşmelerin susuz olması eleştirilmiştir.¹⁴⁹”

1.2.4. Hayvancılık

Gelibolu'daki hayvancılıkla ilgili 6 ayrı haber mevcuttur. Bunlardan 3'ü tavuk hastalıkları ve önlemleri ile ilgili, 1'i tavukçuluğun inkişafı ile ilgili, 1'i balıkçılıkla ilgili, 1'i de büyük baş hayvancılığı ile ilgilidir.

“Teknik Ziraat Müdürlüğü tarafından 25 Mayıs'ta başlayacak 15 gün sürecek olan tavukçuluk kursu başlatılacaktır. Kursa iştirak etmek isteyenler müdürlüğe başvurmalıdırlar.¹⁵⁰ Ziraat Vekaleti bu sene hayvan yetiştiricilerine Yem Sanayii Ortaklığı'nın ürettiği yemler dağıtacaktır.¹⁵¹ Kaza balıkhanesine bu günlerde bol miktarda palamut balığı gelmesine rağmen balığın fiyatı 175 kuruştan aşağı düşmemektedir.¹⁵² Bir müddettir kasabada devam eden tavuk hastalıklarına karşı veteriner idaresince mücadeleye başlanmıştır. Bunun yanında kasabada bir müddet evvel dükkan azlığından sebep oluşturulan barakaların kaldırılması 6 ay tehir

¹³⁹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 01.01.1960, Sayı: 1729, s. 1.

¹⁴⁰ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 29.01.1960, Sayı: 1753, s. 1.

¹⁴¹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 04.02.1960, Sayı: 1758, s. 1.

¹⁴² *Zafer Gazetesi*, 10.02.1960, Sayı: 271, s. 1.

¹⁴³ *Zafer Gazetesi*, 24.02.1960, Sayı: 283, s. 1.

¹⁴⁴ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 22.03.1960, Sayı: 1795, s. 1.

¹⁴⁵ *Zafer Gazetesi*, 14.04.1960, Sayı: 321, s. 1.

¹⁴⁶ *Zafer Gazetesi*, 29.04.1960, Sayı: 334, s. 1.

¹⁴⁷ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 07.05.1960, Sayı: 1828, s. 1.

¹⁴⁸ *Zafer Gazetesi*, 10.10.1960, Sayı: 467, s. 1.

¹⁴⁹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 30.11.1960, Sayı: 2000, s.1

¹⁵⁰ *Zafer Gazetesi*, 23.05.1960, Sayı: 353, s.1

¹⁵¹ *Zafer Gazetesi*, 02.09.1960, Sayı: 435, s.1

¹⁵² *Zafer Gazetesi*, 03.10.1960, Sayı: 461, s.1

edilmiştir.¹⁵³ Kazada son günlerde meydana gelen tavuk hastalığı gittikçe artmıştır. Bu hususta ilgililer hummalı bir çalışmayla geniş bir aşılama faaliyetine başlanmıştır.¹⁵⁴ Kasabadaki tavukların hastalıklarını engellemek için aşı yapılmaya başlanacaktır. Bunun yanında kasabadaki sürüler halinde dolaşan köpekler halkı rahatsız etmektedir. Ayrıca kasabada akşamları hala ekmek bulmanın çok zor olduğu bildirilmiştir.¹⁵⁵

1.2.5. İmar

Gelibolu'da 1960 yılı dahilinde yapılan imar faaliyetleri ile ilgili 7 haber mevcuttur. Bunlardan 1'i su şebekesi ile ilgili, 3'ü okul inşaatları ile ilgili, 1'i yol inşası ile ilgili, 1'i köprü inşası ile ilgili, 1'i balıkçılar için planlanan soğuk hava deposu inşaatı ile ilgilidir.

“Yeni yıl içinde köy okulları inşası için 100 milyon lira tahsisat ayrılmıştır. Bu para ile 2 bin köy kurumu mühendisi durumu tetkik etmek üzere şehre gelmiş bulunmaktadır.¹⁵⁶ Bu yıl 2 bin köy okulu inşa edilecek, bunun yanında tamire muhtaç okullar da onarılacaktır. Bu işler için 110 milyon lira sarf edilecektir.¹⁵⁷ Kasabada yeni su şebekesinin inşaatı bitmiş olup halkın evlerine su bağlatabilmeleri için belediyeye abone kaydı yapmaları belirtilmiştir. Ayrıca kasabadaki esnafa kaymakam fiyatlarını ayarlamaları ve temizliklerine dikkat etmeleri için 15 günlük bir süre vermiştir.¹⁵⁸ Bir müddettir (DP döneminden beri) yapımı devam eden Yeniköy İlkokulu inşaatı tamamlanmış Adilhan Köy İlkokulu inşaatına başlanmıştır. Bunun yanında kazada duyulan öğretmen ihtiyacının giderilmesi için 9 öğretmen tayin edilmiştir. Ayrıca kasabada boş aralarda çöpler yığılmış ve temizlik beklemektedir.¹⁵⁹ Bakımsız olan yolların tamirine yeniden başlanmıştır. ¹⁶⁰ Ilgardere Köyü yolu üzerinde mevcut köprü bir müddet evvel yıkılmıştır. Köprü yapılmadığı takdirde yağışların başlaması ile yolun tamamen kapanmasının muhtemel olduğu bildirilmiştir. Ayrıca kasabada akşam vakitlerinde halkın fırınlarda ekmeği hala bulamadığı bildirilmiştir.¹⁶¹ Yıllardan beri tahakkukuna çalışılan balıkçıların tuzlama işlerinin bundan böyle şehrin soğuk hava depolarında yapılması için lüzumlu müsaade alınmış olup bu işle alakalı olarak Et Balık okulu inşa edilecektir.¹⁶²”

2. Siyasal Hayat

“İhtilal Öncesi Hükümet”, “İhtilal Sonrası Hükümet”, “Yerel İdare”, “Sair Partiler” olmak üzere 4 ara başlıktan oluşmuştur.

2.1. İhtilal Öncesi Hükümet

DP iktidarının hükümete yönelik faaliyetleri ile ilgili 3 haber mevcuttur.

“DP Genel Merkezi'nden öğrenilen habere göre seçim tarihi Mayıs 1960 olarak belirlenmiştir. Böylece 3 aydır devam etmekte olan söylentiler kesinleşmiştir.¹⁶³ DP Meclis Grubu tarihi bir karar alarak tahrik ve tertipçiler için meclis tahkikatı açılacağı belirtilmiştir. CHP'nin memlekette ayaklanmalar hazırlayarak hücre usulü ile çalışıp devletin emniyet ve selametini en tehlikeli taarruzlara hedef tutabilecek bir vahamete sürüklediği tespit

¹⁵³ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 09.11.1960, Sayı: 1963, s.1

¹⁵⁴ *Zafer Gazetesi*, 11.11.1960, Sayı: 495, s.1

¹⁵⁵ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 28.12.1960, Sayı: 1998, s.1

¹⁵⁶ *Zafer Gazetesi*, 24.03.1960, Sayı: 306, s.1

¹⁵⁷ *Zafer Gazetesi*, 28.04.1960, Sayı: 333, s.1

¹⁵⁸ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 04.08.1960, Sayı: 1893, s.1

¹⁵⁹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 10.09.1960, Sayı: 1922, s.1

¹⁶⁰ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 01.10.1960, Sayı: 1938, s.1

¹⁶¹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 05.12.1960, Sayı: 1981, s.1

¹⁶² *Zafer Gazetesi*, 05.12.1960, Sayı: 515, s.1

¹⁶³ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 17.02.1960, Sayı: 1767, s. 1.

edilmiştir.¹⁶⁴ Başvekaletin bildirisine göre İstanbul ve Ankara’da Örfî İdare ilan edilmiştir. Ankara’nın yönetimine Korgeneral Namık Arğuç, İstanbul’un yönetimine Orgeneral Fazıl Bilge getirilmiştir.¹⁶⁵

DP İktidarı temsilcilerinin Gelibolu’da ve Gelibolu’yla ilgili yaptığı faaliyetlerle ilgili 6 haber mevcuttur.

“Milletvekili Emin Kalafat bugün Vali Fahri Akkutlu ile kasabaya gelecek tetkik ve temaslarda bulunacaktır.¹⁶⁶ Çanakkale Mebusu Emin Kalafat dün Gelibolu’ya gelmiş halk tarafından büyük sevgi tezahüratla karşılanmıştır. Kendisi memleket davaları hakkında bir konuşma yaptıktan sonra orduvine giderek ordu mensupları ile öğle yemeği yemiş oradan da Bolayır’a hareket etmiştir.¹⁶⁷

Kasabaya gelen Milletvekili Emin Kalafat’tan daha önce kasabaya gelen milletvekillerinden istenildiği gibi iç limanın temizlettirilmesi istenmiş kendisi de bu isteği not etmiştir.¹⁶⁸ Dün kutlanan Çanakkale Zaferi’nin kutlanması ile birlikte Başvekil Adnan Menderes valimize tebrik telgrafı göndermiştir. Başvekil kendi adına müsteşarı Ahmet Salih Korur’u göndermiştir.¹⁶⁹

Gazetenin bu sayısında, Yeni Gelibolu Gazetesi’nin bir nüshasında kazamıza gelen mebusların vatandaşlarla temas etmediği hakkındaki haberi kazayı ziyarete gelen mebuslarla tüm gün temaslarda bulunan halkı kahkahalarla güldürmüştür, denmiştir.¹⁷⁰ Başvekil Adnan Menderes yurdumuzda 17 vilayete başladığı gezisine başlamıştır. Şehrimizden de geçen Menderes: “Meclis Tahkikat Komisyonu anayasaya göre kurulmuştur ve Ayaklanma teşebbüsü uzun zamandan beri hazırlanmıştır. Bir ayaklanma için hiçbir sebep mevcut değildir.” demiştir. Halk tarafından tezahürat ve sevgi gösterileri ile uğurlanmıştır.¹⁷¹

2.2. İhtilal Sonrası Hükümet

İhtilalin hemen ardından hükümeti elinde bulunduranların faaliyetleri ile ilgili 2 haber mevcuttur.

“İhtilalin yapıldığı gecenin sabahında yayımlanan sayıda ihtilalden bahsedilmemiş, ancak 2 gün sonraki sayıda “Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel tarafından kurulmuş olan kabinenin MBK’nin ilk toplantısının yapıldığından bahsedilmiştir. Aynı sayıda İnönü’nün; “Şanlı Türk Ordusu memleketi maddi ve manevi çöküntüye götüren anayasa dışı idareye son vermiştir.” İfadeleri de yer almıştır. Ayrıca Çanakkale Askeri Valiliği’nden yayımlanan bildirimdeki toplanma yasağına uymayanların cezalandırılacağı bilgisine de yer verilmiştir.¹⁷² Askeri İhtilal Kabinesi ilk toplantısında tüm antidemokratik kanunların lağvına karar verdiğini, yeni anayasanın 1 ay içinde hazırlanacağını belirtmiştir.¹⁷³

İhtilalden en az 1 ay sonra mevcut hükümetin faaliyetleri ile ilgili 8 haber mevcuttur.

“Tevkif edilmiş olan subaylar ve öğrenciler serbest bırakılmış, kapatılan tüm gazeteler, fakülteler ve okullar açılmıştır. BMM feshedilmiş, sabık Başvekil Adnan Menderes ve Maliye Vekili Hasan Polatkan Kütahya yolunda yakalanarak Ankara’ya getirilmiştir. Ayrıca yeni anayasanın yapılması işini Rektör Sıddık Sami Onar başkanlığındaki profesörler heyeti gerçekleştirecek olup yeni anayasa tatbiki başlayınca kadar tüm partilerin faaliyetinin durdurulduğu Cemal Gürsel tarafından bildirilmiştir.¹⁷⁴ Paris’teki NATO toplantısından dönen Orgeneral Ragıp Gümüşpala; Milli İnkılap’tan sonra dış itibarımızın arttığını belirtmiştir.¹⁷⁵ İnkılap Hükümeti

¹⁶⁴ *Zafer Gazetesi*, 09.04.1960, Sayı: 317, s. 1.

¹⁶⁵ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 29.04.1960, Sayı: 1822, s. 1.

¹⁶⁶ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 19.01.1960, Sayı: 1744, s. 1.

¹⁶⁷ *Zafer Gazetesi*, 21.01.1960, Sayı: 255, s. 1.

¹⁶⁸ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 22.01.1960, Sayı: 1747, s. 1.

¹⁶⁹ *Zafer Gazetesi*, 19.03.1960, Sayı: 301, s. 1.

¹⁷⁰ *Zafer Gazetesi*, 22.03.1960, Sayı: 304, s. 1.

¹⁷¹ *Zafer Gazetesi*, 17.05.1960, Sayı: 348, s. 1.

¹⁷² *Zafer Gazetesi*, 30.05.1960, Sayı: 369, s. 1.

¹⁷³ *Zafer Gazetesi*, 01.06.1960, Sayı: 371, s. 1.

¹⁷⁴ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 28.05.1960, Sayı: 1845, s. 1.

¹⁷⁵ *Zafer Gazetesi*, 28.06.1960, Sayı: 378, s. 1.

BMM’de programını açıklamıştır. Bu programda eğitim ön plana alınmıştır.¹⁷⁶ Seçimlerin 27 Mayıs 1961’de yapılması hususunda MBK prensip kararı almıştır.¹⁷⁷ 4171 subayın emekliye ayrılmasının ardından hükümet gençleştirme hareketinin bittiğini bildirmiştir. Ayrıca emekliye ayrılan subaylara verilecek sivil görevler paylaştırılmıştır.¹⁷⁸ MBK’ya yardımcı olarak kurulan 3 heyet Komiteye kanun tasarısı hazırlayacaktır. Kurullar ilk olarak toprak reformu, ilköğretim ve kira işlerine el atacaktır.¹⁷⁹ Adalet Bakanı Amil Artus’un açıklamasına göre Milli Korunma Suçları için af çıkarılacaktır.¹⁸⁰ Devlet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel’in verdiği beyanata göre; demokratik nizamın gidişi garanti altına alınmıştır.¹⁸¹

İhtilal sonrası kurulan hükümet temsilcisinin Gelibolu’daki faaliyetleri ile ilgili 1 haber mevcuttur.

“MBK üyeleri dün kazaya gelmişler. Kurmay Binbaşı Suphi Gürsoytrak yaptığı konuşmada, vatan ve milletimizin itibarını koruduk, demiştir.¹⁸²”

İhtilal sonrası gelen hükümetin DP ile ilgili uygulamasına yönelik 2 haber mevcuttur.

“Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel’in verdiği beyanata göre seçim 27 Mayıs 1961’de yapılacaktır. Mahkeme kararıyla da DP kapatılmıştır.¹⁸³ DP, cemiyetler kanununa aykırı hareketlerinden dolayı Ankara 4.Aliye Hukuk Hakimliği’nin kararı ile kapatılmıştır.¹⁸⁴”

İhtilal sonrası gelen hükümetin Gelibolu’daki etkileri ile ilgili 2 haber mevcuttur.

“Gazetenin eski sahip ve mesul müdürlerinden Hüseyin Oktay, Geyikli Hadiseleri’nden dolayı askerî vilayet askerî cezaevinde tevkif edilmiştir.¹⁸⁵ Günvar Otmansoy isimli yazar Bir Devrin Ardından başlığıyla yazdığı yazısında bir devrin batıp yeni parlak bir devrin başladığını belirtmiştir. Ayrıca yazısını “Yarının Türkiyesinin fertlerinin bu inkılapların ışığı altında mesut, emin ve müfehhir olarak yaşayacaktır.” cümlesiyle bitirmiştir. Yine aynı sayıda seçimlerin derhal yapılmasını istemenin yerinde olmadığını belirten bir yazı vardır. Aynı yazıda MBK’nin ne yapacağını gayet iyi bildiği belirtilmiştir.¹⁸⁶”

2.3. Yerel İdare

DP Gelibolu Teşkilatı ile ilgili 7 haber mevcuttur. Bunlardan 2’sinde DP’li vatandaşların partilerinden istifa etmeleri haberi, 2’sinde DP ocak teşkilatının kapatılması haberi, 1’inde ihtilal sonrası DP teşkilatının aranması haberi vardır.

“İlçe DP teşkilatı mensupları toplandı. Bütün ilçe ocak başkanlarının iştirak ettiği toplantıda ilçenin tüm ihtiyaçları gözden geçirilmiştir.¹⁸⁷ Ahmet Çakmak başkanlığındaki DP Yazıcıoğlu Mh. Ocağı dün feshedilmiştir.¹⁸⁸ Gazetede kasabamız belediye salonunda dün yapılan DP Ocak

Başkanları toplantısının yapılması hukuken doğru bulunmamakta olduğu bildirilmiştir.¹⁸⁹ DP kaza teşkilatında Alaattin ve Hocahamza Mahallelerinden sonra Cumalı Köyü Ocak Teşkilatı da dün feshedilmiştir.¹⁹⁰ Kazaya bağlı Yeniköy halkından DP’de faal olarak çalıştıkları bilinen 4 kişi partilerinden istifa etmiştir.¹⁹¹ Gelibolu’ya bağlı

¹⁷⁶ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 13.07.1960, Sayı: 1875, s. 1.

¹⁷⁷ *Zafer Gazetesi*, 22.07.1960, Sayı: 399, s. 1.

¹⁷⁸ *Zafer Gazetesi*, 27.08.1960, Sayı: 430, s. 1.

¹⁷⁹ *Zafer Gazetesi*, 07.09.1960, Sayı: 439, s. 1.

¹⁸⁰ *Zafer Gazetesi*, 14.09.1960, Sayı: 445, s. 1.

¹⁸¹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 16.11.1960, Sayı: 1967, s. 1.

¹⁸² *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 23.09.1960, Sayı: 1932, s. 1.

¹⁸³ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 09.08.1960, Sayı: 1897, s. 1.

¹⁸⁴ *Zafer Gazetesi*, 01.10.1960, Sayı: 460, s. 1.

¹⁸⁵ *Zafer Gazetesi*, 30.09.1960, Sayı: 459, s. 1.

¹⁸⁶ *Zafer Gazetesi*, 12.07.1960, Sayı: 390, s. 1.

¹⁸⁷ *Zafer Gazetesi*, 04.03.1960, Sayı: 290, s. 1.

¹⁸⁸ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 05.03.1960, Sayı: 1782, s. 1.

¹⁸⁹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 05.03.1960, Sayı: 1782, s. 1.

¹⁹⁰ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 18.03.1960, Sayı: 1793, s. 1.

¹⁹¹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 19.03.1960, Sayı: 1794, s. 1.

Cumalı Köyünden 5 kişi DP'den istifa etmiştir. Ayrıca Kaymakamlık ilan bürosuna yapılan baskı sonucu particilerin bu gazeteye ilan verilmesini engellediğini bu durumu Kaymakama bildirmelerine rağmen kendisinin ilgilenmediği iddia edilmiştir.¹⁹² DP İlçe binasındaki evraklar 2 partili nezaretinde aranmış bir kısmına el konulmuştur.¹⁹³”

Gelibolu Belediyesi ile ilgili 8 haber mevcuttur. Bunlardan 2'si ihtilal öncesi belediyeçilik faaliyetleri ile ilgiliyken 6'sı ihtilal sonrası belediyeçilik faaliyetleri ile ilgilidir.

“Belediye Reisi Harun Yılmaz dün belediyenin yaptırmakta olduğu plaj ile balıkthane ek binası inşaatlarını gezmiş ve ilgililerden izahat almasından sonra inşaatın bir an evvel tamamlanmasını istemiştir. Ayrıca kasabada mevcut bulunan otellerin her açıdan kontrolsüz olmasından sıhhi olmayış ve kumar oynanma gibi vakıa ile karşılaşmaktadır. Bunun yanında kasabada bulunan umum helaların kirliliği tekrar gündeme getirilmiştir.¹⁹⁴ Kasabada esnafın belediye tarafından kontrolünün azalması ile fiyatlarda başboşluklar belirmiş, emniyetin kontrolü sıklaşmıştır. Ayrıca sokaklar bir müddetten beridir geceleri karanlık bırakılmaktadır.¹⁹⁵ Kaymakamlık ve Belediye Başkanlıkları komutanların emrindedir. Kasabada yiyecek satan yerlerde fiyat kontrolü yapılmakta ve temizlik işi ciddiyetle ala alınmaktadır.¹⁹⁶ Askeri Belediye Reisi tarafından kasabanın umumi temizliği ciddiyetle ele alınmış olup, halkın işi ciddiyetle ele alınmaktadır. Bunun yanında gazetede “Gençlik” rumuzuyla yayımlanmış ilanda; “Hürriyetimize ve milli haysiyetimize kastetmiş bulunan diktatörlüğün, kahraman ordumuz tarafından “kansız” olarak alaşağı edildiği günü kutlamak maksadıyla bugün meydanda **Hürriyet Bayramı** yapacakları bildirilmiştir.¹⁹⁷ Belediye Reisliğinden verilen bilgiye göre haftanın perşembe günleri saat 8.30'dan itibaren fakir hastaların muayenesi parasız olarak yapılacaktır. Ayrıca sokaklara çöp ve kirlı su atmaktır yasaktır. Bunun yanında 8 yıldır devam eden Gelibolu'nun içme suyu sıkıntısının çözümü için Belediye Başkanı İller Bankası ve müteahhitlerle görüşmüştür.¹⁹⁸ Belediyede işler yoluna girmiştir. Vatandaşın isteği çabuk görülmektedir. Kasaba yolları temizletilip sulanmaktadır.¹⁹⁹ Gelibolu Askeri Belediye Reisliği'nden yapılan açıklamaya göre et ve elektrik kilovat satışlarında indirim yapılmıştır.²⁰⁰ Belediyenin aldığı kararla esnafın kar haddi %25'ten %15'e indirilmiştir.²⁰¹”

Gelibolu Kaymakamlığı ile ilgili 3 haber mevcuttur. 2'si de ihtilal sonrası haberdır.

“İmroz'dan Gelibolu kaza kaymakamlığına gönderilen Recai Tosyalı dün kazaya gelmiş vazifesine başlamıştır.²⁰² Önceki sayıda gazetede kasaba eski DP binasındaki tabelanın neden hala indirilmeyip üzeri boyandığı sorulmuş, Kaymakam Recai Tosyalı tarafından, binaya zarar gelmeden tabelanın kaldırılmayacağından dolayı üzeri boyanmıştır, şeklinde açıklanmıştır.²⁰³ Cumhuriyetimizin 37. yıldönümü bütün yurttta olduğu gibi kazada da parlak bir törenle kutlanmıştır. Yapılan merasimde Kaymakam Recai Tosyalı açılış konuşmasını yapmıştır.²⁰⁴”

2.4. Sair Partiler

Gelibolu CHP teşkilatı ile ilgili 4 haber mevcuttur. Bunlardan 3 kendi içlerindeki faaliyetleri ile ilgiliyken 1'i partiden istifa edip DP'ye geçenlerle ilgilidir.

¹⁹² *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 25.03.1960, Sayı: 1799, s. 1.

¹⁹³ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 03.06.1960, Sayı: 1850, s. 1.

¹⁹⁴ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 10.05.1960, Sayı: 1830, s. 1.

¹⁹⁵ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 19.05.1960, Sayı: 1838, s. 1.

¹⁹⁶ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 30.05.1960, Sayı: 1846, s. 1.

¹⁹⁷ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 01.06.1960, Sayı: 1848, s. 1.

¹⁹⁸ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 02.06.1960, Sayı: 1849, s. 1.

¹⁹⁹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 10.06.1960, Sayı: 1852, s. 1.

²⁰⁰ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 11.06.1960, Sayı: 1853, s. 1.

²⁰¹ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 18.06.1960, Sayı: 1858, s. 1.

²⁰² *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 22.07.1960, Sayı: 1883, s. 1.

²⁰³ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 12.09.1960, Sayı: 1923, s. 1.

²⁰⁴ *Zafer Gazetesi*, 31.10.1960, Sayı: 485, s. 1.

“Kasabaya bağlı Şadıllı Köyü’nde 12 vatandaş CHP’den istifa edip DP’ye geçmiştir.²⁰⁵ CHP İlçe İdare Heyeti dün Karaburgaz ve Yeniköy’e giderek günün olayları ile ilgili olarak hasbıhalde bulunmuşlardır. Heyete geliş ve gidişlerinde büyük tezahürat yapılmıştır.²⁰⁶ CHP İlçe İdare Heyeti aldığı karar gereğince şehir içi ve köy gezileri çalışmalarını bir programa başlanmış bulunmaktadır.²⁰⁷ CHP İlçe İdare Heyeti yapmış olduğu toplantıda seçimle ilgili çalışmalarına başlamıştır. Ayrıca 2 gün önce Demirtepe Köyüne giden İlçe İdare Heyeti köy halkından büyük alaka görmüştür.²⁰⁸”

Sonuç

İktidar yanlısı olduğu gözlemlenen *Zafer Gazetesi* ve iktidar karşıtı olduğu gözlemlenen *Yeni Gelibolu Gazetesi*’nde yayımlanan haberlere bakıldığında, gerek ihtilal öncesi gerekse ihtilal sonrası dönemin Gelibolu’unda sosyal ve ekonomik hayatta yaşanan sıkıntıların benzer yapıda olduğu tespit edilmiştir. Bu sırada hiçbir boşanma ve hırsızlık gibi nahoş olaya rastlanmamıştır. *Zafer Gazetesi*’nde yayımlanan ilanlarla eş arayanlar dikkati çekmiştir. İhtilal sonrası sosyal hayatta daha önce serbest bırakılan ezanın ve Kur’ân’ın aslından okunmasının tekrar yasaklanmak istenmesi haberi bir başka dikkati çeken haberdır. Bu dönemdeki Gelibolu’da gözlemlenen sosyal hareketlik ve dayanışma takdire şayandır. O dönemin Gelibolu’unda maddi sıkıntılardan dolayı spor faaliyetlerinin yapılamaması ibretlik ve günümüz Türkiye’sine bakıldığında şükre vesile bir durumdur.

Dönemin ekonomik faaliyetlerine bakıldığında ekonomik yatırımların kahir ekseriyeti Adnan Menderes iktidarı sırasında yapıldığı gözlemlenmiştir. Yaşanan ekonomik sorunların neredeyse tamamı hem ihtilal öncesinde hem ihtilal sonrasında müşahade edilmiştir. İhtilal sonrası maliyeye destek amacıyla Gelibolu’dan toplanan nakit ve altın yardımları ise ekonomik alandaki ilgi çeken diğer haberlerdir.

Zirai alanda yapılan müspet faaliyetlerle ilgili mevcut 11 haberden 9’u ihtilal öncesine aitken yalnızca 2’si ihtilal sonrasına aittir. Gerek imar gerekse hayvancılık faaliyetlerine bakıldığında pek de iç açıcı haberlere rastlanmamaktadır. Bu haberlerin de ekseriyeti ihtilal sonrası yaşanan olumsuzluklarla ilgilidir.

İhtilal öncesi baş gösteren DP Hükümeti’nin yaşadığı sıkıntıları anlatan haberlerden, adeta ihtilalin ayak sesleri duyulmaktaydı. Ayrıca DP iktidarı vekillerinin ve Başvekilin Gelibolu’yla ilgili 6 ayrı icraatı tespit edilirken ihtilal sonrası kurulan hükümetin Gelibolu’ya yönelik icraatı olarak yalnızca 1 haber tespit edilmiştir.

İhtilal sonrası iktidarı ele geçirenler halkla iyi ilişki kurabilmek için toplumun her kesiminden kişileri ve medyayı aracı yapmıştır.

İhtilal öncesi hükümet yanlısı bilinen *Zafer Gazetesi*’nin bir yazarı ihtilal sonrası hükümeti ele geçirenleri övücü yazıları tezat teşkil etmiştir.

Belediyenin yapmakta olduğu ve çoğunun halk tarafından şikayetle karşılandığı gelişmelerle ilgili mevcut bulunan 8 haberin yalnızca 2’si DP Hükümeti zamanına aittir.

Bu veriler ışığında darbesiz, tam demokratik, özgür bir Türkiye için var güçle gayretin gerekliliği bir kere daha anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Yeni Gelibolu Gazetesi, 01.01.1960 – 30.12.1960 arası sayılar.

Zafer Gazetesi, 01.01.1960 – 31.12.1960 arası sayılar.

²⁰⁵ *Zafer Gazetesi*, 19.01.1960, Sayı: 253, s. 1.

²⁰⁶ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 03.02.1960, Sayı: 1757, s. 1.

²⁰⁷ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 23.02.1960, Sayı: 1772, s. 1.

²⁰⁸ *Yeni Gelibolu Gazetesi*, 01.03.1960, Sayı: 1778, s. 1.

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ (BCA) MÜHTELİT MÜBADELE KOMİSYONU TASFİYE TALEPNAMELERİNE GÖRE GELİBOLU'YA İSKAN EDİLEN MÜBADİLLERİN GELDİKLERİ MEMLEKETLERİ VE GELİBOLU'DA İSKAN EDİLDİKLERİ İDARİ BİRİMLER

Necat Çetin¹

Özet: 1923 ile 1927 yılları arasında Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen toplam 456.720 mübadilden 11.638 tanesi Çanakkale iline iskân edilmiştir. Çanakkale ile ilgili Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Mühtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnamelerinde Çanakkale (67) ve ilçeleri olan Biga (21), Ayvacı (141), Bayramiç (18), Lapseki (23), Eceabat (57) ve Gelibolu (135) ile ilgili toplam 500 belge bulunmaktadır. Gelibolu ile ilgili belgeler incelendiğinde gelen mübadillerin memleketlerinin Selanik vilayeti (Karaferya, Siroz, Drama, Demirhisar, Kavala, Ropcoz, Girit vilayeti (Hanya), Manastır vilayeti (Florina, Kozana, Nasliç) , Yanya vilayeti, Midilli adası olduğu görülmektedir. En çok 116 belge ile Selanik vilayeti dikkati çekmektedir. Mübadiller Gelibolu Maydos, Koca Ali, Galata, Kozköy, Morlu Mahallesi gibi idarî birimlere iskân edilmişlerdir. En çok 43 kayıtlı Maydos köyü kaydı vardır. Talepnameler, 1924 ile 1929 yılları arasında düzenlenmiştir. Gelibolu ile ilgili talepnamelerde toplam 155 kişinin 97'si erkek, 58'si bayandır.

Anahtar kelimeler: Gelibolu, Mübadele, İskân, Talepname

IN PRIME MINISTRY'S REPUBLIC ARCHIVE, IMMIGRANT'S HOMELANDS AND ADMINISTRATIVE UNITS THAT THEY WERE SETTLED IN GELIBOLU ACCORDING TO PURGE WRITTEN REQUESTS OF MIXED IMMIGRANT COMMITTEE

Abstract: 11.638 of the 466.760 immigrants who came from Greece to Turkey in between the years of 1923 and 1927 were settled in Çanakkale. In the light of Mixed Immigrant Committee's written request for purge available in Prime Ministry's Republic Archive, there has been totally 500 documents related to Çanakkale (67) and it's towns Biga (21), Ayvacı (141), Bayramiç (18), Lapseki (23), Eceabat (57) and Gelibolu (135). Upon examination of documents on Gelibolu, it has been revealed that homelands of Immigrants were Selanik (Karaferya, Siroz, Drama, Demirhisar, Kavala, Ropcoz), Girit (Hanya), Manastır (Florina, Kozana, Nasliç), Yanya and Midilli Island. Selanik draws the greatest attention with 116 registered documents. Immigrants were settled in administrative units such as Gelibolu Maydos, Koca Ali, Galata, Kozköy, Morlu district. 43 of those registered documents belongs to maldos village. The written requests were prepared in between the years of 1924-1929. Among the total 155 written requests related to gelibolu 97 of them belong to male and 58 to female.

Key words: Gelibolu, Exchange of Populations, Settle, Written request.

Tasfiye talepnameleri hakkında kısa bilgi: 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan antlaşmasının mübadele kısmın imzalanmasını ve mübadeleye tabi tutulacak olanların belli olmasını müteakip geride bırakılacak taşınmazların belgelenmesi zarurietine ortaya çıktı. Kimin ne kadar taşınmaz mal varlığı, tapusu varsa belgelenmeliydi ve bu

¹ Yöre araştırmacısı, Torbalı İzmir (cetin.necat@gmail.com)

belgelerin kurulan “Muhtelit Komisyonlar “ tarafından tasdik edilmesi gerekiyordu. Asıl amaç anlaşmadaki taraf hükümetlerin düzenlenen bu taleplere göre terk edilen ülkede ne kadar mal varlığının bırakıldığının belgelenmesi ve bu belgelerin toplam değerlerinin hesaplanması sonucu ortaya çıkacak alacaklı veya borçlu duruma göre karşı taraftan ne kadar talep edileceğinin belirlenmesiydi. İşte mübadeleye tâbi tarafların bu taşınmaz mal varlıklarını gösteren belgeler, kısaca ”mübadil tasfiye talepnameesi” olarak adlandırılmıştır.

Belgeler 4 nüsha olarak düzenlenmiştir: 1 adedi “memurin-i mahalliye nezdinde kalacak, 1 adedi tasfiye işlerini yürütecek olan “Muhtelit Komisyonu”na, 1 adedi mübadilin göç ettiği memleketin hükümetine, sonuncusu ise mübadilin kendisine verilmiştir.

Belgenin birinci sayfasında: Kayıt numarası ve kayıt tarihinden sonra “İhtar” başlığı altında “eshab-ı müracaatın” yanlış veya mübalağalı beyanname vermesi durumunda kendi zararına olacağı belirtilmiş ve dilekçe sahibinin kimlik bilgilerine geçilmiştir. Müstedinin hüviyeti başlığı altında sıra ile: İsim ve pederinin ismi, Memleketi (livası, kazası, şehri, karyesi), halen sakin bulunduğu mahal (livası kazası, şehri, karyesi), sanatı,

2. ncü ve 3. ncü sayfalarda: Mübadilin bulunduğu yerdeki emval-i gayri menkulesine ait bilgileri ihtiva eden ve 9 sütundan oluşan bir cetvel bulunmaktadır. Bu cetveldeki sütunlarda yer alan bilgiler şunlardır: Emlak ve arazinin cinsi ve nevi, hane, mağaza, tarla, bağ, bostan, orman, meravs) Mesaha-i sathiyesi (dönüm veya arşın murabbai, dönüm evlek), Arazinin yetiştirdiği mahsulatın nevi (hububat, tütün bağ vs), Emlak ve arazinin kain bulunduğu mahal (mahalle, mevki, sokağın ismi ve numarası), Emlak ve arazinin suret-i tasarrufu (ferağ, intikal, hibe), Tapu senetlerinin veya diğer vesaik-i tasavvufiyenin tarih ve numaraları (suretleri rapt olacaktır), Tapu senetleri kimin adına mukayyetir, Emlak ve arazinin tapu senedinde makayyet kıymeti (altın Türk lirasıhesabıyla)

4. ncü sayfa: Bu sayfada müstedinin terk eylediği emlak-ı menkuleye ait olan cetvel (cetvel- B) bulunmaktadır. Bu cetvel mübadile ait eşya-i beytiyye (ev eşyaları)’nın altın Türk lirası üzerinden mecmu kıymeti, Hayvanat (adedi, cinsi, altın Türk lirası kıymeti)

5. ncü sayfa: Vekaletname: Komisyon nezdinde kendilerini temsil ve hukuklarının müdafaası için verilen vekaletname (kimi mübadiller için ihtiyaç duyulduğunda) Ek sayfa: Müsadere edilen emlak beyanı. Yunanlılarca daha önce müsadere edilen (varsa) mallarını (belgelemeleri halinde) gösterir belge. Müsaderenin hangi tarihten itibaren (a) ve (b) cetvellerinde irade olunan emvallerin hangi tarihte müsadere edilmiştir. Müsadere edilen bu emvallerin 1909-1914 seneleri zarfındaki varidat-ı senevisi miktarı ne idi (a) cedveli mucibince. Altında tasdik tarihi ve imam, muhtar ve azalardan oluşan tasdik heyeti imza veya mühürleri bulunmaktadır².

Lozan Konferansı'nda 30 Ocak 1923 tarihinde Yunan ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin imzalanan sözleşme ve protokol gereği³, Kasım 1923'ten itibaren ülkenin birçok yerine olduğu gibi Gelibolu'ya da mübadil yerleştirilmeye başlanmıştır⁴. Devlet istatistik verilerine göre 1923-1927 yılları arasında Yunanistan'dan gemilerle⁵ Türkiye'ye 456.720 Müslüman gelmiş ve Ekim 1923'te kurulan “Mübadile İskan ve İmar Vekaleti” tarafından belirlenen yerlere iskân edilmiştir. Bu iskânda iskân genel olarak Rum yerleşimlerinin olduğu yerlere yapılmıştır. Bunun sonucu olarak en çok mübadil iskânı doğal olarak Batı Anadolu ve Trakya bölgesine olmuştur⁶. Mübadil

² Bu konuda yapılan önemli bir çalışma için bakınız: Ercan Çelebi, “Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Taleplerneleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (İÇTTAD)*, C.V, S.12, 2006/Bahar, s. 35-46.

³ Mübadele Türk ve Yunan toplumunda toplumsal travma yaratmıştır. Bu düşünceye katılmamak mümkün değildir. Bakınız: Kemal Arı, *Bir Tarih Araştırma Konusu Olarak Mübadele*, *Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan zorunlu Nüfus Mübadelesi*, (Derleyen: Müfide PEKİN), Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2005. s. 387-388.

⁴ Mübadele ile ilgili ilk akademik çalışmayı yapan Kemal ARI'dır: *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008. Diğer bir önemli çalışmalar için bakınız: Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, TTK, Ankara 2000; Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2006; *Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, (Derleyen: Müfide Pekin), Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2005.

⁵ Mübadele gemileri üzerine yapılan bir çalışma için bakınız: Kemal Arı, *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri [İzmir'den Bakışla Lozan'dan Kabotaja]*, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayını, İzmir 2008.

⁶ Gökçe Bayındır Goularas, “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması”, *Alternatif Politika*, C. 4, S. 2, Temmuz 2012, s. 131.

göçmenler ilgili her il kayıt tutmuş, ancak bu defterler bugün Başbakanlık Cumhuriyet Arşivine alınmıştır⁷. Mübadillerin iskânına ilişkin diğer önemli bir kaynak iskân edildikleri idari birimin “Nüfus Esas Defterleridir”⁸.

Çanakkale ili ve ilçelerine 1923-1927 yılları arasında toplam 11.638 kişi gelmiştir⁹. Türkiye'ye getirilecek mübadiller 10 bölgeye yerleştirilecek ve Çanakkale Gelibolu’da ikinci iskân bölgesi içerisinde. Toprak İskân Genel Müdürlüğü’ne ait 1927 tarihli bir belgeye göre, Çanakkale’de mübadeleye tâbi “emvali metruke”de iskân olunabilecek göçmen hane sayısı 1.739 ve buna karşılık göçmen nüfusu 4.856 kişi idi. Çanakkale’deki emval-i metruke’ye, Selanik ve civarından gelen mübadiller yerleştirilmişlerdi¹⁰.

Çanakkale merkeze gelen Selanik mübadillerinin varış tarihleri 1924 yılının Ocak ayı olarak görülmektedir¹¹.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nde(BCA) Çanakkale iline iskân edilen mübadillerin Çanakkale (67) ve ilçeleri olan Biga (21), Ayvacık (141), Bayramiç (18), Lapseki (23), Eceabat (57) ve Gelibolu (135) ile ilgili toplam 500 belge bulunmaktadır. Gelibolu ile ilgili olan talebnameler 135 tane olup bazıları mükerrerdir. Bu nedenle 126 belgedeki 155 kişinin 97’si erkek, 58’si bayandır.

Vilayetler baz alındığında 116 talepname sahibi Selanik vilayetindedir.

Vilayetlere göre talepname Dağılımı (Tablo:1)

Vilayet	Adet
Selanik	116
Girit	2
Manastır	4
Yanya	2
Toplam	126

Talebnamelere gelen mübadillerin geldikleri liva ve kazalara göre dağılımında en çok Selanik vilayeti Demirhisar kazasından (65) olduğu görülmektedir.

Liva ve kazalara göre talepname dağılımı (Tablo:2)

Vilayet	Liva	Kaza	Adet
Selanik			3
Selanik	Karaferya		5
Selanik	Siroz		38
Selanik	Siroz	Demirhisar	65
Selanik	Drama		2
Selanik	Drama	Ropcoz	1
Selanik	Drama	Kavala	2
Girit	Hanya		2
Manastır	Florina		1

⁷ Bu defterler ile ilgili yapılan bir çalışma için bakınız: Nedim İpek, “Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivlerinden Mübadil Göçmenlerle İlgili Defterler”, *Tarih ve Toplum*, S. 144, Aralık 1995, s. 15-18.

⁸ Nüfus Esas Defterleri 2006 yılında çıkarılan yeni Nüfus Kanunuyla beraber incelemelere kapatılmış, 1976 yılı öncesi tüm defterler Ankara’ya Nüfus ve Vatandaşlık İşleri genel Müdürlüğü Arşiv Şube Müdürlüğüne toplanmıştır. Bu konuda yapılan bir çalışma için bakınız: Necat Çetin, “Torbalı Nüfus Arşivi Atık Nüfus Esas Defter Kayıtlarına Göre Mübadil Kayıtları Üzerine İnceleme (1927-1932)”, *Mübadele Şen Gittik & Yash Döndük*, Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Kültür Yayınları Serisi 7, Samsun 2011, s. 77- 90.

⁹ Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927)*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1996, s. 63.

¹⁰ Cengiz Parlak, “Çanakkale Merkezi Gelen Selanik Mübadilleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Bahar 2007, s. 73-89.

¹¹ Cengiz Parlak, a.g.m.

Manastır	Florina	Kesriye	2
Manastır	Kozana	Naslıç	1
Yanya			2
	Midilli		2
		Toplam	126

Mübadiller Gelibolu kazasının çeşitli idarî birimlerine iskân edilmiştir. 35 belgede iskân birimi sadece Gelibolu kazası belirtilirken en çok Maydos (32) dikkati çekmektedir. Bugün Edirne iline idarî yönden bağlı olan İpsala Gelibolu kazasına bağlı bir nahiyedir.

İskân birimlerine göre taleplerin dağılımı (Tablo:3)

Nahiye	Köy/M.	Adet
Ecebat	Maydos	11
İnöz	Çallı	1
İnöz	Koca Ali	15
İpsala	İbriktepe	7
İpsala	Turpçular	1
İpsala	Sultan	1
	Çallı	3
	Bayır	1
	Ermeni M.	1
	Galata	6
	Kavaklı	1
	Koca Ali	1
	Kozköy	5
	Maydos	32
	Morlu M.	3
	Sultan	1
	Turpçular	1
Gelibolu	Belirsiz	35
	Toplam	126

Sonuç

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan ve yakın zamanda araştırmaya açılan tasfiye taleplerine göre Çanakkale ili Gelibolu kazasına iskân edilen mübadillerin taleplerini 1924-1925 ve 1926 yıllarına aittir. Toplam 140 talepten 126 tanesi incelenerek mübadillerin geldikleri memleketleri ve iskân edildikleri idarî birimler tespit edilmiştir. 2006 yılında çıkarılan Nüfus Kanunu'na göre nüfus bilgileri araştırmaya kapalı olduğu için taleplerde adı geçen ailelerin kimlikleri tespit edilememiştir. Talep eklerinde bulunan mal-mülk konusu ayrı ve detaylı bir araştırma konusu olduğu için ekler üzerinde araştırma yapılmalıdır. Bu araştırmanın gelecekte aynı konuda yapılacak araştırmalara ışık tutması dileğimizdir.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Gelibolu tasfiye taleplerine göre hazırlanmış özet tablo (Tablo:4)

İskân edilen mübadilin memleketi					Mübadillerin Gelibolu'da iskân edildikleri yer (El yevm sakin bulunduğu mahal)			Toplam	Erkek	Bayan
Vilayeti	Liva	Kaza	Nahiye	Köy /Mahalle	Nahiye	Köy/ Mahalle	Talepname sahibi			
	Midilli		Ayasu	İpyoz			Hasan oğlu Mehmet	1	1	
	Midilli		Ayasu	İpyoz			Mehmet Ali oğlu Hafız Mustafa	1	1	
Girit	Hanya						Muallim Süleyman kızı Münire	1		1
Girit	Hanya						İsmail kızı Sıdika	1		1
Manastr	Florina			Demirci			Demirci Ahmet oğlu Rıza	1	1	
Manastr	Florina	Kesriye					Cafer oğulları Nazmi, Fethi kızı Kıymet ve eşi Servet	3	1	2
Manastr	Florina	Kesriye					Rençber Süleyman oğlu Timur	1	1	
Manastr	Kozana	Nasliç		Vodorine			Tüccar Hasan oğlu Ali Rıza	1	1	
Selanik							Emekli öğretmen İbrahim Ethem kızı Fatma	1		1
Selanik							Demir Ali kızı Şefika	1		1
Selanik							Hakim Hüsnü oğlu Yümni	1	1	
Selanik	Karaferya					Çallı	Çiftçi İsmail oğlu Zenci Hayri	1	1	
Selanik	Karaferya					Çallı	Ziraatçı Şaban kızı Cemile ve damadı Mustafa	2	1	1
Selanik	Karaferya					Çallı	Çiftçi Yusuf oğlu Ramiz	1	1	
Selanik	Karaferya					Kavaklı	Rençber Mehmet oğlu Kaim	1	1	
Selanik	Karaferya				İnoz	Çallı	Çiftçi Hayrullah oğlu Arap Abdül	1	1	
Selanik	Siroz					Morlu M.	İbrahim Çavuş kızları Mükerrerem ve Arife	2		2
Selanik	Siroz		Baraklı	Cuma M ¹² .		Koca Ali	Çiftçi Ali kızı Satir	1		1
Selanik	Siroz			Topal oba		Maydos	İsmail kızı Zeynep	1		1
Selanik	Siroz					Maydos	Mehmet oğlu Osman	1	1	
Selanik	Siroz			Mahmutlu		Maydos	Çiftçi Hüseyin oğlu Hasan	1	1	
Selanik	Siroz					Maydos	Müezzın Mehmet oğlu Mustafa	1	1	
Selanik	Siroz			Lovişte		Maydos	Mustafa oğlu Mustafa ve kızı Afife	2	1	1
Selanik	Siroz			Bedrettin Bey M.		Maydos	Rençber Şakir oğlu Ahmet	1	1	
Selanik	Siroz			Urlak M.			Mehmet Ali Çavuş kızı Zeynep	1		1
Selanik	Siroz			Urlak M.			Ramazan kızı Emine	1		1
Selanik	Siroz						Tahir kızı Fatma	1		1
Selanik	Siroz					Maydos	Çıkrıkçı Mustafa oğlu Mümin	1	1	
Selanik	Siroz			Osmaniye M.		Maydos	Çoban Ali Varisleri Elife, Hatice, Firdevs ve Bilal	4	1	3
Selanik	Siroz			Çimsa		Maydos	Süleyman oğlu Timur Ali	1	1	
Selanik	Siroz					Maydos	Nalbant Latif oğlu Hasan	1	1	
Selanik	Siroz			Gazi Evrenoz M.		Maydos	Ali kızı Emine	1		1

¹² Açıklama: M. (Mahallesi)

İskân edilen mübadilin memleketi					Mübadillerin Gelibolu'da iskân edildikleri yer (El yevm sakin bulunduğu mahal)			Toplam	Erkek	Bayan
Vilayeti	Liva	Kaza	Nahiye	Köy/ /Mahalle	Nahiye	Köy/ Mahalle	Talepname sahibi			
Selanik	Siroz			Yeni Arap M.		Maydos	Arap Hasan oğlu Arap Ali Çavuş	1	1	
Selanik	Siroz					Maydos	Ali Ağa kızları Zeliha ve Nazmiye	2		2
Selanik	Siroz					Maydos	Salih kızı Sabriye	1		1
Selanik	Siroz					Maydos	Hasan oğlu Şerif	1	1	
Selanik	Siroz					Maydos	Tütüncü Cambaz İsa oğlu İsmail	1	1	
Selanik	Siroz			Ayşe Hatun M.		Maydos	Arap Muti kızı Besime	1	1	
Selanik	Siroz					Maydos	Ömer eşi Hatice ile çocukları Fatma Ümmühani, Osman ve Nuri	4	2	2
Selanik	Siroz					Maydos	Ömer kızı Emine	1		1
Selanik	Siroz			Bacdar Hayrettin M.		Maydos	Elmas oğlu İsmail	1	1	
Selanik	Siroz			Musa Çelebi M.		Maydos	Hüseyin oğlu Hasan	1	1	
Selanik	Siroz			Debbağ Murat M.		Maydos	Mehmet Ali kızı Zeynep	1		1
Selanik	Siroz			Esliha Hatun M.		Maydos	Osman kızı Ruhiye	1		1
Selanik	Siroz			Tatar Hatun M.		Maydos	Cafer kızı Sultan	1		1
Selanik	Siroz			Fuadiye M.		Maydos	Hüseyin kızı Esmâ	1		1
Selanik	Siroz					Maydos	Mehmet oğlu Mustafa	1	1	
Selanik	Siroz			Muhacir M.		Maydos	Hüseyin kızı Hatice	1		1
Selanik	Siroz			Muhacir M.		Maydos	Ahmet oğlu Mehmet	1	1	
Selanik	Siroz					Maydos	Salih oğlu Emin	1	1	
Selanik	Siroz					Maydos	Salih oğlu Mümin	1	1	
Selanik	Siroz					Maydos	Ramazan kızı Zeynep	1		1
Selanik	Siroz					Maydos	Demirci Halil oğlu Ramazan	1	1	
Selanik	Siroz						Esseyit Süleyman kızı Münire	1		1
Selanik	Siroz	Demirhisar		Balıçgün M.			Ahmet Molla kızı Hatuş Hatice	1		1
Selanik	Siroz	Demirhisar		Meşeli			Sinan eşi Güllü, kızları Melek ve Merzuka	3		3
Selanik	Siroz	Demirhisar		Balmış			Çiftçi Hüseyin oğlu Ali	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Cami-i Vasat M.			Osman oğlu Hamit	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Cami-i Vasat M.			Hüseyin kızı Ümmü	1		1
Selanik	Siroz	Demirhisar		Pelenbe			Çiftçi Memiş oğlu Mehmet	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Cami-i Vasat M.			Osman oğlu Salih ve Demir	2	2	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Şogova		Galata	Çiftçi Mehmet oğlu Yusuf	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Şogova		Galata	Çiftçi İsmail oğlu Hasan	1	1	

İskân edilen mübadilin memleketi					Mübadillerin Gelibolu'da iskân edildikleri yer (El yevm sakin bulunduğu mahal)			Toplam	Erkek	Bayan
Vilayeti	Liva	Kaza	Nahiye	Köy /Mahalle	Nahiye	Köy/ Mahalle	Talepname sahibi			
Selanik	Siroz	Demirhisar		Poroy-ı Zir		Bayır	Mehmet Ali Ağa oğlu Salim	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Poroy-ı Zir		Galata	Çiftçi Mehmet oğlu Safer	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Poroy-ı Zir		Galata	Çiftçi Mehmet oğlu Osman	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Cami-i Vasat M.	Ecebat	Maydos	Ramazan kızı Şefika	1		1
Selanik	Siroz	Demirhisar		Cami-i Vasat M.	Ecebat	Maydos	Çiftçi Hallaç Abdi oğlu Süleyman	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Cami-i Vasat M.	Ecebat	Maydos	Kunduracı İsmail oğlu Hasan	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Cami-i Atik M.	Ecebat	Maydos	Çiftçi Ali oğlu Ramazan	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Cami-i Vasat M.	Ecebat	Maydos	Çiftçi Süleyman oğlu Halil	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Cami-i Atik M.	Ecebat	Maydos	Bektaş Musa kızı Hediye	1		1
Selanik	Siroz	Demirhisar		Cami-i Atik M.	Ecebat	Maydos	Çiftçi Süleyman oğlu Mustafa	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Erneköy	Ecebat	Maydos	Zurnacı Halil oğlu Şaban	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Cami-i Vasat M.	Ecebat	Maydos	Adil oğlu Hasan	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Tuzlucu	Ecebat	Maydos	Veli kızı Ümmü	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Cami-i Vasat M.	Ecebat	Maydos	Kunduracı Ali oğlu Şaban	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Meşeli	İnöz	Koca Ali	Mustafa kızı Fatma	1		1
Selanik	Siroz	Demirhisar		Meşeli	İnöz	Koca Ali	Hüseyin kızları Havva, Ayşe, Meryem	3		3
Selanik	Siroz	Demirhisar		Cami-i Vasat M.	İnöz	Koca Ali	Yunus kızı Fatma	1		1
Selanik	Siroz	Demirhisar		Kumlu	İnöz	Koca Ali	Çiftçi Abdullah oğlu Akif ve Mustafa	2	2	
Selanik	Siroz	Demirhisar			İnöz	Koca Ali	Ömer oğlu Mustafa	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Kumlu	İnöz	Koca Ali	Mustafa Ağa çocukları Münvever ve Ziya	2	1	1
Selanik	Siroz	Demirhisar		Karataş	İnöz	Koca Ali	Çiftçi Ömer oğlu Halil İbrahim	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Çavdarlı	İnöz	Koca Ali	Çiftçi Himmet oğlu Tahsin	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		İnanlı	İnöz	Koca Ali	Çiftçi Ali oğlu İsa	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		İnanlı	İnöz	Koca Ali	Demirci Mehmet oğlu Şaban	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Cami-i Atik M.	İnöz	Koca Ali	Çiftçi Fettah oğlu Halil	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Vetrine	İpsala	İbriktepe	Çiftçi Demir Ali oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Vetrine	İpsala	İbriktepe	Demir oğlu Mustafa	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Tuzlucu	İpsala	İbriktepe	Çiftçi Hüseyin oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Topalnik	İpsala	İbriktepe	Çiftçi Süleyman oğlu Hasan	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Topalnik	İpsala	İbriktepe	Çiftçi Sinan oğlu Behzat	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Topalnik	İpsala	İbriktepe	Çiftçi Mustafa oğlu Mehmet	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Vetrine	İpsala	İbriktepe	Çiftçi İsmail oğlu Timur	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Balmış		Turpçular	Osman oğlu Davut	1	1	

İskân edilen mübadilin memleketi					Mübadillerin Gelibolu'da iskân edildikleri yer (El yevm sakin bulunduğu mahal)			Toplam	Erkek	Bayan
Vilayeti	Liva	Kaza	Nahiye	Köy /Mahalle	Nahiye	Köy/ Mahalle	Talepname sahibi			
Selanik	Siroz	Demirhisar		Vetrine		Kozköy	Mehmet oğlu Recep	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Vetrine			Çiftçi Adil oğlu Abdullah	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Poroy-1 Zir		Galata	Hacı Mehmet kızı Fehime	1		1
Selanik	Siroz	Demirhisar		Poroy-1 Zir		Morlu M.	Ali kızı Hatice	1		1
Selanik	Siroz	Demirhisar		Poroy-1 Zir		Morlu M.	Osman kızları Melek, Merzuka, Osman eşi Güllü	3		3
Selanik	Siroz	Demirhisar		Poroy-1 Zir			Çiftçi Pabuçcu Ali oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Balmış		Galata	Çiftçi Hüseyin oğlu Safer	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Ormanlı	İnöz	Koca Ali	Çiftçi Mustafa oğlu Halil Ağa	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Petriç	İnöz	Koca Ali	Çiftçi Ömer oğlu Osman	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		İnanlı	İnöz	Koca Ali	Çiftçi Ali oğlu Celil	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Topalnik	İnöz	Koca Ali	İsa oğlu Mustafa	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Palmıç		Ermeni M.	Çiftçi Ahmet kızı Atoş	1		1
Selanik	Siroz	Demirhisar		Vetrine		Kozköy	Mehmet kızı Kamile eşi Hüseyin	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Vetrine		Kozköy	Çiftçi Mehmet oğlu Cevdet	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Vetrine		Kozköy	Çiftçi Hüseyin oğlu Hasan	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Çiftlik M.	İpsala	Turçular	Çiftçi İbiş oğlu Osman	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Vetrine		Kozköy	Çiftçi Mehmet oğlu Sait	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar					Çiftçi Süleyman oğlu İbrahim	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Cami-i Vasat M.			Ayakkabı tamircisi Süleyman oğlu Hasan Çavuş	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Cami-i Vasat M.			Ali oğlu Şaban	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Cami-i Vasat M.			Kunduracı Halil oğlu Salih	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar	Baraklı	Cuma M.			Çiftçi Salih oğlu Adem	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar		Cami-i Vasat M.			Çiftçi Halil oğlu Ahmet Çavuş	1	1	
Selanik	Drama			Bise			Koyun çobanı Ahmet oğlu Hamit	1	1	
Selanik	Drama			Vitova	İpsala	Sultan	Rençber Hasan oğlu Mahmut	1	1	
Selanik	Drama	Ropcoz		Tiryakalı			Çiftçi Ahmet oğlu Mehmet	1	1	
Selanik	Drama	Kavala					Kahveci Mustafa Ağa varisleri Fatma, Hatice, Mustafa, Muzaffer ve Osman Nuri	5	2	3
Selanik	Drama	Kavala		Morlu			Talebe hükümet tabibi Mustafa varisleri Fatma, Mümine, Hatice, Mustafa ve Muzaffer	5	2	3
Yanya							Sulh hakim muavini Muhittin oğlu Abdurrahim	1	1	
Yanya							Halil kızı Hasibe	1		1
							Toplam	155	97	58

Örnek bir tasfiye talepnamesi

380	16	18	02	559	1390	6
-----	----	----	----	-----	------	---

والتنامہ

[۱۰]

[امتیاز سر]

زورده واضح الامعا بن ده مقیم اقدی بی بالاده کی بیاننامہ مدہ طلب ابدیان تصفیہ معاملاتی ایچون
مختلط ویا تالی قومیسونلر نردنده بی تمیل و حقوقک مدافعی خصوصندہ صلاحیت نامہ انہ توکیل ایلمم .

امضا ویا مهر

تاریخ

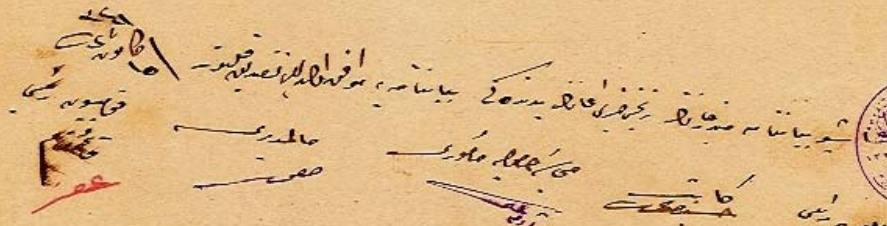
حل تنظیم

آدرس :

بالاده موضوع امضا ویا مهرک مائد اولدیق تصدیق ایلرز .

امضا ویا مهر

امضا ویا مهر

[١٠]

C. M. E. P. G. T.
Enregistré le
No. 6229
Client sub Demande en Liquidation

قيد تاريخي
قيد مؤسسي

افطار

اصحاب مراميتك باكلسي وبا بالفيدي بيانده اعطا ايجاسي وعكس مالك كندي ضربيني موجب اولديغي افطار اولتور

DEVLET ARŞİMLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

تصفیه طلبنامه سی

زیرد و اسخ الامضا بن سا ۳۰ کاون نای ۱۹۲۳ تاریخیل ماده مقاوله نامی موجیجه آتیده ارايه اولکن اموال مقوله و غیر مقوله مک
مخاط ماده قومسیونی معرفتیه مانعنه موافق صورتده تصفیة ایدلتی زجا ایدوم .

مستدعینک هویتی

(۱)

اسم و پدرینک اسمی		اسم و پدرینک اسمی
اسم و پدرینک اسمی	لواسی	اسم و پدرینک اسمی
اسم و پدرینک اسمی	قضاسی	اسم و پدرینک اسمی
اسم و پدرینک اسمی	شهری	اسم و پدرینک اسمی
اسم و پدرینک اسمی	قریسی	اسم و پدرینک اسمی
اسم و پدرینک اسمی	لواسی	اسم و پدرینک اسمی
اسم و پدرینک اسمی	قضاسی	اسم و پدرینک اسمی
اسم و پدرینک اسمی	شهری	اسم و پدرینک اسمی
اسم و پدرینک اسمی	قریسی	اسم و پدرینک اسمی
اسم و پدرینک اسمی	صنعتی	اسم و پدرینک اسمی

1

-5-

İsim ve pederinin ismi		İsmail oğlu zenci Hayri Ağa
Memleketi	Livası	Selanik
	Kazası	Karaferya
	Şehri	
	Karyesi	
El yevm sakin bulunduğu	Livası	Gelibolu
	Kazası	İnöz
	Şehri	
	Karyesi	Çallı

[جدول - آ]

حین حرکت کرده کی اموال کزک وضعیتنه دأتر

شهر و یا قضائی نوایی

املاک و اراضیتک جنسی و نوعی (خانه ، مغازه ، تولا ، باغ بوستان ، اوزمان ، مرها و سائره)	مباحه سطحی می (دوم و یا آرشون مرایی)	اراضیتک بیشه پردیکی محصولاتک نوعی (حبوبات ، توتون ، باغ و سائره)	املاک و اراضیتک کان بولدیق محل (عنه ، موقع ، سوقاتک اسمی و نومبرسی)
بغیر توقا و ارضه ایضا تقریباً ارضه ایضا			بغیر توقا و ارضه ایضا تقریباً ارضه ایضا

[۱] شاید مستدعیك مختلف شهررده اموال وار ایسه هر مجهدکی اموال ایچون آیری بیاتنامه اعطالی لازمدر .
[۲] طابو سندلریك عدم موجودیتی حالتده حقوق تصرفهك نه سورته اثبات ایده بیله چکی ایضا و ملکه حدودی تعین اولمدر .

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

آتیده کی جدول موجینجه تفصیلات وریکز

قره سنده کائن مستدعی به ناه اموال غیر متولههک جدولیدر .

املاك و اراضیهك صورت تصرفی (فراخ ، انتقال ، هبه)	طابو سندارینهك ویا دیگر و نالقی تصرفیهك تاریخ و نومروئی (سور بئری ربط اوله یقندر)	طابو سندی كیك نامه مقیددر	املاك و اراضیهك طابو سندده مقید قیمتی	متصرف طرفندن تقدیر ایمیلان قیمت (آلتون تورك لیراسی حسابیه)
<p>۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰ ۲۱ ۲۲ ۲۳ ۲۴ ۲۵ ۲۶ ۲۷ ۲۸ ۲۹ ۳۰ ۳۱ ۳۲ ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ ۳۸ ۳۹ ۴۰ ۴۱ ۴۲ ۴۳ ۴۴ ۴۵ ۴۶ ۴۷ ۴۸ ۴۹ ۵۰</p>				<p>۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱۰ ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰ ۲۱ ۲۲ ۲۳ ۲۴ ۲۵ ۲۶ ۲۷ ۲۸ ۲۹ ۳۰ ۳۱ ۳۲ ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ ۳۸ ۳۹ ۴۰ ۴۱ ۴۲ ۴۳ ۴۴ ۴۵ ۴۶ ۴۷ ۴۸ ۴۹ ۵۰</p>

۳

COMMISSION MIXTE POUR
L'ECHANGE DES POPULATIONS
GRECQUES & TURQUES

۵
ایستاده قضاة قضاة

۱۳۲۰/۷

سلاطین قرونی بیادارنده طلبیه هر مقدار داخله سکونده نفاذ منقول بودیه در اکرار رها بویه
حایه تقصیر طلبیه از سوسو نمانه از بد باقی بقیع ایای رجا الیورایح

DEVLET ARŞİLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

تاریخ	موضوع
۱۳۲۰	محمد علی خیزدیزی خونت و جمالیه
"	کریه بوستقاریان راز
"	عنا آقا بویون خیفه سند
"	حسین زکی خانیه
"	سید محمد صابره افغان زید حمید و سلطان
"	سید به صید و سید حسن و سید و سید
"	آقای ارسلان خیزدیزی
"	صید زکی خانیه
"	سلطان زکی خانیه
"	حمید زکی خانیه و محمد و صید و سید
"	و سید ارسلان سعید ای
"	حاج محمد صید و سید محمد و سید ارسلان
"	راز و سید و سید
"	و سید محمد زکی خانیه
"	و سید محمد
"	عمر زکی خانیه و سید سعید ای و سید
"	و سید محمد زکی خانیه

2

KAYNAKÇA

I-Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A.); Muhtelif Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri Fonu (Fon Kodu: 130.16.13.2. "Gelibolu")

II - Araştırmalar

ARI, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.

Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri [İzmir'den Bakışla Lozan'dan Kabotaja], Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayını, İzmir 2008.

- “Bir Tarih araştırma Konusu olarak Mübadele”, *Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, (Derleyen: Müfide Pekin), Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2005. s. 387-388.
- BAYINDIR, GOULARAS, Gökçe, “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması”, *Alternatif Politika*, Cilt. 4, Sayı. 2, Temmuz 2012.
- BEHAR, Cem, *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927)*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1996.
- ÇELEBİ, Ercan, “Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri”, *ÇTTAD*, C.5, S.12, 2006/Bahar, s. 35-46.
- ÇETİN, Necat, “Torbali Nüfus Arşivi Atık Nüfus Esas Defter Kayıtlarına Göre Mübadil Kayıtları Üzerine İnceleme (1927-1932)”, *Mübadele Şen Gittik&Yaslı Döndük*, Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Kültür Yayınları Serisi 7, Samsun 2011, s. 77-90.
- İPEK, Nedim, *Mübadele ve Samsun*, TTK, Ankara 2000.
- “Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivlerinden Mübadil Göçmenlerle İlgili Defterler”, *Tarih ve Toplum*, Sayı. 144, Aralık 1995, s. 15-18.
- PARLAK, Cengiz, “Çanakkale Merkeze Gelen Selanik Mübadilleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Bahar 2007, s. 73-89.
- YILDIRIM, Onur, *Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2006.
- Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, (Derleyen: Müfide Pekin), Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2005.

YAZICIOĞLU AHMED BÎCAN'IN KALEMİYLE OSMANLI DÜŞÜNÇESİNDE İNSAN TASAVVURLARI

Prof. Dr. Aynur KOÇAK

“Nesnemüz yok size lâıyk armağan
Lîk hayrıla duâ ancak heman”
(Cevâhîrnâme, 75b)

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca mitolojiler, dinî inançlar, düşünce sistemleri insanı çok çeşitli perspektiflerden ele almışlar ve insan hakkında çok çeşitli tasavvurlar, kanaatler ve tanımlar ortaya konmuştur. Özellikle yaratılış konusunu temel alan mitoslarda evrenin yaratılışı ve insanın yaratılışı soruları cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Eski Mısır mitolojisinde insanoğlu Güneş tanrısı *Re*'nin gözyaşlarından yaratılmıştır. Hint mitolojisinde *Puruşa* insan anlamındadır, ancak bu kozmik bir insandır. İnsan evrenin kendisidir, onun parçalarından her şey doğmuştur. Eski Türkler ise ilk insan Âdem'e *Yalnguk*, insanoğluna da *Yalnguk-oglu* demişlerdir ve ilk insanı Tanrı çamurdan yaratmıştır.

İnsan hakkında ilk felsefi telakkilerin M.Ö 5. yüzyıl ortalarında Sofistlerle başladığı bilinmektedir. Özellikle *Protagoras*'ın: “İnsan her şeyin ölçüsüdür. Var olan şeylerin varoluşunun, var olmayan şeylerin var olmayışının ölçüsüdür.” sözü meşhurdur. *Sokrates*, insan probleminde ahlâkî bir açıdan yaklaşmış, insanın ferdi yapısından ziyade insanlığın ortak yapısını ele almıştır. Ona göre bu ortak yapı bilgi sayesinde ve “insanın kendini bilme” ilkesiyle olacaktır. Daha sonraki yüzyıllarda *Saint Augustinus*, insanı İlahî bir surette yaratılan bir varlık olarak tanımlayarak Hıristiyanlık cephesinden yorum yapmıştır.

Türk-İslam düşüncesinde insanlık mahiyetinin akıl-ruh-nefs olmak üzere üç ayrı fenomeni bulunmaktadır. *Farâbî* âlemin makrokozmetik, insanın mikrokozmetik olarak değerlendirirken *Ansiklopedistler* olarak bilinen *İhvan-ı Safâ* da insanı mikrokozmetik bir anlayışla ele alır. İnsanı mikrokozmetik bir düşünce çerçevesinde değerlendiren *Gazzâlî* de insanın “emr âlemi” (akıllar âlemi) ile halk âlemi (nesnelere dünyası) na ait yönlerini belirler. *İbnü'l-Arâbî* ve *Sadreddin Konevî* de insanı mikrokozmetik bir çerçeve içinde ele alırlar ve Allah'ın insanı varlığın (bütün âlemin hakikatlerini kendine toplayan bir varlık olarak yarattığını ve bu nedenler Tanrı'nın onda tecelli ettiğini ifade etmişlerdir (Yakıt 2000: 32).

Osmanlı-İslam dünyasına baktığımızda ise öncelikle imparatorluğa özgü bir kültür birikiminden söz etmek gerekir. Bu kültürde çeşitli etkenler söz konusudur. Türklerin İslamiyet'ten önceki inanç ve uygulamaları, bu topraklar üzerinde daha önce yaşamış ulusların, toplumların inançlarının hepsinin Osmanlı-İslam kültürüne katkısı büyüktür. Bu kültürel ortam içinde *Mevlânâ*'dan *Hacı Bektaş*'a *Yunus Emre*'den *Şeyh Galib*'e zengin bir malzemeyle karşılaşmak mümkün olmaktadır.

Bu çalışmada Gelibolu'da yaşamış Yazıcı Salih'in oğullarından *Ahmed Bîcan*'ın eserlerinde insan konusu üzerinde durulacaktır. Onun eserlerinde insanın yaratılışı, özellikleri, yapısı, doğumu, eğitimi, hastalık tedavileri ve ölümüne değin pek çok konuya temas ettiği görülür. Ele aldığı konular dönemin düşünce dünyasını, inanışları, uygulamaları göstermesi açısından dikkat çekicidir.

1. Ahmed Bîcan

15. yüzyılda Gelibolu'da yaşamış Ahmed Bîcan, döneminden itibaren geniş halk kitleleri tarafından çok okunan önemli dinî- tasavvufî didaktik eserlere imzasını atmış önemli şahsiyetlerinden biridir. Müellif, eserlerini dönemin önemli kaynaklarından olan 'Acaibü'l-Mahlûkat'lardan ve benzerlerinden, 'İskendername'den, 'Kıyas-ı Enbiya'dan, tefsir ve hadis kitaplarından yararlanarak yazmıştır. Ayrıca 'Fusûs', 'İstılahat-ı Sûfiyya', 'Menâzilü's-sâyirin', 'Tefsir-i kebîr', 'Tevrat', 'Zebur', 'İncil', 'Suhuf-ı enbiya' ve 'Tezkiretü'l- evliya' da faydalanılan kaynaklar arasındadır.

Yazıcı Sâlih'in küçük oğlu Ahmed için, ağabeyi gibi "Yazıcıoğlu" denmekle birlikte çoğunlukla "Bîcan" sıfatı kullanılmıştır:

"...*Sebeb-i te'lîf-i kitab evvel budur kim bilgil işbu kitâb-ı 'azimi ve hitâb-ı kerîmi cem' ve terceme eyleyen Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan'dur.*" (Envârü'l- Âşıkîn, 2b)

Gerek eserlerinde ve gerekse ondan söz eden kaynaklarda daima "Ahmed" adı, "Bîcan" sıfatıyla birlikte söylenmiştir. Ayrıca tarikat ehli olması nedeniyle de yazarın "zaif, miskin, derviş, hakir, fakir" gibi sıfatları benimseyip kullandığı da görülmektedir. Ahmed Bîcan'ın nerede doğduğu kesin olarak bilinemezken, yaşadığı yerle ilgili herhangi bir belirsizlik söz konusu değildir (Koçak 2003). Ahmed Bîcan, yaşadığı mekân olarak Gelibolu'yu göstermekte ve şöyle demektedir:

"...*Muhibbü'l-'ulemâ ve hâdimü'l-fukarâ Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan dârü'l-cihâd ü ahseni'l-bilâd gaziler şehri Gelibolü'da ahverdi.*" (Müntehâ, 1b.)

Ahmed Bîcan, aynı eserin bir başka yerinde de, yaşadığı dönemin padişahı Fatih Sultan Mehmed'i övmekte ve eserini Gelibolu'da kaleme aldığını şöylece belirtmektedir:

"...*Nâgâh Hak Te'alâ kemâl-i kereminden nihân-ı sun'inden bir 'âkil ve kâmil ve gâzi ve enva'-ı kemâlâtla mevsûf bir serveri cihâna getirdi. Adın Sultan Mehmed koyup Rûm'a ve gayri yirlere padişah kodı. Cemi'i kâfirlere ve Frengistan'a kılıç urdı. Gâziler şâhi ve 'ârîfler sultânı idi. Anun zamânında 'ilm ve şeri'at ve hakikat ve ma'rifet kuvvet tutup cihâna ma'rifet ve muhabbet zâhir olmuşdi. Ben du'acı dahı kasd itdüm ki anun zamanında Gelibolü'da bir düzdüm ki ol kitâb sebebiyle nice maksûda zafer buldum*" (Müntehâ, 2a).

Ahmed Bîcan ve ağabeyinin, Gelibolu'nun muhafazasında görev aldıkları ve savaşlara katıldıkları bizzat kendi eserlerinden tespit edilebilmektedir. Bu konuda Yazıcıoğlu Mehmed şunları söylemektedir:

"*Îlâhî biz kulun dahı Gelibolu'da olurduk
Deniz katında beklerdik firenkden ka'la vü âfâk
İşimiz ceng idi ekser çü heftâd ü dü millet ki
Virürdük başı yolunda iderdük mâlumuz infâk* (Çelebioğlu 1996: 398)

Ahmed Bîcan da Gelibolu'da savaşlara katıldıklarını "Envârü'l- Âşıkîn" adlı eserinde şu şekilde dile getirmektedir:

"...*Elhamdü'lillâh ki Gelibolü'da nice kez kâfir ile ceng idüp gazâlar idüp dururuz gâh kâfir bize geldi, gâh biz kâfire varup dururuz.*" (Envârü'l- Âşıkîn, 285a)

Ahmed Bîcan, Gelibolu halkıyla ilgili olarak,

"...*Ve dahı Hak Te'alâ hazretinden dilerin ki Gelibolü halkına rahmet eyleye, cemî'-i mü'minler ile. Zira Gelibolü halkı iki dürlüdür birisi gâzilerdür ve birisi şehidlerdür. Amma ol ki gâzilerdür anlar dahı iki dürlü birisi kâfir ile gazâ idenlerdür. Ve birisi nefsiyle gazâ idenlerdür. Ammâ ol kim şehidlerdür anlar dahı iki dürlüdür. Birisi kâfir elinde şehid olanlardur.*" (Envârü'l- Âşıkîn, 285b)

demekte ve Gelibolu halkını gaziler ve şehit olanlar olarak iki sınıfa ayırmakta, gazilerin ve şehitlerin de kendi içinde iki bölüğe ayrıldığını ifade etmektedir.

2. Eserleri

Ahmed Bîcan'ın 'Envârî'l- Âşıkîn' adlı eseri ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed'in 'Megaribü'z-zamân li gurûbî'l-eşyâ fi'l-'ayn ve'l-'ıyân'¹ adlı Arapça eserinin konusunu yer yer genişletmek suretiyle nesir olarak Türkçe'ye çevirdiği eseridir. Yazarın, "Hâtîme" kısmında yer alan bu ifadelerine göre kitap, 850/1446'da Gelibolu'da yazılmaya başlanmış ve 855/1451 yılının Muharrem'inde (Şubat 1451)'de yine burada tamamlanmıştır.

Ahmed Bîcan'ın yüzyıllardır geniş halk kitleleri tarafından okunan 'Envârî'l- Âşıkîn' adlı eserinin, dinî-didaktik eserler içinde önemli bir yeri bulunmaktadır. İlmî, fikrî ve edebî çalışmaların büyük ölçüde Arapça ve Farsça kaleme alındığı dönemlerde, âlimler dışında, Türk halkı sözlü kültürle beslenmiştir. Bu kültürü besleyen sınırlı sayıda Türkçe eser² mevcuttur. Özellikle dinî bilgi ve kültür alanında Türk halkının asırlar boyu rağbet ettiği eserler 'Muhammediye', 'Envârî'l- Âşıkîn', 'Ahmediyye', 'İrşâdü'l-Gâfîlîn', 'Mızraklı İlmihâl' gibi Türkçe eserler olmuştur. Bunlara gösterilen yoğun ilginin nedeni, kuşkusuz, anlaşılabilir olmalarıdır. Okuma-yazma bilmeyen insanlar bile, köy hocaları veya okur-yazar kişiler aracılığıyla bu eserleri zevkle dinlemişlerdir (Ünal 1999:197-198).

Envârî'l- Âşıkîn, Batı dillerine en erken tercüme edilip basılan Türkçe kitaplardan biridir. Erdel Hükümdarı Gabor Bethlen'in tercümanı ve kâtibi Janos Hazi tarafından 1624 yılında Macarca'ya tercüme edilmiş³, bu tercüme iki yıl sonra Macaristan'ın kuzeyinde bulunan Kassa (günümüzde Kosica) şehrinde basılmıştır (Uzun 1995: 260).

Ahmed Bîcan'ın 'Acâibü'l- Mahlûkât' adlı eseri, diğer Acâibü'l- Mahlûkât tercümelerinden çok daha kısa olmasına rağmen Türk edebiyatında en çok tanınan ve okunan tercümedir. Ansiklopedik bilgiler içeren kitapta aynı zamanda pratik bilgilerin de bulunması, onun halk arasında rağbet görmesini sağlamış ve eser, büyük bir yaygınlık kazanmıştır. Eser, "dünyanın yaratılışı, gökler, yıldızlar, melekler, günler, aylar, yeryüzü, dağlar, denizler, şehirler, madenler, bitkiler, insan, cinler ve hayvanlar" gibi bölümlerinden oluşmaktadır. İnsan ve insan vücudu üzerinde durulmuş ayrıca çeşitli hastalıkların tedavisi için neler yapılması gerektiği hususunda bilgilere yer verilmiştir.

Ahmed Bîcan'ın 'Dürr-i Mekkûn' adlı kitabı, Osmanlı bilim dünyasının yazılı birikimleri içinde bir yeri ve önceliği olan bir eserdir. Acâibü'l Mahlûkat, kısmen telif ve çeviri iken bu eser özgün bir telifdir (Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan 1999: 4) . Yazar, bu eserini dönemin önemli kaynaklarından topladığı bahislerle meydana getirmiştir. Ahmed Bîcan, bu eserinde uzay cisimlerinden âhîret inancından şehirlere dağlara, otların ve yemişlerin özelliklerine kadar pek çok konuya değinmiştir. Müellif, 'Dürr-i Mekkûn' adını verdiği eserinde "gizli inci" dediği ve bilinmesini istediği bilgileri çeşitli anlatım tarzlarını kullanarak açıklamaya çalışmış ve eserini "on sekiz âlem"e işaret ederek on sekiz bölümde ele almıştır.

¹ "Yazıcıoğlu Mehmed aynı esere "Hakâyikü'l-mevcûdât li- 'emcihi mecâmi'a'l-vücûdât" adını da vermiştir (...). Katip Çelebi Yazıcıoğlunun önce hadis-i kudsileri oynayıp şerh ettiğini Hacı Bayram-ı Veli'nin irşadından sonra ise bir ihtimal Sagani'nin, Meşârik'una nazîre olarak Megarib'i yazdığını söyler (...) Eser, 1. el- Magribu'l-evvel fi tertibi'l-mevcûdât ve'n-nizâm, 2. el Magribu'l-sânî fi hitâbi'llah ma'al-enbiyâe'l-'izâm, 3. el- Magribu's-salis kelimatullah ma'a'l- melâiketi'l-kirâm, 4. el- Magribu'r-râbi' hutâbâtullah yevmü'l-kıyâm, el- Magribu'l-hamis kelimâtullah fi-a'le'l-makâm. Eserin bu tertibinden de görüldüğü üzere aşağı yukarı muhteviyatının kainatın yaratılışına, peygamberlere, meleklerle, kıyâmete, makam-ı a'lâda Hakk'ın sözlerine dair olduğu anlaşılmaktadır." Çelebioğlu, Muhammediye., s. 173-174.

² Bu Türkçe kaynaklardan XIV. ve XV. yüzyıllara ait özellikle dinî konuların kısa tanımları için bkz. Mustafa Kara, "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kaynaklar", *İslamî Araştırmalar*, XII 1999, 2. s. 130-147.

³ Bu Türkçe kaynaklardan XIV. ve XV. yüzyıllara ait özellikle dinî konuların kısa tanımları için bkz. Mustafa Kara, "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kaynaklar", *İslamî Araştırmalar*, XII 1999, 2. s. 130-147.

⁴ Bu baskının eksik bir nüshasıyla tam bir nüshasından yapılmış mikrofilmi Macaristan Millî Kütüphanesi (Orszagos szechenyi Könyvtar) eski basmalar koleksiyonunda bulunmaktadır. "RMK, nr. 1556; MF., nr. 2/ 3834" kayıtlı naklen Mustafa Uzun, "Envârî'l- Âşıkîn" mad., *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, s. 260.

Ahmed Bîcan'ın 'Müntehâ' adlı eseri⁴, ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed'in 'Müntehâ' adıyla Arapça olarak yazdığı şerhin Türkçe tercümesidir⁵. Ahmed Bîcan bu eseri, bir rüya üzerine yazdığını, rüyasında Kâbe'den gelirken Peygamber'i gördüğünü anlatmakta ve "Senden 'ilm ve marifet ve muhabbet gelir, sa'y eyle, didi. Ben dahu anuñ mübarek söziyle bu kitabı cem' itdüm" (Müntehâ, 117b) demektedir.

Ahmed Bîcan, bu kitap için yararlandığı kaynakları saymayı da ihmal etmemektedir. Müellif'in Gelibolu'da tamamladığı bu eserinde peygamber kıssalarından, dört halifeden, bazı evliya menâkıbından ve çeşitli tasavvufî konulardan söz edilmektedir. Çalışmada esas alınan 857/1453 tarihli nüsha, genel olarak, "sekiz kısma" ayrılmaktadır. "Birinci Kısım"da "tasavvufî olarak yaratılış"tan, "insan ve dereceleri"nden, "âşık", "ârif" vb. istilâhların konu edilmekte ve her birine "temhîd" adı verilen on dört bölümden meydana gelmektedir.

Ahmed Bîcan'ın 'Bostanu'l-Hakayık' adıyla da anılan 'Şemsiyye'si, babası Yazıcı Sâlih'in aynı adı taşıyan mesnevî tarzındaki manzumesinin nesre çevrilmiş şeklidir. Yazıcı Sâlih'in Şemsiyye'si ise, Anadolu'da astroloji üzerine yazılmış Türkçe ilk eser olarak bilinmektedir. Şemsiyye, bazı kaynaklarda "Melheme" ve "Şemsiyye" olmak üzere iki ayrı eser gibi gösterilmiş ise de, bu iki isim aslında aynı esere aittir. Daha çok "Melheme" adıyla tanınması, bu adın eserin türünü gösteren genel kavramı ifade etmesinden kaynaklanmaktadır.

O dönemde, gökten gelen olaylarla, mevsimler, aylar ve günler arasında ilgi arayarak hükümler çıkarırlar, böylece uğurlu ya da uğursuz hükmünü verirlerdi (Levend 1962: 46). Ahmed Bîcan, bu eseri⁶ yılın on iki ayı dolayısıyla "on iki bâb"a ayırmış ve her ayın "yirmi beş nişan"ı üzerinde durmuştur. Bütün aylar, teker teker ele alınmış ve her ayın ardından, bu ayda olabilecek tabiat olaylarından bahsedilmiştir.

Bazı kaynaklarda ve Gustav Flügel'in kataloğunda Ahmed Bîcan'ın 'Rûhü'l-Ervâh' adlı eserinden söz edilmektedir. Ahmed Bîcan'ın bu eserinin peygamberler tarihi ile ilgili olduğu "*Ravhu'l-ervâh, Ravzatü'l-ervâh veya Revvhu'l-ervâh*" gibi farklı okunuşlarla adı belirtilen bir eserinden de bahsedilmektedir. Çelebioğlu, bu eserin "elde herhangi bir nüshası bulunmadığından bu husustaki kayıtların doğruluk derecesini tespit etmek mümkün ola" madığı belirtmekte ve eserin 'Envârü'l- Âşıkîn' veya 'Müntehâ'nın peygamberler bölümünün ayrıca istinsah edilmiş şekli olabileceği" görüşü üzerinde durmaktadır (Çelebioğlu 1989: 51).

"Oesterreichische Nationalbibliothek, Vienna"de (Avusturya Millî Kütüphanesi)'nde 843 numarada kayıtlı yazma eser, 81 varaktır⁷. Ahmed Bîcan'a ait olan bölümün başlığı "*Hâzâ kitâb-ı Rûhü'l- Ervâh min te'lîfü'l-Ahmed Bîcan*" (R.E., 1b) dır. Ahmed Bîcan'a ait olan bu metin, tasavvufî bir mahiyet taşımaktadır.

Ahmed Bîcan'ın mensur eserlerinin yanı sıra bir de manzum eseri bulunmaktadır. Bu manzume, 'Hazâ Cevâhîrnâme' başlığıyla 'Menâkıb-ı Evliyâ' adlı bir eserin içinde yer almaktadır⁸. Bu eserinde yazar, "altın, gümüş, yakut, elmas, zümrüt, firuze, akik, mercan, kehribar, laciverd" gibi cevherleri ele almış, bunların insan üzerindeki etkilerini anlatmıştır. Yazar, sadece 'Cevâhîrnâme'de değil, diğer eserlerinde de yer yer cevherlerden ve her cevherin insan üzerindeki etkilerinden söz etmiştir. Örneğin 'Acâbü'l- Mahlûkât' adlı eserinde de cevherler 'Cevâhîrnâme'deki gibi çok geniş yer tutmaktadır.

⁴ Bu çalışmada Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa bölümü, nr. 643'da kayıtlı olan nüsha esas alınmıştır. 1b'de "Ahmed-i Bîcân" adı yıldızla yazılmıştır. Bu nüshanın istinsah tarihi, 26 Cemaziyel -âhir 1003 ve müstensihî, Ahmed bin Muhammed es- Sinobî'dir.

⁵ "XV. ve XVI. asırlardaki tasavvufî anlayışın belirgin bir özelliği, *Vahdet-i vücüt anlayışının sistemli bir şekilde sunucusu Muhyiddin İbn Arabî'ye (ö. 638/1241) nispet edilen Ekberîyye mektebinin etkisidir. Bu etki, dönemin ileri gelen mutasavvıfları tarafından kaleme alınan eserlerde açıkça görüldüğü gibi, bu ekolün görüşlerini anlatan temel eserlerin o dönemde tercüme ve şerh edilmiş olmasından anlaşılmaktadır.*" Bu konuda geniş bilgi için bkz. Reşat Öngören, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı'da Tasavvuf Anlayışı" *XV. Ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul Ensar Neşriyat, s. 409-433.

⁶ Bu çalışmada esas alınan nüsha, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revân bölümü, nr. 1751 kayıtlı olan nüshadır. Bu eserin diğer nüshası da, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Ulûmu Şer'îye bölümü. nr.561'de kayıtlıdır. Revân köşkündeki nüshaya göre sondan eksiktir.

⁷ Eser, vr. 1b-19a'da Ahmed Bîcan'ın yazdığı "Rûhü'l-Ervâh" (Türkçe), vr.19b-28a'da "İstanbul veya Constantinops'lın Tarihi" (Türkçe), vr. 28b-68a'da Molla Üveys bin Muhammed'in yazdığı "Rüya Kitabı" (Türkçe) , vr. 68b-81a'da ise Lütü Paşa İbn Abdulmuîn'in yazdığı "Asaf'ın Kitabı" (Türkçe)⁷ adlı bölümlerden oluşmaktadır.

⁸ Bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya bölümü 3452 numarada kayıtlıdır. "Cevâhîrnâme" bu kitapta vr.74a-75b'de yer almaktadır.

3. Eserlerde İnsanla İlgili Unsurlar

İnsan, Ahmed Bîcan'ın "hakikati bilinen-bilinmeyen varlıklar" sınıflamasında, hakikati asla bilinmeyecek varlıklar içinde sayılmaktadır. "Arş gibi ve kürs gibi ve melek gibi ve tûba gibi ve insan gibi bunların hakikati asla bilinmez" (Acâibü'l- Mahlûkât, 3b). "Hakikati asla bilinmeyecek" olan bu insana Tanrı, kerâmet ve şeref vermiş ve "kemâlâtula mevsûf" eyleyip "cemi'-i âlemlere halîfe" (Rûhü'l-Ervâh 17a) eylemiştir:

"Hak te'alâ kendüyi vasf itdi, zâhir ve bâtın diyü insanı dahu icâda getürdi ruh ile ki 'âlem-i gaybdandır ve cismi ile ki 'âlem-i şehâdetdendir ve Hak sübhâne kendüyi vasf itdi celâl ve cemâl ile insanı dahu icâda getürdi" (Rûhü'l-Ervâh, 18b)

Rûhü'l-ervâh adlı bu eserin konusu "insan"dır (R.E., 1b). Eser, "insan, insan-ı kâmil ve Hz. Muhammed'in yaratılış sırrı" üzerine kurulmuştur. "*Hak Te'alâ'nın sırrı insan-ı kâmil ile zâhir ol'*" muştur. Envârü'l- Âşıkîn'de de geçmektedir: "*İnsan bir cevherdür. Bedeni harab olmagla canı harab olmaz. Anuñçün ki can zat-ı İlâhiyye'nün mazharıdır. İmdi ol cana 'Hayatü'l- Kül' dirler ve 'Râhü'l- Ervâh' dirler"* (Envârü'l- Âşıkîn, 11b).

İnsan, iki sûret üzerine yaratılmıştır:

"Biri sûret-i Hak'dur ki esmâ ve sıfâtdur ve sûret-i halkdur ki râh-ı cismdür" (Rûhü'l-Ervâh, 11a).

İnsan, "suret-i Hakk" ve "suret-i halk", "nûr" ve "zulmet", "ruhanî" ve "nefsanî", "zahir" ve "batın" olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

"İnsan iki suret üzerine mahlukdur. Biri suret-i Hakk'dur ki esma ve sıfatdur ve biri suret-i halkdur ki ruh-ı cismdür" (Rûhü'l-Ervâh, 11 a).

"İnsan iki kısım üzerinedür; bir kısmı nûrdur ve bir kısmı zulmetdür" (Müntehâ, 27 b).

"İnsaniyye ruhanîdür ve nefsanîdür" (Rûhü'l-Ervâh, 10 b) .

"İnsan mürekkebdür zâhirden ve bâtından" (Acâibü'l- Mahlûkât, 29 a).

Âlemi bir yüzüğe benzeten Ahmed Bîcan, insanı da o yüzüğün nakışı, cevheri gibi görür: "*(...) âlem hâtem gibidür ve insan ol hâtemün nakışı gibidür"* (Rûhü'l-Ervâh, 1b). Âlem, insansız olmaz, insan da Muhammed'siz olmaz. Hak Te'alâ "*kemâlâtına Muhammed'i mir'at" bırak*" (Rûhü'l-Ervâh, 2b)mış ve bu aynada "*kendü zâtını ve sıfâtını gör"* (Rûhü'l-Ervâh, 3a)müştür.

İnsanın ruhu "mânâ âleminin nurlarından", kalbi ve akli "bâtın sırları"ndan derilmiştir. Öte yandan insanın nefsi ve cismi, "zâhir nurları"ndan yaratılmıştır:

"İnsanun hakikatını gayb hazinesinden izhar eyledi ve ruhunu 'âlem-i mâna envârından virdi ve kalbini ve 'aklını esrar-ı batından derdi. Nefsini ve cismini envar-ı zahirden düzdi ve insan Hz. Hakk'ın kemâlâtına bahri oldı" (Rûhü'l-Ervâh, 7a).

Tanrı, diğer varlıklardan farklı olarak insana, "*aklı ve imanı ve hayâyı"* (Envârü'l-Âşıkîn, 20b) vermiştir. Envârü'l-Âşıkîn'de bu üç şeyin insana verilmesi şöyle hikâye edilmektedir. Melek Cebrâil, Âdem'e "akıl ve iman"dan hangisini seçmek istediğini sorar. Bu soruya Âdem yerine iman cevap verir ve "*Hak te'alâ bana şöyle emr itdi ki 'akıl kanda olursa ben dahu onda olurum"* der. Bu konuşmaya katılan "hayâ" ise Tanrı'nın kendisine, akıl ve iman nerede olursa onun da orada olmasını emrettiğini söyler ve şöyle der: "*Hak te'alâ bana emr itdi ki 'akıl ve iman kanda olursa ben dahu anda olurum"* (Envârü'l-Âşıkîn, 20b). Ve böylece akıl-iman-hayâ üçlüsü insanda birleşmiş olur.

3.1. İnsanın Yaratılışı

Ahmed Bîcan'ın eserlerinde insanın yaratılışıyla ilgili inançlar İslâm dinî öğretilerine uyar: İnsan, "*yaratılmışların en şerefli'si*"dir. Ona bütün melekler secde etmiş olduğu halde, ancak şeytan, onun çamurdan yaratıldığını, kendisinin ateşten yaratıldığını bu yüzden ondan daha şerefli olduğunu ileri sürer ve secde etmez (Dürr-i Mekkûn, 2b) ve şöyle der:

“Bu kalb balçıkdan nice mahlûkdur ‘itibâr ve eşref ola içi dahı mücevvef ola, diyüp kalbüñ agzından girüp aşagıdan çıkdı” (Dürr-i Mecnûn, 27b).

Melekler ve Âdem’in yaratılışı Acâibü’l Mahlûkât’ta şöyle anlatılmaktadır: Tanrı önce bir cevher yaratır, o cevhere bir kere bakar ve o cevher utancından eriyip su olur. İşte bu sudan melekler yaratılırken balçığından da insan yaratılır:

“Hak te’alâ evvel bir cevher yaratdı. Ol cevhere bir kez nazar eyledi, ol cevher hayâdan eridi, su oldu. Ol cevheriñ suyundan Hak te’alâ feriştereli yaratdı. Ol suyuñ balçığından Âdemi yaratdı” (Acâibü’l Mahlûkât, 32 b).

Ancak balçık bitmemiştir ve kalanı ile Tanrı “hurma ağacı”nı yaratmıştır.

“Peygamber A.S. aydur:

- Hurma agacına hürmet eylen. Ashab ayıldılar:
- Niçün ya Resulallah? Peygamber ayıldı:
- Kaçan Hak te’alâ Adem peygamberi yaratdı. Ol balçıkdan biraz kaldı. Ol balçıkdan hurmayı yaratdı. Sizüñ kalanıñuzdur, didi” (Acâibü’l Mahlûkât, 25 b).

İnsanın yaşam çizgisi üzerinde dört önemli durak bulunmaktadır. Bunlar, “atası belinde”, “anne karnında”, “yeryüzünde” ve “arasat yerinde” olmaktadır.

“İmdi ol seferde dört menzil vardır. Biri atası belinde zahir olmakdur. Biri anası karnında batın olmakdur ve biri yiryüzünde zahir olmakdur ve biri Arasat yirinde zahir olmakdur” (Envârü’l Âşıkîn, 191 b).

İnsan ana rahmine düştüğünde nasıl bir gelişme olacağı Envârü’l Âşıkîn’da şöyle hikâyeye edilmektedir:

“Bir ferişte rahimlere müvekkeldür kaçan bir nutfе anadan nazil olsa ol nutfе ol ferişte eliniñ üzerine alup aydur ki:

- Ya Rabbi, işbu nutfе mahlûk olurmu yoksa olmaz mı?” Eger Hak te’alâ aydursa ki:
- Mahlûk olmaz. Ol melek ol nutfeyi kan eyler ve oğlan olmaz eger Hak te’alâ aydursa ki:
- Mahlûk olur. Melek aydur:
- Ya Rabbi, er mi olur, yoksa diş mi olur, eceli ve rızkı ne kadardur?” (Envârü’l Âşıkîn, 180a-b; Dürr-i Mecnûn, 68 b)

Öte yandan Dürr-i Mecnûn’ da, yaratılan her “tane” üzerine o tanenin kimin nasibi olduğunun yazıldığı, o rızkın mutlaka ilgili insana ulaştığı, nasibini tüketen insanın da öldüğü şöyle anlatılmaktadır:

“Ve her dane ki biter üzerine yazılır filân ibn filân nasibdir. Her kişi nasibüñ ihzâ idüp dökündükde ecel gelüp irişür. Allah te’alâ Rezzâk u ‘âlimdür, kuvvet kudret gâliblik anuñdur. Bir kişi rızk kendiyе gelmek mahaldür. Ol kişiniñ gönli mün tarafillah ol fi’ile meyl idüp nasibine mâlik olur” (Dürr-i Mecnûn, 68 b).

Yazar eserlerinde vücudun muhtelif uzuvları konusunda da o günün anlayışını yansıtan ilginç bilgileri Acâibü’l Mahlûkât adlı eserinde dile getirmektedir. Bu eserde vücudun uzuvları, yaratılış sebepleri üzerinde durulmaktadır:

“Bedende gözlerinden latif nesne yaradılmadı. Ol gözlere başda iki delükler yaratdı. Anuñ içinki eger birisine afet irişse biri selâmet ola. Ve göz yedi katdur. (...) Hak te’alâ kulağı mengene gibi yaradupdur burma burmadur (...) Hak te’alâ dimagda iki siñirler yaradupdur, gelirler kulaga irişürler. Ol siñirler sebebiyle hevâ varur, dimaga irişür ve dimag anı fehm ider” (Acâibü’l Mahlûkât, 29 a-b).

“Hak te’alâ burnı yüz üzerinde eşkâre yaratdı, yel aña geñez girsün, çıksun için. Demürçi kürelerine beñzer ve geñizden iki yol eyledi. Biri dimaga girer ve biri bogaza girer” (Acâibü’l Mahlûkât, 30 b).

“Hak te’alâ dudakları iki yaratdı, ağız öninde. Tâ kim dişleriniñ etini saklayup göstermeye ve ta’am yemege yardımı ola. Hak te’alâ göğüs kemügin katı kemükden yaratdı; yürek anuñla saklansun için. Hak te’alâ elleri yaratdı nesneyi def’ etmek için. Ve elleri üç a’zadan yaratdı; biri bazudur ve biri dirsekden avuca gelincedir ve biri avucdur” (Acâibü’l Mahlûkât 31 a-b) .

3.2. İnsanın Yapısı

Ahmed Bîcan, insanın “nefs” ve “beden” olmak üzere iki kısma ayrıldığını belirttikten sonra onu, gıda ile büyümesi ve yaşamını sürdürmesiyle bitkiye, duyarları ve hareketi ile hayvana benzetmektedir:

“Şöyle bilgil ki insan mürekkebdür nefis ile bedenden. Hak te’alâ zâhîrin müzeyyen eyledi, bâtının müşerref eyledi (...) İmdi gıda yiyüb ziyade oldığı ‘itibarla nebâta beñzer ve hass ve hareket oldığı ‘itibarla hayvana beñzer” (Acâibü’l Mahlûkât, 26 b).

İnsanı benzetmelerle tanıtmaya çalışan Ahmed Bîcan, insanın canını arşa, kalbi kürsiye, ilmi ve ma’rifeti cennetlere, hareketlerini yıldızlara, azalarını doğadaki çeşitli unsurlara benzeterek açıklamalarda bulunmaktadır:

“(insandaki) Can ‘arşa beñzer, kalb kürsiye beñzer ve bunların arasındaki ‘ilm ve ma’rifet uçmağlara beñzer ve can kuvvetleri ferîştelere beñzer ve hareketleri yıldızlara beñzer ve anadan togması dahi yıldızlara beñzer ve a’zalar yirlere benzer ve et topraga beñzer ve kollar otlara beñzer ve yüzi şarka ve arkası magribe beñzer ve nefesleri yellere beñzer ve sözleri ra’da beñzer ve gülmek yıldırma beñzer ve aqlamak yağmura beñzer ve uyanıklık hayata beñzer ve uyumak mevte benzer” ((Rûhü’l-Ervâh, 16 a).

İnsana ilişkin benzetmeler sadece dinî öğelerle sınırlı kalmamış, dünyevî ve siyasî terimler de benzetilenler arasında yer almıştır.

“İnsanuñ canı bedende padişah gibidür ve ‘aklı vezir gibidür ve nefsi kethüda gibidür ve bedeni iklim gibidür” (Acâibü’l Mahlûkât, 27 a).

Ahmed Bîcan, insanı benzetmelerle tanıtmaya çalışırken onu bir kaleye benzetmiş ve bu kalenin yapısını tasvir etmiştir. İnsan, dokuz cevherden oluşmuştur, bunlar; “süñük”, “ilik”, “et”, “kan”, “tamar”, “deri”, “turnak”, “kıl”, “siñir”dir. Âlemlerle insan mukayese edilerek tanıtırken “kıyamet âlâmetleri”yle “insan âlemi” arasında ilgi kurularak insan âlemi ele alınmıştır. İnsan âleminde kıyamet yaklaştıkça “kuvvet-i şeyfâniyye kuvvet-i ruhâniyye” (R.E., 12a) üzerine galip gelecektir.

Öte yandan insan, bazı gerçekleri bilmesi nedeniyle meleklerle, bahadırılığı ile aslana, yük taşıması ile deveye, mal biriktirmesiyle domuz ve kurda benzetilmektedir. İnsanın cinlere, yırtıcı hayvanlara, keçi, sığır, domuz, köpek ve eşeğe benzer yanları da bulunmaktadır.

“Dürlü dürlü olmakda cinnlere beñzer, kakımlığı yırtıcı canavarlara beñzer, çok cimâ’ itdügi keçilere beñzer ve çok yedügi sığra beñzer, düşmana varmakla hınzıra beñzer ve ehl-i dünyaya yetişmesi kelbe beñzer ve câhillige râzı olmakda eşeğe beñzer” (Acâibü’l Mahlûkât, 27 a).

Bazı peygamberlerin insanın farklı yanlarını temsil ettiğini söyleyen yazar, Yakup peygamberin akıl, Yusuf peygamberin gönle benzediğini ve Züleyha’nın ise “nefs-i levvame”yi temsil ettiğini söylemektedir.

“İmdi insan ‘aleminde Ya’kub’dan murad ‘akıldur ve Yusuf’dan murad gönüldür (...) Züleyha nefis-i levvamedür” ((Rûhü’l-Ervâh, 8 b).

Her insanın gökte bir yıldızı bulunduğu düşüncesi gibi, çok eski çağlardan bu yana, astroloji bilgilerine dayanan inanışların yanında, vücudun çeşitli parçalarının, yönlerinin, iç ve dış uzuvlarının nitelikleri, onlarla beden ve ruh güçlerinin, yeteneklerinin ilişkileri üzerine bir takım düşünceler de eski hekimlik, anatomi, fizyoloji, physiognomie, ruhbilim bilgilerinden serpintilerdir. Bunlar zamanla kalıplaşmış, inanç biçimini almışlardır (Boratav 1994: 25).

“Her ne kim ‘âlem-i gaybde vardur, anuñ misli vardur insanda” ((Rûhü’l-Ervâh, 7 b).

Eski hekimlikte canlılığın dört temel ögesi (ahlat-ı erbaa) kan, balgam, safra, sevda olarak sıralanıyordu. Bu öğelerden birinin diğerlerinden baskın olması, kişinin fiziksel ve ruhsal yapısını (mizacını) belirliyordu. Böylece insanlar “balgamî mizaç”, “demevî mizaç”, “safravî mizaç” ve “sevdaî mizaç” biçiminde sınıflandırılmışlardır.

Vakta ki ‘anâsırın hükmi tamam oldukda kişiniñ bedeninde takat kalmaz. Ve dahı kavlı-i hükemâ üzere kişi dört hal üzeredür: Safra, balgam, sevda, kan. Bunların otuz yıl hükmi olup tamam oldukda bedende takat kalmaz” .

Bu hallere ilişkin insan özellikleri de sıralanmaktadır.

“Ve dahı kişiniñ tiz söyleyeni gazablu olur. Velakin işinde gücünde sür’at üzere olur ve hem safra mizâcdur. Ana souk gıda müfîd olur; hıyar karbuş gibi. Ve balgam mizâc kişi cimâ’a harîs ola. Ve mu’tedil- tab’ ola. Ve dahı arık kişi kara ola. Sevda’-yı mizâc ana ıssı nesnelere fâ’ide ider. Tatlu kavun, üzüm mizâcına münâsibdür. Hâr nesne zarar ider” (Dürr-i Mekkûn, 67 a-b)

İnsan vücudundaki sakatlıklar, boyda, saç ve göz renklerinde, sakal ve bıyıkta alışılmış ölçülere uymazlıklar, bu özellikleri taşıyanlar hakkında bir takım yargılara varılmasına yol açmıştır⁹. Örneğin, körlerin, topalların, abraşların “uğursuz”, çok kısa boyluların, köselerin “fitneci”, çok uzun boyluların “aptal” olacağına, gök gözlülerin bakışından zarar geleceğine inanılmıştır (Örnek 1966). Ahmed Bîcan’ın eserlerinde bu tarzdaki halk inançları da yer almaktadır.

“Ve dahı gök gözli ve seyrek sakallu ve seyrek diş ve karın gebeş ola hayır olmaz (...) Âdemüñ kara yağız ve semiz ola fâsik ola (...) Ve dahı kişiniñ beñzi saru ola, bedeni sahîh ola (...) Ve dahı kişiniñ bedeni kıllı ola ‘avret hayır gelmez. Er kişi kulsız ola andan hayır gelmez, şerlüdür (...) Boyı tavil olan kişi ahmak olur. Orta boylu hikmet-i ‘ukala olur. Kısa boylu ziyade fitne fesad ‘adavet sahib olur” (Dürr-i Mekkûn, 66a- b).

Ahmed Bîcan insanın yapısına ilişkin “uydurma hadis”¹⁰ olduğu bilinen bir hadise göre; her uzun boylu ahmak, her kısa boylu bozguncudur. İşlerin en hayırlısı ise orta olandır”.

Ayrıca “hayırlı beden”in ölçülerini de veren yazar kişinin yürüyüşünden de karakterinin bilinebileceğini örneklerle anlatmaktadır:

“Ve dahı kişiniñ kad kametleri sekiz karış olup taban bir karış ola hayırlı bedendür” (Dürr-i Mekkûn, 66 b)

“Ve dahı kişi yürürken elin salarak yürüyen bahadır olur. Ve dahı âdemüñ beden üzre sıhhat üzre olup kibr tefâhür üzre yürüse hayra ‘alâmet degüldür. Meger ki şâkir ola. Ve dahı kişiniñ tefâhür üzre olup ‘ilmine, malına, ma’rifetine, mansıbına ya ‘ömrüne ferah üzre ola şerrdür” (Dürr-i Mekkûn, 67 a)

3.4. Geçiş Dönemleri

3.4.1. Doğum

İnsan yaşamının üç önemli geçişinden ilki olan doğum, hemen her zaman mutlu bir olay olarak kabul edilmiştir. Ahmed Bîcan, eserlerinde hayvanlar, bitkiler ve maden-cevherleri ele aldığı bölümlerde doğumla ilgili unsurlara konuyla ilgisi oranında değinmiş; hayvanların, bitkilerin ve madenlerin, insanın “doğum öncesi”, “doğum sırası” ve “doğum sonrası” dönemlerindeki faydalarından söz etmiştir.

Doğacak çocuk bakımından beraberliğin haftanın hangi gününde olduğu da önem taşımakta, pazartesi gecesi ana rahmine düşen çocuğun “âlim”, salı günü ana rahmine düşen çocuğun ise dünyada sıkıntı çekmeyeceği Acâibü’l Mahlûkât’ta anlatılmaktadır.

Doğum öncesinde gebe kalma, kısırlığı giderme konusunda halk hekimliği ve geleneksel sağaltmayla ilgili olarak yazarın bazı eserlerinde yer almaktadır.

⁹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, insan uzuvlarının insan karakterini nasıl yansıttığıyla ilgili bir takım hükümlere eserinde yer vermiştir. Örneğin, küçük kulaklı olan uğursuzdur. Omuzu sivri olan hırsız olur. Parmağı uzun olan bilgili olur. Başı büyük olanın akli çok, küçük olanın akli az olur; Bkz. Erzurumlu İbrahim Hakkı (1984), *Marifetname*, İstanbul, s. 85-95.

¹⁰ Hadis: Küllü tavilün ahmakun küllü kasirun fitnetün hayru’l-umuri evsatuhâ”; Bu hadisle ilgili olarak bkz. Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan, *Dürr-i Mekkûn*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 173.

“ (filin) Dişini yakup bir avrata yedirseler gebe ola” (Acâibü’l Mahlûkât, 42 b); “Ve (hüdhüd) toynakların yakup bir avrata içürseler gebe ola” (Acâibü’l Mahlûkât, 50 b); “Kaçan bir avrat gebe olmak istese, tavşan beynisini ala yiye ve birazın getüre, gebe ola” (Acâibü’l Mahlûkât, 39 b).

Ahmed Bîcan’ın eserlerinde, gebelikten korunmaya da yer verilmiştir:

“ Kaçan avrat fülfulü getirse gebe olmaya” (Acâibü’l Mahlûkât, 25 a); “Kaçan bir avrat katır kulagunuñ yağın yahut terin içse asla gebe olmaya” (Acâibü’l Mahlûkât, 36 a).

Gebe bir kadın ayva yerse güzel oğlanları olacaktır.

“Kaçan bir avrat hamile olsa üçüncü ayda ayva yise güzel oğlancıkları ola” (Acâibü’l Mahlûkât, 25a).

Kadınların, doğum sırasındaki güçlüklerini gidermek, onların kolay doğum yapmalarını sağlamak için bir dizi çarenin, inancın, uygulamanın da doğum olayı çevresinde toplandığı görülmektedir. Ahmed Bîcan’ın eserlerinde, gebe kadının doğum esnasında mıknaşması veya keçiboynuzunu yanında bulundurması; ayrıca güvercin dışkısı içmesi durumunda doğumun kolay olacağı anlatılmaktadır:

“Kaçan bir avrat oğlan dogurmasa mıknaş getirse tez togura” (Acâibü’l Mahlûkât, 24 a); “Kaçan avrat togurmakda zahmet çekse, keçiniñ boynuzundan bir pâre getirse geñez togura”(Acâibü’l Mahlûkât, 38 b); “Kaçan bir avrat togururken serpillense gügercin tersin içürseler geñez togura” (Acâibü’l Mahlûkât, 47 a).

Ahmed Bîcan’ın eserlerinde doğum sonrasında ilişkin halk inançlarına da yer verilmiştir.

“Eger Hak te’alâ oğlan virse sag kulagina ezan okuyup sol kulagina kamet ideler ta sihirden emin ola ve gökçek ad vireler” (Acâibü’l Mahlûkât, 28 b).

Çocuğun erkek olmasına sevinirken kız olmasına üzülmenin doğru olmayacağı, çünkü anne-baba için hangisinin hayırlı olacağını bilinmeyeceği Acâibü’l Mahlûkât’ta şöyle öğütlenmektedir:

“Pes gâfil olan kişi oğlana sevniüp kızdan melûl olmaya. Zira ki ma’lum degüldür. Kangısı hayırlu ola dimişlerdür ki fâsik oğlandan sâlih kız yigdü. Amma sâlih kızdan ‘ârif ogul yigdü” (Acâibü’l Mahlûkât, 28 b).

Sütü kesilen bir kadına ayvayı bal ile pişirip memesine sürmesi tavsiye edilmektedir.

“Kaçan bir avradın südi kesilse ayvayı bal ile bişiriüp memesine ursalar südi gele” (A Acâibü’l Mahlûkât, 25 a).

Ağlayan oğlan çocuğuna ise eşek sütü tavsiye edilmektedir:

“Kaçan bir oğlancık ağlayan olsa hımar südüin içürseler, ağlamaz ola” (Acâibü’l Mahlûkât, 36 b).

Çocuğun zeki olması için birazcık geyik derisinin yakılması, çocuğun yiyeceğine karıştırılarak yedirilmesi, dişinin çabuk çıkması için ise, boynuna bir parça sedef takılması tavsiye edilmektedir.

“(…) (geyik) derisini birazacak yakup taamla oğlancığa yedirseler zeyrek ola” (Acâibü’l Mahlûkât, 38 b). “Sadefin bir paresin deliüp oğlancık boynuna taksalar dişleri tiz bite” (Acâibü’l Mahlûkât, 22b).

3.4.2. Eğitim

Ahmed Bîcan’ın eserlerinde çocukların eğitimi ile ilgili bilgiler de verilmektedir. Erkek ve kız çocuklarının farklı biçimde eğitilmeleri öğütlenmekte, erkek çocuk için okula gönderilmesi yazı yazmayı öğrenmesi tavsiye edilirken kız çocuğu için farklı tavsiyelerde bulunmaktadır.

“Eger Hak te’alâ oğlan virse(...)sünnet eyleyiüp mektebe vireler. Hak te’alâ’nuñ ‘ilmini ve adını öğredeler. Andan soñra hüner dahi öğredeler. Meselâ suda yüzmek ve at segirtmek ve yazı yazmak ve yay çekmek ve

sümgü çevirmek ve kılıç urup ve san'at öğretmek gibi. Zira ki hünersiz âdem başdan ayaga 'ayıblıdır' (Acâibü'l-Mahlûkât, 28 b).

"Eger Hak te'alâ kız virürse aña dahı hüner öğredeler. Amma yazı yazmak öğretmeyeler ve hiç bir vechile perişan olmaya kızdur diyü. Zira ki oğlan ni'metdür ve ni'met sebeb-i hisabdur ve kız mihnetdür ve sebeb-i magfiretdür" (Acâibü'l-Mahlûkât, 28 b).

Ahmed Bîcan, insanları eğitimleri açısından üçe ayırmaktadır. Bunlardan birinciler, hem bilen ve hem de bildiğini bilenlerdir. İkinciler, bilmeyenler ve bilmediğini de bilen kişiler, yani cahillerdir. Üçüncüler ise, bilmedikleri halde bilmediğini bilmeyenlerdir. İşte en tehlikelileri bu üçüncü gurupta yer alanlardır.

"İşbu halk üç dürlüdür. Biri budur ki bilür ve bildüğün dahı bilür ol âlimlerdür. Ana uymak gerekdür ve biri budur ki bilmez ve bilür ki bilmez ol câhildür. Anı öğretmek gerekdür ve biri budur ki bilmez ve bilmediğini bilmez. Kendini bilür sanur ol şeytandır. Andan kaçmak gerekdür" (Envârü'l Âşıkîn, 227 b).

3.4.3. Ölüm

Ahmed Bîcan'ın eserlerinde ölüm konusunda o dönemin inançları yer almaktadır. Örneğin, o dönemde yıldızlarla ilgili en yaygın inanış, yeryüzünde her insanın bir yıldızı bulunduğu kanısıdır. Gökte bir yıldızın kaymasının, o yıldızın sahibi olan kişinin öldüğünü ya da öleceğini haber verdiği yolundaki yaygın inanışın açıklanması böyle izah edilebilir (Örnek 1971: 24-25). Dürr-i Mekkûn'da bunun tipik bir örneği, "kamer devri"nde doğanlara ilişkin olanıdır. Buna göre, kamer devrinde doğanların ömürlerinin "yüz yirmi yıl"dan fazla olmayacağına inanılmaktadır.

"Şimdiki zaman kamer devridür ki gayet de sür'at üzerine olup bu takdirce 'ömürler kamer sür'atine göredür. Her burcda iki buçuk gün seyr ider. On iki burucları bir ayda tamam seyr ider. Bu ecilden 'ömürler ile kametlerimiz ana göredür. Herhalde devr-i kamerde olanların 'ömürleri yüz yigirmi yıldan ziyâde olmaz" (Dürr-i Mekkûn, 66 b).

Dürr-i Mekkûn'da Peygamber'den naklen "Muhammed ümmeti"nin altmış-seksen yıldan fazla yaşamayacakları, yaşlılığın nur olduğu, Tanrı'nın bu nuru ateşte yakmayacağı anlatılmaktadır (Dürr-i Mekkûn, 67 b). Zayıf kişinin sevdalı olacağı, sıcak yemeklerin onun için faydalı olacağı, tatlı kavun ve üzümün mizacına uygun olacağı ve muhtemelen altmış-seksen yıl yaşayacağı yolundaki bir inanışa Dürr-i Mekkûn'da yer verilmektedir (Dürr-i Mekkûn, 77 b).

Her kişinin yaşam süresi "levh-i mahfûz"da yazılmıştır (Dürr-i Mekkûn, 68 a). Envârü'l Âşıkîn'de, Âdem peygamberin ölümü şöyle hikâye edilmektedir:

"Kaçan kim Âdem'ün 'ömri tamam oldı, Hak te'alâ Âdem'e ayıtdı:

-Ya Âdem, ecelüñ yakındür, oğlun Şit'e vasiyyet eyle. Ol vakt Şit dört yüz yaşında idi. Âdem ayıtdı:

-Ya Rab, ölüm nedür? Hak te'alâ ayıtdı:

-Ya Âdem, ölüm acısı agudan acıdır ve dahı Âdemün yüzünden nurın giderür. Anuñ etini ve kemüğünü yir girü toprak alır" (Envârü'l Âşıkîn, 32 a).

İnsan dünyaya ağlayarak gelip ağlayarak giderken, Ahmed Bîcan'a göre mü'minler dünyaya ağlayarak gelseler de, "mü'minlerin zindanı" olan bu dünyadan gülererek gitmektedir.

"Kişi dünyaya ağlamak ile gelür ağlamak ile gider. Velakin mü'minler ağlamak ile gelür gülmek ile gider. Zira ki dünya mü'minlerin zindanıdır" (Dürr-i Mekkûn, 59a).

3.5. Hastalık Tedavileri

Dürr-i Mekkûn'da, Tanrı'ya "şükür" ve "hamd" etmesini bilen hasta için hastalığın gerçekte bedeninin bir "keffaret"i olduğu inancına yer verilmiştir.

“*Ve dahu kişiyeye hastalık keffâret-i bedendir. Meger ki şükriin bilmeye ve hamd eylemeye*” (Dürr-i Mekkûn, 67 b).

Aynı eserin başka bir yerinde, hasta olduğu halde güler yüz ve tatlı dilli olmaya devam eden kişi cennetle müjdelenmekte ve şöyle denilmektedir:

“*Ve dahu kişi hasta olup göñli mizâc olucak olup sözi mevzûn ve göñli hazîn ve tatlu sözli ola. Gayetle ‘alâmetle cennetdür*” (Dürr-i Mekkûn, 67a)

Öte yandan, Ahmed Bîcan’ın eserlerinde o dönemin hastalıkları ve bu hastalıklar için uygulanan tedavi yolları konusunda da zengin örnekler bulunmaktadır. Basur, baş ağrısı, burun kanaması, çıban, diş hastalıkları, delilik, gözle, mideyle ilgili hastalıklar, temre, uyuz, hayvan ısırıklarına çeşitli tedavi usulleri önerilmektedir. Örneğin yılan ve akrep sokması için elma yaprağı, turunç suyu ve yengeçle tedavi yapılabilir.

“*(Elma) yapragınıñ suyun agu içmişe ve yılan ve akrep urmuşa içürseler hoş ola*” (Acâibü’l-Mahlûkât, 24 b)

“*Kaçan bir kişiyi yılan ya ‘akreb soksa, turunç suyun sürseler hoş ola*” (Acâibü’l-Mahlûkât, 24 a).

“*Kaçan bir kişiyi yılan veya ‘akreb soksa yengeci bişürüp ol yaraya ursalar hoş ola*” (Acâibü’l-Mahlûkât, 16 b).

“*Bir kişi agu içmiş olsa (mıknatısı) süd ile ezüp içüreler hoş ola*” (Acâibü’l-Mahlûkât, 22 b).

Ahmed Bîcan’a göre cevherin kıymetini sarraf bilir. Cevheri Allah, insan için yaratmıştır ve ona, derde deva olacak kuvvetler vermiştir. Örneğin mercandan yapılmış tespih de insanın sadakatini ve imanını arttırırken zümrüt, insanın başına gelebilecek kazalardan korumaktadır:

“*Kim getirse zümrüd taşını
Her kazadan saklaya Hak başını*”

Batı dillerine en erken tercüme edilip basılan Türkçe kitaplardan birine sahip bir yazar olan Ahmed Bîcan, geniş halk kitleleri tarafından okunan eserleriyle dönemine imzasını atmıştır. Müellifin eserleri tasavvufî konuların yanı sıra halk kültürü unsurlarıyla bezelidir. Dönemin halk kültürü unsurlarını yansıtmaya yönüyle bu eserler çok kıymetlidir. Yazarın belli bir dil politikası uyguladığının göstergesi olan bu eserlerde insan konusu üzerinde özellikle durulmuş insanın yaratılışından, fizik ve ruhsal yapısından, doğumundan ölümüne, hastalık tedavilerine olmak üzere insanın macerası bu eserlere yansımış, dönemin insan algısı onun kalemiyle dile getirilmiştir.

KAYNAKÇA

BORATAV, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yay., İstanbul 1994.

ÇELEBİOĞLU, Âmil, *Muhammediye*, C. II, MEB Yay., İstanbul 1999.

----- “Ahmed Bîcan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1989.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, İstanbul 1984.

FLÜGEL, Gustav, *Die arabischen, persischen und türkischen handschriften*, 77, nr. 843/1. (1v- 19r), Wien 1867.

KARA, Mustafa, “XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kaynaklar”, *İslâmî Araştırmalar*, XII, 1999, s. 130-147.

KOÇAK, Aynur, *Ahmet Bîcan’ın Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 2003.

LEVEND, Ağâh Sırrı, *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1962.

ÖNGÖREN, Reşat, “XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı’da Tasavvuf Anlayışı” *XV. Ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997.

ÖRNEK, Sedat Veyis, *Sivas ve Çevresinde Bâtl İnanışlar*, Ankara 1966.

----- *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara 1971.

UZUN, Mustafa, “Envârü’l- Âşıkîn” mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995.

ÜNAL, İ. Hakkı, “Bir Tasavvuf Şairi Ahmedî’ nin Hadis Kültürü”, *İslâmiyât*, C. II, S. 3, Temmuz-Eylül 1999.

YAKIT, İsmail, *Batı Düşüncesi ve Mevlâna*, 2. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.

Yazıcıoğlu Ahmed Bıcan, *Dürr-i Meknun*, (Yay. Haz. Necdet Sakaoğlu), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

YAZICIZÂDE MEHMED VE DİNİN TÂRİH NEHRİNDEKİ MÂCERASI: DİNİN ARKEOLOJİSİ, DİNLERİN DEVERÂNI VE MUHAMMEDİYYE

Şevket Yavuz*

*Cemü enbiyâ ümmettir ona
Kamu âlemlere aksâ-yı mermâ*

*Ona bâdim emini'llâbi Cibrîl
Makamı kaabe kavseyni ev ednâ*

*Kemâli zâbir oldu bi'l-bedâbe
Şu dem kim Refref üle oldu ahfâ*

*Ayağı tozunı arş etti kabîle
Onunçün oldu arşın kadri erkâ*

*Kamu edyânı dîni kaldı mensûb
Onunçün şir'atidir hayr ü ebkâ'*

Yazıcızâde Mehmed

I. Giriş: Genel Çerçeve, Problemler, Tezler ve Kavramlar

Yazıcızâde Mehmed (v. 1451 / H. 855)'in yazarını neredeyse unutturacak kadar öne çıkmış olan meşhur eseri Muhammediyye'yi merkeze alarak yapılacak değerlendirmede şu hususu iddia etmek zor olmasa gerekir: Din; hayat, tarih ve varoluştur. Onun ifadelerinde, Âdem'den Hâtem'e uzanan nebevî kaynak, Hz. Peygamber (AS)'ın "merkezî"liğinde, yeni fethedilen topografyalarda yeniden oluş ve inşânın ana aksını oluşturur. İçinde bulunulan coğrafyada varlığını sürdüren öteki din/ler--daha doğrusu Hıristiyanlık ve onun tarihsel ve ontolojik tezâhürü durumundaki Frenkler--bu merkez ekseninde kodlanır ve konum kazanır. Yazıcızâde Mehmed, ömrünün en mükemmel şaheseri olan bu eserde din adeta tarihsel arenada önce çözümlenir (Hz. Âdem'den başlayan "düşüş" /nüüzül / habî), sonra şekillenir (tarihsel mecrâda gönderilen peygamberler ve velîler ile), daha sonra yeniden bağlanarak (Hz. Hâtem; yani "(k)amu âlemlere aksâ-yı mermâ" olan Son Rasûl'ün hayatı, ülküsü ve cehdi ile) "yükseliş"e /urûca evrilir. Bu evrilmiş; hayattır, târihtir ve varoluştur.

Bir bakıma bir "yol ve menheç", bir "kaide ve ilke", bir "hüküm ve yargı" olan din, bu "ezelden başlayıp, ebede doğru akan döngünün" özü, zübdü, hülâsasıdır. İnsanın merkezde olduğu bir deverân, bir yeniden oluş ve bir helezonik yeniden doğuştur. İşte bu tarihsel döngünün mihverinde "(c)emü enbiyâ ümmettir ona" tarzında ifade edilen Son Rasûl yer alır.

Bu tezimize bağlı olarak ve Muhammediyye adlı eseri esas alınarak, bu çalışmada Yazıcızâde Mehmed'in anlam-anlayış-anlamlandırma hevenkleri (epistème) istikametinde dinin arkeolojisini 6-İ metodolojik kategorisi içerisinde sadece 1-İ / İnanç ekseninde ele alınması planlanmaktadır. Bu arkeolojik çözümlemede **İnanç** unsurları

* Doç. Dr.; Dinler Tarihi Anabilim Dalı, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İlahiyat Fakültesi, Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale. || syavuz@comu.edu.tr

¹ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediyye*, (Yay. Haz. A. Çelebioğlu), MEB Yayınları, Ankara 1996), 170. Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediyye: Kitâb-ı Muhammediyye*, (Yay. Haz. A. Çelebioğlu), Kervan Kitapçılık A.Ş., İstanbul t.siz), 51-7. [Amil Çelebioğlu tarafından yayıma hazırlanan kitap bundan sonra *Kitâb-ı Muhammediyye* olarak verilecek; diğerleri ise kendi adları ile gösterilecektir].

sırası ile: (i). Teoloji / Tanrı tasavvuru-Metafizik Kodlar, (ii). Ara/cı Varlık Tasavvurları, (iii). Kurucu / Başlatıcı Prototip Tasavvuru, (iv). Kitap Tasavvuru, (v). Kozmogoni ve Kozmolojik Kodlar, (v). Eskatoloji / Âhret Tasavvurları. Her bir alt bölüm, Yazıcızâde'nin görüş ve kabullerinden örnekler ile delillendirilecek ve analiz / tahlil edilecektir. Akabinde genel bir sentez ve değerlendirme ile ortaya konulan tezler ve deliller bir salkıma bağlanarak bütüncülük arayışı tamamlanacaktır.

II. Dinin Arkeolojisini ve Dinlerin Deverânını Muhammediyye Üzerinden Yeniden Okumak

A. Anlam Atlasını İnşaya ve Kelime Omçasının Kodlarını Çözmeye Doğru

İlgili eserini Hz. Peygamber (AS)'dan aldığı ilhâmî emir ile kaleme aldığını dile getiren

Yazıcızâde, bu hususu şu mısralarla ifade eder:

Sana ol vermiş idi bu kitâbı
Pes ilet ona geri işbu kitâbı
O cümle kâinatın âfitâbı
Çün emr etti bana düzdüm kitâbı.²

Kitabının meydana getirilmesine âdeta metafiziksel bir meşruiyet hâlesi inşâ eden Yazıcızâde Mehmed, eserini bu duruma paralel olarak şu güzel mısralarla başlatır:

İlâhün Vâhidun Rabbün Ta ‘âlâ
Hüve’İllâhü'l-Bedü'l-Hakku'l-alâ

Ta ‘âlâ zâtühü lemmâ tecellâ
Min’el-gaybi ile'l-ayni fecellâ³

Yani:

“O, tek ilâhtır; hem Yüce Rabdir;
Kâinatı yaratan Hak olan yüce Allah’tır

Gayb âleminden zâhir âlemine eder tecellî
Rabbın zâtı elbette her dem yücedir ve celî.”

“İlâhün” (الله) kelimesinin Arap alfabesinin ilk harfi olan “elif” harfi ile başlaması da Yazıcızâde'nin hem kozmologoni ve kozmolojisine, hem de varlık tasavvurunun kodlarına bir işaret mesabesinde. Bu işaret; Allah kelimesinin elif harfine göndermede bulunarak, Ahadiyet makamından diğer tecellî ve ta'ayyün mertebelerine inişi / açılışı / sudûru akla getirir. Bu perspektiften elif, ma'nâ-i harftir; isim değil. Öyle ki:

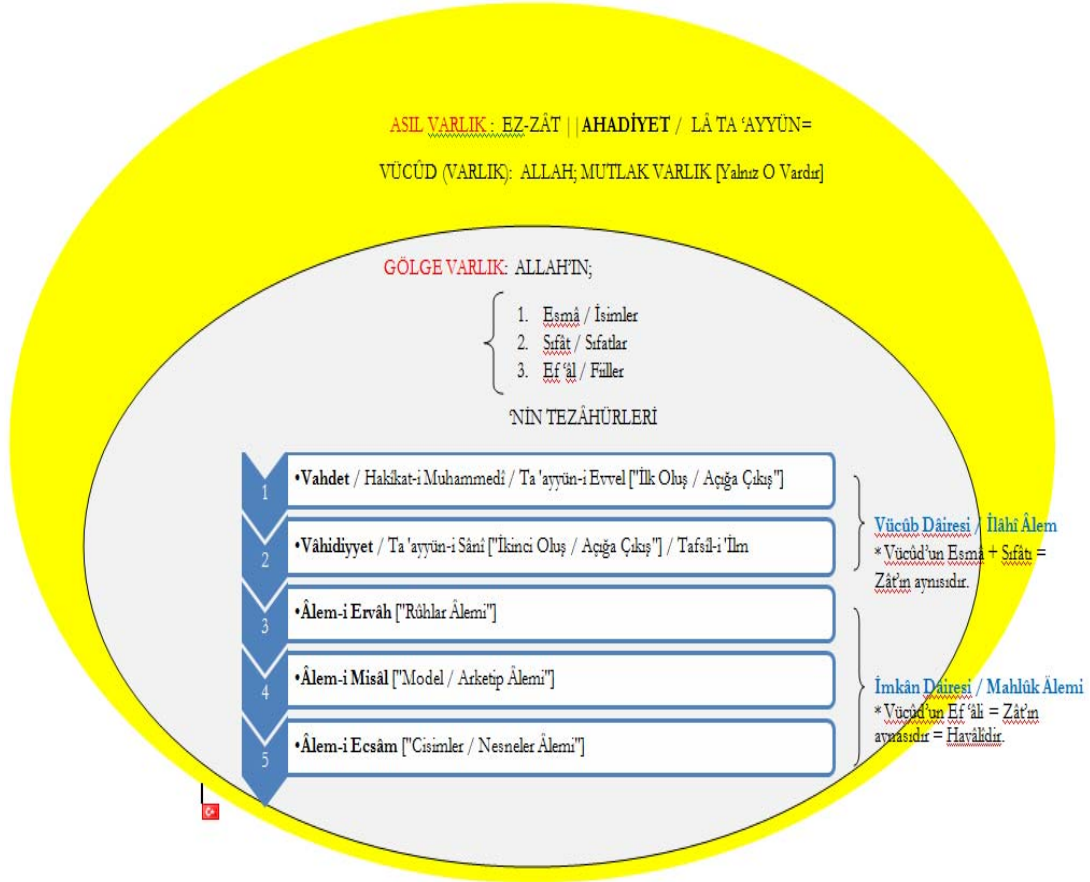
Nâzım...[Muhammediyye'nin müellifi Yazıcızâde Mehmed] Hazretleri, eserine elif sûretinde olan hemze ile başlamakla taayyünata (varlıkların müşahhas hâle gelmesine) işaret eyledi. Yâni hemzenin mahreci [“çıkış yeri”] bütün mahreclerin taşı olduğu gibi Âlem-i İlâh'a göre Hüviyet-i Zâtiye ve Âlem-i Kevne göre Rûh-ı Muhammedî de bütün âlemlerin menşei (çıkış yeri)dir.⁴

² Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediyye: Kitâb-ı Muhammediyye*, (Yay. Haz. A. Çelebioğlu), Kervan Kitapçılık A.Ş., İstanbul t.siz, s. 52-57.

³ Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediyye*, C. I, 50.

⁴ *Kitâb-ı Muhammediyye*, 19. Köşeli parantez içi açıklamalar bana aittir.

Bu metafizik kartografiyi—sıtır, şema ve hattın tahdüt edici, indirgemeci ve sıkıştırıcı özelliklerini göz ardı etmeksizin—şu şekilde göstermek mümkün görünüyör:

Bu ma'nevî kartografide *Ahadiyet* hâli / hâleti ve evresi; tekliktir; onun dışındakiler kesret; yani "çokluk"tur, mâsivâdır. Mutlak Varlık / Vücûd derya ise; mâsivâ dalgalarıdır. O güneş; mâsivâ / "O'nun dışındakiler" zerre ve tozlardır. O nûr; mâsivâ gölge ve hayâllerdir. Tüm bunlar Vücûd'un; yani Mutlak Varlık'ın sırrını idrâke vesiledir.

Halktan; yani yaratılış safha ve seviyesinden Hakk'a varamayan kesrettedir. Sonuçta her dikotomik, ikili karşıtlardan oluşan yapı ve unsur O'nda birliğe kavuşur.⁵

Asıl Varlık (el-Vücûd) / ez-Zât, Zât; mutlak varlıktır ve bu Ahadiyet makamıdır. Bu makam, *Lâ Ta 'ayyün* ("Oluş Hâlinde Olmayan") mertebesidir yani bu mertebede oluş ve ortaya çıkıştan bahsedilemez. Bu makamda Yaradan / Allah mutlak varlık olarak vardır ve yalnız O vardır; O'nun dışındaki / mâsivâ mevcûd değildir. Mâsivâ; gölge varlıktır ve Allah'ın (a) esmâsının / isimlerinin; (b) sıfâtının / sıfatlarının; (c) ef'âlinin / fiillerinin tecelli ve tezâhürleridir. Bu da beş mertebede sudûr eder. Bunlar:

- (1) Vahdet mertebesi (*Ta 'ayyün-i Evvel*);
- (2) Vâhidiyyet mertebesi (*Ta 'ayyün-i Sâni*);
- (3) Âlem-i Ervâh

⁵ Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediyye*, C. I, 56-112; ayrıca bkz.: C. I, s. 13-32; Yazıcıoğlu Muhammed, *Muhammediye*, İ. Hakkı Burselvi'nin *Ferâhu'r-Rûh* şerhi ile (Yay. Haz. A. Öztürk), Çelik Yay., İstanbul 2005, s. 49-80.

- (4) Âlem-i Misâl
(5) Âlem-i Ecsâm.

Bu mertebelerden 1. ve 2. mertebelere *Vücûb Dâiresi / Hâlesi* adı verilir ve Allah'ın esmâ ve sıfâtının tecellîlerinden oluşur. Bu halleriyle Zât'ın aynısıdır. ⁶ Nitekim:

Tecellî eyledi gaybı hüviyet
K'Ahad'dan zâhir ola Vâhidiyyet

Zuhûra geldi evvel vahdet-i Zât
Tecellîsine kıldı onu mir'ât

Pes ona ârız oldu üç merâtib
Merâtibdir olan tâlib metâlib

...
Tecellîdir ahad cem'iyetine
Hakîkattir Muhammed hazretine

İkincisi sıfâtın vahdetidir
Îzâfâtın bu evvel kesretidir.

Budur ol sırr-ı ekber kim mezâhir
Bunun nûrundan oldu cümle zâhir

Muzâf olan budur ol İsm-i Zâta
Kim oldur mahtid esmâya sıfâta

...
Üçüncü mertebe ef 'âle vahdet
Taayyün mebedidir zıdd-ı kesret

Bu ol vahdet durur kim cümle ef 'âl
Bu vahdetten gelir âbâd ü âzâl. ⁷

Öte yandan 3. , 4. ve 5. Mertebeler *Mümkün Dâiresi / İmkân Hâlesi* adı verilir ve Allah'ın ef 'âlinin / fiillerinin aynasıdır ve bu durumlarıyla hayâlî veya gölge varlıklardır. Âlemler onsekiz bin olup, Hakk'ın Zâtına aynadırlar, nişânedirler.

Oluş sırası ise şu şekilde ortaya çıkar:

- Akıl → Kalem → Levh → Arş → Melekler → Rûh → Kürsî → Cennetler. ⁸
- Yerler ve Gökler [ilki dişil, ikincisi eril] → Güneş-Ay → Beyt-i Ma 'mûr → Cehennem. ⁹
- Bunların devrinden Dört Unsur (*Anâsır-ı Erba 'a*); onlardan da Üç Oluş yaratılır. ¹⁰
- Bu evrelerden sonra da insan yaratılır. O, Hakk'ın kemâline mazhar olan varlık olup, tüm âlemlerin sûretine sahiptir. ¹¹

İnsanın yaratılışı ile târih çarkının tekerleği döndürülmeye başlar. Bu tekerleğin dönüşündeki ilk testin—yaklaşılması men edilen şecere / “ağaç” (?)— sonucuna göre târih *Habf*; yani “Düşüş” ile devam eder. Bu Düşüş serüveni, târihi kozmik elemanlar uzamına göre yeniden dürtülmesine ve sökülmesine yol verir. Bu yol, iki zit,

⁶ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, s. 49-114.

⁷ Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediyye*, C. I, s. 59-60.

⁸ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 49-68.

⁹ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 68-108.

¹⁰ Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediyye*, C. I, 26-9;

¹¹ Yazıcızâde Mehmed, a.g.e., C. I, s. 13-32.

farklı ve değişik kulvarda ifadesini bulur: Kült ve vahiy. Kült eksenli tavır ve tutum alışlarda varlık hiyerarşisi piramit tarzında kurulurken, vahiy eksenli inanç ve ilkelerde ise, varlık tasavvuru Yaratan ile yaratılan ufkuna göre inşa edilir. İkinci ufukta da herkes ontik esas olarak ve değer olarak eşit düzlemedir veya ilkesel olarak öyle olmak zorunda ve durumundadır. İki yol da bir inanç ve ilkeler sistemi ile hayat tarzı ve ibâdet-ritüel ile varlıklarını sürdürür. Buna dîn yani, “yol”, “istikâmet”, “güzergâh”, “metot ve menheç” denilir. Dinin arkeolojisi de işte bu metafiziksel, tarihsel ve antropolojik arka plana yaslanır. Târihî süreç içerisinde vahyin ana hedefi—Muhammediyye’den de anlaşılacağı ve tespit edilebileceği üzere—Düşüş hâlini Yüceliş hâline, İnişi Yükseliş moduna, Nüzûlü ‘Urûca dönüştürmektir. Na’atlarla başlayan Muhammediyye na’atlarla son bulur; yani “âlemlere rahmet olarak gönderilen” veya Yazıcızâde’nin harika mısralarıyla ifade ettiği gibi:

Cemî enbiyâ ümmettir ona
Kamu âlemlere aksâ-yı mermâ

Veya birçok yerde tekrar eden aşağıdaki mısradaki gibi:

Îmâmü’l-müttekîn oldur, hitâmü’l-mürselîn ol şâh
Nizâmü’l-âlemîn oldur hümâmü’l-ekmelîn ol şâh.¹²

“Nizâmü’l-Âlemîn” olan “ol şâh” ile târih çarkının diğer ucu bağlanır, sona erdirilir.¹³ Bu iki çark arası yani *kavs-ı nüzûl* (“iniş, düşüş yayı”) ile *kavs-ı urûc* (“çıkış, yüceliş yayı”) târihin özü, özeti ve öz mâcerâsıdır. Târihsel bir döngü olarak, kült eksenli medeniyet ve kültür tasavvur ve pratiklerini iptal etmek üzere gelen vahiy, zamanla bu rolünden, misyonundan ve aksiyonundan geri kaldığında, uzaklaştığında ve/ya kültler ile karıştığında kült dinleri vahiy dinleri ile dönüştürülmek üzere târihsel tekrar devreye girer. Buna dinlerin deverânı adı verilir; ta ki, Son Rasûl ile beraber bu deverân son bularak, eskatolojik zaman moduna girilir. Yazıcızâde Mehmed’in Muhammediyye’sine bakıldığında görülecek olan da budur; yani, sırası ile ele alınacak olursa:

- a. Varlık platformunun / Ahadiyetin esasları, safhaları, özellikleri ve tezâhür ve ta’ayyünleri;¹⁴
- b. Yerlerin ve göklerin yaratılması, çeşitleri, farklı durumları;¹⁵
- c. Hz. Âdem’in yaratılışı, diğer peygamberlerin hayat ve tebliğ tarihleri;¹⁶
- d. Hz. Peygamber’in hayatı, tebliğ mücadelesi, gazâları, mucizeleri, onunla bağlantılı olarak kendine gönderilen Kur’ân ve özellikleri, sahabenin bazı özellikleri, Hz. Peygamber’in eşleri (*Ezvâc-ı Tâhirât*), hizmetçileri, müezzinleri, kâtipleri, vefatı, vs.;¹⁷
- e. Hz. Peygamber’in kerîmesi Hz. Fâtıma’nın, Hulefâ-i Râşidîn’in ve Hz. Peygamber’in torunlarının vefatları, Ashâb-ı Suffe hakkında bilgi;¹⁸
- f. Kıyamet alâmetleri;¹⁹
- g. Kıyametin kopuşu ve Âhiret halleri (Cennet, Cehennem, vs.);²⁰

B. Dinin Arkeolojisini Muhammediyye ile Yeniden Okumak

Dinin arkeolojisini 6-İ metodolojik kategorisi (İnanç, İnsan, İlke, İbâdet-Ritüel, İfâde, İmkân-İnşâ) içinde okumak mümkündür. Bu çalışmada bu kategorilerden sadece 1.İ (İnanç) kategorileri ele alınacaktır:

¹² Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediyye*, C. I, s.163.

¹³ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 24-30, 923, 1054-1061.

¹⁴ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 49-81.

¹⁵ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 81-115.

¹⁶ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 115-247.

¹⁷ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 247-543.

¹⁸ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 543-569.

¹⁹ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 569-599.

²⁰ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 599-1001.

1. İnanç:

(i). Teoloji / Tanrı Tasavvuru-Metafizik Kodlar:

Muhammediyye’de Tanrı tasavvuru aslında Kur’ân’ın sistemleştirdiği Tanrı algısı ve tasavvuru ile Neo-Platonist / Yeni Eflâtuncu Sâni-Şekillendirici-Mimâr Tanrı tasavvurunun bazı noktalarda telif edilmiş şekli görünümündedir. Gerçi temel belirleyen olarak Kur’ân’ın inşâ ettiği algı önce çıksa da yer yer *Lâ Ta’ayyün* ile *Ta’ayyün* mertebelerinde yaratılıştan ziyade sudûr; ortaya çıkış, bir yönüyle ve bir yere kadar “zorunlu” bir somutlaşma, oluş ve varoluştan bahsetmek mümkündür. Genel olarak, Yaradan ile yaratılanın farkı üzerindeki vurgu ve izahlar Kur’ân’daki teoloji ile antropoloji ayrımı üzerine temellenir ve ifadesini bulur. Nitekim Allah; mutlak varlıktır yani Vücûd’dur. Zât’tır ve yoktan var edendir. Vardır ve birdir. Diğer bir ifade ile:

Ehaddır zâtı müstecmi sıfâtı
Tecellî zâtına esmâsı meclâ

...

Cemîi kâinatı kıldı ibdâ’
Delâyîi kıldı zâtına muallâ

Onundur nasr u izzet cûd u rahmet
Onundur gayb u ayn uhrâ ve ûlâ

Çü ferdâniyyet onun hamd onadır
Çü vahdâniyyet onun şükr-i evlâ.

Kur’ân’ın Tanrı tasavvur ve imajı ne ise genel olarak Muhammediyye’deki de odur. Allah kemâl sıfatları ile yüklü, noksan ve eksik sıfatlardan berîdir, iraktır. Zâtının ve varlığının delili ve tezâhürü olan, aynı zamanda sıfatları olan Vâcibü’l-Vücûd / Zorunlu Varlık, ezeli ve ebedî, hayat ve bilgi sahibidir. Diğer bir ifade ile:

Bu hod ma’lûm onun zâtı ki hiçbir şeye hulûl etmez
Tecelliyle sığarmış pes ki tâ dil cân ede deryâb

Ki zirâ Kibriyâ-yı zât ganîdir cümleden bizzât
Mukaddestir taayyünden tecellîsi geri li’z-zât

Vücûd-ı mahzdır zâtı sıfâtı ismi ef ‘âli
Taakkuldur taayyündür meânîdir bular fi’z-zât

...

Ne ismi her vücûdu kim taleb ederse zâtından
Ona göre eder îcâd denize göredir emvâc

Tecellîler pes esmâya göre olur bu âlemde
Tecellîler eder izhâr taayyünler olur efvâc.²¹

Bu açıdan bakıldığında Zât; mutlak varlık ve birlik olup, Vahdet / *Ta’ayyün-i Evvel* ile Vâhidîyyet / *Ta’ayyün-i Sâni* ile Vücûb Dâiresine, oradan da Mümkün Dâiresine (Âlem-i Ervâh, Misâl, Ecsâm) tezâhür eder; yani, “tecellîler eder izhâr; taayyünler olur efvâc”.²²

²¹ Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediyye*, C. IV, s. 771-7733.

(ii). Ara/cı Varlık Tasavvurları:

Muhammediyye'de Ara/cı Varlık tasavvurları açık ve net bir şekilde ortaya çıkar. Bunlar melekler, şeytan, cin, vb. varlıklardır. Arş'ın yaratılışından sonra onu taşıyan melekler²³, dört büyük melek (Cebrâîl, Mikâîl, İsrâîfil ve Azrâîl).²⁴ Nitekim:

İçi dolu meleklerdir kimi kaayim kimi râki
Kimi sâcid müsebbihler ederler Hakk'a takdîsât

...

Çün yarattı arşı Rabbü zü'l-celâl
Pes yarattı dört melek sâhib-kemâl

Şimdi dörttür pes sekiz olsa gerek
Arşı mahşerde götürmekçün melek.

Evvel İsrâîfil'dür biri onun
Başı arş altındadır yeri onun.²⁵

Öte yandan cin, iblîs, şeytan vb. negatif varlıkların veya başlangıçta iyi, sonraları kötüleşen varlıkların bahsi de yine kitapta yer yer geçer. Örnek:

Çü yaratmak istedi cân kavmini
Bu nâru's-Semûm'dan yarattı onu

Bir oddan yaratıldı kim kavm-i cân
Kim onda yog idi harâret duhân

Yarattı bir er bir dişi gör nice
Erin adı Mâric dişi Mârice

Bunlardan yaradıldı cinn ibni cân
Bedenleri oddan od içinde cân

Pes ondan Azâzîl anadan doğup
İşit n'olısar hâli göğe ağıp.²⁶

Kitabın değişik yerlerinde yine şeytan-cin-iblîs konu edilir. Şeytanın Âdem'i görmesi,²⁷ ona secde etmemesi,²⁸ şeytanın insana saldırması, araçları, giysisi, tuzağı, vs. konuları,²⁹ Âhiret'teki konuları,³⁰ cin tâifesi.³¹

²² Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediyye*, C. IV., s. 773.

²³ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 59.

²⁴ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 60-61.

²⁵ Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediyye*, C. I, s. 69-70.

²⁶ Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediyye*, C. I, s. 102-3.

²⁷ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 133-136.

²⁸ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 143-145.

²⁹ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 176-182.

(iii). Kurucu / Başlatıcı Prototip Tasavvuru,

Muhammediye Kurucu /Başlatıcı Prototip ilkesi üzerine dayanır; yani bizzat adı bu dinin ilk muhatabı olan Hz. Peygamber'in adından gelir. Kitap; kurucu prototip olan İslâm Peygamberi'ne övgülerden oluşan na'atlarla başlar ve na'atlarla biter. Sanki Yazıcızâde Mehmed şunu demek ister: Dinlerin deverân ettiği târihsel çarkta kurucu prototipler bu çarkın mihveri ve özetidir. Ve en önemlisi de

Cemîi enbiyâ ümmettir ona
Kamu âlemlere aksâ-yı mermâ³²

diye övdüğü;

Mustafâ'dır rûh-ı a'zâm nûr-ı nûr-ı kâyinât
Mustafâ'dır vech-i ekrem sırr-ı sırr-ı beyyinât.³³

O ve onun gibi diğer prototipler târih boyunca hayatı, varlığı ve oluşu Yaradan'ın talep ettiği istikamete katmakla meşguldürler. Bu perspektiften esere bakıldığında şunları tespit etmek mümkündür: Na'atlarla buketlenen eser, ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'in tarihsel serüvenlerinden,³⁴ yaratılış hususiyetlerinden ve cennetteki durumundan,³⁵ dünyaya indirilişinden—Düşüş—, dünyadaki karşılaştığı olaylardan,³⁶ diğer peygamberlerin kıssalarından,³⁷ bizzat Hz. Peygamber'in hayatı, tebliğ ve temsil mücadeleleri, ailesi, sahabesi, vefatından bahseder.³⁸

Eser; Hz. Peygamber'in Hakikat-i Muhammedilik mertebesinin tarihsel ve metafiziksel bir sağlaması gibidir. Öyle ki:

Seyr eder Dâvud makaamât bu hayât-bahş ravzada
Devr eder Hızır anda sâkî bâde-i Kevser mezâk

Zîrâ ol sultân-ı kevneyn yer yüzüne iniser
Şark u garb onun olısar Mekke ne Şâm u Irâk

Zîrâ İbrâhîm ü Mûsâ ona ümmet oldular
Yoluna Dâvûd u İsâ kodular baş u ayak

Ne kadar kim enbiyâ ve mürselîn kim geldiler
Cümle ikrâr eyleyip fazlına etti ittifâk
Gökten indi yüz mükerrerrem suhf onu etti beyân
Etti Tevrât u Zebûr İncîl ü Fırkaan ittibâk

Hak Taâlâ fazlın onun etti bunlarda ayân
Küllî âlem ümmet olup etti ona iltihak.³⁹

³⁰ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 732-733, 750-752.

³¹ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 824-827.

³² Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediye*, C. I, s. 175.

³³ Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediye*, C. I, s. 71.

³⁴ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 11-224.

³⁵ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 115-161.

³⁶ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 161-223.

³⁷ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 224-246.

³⁸ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 247-523.

³⁹ Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediye*, C. I, s. 171-2.

Muhammediye, Hz. Peygamber'e bir imân yenilemesi tekin olmayan—savaşların oluşturduğu belirsizlik, salgın hastalıklar ve saldırı tehditleri [deniz kenarında bulunmadan dolayı], vb.— târihsel durum ve şartlarda, hayata ve târihe varoluşsal bir kement atma denemesi gibidir sanki. Nitekim:

Bu durur îmân ki tasdik edeler gönül ile
Kim Muhammed' dir resûlu'llâh odur muhtâr-ı Hak

Her ne kim Allâh katından kim getirdi ol resûl
Hak durur gerçek durur ne dedise ahbâr-ı Hak

Asl-îmân onu tasdik eylemektir kalb ile
Pes dil ile söylemektir şarttır ikrâr-ı Hak.⁴⁰

Öte yandan, eserde peygamberlerin veya onlarla irtibatlı târihsel figürlerin sembolik kodları ve hususiyetler de değişik şekillerde ortaya konmuştur. Örnek olarak:

Peygamberler	Sembol-Özellik	Peygamber/Figür	Sembol-Özellik	Peygamberler	Sembol-Özellik
Âdem	Dane	İbrahim	Od	Yûsuf	Güzellik
Süleyman	Yüzük	Belkıs	Karınca	Lokman	Hikmet
Îsâ	Diriltme, tecerrüt, iğne	Dâvud	Ses	Mûsâ	Tûr, asâ
Eyyûb	Sabır	Hızır	Âb-ı Hayat ⁴¹		

(iv). Kitap Tasavvuru:

Yazıcızâde Mehmed, eserinde Kutsal Kitap ile ilgili olarak şu özellik ve kategorilerden bahseder. Kutsal Kitap ve kaynağı vahyin özellikleri,⁴² Kur'ân'ın mahlûk / "yaratılmış" olmadığı hususu,⁴³ Mi 'râc'ta vahiy konusu,⁴⁴ gibi konular eserde ele alınır. Kur'ân hakkında Yazıcızâde Mehmed şunları şirleştirir:

Onun doğruluğuna Kur'ân-ı Kerîm yeter; o Hak sözüdür. Edebî yönüyle de en yüce kitaptır, denilmiştir. Şöyle ki; insanlar ve cinler onun gibi bir kitap ortaya koymaktan âciz kaldılar. Böylece onun Allah'ın gerçek kelâmı olduğunu bildiler. Biz ise onu hak peygamber bildik; âmennâ ve saddaknâ dedik. Sözüünü şüphesiz sadâkatle tasdik eyledik...⁴⁵

Suhurlarla (Hz. Âdem: 10; Hz. Şît: 50; Hz. İdrîs: 30 ve Hz. İbrâhîm: 10) beraber yüz dört olan kutsal kitaplar özünü ve özetini Kur'ân'da bulur. Diğer bir ifade ile; yüz dört kitabın sırrı dört kitapta gizlidir; onlarınki de Kur'ân'da; Kur'ân'ın esrarı Fâtiha sûresinde; onun sırrı besmelede; onunki de bâ herfind; bâ harfinin hakikatleri de noktasında şifrelidir. İnsan bu açıdan kâinatın sonsuzluğunda bir nokta mesabesinde olsa da hakikat de bu noktanın sırrına, esasına ve özüne mazhardır.⁴⁶

⁴⁰ Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediye*, C. II, s. 349.

⁴¹ Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediye*, C. II, s. 26-9.

⁴² Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 265-70, 275.

⁴³ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 276-7.

⁴⁴ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 317.

⁴⁵ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 396-7.

⁴⁶ Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediye*, C. I, s. 26-9.

Kur'ân kendisine gönderilen Hz. Peygamber, aynı zamanda önceki peygamberlere gönderilen kitapları ve suhurları nesh eder. Öyle ki:

Ne kadar kim enbiyâ ve mürselîn kim geldiler
Cümle ikrâr eyleyip fazlına etti ittifâk

Gökten indi yüz mükerrerrem suhf onu etti beyân
Etti Tevrât u Zebûr İncîl ü Fırkaan ittibâk

Diğer bir anlamlandırma ile:

*Kamu edyâni dîni kıldı mensûh
Onunçün şîr'atidir hayr ü ebkâ⁴⁷*

Bu bağlamda Yazıcızâde Mehmed Kutsal Kitapların indiriliş serüvenini Kur'ân'ın nihâi vahiy oluşundaki sırrı ile Hz. Peygamber'in dilinden Allah ile diyalogunu şu şekilde aktarır:

Dedim Mûsâ'ya indirdindi Tevrât
Dedi kim âyetü'l-Kürs a 'zâm âyât

Dedim İsâ'ya İncîl ettin inzâl
Dedi kim sûre-i İhlâs'ı sen al

Pes andan dedi bana yâ Muhammed
Ki gönderdimdi sana yâ Muhammed

Ne Tevrât u ne İncîl'de geliptir
Kim ona Fâtiha ad aydılıptır.

Kim onu okusa cismini onun
Harâm edem oda şâd eyle cânın

Bana senden kerâmetli kulum yok
Habîbimsin ki senden sevgilim yok.

Ona evvel sıfâtiyle tecellî eyledi Allâh
Pes ondan sonra zâtiyle tecellî eyledi Allâh.⁴⁸

(v). Kozmogoni ve Kozmolojik Kodlar:

Evrenin yaratılışı / meydana gelişi (kozmogoni) ve evren tasavvuru (kozmojoloji) bağlamında Yazıcızâde Mehmed, daha önce de ifade edildiği gibi, Mutlak Varlık / ez-Zât / Vücûd / Lâ Ta'ayyün makamı / Ahadiyyet özünden, esmâ / "isimler", sıfât / "sıfatlar", ef 'âl / "fiiller" durumlarına göre tezâhür eder. Bu tezâhür, tecellî ve ta'ayyün Zât'ın ya aynısıdır (Vücûb Dâiresi / İlâhî Âlem || Vahdet [Ta 'ayyün-i Evvel | Hakikat-i Muhammedî] ve Vâhidiyyet [Ta 'ayyün-i Sâni] safhaları) ya da aynasıdır (Mümkün Dâiresi / Mahlûk Âlemi || Âlem-i Ervâh, Âlem-i

⁴⁷ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediyye*, (Yay. Haz. A. Çelebioğlu), MEB Yayınları, Ankara 1996, s. 170. [Amil Çelebioğlu tarafından yayıma hazırlanan kitap bundan sonra *Kitâb-ı Muhammediyye* olarak verilecek; diğerleri ise kendi adları ile gösterilecektir].

⁴⁸ Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediyye*, C. I, s. 232-233.

Misâl, Âlem-i Ecsâm). Bu çerçeveden eser aklın yaratılışından,⁴⁹ Levh-i Mahfûz ve ona ilk yazılanlardan,⁵⁰ Kalem, Arş, meleklerin yaratılışı, rûhların yaratılışı, vb. şeklinde konuları ilk bölümde ele alır.⁵¹ Cennetlerin yaratılışından sonra yerlerin ve göklerin yaratılışından bahseden eser, güneş, ay vb. kozmik unsurlardan, göklerin adları ve bekçilerinden,⁵² Kafdağı, Bahr-ı Mescûr vb. konuları öne çıkarır. Yazıcızâde Mehmed dili ile okunacak olursa bu yapı:

Eger biz olavuz zâhir olasız siz dahi zâhir
Buluna hikmet-i garrâ biline şir ‘at-ı zehrâ

Bunu işidecek esmâ dirildi bir yere cem’â
Dediler Rabbenâ Hakkaa tecellî et bilâ-ihfâ

Pes evvel ism-i Bârî’den kamu esmâ talep kıldı
Dedi Kaadir’den isten kim onun şânındandır inşâ

...
Ayıttı ism-i Âlim kim sizin izhârınız ma ‘lûm
Velîkin ism-i zâtıdır bilin müstecmi-i esmâ

Dirildi cümlei esmâ dediler zâtı ismine
Senin hükümündedi ahkâm senin emrindedir eşyâ.⁵³

Yaratılış / “Ortaya Çıkış” şu merhalelerden geçer:

- Akıl → Kalem → Levh → Arş → Melekler → Rûh → Kürsî → Cennetler.⁵⁴
- Yerler ve Gökler [ilki dişil, ikincisi eril] → Güneş-Ay → Beyt-i Ma ‘mûr → Cehennem.⁵⁵

Bunu Yazıcızâde Mehmed’in dilinden ifade etmek gerekirse, şöyle ortaya çıkar:

Dinle imdi Hak Taâlâ nice icâd eyledi
Cennet-i Adn’i yarattı, eyledi nûr-ı sirâc

Yerin a ‘lâ eyledi meskenlerini tayyibât
Kıldı her meskende bir kasr inciden ne sâc ü âc

Her kazırda eyledi yetmiş kızıl yakuttan
Dârı kim deyyâr otura bî-esâs ü bî-ilâc.⁵⁶

Yerler ve gökler, güneş ve ay ile diğer kozmik unsurların yaratılışı bahsedilen evrelerde *Lâ Ta’ayyün* mertebesinden *Ta’ayyünler* mertebesine iniş ile başlar. Buradan da Âlem-i Ervâh / “Rûhlar Âlemi”, Âlem-i Misâl / “Model / Arketip Âlemi” ve Âlem-i Ecsâm / “Cisimler / Nesnelere Âlemi”ne iniş, açılış, muşahhas / somut hâle evriliş safhasına gelerek evrenin ortaya çıkışı (kozmoğoni) özel olarak, evren tasavvuru (kozmooloji) genel olarak ifadesini bulur. Dünya ve ‘Ukbâ / Âhret Hakk’ın mazhar uzamlarıdır. O’nun tecelliyâtlarına / tezâhürlerine

⁴⁹ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 51-53.

⁵⁰ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 51-53, 57.

⁵¹ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 49-115.

⁵² Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 83-86.

⁵³ Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediyye*, C. I, s. 57.

⁵⁴ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 49-68.

⁵⁵ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 68-108.

⁵⁶ Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediyye*, C. I, s. 77.

aynadırlar. Dünya hicâb-ı zulmânî / “zulmet perdesi”; ukbâ ise, hicâb-ı nûrânîdir. Dünya; kâinat dairesinde bir noktadır. Nokta olarak vahdet olup, çevresi ise sonsuz noktalardan oluşur; yani kesret evrenidir.⁵⁷

(vi). Eskatalogi / Âhîret Tasavvurları:

Muhammediyye, eskatalogik açıdan 3 safhada ele alınabilir: (a) Kıyamet alametleri; (b) Kıyametin kopuşu; (c) Âhîret halleri.

- a. **Kıyamet Alametleri:** Yazıcızâde Mehmed bu bağlamda şunları sayar: Kostantiniyye'nin fethi, Deccâlin çıkışı, Mehdînin zuhûru, On İki İmam, dumanın çıkışı, Hz. İsa'nın inişi, vb. hususlar.⁵⁸
Örnek:

Bu hâl içindeken Deccâl geri lütf eyleye Allâh
Ki İsa'yı ede inzâl, ede yerde delâlâtı

Dımaşk'da Ak menâreye nüzûl eyleye pes İsa
Ki Deccâl'i helâk ede velî etmez risâlâtı

Koya iki firiştenin kanadında iki elin
İki hulle giye dedi bu resme ola âyâtı

...

Bu resm ile gide İsa ki Beytü'l-Makdis'e ere
Bula Lüdd'ün kapısında edinmeye siyânâtı

Kaçan kim göre İsa'yı eriyeye tuz gibi anda
Velîkin ura hançerle bula etmiş cinâyâtı.⁵⁹

- b. **Kıyametin Kopuşu:** Sura üflenmesi, yer ve göklerin yıkılması, vb. meseleler ele alınır.⁶⁰ Bu manzarayı güzel bir şekilde tasvir eden Yazıcızâde Mehmed, şunları şiir diliyle terennüm eder:

Dinleğil Allâh imdi geri nice dirgürür
Çürümüş sünükleri nice yaratır fi 'l-meâd

Hak Taâlâ bir hazîne feth ede arştan bu kez
Çıka andan bir deniz Bahrü'l-Hayâtı ona ad

Bu denizden yer yüzüne bir aceb yağmur yağa
Kim erenler suyuna benzer ola ey şâh-zâd.⁶¹

Ona göre, peygamberlerin haberlerine dayanarak kâinatın ömrü 70 bin yıldır. Aradan 62 bin 960 sene sonra Hz. Âdem yaratılır. Ve Âdemoğulları tam olarak dünyada 7 bin yıl hüküm süreceklerdir. 70 bin olması için tam olarak 40 yıl kalmıştır.⁶²

- c. **Âhîret Halleri:** Bu bahiste de haşr, maşer, mîzan, livâû'l-hamd, Cennet ve Cehennem, vb. hususlardan bahsedilir.⁶³

⁵⁷ Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediyye*, C. I, s. 26-9.

⁵⁸ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediyye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 569-592.

⁵⁹ Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediyye*, C. II, s. 449-450.

⁶⁰ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediyye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 592-628.

⁶¹ Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediyye*, C. II, s. 455.

⁶² Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediyye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 600.

Kandedir düşmenlerim diye melekler aydalar
Kim durur düşmenlerin de yâ İlah-ı Müstegâs

...

İftirâ ederler idi bana ol kezzâblar
Ben münezzeh Tanrı'ya bu resme giderdi bihâs

Hem gele Kur'ân gözüke ayda Kur'ân ehline
Hiç beni bilir misin şevkin eder mi inbiâs

Ayda kim yol bilmezem pes ona Kur'ân ayda kim
Ben senin şol yârinem zevkin eder mi inbiâs.⁶⁴

Diğer bir mana ile Âhîret hallerini şu şekilde tasvir eder Yazıcızâde Mehmed:

Dedi onlar şöyle âlimler durur
Bir de şol kussâs zâlimler durur

Kim muhâlîf ola kavli fi'line
Çün muhâlîftir kim uya kavline

Şol kim el ayak kesilmiş gideler
Onlar oldur komşusun incideler

Şol ki tamu ağacına asalar
Beglere gammâz olup kov yâ salar

Cifilerden şol kim artuk kokalar
Nefslerini mühmel işe sokalar

İşleri murdâr ile lezzât ola
Nefslerini mühmel işe sokalar

Hem zekâtı vermeyip men'edeler
Niçeme kim şîm ü zer cem' edeler

Şol ki katrandan giyeler cübbeler
Kibr ü fahr ile yapalar kubbeler
Halka kibr ile dimağ eyleyeler
Hışm u darb ile çomağ eyleyeler

...

Katreden yüzler düzüp göz verdi tâ göre yüzün
Hem sözün işitmeğe vermiştir insâna kulah

Onun için berk urur nûr-ı kemâl-i Kibriyâ
Zîra işrâk idiser nûr-ı cemâl-i Kibriyâ.⁶⁵

⁶³ Yazıcızâde Mehmed, *Muhammediye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 602-987.

⁶⁴ Yazıcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediyye*, C. II, s. 474.

Vahdet merhalesinde “ortaya çıkış” / “iniş” ile beraber başlayan tarihsel ve varoluşsal çizgi, bu bölümde ifade edilen Âhîret tasavvurları ve hâlleri ile “geri dönüş”e, “başlanılan yere intikal”e evrilir. Bu haliyle Kavı-ı ‘Urûc / “Yükseliş, Geri Dönüş Yayı” çarkını tamamlamış olmaktadır.

III. Sonsöz Yerine:

“(Z)ülûf gibi yeni taranmış bir kitap”⁶⁶ oluşturma gayretinde olan Yazızcızâde Mehmed, Muhammediyye adlı eserinde Mutlak Varlık platformundan gölge varlıkların ortaya çıkışını / “inişini” / sudûrünü şu şekilde ifade eder: Ahadiyetten vâhidiyetin (çokluğun) çıkması için gayb-i hüvîvet tecellî eyledi. Önce vahdet-i zât zuhûra geldi ve onu tecellisine ayna kıldı. Bu zâta üç mertebe âriz olur. Bu Ta‘ayyünlerden / “somutlaşma”lardan sonra Âlem-i Ervâh, Âlem-i Misâl ve Âlem-i Ecsâm oluşur, tezâhür eder, muşahhaslaşır. Yerlerin ve göklerin oluşu ve sonra da insanlığın mümkün varlık olarak vücûda gelişi kozmik târih çarkının nüzûl evresini / *Kavı-ı Nüzûl* (“İniş” / “Düşüş” / “Oluş” / “Ortaya Çıkış” Yayı ifade eder. Onun bu kozmik çark içinde-ama-dünya uzamında ve kronolojisindeki oluş mâcerâsı hayatın ve târihin hûlasasını verir. Bu hûlasada dinlerin deverânını görmek mümkündür; çünkü “Oluş Yayı”nı veya “Düşüş Yayı”nı kendisine yazgı kılan her yol, metot, güzergâh; yani din asıl misyonu olan “Yükseliş Yayı”, “Urûc Yayı”nı ötelediğinden, belki de ıskaladığından vahiy eksenli müdâhele ile tarihte yüzleşmek zorunda kalır. Bu yüzleşmenin son tarihsel modellemesi—Müslüman kabulüne göre—Son Resûl’ün Kur’ân ile olan yeniden inşâ ve “yüceliş yayı”nı yeniden germe sürecine girilmiştir.

İniş ve çıkışların toplamı olan bu ay-güneş akslı târih tasavvurundaki süre/ç bir şekilde kozmik târih çarkının bitmemiş hareketini tamamlamaya meyyâl, onu dairesel olarak tamamlayacak bir harekete teşnedir. Bu da Kavı-ı ‘Urûc yani “Yükseliş” / “Çıkış” / “Bütünleniş” Yayı’dır.

Muhammediyye bu açıdan tam da bu hikâyenin tarihsel, metafiziksel ve eskatalogik bir provasıdır. Her iki yöndeki yaya göre kurgusu inşâ edilen kitap, tüm bunları bir ambalaj buketi ile süsler: Hz. Peygamber’e ithaf edilen na ‘atlar; övgü ve şefaât dilekleri. Bu da kitabın ısrarla aradığı bir ideali sembolize eder. Bu, *İnsân-ı Kâmil* ideal tipolojisi olup, peygamberler genelde, Hz. Peygamber özelde temsil ederler. İnsân-ı kâmil; cihanı yansıtan bir ayna, Hakk’ın sıfatlarına kandil, Zâtına ışıktır. O, kitâb-ı nâtık (konuşan) olup, kâinat kitabına bir anahtardır.⁶⁷ Bu anahtarın en ideal formu Hz. Peygamber’in şahsında prototipleşir. Nitekim:

Ay iki pâre oldu parmağından
Onunçün şems-i kevneyn oldu ebhâ

İçiptir havzının bir katresinden
Onunçün zindedür Hızır ile İlsâ

Çü meddâhı ola Allâhu A ‘zâm
Kıyâs et kimdür ol sultân-ı âlâ.⁶⁸

⁶⁵ Yazızcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediyye*, C. II, s. 481-483.

⁶⁶ Yazızcızâde Mehmed, *Muhammediyye*, (Yay. Haz. A. Öztürk), s. 32.

⁶⁷ Yazızcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediyye*, C. I, s. 26-9.

⁶⁸ Yazızcızâde Mehmed, *Kitâb-ı Muhammediyye*, C. I, s. 52.

NÂMIK KEMÂL ve TASAVVUF

Dr. Rıdvan Özdiç

Özet: Tasavvuf, bu topraklarda yaşayan insanların inançlarını, hayat tasavvurlarını ve dünyaya telakkilerini belirleyen unsurların başında gelir. Modernleşme döneminde tasavvufa ve tasavvufun şekillendirdiği hayat biçimine yönelik bir dizi tenkit ve tahkir hemen hemen her meselede karşımıza çıkar. İşte bu noktada Çağdaş Türk Düşüncesinin en önemli temsilcilerinden biri olan Namık Kemal'in tasavvufa dair görüşleri ve tasavvufi çevrelerle olan münasebetleri incelemeye değer bir meseledir. Bu tebliğimizde modern Türkiye'nin birçok refleksini de belirleyen bu etkileşimi incelemeyi hedefliyoruz.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Namık Kemal, Mevlevîlik, Bektaşılık

NAMIK KEMAL AND TASAWWUF

Abstract: Tasawwuf is the leading factor setting the believes, life perceptions and religion-earth edifice of the people living in these lands. In the modernizing era, a series of criticism and affront against tasawwuf and the life style shaped by tasawwuf come up almost in every issue. At this very point, as one of the most important representatives of Modern Turkish Thought Namık Kemal's ideas on tasawwuf and his relations with sufist surroundings are worth to study. In our present rescript, we aim to analyze this interaction assessing many reflexes of modern Turkey at the same time.

Keywords: Tasawwuf, Namık Kemal, Mevlevî Order, Bektashism

Giriş

Modernleşme olarak isimlendirebileceğimiz Nâmık Kemâl'in yaşadığı bu devre ait arayışların bir tarafında tasavvuf ve kurumları vardır. Osmanlı modernleşmesinin birçok meselesini bu irtibattan müstağni olarak ele almak mümkün değildir. Bu irtibatı daha vazih kılmak için iki hat üzerinden yapılacak taksim ve tahlillerin daha sağlıklı olması umulur. Bu yüzden biz de Nâmık Kemâl'in şahsında Osmanlı modernleşmesinin en mühim simalarından birinin biyografisi ve fikirleri etrafında bu arayışları, paranteze alışları, tenkitleri veya yok sayışları ele almayı uygun gördük.

İlk olarak ele alacağımız husus; tasavvufi düşüncenin telakki tarzı ve bu düşüncenin din ve dünya tasavvurunun modernleşme zaviyesinden neye tekabül ettiği. Her ne kadar tasavvufa ait fikir ve düşünceleri, tasavvuf kurumlarının siyasî, içtimaî hatta kültürel hayatta icra ettiği rolden bağımsız ele almak mümkün değilse de modernleşme döneminde tasavvufa ve tasavvufi yapıların içtimaî, siyasî tezahürlerine yönelik tenkit ve teklifler ayrı ayrı ele alınmalıdır. Bunun birinci sebebi, Osmanlı toplum organizasyonunda tasavvufun merkezî yeri, ikincisi ise; tasavvufi çevrelerin siyasetle olan münasebetleridir. Bir üçüncüsü de tasavvufi çevrelerin modernleşme karşısında takındıkları tavırlardır.

Tasavvufun din ve dünya görüşüne, hayat telakkisine ve insan tasavvuruna yönelik modernleşmenin icbarları, hedefleri ve beklentileri doğrultusunda yapılan tenkitler, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bütün bir tavır alışları ve istikameti tayin eden bir muhtevaya sahiptir. Bunun yanında modernleşmenin kurumsal ve içtimai tezahürlerinin arttığı bir devrede din, dünya ve cemiyet hayatında ve modernleşmenin doğurduğu problemlere cevap verme arzusundaki felsefî tasavvuf vadisinde girilen arayışlar hem Türk tefekkürü hem de modernleşmenin anlamlandırılması adına ehemmiyetlidir.

Nâmık Kemâl için bugüne kadar söylenmiş medh ü senaları burada tekrar etme niyetinde değiliz. Sadece modernleşme boyunca Türk tefekkürünü meşgul eden hemen hemen her meselede mütemadiyen kendisine dönülen bir ismin vatan, millet, hürriyet gibi efkârın doğmasında; hukuk, parlamenter sistem, kamuoyu, eğitim gibi devlet yapısının şekillenmesinde; İslâmcılık, Osmanlılık gibi siyasî eğilimlerin fikriyatında; tiyatro, gazete, roman ve yeni bir dil ve üslup sahasındaki değişim ve dönüşümde müracaat kaynağı olması onun tesirini anlatmaya yeter. Bu öncü ve kurucu vasfının yanında özellikle II. Meşrutiyet döneminde belirgin şekilde yarışan birçok fikrin ve tavrın referans kaynağı olarak onu görmesi, kendisine yönelecek dikkatlerin en mühim saikıdır. Ulemadan, İslâmcılardan tutun da batıcılara kadar hemen hemen her kesimin geri dönüşler yaptığı bir ismin bu belirleyiciliği Çağdaş Türk Düşüncesinin istikametini bir de onun zaviyesinden bakmayı gerektirmektedir.

Oryantalist tarizlerin en önemli ayaklarından birini oluşturan kaza ve kader inancı ve bu inancın vücut verdiği birçok tasavvufî telakkinin Müslüman kimliğini şekillendirmedeki tesiri inkâr edilemez. Türk efkârına ve cemiyetine yeni bir insan telakkisi teklif eden ve modernleşmenin getirdiği problemleri bu zaviyeden ele alan bir ismin bu kavramlara ve bu kavram dünyasına yönelik tenkit, teklif hatta tahkirlerinin birçoğunun sonrasına miras kalması, üzerinde düşünmeyi ve ciddi tahliller yapmayı elzem kılmaktadır.

A. Nâmık Kemâl'in Tasavvufa Bakışı:

Ali Ekrem, Nâmık Kemâl'in babası Mustafa Asım Bey'i tanıtırken ilm-i nücuma olan vukufiyetinden II. Abdülhamid'in müneccimbaşılığından –biraz da istihzayla- bahsettikten sonra dedesini şöyle takdim eder: “O bütün kudemamız gibi gayet mütediyyin, lâkin taassuptan külliyyen beri idi; çünkü zamanın ekser okuryazar ricali gibi tasavvuf neş'esini tatmıştı.”¹ Ekrem bu irtibatın ve neş'enin Kemâl'e geçtiğini de belirtir.² Kemâl için tasavvufî neş'e ve terbiye ilk olarak aileden gelir. Özellikle dedesinin Mevlevîlikle olan münasebetleri ve ilk çocukluk yıllarını Mevlevî bir muhitte idrak etmesi onun Mevlevîlikle irtibatının en güçlü delili olarak serdedilecektir. Küçük yaşta ayin çıkaran ve annesi tarafından da Mevlevîliğe merbut olan Kemâl'in bu ilk tanışıklığı, ömrü boyunca Mevlevî ananeye saygı olarak baki kalmıştır. Kemâl'in tasavvufu ikinci tanışıklığı dedesi Abdüllatif Paşa'nın Kars'a tayin olunması üzerine orada kendisine muallim olarak tutulan Şeyh Efendi'den aldığı eğitim sayesinde vuku bulmuştur. Tasavvufu artık hissî olan tanışıklığını fikrî olarak da gerçekleştirir.³ Oğlu Ali Ekrem'in naklettiğine göre on iki yaşlarında olan Kemâl, bu şeyhten hem tasavvuf hem de şiir eğitimi almıştır:

“Karsın en alim insanı bir şeyh efendi idi, bu zatı Kemâl'e muallim tayin ettiler... Bu zatta az, çok zevkî şiir vardı. Vahdeti vücut felsefesine, tasavvuf mesleğine de oldukça aşına idi. Kemâl'e tasavvuftan bahsetmeğe başladı, Muhiddini Arabînin menakıbını söyledi, Mesneviden bazı parçalar okudu.”⁴

¹ Ali Ekrem, *Namık Kemâl*, Devlet Matbaası, İstanbul 1930, s. 6.

² “Mustafa Asım Bey fevkalâde zekâsile, tarihe vukufile, tasavvufa incizabile, nücumdan başka herşeyile, hatta oymacılığile oğlunun fikrî zevkine mükemmel bir rehber olmuştur.” Ali Ekrem, *Namık Kemâl*, s. 6.

³ Baniçiçek Kırzioğlu, *Namık Kemâl'i Kars'ta Okutan Müderris Şeyh Vâizzâde Muhammed Hamid ve Divançesi: Bildiri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1988.

⁴ Ali Ekrem, *Namık Kemâl*, s. 13.

Kemâl'in tasavvufu tanıdıklığına dair bu söylenenler salt bir sufi neş'eyi tevarüs ettiğini düşündürse de Şeyh Vaizzade Muhammed Hâmid'in kimliği ve şahsiyeti daha çok klasik bir eğitim alındığı intibamı güçlendirmektedir. Oğlu'nun sadece şeyhliğinden bahsettiği Vaizzade aynı zamanda müderristir. *Abese Suresi*'ni tefsir eden, *Izhar Şerhi* yazan ulemadan bir zattır. Ali Ekrem'in bahsettiği eserler hem o devrin hem de İslâm ilim geleneğinin temel eserleridir. Bu tarafla klasik bir terbiyeden geçen Kemâl, bu eserler sayesinde tasavvufa ve onun vücut verdiği dünyaya aşinalık kazanmıştır. Mesela Şinasi ile tanışmasını anlatırken naklettiği şu anekdot onun bu dünya ile ne kadar meşbû olduğunu gösterir. Beyazıt Camii avlusunda kitapçıları dolaşırken Şinasi'nin şiiri ile karşılaşınca “Üstünde “ilahî” unvanını gördüm. Derviş Yunus ilahisi zannettim” demesi eğitiminin ve beslendiği kaynakların bir göstergesidir.⁵ Kemâl ve neslinin terbiyesinde önemli yer tutan mektebe başlama törenleri, buralarda okunan Yunus ilahilerinin şahsiyeti ve edebî zevkî şekillendiren bir ananeyi hatırlatmaktadır.⁶ Kemâl'in tepkisi, almış olduğu terbiye ve eğitimin izlerini taşır. Tasavvufun mündemiç olduğu bu terbiye batılı fikirlerle birlikte meydana gelen kopuş öncesine dair Kemâl'in tasavvufi dünyasını anlamamıza yarar. Benzer şekilde Kemâl'in karşılaştığı eserler, tedris ettiği metinler bu ananenin içinden geçerek ondaki tasavvufi neş'eyi yapar.⁷

Sofya hayatında karşılaştığı iki divan şairiyle Divan Edebiyatı dünyasına dâhil olması Kemâl'deki tasavvufi neş'enin edebiyatla, şiirle imtizacını beraberinde getirmiş ve kendi divanının her sahifesinin başına bir “Destur ya Veli” yazacak kadar bu dünyaya dahil olmuştur. Bu durumu oğlu Ali Ekrem, Kemâl'in eski şairleri okudukça duyduğu eksikliği gidermek için giriştiği çabayı izah ederken onun, Divan Edebiyatının ve eski şairlerin dünyasına vakıf olmak ve “dinî itikatları, felsefî fikirleri, hasseten vahdet-i vücut felsefesini anlamak için Arapçayı gayet iyi öğrenmek” gayesiyle Sofya'da iyi hocalardan hususî dersler aldığını, Farsça için *Gülistan*'ı ve *Bostan*'ı okuduğunu dile getirir.⁸ Bu okumalar Kemâl'in o dönemde yazdığı şiirlerde kendisini gösterir. Mesela Kemâl'in Encümen-i Şuarâ'ya dahil olduğu zaman yazdığı gazelin şu matla'ı bariz bir vahdet-i vücut felsefesini yansıtır:

Zuhûr-ı reng-i kesret pertev-i nur-ı Hudâdandır

Televvün hey'et-i eşyâda tesîr-i ziyâdandır

Oğlu Ali Ekrem, babasının Encümen'de *Divan*'ın gazeliyat kısmını tek mil eden Nâmık Kemâl'in şiirleri hakkında “Müşterek olmayan kendi gazelleri ise tasavvuf vadisinde emsali ender nefiselerdir” diyerek hem neş'esine hem şiirdeki istikametine işaret eder.⁹ Bu devre ait etkileşimin Nâmık Kemâl için ehemmiyetini ifade adına Sofya'da tuttuğu şiir defterinden hareketle Ö. Faruk Akün; “yeni ve eski şairlerin eserleriyle temasının söylenenlerden çok daha geniş ölçüde olduğunu göstermektedir” hükmünü verir.¹⁰ Gölpinarlı'nın Nâmık Kemâl'in gerek Divan Edebiyatı mazmunlarıyla inşad ettiği şiirin muayyen vak'aları ve şahısları da ihtiva ettiğini dile getirmesi Kemâl'in şiirlerindeki “kerbala”, “alevîyiz” gibi hususları izah eden bir mahiyeti haizdir.¹¹ Kemâl'in tasavvufi cephesi hakkında hüküm vermeyi gerektiren ve ona atfedilen tarikat nitelermelerinin encümen'de bulunan isimlerle doğrudan alakası vardır. Encümen-i Şuarâ'nın farklı tarikat mensubiyetine sahip olduklarını ifade ile bu bahse şimdilik ara vererek o dönem Osmanlı toplumunda tarikat mensubu olmanın ne manaya geldiğini ele alalım.¹² Devrin en bariz hususiyetlerinden birisi *câmiu't-turük* bir tasavvufi ananenin azımsanamayacak bir hadise

⁵ Nâmık Kemâl, *Namık Kemâl'in Talim-i Edebiyat Üzerine Bir Risalesi*, (Yay. Haz. Necmettin Halil Onan), Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1950, s. 37.

⁶ *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri: Hatıralar/Yorumlar/Tetikler*, (Haz. İsmail Kara, Ali Birinci), Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 30.

⁷ Osmanlı eğitim sisteminin müşterek eserleri ve bunların edebiyat çevrelerine tesiri hakkında bkz. Şemsettin Şeker, “Edebî Şahsiyetlerin Teşekkülünde Camii Derslerinin Rolü”, *The Journal of International Social Research*, Cilt: 5, S. 22, YAZ 2012, s. 178-9.

⁸ Ali Ekrem, *Namık Kemâl*, s. 15. Akün, Sofya'da tuttuğu şiir defterinden hareketle Kemâl'in söylenenin aksine eski ve yeni şairlerin eserleriyle çok daha geniş ölçüde temas ettiğini kabul eder. Ömer Faruk Akün, “Namık Kemâl”, *DİA*, XXXII/362.

⁹ Ali Ekrem, *Namık Kemâl*, s. 19. Encümen'e devam ettiği sürede “O zamanın pek büyük ulemasından addolunan zevattan tefsir, hadis, kelâm, fıkıh, tasavvuf, Arap edebiyatı, Acem edebiyatı tederrüs edip duruyordum” s. 19-20.

¹⁰ Akün, “Namık Kemâl”, XXXII/362.

¹¹ Abdülbaki Gölpinarlı, “Namık Kemâl'in Şiirleri”, *Namık Kemâl Hakkında*, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Neşriyatı, Ankara 1942, s. 65.

¹² Mesela Osman Şems Efendi Kâdirî şeyhidir. Leskofçalı Galib, Hâlidî-Nakşîdir. Hersekli Arif Hikmet, Kadîridir.

olduğunu görmemiz iktiza eder. İkinci olarak bir ismin hayatının değişik dönemlerinde farklı tarikatlarla içli-dışlı olduklarını devirle yakından ilgilenenler kolaylıkla teslim ederler. Bir üçüncüsü birçoğunun siyasî yelpazenin bir yerinde bulunduğunu kolaylıkla ifade edebileceğimiz bu isimlerin siyasî iradenin ve ricâl-i devletin tarikat irtibatlarını dikkate aldıklarını veya alabileceklerini gözden kaçırmamak gerekir.

Bu sebeple Nâmîk Kemâl'in tasavvufu ve tasavvufî çevrelerle münasebetine dair bakılması gereken iki cephe vardır. Birincisi Kemâl'in şahsında ve fikriyatında tasavvufun yeri nedir? İkincisi de tasavvufî çevrelerle münasebeti nedir?

Birinciye Gölpinarlı'nın "Ona hiçbir zaman sofi veya mutasavvıf diyemeyiz" hükmüyle başlarsak Kemâl'de aradığımız şeyin ne olduğunu görme imkânı bulabiliriz. Öncelikle şahsiyeti ve fikriyatı etrafında tasavvufa bakışımı ele aldığımızda Kemâl'in yetişme tarzı, ait olduğu hissî ve fikrî dünyadan kendisine miras kalan bir tasavvufî ıstılah ve kültür mevcuttur. Gerek Gölpinarlı'nın gerek Göçgün'ün incelemelerinde ifadesini bulan sahip olduğu tasavvufî neş'e, yetişmiş olduğu kültürel ortamın ve mensup olduğu milletin insan yetiştirme tarzından başka bir şey değildir. *Mesnevî*, *Bostan* ve *Gülîstan* gibi bütün bir kültürü yetiştiren ve besleyen kitaplar Divan şiirine vücut veren Allah, kainat ve insan tasavvuru tasavvuftan, vahdet-i vücut felsefesinden ayrı düşünülemeyecek şeylerdir. Hele tasavvufun sahip olduğu çok katmanlı evren ve eşya tasavvurunun Divan Edebiyatının mazmunlarına sinmiş olması bu iki dünyayı birbirinden ayırmayı imkânsız kılmaktadır. Kemâl'e nispet edilebilecek tasavvufî aidiyetlerde göreceğimiz gibi onun eski tarz kabul edilen birçok şiiri bu edebî dünyaya aidiyetten öte bir mana ifade etmemektedir. Sonraki dönem yazı ve mektuplarında da karşılık bulan bu Allah ve kainat telakkisi kendini muhafaza edecektir. Ayrıca ifade edelim ki Nâmîk Kemâl neslinin batı ile tanışıklıklarından sonra zihinlerinde meydana gelen tanrı ve evren tasavvurları ile ilgili büyük değişimin Kemâl'de çok fazla makes bulmadığı söylenebilir.¹³ Nâmîk Kemâl'in terakki, maarif, doğu-batı, İslâm, din telakkisini metafizik bir problemden çok siyasî ve içtimaî bir problem olarak ele alınması ve düşüncelerinin bu kavram dünyasının şekillendirdiği bir vatan ve millet telakkisini etrafında oluşması Kemâl'de metafizik bir kırılmaya sebebiyet vermemiştir. Özellikle *Renan Müdafaaamesi*'nde ifadesini bulan retorik ve câri olan mantık bu zaviyededir. Hatta Kemâl'in geri adım attığı noktalarda bile muvazeneli bir dil tuttuğu söylenebilir.

Ali Ekrem, babasının Şinasi ile tanışmasından sonra eski tarz şiiri terk ve "kadim yolda ibda etmiş olduğu bütün o harikulâde tasavvufî şiirleri iptal" ettiğini savunur.¹⁴ Nitekim biyografilerin ısrarla üzerinde durdukları gibi Şinasi ile vaki olan tanışıklık Kemâl'i hem Divan Edebiyatının dilinden ve mazmunlarından hem de bu edebiyatta içkin halde bulunan tasavvufî neş'eden koparmıştır. Süleyman Nazif'in "elveda ey tasavvuf, el firak şi'r u heyulâ" diyerek tabir ettiği bu durum, Kaplan'ın dediği *cemiyet mistisizmine* geçiştir. Akün bu ayrışmayı; "artık eski şiirin ve tasavvuf remizlerin mücerret dünyasında yaşayan bir insan olmaktan çıkarak cemiyet davalarının adamı olmuştur" diyerek hülâsa eder.¹⁵

Bu kopuşu sadece Şinasi'ye bağlama arzusu Şinasi'nin Türk düşüncesindeki şöhreti ve matbuat âlemindeki yeri ile alâkalı olmalıdır. Zira Encümen-i Şuara meclislerinde sonraki dönem Kemâl'i yapacak vatan, millet ve hürriyet gibi kavramların tedavülde olduğunu biliyoruz. Üstadı Leskofçalı Galib'in, Kemâl'in bu fikirlerle

¹³ Göçgün'ün seçtiği misaller için bkz. Önder Göçgün, *Namık Kemâl ve İslâmiyet*, Diyarbakır 1996, s. 6 vd.

¹⁴ Ali Ekrem, *Namık Kemâl*, s. 22. *Talim-i Edebiyat Üzerine*'de "Bildiğimiz şairler manzum sözlerini tasavvufa hasrettiler" diyerek karşılaştığı muameleyi ve tuttuğu istikameti tasvir etmektedir. s. 37.

¹⁵ Akün, "Namık Kemâl", XXXII/364. Namık Kemâl'in bu devreye kadarki dönemde sahip olduğu anlayış ve tasavvuf telakkisini aksettiren beyitleri ve fikirleri için bkz. Gölpinarlı, "Namık Kemal'in Şiirleri", s. 64 vd. Göçgün, *Namık Kemal ve İslâmiyet*, s. 9-38. Kemâl'in cemiyet mistisizmine geçişini gösteren dizelere örnek olarak şu murabbayı zikredebiliriz:

Sıdk ile terk edelim her emeli her hevesi

Kıralım hâil ile azmimize ten kafesi

İnledikçe eleminden vatanın her nefesi

Gelin imdada diyor bak budur Allah sesi

Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi (1865-1876), (Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1978, II/166. Bu değişimi iradeli insan tipinin doğuşu olarak gören bir değerlendirme için bkz. Birol Emil, "Namık Kemal'in Eserinde ve Aksiyonunda Üç Temel Kavram: Hürriyet-Medeniyet-İrade", *Namık Kemal: Ölümünün 100. Yılında*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1988, s. 20.

tanışıklığı hususundaki tesiri inkar edilemez. Bu encümenin yanında Tercüme Kalemî'ne dahil olarak bu kalem etrafında müessir olan batılı fikirlerle ve Fransızca ile birlikte Fransız efkârıyla ve edebiyatıyla da tanışması sonraki dönem Kemâl'in ufkunu ve fikriyatını tayin edecektir. Mizacıyla da birleşen bu unsurlar Şinasî'den tevarüs eden bir lisanla dışarı akseder. Bu devreye kadar meclub olduğu fikirlerden ve dünyadan kopan Kemâl'in birçoğu hissî saiklerle ifadesini bulan *Harabat* tenkidini Akün, bu zaviyeye yerleştirir:

“Türk şiirinin daha Fars taklitçiliğinden kurtulmadığı bir zamanda eski şiirin gerçeğe ve ahlâka aykırı birçok örneğini bir araya getirdiğini ileri sürdüğü *Harâbât*'ı gençlik için meyhane açmak kadar zararlı görmüş ve onu edebiyat, hakikat ve siyaset bakımından taraftar olduğu fikirlere aykırı bulduğu için tenkit ettiğini söylemiştir.”¹⁶

Nâmîk Kemâl'in Divan Edebiyatından ve bu dünyayı şekillendiren tasavvufî dilden uzaklaşırken fikrî olarak tasavvuftan ne kadar uzaklaşmıştır? Burada ilk akla gelen husus, Kemâl'in İslâmcılıkla olan münasebeti olmalıdır. Bilindiği gibi Türk siyasî hayatında ve Türk düşüncesinde birçok yeniliğin müsebbibi kabul edilen Nâmîk Kemâl'in aynı zamanda İslâmcılığın ilk temsilcilerinden, bânilerinden kabul edildiği hatırlanmalıdır.¹⁷ Bu noktada İslâmcılığın tasavvufla münasebetine dair bazı dikkatler Nâmîk Kemâl'in hem İslâmcılıkla hem de tasavvufla münasebetini anlamaya yardımcı olacak hususiyetleri bünyesinde barındırmaktadır. Onun mutasavvıf veya sufi olup olmadığı sorusuna kolaylıkla hayır cevabını verebildiğimize göre aynı soru İslâmcılık için sorulduğunda cevabımız ne olacaktır?

İslâmcılık tariflerinin siyasî tarafını öne çıkarmadan düşünürsek İslâmcılığın temel iddialarından birisi; tasavvufun şekillendirdiği bir insan telakkisinin kader anlayışının, din-dünya ayrımının İslâm dünyasını geri bıraktığı ve yaşanan Müslümanlığın gerçek İslâm'dan uzak olduğu ile ilgili kabuldür ve İslâmcılara göre bunun esas sorumlusu tasavvuf ve kurumlarıdır. Bu tarafından bakıldığında Nâmîk Kemâl'de böyle bir suçlama ve içtimaî-ahlakî kavramları bu retorik üzerinden inşa etme çabası görülmez. Hatta terakki fikri etrafında ve oryantalist tenkitler karşısında irade meselesi üzerinden yürütülen akıl yürütmenin hemen hemen Nâmîk Kemâl'de akis bulmadığı da söylenebilir.¹⁸ Bu tarafıyla Nâmîk Kemâl, Osmanlı'dan Cumhuriyete tevarüs eden İslâm telakkisinin şekillenmesinde herhangi bir rol verilecek bir şahsiyet değildir. Tersinden bir okuma yapıldığında terakki için maarife büyük bir rol biçer. Kemâl'in eğitim anlayışında kendisinde az çok idrak ettiği tasavvufî eserler ile neş'eden bahsetmediğini hatırlayalım. Hatta bazı ahlak kitaplarını vakti geçmiş olarak telakki ettiğini de göz önünde bulunduralım.¹⁹

Yukarıda ifade ettiğimiz değişim zaviyesinden baktığımız zaman en azından siyasî organizasyon ve terakki çabalarını batılı bir zemine oturtturarak yeni tarzda bir hayat telakkisine yakın duran, terakki ve bilim için batılı bir usul benimsemeyi problemsiz gören Nâmîk Kemâl'in etkisi altında kaldığı bu düşünce sistemi tasavvufa yer

¹⁶ Akün, “Namîk Kemâl”, XXXII/374. Akün, Kemal'in tenkitlerini en kolay noktalardan ele aldığını belirterek sathî bulmaktadır. Ömer Faruk Akün, *Divan Edebiyatı*, İsam Yayınları, İstanbul 2013, s. 92.

¹⁷ İslâmcılığın Namîk Kemâl'le başlatma konusunda elde mevcut karineler vardır. Fakat İslâmcılığın şekillenmesinde ve dilinin oluşmasında kesin hükümler vermek için bu cephele meselenin farklı zaviyelerden tedkik edilmesi gerekir. Bu durumda birden çok isim karşımıza çıkacaktır. Pek çok kimse İslâmcılığı daha sonraki bir dönemde farklı farklı şahıslarla başlatırken mesela Şemsettin Şeker İslâmcılığı 1864'te Hoca Tahsin'le başlatır. Bkz. *Sadık Bir Muhallif: Yeni Osmanlılar'dan Menapırzade Nuri Bey ve İbnülemin'in Nuru'l-Kemâl'i*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 43.

¹⁸ Terakki fikri, sa'y u amel, maarif gibi meseleler etrafında serdettiği fikirlerde dönem ve sonrası için yaygın olan İslâm ve tasavvuf tenkitleri ve kader anlayışının doğru anlaşılması iddiası merkezi bir yer tutmaz. Sa'y fikrini savunduğu yerlerde batılı tarzda bir çalışma fikrine yakın durur. Tasavvufî kavramlardan olan tevekkül, kanaat gibi terakki ve sa'y fikriyle yakın olan bu kavramları izah için başvurduğu retorik İslâmcılığın tasavvuf tenkitlerindeki dile kaynaklık edecek kadar vasıflı değildir. Mesela kanaatle ilgili şöyle der: “Elden gelen sa'yî fiile getirdikten sonra müyesser olan kesb ile iktifâ demek olan kanaat başka mânaya haml olunmuş. Bir hırka ile bir lokma nasip oldu mu bir kenzi lâ-yefnâya mâlikiyet zehâbî hâsıl olarak ten-perverlik peygûlesinde yan gelip zevke bakmak sevap hükmünde tutuluyor.” “Terakki”, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri*, (Haz. Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, I/219. Mesela bununla ilgili olarak kaleme aldığı *Sa'y* makalesinde “leyse li'l-insânî illâ mâ seâ” gibi birkaç referans bulunur. Bkz. Namîk Kemâl, “Sa'y”, *Külliyat-ı Kemâl: birinci tertib, Makalat-ı Siyasiye ve Edebiye*, Selânik Matbaası, İstanbul 1327, s. 27-33. Sa'y kavramı etrafında cereyan tartışmalar ve arayışlar için bkz. Rıdvan Özdiç, *Akl İrade Hürriyet: Son Dönem Osmanlı Dini Düşüncesinde İrade Meselesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 308-322.

¹⁹ Misal olarak bkz. Namîk Kemal, “Tiyatro”, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri*, (Haz. Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, I/497.

verecek bir bünyeye sahip değildir. Batılı tarzda bir fert tasavvur ederek ve hürriyet, müsavat, adalet etrafında ifadesini bulan Tanzimat umdelerine sadık kalan kanun riyasetinde kendi kendinin mukadderatına sahip çıkan bir insan tipi için özellikle politik arayışların daha baskın olduğu bir mücadele biçimi benimseyen Nâmık Kemâl tasavvufu –belki buna İslâmiyet’i de dahil edebiliriz- esas âmil olarak görmez.²⁰ Bu noktada fikhın veya İslâm hukukunun gerek modernleşmeyle paralel gerek Osmanlı idarî ve siyasî yapısının üzerine oturması için mücadele verdiği kanun fikrine aracı olmasının ötesinde bir anlamı olduğunu iddia etmek zordur. Kemâl’in Osmanlılık siyasetinin ve Osmanlı-Türk tarihine ilgisinin içinde olduğu bir gelecek tasavvuru kendini İslâm’ın müdafaasında ve doğu-batı telakkisinde gösterse de bu, Kemâl’in düşünce yapısında kurucu bir vasfa bürünmez.²¹

Şinasi, Tercüme Odası ve Encümen-i Şuara arasında şekillenen yeni hayat telakkisi ve mücadelecî kimliği Nâmık Kemâl’in bütün dikkatini, enerjisini ve mücadelesini “hürriyet”, “vatan”, “millet” kavramlarında ifadesini bulan bir fikir ve ideale yönelir. Özellikle hürriyet fikrinde ifadesini bulan ve *Rüya*’sında Divan edebiyatındaki sevgili mazmunlarıyla tezyin ettiği bir hürriyet hayali tam da Kemâl’in Divan Edebiyatı’nda mündemiç olan tasavvufî aşkınlığı yeni bir alana yönelttiğini gösterir. Meseleden uzaklaşmadan şunu da belirtelim ki edebî ve fikrî eserlerde rüya tasavvufî bir mahiyetle yer alırken Kemâl’de siyasî muhtevalıdır.²² Bu da ondaki ferdî plandan içtimaî sahaya yönelişi özetler mahiyettedir. Özellikle irade meselesinin önemli bir rüknü olan hürriyeti mâsivâdan azade olmak manasıyla birleştirerek tasavvufî manada olduğu gibi şahsî hürriyetin merkezine yerleştirir. Bu yüzden hürriyet bizzat kendisi olmak itibarıyla hem ideal olur hem de bu yeni “ferdî” diğer otoritelerden azade kılar. Devlet, hilafet merkezli bir okumanın vatan, millet merkezli bir okumaya dönüştürülmesiyle hem yazılarında hem kahramanlarında bu ideal bütün bir hayatın merkezine oturur. Akün bu değişimi kahramanları üzerinden şu şekilde tahlil eder:

“Kahramanlarında daima ferdî saadetle içtimaî vazife ve mesuliyet duygusu çatışır ve kahramanlar her zaman kendi ferdî saadetlerini içtimaî ve vatanî gaye uğrunda feda ederler.”²³

Tasavvuf felsefesinin kâinat ve eşya telakkisiyle batılı fikirleri karşılama, hesaba çekme ve cevaplar verme gayretinden uzak olan Nâmık Kemâl’in gerek fikir olarak gerek ideal olarak eserlerine ve kahramanlarına yansıyan bu hürriyet duygusunun ve mesuliyet anlayışının dinî bir zeminden ve hayat tasavvurundan uzak olması sonraki dönem Türk efkârına ve ideal insan tipine menfi tesirleri olmuştur.²⁴ Her şeyden önce sadece ideal olarak bulunan hürriyet fikri ve vatan aşkı yapılan işin, tutulan istikametın mahiyetini belirlemiş ve özellikle II. Meşrutiyet devrinin hürriyetle kahramanlık arasında gidip gelen birçok suiistimaline zemin hazırlamıştır.

A. Nâmık Kemâl’in Tasavvufî Çevrelerle Münasebetleri

Osmanlı siyaset geleneğinde, irade biçiminde tasavvufî çevreler siyasetin ve idarenin daima içinde olmuş siyasetin istikametine bir şekilde tesir etmişlerdir. Modernleşme öncesinde mevcut ilişkilerin seyri devir ve

²⁰ Aynı hususu Kemâl’in mücadele arkadaşlarında da müşahade ederiz: bkz. Şeker, *Sadık Bir Muhalif*, s. 110 vd.

²¹ Mesela *Devr-i İstilâ*’da hiçbir tasavvufî unusura yer vermez. *İbret* gazetesinde Gelibolu’yu anlattığı *Gelibolu* adlı makalesinde Gelibolu’da bulunan tasavvuf büyükleri ile ilgili hiçbir imada bulunmaz. (“Gelibolu”, *Külliyat-ı Kemâl: birinci tertib, Makalat-ı Siyasiye ve Edebiye*, s. 270-5). Osmanlı’nın kuruluşunda önemli bir unsur olan tasavvufî çevrelerden birkaç satırla söz eder. Mesela Şeyh Edebâli için; “bulunduğu yerlerin maârif-i zâhirede allâmesi ve fuyûzât-ı kalbiyyede mürşid-i mükemmeli addolunan...” (*Osmanlı Tarihi*, ikinci tertib, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1326, I/62) İstanbul’un fethinde fazla yer vermediği tasavvufî çevreler kaleme aldığı biyografilerde de yok denecek kadar azdır. Bu istisnaya misal olabilecek bir örnek olarak Selahaddin’in Şahabeddin Sühreverdî’yi idam etmesini onaylasa da teessüf etmesinde görebiliriz: “Haleb’de ettiği va’z cihetiyle cânib-i ulemâdan sû-i i’tikâdına fetva verilen Şahabeddin Sühreverdî gibi nâdirü’l-vücûd bir hakîmin cezâ-yı idâma uğramalarına teessüf olur.” *Nâmık Kemâl’in Tarihi Biyografileri*, (Yay. Haz. sd. İskender Pala), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 60.

²² Tasavvufî cephesi oldukça güçlü olan rüya meselesine ise tarihinde sahip çıkar. *Osmanlı Tarihi*, I/68 vd.

²³ Akün, “Nâmık Kemâl”, XXXII/372.

²⁴ Yeni Osmanlılar arasında hürriyetin idealleştirilmesinde tercih edilen bu tavır, içtimaî meselelerde kendini göstermez. Nitekim Ziya Paşa da şahsî tecrübelerinde ve hürriyet fikrinde tasavvufî telakkilere yakın dururken hayatın diğer alanlarında bu arayışların uzağındadır. Ziya Paşa’nın hürriyeti tasavvufî bir zeminde kavrayışı ile ilgili bkz. İsa Akpınar, *Ziya Paşa’nın Şiirlerinde İnsan Hürriyeti*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 75. Yeni Osmanlılardan Menapirzade Nuri Bey’in hürriyeti telakki tarzı için bkz. Şeker, *Sadık Bir Muhalif*, s. 124-6.

tarikatlardan çok tutkulu kaldıracığı gibi genel geçer hükümlerle geçirilemeyecek kadar da girift ilişkileri bünyesinde barındırmaktadır. Bu ayrıntıları bir tarafa bırakarak söylersek modernleşmenin seyrini ve siyasî iradenin tasarruflarını tarikatlardan bağımsız ele almak mümkün olmadığı gibi bu ilişkileri dikkate almayan her tahlil nakis kalmaya mahkumdur. Mesela III. Selim ve II. Mahmut devri islahat teşebbüslerini tekke ve tasavvuf çevrelerinden hem padişahların hem de devlet ricalinin münasebetlerinden bağımsız ele almak ne kadar mümkündür. Bizzat II. Mahmut'un, 1810'dan sonra devleti 13 yıl yedinde tutan Halet Efendi'nin, Şeyhülİslâm Mekkiyade'nin tarikatlarla münasebetlerini ve bu yapılara dair tasarruflarını bu fotoğrafın geri kalanını tahmin etmek için ilk başta söylenebilecek birkaç numunedir. Yeniçerilerin İlgasıyla Bektaşî Tekkelerinin kapatılarak Nakşîlere veya Mevlevîlere devri gibi hadiseler başlı başına modernleşmenin ana meselelerindedir.

İşte burada modernleşmenin istikametleriyle de irtibatlı üç yapının veya işleyişin varlığından söz etmeliyiz. Birincisi Tanzimat Fermanı ile birlikte başlayan yeni dönemin tezatlarını iyi kullanan ve özellikle Hâlidîliğin İstanbul'a gelişi ile birlikte giderek kuvvetlenen Nakşîlik. Bu kuvvetlenmenin en önemli hususlarından biri de Yeniçeriler sonrası kapatılan Bektaşî tekkelerinin kendilerine devredilmesidir. Bir taraftan modernleşmenin yolunu açan ve buna dair islahatlara girişen siyasî iradenin diğer taraftan şeriat vurgusu ve geleneksel Sünnî ve fikhî zemini belirgin olan Nakşîliğe yol vermesi dikkate değer olduğu kadar olup bitenleri anlamaya yardımcı olacak hususiyetler taşır. Giderek güçlenecek ve güçlendikçe de muhalefeti besleyen bir dil belirleyecek olan Nakşîliğin Cumhuriyet sonrasına uzanan bir gerilimi de beslediği ortadadır.

İkincisi tarihî süreçte farklı siyasî misyonlar da yüklenen ve elit bir Sünnîliğin ve sülûflüğün imkânlarını bünyesinde barındıran Mevlevîlik. Üçüncüsü ve belki de üzerinde en çok tartışılan Bektaşîliktir. Bektaşîliğin Yeniçerilerle münasebetleri ve moderleşmenin bir tarafıyla Bektaşîleri tasfiye ederek başlaması modernleşmenin istikametlerini görme açısından dikkate değerdir. Bektaşîliğin Türk unsuruna yaslanma becerisi, Sünnî İslâm anlayışının dışına çıkabilme ve genel geçer ahlakî ve dinî kaygı ve kayıtlardan azade bir hayat imkânını barındırması nazar-ı itibara alındığında karmaşık ve bir o kadar da ilginç bir yapı karşımıza çıkar.

Bu münasebetleri ele alırken açık olan bir şey vardır o da Kemâl'in herhangi bir tarikatla organik bağı yoktur. Buradaki organik bağdan kastımız bir tarikata intisap edip seyr-i sülûkunu tamamlamak ve tarikat ritüelleri ile hayatını ve ilişkilerini düzenlemek. Bu manada bir tarikata intisap edip etmediğini bilmediğimizi söyleyen Gölpinarlı'nın hükmünü "bir tarikata mensubiyeti yoktur" şekline çevirmek mümkündür.²⁵ Buna rağmen Kemâl'in tarikatlarla münasebeti aynı zamanda tasavvufî çevrelerin siyasetle olan münasebetleri ve tasavvufun yeni bir telakkiye geçmeye başlayan Osmanlı düşüncesi için imkân ve problemlerini görmek açısından önemlidir.

1.1. *Nâmık Kemâl ve Nakşîlik*

Kemâl'in tasavvufla ve tasavvufî yapılarla münasebetine dair söylenebilecek her şey kendisinin klâsik ve teknik manada mutasavvıf veya sülûfî olmadığı gerçeğinden hareketle söylenmelidir. Gerek Türk efkârı için gerek modern Türkiye'nin tutacağı istikamette oynadığı rol itibarıyla Kemâl'le ilgili yapılacak yorumlar ve kurulacak irtibatlar aynı zamanda tutulan istikamete doğrudan alâkadar olduğu için tetkike muhtaçtır. Nakşîlik sadece Osmanlı toplum yapısında ve insan tasavvurunda sahip olduğu rolden dolayı değil aynı zamanda modernleşme boyunca –Kemâl'e gelene kadar– Türkiye'nin modernleşme macerasında başat bir role sahip olmuştur. Özellikle Mevlanâ Hâlid'in sağlığında İstanbul'a gelen Hâlidîlik, Nakşîliğe daha aktivist bir karakter kazandırmış ve modernleşmeyle paralel olarak Nakşîlik, Osmanlı toplumunun en önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir.

Yeniçeri Ocağı'nın ilgasıyla birlikte Bektaşî tekkelerinin kapatılması ve Nakşîlere devri, gerek modernleşme açısından gerek siyaset-tarikat münasebetleri açısından esasta her ne kadar aynı olsa da araçta farklı bir evreye girildiğini düşündürür. Bir taraftan modernleşmenin rükünlerini yerine getiren diğer taraftan halkın ve medrese-tekke çevrelerinin reflekslerini ciddiye alan ya da modernleşmenin icbarları doğrultusunda terk ettiği

²⁵ Abdülbaki Gölpinarlı, "Namık Kemâl'in Şiirleri", s. 67.

mevzileri bu yolla tahkim etmeye çalışan siyasî yapının kurduğu münasebetler on dokuzuncu asrın sonlarına doğru Sultan II. Abdülhamid idaresiyle daha farklı bir hale bürünmüştür. Muhit olarak Nakşî bir irtibat ağına sahip olmayan Nâmık Kemâl'in hayatında Nakşîlik, Leskofçalı Galib'den ibarettir, dense sezadır.²⁶

Leskofçalı'dan şiir ve tasavvuf terbiyesi alan ve Bektaşî-meşrep şiirleri yanında Nakşî sülûkunda şiirler söyleyen Kemâl'in nev-heves zamanlarına ait bu tercihleri bir intisaptan söz etmeyi gerektirmez.²⁷ Kemâl'in Nakşî sülûkunda şiirler söylemesinin birinci anlamı, tesirinde kaldığı muhitin şiir ve tasavvuf telakkisinin yeknesak bir tarikat zevkine hasredilmemiş olduğu gerçeğidir. İkincisi ve daha vazıh olanı, Kemâl'in özellikle Bektaşî bir ananeye merbut olmadığı ile ilgili güçlü karineler taşınması manasınadır. Kemâl'in sonraki dönemde tasavvuf ve tarikat üzerinden bir arayışa girmemesine rağmen şeriat üzerinden –kanun fikrine mehas olmasından hasebiyle– vurguladığı İslâm telakkisi tarikatlar içerisinde Nakşîliğe daha yakındır. Hususî hayatında ve insanî reflekslerinde kendini gösteren Melamî-meşrep tavrı aynı zamanda Nakşîliğin dinî ritüellerle olan münasebeti göz önünde bulundurulunca farklı bir portre çıkarır karşımıza.²⁸ Kemâl, hem tarikat olarak hem tavrı olarak Nakşî değildir fakat Nakşî bir dünyanın hayat ve din telakkisine –en azından fikrî olarak– uzak da değildir.

1.2. Nâmık Kemâl ve Mevlevîlik

Nâmık Kemâl'in Mevlevîlikle bağlantısı öncelikle anne tarafından gelen soyuna dayanır. Çocukluk devresinde ve eğitiminde müessir olan dedesi Abdüllatif Paşa'nın Mevlevîliğe olan yakınlığı ve annesinin Mevlevîlikle olan münasebetleri bu ilginin birinci devresini teşkil eder. Meselenin bu tarafına Nâmık Kemâl'in Afyon'daki çocukluk günlerine dair yaptığı çalışma ile meseleye dahil olan Edip Âli Bakı'nın araştırmaları ışık tutmaktadır.²⁹

Abdüllatif Paşa'nın Mevlevî olduğunu ihsas eden bir şiirde Karahisar Medresesi Müderrislerinden Keskin Mehmet Efendi Oğlu Hasan Ekmel Efendi tarafından kaleme alınan hicri 1263 tarihli "Tebrik-i Sâl" başlıklı manzumede Paşa ile ilgili olarak;

*Nasırın tevfiği Hak feyz-i veliullâh ola
Aynıcem âyîni Mevlâna medetkârın her an
Hâlisi makbulû hazret olduğuna bu delil
Hazret-i sultan semâî bahçesinde sâyebân*

demektedir. Hânesi de Mevlevî dergâhının bitişiğinde olan Abdüllatif Paşa'nın Mevlevîlikle ilgisi bununla da sınırlı değildir.³⁰ Aile üzerinde de müessir olan bu ilgi Nâmık Kemâl'in Afyon'da vefat eden annesi Fatıma Zehra Hanım'ın Mevlevîhâne'nin hazîresine defnedilecek kadar belirgindir.³¹ Aileden gelen bu ilgi Kemâl'in eğitimine de yansımış ve Kemâl daha okuma-yazma ile birlikte semâ çıkarmaya başlamıştır. Bakı'nın şifâhî olarak topladığı bilgilere göre; Kemâl'in çocukluğunda Mevlevîhâne'de neyzenbaşı olan Coşkun Dede, Abdüllatif Paşa'nın arzusu üzerine küçük Kemâl'e semâ çıkartmıştır. Coşkun Dede'nin sema mürebbisi olduğu Kemâl'in bu devreye ait hâtırlarda kalan aksi zekası, afacanlılığı ve âteşin halidir.³² Mizacından izler taşıyan bu devre ait "pek yaramaz, haşarı" gibi zeka ve hareketle birleşen bir tasvirle de karşılaştığımız bu indî değerlendirmeler içerisinde

²⁶Galib, Halidî-Nakşîliğe mensuptur. İbnülemin, *Leskofçalı Galib Bey Divânı ve Mukaddimesi*, Amire, İstanbul 1330, s. 46.

²⁷Bu etkilere dair bkz. Abdülhakî Gölpınarlı, "Nâmık Kemâl'in Şiirleri", s. 67. Bu etkinin mahiyetine dair bkz., Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1956, s. 324.

²⁸Dinî pratiklerle ve dinî kimliği olan isimlerle münasebetine dair bkz., Mithat Cemal Kuntay, *Nâmık Kemâl: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, Maarif Vekaleti, Ankara 1944. I/577-80.

²⁹Edip Âli Bakı, *Nâmık Kemâl Afyon'da*, Ulus Basımevi, Ankara 1949, s. 15 vd.

³⁰Bakı, bu ilgiyi Afyon Mevlevî Tekkesi Şeyhi Raşit Efendi'ye dayandırarak açıklar. Bakı, *Nâmık Kemâl Afyon'da*, s. 27.

³¹"16 ncı asrın divan şairleri içinde mümtaz bir yer alan Hazreti Mevlâna'nın torunu Afyonlu Mehmet Semâî, halkın diliyle Sultan Divani, türbesi ittisalinde..." Bakı, *Nâmık Kemâl Afyon'da*, s. 17. Fatıma Zehra Hanım'ın vefatı üzerine hususî kitapları Mevlevîhâne'nin kütüphanesine bağışlanmıştır. Bizzat Fatıma Zehra Hanım'ın mührü bulunan kitaplar Afyon Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesi'nde bulunduğu Bakı'nın bizzat görüp haber vermesiyle aşikardır. s. 19-20.

³²Bakı, *Nâmık Kemâl Afyon'da*, s. 22.

ailenin Mevlevîlikle olan kuvvetli münasebetleri ve küçük yaşta tattığı Mevlevî zevki Kemâl'in sonraki dönemlerine ne kadar tesir etmiştir?

Ömer Faruk Akün'ün yorumuna göre Kemâl'in on dört-on beş yaşlarında kaleme aldığı şiirlerinde Mevlevîlikten gelme ilhamlar akis bulmuştur.³³ Bu Afyon'daki münasebetlerden belki de Kars'taki Şeyh Efendi'den talim edilen edebî zevkten mülhemdir. Şifahî bilgilerle devam edersek sonraki dönem Afyon Mevevîhanesi şeylerinden Kemâlettin Efendi İstanbul'da ziyaret ettiği Mustafa Asım Bey'e oğlu Ali Çelebi'nin o sıralarda Rodos Mutasarrıflığında bulunan Kemâl'in yanında Tahrirat Müdürlüğü için tavassut etmesini istiyor. Bu durumu yazan Mustafa Asım Bey'e Kemâl olumlu mukabelede bulunmuyor.³⁴ Buna rağmen Akün'ün Nâmık Kemâl'in, Konya Mevlevî Dergâhı postnişini Sadreddin Çelebi'nin yerine geçen Fahreddin Çelebi'ye yazdığı mektupta çocukluk döneminde kazanılmış Mevlevî âdâb ve görgüsünün kendisini gösterdiğini ifade etmektedir.³⁵ Vefat haberi üzerine kaleme alınmış bu satırlarda Kemâl, *Mesnevî*'den bir beyitle mukabelede bulunmuştur.³⁶

Nâmık Kemâl'in ilk çocukluk yıllarına ait bu değerlendirmeler için söylenebilecek en önemli şey; ailenin tasavvufla ve Mevlevîlikle olan yakınlığıdır. Kemâl'in Paşa dedesinin ve devamında Mustafa Asım Bey'in Mevlevî muhitlerle olan münasebeti -fıkrî ve hissî tarafları tetkike muhtaç şekilde- devam etmiş görünmektedir. Bakı, Kemâl'in bir mektubunda *Mesnevî*'nin yedinci cildi meselesiyle ilgili bir tahliline de yer vererek bu Mevlevîlik bağlantısını Kemâl'in hayatının sonuna kadar uzatmaktadır.³⁷ *Mesnevî*'nin Türk Osmanlı irfanında sahip olduğu mevkii ve meselenin tercümeyle yani edebiyatla olan münasebeti Mevlevîlik irtibatına dair bir karine olmamalıdır.³⁸

Kemâl'in *Mesnevî* ile ülfeti, bir başka coğrafyada bir başka hoca eliyle yeniden kurulur. Meşrebine ve mensubiyetine vakıf olmadığımız Şeyh Efendi Kars'ta Kemâl'e şiir ve tasavvuf vadisinde dersler vermiştir. Bu dersler arasında *Mesnevî*'den bazı parçalar da vardır.³⁹ Osmanlı ilim geleneğinin ortak eserler ortak isimler üzerinden şekillendirdiği bir ilim, irfan ve kültür havzasının ötesinde bir farklılık arz etmeyen bu irtibatlar *Mesnevî*'nin yaygınlık derecesi üzerinden de görülebilir.

Kemâl için Mevlevîlik; çocukluk yıllarında bir terbiye ve yetişme tarzı iken gençlik yıllarında ve özellikle Divan Edebiyatı vadisinde şiir söylediği zamanlarda bir inşa aracı ve duyuş tarzı şeklinde tezahür etmiştir. Hususî irtibatlarıyla devam eden bu münasebetlerin devrin siyasî cephesinde makes bulan Mevlevîlikle münasebeti daha çok siyasîdir. Kemâl Avrupa'dan döndükten sonra siyasî reformcuların en aktifi olan Ahmet Midhat Paşa dairesine girmiştir. Bu daire ise Mevlevîdir. Hatta Yenikapı Mevlevîhânesi Şeyhi Osman Selahaddin Efendi Dede Midhat Paşa'nın şeyhidir ve Sultan Abdülaziz'in hal'ine dahil olmuştur. Kemâl'in bu sıra aynı daireye ne gayede bulunduğu ve Şeyh Efendi ile münasebetlerinin içeriğine dair elimizde yeterli malzeme yoktur.⁴⁰ Mevlevîlik Osmanlı toplumunda haiz olduğu mevki ve icra ettiği rolle ilgili tasarruflarına şahit olmadığımız Kemâl'in eserlerinde *Mesnevî*'yi ve Mevlevî ananeyi pek kullanmadığı açıktır. Sahip olduğu tasavvufî birikimi sonraki

³³ Akün, bu durumu şöyle tasvir eder: "Nâmık Kemâl'in on dört-on beş yaşlarında kaleme aldığı en eski şiirlerinde Mevlevîlikten gelme ilhamların akis bulması da diğer rivayeti kuvvetlendirir.", "Nâmık Kemâl", XXXII/362.

³⁴ Bakı, *Nâmık Kemâl Afyon'da*, s. 24. Meseleyi Bakı'ya nakleden Ahmet Çelebi, Nâmık Kemâl'in babası aracılığıyla kanaatini şu şekilde naklediyor: "Genç Ali Efendinin zekasını ve istidadını çok beğendiğini, fakat, bu vazifenin merkezden, İstanbul'dan alınmak iktiza ettiğini, bir iki ufak memuriyet ve kâtipliğe de onu lâıyk görmediğini bildiriyor." s. 23. Oysa ki bakı'nın da atıfta bulunduğu Mithat Cemal'in eserinde geçen mektupta Kemâl, Ali Çelebi'yle ilgili babasının mektubuna: "Ali Çelebi için ne söyleyeyim, ben de bilmem. Kendi istediği yolda memuriyet yok. Açılmak ihtimali de görünmez. Meğer bir zuhurat ola" gibi bir cevapla iktifa ediyor. Mithat Cemal Kuntay, *Nâmık Kemâl: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, Maarif Vekaleti, Ankara 1944. 1/247.

³⁵ Akün, "Nâmık Kemâl", XXXII/362.

³⁶ "Kemâl Beyefendinin Bu Kerre Konya'da İrtihâl Eden Çelebi Fahreddin Efendi'ye Vaktiyle Yazmış Oldukları Tebrîknâmedir" *Hazine-i Evrak*, 1 Mayıs 1297, nr. 43, s. 673-4. Mevlânâ için: "Pîr-i erbâb-ı hidâyet padişâh-ı ma'nevî nâzım-ı manzûme-i silki'l-..... Mesnevî Pâk-ı muhterem kutb-ı âlem gavs-ı a'zam Efendimiz Hazretlerinin şu nutk-ı pâkları..."

³⁷ Bakı, *Nâmık Kemâl Afyon'da*, s. 26.

³⁸ Kemâl'deki Bektaşî neş'enin varlığına dair delilleri zikrettiği yerde Akün onun Mevlevîliğe olan kurbietini vurgulama zarureti hissetmektedir: "Aynı zamanda Mevlevî ilhamı ile birçok şiir yazması da başka bir cephesini gösterir. Nâmık Kemâl'in hayatının her safhasında Mevlevîler ile teması olduğu özellikle kaydedilmelidir." Akün, "Nâmık Kemâl", XXXII/363.

³⁹ Ali Ekrem, *Nâmık Kemâl*, s. 13.

⁴⁰ Meselenin bu cephesine dikkatimizi çeken Şemsettin Şeker'e teşekkür ederiz. Ayrıca; neşri yakın olan *On Dokuzuncu Asır İstanbul'unda İlim, Kültür ve Sanat Meclisleri* isimli çalışmasında bu bahsi tartıştığını da ifade edelim.

dönem belirgin olan arayışlarında ve vatan-millet anlayışında kullanmakta perhizkar davranan ve Mevlevîliğin kültürel cephesinden uzak bir tutuma sahiptir.

1.3. Nâmık Kemâl ve Bektaşîlik

Bektaşîlik meselesinin en önemli ayaklarından biri de masonluktur. Nâmık Kemâl bilindiği gibi masondur. Ünlü İngiliz elçisi Lord Stratford Canning'in eliyle masonluğa intisap eden Reşit Paşa'nın Mustafa Fazıl Paşa'yı da far-masonluğa dahil ettiği ve bu vasıtayla Kemâl'in de bu oluşuma dahil edildiği söylenir. Kemâl'in masonluğa dahil olmasında Bektaşî bir aileden gelmesinin yattığı Melikoff'un iddiasıdır.⁴¹ Tabii bu çok iddialı bir hükümdür. Nitekim İsmail Kara da bir makalesinde bu hususu vurgulamıştır. Bektaşî bir gelenekten gelip gelmediğini bir tarafa bırakarak masonlukla ilgili son devir İslâm alimlerinin, Müslüman aydınların ve Osmanlı devlet ricalinin tercihlerine dair İsmail Kara şöyle der:

“İster Efganî, ister Nâmık Kemâl, isterse bir başkası olsun İslâm ülkelerindeki aydınların, devlet erkânının masonluğa girişleri, masonlarla aynı ülkeleri paylaşmalarından çok daha fazla kendi ülkelerinde meşruiyet ve avantaj kazanmak için yabancı bir mihrakın desteğine ihtiyaç duymalarıyla alâkalı bir şeydir. Böyle bir destek önce yer edinme (isterseniz yer kapma deyin), sonra da tahakküm için kullanılmıştır.”⁴²

Masonluğun bu telakki biçimiyle ilgili genel olarak bu hükmü naklettikten sonra Kemâl'in hayatındaki Bektaşî-meşrep tesire ve bu tesirin belirleyicilik vasfına yakından bakalım. Hayatının Sofya safhasında Bektaşî bir tesirden söz edilmektedir. Oğlu Ali Ekrem'in babasını mu'tekid bir sünî olarak takdim etme gereği duymasını bir tarafa bırakarak hayatının farklı devrelerindeki temaslara bir göz atalım. Bu alanda söylenecek ilk şey; Divan Edebiyatı ile imtizaç etmiş bu Bektaşî ananenin tesiridir. Bu meselenin teferruatına dalmadan önce bu safhayı özetler bir tarifi Akün'den iktibas edebiliriz:

“Bu sırada Kemâl'in âl-i abâ muhibbi olarak gözüküğü ve Kerbelâ mersiyeleri yazdığı görülür. Şiir defteri mahlasnâmenin bu husustaki ifadesini teyit etmekte ve onun bu dönemde Hz. Ali muhabbetinin tesiri altında bulunduğunu göstermektedir. Eşref Bey ondaki bu muhabbeti daha da kuvvetlendirmiştir. Bu defterde muhtelif şairlerin âl-i abaya dair manzumeleriyle Kerbelâ mersiyelerini toplaması, *Vâridât*'ını kopya ettiği, Sofya civarında yatan Halveti şeyhi Bâlî Efendi hakkında bir kıta tanzim etmesi gibi hususlar onun Sofya'da içinde bulunduğu tesirin derecesini ortaya koyması bakımından önemlidir.”⁴³

Akün'ün dediği gibi: “Bu manzumeler arasında Kerbelâ mersiyeleri, “şahımdır Ali” ve Eşref Paşa'nın “Aleviyiz” redifli gazeline nazire mahiyetindeki “Aleviyim” redifli şiirleri yanında, çoğu “destur yâ Hazret-i Mevlânâ” ibaresiyle başlayan manzumeleri bilhassa dikkati çekmektedir.⁴⁴ Hem Alevî-Bektaşî ananeye merbutiyeti ifade eden hem de Mevlevî aidiyeti hatırlatan bu başlıklar, ilk olarak Kemâl'in Divan Edebiyatı dünyasına ve bu dünyada mündemiç olan tasavvufî dünya telakkisine yakın olduğu devre ait olduğunu bilmemiz gerekir. Burada iki husus bizi karşılar. Birincisi İsmail Kara'nın da işaret ettiği gibi tarikatlardaki Ehl-i Beyt sevgisi ve Alevî meşrepliği (tarikat silsilelerinin Hz. Ali üzerinden Hazret-i Peygamber'e ulaşmasını) salt bir Alevîlik veya Bektaşîlik olarak okuma yanlışlığıdır.⁴⁵ Diğeri de özellikle tasavvuf edebiyatında Kerbelâ mersiyelerinin ve ehl-i

⁴¹ Melikoff, İrene, *Destan'dan Masal'a: Türkoloji Yolculuklarım*, (Çev. Turan Alptekin), Demos Yayınları, İstanbul 2008, s. 230. Melikoff'un iddialarının zayıflığına dair bkz. İsmail Kara, “Bektaşîlik, Masonluk vs...”, *Amel Defteri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998, s. 274-6.

⁴² İsmail Kara, “Bektaşîlik, Masonluk vs...”, s. 275.

⁴³ Akün, “Nâmık Kemâl”, XXXII/363.

⁴⁴ “Şiir defterinde Sofyalı Vâmık gibi bazı mahallî şairlerden başka onun bu dönemde özellikle Eşref ve Kâzım paşaları örnek aldığı anlaşılmaktadır.” Akün, “Nâmık Kemâl”, XXXII/371.

⁴⁵ İsmail Kara, “Bektaşîlik, Masonluk vs...”, s. 276. Gölpınarlı bu irtibatı kurmaya yanaşmamaktadır. “Nâmık Kemal'in Şiirleri”, s. 68.

beytle ilgili şiir yazmanın bir anane olduğu gerçeği.⁴⁶ Buradan Mevlevîlik veya Bektaşîlik çıkarmak mümkün müdür dersek; bir aidiyetten daha çok her iki nisbetin telif edilmesi ise özellikle Osmanlı son devirlerinde birden fazla tarikata mensup olma manasına yaygın olarak görülen *câmiu't-turûk* uygulaması karşılar. Nitekim Kemâl'in bu tavrı ve tarzı his dünyasının ve fikrî yapısının şekillenmesinde büyük pay sahibi olan Encümen-i Şuarâ'nın yapısıyla da mütecanistir. Çünkü encümene dahil olanların bir çoğu farklı tarikatlara ve tasavvuf telakkisine sahipti. Nakşî, Kâdirî, Bektaşî isimler pekâlâ başka saiklerle aynı mecliste bulunmuşlar ve başka bir his ve duyuş etrafında ve özellikle Divan Edebiyatı'nın dünyasında yeni fikirler etrafında bir araya gelmişler ve birbirlerini etkilemişlerdir.⁴⁷ Mesela encümenin evinde toplandığı Hersekli Arif Hikmet Bey'in de Bektaşî-meşrep şiirleri, Kadîrlîği ve Mevlânâ'yı öven mısraları mevcuttur.⁴⁸ İrtibatları bir şekilde devam eden Hersekli Arif Hikmet'in Bektaşîlikle ilgili fikirleri Kemâl'in böyle bir aidiyete uzak olduğunu düşündürmektedir. Nitekim Kemâl'in özellikle *Celal*'de tercih ettiği kahraman tipi ve romanın kurgusu Şii karşıtı bir anlayışın güçlü delilidir.⁴⁹ Mesela hususî dünyası ve fikriyatını yansıtmaya beklenen mektuplarında birkaç yerde Bektaşîler ve Bektaşîlik fıkra ve mesellerle teşbih unsuru olarak geçmektedir. Bu manada Kemâl'in bu şiirlerinden, mektuplarından ve nesirlerinden Bektaşîlik çıkma ihtimali zayıftır.⁵⁰

Kemâl'in Bektaşîliği ile ilgili kesin hüküm verecek karineleri gerek Divan Edebiyatı sahasındaki şiirlerinde gerek Avrupa sonrası siyasî ve içtimaî meselelerdeki tavırlarında görmek mümkün değildir. Hatta şahsî hayatı bir tarafa bıraktığında idareci olarak yaptığı faaliyetler arasında cami yaptırmak gibi işler de yer alır.⁵¹ Bunun paralelinde şu faaliyeti de zikredilebilir: İlk olarak *Kur'an-ı Kerim*'in Hafız Osman hatırıyla basılması ve İstanbul'a gönderilmesi.⁵² Bunun yanında onun İslâmî ilimlerle alakası hakkında bir fikir vermesi bakımından *Şerhu'l-Mevâkıf*'tan beş fasıl kadar bir kısmı tercüme ettiğine dair kaydı hatırlamak yerinde olur. Seyyid Şerif Cürçânî'nin bu eseri uzun süre medreselerde ders kitabı olarak okutulan ve Sünnî kelamının en temel eserlerinden birisidir. Ebüzziyâ Tevfik onun için “fıkıh gibi, kelâm gibi iki fenni celilede mensûb ve anlara müteallik mesâil-i gâmizanın ekserisini mütefehhim idi” der.⁵³ Ebüzziyâ'nın da ifade ettiği gibi böyle bir eseri değil tercüme etmek okumak bile belli bir müktesebatı gerektirir. Sahip olduğunu anladığımız bu müktesebatla hem de böyle bir kelam/akaid eserinin tercümesine kalkışması (ki bu eser hala tam olarak Türkçe'ye çevrilmiş değil) ve bu ihtiyacın farkında olması Bektaşîliğin çok dışında bir şeydir.

Şunu da belirtelim ki hem Mevlevî bir ananeye mensup aileden gelmesi hem de ilk çocukluğunu Mevlevî bir muhitte idrak etmesi Bektaşî aidiyeti zayıflatmaktadır. Bunun yanında çocukluğunda Kars'ta eğitim aldığı müderris Vâizzâde'nin kimliği ve okuttuğu eserler Bektaşî imasını zora sokmakta ve ailenin bu tercihi Bektaşî bir belirleyiciliğe imkân tanımamaktadır. Kemâl'in Bektaşîlikle ilgisini kurabileceğimiz temaslar Sofya'da vuku bulan ve birçoğu şiir ve edebiyat üzerinden kurulan münasebetlerdir. Bunun yanına Encümen-i Şuara çevresinde söz ettiğimiz kültürel ve edebî çevreyi dahil edebiliriz. Fakat Hersekli üzerinden de gördüğümüz gibi bu encümenin

⁴⁶ Melikoff'un bu gerçeği üçüncü el kaynaklardan ifade ettikten sonra Kemâl'in Bektaşîliği ile ilgili iddialarına cevap olarak İsmail Kara'nın Sünnî Bektaşîlerden söz etmesini de zikretmemiz gerekir. Yeniçeriler ve bunlar etrafında teşekkül etmiş Bektaşî kültürü Alevî bir yapı ile karıştırmak tasavvuf tarihi ile ilgili cehaletten kaynaklıdır. Bu ilişkiler içerisine Masonların dahil olması ve aradaki fikrî irtibatların insan sevgisi, liberalizm, hoşgörülük gibi umdelerle ifade edilmesi sakıllığı de zorlayan bir şeydir.

⁴⁷ Kemal'in şiirlerini bu etkiye bağlayan bir değerlendirmeye için bkz. Gölpınarlı, “Namık Kemal'in Şiirleri”, s. 68.

⁴⁸ Hersekli Arif Hikmet Bey, *Divan*, (Nşr. İbnülemin Mahmut Kemâl), Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334, s. 89-93.

⁴⁹ Şii karşıtlığını ve Şii'deki *takiye* anlayışını reddeden değerlendirmeler için Menemenli Rif'at Bey'e yazdığı mektuptaki satırlar için bkz. *Namık Kemal'in Hususî Mektupları: İstanbul, Avrupa ve Magosa Mektupları*, (Haz. Fevziye Abdullah Tansel), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1967, II/164-5. Kaleme aldığı Yavuz Sultan Selim biyografisinde de kendini gösteren bu karşıtlık meseleleri tahlil ederken kendini gösterir. *Namık Kemal'in Tarihi Biyografileri*, (Yay. Haz. sd. İskender Pala), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 117-154.

⁵⁰ Yazılarında da Bektaşîlerle arasına mesafe koyduğu satırlara rastlamak mümkündür. Bkz. Nâmık Kemal, “İfade-i Meram”, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri*, (Haz. Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, I/136.

⁵¹ “Gittiği adaların çeşitli köşelerinde mektepler açmak, büyük bir kısmı camiden mahrum kalmış köylere camiler yaptırmak gibi giriştiği faaliyetlerle oralari âdeta birer şantiyeye çevirmişti.” Akün, “Namık Kemal”, XXXII/370. Rodos'ta üç caminin inşasına ön ayak olduğu için Sultan II. Abdülhamid kendisine 1886 yılı Kasım'ında imtiyaz madalyası verdi (Kuntay, II/2, s. 29).

⁵² *Kur'an-ı Kerim*'in basılmasıyla ilgili teferruatlı bilgiler ve değerlendirmeler için bkz. Ömer Faruk Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1972, s. 337 vd.

⁵³ Ebüzziyâ Tevfik, *Kemâl Bey'in Tercüme-i Hali*, [y.y.], İstanbul 1326, s. 20.

muhtevasını Bektaşilikte hulasa etmek mümkün değildir. Birçoğu muhitle kayıtlı bu etkileşimlerin nihayetinde Kemâl'in hususî hayatında yürüttüğü bir münasebetin olmadığını söylemeliyiz.

Kemâl'in Bektaşiliğiyle ilgili bir diğer iddia da Magosa'da sürgünde iken mülaki olduğu Şeyh Ahmed'in kimliği. Kuleli Vakası sebebiyle buraya sürülen Şeyh Ahmed'den sitayişle bahseden Kemâl'in bu teveccühü kendisi üzerinde bu tesirin vukua geldiği intibamı uyandırmıştır.⁵⁴ Bu abartılı temas ve teveccühün Şeyh Ahmed'in siyasî tavrından ve vatan-millet-hürriyet meselelerine olan ilgisinden kaynaklandığını düşünmek daha doğru olur. Zira bu dönemler Kemâl'in memleket meselelerine yoğunlaştığı ve fikriyatının az çok teşekkül etmiş olduğu bir devreye ait olduğu zamanlardır. Kemâl için Şeyh Ahmed öncelikle politik bir figürdür.⁵⁵ Nitekim Kemâl'in bu tanışıklıktan sonra kaleme aldığı şiirlerinde veya yazılarında herhangi bir tesir görmek mümkün değildir.

Nihai olarak Kemâl'deki Bektaşilikle ilgili bir hüküm vermek gerekirse onun hayat tarzı zaviyesinden bakıldığında Bektaşiliği ihtimal dâhilindedir. Fikrî ve ıstilahî manada bir Bektaşilikten söz etmek mümkün değildir. Hayat tarzı itibariyle rind-meşrep tavrı Melamî bir neş'eyi andırır da mücadele biçimi ve hayatla münasebeti bunu dengelemekte ve nihayetinde Kemâl'in hayatında tasavvufun merkezî bir yeri olmadığını söylemeyi gerektirmektedir.

Sonuç

1- Kemâl'in hayatı ve tasavvufa bakışı batılı fikirlerle tanışmadan önce ve sonra olmak üzere ikiye ayrılır. Bu tanışıklıktan sonra tasavvufî içkinlik ve aşkınlık ifadesini Kaplan'ın "cemiyet mistisizmi" olarak vafettiği idealde makes bulur. Bu evreden itibaren Kemâl'in açtığı vadide seyr ü sefer eden ve batılı değerlere merkezî bir yer veren nesillerin muhayyilesini şekillendiren bu tercih maarif, terakki, hürriyet, vatan kavramları etrafında bir devre rengini vermiştir. İdealist olduğu kadar kırılğan bir mahiyet arz eden bu neslin tercihlerinde Nâmık Kemâl'in tesiri inkar edilemez. Tasavvuf ve onun dünyasından uzak olan bu tipin kırılğanlıklarında Kemâl'in tasavvufa bakışının izleri vardır.

2- Kemâl, bir tarikata mensup değildir. Ona nispet edilebilecek aidiyetler tarihî verilerle örtüşmez. Mevlevîlikle olan ailevî yakınlığı ve devrin siyasî atmosferinde kurduğu münasebetler ona bir sufilik veya dervişlik hamletmeye imkân vermez. Özellikle Bektaşilikle kurulabilecek irtibatlar ait olduğu edebî geleneğin tesirinden ibarettir. Kaleme aldığı mensur yazılarda herhangi bir Bektaşî tesirden söz edilemeyeceği gibi idareci olarak yaptığı tasarruflar, Kur'an tercümesi ve Kelam ilminin en muteber eserlerinden ve Osmanlı medreselerinin başucu kitaplarından birini tercüme girişmiş olması Bektaşî nispetini yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Sonradan dahil olduğu masonlukla Bektaşiliğin benzerliğinden yola çıkılarak Melikoff'un Kemâl'i Bektaşî ilan etmesi fazlaca zorlamadır. Kemâl, tasavvufî bir dünyanın şekillendirdiği bir eğitim ve terbiyeden geçmesine rağmen gerek eğitimle ilgili beklentilerinde gerek terakki fikrinde tasavvufî referansları kullanmaz. Çok önem verdiği efkâr-ı umumiyenin şekillenmesinde tasavvufun mevkiini düşündüğümüz zaman Kemâl'in bu tercihi ilginçtir. Bunun yanında Divan Edebiyatı'na karşı aldığı tavırda görülebileceği üzere eski ile arasına mesafe koyma çabası tasavvuf ve kurumları üzerinden ciddi bir tenkide dönüşmemiştir.

3- Kemâl'in birçok fikrinin İslâmcılar tarafından sonraki dönemlerde kullanıldığını ve üretildiğini görmek mümkündür. Fakat İslâmcılığın önemli bir cephesini oluşturan tasavvuf ve onun vücut verdiği insan tipi üzerinden

⁵⁴ Akün bu durumu üzerinde önemli bir tesir olarak izah etmektedir: "Nâmık Kemâl'in Magosa hayatının kayda değer bir hadisesi de Kuleli Vak'ası dolayısıyla buraya sürülen Şeyh Ahmed adlı yaşlı bir âlimle tanışmasıdır. O zamana kadar tanıdığı fikir adamları arasında bir benzerini görmediğini ve kendisinden çok istifade ettiğini söylediği Şeyh Ahmed'in onun üzerinde önemli bir tesiri olduğu tahmin edilmektedir." Akün, "Nâmık Kemâl", XXXII/369.

⁵⁵ "meşhûdum olan erbâb-ı kemâlât içinde hiçbir mislini daha görmediğim Şeyh Ahmed Efendi.." (*Nâmık Kemâl'in Hususi Mektupları: İstanbul, Avrupa ve Magosa Mektupları*, 1/309) Kemâl'in Midhat Paşa'ya hitaben yazdığı bu satırlar mektubun muhtevadaki meseleler zaviyesinden normal karşılanmalıdır. Buradaki taltif Kemâl'le Şeyh Ahmed Efendi arasındaki dinî ve tasavvufî bir münasebetten ziyade teşebbüs edilen tavassutun izlerini taşımaktadır.

modernleşmeyi okuma biçimi Kemâl'de bariz şekilde görülmez. Bu okuma biçiminin Kemâl'de görülmemesi İslâmcılığın dilinin beslendiği kaynakları ve İslâmcılığın eksik kalan yerli tarafını dikkate almayı gerektirir. II. Meşrutiyet'le birlikte İslâmcılığın dışarıdan beslendiği eserler ve zihniyet Osmanlı'da ve Cumhuriyet'te tasavvufla ve beraberinde halkla İslâmcılar arasına ciddi mesafeler koymuş ve aradaki irtibatı zayıflatmıştır. Kemâl'in tasavvuf üzerinden modernleşmeyi anlama ve karşılama adına bir çabaya girişmemesinin Türk efkârına akisleri üzerinde düşünülmesi gereken bir meseledir.

4- Nâmık Kemâl ve nesli tarafından özellikle felsefi tasavvufun imkânlarının yoklanması modernleşmenin algılanması ve karşılanması zaviyesinden hayatî önemi haiz olabilirdi. Zira Kemâl ve devrinin önde gelen mütefekkirleri tarafından terakki, maarif, fen, ilim, teknik, sanayi gibi alanlarda benimsenen batılı fikirlerin pozitivist karakteri sonraki dönemlerde din ile bilim arasına ciddi mesafeler koymuş ve modern Türkiye'nin pozitivist bir karakterde şekillenmesinin öncüsü olmuştur. Felsefi tasavvufun imkânları ile değişen dönüşen evren tasavvurunu kavramak ve eski bilgi ve birikimimizle mezcetmek imkânı baştan kaybedilmiştir. Batıda yirminci asrın ikinci yarısından itibaren katı bilimselliğin açmazları üzerine gelişen fikrî değişim ve dönüşümün çok önceden İslâmcılar tarafından –en azından retorik olarak- inşası imkânı ortadan kalkmıştır.

KAYNAKÇA

- AKPINAR, İsa, *Ziya Paşa'nın Şiirlerinde İnsan Hürriyeti*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008.
- AKÜN, Ömer Faruk, *Namık Kemâl'in Mektupları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1972.
- _____, "Namık Kemâl", *DİA*, XXXII/361-378.
- _____, *Divan Edebiyatı*, İsam Yayınları, İstanbul 2013.
- Ali Ekrem, *Namık Kemâl*, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.
- BAKI, Edip Âli, *Namık Kemâl Afyon'da*, Ulus Basımevi, Ankara 1949.
- Ebüzziyâ Tevfik, *Kemâl Bey'in Tercüme-i Hali*, [y.y.], İstanbul 1326.
- EMİL, Birol, "Namık Kemal'in Eserinde ve Aksiyonunda Üç Temel Kavram: Hürriyet-Medeniyet-İrade", *Namık Kemal: Ölümünün 100.Yılında*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1988.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, "Namık Kemâl'in Şiirleri", *Namık Kemâl Hakkında*, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Neşriyatı, Ankara 1942.
- Hersekli Arif Hikmet Bey, *Divan*, (Nşr. İbnülemin Mahmut Kemâl), Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.
- İbnülemin Mahmut Kemâl, *Leskofçalı Galib Bey Dîvânı ve Mukaddimesi*, Amire, İstanbul 1330.
- KARA, İsmail, *Amel Defteri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998.
- KARA, İ. Birinci, A., *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri: Hatıralar/Yorumlar/Tetikler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.
- KIRZIOĞLU, Banıççek, *Namık Kemâl'i Kars'ta Okutan Müderris Şeyh Vâizzâde Muhammed Hamid ve Divançesi: Bildiri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1988.
- KUNTAY, Mithat Cemal, *Namık Kemâl: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, Maarif Vekaleti, Ankara 1944.

- MELİKOFF, İrene, *Destan'dan Masal'a: Türkoloji Yolculuklarım*, (Çev. Turan Alptekin), Demos Yayınları, İstanbul 2008.
- Nâmık Kemâl, "Kemâl Beyefendinin Bu Kerre Konya'da İrtihâl Eden Çelebi Fahreddin Efendi'ye Vaktiyle Yazmış Oldukları Tebriknâmedir" *Hazîne-i Evrak*, 1 Mayıs 1297, nr. 43, s. 673-4.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, İkinci Tertib, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1326.
- _____, *Külliyat-ı Kemâl, Birinci Tertib, Makalat-ı Siyasiye ve Edebiye*, Selânik Matbaası, İstanbul 1327.
- _____, *Namık Kemâl'in Talim-i Edebiyat Üzerine Bir Risalesi*, (Yay. Haz. Necmettin Halil Onan), Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1950.
- _____, *Namık Kemâl'in Tarihi Biyografileri*, (Yay. Haz. sd. İskender Pala), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.
- _____, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri*, (Haz. Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.
- _____, *Namık Kemâl'in Hususi Mektupları: İstanbul, Avrupa ve Magosa Mektupları*, (Haz. Fevziye Abdullah Tansel), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1967.
- ÖÇGÜN, Önder, *Namık Kemâl ve İslâmiyet*, Diyarbakır 1996.
- ÖZDİNÇ, Rıdvan, *Akıl İrade Hürriyet: Son Dönem Osmanlı Dinî Düşüncesinde İrade Meselesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.
- ŞEKER, Şemsettin, *Sadık Bir Muhalif: Yeni Osmanlılar'dan Menapırzade Nuri Bey ve İbnülemin'in Nuru'l-Kemâl'i*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012
- _____, "Edebî Şahsiyetlerin Teşekkülünde Cami Derslerinin Rolü", *The Journal of International Social Research*, Cilt: 5, Sayı: 22, Yaz 2012.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1956.
- Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi (1865-1876)* (Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1978.

YAZICIOĞLU MEHMET VE MUHAMMEDİYE

Hanife DÖNMEZ

Özet: Yazıcıoğlu Mehmet XV. yüzyılın ilk yarısında Gelibolu’da yaşamış şair kimliğine de sahip bir mutasavvıftır. Yazarın en bilinen ve tek Türkçe eseri olan Muhammediye tüm Anadolu, Balkanlar ve Kafkaslara kadar yayılmıştır. 9008 beyitlik bir mesnevi olan Muhammediye, siyer-mevlid türünün ilk örneği olarak kabul edilir fakat eser yakından incelendiğinde görülür ki Yazıcıoğlu, Hz. Peygamber’in hayatını bilindik manada siyerin ötesine taşıyarak Hz. Muhammed’in nuru merkezinde bir “varlık” kitabına dönüştürmüştür. Bu yönüyle eser özellikle halkın mütehayyilesindeki peygamber ve varlık algısını oluşturan bir yapıtadır. Yazarın Nur-ı Muhammedî merkezli siyer-varlık görüşleri şarihler ve eserler yoluyla Vahdet-i Vücut geleneğe bağlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Siyer, Varlık, Nûr-ı Muhammedî, Vahdet-i Vücut, Mesnevi.

YAZICIOGLU MEHMET AND MUHAMMADIYE

Abstract: Yazıcıoğlu Mehmet is a poet sufi who lived in XV. century in Gelibolu. His most popular and unique Turkish work, Muhammediye was well-known in Anatolia, Balkans and Caucasian. As a poet which contains 9008 verses, Muhammediye is accepted as the first example of a siyer-mevlid type of poet. Actually Muhammediye is more than a siyer type of work because it transforms Prophet Muhammed's (pbuh) life (siyer) to a book of existence. It is a headstone which has formed the perception of the Prophet and existence in the imagination of the Turkish people. The author's views are related to Vahdet-i Vucud tradition because of the contribution of the commentators and the subsequent books.

Key Words: Siyer, Being, Divine Radiance of Muhammad, Vahdet-i Vucud, Mesnavi

Yazıcıoğlu Mehmed (ö.1451), XV. yüzyılın ilk yarısında Gelibolu’da yaşamış bir mutasavvıftır. Babası devlet hizmetinde görevli Yazıcı Salih’tir. Yazıcı Salih’in ilm-i nücuma dair yaklaşık beş bin beyitlik Şemsiyye adlı bir eserin sahibi olması dolayısıyla iyi eğitim almış bir kişi olduğu tahmin edilebilir. Bu eserini Ankara’da Devlethan ailesinden İskender Paşa’ya ithaf ettiği bilinmektedir. Yazıcıoğullarının aslen Gelibolulu olmadıkları bilinmektedir. Amil Çelebioğlu, Yazıcı Salih’in Ankara ile olan bu irtibatından hareketle ailenin Ankara¹, oradan (Edirne) Malkara üzerinden Gelibolu’ya yerleştiğini tahmin eder. Yazıcıoğlu Mehmed’in doğum tarihi ve yeri kesin olarak bilinmemekle birlikte Malkara’da doğduğu ve sonradan Gelibolu’ya yerleştiği eldeki verilerden hareketle tahmin edilmektedir.²

Yazıcıoğlu’nun eğitimini hakkında da ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. İlk hocasının alim bir zat olan babası olduğu tahmin edilebilir. Daha sonrası için ise Muhammediye’de Zeynel Arab ve Haydar Hafi’nin isimleri zikredilir.

¹ Amil Çelebioğlu, *Muhammediye*, C. I, İstanbul 1996, s. 9.

² A.g.e, s. 17.

*Hem üstâdım benim Zeynü'l-arab'dı
Kim içi dışı ilm ile edebdi
Çü himmet etti erdim ona ön ben
Eriştim Haydar-ı Hafî'ye son ben
Ara yerde çok ettim istifâde
Hem ön son kim ki ettise ifâde³*

Bursalı Mehmet Tahir Osmanlı Müellifleri adlı eserinde Yazıcıoğlu'nun eğitimi ile ilgili şunları söyler: "... Tahsilini kemale erdirmek üzere İran ve Maverâünnehir'e giderek Haydar Hafî ve Zeyne'l- Arab gibi meşhur zatlardan istifade etmişse de asıl manevî feyzini Hacı Bayrâm-ı Velî Hazretlerinden almıştır."⁴ Yazıcıoğlu'nun Arapça ve Farsça'yı çok iyi bildiği ve zamanının önemli ilimlerini tahsil ettiği eserlerinden anlaşılmaktadır. Muhammediye'nin dışındaki eserleri Arapça olarak telif edilmiştir. Ayrıca Muhammediye'nin kaynaklarının, neredeyse tamamı Arapça olan hadis, tefsir, kelam, tasavvuf ve felsefe gibi alanlarda olması ve müellifin bu eseleri yetkin bir şekilde kullanması onun eğitiminin gücü hakkında bir fikir vermektedir.

Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'den başka her ikisi de Arapça olan iki eseri daha vardır: Megaribu'z-Zaman ve Şerh-i Füsûsu'l-Hikem. Muhammediye Megaribu'z-Zaman'ın Türkçe'ye manzum çevirisidir. Eser hakkında Muhammediye'de şu açıklama yapılmıştır:

*Bu söz ile Megârib adlu i yar
Kitâb itdümdi görmemişdi deyyar
Ne denlü var ise âlemde tefsir
Bulup aldum idi magzını bir bir
Ehâdisi tamam İhya'yı süzdüm
On iki ilmün aslı üzre düzdüm
Ne denlü varsa dünyada garayib
Arab Fâris ilin Rum'u arayup
Cihânun ibtidâsın intihâsın
Megârib'de yazupdur müntehâsın⁵*

Ayrıca Megârib, kardeş Yazıcızade Ahmed Bîcan'ın Envâru'l-Aşıkîn adlı eserine de kaynaklık etmiştir. Envâru'l- Aşıkîn Megaribu'z-Zaman'ın mensur tercümesidir. Eserin tam adı: Megâribu'z-Zamân li-gurûbi'l- eşyâ fi'l- 'ayn ve'l- 'ıyân'dır. Eşyanın kendiliklerinde ve dıştaki varlıklarında zuhuru için zamandaki gurublar.

Eser, konu bakımından beş bölüme ayrılır: Kâinâtın yaratılışı, peygamberler, melekler, kıyâmet, makâm-ı âlâda Hakk'ın kelâmına dâir.

Yazıcıoğlu'nun diğer eseri Şerh-i Füsûsu'l-Hikem'dir. Bu eser de kardeşi Ahmed Bîcan tarafından 1465'te Müntehâ adıyla tercüme edilmiştir. Muhyiddin İbn'ül-Arabî'nin Füsûsu'l-Hikem adlı eserinin Arapça özet bir şerhidir. 1451'de tamamlanmıştır.⁶

Muhammediye, Amil Çelebioğlu tarafından edebiyatımızdaki ilk ve tek siyer-mevlid olarak tanınlanır. Yazıldığı tarih olan 1449'dan itibaren yüzyıllar içerisinde Anadolu'dan başka Balkanlar, Kırım ve Kazan'da yaygın bir şekilde okunmuştur.⁷ Muhammediye'ye çeşitli nazireler ve şerhler yapılmıştır. Nazireler:

1. Muhammediye. Yusuf veya Yusuf-ı Bîcare'nin naziresidir. Ankara'da 1507'de 11690 beyit olarak Yazıcıoğlu'nun Muhammediyesine nazire olarak telif edilmiştir.
2. Mahmudiye. Kâtip Çelebi'nin Karsî halifelerinden 911'de ölen Şeyh Kadı Mahmud bin Muhammed Tanrıvermiş'in Muhammediye naziresidir.

³ Amil Çelebioğlu, *Muhammediye*, C. II, İstanbul 1996, byt. 8973-8975.

⁴ Bursalı Mehmet Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. A. Fikri Yavuz vd.), C. I, İstanbul 1972, s. 222.

⁵ a.g.e., beyit. 8879-83

⁶ Amil Çelebioğlu, *Muhammediye*, C. I, İstanbul 1996, s. 174 vd.

⁷ a.g.e., s. 85.

3. Kasîde-i Nûniyye. Seyyid Mehmed Nûrî'l-Arabî (h.1303)'nin halifelerinden Abdürrahim Fedâî'nin Muhammediye naziresidir.

Muhemmediye'ye iki de şerh yazılmıştır. İlki XVI. yüzyılın sonlarında Muhammed Yusuf Esirî'nin çalışmasıdır. Bu eser bir şerhten çok Muhammediye'nin, dili sadeleştirilerek serbest bir şekilde nesre çevrilmesidir. İkincisi Bursalı İsmail Hakkı'nın Ferâhu'r-Ruh adlı Muhemmediye şerhidir. 1694'te Bursa'da iki cilt halinde tamamlanmıştır.

Muhemmediye'nin tam adı Kitab-ı Muhammediyye Fî-na't-ı Seyyidi'l-âlemin Habîbullahi'l-A'zam Ebi'l- Kasım Muhammedü'l-Mustafâ'dır. Müellif nüshası 9008 beyiti ihtiva eder. Mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Klasik bir mesnevide bulunan tevhit, na't, na't-ı hulefa-i raşidin, sebab-i telif, miraç gibi bölümler kendi yazım planına özgü bir şekilde eserde yer alır, farklı olarak, Muhammediye sultana veya bir ileri gelene sunulmak için telif edilmediğinden girişte övgü kısmı bulunmaz. Agaz-ı dastan olarak tanımlanan gelişme bölümünde siyer anlatısına yer verilir. Sonuç bölümünde ise bir Münacat, Hatîmetü'l-kitab ve Medh-i Muhammed Mustafa bölümleri ile eser son bulur. Eserin türü ile ilgili yazar tarafından bir beyitte Hz. Muhammed'in dilinden; *Yenile mevlidüm çıksun cihâna / Egerçi söylenür dehren fe-dehrâ*⁸ gibi 'mevlid' ifadesi kullanılmış olsa da beyit sayısı ve içeriği dikkate alındığında Muhammediye'yi siyer olarak kabul etmek daha doğru olmaktadır.

Siyer, sözlükte "davranış, hal, yol, adet, bir kimsenin ahlakı, seciyesi ve hayat hikayesi" gibi anlamlara gelen siret kelimesinin çoğuludur.⁹ İstilahî manası ise Hz. Peygamber'in hayatını bütün yönleriyle konu edinen bilim dalı ve bu alanda verilmiş eserlerdir. Siyer ilminde ortaya çıktığı h. II. yüzyılın ortalarından itibaren genel olarak, her zaman birbirinden kesin çizgilerle ayrılamasa da, iki yaklaşımdan söz etmek mümkündür. İlki, Peygamber'in hayatını onun doğumu ile vefatı arasındaki zaman diliminde ele alarak konu edinmek diğeri ise Peygamber'in varlığını ontolojik bir ilke olarak anlayarak Hakikat-i Muhammediye yada Nur-ı Mahmmedi anlayışı çerçevesinde düşünmek ve anlatmaktır.

Hz. Muhammedi'nin hayatı Anadolu'da daha çok edebiyat ürünlerine konu olmuş ve manzum veya mensur pek çok türün oluşmasında ilham kaynağı olmuştur. Muhammediye'ye kadar mevlid türünün ilk ve en iyi örnekleri¹⁰ verilmişse de siyer türünde sadece 1388 yılında Mısır'da Erzurumlu Darir'in Siretü'n- Nebî telif-tercümesine şahit olunur. Bu eserde ve sonrasında Anadolu'da Hz. Muhammed'in hayatı, istisnalar olmakla birlikte, genellikle Nur-ı Muhammedi görüşü çerçevesinde ele alınmıştır. Muhammediye de bu bakış açısının en iyi örneği olarak kabul edilebilir. XVI. yüzyıldan itibaren XIX. yüzyıla kadar manzum veya mensur siyer örneklerinde önemli bir artış söz konusu olsa bile Muhammediye kadar yaygınlık kazanabilen, dört yüzyıl boyunca hem avam hem havas arasında okunan ve dolayısıyla halkın Peygamber algısını şekillendirebilen bir eser verilememiştir.

Muhemmediye'yi içerik itibarıyla üç kısımda incelemek mümkündür. Birinci bölümünde giriş, tevhit, na'at, na't-ı hulefa-i raşidin; ikinci bölümünde ise yaratılış, ruhlar alemi, peygamberlerin sırasıyla zikri ve Hz. Peygamber'in doğumu, hayatı, savaşları, mucizeleri ve yakınları anlatılır. Son bölüm ise ahiret halleri hakkındadır. Kıyamet alametleri, kıyametin kopması, diriliş, cennet, cehennem ve Hakk'ın ahiretteki hitabı anlatılır. Eğer Muhammediye bir İnsan-ı Kamil kitabı olarak kabul edilirse anlatılanlar Hz. Muhammed'in şahsında mükemmel insanın vasıfları ve hikayesidir denebilir. Bu sebeple de son bölüm olarak ifade ettiğimiz ahiret halleri bizce siyer anlatısına dahil edilmelidir çünkü Peygamber'in varlığı ve etkinliği burada da devam etmektedir. Başlangıçta ilk kez onun nurunun yaratılması gibi ahiretteki diriliş de ilk kez onun dirilmesi ile başlayacaktır.

Birinci bölümde mürettep bir eserdeki başlangıca uygun olarak besmeleden sonra ilk iki beyti Arapça olmak üzere on beyitlik bir tevhit ile esere girilir. Burada Allah'ın Zat, sıfat ve efaline ait hususlara değinilmiştir.

⁸ Amil Çelebioğlu, *Muhemmediye*, C. II, beyit: 58.

⁹ *DİA* (Diyânet İslâm Ansiklopedisi), C. 37, s. 319.

¹⁰ Seyfettin Erşahin, "Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C.18, S. 3, s. 335-358.

Sonra yirmi beyitlik Na't-ı Rasulluh kısmında onun Allah'ın Habibi olduğuna ve diğer peygamberlerden üstünlüğüne ve Hz. Peygamber'i doğrudan Allah methettiği için onun üstünlüğüne vurgu yapılmaktadır. Sonraki on bir beyitlik bölüm Fî-Nâ't-ı Hulefâ-i Raşidîn yani dört halifeye ve Hasan ve Hüseyin'e övgülerin bulunduğu kısımdır. Otuz iki ve yetmiş birinci beyitler arasında eserin Sebeb-i Telif kısmı gelir. Burada Yazıcıoğlu eserinin yazılış sebebi olarak Gelibolu'da bulunan Hak aşıklarının kendisinden tefsir ve hadis kaynaklarından hareketle bir Peygamber vasfı kitabı istediklerini ve bir gece Hz. Peygamber'i rüyasında gördüğünü böylece bir nevi eser için görevlendirildiğini belirtir. Bu noktada söz etmek gerekir ki Yazıcıoğlu'nun Hz. Muhammedi'in siyeri hakkındaki görüşleri Muhammediye'yi telif ederken konuya yaklaşımını belirlemiştir. O siyere bir biyografi gibi yaklaşmaz, bu eserden asıl maksadı Peygamber'in hayatında bazı hakikatlere ve inceliklere dikkat çekmektir. Bu yaklaşımını Gazalar bölümünde şöyle açıklamıştır:

Dinle bir bir bu gazalardan beyân eyleyelim

Kim nice sa'y eylemiş bu yolda ol âli-cenâb

Mücmelâ zikr eyleyelim zîrâ tafsilatını

Sîre ehli ehli-tefsîr eyleyiptir inticâb

Biz onu nakl edelim ki mâ-hasal mefhum idi

Nâfeden müşgîn alalım süzelim gülden gülâb ¹¹

Sebeb-i teliften sonra 1259 beyitten müteşekkil İftitâhu'l-Kitab (Kitabın Başlangıcı) kısmı gelir. İkinci bölüm olan siyer ve/veya insan-ı kâmil anlatısını buradan başlatıyoruz. Bu bölümü a) Hz. Muhammed'in dünya hayatı ve b) Ahiretteki varlığı şeklinde iki kısımda incelemek yazarın maksadına uygun olur görüşündeyiz. İftitâhu'k-kitab, Yazıcıoğlu'nun tasavvufi görüşlerini ve nasıl bir Peygamber algısına sahip olduğunu anlayabileceğimiz dibace mahiyetindedir. Yetmiş iki ve yüz otuz altıncı beyitler arasında ilkine nazaran daha sanatlı ve tasavvufi bir tevhid kısmı vardır. Muhammediye her ne kadar, yazarının da ifade ettiği gibi, Hz. Peygamber'i halka anlatmak için telif edilmişse de yer yer konunun uzmanı olmayanlar yani avam için anlaşılması güç tasavvufi kavramlar kullanıldığı ve klasik siyer anlatısının dışına çıkılarak İslam kozmolojisi ve tasavvuf düşüncesinin metafizik konularına değinildiği görülmektedir. Örneğin bu ikinci tevhitte Arapça ilk beyitten sonra;

Ganî bi'zzat idi ol Hak ki gaybû'l-gayb idi mutlak

Sıfat esmâdı müstağrak hüviyyetteydi isti'lâ

Ki zat onun çün ismidir vücûdu hod tecellidir

İkisinden de âlîdir budur bil nükte-i garrâ ¹² beyitleri gelir.

Bu beyitlerde ve devamında yazar Hakk'ın zatından başka hiçbir varlığın olmadığı bir zamandan yani sufilere "Allah vardı ve onunla birlikte hiç bir şey yoktu."¹³ mealindeki hadis ile ifade ettikleri bir başlangıçtan giriş yapıyor. Daha sonra ilk yaratılan şeyin Hz. Muhammed'in nuru olduğu¹⁴, sonra bu nurdan akıl, kalem, levh, arş, kürsi, yerler ve göklerin yaratıldığı, daha sonra ayrıntısına girilmek üzere, mücmelen konu ediliyor. Tevhit bölümü Vahidiyyet mertebesindeki Zât'm, sıfatın ve efaalin vahdetinden söz edilerek bitiriliyor. Daha sonra yaratmanın ayrıntılarına giriliyor. Söz konusu nurdan aklın nasıl yaratıldığı, yine bu nurdan peygamberlerin ruhlarının ve Hz. Muhammed'in suretinin yaratılması ve özellikleri anlatılır. Daha sonra Hakk'ın Arş'ı yeşil bir cevherden yaratması; dört büyük melek, ruh, cennetler ve gökyüzünün en kutsal tabakası olan İlliyyin; kürsi, Adn, Vesile, Firdevs, gibi sekiz cennet; yerler ve göklerin yaratılması ve tabakaları; Kaf Dağı, Misal Alemi ve nihayet Âdem'in yaratılması bir çok rivayetle, sade ve akıcı bir üslupla anlatılır. Bundan sonra cinlerin ve şeytanların yaratılması, Şeytan'ın Adem ile karşılaşmadan önceki durumu Adem'in ve ondan tüm insanların ruhlarının yaratılması, Adem'in cennetteki yaşantısı ve cennetten çıkartılmasına değinildikten sonra Zikru'l-Misak (Sözleşme Bahsi)'a geçilir. Burada Allah'ın bütün ruhlara hitap etmesi ve onlardan kendisinin Rab olduğunu kabul ettiklerine dair söz alması hadisesine değinilmiştir. Daha sonra Tertibü'l- enbiya kısmında Hz. Adem ve ondan sonra gelen

¹¹ Muhammediye, beyit: 2958- 2960

¹² a.g.e, beyit: 73, 74.

¹³ Kenzü'l-Ummal, h.no: 29850.

¹⁴ Muhammediye, beyit. 98.

peygamberler sırasıyla zikredilir, söz son peygamber Hz. Muhammed'e geldiğinde eserdeki mevlid kısmına geçilmiş olur.

Bu kısımdan itibaren eser bir siyer mahiyeti alır. Hz. Muhammed'in doğumu, ilk vahyin gelişi, Ebu Bekir ve Ömer'in İslam'ı kabulü, Hz. Peygamber'in nitelikleri, ahlakı ve Miracı, Kur'an'dan, hadislerden ve çeşitli tefsirlerden rivayetlerle ele alınır. Daha sonra vahyin sırları bölümü gelir. Burada Peygamber'in hayatı hakkındaki anlatıya kısa bir ara verilerek ona gelen vahi hakkında bazı inceliklere değinilir. Örneğin vahyin anlamının ne olduğu, açlık (oruç) ve fakirliğin anlamı ve dindeki yeri, dünya ve ahret ehli insanların nitelikleri, vera ve takva nedir, Peygamber'in bu konulardaki örnekliliği ve üstünlükleri, Peygamber'in miracdan geri dönüşünün hikmetleri ve anlamı, Allah sevgisinin belirtileri, ayın ikiye ayrılması mucizesindeki bazı hikmetler ve Yahudilerin Peygamber'e Ruh, Ashab-ı Kehf ve Zülkarneyn hakkındaki soruları konularına değinilmiştir. Bu bölüm Peygamber'in Miracı ve Hicreti hakkındaki iki bölümün arasında tasavvuf kavramları hakkında bir aralığı oluşturmaktadır. Allah sevgisi, vera', açlık, fakirlik gibi kavramlar aynı anlamlarda Hücviri (ö. 1072)'nin Keşfu'l-Mahcub'unda¹⁵ veya Kuşeyri' (ö.1072)'nin¹⁶ Risale'sinde ele aldığı tasavvuf kavramlarıdır.

Vahyin sırları bölümünü hicret takip eder. Ezan uygulamasının başlangıcı ve kıblenin değiştirilmesi hadiselerine değinilir.

Bu bölümde Yazıcıoğlu mucizeler bahsini ele alır. Mucizeler konusundaki görüşü, onların hakikatte bir aynaya delil vazifesi görmeleri üzerinedir. Öncelikle giriş beyitlerinde alemin insana ve/veya Hz. Peygamber'e bir ayneye olması ve onun da Hakka ayna olması üzerinde durur:

*Cemâlin görmeye ol Zât edinmiştir onu mir'at
Onunçün feyz-i akdesten yarattı aklını cânı
Buna da âlem-i kevnî yarattı kıldı âyine
O yüzde gözükün bu yüz bu yüzde vech-i Subhânî¹⁷*

Ayine: Alem= İnsan/ İnsan-ı Kâmil/ Hz. Muhammed= Hakk. Bu üç varlık farklı açılardan birbirlerine ayna olurlar. İşte mucizeler bu en mükemmel ayine (Hz. Muhamed) nin varlığına delil olurlar. Elbette ki bu en mükemmel ayinenin en büyük mucizesi de Kur'an-ı Kerim'dir.

*Pes onu âlem-i mülke risâlet verdi gönderdi
Onunla eyledi mümtâz ki kâfir Müslim olganı
Husûsâ mu'cizât ile müeyyed eyledi ta kim
Bile hak onu peygamber kimin var ise irfânı
Onu çok mu'cizât ile mükerrer eyledi illâ
Cemî'i mucizâtından muazzam kıldı Furkân'ı¹⁸*

Mucizeler bölümünden sonra Peygamber'in gazalarından söz edilir. Bedir, Uhud, Mekke'nin fethi ve Huneyn gazalarına sırasıyla değinilir. Gazalar kısmında da bir taraftan olaylar tarihi seyrine uygun bir biçimde anlatılırken bir taraftan da anlatıdan ulaşılmaması istenen hikmetlere dikkat çekilir. Aşağıdaki beyitler Yazıcıoğlu'nun olaylara bakış açısını ortaya koymasına bakımdan dikkat çekicidir.

*Ebû Cehl ayıttı İlâhî ki sen yardım et
Şu din kim sana sevgilidir onu eyle var
Acebdir ki dost ile düşmen dua eyledi
İkisi heman bir dilek diledi âşikâr*

*Ki hak dini mensûr ede ol Ganî padişah
İnayet kıla kullarına bu dem Bîr ü Bâr¹⁹*

¹⁵ DİA, C. 18

¹⁶ DİA, C. 26

¹⁷ Muhammediye, beyit: 2791, 2792.

¹⁸ a.g.e., beyit: 2805- 2807

Yukarıda da değinildiği gibi Yazıcıoğlu anlatısını her zaman ayet ve hadislerle güçlendiriyor. Bazen ayetlerin mealini verirken işari tefsir örnekleri de veriyor. Örneğin yine Bedir savaşı anlatılırken, Enfal Suresi'nin 17. ayetinin²⁰ önce mealini verip sonra işari tefsirini yaptığını görüyoruz.

Hüviyyet benimdir teşahhus senin

Tahakkuk benimdir tefahhus senin

Hakikatte mecmû-ı eşya benim

Getirmek gidermek hem ihyâ benim

Ki zîrâ beşer bu işi işlemez

Hakk'ın işini hiç kişi işlemez²¹

Savaşlar bahsi sufiler için ilham vericidir denebilir. Onlar için asıl savaş nefisle yapılandır ve asıl fetih şehirlerin fethi ile sınırlı kalmaz. Yazıcıoğlu Mekke'nin fethini anlatırken sözün sonunda fetih kavramına tasavvufi bir yorum getirerek fethin aslının üç olduğundan söz eder. İlki feth-i karîb, kalplerin fethi, ikincisi feth-i mübîn, ruhun nurlarının fethi ve sonuncusu, feth-i mutlak vahdet kapısının fethidir. Bu kavramların hepsine kısa açıklamalar getirilir.

Sonra veda haccı ve veda hutbesi konu edilmiştir. Burada haccın nasıl gerçekleştiği ve veda hutbesinden bazı öne çıkan mesajlardan bahsedildikten sonra Bahr-i Ahar başlıkları altında Fatiha, Yasin, Ayete'l-kürsi ve İhlas gibi surelerin hikmetlerine ve işari tefsirlerine yer verilir. Ayrıca yine ilim, haram ve helal, iman, imanın türleri gibi kavramlara Peygamber hayatında bunları nasıl yaşadığı ve anladığı öne çıkartılarak tasavvufi yorumlar getiriliyor.

Vefat bölümü belki de eserin en duygu yüklü bölümüdür denebilir. Ayrıca bu bölümde varlıktaki maksat fikri üzerinde durulmuştur. Peygamber'in doğumunda olduğu gibi vefatında da olağanüstü hadiseler meydana gelir. Hastalanması, hastalığı süresince sahabesi ile irtibatı, yaşanan duygu yüklü olaylar anlatılır, birçok na't ile Peygamber övülür. Na't kısımları hariç dil oldukça sade ve akıcıdır. Burada da konu "fasıl" başlığı altında Peygamber'in vefatı vesilesiyle önemli hikmetlerden söz edilerek bağlanır. Siyer anlatısı vefattan sonra Peygamber'e salevat getirmenin önemi, ehl-i beytin vefatları, hilafet makamı ve Ashab-ı suffe'den söz edilerek sona erdirilir.

Muhammediye'de Hz. Peygamber'in vefatıyla ahret hallerinin anlatılmasına geçilir. Ahret hallerindeki her merhalede Peygamber'i iyi insanlar için bir rahmet vesilesi olarak görmekteyiz. O sanki dünyadaki tebliğ görevini burada da devam ettirmektedir. Aynı dünyaya gelirken doğar doğmaz secde edip Hakk'tan ümmetini dilediği gibi ahrette de dirilir dirilmez ümmetini dileyecektir:

Çün resulullah'a İsrâfil'den ere bu hitâb

Kabr açıla çıka yerden pes otura müstetâb

Silke başından sakalından bu kez toprağını

İki hulle donlarını giye ol âlî cenâb

...

Ayda kim ondan da sormazam sana yâ Cebrayil

Ayda âsî ümmetimden soraram virgil cevâb²²

Kâinatın sultanı ve varlık sebebi Hz. Peygamber olduğu gibi ahrette de cennetler onun için hazırlanacaktır.

Göndere Hak bunları Rıdvan'a tâ kim cenneti

Eylesin gâyet müzeyyen kim Muhammed Mustafa

¹⁹ a.g.e., beyit: 3028, 3029.

²⁰ "Siz Bedir'de o kafirleri kendi kuvvetinizle öldürmediniz. Lakin Allah size yardım etmekle onları öldürdü. Ey Resûlüm, düşmanların gözlerine bir avuç toprak attığın zaman da sen atmadın, ancak Allah attı ..." Enfal, 17.

²¹ Muhammediye, beyit: 3091- 3093.

²² a.g.e., beyit: 5088, 5089 – 5093.

*Giriserdür ümmet ile tâ ebed bâkî kalıp
Bî-nihâyet lutf içinde ıyş edeler müntehâ*

Ahret hallerinden bahseden beyitlerde kıyamet alametleri, kıyametin kopması, haşr yani diriliş, Livâü'l Hamd yani Muhammed ümmetinin toplanması için özel bir mekân, şefaât, yine Hz. Peygamber'in ümmetine şefaât etmesi hadisesi, hesabın nasıl görüleceği, cennet- cehennem ve buralardaki insanların durumları ve özellikleri, sırat, cennete giriş ve Nuşur diye ifade edilen insanların ait oldukları yerlere yerleşmeleri, cehennemin ve oradaki azabın hikmetleri ve aslı; cennetin özellikleri ve orada ne gibi nimetlerin bulunduğu ve tabii ki cennette en yüce makam olan Cemalullah'ın müşahedesinin nasıl olacağı hususları oldukça ayrıntılı ve canlı bir anlatım ile dile getirilir. Bundan sonra son bölümde Allah yerlerin ve göklerin nurudur ayetinin işari tefsiri yapılmıştır.

Muhammediye'deki anlatım sonun başa bağlanmasıdır. Eser "Allah vardı ve onunla birlikte hiçbir şey yoktu" hadisinin bir ifadesi olan varlığın Zât'tan sudur etmesinin anlatımıyla başladığı gibi yine O'nun anlatımı ile son bulur fakat aslında söz bitmekle birlikte konu tüketilememiş hikaye başladığı noktaya bağlanarak sonsuz bir anlatıya dönüşmüştür.

Bu bölümün ilk bakışta bir nasihatname, insanlara ahretin geleceğini hatırlatma veya iyiliğe davet etmede bir yöntem olarak kitaba dâhil edildiği düşünülebilir fakat konuya tasavvuf düşüncesindeki varlık anlayışı ve Hakikat-i Muhammediye görüşleri çerçevesinde bakıldığında görülecektir ki Hz. Peygamber'in varlığı ontolojik bir hakikat olarak düşünülmüştür. Hz. Peygamber o hakikatin yani Nûr-ı Muhammedi'nin en mükemmel taşıyıcısı veya insan-ı kâmilin en iyi örneğidir. Eser boyunca Hz. Muhammed'in hayatı her ne kadar bazı olağanüstülükleri havi ise de her bir insan, nefsini saflaştırdığında ona benzeyebilecektir. Mucizeler bazı görüşlerde iddia edildiği gibi onunla sıradan insanın arasına mesafe koymaya veya örneğliğinin azalmasına neden olmaz bilakis Peygamber'in hayatı, kendisini ona benzetmiş her nefis/insan için kemalin ulaşılabilir olduğuna delil mahiyeti taşımaktadır. Peygamberi tanımanın ve Allah'ı bilmenin yolu nefsini tanımaktan geçer. Son bölümde Yazıcıoğlu "Rabbi ve Nefsi Bilme" ve "Nefsi Bilme" gibi iki müstakil bölümde bu konuya değinmiştir.

Yazıcıoğlu'nun tasavvufî görüşlerinin şerhler ve şarihler yoluyla İbnü'l Arabî'nin vahdet-i Vücut düşüncesine bağlandığını söylemiştik. Muhammediye'de adı geçen eserler ve isimlere bakıldığında bu açıkça görülecektir. Vahdet-i Vücut düşüncesinin malum kurucusu İbnü'l Arabî (ö. 1240) ve önemli eseri Fütühât-Mekkiye, ilk ve en önemli Füsûs şarihi olan Sadreddin Konev'nin öğrencisi Müeyyedüddin Cendi (ö. 1292), İbn Fenarî şeklinde zikredilen önemli Osmanlı alim ve mutasavvıflarından ve Ekberî okulun Anadolu'daki temsilcilerinden Molla Fenarî (ö. 1431), onun kaynakları arasındadır. Ayrıca Yazıcıoğlu'nun İbnü'l Arabî'nin Füsûsu'l-Hikem adlı eserine Müntehâ adıyla Türkçeye tercüme edilen özet bir şerh yazdığı da düşünülürse görüşlerinin ne kadar Vahdet-i vücut anlayışı doğrultusunda olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Hz. Peygamber'in hayatı vefatından itibaren özenle kayıt altına alınmıştır. Onun sözleri, filleri ve ikrarları başlangıçta hadis çalışmalarının içindeyken zamanla müstakil olarak siyer literatürünü oluşturmuştur. H. III. (m. IX) yüzyıldan itibaren tasavvuf irfanının ve h. VI. yüzyıldan itibaren ise tasavvufta metafizik düşüncenin gelişimiyle birlikte Hz. Peygamber'in ontolojik bir hakikat, bir ahlak ilkesi ve tüm âlemin varlık sebebi olduğu düşüncesi artık Peygamberin Müslümanlar arasındaki algılanış biçimini derinden etkilemiştir. Açıkta ki Peygamber Allah'a giden yolda ona inananlar için hem yolu aydınlatan nur hem de yolun kendisidir. Muhammediye'yi bir bütün olarak bu düşünce çerçevesinde oluşturulmuş bir ürün olarak görmek gerekmektedir. Allah'ı tanımak, Peygamberi tanımak ve ona uymakla; Peygamberi tanımak da insanın kendisini tanımasıyla mümkün olacaktır. Bu yüzden Muhammediye anlatısını Ma'arifetü'n- nefis ve Ma'rifetullah kavramlarını açıklamakla noktalamıştır.

Son olarak Yazıcıoğlu'nun Muhammediye'de "Hesab ve Azab Olunmayanlara Dair" adlı bölümde Gelibolu ve Gelibolulular hakkındaki duasından söz etmek istiyoruz. 6029 ile 6046. beyitler arasında

Peygamber'in deniz kenarı bir yerde yaşayıp düşman ile gaza eden ümmeti için övgüsünden²³ bahsedip Gelibolu'da yaşayan halk için dua eder:

*İlâhî biz kulun dahi Gelibolu'da olurduk
Deniz katında beklerdik firenkten kal'a ve âfâk*

...

*Gelibolulu âşıklar senin fazlın diler dâyim
Nola ger edesin ihsân çü sensin Hâlik u Rezzâk
İlâhî suçların mahv et keremden rahmet et avf et
Kamu erkek dişisini duâm budur ki kıl i'tâk*

...

*Gelibolulu bir kez çün senin vasfın işittiler
Be-küllî âşık oldular kodular baş ile ayak
Avâmına nevâlin ver havassına cemâlin ver
Ehassına visâlin ver çü bunlardır sana uşşâk²⁴*

KAYNAKÇA

ÇELEBİOĞLU, Amil, *Muhammediye*, C. I- II, İstanbul, 1996.

Bursalı Mehmet Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. A. Fikri Yavuz vd.), C.1, İstanbul, 1972

Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)

ERŞAHİN, Seyfettin, "Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 18, S. 3, s. 335-358.

²³ A.g.e, beyit: 6029.

²⁴ A.g.e, beyit: 6033, 6036-37, 6041-42.

**GELİBOLULU ZÂTÎ SÜLEYMAN EFENDİ'NİN (V. 1175/1761)
MİFTÂHUL-MESÂİL ADLI ESERİ VE BU ÇERÇEVDE FIKİH ANLAYIŞI**

Yrd. Doç. Dr. Murat ŞİMŞEK¹

Özet: Zâtî Süleyman Efendi, kendi verdiği bilgiye göre Geliboluludur. Eğitimi Bursa'da almıştır. Yaklaşık üç yıl Gelibolu merkezde irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. Daha sonra Keşan'a yerleşmiş ömrünü orada geçirmiştir. Kabri Keşan'dadır. Tasavvuf riyazetini İsmail Hakkı Bursevî'nin kontrolünde tamamlamıştır; onun halifesidir. Celveti şeyhidir. Aynı zamanda şair ve irfan sahibi bir zat olarak anılır. Zâtî Süleymân Efendi'nin *Miftâhul-Mesâil*, *Dîvân*, *Sevanihu'n-Nevâdir*, *Şerh-i Kasîde li-İsmail Hakkî*, *Şerh-i Gazel-i Nakşû Akkirmânî*, *Risâle fî Mebde-i İnsan* adında eserleri vardır. *Miftâhul-Mesâil*, soru-cevap tarzında hazırlayarak yaklaşık 20 soruyu cevaplandığı bazı fikhî konuları da içeren bir eserdir. Bu tebliğde Gelibolulu âlim ve mutasavvîf Zâtî'nin *Miftâhul-Mesâil* adlı eseri tanıtılıp, başta fikh olmak üzere dinî ve tasavvufî konulara yaklaşımı tespit edilecektir. Ayrıca Gelibolu ve çevresinde tasavvufun etkisine işaret edilecektir.

ZÂTÎ SÜLEYMAN EFENDİ GALLİPOLİ (D. 1175/1761)

AND HIS WORK MİFTÂHU'L-MESÂİL AND HIS UNDERSTANDING OF FİQH

Abstract: According to the information given by him, Suleymân Zâtî is from Gallipoli. His education was in Bursa. Found in the center of Gallipoli enlightened on the activities for about three years. Then he went to Keşan and lived there. His tomb in Keşan. He completed the riyada from İsmail Hakkî Bursevî and became caliph of his. He is sheikh Celvetî. At the same time a person is referred to as a poet and wisdom. His some works as follows: *Miftâhul-Mesâil*, *Dîvân*, *Sevanihu'n-Nevâdir*, *Şerh-i Kasîde li-İsmail Hakkî*, *Şerh-i Gazel-i Nakşû Akkirmânî*, *Risâle fî Mebde-i İnsan*. *Miftâhul-Mesâil* is a work containing some of the juridical issues, in the style of question-answer about 20 questions answered. In this paper, scholar and mystic Zâtî from Gallipoli's work *Miftâhul-Mesâil* will be presented. His approach to jurisprudence, particularly the religious and mystical topics will be identified. It also will be the influence of Sufism in and around Gallipoli.

Key words: Zâtî Süleyman Efendî, Gallipoli, *Miftâhul-Mesâil*, Sufism, Islamic jurisprudence.

1. Gelibolulu Zâtî Süleyman Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

Hicrî 1095'te (m.1684) Gelibolu'da doğdu. *Miftâhul-Mesâil* adlı eserinin mukaddimesinde kendisini Gelibolulu olarak niteler. Bunu şu cümlelerle ifade eder:

“Hâsil-ı kelâm bu hakîr-i pür-taksîr Zâtî-i Geliboli gülşeninden pervâz ve bu gülistân-ı zî-şânda mekânsâz olup bi-inâyeti Hudâvendigâr âlâ vü ednâ husûsan eizze-i kirâm ve meşâyih-ı izâm ve

¹ Yrd. Doç. Dr. Murat ŞİMŞEK, ÇOMÜ İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, muratsimsek76@hotmail.com.

fukarâ vü ehibbâ bi'l-cümle hakîri hüsn-i kabûl ile nüvâziş buyurdıklarından fevka'l-gâye memnûn u mesrûr olup duâ-yı bi'l-hayrlarına meşgûl iken..."²

Eğitimini ve seyrü sülûkünü Bursa'da tamamlaması hasebiyle Bursa'lı (Bursevî); Keşan'a yerleşerek uzun yıllar irşad faaliyetlerinde bulunması nedeniyle de Keşanlı (Keşânî) olarak anılmıştır. Büyük mutasavvıf Halveti şeyhi İsmail Hakkı Bursevî'nin talebesidir. Bursevî tarafından 1135 (1723) yılı başlarında Gelibolu'ya görevlendirilmiştir.³

Zâtî Efendi'nin, *Şerh-i Kasîde-i Ferîde li-İsmail Hakkî* adlı eserinde anlattığı Gelibolu'ya gönderiliş sebebini ve menkıbesini Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*'da şöyle nakleder:

"1135/1723 senesi başlarında Hz. Pîrimiz, Şam'dan gelip Üsküdar'da sâkin olurlardı. Meşâyihın bilinen âdeti üzre bana istihâre yapmamı emrettiler. O gece rüyamda kendimi Gelibolu'daki Yazıcızâde Muhammed Efendi'nin mağarasına varmış olarak gördüm ve Yazıcızâde Hazretleri bana iltifatta bulunarak mübârek eliyle sırtımı üç kere sıvazladılar. Ardından elimden tutup şehrin içine götürdüler ve güyâ şehri bize teslim ettiler. Bundan sonra kendimi İstanbul'da Kasımpaşa'da gördüm. Ertesi gün Pîrim, 'Gece rüyanda ne gördün?' diye bana sordu. Ben de kendisinden ayrılmamak için Gelibolu'ya gittiğimi söylemeden sadece, Kasımpaşa'ya gittiğimi anlattım. Sözümü bitirince Pîrim gülerek, 'Önce Gelibolu'yu görmedin mi?' diye sordu. Ben o anda kendimi kaybederek mübârek ayağına düştüm. Uyandığında yaptığım hatadan dolayı Hz. Pîr'in ellerine kapandım. Ağlamaya başladılar. Sonra bu hakîre hitaben: 'Oğlum! Çok zamandan beri Allah'a, bizim talebelerimizden birisinin Gelibolu'ya gitmesi ve orada Yazıcızâde'nin rûhaniyeti bereketiyle irfan taliplerini ve imân ehlini büyüklere yoluna dâvet ve en güzel sûrette hizmet etmesi için niyâzda bulunurdum. Elhamdülillah duâmız kabul oldu' diyerek Gelibolu'ya halîfe olarak görevlendirdiler. Yola çıkmadan önce de şu tenbihlerde bulundular: '1137/1725 senesine kadar Gelibolu şehrinde bir adım dışarı çıkma. Bin bir gün hicrân çilesini tamamladıktan sonra biz dahi bir sebep zuhûruyla Bursa'ya vardığımızda eğer 1137/1725 senesinin sonuna değin âhirete göçmezsek ziyâretimize gel. Eğer âhirete göçersek hüküm Allah'ındır. Sen me'mûr olduğun işlerle meşgûl olup sonra başka zamanda hicret ile işâret olduğunda üşenmeyip, hicretî lütuf ve saâdet bilerek her nereye işâret olunursa başüstüne deyip meşâyihın yolundan ayrılma ve riâyetinden hâli olma' buyurdular. Daha sonra çilemi tamamlayıp ziyâretine karar verdiğimde, Hz. Pîr'in vefât ettiği haberini aldım. Gözyaşlarına boğularak onun hasretiyle yanıp tutuşmaya başladım. İşte o zaman bu hakîre söylediği işâretleri anladım ancak ne fâide, Yüce Mevlâ'nın hükmü yerine gelmişti."⁴

² Asuman Omay, *Zâtî Süleyman Efendi, Miftâhu'l-mesâil*, (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2001, s. 11.

³ Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), Kitabevi, İstanbul 2005, III, 59-60; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, C. I, 72-73; Selami Şimşek, *Keşanlı Süleyman Zâtî ve XVII Asırda Celvetilik*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005, s. 22; a.mlf., "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler," *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 293-294; a.mlf., "Süleyman Zâtî," *DİA*, XXXVIII, 110; a.mlf., "Edirne ve Çevresinde Celvetilik ve Celvetiler," s. 110-111, Üsküdar Sempozyumu III: *Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 20-22 Mayıs 2005, 2006, C. II, s. 101-124; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Devirler, İsimler, Eserler, Terimler*, (Yay. Haz. Ezel Erverdi vd.), Dergah Yayınları, İstanbul 1998, VIII, 647; Omay, *Zâtî, Miftâh*, s. 1-2.

⁴ Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, III, 59-60; Şimşek, *Keşanlı Süleyman Zâtî*, s. 26-27; a.mlf., "Gelibolu'da Tarikatlar", s. 294-295: *Sefîne*'deki özgün anlatım şöyledir: Azîzi bir işâret-i ma'nevîye üzerine onu Gelibolu'ya i'zâm eylemiş idi. Bu münâsebetle hikâye ediyor: "1135/(1722) senesi ibtidâsında, Hz. Pîr-i dest-gîrimiz, Şam-ı şerîfden gelip Üsküdar'da sâkin oldukları hengâmda meşâyih-ı ızâmın âyîn-i ma'lûmları ve âdet-i meşhûreleri üzere, bu hakîre istihâre eylemekliğim emir buyruldu. Bu hakîr dahi ba'de'l-istihâre âlem-i rû'yâda kendimi Gelibolu şehrinde, Yazıcızâde Muhammed Efendi'nin mağarasına varmış gördüm. Yazıcızâde (*kaddesa'llâhu sırrahû*) hazretleri temessül edip, envâ'ı nevâzişle talîf buyurdular, iltifât ettiler. Mübârek dest-i kerâmet-şumûlîleriyle arkamı üç def'a sıgadılar. Elimden tutup şehrin içine götürdüler ve güyâ şehri bize teslim buyurdular. Bu müşâhededen sonra, yine kendimi İstanbul'da Kasımpaşa kasabasında görüp, ba'dehû Hz. Pîr suâl buyurup, "*Secencel-i istihârede ne sûretle zuhûr vâki' oldu.*" dedikte, bu hakîr-i kesîrî't-taksîr dahi meclis-i şerîflerinden dür ve cemâl-i mehveşlerinden mehcûr olmamak için Gelibolu zuhûrunu ketm ü ihfâ eyledim. Kasaba-i Kasımpaşa zuhûrunu inhâ eylediğimde, hande-günân, "*O da olur, sen sâbikan Gelibolu şehrini müşâhede eylemedin mi?*" dedikte, hakîr dahi bî-hûş; olup, ba'de'l-ifâka hemân kadem-i saâdet-tev'emlerine cebhe-sâ oldum. Azîz hazretleri giryân olup, "*Oğlum çok zamân idi ki, dergâh-ı Hakk'a niyâz ve kâlâ-yı eşk-i çeşmim dest-âvîz-i hâlık-ı çâre-sâz ederdim ki, bizim hulefâmızdan bir kimse varıp Gelibolu'da Şeyh Yazıcızâde hazretlerinin rûhaniyetleri berekâtıyla, onda olan tâlibân-ı ehl-i imânı tarikat-ı alîyeye da'vet ve makâm-ı*

Zâtî Süleyman Efendi, Şeyhî İsmail Hakkı Bursevî'nin vefatından (1137/1725) sonra Keşan'a yerleşmiş, burada irşad faaliyetlerini yürütmek üzere bir tekke açmıştır.⁵

Bazı biyografi yazarlarına göre 22 Cemâziyelevvel 1175 (19 Aralık 1761) yılında Keşan'da vefat etmiştir. Doğrusu bu olmalıdır. Diğer bazıları ise 1151 (1738)'de vefat ettiğini iddia eder. Vefatının ardından yerine oğlu Hüseyin Şâhî Efendi geçmiştir. Tekkenin sonraki şeyhleri ve durumu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak döneminde bölgede etkili olduğu, türbesinin uzun yıllar ziyaretgâh olduğu, XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar ayakta olduğu anlaşılmaktadır. Maalesef günümüze ulaşmamıştır. Oğlu Hüseyin Şâhî ile birlikte Ali Senâî Efendi, Şeyh Mustafa Efendi, Şarköylü Ahmed Fahreddin Efendi, Seyyid Ebûbekir Efendi olmak üzere dört halifesi olduğu bilinmektedir.⁶

Hüseyin Vassâf (ö. 1929), *Sefîne-i Evliyâ'* da onun hakkında şöyle der:

“Kibâr-ı meşâyih-ı Halvetiyye'dendir.⁷ Hz. Hakkı'nın mazhar-ı feyzi olanlardandır. Zâhir ü bâtını ma'mûr mazanna-i kirâmdandır. Azîzinin kerâmâtını cem' edip bir eser te'lif etmiştir. An-asıl Geliboluludur. Keşan'da ihtiyâr-ı ikâmet eylediğinden, “Süleymân Zâtî-i Keşânî” diye meşhûrdur... Keşan'da kabir-i münîfleri ziyâret-gâh-ı uşâktır. Mürşid-i mükerrerlerinin, “*Bir elif bul mekteb-i irfânda ol bâ'yı sor*” matla'lı kasidesine şerh yazdıkları gibi, Şâhidî merhûmun *Gülşen-i Vahdet*'ine şerh yazmağa başlamışlarsa da ömürleri vefâ etmediğinden, Fahrî Efendi nâm zât onu ikmâl etmiştir.”⁸

Bursalı Mehmed Tâhir (ö. 1925) onu şöyle anlatır:

“Urefâi şuarâdan ve Şeyh İsmail Hakkı hulefâsından olup ‘*Sicilli Osmânî*’de Bursalı olduğu muharrerse de *Miftâhul-mesâil* mukaddimesinde Gelibolu'dan olduğunu beyan ediyorlar. Muahharan civarındaki Keşan kasabasına hicret eyledi. Mutasavvifâne eş'ârını havi olan divanıyla *Sevanihu'n-nevâdir fî ma'rifeti'l-anâsır* risâle-i manzûmesi divanıyla bir yerde matbudur. Mensur olarak 23 es'ile-i mutasavvifâneye cevabnamesi ve Üsküdar'da Atlama Taşında Selim Ağa kütüphanesinde de *Miftâhul-mesâil* isminde bir eseri vardır. Vefatı 1151 tarihinde, kabri Keşan'dadır.”⁹

Mehmed Tâhir'in iki ayrı eser olarak zikrettiği “23 es'ile-i mutasavvifâneye cevabnâmesi” ile *Miftâhul-mesâil* aynı olmalıdır.

Celvetiyye'yi Gelibolu'da bir süre Gafûrî Mahmûd Efendi (ö. 1078/1667) ve daha sonraları da Süleyman Zâtî Efendi (ö. 1151/1738) temsil etmişlerdir.¹⁰

Eserleri: Gelibolulu Süleyman Zâtî'nin manzum ve nesir halinde birkaç eseri bulunmaktadır. Eserlerinin bir kısmı kendinden önce yazılmış bulunan beyit ve kasidelerin şerhi şeklindedir. Eserlerini Türkçe (Osmanlı Türkçesiyle) kaleme almıştır.¹¹

1. **Dîvân:** Dinî – tasavvufî şiirlerden oluşur. Sade bir dille yazılmıştır. 143 gazelden, “Kasîde-i Hacc-ı Ma'neviyye” başlıklı otuz sekiz beyitlik bir kaside ve “târîh-i te'lif” başlıklı iki beyitten oluşur. Çeşitli

mahmûdlarında hizmet eylemek için, el-hamdü li'llâhi teâlâ, duâ ve niyâzımız hayyiz-i kabûlde vâki'oldu.” diye bu hakîre duâ eylemeleriyle beni Gelibolu'ya istihlâf buyurdular ve tenbih ve te'kid eylediler ki, 1137 (/1724) târihi tamâmına değin şehr-i Gelibolu'da yek-hatve birün olmayıp, binbir gün çile-i hicreti tamâm edip, “*Ba'dehû biz dahi bir sebeb zuhûrıyla Bursa'ya vardıkta, eger 1137 târihi tamâmına değin sarây-ı ukbâya göçmez ve şarâb-ı mevî içmez isek, me'mûr olduğun umûr ile meşgûl olup, ba'de-zamânin-âhar bize hicret ile işâret olundukta gücenmeyip, hicreti ayn-ı lutf u saâdet bilip, sem'an ve tâ'atan deyip, sünnet-i meşâyihdan ayrılmayasın.*” buyurdular. Hakîr dahi çilemiz tamâm oldukta, Hz. Pîr-i azîzimin ziyâret-i aliyyelerine azîmet esnâsında haber-i vefâtlarıyla nâlân ve hasret-i firâklarıyla giryân u sûzân olduk.”

⁵ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, VIII, 647; Şimşek, “Süleyman Zâtî”, *DİA*, XXXVIII, 110.

⁶ Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, III, 62; Selami Şimşek, “Süleyman Zâtî”, *DİA*, XXXVIII, 110; a.mlf., “Celvetilik ve Celvetîler,” *Üsküdar Sempozyumu*, s. 110-111.

⁷ Doğrusu Celvetiye olmalıdır.

⁸ Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, III, 60.

⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri*, I, 72-73.

¹⁰ Şimşek, “Gelibolu'da Tarikatlar,” *Türkiyat*, s. 292 vd.

¹¹ Eserleri hakkında bk. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, VIII, 647. Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, III, 60; Şimşek, “Süleyman Zâtî,” *DİA*, XXXVIII, 110.

kütüphanelerde yazma nüshaları vardır (mesela bk. Süleymaniye Ktp., Haşim Paşa, nr. 92). *Sevanihu'n-Nevâdir* adlı manzum eseri ile birlikte 1841 ve 1872'de iki kez basılmıştır. Aynı şekilde Mehmet Arslan tarafından Latin harfleriyle yayımlanmıştır (Sivas 1994).

2. ***Sevanihu'n-nevâdir fî ma'rifeti'l-anâsır*** (Süleymaniye ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3429/2): Mesnevi tarzında kaleme alınmıştır. 846 beyitten oluşur. Bu eserde anasır-ı erbaa tasavvufî yönden işlenmektedir. Eserde ayrıca varlıkların zuhuru, âlem-i sagîr, âlem-i kebîr, nefsi tanıma, insan tabiatı ve akl-ı kül, akl-ı münebbih, akl-ı maad, akl-ı maaş gibi hususlar yer alır. Bazı kayıtlarda Mecma' u'l-anâsır ve *Menba'u's-serâir* adıyla geçer.
3. ***Miftâhul-Mesâil***. Aşağıda hakkında bilgi verilecektir.
4. ***Şerh-i Kasîde-i Ferîde li-İsmail Hakkî***: Bu eserinde şeyhi İsmail Hakkî Bursevî'nin tasavvufî bir kasidesini şerh etmiş ve şeyhinin kerametleri hakkında bilgi vermiştir. Bu manzume,

Bir elif bul mekteb-i irfânda ol 'bâ'yı sor

Kad hamide eyleyip yâ gibi ondan 'bâ'yı sor

beytiyle başlar. (Yazma nüshalar için bk. (Süleymaniye Ktp., Haşim Paşa, nr. 35, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2746/6; Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî, nr. 374; İÜ Ktp., TY, nr. 553).

5. ***Risâle fî Mebde-i İnsan***: Tek nüshası İzmir Milli Kütüphane'de kayıtlı bulunan eserde (nr. 1443/3) insanın yaratılışı yanında mürşid-i kâmil, hakîkat-i Muhammediye ve ruh konularına değinilmiştir.
6. ***Şerh-i Muammâ-yı Nakşî Tercüme-i Hazret-i Zâtî***: Akkirmânî'nin dokuz beyitlik muammâsının şerhidir (Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî, nr. 592; Tire Necib Paşa Ktp., nr. 391/4). Bu eser, Hikmet Atik tarafından "Zâtî Süleyman Efendi'nin Nakşî Ali Akkirmânî'nin Bir Mu'mmasını Şerhi" adıyla makale olarak yayımlanmıştır (C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XIII/2- 2009, 211-229).
7. Şâhidî İbrahim Dede'nin *Gülşen-i vahdet* adlı manzumesini şerhe başlamış ancak tamamlayamamıştır. Eser daha sonra Şeyh Ahmed Fahreddin Efendi tarafından tamamlanmıştır.

Şeyh Zâtî'nin hayatı, eserleri, düşünceleri ve tarikatı hakkında Selami Şimşek tarafından bir doktora tezi yapılmıştır (bk. *Keşanlı Süleyman Zâtî ve XVII Asırda Celvetilik*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005).

2. Zâtî Süleyman Efendi Zamanında Gelibolu

Osmanlı Devleti'nde Gelibolu sancağı, 924/1518'de Keşan ve Malkara ile Limni, Taşöz, İmroz, Eceovası ve Semadirek adalarını kapsamaktaydı. 940/1533'ten sonra sınırları İnebahtı, Midilli, Kocaali, Karireli, Rodos ve Mizistra sancaklarını içine alacak şekilde genişletilmiş ve merkez durumuna getirilmiştir. XVI. asrın ikinci yarısında da sancağa İpsala ve Gümülcine bağlanmıştır. Tanzimat sonrası Gelibolu, Edirne eyaletine bağlı, Keşan, Şarköy, Mürefte ve Eceabat kazalarından oluşan bir sancaktı. Sultan I. Abdülhamid dönemine kadar süren durum, Boğaz Muhafızlığı'nın Çanakkale'ye alınmasıyla son bulmuş ve Gelibolu'nun önemi nispeten azalmıştır.¹²

1069/1659'11 yıllarda Gelibolu'yu dolaşan Evliya Çelebi'nin şehrin fizikî yapısıyla ilgili olarak verdiği bilgilere göre elli dokuzu Müslümanlara, altısı gayrimüslimlere (dört Rum, bir Ermeni, bir Yahudi) ait olmak üzere altmış beş mahallesi olan Gelibolu'da 1645'te 1600'ü, 1675'te ise 1150'yi aşkın ev vardı. 1645'te toplam hane sayısının 1200 kadarını Müslüman, altmıştan fazlasını Yahudi, 400 kadarını Rum ve kırk sekizini Ermeniler teşkil ediyordu. Bu tarihlerde şehirde 164 cami, mescid, tekke ve zaviye bulunmaktaydı. Nüfusla ilgili bu rakamlar 1675'te azalmış görünmektedir. Ancak XVIII. yüzyılın başlarından tekrar arttığı görülür. 1814'te nüfusun 40.000'e

¹² Şimşek, "Gelibolu'da Tarikatlar," *Türkiyat*, s. 253; Feridun Emecen, "Gelibolu," *DİA*, XIV, s. 5.

ulaştığı söylenir. Ancak bu rakamın o zaman şartlarına göre abartılı olduğu anlaşılmaktadır.¹³ Zâtî Süleyman Efendi'nin bulunduğu yıllarda Gelibolu'nun nüfusunun takriben 20.000 civarında olduğu söylenebilir.

Gelibolu mezarlık ve hazirelerinde yer alan sufi mezar taşları kitabelerinin okunması sonucu Gelibolu'daki tasavvuf kültürünü aydınlatılmayı amaçlayan bir çalışmada 63 sûfi mezar taşı incelenmiştir. Bunların 20 tanesi Mevlevî, 16 tanesi Sa'dî, 8 tanesi Halvetî, 2 tanesi Bektâşî, 1 tanesi Bayrâmî, 1 tanesi Celvetî, 1 tanesi Nakşibendî tarikatına mensup şahıslara/yakınlarına aittir. 14 adet mezar taşının tahrip görmesi nedeniyle hangi tarikata mensup olduğu tespit edilememiştir. Mevlevîliğin yanı sıra Sa'dîlik, Halvetîlik, Bayrâmîlik, Celvetîlik, Bektâşîlik, Nakşibendîlik tarikatlerinin Gelibolu'da taraftar bulduğu sonucuna varılmıştır. Bu çalışma Gelibolu'da zengin bir tasavvuf kültürünün varlığını göstermektedir.¹⁴

Gelibolu'da tasavvuf ve tarikatlar üzerine yapılan bir başka çalışmada ise Gelibolu ve çevresinde pek çok tasavvufî kuruluş ve tekkenin faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Bunlar, Halvetiyye, bu tarikatın Ahmediyye koluna bağlı Mısıriyye, Cihangiriyye, Cerrâhiyye, Uşşâkiyye, Câhidiyye ve İrşâdiyye; Şemsiyye koluna bağlı Sivâsiyye; Cemâliyye koluna bağlı Şâbâniyye ve Sünbülüyye; Mevlevîyye, Bayrâmîyye, Celvetiyye, Kâdiriyye, Rifâiyye, Nakşibendiyye, Sa'diyye ve Bektâşîyye tarikatlarıdır. Toplamda on dokuz tarikatın faaliyetlerine rastlanmıştır. Ayrıca bu tarikatlara mensup pek çok şâir ve yazar yetişmiştir. Mesela Yazıcızâde Ahmed Bîcân ve Mehmed kardeşler, Câhidî Ahmed Efendi, Şeyh Mehmed Dâğî, Ağazâde Mehmed Hakîkî Dede, Mustafa Dâniş Dede, Burhâneddin Dede bunlar arasındadır. Bu şahıslar, Gelibolu Türk halk kültürü içerisinde önemli bir yere sahiptir.¹⁵

3. *Miftâhul-Mesâil* Adlı Eserin Muhtevası

Miftâhul-Mesâil adlı eser, dinî ve tasavvufî 20 adet soruya verilen cevapları ihtiva eder. Bazı kaynaklarda ve kütüphane kayıtlarında *Yirmi Üç Es'ile-i Mutasavvifâneye Cevabname* adıyla zikredilmektedir. Aşağıda görüleceği üzere eser temel 20 soruya verilen cevaptan müteşekkildir. Ancak bazı cevaplar içerisinde konuyla alakalı bazı alt/yan sorular da mevcuttur. 23 sorudan oluştuğu bilgisi muhtemelen bunların da sayılmasına dayanmaktadır. Zâtî, eserinin girişinde bazı ihvan ve öğrencilerinin birkaç muğlak meseleye cevap vermesini kendisinden talep ettiklerini şöyle ifade eder:

“Nâgâh¹⁶ ihvân-ı dîn ve tâlib-i yakîn olan zât-ı mükerrerlerden bazıları bir mikdâr mesâ'il-i muğlaka bulup bu hakîrden her bir mes'eleye cevâb iltimâs edüp bu hakîr dahi anların bu iltimâsını ayn-ı intâk hakk bilüp *ale'r-re's ve'l-ayn* deyüp isticâlen icâbete rû serhâme-i bisât-ı evrâka fûrû kılup tesvide şürû ve istimdâd-ı Hudâ'ya rücû olundu “*vallâhu yakûlu'l-Hak ve hüve yehdi's-sebîl*”¹⁷

Eser üzerinde Asuman Omay tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır (“Zâtî Süleyman Efendi, *Miftâhu'l-mesâil*,” 2001, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Bu çalışmamızda *Miftâh* adlı eserle ilgili alıntılar mezkûr yüksek lisans tezinden alınmış olup, sayfa numarası tezdeki aslından verilmiştir. Bu tezde bazı okuma hataları olmakla birlikte eserin muhtevasının Osmanlı Türkçesi el yazmasından Latin alfabesiyle sekiz nüshadan mukayese ile edisyon kritik edilmesi emek mahsulü bir çalışmadır. Çoğunlukla Arapça ibarelerin okunusunda olmak üzere bazı yerlerde teknik hatalar göze çarpar. Bu açıdan incelenmesi ayrı bir çalışma konusu olduğu için burada sadece birkaç yerde bunlara işaret edilecektir. Eserin birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Bazıları şunlardır: Süleymaniye Ktp. Haşimpaşa Kit. Nr. 29; Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Dvd Numarası: 526, Arşiv Numarası: 06 Mil Yz A 8078/3, 32b-62b;

¹³ Fevzi Kurtoglu, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, İstanbul 1938, s. 60; Feridun Emecen, “Gelibolu,” *DİA*, XIV, 4-5; Selami Şimşek, “Gelibolu'da Mevlevîlik Kültürü ve Mevlevî Şâirler,” *Mevlana -Celaledin Rumi-800. Yıl*, 2007, s. 60-74.

¹⁴ Gülgün Yazıcı, Mesut Yazıcı: “Gelibolu'da Sufi Mezartaşları ve Tasavvuf Kültürü,” *Gelibolu Değerleri Sempozyumu*, 27-28 Ağustos 2008, ÇOMÜ, Gelibolu-Çanakkale, 2008, s. 141-166.

¹⁵ Şimşek, “Gelibolu'da Tarikatlar,” *Türkiyat*, s. 298-302.

¹⁶ Ansızın

¹⁷ Omay, “Zâtî, *Miftâh*,” s. 11-12.

aynı yer, Dvd Numarası 222; Arşiv Numarası: 06 Mil Yz A 4105; Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Arşiv Numarası: Ms.or.oct.2774; 55b-83a.

Bu eseri Edirne’de kaleme aldığına işaret etmek üzere bu şehrin Osmanlı Devletinde İstanbul’dan sonra en önemli ilim ve irfan merkezi olduğunu, birçok alim ve evliyanın burada yaşayıp göçtüğünü yine girişte şöyle belirtmektedir:

“Ve ba’d. Evvelen malûm ola ki mahrûse-i Edirne hamâhallâhu¹⁸ ani’l-âfât ve’l-beliyye ki ba’de’l-Kostantiniyye Rûm ilinde seyyidi’l-buldân ve ibtidâ-i mahfil mülûk-i âl-i Osmân -aleyhimû’r-rahmeti ve’l-gufrân hazerâtının ve nice mîr-i mîrân ve ulemâ ve sulehâ ikâmetleriyle müşerref olup ilâ yevminâ hâzâ bu makâm-ı dil-küşâde ve bu âsitân-ı behiştâsâde nice erbâb-ı -tarikât ve nice ashâb-ı hakikat ve nice uşşâk-ı mahbûb-ı ezeli ve nice müştâk-ı rûy-ı lem-yezelî -kuddise esrârûhum konup göçmüşler.”¹⁹

Birinci mesele:

Kur’an’da yer alan “elest bezmi”ndeki “ben sizin Rabbiniz değil miyim”²⁰ sorusuna “kâlû belâ şehidnâ / “evet, (sen bizim Rabbinizsin; buna) şahit olduk” diye bizzat ruhlar cevap verirken, yine Kur’ân- Kerim’de “Bu gün hükümler kimindir?”²¹ sorusuna “Kahhar olan tek Allah’ındır” diye Allah Teâlâ bizzat kendi cevap verdi. Bunun hikmeti nedir. Zâtî bu soruyu şöyle ifade eder:

“Mes’ele-i ûlâ bu ki rûz-ı ezelde “elestu bi-rabbikum” su’âli vâki oldukda bir bölük ervâh lafz-ı “belâ” ile cevâb verdiler ve rûz-ı ebedde Hakk sübhânehu ve taâlâ “li-meni’l-mülkü’l-yevm”²² buyurdukda bu su’âle hiç kimse cevâb vermeyüp yine kendisi cevâb verse gerek.”²³

Bu soruya cevap olarak Zâtî Azîzân tarikatı kurucusu Ali Râmitenî’den nakille şöyle demiştir: Birincisi ezeldir, tekalif-i şer’iyye vaz’ olunduğu gündür; ikincisi ise rûz-ı ebeddir, tekalif-i şer’iyyenin kaldırıldığı gündür ve hakikat aleminin başlangıcıdır. Zâtî bu sorunun Allah’ın sırlarına dair olduğunu ve bu sırları ifşa etmenin ise küfür sayıldığını söyledikten sonra bunun cevabının ehl-i hale malum olduğunu, çünkü onların normalde öldükten sonra malum olacak olan hakikat ilmine, dünyada ulaştıklarını ifade eder. Konuyla ilgili bazı bölümler şöyledir:

“el-Cevâb: Malûm ola ki benim rûhum! Ki bu su’âli Şeyh Nureddîn Nûri ki zamânın ulularından imiş, ol zamânda Hâce Aliyyu Râmitenî ki Azîzân demekle meşhûr bir azîz-i mükerrem var imiş ki ol zamânda her müşkili andan su’âl ederler imiş. Kuddise sirruhu bu mes’elenim dahi sırrını Şeyh Nureddîn anlardan su’âl eyledikde Azîzân Hazretleri cevâb buyurmuşlar ki: rûz-ı ezel tekalif-i şer’iyye vaz olunduğu gündür. İmdi şerde güft u gû olur ammâ rûz-ı ebed ki tekalif-i şer’iyyenin ref’i günidir ve âlem-i hakikatın ibtidâsıdır. Hakikatde güft u gû olmaz; anüciüm ol günde Hakk taâlâ kendünün gerü cevâbın verüp der ki “lillâhi’l-vâhidi’l-kahhâr” ve dahi buyurmuşlar fi’l-vâki bu yol ter-dâmenler yolu degıldür, âşıklar ve cânbâzlar yoludur. Zîrâ korkak bâzergân ıssı eylemez ve aşksız bu yol alınmaz ve derdi olmayınca bu şifâhânedermân bulunmaz buyurulmuşdur... Bu, esrâr-ı Hak’dan su’âldir, ve ‘keşfü’l-esrâri küfrun”²⁴ buyurulmuşdur. Bu su’âl ehl-i hale malûmdur. Zîrâ ehlullâh âfâki enfüse tatbik ve bütün meânîyi tahkik ile âsâr-ı şek u şübbe bi’l-küllîye zâ’il olup manâyı hakikat gereği gibi nümâyân olur. Biznillâhi taâlâ kemâ kâlallâhu taâlâ “senürihim âyâtinâ fi’l-âfâki ve fi enfüsühim.”²⁵ Pes indi

¹⁸ Tezde “hamâhallâhu” şeklinde verilmiştir. Doğrusu “hamâhallâhu” olmalıdır.

¹⁹ Miftâh, s. 11.

²⁰ A’raf (7): 172.

²¹ Mü’min (40): 16.

²² Tezde “li-mine’l-melikü’l-yevm” şeklinde verilmiştir. Doğrusu bizim yukarıda belirttiğimizdir.

²³ Miftâh, 12.

²⁴ “Sırrı keşfe kalkışmak küfürdür” manasına bir kural cümlesidir. İbare Arapça aslından verildiği için zabdettiğimiz şekilde okunması uygundur. Tezde “keşfü’l-esrâr küfr” şeklinde okunmuştur.

²⁵ “İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz” Fussilet (41): 53.

enfüsde zuhûr-ı kıyâmet mevt ihtiyâr ile olur imiş nitekim Hazret-i Fahr-i Kâinât buyururlar: “mûtû kable entemûtû hâsibû enfüsekiim kable entuhâsebû.”²⁶ İmdi mevt ihtiyâr ile kable 'l-mevt fânî olan zâtlar alâim-i kıyâmeti ve eşrâtı sâati enfüsde bir bir temâşâ edüp ve “li-meni 'l-mülkü 'l-yevme lillâhi 'l-vâhidi 'l-kahhâr”²⁷ hitâbın sem-i cânla gûş ederler imiş.”²⁸

İkinci mesele:

Kalem-i a'lâ, levh-i mahfûz ve mukadderât konularını ele alınır.

Zâtî Süleyman Efendi, bu konuyu önce zahir anlamıyla izah ettikten sonra erbâb-ı işâret ve ashâb-ı beşâret olarak nitelediği batın ehline göre yapılan yorumları zikreder. Kalem suresinin başındaki ayette geçen “Kalem”in zahir ve malum manasının levh-i mahfuzda yazan kalem olduğunu; levhin ise yedi kat semanın üzerinde olan hava olup levh-i mahfuzun onda yer aldığını söyler. Ayrıca Hz. Peygamber’in haberine göre kalemin ilâhî bir nur; levh-i mahfuzun ise olması takdir edilen bütün şeylerin (cemi mukadderât) yazıldığı bir şey olduğunu savunur.

“Ve “kalem” zâhirde malûmdur ki anınla levh-i mahfûz kitâbet olunmuşdur. Ve buyurmuşlar ki levh semâvât-ı seb'anın fevkında olan hevâdır yani levh-i mahfûz andadır ve lafz-ı mahfûz - Kur'ân-ı Azîmü 'ş-şânın sıfatıdır ve Hazret-i Peygamber aleyhi 's-selâmın haber vermesiyle - kalem nûr-ı Rabbânîdir. Ve levh dürr-i nûrânîdir ve levhin taşrası yâkût-ı ahmerdendir ve ol levhe cemî makdûrât kitâbet olunmuşdur ve her gün Allâhu azîmü 'ş-şân âna üçyüz kez nazar eder kimini mahv ve kimini isbât eder buyurmuşdur.”²⁹

Zâtî, ilgili ayet-i kerimeleri işârî yorumla yorumladıktan sonra temsili bir anlatımla insanın kalbini ve aklını levh-i mahfuz ve kaleme benzetmektedir. Şöyle der:

“İmdi kalb-i âdemî mutavassıttır iç yüzü levh-i mahfûz mesabesinde; mebde-i feyyâzdan tenzîl olunan füyûzâtı aklı ârifeye kalem mezilesindedir; levh kalbe tahrîr eyler imiş. İmdi bu ecilden levh-i mahfûz müşâbihdir ki fi 'l-vâki kalb-i mü'minin içi nûr-ı Hak ile münevver ve taş yâkût-ı ahmer gibi muhammerdir.”³⁰

Üçüncü mesele:

Hz. Mûsâ'nın nübüvvetinin hikmet-i amelîyye, Hz. İsâ'nın risâletinin hikmet-i nazariyye, Hz. Muhammed'in milletinin ise her ikisini cmeden hikmeti içerdiğinin kabul edildiğinde sufilerin ve sair insanların hangi milletten oldukları sorusudur. Soru şöyledir:

“Mes'ele-i sâlihe oldur ki nübüvvet-i Mûsâ aleyhi'sselâm hikmet-i amelîyye ve risâlet-i İsâ - aleyhi'sselâm ve hikmet-i nazariyye ve millet-i Muhammed aleyhi'sselâm bu iki hikmeti câmia olup tâife-i sûfiyye ve gürûhu kâfiyye vesâir âvâm-ı nâs kangı millettendir?”³¹

Bu soruya uzunca cevap veren Zâtî Süleyman Efendi, önce hikmetin tanımını verir: Hikmet kavramına önce Arapça bir tarif (علم باحث عن أحوال الموجودات الخارجية على ما هي عليه في نفس الأمر بقدر الطاقة البشرية) zikrettikten sonra kendisi şöyle tanımlar:

“İlm-i hikmet, mevcûdât-ı harîciyyenin ahvâlinde bahs edicidir, o mevcûdât ne nesnenin üzerine olduysa zâhirde tâkat-i beşer kadrinde demektir ve dahi hikmetin nice tarîfâtı vardır ve

²⁶ Tezde “tuhâsibû” diye okunmuştur. Ancak doğrusu meçhul sıyga ile “tuhâsebû” olmalıdır.

²⁷ “Bugün hükümrânlık kimindir? Kahhar olan tek Allah'ındır.” Mü'min (40): 16.

²⁸ Miftâh, s. 12-13.

²⁹ Miftâh, s. 15.

³⁰ Miftâh, s. 18.

³¹ Miftâh, s. 19.

dahi tefsîr-i hikmet bu gûne tabîr olunmuşdur ki kuvvet-i nazariyye vü ameliyye hasebince nefis-i insâniyyenin mümkün kemâle hurûc u urûcundan ibâretidir.”³²

Tariften de anlaşıldığı üzere burada hikmetle evvel emirde felsefe ve onun alt bölümlerini oluşturan ilim dalları kastedilmektedir.

Zâtî, ardından hikmetin kısımlarından bahseder. Hikmetin temelde nazarî ve amelî olmak üzere ikiye ayrıldığını; nazarî hikmetin de ilm-i ilâhî (metafizik), ilm-i riyâzî (matematik) ve ilm-i tabii (fizik) şeklinde üçe ayrıldığını filozoflardan nakleder. İlm-i ilâhînin cenâb-ı Hakk’ın zât ve sıfatlarından bahsettiğini; ilm-i riyâhînin metafizi yakın olmakla birlikte devâir-i felekiyye gibi sırr-ı semâdan bahsettiğini; ilm-i tabîînin ise anâsır-ı erbaa ve onlardan sudur eden mevâlîd-i selâseden bahsettiğini ve rüzgar, gök gürültüsü gibi sırr-ı arz gibi konuları ele aldığını söyler. Dolayısıyla nübüvvet de hikmet-i nazariyye kabul edildiği için Hz. İsa’nın bu üç ilimle ümmetine gönderildiğini belirtir. Zâtî Hristiyan düşünce yapısından bahsettikten sonra Mâide konusunu işler ve neticede Mâide’nin tarikat, hakikat ve marifete işaret olduğunu iddia eder. Hatta daha da ileri götürerek islam inancını beş temelinin şeriat, tarikat, hakikat, marifet ve şeyhe ittibadan ibaret olduğunu iddia etmektedir.³³

Zâtî, hikmet-i amelînin ise insanlardan sadır olan amelî araştırdığını ve üç kısma ayrıldığını ifade eder. Bunlar ilm-i ahlak, ilm-i menzil (insanlar arası ilişkiler yönetimi) ve ilm-i medeniyedir (adalet, itaat gibi). Bu ilimlerin Hz. Musa’ya verildiğini, onun kavminin hayvanî yönünün baskın olması sebebiyle Hz. Musa’nın onları bu ilimlerle terbiye ettiğini iddia eder.³⁴

Zâtî, hem nazarî, hem de amelî hikmeti içine alan hikmet-i rabbânînin Hz. Peygamber’e verildiğini ifade eder ve İslamın bu açıdan tam ve kamil bir din olduğunu söyler.³⁵

Süleyman Efendi, bütün bu açıklamalar muvacehesinde sufilerin hangi milletten oldukları sorusuna onların *ulvîler* olduğu şeklinde cevap verir. Yani sufi taifesinin şeriatte güzel ahlakla ilerleyip, tarikatte tezkiye ve tasfiyeleri; dünyaya rağbet etmeyip birçok riyazet ve mücahede yapmaları ve Hz. Peygamber’in sünnetine tabi olarak Hakk’a yol bulmaları ve manevî miraca ulaşmaları sebebiyle bu ismi aldıklarını söyler. O bunu şöyle ifade eder:

“İmdi tâ’ife-i sūfiyye makâm-ı şeriatde ahlâk-ı hasene ile terakkî eyleyüp ve makâm-ı tarikatde tezkiye ve tasfiyeleri sebebiyle ve âlem-i mülke rağbet etmeyüp envâ-ı riyâzât u mücahedât edüp ve Hazret-i İsa aleyhi’s-selâm gibi terk-i tecrîd olup âlemi âlâya manâda urûc eyleyüp ve Hazret-i Muhammed aleyhi’s-selâm sünneti üzerine Hak sübhânehu ve taâlânın dergâh-ı izzetine yol bulup buuddan kurba yetişüp mirâc-ı manevî hâsıl oldukda kangı milletden oldukları nümâyân oldu ki anlar ulvîlerdir.”

Bunlar dışındaki avam-ı nasın ise dünya ehli olup bütün kötü huyları taşıyan Hz. Peygamber’in sünnetiyle amel etmeyenlerin hayvanlardan aşağı olacaklarını söyledikten sonra orta halli müminlerin Hz. Peygamber’in sünnetini tutup evliyaya muhabbet edenlerin amel dahi edemeseler ashâb-ı yeminden olmalarında şüphe bulunmadığı söyler. Şöyle ki:

“Ammâ evsatü’l-hâl olan mü’minler ki Hazret-i Peygamber aleyhi’s-selâmın sünnetin tutup evliyâ vü asfiyaya muhabbet edenler amel dahi edemezse onların dahi ashâb-ı yeminden olmasında iştibâh yokdur.”

Dördüncü mesele:

Zâtî, Hz. Adem’in yaratılışından bahseden bir kutsî hadise dayalı olarak sufilerin uygulaya geldikleri 40 günlük çile (erbain) uygulaması arasındaki irtibattan bahsetmektedir. Bu arada birçok ayet ve hadise referans yapar.³⁶

³² *Miftâh*, s. 19.

³³ *Miftâh*, s. 19-22.

³⁴ *Miftâh*, s. 23-25.

³⁵ *Miftâh*, s. 25-26.

Beşinci mesele:

Beşinci meselede ilm-i kelim'in da temel konularından mebd ve me'âd ve bunlarla ilgili esrar ele alınır. Buradan hareketle riyâzât ve süluk yoluyla Allah'a ulaşma yolları anlatılır.³⁷

Altıncı mesele:

İnsanın yaratılış gayesi ve bu bağlamda yine ilm-i kelamın temel problemlerinden teklif çağına ulaşmadan ölen çocuğun durumu hakkında görüş ve gerekçeler ele alınmaktadır.³⁸

Yedinci mesele:

“Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et”³⁹ ayetinde yer alan Allah'ın ihsanı ile kulların ihsanının mânâsının nasıl aynı olabileceği sorulmuş ve o da buna Allah'ın ihsanının âmumi ve şamil olduğu; kullarınkinin ise cüzi olduğu şeklinde cevap vermiştir. Birçok ayet, hadis ve misal ile konuyu açıklamıştır.⁴⁰

Sekizinci mesele:

“Sizin yanınızdaki (dünya malı) tükenir, Allah katındakiler ise bâkidir.”⁴¹ Ayet-i kerimesindeki kıyas üzerinde durulmuştur. Kadı Beyzâvî Tefsîr'ine atıf yapmakta ve Zunnun Mısıri'den bir nakilde bulunmaktadır.⁴²

Dokuzuncu mesele:

“Ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et!”⁴³ ayetinin anlamı *Keşşâf* ve Beyzâvî tefsirleri çerçevesinde açıklanır. Bu konuda birçok sembolik ifadeyi içeren Bâyezîd-ı Bestâmî'nin kerrübîyûna (Allah'a yakın melekler) erişmesi anlatılmaktadır.⁴⁴

Onuncu mesele:

“Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı pek yücedir”⁴⁵ ayetinin anlamı izah edilir. Yaratmada düalizm anlayışının ve Hıristiyan düşüncesindeki teslisin reddi anlatılır.⁴⁶

On birinci mesele:

Hiz. Ali'ye izafe edilen “Ben (besmeledeki) *be* harfinin altındaki noktayım” ve “İlim bir noktaydı, cahiller onu çoğalttılar” sözlerinin tasavvufî yönden açıklaması yapılır.⁴⁷

On ikinci mesele:

Fıtrat konusu ele alınır. “Her yeni doğan, İslâm fıtratı üzerine doğar, sonra ebeveynleri onu Hıristiyanlaştırır, Yahudileştirir ve Mecusileştirir” hadisi çerçevesinde konu izah edilir. Ayrıca kaderle bağlantılı bir konu olan kişinin saadeti ve şekavetinin anne karnında belli olduğu anlamındaki rivayetler izah edilir.⁴⁸

³⁶ *Miftâh*, s. 28-34.

³⁷ *Miftâh*, s. 34-37.

³⁸ *Miftâh*, s. 37-42.

³⁹ Kasas (28): 77.

⁴⁰ *Miftâh*, s. 42-46.

⁴¹ Nahl (16): 96.

⁴² *Miftâh*, s. 46-49.

⁴³ Hicr (15): 99.

⁴⁴ *Miftâh*, s. 49-54.

⁴⁵ Mü'minûn (22): 14.

⁴⁶ *Miftâh*, s. 54-57.

⁴⁷ *Miftâh*, s. 57-60.

⁴⁸ *Miftâh*, s. 60-62.

On üçüncü mesele:

Yazıcızâde'nin
Mecâzen nokta koysa devre hattât
Hakîkî noktaya devr eder enmât
dizelerini de içeren şiir izah edilir.⁴⁹

On dördüncü mesele:

“*Sâlikden Hakka yol yogiken sülûkun manâsı nedir ve giden kimdir?*” sorusu cevaplandırılır. Birçok ayet ve hadislerle meseleyi irdeler.⁵⁰

On beşinci mesele:

İnsanın dört temel unsuru olması bakımından cisim, akıl, ruh ve nefis kavramları izah edilir.⁵¹

On altıncı mesele:

Tenasüh kavramı ile sufilerin kullandığı bürûz kavramının ilişkisi ve farkları ele alınır.⁵²

On yedinci mesele:

Namazın faziletleri, esrarı ve önemi hakkındadır. Namazda rabitanın mümkün olup olmadığını inceler. Aşağıda bu konuya değinilecektir.

On sekizinci mesele:

“Göklerin ve yerin hükümranlığına, (Allah'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine) bakmadılar mı?” (A'raf, 7: 185) ayetini ve bu ayette geçen “*melekûtü's-semâvât ve'l-arz*” ibaresini izah eder.⁵³

On dokuzuncu mesele:

“Allah'a giden yollar, yaratılan nefesler kadardır. Sayılamazlar ve hesaplanamazlar” sözü hakkındadır. Allah'a çeşitli yollardan ulaşabileceğini anlatır.⁵⁴

Yirminci mesele:

Farsça bir beytin şerhini yapar.⁵⁵

4. Eserin Şekil Özellikleri

Zâtî Süleyman Efendi bu eserde bir eğitim metodu olan soru cevap üslubunu kullanmakta ve muhataba ders anlatım tarzını benimsemektedir. Hitaplarında “*benim rûhum*”, “*benim karındaşım*” gibi kalıp ifadeler kullanır. Ayrıca, söz girişlerinde “*zîrâ*”, “*malûm ola ki*,” “*bu ki*,” “*pes imdi*,” gibi kelime kalıpları;⁵⁶ cümle aralarında ise “*ba'dehû*” gibi bağlaçlar kullanır. Kendisi için ise *hakir*, *hakîr-i pür taksîr*, gibi ifadeler kullanır.

⁴⁹ *Miftâh*, s. 62-65.

⁵⁰ *Miftâh*, s. 65-68.

⁵¹ *Miftâh*, s. 68-74.

⁵² *Miftâh*, s. 74-77.

⁵³ Omay, “Zâtî, *Miftâh*,” s. 7.

⁵⁴ *Miftâh*, s. 82-86.

⁵⁵ *Miftâh*, s. 86.

⁵⁶ Omay, “Zâtî, *Miftâh*,” s. 12.

Dil yapısı itibariyle ayet, hadis ve şiir olarak alıntılanan Arapça ve Farsça ifadeler haricindeki anlatım açısından, kendi devrinde halk açısından anlaşılır bir dil kullandığı söylenebilir. Eserde sorular “mes’ele” başlığıyla verilir ve ardından “el-cevâb” başlığıyla bu sorular cevaplanır. Zâtî, açıklamalarında çok miktarda ayet, hadis, kelam-ı kibar ve Farsça – Arapça şiirler kullanır.⁵⁷

5. Zâtî Süleyman’ın Fıkıh Anlayışı

Zâtî Süleyman Efendi, *Miftâhu’l-mesâil* adlı eserinde ibadet anlayışını “ben insanları ve cinleri, bana ibadet etsinler diye yarattım”⁵⁸ ayeti ile “yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et” ayetini izah ettiği altıncı ve dokuzuncu meselelerde ortaya koymaktadır. Birinci ayeti ibadetle mükellef olmadan vefat eden çocukların durumu örneğinde izah eder. İkinci ayeti ise çeşitli tefsir kitaplarına referansta bulunarak önce zahir manasıyla açıklar. Haddâdî’nin (401/1010’dan sonra) *Tefsîr*’inde bu ayetin (استقم على عبادة ربك حتى يأتيك الموت سماه يقينا لأنه موئن به) yani “hitâb Hazret-i Peygamber aleyhi’s-selâmadır. Hazret-i Allâh buyurur: Yâ Muhammed istikamet eyle! Rabbi’nin ibâdeti üzere tâ sana mevt gelüp erişince. Mevt ‘mûkan bih’⁵⁹ olduğu çün yakîn tesmiye eyledi”⁶⁰ şeklinde açıklandığını nakleder. Ardından *Keşşâf*’ta ve Beyzâvî tefsirinde bu mananın verildiğini söyler. Hakikat erbabı sufilerin ise bu ayeti “Yâ Muhammed! Rabbine ibadet eyle; makâm-ı tarikatde kalbini pâk eylemeklik eyle; hattâ ayn-e’l-yakîn görünce bundan sonra ibâdet ile makâm-ı hakîkatde rûhunu ve sırrını tathîr eylemeklikle hattâ - Hakka’l-yakîn olasın şol kemâl-i hakîkî budur ki âlem-i dünyâda mevt-i hakîkî ile hâsıl olur”⁶¹ şeklinde izah ettiklerini belirtir.

Zâtî’ye göre kişi kulluk bilincine sahip olunca kusur ve gevşeklik göstermemeli, daima ibadet üzere olmalıdır. Çünkü şer’î emirlerin vaz’ olunmasında birçok fayda ve hikmet vardır. İbadet ve marifet olmadan insan hayvan mertebesine iner, hatta taş ve ağaç bile ondan daha hayırlı sayılır. Ayrıca Zâtî, ibadette ihsan makamına ulaşmanın önemine de dikkat çeker. Yani Allah’ı görüyormuş gibi ibadet etme şuurunun önemini vurgular.⁶²

Namaz:

Zâtî Süleyman Efendi bu meseleyi Aziz Mahmud Hüdâyî’den nakille şöyle izah eder: On yedinci mesele budur ki, namazda rabîta mümkün müdür? Bu meseleden maksat, kalp huzuru ve temiz duygu ise erbabına mümkündür. Malum ola ki, umdetü’l-‘ârifîn ve zübdetü’l-kâmilîn hazreti Hüdâyî kuddise sırruhu el-hâdî *Mecalis-i şerîf*’inde buyurur ki: Faydalı ilimler yedidir.

1. İlm-i şeriat: Ahkâm, ahlâk ve faziletlere dairdir.
2. İlm-i yakîn: Sıfatlarla muttasıf olmaya dairdir.
3. İlm-i akliyye: Hikmet-i nazariyeye mütealliktir.
4. İlm-i keşfiyye: Sırta dairdir; kalpte ortaya çıkar.
5. İlm-i hakikiyye: Gayb ve ruhtan tecelli ve müşahedelere mütealliktir.
6. İlm-i zevkiyye-i ledünniyye: Gayb ve ruhtandır, aşka ve vuslatlara dairdir.
7. İlm-i safiyyedir: Gaybul-guyubdandır.

Bu sıralanan ilimlerin her biri mukabelesinde birer namaz vardır ve her birini birbirine bağlamak mümkündür.

1. Salat-ı bedeniyyedir. Avamın salatıdır. Erkanını ikamet eylemek ile tamam olur.
2. Salat-ı nefistir. Huşu ve itminan; korku ile ümit arasında kılınan namazdır.
3. Salat-ı kalbdır. Huzur ile ve murakabe ile kılınan namazdır.
4. Salat-ı sırdır. Münacat ve mükaleme ile kılınır.

⁵⁷ Omay, “Zâtî, *Miftâh*,” s. 11-12.

⁵⁸ Zâriyât (51), 56: Zâtî’nin meali şöyledir: “Biz cinni ve insi halk eylemedik illâ bize ibâdet eylesünler deyu halk eyledik”

⁵⁹ Tezde “mûkin bih” diye okunmuş; doğrusu yukarıdaki gibi olmalıdır.

⁶⁰ *Miftâh*, s. 49.

⁶¹ *Miftâh*, s. 50.

⁶² Şimşek, *Keşanlı Süleyman Zâtî*, s. 81.

5. Salat-ı ruhtur. Müşahede ve muayene ile kılınır.

6. Salat-ı hafiydir. Muafât ve mülatafe ile kılınır.

7. Burada namaz yoktur. Zira o makam fenadan ibaret ve sırf muhabbetten kinayedir ve vahdetin aynına işarettir. Nitekim zahir namazın sonu ölüm ve yakine ulaşmakla olduğu gibi; hakiki namazın sonu ise arzulananda fani olmak (fenâ-yi matlûb) ve Hak ile beka (bekây-ı bil-Hûb) ileidir. Bu da hakka'l-yakîn mertebesidir.⁶³

Süleymân Zâtî bunu şöyle ifade eder:

“Mes’ele-i sâbi aşer. Namâzda râbita da mümkün müdür? el-Cevâb: Bu mes’eleden murâd huzur-ı kalb ve safâ-yı hâtır ise erbâbına mümkündür. Malûm ola ki umdetü'l-ârifîn Hazret-i Hüdâyî Mecâlis-i Şerif’inde buyurur ki ‘ulûm-ı nâfia yedidir: Evvelkisi ilm-i şeriatdır ki ahkâm u ahlâk u fezâile müteallıktır. İkincisi ilm-i yakîndir ittisâf-ı sıfâta müteallıktır. Üçüncüsü ilm-i aklıyyedir ki hikmet-i nazariyyeye müteallıktır. Dördüncüsü ilm-i keşfiyyedir ki sırra müteallıktır zuhûru zuhr-ı kalbdendir. Beşincisi ilm-i hakikiyyedir ki gayb-ı rûhdan tecelliyât u müşâhedâta müteallıktır. Altıncısı ilm-i zevkiyye-i ledünniyyedir ki gayb-ı rûhdandır aşkıyyâta ve mûsullâta müteallıktır. Yedincisi hafıyyedir ki gaybu'l-guyûbdandır bu adâd olunan ulûmun her biri mukâbelesine birer salât dahî vardır ve herbirine rabt eylemek mümkündür: evvelkisi -salât-ı bedenîyyedir avâmın salâtıdır erkânını ikâmet eylemekle ikincisi salât-ı nefsdır huşû ve -tuma'nînetle⁶⁴ bene'l-havf ve'r-reca' üçüncüsü salat-ı kalbdır huzûr ve murakabe ile dördüncüsü salât-ı sırdır münâcât ü mükâleme ile beşincisi salât-ı rûhdur müşâhede vü muâyene ile altıncısı salât-ı hafıdır muafât ü mülâtife ile makâm-ı sâbide salât yokdur’ buyurur. Zîrâ o makâm fenâdan ibâret ve sırf muhabbetten kinâyetdir ve ayn hiddetden işâretidir. Nitekim zâhirenin nihâyeti zuhûr-ı mevt ve yakîn olduğu gibi kemâ kâlallâhu taâlâ “va’bud Rabbeke hattâ ye’tiyeke'l-yakîn” ile'l-mevt” kezâlik salât-ı hakîkatin intehâsi fenâ-yı mutlâk ve bekâ-yı bi'l-hak ileidir ki Hakka'l-yakîndir.”

Aziz Mahmûd Hüdâyî, namazın kişiyi günahlardan alıkoymasını konusunu da bununla irtibatlandırmıştır. Nefs namazı, insanı kötü huylardan nehyeder; kalp namazı, fuzuli uğraşlardan ve gafletten alıkoymaz; sır namazı, gayre iltifattan ve masivadan meneder; ruh namazı, insanı azgınlık ve taşkınlıktan alıkoymaz; hafiy (gizli) namaz, ikilikten ve enaniyetten alıkoymaz; zât namazı ise insandaki vasıfların değişik görüntülerle ortaya çıkarak insanı yanıltmasından ve tevhide muhalif şeylerden engeller. Zat namazı bütün namaz ve zikirlerden daha faziletli ve büyüktür. Nitekim namazın miraç olmasının anlamı da budur. Bütün bunları yapan kişi namazında manevi olarak miraca yükselmiş olur. Yoksa gaflet ve taklit yoluyla kılınan namaz miraç sayılmaz. Zâtî bunları şöyle ifade etmiştir:

“Ve yine Hüdâyî Efendi buyururlar ki salât-ı nefis rezâilden ve ahlâk-ı reddiyeden nehy eder ve salât-ı kalb fuzulluktan ve gafletten nehy eder ve salât-ı sır iltifât-ı gayrdan ve mâsivâdan nehy eder ve salât-ı rûh zuhûr-ı kalb ile tuğyândan nehy eder ve salât-ı hafı isneniyyetden ve zuhûr-ı enâniyyetden nehy eder ve salat-ı zât zuhûr bakıyye-i telvînden ve muhâlefet-i husûl-i tevhididen nehy eder kemâ kâlallâhu taâlâ “ve akımı's-salâte inne's-salâte tenhâ ani'l-fahşâi ve'l-münkeri ve'lezikrullâhi ekber.” salât-ı zât, makâm bekâda inde't-temkin cemi salâtıdan ve ezkârdan ekber ü âzamdır. Anıniçun Hazret-i Fahr-i Kâinat “es-salâtü mirâcü'l-mü'minîn” buyurur. Zîrâ manâda Zât-ı Pâk-i Hüdâ'ya mirâcdır eğer bu zikir olunan tertîb edâ olunur ise; yohsa her mukallidin bu zikir olunan mâkâmâtı gafletle edâ-yı salât eylemesi mirâcu'l-mü'mininden olmaz ve her muhabbet-i mâsivâ ile kalbi pür olan kimesneler bu saâdete yol bulmazlar. İmdi bu sırdandır ki Hazret-i Fahr-i Kâinat buyururlar ki şeb-i mirâcda evvelki gök ehlini kıyâm üzre gördüm ve ikinci gök ehlini kıraatde gördüm üçüncü rükuda

⁶³ Miftâh, s.77-78; Şimşek, Keşanlı Süleyman Zâtî, s. 81-82.

⁶⁴ Tezde “temânânetle” şeklinde okunmuş, doğrusu “tuma'nînetle” olmalıdır.

*dördüncü secdede beşinci kuûdda altıncı tesbîh ü duâda yedinci gök ehlini sükûn u sükûtda gördüm buyurdular.*⁶⁵

Zâtî bu meseleyi Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin düşüncelerine göre izah etmiştir. Ancak namazda rabitanın mümkün olduğunu savunarak Hüdâyî'den farklı bir kanaati de taşımaktadır. Görüldüğü gibi namazın manevi mertebe ve makamlarına işaret etmektedir. Namazın mertebelerinin başlangıç ve nihayetinde seyr-i sülûkun başlangıç ve sonucuna işaret olduğunu belirtir.⁶⁶

Hac

Kabe'ye yapılan hacca sûrî hac demektedir. Ayrıca dervişin vucud şehrinde gerçekleştireceği manevi bir haccın (tarikât haccı) varlığından da söz eder. Hacc-ı ekber'in, nefis kurbanının kesmek olduğunu söyler.

Hacc-ı ekber ister isen hâcî-i suret bugün
Nefsini zebh eyleyip bu Zâtî-ves kurbane gel

Ayrıca Zâtî, visalın kabesinde sırların seyran edildiği bir hakikat haccından daha bahseder.

Ben hakikat haccına eğnime ihram geymişem
Şol visalim kabesinde sırr-ı seyran isterem.⁶⁷

Zâtî'nin gerek hac konusunda gerekse diğer ibadetler konusundaki anlatımlarını temsili ve edebî birer benzetme olarak anlamak mümkündür. Bunlarda esas vurgu, şekilciliğe mahkûm olmamayıdır.

6. Şiirleri

Zâtî Efendi, bir tekke şâiri olmasının yanı sıra, manzûmelerinde dîvân şiirinin vezin ve nazım şekillerini kullanmıştır. Lirik ve didaktik özellikler taşıyan şiirleri bilhassa tekke muhitlerinde sevgi ve takdir görmüş, ilgiyle okunmuştur.⁶⁸ Şiirlerinde zâtî mahlasını kullanır. Niyaz-ı Mısırî ve hocası İsmail Hakkı Bursevî'den etkilenmiştir.⁶⁹

Şiirlerinden bazı örnekler şöyledir:

Nedir bu kenz-i mahfîyken nümâyân olduğun cânâ
Nedir âlemde her ma'denlere kân olduğun cânâ

Sen ol zât-ı mu'allâsın nazîrin yok senin ammâ
Nedir ya sûretâ enva'u elvân olduğun cânâ

Beni bu bâğ-ı dehr içre kimesne bulmadı dersin
Nedir dilden dile âlemde destân olduğun cânâ

Demişsin ben semâvât u zemîne sığmazam aslâ
Nedir mü'minlerin gönlünde pinhân olduğun cânâ

Yakarsın nâr-ı hicrâna velî âşıkları her dem
Nedir vaslınla gâhî derde dermân olduğun cânâ

⁶⁵ *Miftâh*, s. 77-79.

⁶⁶ Şimşek, *Keşanlı Süleyman Zâtî*, s. 81, 83.

⁶⁷ Şimşek, *Keşanlı Süleyman Zâtî*, s. 83.

⁶⁸ Şimşek, "Gelibolu'da Tarikatlar," *Türkiyat*, s. 295-296.

⁶⁹ Şimşek, "Süleyman Zâtî," *DİA*, XXXVIII, 110.

Bu Zâtî'nin vücûdun mahv edip hep aldın varlığın
Nedir cânında annin sen yine cânâ⁷⁰

Dîvân'ında yer alan bir başka şiiri şöyledir:

Geçirme ömrün ey sûfi sakın kim kîlü kâl üzre
Ma'ânî yolların gözle ne yürürsün hayâl üzre

Bu dünyanın metain harîdâr olma ey gafîl!
Buna her kim gönül verse geçer ömrü melâl üzre

Hakikatçe nazar kılsan bu dünya ehline cânâ
Ederler dirliği daim bunlar cenk ü cidâl üzre

Bu dünyâyâ neler geldi, benim deyip koyup gitti
Bilirsin bu fena mülkü, yarattı Hak zevâl üzre

Kaçarsan yetişir sana koğarsan yetişemezsin
Ki dünya gölgeye benzer denildi bu misal üzre

Kani bir mümin-i kâmil görnül vermeye dünyaya
Nazar kılma hiç ona kaç a ondan kemal üzre

Giderken râh-ı ukbaya ona yol vermedi dünya
Anniçün Zâtî bu nazmı getirdi hasb-i hâl üzre⁷¹

Başka bir şiirinde ise şöyle der:

Bu ne fetvaya ne takvâyâ gelir
Akla ve nakle sığmadı sahrâ-yı aşk

Âkil u dânâları eyler zebun
Nicesin mecnun eder Leylâ-yı aşk⁷²

Sonuç

Zâtî Süleyman Efendi, devrinde yaşadığı bölgenin ilmi ve manevi yönüne önemli katkıları bulunan Gelibolulu bir şair ve mutasavvıftır. Osmanlı toplum yapısı, din anlayışı ve edebiyat özelliklerinin izlerini Zâtî'nin hayatı ve eserleri üzerinden sürmek mümkündür. Osmanlı'nın güç ve ihtişamının zirvede olduğu bir dönemde yaşayan Zâtî, temelde Osmanlı tasavvuf geleneğinin bir parçasıdır. Görüş ve fikirleri, bağlı olduğu meşreb ve hocaları çerçevesinde olağandır. Onu Aziz Mahmud Hüdâyî, İsmail Hakkı Bursevî ve Niyâz-ı Mısrî gibi mutasavvıflardan ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu geleneğin bir takipçisi ve sürdürücüsüdür. Ayrıca uzun yıllarını Gelibolu ve civarında geçirmesi sebebiyle Yazıcızâde kardeşler Muhammed ve Ahmed Bîcân'dan da etkilendiğini söylemek mümkündür.

⁷⁰ Zâtî Süleyman, *Dîvân-ı Zâtî*, Takvimhane-i Amire, İstanbul 1257, s. 4-5.

⁷¹ Zâtî, *Dîvân*, s. 52-53.

⁷² Zâtî, *Dîvân*, s. 41.

Zâtî'nin din anlayışı ve fıkha bakışı konusuna gelince bunu, Osmanlı toplumunda tabii seyriyle var olan ağırlıklı iki dini yaklaşımı temsil eden medrese ve tekke ayrımı ve bunların yıllar boyunca devam eden insicami çerçevesinde ele almak gerekir. Genel eğitim sistemi ve âlim tipolojisi itibariyle Osmanlıda önce zahir ilimler tahsil edilirdi. Bunu İslam tarihinin çoğu dönemi için bile söylemek mümkündür. Örneğin Mevlana'nın aynı zamanda bir Hanefî fakihî olduğu bilgisi bunu destekler. Zâtî'nin *Miftâh* adlı eserinde, Zamahşerî ve Beyzâvî tefsirleri gibi ismini andığı eserler ve alimler, kullandığı terminoloji ve de bilgi yoğunluğu dikkate alındığında iyi düzeyde bir dini bilginin varlığı dikkati çeker. Ayrıca konumlandığı tasavvuf bilim ve kültürü açısından bakıldığında ise paradigmasını bu bakış açısıyla inşa ettiği görülür. Diğer tasavvuf eserlerinde olduğu gibi dini metinleri zahir anlamıyla kabul eden ve dini uygulamalarının zahir yönüyle yetinenlere yönelik kullandığı eleştirel üslubun, çatışmacı ve yok sayıcı bir yaklaşım değil, onu zemin addedip, oradan bir üst mertebeye yükselmenin bir aracı ve kendini konumlamamanın bir yansıması olarak okumak isabetli olacaktır.

KAYNAKÇA

- ATİK, Hikmet, "Zâtî Süleyman Efendi'nin Nakşî Ali Akkirmânî'nin Bir Mu'mmasını Şerhi," *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII/2- 2009, 211-229.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333.
- EMECEN, Feridun, "Gelibolu," *DİA*, XIV, 5.
- KURTOĞLU, Fevzi, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, İstanbul 1938.
- OMAY, Asuman, *Zâtî Süleyman Efendi, Miftâhu'l-mesâil*, (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2001.
- Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), Kitabevi, İstanbul 2005.
- ŞİMŞEK, Selami, *Keşanlı Süleyman Zâtî ve XVII Asırda Celvetilik*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005.
- _____, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler," *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 293-294.
- _____, "Edirne ve Çevresinde Celvetilik ve Celvetiler", Üsküdar Sempozyumu III: *Aziz Mahmud Hüddâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 20-22 Mayıs 2005, 2006, C. II, s. 101-124
- _____, "Gelibolu'da Mevlevîlik Kültürü ve Mevlevî Şâirler," *Mevlana -Celaleddin Rumi- 800. Yıl*, 2007, s. 60-74.
- _____, "Süleyman Zâtî," *DİA*, XXXVIII, 110.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Devirler, İsimler, Eserler, Terimler*, (Haz. Ezel Erverdi vd.), Dergah Yayınları, İstanbul 1998.
- YAZICI, Gülgün-YAZICI, Mesut, "Gelibolu'da Sufî Mezartaşları ve Tasavvuf Kültürü," *Gelibolu Değerleri Sempozyumu*, 27-28 Ağustos 2008, ÇOMÜ, Gelibolu-Çanakale 2008, s. 141-166.
- Zâtî Süleyman, *Dîvân-ı Zâtî*, İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1257.
- _____, *Miftâhu'l-mesâil* (Asuman Omay, *Zâtî Süleyman Efendi, Miftâhu'l-mesâil*, (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2001. içinde).

**GELİBOLU MEVLEVÎHÂNESİ'NDEN YETİŞEN BİR DEĞER:
GELİBOLULU EL-HÂC ŞÂKİR EFENDİ ve DÎVÂNÇESİ**

Doç. Dr. Gülgün YAZICI, Beyza TERZİ

Özet: Gelibolu, Türk'lerin Rumeli'ye geçiş noktası olması sebebiyle İstanbul fethedilinceye kadar Osmanlı Devleti'nin en önemli siyasî merkezlerinden biri olmuştur. Denizcilik faaliyetlerinin yapılması, ilk acemi oğlanlar kışlasını barındırması, tersanesi ve coğrafi konumu ile feth edildiği günden bu yana Osmanlılar için büyük önem taşımaktadır. Bu gelişmelere bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin en önemli kültür merkezlerinden biri olan Gelibolu, Klasik Türk Edebiyatına kazandırdığı 40 civârında şair ile bu coğrafyanın en çok şair yetiştiren şehirleri arasındadır.

Şehirdeki en önemli kültür sanat muhitlerinden biri XVII. yüzyılda kurulmuş olan Gelibolu Mevlevîhânesi'dir. Buradan hat, musiki ve şiir alanında pek çok sanatkâr yetişmiştir. Mevlevîhânedeki yetişen şairler arasında Ağâzâde Mehmed Dede, Sâbir Pârsâ, Na'tî, Hüseyin Azmî Dede, Rahmetullah Dede, Neşâtî Dede, Ahmed Celâleddin Dede sayılabilir. Bir de bu şairlerin yanı sıra, kaynaklarda kendisinden pek fazla bahsedilmeyen Gelibolulu Elhâc Şâkir Efendi bulunmaktadır.

1245 tarihinde Gelibolu'da doğan Şâkir Efendi, Gelibolu Mevlevîhânesi şeyhi Hüseyin Azmî Dede'nin yanında yetişmiştir. Divançe'de yer alan tercüme-i hâlde Şâkir Efendi'nin önceleri "âsârını kendisine vücûd vermemek üzere mahv ü ifnâ eylediği" daha sonra ise gelen ısrarlar sonucunda şiirlerini bizzat bir mecmuada tahrir ettiği belirtilmektedir. Genç yaşında vefat etmesi ve edebi muhitlerden kendi arzusuyla uzak kalmayı tercih etmiş olması sebebiyle de gözden kaçmış bir şairimizdir. 1276 senesinde Gelibolu'da vefat etmiş olan şair, Yazıcı-zâdeler türbesine defnedilmiştir.

Bildirimizde Gelibolulu Elhâc Şâkir Efendi ve tek nüshasını tespit ettiğimiz divançesi tanıtılacaktır. Gelibolulu Şâkir'le birlikte Gelibolu'dan ve Mevlevîhânedeki yetişen şairlerin sayısı bir artmış olacak, böylece Gelibolu'nun Türk kültür tarihindeki, Mevlevîhâne'nin de Gelibolu kültür hayatındaki önemi bir kez daha ortaya konacaktır.

**GELİBOLU MEVLEVÎHÂNESİ'NDEN YETİŞEN BİR DEĞER: GELİBOLULU ELHÂC ŞÂKİR
EFENDİ ve DÎVÂNÇESİ**

Gelibolu stratejik konumu ile tarih boyunca dikkat çekmiş önemli şehirlerimizdendir. İstanbul'u kontrol altında tutmak ve Balkanlara açılmak isteyenler için elde edilmesi gereken bir hedef olan bu liman şehri, Osmanlı hâkimiyetinde iken; deniz üssü, Rumeli'ye geçiş noktası ve ticaret merkezi olarak kullanılmıştır. İlk Acemi Oğlanlar kışlası buraya kurulmuş, hatta şehir zamanla Osmanlı devletinin denizcilik faaliyetlerinin idare merkezi olarak kabul edilmiştir.

İşte gelişen bu askerî ve siyasî faaliyetlere paralel olarak, kültürel gelişmeler de hız kazanmış ve Gelibolu Osmanlı Devleti'nin en önemli kültür-sanat merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Buradan çok sayıda; sanatkâr,

ulemâ ve devlet adamı yetişmiştir¹. Aynı zamanda Gelibolu Klâsik Türk Edebiyatına kazandırdığı 40 civârında şâir ile Osmanlı coğrafyasının en çok şâir yetiştiren şehirleri arasında üst sıralardadır.

Gelibolu'daki en önemli kültür-sanat muhitlerinden biri 17. yy da kurulmuş olan Gelibolu Mevlevîhânesi'dir. Mevlevîhâne hat, musiki, şiir, inşâ, tezhip gibi birçok alandan, pek çok isim yetişmiştir. Buradan yetişen şairler arasında Ağâzâde Mehmed Dede, Sâbir Pârsâ, Na'tî, Hüseyin Azmî Dede, Rahmetullah Dede, Neşâtî Dede, Ahmed Celâleddin Dede sayılabilir². Bir de bu şairlerin yanı sıra, kaynaklarda kendisinden pek fazla bahsedilmeyen, tebliğimizin de konusu olan Gelibolulu Elhâc Şâkir Efendi bulunmaktadır.

Gelibolulu Şâkir Efendi hakkında bilgi edinebildiğimiz kaynaklar: Son Asır Türk Şâirleri, Tuhfe-i Nâilî ve bir de tek nüshası elimize ulaşan, sonunda bir tercüme-i hâl de bulunan divânçesidir.

Tuhfe-i Nâilî'de, Şâkir Efendi hakkında verilen bilgiler, Son Asır Türk Şâirleri'ndeki bilgilerin kısa bir özeti şeklindedir³. Son Asır Türk Şâirleri'ndeki bilgilerin bir kısmı ise, tespit edebildiğimiz kadarıyla iki ayrı tercüme-i hâlden edinilmiştir. Bunlardan biri Divânçe içinde yer alan tercüme-i hâldir, diğeri bugün elimize geçmeyen bir nüshadır. Buna tüm araştırmalarımıza rağmen ulaşamadık.

Şâkir'in ulaşamadığımız tercüme-i hâli, Arnavutluk sefiri Ali isimli birinin İbnülemin'e vermiş olduğu Şâkir Divânı'nın sonunda bulunmaktadır. Bu divândan İbnülemin vasıtasıyla haberdarız; İbnülemin bu divânda yer alan tercüme-i hâlden bilgiler aktarmıştır, ancak divân elimize ulaşmamıştır. İbnülemin'e göre divânın tercüme-i hâlinin sonunda Sıdkî imzası ve 15 Ağustos 1311 (1895) tarihi bulunmaktadır⁴. Bizdeki nüshanın tarihi ise 1316(1900)dir.

Bütün bu kaynaklardan Gelibolulu Şâkir Efendi hakkında edindiğimiz bilgiler şunlardır:

Tam adı Gelibolulu El-hâc Şâkir Efendi olan şairimiz, 1829 yılında Gelibolu'da doğmuştur. Gelibolu'nun ileri gelen kimselerinden Arif Ağ'a'nın oğludur. Dedesi Gelibolu eşrafından Mustafa Ağ'a'dır. Çok küçük yaşta iken babasını kaybettiğinden dedesinin himayesinde büyümüştür. Mahalle mektebinde temel ilimleri öğrenen Şâkir, aynı zamanda Gelibolu müftüsü Halil Efendi'den Arapça sarf ve nahiv dersleri almıştır⁵. Daha sonra İstanbul'a gitmiş orada Kavalalı Yusuf Efendi'nin derslerine devam ederek icâzetnâme almaya hak kazanmıştır⁶. Ali Emirî'ye göre İstanbul'dayken, keskin zekâsı sayesinde doğrudan doğruya eserler üzerinde çalışarak az zamanda Arapça ve Farsça'sını geliştirmiştir. Yine Emirî, Şâkir'in doğuştan gelme bir yetenekle bir gecede üç dört yüz kaside beyiti yazabilecek bilgi birikimine sahip olduğunu söyler⁷. Sıdkî'nin yazmış olduğu tercüme-i hâlde ise Şâkir, asrın Veysî'si olarak nitelendirilmiştir⁸.

Şâkir'in "fevkalade rind-meşrep ve mübtelâ-yı işret" olduğu da söylenmektedir. Hatta ilk gençlik zamanlarında vakit geçirdiği yerlerin, genellikle içki meclisleri ya da hiç olmazsa mey kokusu duyabileceği mekânlar olduğu belirtilmiştir. İcazet aldıktan sonra İstanbul'dan Gelibolu'ya dönen şâir 1855 senesinde işrete düşkünlüğünden dolayı, hakikati ve hakkı anlayıp yanlıştan dönmesi maksadıyla bir kaç gün hapis dahi yatmıştır. Hapishâneye giren "gel gör" redifli bir gazel yazmış ve bu gazeli devrin Gelibolu kaymakamı Râşid Paşa'ya göndermiştir⁹. Şâkir'in bu gazelinden birkaç beyit şöyledir:

Kâf-ı gam-ı mahbesde Ankâlığımı gel gör
Vîrâne-i pür-hasda Dârâlığımı gel gör

¹ Feridun Emecen, "Gelibolu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, 1996, s. 1.

² Gülgün Erişen Yazıcı, *Gelibolu Mevlevîhânesi ve Geliboluda Mevlevîlik*, Çanakkale Kitaplığı 2009, s. 101.

³ Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî : Divan Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, C. II, İstanbul 1949, s. 471.

⁴ İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, MEB, C. III, 1969, s. 1728.

⁵ Gelibolulu Elhâc Şâkir Efendi, *Divânçe-i Şâkir*, Millet Ktp, Ali Emirî, 224, v. 14a.

⁶ İnal, a.g.e., s. 1727.

⁷ Şâkir Efendi, a.g.y., v. 14a.

⁸ İnal, a.g.e., s. 1728.

⁹ İnal, a.g.e., s. 1727.

Hicrinle içüp bâde düştüm hatar-âbâda
Verdim şerefi bâda rüsvâlîğımı gel gör G.18/1-2¹⁰

Bu gazel üzerine Paşa hem Şâkir'i salıvermiş hem de Şâkir için latife ve nasihat yollu bir gazel yazıp, göndermiştir. Gazelin elimizde bulunan tek beyiti şöyledir:

Teşrif-i mekân eyle dem vaktın ezân eyle
Hânende nihân eyle gündüzde sekâmet var ¹¹

Bu olaydan bir yıl sonra 1856 yılında Şâkir hac vazifesini yerine getirmiştir, ama meye olan düşkünlüğü hacdan sonra da devam eder. Bu durumla ilgili şöyle bir menkıbe de anlatılır:

Hacdan döndüğünde Şâkir'i karşılamaya gelen dost ve arkadaşları daha sonra bir işret gecesi düzenlerler ve “nasılsa Şâkir hacdan dönmüştür, tövbe etmiştir” düşüncesiyle Şâkir'i çağırılmazlar, ama bunu hisseden Şâkir sabr edemeyip arkadaşlarının bulunduğu yere gider ve onlara eşlik eder.

Dedesinin vefatından sonra kendisine büyük bir miras kalan Şâkir Efendi, bu mirasın tamamını kadeh arkadaşı dostlarıyla sarf etmiştir¹².

Şâkir Efendi, hac dönüşü mâsivâdan el etek çekmeye karar vermiş ve Gelibolu Mevlevîhâne'sine intisâp ederek Mevlevîhâne'nin o dönemki Şeyhi Hüseyin 'Azmi Dede'nin denetiminde çileye soyunmuştur. 1859 yılında henüz 30 yaşındayken ve çilesini tamamlayamadan vefat etmiştir.

Ali Emirî Şâkir'in çile hizmetini tamamlayamadığını belirtirken¹³, Sıdkî Efendi de Şâkir'in, bünyesinin zayıflığından dolayı çilesini tamamlayamamanın verdiği sıkıntı ve kederler neticesinde öldüğünü söylemiştir¹⁴. Bunlarla birlikte İbnülemin bu ölüm şeklini kabul etmez ve “Şâkir, bir gazelinin matla'ında “Senden mi sorar Hak anı ey zâhid-i nâdân / Bu Şâkir-i mehcûr-ı mey-âşama ilişme” diyerek “mey-âşam” olduğunu söylediğine göre ecele rehberlik eden olsa olsa mey-âşamlıktır¹⁵.” diyerek, Şâkir'in ölüm sebebini içkiye bağlar. Kabri Yazıcı-zâdeler türbesi civârındadır.

Şâkir Efendi'nin 'Arif ve Halil isminde iki oğlu vardır. Oğulları da Mevlevî tarikatine intisâp etmiş ve çilelerini tamamlayarak “dede” olmuşlardır. Tercüme-i hâlin yazıldığı 1316 (1900) senesinde ikisi de hayattadırlar.

Şâkir'in elimize ulaşan tek eseri Divânçesi'dir. Bunun sebebi Şâkir'in kendi arzusuyla edebi çevrelerden uzak kalmak istemesidir. İki tercüme-i hâlde de eserlerini imha ettiği söylenmektedir. Emirî, Şâkir'den geriye kalanların; bu divânçedeki şiirler ile zamanında Gelibolu'da yazılmış mecmualardaki bazı gazeller olduğunu belirtir. Divânçenin tek nüshası Millet Kütüphanesinin Ali Emirî Koleksiyonunda, manzum 224 numara ile kayıtlıdır. 17 varaktan oluşan küçük bir şiir defteridir. Satır sayısı, varaktan varığa farklılık göstermektedir. Eserin sırtı bez olup, yüzü ebru kağıt kaplıdır. Defter kağıdına rik'a ile yazılmıştır. Başında, Millet Kütüphanesi'nin ve Ali Emirî'nin mühürü bulunmaktadır. Divânçe'nin içerisinde, bu divânçeyi (hâliyle tercüme-i hâli) kimin istinsâh ettiğine dair bir bilgi bulunmamaktaydı. Ancak İbnülemin'in verdiği bilgilere dayanarak¹⁶, eserin müstensihinin Ali Emirî olduğuna hükmettik. Büyük bir kitap sevdalısı olan Emirî'nin, almaya parasının yetmediği yahut sahibini satmaya ikna edemediği eserleri kendisinin istinsâh ettiği bilgisinden hareketle, Millet Kütüphanesinde müstensihi

¹⁰ Şâkir Efendi, a.g.y., v. 5a.

¹¹ Şâkir Efendi, a.g.y., v. 15a.

¹² Şâkir Efendi, a.g.y., v. 15a.

¹³ Şâkir Efendi, a.g.y., v. 14b.

¹⁴ İnal, a.g.e., s. 1728.

¹⁵ İnal, a.g.e., s. 1728.

¹⁶ İnal, a.g.e., s. 1727.

Ali Emîrî olan eserlerle, Şâkir Divânçesini mukayese ettik ve gördük ki yazılar aynı. Sonuç olarak söyleyebiliriz ki İbntülemin'in verdiği bilgilere dayanarak yaptığımız karşılaştırma sonucunda, nüshanın müstensihisi Ali Emîrî'dir.

Defterin içindeki ilk sayfada iki başlık mevcuttur:

- 1) Gazeliyyât-ı Şâkir Efendi Gelibolulu ma'a tercüme-i hâli
- 2) Senâyi-i Kadîm'in Terci-i Bend-i Meşhûrî .

Şâkir'in şiirleri 1b ile 13b arasında kayıtlıdır. Bu sayfalar arasında, bir tanesi Arapça bir tanesi Arapça-Türkçe mülemma olmak üzere toplam 53 gazel ve 2 tane de terci-i bend bulunmaktadır. Şiirlerin sonunda 14a-15b yaprakları arasında, tercüme-i hâl ve tercüme-i hâlin zeyli mevcuttur. Defterin 16a -17a yapraklarında ise Senâyi-yi Kadîm'in terci-i bendi eklenmiştir. Divânçe şu beyitlerle başlar:

Kasvet-i kalbimi selb et yâ Rab
Kalbimi kâbil-i kalb et yâ Rab

Mâ-sivâdan ayırıp kable'l-mevt
Kibel-i zâtına celb et yâ Rab¹⁷

Divânçedeki şiirleri şekil ve muhteva açısından değerlendirecek olursak şunları söyleyebiliriz:

Şâkir gazellerinin çoğunda rediflerini Türkçe kelimelerden seçmiştir. Özellikle kelime ve kelime grubu hâlinde kullandığı rediflerle Türk şiirinin kendine has söyleyiş güzelliğini yakalamaya çalışmıştır. Söz konusu redifler: “bana” “-a ilişme” “az bile” “-dığı gün olur mu” “uyandır” “ne yapsam bilmem” “-dır eğlencem” “-a düşdüm ben” vs. gibi rediflerdir. Aruzu kullanmada çok başarılı olduğu söylenemez; şiirlerdeki vezin aksaklıkları dikkat çekmektedir.

Muhteva açısından şiirlerini değerlendirirsek Şâkir, bazı beyitlerinde İlahî aşkı işlerken bazı beyitlerinde beşerî aşkı işlemiştir. Neticede Klâsik Edebiyatta bu iki aşk anlayışı âdeta iç içe geçmiştir; o sebeple birini diğerinden ayrı düşünmek zordur.

Şâirin meselesi dâima aşktır. Âşıklık, şâir için en önemli ve en vazgeçilmez vasıftır.

Şâkir de aşkın tabiatının bir gereği olduğunu söyler. Ezelden cemâl-i mutlaka gönül verenlerin dünya sıkıntısından, âzâde olduğunu anlatır. Onun gönlünde yalnızca “bir perînin âteş-i sevdâsı” bulunur. Aşk odına yanan şâir, Kays'tan da Ferhat'tan da üstün olduğunu iddia eder:

Tâ ezelden biz cemâl-i mutlâka dil-dâdeyiz
Ol cihetle kayd-ı cevr-i yârdan âzâdeyiz G.22/1¹⁸

‘Âşıkın ne kayd-ı dünyâ ne gam-ı ‘ukbâsı var
Dilde ancak bir perînin âteş-i sevdâsı var G.13/1¹⁹

Ne lâzım kıssa-i Mecnûn ile Ferhâd'ı yâd etmek
Miyân-ı halka şimdi bir yeni efsâne düşdüm ben G.37/4²⁰

¹⁷ Şâkir Efendi, a.g.y., v. 1b.

¹⁸ Şâkir Efendi, a.g.y., v. 5b.

¹⁹ Şâkir Efendi, a.g.y., v. 4a.

²⁰ Şâkir Efendi, a.g.y., v. 9a.

Şâkir'in şiirlerinde sevgiliye olan bakış açısı, onun kendi tavırlarını da belirler. Örneğin sevgiliye sitem eden şâir, ondan ilgi bekler, rakib ve ağıyâra göstermiş olduğu iltifâtı kendisine de göstermesini ister. Zaman zaman sitem eden, şikâyetle bulunan, sevgiliye başkalarıyla bir arada bulunmaması konusunda öğütler veren, kiskânç ve sabırsız bir âşık olarak karşımıza çıkan Şâkir, tasavvufun söz konusu olduğu beyitlerde ise tevekkül sahibi, dünya nimetlerinden el çekmiş, nefesine öğütler veren, kanaatkar ve olgun bir tip olarak karşımıza çıkar. Yine divançede, Klâsik Türk Edebiyatındaki alışlagelmiş belirli tiplere rastlamak mümkündür. Şâkir, âşık ve sevgilinin yanı sıra; rakib, ağıyâr, zâhid, sufi gibi tiplere de yalnızca 55 şiiri ihtiva eden bu divançede, sıklıkla değinmiştir:

O meh-veş kangı bezmin şu'le-efrûzı olur bilmem
Bütün fikr ü telâş ü dil-hırâşım bu gümânımdır G.14/5²¹

Öyle bildim garaz-ı kalb-i rakîbi Şâkir
Kınalar yakınacak girse o meh kanımıza G. 44/6²²

A sûfî sen yenile gece gündüz imânın
Fütâde neşvesini tâzeler sabâh u mesâ G.7/2²³

Ey dil olagör atlas-ı çerh ile mücerred
Tâ kisven ola kâle-ı bâzâr-ı muhabbet G.10/4²⁴

Divânçede işlenen diğer konular ise, ayrılık ateşi, zemânedeki şikâyet, insanlara olan güvensizlik, düşmandan ziyade dostlardan gelen fenalıklar, feleğe edilen sitem, dünya hayatının geçiciliği, nefse uymanın kötülüğü gibi konulardır:

Iztrâb-ı gam-ı eyyâm ile bu Şâkir-i zâr
Mâ'il-i tavr-ı cünûn oldu ne yapsam bilmem G.35/7²⁵

Bütün ahbâb-ı devrân hak-ferâmûş olduğın bildim
Sadâkatden derûn-ı sîneler boş olduğın bildim G.32/1²⁶

Şâkirâ gûşuma girmez çü tanîn-i peşşe
Nice bir ta'ne-zeni eylese efvâh bana G.2/7²⁷

Mârı râm etmek iken lâzıme-i kalb-i selîm
Nefs-i emmâre harûn oldu ne yapsam bilmem G.35/6²⁸

Şâkir'in şiirlerine baktığımızda onda, arada kalmışlık duygusu olduğunu seziyoruz. O, bir yandan kendini dizginlemeye çalışırken öte yandan nefsinin isteklerine uyar. Her ne kadar "kalmadı arz-ı niyâza Şâkir-i ednâda yüz" dese de sonunda yine Allaha sığınır. Yine bir beyitinde diyor ki:

Elimden nesne gelmez cürm ü 'isyân etmeden başka
Beni lutf et bırakma nefsim sen bir nefes Yâ Rab G.9/5²⁹

²¹ Şâkir Efendi, a.g.y., v. 4b.

²² Şâkir Efendi, a.g.y., v. 10b.

²³ Şâkir Efendi, a.g.y., v. 2b.

²⁴ Şâkir Efendi, a.g.y., v. 3a.

²⁵ Şâkir Efendi, a.g.y., v. 8b.

²⁶ Şâkir Efendi, a.g.y., v. 8a.

²⁷ Şâkir Efendi, a.g.y., v. 1b.

²⁸ Şâkir Efendi, a.g.y., v. 8b.

Gelibolulu Şâkir, hakkında yazılan tercüme-i hâllerde övülmüştür. Sıdkî, devrin Veysî'si olduğunu³⁰, Emirî ise zamanın yetiştirdiği güzide ediplerden olduğunu söylemiştir³¹. Her iki tercüme-i hâlde de onun eserlerini imhâ etmesi ve genç yaşta vefat etmesi büyük bir kayıp olarak değerlendirilir. Yalnız İbnülemin bu görüşlere katılmaz. Şâkir'in "Veysî-i zemân denmeye şâyan olduğunu" bozuk bir ifade olarak nitelendirir. Yine Şâkir hakkında olumlu görüş bildiren Ali Emirî'ye de şöyle cevap verir:

"Şâkir'in sözleri, "ruzgârın nadiren yetiştirdiği ezkiya-yı üdebadan olduğunu isbat etmiyor. "Âh geçen etdi bana bir nigâh / Verdi hâlel çeşmim uykusuna" beyti gibi bediaları, Emirî'yi havalandırmış olmalıdır ki Şâkir'i, ruzgârın nadiren yetiştirdiğine hükmetmiş³²."

Yukarıdaki beyit Şâkir Efendi'nin terci-i bendinden alınmıştır. Her ne kadar İbnülemin'in bu tespiti insafsız gibi görünse de biz de Şâkir'in terci-i bentlerinin gazellerine göre daha zayıf olduğunu düşünmekteyiz. Ama yine de onun için çok zayıf bir şâirdir demek haksızlık olur.

Çalışmamızda Gelibolu El-hac Şâkir Efendi'yi tanıtmaya çalıştık. Kıyıda köşede kalmış bir şâire dikkat çekerek, Gelibolulu şâirlerin sayısının bir tane daha artmasından ve Gelibolu'nun Türk kültür tarihindeki, Mevlevîhâne'nin de Gelibolu kültür hayatındaki önemini bir kez daha ortaya koymuş olmaktan dolayı mutluyuz.

KAYNAKÇA

EMECEN, Feridun, "Gelibolu", TDV İslâm Araştırmaları Ansiklopedisi, Cilt 14, 1996.

Gelibolulu Elhâc Şâkir Efendi, *Divânçe-i Şâkir*, Millet Kütüphânesi, Ali Emirî Koleksiyonu, Manzum 224.

İNAL, İbnü'l Emin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şâirleri*, Cilt III, MEB, Ankara 1969.

TUMAN, Nâil, *Tuhfe-i Nâilî Divân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, Cilt II, İstanbul 1949.

ERİŞEN YAZICI, Gülgün, *Gelibolu Mevlevîhânesi ve Geliboluda Mevlevîlik*, Çanakkale Kitaplığı, Çanakkale 2009.

²⁹ Şâkir Efendi, a.g.y., v. 3a.

³⁰ İnal, a.g.e., s. 1728.

³¹ Şâkir Efendi, a.g.y., v. 14a.

³² İnal, a.g.e., s. 1728.

GELİBOLU'DA KÜLTÜR VE TARİHİ TAŞINMAZ VARLIKLARI KORUMAK

Doç. Dr. Derya Altunbaş¹

Özet: Çalışmada; Türkiye’de korumacılık yaklaşımının merkezî yönetimdeki yerinden itibaren yerele uzanan etkileri örgütsel ve yasal çerçevede tartışılmaktadır. Bu nedenle Gelibolu’nun tarihî ve kültür varlığı kabul edilmiş olan eserlerine ilişkin belge niteliği, özellikle korumacılık çerçevesinde incelemeye alınmaktadır. Korumacılık esasları ve politikalarının Gelibolu’da tarihsel süreç içerisindeki gelişimi örnek yapıları ile birlikte açıklanmaktadır.

Abstract: In this study, it is discussed the effects of conservation approach from central administration to local in a legal and organizational framework in Turkey. In this reason, Historical and cultural assets that was accepted in Gelibolu the fact that document is to study and research in a view of the frame in conservationism. In historical process, the development in the area of assesment of conservation and policies is explained with the sample constructions in Gelibolu.

Giriş

Gelibolu’nun kültürel birikime ve tarihimize yapmış olduğu katkıları, yerleşimde bulunan tarihî ve kültürel miras değeri olan taşınmazlar üzerinden değerlendirilerek Çanakkale’nin Gelibolu ilçesinin koruma konusundaki önemini belgeler üzerinden ortaya koymak amacıyla olan çalışmada öncelikle kültür varlıklarının korunması süreçleri anlatılmaktadır. Bu süreçler, kurumsal yapı ile yasal ve yönetsel çerçevede ele alınmaktadır. Çalışmada; korumacılık anlayışının merkezi yönetimdeki yerinden itibaren yerele uzanan etkileri örgütsel ve yasal çerçevede tartışılmaktadır. Bu anlamda Gelibolu’nun tarihi ve kültür varlığı kabul edilmiş olan eserlerine ilişkin belge niteliği, özellikle korumacılık çerçevesinde incelemeye alınmaktadır. Korumacılık esasları ve politikalarının Gelibolu’da tarihsel süreç içerisindeki gelişimi örnek yapıları ile birlikte anlatılmaktadır. Bu kapsamda başta, tarihi yapılar, sivil mimarlık örnekleri, Mevlevîhane ve koruma altında bulunan arkeolojik eserler olmak üzere her alanda Gelibolu’ya ait korunan ya da Gelibolu’daki taşınmaz değerlere ilişkin çalışmalarla tarihi ve kültürel varlıkların arşiv taraması ile güncel durumuna kadar gelen süre içindeki evreleri izlenmektedir. Bu şekilde elde edilen bilgi ve belgelerden korunmaya değer olan Gelibolu tarihi ve kültür varlıklarının bir envanteri de birlikte verilmektedir. Çalışmada; açıklayıcı bilimsel yöntem kullanılmakta arşive dayalı bilgilerin sentezi yapılarak aynı zamanda kültürel ve tarihî özelliği olan taşınmazların korunmasının yönetsel açıdan sağlanmasının öneminin vurgulanmasının yanı sıra, etkin korumacılığın hayata geçirilmesi için gereğinin yapılması konusunda öneriler geliştirilmektedir.

1. Kültür ve Tarihi Taşınmazların Korumak: Yasal Yönetsel Boyut

Türkiye’de korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının arkeolojik araştırma ve kazılarla açığa çıkarılmasını, korunmasını, değerlendirilmesini ve tanıtılmasını sağlamak, tahribini önleyici tedbirleri almak 29 Nisan 2003 tarih ve 25093 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan 4848 sayılı Kültür ve Turizm

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi B.İ.İ.B.F Kamu Yönetimi Bölümü Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı

Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri hakkında Kanun'da Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün görevleri arasında belirtilmektedir. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Koruma Yüksek Kurulu ve Koruma Kurullarına verilen görevlerin yerine getirilmesini sağlamak amacıyla araştırma, inceleme, tespit değerlendirme ve planlamaya yönelik hizmetleri yapmak ve yaptırmak görevi de bulunmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesindeki Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu kararları ve Koruma Kurulları kararlarının alınmasına ve uygulanmasına dair işlemlerin yürütülmesini ve koordinasyonunu sağlamak, gerekli görülen yerlerde kültür ve tabiat varlıklarını koruma kurulları ile büro müdürlükleri kurulmasını Bakanlık makamına teklif etmek ve bunların idare ve ihtisas işlerini düzenlemek ve yürütmek, her türlü imkan ve araçtan faydalanarak, koruma kültürünün geliştirilmesini sağlamak kültür yatırımları ve girişimlerinin belgelendirme işlemlerini ilgili birimlerin koordinasyonunda yürütmek, bunların faaliyetlerini denetlemek, kültür varlıklarının tahsisi, restorasyon, restitüsyonlarıyla ilgili ihale ve kontrollük işlerini yapmak ve yaptırmak gibi görevleri de bulunmaktadır.

Korumacılık konusunda ilk yasal düzenleme 1951 yılında çıkarılan 5805 sayılı Kanunla gerçekleşmektedir. Bu Kanunla, yurtiçinde bulunan sadece mimarî ve tarihî anıtların korunması, bakımı ve onarımı ve restorasyon işlerinde uygulanacak ilkeleri belirleyerek, bilimsel görüş vererek sorunlara çözüm üretmek amacıyla, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) oluşturularak taşınmaz kültür varlıklarının korunması ile ilgili ilk hizmetler başlatılmıştır. Bu Kurul, koruma ile ilgili ilkeleri ve müdahale biçimlerini belirlemek, rölöve, restorasyon, restitüsyon projeleri hakkında karar vermek gibi görevleri üstlenmiştir. 1973 yılında 1710 sayılı Gayrimenkul Eski Eserler Kanunu çıkarılmıştır. Bu yasa, Cumhuriyet döneminin ilk eski eserler yasasıdır ve kültür ve doğa varlıklarının korunması ve değerlendirilmesine ilişkin çağdaş yaklaşımları içermektedir (Tapan, 1998: 203) 1983 yılında 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Sit alanlarının ve korunması gerekli kültür ve tabiat varlıklarının tespitleri ile konunun önemi fark edilmekte, Türkiye genelinde korunmanın tek bir merkezi noktadan idare edilmesindeki zorluklar nedeniyle yeni bir örgütlenmeye gereksinim duyulmaktadır. Koruma Bölge Kurulları bu süreçte oluşturulmaktadır. 1987 yılında ise 2863 sayılı Kanun'un değişikliğine ilişkin 3386 sayılı Kanun yürürlüğe girmektedir. UNESCO ve diğer uluslararası kuruluşların korumacılıktaki politikalarını yeni arayışlara yönelerek geliştirme çabası, Türkiye'de de korumacılığın yeniden yapılanma sürecine geçmesine neden olmuştur. Uzun bir süre kullanılan 3386 sayılı Kanun'la değişik 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 14.7.2004 tarihinde 5226 sayılı Kanun'la içerik değiştirmektedir. Katılımcı demokratik bir sürecin başlangıcı gibi görünen bu değişiklik aslında dikkatle izlendiğinde Koruma Bölge Kurulları'nın işlevleri, eğitim, uzmanlaşma, tarafsızlık, süreklilik, kaynak ve mekan sorunları, etkin kullanım gibi birbiri ile bağlantılı konuların da tekrar irdelenmesi gereğini ortaya koymaktadır. Görgülü'nün belirttiği gibi, bilimsel, nesnel, ve evrensel olmayan davranış ile politikalar; tarihsel mirası sosyal, ekonomik ve toplumsal yaşama da katabilecek bütünlüklü anlayışları sergileyemeyecekleri gibi, tahribata neden olurlar ve yanı sıra kent kimliği ile kent kültürünün sürdürülmesinde kesintiler, tanımsız dönemler yaratırlar. Bu saptamalar ışığında geri dönülmez, yerine konulamaz kayıpları azaltmak adına uygulanan politikaların sistem işleyiş ve içerik yönünden daha farklı kurgulanması gereğine ilişkin bir genelleme yaşanan olumsuzluklar doğrultusunda kolaylıkla yapılabilmektedir (Görgülü, 2007: 39). Uluslararası sözleşmelerle yükümlülük altına girilmesine karşın korumacılık konusunda günümüze kadar gelen süreçte bilinçli olmadan yapılan uygulamalar, yerel yönetimlerin benimseme, eğitim ve teknik yetersizlik sorunlarının sonucu, kültürel ve tarihî taşınmaz varlıklarımızın dünya mirası listesinde gereği kadar yer almadığı bilinmektedir. Bütün insanlığın ortak mirası kabul edilen, evrensel mirasa sahip olunması için 16 Kasım 1972 tarihinde kabul edilen 'Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme'ye Türkiye'nin katılımı, 14.04.1982 tarihindeki 2658 sayılı Kanununun, 23.05.1982 tarih ve 8/4788 sayılı Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmesiyle onaylanmaktadır. Uluslar arası önem taşıyan ve bu nedenle takdire ve korunmaya değer oluşumlara anıtlara ve sitlere 'Dünya Mirası' statüsü tanınmaktadır. Sözleşmeyi kabul eden üye devletlerin UNESCO'ya başvurusuyla başlayan ve uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) uzmanlarının değerlendirmeleri sonunda aday varlıklar Dünya Miras komitesinin kararı doğrultusunda bu statüyü kazanmaktadır. Ülkemize ait Dünya Miras Listesinde 11 adet

varlığımız bulunmaktadır. (<http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44423/dunya-miras-listesi.html> 16.04.2013) Çanakkale ilinden Truva Antik Kenti Dünya Mirası listesi kayıtlarına girmekte, 1998 yılından itibaren UNESCO Dünya Miras Listesinde 849 no. ile kültürel başlıklı kategoride yer almaktadır. (<http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44431/truva-antik-kenti-canakkale.html> 16.04.2013)

2. Yerel Yönetimlerde Korumacılık ve Koruma Planları

Yerel demokrasinin göstergesi konumundaki belediyelerin kurumsal örgütlenme sistematığı içinde koruma konusunda bir yapılanmayı hakkını vererek oluşturamadığı görülmektedir. Günümüzde, Büyükşehir belediyeleri dışında pek çok şehirde ve farklı büyüklükteki yerleşmenin belediyelerinde mimar, şehir plancısı, jeolog, restorasyon uzmanı gibi teknik personel hiç yoktur ve belediyelerin bu örgütlenme yapıları ile koruma ya da planlama alanlarında başarı göstermeleri mümkün değildir (Güçhan, 2002: 59). Belediyelerin, koruma alanında hizmet sunabilmek için koruma ve planlama alanında özel uzmanlık gerektiren kadroları acilen örgütlenme yapılarına yerleştirmeleri gereklidir. Özellikle koruma amaçlı imar planları, dinamik bir şey olduğu için sürecin içinde yer alanların çok ciddi bir şekilde üzerinde durulması, bunların nasıl yapılması gerektiği hususunda onları yapanların, o kadroların iyi yetiştirilmesi gereklidir (Azrak, 2002: 59). Tarihsel kent merkezlerinde, yeniden ele alınması gerekli planlarda önemli bir uygulama sorunu da imar uygulamasının yapılmış olması ve tapuya tescil edilmiş olmasıdır. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununun 5226 sayılı Kanunla değişik 17nci maddesinde “Bir alanın koruma bölge kurulunca sit alanı olarak ilanı, bu alanda her ölçekteki plan uygulamasını durdurur” denmektedir. Bu sebeple, “Koruma Amaçlı İmar Planları”nın alanda her türlü imar uygulamalarını durdurması konusunun kamuoyuna anlatılması gerekmektedir (Altunbaş, 2007: 633). Yerel yönetimler, tarihi ve kültürel dokunun korunmasına yönelik tedbirler içinde en önemli araç olarak planlar ve plan notlarına gereksinim duymaktadırlar. Gelibolu Yarımadası’nın Ege denizine uzandığı güney ucunda Çanakkale Boğazı’nın girişinde bulunan Seddülbahir yerleşmesi 1915 Çanakkale Deniz Savaşları’nın en önemli yerlerinden birisidir. Gelibolu Tarihi Milli Parkı içinde kentsel sit alanı niteliğine sahip olan yerleşmenin koruma amaçlı imar planları, Çevre ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma Milli Parklar Genel Müdürlüğü tarafından ihale edilerek Egeplan bürosuna yaptırılmış ve Çanakkale Koruma Bölge Kurulu Tarafından uygunluğu onaylanmıştır. Böylece, Seddülbahir Koruma Amaçlı İmar Planı yürürlüğe girmiştir. Aynı şekilde ihale ile; Fatih döneminde yapılmış Kalesi ile kentsel sit niteliğine sahip olan Kilitbahir yerleşmesinin, Kilitbahir Koruma Amaçlı İmar Planı, uygunluğu Çanakkale Koruma Bölge Kurulu tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girmiştir. (<http://www.egeplan.com.tr/projeler.php?grup=52&a=47> 25.04.2013)

Gelibolu’da koruma amaçlı imar planları sürecinin devam ettiği görülmektedir. 2012 yılında Çanakkale Milli Park sınırları içerisinde Gelibolu Yarımadası 1/ 1000 Koruma Amaçlı İmar Planı (KAUIP) onayı Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Valilik, Kültür ve Turizm Bakanlığı işbirliğinde gerçekleşmiş bulunmaktadır. (<http://www.csb.gov.tr/gm/tabiat/index.php?Sayfa=sayfa&Tur=webmenu&Id=8264> 23.04.2013) Küçük Anafarta Koruma Amaçlı İmar Planı ve Bigalı Köyü Koruma Amaçlı İmar Planları 2010 yılında ihaleleri tamamlanmış olup, Bigalı, Küçük Anafarta köylerine ait Köy Koruma Amaçlı İmar Planı ihale bedeli 99.900TL, Büyük Anafarta, Behramlı ve Kocadere köylerine ait Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı ihale bedeli ise 78.450TL ‘dir. Büyük Anafarta, Behramlı ve Kocadere köylerine ait Uygulama İmar Planı ile Tarihi Yarımada’ya ait eksik imar planları tamamlanmaktadır. (http://gytmp.milliparklar.gov.tr/gelibolu/anasayfa/resimlihaber/10-12-16/TAR%C4%B0H%C4%B0_YARIMADAYA_A%C4%B0T_%C4%B0MAR_PLANLARI_TAMAMLANIYOR.aspx?sflang=tr 23.04.2013)

Çanakkale ili bütününde sivil mimarlık örneği yapı 917, Dinsel yapı 127, Kültürel yapı 152, İdari yapılar 37, Askeri yapılar 26, Endüstriyel ve Ticarî Yapılar 64, Mezarlıklar 136, Şehitlikler 48, Anıt ve Abideler 23 Kalıntılar 19 Korumaya alınan sokaklar 4 olup toplam 1553 kayıtlı olan tescilli taşınmaz kültür varlığı bulunmaktadır. Gelibolu’da ise, TUBİTAK ULAKBİM servis sağlayıcı hizmetleri tarafından oluşturulan Kültür ve

Turizm Bakanlığı veri tabanı kullanılarak elde edilen verilerden, Gelibolu'da toplam 442 taşınmazın Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından sınıflandırılarak tek yapı ölçeğinden sit alanları ve yapılar ölçeğine kadar tarihi ve kültürel taşınmazların belirlemesi yapılmaktadır. Buna göre; Arkeolojik sitle 44, Anıt ve Abideler 5, Han 2, Askeri 3, Endüstriyel ve Ticarî 4, Mevlevîhane 5, Havra 5, Bedesten 1, Cami 33, Türbe 53, Hamam 22, Tarihi Sit Alanı 1, Namazgah 5, Tekke ve Hazire 12, Kalıntılar-Kale duvarı, Antik Buluntu, Türbe kalıntısı- 3, Şehitlik 6, Çeşme (kültürel)-Deniz feneri, iç liman tersane ve kuyu -69, Çilehane 3, İdari- Cumhuriyet İlkokulu, Kız Sanat Okulu, Namık Kemal Zindanı, Özel İdare Binası- 4 olarak belirtilmektedir. (<http://www.kulturvarliklari.org/> 19.04.2013)3386 sayılı Kanunla değişik 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 14.7.2004 tarihinde 5226 sayılı kanunla değişikliğe uğramakta, bu Kanunda, bazı tanım değişiklikleri olmaktadır. 17/6/ 1987 tarih ve 3386 sayılı Kanununun 16 ncı maddesiyle bu Kanuna eklenen Ek Madde 1 gereğince Yüksek Kurul tanımlaması Koruma Yüksek Kurulu, Koruma Kurulu tanımlaması ise Koruma Bölge Kurulu olarak değiştirilmiştir. Koruma Amaçlı İmar Planları tanımlamasında, Koruma Bölge Kurulları ile kamulaştırma, zilyetlik gibi mülkiyet konularında yeni düzenlemeler yer almaktadır. En önemlisi Kanun, merkezi ve yerel yönetim birimlerinin görevlerini yeniden düzenleyen bir değişiklik paketi niteliğindedir. Bu düzenlemeyle, yerel yönetimlere önemli yetki ve sorumluluklar verilmiş olup, mali katkılar da sağlanmaktadır. Gelibolu Belediyesi tarafından tarihi tescilli yapıların bakım ve onarımları konusunun önemi faaliyet raporlarında vurgulanmaktadır. Tarihi eserlere sahip çıkılarak kendi hallerine terk edilmiş bakımsız yapılar dokuları ve özellikleri bozulmadan belediye tarafından koruma altına alınmaktadır. Belediye'nin Kadro ve örgütlenme yapısında Yazı İşleri Müdürlüğü, Mali İşler Müdürlüğü, Su ve kanalizasyon İşleri Müdürlüğü, İmar ve şehircilik Müdürlüğü, Fen İşleri Müdürlüğü, İtfaiye Müdürlüğü, zabıta Müdürlüğü, Destek Hizmet Müdürlüğü Ve Park ve Bahçeler Müdürlüğü bulunmaktadır. Park ve Bahçeler Müdürlüğü ekiplerince yapılan çalışmada, Eski Özel İdare Binası, Eski Cumhuriyet İlkokulu ve PTT Binası ile Cadde üzerinde bulunan tarihi konutların bahçe ve duvarlarının temizlenmesi ile ilgili bilgilere 2009-2011 yılları arasındaki Gelibolu Belediyesi faaliyet raporlarında yer verilmektedir. (<http://www.gelibolu.bel.tr/bp.asp?ParentID=101&caid=256> 19.04.2013)

Gelibolu Belediyesi'nin Çanakkale'deki tarihî ve kültürel varlıkların neredeyse yarısına yakın kısmına sahip olduğu verilerden anlaşılmakta olup Belediye'nin teknik ve personel yapılanması bakımından desteklenmesi gerektiği, malî imkanlarının artırılarak özel bir 'Tarihî ve Kültür Varlıkları Koruma Birimi'nin Belediye bünyesinde yapılandırılması ve bu birim içinde restorasyon uzmanlarının istihdam edilmesi gereği açıklıkla görülmektedir.

3. Koruma Yüksek Kurulu ile Koruma Bölge Kurulları ve Vakıfların Koruma Görevleri

Koruma Bölge Kurulları, Kanun ve ilgili mevzuat ile Koruma Yüksek Kurulunun ilke kararları doğrultusunda Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı müdürlükler tarafından görevlerini yürütmektedirler. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu Bakanlık Müsteşarı, Başbakanlık Müsteşar Yardımcısı, Bakanlığın ilgili Müsteşar Yardımcısı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı ilgili Genel Müdürü veya Yardımcısı, Orman Genel Müdürü veya Yardımcısı, Vakıflar Genel Müdürü veya Yardımcısı, Koruma Bölge Kurulları Başkanlarından Bakanlıkça seçilecek altı üye, Maden İşleri Genel Müdürü veya Yardımcısı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürü veya Yardımcısından oluşmaktadır. Korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarını koruma ve restorasyonu ile ilgili işlerde uygulanacak ilkeleri belirlemek, koruma bölge kurulları ile ilgili koordinasyonu sağlamak, uygulamada doğan sorunları değerlendirerek görüş vermek suretiyle Bakanlığa yardımcı olmaktır. Yılda en az iki defa toplanır; gerektiğinde Bakanlık olağanüstü toplantıya çağırır. Salt çoğunlukla toplanarak toplantıya katılan üyelerin en az dörtte üçünün oyları ile karar verir.

Madde 58 ile değişik 17/6/1987- 3386/15 Koruma Bölge Kurulları üyeleri tanımlanmıştır. Bakanlık tarafından tesbit edilen veya ettirilen korunması gerekli kültür ve tabiat varlıklarının tescilini yapmak, korunması gerekli kültür varlıklarının gruplamasını yapmak, sit alanlarının tescilinden itibaren üç ay içinde geçiş dönemi yapı şartlarını belirlemek, koruma amaçlı imar planları ile bunların her türlü değişikliğini inceleyerek karar almak,

koruması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının koruma alanlarını tesbit etmek, korunması gerekli kültür ve tabiat varlıklarından özelliklerini kaybetmiş olanların tescil kaydını kaldırmak, sit alanları ve koruma alanlarına ilişkin uygulamaya yönelik kararlar almaktır. Arkeoloji, sanat tarihi, hukuk, mimarî ve şehir plancılığı konularında uzman toplam yedi üye koruma bölge kurulunu oluşturmakta, bu kurul her ay en az dört defa toplanmakta, bir yıl süresinde yıllık izin haricinde iki defa gelmeyen üyenin görevi son bulmaktadır. Görüşülen konu belediye sınırları içinde ise ilgili belediye başkanı veya teknik temsilcisi, belediye sınırları dışında ise ilgili Valilik tarafından seçilen teknik temsilci toplantılara katılmaktadır.

Türkiye genelinde toplam 35 adet Koruma Bölge Kurulu bulunmaktadır. İstanbul için toplam yedi adet bölge kurulu görev yapmaktadır. Ayrıca, İstanbul Yenileme Alanları Koruma Bölge Kurulu'nda İstanbul ilinde Bakanlar Kurulu Kararları ile ilan edilen yenileme alanlarını kapsamaktadır. IV, V, VI Numaralı İstanbul Koruma Bölge Kurulları 3 Şubat 2006 tarihinde ilk toplantılarını yaparak faaliyete geçmişlerdir. Daha sonra ihtiyaç olması nedeniyle diğer kurullar da oluşturulmuşlardır. (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006) İzmir'de iki ve diğer illerde tek sayıdadır. Bu iller; Adana, Ankara, Antalya, Aydın, Bursa, Çanakkale, Diyarbakır, Edirne, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Kayseri, Karabük, Kars, Konya, Kütahya, Muğla, Nevşehir, Samsun, Sivas, Şanlıurfa, Trabzon, Van'dır. Kocaeli Koruma Bölge Kurulu da 2007 yılında eklenmiş olup daha sonra diğer kurullar da eklenmiş bulunmaktadır. Çanakkale ve Kayseri Koruma bölge kurulları dışında diğer her Koruma Bölge Kurulunun kendi alanında sorumlu olduğu bölgeye ait birden fazla sorumlu olduğu illeri bulunmaktadır. Koruma Bölge Kurulları; Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından tespit edilen veya ettirilen ya da Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tespit edilen korunması gerekli kültür ve tabiat varlıklarının tescilinin yapılması, Korunması gerekli kültür varlıklarının gruplandırılmasını yapmak, sit alanlarının tescilinden itibaren üç ay içinde geçiş dönemi yapı şartlarını belirlemek, Koruma Amaçlı İmar Planları ile bunların her türlü değişikliklerini altı ay içerisinde inceleyip görüş vermek, uygulamaya yönelik projeler ile değişiklikleri hakkında en geç üç ay içinde karar almak görevlerini yerine getirmektedirler. 08.06.1984 tarih 227 sayılı KHK ile VGM bugünkü yapı ve statüsüne kavuşmuştur. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Teşkilât ve Görevleri Hakkında 227 sayılı KHK'nin 1'inci maddesinde; Vakıf mallarını ekonomik bir şekilde işletmek, Mimarî veya tarihî değere sahip vakıf eski eserleri muhafaza ve imar etmek, Vakfa ait müesseseleri gayelerine göre yaşatmak, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün görevleri arasında belirtilmiştir. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununun 7'nci maddesi ile de "*Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün idaresinde veya denetiminde bulunan mazbut ve mülhak vakıflara ait taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları, gerçek ve tüzel kişilerin mülkiyetinde bulunan cami, türbe, kervansaray, medrese, han, hamam, mescit, zaviye, sebil, Mevlevihane, çeşme ve benzeri korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının tespiti, envanterlenmesi*" görevinin Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılacağı hüküm altına alınmıştır. 27.06.1956 tarih 6760 sayılı Kanunla taşrada Müdürlükler oluşturulmuştur. Çanakkale iline, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Balıkesir Bölge Müdürlüğü'ne bağlı olan toplam iki ilden birisi olarak hizmet verilmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü ile idare ve temsil ettiği vakıflara ait kültür varlıklarını muhafaza ve imar etmek, günün koşullarına göre ekonomik bir şekilde yatırıma dönüştürmek ve işletmek için restorasyon veya onarım karşılığı kira verilmesi ve işlemleri, 5737 Sayılı Kanun ve ' Vakıf Kültür Varlıklarının Restorasyonu veya Onarım karşılığı Kira Verilmesi ve İşlemlerinin Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik' çerçevesinde Restore et- işlet- devret şeklinde tanımlanarak yapılmaktadır.

Koruma Bölge Kurulları, coğrafi ve tarihî birlikteliği olan bölgelerde görev yapmaktadırlar. Kurul üyeleri ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı bölge müdürlüğünde görevli olan uzmanlar ile çalışmaktadır. Uzmanlar kurulun çalışma düzeni içerisinde belediyelerden, vatandaşlardan gelen talepleri değerlendirmekte; hazırladıkları raporlarını kurul toplantı gününde kurul üyelerine sunmaktadırlar.

Koruma Kurulu kararları; kanuna dayanarak, ilgili Belediye'nin temsilcisi ve gerekirse konu hakkında ilgili olan kurumlardan çağrılılar ile ortak görüşmeler sonucunda Koruma Bölge Kurul üyeleri tarafından Koruma Yüksek Kurulu'nun ilke kararları çerçevesinde alınmaktadır. Gerektiğinde, kurul üyeleri ve rapor hazırlayan uzmanlar gündem konusunda olan bölgede yerinde inceleme yapmaktadırlar. Koruma Bölge Kurulu Müdürlüklerinin daimi kadrosunda bulunan uzmanlar gelişmelerden haberdar edilmeleri ve koruma bölge

kurullarının ortak çalışma düzeninin sağlanması bakımından Bakanlık tarafından düzenlenen seminerlerde belli aralıklarda eğitim almakta, uygulamada ortaya çıkan sorunları tartışarak diğer Koruma Bölge Kurullarının kararları çerçevesinde bütünlüğü sağlamak ve görüş alışverişinde bulunmak için toplanmaktadırlar. Bu şekilde, koruma bölge kurullarında görev yapan daimi kadrolu uzmanlar koruma konusunda yasal yönetsel güncellemelerden haberdar olmaktadır.

4. Gelibolu Tarihi Milli Parkı ve Koruma

Koruma konusunda yasal mevzuat çerçevesinde Gelibolu özeline ait Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Kanunu bulunmaktadır. 17.02.2000 tarihinde 4533 Kanun numarası ile kabul edilmiş olup, 20.02.2000 tarihinde 23970 sayılı Resmi Gazete yayımlanmış bulunmaktadır.

Bu Kanunun amacı; 1915 Çanakkale deniz ve kara muharebelerinin cereyan ettiği Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkının tarihî, kültürel değerleri ile orman ve bitki örtüsünün korunması, geliştirilmesi ve yönetimine ilişkin esas ve usullerin düzenlenmesi ile Türk vatan savunmasının ve doğanın güzel bir örneği olarak uluslararası barışa hizmet etmesi için dünya uluslarına tanıtılmasıdır. Belirtilen amaç doğrultusunda yapılacak çalışmalarda uyulacak esasları, alınacak önlemleri, yapılacak denetimleri, sağlanacak eşgüdümü ve tâbi olunacak hukuki ve cezai hükümleri kapsar. Kanun'da; uzun devreli gelişme planı; bu kanun hükümlerine göre hazırlanan ve Milli Parkın korunması, geliştirilmesi, yönetimi, tanıtılması ile ilgili planlama esaslarını, bu planla öngörülen koruma ve gelişim bölgeleri için hazırlanacak uygulama planlarının yapım esaslarını belirleyen ve Bakanlıkça onanan planı, Uygulama planları; Milli Park koruma ve gelişme bölgeleri için tasdikli halihazır harita üzerinde uzun devreli gelişme planı esaslarına göre, mülkiyet, koruma, kullanma, yapılaşma alt yapı ve ulaşım-dolaşım, ağaçlandırma gibi esasları belirleyen ve onanan planları, günü birlik kullanma alanı; Milli Parka günü birlik gelen ziyaretçilerin, konaklama hariç, dinlenme ve diğer ihtiyaçlarını karşılayacak tesislerin yer aldığı alanı, Özel amenajman planı; Milli Park ormanlarında yapılacak teknik müdahaleleri düzenleyen planı, ifade etmektedir.

Milli Park alanının korunması, iyileştirilmesi, geliştirilmesi ve uzun devreli gelişme planına göre yapılaşmasında uyulacak esaslar Kanun'un 3.maddesinde belirlenmektedir.

a) Milli Parkın doğal, tarihi ve kültürel değerleri, harp tarihi esaslarına ve çevreye uyumlu olarak korunur ve geliştirilir.

b) Milli Park alanındaki 21.7.1983 tarihli ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamına giren taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarında yapılacak uygulamalarda ilgili mevzuat kapsamında Kültür Bakanlığının; bunun dışındaki yapı ve tesislerde Orman Bakanlığının görüşü alınmak suretiyle, bu Kanun hükümleri ve bu Kanun hükümlerine göre hazırlanan uzun devreli gelişme planı esasları uygulanır.

c) Milli Park içindeki orman alanlarında Bakanlıkça yaptırılacak gününbirlik kullanma alanları ile bu Kanun hükümlerine aykırı sonuçlar içermeyecek biçimde düzenlenecek uzun devreli gelişme planının gerekli gördüğü esaslar dışında, yeni yapı ve tesis yapılamaz. Bu bent hükümlerine göre yapılacak yapıların görüntü kirliliği meydana getirmeyecek şekilde doğa ile uyumlu olarak inşaatı esastır.

d) Milli Park alanında askerî çıkarma yapılmış olan kıyılarda, anıtsal düzenlemeler dışında yapı ve tesis yapılamaz, belediyelerce mücavir alan tesis edilemez, kömür ve akaryakıt depoları, tersane, sanayi ve benzeri tesisler kurulamaz, taş, kum, çakıl, mermer, kireç ocakları ve benzerleri açılmaz. Söz konusu alanlarda yapılacak maden arama ve işletme faaliyetleri ise Bakanlar Kurulunun iznine tabidir.

e) Milli Park içinde yer alan Devlet ormanları için, Milli Park Özel Amenajman Planı yapılır ve uygulanır. Ormanların korunmasında, yangın, hastalık ve zararlılarla mücadelede, 31.8.1956 tarihli ve 6831 sayılı Orman Kanunu hükümleri uygulanır. Milli Park için özel yangın söndürme planı yapılır ve uygulanır.

f) Milli Park içindeki köy yerleşim alanları ve belediye hudutları dışındaki Hazine arazileri, Milli Park amacına uygun olarak kullanılmak üzere, bedelsiz olarak Orman Bakanlığına tahsisi yapılır ve tapuda vasıf hanesi orman olarak tescil edilir. Milli Park alanı içinde, zilyetlik ve imar-ihya yoluyla toprak kazanılamaz. Milli Parkta

31.8.1956 tarihli ve 6831 sayılı Orman Kanununun 2 nci madde uygulaması yapılamaz. Milli Parkın sahası her ne sebeple olursa olsun daraltılamaz.

g) Milli Park içinde birinci derece arkeolojik sit alanları dışındaki özel mülkiyete konu olan tarım alanlarında, tarım ve hayvancılık konularında, geliştirilmiş tekniklerin uygulanması ve özel ağaçlandırmalar teşvik edilir. Bu amaçların gerçekleştirilmesi için Bakanlık ile Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı işbirliği yapar ve destek sağlar. Bu alanlarda yapı ve tesis kurma esasları, bu Kanun hükümlerine uygun olarak düzenlenecek uzun devreli gelişme planında belirtilir. Entegre tesislere yer verilmez.

h) Milli Park uzun devreli gelişme planındaki esaslara ve yürürlükteki imar mevzuatına göre, köy yerleşim alanlarının uygulama imar planları Milli Park Müdürlüğünden uygun görüş alınarak öncelikle yapılır. Milli Park sınırları içinde yer alan gazi köyler halkının kalkındırılması amacı ile pansiyonculuk ve diğer turizm faaliyetleri teşvik edilir.

i) Yürürlükteki imar mevzuatına göre, Eceabat'ın imar planının hazırlanması ve revizyonu, 9.8.1983 tarihli ve 2873 sayılı Milli Parklar Kanununa, Milli Park amaçlarına ve bu Kanuna aykırı olmamak üzere Belediyece yapılır.

ii) Milli Parkın uzun devreli gelişme planının yenilenmesi veya tadili Orman Bakanlığının teklifi üzerine Bakanlar Kurulu Kararı ile yapılır. Milli Parkın uygulama planları uzun devreli gelişme planı esaslarına göre Bakanlıkça yapılır veya yaptırılır.

Yapıların denetimi, yıkılması, izin ve irtifak konuları ise 4.ncü madde ile belirlenmektedir. Dördüncü maddede Milli Park alanındaki Eceabat ve köyler dışında her türlü yapılaşmanın ve yapıların kullanımının denetimi Milli Park Müdürlüğünce yapılır. Denetimle ilgili esas ve usuller, Bakanlıkça hazırlanacak yönetmelikle belirlenir denmektedir. Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkındaki Yapıların Denetimi ve Yıkılması ile İzin ve İrtifak Hakkı Uygulamaları Yönetmeliği 21.11.2002 tarih ve 24943 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Milli Park alanında aşağıda sayılan yapı ve tesisler Milli Park Müdürlüğü'nce yıkılır veya yıktırılır:

- a) Kanun hükümlerine aykırı olarak yapılmış her türlü yapı ve tesisler.
 - b) Köy yerleşim alanları dışındaki inşaat ruhsatı olmayan yapı ve tesisler.
 - c) Yapı ve tesisin, inşaat yapım ruhsatı ve eklerine ve yapı esaslarına aykırı yapılmış bölümleri.
 - d) Yapı ve tesislerde, kullanma izni verildikten sonra, yapı ve tesis esaslarına aykırı olarak yapılan değişiklikler ve ilave kısımlar.
- e) 21.7.1983 tarihli ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu hükümlerine aykırı olarak yapılmış her türlü yapı ve tesisler.

Yıkım esas ve usulleri Bakanlıkça hazırlanacak yönetmelikle belirlenir.

Kanun'da Milli Parkta, bu Kanunun hükümlerine uygun olarak yapılacak planlarda belirtilen yapı ve tesislerin dışında kalan alt yapı ve üst yapı tesislerine izin ve irtifak hakkı verilmez. Milli Park alanı içinde ferdi veya kooperatifleşme yolu ile hiç bir yapı ve gecekondur yapılamaz denmektedir. Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak görev yapmakta olan Gelibolu Tarihi Milli Parkı tarafından Gelibolu'daki Tarihi ve Kültürel Mirasımız aşağıdaki listede olan Gerçek Şehitlikler, Sembolik Şehitlikler, Anıtlar, Yabancı Mezar ve Anıtlar, Kaleler ve Tabyalar olarak sınıflandırılmaktadır.

(<http://gytmp.milliparklar.gov.tr/gelibolu/AnaSayfa/sehitlikler/ANITLAR.aspx?sflang=tr> 22.04.2013)

Sembolik Şehitlikler 8; İsimsiz Topçu Şehitliği, İsimsiz Yüzbaşı Şehitliği, İsimsiz Topçu Yüzbaşı Şehitliği, Yüzbaşı Mehmet Şehitliği, Sargıyeri Şehitliği, Şehitler Abidesi, Yahya Çavuş Şehitliği, 57.Alay Şehitliği

Gerçek Şehitlikler 10; Anafarta Köy Mezarlığı Şehitliği, Alçıtepe Sargıyeri Şehitliği, Akbaş Şehitliği, Çaldere Şehitliği (Yarbay Hüseyin Avni Mezarı), Karayörük Dere Şehitliği, Kesikdere Şehitliği, Kireçtepe Jandarma Şehitliği, Kocadere Hastane Şehitliği, Soğanlıdere Hastane Şehitliği, Şahindere Şehitliği

Kaleler Tabyalar 5; Çamburnu Kalesi, Namazgah Tabyası, Mecidiye Tabyası, Seddülbahir Kalesi, Bigalı Atatürk Evi Müzesi

Yabancı Mezar ve Anıtlar:

Güney Cephesi 9: Fransız Savaş Mezarlığı ve Anıtı, Helles Anıtı, V Beach Mezarlığı, Lancashire Landing Mezarlığı, Pink Farm, Twelve Tree Copse Mezarlığı ve Yeni Zelanda Anıtı, Redout Mezarlığı, Skew Bridge Mezarlığı, Doughty Wyli Mezarlığı

Kuzey Cephesi 26: Lone Pine Mezarlığı ve Anıtı, Shell Gren Mezarlığı, Johnston's Jolly Mezarlığı, 4 th Battalion Parade Ground Mezarlığı, Courtney's And Steel's Post Mezarlığı, Quinn's Post Mezarlığı, The Nek, Walker's Ridge Mezarlığı, Baby 700, The Farm Mezarlığı, Yeni Zelanda Ulusal Anıtı, Yeni Zelanda Chunuk Bair Mezarlığı Anıtı, Arıburnu (Beach) Mezarlığı, Shrapnel Valley Mezarlığı, Plugge's Plateau Mezarlığı, Arıburnu Mezarlığı, Conterbury Mezarlığı, No.2 Outpost Mezarlığı, New Zeland No.2 OutPost Mezarlığı, Embarkaiton Pier Mezarlığı, 7. Field Ambulance Mezarlığı, Hill 60 Mezarlığı ve Yeni Zelanda Anıtı, Green Hill Mezarlığı, Hill 10 Mezarlığı, Lalababa Mezarlığı, Azmak Mezarlığı

Gelibolu'da yer alan ve kayıt altına alınmış olan tescilli taşınmazlara dair belirlenen, sit alanları, sivil mimarlık örnekleri ve diğer taşınmaz eski eserlerle ilgili liste Çanakkale Valiliği tarafından hazırlanan sit alanları listesinden düzenlenerek aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur. (<http://www.canakkale.gov.tr/216/sit-alanlari>)

TESCİL EDİLMİŞ SİVİL MİMARLIK ÖRNEKLERİ ve DİĞER TAŞINMAZ ESKİ ESERLER LİSTESİ

Ayazma ve Çeşme	Çanakkale – Gelibolu
Cumhuriyet İlköğretim Okulu	Çanakkale – Gelibolu
Çukur Çeşme	Çanakkale – Gelibolu
Gelibolu İlköğretim Okulu	Çanakkale – Gelibolu
Hallacı Mansur Türbesi	Çanakkale – Gelibolu
Kasap Hamamı	Çanakkale – Gelibolu
Katip İsmail Ağa Çeşmesi	Çanakkale – Gelibolu
Mezbaha Binası	Çanakkale – Gelibolu
Sarıca Paşa Türbesi	Çanakkale – Gelibolu
Saruca Paşa Hamamı	Çanakkale – Gelibolu
Sebil	Çanakkale – Gelibolu
Şengül Hamamı	Çanakkale – Gelibolu
Taş Köprü	Çanakkale – Gelibolu
Telli Çeşme	Çanakkale – Gelibolu
Yakup Paşa Hamamı	Çanakkale – Gelibolu
Yazıcıoğlu Çeşmesi	Çanakkale – Gelibolu
Yazıcızade Mehmet Efendi Camii ve Türbesi	Çanakkale – Gelibolu
Yeni Çeşme	Çanakkale – Gelibolu

“ARKEOLOJİK SİT” ALANI ve ÖREN YERİ LİSTESİ

Beşige Tepe Höyüğü	Çanakkale – Eceabat
Karaağaç Tepe Höyüğü	Çanakkale – Eceabat
Kilise Tepe Höyüğü	Çanakkale – Eceabat
Coela (Kilye) Antik Kenti	Çanakkale – Gelibolu
Cynossena (Kilitbahir Kalesi) Antik Kenti	Çanakkale – Gelibolu
Akbaş Kalesi (Sestos) Antik Kenti	Çanakkale – Eceabat

Alopeconessus Antik Kenti	Çanakkale – Gelibolu
Arrhianeı Antik Kenti	Çanakkale – Gelibolu
Asartepe Höyüğü	Çanakkale – Gelibolu
Beştepe Höyüğü	Çanakkale – Gelibolu
Boncukkıran Mevkii	Çanakkale – Gelibolu
Cennet Köy Yerleşim Alanı	Çanakkale – Gelibolu
Çakıllık Mevkii Örenyeri	Çanakkale – Gelibolu
Çeşmeler Mevkii	Çanakkale – Gelibolu
Çıraktepe Tümülüsü	Çanakkale – Gelibolu
Değirmenlik Mevkii	Çanakkale – Gelibolu
Eion Antik Kenti	Çanakkale – Gelibolu
Eski Hisarlık Nekropolü	Çanakkale – Gelibolu
Eski Hisarlık Tümülüsü	Çanakkale – Gelibolu
Eski Hisarlık Yerleşmesi	Çanakkale – Gelibolu
Hamamtepe Höyüğü	Çanakkale – Gelibolu
Hayran Dere Mevkii	Çanakkale – Gelibolu
Hisarlık Tepe Höyüğü	Çanakkale – Gelibolu
Höyüktepe Tümülüsü	Çanakkale – Gelibolu
Kalamura Tepe	Çanakkale – Gelibolu
Kalealtı Kalesi	Çanakkale – Gelibolu
Karaağaç Tepe Höyüğü	Çanakkale – Gelibolu
Kavak Köy İçi	Çanakkale – Gelibolu
Kaynarca Höyüğü	Çanakkale – Gelibolu
Kayrandere Mevkii Yerleşim Alanı	Çanakkale – Gelibolu
Kiliselik Mevkii Höyüğü	Çanakkale – Gelibolu
Kırlangıç Tepe Nekropolü	Çanakkale – Gelibolu
Kocaceşme Höyüğü	Çanakkale – Gelibolu
Kocadar Mevkii	Çanakkale – Gelibolu
Koela Antik Kenti	Çanakkale – Gelibolu
Korköy Kalıntıları	Çanakkale – Gelibolu
Koruköy	Çanakkale – Gelibolu
Köyaltı Mevkii	Çanakkale – Gelibolu
Kumköy Kalıntıları Yerleşim Alanı	Çanakkale – Gelibolu
Limnea Antik Kenti	Çanakkale – Gelibolu
Maltepe	Çanakkale – Gelibolu
Maltepe Büyük Höyüğü	Çanakkale – Gelibolu
Maltepe Mevkii	Çanakkale – Gelibolu
Musaltepe Mevkii	Çanakkale – Gelibolu
Ören Mevkii	Çanakkale – Gelibolu
Örenler Mevkii	Çanakkale – Gelibolu
Sestos Nekropolü	Çanakkale – Gelibolu
Sivritepe Tümülüsü	Çanakkale – Gelibolu
Şadırvantepe Tümülüsü	Çanakkale – Gelibolu
Tekke Tepe Höyüğü	Çanakkale – Gelibolu
Tepecik Mevkii	Çanakkale – Gelibolu
Yalı Mevkii Antik Yerleşimi	Çanakkale – Gelibolu
Yartepe Mevkii	Çanakkale – Gelibolu

“KENTSEL SİT ve TARİHİ SİT ALANI” LİSTESİ

Kilitbahir Köyü Kentsel Sit	Çanakkale – Eceabat
Seddülbahir Köyü Kentsel Sit	Çanakkale – Eceabat
Gelibolu Kentsel Sit	Çanakkale – Gelibolu
Gelibolu Tarihi Milli Parkı	Çanakkale – Gelibolu – Eceabat

“ANITSAL YAPILAR” LİSTESİ

Akbaş Kalesi	Çanakkale – Eceabat
Kilye Kalesi	Çanakkale – Eceabat
Seddülbahir Kalesi	Çanakkale – Eceabat
Tabib Hasan Efendi Camii	Çanakkale – Eceabat
Burunöre Türbe Kalıntısı	Çanakkale – Gelibolu – Merkez
Büyük Camii	Çanakkale – Gelibolu – Merkez
Cerrahi Hüseyin Camii	Çanakkale – Gelibolu – Merkez
Çilehane	Çanakkale – Gelibolu – Merkez
Çulhalar Camiisi	Çanakkale – Gelibolu – Merkez
Deniz Feneri	Çanakkale – Gelibolu – Merkez
Emir Ali Baba Türbesi	Çanakkale – Gelibolu – Merkez
Eski Mevlevîhane	Çanakkale – Gelibolu – Merkez
Eski Tersane ve Kale Burcu	Çanakkale – Gelibolu – Merkez
Hallacı Mansur Türbesi	Çanakkale – Gelibolu – Merkez
Hallaç Hüseyin Camii	Çanakkale – Gelibolu – Merkez
Kadı İskelesi Camii	Çanakkale – Gelibolu – Merkez
Mevlevîhane ve 2 adet Kapısı	Çanakkale – Gelibolu – Merkez
Namazgah	Çanakkale – Gelibolu – Merkez
Pîrî Reis Anıtı	Çanakkale – Gelibolu – Merkez
Sarıca Paşa Türbesi	Çanakkale – Gelibolu – Merkez
Sinan Paşa Türbesi	Çanakkale – Gelibolu – Merkez
Sofuca Halil Camii	Çanakkale – Gelibolu – Merkez
Su Deposu	Çanakkale – Gelibolu – Merkez
Yazıcızade Camii	Çanakkale – Gelibolu – Merkez
Atatürk Anıtı	Çanakkale – Gelibolu – Merkez

Sonuç

Türkiye’de taşınmaz tarihî ve kültürel eserlerin korunması konusunda birden fazla kurumu ilgilendiren alanlar bulunmaktadır. Gelibolu’da tarihî ve kültür taşınmaz varlıklarının korunmasına ait sorunlar genel olarak Türkiye’de korumacılık konusu ve bu konuya bakış açısından kaynaklanmaktadır. Koruma konusunda yasal mevzuat çerçevesinde Gelibolu özeline ait Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Kanunu ve yönetmeliği korunması bakımından Gelibolu’nun diğer yerleşimlere göre farklılığını belirlemektedir. Bununla birlikte Gelibolu yerleşimi, Türkiye’de koruma konusunda yaşanan, teknik donanım ve personel eksikliği gibi önemli konulardaki sorunları da yaşamaktadır. Ayrıcalıklı durumu nedeniyle Gelibolu yerel yönetimlerini yapısal açıdan güçlendirerek, korunması gerekli tarihi ve kültür taşınmaz varlıklar konusunda, kurumsal içerikte koruma birimleri oluşturularak, bu birimlerde yoğun nitelikli personel istihdamının sağlanması gerekmektedir. Bununla birlikte, sonuç metninde Gelibolu’ya ait olabilecek sorunların Türkiye genelinde bir değerlendirmesinin yapılması uygun bulunmaktadır. Kurumlar arasında ve yapılan plan çalışmalarında, koordinasyon sağlamak için sorumlulukların çakışmasını engelleyecek düzenlemeler yapılması ve çelişkilerin giderilmesi gerekmektedir. Koruma Bölge Kurulu

arşivlerinden bir diğer kurumun farklı bir planı geldiğinde koruma konusunda kararsızlıklar ortaya çıkmaktadır. Değişen koşullara uygun olarak geliştirilen sistemlerle kurumların her birinin çalışmalarının izlenebildiği rehber kataloglardan veriler sağlanmalıdır. Koruma Bölge Kurullarının, yerel yönetimlerin personel durumunun koruma konusundaki önemi bilinmektedir. Koruma Bölge Kurullarında alınan kararlarda denetim ve takibatın yapılması çok önemlidir. Koruma konusundaki kararın uygulanma kısmı esastır. Özellikle, yerel yönetimler yetişmiş personel temininde sorunlar yaşamaktadırlar. Bu konuda merkezi yönetimde, yerel yönetimde ve yerleşimde yaşayan her bireye görevler düşmektedir. Eldeki insan gücü ve malî kaynakların etkin plânlaması yapılmalı, korumanın gerektirdiği nitelikte ve sayıda personel uygun birimlerde görevlendirilmeli, hizmet içi eğitim programları nicelik ve nitelik olarak geliştirilmelidir. Faaliyetlerin yürütülmesinde etkili bir mali kaynak politikası ve personel planlaması yapılarak hizmet içi eğitimlerle genellikle hizmetin gerektirdiği nitelikler elde edilebilecektir. Her aşamada bulunan, köy muhtarından belediye çalışanına kadar yerel yönetimlerin Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkları korumak konusunda çok önemli görevleri bulunmaktadır. Taşınmaz Tarihi ve Kültürel Varlıkların tespit edilmeleri ve bu tespitlerin tam ve sağlıklı olabilmeleri için, kurumsal bağlantılarla yok olma riski taşıyan eserlere öncelik verilmek suretiyle belgelendirme işlemlerinin yapılması gerekmektedir. Burada korumacılık adına yapılması gereken: Bireyden yerele, yerelden merkezi kurumsal koordinasyona kadar her aşamada belge niteliğinin önemine inanmaktır. Kurumsal açıdan bakıldığında, tescil işlemleri tespit edilen eserleri kapsayacak biçimde ilgili koruma kurulu tarafından yapılmaktadır. Tespiti yapılamamış eserler ise tescilsiz olduklarından bir süre sonra kaybolmaktadırlar. Zaman içinde gerçekleşen izinsiz müdahalelerin takibi kurumsal olarak yapılamamaktadır. Mevzuatla ilgili bilgi eksikliği nedeni ile sorunlar yaşanabilmektedir. Taşınmaz eserlerin envanterlerinin elektronik ortamda oluşturularak Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür ve Turizm Bakanlığı Koruma Bölge Kurulu, Yerel Yönetimler koordinasyonunda uluslar arası standartlarda eserlerin ayrıntılarını ortaya koyabilecek yetkinlikte uzmanlarla tüm Tarihi ve kültür Taşınmaz Varlıklarının verileri işlenmelidir. Bu verilerin güncellemeleri yapılarak fotoğraflara dayalı belgelerle ve teknik bilgilerle arşivler oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- ALTUNBAŞ, Derya, “Yerel Yönetimlerin Koruma Politikaları ve Uygulamaları”, *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar II Uygulama*, (Ed. Hüseyin Özgür ve Muhammet Kösecik), Nobel Yayınları, Ankara 2007, s. 629- 659.
- AZRAK, Ülkü, “Kültür ve Yaşam Kaynakları Kamu Malıdır”, *Yerel Kimlik*, Tarihi Kentler Birliği Dergisi, Tarihi Kentler Birliği, 2002, s. 59-65.
- GÖRGÜLÜ, Zekai, “Kültür Mirasımızın Korunması Üzerine Bir Kez Daha Düşünürken”, (Ed. Mengi Ayşegül), *Kent ve Planlama Geçmişini Korumak Geleceği Tasarlamak*, İmge Yayınevi, Ankara 2007, s. 39- 47.
- GÜÇHAN, Ş. Neriman, “Türkiye’de Koruma Alanının Örgütlenmesinde Belediyelerin Rolü”, (Ed. Mustafa Yeğin), *2002 Kentleşme ve Yerel Yönetimler Sempozyumu*, Adana 2002, s. 59-63.
- TAPAN, Mete, “Cumhuriyet Döneminde Doğa ve Kültür Varlıklarının Koruyamamanın Korunması”, (Ed. Yıldız Sey), *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 199-209.

GELİBOLU DOĞUMLU RESSAMLAR: GELİBOLULU SÜLEYMAN, MÜLAZİM GELİBOLULU İHSAN/SÜVARİ İHSAN, FUAT SOYHAN, NURETTİN AKAT VE ELİF NACİ

Yrd. Doç. Dr. Gül SARIDİKMEN¹

Özet: Gelibolulu Süleyman, Gelibolulu İhsan/Süvari İhsan, Fuat Soyhan, Nurettin Akat ve Elif Naci, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde varlık göstermiş, Gelibolu doğumlu oldukları bilinen ressamalar arasındadır. Gelibolulu İhsan/Süvari İhsan ve Nurettin Akat, asker kökenli ressamlardır. Hakkında bilgi olmayan Gelibolulu Süleyman, Süvari İhsan gibi Gelibolulu olarak anılır. Fuat Soyhan, döneminin önemli resim sergilerinde yer almıştır. Cumhuriyet dönemi ve modern Türk resminin önde gelen isimlerinden biri olan Elif Naci, ressamlığı yanında sanat yazılarıyla da öne çıkmıştır.

GALLİPOLI-BORN PAINTERS: GELİBOLULU SÜLEYMAN, MÜLAZİM GELİBOLULU İHSAN/SÜVARİ İHSAN, FUAT SOYHAN, NURETTİN AKAT AND ELİF NACİ

Abstract: Gelibolulu Süleyman, Gelibolulu İhsan/Süvari İhsan, Fuat Soyhan, Nurettin Akat and Elif Naci of Ottoman and Republican periods are among the Gallipoli-born painters. Gelibolulu İhsan/Süvari İhsan and Nurettin Akat were military background painters. Gelibolulu Süleyman whom there is no information about, is known as Gelibolulu like Süvari İhsan. Fuat Soyhan took place in the important painting exhibitions of the time. Elif Naci who was one of the leading person of Republic period and modern Turkish painting, became prominent not only with painting but also with his articles on art.

Türk resim sanatı tarihinde, 19. yüzyıl Osmanlı'sında asker ressamlarla başlayan Batı tarzı resim ve 20. yüzyıl modern Türk resim sanatının öncüleri arasında Gelibolu doğumlu ressamalar da vardır. Gelibolulu Süleyman, Mülazım Gelibolulu İhsan / Süvari İhsan, Fuat Soyhan, Nurettin Akat ve Elif Naci, Gelibolu doğumlu ressamalar arasındadır. Adı geçen ressamaların eserleri incelendiğinde, Türk resim sanatının gelişimi de ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı tarzı resim, Batı'nın bilgi ve tekniğinden askerî alanlarda faydalanmaya çalışırken askerlikle ilgili teknik bilgiler arasında yavaş yavaş Türk subay ve öğrencilerinin öğrenim alanına girmiştir.² 1773'te faaliyete geçen Mühendishane-i Bahrî- i Hümâyun'un programında resim dersinin kesin olup olmadığı bilinmemekle birlikte, bu okulda gemi çizimleri, haritacılık gibi bazı bilgiler gereği teknik resmin bir ifade ve öğretim aracı olarak kullanılmıştır.³ Batı tarzı resim eğitime, Batı'nın bilim ve tekniğini öğrenmek için III. Selim'in kurduğu ve 1795'te eğitime başlanan Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun'da, ders programına, mimarlık ve mühendislik bilgilerine yardımcı olmak üzere, ilk kez konulan resim dersi ile başlanmıştır.

¹Dr. Sanat Tarihcisi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Çanakkale; e-mail: gulsaridikmen@yahoo.com

²Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, C. I, İstanbul 1995, s. 374.

³Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s. 374-376.

Avrupa'dan getirilen hocalarla desen, usul-ü tersim (perspektif) dersleri verilmiştir. Dersler, teknik çizimler niteliğindedir ve öğrencilere, topçuluk, istihkâm ve haritacılığa yönelik yardımcı dersler olarak verilmiştir.⁴ Sultan II. Mahmud'un, eğitim görmüş bilgili subaylar yetiştirme isteği doğrultusunda, 1834 yılında Mekteb-i Harbiye (Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne) kurulmuş ve 1835 yılında ders programına resim dersi kabul edilmiştir. İlerleyen yıllarda açılan askerî ve sivil tüm okullarda resim derslerine yer verilmiştir.

19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başında, Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn, Mekteb-i Bahriye-i Şâhâne, Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne gibi askerî okullar ile Enderun Mektebi ve Darüşşafaka gibi sivil okullarda öğrencilere, resim eğitimi kapsamında fotoğraflar ve kartpostallardan resimler yaptırılmıştır. Askerî ve sivil okul öğrencilerinin yaptıkları resimler, çeşitli sergilerde yer almış ve bazıları saraya kabul edilmiştir. Askerî ve sivil okullarda fotoğraf ya da kartpostallardan resimler yapan ve "Türk Primitifleri", "Darüşşafakalı Ressamlar" ya da "Foto-Yorumcular" olarak adlandırılan sanatçıların resimlerinde, dış gerçekliğin olduğu gibi tuvale aktarılması birinci derecede önemli olmuş ve genellikle manzara ve mimarî ağırlıklı resimler yapılmıştır.⁵ Günümüze ulaşan örnekler incelendiğinde, 19. yüzyıl Türk resminde fotoğrafın kullanımı önemli olmuştur ve çoğunda İstanbul resmedilmiştir.⁶ Sezer Tansuğ, 19. yüzyıl Türk resminde özgün bir grup olarak görülen 19. yüzyıl Türk Foto-Yorumcuları'nı dünya resim tarihinde açılmış özgün bir sayfa olarak değerlendirir.⁷

1883 yılında, Osman Hamdi Bey'in girişimleriyle kurulan Sanayi-i Nefise Mektebi Alisi⁸ Türk resmi ve güzel sanatlar açısından ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Okulda ders vermek üzere, yurtdışından çeşitli hocalar getirilmiştir ve ders veren hocaların bir kısmı ise levantenlerdir. İlk olarak sadece erkek öğrencileri kabul eden bir okul niteliğinde öğretime başlanan Sanayi-i Nefise Mektebi'nin ilk öğretim kadrosunda, Müze ve Sanayi-i Nefise Mektebi Müdürü Osman Hamdi Bey, dahili müdür ve heykel öğretmeni Oskan Efendi, fenn-i mimarî öğretmeni Vallauri, yağlıboya resim öğretmeni Salvator Valeri, karakalem resim öğretmeni Warnia-Zarzecki, tarih öğretmeni Aristoklas Efendi, ulum-u riyaaziye (matematik) öğretmeni Kaymakam Hasan Fuat Bey ve teşrih (anatomi) öğretmeni olarak Kaymakam Hasan Fuat Bey yer almıştır.⁹ Sanayi-i Nefise Mektebi'nde öncelikle resim, heykel, mimarlık alanında eğitim verilmiş ve daha sonraki yıllarda diğer bölümler açılmıştır. Okulda, Batı'da olduğu gibi canlı modelden figür resmedilmiştir. İlk modeller erkektir ve giyimlidir. Öğrencilere, figür ağırlıklı derslerin verilmesi, figür ve portre çalışmaları yaptırılması çok önemli bir aşamadır.¹⁰

GELİBOLULU SÜLEYMAN (? - ?)

Hakkında bilgi bulunmayan sanatçının Milli Saraylar Resim Koleksiyonu'nda "Gelibolu Sahili" adlı bir tablosu bulunmaktadır. Tablonun sol alt köşesinde Osmanlıca, "Kulları Gelibolulu Süleyman" yazılıdır. "Türk Primitifleri", "Darüşşafakalı Ressamlar" ya da "Foto-Yorumcular" olarak adlandırılan sanatçıların tarzında olan Gelibolulu Süleyman'ın tablosunda, deniz kıyısında ağaçlık alanda iki kulübe ve iki kayık ile denizde iki yelkenli resmedilmiştir.

⁴ Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s. 375-377; Sezer Tansuğ, *Çağdaş Türk Sanatı*, İstanbul 1986, s. 51-52.

⁵ Gül Sandıkmacı, *Türk Resminde İstanbul'un Mimarlık Örnekleri 1860-1960*, (Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 46.

⁶ Sezer Tansuğ, "1820-1920 Pentürde İstanbul Sergisi", *Sanat Çevresi*, S. 44, Haziran 1982, s. 4; Sezer Tansuğ, "İncelemeler Işığında Fotoğraflardan Çalışılmış Özgün Bir Üslubun Ustaları: 19. Yüzyıl Sonu Türk Primitif Ressamları", *Antik & Dekor*, S. 9, Aralık-Ocak 1990-1991, s. 144; Adnan Çoker, "Fotoğraftan Resim ve Darüşşafakalı Ressamlar", *Yeni Boyut Plastik Sanatlar Dergisi*, S. 2/9, Ocak 1983, s. 4-12.

⁷ Sezer Tansuğ, *Çağdaş Türk Sanatı*, İstanbul 1986, s. 85, 90.

⁸ 1928-1982 arasında Güzel Sanatlar Akademisi, 1982-2004 arasında Mimar Sinan Üniversitesi adını taşıyan okul, 2004'te Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi olarak isim değiştirmiştir.

⁹ Bilgi için bkz. Mustafa Cezar, "Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Tarihçesi", *Devlet Güzel Sanatlar Akademisi 1883-1968*, 3 Mart 1968 tarihinde Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nin 85. kuruluş yıldönümü münasebetiyle hazırlanan broşür, İstanbul 1968, s. 8; Mustafa Cezar, "Sanayi-i Nefise'den Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'ne I.Dönem: 1882-1928 Sanayi-i Nefise Mektebi", *Sanayi-i Nefise Muallimleri Resim ve Heykel Sergisi, Sanayi-i Nefise Mektebi Ali'sinden Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'ne I: 1883-1928*, İstanbul 2004, s. 16.

¹⁰ Gül Sandıkmacı, *a.g.t.*, s. 65-66.

Gelibolulu Süleyman, *Gelibolu Sahili*, tuval üzerine yağlıboya, 74x99 cm,
Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu Env. No. 11/165. (*Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu*, s.207.)

19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında, Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn, Mekteb-i Bahriye-i Şâhâne, Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne ve Darüşşafaka gibi askerî ve sivil okullarda öğrenim gören ya da mezun olan resim alanında yetenekli öğrencilerin yaptıkları resimlerden seçilen bazı tabloları saraya sunma geleneği vardı. Beğeni kazanan resimler, saray tarafından satın alınmış ve saraya kabul edilen resimler, günümüze ulaşan örneklerde de görülebileceği üzere saltanat armalı çerçevelerle saraya asılmıştır. Tabloları yapan öğrenciler, saray tarafından ödüllendirilmiş ve teşvik edilmişlerdir. Bu tablolardaki imzalarda "kulları" ibaresi yer almıştır.¹¹ Milli Saraylar Koleksiyonu'ndaki "Kulları Gelibolulu Süleyman" imzalı tabloda anlaşılabileceği üzere, resmi yapan Süleyman, Gelibolulu olarak imzasında kendini tanıtmıştır. Genellikle bu dönem ressamı doğum yerleriyle anılmışlardır. Sanatçı hakkında henüz başka bilgiye ulaşılamamıştır.

MÛLÂZİM GELİBOLULU İHSAN / SÛVARİ İHSAN (1881-1906)

Asker ressam kuşağından olan Süvari Mülâzımı (Teğmen) Gelibolulu İhsan, Sezer Tansuğ'un doğum tarihlerine göre yaptığı gruplandırılmaya göre, doğum tarihi 1880'lere rastlayan 4. asker ressam kuşağı¹² içinde yer almaktadır.

Ressam Sami Yetik, 1940 yılında yayımlanan *Ressamlarımız* adlı kitabının "Deniz Ressamları" bölümünde ilk sırada ressam Süvari Mülâzımı Gelibolulu İhsan hakkında ayrıntılı bilgi verir. Ancak doğum tarihini 1889 olarak kaydetmiştir.¹³ 1901'de Harbiye'den mezun olan İhsan, 1881¹⁴ ve 1882¹⁵ doğumlu olarak kaynaklarda geçer. Gelibolu'da doğmuştur. Pertev Boyar, Gelibolu'da piyade binbaşlarından Raşit Bey'in ilk oğlu olduğunu ve babasının ölümüyle üç erkek kardeş olan İhsan'ın dayısı tarafından İhsan ve Kemal'i Edirne Askeri

¹¹ "Kulları" imzalı resimler için bkz. Gülsen Sevinç Kaya (Haz.), *İhtişam ve Tevazu Padişahın Ressam Kulları*, İstanbul 2012.

¹² Sezer Tansuğ, *a.g.e.*, s. 149.

¹³ Sami Yetik, *Ressamlarımız*, C. I, İstanbul 1940, s. 131.

¹⁴ Nüzhet İslimyeli, *Asker Ressamları ve Ekoller*, Ankara 1965, s. 84; Nüzhet İslimyeli, "Mülâzım Gelibolulu İhsan", *Türk Plâstik Sanatçıları Ansiklopedisi*, C. II, Ankara 1969, s. 341.

¹⁵ S. Pertev Boyar, *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Devirlerinde Türk Ressamları Hayatları ve Eserleri*, Ankara 1948, s. 150.

İdadisi'nin mahreç sınıfına kaydettirmiş olduğunu belirtir.¹⁶ Yetik, ressam İhsan'ın kendi verdiği bilgiler doğrultusunda, "1893 senesinde Edirne mahreç sınıfına dahil olmuştum. O sınıftan itibaren Harbiyeden çıkıncaya kadar birinciliği terketmedim."¹⁷ dediğini aktarır. İhsan, okula kaydolduğu ilk sınıftan zabıt oluncaya kadar bütün öğrenim hayatını birincilikle tamamlamıştır.

Edirne'deki okuldaki ilk resim hocası ressam Yüzbaşı Niyazi Bey'dir.¹⁸ İhsan, öğrenciliği sürecinde resme büyük ilgi göstermiş ve son sınıfta tamamen resme yönelmiştir. Harbiye son sınıfta, Erkân-ı Harp namzedi gösterilmiştir. Hocaları Tabiye muallimi Binbaşı Hasan İzzet Bey ve Esleha muallimi Yüzbaşı İsmet Bey, kendisine Erkân-ı Harp (Kurmaya) olacağı haberini verip resim hevesinden vazgeçmesini ve diğer dersleriyle ilgilenmesini tavsiye etmişlerdir. İhsan, resim hevesinden vazgeçmemiş ve diğer derslerinde de başarılı olarak Süvari sınıfından birincilikle mezun olmuş ve Erkân-ı Harbiye kısmına ayrılmıştır. Ancak kendi isteğiyle bu hakkından feragat etmiştir.¹⁹ 1901'de Harbiye'den süvari mülâzımı (teğmen) olarak çıkan İhsan, sanat hayatını seçmiş ve Edirne Ordu Karargâhı'nda kurmay hizmetlerinde görevlendirilmiştir. Edirne'ye atandığında tüberküloz hastalığına yakalandığından çok sıkıntı çeken genç sanatçıyı, resme yeteneğinden ve başarılarından dolayı Müşir Arif Paşa himaye ederek Edirne Erkânı Harbiye Resimhanesi'nde görevlendirmiştir. Müşir Arif Paşa'nın İhsan'a bir baba şefkatiyle yaklaştığı ve üstüne titrediği de kaynaklarda geçer.²⁰ Hemen hemen bütün hayatını sanata adanmış İhsan, göreve başladığında yakalandığı tüberküloz hastalığından çok genç yaşta, 1906'da Edirne'de ölmüştür.

Yetik, Arif Paşa'nın çocukları Faik ve İsmail Beylerin Romanya ateşemiliter olduktan sonra, ressam İhsan tarafından yapılan suluboya kartların, sefarethanede verilen balolarda kibar birer hatıra olarak gelenlere takdim ettiklerini ve bu kartların ressam İhsan'ın Roma'da tanıtılmasına ve takdirle bahsedilmesine vesile olduğunu da belirtir.²¹ Yetik, ressam İhsan ile tanışmıştır. İhsan, Edirne'den bir süreliğine İstanbul'a geldiğinde hayat hikayesini Sami Yetik'e anlatmış ve ara ara görüşmüşlerdir. Gelibolulu İhsan, memuriyeti nedeniyle Edirne'ye yerleşince hemen küçük bir ev kiralarak buradaki odasını resim atölyesine dönüştürmüştür. Almanca ve Fransızcasını ilerletmek için çalışmış ve ismini vermediği bir Alman ile dostluk kurarak Almancasını iyice ilerletmiştir. Edirne'de Müşir Paşa'nın nezaretinde açılan serginin bir köşesinde bütün eserlerini sergileyen Gelibolulu İhsan'ın bütün resimleri Rus Konsolosu tarafından satın alınmıştır.²² Resimlerini çok beğenen Rus konsolosu bir mektup yazarak sanatçının atölyesini ziyaret etmek istemiştir. Sanatçı, bu olaya çok sevinmiş ve heyecanlanmıştır. Sami Yetik, kayıtlarına göre bu durumu Gelibolulu İhsan'ın ağzından şu sözlerle aktarır:

"...Eyvah bunlar ecnebi insanlar, ressam hayatını bilirler. Beni atelyeli matelyeli bir artist faretmişler. Ne yapacağım?. Düşünecek vakit yok. Hemen eve koştum. Ne kadar karakalem, sulu boya, yağlıboya denizlerim etüdlerim varsa hepsini şöyle bir artistçe tanzim ederek hususî bir meşher tertip ettim. Ve ertesi günü öğleden sonra falan saatte teşrifinize muntazırım diye bir haber uçurdum. Konsolos saati mukannenede madamı ile beraber açık bir araba içinde oldukları halde bizim evin kapısında arzı vücut etmişlerdi.

Bu zat gayet malumatlı ve müdekkik, Madamı da son derece san'at muhibbi idi. Bütün eserlerimi haraşo haraşolarla tebrik ederek elimi sıkıyordu. Muhaveremiz Almanca devam ediyordu. Benim süvari mülâzımı bulunduğuma bir türlü inanmak istemiyorlardı. Türk zabıtından bir artist her nedense onların hayretini mucip bir vak'a gibi telâkki edilmişti.

¹⁶ Yetik ve Boyar, İhsan ile birlikte Edirne Askeri İdadisi'ne kaydettirilen üç erkek kardeşten biri olan Kemal için süvari kaymakamlığından emekli Bay Kemal olarak bahsederler. Diğer kardeş ile ilgili bilgi yoktur. Sami Yetik, *a.g.e.*, s. 136; S. Pertev Boyar, *a.g.e.*, s. 150.

¹⁷ Sami Yetik, *a.g.e.*, s. 132.

¹⁸ S. Pertev Boyar, *a.g.e.*, s. 150.

¹⁹ Sami Yetik, *a.g.e.*, s. 136; S. Pertev Boyar, *a.g.e.*, s. 150; Nüzhet İslimyeli, *a.g.m.*, s. 341; Nüzhet İslimyeli, *Asker Ressamlar ve Ekoller*, s. 84.

²⁰ Sami Yetik, *a.g.e.*, s. 132, 137; Nüzhet İslimyeli, *a.g.e.*, s. 84; Nüzhet İslimyeli, "Mülâzım Gelibolulu İhsan", *Türk Plâstik Sanatçıları Ansiklopedisi*, s. 341.

²¹ Sami Yetik, *a.g.e.*, s. 137.

²² Sami Yetik, *a.g.e.*, s. 134; S. Pertev Boyar, *a.g.e.*, s. 151; Nüzhet İslimyeli, *Asker Ressamlar ve Ekoller*, Ankara 1965, s. 85; Nüzhet İslimyeli, "Mülâzım Gelibolulu İhsan", *Türk Plâstik Sanatçıları Ansiklopedisi*, s. 342; Nüzhet İslimyeli, "Deniz Ressamımız Gelibolulu Süvari İhsan ve Onun Ünlü Bir Eseri", *Ankara Sanat*, Sayı 3, 1 Temmuz 1966, s. 16.

Birbirlerine rusça, bana almanca hitaplarla böyle saatler geçirdik. Nihayet ne kadar bitmiş bitmemiş eserlerim varsa hepsini arabaya doldurarak müfakat ettiler. Bu vak'adan bir iki hafta sonra Müşir Paşa beni huzuruna celbederek beşinci rütbeden bir Mecidî nişanile taltif edildiğimi tebrik etmişti. Fakat bu nişanın Konsolosun vasıtasile olduğunu çok geçmeden anlamıştım. Her neyse şimdilik mesele böyle... Bakalım, fırsat zuhurunda Almanya'ya gidebilir miyim? Almanca dehşet ilerledi. Ah, Almanya'ya bir gidebilsem!"²³

Edirne'de görev yapmış olan ressam Mehmet Sami Yetik (1878-1945), yine kendisi gibi orada görevli ressam arkadaşı Mehmet Ali Laga (1878-1947) ile birlikte Balkan Savaşları sırasında esir edilmiş ve Sofya'ya götürülmüştür. Mehmet Ali Laga ile Sami Yetik'in arkadaşlıkları, ikisi de Kuleli İdadisi'nde öğrenciyken başlamıştır. Sonrasında birlikte Edirne'de görev almışlar ve yine birlikte esareti paylaşmış ve İstanbul'a birlikte dönebilmişlerdir. Balkan Harbi'nde Bulgarlar'ın Edirne'ye girişiyle birlikte Bulgar ordusu, Müşiriyet dairesini işgal etmeden önce kumandanlık dairesinde bulunan bir tabloyu, arkadaşı Mehmet Ali Laga'nın şaşesinden güzelce keserek düşman eline geçmeden kurtardığını ve Edirne'deki yanık kışladan Sofya'daki Rodopi oteline kadar kalın asker kaputunun neresine yerleştirip saklayabildiğine hayret ettiğini dile getirir. Mehmet Ali Laga'nın hayatı pahasına kurtardığı ve İstanbul'a getirip Beşiktaş'taki atölyesinde koruduğu bu tablonun desen kompozisyonunun Edirne'nin işgali sırasında şehit edilen ressam Hasan Rıza'nın (1858-1913) ve boyamasının ise merhum süvari mülazımlarından Gelibolulu İhsan'ın olduğunu söyler. Yetik, ayrıca Edirne Müşiriyet dairesinde Gelibolulu İhsan'ın bir de deniz resmi olduğunu ve Mehmet Ali'nin bu resmi kurtaramadığı için yıllarca üzüldüğünü de belirtir.²⁴ Yetik ve Laga, ressam Hasan Rıza şehit edilmeden önce kendisini sanatçının Karaağaçtaki atölyesinde ziyaret etmişler ve Yetik, sanatçının hayat hikayesini yazmıştır.

Mehmet Ali Laga tarafından kurtarılan ve esareti boyunca saklanıp İstanbul'a getirildiği belirtilen bu tablonun, günümüzde İstanbul Deniz Müzesi'nde yer alan tablo olduğu belirtilir.²⁵ Mehmet Sami'nin [Yetik], *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi*'nin 1 Mart 1330 [1914] tarihli 14. sayısında yayımlanan "Ressam Hasan Rıza Bey" başlıklı 14 Şubat 329 [1913] tarihli yazısının başında yer alan Hasan Rıza'nın tablosunun görüntüsü, İstanbul Deniz Müzesi'ndeki resim ile uyum içerisindedir.

Şehit Hasan Rıza Bey, *Fatih'in Edirne'den İstanbul'a Yürüyüşü*, 53x183 cm, tuval üzerine yağlıboya, İstanbul Deniz Müzesi Resim Koleksiyonu DB:1936. (*İstanbul Deniz Müzesi Resim Koleksiyonu*, s.50-51.)

²³ Sami Yetik, *a.g.e.*, s. 133-134.

²⁴ Sami Yetik, *a.g.e.*, s.131-132.

²⁵ Engin Özdeniz, *Türk Deniz Subayı Ressamları*, İstanbul 2000, s. 47, 200; *İstanbul Deniz Müzesi Resim Koleksiyonu*, (Haz. Rasim Ünlü-Şükrü Özpınar vd.), İstanbul 2004, s. 50-51.

Mehmet Sami'nin [Yetik], Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi'nin 1 Mart 1330 [1914] tarihli 14. sayısında yayınlanan "Ressam Hasan Rıza Bey" başlıklı yazısının başında yer alan Hasan Rıza'nın tablosunun görüntüsü.

Mehmet Sami'nin [Yetik], 1 Mart 1330 [1914] tarihli *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi*'nin 14. sayısında yayınlanan "Ressam Hasan Rıza Bey" yazısının başındaki Hasan Rıza'nın tablosu altında şu bilgi yer alır:

"Edirne müşiriyet [mareşallik] dairesinin kabul salonunu tezyin eden bu muhteşem tablo on üç mart yevm-i meşumu sabahı Zafirizadeler'den Kuleli İdadisi resim muallimi Yüzbaşı Mehmed Ali Bey tarafından şasesinden kesilerek düşmanın eyâdi-i mağzubesinden [kinli ellerinden] kurtarılmıştır. Fatih Sultan Mehmed Han hazretlerinin Edirne'den İstanbul üzerine hareketini tasvir eden bu levha-i mehabetin kompozisyonu ressam Hasan Rıza Bey tarafından ihzar edilmiş [hazırlanmış] ve menazır-ı bahriye tersiminde bedialar icat eden merhum İhsan Bey tarafından ikmal edilmiştir [tamamlanmıştır]."²⁶

Pertev Boyar da Laga'nın kurtardığı resmin, Fatih'in Edirne'den İstanbul üzerine hareketini tasvir ettiğini belirtir.²⁷

İstanbul Deniz Müzesi'ndeki *Fatih'in Edirne'den İstanbul'a Yürüyüşü* adlı tarihsiz tablo, panoramik bir görüntüm sunar. Oldukça kalabalık figürlüdür ve resmin merkezinde at üzerinde Fatih Sultan Mehmed ve gerisinde öküzlerin çektiği tekerlekli kağnyla taşınan büyük top ile iki yanda atlı askerlerle kompozisyon devam eder. Atlı Fatih'in yanında yürüten figür, Hasan Rıza'dır.²⁸

Gelibolulu İhsan, deniz resimleriyle ünlüdür ve MSGSÜ İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde yer alan yağlıboya tablosu, bu alandaki yeteneğini gösterir. Sol alt köşede, Osmanlıca imza ve 1322 olarak tarih olan tabloda, fırtınalı bir havada, dalgalı denizde rüzgar ve dalgaların etkisiyle hafif yan yatarak ilerleyen bir gemiyi resmetmiştir. Doğaya bağlı, gözlem gücünün yüksek olduğu, ayrıntıcı bir çalışmadır. Bulutlu gökyüzü ve dalgalı denizde, resmin merkezinde gemi yer alır. Sağ tarafta ise gökyüzü ve denizin birleştiği yerde dalgalar arasında bir gemi daha seçilir. Resmin üzerindeki 1322 [1906-1907] tarihine göre, sanatçının 1906'da ölümünden önce yaptığı son eserlerden olduğu ortaya çıkar.

²⁶ M.Sami [Yetik], "Ressam Hasan Rıza Bey", *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi 1911-1914*, Güncelleştirilmiş Basım, (Haz. Yaprak Zihnioglu), İstanbul 2007, s. 169.

²⁷ S. Pertev Boyar, *a.g.e.*, s.135-136. Nüzhet İslimyeli ise 1966'da yayımlanan bir makalesinde, Yetik'in kitabını kaynak olarak göstermesine karşılık Balkan Harbi'nde Edirne'nin işgali sırasında, Mehmet Ali Laga'nın şasesinden çıkarak kurtardığı tablonun Gelibolulu Süvari İhsan'ın Edirne Müşiriyet Dairesi'ni süsleyen büyük boy bir deniz tablosu olduğunu belirtir. Nüzhet İslimyeli, *a.g.m.*, s.16. 1969'da yayımlanan kitabında da aynı bilgiyi tekrarlar. Nüzhet İslimyeli, "Mülâzım Gelibolulu İhsan", *Türk Plâstik Sanatçıları Ansiklopedisi*, s. 341-342. İslimyeli, 1965'te yayımlanan kitabında ise, Süvari İhsan'ın Edirne Müşiriyet Dairesi'nde bir deniz tablosunun daha bulunduğunu ve Mehmet Ali Laga'nın bunu kurtaramadığı için çok üzülmüş olduğu bilgisini verir. Nüzhet İslimyeli, *Asker Ressamlar ve Ekoller*, s.85. Süheyl Ünver, Laga'nın Edirne'de kurtardığı resmin "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'a Girişi" tablosu olduğunu belirtir. A. Süheyl Ünver, *Ressam Şehit Hasan Rıza Hayatı ve Resimleri*, İstanbul 1971, s.16-17.

²⁸ Ahmet Kamil Gören, "Tablolarda Fetih Sahneleri Bağlamında Hasan Rıza ve Zonaro'nun İstanbul'un Fethi Tablolarının İlişkisi Üzerine Bir Deneme", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VII. Eyüpsultan Sempozyumu-Tebliğler*, 9-11 Mayıs 2003, İstanbul 2003, s. 289.

Mülazım İhsan, 1322 [1906-1907],
Fırtına/Manzara Fırtınalı Deniz, tuval üzerine yağlıboya, 50x70 cm,
 MSGSÜ İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Env.No: 496/950

Mülazım İhsan, imza ve tarih.

Sanatçının çok fazla eserine ulaşılamamaktadır. Sağlığında, tamamlanmış ve yarım kalmış resimlerinin hepsini Rus konsolosunun satın aldığı bilgisinden hareketle bahsedilen resimlerin araştırılması gerekmektedir.

FUAT SOYHAN (FUAD SOYHAN/ SOYKAN) (1885-1961)

1885'te Gelibolu'da doğmuştur. Kafkasya'daki Şirvanlı Türk devletinin son hükümdarı Hacı Davud Han'ın dördüncü kuşak torunu Safranbolu Mülkiye Kaymakamı Şair Hıfzı Bey'in oğlu olduğu bilgisi vardır.²⁹

Orta öğrenimini İstanbul'da Mercan İdadisi'nde, yüksek öğrenimini ise Edebiyat Fakültesi'nde tamamladıktan sonra, üç yıl Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi'ne devam ederek Salvatore Valeri Atölyesi'nde çalışmıştır. Boyar, sanatçının umumi harpten önce Harbiye Nezareti'nden askerî katip olarak emekliye ayrıldığı ve savaş sırasında ihtiyat olarak silah altına alınıp İran ve Bağdat'a gittiği bilgisini verir.³⁰ Kuleli Askeri Lisesi, Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani) ve Ankara Kız Lisesi başta olmak üzere çeşitli okullarda resim öğretmenliği yapmıştır. 1913'te Münih Uluslararası resim sergisine iki eseriyle katılmıştır.³¹

1923-1926 yıllarında Galatasaray Lisesi'nde resim öğretmenliği yapan³² Fuat Soyhan, bu okulda açılan Galatasaray Sergileri'ne katılmıştır. Türk Ressamlar Cemiyeti'nin 1925'teki Yedinci Galatasaray Resim Sergisi

²⁹ *Artı Mezat Müzayede 26 Kasım 2006*, müzayede kataloğu, İstanbul 2006, s.35.

³⁰ S. Pertev Boyar, *a.g.e.*, 211.

³¹ S. Pertev Boyar, *a.g.e.*, 211; Nüzhet İslimyeli, "Fuad Soykan", *Türk Plâstik Sanatçıları Ansiklopedisi*, C. III, Ankara 1971, s. 689.

³² Semra Germaner, "Mektebi Sultani'den Galatasaray'a Resim Eğitimi ve Sanata Katkı", *Mektebi Sultani'den Galatasaray Lisesi'ne Ressamlar 1868-1968 De Mekteb-i Sultani Au Lycee de Galatasaray Peintres From Mekteb-i Sultani to Galatasaray Lycee Painters 1868-1968*, İstanbul 2009, s. 40.

broşüründe Ressam Fuad Bey'in Türk Ressamlar Cemiyeti azası ve Galatasaray Lisesi resim muallimi³³ olduğu ve 1938'deki Güzel Sanatlar Birliği Resim Şubesi'nin 22. Galatasaray Resim Sergisi ile 1944'te Güzel San'atlar Birliği Resim Şubesi'nin 28. Galatasaray Resim Sergisi broşürlerinden sanatçının Edirne'de müfettişlik ressamı olarak görev yaptığı anlaşılır. 1938'deki sergi broşüründe, "Fuad Soyhan U. Müfettişlik Ressamı"³⁴ ve 1944'teki sergi broşüründe, "Fuat Soyhan U. Müt. ressamı. Edirne"³⁵ bilgisi vardır.

Sanatçı, yurtiçinde çok sayıda karma sergide yer almıştır. Türk resim sanatı tarihinde, 1914 Kuşağı/Çallı Kuşağı ve Türk İzlenimcileri olarak adlandırılan kuşak ve sonrasında Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği ile D Grubu'nun etkin olduğu süreçlerde karma sergilerde eserlerini sergilemiştir. Fuat Soyhan, resim alanında çok etkin olan Galatasaray Sergileri'ne katılmıştır ve Galatasaray Sergileri'ni düzenleyen Güzel San'atlar Birliği üyeleri arasında yer almıştır. Galatasaray Sergileri broşürlerinde, 1917,³⁶ 1920-1925 arası ve 1927-1930 yılları arasındaki sergi broşürlerinde Fuad/Fuat Bey adı geçiyor. 1941 ve 1946 tarihli sergi broşürlerinde, "Fuat Soyhan (Doğuşu - 1885) Darülfünun Edebiyat Şubesinden mezundur. Sanayii Nefise Mektebine devam etmiştir. Muhtelif liselerde muallimlik etmiştir. Birlik azasıdır."³⁷ bilgisi yer alır. Sergi broşürlerinde yer alan eser isimlerinden natüromortları, Edirne, Bursa, İstanbul ve Gelibolu'dan görünümeler sunan manzaralarının sergilendiği anlaşılır.

Fuat Soyhan, *Edirne'den Karlı Görünüm/Kış (Edirne)*, 50x40 cm, tuval üzerine yağlıboya.
(*Artium Sanatevi 68. Güz Müzayedesi Geleneksel ve Çağdaş Resim Sanatı 16 Kasım 2008*, s.21.)

³³ *Türk Ressamlar Cemiyeti Yedinci Galatasaray Resim Sergisi Fihristi 1341/1925*, Matbaa-i Milli, 1925, s. 3, 18.

³⁴ *Güzel San'atlar Birliği Resim Şubesi 22 nci Galatasaray Resim Sergisi 1938*, sergi broşürü, İstanbul 1938, s. 11.

³⁵ *Güzel San'atlar Birliği Resim Şubesi 28 inci Galatasaray Resim Sergisi 1916-1944*, sergi broşürü, 1944, s. 11.

³⁶ 1917 tarihli ikinci sergi broşüründe de Fuad Bey adı geçer ve sergilenen eserleri: Bağdat'ta Bir Han, Bağdat'ta İmam Kazım Camii, Bağdat'ta Bir Sokak. Ancak bu kişinin Fuat Soyhan olup olmadığı tespit edilememektedir. *Galatasaraylılar Yurdu Resim Sergisi İkinci Sene 1333 [1917]*, sergi broşürü, Matbaa-i Yerardo, Dersaadet 1333 [1917], s. 4.

³⁷ *Güzel San'atlar Birliği Resim Şubesi 25. inci Galatasaray Resim Sergisi 1941*, sergi broşürü, 1941, s. 22; *Güzel San'atlar Birliği Galatasaray Resim Sergisi 30 uncu Yıl 1916-1946*, sergi broşürü, İstanbul 1946.

Fuat Soyhan, *Gelibolu Feneri*, 50x64 cm, prestuval üzerine yağlıboya. (*Artı Mezat Müzayede 19 Ekim 2003*, s. 31.)

Fuat Soyhan, 1933, *Bursa'dan Peyzaj*, 51.5x42.5 cm, tuval üzerine yağlıboya. (*Bali Müzayede Sonbahar Müzayedesini Osmanlı Tuğralı Gümüş, Tablo, Hat, Beykoz ve Sanat Eserleri 6 Kasım 2003*, s.25.)

Fuat Soyhan'ın resimleri doğaya bağlı çalışmalardır. İslimyeli, başarılı yolda realist çalışmaları olduğunu belirtmiştir.³⁸ Sanatçının eserleri incelendiğinde, 1914 Kuşluğu/Çallı Kuşluğu/Türk İzlenimcileri'nin aktif olduğu süreçte, izlenimci nitelikte ve gözleme dayalı, doğaya bağlı eserler üretmiş olduğu anlaşılır.

Sanatçı yıllar içinde resimlerinde farklı imzalar kullanmıştır. Eski yazı ile "Fuad", yeni harflerle "Fuad", "Fuat", "F. Soyhan" ve "Fuad Soyhan" olarak imzaları resimlerinde görülür.

Sanatçının resmi ve özel koleksiyonlarda çok sayıda eseri bulunmaktadır. Genellikle manzara, mimarî, iç mekan ve natürlük çalışmış olan sanatçının portre ve figürlü resimleri de vardır. Anıtkabir Müzesi'nden Askeri Müze'ye verilen ve Askeri Müze Resim Koleksiyonu'nda yer alan *Yas* isimli 1939 tarihli ve 98x147 cm ölçüsündeki tuval üzerine yağlıboya tablosunda,³⁹ halkın, Atatürk'ün Türk bayrağına sarılı naaşı önündeki geçit törenini betimlemiştir. Resmin sağ alt köşesinde, "Fuad Soyhan 1939" olarak sanatçının imzası ve eserin tarihi yazılıdır. Dolmabahçe Sarayı'nın Muayede Salonu'nu olduğu anlaşılan iç mekanda, ön planda ağlayarak üzüntü içinde ilerleyen insanlar, ikinci planda Atatürk'ün Türk bayrağına sarılı naaşı ve iki yanında yanan altı meşale ve huşu içerisinde nöbet tutan iki asker ile dört subay ve arka planda ise yüksek sütunları, yuvarlak kemerli ve

³⁸ Nüzhet İslimyeli, *a.g.m.*, s.689.

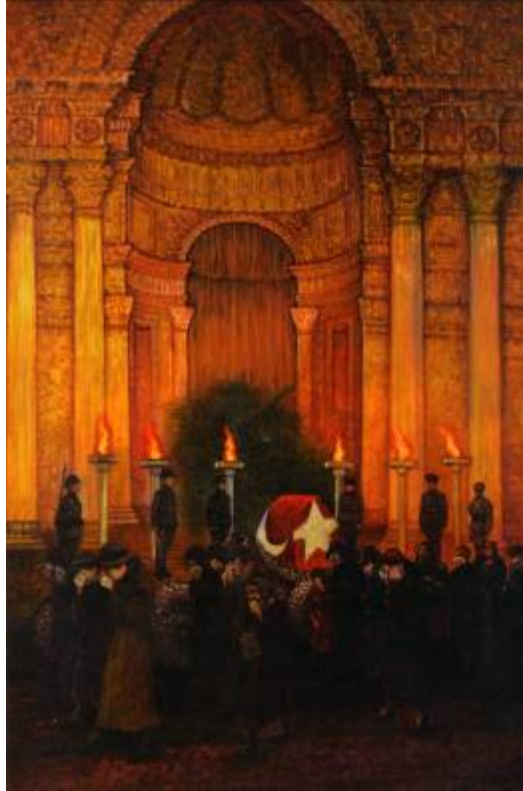
³⁹ İlkyay Karatepe (Haz.), *Askeri Müze Resim Koleksiyonu*, İstanbul 2011, s. 86-87.

dekoratif süslemeli mekanın mimarî ve süslemesi aktarılmıştır. Dolmabahçe Sarayı'nın Muayede Salonu'nda Atatürk ile ilgili çok hatıra vardır. Son olarak ölümünden bir yıl önce 1937'de açılışında Atatürk'ün de bulunduğu tarih sergisi düzenlenmiştir. Şehsuvaroğlu'nun Muayede Salonu'nda Atatürk'ün katafalkının yer aldığı matemli ortamı ve merasimi aktardığı satırları, adeta Fuat Soyhan'ın tablosunu tarif etmektedir:

"Bir yıl sonra Muayede Salonu bir benzersiz mateme sahne olmuştu. Atatürk'ün katafalkı İstanbullulara ilk hitap ettiği yere konulmuş ve etrafında altı meşale yakılmıştır.

Yerlerde yığın yığın çiçekler duruyor ve halk bir sel hâlinde Salon'un bir başından bir başına doğru durmadan akıyordu.

Bir vakitler ona alkışlarla çınlamış büyük kubbe, günlerce hıçkırıqlarla dolup boşalmıştı."⁴⁰

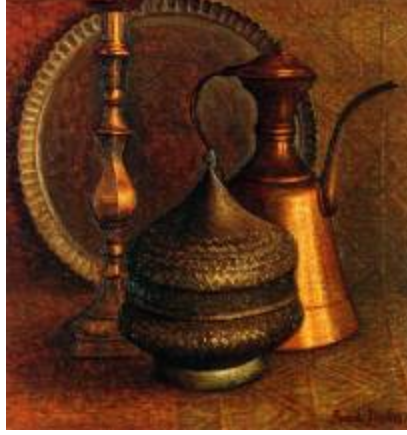

Fuat Soyhan, 1939, *Yas*, 98x147 cm, tuval üzerine yağlıboya, Askeri Müze Resim Koleksiyonu Env.No: 11205
(*Askeri Müze Resim Koleksiyonu*, s.87.)

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Resim Koleksiyonu'nda, "Fuad Soyhan" olarak ismini belirttiği, üç adet natürmort konulu yağlıboya tablosu yer alır.⁴¹ Bu natürmortlarda görüleceği üzere sanatçı, geleneksel Türk el sanatlarına ilişkin görsel bir sunum oluşturmuştur.

⁴⁰ Halûk Y. Şehsuvaroğlu, *Tarihî Odalar*, İstanbul 2011, s. 109.

⁴¹ *İstanbul Büyükşehir Belediyesi Resim Koleksiyonu/Greater İstanbul Municipality Painting Collection*, (Ed. Bârîka Göncü), İstanbul 1991, s. 247-251.

Fuat Soyhan, *Şamdan ve Güğüm*, tuval üzerine yağlıboya, 40x40 cm, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Resim Koleksiyonu/Atatürk Kitaplığı (*İstanbul Büyükşehir Belediyesi Resim Koleksiyonu*, s.251)

Fuat Soyhan, *Ayasofya*, 55x67 cm, prestuval üzerine yağlıboya. (*Artı Mezat Müzayede 19 Ekim 2003*, s.139.)

Fuat Soyhan, 1337 [1921], *Cami Avlusu*, 31.5x33 cm, tuval üzerine yağlıboya. (*Bali Müzayede Sonbahar Müzayedesi 6 Kasım 2003*, s.11.)

Fuat Soyhan, *Egeli Kızlar*, 70x90 cm, tuval üzerine yağlıboya. (*Artı Mezat Müzayede 19 Ekim 2003*, s. 166.)

Sanatçının MSGSÜ İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, Askeri Müze, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Resim Koleksiyonu başta olmak üzere resmi ve özel koleksiyonlarda çok sayıda eseri bulunmaktadır. Çeşitli müzayedelerde, Fuat Soyhan'ın resimleri satılmaktadır.

NURETTİN AKAT (NURETTİN AKAD) (1892-?)

1892'de Gelibolu'da doğan Nurettin Akat, Piyade Kaymakamı Çırpanlı Mehmet Remzi Bey'in oğludur. Asker ressamından olan sanatçı, ilköğrenimini Koşukavak'ta ve orta öğrenimini Edirne Askeri İdadisi'nde tamamlamıştır.⁴² Boyar'ın bildirdiğine göre 1912'de Mühendishane'ye girmiş ve 1914'te sahra topçu asteğmeni olarak Topçu Harbiyesi'nden mezun olmuştur. Erzurum topçu alayı takım komutanlığı görevine gönderilmiş ve 1916'da burada üsteğmenliğe yükselmiştir. 1916'da Kafkas tümenine gönderilerek 1920'de yüzbaşı olmuştur. 1922'de bataryasıyla birlikte Siirt'e gönderilmiş ve 1923'te İstanbul'da topçu atış okulu batarya komutanlığında yer almıştır. I. Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı'nda Erzurum ve Diyarbakır cephelerinde görev almıştır. Gümüş liyakat ve İstiklal madalyalarıyla taltif edilmiştir. 1928'de İzmir Müstahkem Mevkii'nde görevlendirilmiş ve 1931'de binbaşılığa terfi etmiştir. 1936'da ise Çanakkale Müstahkem Mevkii birliklerinde yer almıştır. 1938'de yarbay rütbesine yükseltilen Akat, Tunceli Vali ve Komutanlığı emir subaylığına, 1941'de Elazığ'daki tümene ve 1941'de Ardahan'daki Topçu Alay Komutanlığı'nda görevlendirilmiştir. 1943'te albay olmuş ve Ankara'daki topçu birliklerine gitmiştir.⁴³

Boyar, idadi ve harbiye sınıflarında yağlıboya resim çalışan Nurettin Akat'ın hocasının üsteğmen Şerif Bey olduğu bilgisini verir.⁴⁴ İslimyeli, Nurettin Akat'ı amatör bir sanatçı⁴⁵ olarak değerlendirmiştir. İslimyeli ve Boyar, sanatçının çocukluğundan beri resimle meşgul olduğunu ve bir süre Asker Ressamlar Sanat Derneği üyeliğinde bulunduğunu ve yağlıboya çalışmalarında realist bir sanatçı olduğunu belirtirler.⁴⁶

Sanatçının resimleri, fazla bilinmemektedir. Manzara ve figürlü kompozisyonları vardır. Fotoğraf ya da kartpostaldan resimler yapan Türk Primitifleri'ni anımsatan resimleri yanında, gözleme dayalı manzara resimleri de vardır. Resimlerinde, "N. Akad" imzasını kullanmıştır.

⁴² S. Pertev Boyar, *a.g.e.*, s.173; Nüzhet İslimyeli, *Asker Ressamlar ve Ekoller*, s.100-101.

⁴³ S. Pertev Boyar, *a.g.e.*, s.173-174.

⁴⁴ S. Pertev Boyar, *a.g.e.*, s.174.

⁴⁵ Nüzhet İslimyeli, "Nurettin Akad", *Türk Plastik Sanatçıları Ansiklopedisi*, C. I, Ankara 1967, s. 15.

⁴⁶ Nüzhet İslimyeli, *Asker Ressamlar ve Ekoller*, Ankara 1965, s. 101; S. Pertev Boyar, *a.g.e.*, s. 174.

Sanatçının imzası, *Mimar Sinan Köprüsü*, resminden.

Nurettin Akat, *Mimar Sinan Köprüsü*, 37x52 cm, tuval üzerine yağlıboya. (*Ares Antik Müzayede, Osmanlı, Modern, Çağdaş ve Karma Sanat Eserleri Müzayedesi 7 Nisan 2013*, lot no:203. Ares Antik Müzayede Arşivi.)

Sağ alt köşede "N. Akad" imzalı olan *Mimar Sinan Köprüsü* isimli yağlıboya tablosunda, ön planda iki yanı ağaçlı bir akarsu ve orta planda yuvarlak kemerli üç gözlü bir taş köprü ile ağaçlık, yeşillik alanda tek katlı ve kiremit kaplı çatılı evleri resmetmiştir. *Atlar* isimli yağlıboya resminde, sağ alt köşesinde "N. Akad" imzası vardır. Figürlü kompozisyonda, ormanlık bir alanda, toprak yolda ilerleyen iki atın çektiği bir at arabasında oturan şapkalı bir erkek figürü ile at arabasını çeken atların yanında, bağımsız olarak koşan bir at daha yer alır.

Nurettin Akad, *Atlar*, 41x58.5 cm, duralit üzerine yağlıboya. (*Art Point Gallery & Müzayede 2. Kış Müzayedesini Türk Klasik ve Modern Resim, Heykel Müzayedesini*, 27 Ocak 2008, müzayede kataloğu, 179 numaralı resim, s.99.)

Nurettin Akat, *Peyzaj*, 48.5x61 cm, duralit üzerine yağlıboya
(<http://www.istanbulsanatevi.com/sanat/ressam/resim.php?lang=tur&id=9539>. 12.04.2013)

ELİF NACİ (1898-1987)

Modern Türk resminin önde gelen isimlerinden biri olan Elif Naci, ressam, müzeci, yazar, araştırmacı ve gazeteci kimlikleriyle çok yönlü bir sanatçı olarak adını duyurmuştur. Hafız Sıdika Hanım ile Miralay Hacı Hüseyin Hüsni Bey'in oğlu olan Elif Naci, 10 Ağustos 1898'de Gelibolu'da doğmuştur. Elif Naci'nin doğumundan birkaç ay sonra, babasının askerlik görevi nedeniyle Edirne'ye yerleşmişlerdir.⁴⁷ Çocukluğu Edirne'de geçen Elif Naci, ilköğrenimine 1905'te Edirne'de Dâr-ül İrfan'da başlamıştır. 1908'de ailesinin İstanbul'a yerleşmesiyle İstanbul'da Ayasofya Rüştîyesi ve Vefa İdadisi'nde (Vefa Lisesi) öğrenimini sürdürmüştür. 1914'te Sanayi-i Nefise Mektebi'ne giden sanatçı, I. Dünya Savaşı'nın çıkışıyla birlikte askere gönderilmiş ve 1916'da Levazım Yedek Subayı olarak görev almıştır. Savaş sonrasında, yarım bıraktığı Akademi'ye dönerek 1928'de mezun olmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra azınlık okullarında Türkçe ve Sosyal Bilimler öğretmenliği yapmıştır. 1925'te Fatma Makbule Hanım ile evlenmiş ve 1927'de kızları Pelin doğmuştur.⁴⁸

Ressam olarak ele aldığımız Elif Naci'nin gazetecilik hayatı önemlidir. Ancak, gazete ressamı olarak hiç çalışmamıştır. Ressamlığın başka, gazete ressamlığı, illüstratör olmanın başka şeyler olduğunu ve özellikle gazete ressamı olmamaya dikkat ettiğini dile getirmiştir.⁴⁹ Çok uzun yıllar gazete arşivlerinde çalışmış ve sanat yazıları yayımlanmıştır. 1916 yılında gazeteciliğe başlamış ve ilk olarak İleri gazetesinde, sonrasında İkdam ve İfham gazetelerinde, 1925'te Milliyet Gazetesi, 1934'te Tan Gazetesi, 1937'de Son Telgraf ve Cumhuriyet gazetelerinde çalışmıştır. Elli yıl kadar uzun bir süreçte Cumhuriyet Gazetesi'nde arşiv uzmanı olarak görev yapmıştır. 1937'de Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde müdür yardımcısı ve sonrasında müdür olmuştur. Sanatçı, idari görevleri yanında ressamlık ve yazarlık faaliyetlerini de sürdürmüştür. 1939'da Malatya Arslantepe arkeoloji kazılarında hükümet komiseri olarak yer almış ve Fransız arkeolog Prof. M. De la Porte ile çalışırken eski Malatya görünümünü resmetmiştir. CHP'nin düzenlemiş olduğu Yurt Gezileri kapsamında, 1940'ta Samsun'a giderek Samsun resimleri yapmıştır. 1941-1943 yılları arasında, II. Dünya Savaşı nedeniyle Balıkesir'de ikinci kez askerlik yapan Elif Naci, 1942'de Balıkesir Halkevi'nde bir kişisel sergi açmıştır. Elif Naci, 1952'de Fatih Müzesi'ni kurmakla görevlendirilmiş ve 1953'te müze müdürü olmuştur. 1953'te Topkapı Sarayı Müzesi müdür muavini

⁴⁷ Elif Naci, *Anılardan Damlalar*, İstanbul 1981, s.116, 120.

⁴⁸ Gül Sarıdikmen, "Gelibolu Doğumlu Bir Ressam: Elif Naci (1898-1987)", *Çanakkale İli Değerleri Sempozyumları Gelibolu Merkezi Değerleri Sempozyumu 27-28 Ağustos 2008 Bildiriler Kitabı*, Çanakkale 2008, s. 205-206. Arkeolog Prof. Dr. Elif Tül Tulunay, Elif Naci'nin torunudur.

⁴⁹ Elif Naci, *a.g.e.*, s. 120.

olarak Rumelihisarı Onarımı Emanet Komisyonu başkanlığı ile görevlendirilmiştir. 1963'te Topkapı Sarayı Müzesi müdürlüğünden emekli olmuştur. Müzelerdeki görevleri sırasında, iyi bir araştırmacı olarak büyük başarılar göstermiştir. Sultan Genç Osman'ın kulağı değil de başı kesilerek öldürüldüğü gerçeğini ve Topkapı Sarayı'ndaki Şah İsmail'in olduğu söylenen tahtın gerçekte Şah İsmail'in tahtı değil de Nadir Şah tarafından Sultan II. Mahmud'a hediye olarak gönderilmiş bir taht olduğu gibi tarih alanında birtakım gerçeklerin ortaya çıkmasına da vesile olmuştur.⁵⁰

Elif Naci, 1923'te Yeni Resim Cemiyeti'nin kuruluşuna katkıda bulunmuştur. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nden sonra kurulan ikinci sanat derneği olan Yeni Resim Cemiyeti, Mahmut Fehmi Cûda, Şeref Kâmil Akdik, Büyük Saim (Özeren), Refik Fazıl Epikman, Muhittin Sebati, Ali Avni Çelebi, Ahmet Zeki Kocamemi ve Elif Naci tarafından kurulmuştur. Yeni Resim Cemiyeti, birliği kuran isimlerin çoğunun yurtdışına öğrenime gönderilmesiyle kısa sürede dağılmıştır. 1928'de yurda dönen bu sanatçılar Mahmut Fehmi Cûda, Şeref Kâmil Akdik, Büyük Saim (Özeren), Refik Fazıl Epikman, Muhittin Sebati, Ali Avni Çelebi, Ahmet Zeki Kocamemi ile Cevat Hamit Dereli, Nurullah Cemal Berk, Hale Asaf, Ratip Aşır Acudoğu ve Fahrettin Arunklar tarafından 15 Temmuz 1919'da yasal olarak Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği kurulmuş⁵¹ ve 1929-1942 yıllarında Türk resminin yurtiçinde tanıtılıp geliştirilmesini amaçlamışlardır.⁵² Elif Naci, bu birlik içinde de yer alarak sergilerine katılmıştır. Elif Naci, 1933'te ressam Zeki Faik İzer'in Cihangir'deki evinde, Abidin Dino, Cemal Tollu, Nurullah Berk ve heykeltıraş Zühtü Müridoğlu ile birlikte Türk resminde, yeni bir grup olarak D Grubu'nun kurucuları arasında yer almıştır. Hem alfabenin dördüncü harfi olması, hem de Osmanlı Ressamlar Cemiyeti/Güzel Sanatlar Birliği, Yeni Ressamlar Birliği, Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'nden sonra kurulan dördüncü grup olması nedeniyle gruba "D Grubu" adını vermişlerdir. D Grubu, modern Türk resminde önemli bir yere sahiptir. Sanatı, halka sevdirmek ve tanıtmak için uğraş vermişlerdir. Grup, 1933-1951 arasında faaliyet göstermiştir.⁵³ Elif Naci, D Grubu dağılana kadar grup üyeliğini sürdürmüş ve gerek yazılarıyla, gerekse eserleriyle D Grubu içinde oldukça etkin bir isim olmuştur. Müstakiller, tarafından bütün sanatçıları bir arada toplayacak bir ressamlar ve heykeltıraşlar federasyonu, odası kurmak amacıyla 1942'de Türk Ressamlar ve Heykeltıraşlar Cemiyeti kurulmuş⁵⁴ ve üyeleri arasında Elif Naci de yer almıştır. 1923'te Yeni Resim Cemiyeti ve sonrasında Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği ile birlikte D Grubu, Cumhuriyet Türkiye'sinde genç sanatçı kuşağını temsil ederek sanat alanında etkili olmuştur.

Galatasaray Sergileri, Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği sergileri gibi karma sergilere katılan Elif Naci'nin ilk kişisel sergisi, 1930'da Alay Köşkü'nde açılmıştır. 1930-1985 yılları arasında, İstanbul, Balıkesir, Bağdat, Ankara, Bursa, Elazığ, İzmir, Tekirdağ ve Trabzon'da yirmi dört kişisel sergi açmıştır. Türk Ressamlar Cemiyeti/Güzel Sanatlar Birliği Galatasaray Sergileri, Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği Sergileri, D Grubu Sergileri, Türk Ressamlar ve Heykeltıraşlar Cemiyeti Sergileri, İnkılâp Sergileri, Devlet Resim ve Heykel Sergileri başta olmak üzere yurt içinde ve yurt dışında Atina, Bağdat, Belgrad, Budapeşte, Bükreş, Leningrad, Moskova, New York ve Viyana'da eserleri sergilenmiştir. Sanatçı, 1955'te Irak'ta, Türk resmi ve Türk halıcılığı, 1976'da İstanbul Nişantaşı'nda sanat konulu konferanslar vermiştir.

Vefa İdadisi'nde ressam Şevket Dağ'ın öğrencisi olan Elif Naci'nin Sanayi-i Nefise Mektebi'nde ilk resim hocası, Warnia Zarzecki'dir ve kısa süre sonra yurtdışından dönen İbrahim Çallı bu okulda ders vermeye başlayınca Çallı atölyesinde resim öğrenimini sürdürmüştür. Elif Naci ilk dönemlerinde, Çallı etkisinde izlenimci nitelikte çalışmalar yapmıştır. Enteriyör/ev içi sahneleri, İstanbul yaşamından sahneler, figür, peyzaj ve natüromortlar resmetmiştir. Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde çalışmaya başlayınca, Türk sanatı eserlerinden etkilenecek sanatında soyuta ve halılar, çiniler, hatlar, minyatürlerden etkilenecek yerel kaynaklara yönelmiştir.

⁵⁰ Perran Ülkümen, "Müzeci Elif Naci", *Sanat Çevresi*, S.76, Şubat 1985, s. 14-15.

⁵¹ Kıymet Giray, *Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği*, İstanbul 1997, s. 42.

⁵² Kıymet Giray, *a.g.e.*, s. 266.

⁵³ Zeynep Yasa Yaman, "d Grubu 1933-1951 d Group 1933-1951", *d Grubu d Group 1933-1951*, (Haz. Nihan Elvan), İstanbul 2002, s. 7-40.

⁵⁴ Kıymet Giray, *a.g.e.*, s. 70.

Resimlerinde, Arap harfleri ve halı motiflerine yer vermiş ve bir süre sonra bu tarz resimlerinden dolayı eleştiri alınca bundan vazgeçmiştir. Sonra kendi ifadesiyle "müziksel bir havaya girdim." diyerek figürsüz soyut kompozisyonlara yöneldiğini ve tam kırk yıl soyut çalıştığını söylemiştir.⁵⁵ Son dönemlerinde tekrar figürlü çalışmalara yönelmiş ve oldukça renkli natürmortlar, peyzajlar resmetmiştir.⁵⁶ Bazı eserlerini "Elif", bazılarını ise "Elif Naci" olarak imzalamıştır.

Elif Naci, Türk İslam Eserleri Müzesi'ndeki idari görevleri yanında, fırsat buldukça Süleymaniye'deki yapıları resmetmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Resim Koleksiyonu'ndaki 1947 tarihli yağlıboya *Süleymaniye*, İzmir Devlet Resim ve Heykel Müzesi'ndeki *Sinan'ın Bahçesi*, Sakıp Sabancı Müzesi'ndeki *Küllüye* gibi resimleri, izlenimci nitelikte, gözleme dayalı, doğalcı yaklaşımla Süleymaniye Külliyesi'nden gerçeğe uygun görünüm sunar.⁵⁷

Elif Naci, 1947, *Süleymaniye*, 30x25 cm, ahşap üzerine yağlıboya, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Resim Koleksiyonu Şehir Müzesi. (*İstanbul Büyükşehir Belediyesi Resim Koleksiyonu*, s.147)

Elif Naci, *Soyut Kaligrafi*, kağıt üzerine guaj, 27x32 cm, Akbank Resim Koleksiyonu. (*50. Yılında Akbank Resim Koleksiyonu*, s. 88.)

⁵⁵ Ayla Ersoy, "Elif Naci ile Söyleşi", *Sanat Çevresi*, S. 76, Şubat 1985, s. 9-10.

⁵⁶ Gül Sarıdikmen, *a.g.m.*, s. 210.

⁵⁷ Gül Sarıdikmen, *a.g.t.*, s.110, 298-301.

Elif Naci, *Kompozisyon*, tuval üzerine yağlıboya, Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu. (*Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu*, s.281)

Elif Naci, *Şişede Durduğu Gibi Durmaz*, tuval üzerine yağlıboya, 60x80 cm. (*Artium Sanatevi 60. Bahar Müzayedesini 13 Mayıs 2007*, s. 103.)

Sanatçının yazarlık yanı kuvvetlidir, çeşitli gazetelerde ve Türk Düşüncesi, Türk Sesi, Türk Yurdu, Varlık, Yedi Tepe, Yeni İnsan, Hayat, Hayat Tarih, Sanat Çevresi gibi pek çok dergide sanat yazıları yazmıştır. 1933'te *On Yılda Resim 1923-1933* ve 1943'te *Şarkta Resim* kitapları yayımlanmıştır. 1976 yılında Resimde ve Basında 60 yıl jübilesi yapılmış ve *Elif'in 60 Yılı Resimde ve Basında* adında bir kitap basılmıştır. Kitapta, sanat, müze, basın alanından yetmiş kişinin Elif Naci için yazdıkları yer almıştır. Kitabın "Son Söz" başlığında yer alan yazıyı Elif Naci kendisi yazmıştır. 1981'de *Anılardan Damlalar* adlı kitabı yayımlanmıştır. 1983'te kendisine Kültür Bakanlığı tarafından Onur Ödülü, 1984'te ise İstanbul Gazeteciler Cemiyeti tarafından Burhan Felek Ödülü verilmiştir. 8 Mayıs 1987'de vefat eden Elif Naci için İstanbul'da 1988'de doğumunun 90. yılı anısına bir sergi düzenlenmiştir.

Elif Naci, Türk resim sanatı ve yazarları arasında önemli bir yere sahiptir. Eserleri, ölümünden sonra ve günümüzde de pek çok resim sergisinde yer almaktadır. Resmi ve özel koleksiyonlarda çok sayıda resmi olan sanatçının, çeşitli müzayelerde resimleri satılmaktadır.

Sonuç

Batılılaşma dönemi Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde varlık göstermiş olan sanatçılardan, Gelibolu doğumlu oldukları bilinen ve bir kısmı "Gelibolulu" olarak anılan sanatçılardan Gelibolulu Süleyman, Gelibolulu İhsan/Süvari İhsan, Fuat Soyhan, Nurettin Akat ve Elif Naci, Türk resim sanatı açısından önemli isimlerdir. Gelibolulu Süleyman hakkında bilgi bulunmamasına karşılık, diğer isimlerle ilgili bilgilere ulaşılabilmektedir. Gelibolulu Süleyman'ın Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu'nda bir tablosu bilinmektedir. Nurettin Akat'ın da pek fazla resmi bilinmemektedir. Fuat Soyhan ve Elif Naci'nin resimlerine çeşitli koleksiyonlarda ve müzayedelerde çokça rastlanabilmektedir. Deniz resimleriyle ünlü olduğu belirtilen Gelibolulu İhsan'ın MSGSÜ İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde yer alan resmi dışında, resimleri sanat piyasasında henüz yeterince bulunamamaktadır. Genç yaşta ölen sanatçının sağlığında, Rus Konsolosluğu tarafından satın alınmış olan resimleri ayrı bir araştırma konusu olarak araştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ares Antik Müzayede, Osmanlı, Modern, Çağdaş ve Karma Sanat Eserleri Müzayedesini 7 Nisan 2013, Lot No: 203. Ares Antik Müzayede Arşivi.*
- Art Point Gallery & Müzayede 2. Kış Müzayedesini Türk Klasik ve Modern Resim, Heykel Müzayedesini, 27 Ocak 2008, Müzayede Kataloğu, İstanbul, 2008.*
- Artı Mezat Müzayede 19 Ekim 2003, Müzayede Kataloğu, İstanbul 2003.*
- Artı Mezat Müzayede 26 Kasım 2006, Müzayede Kataloğu, İstanbul 2006.*
- Artium Sanatevi 60. Bahar Müzayedesini 13 Mayıs 2007, Müzayede Kataloğu, İstanbul 2007.*
- Bali Müzayede Sonbahar Müzayedesini 6 Kasım 2003, Müzayede Kataloğu, İstanbul 2003.*
- BOYAR, S. Pertev, *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Devirlerinde Türk Ressamları Hayatları ve Eserleri*, Jandarma Basımevi, Ankara 1948.
- CEZAR, Mustafa, "Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Tarihçesi", *Devlet Güzel Sanatlar Akademisi 1883-1968*, 3 Mart 1968 tarihinde Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nin 85. kuruluş yıldönümü münasebetiyle hazırlanan broşür, İstanbul 1968, s. 5-16.
- CEZAR, Mustafa, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, C. I-II, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
- CEZAR, Mustafa, "Sanayi-i Nefise'den Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'ne I. Dönem: 1882-1928 Sanayi-i Nefise Mektebi", *Sanayi-i Nefise Muallimleri Resim ve Heykel Sergisi, Sanayi-i Nefise Mektebi Ali'sinden Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'ne 1: 1883-1928*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul 2004, s. 8-37.
- ÇOKER, Adnan, "Fotoğraftan Resim ve Darüşşafakalı Ressamlar", *Yeni Boyut Plastik Sanatlar Dergisi*, S. 2/9, Ocak 1983, s. 4-12.
- ERSOY, Ayla, "Elif Naci ile Söyleşi", *Sanat Çevresi*, S.76, Şubat 1985, s. 8-11.
- Galatasaraylılar Yurdu Resim Sergisi İkinci Sene 1333 [1917]*, sergi broşürü, Matbaa-i Yerardo, Dersaadet 1333 [1917].
- GERMANER, Semra, "Mektebi Sultani'den Galatasaray'a Resim Eğitimi ve Sanata Katkı", *Mektebi Sultani'den Galatasaray Lisesi'ne Ressamlar 1868-1968 De Mektebi Sultani Au Lycee de Galatasaray Peintres*

- From Mekteb-i Sultani to Galatasaray Lycee Painters 1868-1968*, Pera Müzesi Yayını, İstanbul 2009, s. 23-49.
- GİRAY, Kıymet, *Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği*, Akbank Yayınları, İstanbul 1997.
- GİRAY, Kıymet, *Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000.
- GÖREN, Ahmet Kâmil, *50. Yılında Akbank Resim Koleksiyonu*. Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul 1998.
- GÖREN, Ahmet Kamil, "Tablolarda Fetih Sahneleri Bağlamında Hasan Rıza ve Zonaro'nun İstanbul'un Fethi Tablolarının İlişkisi Üzerine Bir Deneme", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VII. Eyüpsultan Sempozyumu-Tebliğler*, 9-11 Mayıs 2003, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s.276-291.
- Güzel San'atlar Birliği Galatasaray Resim Sergisi 30 uncu Yıl 1916-1946*, Sergi Broşürü, İstanbul 1946.
- Güzel San'atlar Birliği Resim Şubesi 25. inci Galatasaray Resim Sergisi 1941*, Sergi Broşürü, 1941.
- Güzel San'atlar Birliği Resim Şubesi 22 nci Galatasaray Resim Sergisi 1938*, Sergi Broşürü, İstanbul 1938.
- Güzel San'atlar Birliği Resim Şubesi 28 inci Galatasaray Resim Sergisi 1916-1944*, Sergi Broşürü, 1944.
- İSLİMYELİ, N., "Deniz Ressamımız Gelibolulu Süvari İhsan ve Onun Ünlü Bir Eseri", *Ankara Sanat*, Sayı 3, 1 Temmuz 1966, s. 16.
- İSLİMYELİ, Nüzhet, *Asker Ressamlar ve Ekoller*, Asker Ressamlar Sanat Derneği Yayınları, Ankara 1965.
- İSLİMYELİ, Nüzhet, "Nurettin Akad", *Türk Plâstik Sanatçıları Ansiklopedisi*, C. I, Ankara Sanat Yayınları: 2, Ankara 1967, s. 15.
- İSLİMYELİ, Nüzhet, "Mülâzım Gelibolulu İhsan", *Türk Plâstik Sanatçıları Ansiklopedisi*, C. II, Ankara Sanat Yayınları: 2, Ankara 1969, s. 341-342.
- İSLİMYELİ, Nüzhet, "Fuad Soykan", *Türk Plâstik Sanatçıları Ansiklopedisi*, C. III, Ankara Sanat Yayınları: 2, Ankara 1971, s. 689.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Resim Koleksiyonu/Greater İstanbul Municipality Painting Collection*, (Ed. Bârîka Göncü), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1991.
- İstanbul Deniz Müzesi Resim Koleksiyonu/Istanbul Naval Museum Painting Collection*, (Haz. Rasim Ünlü-Şükri Özpınar vd.), Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, İstanbul 2004.
- KATIPOĞLU, Halenur (Haz.), *Mimar Sinan Üniversitesi İstanbul Resim ve Heykel Müzesi Koleksiyonu / The Collection of Istanbul Museum of Painting and Sculpture Mimar Sinan University*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 1996.
- NACİ, Elif, *Anılardan Damlalar*, Karacan Yayınları, İstanbul 1981.
- ÖZDENİZ, Engin, *Türk Deniz Subayı Ressamları/Turkish Naval Officer Painters*, ikinci baskı, Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul 2000.
- SARIDİKMEN, Gül, *Türk Resminde İstanbul'un Mimarlık Örnekleri 1860-1960*, (Doktora Tezi)Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

- SARIDİKMEN, Gül, “Gelibolu Doğumlu Bir Ressam: Elif Naci (1898-1987)”, *Çanakkale İli Değerleri Sempozyumları Gelibolu Merkezi Değerleri Sempozyumu 27-28 Ağustos 2008 Bildiriler Kitabı*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, Çanakkale 2008, s. 205-225.
- SEVİNÇ KAYA, Gülsen (Haz.), *İhtişam ve Tevazu Padişahın Ressam Kulları*, TBMM Milli Saraylar Yayını, İstanbul 2012.
- SEVİNÇ KAYA, Gülsen, *Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu*, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2010.
- ŞEHİSUVAROĞLU, Halûk Y., *Tarihî Odalar*, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2011.
- ŞERİFOĞLU, Ömer Faruk, *Resim Tarihimizden: Galatasaray Sergileri 1916-1951*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003.
- TANSUĞ, Sezer, “1820-1920 Pentürde İstanbul Sergisi”, *Sanat Çevresi*, S. 44, Haziran 1982, s. 4-7.
- TANSUĞ, Sezer, “İncelemeler Işığında Fotoğraflardan Çalışılmış Özgün Bir Üslubun Ustaları: 19. Yüzyıl Sonu Türk Primitif Ressamları”, *Antik & Dekor*, S. 9, Aralık 1990-Ocak 1991, s. 144-146.
- TANSUĞ, Sezer, *Çağdaş Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986.
- Türk Ressamlar Cemiyeti Yedinci Galatasaray Resim Sergisi Fihristi 1341/1925*, Matbaa-i Milli, 1925.
- ÜLKÜMEN, Perran, “Müzeci Elif Naci”, *Sanat Çevresi*, S. 76, Şubat 1985, s. 14-15.
- ÜNVER, A. Süheyl, *Ressam Şehit Hasan Rıza Hayatı ve Resimleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- YAMAN, Zeynep Yasa, “d Grubu 1933-1951 d Group 1933-1951”, *d Grubu d Group 1933-1951*, (Haz. Nihan Elvan), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 7-40.
- YETİK, Sami, *Ressamlarımız*, C. I, Marifet Basımevi, İstanbul 1940.
- [YETİK], M. Sami, “Ressam Hasan Rıza Bey”, *Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi 1911-1914*, Güncelleştirilmiş Basım, (Haz. Yaprak Zihnioğlu), Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 169-172.
- www.istanbulsanatevi.com

ÂŞIK ÇELEBİ TEZKİRESİ'NDE RESMEDİLEN GELİBOLULU VE YOLU GELİBOLU'DAN GEÇMİŞ ŞAİRLER

Dr. Ashihan Erkmen¹

Özet: Şair, yazar ve kadı Âşık Çelebi'nin (ölm. 1571-72) şairler tezkiresi *Meşâ'irü's-Şu'arâ*'nın (1568) İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Tarih 772 numarada kayıtlı nüshası, bilinen yegâne musavver örnektir. Seksen sekiz tasvir içeren eserde doğum yeri Gelibolu olarak belirtilen Hasan Çelebi (ölm. 1535) ve Sürûrî (ölm. 1562) ile Gelibolu kadısı iken burada vefat eden Me'âlî (ölm. 1535) portreleri ile yer almaktadırlar. Bildiride portrelerin biçimsel ve anlamsal incelemesi yapıp, görsel imgeye yansıyan özellikler tartışılırken, bu biricik musavver nüshanın 16. yüzyıl Osmanlı kültür evrenini bugüne taşıması üzerinde de durulacaktır.

Abstract: The poet, writer and judge Âşık Çelebi's (d. 1571-72) poet biography *Meshair al-Shu'ara* (1568) has a single illustrated copy at the Istanbul Millet Library Ali Emîrî Tarih 772. The manuscript, including a total of eighty-eight portraits, illustrates two of the Gelibolu-born poets: Hasan Çelebi (d. 1535), Sürûrî (d. 1562), and Me'âlî (d. 1535), the Gelibolu judge who died here during his tenure. In this paper, the iconographical and semantic analysis of the portraits will be conducted to discuss the visual features while emphasizing the importance of this unique manuscript as a source of the 16th century Ottoman cultural universe.

Giriş

Tezkire, İslam edebiyatının, kaynağı “Tabakât Kitapları”na dayanan önemli bir türüdür. Anma, hatıra getirme, yâd etme gibi anlamları bulunan “tezkire” kelimesi en geniş ve önemli kullanım yerini, belli bir meslekte şöhret sahibi olmuş şahıslarla, özellikle şairlerin hâl tercümelerinden bahsedip, şiirlerinden örnekler aktaran eserlerde bulmuştur.² Biyografik sözlük niteliği taşıyan tezkireler şairlerin yanı sıra evliyalar, devlet adamları, sanatçılar gibi zümreler için de kaleme alınmışlardır. Siyasî tarih yazıcılığının resmî görevliler tarafından yürütülmeye başlanmasıyla birlikte âlimler ve muhaddislerin de biyografik yazılar yazmaya yöneldikleri görülür.³ İslam dünyasında tarih çalışmaları ile eşzamanlı yürütülen ve hadisleri derleyen bilginlerin faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan tezkireciliğin doğuşunda dinsel kökenleri aramak yanlış olmaz. Zira hadislerin değeri ve özgünlüğü büyük ölçüde isnadın doğruluğuna ve tutarlılığına bağlıydı. Dolayısıyla şecerelere ve kişilerin

¹ İstanbul Teknik Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümü erkmena@itu.edu.tr

* Âşık Çelebi'nin musavver tezkiresi “Meşâirü's-Şu'arâ” üzerine yürüttüğüm doktora çalışmam sırasında her konuda yardım ve desteklerini gördüğüm değerli eşdanışmanlarım Prof. Dr. Zeren Tanındı ve Prof. Dr. Ayla Ödekan ile metin üzerinde birlikte çalıştığımız kıymetli hocam Prof. Dr. Mertol Tulum'a şükranlarımı sunarım.

² Abdülkadir Karahan, “Tezkire”, *Millî Eğitim Bakanlığı, İslam Ansiklopedisi*, C. XII/1, 1979, s. 226.

³ Mustafa İsen, “XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılarda Biyografi Geleneği”, *Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. Oktay Aslapa'ya Armağan*, XXXI/1-2 (1993), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1995, s. 212.

biyografilerine büyük ihtiyaç doğmuştu. Biyografilerde en sık rastlanan veriler arasında ölüm tarihi, soy bilgisi ve eğer bahsedilen kişi bir yazarsa, eserlerinin adları bulunuyordu.⁴

Tezkirecilik Osmanlı döneminde de benimsenmiş; on altıncı yüzyıldan itibaren özellikle şair tezkireciliği alanında Anadolu'da pek çok eser yazılmıştır. Erken örnekler şairlerin sadece hayat hikayelerini ve bu hikayelerle iç içe geçen çerçeve öyküleri içermemekte; söz konusu kişilerin eserlerinin kalitesini ve karakteristik yönlerinin bir tablosunu da ortaya koymaya çalışan çağdaş kaynaklar olarak dikkat çekmekteydi.⁵ Sonraları şair tezkireleri önceki örneklerin kısaltılmış veya sadeleştirilmiş birer devamı şeklinde hazırlanmış; biyografik bilgiler epeyce azalırken içerdikleri şiir örnekleri artmıştır. İçeriğin ve kapsamın aldığı bu yeni biçim tezkirelere birer antoloji niteliği kazandırmıştır.⁶

On altıncı yüzyılın tanınmış entelektüel figürlerinden şair, münşi ve kadı Âşık Çelebi (ölm. 1571-72), Sehî Bey (ölm. 1548) ile Latîfî'nin (ölm. yakl. 1582) eserlerinin ardından gelen üçüncü Osmanlı şair tezkiresi *Meşâ'irü's-Şu'arâ*'nın (1568) yazarıdır. II. Selim'e (sal. 1566-1574) sunulan *Meşâ'irü's-Şu'arâ* devrinin sosyal, kültürel, siyasî ve edebî hayatına ışık tutan, İslam dünyası yazınıyla bağlantılı göndermelerle zenginleştirilmiş, Osmanlı başkentindeki edebiyat faaliyetleri ve fikir-sanat çevrelerinin ilişkilerini anlamaya yardımcı bir eser olarak, diğer tezkirelerden yöntem ve işleyiş bakımından farklılaşmaktadır. Kapsamlı içeriği ile dikkati çeken metnin, Âşık Çelebi'nin de bir üyesi olduğu kültür ortamına -bugünün anlamıyla- "eleştirel" denilebilecek bir gözle baktığı ifade edilebilir.⁷ Bu bakımdan eser başta edebiyat olmak üzere sosyal bilimlerin pek çok alanında çalışan araştırmacılar için referans niteliği taşımaktadır.⁸

Musavver *Meşâ'irü's-Şu'arâ* ve Gelibolu ile Bağlantılı Şairlerin Tasvirleri

Âşık Çelebi, en erkeni Yıldırım Bayezid döneminde aktif olan şair Ahmedî olmak üzere, 14. yüzyıldan kendi yaşadığı zamana kadar gelen şairlerden bahsettiği ve eserlerinden örnekler verdiği tezkiresinde şairleri, kendisinden önce bu alanda eser veren Osmanlı tezkire yazarlarının tercih ettiği padişahların saltanat yılları altında tabakalara göre⁹ ya da alfabetik¹⁰ sıralamadan farklı olarak, *ebced* harflerine göre düzenlemiştir. Bu durum her ne kadar tezkirenin bir bütün olarak algılanmasında zorluk yaratsa da, diğer tezkirelerden farklılaşan bir yaklaşım olarak dikkat çekicidir.¹¹ Kısa biyografilerde genellikle şairin doğum yeri, asıl adı, görevi, varsa eserleri, eğer artık hayatta değilse ölüm tarihi verildikten sonra şairin şiiri olumlu veya olumsuz birkaç sıfatla değerlendirilip

⁴ J. Stewart-Robinson, "The Tezkere Genre in Islam", *Journal of Near Eastern Studies*, C. 23/1, Chicago University Press, Chicago, 1964, s: 60.

⁵ J. Stewart-Robinson, "The Otoman Biographies of Poets", *Journal of Near Eastern Studies*, C. 24/1-2, Chicago University Press, Chicago, 1964, s: 58; Haluk İpekten ve diğ., *Şair Tezkireleri*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2002, ss. 12-13.

⁶ Aslıhan Erkmen, *Metinlerden Tasvirlerle Yansıyan Yüzyıl: Musavver Bir 'Meşâ'irü's-Şu'arâ' Nüshasının Portreleri*, (Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2011, s. 25.

⁷ Erkmen, 2011, ss. 61-63.

⁸ Tezkirelerin "çağdaş" birer referans olarak değeri araştırmacıların dikkatini çekmiş ve konuyla ilgili çalışmalar çeşitlenmiştir. Yapılan yayınlar, tezkirelerin eleştirel çözümleme ve karşılaştırmalı incelemelerinin sosyal bilimlerin pek çok dalı açısından ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bkz., Haluk İpekten, *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şu'ara Tezkireleri*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum 1988; A.Y. *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996; Namık Açıkgoz, "Tezkirelere Göre 16. Asrın Sonuna Kadar Türk Edebi Kültür Hayatı", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (Haz. Mehmet Kalpaklı), Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul 1999, ss. 413-421; Harun Tolasa, *Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002; Mustafa İsen, *Tezkireden Biyografiye*, Kapı Yayınları, 2010.

⁹ Sehî Bey'in tezkiresi *Heşt Bihişt*'te şairler padişahların dönemlerine göre sıralanmışlardır. Bkz. Günay Kut, *Sehî Beg, Heşt Bihişt, Sehî Beg Tezkiresi, İnceleme, Faksimile, Metin, Varyantlar, Dizin*, Doçentlik Tezi, İstanbul, 1982.

¹⁰ Kastamonulu Latîfî'nin *Tezkire-i Şu'arâ*'sında şairler alfabetik sırada verilmiştir. Bkz. Walter Andrews, *The Tezkere-i Şu'ara of Latîfî as a Source for the Critical Evaluation of Ottoman Poetry*, (Doktora Tezi), University of Michigan, Michigan 1970, s. 10; Mustafa İsen, *Latîfî Tezkiresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990; Rıdvan Canım, *Abdüllatif Çelebi Latîfî Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ. İnceleme-Metin*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2000, s. 13.

¹¹ Âşık Çelebi'nin bu tercihi ile ilgili anekdot için bkz.: Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, İMK, A.E. Tarih 772.y. 41a-41b; Filiz Kılıç, *Âşık Çelebi: Meşâ'irü's-Şu'arâ*, C. 3, Suna ve İnan Kıraç Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, ss. 245-256.

şairlerinden örneklerle hâl tercümesi sonlanmıştır. Âşık Çelebi yakından tanıdığı şairlerle ilgili daha uzun yazmış, kişisel ve edebî özelliklerinden bahsedip eserlerini zikretmiştir.¹²

Meşâ'irü'ş-Şu'arâ'nın günümüze çeşitli kütüphane ve müze koleksiyonlarına dağılmış otuzdan fazla nüshası ulaşmıştır.¹³ Bunlar arasında İstanbul Millet Kütüphanesi (İMK) Ali Emîrî (A.E.) Tarih 772 numarada kayıtlı olanı bilinen yegâne musavver örnektir. Söz konusu nüshada hâl tercümeleri verilen dört yüzden fazla şairden yetmiş dört tanesinin portresi yer almakta; Âşık Çelebi'nin şairlerin özel hayatlarının ayrıntılarını canlı bir tasvir diliyle veren sözel ifadeleri kimi şairlerde görsel imgeye de dönüşmektedir. Eser bu özellikleriyle hem Osmanlı edebiyatı, hem de Osmanlı tasvir sanatı açısından incelenmeye değer bir el yazması konumuna gelmektedir.¹⁴

Âşık Çelebi'nin İMK koleksiyonundaki *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*'sı araştırmacıların saptamalarına göre pek çok imlâ hatası içermekte ve bazı noksan bölümleri bulunmaktadır. Ayrıca eserde ketebe sayfası da olmadığından müstensihî, istinsah yeri ve istinsah tarihi gibi bilgilere de ulaşılammaktadır. Bunlara karşın yazma, seçilmiş kimi Osmanlı şairlerinin portrelerini içeren tek örnek olmasıyla değer taşımaktadır. Musavver nüsha sadece bu eserin tek resimli örneği değil, Osmanlı döneminde resimlenmiş tek şair tezkiresi olarak da dikkat çekicidir.

Meşâ'irü'ş-Şu'arâ 245 x 150 mm (yazı alanı 170 x 85 mm) ölçüsünde, 388 yapaktır. Koyu ve açık krem renk aherli kağıda rık'a hatla 23 satır halinde yazılan metin altın renkli cetvelle çevrenmiştir. Başlangıç sayfasında eserle çağdaş olduğu düşünülen unvan tezhibi yer almaktadır. Eserdeki on biri Osmanlı padişahlarını, üçü -Âşık Çelebi dahil olmak üzere- kimi tezkire yazarlarını ve yetmiş dördü belli başlı şairleri betimleyen tasvirlerin büyük çoğunluğuna yeniden boyama, konturların üzerinden gidilme, vb. müdahaleler yapılmış; dolayısıyla tasvirler orijinal üsluplarını yitirmiştir.¹⁵

Âşık Çelebi eserine uzun bir mukaddime ile başlamış; burada bir yandan kendi hayatından kesitler sunmuş, diğer yandan kitabını yazarken dikkat ettiği hususları ayrıntılı bir biçimde belirtmiştir. Mukaddimenin içeriğine, kendisinden önceki tercüme-i hâllerin önsözlerinden ayrılan, tarihsel bakış açısı ile kurgulanmış bir anlatım dili hakimdir. Âşık Çelebi'yi böyle bir yol izlemeye iten güç, kendisinin de belirttiği gibi, eserini öncelikle bir "şairler tarihi" olarak ele almış olması¹⁶ ve böylece alışılmış kalıpların dışına çıkarak, yaşadığı devirde sarayda üretilmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve padişahlarının tarihini anlatan özgün eserlerin mukaddimelerine yaklaşan bir giriş oluşturma isteği duyması olmalıdır.¹⁷

Âşık Çelebi mukaddimesinde, Osmanlı tarih yazım geleneğinde görüldüğü gibi genel bir İslam ve edebiyat tarihi arka planı kurgular. Mukaddimenin çerçevesini belirleyen alt başlıklarda yazar, selefi Fars ve Osmanlı tezkire yazarlarının yaptığı gibi, o güne kadar edindiği bütün bilgi birikimini şiire, şairliğe ilişkin tarihî bilgiler şeklinde aktarır ve eserinin sadece şairlerin tercüme-i hâllerini vermediğini, aynı zamanda bir şiir tarihi de

¹² Filiz Kılıç, *Meşâ'irü'ş-Şu'ara. İnceleme, Tenkitli Metin*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara 1994, ss. xliv-xlv.

¹³ Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ* adlı eserine çeşitli nüshalarda *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* ve *Meşâ'irü'ş-Zürefâ' fi kavâ'id âdâbü'l-küttâb min el-fuzelâ'*, *Tevârihü'ş-Şu'arâ* (Âşık Çelebi'nin müsveddesi olan TSMK Y. 129) gibi başlıklar verilmiştir. KILIÇ, 1994, s: cl. Farklı başlık kullanımından şairin daha sonra tezkiresinin içeriğini genişlettiği ve bu sebeple adını da değiştirdiği anlaşılmaktadır. Eserin British Museum'da bulunan bir nüshasının (LBM Or. 6434) tıpkıbasımı için bkz., G. M. Meredith-Owens, *Meş'air üş-Şuara or Tezkere of Âşık Çelebi*, The Trustees of the E.J.W. Gibb Memorial, Londra, 1971, ss. xix-xxi.

¹⁴ *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ* ile ilgili başlıca yayınlar için bkz: TAYŞI, M.S., "Âşık Çelebi ve Millet Kütüphanesi Ali Emiri Vakıf Kitapları Arasında Bulunan Minyatürlü 'Meşâ'irü'ş-Şu'arâ' Adlı Eseri", *Sanat*, 1977, 6, Kültür Bakanlığı, Ankara, ss. 77-89; Karahan, 1979, s. 229; İpekten, 1988, ss: 62-70; İpekten ve diğ., 2002.; O. Ş. Gökyay, "Meşairü'ş-Şuara", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara, 2004, ss: 355-357. İstanbul Millet Kütüphanesi'ndeki musavver nüshanın da dahil olduğu karşılaştırmalı bir metin incelemesi için bkz: Kılıç, 1994 ve Kılıç, 2010. Âşık Çelebi ve şairler tezkiresi ile ilgili sınıflandırılmış bibliyografya yakın zamanda yayımlanan bir derlemede bir araya getirilmiştir: Hatice Aynur, "Âşık Çelebi ve Tezkiresiyle İlgili Yayınlar Kaynakçası", *Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar*, (Der. Hatice Aynur ve Aslı Niyazioğlu), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, ss. 171-176. Eserin tasvirleriyle ilgili doktora çalışması için bkz: Erkmen, 2011.

¹⁵ Erkmen, 2011, s: 72.

¹⁶ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, İMK, A.E. Tarih 772, y. 48a.

¹⁷ Erkmen, 2011, s: 74-75.

ortaya koyduğunu söyleyerek, eserine bu gözle bakılmasını istercesine hareket eder. Şairlere yazdığı biyografik metinlerin içeriğinde de görülecek söz konusu yaklaşım, müellifi diğer tezkirecilerden ayırmakta; kendisini aynı zamanda bir tarihçi olarak da değerlendirmeye yöneltmektedir.

Meşâ'irü's-Şu'arâ''nin tarihsel arka planında Osmanlı dünyasına sıra geldiğinde, yazarın padişahlara bir bölüm ayırdığı ve burada Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu I. Osman'dan (sal. 1299-1326) başlayarak, eserin sunulduğu II. Selim'e kadar Osmanlı hanedanında hüküm sürmüş on bir padişaha sırayla değindiği, anılan sultanların devirlerinde şiirin genel durumundan bahsettiği, varsa padişahların şairliklerine ve eserlerine yer verdiği görülmektedir. İMK Ali Emîrî Koleksiyonu'ndaki *Meşâ'irü's-Şu'arâ'* nüshasının en önemli özelliği olan tasvirleri de bu bölümde başlamaktadır. Her padişahın başlığı altında yer alan sultan suretleri, geleneksel kalıplara pek çok açıdan benzemekte, oluşturduğu padişah portresi dizisiyle tezkireyi benzer resimlerin yer aldığı tarih konulu eserlere bir adım daha yaklaştırmaktadır.¹⁸ Mukaddimenin sonunda Âşık Çelebi kendisinden önce şair tezkiresi kaleme alan Fars ve Osmanlı yazarlarından bahseder. Bu bölümde ünlü Heratlı devlet ve kültür adamı Ali Şîr Nevâî ile Latîfî'nin portreleri müellifinki (Resim 1) ile birlikte kendilerine yer bulur.

Âşık Çelebi, eserin metin kısmında erken devir şairleriyle ilgili verdiği bilgilerde değişik kaynaklar kullanmıştır. Yaşadığı dönemde şöhret kazanmış şairlerden bahsederken ise hâl tercümelerini çeşitli anekdotlar, hikayeler ile zenginleştirmiş; eğer tanıdığı bir kişiden söz ediyorsa birlikte yaşadıkları olayları, deneyimleri aktararak ortak kültürel zeminde yaşananları okuyucu ile paylaşmıştır. Tezkirenin içeriğinin en önemli özellikleri arasında bu nadir bilgilerin kayda geçirilmesi bulunmaktadır.

Meşâ'irü's-Şu'arâ''nin resim programında ise eserde portresi bulunan yetmiş dört şair için farklı kompozisyonlar kurgulanmıştır. Kimi zaman dış, kimi zaman iç mekânda, ya yalnız ya da yanında bir veya birkaç kişi varken betimlenen şairlerin içinde buldukları mekân ve fiziksel görünüşleri de birbirlerinden ayrılan özellikler taşımaktadır. Bazı şairlerin tasvirinde, görsel imgeye dönüşüm aşamasında sözel ifadeden yararlanılmış olduğunu söylemek mümkündür. Şairin görevine gönderme yapan kitap, kitaplık, yazı masası, hokka, divit, vb. objelerin tasvire eklenmesinin yanı sıra, şairin mesleğine uygun tefriş edilmiş mekânlarda gösterilmesi de eserin nakkaş ya da nakkaşlarının metinden yola çıktıklarını düşündürür.

Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü's-Şu'arâ'*'sında biyografisi verilen şairlerden doğum yeri Gelibolu olarak belirtilenlerin iki tanesi İMK nüshasında tasvirleriyle yer almaktadır. Bunlardan biri Aşçızâde sanıyla tanınan Hasan Çelebi (ölm. 1535), diğeri ise zengin bir tüccarın oğlu olarak dünyaya gelen Sürûrî'dir (ölm. 1562). Ayrıca yolu Gelibolu'dan geçen bir şair olarak, burada kadılık yaparken vefat ettiği bilgisi verilen Me'âlî (ölm. 1535) de eserin musavver nüshasında resmedilen önemli bir isimdir.

Esasen Gelibolu, Osmanlı coğrafyasında en çok şair yetiştirmiş yerler arasında yer almaktadır. Tezkirelerdeki şair maddelerinde şairlerin doğum yerleri -eğer biliniyorsa- mutlaka verilen bir bilgidir. Bu veriden hareketle, Osmanlı döneminde onaltıncı yüzyıldan ondokuzuncu yüzyıla kadar kaleme alınan tezkireler üzerinde yapılan araştırmalar sonucu Gelibolu'dan otuz şair çıktığı ve bölgenin İstanbul, Bursa, Edirne, Konya gibi zengin kültürel ortama sahip büyük şehirlerden aşağı kalmayan bir merkez olduğu görülmektedir. Gelibolu bu başarıyı, onaltıncı yüzyıl sonlarına kadar süren askerî ve coğrafi konumuna borçludur. Uzun süre Türk donanmasının merkezi olması, ilk acemi oğlanlar kışlasının burada bulunması, şehirde pek çok vakıf eser ve destekle birlikte Mevlevîhanenin de varlığı şairlerin ve şiir hayatının gelişiminde önemli rol oynamış olmalıdır.¹⁹

Meşâ'irü's-Şu'arâ''de bahsedilen ama tasvirleri bulunmayan Gelibolulu diğeri şairler Sun'î-i Sâni, Gulâbî ve Müdâmî; yolu Gelibolu'dan geçmiş olanlar ise burada bir vakit bulunan Beyânî, bu şehirde kadılık yapan Subhî, Remzi Çelebi el-kadı, Halefî ve padişahın affına mazhar olup buraya gönderilen Garîbî'dir.

¹⁸ A.y. s. 76-77.

¹⁹ İsen, "Osmanlı Kültür Coğrafyasına Bakış", *Tezkireden Biyografiye*, 2010, s: 181. Prof. Dr. Mustafa İsen, makalesinde, tezkirelerde Gelibolulu olarak belirtilen şairlerin sayısını otuz olarak vermiştir. Doç. Dr. Gülgün Yazıcı araştırmaları sonucu Gelibolulu şairlerin sayısının kırk bire ulaştığını saptamıştır. Bkz: Yazarın bu kitaptaki bildirisi.

Meşâ 'irü 'ş-Şu 'arâ' da resmedilen Gelibolulu şairlerden ilki Hasan Çelebi'dir.²⁰ Âşık Çelebi'nin metninde anlatılanlara göre, Aşçızâde Hasan Çelebi olarak tanınır. Bilgi ve faziletle yoğrulmuştur. Öğrencilik zamanında şen, şakrak, şiiri seven biri olarak bilinir. Görünüşte Gürz Seydi'den eğitim almasına rağmen esasen Kemal Paşazâde tedisinden geçmiştir. Mısır seferine merhum kazasker ile birlikte katılmış; bu esnada medreseden otuz akçe maaş almakta imiş. Kemal Paşazâde'nin makbul bulduğu bir kişi olduğundan padişaha (I. Selim) yaklaşmıştır. Kendisine *Nücûm-ı Zâhire* ve *Rüçû'u 'ş-şeyh ilâ Sıbâh* kitaplarının tercümesi ferman buyurulmuştur. Tabiatının ve huyunun olduğu gibi nazımının da güzelliğini metheden padişah mülazım maaşını kırk akçeye çıkarmıştır. Sultan kendisini, o dönem şehzâde olan Süleyman'ın (I. Süleyman) hocası yapmak istemiş ama zamane bilginlerinin bu işe engel olması yüzünden Hasan Çelebi çok istediği bu görevi ne yaparsa yapsın elde edememiştir. Böylece medreselerde hocalığa yönelmiştir. Bursa Yıldırım ve Manastır ile Edirne Üçşerefeli medreselerinde ve en sonunda da İstanbul'da Sahn-ı Semân'da müderrislik ile Bursa'da kadılık yapan Hasan Çelebi hayatında pek mutlu olmamıştır. Merhum Lâmi, İbrahim Paşa'nın meclisinde onun aleyhinde konuşunca Bursa kadılığında alınmış; seksen akçeyle Sahn-ı Semân'da müderrisliğe atanmış ve yüz akçe ile buradan emekli olmuştur. Çok geçmeden Bursa'da vefat eden Aşçızâde'nin hoş mizaçlı, zarif bir kişi olduğunu ifade eden Âşık Çelebi, güzellere tutkunluğunu da ekler.²¹

Aşçızâde Hasan Çelebi (Resim 2) Bursa kemerli bir niş içinde bir ayağını altına almış, bir dizini yukarı kaldırmış oturmakta ve sol elinde beyaz bir sayfa tutmaktadır. Duvarlarına pembe arabesk motiflerin ve mavi geometrik çinilerin hakim olduğu mobilyasız mekânın zemininde lacivert-mavi tonlarında madalyonlu halı serilidir. Duvarda ayrıca bir pencere açıklığının alt kısmı görülmektedir. İnce ve narin yapılı, pembe yanaklı betimlenen şairin sakalsız yüzünde uçları aşağı sarkan kahverengi bıyıkları dikkati çekmektedir. Oldukça sade kurulan kompozisyonda Âşık Çelebi'nin zarif bir kişilik olarak tanıttığı şair, kişiliğine uygun olarak betimlenmiştir.

Diğer Gelibolu doğumlu şair, asıl adı Mustafa olan Sürûrî'dir. Âşık Çelebi'nin hocaları arasında zikrettiği Sürûrî, Muhyiddin Çelebi'nin yanında kalarak önce elli akçe ile Kasımpaşa Medresesi'ne müderris olmuş; daha sonra bu işi bırakıp İstanbul'da Emir Buhârî Şeyhi Abdüllâtif Çelebi'ye (ölm. 1563-64) kapılanarak, her türlü dünyevi zevkten çekilmiştir. Varını yoğunu, evini barkını satıp Kasımpaşa'da bir mescit yaptırarak zahiri ve batını ilimlerle ilgilenmeye başlayan Sürûrî'nin bu uğraşı on bir yıl sürmüştür. Âşık Çelebi onun çok az uyduğunu, devamlı ibadet ettiğini, şiir ve eser yazmakla uğraştığını, derslerinde önemli bilginleri anlattığını, her gün ikindiden sonra *Mesnevî* okuttuğunu belirtir. Şairin pek çok eser te'lif ettiğini da ifade eden Âşık Çelebi bunlar arasında gazeller, astronomiyle ilgili eserler, tıp kitapları ve çeşitli risalelere bölümler olduğunu, ayrıca şairin tıpla da uğraştığını aktarır. I. Süleyman Irak seferindeyken şehzâde Mustafa'ya hocalık yapan Sürûrî, şehzâdenin ölümünden sonra aramasına rağmen başka bir hâmi bulamamıştır. Âşık Çelebi dokuz yıl işsiz kalmasına rağmen mescidini kapatmayan şairin otuz altı kitabı ile üç *Dîvân*'ı olduğunu da başlıklarıyla kaydeder.²²

Sürûrî *Meşâ 'irü 'ş-Şu 'arâ'*daki tasvirinde (Resim 3), geniş bahçeli bir yapının -muhtemelen Kasımpaşa'daki mescidinin- önünde, yere serilmiş erguvan rengi halının üstündeki postta bağdaş kurmuş oturmaktadır. Yeşil tonlarındaki giysileri, yeşil serpuşlu beyaz sarığı, post üstünde oturması onun tarikat yolunda olduğuna gönderme yapan unsurlar olarak okunabilir. Kırılmış sakalları ile orta yaşlı bir kişi görünümündeki şair sağ elini dizinin üstünde dinlendirirken, sol eliyle kaftanının yakasını tutmaktadır. Tasvirin geri planındaki mescidin sivri kubbeleri, iç içe oval çizgilerle derinlikli olarak tasvir edilmiş mihrabı dikkati çekmektedir. Yapının kubbesinin tepesindeki alem, kubbenin kurşunları, dış cephe bezemeleri, mihrabın iki yanındaki büyük pirinç şamdanları ve şamdanlardaki yanar durumda beyaz uzun mumları ile tasvir ayrıntılı ve gerçekçi kurgulanmıştır. Mescidin sol tarafında bahçe duvarı vardır. Duvarın arkasında iki farklı türde ağaçların üst kısımları görülmektedir. Resmin sol alt köşesinde, yere serilmiş hasırın üzerinde kırmızı elbiseli, koyu kiremit rengi kaftanlı, genç ve sakalsız bir hizmetkâr, ellerini önünde kavuşturmuş beklemektedir. Halının kenarında duran mavi renkli seramik

²⁰ Şairler *Meşâ 'irü 'ş-Şu 'arâ'* da ebced harflerine göre dizilmelerine rağmen, bu bildiride ölüm tarihlerine göre kronolojik sırayla verilmişlerdir.

²¹ Âşık Çelebi, *Meşâ 'irü 'ş-Şu 'arâ*, İMK A.E. Tarih 772, y. 123a-124b; Kılıç, 2010, ss: 619-623.

²² Âşık Çelebi, *Meşâ 'irü 'ş-Şu 'arâ*, İMK A.E. Tarih 772, y. 204a-207a; Kılıç, 2010, ss. 964-976.

kulplu kap ile resmin sağ köşesinde hasır yaygı üzerindeki pirinçten, kulplu, emzikli, süslü ibrik tasvirdeki diğer nesnelere.

Sürûrî'nin karşısında resmin sol tarafında bulunan, ayaklarını altına almış, dizleri üzerinde ağırbaşlı bir tavırla oturan, sade giysili, ağarmış sakallı, orta yaşlı kişi, metinden anlaşıldığı kadarıyla kendisi ile bir konu hakkında konuşmaya gelen Âşık Çelebi'dir.²³ Zira Âşık, şehzâde Mustafa'nın hocalığı teklif edildiği zaman Sürûrî'nin yanına gidip, ona görevi kabul edip etmemek konusunda ne karar vereceğini sorduğunu eserinde anlatır:

“...Cümleden hâkîr vardum kabûl itdünüz mi didüm. Ben mevtâdân ma'düdem kabûl ve 'adem-i kabûl ahkâm ahyâdur, meyyitüñ hükmi ne ibâ ve ne meyl-i mühâbâdur, didi. Hâkîr meyyitüm dimegüñ ma'nası irâdetüm yokdur ke'l-meyyiti fi yedi'l-gassâl âherüñ dest-i taşarrufundayum.”²⁴

Tezkireci ile Sürûrî'nin arasında resmin merkezine yerleştirilmiş, dikdörtgen alçak bir sehpa durmaktadır. Sehpanın üzerinde açık durumdaki kitap üretken müellif Sürûrî'nin eserlerinden biri olabilir. Âşık Çelebi'nin kıyafeti, tezkirecinin *Meşâ'irü's-Su'arâ*'nın mukaddimesinde yer alan portresindekiyle aynı renklerde. Tasvirdeki referanslar Sürûrî ile Âşık Çelebi'nin yukarıdaki konuşmayı yaparken betimlendiklerini düşündürür. Mihrap nişinin iki yanındaki geniş şamdanlarda bulunan iri mumların yanı sıra gece geçtiğinin bir göstergesidir. Bu resim müdahale edilmemiş, özgünlüğünü koruyabilmiş tasvirlerden biridir. Sürûrî Çelebi'nin sarıgının arkasında ve sehpadaki kitabın üzerinde görülen boya dağılımları dışında tasvirde herhangi bir lekeye rastlanmaz.

Âşık Çelebi'nin eserinde, hakkında bilgi verdiği kişilerin hayat hikayelerindeki değişimlere bağlı olarak çok sayıda yer adı anılmaktadır. Bunlar arasında Gelibolu da bulunur ve kimi şairlerin görevleri dolayısıyla yaşadıkları şehir olarak zikredilir. Gelibolu'dan vazife icabı yolu geçen Me'âlî, *Meşâ'irü's-Su'arâ*'da resmedilmiş bu kentle ilişkili son kişidir.

Babası Yarhisar kadısı, annesi Fenârî soyundan olan Me'âlî'yi Âşık Çelebi yakından tanıır. Metinde şirin sözlü, güleç yüzlü, zarif tabiatlı, kabiliyetli ve latifeyi seven biri olarak tanıtilen Me'âlî için ayyaş, başboş ve alaycı da denmektedir. Şiirin her türünde örnekler veren, zamanın büyük alimlerinden mülâzım olan Me'âlî, ağırbaşlılıktan uzak, müstehcenliğe meyilli kişiliği yüzünden müderris olamayıp, kadılık görevine atanmıştır. Aralarında Mihaliç, Kepsut, Sofya, Filibe, Gelibolu gibi kazalar olan pek çok yerde kadılık yapar. Mihaliç kadılığı zamanında bir mecliste karşılaşarak tutulduğu, babası bir yeniçeri olan genç bir erkeğin ona kurduğu ve cüzzamlılar köyünde sonlanan tuzak hikayesini aktaran Âşık Çelebi, bu olaydan sonra şairin tövbe ettiğini söyler. Tezkirecilerin köse olduğu konusunda birleştikleri²⁵ Me'âlî için Âşık Çelebi “burnu da büyüktür” der. Mersiyeleri ve mecmualarda şiirleri olan Me'âlî'nin *Dîvân*'ı yoktur. Gelibolu kadılığı zamanında burada vefat eden şairin mezarı hakkında da bilgi veren Âşık Çelebi mezarının bir türbe ile mamur edildiğini ekler.²⁶

Meşâ'irü's-Su'arâ'daki -ve kuşkusuz bu alanda yazılmış eserlerdeki- en orijinal hikayelerden biri olan Me'âlî'nin başından geçenler, ayrıntılı anlatımı ve zengin sözlerle süslenmesi açısından Osmanlı nesrinin değerli bir örneğidir. Şairin tasvirine bakıldığında ise bu zengin anlatımın bir yansıması görülmez. Bursa kemerli bir nişin önünde, resmin sağ tarafında ayaklarını altına almış dizlerinin üzerindeki Me'âlî (Resim 4), karşısında bir genç olduğu halde, rumîlerle bezeli halının üzerinde oturmaktadır. Başında iri, beyaz bir sark, üstünde mavi cüppe ve içinde hardal sarısı renkte elbise bulunmaktadır. Uzun siyah sakallı, gür bıyıklı Me'âlî sağ eliyle yeri işaret ederek

²³ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Su'arâ*, İMK A.E. Tarih 772, y. 204a.

²⁴ Sürûrî Âşık Çelebi'nin sorusunu özetle “kabul etsem de etmemem de fark etmez, çünkü ben ölü bir adamım. Karar vermek benim elimde değil. Ben başkalarının tasarrufundayım” diye cevaplar. Bu durum Âşık'ı çok üzer ama aktardığına göre sonunda Sürûrî hocalığı kabul etmiştir. Âşık Çelebi, İMK A.E. Tarih 772, y. 205a; Kılıç, 2010, s. 968.

²⁵ Canım, 2000, s. 492; İsen, 1994, s. 269; Kutluk, İbrahim, *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü's-Su'arâ*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1978, s. 844.

²⁶ Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Su'arâ*, İMK A.E. Tarih 772, y. 155b-163a.

karşısındaki gence bakmaktadır. Âşık Çelebi'nin tezkiresinde bahsedildiği üzere narin ve düzgün vücutludur; fakat köse olduğu vurgulanmasına²⁷ rağmen tasvirde sakallı betimlenmiştir. Karşısındaki bulûğ çağlarında, sakalsız, bordo keçe külahlı genç, iri yuvarlak yüzlüdür. Turuncu renkli elbisesinin belinde bir zincire dizili iri taşlardan meydana gelen kemer takılıdır. Sağ kolunu dirsekten kıvrımış, eliyle kendisini gösteren bir jest yapmıştır. Gencin vücudu nişin dışında göstererilmiştir. Arkadaki duvar çiçek demetleriyle bezemelidir. Resim müdahale görmüş ve bozulmuştur. Örneğin, Me'âli'nin sarığının boyaları dökülmüş ve karşı sayfaya geçmiştir. Karşısındaki gencin külahlı da sonradan boyanmış gibidir. Resme yapılan müdahaleler sonucu köse olan şaire sakal da eklenmiş olabilir.

Me'âli Âşık Çelebi'nin uzun uzun ve ayrıntılarıyla anlattığı hikayedeki o canlı anlatıma karşın durağan bir sahne içinde betimlenmiştir. Metinde ifade edildiği şekilde düzgün vücutlu betimlenen şairin karşısındaki bulûğ çağında görünen delikanlı ise Me'âli'ye oyun oynayan genç figüründen uzaktır. Keza mekânın beyaz üzerine pembe kalemîşi bezemeli duvarı, çinileri ve yerdeki halı da buranın metinde sözü geçen cüzzamlılar köyündeki mezbele mekân olmadığını gösterir.

Hikayenin sıradışılığının görsele aynı şekilde yansımaması ilginç olduğu kadar düşündürücüdür. Bu sakin kurgu *Meşâ'irü's-Şu'arâ*'nın sanatçıların ya da hâmişinin tercihi olabileceği gibi, resim programına ters düşen bir görsellikten bilinçli bir kaçınma da söz konusu olabilir.

Değerlendirme

Meşâ'irü's-Şu'arâ'nın tezkire kısmında tasvirleri bulunan şairlerin portrelerinin metinle en büyük ilişkileri, isimlerinin geçtikleri sayfada ya da hâl tercümelerinin başında yer almalarıdır. Bunun dışında birkaç şair portresinde resimle doğrudan bir ilişki saptanabilmektedir. Şairliklerinin görsel referansı olan kitap, kalem, hokka gibi nesnelerin yanı sıra başka meslekleri olanlar da ilk bakışta tanınabilir mekânlarda ve aksesuarlarla birlikte konumlandırılmışlardır.

Tasvirlerdeki yıpranma, bozulma ya da çeşitli müdahaleler bir yana bırakılırsa, resimler arası kurgusal bir bütünlükten söz etmek, nakkaşın/nakkaşların şairler için özgün kompozisyon şemaları tasarladığını söylemek mümkündür. Öte yandan metinde bahsedilen bazı özelliklerin veya olayların resimlere eklenmesi, portrelerin genel olarak metinden hareketle yapılmış olduğunu hissettirir. Sürürî'nin tasvirinde kendisiyle görüşmeye gelen Âşık Çelebi'nin yer alması gibi.

Genel olarak *Meşâ'irü's-Şu'arâ*'nın tasvirlerinde herhangi bir şehir dokusu görülmemektedir. Dış mekânda resmedilen şairler ya bahçede ya da doğa içinde tasvir edilmiş; bu betimlemelere coğrafi konumlarını tanımlayabilecek herhangi bir mimarî yapı ya da şehir manzarası dahil edilmemiştir. Dolayısıyla şairlerin memleketlerine veya resmedildikleri anda buldukları yerlere ilişkin bir ipucunu tasvirlerden elde etmek mümkün değildir. Bu bilgi ancak metinde geçerse edinilmektedir.

Musavver *Meşâ'irü's-Şu'arâ*nüşhasının araştırmacılara katkılarının başında, Osmanlı edebiyatının birçok şairini, çağın tasvir gelenekleri içinde yorumlayan portreleri gelmektedir. Zaman içinde gördükleri müdahalelere ve bozulmalara karşın her biri diğerinden ayrı portre özelliği gösteren bu tasvirler dönemin seçkinlerinin görsel bir panoramasını ortaya koymaktadır. Resim programı oluşturulurken belli bir seçim ölçütü gözetildiği, biyografisi verilen şairlerin sadece beşte birinin resmedilmesinden anlaşılabilir; fakat betimlenecek şairlerin neye göre seçildikleri sorusu kesin olarak cevaplandırılmamaktadır. Tasviri bulunan şairlerin genellikle haklarında zengin bilgiler ve çok sayıda şiir örneği verilenler arasından seçildiği söylenebileceği gibi, bu varsayıma tezat durumlar

²⁷ Âşık Çelebi Me'âli'nin köseliğine ilişkin söylenen şiirleri de eserine dahil etmiştir. Ayrıca bu duruma naklettiği hikayede de değinilmektedir (Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, İMK A.E. Tarih 772, y. 156b ve y. 157a).

için de resmedilecek şairlerin eserin kimliği bilinmeyen hâmisinin tercihi doğrultusunda belirlenmiş olabileceği düşünülebilir.

Meşâ'irü's-Şu'arâ'da portresi ile görselleşen Gelibolulu şairlerinin ikisi de tanınmış, pek çok eser vermiş, çeşitli görevlerde bulunmuş devrin önemli kişileri arasındadır. Metinde Gelibolulu oldukları belirtilen diğer şairlerden Gulâbî ve Müdâmî kısa hâl tercümeleri ve şiirlerinden birer beyit örnekle eserde kendilerine sözel yer bulurken; hakkında geniş bilgi ve çok sayıda şiir örneği verilen üçüncü isim Sun'î-i Sâni'nin neden resim programında yer almadığı kesin değildir. Burada hâminin tercihinin etkili olabileceği gibi, metinde adı geçen üç Sun'î'den sadece birinin resmedilmesinin istenmiş ve bu kararın "Necâfî Sun'î"si olarak tanınan şairin lehine uygulanmış olduğu da düşünülebilir.

Tezkireler geçmişte yaşayanları unutmamak ve unutturmamak üzere kaleme alınan metinler olarak edebiyat tarihi araştırmaları için önemli eserlerdir. Onaltıncı yüzyıldan itibaren Osmanlı ülkesinde kaleme alınan şair tezkireleri de hem şairleri hem de eserlerini kayıt altına alan, içinde bulunulan çağda belli bir ihtiyacı karşılayarak, bugünlere ulaşmasını ve böylece unutulmamalarını sağlayan metinler olmuştur. Ender de olsa hazırlanan musavver nüshalar, şairlerin sadece hâl tercümeleriyle değil, suretleri ile de ölümsüzleşmelerine imkân tanımıştır. Nitekim yukarıda sözü edilen Gelibolulu şairlerin tasvirleriyle *Âşık Çelebi Tezkiresi*'nde yer almaları kentin kültür tarihine görsel bir katkı yapmaktadır. *Meşâ'irü's-Şu'arâ* bugün bu Gelibolulu şairleri anmamıza ve şemâ'illerini tanımamıza olanak verirken, gereklikçe içerdiği tüm resimlerin farklı bağlamlarda da değerlendirilebileceği nitelikli bir referans olarak var olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar:

ÂŞIK ÇELEBİ, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, tarihsiz, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Tarih 772.

İkincil Kaynaklar:

AÇIKGÖZ, Namık, "Tezkirelere Göre 16. Asrın Sonuna Kadar Türk Edebî Kültür Hayatı", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (Haz: Mehmet Kalpaklı), Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul 1999, ss. 413-421.

ANDREWS, Walter, *The Tezkere-i Şu'ara of Latîfî as a Source for the Critical Evaluation of Ottoman Poetry*, (Doktora Tezi), University of Michigan, Michigan 1970.

AYNUR, Hatice, "Âşık Çelebi ve Tezkiresiyle İlgili Yayınlar Kaynakçası", *Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar*, (Der.: Hatice Aynur ve Aslı Niyazioğlu), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, ss. 171-176.

CANIM, Rıdvan, *Abdüllatif Çelebi Latîfî. Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsuratü'n-Nuzamâ İnceleme-Metin*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2000.

ERKMEN, Ashhan, *Metinlerden Tasvirlerle Yansıyan Yüzler: Musavver Bir 'Meşâ'irü's-Şu'arâ' Nüshasının Portreleri*, (Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2011.

GÖKYAY, Orhan Şaik, "Meşairü's-Şuara", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara 2004, ss. 355-357.

- İPEKTEN, Haluk, *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şu'ara Tezkireleri*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum 1988.
- İPEKTEN, Haluk, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996.
- İPEKTEN, Haluk ve diğ., *Şair Tezkireleri*, Grafiker Yayınları, Ankara 2002.
- İSEN, Mustafa, *Latîfî Tezkiresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- İSEN, Mustafa, "XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılarda Biyografi Geleneği", *Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. Oktay Aslapa'ya Armağan*, XXXI/1-2 (1993), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1995, ss. 211-227.
- İSEN, Mustafa, "Osmanlı Kültür Coğrafyasına Bakış", *Tezkireden Biyografiye*, Kapı Yayınları, 2010, ss. 169-182.
- KARAHAN, Abdülkadir, "Tezkire", *Millî Eğitim Bakanlığı, İslam Ansiklopedisi*, XII/1, 1979, ss. 226-230.
- KILIÇ, Filiz, *Meşâ'irü'ş-Şu'ara. İnceleme, Tenkitli Metin*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara 1994.
- KILIÇ, Filiz, *Aşık Çelebi: Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, C. 3, Suna ve İnan Kıraç Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.
- KUT, Günay, *Sehi Beg, Heşt Bihişt, Sehi Beg Tezkiresi, İnceleme, Faksimile, Metin, Varyantlar, Dizin*, Doçentlik Tezi, İstanbul 1982.
- KUTLUK, İbrahim, *Kınalızâde Hasan Çelebi. Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1978.
- MEREDITH-OWENS, G.M., *Meş'air üş-Şuara or Tezkere of Âşık Çelebi*, The Trustees of the E.J.W. Gibb Memorial, Londra 1971.
- STEWART-ROBINSON, J., "The Tezkere Genre in Islam", *Journal of Near Eastern Studies*, C. 23/1, Chicago University Press, Chicago 1964, ss. 57-65.
- STEWART-ROBINSON, J., "The Otoman Biographies of Poets", *Journal of Near Eastern Studies*, c: 24/1-2, Chicago University Press, Chicago 1965, ss. 57-74.
- TAYŞİ, Mehmet Serhan, "Âşık Çelebi ve Millet Kütüphanesi Ali Emiri Vakıf Kitapları Arasında Bulunan Minyatürlü 'Me-şa'irü'ş-Şu'arâ' Adlı Eseri", *Sanat*, 6, Kültür Bakanlığı, Ankara 1977, ss. 77-89.
- TOLASA, Harun, *Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.

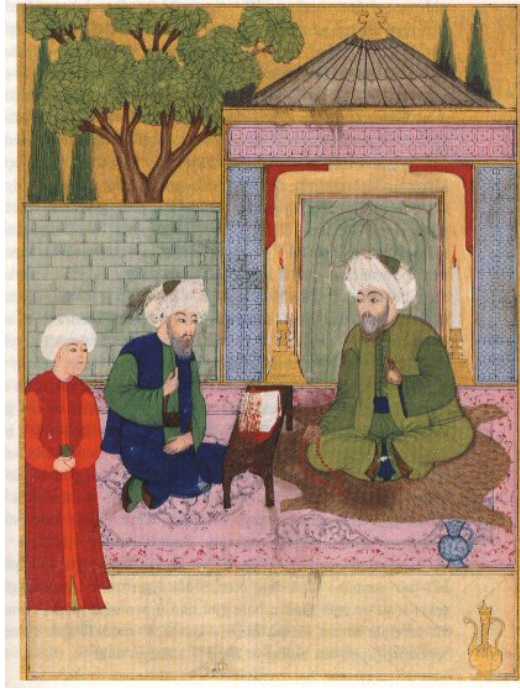
Resimler

Resim 1: Aşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, İMK, A. E. Tarih 772, y. 39b.

Resim 2: Aşçızâde Hasan Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, İMK, A. E. Tarih 772, y. 123a.

Resim 3: Sürûrî Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, İMK, A. E. Tarih 772, y. 204a.

Resim 4: Me'âlî, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, İMK, A. E. Tarih 772, y. 155b.

2011-2012 GELİBOLU YARIMADASI YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Göknur Bektaş

Özet: İstanbul Üniversitesi-Edebiyat Fakültesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi tarafından Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR başkanlığında yürütülen Thrakia Bölgesi yüzey araştırmaları kapsamında gerçekleştirilen çalışmalarda Bolayır, Bakla Burnu, Maltepe Höyük, Kazanağzı, Kalanora, Horon Tepe, Akbaş Mevkii (Sestos) ve Lale Baba – Küçük Kemikli Burnu incelenmiştir. Bu bildiride 2011-2012 yıllarında araziden toplanan keramikler ile küçük buluntulara değinilerek yürütülen çalışmalar anlatılacaktır.

Abstract: In the Thrakia region survey that was carried out by İstanbul University Faculty of Literature Southeastern Europe Researches Centre under the direction of Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR Bolayır, Bakla Burnu, Maltepe Höyük, Kazanağzı, Kalanora, Horon Tepe, Akbaş Mevkii (Sestos) and Lale Baba – Küçük Kemikli Burnu were surveyed. In this paper, this work will be summarized in light of the pottery and the small-finds that were recovered from the field between 2011 and 2012.

2011-2012 Gelibolu Yarımadası Yüzey Araştırmaları

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi tarafından Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR başkanlığında, 2011-2012 yılında Thrakia Bölgesi'nde yapılan yüzey araştırmalarıyla, Thrakia Khersonessos'u adıyla bilinen Gelibolu Yarımadası'ndan keramikler, kandiller, ok uçları, çeşitli mimarî ve küçük buluntuya ait mermer parçaları toplanmıştır. Bu eserler 2011-2012 yıllarında Çanakkale Müzesi'ne teslim edilmiştir.

Araştırma, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı yüksek lisans ve doktora öğrencileri ile Klasik Arkeoloji Bölümü yüksek lisans, doktora ve lisans öğrencileriyle yürütülmüştür¹.

Hem Hellespontos'a hakim konumdaki hem de Ege ve Karadeniz ile bağlantılı olması sebebiyle jeopolitik olarak oldukça önemli olan Thrakia Khersonesos'u tarıma elverişli arazileri sayesinde önemli bir tahıl üretim alanı olmuştur. Hem önemli limanlara sahip hem de tarımsal üretime oldukça elverişli olan yarımada'daki çalışmalar Bakla Burnu, Bolayır, Maltepe Höyük, Kazanağzı, Kalanora, Horon Tepe, Akbaş Tepesi (Sestos) ile Lale Baba-Küçük Kemikli Burnu'nda yürütülmüştür.

KAZANAĞZI

Gelibolu Yarımadası'nda incelenen yerler doğudan batıya doğru anlatılacak olursa ilk değinilmesi gereken noktalardan biri olur. Kazanağzı deresinin batısındaki alanda yapılan araştırmalarda oldukça az sayıda keramik toplanmış olup önemli bir kısmı Roma ve Bizans dönemine aittir. Bir adet, form vermeyen ve Yunan keramiğinin karakteristik özelliklerinden biri olan siyah sırlı keramik bulunmuştur. Bizans dönemi keramiklerinde ise beyaz hamurlu parçalar önemli bir grubu oluşturur. Bu grup Bizans döneminde M.S. 8.-13. yy.larda kullanılmış olup muhtemelen başka bölgelerden ithal edilmiştir².

2011 yılında Kazanağzı mevkiinde yapılan araştırmalar M.Ö. 4. yy.ın sonunda Agora, Kardias ve Paktye kentlerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Lysimakheia kentinin yayılım alanını belirlemek olmuştur. Buradan toplanan keramiklere bakılarak Kazanağzı'nın Roma ve Bizans dönemlerinde yerleşildiği ya da liman olarak

¹ Esen Kaya, Arif Yacı, İ. Eyüp Atabay, Göknur Bektaş, Taner Güler, Selin Önder, Şebnem ????, Oğuz Yarılgış, İnan Kopçuk, Sevingül Bilgin, Kübra Yavuz, Dicle Kaya.

² Böhlendorf Arslan, Beate, *Glasierte Byzantinische Keramik aus der Türkei I*, Ege Yayınları, İstanbul 2004, s. 322.

kullanıldığı söylenebilir. Herhangi bir göze çarpan Roma dönemi öncesi keramiğe veya amphora parçalarına rastlanmaması dikkat çekici bir durumdur.

BAKLA BURNU/KARDIA

Lysimakheia'nın kuzeyinde Bakla Burnu olarak adlandırılan mevkide Kardia'nın yer aldığı düşünülmektedir³. Kardia ilk olarak M.Ö. 7. yy.da Miletoslular ve Klazomenailılar tarafından kolonize edilir. M.Ö. 6. yy.da Thrak kabilelerinden Apsinthiler tarafından tahribata uğrar ve Atinalı Miltiades tarafından yeniden kurulur⁴. II. Miltiades tarafından da kendisine başken yaptığı Agora'nın liman olarak kullanılmıştır⁵. İonia ayaklanmasından sonra II. Miltiades'in durumu Phylaidlar'ın varlığıyla kısa süreliğine baskı altına alınır ve muhtemelen Kardia'da bir süre bulunurlar⁶. Kent diğer yandan da tahrip edilmeyen tek kent olur ve kısa bir süreliğine de olsa Pers hâkimiyetinde bulunur⁷. Buradaki halk III. Aleksandros'un ardıllarından Lysimakhos tarafından M.Ö. 309/308'de zorla göç ettirilerek Lysimakheia'ya yerleştirilir ve daha büyük bir kent kurulur.

2011 yılında Bakla Burnu'ndan toplanan keramik parçalarına bakıldığı zaman, Geç Geometrik dönemden yani Klazomenai ve Miletoslular'ın kolonizasyon hareketlerine denk gelen döneme tarihlenen (M.Ö. 7. yy.) keramik parçalarının toplandığı görülür. Yine aynı şekilde Arkaik döneme tarihlenebilecek keramikler de toplanmıştır. Bu parçalara bakıldığında İonia kaseleri, skyphoslar ile dönemin tipik bezeme tekniklerinden biri olan bant bezemeli parçaların olduğu gözlenmiştir.

M.Ö. 308/307 yılı öncesi, Kardia halkının göç ettirilmeden önceki, döneme tarihlenebilecek buluntularına baktığımız zaman buluntu grubunun çok büyük kısmını oluşturduğunu görebiliriz. Göze çarpan kap formları ise tabaklar, kantharoslar, skyphoslar ile çeşitli günlük kullanım kaplarıdır. Bununla birlikte kırmızı figür tekniğinde üretilmiş krater gövde parçası ile çeşitli kırmızı figürlü açık ve kapalı kap parçaları bulunmuştur.

Çok sayıda amphora parçası da ele geçmiş olup bunların arasında altı adet damgalı kulp önemli bir grubu oluşturmaktadır. Damga kısmı oldukça aşınmış veya kırık olan kulplar hakkında kesin bir kanıya henüz varılamamaktadır. Fakat damga kısmı oldukça iyi korunmuş olan ve araştırmacılar tarafından “tekerlek formlu damga” olarak adlandırılan kulp ise Akanthos ya da Amphipolis kökenli olup M.Ö. 3.-2. yy. a tarihlenmektedir⁸.

Bakla Burnu'nda bulunan diğer önemli buluntu, pişmiş toprak bir kaba ait olan ağız kenarı üzerinde Grekçe harflerle .ÖHNH yazmaktadır. Muhtemelen baştaki koruna gelmemiş olan harf “A” olup Athene yazmaktaydı. Bu da bölgede önemli bir tanrıça olan Athena'ya adanmış bir kap olmalıydı.

Kardia'dan yani Bakla Burnu'ndan elimize tüm olarak geçen tek eser ise M.Ö. 4. yy.la tarihlenebilecek siyah astarlı kandildir.

Kentin M.Ö. 3. yy. ve sonrasındaki tarihlerine ait buluntular oldukça azalmış olup muhtemelen Lysimakheia kentinin kuzey limanı olarak kullanılmıştır.

³ Isaac, B., *The Greek Settlements in Thrace until the Macedonian Conquest*, Leiden 1986, s. 162,188; Sayar, M.H., “Doğu Trakya'da Epigrafi ve Trihi-Coğrafya Araştırmaları 1996”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt: 15/1, Ankara 1998, s. 323-331, s. 325; Sayar, M.H., “Doğu Trakya'da Epigrafi ve Trihi-Coğrafya Araştırmaları”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt: 16/1, Ankara 1999, s. 423-433, s. 427; Sayar, M.H., “Zur Lage von Lysimakheia: Eine hellenistische Hauptstadt auf dem thrakischen Chersonesos”, X. *Trakoloji Kongresi Bildirileri, Dedeoğaç-Gümülcine 2005*, Atina 2007, s. 515.

⁴ Ps.-Skymnos 700-3; Strabo 7,51 (52); Ktistes ismi için (Hermokrates) Steph. Byz. 358.3-4; (Hermokrates) Dem. 5.25 no. 38; Tzvetkova, J., “The Coinage of Kardias”, *Archaeologia Bulgarica*, vol.:XIII/1, Sofya, 2009, s. 33-54, s. 33 (Miltiades tarafında Thrakia Khersonesos'undaki kolonizasyon hareketlerinin MÖ. 556/5'te başladığı belirtilmektedir).

⁵ Herodotos VII 41.1.

⁶ Tzvetkova 2009, s. 33.

⁷ Herodotos VII.

⁸ Cankardeş Şenol, G., *Klasik ve Hellenistik Dönem'de Mühütlü Amphora Üreten Merkezler ve Mühürleme Sistemleri*, Ege Yayınları, İstanbul 2006, s. 138; Lawall, M., “Ilium before Alexander: Amphoras and Economic Archaeology”, *Studia Troica*, S. 12, Philipp von Zabern, Mainz 2002, s.: 197-244, s. fig. 8, no:8, fig. 9.

Roma döneminde ise Gelibolu Yarımadası İmparatorun tarım toprağı yani “ager publicus” olduğu için buradaki yerleşimler oldukça küçülürler ve önemlerini kaybederler. Bu nedenle Buradan toplanan eserler de burnun sadece doğu kısmında ufak bir alana sıkışmış durumda bulunmuştur.

BOLAYIR/LYSIMAKHEIA

Lysimakheia, Bolayır'a lokalize edilmekle birlikte kaynaklardan M.Ö. 309/308 yılında Büyük İskender'in ardıllarından Lysimakhos tarafından Kardias halkının zorla göç ettirilmesiyle kurulmuş ve Hellenistik krallığa başkentlik yapmıştır⁹. Fakat bu tarihten önce de Bolayır'da bir yerleşimin olduğu arkeolojik verilerle desteklenmektedir. Buna göre antik kaynaklarda adı geçen Agora adlı erken dönem kenti burada olmalıydı. Agora kenti aynı zamanda Khersonesos olarak da geçmektedir ve yerleşim Atina vergi listelerinde bu adla anılmaktadır.

Khersonesos/Agora kenti buluntulardan anlaşıldığı kadarıyla bugünkü Bolayır yerleşiminin altında kalmış olmalı ve yerleşimin hemen güneyindeki arazide yapılan araştırmalarda kentin dağılım alanını gösterebilecek keramik parçaları görülmüştür. Bu parçalar arasında Geometrik dönemde görülmeye başlanan “z” motifleri ile Arkaik dönemin başlarında görülmeye başlanan siyah figür tekniğinde kuş sıralarıyla bezeli krater gövde parçası ve “yaban keçisi üslubu” olarak adlandırılan Anadolu'nun batısı ve adalarda sıkça görülen havyan betimleri yer almaktadır¹⁰. Bunlar yerleşimde en erken döneme tarihlenen parçalar olmakla birlikte. M.Ö. 5. yy.a tarihlenebilen çok sayıda skyphos, kyliks ayak parçaları ile M.Ö. 4. yy.a ait kantharos, tabak formları, içe dönük ve dışa dönük ağızlı kaseler ele geçmiştir. Bu buluntular haricinde dere taşından yapıldığını bildiğimiz taş baltanın Tunç Çağı'na ait olduğu düşünülmektedir¹¹.

Lysimakhos tarafından Kardias halkı göç ettirildikten sonra buraya yerleştirilmiş olmalıydı ve yerleşim ilerleyen dönemlerde güneye Marmara Denizi'ne doğru yayılır. M.Ö. 144 yılında Thrak Dieglis tarafından tahrip edilene kadar bölgede Hellenistik devrin başkentlerinden biri olarak önemli rol oynar. Özellikle M.Ö. 281 yılında Lysimakhos'un Kroupedion Savaşı'nda ölmesi sırasında Seleukos Krallığı'nı kuran ve Lysimakhos'u öldüren Seleukos Nikator'un öldürüldüğü yer olması daha sonra M.Ö. 3. yy. boyunca Ptolemaios ve Seleukoslar tarafından sürekli elde tutulmak istenmesi bu antik kentin çevresinde büyük bir mücadele olduğunu eski çağ tarih yazarlarının eserlerinden öğrenmekteyiz. M.Ö. 188 yılında yapılan Apameia Barışı sonrasında Seleukoslar'a ait tüm topraklar Pergamon Krallığı yönetimi altına geçer ve M.Ö. 144 yılında Thrak kralı Dyegyilis tarafından tamamen tahrip edilir¹².

2012 yılında yapılan araştırmalarda güneydeki arazilerde çok sayıda M.Ö. 3.-2. yy. keramiğine rastlanmasıyla birlikte mermer metal kalıbına, çeşitli Dor düzeninde sütun başlıklarına ve iki adet demir ok ucu ile birlikte bronz ok ucuna rastlanmıştır.

Buradan az sayıda parça toplanmış olup genel hamur renklerinin pembemsi kırmızı ve sarımsı kırmızı olduğu görülmüştür. Çok az sayıda örnekle temsil edilen hamur renkleri ise soluk kahverengi ve kırmızımsı kahverengidir. Mutfak kapları, amphora ve Bizans Dönemi parçaları hariç tutulursa iyi elenmiş, sert dokulu ve çok az gözenekli oldukları tespit edilmiştir. Bizans Dönemi'ne tarihlenebilecek keramiklerde ve amphora parçalarında ise hamurların daha yoğun mika, kum ve kireç katkılı oldukları gözlenmiştir.

Kyliks, kase, kantharos, balık tabağı, tabak parçası, içe dönük ağızlı ve dışa dönük ağızlı kase ile ticarî amphoralara ait dip parçaları toplanan kap formlarıdır. En geç döneme tarihlenen buluntular ise Çandarlı sigillata (Ms. 2.-3. yy) formunda olup içi ve dışı kırmızı astarlıdır.

⁹ Sayar 2007, s. 425 Cohen 1926, s. 83,

¹⁰ Cook, R.M.-Dupond,P., *East Greek Pottery*, London, Routledge, 1998, s. 26 ve 33; Cook, R. M., *Greek Painted Pottery*, London, Methue Co Ltd, 1972 s. 34-36; Coldstream, J. N., *Geometric Greece 900-700 B.C.*, New York, Routledge 2003.

¹¹ Bu buluntu Prof. Dr. M. Özdoğan'dan alınana bilgi ile değerlendirilmiştir.

¹² Polyb. XXI 46,9; Livy. XXXVIII 39;

Damgalı amphora kulplarına bakıldığı zaman büyük çoğunluğunun 2012 yılında incelediğimiz alanda günümüz Bolayır yerleşmesinin yaklaşık olarak 1km güneyinden toplandığı söylenebilir. Üzeri oldukça aşınmış ya da kırık durumdaki damgalardan herhangi bir veri elde edilememesine karşın iyi koruna gelen örneklerden Rhodos, Kos, Thasos, Knidos ve Kardia örneğinde olduğu gibi Akanthos- Amphipolis örnekleri ele geçmiştir.

Bunlar arasında mimarî parça, sunak parçası, geniş çaplı tekne ve baş kısmıyla gövdesinin alt kısmı eksik olan Herme bulunmaktadır.

MALTEPE HÖYÜK

Gelibolu Yarımadası'nın güneyinde Marmara Denizi kıyısında yer alan höyüğün bu gün güney tarafının kum çıkarma faaliyetleri yüzünde yoğun tahribata uğradığı görülmüştür. Oldukça kısıtlı alanını gezdiğimiz höyükte İlk Tunç Çağ¹³, Arkaik, Kalsik ve Hellenistik dönemlere tarihlenen keramik parçalarının yanı sıra bir adet damgalı amphora kulbu ile demir ok ucu göze çarpan buluntular arasındadır.

Oldukça az sayıda topladığımız bu eserlere bakarak prehistorik dönemlerden Roma dönemine kadar yerleşimin kesintisiz olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Yine burada hatırı sayılır amphora parçalarının bulunması ve Marmara Denizi kıyısında yer alması sayesinde ticaret için uygun bir liman olduğu ve bu amaçla da kullanıldığı söylenebilir.

Ele geçen tek damgalı amphora kulbu oldukça aşınmış durumda olduğu için henüz ait olduğu kente dair bilgi edinilememektedir.

Demir ok ucu ise 2011 yılı buluntusu olup diğer tüm metal eserlerde olduğu gibi Dr. Daniş Baykan tarafından incelenmektedir.

Arkaik döneme ait olabilecek bant bezemeli gövde parçaları haricinde kesin olarak bu döneme tarihlenebilecek parça ele geçmemiş olup keramiklerin önemli bir kısmını Hellenistik döneme tarihlenen parçalar oluşturmaktadır. Yine üç parça ile Roma dönemi temsil edilmektedir.

KALANORA

Yarımadanın güney sahilinde yer alan burun günümüzde yeri hala belirlenemeyen Aigospotamoi olduğu düşünülmektedir. Aigospotamoi Savaşı'na (M.Ö. 405) ev sahipliği yapan bu kent hakkında antik kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler haricinde yerini tam olarak konumlandırabileceğimiz sikkeler ya da yazıt henüz ele geçmemiştir. Çeşitli araştırmacılar kentin konumu hakkında önerilerde bulunmuştur ve bunlardan biri de Sütlüce Köyü'dür. Burada yapılan 2011 yılı çalışmalarında İlk Tunç Çağ, Arkaik, Klasik, Hellenistik ve ikiye parçayla da Roma ve Bizans dönemlerine ait malzemeye rastlanmıştır.

HORON TEPE

Sütlüce köyünün batısında yer alır. 2011 yılı çalışmamızda görülmüş olup sadece 2 tarlada ve teraslarla düzenlenmiş doğu eteklerinde malzeme toplanabilmiştir. Arkaik döneme ait İonia kasesi ağız parçasıyla krater ağız parçası en erken iki örneğimiz olup M.Ö. 5.-4. yy.lara ait lekythos boyun-omuz parçası da ele geçmiştir. Oldukça az sayıda toplanan bu buluntularla birlikte yine Hellenistik döneme tarihlenen çeşitli formlarda keramik parçaları toplanmıştır. Bu parçalar arasında balık tabağı, tabak, skyphos, kantharos, içe dönük ağızlı kase ve amphora parçaları ile megara kasesine ait kalıp yapımı kase ağız parçası bulunmuştur.

¹³ M. Özdoğan, "Prehistoric Sites in the Gelibolu Peninsula", *Anadolu Araştırmaları X*, İstanbul 1986, s. 51-66.

AKBAŞ TEPE/AKBAŞ MEVKİİ (SESTOS)

Sestos'un yeri kesin olarak lokalize edilememekle birlikte Akbaş Kalesi (tepesi) olduğu düşünülmektedir. M.Ö. 7. yy.da Lesboslular tarafından kolonize edilen kent daha sonra M.Ö. 6. yy.da Atinalılar tarafından tekrar kolonize edilir¹⁴. Sestos isminin bir Thrak ismi olması sebebiyle Lesboslular'dan önce burada bir yerleşimin olduğu düşünülmektedir¹⁵. I. Dareios'un İskit seferi dönüşünde kent Pers hâkimiyetine girer ve M.Ö. 479:/478'de Atinalılar kenti tekrar kuşatarak ele geçirir¹⁶. Bu tepede yaptığımız araştırma sırasında Geometrik dönemde görülmeye başlanan kelebek motifli keramik parçası ve Arkaik döneme tarihlenebilecek iç içe daire ve bant bezemeli parçaların yanı sıra yine Arkaik döneme ait siyah figür tekniğinde krater gövde parçası ele geçmiştir.

LALE BABA/ALOPEKONESOS

Eceabat'ta Suvla gölünün kuzeyindeki Küçük Kemikli Burnu ve güneyindeki Lale Baba mevkilerine yayılan alan, yazıtların bulunmasıyla Alopekonesos kenti olarak lokalize edilmiştir¹⁷. Aiolia kolonisi olan kent M.Ö. 5. yy.da Atina vergi listelerinde geçmektedir. M.Ö. 4. yy.da da Hellespontos'a hakim olmak isteyen Atinalılar ve Odrysler arasındaki çekişmede korsanlık faaliyetlerinin merkezi haline gelir.

Korsanlık faaliyetlerinin merkezi olmasındaki sebep ise, Küçük ve Büyük Kemikli Burnu arasındaki koyun ve hatta bu koyun gerisindeki Suvla gölünün elverişli limanlar olmasıdır.

Hamur renklerine bakıldığında pembemsi kırmızı, sarımsı kırmızı, kırmızımsı sarı en çok görülen tonlardır. Birer parça hailinde gri, ve bej renk görülürken, mutfak kapları ve amphoraların haricindeki tüm lekythos, skyphos, kantharos, kase, balık tabağı, tabak parçaları ve krater gövde parçaları iyi elenmiş çok az gözenekli ve sert dokulu yapıya sahiptir.

Tek gri hamurlu örnek ise bir bodur lekythosa ait olup, dışı mat siyah astarlıdır. M.Ö. 425'lere tarihlenmektedir.

En erken örnek ise yine Yaban keçisi üslubundaki krater gövde parçasıdır. (M.Ö. 6. yy). Ele geçen Attik tip 3 skyphos parçasından en erken döneme tarihlenebileni ağız ve kulp parçası olup, içi ve dışı siyah astarlıdır. (M.Ö. 500-460'a tarihlenmektedir). Yine M.Ö. 5. yy.a tarihlenebilecek skyphos ayağının içi kırmızı, dışı ise siyah astarlıdır. Son ayak parçası da yine siyah astarlı olup, M.Ö. 4. yy.ın sonuna aittir.

Kantharoslarda ise kalıp yapımı, siyah astarlı, yivli gövde parçası M.Ö. 325-300'e tarihlenirken, yüksek ayaklı tiplere örnek oluşturabilecek 2. parça ise M.Ö. 260-230 yılına aittir. Eldeki örneklerden en geç olanı ise M.Ö.1.- Ms.1. yy. başına tarihlenebilmektedir. Tabak formlarına bakıldığında ise elimize sadece iki örnek geçmiştir. Bunlardan ilki M.Ö. 4. yy. sonu-3. yy. başına tarihlenebilecek siyah astarlı balık tabağıdır. Diğer tabak örneği ise yine siyah astarlı olup M.Ö. 150-125 aralığındadır.

Amphoralar Lysimakheia'da olduğu gibi sayı bakımından göze çarpar niteliktedir.

Sonuç

Verimli toprakları sayesinde yarımada elde ettiği tarım ürünlerini ihraç ederek ticarî faaliyetlerde bulunabilmekteydi. Roma döneminde imparatorun tarım toprağı olması sebebiyle bölgede şu ana kadar oldukça az

¹⁴ Ps. Skymnos 709-710.

¹⁵ Loukopoulou, L., "Thracian Chersonesos", *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, (Ed. M. H. Hansen, T. H. Nielsen), Oxford University Press, New York 2004, s. 900-911, s. 909.

¹⁶ Herodotos VII, 78; Thukydides I, 89.

¹⁷ Pliny, NH, IV, 50,75; Casson, S., *Macedonia, Thrace, and Illyria: Their Relations to Greece from the Earliest Times of Philip Son of Amyntas*, Oxford 1926, s. 219; Sayar 1999, s. 425.

yoğunlukta ve sınırlı bölgelerde Roma keramiği toplanmış olması bu durumu destekler niteliktedir. Üzeri okunabilen damgalı amphora kulpları ise yarımadanın, özellikle Lysimakheia'nın, Thasos, Rhodos, Kos ve Knidos (?) ile yoğun ticarî alışverişte bulduklarını gösterir.

Çeşitli tabak, içe dönük ve dışa dönük kaseler, megara kaseleri batı yamacı stilineki kantharos ve masa amphoraları bölgenin sadece Samothrake, Thasos gibi adalarla değil aynı zamanda Pergamon ve Troas bölgesiyle de kültürel ve ticarî olarak yakın ilişkide bulduklarını göstermektedir. Arkaik ve Geometrik döneme tarihlenebilecek keramiklerde batı Anadolu ilişkisini ve kolonizasyon hareketlerini desteklemektedir.

Lysimakheia

- 1) Ele geçen yazıtlarla Lysimakheia kurulmadan önce Bolayır'da Arkaik Dönem'de de önemli bir yerleşimin olduğu görüşü, siyah figürlü ve bant bezemeli parçalar sayesinde kesinliğe kavuşmuştur.
- 2) M.Ö. 4.-3. yy. en güçlü konumunda olan kent, ticarî yönden de oldukça faal konumda olmuştur. Oldukça fazla üretilen tahıllı muhtemelen şarap üretimi yapan merkezlere satmakta ve karşılığında da şarap, zeytinyağı gibi ürünler almaktaydı.
- 3) Roma'nın egemenliğine geçtikten sonra da yerleşime devam edilmiş hatta bu durumun Bizans Dönemi'nde de devam etmiştir. Fakat yukarıda değindiğimiz gibi bu yerleşim oldukça küçülmüş ve sınırlı bir alanda kalmıştır.

Kardia

Ele geçen kırmızı figürlü krater gövde parçalarına bakıldığında M.Ö. 4. yy.da önemli bir yerleşim olduğu görülmektedir. M.Ö. 308/307 kentteki halkın yeni başkente taşınmasıyla nüfus yoğunluğunun azaldığını fakat asla tamamen terk edilmediği söylenebilir. Damgalı amphora kulpları ise buradaki limanın Lysimakheia kenti için kullanılmış olduğunu gösterir.

Alopekonesos'da ise

- 1) En erken örnekler M.Ö. 6. yy.a en geç örnekler ise Roma ve Bizans dönemine aittir. Buradan yola çıkarak yerleşimin kesintisiz olarak devam ettiği ve Lysimakheia örneğinde olduğu gibi M.Ö. 4.-3. yy.larda yoğun ticarî ilişkilerde bulunduğu anlaşılmaktadır.
- 2) Yoğun buluntuların ötesinde Lysimakheia'nın siyasi ve ekonomik ağırlığına rağmen Kuzey Ege ticaretinde hatırı sayılır bir rol oynadığı ve deniz aşırı ilişkiler bakımından Lysimakheia'nın gölgesinde kalmadığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

A. Antik Kaynaklar

Herodotos, *Historiai* *Histories*, (çev.: A. D. Godley), Harvard University Press, MA, Cambridge 1920.

Pausanias, *Periegesis tes Hellados Description of Greece*, Vol. I, Books 1-2, (Çev. W. H. S. Jones), Harvard University Press, MA, Cambridge 1918

Description of Greece, vol.: III, Books 6-8, (Çev. W. H. S. Jones), Harvard University Press, MA, Cambridge 1933.

- Polybios, *Historiai Histories*, Vol. III, Books 5-8, çev.: W. R. Paton, Harvard University Press, MA, Cambridge 1923.
- Plinius, *Naturalis Historia Natural History*, vol.: II, Books-3-7, (Çev. H. Rackham), Harvard University Press, MA, Cambridge 1942.
- Strabon, *Geographika Geography*, vol.: III, Books 6 –7, (Çev. H. L. Jones), Harvard University Press, MA, Cambridge 1924.
- Geography*, Vol. V, Books 10–12, (Çev. H. L. Jones), Harvard University Press, MA, Cambridge 1928.
- Geography*, Vol. VI, Books 13 –14, (Çev. H. L. Jones), Harvard University Press, MA, Cambridge 1929.
- Thukydides, *History of the Peloponnesian War*, vol.: II, Books 3-4, (Çev. C. F. Smith), Harvard University Press, MA 1920.
- Ksenophon, *Hellenika Hellenica*, Vol. I, Books 1-4, (Çev. C. L. Brownson), Cambridge, Harvard University Press, MA 1918.
- Anabasis*, (çev.: C. L. Brownson), Harvard University Press, MA, Cambridge 1998.

B. Modern Kaynaklar

- BAILEY, D.M., *A Catalog of the Lamps in the British Museum: Greek, Hellenistic and Early Roman Pottery Lamps*, Vol. 1, British Museum Publications Limited, Londra 1975.
- BERLIN, A. M., “Studies in Hellenistic Ilion: The Lower City. Stratified Assamblages and Chronology”, *Studia Troica*, Vol. 9, Philipp Von Zabern, Tübingen 1999, s. 73-159.
- BERLIN, A. M. “Ilion Before Alexander: A Fourth Century B.C. Ritual Deposits”, *Studia Troica*, vol.:12, Philipp Von Zabern, Tübingen 2002, s. 131-167.
- BÖHLENDORF ARSLAN, B., *Glasierte Byzantinische Keramik Aus Der Turkey I-III*, Ege Yayınları, İstanbul 2004.
- CANKARDEŞ ŞENOL, G., *Klasik ve Hellenistik Dönem’de Mühütlü Amphora Üreten Merkezler ve Mühürleme Sistemleri*, Ege Yayınları, İstanbul 2006.
- CASSON, S., *Macedonia, Thrace, and Illyria: Their Relations to Greece from the Earliest Times of Philip Son of Amyntas*, Oxford 1926.
- COLDSTREAM, J. N., *Geometric Greece 900-700 B.C.*, Routledge, New York 2003.
- COOK, R. M., *Greek Paited Pottery*, Methue Co Ltd, London 1972.
- COOK, R.M.-DUPOND,P., *East Greek Pottery*, Routledge, London 1998.
- COHEN, G.M., *The Hellenistic Settlements in Europe, The Islands, and Asia Minor*, University of California Press, 1995.
- COLDSTREAM, J. N., *Geometric Greece 900-700 B.C.*, Routledge, New York 2003.
- ELLINGHAUS, Ch., “Klassische und Hellenistische Glanztonkeramik”, *Asia Minor Studien: Ausgrabungen in Assos 1990*, Vol. 2, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn 1991, s. 67-80.

- GHALI-KAHIL, L., *Études Thasiennes: La Céramique Grecque (Fouilles 1911-1956)*, Vol. 7, École Française D'Athènes, Paris 1960.
- HAYES, J. W., *Late Roman Pottery*, The British School at Rome, Londra 1972.
- HAYES, J. W., *Athenian Agora: Roman Pottery Fine Ware Imports*, vol: 32, The American School of Classical Studiesat Athens, Princeton 2008.
- ISAAC, B., *The Grek Settlements in Thrace untill the Macedonian Conquest*, Leiden 1986.
- KASSAB TERGÖZ, D.-SEZER, T., *Varia Anatolica: İstanbul Arkeoloji Müzeleri Pişmiş Toprak Kandiller Kataloğu: Prehistorik, Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönemler*, Vol. 6/2, İstanbul Fransız Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1995.
- LAWALL, M., "Ilium before Alexander: Amphoras and Economic Archaeology", *Studia Troica*, S. 12, Philipp von Zabern, Mainz 2002, s. 197-244.
- ÖZDOĞAN, M., "Prehistoric Sites in the Gelibolu Peninsula", *Anadolu Araştırmaları X*, İstanbul 1986, s. 51-66,
- ROTROFF, S. I., *The Athenian Agora :Hellenistic Pottery Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material Part I-II*, vol.: 29, The American School of Classical Studiesat Athens, Princeton 1997.
- ROTROFF, S. I.-OLIVER, A., *The Hellenistic Pottery From Sardis: The Finds Through 1994*, Harvard University Press, Londra 2003.
- TEKKÖK- BİÇKEN, B., *The Hellenistic And Roman Pottery from Troia: Second Century B.C. to Sixth Century A. D.*, (Doktora Tezi), Colombia Universitesi, Missouri 1996.
- TEKKÖK, B. "The City Wall of Ilium: New Evidence For Dating", *Studia Troica*, Vol. 10, Philipp Von Zabern, Mainz 2000, s. 85-95.

GELİBOLU'DAKİ OSMANLI CAMİ VE MESCİTLERİ

A. Osman UYSAL*

Özet: Çanakkale Boğazı'nın yarımada tarafında yer alan Gelibolu, Osmanlı denizciliği açısından önemli bir şehirdir. Gazi Süleyman Paşa tarafından M.1354 yılında fethedilen şehirde, Osmanlı devrinde çok sayıda dinî ve sosyal nitelikli bina yapılmıştır. Bunlar arasında câmi ve mescitler sayısal bakımdan en kalabalık yapı grubunu oluştururlar. Ne yazık ki, bu eserlerin büyük bir çoğunluğu yıkılıp gitmiştir. Ayakta kalabilen câmi ve mescitler ise ya onarım geçirmişler ya da tümüyle yenilenmişlerdir. Bunlardan Ulu Câmi, I. Murad zamanında dokuz kubbeli olarak yapılmıştır. Ulu Câmi XVII. yüzyılda onarıldıktan sonra XIX. yüzyıl sonlarında II. Abdülhamid devrinde yenilenmiştir. Hoca Hamza Mescidi ve Saruca Paşa Câmiî'nin sadece kitâbesi mevcuttur. Yazıcızâde Mescidi ile Sofuca Halil Mescidi de tümüyle yenilenmişlerdir. Buna karşılık Kadı İskelesi Câmiî ve Cerrah Hüseyin Mescidi'nin kısmen özgün özelliklerini korudukları söylenebilir.

OTTOMAN MOSQUES AND MASJIDS IN GELIBOLU

Abstract: Gelibolu was a remarkable and significant town in Ottoman maritime. The city was conquered by Gazi Süleyman Pasha in 1354 and a vast number of religious and social building complexes were built. Among these, mosques and masjids had the biggest part. Unfortunately many of these buildings were demolished or damaged in time. The buildings that survived had either underwent repairs or had been completely renewed. Among the survivors; Ulu Câmiî had been designed with nine domes in the reign of Murad I. After being repaired in XVIIth century, the mosque was renewed in XIXth century in the reign of Abdülhamit II. Only the inscriptions of Hoca Hamza Mosque and Saruca Pasha Mosque have survived until today. Yazıcızâde Mosque and Sofuca Halil Mosque had also been completely renewed. However, Kadı İskelesi Mosque and Cerrah Hüseyin Mosque still partly maintain the characteristics of the period they were built in.

Tarihî geçmişi antik dönemlere kadar inen Gelibolu, M.1354'te Gazi Süleyman Paşa tarafından fethinden sonra Osmanlıların Balkanlardaki fütûhatları ve denizcilik faaliyetleri için önemli bir üs konumuna yükselmiştir.¹ Özellikle tersane inşasından sonra ordunun Akdeniz seferlerinin başlangıç noktası olmuş ve giderek kaptan-ı deryalık merkezi hâline gelmiştir.² Buna bağlı olarak gemi yapıcılığı ve lojistiği nedeniyle denizci taifesinin başlıca ikâmet yerlerinden birisi olmuştur. Bu sayede ekonomik ve kültürel bakımdan gelişen kent, çok sayıda dinî ve sosyal ihtiyaçlara yönelik mimarlık eserleriyle şenlendirilmiştir. Söz konusu eserler arasında ibadet yapıları ön planda yer alırlar. Fakat hem zaman içinde vakıflardaki bozulmalar, hem de yörenin deprenselliğinden ve insan elinden kaynaklanan tahribatlar sonucunda bu yapıların çoğu yok olup gitmiştir. Bazı eserler ise geçirdikleri onarımlar yüzünden özgün mimarîlerini yitirmişlerdir.

* Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Çanakkale.

¹ H. İnalçık, "Fatih'e Kadar Çanakkale Boğazı, Gelibolu Osmanlı Üssü ve Osmanlı-Venedik Karşılaşması", *Çanakkale Tarihi*, C. I, İstanbul 2008, s. 44.

² İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988(4), s. 394.

On beşinci yüzyıl başlarında (20 Ekim 1403) şehre uğrayan İspanyol elçisi Clavio, mimarîyle ilgili olarak sadece kale ve limandan söz eder.³ On beş ve on altıncı yüzyıllara ait arşiv kayıtları şehirde çok sayıda câmi ve mescidin mevcudiyetini ortaya koymaktadır.⁴ On yedinci yüzyılda ise -Evliya Çelebi'nin kaydına göre- şehirde 164 tane mihrap vardı.⁵ Bu kaydı, içinde mihrap bulunan ve dolayısıyla ibadet edilebilen câmi, mescit, tekke ve zaviye türü binaların tümü olarak anlamak daha doğru görünüyör. Çelebi'nin bahsettiği bu eserlerin çoğu yok olmuştur.

Onun söz ettiği Ahmed Paşa Câmii ve Mesih Paşa Câmii de ortadan kalkan eserler arasındadır. Çelebi'nin anlattığına göre; Mesih Paşa, Mısır'dan getirttiği mimar, mühendis ve bennâlara kubbesi kurşunla kaplanmış, tek şerefeli minareye sahip câmiyi H.883/ M.1478-79 tarihinde yaptırmıştır. Çelebi, kubbeli biçimde tanımladığı Ahmed Paşa Câmii için H.941/M.1534-35 tarihini verir.⁶

On altıncı ve on yedinci yüzyıllara ait veriler ile bugünkü durumu kıyasladığımızda şehrin ortadan kalkan diğer câmi ve mescitlerini şöyle sıralayabiliriz: Gazi Hüdevendigar Mescidi (XIV. yy.), Hoca Hamza Mescidi (M.1407 tarihli kitâbesi namazgâhın üzerinde), Hacı Hamza bin Karaca Mescidi (XV. yy. ilk yarısı), Hacı Mehmed Mescidi (XV. yy.), Hacı Mustafa Mescidi (XV. yy.), Ahmed Çelebi bin Hızır Bey Mescidi (XVI. yy.), Ali Fakih Mescidi (XV. yy.), Asılpaşa Hatun bint-i Saruca Bey Mescidi (XV. yy. ikinci yarısı), Ayşe Sultan Mescidi (XVI. yy. başı), Azablar Mescidi (XV. yy. ikinci yarısı), Bostancı İnebeyi Mescidi (XV. yy.), Cemşidzâde Mescidi (XV. yy.), Davud bin Âdil Mescidi (XV. yy.), Emir Paşa Mescidi (XV. yy.), Gütük Hızır Mescidi (XV. yy. ortaları), Hacı Ahmed bin İskender Mescidi (XV. yy. ikinci yarısı), Hacı Ali bin Hacı Hızır Mescidi (XVI. yy.), Hacı Doğan Dizdâr Mescidi (XV. yy.), Hacı Doğan Mescidi (XV. yy.), Hacı İbrahim Mescidi (Kilise Mescidi, XV. yy.), Hacı Kasım bin Hacı Timur Mescidi (XV. yy. ikinci yarısı), Hacı Koçak Mescidi (XV. yy.), Hacı Mürsel Mescidi (XVI. yüzyıl başı), Hacı Tanrıvermiş Mescidi (XV. yy.), Hacı Timurtaş Mescidi (XVI. yy.), Hacı Yegân Mescidi (XV. yy.), Hamza bin Hasancuk Mescidi (XV. yy.)², Haracı Hamza Mescidi (XV. yy.), Has Ahmed Bey Mescidi (XV. yy.), Hüsam Hoca (Buçuk Kilinder) Mescidi (XV. yy.), Hüsâmeddin Mescidi (XV. yy.), Kapudan Mehmed Bey Mescidi (XV. yy.)⁷, Karaca Paşa (Hasan Paşa) Mescidi (XV. yy.), Keçeci Hacı Mahmud Mescidi (XV. yy.), Kılabcancızâde Mescidi (XV. yy.), Kırımlı Hızır Mescidi (XV. yy.), Mehmed Bey bin Kul Hızır Mescidi (XV. yy.), Muhyiddin bin Hüseyin Bennâ Mescidi (XVI. yy.), Mütevelli Hoşkadem Mescidi (XV. yy.), Paşa Bola Hatun Mescidi (XVI. yy.), Sinan Bey Kızı Mescidi (XVI. yy.), Sinan Bey Mescidi (XV. yy.), Sungurca (Sultanzâde) Mescidi (XV. yy.), Suyağı Mescidi (XV. yy.), Uzun Yusuf Mescidi (XV. yy.), Uzunca İbrahim Mescidi (XV. yy.), Ümiz bin Bazarlu Mescidi (XV. yy.), Yağcı Hızır Mescidi (XV. yy.), Yakub Bey Mescidi (XV. yy.)⁸ E. Hakkı Ayverdi; eskiden iç kalede mevcut olan ve II. Bayezid tarafından yaptırıldığı düşünülen⁹ “Kale Mescidi”ni Has Ahmed Bey'in zaviye- mescidi ile karıştırmış görünmektedir.¹⁰ Aslında bunların ayrı yapılar oldukları anlaşılmaktadır.¹¹ Diğer taraftan İ. Sezgin, şehirde Çamlıca Mahallesi'nde Yakub Bey Câmii adıyla bir yapının bulunduğunu da kaydetmiştir.¹² XVI. yüzyılda inşa edildiği anlaşılan câmi günümüze ulaşmamıştır.

³ Clavio, *Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat*, (Çev. Ö. R. Doğrul), İstanbul 1975, s. 33.

⁴ Bkz.; F. Emecen, “Gelibolu”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, s. 5; İ. Sezgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 1998, s. 99-131; İ. Sezgin, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gelibolu Vakıfları”, *Çanakkale Tarihi*, C.II, İstanbul 2008, s. 695-726.

⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 5, (Haz. Y. Dağlı-S.A. Kahraman- İ. Sezgin), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 162.

⁶ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 162.

⁷ Aydın Yüksel, bu yapının H.899/M.1493 tarihli vakfından hareketle, bu yapının vakfiye tarihinden önceki yıllarda yapılmış olduğunu ifade eder. A. Yüksel, *Osmanlı Mimarîsinde II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim Devri (886-926 / 1481-1520)*, C. V, İstanbul 1983, s. 138.

⁸ M.T. Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul 1952, s. 240-298; İ. Sezgin, a.g.m., s. 703-715.

⁹ Bkz.; İ. Sezgin, a.g.e., s. 119.

¹⁰ Bkz.; E.H. Ayverdi, *İstanbul Mimarî Çağının Menşei: Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri*, C. I, İstanbul 1989 (2), s. 307.

¹¹ İ. Sezgin, a.g.m., s. 712. Has Ahmed Bey vakfiyle ilgili bir kayıtta yapının hem zaviye hem de mescit olduğu vurgulanmıştır. Bkz.; Komisyon, *75 Numaralı Gelibolu Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (925 / 1519)*, I (Dizin ve Transkripsiyon), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2009, s. 173.

¹² İ. Sezgin, a.g.m., s. 701.

Bunlardan başka, Palak (Pilak/Polak) Mustafa Paşa'nın XVI. yüzyılda yaptırdığı câmi, medrese ve mektepten¹³ oluşan külliye de, tümüyle yok olan anıtlar arasındadır. Aynı şekilde H.1060/M.1650 tarihli bir fermanda tamiratından söz edilen Gelibolu'da Sinan Paşa Câmi¹⁴ bugün mevcut değildir. Üstelik bu yapıya ait başka bir kayıt da bilinmemektedir. Söz konusu câmi, şehirdeki Sinan Paşa Zaviyesi'nin sonradan câmiye dönüştürülmüş hâli midir? Yoksa, Sinan Paşa'nın zaviyeden ayrı olarak bir de câmisi mi vardı? Bunu henüz bilemiyoruz.

Yukarıda Çelebi'nin adını verdiği iki câmiye bu uzun liste eklendiğinde, -arada eksiklikler veya farklı isimlerle tekrarlanmış yapılar olsa bile-, Gelibolu'da XVI. yüzyıl sonlarına kadar inşa edilen câmi ve mescidlerin sayısının altmışa yaklaştığı tespit edilebilmektedir. Bunların ise yaklaşık ellibeş tanesi yıkılıp yok olmuştur. Câmi ve mescidlere dair bu sayısal veriler, özellikle XVI. yüzyılda şehrin ne denli büyüdüğü konusunda fikir edinmemize yardımcı olmaktadır.

Gelibolu'da günümüze gelebilen ibadet yapılarından Ulu Câmi (M.1385) yenilenmiştir. Hoca Hamza Mescidi (M.1407) ve Saruca Paşa İmaretî (XV. yy. ilk yarısı)'nin sadece kitâbeleri kalmıştır. Sofuca Halil Mescidi (XV. yy. ilk yarısı) ve Yazıcızâde Câmi de yenilenenler arasındadır. Kadı İskelesi Câmi ve Cerrah Hüseyin Mescidi onarım geçmişlerdir. Üzerinde duracağımız bu yapılar hakkında şimdiye dek yeterli düzeyde bir araştırma yapıldığını iddia etmek güçtür. E. Hakkı Ayverdi'nin kitaplarındaki bilgiler -Ulu Câmi hariç tutulursa- çok sığdır. Gelibolu câmi ve mescitlerini de kapsayan iki yüksek lisans tezi bulunmakla birlikte söz konusu çalışmalar birkaç bakımdan eksiklikler içermektedir.¹⁵ Yerel yayınlardaki bilgilerin içeriği ise mâlûmdur. Bu nedenlerle; bildirimizde -yukarıda isimleri zikredilen- mevcut tarihî câmi ve mescitlerinin nitelikleri, onarım ve geçirdikleri değişiklikler; mimarî veriler ve kaynaklar ışığında ortaya konmaya çalışılacak; fakat açık türde bir ibadet yapısı olan Azebler namazgâhı (M. 1407) kapsam dışında tutulacaktır.¹⁶ Sadece kitâbeleri kalan örneklerin ise kitâbe metinleri irdelenecektir.

1) Ulu Câmi

Câmi-i Kebîr Mahallesi'nde yer alan eser XVII. yüzyılda onarıldıktan sonra XIX. yüzyılın son çeyreğindeki büyük çaplı onarım sırasında tümüyle yenilenerek özgün mimarisini yitirmiştir.

Yapının ilk hâline ilişkin en önemli bilgi kaynağımız, XVIII. yüzyıl sonlarında Gelibolu'yu ziyaret eden Castellan'ın mektuplarıdır. 19 Şubat 1797 tarihinde Gelibolu'ya çıkan Castellan, şehrin toplumsal yapısı, ticaret hayatı, çarşıları hakkında bilgiler verirken Ulu Câmi'yi şöyle tasvir eder: *"Bu yer üzerinde görülen câmi oldukça düzenli plana sahip bir yapıdır. Fakat cephe süslemesi acayip ve tüm mimarlık ve beğeni kurallarına aykırıdır. Oniki basamaklı bir merdiven ile vestibüle ulaşılır. Vestibülün çok fazla çıkıntı yapan çatısı hantal bir destek tarafından taşınır. Ön tarafa egemen olan parmaklı korkuluk, dışa doğru sarkan zengin halılarla kaplanmıştır. Türkler bu vestibüle pabuçlarını koyarlar ve onlarla ne câmilere ne de evlerine asla girmezler. Üç kapı mâbede girişi sağlar. Ortadaki kapının üstünde beyaz mermerden bir kitâbe levhası yer alır. Kitâbenin harfleri süslü ve kabartmalıdır. Yapının içi üçerli olarak gruplanmış pencerelerle aydınlatılmıştır ve bir dizi ayak, örtüyü oluşturan yarım küre biçimli kubbeleri taşırlar."*¹⁷

Castellan, yukarıya aldığımız tasvirinde câminin çok ayaklı ve kubbelerle örtülü olduğunu belirtir, fakat kubbe sayısını vermez. Buna rağmen eserine koyduğu gravür yapıyı ana hatlarıyla tanımlamamıza imkan sağlar.

¹³ Bkz.; C. Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 574.

¹⁴ Bkz.; İ.H. Uzunçarşılı v.d., *Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu, Fremanlar*, I. Fasikül, Ankara 1985(2), s. 34, s. 37.

¹⁵ O. Ülkü, *Gelibolu'da Bulunan Türk Dönemi Mimarî Eserleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum 1998; Y. Polat, *Çanakkale İlçelerindeki Osmanlı Dönemi Câmi Mimarîsi*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum 2002.

¹⁶ Bildiride kullanılan plan ve kesitler Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinden sağlanmıştır. Bunun için kurum yetkililerine ve projelerden yararlanma izni verme nezaketini gösteren müllifler Mim. Cem Bilginperk – Mim. Tolga Çolak ile AGS Mimarlık'a çok teşekkür ediyorum. Aynı şekilde arşivlerindeki belge fotoğraflarından yararlandığım Çanakkale Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu mensuplarına da teşekkür ederim.

¹⁷ A.L. Castellan, *Lettres sur La Grèce, L'Hellespont et Constantinople*, Première Partie, Paris 1811, p. 57.

(Res.1) Buna göre, XVIII. yüzyılın son çeyreğindeki görünümüyle Ulu Câmî, ayaklara binen kemerlerin taşıdığı dokuz kubbeli bir yapıydı. Cepheleri, her biri kemer biçimli üçlü pencere gruplarıyla hareketlendirilmişti. Simetrik bir düzen uygulandığını varsayarsak bu üçlü pencerelerin her cephede kubbelerin hizasına gelecek biçimde yerleştirildiklerini düşünebiliriz. Kible cephesinde orta kubbe hizasında mihrap bulunacağından, cephenin orta kısmını masif, iki tarafında ise birer üçlü pencereyle tasavvur edebiliriz. Castellan, üç kapıdan söz ediyor. Bunların doğu, batı ve kuzey cephelerin ortasında bulunmaları gerekir. Dolayısıyla Bu cephelerde de ortadaki kapı açıklığının iki yanında birer adet “üçlü pencere” kompozisyonunun bulunduğu anlaşılır. Ancak Castellan’ın gravüründe yan cephenin –ki burası doğu cephe olmalıdır- kubbelerden sonra ileri doğru bir çatıyla taşındığı; bunun gerisinde ise kubbeleri taşıyan geniş, yekpâre bir kasağın pencerelerle çözülmüş biçimde uzandığı görülmektedir. Castellan bu ayrıntıyı tasvir etmemiştir. Şayet bir çizim hatası söz konusu değilse câminin doğu ve batı cephelerinin, kârgir kubbelerden sonra muhtemelen ahşap bir çatıyla ileri doğru taşındıklarını düşünmek gerekir. Fakat Osmanlı mimarısındaki çok kubbeli uygulamalarda böyle ahşap çatılı uzantılar pek görülmez. Klasik dönem örnekleri dikkate alınacak olursa bu tarz uzantılar, daha ziyade ayaklardan duvara bitişik payandalara doğru atılan kemerlerin taşıdığı muhtelif tonozlarla kapatılır. XVIII. yüzyılın son çeyreğine ait olan gravürdeki bu görüntü, ya çizim hatasından kaynaklanmaktadır, ya da başlangıçta Bursa Ulu Câmî ve Edirne Eski Câmî gibi çok kubbeli plandaki yapıya bir onarım sırasında eklemeye yapıldığını anlatmaktadır. Câmî sonradan tümüyle yenilediği için bu hususları irdeleme şansımız kalmamıştır. Fakat bir eklemeye söz konusu ise, bunun – aşağıda kitâbesini vereceğimiz- XVII. yüzyıl onarımıyla ilgili olması mümkündür. Kuzey cephedeki geniş eğik çatılı sundurmanın muntazam bir son cemaat yeri revağı olmadığı anlaşılıyor. Muhtemelen yapıya sonradan eklenmiş olup, ahşap eli böğründelerle taşınan eğik çatının öttüğü giriş mekanı (vestibül) ahşap parmaklıklı korkuluklara sahip idi. Bu kuruluşa oniki basamakla ulaşıldığına göre, câminin giriş seviyesi sokak seviyesinde yukarıda kalıyordu. Bu da yapının, şimdiki gibi yüksek bir subasman üzerine inşa edilmiş olduğunu gösterir.

Çok kubbeli biçimi hakkında, Castellan’ın gravürü sayesinde bilgi sahibi olduğumuz Gelibolu Ulu Câmî –aşağıda metnini vereceğimiz kitâbeye göre- M.1889 yılında tümüyle yenilenerek bugünkü görünümüne bürünmüştür. Bugünkü câmî, taş duvarlı bir avlunun ortasında yükselmektedir. (Res. 2) Avlunun kuzeydoğu cephesinde eyvan biçiminde bir dizi çeşme nişi ve bunların kuzeyinde su haznesi ile doğu köşesinde bir sebil kalıntısı ve haznesi yer alır. (Res. 3) Bu köşedeki sebil nişinde bir de kitâbe bulunmaktadır. Kitâbede, bu sebilin Zâhîrzâde Abdurrahim Efendi’nin kızı Emine Molla ruhuna H.1225 / M.1810-1811 tarihinde yaptırıldığı kayıtlıdır.¹⁸ (Res. 4) Aynı köşedeki demir parmaklıklı cepheye sahip bölüm hazire olabilir. Çeşme nişlerinin ayna taşı işlevini gören mermer levhalar, bir şadırvandan sökülerek burada kullanılmış izlenimi bırakırlar.

II. Abdülhamid devri yenilemesinin ürünü olan şimdiki câmî 26,52x31,49 m. boyutlarında enine dikdörtgen bir alana oturmaktadır. Yenileme sırasında eski yapının temellerinin kullanılmış olması muhtemeldir. Tipolojik bakımdan geleneksel ulu câmî tiplerinin dışında tasarıma sahip, çok destekli, düz tavan üzerine kırma çatıyla örtülü, üç kapılı ve tek minareli olan eser, şehrin ulu câmîsi işlevini hâlâ sürdürmektedir. (Şek. 1,2).

Yapının cepheleri son derece muntazam görünmektedir. Kuzeydoğu ve güneybatı cepheleri simetriktrir. (Res. 5,6) Her iki cephede de kapı revağının iki yanına sıralanmış toplam altı pencere bulunmaktadır. Bunlardan üçer tanesi kapıların kible tarafına, ikişer tanesi ise aksi istikametteki cephe duvarına yerleştirilmişlerdir. Cephelerin alt kısımlarında yatay uzanan bir silmeden itibaren başlayan pencereler 4,79 m. yüksekliğinde olup, üst tarafları basık yuvarlak kemerle nihayetlenir. Kible cephesinde mihrap aksının iki yanına üçerli olarak sıralanmış pencereler ile kuzeybatı cephedeki altı pencere de aynı yükseklik ve biçimde düzenlenmişlerdir. (Res. 7) Cephelerin köşelerinde ikişerli düz silmeler, alt ve üst kenarları yatay silme demetleriyle şekillendirilmiş yüzeyel kaidelere bağlanırlar. Bunların sonunda yatay bir silme tüm cepheleri boydan boya dolaşır. Bunun biraz üstündeki saçak kornişli profilli silme biçimindedir.

¹⁸ Mermer üzerine sekiz satırlık Türkçe nesih hatlı kitâbe şöyledir: *Fî sebîlillah imâmeyn / aşkına eyleyüb hayrât / Âfiyet olsun nûş iden / ihvâna bu âb-ı hayât / Zâhîrzâde Abdurrahîm / Efendinin kerîmesi / Âmine Molla rûhîçün / Fâtîha ma’û’s-salâvât / sene 1225.*

Her üç cephede yer alan taçkapıların önünde iki sütun ve duvarlara binen basık yuvarlak kemerlerin taşıdığı yarım kırma çatılarıyla birer kapı revağı bulunmaktadır. (Res. 7) Bunlardan kuzeydoğu ve kuzeybatıdaki revakların sütun başlıkları iyonik tarzı andıran volütlerle sona eren kıvrımlı kabartmalarıyla eklektik anlayışı sergilerler. Güneybatı cephedeki revağın sütun başlıkları ise Antik akantus yapraklarının ağırlıkta olduğu kompozit karakterdedir. Batı Neo-Klâsik üslûbuna uygun düşen başlıklar, başka bir yapıdan devşirilmiş de olabilirler. Kapıların her birinin üzerinde –aşağıda değineceğimiz- birer kitâbe bulunmaktadır.

Yapının dış görünümü, cephelerin gerisinden yükselen, dört cephesi de küçük sivri kemerli ve alçı şebekeli pencerelerle çözülmüş aydınlık feneri ve onun kiremitli kırma çatısıyla tamamlanır.

Câminin batı köşesine bitişik olarak yükselen kare kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare Castellan'ın gravüründe görünen eski minarenin yerinde yükselmektedir. Külâh ve alem hariç olmak üzere tamamen taştan yapılan minarenin gövdesinin üst kısmında ve şerife korkuluklarında bezemeler göze çarpar. (Res. 8) Şerefenin taş korkuluk levhaları son onarım sırasında yenilenmiştir. Eski levhaların, avlunun doğu köşesindeki demir parmaklıklı alana istiflendikleri tespit edilmiştir.

Câminin taş temeller üzerine yine taş malzeme kullanılarak inşa edildiğini söyleyebiliriz. Cepheler sıvalı olduklarından taşların arasında tuğlaya yer verilip verilmediğini bilemiyoruz. Aynı şekilde kuzeybatı ve güneydoğu kanattaki kapı revaklarının kemerleri kesme taştan iken; güneybatı kenardaki revak kemerleri ve üst kısımları sıvandığından malzeme konusunda tereddüte düşüyoruz. Buna karşılık sütunlarda granit ve mermer kullanıldığı anlaşılabilir. Minare de taş malzemeyle yapılmıştır. Örtü sisteminde ise ahşap kullanılmıştır.

Her üç cephedeki kapılardan girilen harimde – yukarıda ifade edildiği gibi- çevre koridorlu bir planlama söz konusudur. Kenarlara ortalama 5,00 m. mesafede dört kenar boyunca sıralanan ayaklardan köşedekiler yürek biçiminde kesite sahipken, bunların aralarındakiler dairesel plandadır. Bu desteklere oturan yuvarlak kemerler, harimin ortasında oluşan geniş açıklığın üstünde tavan seviyesini aşarak bir kasnak gibi yükselen aydınlık fenerini taşırlar. (Res.9) Harim, cepheler bahsinde değindiğimiz büyük pencereler ve aydınlık feneri pencereleriyle çok ışık almaktadır. Harimin kuzeybatı tarafında, bu kenardaki desteklere ve daha küçük ahşap desteklere dayanan iki müezzin mahfili dikkati çeker. Kible duvarının ortasındaki mermer mihrap ve sağındaki ahşap minber XIX. yüzyıl sonlarının özelliklerini yansıtır.

Aydınlık ve ferah görümlü harimde kemer yüzeyleri, tavan etekleri ve ortadaki aydınlık fenerinin pencerelerinin altındaki panolarda XIX. yüzyıl sonlarının anlayışını yansıtan bitkisel motifli zengin kalem işi bezemeler bulunmaktadır. Mahfillerin üstündeki tavan yüzeylerinde ve diğer tavan yüzeylerinde tavan göbekleri kullanılmıştır. Kalem işleri, mihrap, minber ve tavan süslemeleri, Geç Osmanlı devrinde görülen Batı'nın Barok, Rokoko, Neo-Klasik ve ampir üsluplarının etkilerini yansıtır. Aynı etki kapı revaklarının sütun başlıklarında da izlenir. Buna karşılık aydınlık fenerinin sivri pencere kemerleri ile minare şerefesindeki panolarda görülen perde, ay-yıldız motifleri, kılıç kabartmaları ve stilize bitkisel kabartmalar geleneksel anlayışı yansıtır.

Gelibolu Ulu Câmiî'nin tarihi geçmişine ışık tutan üç kitâbesi mevcuttur. Bunlardan kuzeydoğu kapısı üzerindeki ilk inşa kitâbesi olup (Res.10); 48x94 cm boyutlarında bir levha üzerine celf stîlûs hat ile Arapça olarak yazılmıştır:

- Ammera hâze'l-binâe'ş-şerîfe'l-mübârek li-ecli'l-melîki
- 'l-mu'azzam ve'l-hâkânî'l-a'zam Mevlâ mulûki'l-Arab
- ve'l-'acem sultân Murâd bin Orhan hallede
- 'llahü mülkehü seyyidü'l-'ulemâi hayru'l-milleti ve'd-dîn fi târihi seneti seb'a ve semânîn ve sebâmie 787.¹⁹

Bu kitâbe, eserin I. Murad adına “seyyidü'l-ulemâ” ünvanıyla tarif edilen Çandarlı Halil Hayreddin Paşa tarafından H.787 /M.1385 yılında yaptırıldığını anlatıyor.

¹⁹ A. Tüfekçioğlu, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Kültür Bakanlığı Sanat Eserleri, Ankara 2001, s. 56-57.

İkinci kitâbe, güneybatı taçkapısının üzerindedir. (Res.11) 55x35cm boyutunda, sekiz satırlık nesih kitâbe Türkçe'dir:

- Hazret-i Gâzi Süleymân şehîd-i pâk-zât
- Feth idüp bu illeri kıldı Bolayırdâ vefât
- Eyledi bu câmi' i ihyâ nice hayrâtla
- Râh-ı pâkî şâd ola mağfûr ola cümle guzât
- Pek fenâ bulmuşdu ammâ sa'y idüb Ahmed Ağa
- Ânı tevsî' vü münevver eyleyüp virdi necât
- Hâtık-ı kudsî buyurdu lütfile târihini
- Eski câmi' nûrla doldu buldu nev hayât.

Kitâbe metninin altındaki kartuşta rakamla verilen tarih, boya yüzünden bozulmuştur. Bugünkü görünüşüyle "1168" gibi okunuyor. Fakat Ayverdi, son satırdaki ebced değerlerini "1088" olarak çözmüştür.²⁰ Onun çözümünü dikkate alırsak, yapının kitâbede anlatılan onarımının H.1088/M.1677 tarihinde Ahmed Ağa tarafından gerçekleştirildiğini kabul edebiliriz. Bu onarım kitâbesinde yapının bânisi olarak Gazi Süleyman Paşa'nın zikredilmesi, ona karşı duyulan minnetin ifadesi olarak değerlendirilmelidir.

Üçüncü kitâbe, kuzeybatı cephedeki kapının üstüne konulmuştur. (Res.12) 190x108 cm boyutlarında mermer silmelerle kuşartılmış olan kitâbe, on satırlık ta'lik hatla yazılmış olup Türkçe'dir:

- Şehzâde-i cennetmekân Gâzi Süleymân ismine
- Bu ma'bed inşâ olunup olmuşdu ümmet müstefid
- Muhtâc-ı ta'mîr eyledi ânı mürûrî'z-zemân
- İtdi şehinşâh-ı cihân imâr bî-tarz-ı cedîd
- Sultân Hamîd-i zü'l-himem hâkân-ı fârûk şîm
- Müstecma' adl ü kerem müstekmil ra'y-ı sedîd
- Yâ Rab ola iclâl ile ikbâl-i âle'l-âl ile
- Dâim safâ-yı bâl ile ömrü mezîd-i asr-ı medîd
- Yazdı mücevher-i gulgule târihin 'İzzet bendesi
- Kıldı bu akdes câmi' i ta'mîr Hân-ı Abdülhamîd 1307.

Son satırında ebcedle de tarih düşülen kitâbe, binanın II. Abdülhamid tarafından H.1307 /M. 1889-90 tarihinde yeni tarzda (tarz-ı cedîd) yaptırıldığını ortaya koyuyor. Kuzeydoğu kapı revağı kemeri üzerine yerleştirilmiş tuğranın da II. Abdülhamid'e ait olduğunu belirtmek gerekir. Ayverdi, kitâbenin hattatının Nazîf Bey, tarih kıt'asının düzenleyicisinin ise o yıllarda Edirne valisi Hacı İzzet Paşa olduğunu kaydetmiştir.²¹

2) Hoca Hamza Mescidi

Şehirde hangi sokak üzerinde bulunduğunu tam bilemediğimiz yapı yok olmuştur. Eserden geriye kalan tek belge olan kitâbesi ise bugün Azepler Namazgahı'nın minber kapısı üzerinde durmaktadır. (Res. 13) Kemer biçiminde çerçeveye sahiptir. Celf sülüs hat ile 55x105 cm.lik mermer levha üzerine yazılmış iki satırlık Arapça kitâbe aşağıdaki gibidir:

- Benâ hâze'l-mescid-i şerîfü'l-mübârek li'llâhi teâlâ el-abdü'z-za'îf el-muhtâc
- İlâ rahmeti'llâhi te'âlâ Hâce Hamza bin Emir Sâlih el-Akşehr(i) fî şehr-i zi'l-hicce senet-i tis'a ve semânemîe el-hicriyye.

²⁰ E.H. Ayverdi, a.g.e., C. I, s. 306.

²¹ E. H. Ayverdi, a.g.e., C. I, s. 306-307.

Kitâbeye göre mescid, Akşehirli olduğu anlaşılan Emir Sâlih'in oğlu Hoca Hamza tarafından H. Zilhicce 809/M. Mayıs 1407 tarihinde yaptırılmıştır. H.925/M.1519 tarihli muhasebe defterinde Hoca Hamza Mescidi'nin vakıf akarları arasında bir de kervansaray zikredilmektedir.²²

3) Saruca Paşa Câmii

Sultan II. Murad ve Fatih devri emirlerinden olan Saruca Paşa'nın H.858/M. 1454 tarihli vakfiyesine göre, Gelibolu'da hayır eserleri vardı.²³ Vakfiyede "imaret" kavramıyla tanımlanan külliye'nin câmi, medrese, bedesten, kervansaray, hamam ve türbeden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Ayverdi'nin naklettiği rivayete göre külliye, boğazda bir geminin ele geçirilmesiyle elde edilen ganimetlerle inşa ettirilmiştir.²⁴ Gelibolulu Mustafa Âli, Saruca Paşa'dan söz ederken; "..Gelibolu'da bî-nâzir câmi'-i şerîfi ve imâret ve medrese-i lâtifî vardır. Kendüsü dahî anda medfundur." ibareleriyle külliye'nin belli başlı birimlerini zikretmiştir.²⁵ 18. yüzyıla ait bir kayıt, bu dönemde câminin tamire ihtiyaç göstermekle birlikte ayakta olduğunu ortaya koymaktadır.²⁶ Ancak, zengin vakıflarla desteklendiği görülen külliye'nin sadece hamam ve türbesi günümüze ulaşabilmiştir.²⁷ Son zamanlara kadar harabesi görülebilen ve 1952 yılında yıktırılan bedestenin altı kubbeli tipte olduğu bilinmektedir.²⁸

İmaretin kitâbesi, sonradan türbenin giriş eyvanının doğu duvarına yerleştirilmiştir (Res. 14). Bu kitâbe, aynı zamanda câminin de tarihini belgelediğinden burada tekrar veriyoruz. Söz konusu câminin "zaviyeli câmi" tarzında bir eser olma ihtimali de akılda tutulmalıdır.²⁹ Üç satırlık sülüs hatla 82x136 cm boyutundaki mermer levha üzerine kabartılmış Arapça kitâbe şöyledir:

- Üssiset hâzihi'l-imâretü'l-mübâreketü fi eyyâm-ı devletü's-sultân
- Murâd Hân halleda'llâhü memleketehü 'amerahü'l-emîrî'l-kebîr Saruca Paşa
- Melikü'l-ümerâ tekabella'llâhü minhü ve kâne fi târih-i senet-i erba'in ve semânemie.³⁰

Kitâbeye göre bu imâret, Sultan II. Murad Han'ın zamanında büyük emir Saruca Paşa tarafından H.840/M.1436-37 tarihinde yaptırılmıştır.

4) Sofuca (Sofucu/Sofice) Halil Mescidi

Câmi-i Kebir Mahallesi'nde Karaman Caddesi ile Sofucu Halil Sokağı'nın kesiştiği köşede yer almaktadır. Yapıya "Çulhalar Câmii" de denildiği anlaşılmaktadır.³¹ Yapı XX. yüzyılda, tek kubbeli bir câmi biçimi verilerek tümüyle yenilenmiştir. Minaresi, 25 Eylül 1958 tarihinde, câmi müezzini Hakkı Dede'nin torunu olan Hâfız Sıdık Orun tarafından yaptırılmıştır. 1960 yılındaki bir onarımda ise önüne, cephesi üç kemerli, küçük boyutlu bir son cemaat yeri eklenmiştir (Res. 15). Şimdiki yapının kare planlı hariminde, duvara bitişik sekiz desteğe atılan sivri kemerlerle sekizgen baldaken oluşturularak üzerine kubbe bindirilmiştir. Sekizgen baldakenin çapraz eksendeki kemerleri aynı zamanda köşe tromplarını çerçevelemektedir. Kubbe dıştan silindirik kasağa oturtulmuştur.

İlk hâliyle de tek kubbeli bir yapı olması gerektiğini düşündüğümüz esere ait inşa kitâbesi mevcut değildir. Buna karşılık arşiv kayıtlarında vakfına rastlanmaktadır. H.860/M.1455-56 tarihli kayıta geçen "Vakf-ı

²² Komisyon, *75 Numaralı Gelibolu Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (925/1519)*, s. 167.

²³ M. T. Gökbilgin, a.g.m., s. 247-252.

²⁴ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, C. II, İstanbul 1989 (2), s. 486.

²⁵ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Künhü'l-Ahbâr*, C. I, (Haz.: A. Uğur v.d.), Kayseri.1997, s. 125. İbrahim Sezgin'e göre Saruca Paşa İmareti câmi, medrese ve aşhaneden oluşuyordu. Bkz.; İ. Sezgin, a.g.e., s. 100.

²⁶ İ. Sezgin, a.g.e., s. 100.

²⁷ A. O. Uysal, "Gelibolu Türbeleri", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu* (Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan, 10-13 Ekim 2001, Ege Üniversitesi), Bildiriler, İzmir 2002, s. 574.

²⁸ M. Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul 1985, s. 287.

²⁹ A. O. Uysal, "Gelibolu'nun Maddî Kültür Mirası", *Çanakkale Turizm Zirvesi 2012*, Çanakkale 2012, s. 207.

³⁰ F. Kurtoğlu, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, İstanbul 1938, s. 49; A. Tüfekçioğlu, a.g.e., s. 234.

³¹ E. H. Ayverdi, a.g.e., C. II, s. 488

Mescid-i Re'is Sofuca Halîl³² ibaresi bânisinin bir gemi reisi olduğunu gösteriyor. Bu tarihî kayda dayanılarak yapının XV. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği kabul edilebilir.

5) Yazıcızâde Mescidi

Muhittin Reis Caddesi üzerinde bir avlu içinde bulunmaktadır. Yapının güneybatı cephesine bitişik olarak Yazıcızâde'nin dört duvarlı üstü açık türbesi ile hazire bulunur (Res.16). Yapının kuzeybatısındaki şerbetçi Baba Türbesi de aynı avlu içindedir. Bina XIX. yüzyılda tümüyle yenilenmiştir. Bu husus hem yapının mimarısındaki anomali hem de kapı üzerindeki kitâbeyle sabittir. Bu yenilemeden dolayı ilk yapının nasıl bir biçime sahip olduğunu bilemiyoruz.

Yaklaşık olarak kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanan dikdörtgen boyutlu küçük yapının hem kuzeybatı hem de –alışılmadık biçimde- güneydoğu cephesinde kapısı vardır. Eski fotoğraflarda kible kapısının önünde ahşaptan bir kapı revağı görülür. Bu kısım şimdi camekanlıdır (Res. 17). Güneybatı cephesi kısmen türbeyle kapatılmıştır. Yapının kuzeydoğu tarafında müstakil olarak yükselen kare kaideli, silindirik gövde üzerine tek şerefeli minare yenidir. Kaidenin güneydoğu cephesi üzerindeki mermer levha üzerine yeni harflerle kazınmış “Vakıfların câmii, Vakıflar tarafından 1987 tarihinde onarılmıştır” ibaresi, eserin geçirdiği onarımın tarihiyle birlikte mevcut minarenin de tarihi olmalıdır. Çünkü son onarım öncesine ait fotoğraflarda yapının yanında gözüken ve XX. yüzyılda yapıldığı anlaşılan minare 1987'de yenilenirken kaide cephelerinin düzeni değişikliğe uğramıştır.

Kesme taş malzeme kullanılarak yığma duvar tekniğiyle inşa edilen eserin cephelerinde yuvarlak kemer alınlıklı düşey dikdörtgen pencereler bulunmaktadır. Güneydoğu taraftaki kapalı ön mekanın üzeri kiremitli yarım kırma çatıyla; harimin üzeri ise kiremitli kırma çatıyla örtülmüştür.

Güneydoğu taraftaki camekanlı sundurmanın (kapı revağı) gerisindeki kapıdan geçilen ön mekan bugün imam odasını ihtiva etmektedir. Buradan ve kuzeybatıdaki kapıdan girilen harimin kuzeybatı kanadına ahşap direkler üzerine binen mahfil yapılmıştır. Güneydoğu duvarındaki mihrap, mekanın ekseninden sağa doğru kayıktır. Bunun kible istikametini belirleme çabasından kaynaklandığı anlaşılıyor. Yapının cephelerinde hiç bezeme yoktur. Harim de oldukça sade düzenlenmiştir. Bununla birlikte; eski fotoğraflarda XIX. yüzyıldaki onarım aşamasına ait olması gereken tavan göbeği ve tavanda çıtalarla yapılmış basit bezemeler, son restorasyon sırasında aslına uygun biçimde yenilenmişlerdir.

E.H. Ayverdi'nin “câmi” sıfatıyla nitelendirdiği³³ Yazıcızâde Mescidi'nin inşa kitâbesi yoktur. Buna karşılık XVI. yüzyıla ait muhasebe defterlerinde Yazıcızâde vakfı kayıtlı olup, mescide başkaları tarafından yapılmış vakıflara da rastlanmaktadır. M.1519 tarihli Gelibolu Livası tahrir defterinde “Vakf-ı Mescid-i Sultânî'l-Muvahhidîn ve Burhânü'l-Muhakkikîn Mevlânâ Muhyiddîn bin Yazıcı”³⁴ ibaresiyle kaydedilmiş olan mescidin özgün mimarısının nasıl olduğunu bilmiyoruz. II. Murad devri şair ve mutasavvıflardan olduğuna göre, yapının ilk inşasının en geç XV. yüzyılın ilk yarısına verilmesi icap eder. Bugün güneydoğu kapısının üzerinde yer alan 72x111 cm boyutundaki kitâbe, türbeden söz etmekle birlikte mescidin yenilenmesiyle de ilgili görülmektedir.³⁵ Kitâbenin üst kenarına bitişik dairesel madalyonun içine Sultan Abdülmecid'in tuğrası kabartılmıştır (Res. 18). Bitkisel motifli ince bir bordürle çerçevelenmiş nesih hatlı kitâbede kullanılan taşın cinsi –üzerindeki boyadan dolayı- anlaşılammıştır. Kartuşlar içine yerleştirilmiş beş beyit ve en alttaki ketebe ve tarih kaydıyla birlikte onbir satırdan oluşan Türkçe kitâbe şöyledir:

- Kutb-u velâyet-i munkabet Abdülmecid Hânın zirâ
- Âlemde zât-ı pâkım kıl yâ sezâ sâhib-i zemân
- Ol padişahın kuvveti var kırk velînin öyle kim

³² M. T. Gökbilgin, a.g.e., s. 295.

³³ Bkz.; E. H. Ayverdi, a.g.e., C. II, s. 489.

³⁴ Komisyon, *75 Numaralı Gelibolu Livâsı Mufassal Tahrir Defteri*, s. 159. Ayrıca bkz.; İ. Sezgin, a.g.e., s. 123.

³⁵ Bkz.; E.H. Ayverdi, C. II, s. 489-490.

- Buldu bir ednâ-i himmet şihâbâna söyle dehr-i eman
- Yazıcızâde türbesi ol şâh-ı tûbî sâyenin
- Mi'marî't-tâfî ile yapıldı çün kasr-cenân
- Yâ Rab bicâh-ı evliyâ ol padişah-ı âleme
- İmdâd-ı kutb-u 'azamı izhâr eyle ân-be-ân
- Ziver gelüb bir ehl-i dil söyledi târih-i tâm
- Yapdı Yazıcızâdenin bu türbesin şâh-ı cihân
- Harretü'l-abdü'd-dâî Mahmûd Azîz gaffar-lehu 1256

Kitâbeye göre Yazıcızâde Türbesi H.1256 /M.1840-41 tarihinde Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılmıştır. Küçük bir mescit boyutundaki yapı da bu sırada yenilenmiş olmalıdır. Sonradan harap olan Abdülmecid devri mescidi de 1987 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kesme taş malzemeyle yenileme derecesinde onarılmıştır. Mevcut minare de bu onarım sırasında yeniden yapılmıştır.

6) Kadı İskelesi (Buhurî) Câmii

Alâeddin Mahallesi Kaptanlar Sokağı'nda yer alır. Hâlen kullanılmakta olan yapının mevcut mimarîsi üzerinde gözlenen bazı ayrıntılar ve giriş cephesindeki büyük boşaltma kemerinin alışılmadık konumu, câminin, şehirdeki diğer câmî ve mescitler gibi onarımlar geçirdiğini; bu müdahaleler sırasında belli oranda değişikliğe uğradığına işaret etmektedir. (Res.19) Buna karşılık, taçkapı ana çizgileriyle özgün görünmektedir. Yapının ilk inşası sırasında kare plan üzerine tek kubbeli olarak yapıldığı kanısındayız.³⁶ Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki kayıtlara göre 1964 yılında da onarılan câmî, Çanakkale Kültür ve Tabiat Varlıklarını Bölge Kurulu'nun 2007 tarihli onayı doğrultusunda bir kere daha onarımdan geçmiştir. Bu son iki onarımdan ilkinde minare yenilenmiştir. Cephelerin ve örtü sisteminin de bu sırada onarım gördüğü anlaşılmaktadır. Buna dair kayıt, kaide üzerindeki mermer levhada "Şahver Poyraz, Hacı Ahmet Poyraz 1964" ibareleriyle yer almaktadır. 2007'de başlatılan son onarım sırasında ise kapının önündeki câmekanlı girişin kaldırılarak, yerine ahşap direklere binen eğik çatılı bir revağın eklendiği, içerde mihrabın yenilediği tespit edilmektedir.

Kadı İskelesi Câmii'nin bugünkü mimarîsini tanımlamak gerekirse 11,23 x 14,09 m. boyutlarında enine dikdörtgen bir alana oturan yapı, düz tavan üzerine kiremitli kırma çatıyla örtülüdür. (Şek. 3,4) (Res. 20) Batı köşesine bitişik minaresi, kare kaide üzerine silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Kuzeydoğu, güneydoğu ve güneybatı cephelerinde, düşey dikdörtgen biçimli yüzeyel çerçeveler içine alınmış, sivri kemer biçimli ikişer büyük pencere yer alır. Kuzeybatı cephe bugün için ahşap direkli revakla gölgelenmiştir. Yapının özgün mimarîsinde böyle bir revağın olmadığını vurgulamak zorundayız. Bunun gerisindeki cephenin ortasında kesme taştan taçkapı bulunmaktadır. Sivri kemeri, köşe sütunceleri ve bunları üç kenardan saran silmeleriyle muntazam ve klasik düzen sunan taçkapı ana hatlarıyla özgün niteliklerini korumuş görünmektedir. (Res. 21) Sivri taçkapı kemerinin kavsara kısmına kitâbe yerleştirilmiştir. Bunun altındaki asıl kapı açıklığı mermerden basık kemerlidir. Taçkapının iki yanındaki cephe yüzeylerinde diğerleriyle benzer düzende birer pencere vardır. Bunlardan sağ taraftakinin büyükçe, yuvarlak biçimde bir boşaltma kemerinin içinde bulunması çok dikkati çekmektedir. Çünkü kapının sol tarafında bunun simetriği yoktur. Asimetrik biçimi ve klasik nizama aykırı yuvarlak biçimiyle söz konusu boşaltma kemerinin –şimdilik tarihini bilemediğimiz- bir onarımın ürünü olması muhtemeldir. Fakat ana cephedeki bu anomali ve asimetrik düzenleme; deprem kuşağı üzerindeki gelibolu'daki diğer yapıların başına gelen yıkım ve değişimlerin Buhurî Câmii içinde geçerli olduğunu düşündürmektedir.

Harim, son derece basit ve sade görünmektedir. Taçkapının harime bakan iç cephesi de –Klâsik devir üslûbuna uygun şekilde- taçkapı gibi düzenlenmiştir. Kapının bu yüzünde, üç taraftan düz silmeyle çevrelenmiş sivri kemerli nişin içine dilimli kemer yerleştirilmiştir. Bu dilimli kemer basık kapı kemerini çerçevelemektedir.

³⁶ A. O. Uysal, "Gelibolu ve Çevresindeki Türk Eserleri Hakkında Tespitler", *Gelibolu Değerleri Sempozyumu* (27-28 Ağustos 2008, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi), Çanakkale 2008, s. 105.

Kible duvarının ortasındaki mihrap, 2007 onarımı sırasında Kütahya çinileriyle kaplanmıştır. Harimin kuzeybatı kanadındaki kadınlar mahfili ahşap destek ve korkulukludur.

Câminin taçkapısı üzerindeki mermer kitâbe süslü hatlı Arapça üç satırdan oluşmaktadır:

- Benâ haze'l-mescidü'l-abdü'l-fakîr Mahmud bin Bâyezîd ragîben fîma meddeha
- Bihi'n-nebiyyü'l-muhtâr sallallahü aleyhi vesellem ilâ yevmi'l-karar men benâ
- mesciden lillahi bena'l-lahü lehu beyten fi'l-cenneti fi târih-i sene sitte ve sittin ve tis'amie

Kitâbeye göre eser, H.966/ M.1558-59 tarihinde, “Kim Allah için bir mescit yaptırırsa, Allah onun için cennete bir ev yapar” buyruğu doğrultusunda Mahmud bin Bâyezîd tarafından inşa ettirilmiştir.

7) Cerrah Hüseyin Mescidi

Ulu Câmi'nin aşağısında Pazaryeri Sokağı'nda bulunan yapı zaman içinde birkaç kez onarılmıştır. Yapı, bugünkü haliyle kare planlı harim, bunun giriş tarafındaki ön mekan ve güneybatı kenarına bitişik iki kubbeli revak düzenindeki bölümden oluşmaktadır. Tek minarelidir. (Res. 22,23)

Çanakkale Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu arşivinde bulunan 1963 yılında çekilmiş fotoğraflarda yapı, çevredeki binaların arasına sıkışmış ve harap görünmektedir. Özellikle güneybatı kanadındaki bölümün kubbeleri yıkılmış, sadece yan duvarları kalmıştır. (Res. 24) Arşivde 1984 yılında çekilmiş fotoğrafları da vardır. Bunlarda da yapının çevresindeki çarpık yapılaşmayı belgelemektedir. 1986 yılında hazırlanmış bir raporda mescidin çevresinin zamanla başka yapılar tarafından kaplandığından ve bunların kamulaştırılarak çevresinin açılmasından söz edilmektedir. Cerrah Hüseyin Mescidi ile aynı ada ada üzerinde yer alan bu parseller Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek kurulu'nun 13.03.1986 gün ve 40/2044 sayılı kararıyla yapının koruma alanı olarak belirlenmişlerdir. Bu tarihten yaklaşık yirmi yıl sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından mescidin restorasyonuna girildiği; bu maksatla hazırlanan restorasyon projesi bölge kurulunun 2804.2007 tarih ve 2956 sayılı kararıyla düzeltilmelerle uygun bulunmuştur.³⁷ Bu doğrultuda yapılan restorasyonun yanı sıra çevre düzenlemesi de tamamlanarak yapının çevresi olabildiğince açılmıştır. Eskiden çevresindeki binaların arasına sıkışıp kaldığından giriş kapısına zorlukla ulaşılabiliyordu ve çok dar bir boşluk nedeniyle kitâbesi okunamıyordu.

Son restorasyonun ardından ibadete yeniden açılan mescit, güneybatısındaki kubbeli revak hariç olmak üzere 7,11x10,94 m boyutlarında bir alanı kaplamaktadır. (Şek. 5,6) Yukarıda belirtildiği gibi, enine dikdörtgen düzende küçük bir ön mekanı vardır. Bu kısım kapalı bir son cemaat yeri olarak tanımlanabilir. Bunun gerisinde ise kare plan üzerine kubbeli harim yer almaktadır. Yapının güneydoğu cephesinde (kible cephesi) alt kısımdaki iki büyük dikdörtgen pencere sivri kemerli alınlığa sahiptir. Cephenin üst tarafına ise iki adet küçük, şebekeli yuvarlak pencere açılmıştır. Kuzeydoğu cephenin alt tarafındaki üç adet büyük pencere, güneydoğu cephedekiler gibidir. Bunlardan kuzey taraftaki kapalı son cemaat yerini aydınlatmaktadır. Bu cephenin üst kısmındaki küçük pencere de şebekeli olmakla birlikte sivri kemer biçimine sahiptir. Kuzeybatı cephenin ortasında yapıya girişi sağlayan basit kapının üstünde kitâbe görülmektedir. Kapının iki yanındaki birer pencere ile güneybatı kanattaki kubbeli bölümün kuzeybatı duvarına yerleştirilmiş tek pencere, öteki alt pencerelerle aynı düzeni gösterir. Güneybatı cephesindeki tek pencere, bu taraftaki iki kubbeli bölüme açılmaktadır. Yapının cepheleri tuğladan kirpi saçaklı kornişle tamamlanır. Harim kısmının kubbesi dıştan sekizgen kasağa oturur. Mescidin ve yandaki ünitenin örtüleri dıştan kurşunla kaplanmıştır. Kapalı son cemaat yerinin örtüsü aynalı tonozdur. Mescidin kapalı son cemaat yerinin batı köşesine bitişik minare; poligonal kaide üzerine binen bodur silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Onarımlar sonucunda kaideden yukarıya özgünlüğünü yitirmiştir.

Mescidin güneybatı cephesine bitişik konumdaki bölüm, rölöve projelerinde “namazgâh” olarak adlandırılmıştır. Bu bilginin hangi kaynağa dayandığını bilmiyoruz. Fakat Anadolu'da üstü kapalı namazgâh örneği bulunmadığı gibi; bir câmi ya da mescide bitişik namazgâh uygulaması da pek karşılaşılan bir durum değildir. Bu bölümün, zaten küçük boyutlu olan mescidin ihtiyacı karşılayamaması üzerine eklenmiş olması

³⁷ Gelibolu Cerrah Hüseyin Câmi Dosyası, Çanakkale Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi.

muhtemeldir. Bunun eklenti olduğu planındaki çarpıklıktan da anlaşılmaktadır. Şöyle ki, mescit ile bu bölümün her biri kare baldaken niteliğindeki iki kubbeli ünitesi arasında yamuk planda bir alan mevcuttur. Şayet bu bölüm mescitle birlikte tasarlanmış olsaydı, arada böyle yamuk bir alan bırakılmadan sorun çözülebilirdi. Bu nedenle söz konusu bölümün, henüz bilemediğimiz bir tarihte yapıya eklenmiş olabileceğini düşünüyoruz. Söz konusu bölümün işlev bakımından son cemaat yeri görevini yerine getirdiği söylenebilir. Bu bölümün kuzeybatı ve güneydoğu duvarlarındaki pencereler, mescidin alt pencereleri gibidir. Kubbeli son cemaat yeri olarak vasıflandırabileceğimiz mekanın sokağa bakan güneybatı cephesi, ortadaki sütuna ve yan duvarlara binen iki sivri kemerle çözülmüştür. Bu sütun ile içerdeki tek sütuna ve duvarlara binen tuğla kemerler vasıtasıyla iki kare baldaken oluşturularak bunların üzerine, pandantiflerle geçilen birer kubbe yerleştirilmiştir. Kubbelere dıştan – kasmağa yer verilmeksizin- doğrudan destek ve duvarlara bindirilmiştir. Mescit tarafındaki çarpık kısmın üzeri ise tonozla örtülmüştür. Kible duvarında basit bir niş şeklinde mihrabiyesi bulunmaktadır. Bu yan revaktan mescidin kapalı son cemaat yerine bir kapıyla geçilir. Yapının harap durumdaki yıllarına (1963) ait fotoğrafta kapının bulunduğu yerde içi doldurulmuş büyükçe bir kemer dikkati çeker. Sanki ilk haliyle, mescidin şimdi kapalı düzendeki son cemaat yerinin yan kanatları birer kemerle açılmış gibi görünmektedir. Aslında klâsik Osmanlı döneminde üç kenarı da kemerlerle dışa açılan son cemaat yeri daha yaygın bir uygulamadır. Kapalı son cemaat yeri ise daha ziyade 19. yüzyıldan itibaren yaygındır. Fakat yapıda hem bu noktada, hem de güneybatı kanattaki son cemaat yerinde göze çarpan anomalinin sorgulanabilmesi için yazılı ve görsel olarak daha fazla belgeye ihtiyacımız var.

Mescidin kuzeybatı cephesindeki basit kapıdan girilen kapalı son cemaat yerinden harime geçilir. Buradan harime girişi sağlayan kapının iki yanındaki birer pencere, biçimsel bakımdan cephe pencerelerine benzerler. Harimin kible duvarındaki mihrap mukarnaslı kavsarasıyla klâsik nizama uygundur. Minber özgün değildir. Harimde kubbeye mukarnaslı tromplarla geçilmektedir.

Yapının duvarları kesme taş malzeme kullanılarak yığma duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Güneybatı kanattaki ilave son cemaat yerinin cephe kemerlerinde tuğla kullanılmıştır. Aynı şekilde bu bölümdeki kubbeleri taşıyan kemerlerde tuğla kullanılmıştır.

Mescit, dekoratif bakımdan sade bir yüzey dokusuna sahiptir. Yapıdaki yegane plastik unsurlar kubbeye geçişte ve mihrap nişinde kullanılan mukarnaslardır.

Mescidin kuzey kapısı üzerindeki üç satırlık kitâbe (Res. 25) mermer levha üzerine kabartılmış olup Arapça'dır:

- Kad bena haze'l-mescid-i şerîf sahibü'l-hayrat ve'l-hasenât
- El-Hac Hüseyin bin Abdullah el-cerrâhü'l-emîr fi şehri-i
- Rebiü'l-evvel min şuhûr sene selâse ve semânîn ve tis'a-mie

Buna göre eser, H. Rebiü'l-evvel 983/ M. Haziran 1575 tarihinde Cerrah Hacı Hüseyin bin Abdullah tarafından yaptırılmıştır.

Yukarıda verilen yapı listesinden geriye kalabilmiş Ulu Câmî, Kadı İskelesi Câmîi, Sofuca Halil Mescidi, Yazıcızâde Mescidi ve Cerrah Hüseyin Mescidi ile Saruca Paşa Câmîi ve Hoca Hamza Mescidi'nin kitâbeleri; her şeyden önce kentin eski eserlerinin tahribat derecesini ortaya koymaktadır. Bugüne gelebilmiş yapıların ya yenilenerek ya da onarılarak ayakta kalabildikleri görülüyor. Bu nedenle yapıların mimarî bakımdan stil kritiklerine girişmek pek yarar sağlamayacak gibi görünüyor. Bununla birlikte Ulu Câmî'nin ilk yapısının çok kubbeli biçimi Erken Osmanlı devrinde Bursa Ulu Câmîi ve Edirne Eski Câmîi'yle kıyaslanabilir. Cerrah Hüseyin Mescidi ise özgün kısmıyla, tek kubbeli mescit geleneğini sürdüren bir örnek olarak kayda değer.

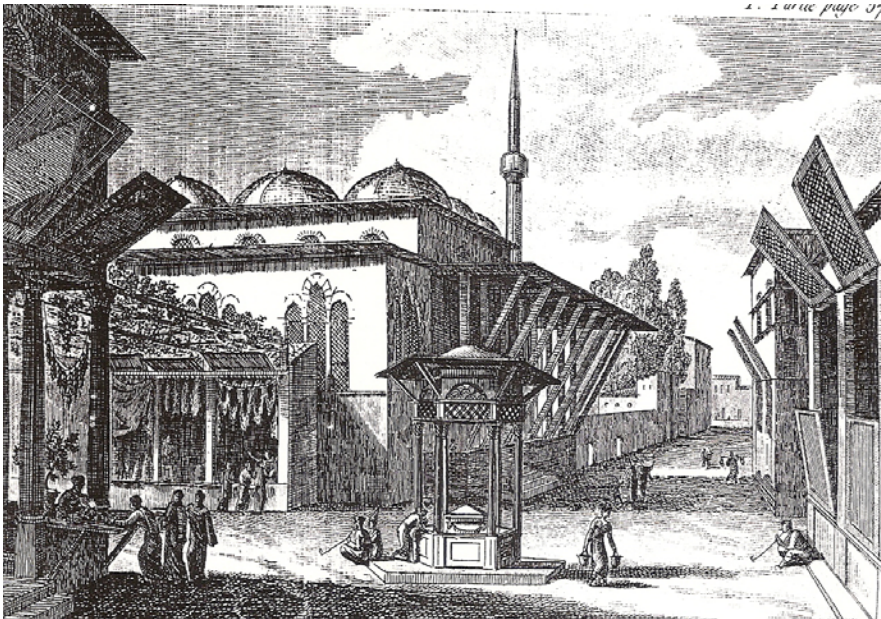
Ulu Câmii, kuzeydoğu kapısındaki kitâbe**Ulu Câmii, harimden görünüş.**

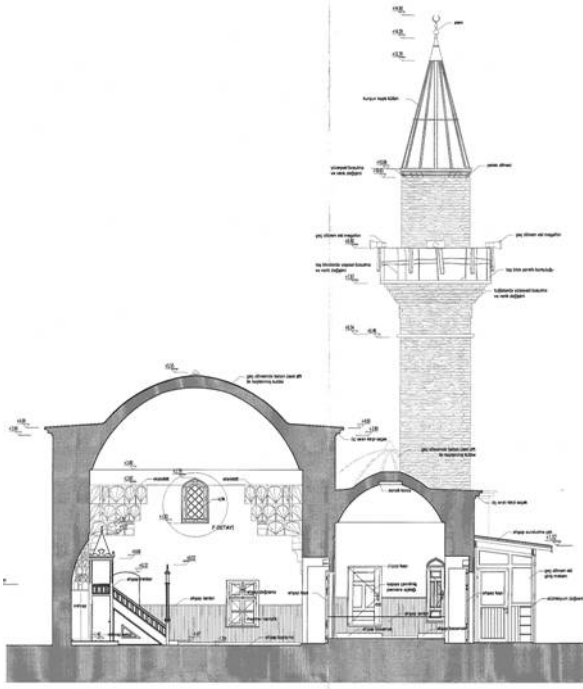
Ulu Câmi, minare şerefesi.

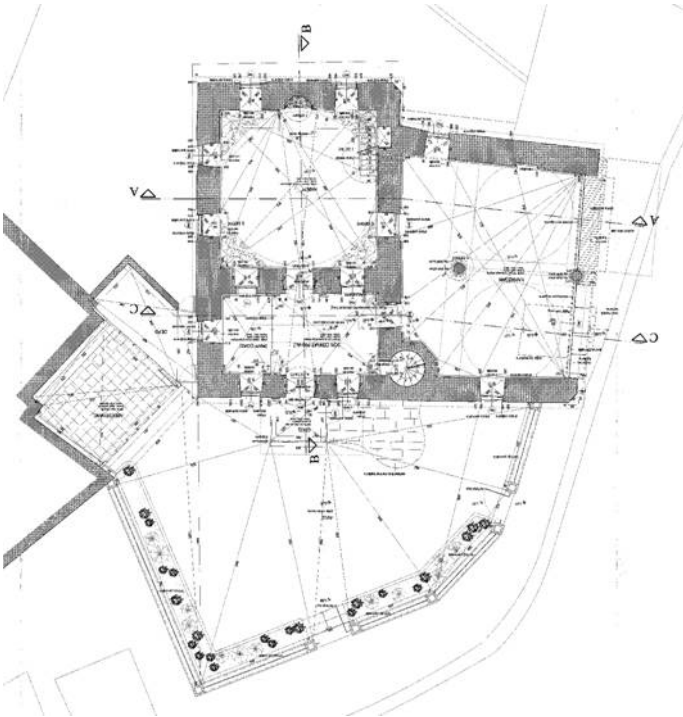
Ulu Câmi, güneybatı tarafından görünüşü.

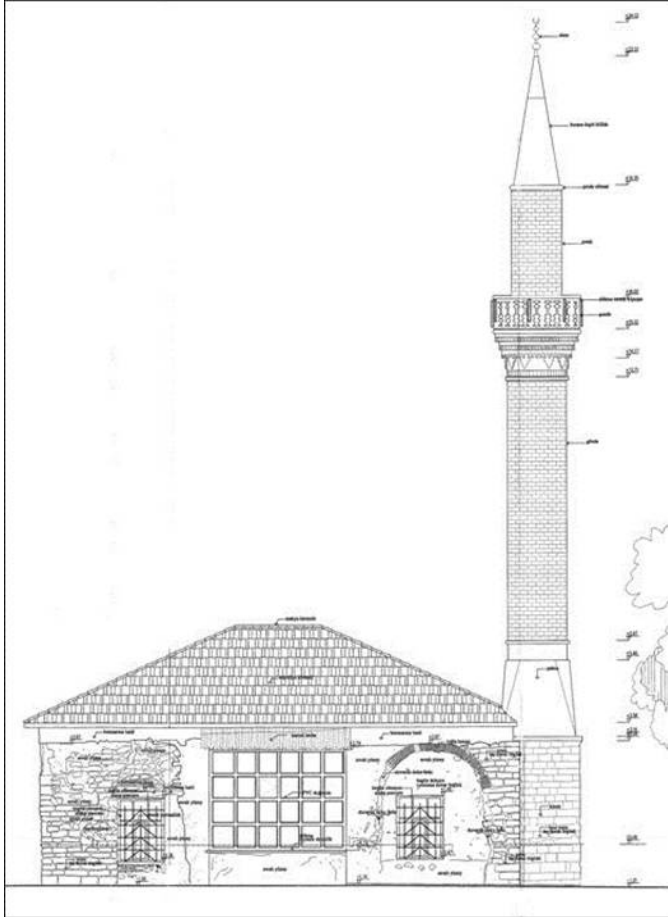
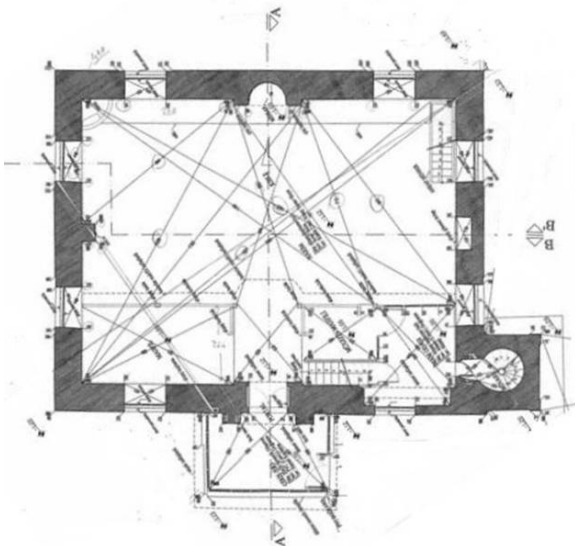

Ulu Câmî, kuzeybatı cephede kapı revağı.**Ulu Câmîi gravürü (Castellan'dan)**

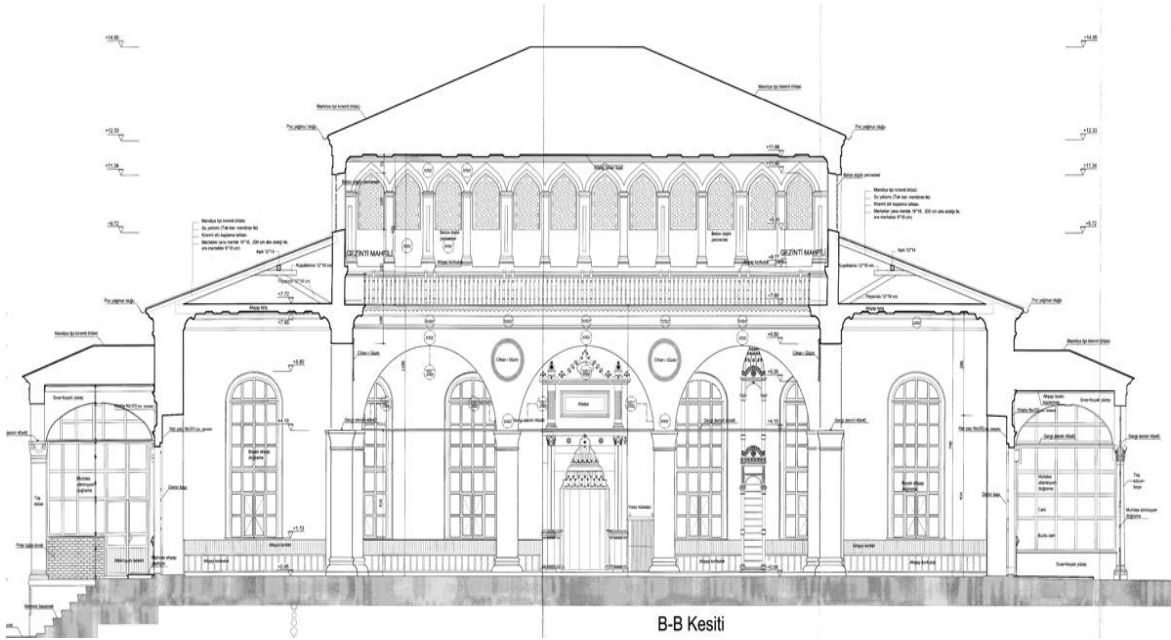
Cerrah Hüseyin Mescidi Kesiti

B-B KESİTİ Ö:1/50

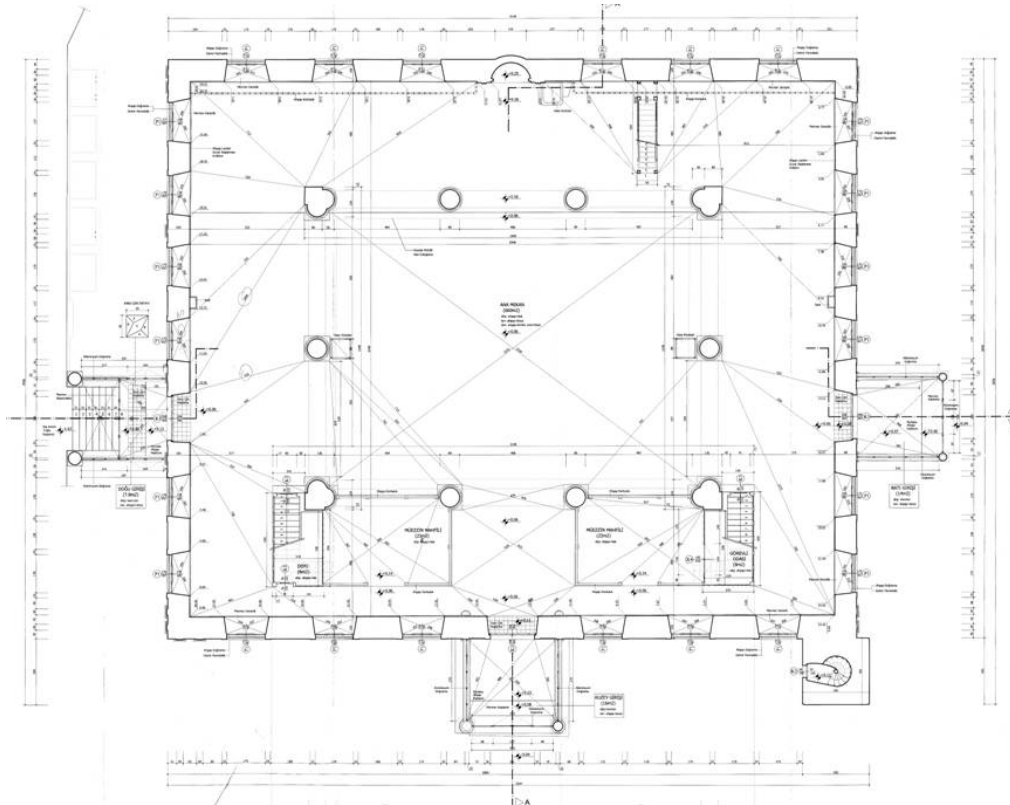
Cerrah Hüseyin Mescidi Planı

Kadı İskelesi Câmii cephe**Kadı İskelesi Câmii Planı**

Ulu Câmi kesit.

Ulu Câmi Plan

1963 yılında Cerrah Hüseyin Mescidi

Cerrah Hüseyin Mescidi

Kadı İskelesi Câmii

Yazıcızâde Mescidi, güneydoğu cephe.

Sofuca Halil Mescidi**KAYNAKÇA**

- AYVERDİ, E. H., *İstanbul Mimarî Çağının Menşei: Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri*, C. I, İstanbul 1989.
- AYVERDİ, E. H., *Osmanlı Mimarîsinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, C. II, İstanbul 1989.
- BALTACI, C., *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.
- CASTELLAN, A. L. Castellan, *Lettres sur La Grèce, L'Hellespont et Constantinople*, Première Partie, Paris 1811.
- CEZAR, M., *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul 1985.
- Clavio, *Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat*, (Çev. Ö. R. Doğrul), İstanbul 1975.
- EMECEN, F., "Gelibolu", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, s. 1-6.

- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 5, (Haz. Y. Dağlı-S. A. Kahraman- İ. Sezgin), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- Gelibolu Cerrah Hüseyin Câmii Dosyası, Çanakkale Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi.
- Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Künhü'l-Ahbâr*, C. I, (Haz. A. Uğur v.d.), Kayseri 1997.
- GÖKBİLGİN, M.T., *XV–XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul 1952.
- İNALCIK, H., “Fatih’e Kadar Çanakkale Boğazı, Gelibolu Osmanlı Üssü ve Osmanlı-Venedik Karşılaşması”, *Çanakkale Tarihi*, C. I, İstanbul 2008, s. 15-44.
- Komisyon, *75 Numaralı Gelibolu Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (925 / 1519)*, I (Dizin ve Transkripsiyon), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2009.
- KURTOĞLU, F., *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, İstanbul 1938.
- POLAT, Y., *Çanakkale İlçelerindeki Osmanlı Dönemi Câmi Mimarîsi*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum 2002.
- SEZGİN, İ., “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gelibolu Vakıfları”, *Çanakkale Tarihi*, C. II, İstanbul 2008, s. 695-726.
- SEZGİN, İ., *XV.ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 1998.
- TÜFEKÇİOĞLU, A., *Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Yazı*, Kültür Bakanlığı Sanat Eserleri, Ankara 2001.
- UYSAL, A.O., “Gelibolu Türbeleri”, *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu* (Prof.Dr. Göntül Öney’e Armağan, 10-13 Ekim 2001, Ege Üniversitesi), Bildiriler, İzmir 2002, s. 567-578.
- UYSAL, A.O. , “Gelibolu ve Çevresindeki Türk Eserleri Hakkında Tespitler”, *Gelibolu Değerleri Sempozyumu* (27-28 Ağustos.2008, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi), Çanakkale 2008, s. 101-131.
- UYSAL, A.O., “Gelibolu’nun Maddî Kültür Mirası”, *Çanakkale Turizm Zirvesi 2012*, Çanakkale 2012, s. 203-212.
- UZUNÇARŞILI, İ.H. v.d., *Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu, Fremânlar*, I. Fasikül, Ankara 1985.
- UZUNÇARŞILI, İ.H., *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988.
- ÜLKÜ, O., *Gelibolu’da Bulunan Türk Dönemi Mimarî Eserleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum 1998.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi.
- YÜKSEL, A., *Osmanlı Mimarîsinde II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim Devri (886-926 / 1481-1520)*, C. V, İstanbul 1983.

GELİBOLU'DA DEĞİŞEN YERLEŞİM KÜLTÜRÜ ve GELENEKSEL KONUTLARDAN APARTMANLAŞMAYA DÖNÜŞÜM

Doç. Dr. Deniz DEMİRARSLAN¹

Özet: Bu çalışmada, tarih boyunca önemli uygarlıkları barındırmış ve coğrafi açıdan önemli bir konuma sahip olan Gelibolu şehrinin konut özellikleri ve konut gelişimi irdelenmiş bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında öncelikle Gelibolu şehrinin tarihi gelişimi arşiv belgelerine dayanılarak incelenmiş; şehirdeki konut gelişimi görsel ve yazısal kaynaklarla gözlemlere ve belgelere dayalı olarak tespit edilmiştir. Gelibolu şehrindeki konut gelişimine dair yeterli yazılı kaynak bulunmamakla birlikte, bu hususta rölöve, görsel belgeleme, belediye, ilgili meslek adamları ve konut kullanıcıları ile yapılan görüşmelerle araştırma yürütülmüştür.

Abstract: In this study, residential properties and residential development of Gallipoli city which have an important geographical, political and economic position and hosted major civilisations throughout history have been examined. In this paper, firstly, the historical development of Gallipoli city has been examined on the basis of written sources; residential development in city has been determined according to written and visual sources and observations. Although there are no enough written sources of the development of adequate housing in the city of Gallipoli, this research conducted with the help of drawings, visual documentation and interviews with scientists, municipalities and residential users.

1. Giriş

Tarih boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapan ve eskiçağda Trakya Chersonessos'u olarak tanımlanan Gelibolu Yarımadası üzerinde Evreşe ile Seddülbahir arasında uzanan geniş bölgede çok sayıda eskiçağ yerleşimi bulunmaktadır. Bu yarımada üzerinde Paleolitik dönemden bu yana yerleşim alanları bulunduğu yapılan arkeolojik çalışmalar ile ortaya konmuştur. Yarımada M.Ö. 6.yüzyıldan itibaren ticarî ve askerî amaçlarla kurulan 20 kadar koloni yerleşimlerine sahne olmuştur. Gelibolu Yarımadası'nda Traklar ve Yunan kolonilerinin egemenliği altında bulunan Gelibolu şehri Yunanlılar tarafından ele geçirilmiştir. Şehrin adının bu koloniler tarafından "güzel şehir" anlamına gelen "Kallipolis" olarak konulduğu çeşitli kaynaklarca kabul edilmektedir.² İrdesel ise eserinde³ şehrin adının bir galat yerleşimi olması nedeni ile "Galliopolis" isminden geldiğini vurgulamaktadır. Kentin isminin Yelibol, Gülibol ve Geliribol sözcüklerinden geldiği de düşünülmektedir.⁴

Büyük İskender'in Anadolu'ya geçerken (M.Ö. 334) merkez olarak kullandığı şehrin sırasıyla Makedonya, Pers, Bergama ve M.Ö. 1. yüzyılda Romalılar'ın egemenliğine girdiğini görmekteyiz. Roma uygarlığının önemli bir eyaleti olan Gelibolu şehrinin Bizans döneminde önemli bir liman ve geçit konumuna

¹ Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi denizd@kocaeli.edu.tr

² *Boğazın İncisi Gelibolu*, Sühulet Basımevi, İstanbul 1947, s. 13.

³ Mehmet İrdesel, *Gelibolu ve Yöresel Tarihi*, Geltur Ajans, Gelibolu 2003, s. 34.

⁴ Gelibolu Kaymakamlığı, 2005 Brifing Dosyası ve Gelibolu Planlama Projesi, 2003.

geldiği bilinmektedir. İmparator Justinianus döneminde kent surları onarılmış ve kente yapılan erzak depoları sayesinde şehir önemli bir merkez olmuştur. Emeviler döneminde de Arap orduları Gelibolu üzerinden İstanbul'a gitmiştir.⁵ Dördüncü Haçlı Seferi sırasında da Gelibolu, Venediklilerin eline geçmiş ve daha sonra yine Bizanslıların eline geçen şehir. Bizans Devleti'nin donanma merkezlerinden biri olmuştur. 1354'de Osmanlı'nın fethi ile dünyanın en önemli şehirlerinden biri olmuştur. 1391'de ilk tersanenin kurulması ile Osmanlı donanmasının da önemli bir merkezi haline gelmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde sınırları İnebahtı, Midilli, Kocaali, Rodos ve Mizistra sancaklarını kapsayan bir eyaletin merkezi olan Gelibolu şehri, yelken bezi imalathaneleri ve peksimethaneleri ile imparatorluğun ticaret merkezi olmasının yanı sıra barındırdığı çok sayıda dergâh ile tasavvuf kültürünün de önemli bir merkezi olmuştur. Bir liman şehri olması Evliya Çelebi'nin de dikkatini çekmiş; Çelebi, Kaptan Paşalık merkezi Gelibolu'daki limanı seyahatnamesinde "büyük liman" olarak isimlendirmiştir.⁶ Polonyalı seyyah Simeon ise Gelibolu'yu 16. yüzyılda önemli bir liman şehri olarak belirtmektedir.⁷ Liman sayesinde Gelibolu aynı zamanda önemli bir gümrük merkeziydi. 1573'te Gelibolu'dan geçen Fransız seyyah Philippe de Fresne Canay da şehrin Türk evleriyle ve inşa edilen camilerle büsbütün değiştiğini, kale surlarının kısmen sulara gömüldüğünü anlatmaktadır.⁸ 1854 yılındaki Kırım Savaşı sırasında İngiliz ve Fransız askerlerinin askerî merkezi olan şehir, 19. yüzyılın ikinci yarısında İmparatorluğun 31., dünyanın 232. büyük şehri olup; önce Balkan Savaşları'nda daha sonra da Birinci Dünya Savaşı'nda önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemlerde şehrin durumuna ve yerleşim özelliklerine ilişkin en somut kaynaklar Barlett, Brandard, Rouargue gibi sanatçıların gravürleridir (Resim-1 ve Resim-2). Birinci Dünya Savaşı sonrasında ise işgal kuvvetlerinin etkisi altında kalan şehir yine Osmanlı Devleti'nin Gelibolu Sancağı'nın merkezi konumundadır. Cumhuriyet döneminin başlarında vilayet merkezi iken 1926'da ilçe merkezi olmuştur (Resim-5).

Resim 1: Solda 1840 yılında Gelibolu'da mahalle.⁹ Sağda E.Brandard çizimi gravürde 1840 yılında Gelibolu'nun denizden görünümü.¹⁰

⁵ *Boğazın İncisi Gelibolu*, Sühulet Basımevi, İstanbul 1947, s. 13.

⁶ Dağlı, Y., Kahraman, S.A. vd. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt 5, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 315.

⁷ Deniz Demirarslan, "Kıyı Kentlerindeki Sosyo-Kültürel Değişimlerin Konut Mekânlarına Etkisi: Gelibolu Örneği", *MEDITIRIOLOGY* 2007. Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınevi, Gazi Mağusa 2007, s. 151.

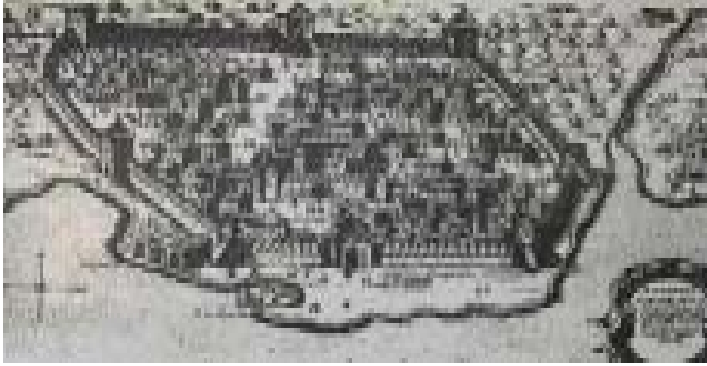
⁸ A.g.e., s. 153.

⁹ <http://maps.turkishpostalhistory.com/index.php/Gravurlerim/1840LUniversPittoresque>, erişim tarihi: 14.04.2013.

¹⁰ http://www.antique-prints.de/shop/catalog_ erişim tarihi: 14.04.2013.

Resim 2: Solda E. Rouargue tarafından çizilen 1855 yılı imzalı bir gravürde Gelibolu,¹¹ sağda 1891 yılı imzalı bir gravürde Gelibolu.¹²

Resim 3: Kale surları içinde Gelibolu şehrini gösteren gravür. ¹³

Resim 4: Solda, 1854'de Gelibolu genel görünüm. ¹⁴ Sağda Antoine Louis Castellan'ın Gelibolu'da çeşme konulu yağlı boya tablosu. ¹⁵

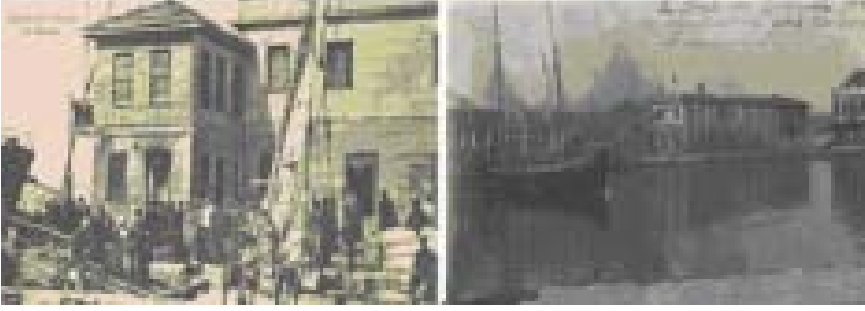
¹¹ http://www.antiq-prints.de/shop/catalog_, erişim tarihi: 14.04.2013.

¹² <http://www.antiqprints.com>, erişim tarihi: 14.04.2013.

¹³ Prof. Dr. Ünal Demirarslan fotoğraf arşivi.

¹⁴ A.g.e.

¹⁵ [http://www.niceartgallery.com/Antoine-Laurent-Castellan/Fontaine-Turque-A-Gallipoli-\(detroit-Des-Dardanelles\)-oil-painting.html](http://www.niceartgallery.com/Antoine-Laurent-Castellan/Fontaine-Turque-A-Gallipoli-(detroit-Des-Dardanelles)-oil-painting.html), erişim tarihi: 14.04.2013.

Resim 5: Solda 1920-1921'de Gelibolu, sağda Fransız işgali altında Gelibolu limanı (1922).¹⁶

Bu çalışmada, tarih boyunca önemli uygarlıklara beşik olan ve coğrafi açıdan önemli bir konuma sahip bir kıyı yerleşimi olmasından ötürü özellikle Osmanlı döneminde bir merkez olarak gelişen Gelibolu şehrinin konut özellikleri ve konut gelişimi irdelenmiş bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında öncelikle Gelibolu şehrinin tarihî gelişimi arşiv belgelerine dayanılarak incelenmiş; kentteki konut gelişimi görsel ve yazısal kaynaklarla gözlemlere ve belgelere dayalı olarak tespit edilmiştir. Gelibolu şehrindeki konut gelişimine dair yeterli yazılı kaynak bulunmamasıyla birlikte, bu hususta rölöve, görsel belgeleme, belediye, ilgili meslek adamları ve konut kullanıcıları ile yapılan görüşmelerle araştırma yürütülmüştür.

2. Gelibolu Şehrinin Konumu, Nüfus ve Yerleşim

Adını en eski ismi Hellespontos olan Çanakkale Boğazı ile Saroz Körfezi arasında uzanan yarımadadan alan Gelibolu şehri yarımadanın kuzey doğusunda Çanakkale Boğazı'nın Marmara Denizi'ne açılan yerinde konumlanmıştır. 806 km²lik yüzölçümüne sahip kentin 2011 yılı verilerine göre nüfusu 45.327 olup; bu rakamın 30.273'ü kentsel alanda yaşamaktadır. Bu oran 2012 genel nüfus sayımı verilerine göre toplam 44,315 olup; 29,998 kişi kentsel alanda yaşamaktadır.¹⁷ 1947 yılındaki rakamsal verilere baktığımızda ise şehrin 50 hektarlık bir yüzölçümüne sahip 14,182 nüfuslu 2859 konut bulunan küçük bir ilçe olduğunu ve günümüzdeki verilerle karşılaştırıldığında ise yerleşim alanı olarak şehrin genişlediğini görmekteyiz.¹⁸ Yazlık yerleşim alanlarını da dikkate aldığımızda yaz aylarında ilçe nüfusu 100.000 dolaylarındadır.

Coğrafi ve siyasî konumu, limanı, imalathaneleri sebebiyle şehrin ekonomisi yüzyıllar boyu iyi durumda olmuştur. Şehir halkının bir bölümü ticaretle uğraşan Latinler ve Yahudilerden oluşmaktaydı. Evliya Çelebi ise seyahatnamesinde Rumların şehir içindeki yerleşimlerinden bahsetmektedir. Coğrafya ile ilgili birçok eser kaleme alan İnciciyan' a göre şehirde Ermenilerin önemli bir yeri bulunmaktaydı. 18. yüzyılda İnciciyan'ın bir hayli kalabalık olduğunu belirttiği şehirde 100 Ermeni, 120 Yahudi hanesi bulunmakta idi.¹⁹ 17. yüzyılda ticarî ve diplomatik görevlerle Osmanlı topraklarında bulunan Fransız Ch.d' Arvieux ise Gelibolu'nun XVII. yüzyılın ikinci yarısında, 20.000 nüfuslu bir şehir durumunda olduğunu belirtmiş ve bu nüfusun yarıdan fazlasını Türklerin, geri kalanının Rum ve Yahudilerin oluşturduğunu ifade etmiştir.²⁰ 19. yüzyılın ilk yarısında da Gelibolu şehrinin nüfusu 10.792'dir. Kırım Savaşı, Türk-Rus Savaşı ve Balkan Savaşı ile şehrin nüfusu, bu bölgelerden göç eden nüfusla artmıştır. Bu çok çeşitli nüfus oluşumunun 20. yüzyılın başlarında da devam ettiğini ve Balkanlardan göçün nüfusu arttırdığını görmekteyiz. Cumhuriyet döneminde nüfusun artışının bir başka sebebi de özellikle 2. Kolordu Komutanlığı'nın ve diğer askerî birliklerin Gelibolu'da bulunmasıdır. Yazlık konut yerleşimleri ise mevsimsel nüfus artışının yegâne kaynağıdır.

¹⁶ <http://www.levantineheritage.com/gallipoli.htm>, erişim tarihi:14.04.2013.

¹⁷ Türkiye İstatistik Kurumu 2012 genel nüfus sayımı verileri, 13 Şubat 2013 tarihinde erişildi.

¹⁸ *Boğazın İncisi Gelibolu*, Sühulel Basımevi, 1947, s. 13.

¹⁹ Deniz Demirarslan, "House Environments and Spaces Under Influence of the Rapidly Changing Values in the Historical Cities: Gelibolu (Gallipoli) Example", *XXII World Congress of Architecture UIA 2005*, İstanbul 2005.

²⁰ *Memoires du Chevalier D'arvieux*, IV, s:442,443., <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k104927d/f4.image>, erişim tarihi: 13.04.2013.

Şehrin geçmişteki yerleşimine bir göz atacak olursak; yine Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İnciciyan ve Polonyalı Simeon'un seyahatnameleri ve Christoforo Boundelmonti, José Maria Jouanin, Joseph Méry, Marchebeus, Jean Baptiste Henri ve bildirinin başında da isimlerine değinmiş olduğumuz sanatçıların gravürlerini kaynak olarak incelememiz gerekmektedir (Resim- 3). Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Gelibolu şehrinin kale içindeki 300 adet iki ve üç katlı, bağısız, bahçesiz, kiremit örtülü evlerden oluştuğunu; şehirde 63 mahallede 700 - 800 kadar ev yer aldığını belirtmektedir. Çelebi'nin ifadesine göre bu evler tek ve çift katlı, güzel kiremit örtülü, balkonlu, billur ve nefes kakmalı pencereler ile süslü olup; şehrin kuzeyinde deniz kenarındaki mahalleler Rumların evlerinden oluşmaktaydı.

Gelibolu'da halkın etnik kökeni ne olursa olsun ekonomi iyi olduğu için konut yapımına da büyük önem verilmiş olup, konut yapımında önemli ustalar da bu bölgeden yetişmiştir. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde bugün Eceabat olarak bilinen Maydos kasabasında yaşayan Hıristiyan azınlığın aynı zamanda İstanbul ahşap konaklarını inşa eden dülgerler olduğunu belirtmektedir.²¹ Tarihin çeşitli devirlerinde çeşitli halkları barındıran şehrin dokusunun oluşumu açısından Günay, eserinde²² Gelibolu'yu geleneksel Osmanlı şehirlerinin genel bir özelliği olan organik kent dokusuna sahip çeşitli mahallelerden oluşan bir şehir olarak belirtmektedir (Resim-6).

Osmanlı dönemi şehirlerinin fiziki yapısını belirleyen en önemli etkenlerden biri mahallelerdir. Etnik ve dinsel kökenleri ayrı toplulukların oluşturduğu mahallelerin kurulması ile şehirler oluşturulmuştur. Osmanlı şehirlerinde çeşmelerin varlığı ile zenginleşen mahalle, sosyal ve fiziki bir birimdir. Osmanlı şehirlerinde mahalle birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerleşme birimidir. Osmanlı'da konut ve sokak kültürünü oluşturan değerlerin mahallenin yapısında da işlevsel olduğu gözlenir. Mahalleler azınlıklar ve dini cemaatler dışında toplumsal olarak eşitlikçi bir yerleşim özelliği gösterir. İstanbul, Şam, Halep, Kudüs, Kahire gibi ünlü Osmanlı şehirlerinin tümünde Müslüman, Rum, Yahudi, Hıristiyan ve Ermeni mahalleleri bulunmaktadır.²³ Tarihi Gelibolu şehri de Müslüman, Yahudi, Rum ve Ermeni mahallelerinden oluşmuştur ve tüm mahallelerde çeşmelerin mimarî açıdan önemli bir yeri vardır (Resim-1, 4 ve 13).

1925'lere doğru, Gelibolu'nun yetmiş mahalleli bir idarî bölünme içinde iken yeni bir düzenleme yapıldığı, bunların Aşağı ve Yukarı Mahalleler ile Musevi ve Ermeni mahalleleri olmak üzere dört mahalle altında toplandığı görülmektedir.²⁴ Günümüzde ise beş mahalleden (Camiikebir, Alâeddin, Gazi Süleymanpaşa, Yazıcızade ve Hocahamza Mahalleleri) oluşan şehrin bir liman yerleşimi olmasından dolayı yerleşmenin ilk olarak deniz kenarında başladığı ve bu bölgede yapılaşmanın yoğunlaştığı görülmektedir (Resim-6). Tarihi antik döneme dek uzanan kalenin günümüze dek ulaşabilen parçası olan burç ise yerleşmenin bu bölgede başladığının kanıtıdır. Günümüzde şehir merkezinin tarihi bir değeri ve sembolü olarak kente değer katmaktadır.

Günümüzde deniz kıyısından itibaren kuzeye, batıya ve doğuya doğru gelişim gösteren şehrin merkezi limandan başlayarak kuzeye doğru uzanan ticaret alanıdır (Resim-6). Geçmişten itibaren şehrin kuzey ve kuzeydoğu yönünde yoğun bir şekilde geliştiği son dönemlerde de yazlık konut amacıyla kullanılan konut yerleşimlerinin de kuzeydoğu yönünde bir yapılaşmaya yol açtığı gözlemlenmektedir. 1980'li yıllardan sonra yapılaşma askerî alanları atlayıp ikincil konut alanlarını oluşturmuştur. Kentin doğusunda askerî alanlar bulunmasından ötürü uzun yıllar doğu yönünde şehir gelişim gösterememiş; ancak son yıllarda bu bölgelerde de yoğun bir konut dokusu ortaya çıkmıştır. Sanayi bölgesi, imalathaneler, mezbaha, mezarlık ve otopark gibi oluşumların kentin batı yönünde yer alması sebebiyle yine uzun yıllar konut alanlarının bu bölgede gelişmesi yavaş olmuş; ancak son yıllarda konut alanlarının bu bölgede de yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. İstanbul- Çanakkale

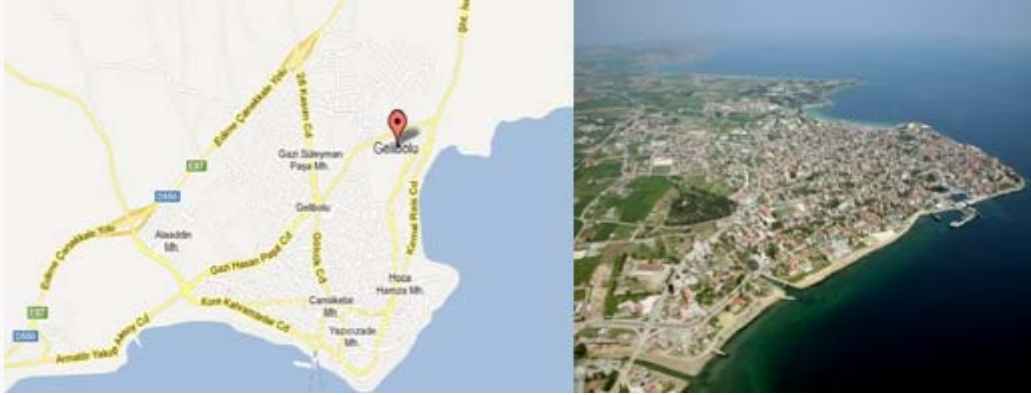
²¹ Dağlı, Y., 2001, s. 161,162.

²² Reha Günay, *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*, Yem Yayınları, İstanbul 1999, s. 36.

²³ İ. Doğan, "Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri: Kuruluş, Klâsik ve Yenileşme Dönemleri", (Ed. G. Eren), *Osmanlı, Yeni Türkiye* Yayınları, Ankara 1999, s. 371-396.

²⁴ Feridun Emecen, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi.*, 14. Cilt, İstanbul 1988, s. 4.

karayolunun her iki yanında, şehrin kuzey ve doğu kesimlerinde de özellikle toplu konut alanlarının son yıllarda arttığını görmekteyiz.

Resim 6: Solda Gelibolu'da mahalleler,²⁵ sağda Gelibolu'nun havadan görünümü ve şehir dokusu.²⁶

Beş mahalleden oluşan şehrin mahallelerine göre yerleşim dokusunu incelediğimizde geçmişte Rumların yaşadığı Cami-i Kebir Mahallesi'nin merkezini kent halkı tarafından "Büyük Camii" olarak isimlendirilen ve Süleyman Paşa Vakfiye defterinde "Camii Hüdevendigar" (1385) olarak adı geçen Gazi Süleyman Paşa Camii'nin bulunduğu alan olduğunu görmekteyiz. Ulu camiler planında yapılmış bir cami olması nedeniyle "Ulu Camii" olarak da anılan ve Bizans kilisesinin bulunduğu alana fetihten sonra Murat Hüdevendigar'ın emriyle mimar Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa tarafından inşa edilen bu cami aynı zamanda Gelibolu'nun her dönemde önemli ibadet merkezi olmuştur. 1797'de Gelibolu'ya gelen ünlü Fransız yazar, resim ve gravür sanatçısı Antoine Louis Castellan'ın eserlerinde bu cami ve yakın çevresine ilişkin çizimler de yer almaktadır (Resim- 4). Cami-i Kebir Mahallesi'nde geçmişte zemin katı kâgir üst katı ahşap iki katlı evler ile kerpiç ya da taş ve tuğladan yapılmış tek katlı evler çok sayıda yer almakta iken; günümüzde özellikle çarşı ve çarşıya yakın kesimlerde apartman tipi konutların eski konut dokusunun yerini almaya başladığı görülmektedir. Gazi Süleyman Paşa Camii'nin yanı sıra Pazar Hamamı ve birinci derece tarihi eser olan kale suru mahallenin önemli tarihi eserlerindedir. Şehrin en eski mahallesi olan ve geçmişte Müslüman Türk halkın ikamet ettiği Alâeddin Mahallesi ise iskele ve otogarı içinde barındırmasının yanı sıra geleneksel konut dokusunun halen daha bulunduğu ve yeni yapılaşma içinde geleneksel dokunun yok olmaya başladığı bir bölgedir. Gelibolu-Lâpseki arasında yolcu ve araç geçişinin yapıldığı iskele ve yakın çevresi de eski yerleşim dokusu içindedir. Mahallede Kadı İskelesi Camii (1559), Saruca Paşa Hamamı (1391) önemli tarihi eserlerdir.

Yazıcızade Mahallesi'nin limana yakın bölgeleri geçmişte Yahudi halkın yerleştiği bir bölge olup; günümüzde şehrin plaj ve rekreasyon alanı ile ticaret ve yönetim merkezine yakınlığı nedeniyle nüfusun en yoğun olduğu mahalledir. Dünyanın en büyük Mevlevîhanesi bu mahallede yer alırken; eskiden yel değirmenlerinin yer aldığı kırsal alan günümüzde çok katlı apartman blokları ile çok farklı bir şehir dokusu oluşturmaktadır. Gazi Süleyman Paşa Mahallesi ise kentin yeni yerleşime açılan ve büyüyen, yeni yerleşim ve konut dokusunun kooperatifler şeklinde apartmanlardan oluştuğu bir bölgedir. Halk arasında tarihte "Değirmenlik" bölgesi günümüzde ise "18 Evler" olarak adlandırılan semt isminden de anlaşılacağı üzere geçmişte yel değirmenlerinin yer aldığı bir bölge olup, son yıllarda konut yerleşimlerine açılmıştır (Resim-8). Yakın geçmişte bu mahalle düşük gelirli nüfusun yer aldığı bir yerleşim alanı iken günümüzde büyük marketler, ticaret yapıları, eğitim yapıları, spor tesisleri, oteller ve Rus Anıtı'nın yanı sıra gelir düzeyi yüksek insanların konfor ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde inşa edilmiş çok katlı apartman blokları ile halkın yerleşim tercihinde ön plana çıkmıştır.

Geçmişte Ermeni, Fransız ve İngilizlerin yaşadığı Hoca Hamza Mahallesi yakın geçmişte askerî lojmanlar ve tesislerin yer alması nedeniyle sivil konut yerleşimlerinin seyrek görüldüğü bir bölge iken;

²⁵ <http://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/canakkale-gelibolu-mahalleler-erisim> tarihi:14.04.2013.

²⁶ www.gelibolu.bel.tr, erişim tarihi:14.04.2013.

günümüzde yoğun konut yapılaşması görülmektedir (Resim-7). Plaj, rekreasyon alanları ve turistik tesislerin yoğunluğu bu mahalleyi şehrin en önemli mahallelerinden biri konumuna getirmiştir. 1407'de Hacıpaşaoğlu İskender Bey tarafından yaptırılan Azaplar Namazgâhı, Fransız Mezarlığı, Bayraklı Baba Türbesi, Hallaç Mansur Türbesi, yok olmaya yüz tutmuş Şengül Hamamı mahallede yer alan önemli tarihî yapılarıdır.

3. Geleneksel Konut Dokusu ve Geleneksel Konutların Genel Özellikleri

Gelibolu'nun tarihî evleri halkın ekonomik ve sosyo-kültürel durumunu açıklayıcı niteliktedir. Geleneksel konut dokusu merkezde Cami-i Kebir, Alâeddin, Yazıcızade ve Hoca Hamza Mahalleleri'nde görülmektedir. Bu mahallelerde günümüze dek kayıtlar ile tescillenmiş en eskisi 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen 143 adet geleneksel konut yer almaktadır.²⁷ Bu yapılar, malzeme ve mimarî değerler açısından zenginliği ve çeşitliliği bize belgelemektedir. Ancak, bu tescilli tarihi eser konumundaki konutların bir kısmı yıkılmış olup, bir kısmı da yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya durumdadır. Geleneksel konut dokusunun bulunduğu bölgeler günümüzde apartman bloklarının etkisi altında kalmıştır.

Resim 7: Solda işgal sırasında Türk mahallesi (1922), sağda günümüzde Hoca Hamza Mahallesi olarak bilinen Ermeni mahallesi (1925),²⁸ ve altta Hoca Hamza Mahallesi'nde geleneksel dokunun yeni yapılaşma içindeki durumu.²⁹

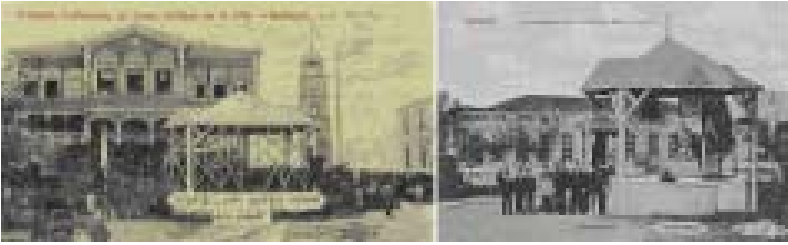
²⁷ Gelibolu İlçesinde Bulunan Tescilli Konutların Listesi, Çanakkale Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu, Çanakkale 2004.

²⁸ <http://www.levantineheritage.com/gallipoli.htm>, erişim tarihi: 14.04.2013.

²⁹ Doç.Dr. Deniz Demirarslan fotoğraf arşivi.

Resim 8: Gelibolu fenerinden MevlEVihane'ye doğru bakış ve yel değirmenleri. Sağda ise Değirmenlik bölgesi ve altta bölgenin günümüzdeki durumu.³⁰

Resim 9: Gelibolu şehir merkezi. Şadırvan ve saat kulesi (günümüzde mevcut değildir).³¹

Resim 10: Gelibolu genel görünüm 1920'li yıllar.³²

Osmanlı döneminde Türk, Rum, Ermeni, Yahudi halk ile ve bir dönem de Rus askerlerini ve ailelerini barındıran şehirde tüm bu halkların oturdukları mahallelerle konutlar birbirinden farklı özelliklere sahipti. Rus askerler de Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkmış, büyük bölümü yıkılmış kentte Türk, Rum ve Ermenilerin kiraladıkları konutlarda yaşamaktaydı. Rum, Türk ve Ermeni ailelerin yaşadığı konutlar genellikle 2 katlı, zemin katı kâgır, üst katı ahşap konstrüksiyon, sofalı plan tipinde konutlar iken, Yahudi Mahallesi'ndeki (Yazıcızade Mahallesi) evlerin genellikle yağma sistem, kâgır ve 2 katlı konutlar olduğu dikkati çekmektedir (Resim-11). Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemlerde de şehirdeki Rum, Ermeni ve Yahudi ailelerin sayısında azalma görülmektedir; Batı Trakya Türkleri, Boşnak, Pomak gibi göçmen halkın şehre ve yakın çevresine yerleştirildiği görülmektedir. Bu göçmen halkın oturduğu konutlar da genellikle Yazıcızade, Alâeddin ve Cami-i Kebir

³⁰ <http://www.levantineheritage.com/gallipoli.htm>, erişim tarihi:14.04.2013.

³¹ A.g.e. erişim tarihi: 13.04.2013.

³² A.g.e. erişim tarihi: 13.04.2013.

Mahalleleri'nde tek katlı kâgir konutlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde inşa edilmiş bazı konutlarda bodrum katı da yer almaktadır. Giriş kapısının açıldığı orta sofaya açılan odalardan oluşan plan tipine sahip bu konutların cephelerinde profil silmeler bulunmaktadır. Bu konutların cepheleri de simetrik olup Balkan evleriyle benzerlik göstermektedir. (Resim-15). Kâgir sistemde inşa edilmiş konutların plan tiplerini inceleyecek olursak; giriş kapısının ana cephede girinti oluşturacak şekilde yer aldığı, içeride büyük bir hol mekânına açıldığı gözlenmektedir. Kâgir konutların cephelerinde profilli silmelerin özellikle pencere ve çatı saçaklarının kenarlarında süsleme unsuru olarak yer aldığı ve cepheye güçlü bir plastik ifade kazandırdığı görülmektedir.

Tüm konut tiplerinde duvarların iç ve dış yüzeyleri kireç harcıyla sıvanarak, genelde çivitli kireç badanası ile boyanmıştır. Evler çivit mavi rengi dışında pembe, sarı gibi canlı renklere ve beyaz renge boyanmaktadır.³³

Geleneksel Türk evi olarak isimlendirilen konut tipinin özelliklerini taşıyan ahşap evlerin ise büyük parsellerde inşa edildiği ve yola bağlı cephe kuruluşlarıyla dikkat çektiği görülmektedir. Taş temelli, zemin katı kâgir evlerin üst katlarının ahşap dikmeler ile bunların aralarına yerleştirilen ağaç kirişlerden oluşan taşıyıcı sistemin aralarının dolgulanarak, dıştan bindirme tekniğinde ahşap kaplamalı olarak inşa edildikleri görülmektedir. Konutlara giriş direk yol cephesindedir. Çoğunlukla 2 katlı yapılan konutların yanı sıra az sayıda 3 katlı konut yapılmıştır. Geleneksel konutlardan bazılarında kışlık ara kat da yer almaktadır. Geleneksel konutların çoğunluğunda plan tipleri iç sofalı ve dış sofalı olmak üzere iki tipte şekillenmiştir. Büyük evlerde de orta sofalı plan tipi uygulanmıştır. Simetrik ve asimetrik düzende yapılmış cephelerde ise süsleme yalındır. Genellikle konut girişlerinin süslemeli alınlıklar ile vurgulandığını görmekteyiz. Yola bağlı cephenin ortasında yer alan giriş kapısı, yöre halkı tarafından "taşlık" olarak isimlendirilen giriş holüne açılmakta ve taşlıkta üst katla ilişkiyi kuran merdiven yer almaktadır. Bazı evlerde taşlık mekânının ortasında evin su ihtiyacının karşılandığı bir kuyu da yer almakla birlikte, evlerin su ihtiyaçları büyük ölçüde bu kuyulardan ve mahalle çeşmelerinden karşılanmaktaydı. Genellikle yarım dönüfle veya "U" kuruluşuyla yükselen merdiven üstte sofaya açılmaktadır. Merdiven kovasının üst katta kata olan bağlantı yeri depolama amaçlı kullanılmaktadır. Genellikle payandalarla çıkmalı bir şekilde yapılan üst katta bazı evlerde geniş tek bir oda bulunurken bazı örneklerde de köşe odalı plan tipinde yerleştirilmiş dört oda bulunmaktadır. Odalarda gömme dolaplar depolama ihtiyacını karşılamaktadır. Mutfaklarda yemek pişirmek amacıyla büyük ocaklar bulunmakta iken; odalarda ise ocak bulunmamaktadır. Konut cepheleri genellikle sade olup; genel olarak konut yapılarında süslemeyle karşılaşılacak yüzeyler, iç mekânda tavanlarda yer almaktadır. Kapılar ya kaldırımla hem zemin ya da hacimsel bir mekân yaratan ve basamaklarla yoldan ayrılmış şekilde yapılmıştır. Kâgir yapılarda balkon yapılmış örnekler dikkati çekmekte ise de hem ahşap hem de kâgir konutlarda balkon ve cumba nadir görülmektedir. Ahşap ve kâgir yapılarda payandalar ile desteklenen çıkmalar yer almaktadır (Resim- 12, 13, 14, 15).

Resim 11: Solda Yazıcızade Mahallesi'nde kâgir Yahudi evleri.³⁴ Sağda 19. Yüzyılda yapılmış Karakaldırım semtindeki bir Yahudi evinin 1978 yılındaki durumu.³⁵

³³ Deniz Demirarslan, "Kıyı Kentlerindeki Sosyo-Kültürel Değişimlerin Konut Mekânlarına Etkisi: Gelibolu Örneği", *MEDITIRIOLOGY* 2007, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınevi, Gazi Mağusa 2007, s. 155.

³⁴ Doç.Dr. Deniz Demirarslan fotoğraf arşivi.

³⁵ <http://www.sephardicstudies.org/gallipoli2.html>, erişim tarihi: 14.04.2013.

Resim 12: 1960'lı yıllarda Alâeddin Mahallesi ve geleneksel konut dokusu³⁶ ve günümüzdeki hali.³⁷

Resim 13: Gelibolu'da geleneksel evlerin 1960'lı yıllardaki durumu.³⁸

Resim 14: Yazıcızade Mahallesi'nde geleneksel konutlar.³⁹

³⁶ Prof.Dr. Ünal Demirarslan fotoğraf arşivi.

³⁷ Doç.Dr. Deniz Demirarslan fotoğraf arşivi.

³⁸ Prof.Dr. Ünal Demirarslan fotoğraf arşivi.

³⁹ Doç.Dr. Deniz Demirarslan fotoğraf arşivi.

Resim 15: Yukarıda solda Alâeddin Mahallesi'nde Aydoğan Evi, Sağda ise "Kaymakam Evi" olarak bilinen ev.⁴⁰ Solta altta Aydoğan Evi'nin planı, sağda ise Camiükebir Mahallesi'nde bir göçmen evinin plan şeması.⁴¹

4.Günümüzde Gelibolu'da Konut ve Şehrin Gelişimine Etkisi

Günümüzde Gelibolu, tarih sayfalarındaki önemini büyük ölçüde yitirmiş olmasına rağmen, bölge içinde yoğun göç yaşayan ve özellikle iç turizm ile ekonomik canlılığını sürdüren bir şehirdir. Bölgenin stratejik konumundan dolayı askerî bir yerleşimin de kentte önemli bir paya sahip olduğu yadsınmaz. İlçenin kalkınmasına Cumhuriyetin ilk yıllarında büyük önem verilmiş olup; ilk yıllarda imar kalkınmalarında Orgeneral Nuri Yamut, Korgeneral Muzaffer Tuğsavul ve General Fevzi Mengüce gibi isimler yer almıştır. Geçmişten günümüze bölgede yer alan askerî konut sorunu büyük ölçüde lojmanlarla sağlanmış; bu lojmanların yapımı için gerekli konut alanlarının bir kısmı şehir merkezinde yer alan tarihi değer taşıyan mezar alanlarının bozulmasıyla, bir kısmı da tarihî ve doğal açıdan önemli bir bölge olan Hamzabey Koyu'nun yeşil alanlarının yüksek katlı lojman bloklarının inşasına açılması suretiyle çözümlenmeye çalışılmıştır.

Şehrin diğer kesimlerinde yer alan tarihî evlerin yerini yüksek katlı apartman bloklarına bıraktığını görmekteyiz. Bu konutlar, çoğunlukla 2-3 yatak odası, bir salondan oluşan koridorlu plan tipinde apartman bloklarından oluşmaktadır. Çoğunluğu bitişik nizamda yapılmış yüksek bloklar şehrin iç mahalleleri ile deniz arasında bir duvar gibi yükselmektedir. Hoca Hamza Mahallesi içinde yer alan Fener semti, bugün eski şehir dokusu ile günümüz şehir dokusunun iç içe geçtiği bir bölge konumundadır (Resim-7). Sayıları hızla azalan eski evler, günümüzün yüksek blokları arasında sıkışmış, birçoğu da kaderine terk edilmiş durumdadır. Limandan,

⁴⁰ Ruşen Ergün fotoğraf arşivi.

⁴¹ Demirarslan, 2007, s. 154.

Fener'e ve Hamzabey Koyu'na doğru uzanan kıyı dokusunda topografik özelliklerden dolayı eğimli sokaklar etrafında konumlanmış yerleşim alanları görülmekle beraber çarpık kentleşme sonucu kıyı ile bağlantıyı sağlayan sokaklar net bir şekilde algılanamamakta ve konutların denizle bağlantısı kurulamamaktadır. Bu kıyı dokusu aynı zamanda dik bir topoğrafik yapıya sahip olmasından ötürü açık alanların kullanımını sınırlamakla beraber Gelibolu halkının gezinti, seyir ve mesire alanlarını da içermektedir. Fener, Çanakkale Boğazı'nın önemli bir bölgesi olup; eşsiz kayalıklarıyla olağanüstü bir doğa harikası konumundayken geçmişte eşsiz kayalıkların yer aldığı denizin doldurularak kıydan yol geçirilmesi ve zamanla dolgu alanların yüksek apartman bloklarıyla dolmasına yol açmıştır. Bu da yetmemiş, denizden yüksekliği 50 m olan ve Kırım Savaşı yıllarında inşa edilen (1856) ve günümüzde şehrin simgelerinden biri olan Gelibolu Feneri'nin yer aldığı bölgede tepeler rant uğruna düzensiz yerleşmeye açılmıştır (Resim-16). Bölgenin bir deprem kuşağı üzerinde bulunduğu bu çarpık gelişmeler sırasında maalesef göz ardı edilmiştir. Limandan Orduevi Caddesi'ne doğru yönelirken deniz tarafında tarihî Alâeddin Konsere Fabrikası'yla birlikte 1945-60'lı yıllarda yapıldıkları dönemin mimarî karakterlerini taşıyan tek aile konutları büyük bir ihtişamla yer almakta iken; günümüzde bu konutların da yap-satçılara kat karşılığı verilerek apartman konutlar haline dönüştürüldüğü görülmektedir. Şehrin batı girişinde sahil dokusunda topografyanın yerleşime daha uygun olması, kullanımda konutun yanı sıra imalathanelere de yer verilmesine neden olmuştur. İskeleden batıya doğru ilerledikçe merkezi dokudan farklı olarak bu dokuda bahçeler evlerin ön cephelerinde yer almakta ve evlere giriş buradan yapılmaktadır (Resim-18, 19). Ayrıca iskeleden başlayıp Üç Köprüler mevkiini takip ederek askerî fabrikaya kadar uzanan Pîrî Reis Kordonu da bölgenin en uzun sahil şerididir.

Resim 16: Solda geçmişte Namazgâh ve fener kayalıkları. ⁴²Sağda ise günümüzdeki durumu. ⁴³

Batı girişinden iskeleye uzanan yol üzerinde deniz tarafında bir eski ev dikkati çekmektedir. Bu ev, işgal kuvvetleri komutanı General Weyler'in karargâhı olarak kullanılmıştır.⁴⁴ Limana giden yolun arkasında kalan ve halk arasında "Aşağı Mahalle" olarak isimlendirilen Karaman semti ve çevresi, bugün şehrin tarihî kimliğini oluşturan eski ahşap evlerin en fazla bulunduğu bölgelerden biridir. Bu mahallede yer alan bu eski konutların ilgi ve bakımdan yoksun bir şekilde yaşam savaşı verdiği açıkça görülmektedir. Bu mahalleden yukarıya eski "Kaymakam Bayırı" olarak bilinen bölgeye doğru ilerlendiğinde yüksek katlı betonarme binaların çoğaldığını, bunların birçoğunun plansız bir gelişim gösterdiğini, şehrin tarihî kimliğini oluşturan eski evlerin sayıca azaldığını görmek mümkündür. 1970'li yıllarda şehrin merkezinde yer alan ve "Vezir Bahçesi" olarak isimlendirilen şahsa ait yeşil alanın parselenerek imara açılması hiç kuşkusuz bu kötü durumun bir başlangıç noktasıdır. Eski yerleşim bölgesinde yer alan ve tarihî değer taşıyan eski "Kaymakam Evi" kaderine terk edilirken (Resim-15) günümüzde Cumhuriyet İlkokulu'nun Gelibolu Belediyesi tarafından elden geçirilerek korunduğu görülmektedir. Özellikle Cumhuriyet İlkokulu'nun Cumhuriyet'ten önceki dönemlerde inşa edilen bir Rum Okulu ve Rum cemaatin toplanma yeri olması tarihi önemini vurgulamaktadır. Eklektiği andıran bir anlayışla inşa edilen bina Gelibolu'nun önemli tarihi eserlerindedir.

⁴² <http://www.levantineheritage.com/gallipoli.htm>, erişim tarihi:14.04.2013.

⁴³ Doç. Dr. Deniz Demirarslan fotoğraf arşivi.

⁴⁴ İrdesel, 2003, s. 138.

Kaymakam Bayırı olarak bilinen yolun başında yer alan ve günümüzde mekruh bir halde bulunan Eski "Kaymakam Evi"nin de etrafı tek katlı göçmen konutları ile çevrelenmiştir. Gelibolu Limanı'na Kaymakam Bayırı'ndan durup bakıldığında ise yüksek apartman bloklarının denizi bile görmeyi engellediği, bir duvar gibi şehrin silüetinde yer almış oldukları dikkati çekmektedir. Sözde betonarme bu yüksek apartman konutların arasında Rumlardan kalma bir iki ahşap ev kaderine terk edilmiş durumda göze çarpmaktadır. Anıtlar kurulunda tarihî eser olarak kaydı olan bu evlerin çok varisli oldukları için sahipleri tarafından ilgilenilmediği, birçoğunun da bunların yıkılarak yerlerine apartman yaptırmak istedikleri tespit edilmiştir. Kaymakam Bayırı'ndan Büyük Cami'ye doğru ilerlerken bitişik nizam apartman blokları arasında birkaç eski kâgir Rum evi halen daha yer almaktadır. Daha yukarılara doğru ilerledikçe betonarme apartman blokları ve yine bunların arasında kaderlerine terk edilmiş eski evler yer almaktadır.

Resim 17: Solda Fener semtinde Fransız konsolosluk binası,1854.⁴⁵ Sağda 1960'lı yıllarda doğal haliyle Fener kayahkları,⁴⁶ ve altta Fener sahilinin günümüzdeki hali.⁴⁷

⁴⁵ <http://www.levantineheritage.com/gallipoli.htm>, erişim tarihi:14.04.2013.

⁴⁶ Üstünn Koleksiyon Ürünleri.

⁴⁷ Doç. Dr. Deniz Demirarslan fotoğraf arşivi.

Resim 18: Geçmişte limandan kente bir bakış ve günümüzdeki görünümü.⁴⁸

Resim 19: Geçmişte limandan Orduevi Caddesi'ne doğru görünüm⁴⁹ ve solda aynı bölgeden denize doğru bakış.⁵⁰

Şehrin liman ve çarşısını içeren merkez yerleşiminde ise tarihî ve yeni binaların plansız bir araya gelişi düzensiz bir yol görüntüsü oluşturmuştur. Şehrin merkezi konumundaki liman bölgesi daha çok ticarî ve kamusal alanları barındırmaktadır. Yeşil ve açık alanlar yok denecek kadar azdır. Yapılar bitişik nizamda süreklilik yaratmakta ve hareketlilik sağlamak ancak bu hareketlilik bir düzen içinde gelişmemekle beraber bitişik nizamda gelişen bina dokusunun insanları çarşıdan denize doğru yönlendiren bir doğrultu oluşturduğu gözlemlenmektedir (Resim-19). Konut olarak kullanılan bina sayısı çok azdır. Yapılar, şehrin genelinde olduğu gibi eski olmakla beraber günümüzde çarşı olarak isimlendirilen şehir merkezinde de eski yapıların yap-satçılara kat karşılığı verilerek yeni binalar inşa edildiği ve yeni yapılarda üst katların ve alt katların yine ticarî amaçlı kullanıldıkları görülmektedir. Yapıların çoğunluğu betonarmedir.

⁴⁸ www.gelibolu.bel.tr, erişim tarihi: 13.04.2013.

⁴⁹ www.gelibolu.bel.tr, erişim tarihi: 13.04.2013.

⁵⁰ Doç. Dr. Deniz Demirarslan fotoğraf arşivi.

Resim 20: Geçmişte ve günümüzde Yazıcızade Mahallesi ve konut dokusu.

Resim 21: Solda Fransız Mezarlığı'nın bulunduğu bölgenin 1901-1910 yılları arasındaki durumu ⁵¹ ve sağda aynı bölgenin günümüzdeki durumu. ⁵²

Limandan Hamzabey Koyu'na doğru uzanan ve şehrin kuzeyinde yer alan kooperatif alanı dokusu planlı olarak kurulup gelişmiştir. Kooperatif dokusunun diğer dokulardan farklı olarak önceden planlanmış yapıya sahip olması dokunun açık alanlarının yeterli miktarda ve uygun kullanımına olanak sağlamasına neden olmuştur. Şehrin kuzeyinde karayolundan girişin sağlandığı Değirmenlik Bölgesi, adından da anlaşılacağı üzere burası geçmişte yel değirmenlerinin yer aldığı bir bölgeyken; 1980'li yıllardan itibaren kentin ana girişinin bu bölgeden verilmesiyle

⁵¹ <http://www.levantineheritage.com/gallipoli.htm>, erişim tarihi:14.04.2013.

⁵² Doç. Dr. Deniz Demirarslan fotoğraf arşivi.

birlikte yeni konut alanları için tahsis edilmiş ve bölgede yoğun bir yapılaşma ortaya çıkmıştır. Bu yoğun yapılaşma Eceabat yolu üzerinde de devam ederek Killikaltı mevkiindeki heyelan bölgesine doğru yayılma göstermektedir. Ayrıca, Alâeddin Mahallesi içinde yer alan Gazhane olarak bilinen bölgeye yeni feribot iskelesinin yapımına ilişkin çalışmalar bu bölgenin gelecekte de yapılaşma konusunda önemli yatırımlara açık olduğunu göstermektedir. Söz konusu bölgede ileriye yönelik toplu konut projelerinin planlandığı dikkati çekmekte olup; Toplu Konut İdaresi'nin toplu konut projesi bu bölgedeki önemli gelişmelerdir.

Resim 22: Hamzabeykoyu ve çevresinde yapılaşma. ⁵³

Şehrin Kuzeydoğu bölgesi ise konut dokusu arazi kullanımında konut yerleşiminin en yoğun olduğu bölge olmasıyla diğer dokulardan ayrılır. Tamamen konuta yönelik bir kullanım görülmekte ve ortak açık alanlar kullanılmaktadır.

Kentin dışına çıkıldığında, Kuru Dağı'nın eteklerinden başlayarak Saroz Körfezi kıyıları boyunca, Eceabat'a kadar tüm yol ve kıyı güzergâhı iç turizm nedeniyle inşa edilmiş ve ülkemizde "yazlık konut " olarak isimlendirilen ikincil konutlar ile kaplanmıştır. Bunların çoğu iki katlı betonarme karkas sistemde yapılmıştır. Bunlar içinde bulunduğu kentin kimliğini yansıtmayan, planlamadan yoksun sadece yılın bir mevsimi hatta bir ayı kullanılabilen, diğer zamanlarda boş bırakılan konut topluluklarıdır. Bu yazlık konutların İstanbul'dan itibaren Kumburgaz, Silivri Tekirdağ'da yer alan konutlarla benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Bu konutların temiz ve pis su tesisatı, yol gibi alt yapıdan da yoksun olduğu ortadadır. Son yıllarda Gelibolu kent merkezine yakın yerlerde bu konutların kanalizasyon alt yapıları da yapılmaya başlanmıştır. Bu konutların birçoğu da bildirinin başında belirtilen antik uygarlıkların kalıntılarının üzerinde inşa edilmiş durumdadır. Örneğin Gelibolu ilçesine 10 km mesafede bulunan ve şehrin iç turizm potansiyelinde önemli bir payı olan Güneyli köyünün limanında yer alan 5000 yıllık ilk Tunç Çağı'na tarihlenen bir höyük kaldırılarak yerine otopark yapılmıştır. ⁵⁴

5. SONUÇ

Tarihinin Truva şehrinin tarihi kadar eskilere dayandığı bilinen Gelibolu şehrinin geleneksel konut dokusunu oluşturan konut tipleri:

- 1- Alt katı kâgir üst katı ahşap taşıyıcı sistem konutlar ile
- 2- Tek veya 2 katlı kâgir konutlar şeklinde gelişim göstermiş olup; birinci grupta yer alan evler geleneksel Türk evi özelliklerini taşımakta ve geleneksel konut dokusunda çoğunluğu oluşturmaktadır. Gelibolu'da kerpiç ve tuğla dolgulu konutlar yer almaktadır. İkinci grup evler ise Ege ve Balkan evleri özelliklerini göstermektedir. Her iki grupta yer alan evler çeşitlilik arz eden demografik yapıyı oluşturan halkların ortak yaşam özelliklerini yansıtmaktadır.

⁵³ Doç. Dr. Deniz Demirarslan fotoğraf arşivi.

⁵⁴ <http://tayproject.org/dosyamar.html> ; erişim tarihi: 18.04.2013.

Gelibolu şehrinde, literatürlerde "Geleneksel Türk Evi" olarak nitelendirilen eski konutlarımızdan esasen çok sayıda bulunmakta, ancak bunlar çarpık kentleşmenin içinde fark bile edilemediğinden gün geçtikçe yitip gitmekte ve yetkililer tarafından unutulmaktadır. 19. yüzyıl sonu ve özellikle 20. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilen Gelibolu konutlarının; plan, malzeme, cephe düzeni ve süslemeleriyle; geleneksel Türk konut mimarisinin genel özelliklerini yansıttıkları söylenebilir.

Günümüz konut dokusu ise çoğunlukla apartman tipi yüksek katlı bloklar, lojmanlar ve özellikle şehrin kuzey doğusunda ikincil konut görevi gören bahçeli, çoğunluğu iki katlı müstakil konutlar şeklinde gelişim göstermektedir.

Tarihî Gelibolu şehrinin, bugün ülkenin de içinde bulunduğu sosyo-kültürel değişimlerin etkisi altında olduğu açıkça görülmektedir. Köylerden kente göçler, eğitim ve iş olanaklarının insanları kentlere çekmesi, ekonomik ve sosyal kaygılar gibi nedenlerle artan nüfus, konut açığını yüksek katlı apartman konutları ile kapatmaya çalışmış; yerel yönetimler de bu hızlı değişime ülkenin her kentinde olduğu gibi ayak uydurmakta güçlük çekmiş, alınan önlemler yetersiz kalmıştır. Yapım ve işçilik maliyeti en düşük yapı sistemi olarak betonarmenin seçimi tüm ülkede olduğu gibi bir kıyı yerleşimi olan Gelibolu şehrinde de karşımıza çıkmaktadır. Beton malzemenin bilinçsizce kullanımı, konutların planlamasında çoğunlukla tasarımcıların göz ardı edilmesi, kent planlama konusunda rant kaygısının öncelikli konumda yer alması sonucunda ortaya düzensiz bir yapılaşma çıkmıştır.

İnsanların konutlarında minimal mekân anlayışını benimseyememesi, yaşamlarını geçirdikleri konutlarını birer statü simgesi olarak görmeleri sonucu hep daha fazlasını istemekten kaynaklanan bir yapılaşma: yüksek kat, gereksiz çıkımlar, kapatılmış balkonlar, ruhsatsız ilave katlar... Kent kimliğini oluşturan eski yapıların ve özellikle de konutların habersizce yıkılarak yerlerine betonarme yüksek blokların dikimi de gözden kaçmamaktadır. Sonuç olarak söylemek gerekirse; Gelibolu şehrinin tarihi, Gelibolu Savaşları'ndan çok daha önceye antik dönemlere dek uzanmaktadır. Köklü bir geçmişe sahip olan şehrin tarihi kimliğini oluşturan konutlar ve diğer tarihi yapılar bugün günümüz yerleşiminin etkisi altında bilinçsizce kaybolmaktadır. Dolayısıyla kentin kimliği yitip gitmektedir. Kaybolan sadece bir kentin değil, yüzyıllar boyunca birçok uygarlığa beşik olmuş kıtalar arasında köprü görevi gören bir yarımadanın kimliği ve geçmişidir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Boğazın İncisi Gelibolu, Sühulet Basımevi, İstanbul 1947.

DAĞLI, Y., KAHRAMAN, S. A. vd., *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt 5, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

DOĞAN, İ., *Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri: Kuruluş, Klâsik ve Yenileşme Dönemleri*, (Ed. G. Eren), Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s:371-396.

EMECEN, Feridun, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 14, İstanbul 1988.

GÜNAY, Reha, *Türk Ev Geleneği ve Safranbolu Evleri*, Yem Yayınları, İstanbul 1999.

İRDESEL, Mehmet, *Gelibolu ve Yöresel Tarihi*, Geltur Ajans, Gelibolu 2003.

Memoires du Chevalier D'arvieux, IV, s:442,443., <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k104927d/f4.image>, erişim tarihi: 13.04.2013.

Bildiriler

DEMİRARSLAN, Deniz, “House Environments and Spaces Under Influence of the Rapidly Changing Values in the Historical Cities: Gelibolu (Gallipoli) Example”, *XXII World Congress of Architecture UIA 2005*, İstanbul 2005.

DEMİRARSLAN, Deniz, “Kıyı Kentlerindeki Sosyo-Kültürel Değişimlerin Konut Mekânlarına Etkisi: Gelibolu Örneği”, *MEDITIRIOLOGY 2007*, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınevi, Gazi Mağusa 2007.

Raporlar

Gelibolu İlçesinde Bulunan Tescilli Konutların Listesi, Çanakkale Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu, Çanakkale, 2004.

Gelibolu Kaymakamlığı, 2005 Brifing Dosyası ve Gelibolu Planlama Projesi, 2003.

Türkiye İstatistik Kurumu 2012 genel nüfus sayımı verileri, 13 Şubat 2013 tarihinde erişildi.

Fotoğraflar

Doç. Dr. Deniz DEMİRARSLAN fotoğraf arşivi.

Prof. Dr. Ünal DEMİRARSLAN fotoğraf arşivi.

Ruşen ERGÜN fotoğraf arşivi.

Üstünm Koleksiyon Ürünleri.

İnternet Kaynakları

<http://www.antiqueprints.com>, erişim tarihi: 14.04.2013.

<http://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/canakkale-gelibolu-mahalleler>, erişim tarihi: 14.04.2013

www.gelibolu.bel.tr, erişim tarihi: 13.04.2013.

<http://www.levantineheritage.com/gallipoli.htm>, erişim tarihi: 14.04.2013.

<http://maps.turkishpostalhistory.com/index.php/Gravurlerim/1840LUniversPittoresque>, erişim tarihi: 14.04.2013.

[http://www.niceartgallery.com/Antoine-Laurent-Castellan/Fontaine-Turque-A-Gallipoli-\(detroit-Des-Dardanelles\)-oil-painting.html](http://www.niceartgallery.com/Antoine-Laurent-Castellan/Fontaine-Turque-A-Gallipoli-(detroit-Des-Dardanelles)-oil-painting.html), erişim tarihi: 14.04.2013.

<http://www.sephardicstudies.org/gallipoli2.html>, erişim tarihi: 14.04.2013.

<http://tayproject.org/dosyamar.html>. ; erişim tarihi: 18.04.2013.

GELİBOLU OSMANLI MİMARİSİNDE TARİKAT YAPILARI¹

Yrd. Doç. Dr. Semiha Alter

Özet: Gelibolu, Osmanlıların Rumeli ve Balkanlar'a ilerleme aşamasında yeni fethedilen bölgelerin Türkleşme/İslamlaşma sürecine önemli katkılarda bulunan çok sayıda tarikatın yerleşip gelişmesine ortam hazırlamıştır. Her ne kadar Gelibolu Mevlevîhanesi ve Yazıcızâde Çilehanesi dışında günümüze başka tarikat yapısı ulaşmasa da tekke ve zaviyelerin arşiv belgelerindeki sayısı oldukça fazladır. Bu iki örnek, Gelibolu'da tarikat mimarisinin gelişim-değişim aşamalarını ortaya koyacak sayıda olmasa da Osmanlı Mimarîsi içinde özel bir grubu temsil etmeleri ve Gelibolu'nun tasavvufî ortamının zenginliğini görsel olarak da yansıtmaları bakımından önemlidirler.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, Gelibolu, Bayramilik, Mevlevîlik, Tarikat Yapıları, Mevlevîhane, Çilehane

SUFI BUILDINGS IN OTTOMAN ARCHITECTURE OF GELIBOLU

Abstract: Gelibolu served a significant role in the development of several Islamic orders that helped the Islamization of the region after the Ottoman conquests of Rumeli and Balkans. Although only two major buildings, Gelibolu Mevlevîhanesi and Yazıcızâde Çilehanesi have survived until this day, the archives mention the existence of several Dervish convents in the region. Gelibolu Mevlevîhanesi and Yazıcızâde Çilehanesi are important not only because they represent a special group in Ottoman architecture, but also they visually reflect the richness of the Sufi culture in the region.

Key Words: Çanakkale, Gelibolu, Bayrami, Mawlaw'îyya, Sufi Buildings, Mevlevîhane, Çilehane

1. Gelibolu'da Tasavvufî Ortamın Şekillenışı ve Tarikatlar

Gelibolu'nun iki kıta arasındaki özel konumu Osmanlıların dikkatini çekmiş ve fethedilmesi için girişimlerde bulunulmuştur. Türkler, Orhan Gazi'nin (1281-1362) oğlu Süleyman Paşa (1316 (?)-1360) döneminde 1354'te Rumeli'ye geçerler ve burada ilk olarak Gelibolu'yu fethederler.² Bu fetihlere katılanlar arasında ünlü

¹ Çanakkale'deki Ortaçağ ve Türk Dönemi yüzey araştırmaları Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Ali Osman Uysal tarafından yürütülmektedir. Kendilerine bu konuda çalışma yapmama izin vermelerinden dolayı teşekkür ederim.

*Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Terzioğlu Yerleşkesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü 17100 Çanakkale semihaltier@hotmail.com

² Münir Aktepe, "Osmanlıların Rumeli'de İlk Fetihleri: Çimpe Kalesi", *Tarih Dergisi*, 2, 1950, s. 283-307; Münir Aktepe, "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", *Türkiyat Mecmuası*, X, 1953, s. 299-312; Halil İnalçık, "Rumeli", *İslam Ansiklopedisi*, 9, 1964, s. 768-769; Halil İnalçık, "Rumeli", *İslam Ansiklopedisi*, 35, 2008, s. 232-235; İnalçık Halil, "Fatih'e Kadar Çanakkale Gelibolu Osmanlı Üssü ve Osmanlı Venedik Karşılaşması", *Çanakkale Tarihi*, I, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 24; Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", *BAL-TAM Türklük Bilgisi* 3, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Prizren 2005, s. 11; Fevzi Kurtoğlu, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, Resimli Ay Matbaası T.L. Şirketi, İstanbul 1938, s. 37-39; Sezai Sevim, "Türklerin Rumeli'ye İlk

Osmanlı tarihçisi Âşık Paşazâde'nin (1392/93-1481) *Tevârih-i Âl-i Osmân* adlı eserinde sözünü ettiği, *Gâziyan-ı Rum*, *Ahiyân-ı Rum*, *Abdalar-ı Rum* ve *Bacıyan-ı Rum* gibi Türkmen boyları bulunur. Orta Asya'dan geldiği bilinen bir kısmı şeyh, baba, abdal lakaplı kişilerin de içinde yer aldığı bu zümrelerin yeni fethedilen yerlerin İslamlaşma/Türkleşme sürecinde önemli etkileri olmuştur.³ Farklı tarikatlara intisap etmiş olan ve "kolonizatör"⁴ olarak tanımlanan bu dervişler⁵ fetihlere katılmalarının yanında, genellikle yerleşimin olmadığı yerlerde kurdukları zâviyelerde tarım işleriyle meşgul olmuşlar bir yandan da tarikatlarının öğretilerini yaymaya çalışmışlardır.⁶ Bu anlayış çerçevesinde yaşamlarını sürdüren tarikat ehli zaman içinde müzik, edebiyat, mimarlık, el sanatları ve güzel sanatlar alanlarında "Tekke ve Tarikat Sanatı" kavramının oluşmasına neden olmuşlardır.⁷

Salnâme, *seyahatnâme*, mezar taşları, arşiv belgeleri ve 19. yüzyıl sonu 20. yüzyılın başlarında bu bölgelerde araştırma yapanların çalışmaları gibi ilk el kaynaklar, Osmanlı döneminde Gelibolu'nun tasavvufi çehresi hakkında önemli bilgiler verir. Bu kaynakların yanında tarikatın önemli kişileri için inşa edilmiş tekke-zaviye, cami ve türbeler, buralarda gelişen zengin sufi ortamı ortaya koymaktadır. Bu çalışmada da Gelibolu'da tarikat mimarisinin günümüze ulaşan örnekleri ele alınmış, bugüne gelemeyen yapılar da gruplanarak isimleri verilmiştir.

Çanakale'deki tarikatların, dolayısıyla da yapılarının daha çok Gelibolu'da yoğunlaştığı anlaşılr. Burada faaliyet gösteren tarikatlar arasında Ahilik, Bektâşilik, Mevlevîlik, Rifâîlik, Nakşibendîlik, Sünbülüyye, Halvetîlik, Kâdirîlik, Bayrâmîlik, Celvetîlik, Sa'dîlik ve Gülşenîlik sayılabilir.⁸ İşte bu tarikatlar adına inşa edilen yapılarda Yazıcızâde Ahmed-i Bîcân (ö. 1466'dan sonra), Yazıcızâde Mehmed (ö. 1451), Gelibolulu Za'îfî (ö. 1570), Şeyh Mehmed Dâğî (ö. 1611), Ağzâde Mehmed Hakîkî Dede (ö. 1652), Mustafa Dâniş Dede (ö. 1896) ve Burhâneddin Dede (ö. 1954) gibi önemli mutasavvıf yazar-şairler yetişmiştir.⁹

Geçişleri ve İskân Faaliyetleri", *Balkanlar'daki Türk Kültürü'nün Dünü-Bugünü-Yarını Uluslararası Sempozyum*, 26-28 Ekim 2001 *Bildirî Kitabı* (Haz. Hasan Basri Öcalan), Bursa 2002, s. 43; İbrahim Sezgin, "Osmanlıların Rumeli'ye Geçiş ve İlk Fetihler", *Osmanlı*, I, (ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 212; Hüdayî Şentürk, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskân Siyaseti ve Neticeleri", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, LVII, 218, 1993, s. 91; Yaşar Yücel, *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, s. 67. Süleyman Paşa'nın Rumeli'deki diğer faaliyetleri için bkz. Feridun Emecen, "Gelibolu", *İslam Ansiklopedisi*, 14, 1996, s. 1; Salih Pay, "Rumeli Fatih Osmanlı Şehzadesi: Gazi Süleyman Paşa", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 1, 2009, s. 279-297.

³ Atsız, *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, MEB Yayınları, İstanbul 1992, s. 165; Barkan Ömer Lütfî, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri", *Türkler*, (ed. Hasan Celal Güzel), 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 133-153; Ömer Lütfî Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunun Teşekkülü Meselesi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt I, Sayı 2, 1943, s. 351; Clayer Nathalie-Alexandre Popovic, "Osmanlı Döneminde Balkanlar'daki Tarikatlar", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, (Haz. Ahmet Yaşar Ocak), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 248; Semavi Eyice, "Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23, 1-2, 1962-1963, s. 25-30; Mehmet İnbaşı, "Balkanlar'da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti", *Türkler*, 9, (ed. Hasan Celal Güzel- Kemal Çiçek), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 159; Irene Melikoff, "İlk Osmanlı Sultanları ve Bektaşiler", *Osmanlı*, (ed. Güler Eren), 4, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 384; Ahmet Yaşar Ocak, "Zâviyeler. Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme", *Vakıflar Dergisi*, XII, 1978, s. 256; Necdet Öztürk, "Rumeli Fetihlerinde Boz Atlılar", *Avrupa'ya İlk Adım Uluslararası Sempozyum*, 1 Kasım 1999 Gelibolu (Yay. Haz. Ayşe Yıldız Topuz), İstanbul 2001, s. 30-35; Selami Şimşek, "Gelibolu'da Mevlevîlik Kültürü ve Mevlevî Şairler", *Mevlâna Celâleddin Rûmî 800. Yıl*, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2007, s. 60; Ahmet Şimşirgil, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Hizmeti Geçen Alpler ve Gaziler", *Türkler*, 9, (ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 99-115; Mürvet Yanar, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Gazilerin Rolü*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş 2007, s. 23.

⁴ Ömer Lütfî Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II, 1942, s. 282-284-289.

⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Fuad Köprülüzade, "Türk-Moğol Şamanizminin Mistik Müslüman Tarikatlar Üzerindeki Etkisi", (Çev. Gökhan Türkmen), *Bilgi*, I, Bahar, 1996, s. 1-8.

⁶ Zafer Erginli, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Türk Dervişlerinin İzleri", *Türkler*, (Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 109; Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 102.

⁷ Beyhan Karamağaralı, "Anadolu'da XII-XVI. Asırlardaki Tarikat ve Tekke Sanatı Hakkında", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, Cilt 21, 1973, s. 247.

⁸ Günümüze ulaşamayan tarikat yapılarının bir kısmı temel seviyesinde tespit edilmiştir. Bu yapı kalıntıları ve hazireleri başka bir çalışmanın konusunu oluşturacak kadar kapsamlıdır.

⁹ Burada yetişen sanatçıların sayısı bu kadarıyla sınırlı değildir. Geniş bilgi için bkz. Selami Şimşek, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 251; Gülgün Yazıcı, "Gelibolu Mevlevîhanesi'nde Yetişen Sanatkârlar", *Uluslararası Mevlâna, Mesnevî, Mevlevîhâneler Sempozyumu*, 19-21 Aralık

Tarikatların Rumeli ve Balkanlar'a yayılma-yerleşme süreci göz önüne alındığında, her ne kadar günümüze ulaşmasalar da Gelibolu'nun fethinden sonra Osmanlılar'ın erken dönemine ait çok sayıda yapının burada inşa edildiği muhakkaktır. Bu durum arşiv belgeleriyle de desteklenir.¹⁰ Evliya Çelebi (1611-1682) ise *seyahatnâmesinde*, Gelibolu'yu ziyaret ettiğinde burada 164 cami, mescit, tekke ve zaviyenin bulunduğunu belirtir.¹¹ Ne varki Gelibolu'nun özel konumu, bir yandan da sözkonusu yapıları olumsuz etkilemiştir. Depremler ve savaşlar pek çok tarihî yapının yanı sıra tarikat yapılarını da tahrip veya yok etmiştir. Ayrıca özellikle ilk tarikat yapılarının olasılıkla kerpiç veya ahşap gibi kolay yok olabilen malzeme ile inşası, 1925'te tekke ve zâviyelerin kapatılarak terk edilmeleri, yönetimlerin ve çevre halkının tarihî eserlere karşı ilgisizliği, doğanın tahribatı gibi pek çok nedenlerden ötürü, daha erken tarihlerden günümüze bir tarikat yapısı ulaşmasına engel olmuştur. Ancak kısmen bu yapıların çevresinde zamanla oluşan hazireleri, tarikat ehli adına yapılmış cami ve türbeler büyük oranda ulaşabilmiştir.

Gelibolu'da Osmanlı döneminden günümüze gelen tarikat yapıları, her ne kadar burada gelişen mimariyi tam olarak ortaya koyabilecek sayıda ve nitelikte olmasa da, iki tarikat yapısı dikkat çekmektedir. Bunlar Gelibolu Mevlevîhanesi ve Bayrâmî Tarikatına ait Gelibolu Yazıcızâde Çilehanesi'dir. Bu eserleri irdelemeden evvel Gelibolu'da varlığını arşiv belgelerinden bildiğimiz tarikatlar ve günümüze ulaşamayan yapıları hakkında bilgi vermek konuyu derinleştirecek aynı zamanda burada gelişen Osmanlı dönemi mimarisinde tarikat yapılarının yerinin belirlenmesine katkıda bulunacaktır.

2. Günümüze Ulaşan ve Ulaşamayan Tarikat Yapıları

2. 1. Günümüze Ulaşamayan Tarikat Yapıları

2. 1. 1. Gelibolu'da Faaliyette Olduğu Bilinen, Ancak Yapıları Bilinemeyen Tarikatlar

Gelibolu'daki Osmanlı dönemi tarikat yapıları birkaç başlık altında incelenebilir. Bunlar arasında ilk grubu Gelibolu'da faaliyette olduğunu bildiğimiz, ancak yapılarının varlığını bilemediğimiz tarikatlar oluşturur. Bu tarikatlara mensup kişilerin yaşamlarını sürdürecekleri yapılar inşa ettirdikleri düşünülebilir. Ancak zaman içinde başka tarikatlara ait yapıların farklı tarikat üyeleri tarafından kullanılmış olması da sözkonusudur.¹²

2005, Manisa 2006, s. 489-510; Gülgün Erişen Yazıcı, *Gelibolu Mevlevîhanesi ve Gelibolu'da Mevlevilik*, Çanakkale Kitaplığı, İstanbul 2010, s. 18-74.

¹⁰ Arşiv belgelerinde birçok tekke ve zâviyenin adı geçmektedir. Ayrıca Rumeli'ye geçiş aşamasında pek çok tarikat mensubunun Çanakkale'ye geldiği bilinmektedir. Şimşek Selami, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 254-255'de ve Ahmet Tuna, *Gelibolu'nun Gönül Eriği Gelibolu Alperenleri Evliyaları Yatırları ve Tarihi Eserleri*, Yüzüak Matbaacılık, Gelibolu 2002, s. 14-42'de Gelibolu'yu fetheden Gâzi Süleyman Paşa'nın yanında, âlemdârı Seyyid Efendi (ö. ?), Garib Baba (ö. ?), Vîran Dede (ö. ?), Horasan erenlerinden Haremşâh (ö. ?), Âdilhân Baba (ö. ?), Küçek Baba (ö. ?)15, Kum Baba (ö. ?), EceBey (ö. ?), Pîri Baba (ö. 787/1384), Hüseyin Bece Gâzi (ö. 787/1384), Kalender Baba (ö. 787/1384), Bayraklı Baba (ö. 813/1410), Yürekli Baba, Emir Ali Baba (ö. 758/1357), Sancakdar Baba (ö. ?), Yeşil Etekli İmam (ö. ?), Arap Hazretleri (ö. ?), İbn-i Bennah (ö. ?), İbn-i Şimşid (ö. ?), Alâeddin Kalfa (ö. ?), Has Ahmed Bey (ö. ?), Uzun İbrahim Dede, Hacı Keçeci Dede (ö. ?), Kul Hızır (ö. ?), Ayşe Hatun (ö. ?), Masterlı Dede (ö. ?), Bahşızâde Sultan (ö. ?), Hakkı Hayran Dede (ö. ?) gibi alperen ve dervişlerin varlığından söz etmektedirler. Çeşitli tarikatlere intisap etmiş olan bu kişilerle ilgili ayrıntılı çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu şekilde sözkonusu baba, dede ve gazi lakaplı bu kişilerin mensup oldukları tarikatler, günümüze ulaşmasalar da ibadet yapılarının adlarını ve yerlerini ortaya çıkarılabilecektir.

¹¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi* (Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin), 5. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 162.

¹² Bazı tekkelerin zaman içinde farklı tarikat mensuplarına geçtiği elimize ulaşan verilerden anlaşılmaktadır. Sözelimi Çanakkale'de bugün askeri bölge içinde bulunan Nara Burnu'nda günümüze ulaşamayan bir tekke kalıntısı dikkat çeker. Marie-Gabriel-Florent-Auguste de Choiseul-Gouffier'nin 1782-1822 yıllarında yayınladığı ve Jean Baptiste Hilair'in (1753-1822) gravürlerini içeren seyahatnamesine bu koyun bir tasviri de eklemiştir. Bu tekkenin hangi tarikate ait olduğu konusunda üç görüş vardır. Selami Şimşek, Hüseyin Vassâf'ın (1872-1929), *Sefîne-i Evliyâ-ı Ebrâr* (Süleymaniye Ktp., Yazma Başışlar No: 2309, V) adlı kitabından yola çıkarak bunun İrşâdiyye'ye ait olduğunu söyler. Murad S. Hatip ise, bu çevrede önemli bir tarihi kişilik olan ve bu tekkenin inşasını sağlayan Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın (1713-1790) vakfiyesinden dolayı Çanakkale'de faaliyet gösteren Nakşibendiliğe bağlar. Son görüş, Bedri Noyan Dede'ye aittir. Dede'ye, şehir dışında kalan bu tekkeye babası ile birlikte yürüyerek, Muharrem ayında ayinlere gittiklerinden söz etmektedir. Bu bilgilerden hareketle tekkenin tarikatlar arasında el değiştirmiş olduğu düşünülebilir. Tarihlerden anlaşıldığına göre tekke son olarak Bektaşiler tarafından kullanılmış ve ardından terk edilip, yok olmuştur. Tekkenin tasviri ve tekkenin farklı tarikat ehli tarafından kullanımına ilişkin görüş bildiren araştırmacıların yayınları için bkz. Choiseul Gouffier, Marie Gabriel

Bunlardan ilki **Halvetiliğin Şemsiyye** şubesinin **Sivasilik** koludur ve Gelibolu'da Şeyh Mustafa Sivasî Efendi ile Şeyh Hamza Efendi tarafından temsil edilmiştir.¹³ Aynı tarikatın **Cihangirlik** koluna Nasûh Dede (ö. 1663) intisap etmiştir.¹⁴ Ancak tarikate ait bir yapı bilinmemektedir.

Aynı tarikatın **Ahmedilik** koluna bağlı **Mısrılık**, Gelibolu'da uzun yıllar ilim öğreten Sukûnî Mehmed Efendi (1690) tarafından temsil edilmiştir ve daha sonra Bursa'ya gelen Mehmet Efendi, Kasım Subaşı Zâviyesi'nde görev yapmıştır.¹⁵ Ancak bu tarikata ait bir tekkenin varlığı elimizdeki bilgilerde bulunmamaktadır.

Bu grupta yer alan diğer bir tarikat **Nakşibendilik**dir ve Gelibolu'da doğan Şeyh Mustafa Efendi (ö. 1762) tarafından temsil edilmiştir.¹⁶ Nakşibendilerin kendi adlarına bir tekke inşa ettirmeleri konusunda bilgiye rastlanmamakla birlikte Çanakkale Nara Burnu'ndaki tekkenin bir dönem Nakşibendiler tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁷

2. 1. 2. Ait Oldukları Tarikatlar Tahmin Edilebilen Yapılar

Gelibolu'da **Bektaşlığe** ve **Ahiliğe** ait oldukları düşünülen bir grup yapının adı kaynaklarda geçmektedir. Bunlar arasında Bahşizâde Sultan Tekkesi, Karaca Paşa Tekkesi, Sinan Paşa Tekkesi, Tat Ahmed Tekkesi, Hallâc Ahmed Tekkesi sayılabilir.¹⁸ Debbağ Ahi Muslihüddin bin Ahi Tanrıvermiş Zaviyesi ve Ahi Ahmed Zaviyesi¹⁹ de Ahiler'e ait yapılar arasında olduğu düşünülür.

2. 1. 3. Ait Oldukları Tarikatlar Bilinmeyen Yapılar

Gelibolu'da büyük bir grubu oluşturan tekke veya zaviyelerin ait oldukları tarikatlar bilinmemektedir. Ancak ileride özellikle konuya ilişkin ortaya çıkacak birinci el kaynaklar üzerinden, hem yapılara adını veren kişiler, hem de bu kişilerin intisap ettikleri tarikatlar tespit edilebilecektir. Bu grup içinde yer alan yapılar şunlardır:

Gelibolu-Bolayır'da Gazi Süleyman Paşa'nın (ö. 1360) yaptırdığı zaviye, II. Murad döneminde (1404-1451) Derviş Bayezid'in Bolayır-Kavak'ta (Seydi Kavağı) yaptırdığı Derviş Bayezid'in zaviyesi, Bedreddin Bey Zaviyesi, zaviyeden çevrilmiş Ahmet Beğ Medresesi, Karaca Bey Zaviyesi, Kadı Selahaddin Zaviyesi, Hallac Ahmed Zaviyesi, Devletlü Kaba Ağaç'ta Şah Kulu Baba Zaviyesi, Burunviran Köyü'nde Bahşi Dede Zaviyesi, Seydi Kavağı Köyü'nde Bedreddin Bey Zaviyesi ve Sinan Paşa Tekkesi, Ömer Efendi Zaviyesi, Ali Baba Zaviyesi, Ahmed Dede Tekkesi ile Şeyh Cahid Efendi Tekkesi sayılabilir.²⁰

Florent Auguste de, *Voyage pittoresque de la Grèce*, 2, Paris 1809, s. 377, planche 59; Dede Baba Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, V, Ardıç Yayınları, Ankara 2002, s. 75; Hatip S. Murad, *Bahriye Şehri Kala-i Sultaniye Çanakkale*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Deniz Müzesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 40; Şimşek Selami, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 256

¹³ Selami Şimşek, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 269; Osman Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat -Halvetilik Örneği- (Hediye-i İhvân)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2005, s. 479.

¹⁴ Selami Şimşek, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 258

¹⁵ Selami Şimşek, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 258.

¹⁶ Selami Şimşek, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 296'da Mehmed Süreyyâ (1845-1909), Ahmed Bâdi Efendi (1839-1910) ve Tabibzâde'nin (1916'da sağ) verdiği bilgilerden yola çıkarak Şeyh Mustafa Efendi'nin adını verir.

¹⁷ S. Murad Hatip, *Bahriye Şehri Kala-i Sultaniye Çanakkale*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Deniz Müzesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 40

¹⁸ Şimşek Selami, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 256

¹⁹ Yapıların vakıfları ile ilgili bilgi için bkz. İbrahim Sezgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. 133.

²⁰ İbrahim Sezgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. 131-136; Selami Şimşek, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 255; Ahmet Tuna, *Gelibolu'nun Gönül Erleri Gelibolu Alperenleri Evliyalari Yatırları ve Tarihi Eserleri*, Yüzüak Matbaacılık, Gelibolu 2002, s. 152.

Ayrıca Gelibolu Saruca Paşa külliyesinin imaretinin (1436-37), Has Ahmed Bey Zaviye-Mescidi ve Bahşızade (Alaeddin) Zaviye-Mescidi'nin de zaviyeli cami olduğu düşünülür.²¹

İleride bu yapılara isimlerini veren kişiler veya yapılara ilişkin daha fazla bilgiye ulaşıldığında, yapıların ait olunan tarikatlar da tespit edilebilecektir.

2. 1. 4. Ait Oldukları Tarikatları Bilinen Yapılar

Gelibolu'da günümüze ulaşmamakla birlikte ait oldukları tarikatları bilinen yapılar büyük bir grubu oluşturur. Gelibolu'da en fazla yapıya sahip olan tarikat **Bektâşîlik**tir. Bunlar arasında Fülful Baba Tekkesi, Ece Baba Tekkesi, İlyas Baba Tekkesi, Kara Baba Tekkesi, Karataşlı Tekkesi, El Tutan Baba Tekkesi, Çakmak Dede Tekkesi, Babalar Dergâhı ve Akbaş Baba Tekkesi, Bolayır'daki Kara Baba Tekkesi sayılabilir.²²

Gelibolu'da yapıları ile tanıdığımız diğer bir tarikat **Ahîlik**tir. Ahiler'e ait yapılar arasında Âhi Mûsa Zâviyesi,²³ Debbağ Ahi Muslihüddin b. Ahi Tanrıvermiş Zaviyesi ve Ahi Ahmed Zaviyesi sayılabilir.²⁴

Bu grupta yer alan diğer bir tarikat **Halvetîlik**tir. Bu tarikata ait yapılar arasında tarikatın hangi koluna mensup olduğu tespit edilemeyen Şeyh Mûsa Efendi Tekkesi'nin adı kaynaklarda geçer. Halvetîliğin **Cemâliyye** koluna bağlı **Şâbâniyye ise Gelibolu'da** Mehmed-i Dâğî (ö. 1020/1611) ile temsil edilmiştir. Mutasavvıf, etrafında çoğalan insanlardan gördüğü rağbetten dolayı rahatsız olmuş ve kendisine sâkin bir yer aramıştır. Böylece Ecebad yolu üzerinde bulunan Bâyezidli köyünün karşısındaki yüksek dağın eteğindeki bir taş kovuğunda uzun süre erbaînler çıkarmıştır. Daha sonra ise sevenleri tarafından kendisine bir zâviye yaptırılmış ve oraya yerleşmiştir.²⁵

Ayrıca **Cerrahîlik**'ten Âhi Yûnus Tekkesi, **Halvetîliğin Sünbûliyye** kolundan Sünbûlî Tekkesi, **Rifâîlik**'ten Perşembe Tekkesi, **Uşşakîlik**'ten Uşşakî Dergâhı, **Bayramîlik**'ten Yazıcızâde Tekkesi, **Kadirîlik**'ten Kadirî Tekkeleri ve Abdüsselâm Tekkesi de Gelibolu'nun tasavvuf hayatını canlı tutmuş yapılardır.²⁶

²¹ M. Tayyip Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul 1952: 231, 290; İbrahim Sezgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. 130-136; Selami Şimşek, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 255; Ali Osman Uysal, "Gelibolu ve Çevresindeki Türk Eserleri Hakkında Tespitler", *Gelibolu Değerleri Sempozyumu, 27-28 Ağustos 2008, Çanakkale 2008*, s. 107; Ali Osman Uysal, "Gelibolu'nun Maddî Kültür Mirası" *Çanakkale Turizm Zirvesi 2012, Çanakkale Valiliği Yayını*, basım yeri yok: 2012, s. 207.

²² Ali Duran Gülcüçek, "Anadolu ve Balkanlar'daki Alevi-Bektaşî Dergahları (Tekke, Zaviye ve Türbeler)", *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, VI/16, Kış 2000, s. 206, 207, 209; Selami Şimşek, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 256.

²³ Bu yapı Mevlevîhane'nin de temelini oluşturmuştur. Mevlevîhane'nin inşasına ilişkin bazı rivayetler vardır. Birinci rivayete göre, Ağazade Mehmet Hakiki Dede, Gelibolu'ya dönüşünde şehrin ortasında bulunan Ahi Devle Zaviyesi'ne yerleşmiş burada Mesnevi dersleri vermeye ve sohbet toplantıları yapmaya başlamıştır. Ancak talep fazlalaşınca zaviye yetersiz kalmış Ağazade, kardeşi Asaf Ağa'nın iade ettiği malları ve tanıdıklarının yardımıyla bu zaviyenin yanına, "ayn-i Mevlevî hankâhını" inşa ettirmiş ve ölümüne kadar bu dergâhın postnişinliğini yürütmüştür. Mevlevîhane'nin son şeyhi Mehmed Burhaneddin Dede'nin anlattığına göre ise, Ağazade'nin Gelibolu'ya dönüşünde Solakzade Mehmed Ağa kendi mescidine bitişik iki odayı ona tahsis eder. Ağazade ders ve sohbetlerini bu odalarda, ayinleri de mescitte yapmıştır. Nazif Öztürk, "Evkaf Arşiv Vesikalarında Gelibolu Mevlevîhanesi", *Mevlâna Celâleddin Rûmî 800. Yıl, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları*, Ankara 2007, s. 101; İbrahim Sezgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. 132; Selami Şimşek, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 255; Selami Şimşek, "Gelibolu'da Mevlevîlik Kültürü ve Mevlevî Şairler", *Mevlâna Celâleddin Rûmî 800. Yıl, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları*, Ankara 2007, s. 62.

²⁴ İbrahim Sezgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998, s. 133.

²⁵ Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf (Anadolu'da Süfîler, Devlet ve Ulemâ XVI. Yüzyıl)*, İz Yayınları, İstanbul 2000, s. 110; İbrahim Sezgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1998, s. 134-135; Selami Şimşek, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 257, 272-273.

²⁶ Selami Şimşek, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 297-298'de ve aynı yazar "Gelibolu'da Mevlevîlik Kültürü ve Mevlevî Şairler", *Mevlâna*

Gelibolu'da faaliyet gösteren tarikatlardan bir diğeri de **Sa'dilik**dir. 1310/1892 tarihli Edirne *Salnâmesi* ve *Riyâz-ı Belde-i Edirne* adlı eserlerde kaydedildiğine göre, Gelibolu'da Sa'dilere ait günümüze ulaşmamış üç tekke bulunmaktadır. Bunlar Salı, Çarşamba ve Cuma Tekkeleridir. Ancak tekkelerde kimlerin postnişin olduğu hakkında bilgiye rastlanmamıştır.²⁷

Rumeli ve Balkanlar'da etkin olan tarikatlardan bir diğeri **Gülşenilik**dir ve ilk el belgelerden Gelibolu'da da faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. Ahdî (ö. 1593) *Gülşen-i Şu'arâ* adlı eserinde²⁸ Gelibolulu Za'îff olarak bahsettiği şairin, İbrâhîm-i Gülşenî'nin (ö. 1534) müridi olduğunu ve Gelibolu'da bir tekkesinin bulunduğunu belirtmektedir.²⁹

2. 2. Günümüze Ulaşabilen ve Ait Oldukları Tarikatları Bilinen Yapılar

Gelibolu'da yoğun bir tasavvufî kültürün oluştuğu yukarıda gruplanan yapılardan da anlaşılmaktadır. Ne var ki sadece iki tarikate ait yapılar bugüne ulaşabilmiştir. Bunlardan ilki Mevlevîlere ait Gelibolu Mevlevîhanesi, diğeri ise Bayramlılara ait, tekkesi günümüze gelemeyen Yazıcızâde Çilehanesi'dir.

2. 2. 1. Mevlevîlik ve Gelibolu Mevlevîhanesi

Gelibolu'da en etkin tarikatlardan olan Mevlevîliğin temellerini atan Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'dir (1207-1273). Ancak Mevlevîlik, Rûmî'nin oğlu Sultan Veled (1226-1312) döneminde sistemli bir tarikat haline gelir ve 15. yüzyıla kadar geçen sürecin Mevlevîliğin adab ve erkânıyla, kuruluş ve yayılış evresi olduğu düşünülür.³⁰

Mevlevîhaneler genellikle şehir dışında şehrin gürtütüsünden, maddi hayattan ve softalardan uzak kalmak için inşa edilmişlerdir. Ancak mevlevîhanelerin birçoğu, hızlı yapılaşma ve şehirlerin zamanla büyümesi nedeniyle günümüzde şehir içinde kalmışlardır. Mevlevîhanelerin yerleşimi ve içerdiği yapılar farklı uygulamalar olsa da genellikle şöyledir: Yapılar geniş bir bahçe içinde yer alırlar. Bahçenin bir yanında şeyh ve ailesinin yaşadığı harem dairesi, bahçenin genellikle orta kısmında semâhane ve buraya yakın bir mesçit yer alır. Semâhanenin bir kısmında önemli şeyhlerin gömülü olduğu türbe bulunur. Türbe-semâhane yapısı iç mekândaki parmaklıklarla birbirlerinden ayrılır. Türbede dergâhın önemli şeyhleri gömülüdür. Semâhanede semâ töreninin yapıldığı alan çokgen veya dairevi bir planı yansıtır. Zemin semâ törenine uygun olarak yan yana çivi çakılmadan bitleştirilir ve cilalanır. Bir mihrap, mimber ve mesnevinin okunulduğu bir kürsü semâhaneyi bütünler. Semâhanenin üst kısmında müezzin dede ve mutrılar³¹ için mahfil biçiminde tasarlanmış asma katta bir bölüm yer alır. Mutrîb mahfilinde ney, kudüm, rebab gibi müzik aletleri çalanlar, sesiyle mukabeleye katılan ayinhan ve naathan oturur. Semâhanenin giriş kısmında buna benzer bir kuruluş da töreni izleyenlere ayrılmıştır. Ana kapının karşısında mihrap, mihrabın yanında mesnevihan kürsüsü yer alır. Mihrabın önünde şeyhin postu serilidir.

Semâhaneye yakın bir konumda şeyhin konuklarını kabul ettiği selamlık, burada da misafirlere kahve ikramı için bir ocak yer alır. Dervişlerin yaşadıkları derviş hücreleri semâhanenin arka kısmında bulunur ve üstü kapalı bir holün iki tarafına karşılıklı olarak yerleştirilmiş mekânlardan oluşur. Bu holün sonunda tuvaletler yer

Celâleddin Rûmî 800. Yıl, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2007, s. 61'de Gelibolu'da Ahmed Bâdi Efendi'nin *Riyâz*'ında üç, 1310 Tarihli Edirne *Salnâme*'sinde ise iki Kâdirî tekkesinden söz edildiğini belirtir.

²⁷ Selami Şimşek, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 298.

²⁸ Bu kitap için bkz. Süleyman Solmaz, *Gülşen-i Şu'arâ, (Bağdatlı Ahdî)*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Denizli 2009.

²⁹ Abdurrahman Adak, *Za'îffî Gülşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânının İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 49. Bu tarikatın Gelibolu'da *Za'îffî Gülşenî* tarafından temsil edilmesi ve bir tekkesinin olması konusuna dikkatimi çeken Sayın Gülgün Erişen Yazıcı'ya teşekkür ederim.

³⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, "Mevlevîlik. Mavlaviya", *İslam Ansiklopedisi*, VIII, 1979, s. 166; Işın Ekrem, "Mevlevîlik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1994, s. 422; Osman Türer, "Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, (Haz. Ahmet Yaşar Ocak), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 223.

³¹ Tören sırasında müzik aleti çalıp, ayin okuyanlar.

alır. Mevlevîhanenin diğer mekânı matbah yani mutfaktır.³² Burası hem yemek hazırlanan hem de yenilen mekândır. Mutfak veya derviş hücrelerine bitişik inşa edilen bir başka mekan *Meydân-ı Şerif*'tir. Burada şeyhin makamı bulunur ve idari meseleler görüşülmüştür. Bahçede ise hamuşân (susanlar) denilen mezarlık bulunur. Tüm bu yapılar, dışarıdan bir duvarla kuşatılır ve bu geniş alana anıtsal bir kapıdan girilir.³³

Osmanlı döneminde Anadolu içinde ve dışında birçok mevlevîhanenin inşa edildiği görülür. Bunlar arasında adı öne çıkanlar İstanbul'da Galata, Beşiktaş, Bahariye, Kasımpaşa, Üsküdar Mevlevîhaneleri ayrıca, diğer bölgelerde Afyon, Antalya, Atina, Çankırı, Çorum, Edirne, Eskişehir, Gaziantep, Girit, Halep, Hanya, Tire, Kastamonu, Kayseri, Konya, Kudüs, Kütahya, Lefkoşa, Manisa, Marmaris, Niğde, Samsun Saraybosna, Selanik, Şam, Şanlıurfa, Tokat, Trablusşam, Yenişehir, Larissa Mevlevîhaneleridir.³⁴ Bu Mevlevîhaneler içinde Gelibolu Mevlevîhanesi'nin de özel bir yeri vardır.³⁵

Çanakkale'de tarikat yapıları içinde günümüze iyi durumda ulaşabilen tek örnek de, Hamzakoy'daki Yazıcızâde Mahallesi'nde günümüzde kısmen askerî bölge içinde bulunan, Gelibolu Mevlevîhanesi'dir ve tüm örnekler arasında gerek yayıldığı alan gerek semâhanesinin boyutları bakımından en büyük mevlevîhane özelliği gösterir (**Res. 1**). Mevlevîhanenin yapım kitabesi bulunmamaktadır ve vakfiyesine ulaşamamıştır. Dolayısıyla yapının inşa tarihi tam olarak bilinemez.³⁶ Ancak meşhur Mevlevî şairlerinden Sâkîb Dede'nin (ö. 1735) *Sefîne-i Nefise-i Mevlevîyye*'sinde Kaptan-ı Derya Ohrili Hüseyin Paşa'nın (ö. 1622) Akdeniz seferinden dönerken Gelibolu'ya gelerek, Ağazâde Hakîkî Mehmed Dede'ye (ö. 1653) intisab ettiği yazılıdır. Sâkîb Dede, Hüseyin Paşa'nın, sadrazam olduktan sonra 1621'de İstanbul'da Beşiktaş Mevlevîhanesi'ni inşa ettirerek Ağazâde Hakîkî Mehmed Dede'yi buraya ilk postnişin olarak atadığını, ancak sadrazamın idamı üzerine Hakîkî Mehmed Dede'nin tekrar Gelibolu Mevlevîhanesi'ne döndüğünü ekler.³⁷ Bu bilgidен hareketle yapının 1621 yılından önce inşa edildiği anlaşılır. Yapının inşa tarihi tam bilinemese de ilk el kaynaklardan mevlevîhanenin hem banisi hem de ilk postnişininin Gelibolu'da doğan Ağazâde Mehmed Hakîkî Dede³⁸ olduğu öğrenilir.³⁹

³² Matbah, Mevlevîlik'te tarikata giren kişilerin pişirildiği yani eğitim ve öğretim gördüğü yer şeklinde sembolik bir anlam da içerir. Nesliğül Ünal, *Yenikapı Mevlevîhanesi'nin Tarihsel Gelişimi ve Harem Konağı'nın Restitüsyon Projesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 7.

³³ Muhtittin Celal Duru, *Tarihi Simalardan Mevlevî*, Kader Basımevi, İstanbul 1952, s. 168-169; Gölpinarlı Abdülbaki, *Mevlana'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp ve Aka Yayınları, İstanbul 1983, s. 340-343.

³⁴ Bu Mevlevîhanelerin bir kısmı makale, kitap ve tez gibi çalışmaların konusunu oluşturmuştur. Ancak yapıların topluca görülebileceği son yayınlar arasında şunlar zikredilebilir: Haşim Karpuz -Fezvi Şimşek-Ahmet Kuş-İbrahim Dıvarcı, *Dünya Mevlevîhaneleri Fotoğraf Albümü*, Konya Valiliği, Konya 2007; Ahmet Kuş -İbrahim Dıvarcı-Fezvi Şimşek, *Türkiye Mevlevîhaneleri Fotoğraf Albümü*, Konya Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2005.

³⁵ Gelibolu Mevlevîhanesi'nin Konya Mevlana Dergâhı'ndan sonra ikinci önemli Mevlevîhane olduğu ve "Kab'betü'l-uşşak-ı sani" (aşıkların ikinci Ka'besi) şeklinde tanımlandığı bilinir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Gülgün Erışen Yazıcı, *Gelibolu Mevlevîhanesi ve Gelibolu'da Mevlevîlik*, Çanakkale Kitaplığı, İstanbul 2010, s. 86.

³⁶ Erdinç Parla, bir kaynak göstermeksizin Mevlevîhane'nin 1656 yılında Güreci Köyü'nden Mehmet Efendi tarafından, saray mimarı Mustafa Ağa tarafından yapıldığını belirtmektedir. Erdinç Parla, "Gelibolu Mevlevîhanesi Rölovesi", *İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi Restorasyon Enstitüsü Bülteni*, 11-12, Nisan, 1980, s. 51. Bu bilgi Pars Tuğlacı, Mehmet İrdesel ve Ahmet Tuna tarafından da yinelenmiştir. Mehmet İrdesel, *Fotoğraf ve Belgelerle Gelibolu Tarihi*, Çanakkale, basımyeri ve tarihi yok, s. 122; Mehmet İrdesel, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, Geltur Ajans Turistik Yayınlar, Gelibolu 2003, s. 110-111; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985, s. 135; Ahmet Tuna, *Gelibolu'nun Gönül Erleri Gelibolu Alperenleri Evliyalari Yaturlari ve Tarihi Eserleri*, Yüzüak Matbaacılık, Gelibolu 2002, s. 141.

³⁷ Muzaffer Erdoğan, "Muzaffer, "Mevlevî Kuruluşları Arasında İstanbul Mevlevîhaneleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güneşdoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5, 1976, s. 35-36; Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, YKY, İstanbul 2006, s. 327; Osmanzade Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, 5, (Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), Kitabevi, İstanbul 2006, s. 185; Nazif Öztürk, "Evkaf Arşiv Vesikalarında Gelibolu Mevlevîhanesi", *Mevlâna Celâleddin Rûmî 800. Yıl*, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2007, s. 98, 102; Selami Şimşek, "Gelibolu'da Mevlevîlik Kültürü ve Mevlevî Şairler", *Mevlâna Celâleddin Rûmî 800. Yıl*, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2007, s. 62; Ahmet Tuna, *Gelibolu'nun Gönül Erleri Gelibolu Alperenleri Evliyalari Yaturlari ve Tarihi Eserleri*, Yüzüak Matbaacılık, Gelibolu 2002, s. 62; Gülgün Erışen Yazıcı, *Gelibolu Mevlevîhanesi ve Gelibolu'da Mevlevîlik*, Çanakkale Kitaplığı, İstanbul 2010, s. 20-21.

³⁸ Ağazâde Mehmed Dede ile ilgili geniş bilgi için bkz. Necip Fazıl Duru, "Mevlevî Şeyhi Ağazâde Mehmed Dede ve Mesnevî'nin İlk Onsekiz Beytinin Şerhi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4, 11, Temmuz-Aralık, 2003, s. 150-175; Esrar Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye İnceleme-Metin* (Haz. İlhan Genç), Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2000, s. 16; Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, I, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936-1945, s. 259; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani Osmanlı Ünlüleri*, (Yay. Haz. Nuri Akbayan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 968.

Muallim Naci, Mehmed Hakîkî Dede'nin babasının yeniçeri olduğunu ve Beşiktaş'taki mevlevîhanenin onun adına inşa edildiğini belirtir.⁴⁰ Sakıb Dede'nin *Sefîne-yi Nefîse-yi Mevlevîyan* ve Sahih Ahmed Dede'nin (1742-1813) *Mecmûatu't-Tevârîhi'l-Mevlevîyye* adlı eserlerinde Ağazâde Mehmed Hakîkî Dede hakkında bazı bilgilere rastlamak mümkündür. Kitaplara göre, Mehmed Hakîkî Dede bir gece gördüğü rüya üzerine tüm malından vazgeçerek Konya Mevlâna Dergâhı'ndaki Bostan Çelebi'ye (ö. 1631) bağlanır.⁴¹ Bir süre sonra hilafet alır ve ardından Gelibolu'ya geri döner. Burada kendisini misafir etmek isteyenleri kırmamak için Ahi Devle Zâviyesi'ne yerleşir; evinde de mesnevi dersleri verir. Zamanla öğrencilerinin sayısı artar ve zâviye yetersiz kalır. Ardından çevresindekilerin de yardımıyla mevlevîhane yapılır.⁴² Mevlevîhanenin son postnişini Burhaneddin Dede (1865-1954)⁴³ ise "Ağazâde Mehmed Hakîkî Dede'nin Gelibolu'ya dönmesi üzerine Mehmed Ağa adındaki birinin mescidin bitişiğindeki iki odayı kendisine ayırdığını ve ayınların bu mescitte yapılmasını sağladığını" söyler.⁴⁴ Mehmed Hakîkî Dede ölümüne kadar burada postnişin olarak kalır.⁴⁵

Bu iki farklı gibi görünen bilgi, Ağazâde Mehmed Hakîkî Dede Gelibolu'ya ilk gelişinde Solakzâde Mehmed Ağa Mescidi odalarında irşada başladığı ancak mekanların yetersiz kalması üzerine Ahi Devle Zaviyesi'ne geçtiği ve zaman içinde zaviyenin de ihtiyacı karşılamaması üzerine Mevlevîhane'nin inşa ettirildiği şeklinde yorumlanır.⁴⁶

Yapıya ait ilk el kaynaklar arasında yer alan ünlü seyyah Evliya Çelebi *seyahatnâmesinde* mevlevîhanenin bu dönemdeki durumuyla ilgili ayrıntılı bilgiler aktarır. Seyyah, "Gelibolu'da pek çok derviş tekkesinin bulunduğunu ama hepsinden mamur ve süslüsünün Celâleddîn-i Rûmî âsitâne tekkesi olduğunu ve Anadolu'da böyle güzelinin olmadığını" söyler. Evliya Çelebi, külliye olarak tasarlanmış yapı topluluğunda "yetmiş seksen derviş hücre, mutfak, kiler ve semâhane ile düzenlendiğini" ifade eder.⁴⁷

Yapı zaman içinde onarımlar görmüş ve genişletilmiştir. 1766'daki Gelibolu'daki büyük depremden bir yıl sonra III. Mustafa döneminde (1717-1774) onarılan yapının⁴⁸ keşif raporunda külliyenin bu dönemdeki durumu açık olarak tanımlanır. Buna göre külliyenin en önemli yapısı olan semâhane-türbe küfeki taşından minareli, çatısı kiremit kaplı ve bakırdan alemlî ve ahşap tavanlıdır. İki katlı semâhanenin meydana, mahfil, mahfile çıkılan merdivenler ve kürsü ahşaptan yapılmıştır. Semâhanenin üst katının giriş kapısının saçaklı ve duvarlarının nakışlı

³⁹ Ramazan Eren, *Çanakkale ve Yöresi Türk Devri Eserleri*, Çanakkale 1990, s. 86; Nazif Öztürk, "Evkaf Arşiv Vesikalarında Gelibolu Mevlevîhanesi", *Mevlâna Celâleddin Rûmî 800. Yıl*, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2007, s. 98, 101; Gülgün Erişen Yazıcı, *Gelibolu Mevlevîhanesi ve Gelibolu'da Mevlevîlik*, Çanakkale Kitaplığı, İstanbul 2010, s. 28-33.

⁴⁰ Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri*, MEB Yayınları, İstanbul 1995: s. 303.

⁴¹ Seyyid Sahih Ahmed Dede, *Mecmûatu't-Tevârîhi'l-Mevlevîyye*, (Haz. Cem Zorlu), İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 289; Selami Şimşek, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 275.

⁴² Bârihüdâ Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimari Özellikleri I-II-III* Cilt, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 2000, s. 322; Bârihüdâ Tanrıkorur, "Gelibolu Mevlevîhânesi", *İslam Ansiklopedisi*, 14, İstanbul 1996, s. 7; Gülgün Erişen Yazıcı, *Gelibolu Mevlevîhanesi ve Gelibolu'da Mevlevîlik*, Çanakkale Kitaplığı, İstanbul 2010, s. 19-20.

⁴³ Burhaneddin Dede ile ilgili bilgi için bkz. Ahmet Süheyl Ünver, "Osmanlı İmparatorluğu Mevlevîhâneleri ve Son Şeyhleri", *Mevlânâ Güldestesi*, Konya 1964, s. 34; Gülgün Erişen Yazıcı, *Gelibolu Mevlevîhanesi ve Gelibolu'da Mevlevîlik*, Çanakkale Kitaplığı, İstanbul 2010, s. 69-72.

⁴⁴ Gülgün Erişen Yazıcı, *Gelibolu Mevlevîhanesi ve Gelibolu'da Mevlevîlik*, Çanakkale Kitaplığı, İstanbul 2010, s. 20.

⁴⁵ Küçük Sezai, *XIX. Yüzyılda Mevlevîlik ve Mevlevîler*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, s. 196.

⁴⁶ Nazif Öztürk, "Evkaf Arşiv Vesikalarında Gelibolu Mevlevîhanesi", *Mevlâna Celâleddin Rûmî 800. Yıl*, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2007, s. 101.

⁴⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi* (Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman- İbrahim Sezgin), 5. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 163. Evliya Çelebi aynı zamanda Ağazâde Mehmed Hakîkî Dede'yi ziyaretini de "Ve ziyaret-i eş-Şeyh Ağazade Efendi" başlığı altında verir. Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi* (Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin), 5. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 166.

⁴⁸ Osman Ülkü, Başbakanlık Arşivleri, M.A. Defteri. Numara 65/6 ve 65/8. 19 II Tarih ve 90 Numaralı 1912 Tarihli Arşiv Belgeleri üzerinden bu onarımdan söz eder. Osman Ülkü, "Gelibolu Mevlevîhanesi", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 4, 1998, s.189. Ayrıca Gülgün Erişen Yazıcı ve Bârihüdâ Tanrıkorur tamirata ilişkin olarak BA, MAD, NR. 3160, Cevdet Evkaf, 461/23342 belgelerini zikreder. Bu belgelerle ilgili bilgi için bkz. Yazıcı Gülgün Erişen, *Gelibolu Mevlevîhanesi ve Gelibolu'da Mevlevîlik*, Çanakkale Kitaplığı, İstanbul 2010, s. 82; Tanrıkorur Bârihüdâ, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimari Özellikleri*, I-II-III Cilt, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Konya 2000, s. 323.

olduğu; yapının bir yanında kadınlar mahfili, divanhane, ocaklı köşk, cephesi musluklu, alt kısmı dolma tahtalı derviş hücreleriyle şeyhe ait sofalı iki oda ve kütüphanenin olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹ Külliye ardından III. Selim (1761-1808) döneminde 1805 yılında Kalyoncuzâde Mustafa Ağa tarafından tamir ettirilmiştir.⁵⁰ Sultan II. Mahmud'un (1785-1839) da Gelibolu Mevlevîhânesi'nin tamir masrafları için taâmiyye tahsis ettiği bilinir.⁵¹ Sultan ayrıca Biga Sancağı'nın Lapseki'ye bağlı Güreci Karyesi'ni; Sultan Abdülmecid (1823-1861) de Çamhas ve Çeltikçi tımarlarını mevlevîhaneye verir.⁵² Sultan Abdülmecid döneminde Hüseyin Azmî Dede'nin şeyhliği sırasında yeniden inşa edilmesine tekrar onarılan yapılar, aynı zamanda genişletilmiştir. Bu onarıma ait 1840-1841 tarihli kitabe doğu kapı üzerinde yer alır.⁵³ Bu döneme ait 1850-51 tarihli, Melek Ahmed Paşa'nın torunu ta'lik hat ustalarından Ali Haydar Bey'in (1802-1870)⁵⁴ elinden çıkan diğer bir onarım kitabesi ise batıdaki kapı üzerindedir.⁵⁵ Semâhane-türbe yapısı, günümüzde özellikle cephe tasarımı ve mimarî elemanlarıyla bu dönemin özelliklerini taşımaktadır.

Semâhane-türbe kapısı üzerindeki 1899-1900 yılında II. Abdülhamid döneminde (1842-1918) tamiratının bitirildiğine dair Vasfi isimli şairin yazdığı bir başka onarım kitabesi yer alır.⁵⁶ Bu kitabeden yapıların genişletme işinin Mustafa Dâniş Dede'nin şeyhliğinden son postnişin Burhaneddin Dede'nin dönemine dek sürdüğü, ayrıca

⁴⁹ Nazif Öztürk, "Evkaf Arşiv Vesikalarında Gelibolu Mevlevîhanesi", *Mevlâna Celâleddin Rûmî 800. Yıl*, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2007, s. 98, 104; Bârihüdâ Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimari Özellikleri*, I-II-III Cilt, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2000, s. 323.

⁵⁰ Bârihüdâ Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimari Özellikleri*, I-II-III Cilt, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2000, s. 323; Bârihüdâ Tanrıkorur, "Gelibolu Mevlevîhânesi", *İslam Ansiklopedisi*, 14, İstanbul 1996, s. 7; Gülgün Erişen Yazıcı, *Gelibolu Mevlevîhanesi ve Gelibolu'da Mevlevîlik*, Çanakkale Kitaplığı, İstanbul, 2010, s. 82. Yazarlar bu tamiratla ilgili BOA, Cevdet Evkaf, 734 belgesini gösterir.

⁵¹ Ekrem Özer, *Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahâtı (II. Mahmud Dönemi ve Sonrası)*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007, s. 109. Bu onarım sırasında yapının uğradığı değişiklikler konusunda bilgiye ulaşamamıştır.

⁵² Nazif Öztürk, "Evkaf Arşiv Vesikalarında Gelibolu Mevlevîhanesi", *Mevlâna Celâleddin Rûmî 800. Yıl*, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2007, s. 100; Bârihüdâ Tanrıkorur, "Gelibolu Mevlevîhânesi", *İslam Ansiklopedisi*, 14, İstanbul 1996, s. 7; Tanrıkorur Bârihüdâ, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimari Özellikleri*, I-II-III Cilt, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2000, s. 323.

⁵³ Bu kitabe için bkz. Orhan Altuğ, "Mevlevîhanelerde Hat Sanatı ve Gelibolu Mevlevîhanesi Yazıları", *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlana Sempozyum Bildirileri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 25-28 Mayıs 2006, İstanbul 2006, s. 546-547; Nazif Öztürk, "Evkaf Arşiv Vesikalarında Gelibolu Mevlevîhanesi", *Mevlâna Celâleddin Rûmî 800. Yıl*, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2007, s. 104; Bârihüdâ Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimari Özellikleri*, I-II-III Cilt, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2000, s. 330; Gülgün Erişen Yazıcı, *Gelibolu Mevlevîhanesi ve Gelibolu'da Mevlevîlik*, Çanakkale Kitaplığı, İstanbul 2010, s. 82-83. Son yazar, aynı yayınında bu tamiratla ilgili olarak BA, A.MKT, MH, 20-8; VGMA, D. 725, s. 492-493 belgelerini zikreder.

⁵⁴ Hattatla ilgili bilgi için bkz. Ali Alpaslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 178; Ali Alpaslan, "Türk Yazı Sanatı ve Mevlevîlik", *Türk Hattatları XV. Yüzyıldan Günümüze Kadar Gelmiş Ünlü Hattatların Hayatları ve Yazılarından Örnekler*, (Haz. Şevket Rado), Yayın Matbaacılık, İstanbul 1984, s. 215; Süleyman Berk, *İstanbul'un 100 Hattatı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2012, s. 111; Tanju Cantay, "19. Yüzyılın Usta Bir Hattatı Ali Haydar Bey", *Tarih ve Toplum Dergisi*, 9, Nisan, 52, 1988, s. 206-208; İnal İbnülemin Kemal Mahmud, *Son Hattatlar*, Maarif Vekilliği, İstanbul 1955, s. 542; Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1999, s. 303

⁵⁵ Kitabe için bkz. Orhan Altuğ, "Mevlevîhanelerde Hat Sanatı ve Gelibolu Mevlevîhanesi Yazıları", *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlana Sempozyum Bildirileri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 25-28 Mayıs 2006, İstanbul 2006, s. 548-549; Nazif Öztürk, "Evkaf Arşiv Vesikalarında Gelibolu Mevlevîhanesi", *Mevlâna Celâleddin Rûmî 800. Yıl*, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2007, s. 105; Bârihüdâ Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimari Özellikleri*, I-II-III Cilt, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2000, s. 330-331; Gülgün Erişen Yazıcı, *Gelibolu Mevlevîhanesi ve Gelibolu'da Mevlevîlik*, Çanakkale Kitaplığı, İstanbul 2010, s. 82-83.

⁵⁶ Kitabe için bkz. Orhan Altuğ, "Mevlevîhanelerde Hat Sanatı ve Gelibolu Mevlevîhanesi Yazıları", *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlana Sempozyum Bildirileri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 25-28 Mayıs 2006, İstanbul 2006, s. 549-551; Nazif Öztürk, "Evkaf Arşiv Vesikalarında Gelibolu Mevlevîhanesi", *Mevlâna Celâleddin Rûmî 800. Yıl*, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2007, s. 105; Seçkin Aydın, "Türkiye'deki Önemli Mevlevîhâneler ve Mevlevîhânelerin Yaşatılmasında Vakıflar Genel Müdürlüğünün Rolü", *Dünyada Mevlana İzleri Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler*, SÜMAM Yayınları, Konya 2010, s. 14. Yapının onarım kitabesi için bkz. Bârihüdâ Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimari Özellikleri*, I-II-III Cilt, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2000, s. 331-332; Gülgün Erişen Yazıcı, *Gelibolu Mevlevîhanesi ve Gelibolu'da Mevlevîlik*, Çanakkale Kitaplığı, İstanbul 2010, s. 85. II. Abdülhamid döneminde Gelibolu dışında pek çok tekkenin inşa edildiği aynı zamanda tamir edildiği bilinmektedir. Bu faaliyetlerin İstanbul'daki durumu için bkz. Nurcan Yazıcı, "Tebrîk-Nâme-i Millî'ye Göre II. Abdülhamid'in İstanbul'daki İmar Faaliyetleri II: Tekkeler", *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, (ed. Kadir Pektaş-Saim Cirtil ve diğ.), Pamukkale Üniversitesi, İstanbul 2011, s. 707-719.

kitabenin hattatının ta'lik hatta ustalaşan Hulûsi Efendi (Mehmed Hulûsi Yazgan) (1869-1940) olduğu anlaşılır.⁵⁷ Aynı zamanda mesnevîhan olan Hulûsi Efendi'nin mihrapta da Kur'an'dan alınan bir hattı vardır.⁵⁸

Yapının son onarımını gösteren kitabe, yine Sultan II. Abdülhamid dönemine aittir⁵⁹ ve batı portalin arkasındadır. Kitabeyi yazan Enver adlı şairin mısralarının sonunda 1908 tarihi okunur.⁶⁰

Mevlevîhanenin son postnişini Burhaneddin Dede I. Dünya savaşı (1914-1918) sırasında dervişleriyle birlikte IV. Ordunun emrinde bulunan Mevlevî Alayı'na katılmış ve üç yıl Şam'da bulunmuştur.⁶¹ Bu dönemde Gelibolu Yarımadası askerî alan ilan edilerek seferberlik kurallarına uygun olarak Mevlevîhane ile birlikte başka yapılar da Milli Savunmanın emrine verilmiştir. Bundan sonra yapı cephanelik olarak kullanılmıştır. II. Dünya Savaşı (1942-1945) yıllarında ise Mevlevîhanenin semahane-türbe kısmı yeni kullanım amacına uygun olarak ahşap kirişlerin taşıdığı mahfiller, mahfiilere çıkışı sağlayan merdivenler ve semahanenin zeminindeki tahta kaplamaları sökülerek betonla kaplanmıştır. Türbe kısmında Ağazâde Mehmed Dede'nin sandukası kaldırılarak zemin toprak olarak bırakılmış; kuzeydeki semahane kapısı beton briketle örülerek semahanenin mahfillerine çıkan iki merdiven arasındaki alan gözetleme kulesi haline getirilmiştir.⁶²

Semâhane-türbe yapısının 1980'den önce çatısının tamir edilerek Marsilya kiremidiyle örtüldüğü ve güney cephesinin kesme taşla yeniden kaplandığı bilinir.⁶³ Ayrıca semâhanenin batıdaki alt ve üst mahfel kapıları pencereye dönüştürülerek, pencerelere de petek revzen ve korkuluklar takılmıştır.⁶⁴ 1920'de Yunan işgali sırasında cephanelik olarak kullanılan yapı, haziresiyle birlikte zarar görmüştür.⁶⁵ Mevlevîhânenin mülkiyeti 1994 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğüne geçmiş; 1994-1996'da ardından 1999-2005 yıllarında restore edilerek ziyarete açılmıştır.⁶⁶ Bugün Evliya Çelebi'nin bahsettiği külliye'deki yapıların çoğu günümüze ulaşamamış; sadece semâhane-türbe ile iki portal ayakta kalabilmiştir.

⁵⁷ Hattatla ilgili bilgi için bkz. Ali Alpaslan, "Türk Yazı Sanatı ve Mevlevîlik", *Türk Hattatları XV. Yüzyıldan Günümüze Kadar Gelmiş Ünlü Hattatların Hayatları ve Yazılarından Örnekler*, (Haz. Şevket Rado), Yayın Matbaacılık, İstanbul 1984, s. 252; Süleyman Berk, *İstanbul'un 100 Hattatı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2012, s. 153; Uğur Derman, "Mevlevîlik ve Hat Sanatı", *Aşk Ocağında Can Olmak*, (Haz. Ekrem Işın), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 191-193; İnal İbnül Emin Mahmud Kemal, *Son Hattatlar*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1955, s. 553-554; Serin Muhittin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1999, s. 307-310; Ahmet Süheyl Ünver, *Hattat Mehmed Hulûsi, 1869-8/1/1940*, Kemal Matbaası, İstanbul 1958.

⁵⁸ Bu hat için bkz. Orhan Altuğ, "Mevlevîhanelerde Hat Sanatı ve Gelibolu Mevlevîhanesi Yazıları", *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlana Sempozyum Bildirileri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 25-28 Mayıs 2006, İstanbul 2006, s. 557.

⁵⁹ Başbakanlık Osmanlı arşivinde Mevlevîhane'nin II. Abdülhamid dönemindeki onarımlarına ilişkin üç belge bulunur. Bunların ilk ikisi 1266 H./ 1849-1850 M. tarihidir. İki MKT MHM Dosya no. 20, Gömlek 8'deki Tamir edilecek olan Gelibolu Mevlevîhanesi'nin keşif ve muayenesiyle yapılacak masraflı bildiren bir defterin hazırlanıp gönderilmesi ile ilgilidir. Diğer İMVL Dosya no 171, gömlek no 5092 ve Gelibolu Mevlevîhanesi'nin tamirine dairdir. Bu döneme ait diğer bir belge 1267 H./ 1850-1851 M. tarihidir. MKT. MHM dosya no 20, gömlek no 9'a kayıtlı belge, Gelibolu Mevlevîhaneleri'nin tamiri ve masraflarının tedariki hakkındadır. Bu belgelerde yapının onarımı sırasında mimarisine yönelik veya kullanılan malzeme hakkında bir bilgiye rastlanamamakla birlikte, son belgede yapılan onarım masraflarının keşif bedelinden fazla olarak çıkmasının sebebinin tezyinat ile uğraşılması olduğu yazılır. Bu olasılıkla semâhanenin kubbe ve eteğinde yer alan kalemişi süslemeler ve hatlardır. Ancak yapılan işin niteliği konusunda bilgi verilmemiştir. Bu belgeleri okuyarak yorumlayan Sayın Doç. Dr. Gülgün Erişen Yazıcı'ya teşekkürlerimi sunarım.

⁶⁰ Hulûsi Efendi'nin, Vasfî ve Enver adlı şairlerin kitabeleri için bkz. Orhan Altuğ, "Mevlevîhanelerde Hat Sanatı ve Gelibolu Mevlevîhanesi Yazıları", *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlana Sempozyum Bildirileri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 25-28 Mayıs 2006, İstanbul 2006, s. 552-553; Nazif Öztürk, "Evkaf Arşiv Vesikalarında Gelibolu Mevlevîhanesi", *Mevlâna Celâleddin Rûmî 800. Yıl*, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2007, s. 105; Bârihüdâ Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimari Özellikleri*, I-II-III Cilt, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2000, s. 323-333; Gülgün Erişen Yazıcı, *Gelibolu Mevlevîhanesi ve Gelibolu'da Mevlevîlik*, Çanakkale Kitaplığı, İstanbul 2010, s. 85-87.

⁶¹ Nazif Öztürk, "Evkaf Arşiv Vesikalarında Gelibolu Mevlevîhanesi", *Mevlâna Celâleddin Rûmî 800. Yıl*, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2007, s. 106.

⁶² Ali Bayramoğlu, "Tel Örgüler Arında Bir Mevlevîhane", *Nokta*, 24 Mart 1991, s. 72-73; Ekrem Işın, "Gelibolu Mevlevîhanesi", *Aşklar Savaşlar Kahramanlar ve Çanakkale*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 340; Nazif Öztürk, "Evkaf Arşiv Vesikalarında Gelibolu Mevlevîhanesi", *Mevlâna Celâleddin Rûmî 800. Yıl*, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2007, s. 106; Bârihüdâ Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimari Özellikleri*, I-II-III Cilt, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2000, s. 327.

⁶³ Bârihüdâ Tanrıkorur, "Gelibolu Mevlevîhânesi", *İslam Ansiklopedisi*, 14, İstanbul 1996, s. 8; Bârihüdâ Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimari Özellikleri*, I-II-III Cilt, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2000, s. 325

⁶⁴ Osman Ülkü, "Gelibolu Mevlevîhanesi", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 4, 1998, s. 190.

⁶⁵ Bârihüdâ Tanrıkorur, "Gelibolu Mevlevîhânesi", *İslam Ansiklopedisi*, 14, İstanbul 1996, s. 8.

⁶⁶ Aydın Seçkin, "Türkiye'deki Önemli Mevlevîhaneler ve Mevlevîhanelerin Yaşatılmasında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Rolü", *Dünyada Mevlana İzleri Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler*, SÜMAM Yayınları, 2010, s. 14.

Yapı günümüzde semâ törenlerinin, çeşitli sohbetlerin ve Mesnevî okumaları gibi etkinliklerin yapıldığı bir kültür merkezidir.

Mevlevîhanenin en önemli yapısını oluşturan türbe-semâhane⁶⁷ dikdörtgen planlıdır ve tek bir mekân içinde yanyana tasarlanmalarıyla geleneksel plan şemasını devam ettirir (**Res. 2**). Türbenin merkezinde, asimetrik yerleştirilmiş altı sütunun taşıdığı bir kubbe yer alır (**Res. 3**). güneyde ise, bir kapı ve iki yanında simetrik birer dikdörtgen pencere bulunur. Doğuda altı, kuzeyde üç dikdörtgen pencere açıklığı görülür. Günümüzde doğudaki dikdörtgen planlı türbe kısmında, mevlevîhanenin ileri gelenlerine ait mezar taşları sergilenmektedir.

Türbenin batısında semâhane yer alır (**Res. 4**) ve türbe gibi dikdörtgen plan şemasını yansıtır. Semâ töreninin yapıldığı dokuzgen alan, dönemin süsleme karakterine uygun düşen korint başlıklı (**Res. 5a-b**) birbirine yuvarlak kemerlerle bağlı dokuz sütunun taşıdığı bir kubbeye örtülmüştür (**Res. 6**). Türbe ve semâ alanının kubbeleri dışında, semâhane-türbe yapısının dört köşesinde birer; mihrap önünde, mihrap duvarına paralel yan yana iki kubbe daha örtü sistemini oluşturur. Kubbeler arasındaki alanlar düz tavadır (**Res. 7**). Yapı dışarıdan ise, kiremit kaplı kırma çatı ile örtülüdür.

Semâhaneye giriş, batıdan iki ve kuzeyden bir kapı ile sağlanır. Batıdaki kapılar üst kattaki mahfillere çıkar (**Res. 8**). Semâhanenin kuzey ve güney duvarında üç, batıda dört dikdörtgen pencere açıklığı bulunur. Semâ töreninin yapıldığı alanın zemini ahşaptır ve alçak bir korkulukla kuşatılmıştır. Asma kattaki ahşap mahfile kuzeyden çıkılır (**Res. 9**).

Semâhanenin kuzey kapısı ekseninde yer alan mermer mihrabın nişi yarım yuvarlaktır (**Res. 10**). Sekiz sıra mukarnaslı kavsara, dışarıdan çeşitli genişlikte altı sıra bitkisel ve geometrik bezemeli silmelerle kuşatılmıştır. Kavsara dışarıdan üç dilimli kemerle biçimlendirilmiştir. Yanlarda ikili sütunce düzenlemesi ile kavsara arasında oluşan köşeliklerde Geç Osmanlı dönemi bezeme zevkini yansıtan güneş motifi yer alır. Sütuncelerin üst kısmına yerleştirilmiş, dikdörtgen biçimli kitabede Hulusi Efendi'nin hattı vardır. Mihrap dikdörtgen bir tepelikle sonlanır. Mihrap nişinde yer alan perde motifi, Osmanlı süsleme sanatında III. Selim döneminden itibaren görülmeye başlanmış; ardından II. Mahmud, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülhamid dönemlerinde de sevilerek sıklıkla kullanılmıştır⁶⁸ (**Res. 11**).

Mevlevîhanenin en çarpıcı cephesi batıdadır ve buradaki iki kapıya ulaşan, ovale yakın merdiven düzenlemesi Barok mimarîde sıklıkla kullanılan formlardan birine gönderme yapar (**Res. 12**). Yapının tüm cephelerinde Tanzimat döneminin (1860-20. yüzyıl başı) özelliklerini sunan bir tasarım göze çarpar. Cephe, yatay bir silme ile iki bölüme ayrılmıştır. Her iki bölümde de pencere ve kapıları birbirinden ayıran alt kısımda plastr, üst kısımda sütunceler kullanılmıştır. Sütunceler dönem anlayışına uygun düşen korint başlıklar içerir. Her iki kısımdaki pencereler neo-klasik üslubu çağrıştıracak şekilde dikdörtgendir ve üçgen alınlıkları bulunur. Buna ilaveten üst kısımda, pencerelerin üçgen alınlıkları üzerinde üç dilimli dalgalı bir hat oluşturarak, sütunceleri birbirine bağlayan bir düzenleme cepheyi hareketlendirir.

Doğu ve batıdaki portallerin düzenlemeleri de bu dönem mimarî süsleme anlayışını ortaya koyar. Batıdaki portalde, tuğla ve mermerden yuvarlak kemerli bir giriş; iki yanda volüt ve kenger yapraklarıyla oluşan korint başlıklı, ince sütuncelerle yapılan düzenleme görülür. Portal, sade fakat anıtsal bir görünüm sunar (**Res. 13**).

Mermer ve kesme taş kullanılan doğu portalde dikdörtgen girişin iki yanda plasterlerle sağlanan sade bir tasarım vardır. Mihrapta da olduğu gibi buradaki kitabenin merkezinde güneş motifi yer alır. II. Mahmud

⁶⁷ Semâhane, mevlevîhanelerin en önemli birimini oluşturur. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Bârihüdâ Tanrıkorur, "Mevlevî Tekkesinin Kalbi: Semâhane", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2, Konya 1996, s. 207-215.

⁶⁸ Bu motifin Topkapı sarayında ve diğer yapılarıdaki duvar resmi örnekleri için bkz. Renda Günsel, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1977, s. 94-95, 136, 147, 156.

döneminde görülmeye başlanan güneş motifi Ampir üslubun önemli bir süsleme elemanı olarak karşımıza çıkar (Res. 14).⁶⁹

Kuzey ve güney cümle kapıları da benzer anlayışı devam ettirir. Kapılar sütun ve plastr düzenlemesiyle sade ve ağırbaşlı havada yaratır. Güney kapıda ayrıca bir süsleme dikkat çeker. Kitabenin iki yanında yer alan vazodan çıkan çiçek buketi Osmanlı bezeme sanatına Lale Devri (1718-1730) ile giren ve Geç Osmanlı dönemine kadar sevilerek sıklıkla kullanılan bir beğeniye yansır. Bu kompozisyon burada olduğu gibi Sultan Abdülmecid döneminin farklı malzeme üzerine uygulanan başka örneklerinde de görülür (Res. 15a-b).

Düzgün ve kabayonu kesme taş, tuğla, mermer ve ahşap ile inşa edilen semâhane-türbe yapısında ve portallerde, dönem zevkine uygun süslemeler göze çarpar. Taş ve mermer süsleme cephelerde, portal ve cümle kapılarında; ayrıca iç mekânda mihrap ve sütun-sütüncelerde yoğunlaşır. Yanısıra mihrap, kubbeler ve pencere çerçevelerinde kalemişleri ile semâ alanı örten kubbenin eteğinde mesneviden alınmış beyitleri içeren yatay ovale yakın kartuşlar içindeki hatlar yer alır (Res. 16). Bu hatlar, son restorasyon sırasında özgün durumu gözetilmeksizin yenilenmiştir.⁷⁰

Semâhane-türbe yapısında çalışan ustalar konusuna dair bir belgeye raslanmamıştır. Ancak inşa sırasında yerli gayrimüslim ustaların çalışmış olduğu görüşü akla yatkındır.⁷¹

Mevlevîhane gerek mimarî kurgusu gerek süslemesiyle Ampir, Neo-Klasik ve Barok düzenlemelere gönderme yaparak Sultan Abdülmecid ve II. Abdülhamid döneminde iyice etkinleşen eklektik (seçmeci) süsleme anlayışını ortaya koyar.

Osmanlı Mimarîsinde Batılılaşma dönemi (18. yüzyıl başı-Cumhuriyet Dönemi) olarak tanımlanan süreçten itibaren Batı kökenli üsluplar görülmeye başlamış ve bu etkiler 1920'lerde Ulusal Mimarlık dönemine kadar devam etmiştir. Bunlar içinde Barok, Ampir, Art-Nouveau (Jugendstil), Neo-Klasik, Neo-Gotik gibi üsluplar özellikle mimarî süslemede cephe, sütun, sütunce, pencere, alınlık, merdiven gibi mimarî elemanlarda kullanılmıştır. Aynı zamanda bu üslupların bir arada tasarlanmasıyla "Eklektik veya seçmeci" olarak tanımlanan bir tarz da gelişmiştir. Sultan Abdülmecid ve II. Abdülhamid dönemlerinde Batı kaynaklı üsluplarla doğulu mimarî ve süsleme elemanlarının bir arada kullanılması da dikkat çeken bir noktadır.⁷²

⁶⁹ Ampir üslupla ilgili bilgi için bkz. Akın Günkut, "Tanzimat ve Bir Aydınlanma Simgesi", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu, 17-18 Aralık 1992*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 123-133; Celal Esad Arseven, "Türk Ampir Üslubu", *Sanat Ansiklopedisi*, 1, MEB Yayınları, İstanbul 1983, s. 60-62; Ayla Ödekan, "Ampir Üslubu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1993, s.247-249.

⁷⁰ Sözkonusu hatların bu restorasyon sırasında özgün haline uyulmaksızın yenilediği anlaşılmaktadır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Orhan Altuğ, "Mevlevîhanelerde Hat Sanatı ve Gelibolu Mevlevîhanesi Yazıları", *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlana Sempozyum Bildirileri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 25-28 Mayıs 2006, İstanbul 2006, s. 556; Orhan Altuğ, "Gelibolu Mevlevîhanesi Kubbe Kuşağında Yer Alan Ta'lik Hatların Restorasyon Sonrası Durumu ve Yazıların Yeniden Yazılması İçin Uygulamalı Öneriler", *Gelibolu Değerleri Sempozyumu 27-28 Ağustos 2008*, Boğaz Matbaası, Çanakkale 2008, s. 167-190.

⁷¹ Bârihüda Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimarî Özellikleri*, I-II-III Cilt, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2000, s. 329. Yazar, türbe-semâhane ve portaller ile aynı tarihlere İstanbul'da inşa edilen Dolmabahçe Camii ve Sarayı yanı sıra Ortaköy Camii ile benzerlikler kurar. Tanrıkorur, Gelibolu Mevlevîhanesini de bu yapıların mimarı Balyan ailesine yakın tarzda çalışan başka mimarlar tarafından Ermeni veya Rum ustalarca yapılmış olabileceğini belirtir.

⁷² Batılılaşma Dönemi'nden I. Ulusal Mimarlık Dönemi'ne kadar Osmanlı Mimarîsinde gelişen üsluplarla ilgili temel yayınlar için bkz. Arel Ayda, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarîsinde Batılılaşma Süreci*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1975; Betül Bakır, *Mimarîde Rönesans ve Barok Osmanlı Başkenti İstanbul'da Etkileri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003; Afife Batur, "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 4, İstanbul 1985, s. 1038-1067; Gözde Çelik, *İstanbul'da 19. Yüzyıl Abdülmecit Camileri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul 2000; Abdullah Şevki Duyumaz, *II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri)*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta 2003, s. 72-81; Semavi Eyice, "Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı", *Türkler*, C. 15, (ed. Hasan Celal Güzel), Ankara 2002, s. 284-309; Semavi Eyice, "XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarîsinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu", *Sanat Tarihi Yılığ*, IX-X, 1981, s. 163- 189; Nurcan İnci, "18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler", *Vakıflar Dergisi*, XIX, 1985, s. 223-236; Doğan Kuban, "Osmanlı Mimarîsinde Barok ve Rokoko", *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1982, s. 115-122; Doğan Kuban, *Türk Barok Mimarîsi Hakkında Bir Deneme*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1954; Ayşe Nasır, *Türk Mimarlığında Yabancı Mimarlar*, (Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul 1991; Zeynep Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1975; Necla Arslan Sevin, "Batılılaşma Dönemi Osmanlı Sarayları", *Türkler*, (Ed.

Sahip olduğu geniş arazi ve türbe-semâhane yapısıyla anıtsal bir örnek oluşturan mevlevîhane, her ne kadar 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarının Batı kaynaklı üslubunu özellikle cephelerde mimarî eleman ve süsleme programında yansıtırsa da, türbe-semâ töreni alanının dikdörtgen plan şeması, çokgen biçimli semâhane düzenlemesi, kiremit kaplı kırma çatı örtüsü, kalemişi süslemeleri ve *hüsn-ü hat*larıyla, geleneksel mevlevîhane tasarımı devam ettirir. Süslemeler sözkonusu olduğunda kubbe içi, eteği ve pencere çerçevelerindeki kalemişlerinin gölgeli boyanması, üç boyutlu kabartma görünümü vermesi; özellikle Avrupa kökenli C, S kıvrımlı ve hacimli natüralist bitkisel bezeme kullanımıyla üslup olarak Batı karakterli görünmektedir. Ancak türbenin kubbe eteğindeki palmet dizileri gibi klasik Türk-İslam süsleme sanatlarındaki motiflerin yer alması yapının geleneksel yanını ortaya koymaktadır.

Semâhane-türbe yapısının özellikle semâhane düzenlemesi bakımından en yakın örneği günümüzde İstanbul'da Divan Edebiyatı Müzesi adıyla da bilinen Galata Mevlevîhanesi'dir Gelibolu Mevlevîhanesi'nde semâ alanında dokuzgen plan uygulanırken, Galata Mevlevîhanesi'nde sekizgen tercih edilmiştir (**Res. 17**). Bu yakınlık, başkent-taşra, başka bir deyişle İstanbul-Gelibolu arasındaki sanatsal bağlantılara işaret eder. Her ne kadar yapının banisi Ağazâde Mehmed Hakîkî Dede'nin mevlevîhanenin yapım aşamasında tasarıma olan katkısı bilinemiyorsa da, kendisinin İstanbul'da bir süre kaldığı ve buradaki diğer mevlevîhanelerle ilişki içinde olduğu bilinir. Bu noktada Mehmed Hakîkî Dede'nin İstanbul'la olan yakınlığının Gelibolu'da kendisi adına inşa edilen yapısına yansdığı düşünülebilir.

Öte yandan yapının kitabelerinin dönemin ünlü hattatları tarafından İstanbul'da yazılması mevlevîhaneyi ayrıca değerli kılmaktadır.⁷³

Mevlevîhanenin haziresinde (hamuşân) Mevlevîlere ait bazı mezartaşları da tespit edilmiştir.⁷⁴

2. 2. 2. Bayramîlik ve Yazıcızâde Çilehanesi

Çanakkale'de varlığı bilinen başka bir tarikat **Halvetiliğin Bayramî** (veya Bayrâmîye, Bayrâm'îyye) koludur. Arapça bir kelime olan halvet, "ıssız yerde yalnız kalma, ıssız ve kapalı yer" anlamlarına gelir. Tasavvuf kültüründe ise "çileye", yani "erbain çıkarmak" kavramına karşılık gelir. Dervişler çilehane veya halvethane olarak tanımlanan küçük ve karanlık hücrelerde kırk gün süreyle çok az yemek ve uykuyla dua ederler.⁷⁵ Osmanlı toplumunda oldukça yaygın olan bu tarikatın kurucusu Şeyh Ömer Halvetî'dir (ö. 1351) ve kolları bakımından çok zengin bir tarikattir.⁷⁶

Hasan Celal Güzel), C. 15, Ankara 2002, s. 374-381; Metin Sözen, *Türk Mimarîsinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1975, s. 249-352; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İnkılâp ve Aka İstanbul 1981; Neşe Yıldırım, *İstanbul'da II. Abdülhamid Dönemi (1876-1908) Mimarîsi*, Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul 1989, s. 49-54; Neşe Yıldırım, "II. Abdülhamid Dönemi Mimarlığı", *Türkler*, (ed. Hasan Celal Güzel), C. 15, Ankara 2002, s. 367- 374; Yavuz Yıldırım-Özkan Süha, "Osmanlı Mimarlığının Son Yılları", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 4, İstanbul 1985, s. 1078-1085.

⁷³ Bârihüdâ Tanrıkorur, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimarî Özellikleri*, I-II-III Cilt, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 2000, s. 326, 329.

⁷⁴ Burada bulunan mezartaşları için bkz. Karaaslan Ünal Nasuhi-Gülgün Yazıcı, "Çanakkale Kültür Varlıkları (Gelibolu Kitabeleri) Envanteri 2004", *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*, 4, Türkiye Bilimler Akademisi, İstanbul 2005, s. 205; Gülgün Erişen Yazıcı, *Gelibolu Mevlevîhanesi ve Gelibolu'da Mevlevîlik*, Çanakkale Kitaplığı, İstanbul 2010, s. 216-221.

⁷⁵ Mustafa Aşkar, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIX, 1999, s. 536; Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayramı Velî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 151; Uludağ Süleyman, "Halvet", *İslam Ansiklopedisi*, 15, 1997, s. 386; Süleyman Uludağ, "Halvet", *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı, İstanbul 2001, s. 156. Halvete girmenin adabı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Soysaldı İhsan, "Halvet Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl 8, sayı 19, 2007, s. 241-243.

⁷⁶ Tarikatla ilgili geniş bilgi için bkz. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 388-403; İsmet Zeki Eyüboğlu, *Günün Işığında Tasavvuf Tarikatlar Mezhepler Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 1997, s. 187-205; Abdülbaki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1997, s. 204-214; Hans Joachim Kissling, "Aus der Geschichte des Chalvetijje-Ordens", *Zeitschrift der Deutschen Mogenländischen Gesellschaft*, 103, 1953, s. 233-289; Hans Joachim Kissling, "Zur Geschichte des Derwischordeus der Bajrâmiyye", *Südostforschungen*, 15, 1956, s. 237-268; Hasan Küçük, *Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri*, Türedav Basım Yayın,

Bayramîliğin adı tarikatın kurucusu Hacı Bayram-ı Veli'den (1352-1430) gelmektedir.⁷⁷ Hacı Bayram bu adı, mürsidi Hamid Aksarayî (1349-1412) ile bir kurban bayramında görüştikleri için almıştır.⁷⁸ Gerçek adı kaynaklarda Numan olarak geçen Hacı Bayram Veli, Ankara'nın Solfasol köyünde doğmuştur.⁷⁹ Halvetî ve Nakşibendi öğretilerinden etkilenen Velî, Bursa, Kayseri ve Sivas'ta bazı şeyhlerle görüşmüştür. Zamanla temelleri atılan Bayramîliğin merkezi Ankara'daki âsitanedir.⁸⁰ Bayrâmîlik, Ahmed Yesevî'nin (1093-1166) kurduğu Yesevîlik gibi halka Türkçe seslenen Anadolu kaynaklı bir tasavvuf hareketi olarak kabul edilir.⁸¹ Ankara'da kendi adıyla anılan caminin yanındaki türbesinde yatan⁸² Hacı Bayram-ı Veli, güçlü şahsiyeti ve öğretisinin kolay anlaşılmasıyla kısa zamanda bir çevre oluşturmuştur.⁸³

Bayrâmîlik, Çanakkale-Gelibolu'da Yazıcızâde Ahmed-i Bîcân ve ağabeyi Yazıcızâde Mehmed tarafından temsil edilmiştir.⁸⁴ Bu iki önemli mutasavvıfın babası kâtip Sâlih Efendi'dir.⁸⁵ İki kardeşin tarikata girişi, Hacı Bayram-ı Veli'nin Edirne'ye Sultan II. Murad (1404-1451) ile görüşmek için gelmesi ve dönüşte Gelibolu'ya uğraması üzerine olmuştur.⁸⁶ Yazıcızâde Ahmed-i Bîcân tarikatın gereklerini yerine getirirken,

İstanbul 1976, s. 98-102; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, s. 63-64; Yaşar Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, Yeni Boyut, İstanbul 1990, s. 334-341; Vicdani Sadık, *Tarikatler ve Sissileleri (Tomar-ı Turuk-ı Aliyye)* (Yay. Haz. İrfan Gündüz), Enderun Kitabevi, İstanbul 1995, s. 163-190; Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *İslam Ansiklopedisi*, 15, 1997, s. 393-395; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Süfîler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001, s. 53-66; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 179-209.

⁷⁷ Fuat Bayramoğlu-Nihat Azamat, "Bayrâmîyye", *İslam Ansiklopedisi*, 5, 1992, s. 269-273; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 408-420; Abdülbaki Gölpınarlı, "Bayramiye Bayramiyye", *İslam Ansiklopedisi*, 2, MEB Yayınları, 1944, s. 423; Hans Joachim Kissling, "Zur Geschichte des Derwischordens der Bajrämijje", *Südsosforschungen*, 15, 1956, s. 237-268; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, s. 507; Cemaladdin Server Revnakoğlu, *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*, (Yay. Haz. M. Doğan Bayın-İsmail Dervişoğlu), Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2003, s. 145-146; Trimmingham J. Spencer, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971, s. 99-100; Yılmaz Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Süfîler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001, s. 311-313.

⁷⁸ Mahir İz, *Tasavvuf Mahiyeti, Büyükleri ve Tarikatlar*, (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), Kitabevi Yayınları, İstanbul 1990, s. 214; Ahmet Necdet, *Tekke Şiiri Dini ve Tasavvufi Şiirler Antolojisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1997, s. 527.

⁷⁹ Hacı Bayram-ı Veli'nin soyu, doğumu ve ailesi konusu Ayşe Yıldırım tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde etraflıca tartışılmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ayşe Yıldırım, *Hacı Bayram-ı Veli ve Tasavvufi Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2008, s. 4-13.

⁸⁰ Bayrâmîlik, Hacı Bayram-ı Veli ve Ankara'daki zâviyesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. bkz. Abdülkadiroğlu Abdülkerim, *Kastamonu'da Bayramîlik ve Şemsizade Ailesi*, Anıl Matbaası, Ankara 2005, s. 85-86; Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayrâm-ı Veli (Yaşamı, Soy, Vakfi)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, I-II, Ankara 1983; Fuat Bayramoğlu-Nihat Azamat, "Bayrâmîyye", *İslam Ansiklopedisi*, V, 1992, s. 269-273; Ethem Cebecioglu, "Osmanlı Kuruluş Dönemi Doğu Ucunda Sosyo-Kültürel Hareket Başlatan Süfi Bir Önder Hacı Bayram-ı Veli", *Osmanlılar*, 4, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 415; Ethem Cebecioglu, *Hacı Bayram Veli*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991; İsmet Zeki Eyüboğlu, *Günün Işığında Tasavvuf Tarikatlar Mezhepler Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 1997, s. 163; Abdülbaki Gölpınarlı, "Bayrâmîyye", *İslam Ansiklopedisi*, II, 1944, s. 423-426; Abdülbaki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1997, s. 233-235; Umay Günay, "Hacı Bayram-ı Veli'nin Hayatı ve Eserleri", *Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu*, Ankara 1990, s. 72-75; Ekrem Işın, "Bayrâmîlik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1994, s. 104-107; Ömer Tuğrul İnançer, "Bayrâmîlik. Zikir Usulü ve Musiki", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1994, s. 107; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010, s. 219; Karamağaralı Beyhan, "Hacı Bayram Zâviyesi", *Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu*, Ankara 1990, s. 91-101; Hasan Küçük, *Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri*, Türedav Basım Yayın, İstanbul 1976, s. 102-105; Mehmet Zeki Pakalın, "Bayramiyye", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, MEB, İstanbul 1993, s. 181.

⁸¹ Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayrâm-ı Veli (Yaşamı, Soy, Vakfi)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, I-II, Ankara 1983, s. 60.

⁸² Hacı Bayram-ı Veli Camii ve Türbesi hakkında geniş bilgi için bkz. Başkan Seyfi, *Ankara Hacı Bayram-ı Veli Camii ve Türbesi*, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998; Karamağaralı Beyhan, "Hacı Bayram Zâviyesi", *Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu*, Ankara 1990, s. 91-101.

⁸³ Ahmet Yaşar Ocak, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Din 14.-17. Yüzyıllar", *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi Makaleler-Araştırmalar*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 111.

⁸⁴ Erdoğan Aslyüce, *Türkistan'dan Anadolu'ya Apler-Erenler*, Yesevi Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 202-208; Âmil Çelebioğlu-Eraslan Kemal, "Yazıcıoğlu veya Yazıcızâde", *İslam Ansiklopedisi*, 13, 1986, s. 363-368; Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri*, MEB Yayınları, İstanbul 1995, s. 303; Şimşek Selami, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 286-287; Osman Türer, "Osmanlı Anadolu'sunda Tarikatların Genel Dağılımı", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Süfîler*, (Haz. Ahmet Yaşar Ocak), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 225.

⁸⁵ Salih Efendi ve eseri *Şemsiyye* ile ilgili geniş bilgi için bkz. Amil Çelebioğlu, "Yazıcı Salih ve Şemsiyyesi", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1, 1976, s. 171-218.

⁸⁶ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Günün Işığında Tasavvuf Tarikatlar Mezhepler Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul 1997, s. 163; Elias John Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiiri Tarihi*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1943, s. 248; Selami Şimşek, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli

devamlı oruç tutması ve çile çıkarması nedeniyle “Bicân” lakabını almıştır. Mutasavvıfın en önemli eserleri arasında *Envârül-Âşıkîn*, *Dürr-i Mekkûn*, *Acâibü'l-Mahlûkât*, *Kitâbü'l-Müntehâ ale'l-Fusûs*, *Şemsiyye* ve *Cevâhirmâme* yer alır.⁸⁷

Yazıcızâde Mehmed Efendi'nin eserleri arasında ise *Meğâribü'z-Zaman*, *Meğârib*, *Muhammediyye* ve *Envârü'l-Âşıkîn* sayılabilir. Bunlar içinde yazarı üne kavuşturan ve Osmanlı coğrafyasının geniş kesimlerinde okunan eseri *Muhammediyye*'dir.⁸⁸ Yazıcızâde Mehmed Efendi bu eserini iki ile sekiz sene arasında çilehânesinde kalarak 1449 tamamladığı bilinir.⁸⁹ Bu noktada Evliya Çelebi'nin *seyahatnâmesinde* bahsettiği Bayrâmî Tekkesi⁹⁰ günümüze ulaşmamakla birlikte çilehanesi bugüne gelebilmiştir.

Halvetiliğin bir uzantısı olarak kabul edilen Bayrâmîlik'te halvet kavramı, tarikatın önemli bir parçasıdır. Hacı Bayram-ı Veli'nin de halvet geleneğini devam ettirdiği, Ankara'daki külliyesinde bulunan çile odalarından (çilehane veya halvethane) anlaşılır. Çile odaları genellikle yer altında, penceresiz, küçük boyutlu, kare veya dikdörtgen birimlerden oluşmaktadırlar⁹¹ (Res. 18-19).

Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 286; Fatma Ahsen Turan, *Ankara ile Bütünleşen Bir Mana Önderi Hacı Bayram-ı Veli*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 40.

⁸⁷ Mutasavvıf ve eserleri konusunda geniş bilgi için bkz. Ahmed Bican, *Dürr-i Mekkûn (Saklı İnciler)*, (Çev. Necdet Sakaoglu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999; Anonim, “Ahmed Bican”, *İslam Ansiklopedisi*, 1, 1978, s. 181-182; Anonim, *Batı Anadolu ve Rumeli Evliyalari, Çanakkale, Denizli, Edirne, İzmir, Kıbrıs, Kırklareli, Kocaeli, Kosova, Kütahya, Macaristan, Makedonya, Manisa, Muğla, Romanya, Sakarya, Tekirdağ, Ukrayna, Uşak, Yalova, Yunanistan*, cilt 2, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul: Basım tarihi yok, s. 11-21; Beyazıt Aşş, *Ahmed Bican'ın “Müntehâ” İsimli Fusûs Tercümesi Işığında Tasavvuf Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008; Çelebioğlu Amil, *Muhammediyye*, I-II, MEB Yayınları, İstanbul 1996; Amil Çelebioğlu, “Ahmed Bican”, *İslam Ansiklopedisi*, 2, 1989, s. 49-51; Ramazan Eren, *Çanakkale ve Yöresi Türk Devri Eserleri*, Çanakkale 1990, s. 96; Eyice Semavi, “Ahmed Bican Türbesi”, *İslam Ansiklopedisi*, II, 1989 s. 52; İbrahim Alaettin Gövsa, “Ahmet Bican Yazıcıoğlu”, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1946, s. 19; Fatih Gümüş, “Muhammediyye” *Adlı Manzum Eserdeki Hadislerin Tahrir ve Değerlendirmesi*, Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2011; Mehmet İrdesel, *Fotoğraf ve Belgelerle Gelibolu Tarihi*, Çanakkale: basımyeri ve tarihi yok, s. 69-72; Mehmet İrdesel, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, Geltur Ajans Turistik Yayınlar, Gelibolu 2003, s. 94; A. Murat Karavelioğlu, “Ahmed Bican (Yazıcızâde)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 110-111; Zehra Öztürk, “Muhammediyye'nin İki Yazma Nüshası ve İki Kadın Müstensih”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, I, 1999, s. 333-338; Selami Şimşek, “Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 286; Ahmet Tuna, *Gelibolu'nun Gönül Eleri Gelibolu Alperenleri Evliyalari Yatırları ve Tarihi Eserleri*, Yüzüak Matbaacılık, Gelibolu 2002, s. 53-56; Mustafa Uzun, “Muhammediyye”, *İslam Ansiklopedisi*, 30, 2005, s. 586-587; Mustafa Uzun, “Envârü'l-Âşıkîn”, *İslam Ansiklopedisi*, 11, 1995, s. 258-260; Mustafa Uzun, “Ahmed Bican”, *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, VII, Şule Yayınları, İstanbul 1995, s. 381-394.

⁸⁸ Yazıcızâde Mehmet Efendi ile ilgili bilgi için bkz. Ahmet Akkuş, *Yazıcıoğlu Muhammed ve Muhammediyye Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2010; Anonim, *Batı Anadolu ve Rumeli Evliyalari, Çanakkale, Denizli, Edirne, İzmir, Kıbrıs, Kırklareli, Kocaeli, Kosova, Kütahya, Macaristan, Makedonya, Manisa, Muğla, Romanya, Sakarya, Tekirdağ, Ukrayna, Uşak, Yalova, Yunanistan*, cilt 2, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul: Basım tarihi yok, s. 33-39; Ramazan Eren, *Çanakkale ve Yöresi Türk Devri Eserleri*, Çanakkale 1990, s. 97-100; İrdesel Mehmet, *Fotoğraf ve Belgelerle Gelibolu Tarihi*, Çanakkale, basımyeri ve tarihi yok.; s. 61-69; Mehmet İrdesel, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, Geltur Ajans Turistik Yayınlar, Gelibolu 2003, s. 88-91; Kara Mustafa “Balkanlar'da Türk Tasavvuf Edebiyatı'na Genel Bakış”, *Uludağ Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 2, 2001, s. 9; Mustafa Kara, “Buhara'dan Bosna'ya Bir Yürüyüş Osmanlılar'ın Tasavvuf Dünyası”, *Avrupa'ya İlk Adım Uluslararası Sempozyum 1 Kasım 1999 Gelibolu*, (Yay. Haz. Ayşe Yıldız Topuz), İstanbul 2001, s. 161-165; Selami Şimşek, “Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 289-290; Ahmet Tuna, *Gelibolu'nun Gönül Eleri Gelibolu Alperenleri Evliyalari Yatırları ve Tarihi Eserleri*, Yüzüak Matbaacılık, Gelibolu 2002, s. 43-53; Mustafa Uzun, “Yazıcıoğlu Mehmed”, *Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*, VII, Şule Yayınları, İstanbul 1995, s. 384-387.

⁸⁹ Selami Şimşek, İbrahim Hakkı Bursevî'nin *Ferâhu'r-Rûh*, I, adlı eserinin 15. ve 145. sayfalarındaki bilgilerden yola çıkar. Selami Şimşek, “Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 290.

⁹⁰ Evliya Çelebi, yapıyı ulu asitane olarak tanımlamakta ve dervişlerinin çok sayıda olduğunu belirtmektedir. Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi* (haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin), 5. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 163; Mehmet İrdesel, *Fotoğraf ve Belgelerle Gelibolu Tarihi*, basımyeri ve tarihi yok, s. 67; İrdesel Mehmet, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, Geltur Ajans Turistik Yayınlar, Gelibolu 2003, s. 88-91.

⁹¹ Bu örneklerden biri Ankara Hacı Bayram-ı Veli Külliyesi'ndeki çile odalarıdır. Geniş bilgi için bkz. Seyfi Başkan, *Ankara Hacı Bayram-ı Veli Camii ve Türbesi*, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 37; Beyhan Karamağaralı, “Hacı Bayram Zâviyesi”, *Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu*, Ankara, 1990, s. 93; Beyhan Karamağaralı, “Ereğli Şeyh Şihabü'd-din Sühreverdi Külliyesi Üzerine Görüşler”, *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler*, 19-20 Nisan 2001, (yay. haz. Sema Alpaslan), Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2001, s. 307-312.

Yazıcızâde Mehmed Efendi'nin *Muhammediyye*'sini çilehanesinde kalarak 1449 tamamladığından yukarıda söz edilmişti. Dolayısıyla çilehanenin bu tarihten önce, yani 15. yüzyılın ikinci çeyreğinde yapılmış olduğu söylenebilir.

Hamzakoy'da, Feneraltı mevkiinde bulunan çilehaneye (**Res. 20**) basık kemerli bir kapıdan girilir. Ardarda dikdörtgen iki küçük hücreden oluşan yapının giriş kısmındaki mekânın batı duvarında dikdörtgen bir niş görülür (**Res. 21**). Yuvarlak kemerli bir kapıyla ikinci hücreye geçilir. Bu mekânın güney duvarında yarım yuvarlak nişiyle bir mihrap dikkat çeker (**Res. 22**). Mihrabın batısında ve hücrenin batı duvarında dikdörtgen nişlerle, mihrabın doğusunda küçük kare bir pencere açıklığı görülür. Yapının güneyinde dokuz basamaklı bir merdiven yer alır. Bu merdivenler ikinci bir katın varlığını düşündürse de herhangi bir iz mevcut değildir (**Res. 23**).

Çilehane işlevi gereği son derece sade ve bezemesiz tasarlanmıştır. Sadece kitap, kandil gibi eşyaların konulacağı duvar nişleri ve ibadetin yönünü gösteren mihrap dışında bir özelliği bulunmaz. Yapı, sahilde olmasından dolayı nemden son derece etkilenmektedir ve duvarları yosun tutmuştur.

Çilehanenin bahçesinde bulunan Sa'dî tarikatı ehinden Hüseyin Efendi'ye ait 1228 H./1813 M. tarihli mezar taşında (**Res. 24**) "mağara şeyhi" ifadesinin geçmesi Sa'dîlerin de çilehaneyi bir irşad mahalli ve bir tekke olarak değerlendirdiklerini düşündürmüştür.⁹³ Ayrıca bu Çilehanede bir dönem Kâdirî âyinlerinin yapıldığını 1310 tarihli Edirne *Salnamesinden* öğrenmekteyiz.⁹⁴

Gelibolu'da Bayrâmî tarikatının iki önemli temsilcisi faaliyette bulunsa da şu ana kadar yapılan çalışmalar çerçevesinde kendilerinin mezartaşları dışında (**Res. 25a-b**) bu tarikat ehline ait başka örneğe rastlanmamıştır.⁹⁵

Şu anki durumuyla Gelibolu'da ayakta kalabilen sınırlı sayıdaki bu yapılar, Osmanlı döneminde Çanakkale'deki tasavvufi ortamında gelişen tarikat mimarîsinin nadir örnekleri olarak karşımıza çıkarlar.

Gelibolu'da tarikatlara ait yapılar dışında, bunların çevresinde zamanla oluşan hazirelerinde bir grup **tarikât ehline ait mezartaşları** bulunur. Bu mezartaşları ayrı bir çalışmanın konusunu oluşturacak kadar zengindir. İleride tarikat mensuplarına ait mezartaşları ile ilgili yapılacak çalışmalar pek çok tarikat mensubunun adını ortaya koyabileceği gibi, bugün Gelibolu'da faaliyette olduğu konusunu aydınlatamadığımız tarikatlar hakkında da eşsiz bilgiler sunacaktır.⁹⁶

3. Değerlendirme ve Sonuç

Gelibolu, Osmanlıların burayı fethetmesinden itibaren pek çok tarikatın yerleşimi, gelişimi ve geçişini sağlamıştır. Buraya yerleşen mutasavvıflar ve tarikat ehli için inşa edilen yapılarında pek çok şair ve yazar yetişmiş; bu kişiler bölgenin dini ve sosyal hayatının şekillenmesine de katkıda bulunmuştur.

Anadolu'da faaliyet gösteren çeşitli tarikatların Balkanlar'a doğru yayılmasında Gelibolu'daki dini atmosferin katkısı şüphesizdir. Bu tarikatlar arasında Halvetîliğin Ahmediyye kolundan Mısrîlik, Cihangirlik,

⁹² Baha Tanman, çilehanenin üstünde üçüncü bir hücreden söz edilmekteyse de buna dair bir izin tespit edilemediğini belirtir. Tanman Baha, "Halvethane", *İslam Ansiklopedisi*, 15, 1997, s. 390.

⁹³ Gülgün Yazıcı-Yazıcı A. Mesut, "Gelibolu'da Süfî Mezartaşları ve Tasavvuf Kültürü", *Gelibolu Değerleri Sempozyumu 27-28 Ağustos 2008*, Gelibolu, Çanakkale 2008, s. 147, 155.

⁹⁴ Selami Şimşek, İbrahim Hakkı Bursevî'nin (1652-1725) *Ferâhu'r-Rûh*, I, adlı eserinin 15. ve 145. sayfalarındaki bilgilerden yola çıkar. Şimşek Selami, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Tarikatlar ve Tekkeler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 297.

⁹⁵ Gülgün Yazıcı -A. Mesut Yazıcı, "Gelibolu'da Süfî Mezartaşları ve Tasavvuf Kültürü", *Gelibolu Değerleri Sempozyumu 27-28 Ağustos 2008*, Gelibolu, Çanakkale 2008, s. 155.

⁹⁶ Gelibolu'daki çeşitli tarikatlara ait mezartaşları ile ilgili tek çalışma dikkat çekmektedir. Bu çalışma için bkz. Gülgün Yazıcı-A. Mesut Yazıcı, "Gelibolu'da Süfî Mezartaşları ve Tasavvuf Kültürü", *Gelibolu Değerleri Sempozyumu 27-28 Ağustos 2008*, Gelibolu, Çanakkale 2008, s. 141-166.

Cerrahîlik, Uşşâkîlik, Câhidîlik ve İrşâdîlik, Şemsîlik koluna bağlı Sivâsîlik, Cemâfilik kolundan Şâbânîlik ve Sünbülîyye ayrıca Mevlevîlik, Bayrâmîlik, Celvetîlik, Kâdirîlik, Rifâîlik, Nakşibendîlik, Sa'dîlik ve Bektâşîlik sayılabilir.

Gelibolu'nun dinî ve kültürel çehresini çizen tarikat yapılarının arşiv belgelerindeki sayısı yüksek olmakla birlikte günümüze ulaşanların sayısı son derece sınırlıdır. Bunlar arasında külliyesinin sadece birkaç yapıyla Gelibolu Mevlevîhanesi ve nemden büyük ölçüde etkilenen Yazıcızâde Çilehanesi günümüze ulaşabilmiştir. Bu nedenle elimizdeki verilerden hareketle Çanakkale'de Osmanlı döneminde gelişen tekke mimarisini anlamlandırmak, tarikatlara göre mimarînin biçimleniş, değişim ve gelişimini ortaya koymak; yanı sıra mimarî süsleme, malzeme-teknik gibi özelliklerin geçirdiği evrelerden söz edebilmek imkânsızlaşmaktadır.

Ancak; tek yapı ölçeğinde düşünüldüğünde Gelibolu Mevlevîhanesi mimarî ve süsleme özellikleri bakımından dikkate değer bir örnek oluşturur. Dönemin başkenti İstanbul Galata Mevlevîhanesi'ne plan tasarımı bakımından yakınlığı ile öne çıkan yapı, süslemeleri açısından Sultan Abdülmecid ve II. Abdülhamid döneminin eklektik üslubunun özelliklerini yansıtır. Semâhane-türbe yapısı bir yandan Batı kökenli Ampir, Barok ve Neo-Klasik elemanlar bir yandan İslam hat ve kalemişi süslemeleri ile iki farklı kültürü bir arada sergilemektedir. Öte yandan yapının içindeki hatların yazım işinin dönemin ünlü hattatları tarafından yazılması, yapıya verilen önemi başka bir biçimde ortaya koymaktadır.

Gelibolu'da Bayrâmîliğe intisap eden Yazıcızâde kardeşlerin tekkesi günümüze gelemese de çilehanesi, tarikatın öğretilerine uygun olarak iki hücreden oluşan çok sade bir tasarım gösterir. Dolayısıyla çilehane, mimarîsinden çok tarikatın felsefesini yansıtmaları bakımından öne çıkar.

Bu noktada Gelibolu'nun Osmanlı dönemindeki tasavvufî ortamın daha açık bir şekilde ortaya konabilmesi için burada faaliyet gösteren tarikatlara ait her türlü ilk el belgeleri ortaya çıkarmak, eldeki eserleri sağlamlaştırmak, yüzey araştırmaları ve kazılarla kaynaklarda adı geçen örneklerin yerlerini tespit etmek, özellikle de tarikat ehline ait mezartaşları üzerinde çalışmalar başlatmak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDÜLKADİROĞLU, Abdülkerim, *Kastamonu'da Bayramilik ve Şemsizade Ailesi*, Anıl Matbaası, Ankara 2005.
- Ahmed Bîcan, *Dürr-i Mekkûn (Saklı İnciler)*, (Çev. Necdet Sakaoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- AKIN, Günkut, "Tanzimat ve Bir Aydınlanma Simgesi", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu*, 17-18 Aralık 1992, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 123-133.
- AKKUŞ, Ahmet, *Yazıcıoğlu Muhammed ve Muhammediye Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi), Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2010.
- AKTEPE, Münir, "Osmanlıların Rumelide İlk Fetihleri: Çimpe Kalesi", *Tarih Dergisi*, II, 1950, s. 283-307.
- AKTEPE, Münir, "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", *Türkiyat Mecmuası*, X, 1953, s. 299-312.
- ALPASLAN, Ali, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.
- ALPASLAN, Ali "Türk Yazı Sanatı ve Mevlevîlik", *Türk Hattatları XV. Yüzyıldan Günümüze Kadar Gelmiş Ünlü Hattatların Hayatları ve Yazılarından Örnekler*, (Haz. Şevket Rado), Yayın Matbaacılık, İstanbul 1984, s. 206-252.

- ALTUĞ, Orhan, “Gelibolu Mevlevîhanesi Kubbe Kuşağında Yer Alan Ta’lik Hatların Restorasyon Sonrası Durumu ve Yazıların Yeniden Yazılması İçin Uygulamalı Öneriler”, *Gelibolu Değerleri Sempozyumu* 27–28 Ağustos 2008, Boğaz Matbaası, Çanakkale 2008, s. 167-190.
- ALTUĞ, Orhan, “Mevlevîhanelerde Hat Sanatı ve Gelibolu Mevlevîhanesi Yazıları”, *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlana Sempozyum Bildirileri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 25-28 Mayıs 2006, İstanbul 2006, s. 545-560.
- ANONİM, “Ahmed Bican”, *İslam Ansiklopedisi*, 1, 1978, s. 181-182.
- ANONİM, *Batı Anadolu ve Rumeli Evliyaları, Çanakkale, Denizli, Edirne, İzmir, Kıbrıs, Kırklareli, Kocaeli, Kosova, Kütahya, Macaristan, Makedonya, Manisa, Muğla, Romanya, Sakarya, Tekirdağ, Ukrayna, Uşak, Yalova, Yunanistan*, C. 1-2, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul, Basım tarihi yok.
- AREL, Ayda, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarîsinde Batılılaşma Süreci*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1975.
- ARSEVEN, Celal Esad, “Türk Ampir Üslûbu”, *Sanat Ansiklopedisi*, 1, MEB Yayınları, İstanbul 1983, s. 60-62.
- ASLIYÜCE, Erdoğan, *Türkistan’dan Anadolu’ya Alpler-Erenler*, Yesevi Yayıncılık, İstanbul 2002.
- AŞIKPAŞAOĞLU, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Haz. Nihal Adsız), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- AŞKAR, Mustafa, “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye’nin Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIX, 1999, s. 535-563.
- AYÖNÜ, Yusuf, “Osmanlılardan Önce Rumeli’de Türkler (1302-1313)”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI/2, 2006, s.17-33.
- BAKIR, Betül, *Mimarîde Rönesans ve Barok Osmanlı Başkenti İstanbul’da Etkileri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, II, 1942, s. 279-386.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunun Teşekkülü Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 1943, s. 343-356.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolonizatör Türk Dervişleri”, *Türkler*, (Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 133-153.
- BAŞKAN, Seyfi, *Ankara Hacı Bayram Veli Camii ve Türbesi*, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- BATUR, Afife, “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 4, İstanbul 1985, s. 1038-1067.
- BAYRAMOĞLU, Ali, “Tel Örgüler Arasında Bir Mevlevîhane”, *Nokta*, 24 Mart 1991, s. 72-73.
- BAYRAMOĞLU, Fuat, *Hacı Bayrâm-ı Velî (Yaşamı, Soyu, Vakfı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, I-II, Ankara 1983.
- BAYRAMOĞLU, Fuat-Nihat Azamat, “Bayrâmiyye”, *İslam Ansiklopedisi*, V, 1992, s. 269-273.
- BEYAZİT, Ayşe, *Ahmed Bican’ın “Müntehâ” İsimli Fusûs Tercümesi Işığında Tasavvuf Düşüncesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.
- CANTAY, Tanju, “19. Yüzyılın Usta Bir Hattatı Ali Haydar Bey”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, 9, Nisan, 52, 1988, s. 206-208.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Hacı Bayram Veli*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankar 1991.
- CEBECİOĞLU, Ethem, “Osmanlı Kuruluş Dönemi Doğu Ucunda Sosyo-Kültürel Hareket Başlatan Sufî Bir Önder: Hacı Bayram-ı Velî”, *Osmanlı*, (Ed. Güler Eren), 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 410-415.
- ÇELEBİOĞLU, Amil, “Yazıcı Salih ve Şemsiyyesi”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1, 1976, s. 171-218.

- ÇELEBİOĞLU, Âmil-ERASLAN, Kemal, “Yazıcıoğlu veya Yazıcızâde”, *İslam Ansiklopedisi*, 13, 1986, s. 363-368.
- ÇELEBİOĞLU, Amil, “Ahmed Bican”, *İslam Ansiklopedisi*, 2, 1989, s. 49-51.
- ÇELEBİOĞLU, Amil, *Muhammediye*, I-II, MEB Yayınları, İstanbul 1996.
- ÇELİK, Gözde, *İstanbul’da 19. Yüzyıl Abdülmecit Camileri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul 2000.
- CLAYER, Nathalie - Alexandre POPOVIC, “Osmanlı Döneminde Balkanlar’daki Tarikatlar”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, (Haz. Ahmet Yaşar Ocak), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 246-266.
- DAYIOĞLU, Server, *Galata Mevlevîhanesi*, Yeni Avrasya, İstanbul 2003.
- DEDEBABA, Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, V, Arduç Yayınları, Ankara 2002.
- DERMAN, Uğur, “Mevlevîlik ve Hat Sanatı”, *Aşk Ocağında Can Olmak*, (Haz. Ekrem Işın), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 186-197.
- DURU, Muhittin Celal, *Tarihi Simalardan Mevlevî*, Kader Basımevi, İstanbul 1952.
- DURU, Necip Fazıl, “Mevlevî Şeyhi Ağazâde Mehmed Dede ve Mesnevî’nin İlk Onsekiz Beytini Şerhi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4, 11, Temmuz-Aralık 2003, s. 150-175.
- DUYMAZ, Abdullah Şevki, *II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri)*, (Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2003.
- EMECEN, Feridun, “Gelibolu”, *İslâm Ansiklopedisi*, 14, 1996, s. 1-6.
- ERAYDIN, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- ERDOĞAN, Muzaffer, “Mevlevî Kuruluşları Arasında İstanbul Mevlevîhaneleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5, 1976, s. 6-35.
- EREN, Ramazan, *Çanakkale ve Yöresi Türk Devri Eserleri*, Grafik Sanatlar Matbaacılık, İstanbul 1990.
- ERGİNLİ, Zafer, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Türk Dervişlerinin İzleri”, *Türkler*, (Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 107-115.
- ERGUN, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936-1945.
- Esrar Dede, *Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevlevîyye İnceleme-Metin* (Haz. İlhan Genç), Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2000.
- Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi* (Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin), 5. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- EYİCE, Semavi, “Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23, 1-2, 1962-1963, s. 25-30.
- EYİCE, Semavi, “XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarîsinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu”, *Sanat Tarihi Yılığ*, IX-X, 1981, s. 163- 189.
- EYİCE Semavi, “Ahmed Bican Türbesi”, *İslam Ansiklopedisi*, II, 1989, s. 52.
- EYİCE, Semavi, “Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı”, *Türkler*, (Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), 15, Ankara 2002, s. 284-309.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki, *Günün Işığında Tasavvuf Tarikatlar Mezhepler Tarihi*, Der Yayınları, Der Yayınları, İstanbul 1997.
- GIBB, Elias John Wilkinson, *Osmanlı Şiiri Tarihi*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1943.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul 1952.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, “Bayrâmîye Bayrâmîya”, *İslam Ansiklopedisi*, 2, MEB Yayınları, 1944, s. 423-426.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, “Mevlevîlik. Mavlaviya”, *İslam Ansiklopedisi*, VIII, 1979, s. 164-171.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap Yayınları, İstanbul 1983.

- GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*, İnkılap Yayınları, İstanbul 1997.
- GÖVSA, İbrahim Alaettin, “Ahmet Bican Yazıcıoğlu”, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1946, s. 19.
- GÜLÇİÇEK Ali Duran, “Anadolu ve Balkanlar’daki Alevi-Bektaşî Dergahları (Tekke, Zaviye ve Türbeler)”, *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, VI/16, Kış 2000, s. 201-222.
- GÜMÜŞ, Fatih, “Muhammediye” *Adlı Manzum Eserdeki Hadislerin Tahric ve Değerlendirmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2011.
- GÜNAY, Umay, “Hacı Bayram Veli’nin Hayatı ve Eserleri”, *Hacı Bayram Veli Sempozyumu Bildirileri*, 8-9 Mart 1990, Ankara 1990, s. 72-75.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar’da Bazı Osmanlı Şehirleri”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 207-208, 1989, s. 637-681.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.
- HATİP, S. Murad, *Bahriye Şehri Kala-i Sultaniye Çanakkale*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Deniz Müzesi Yayınları, İstanbul 2009.
- İŞİN, Ekrem, “Gelibolu Mevlevihanesi”, *Aşklar Savaşlar Kahramanlar ve Çanakkale*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 339-343.
- İŞİN, Ekrem, “Mevlevîlik”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1994, s. 422-430.
- İŞİN, Ekrem, “Bayrâmîlik”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1994, s. 104-107.
- İNANÇER, Ömer Tuğrul, “Bayrâmîlik. Zikir Usulü ve Musiki”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, II, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1994, s. 107.
- İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Hattatlar*, Maarif Vekilliği, İstanbul 1955.
- İNALCIK, Halil “Rumeli”, *İslam Ansiklopedisi*, 9, 1964, s. 766-773.
- İNALCIK, Halil, “Türkler ve Balkanlar”, *BAL-TAM Türklük Bilgisi* 3, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Prizren 2005, s. 9-32.
- İNALCIK Halil, “Rumeli”, *İslam Ansiklopedisi*, 35, 2008, s. 232-235.
- İNALCIK, Halil, “Fatih’e Kadar Çanakkale Gelibolu Osmanlı Üssü ve Osmanlı Venedik Karşılaşması”, *Çanakkale Tarihi*, I, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 15-44.
- İNBAŞI, Mehmet, “Balkanlar’da Osmanlı Hakimiyeti ve İskan Siyaseti”, *Türkler*, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek), 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002. s. 154-164.
- İNCİ, Nurcan, “18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler”, *Vakıflar Dergisi*, XIX, 1985, s. 223-236.
- İRDESEL, Mehmet, *Fotoğraf ve Belgelerle Gelibolu Tarihi*, Basımyeri ve tarihi yok.
- İRDESEL, Mehmet, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, Geltur Ajans Turistik Yayınlar, Gelibolu 2003.
- İZ, Mahir, *Tasavvuf Mahiyeti, Büyükleri ve Tarikatlar*, (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), Kitabevi Yayınları, İstanbul 1990.
- KARA, Mustafa “Balkanlar’da Türk Tasavvuf Edebiyatı’na Genel Bakış”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, 2, 2001, s. 1-26.
- KARA, Mustafa “Buhara’dan Bosna’ya Bir Yürüyüş Osmanlılar’ın Tasavvuf Dünyası”, *Avrupa’ya İlk Adım Uluslararası Sempozyum 1 Kasım 1999 Gelibolu*, (Yay. Haz. Ayşe Yıldız Topuz), İstanbul 2001, s. 159-176.
- KARA, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.

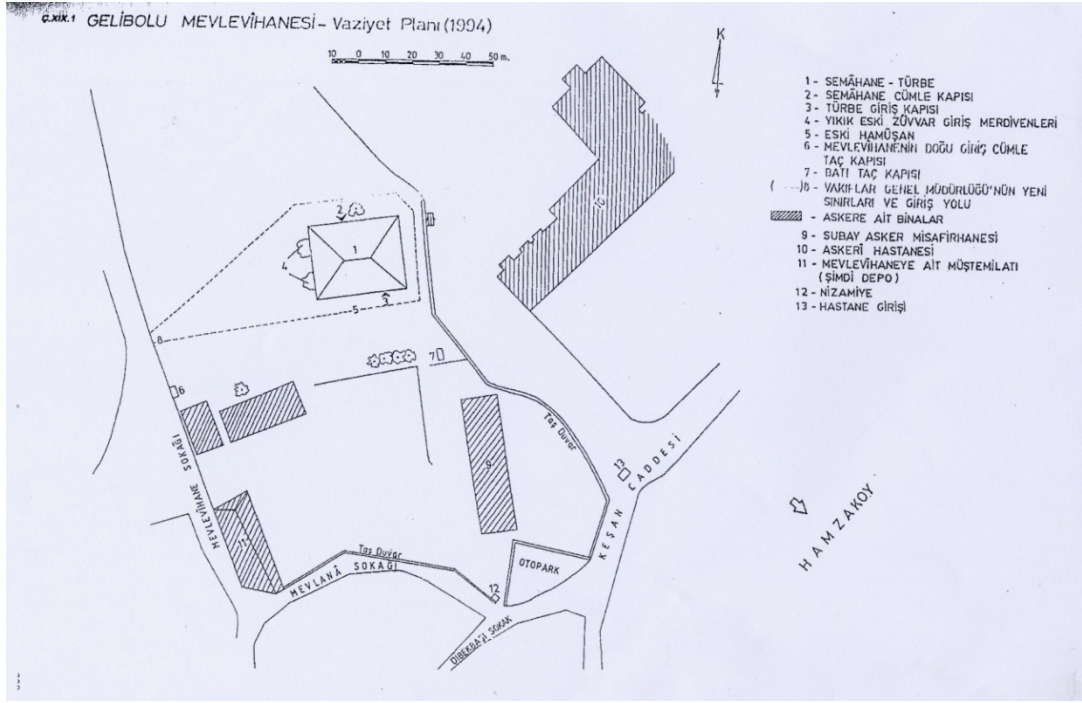
- KARAASLAN, Nasuhi Ünal-Gülgün YAZICI, “Çanakkale Kültür Varlıkları (Gelibolu Kitabeleri) Envanteri 2004”, *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*, 4, Türkiye Bilimler Akademisi, İstanbul 2005, s. 203-218.
- KARAMAĞARALI, Beyhan, “Anadolu’da XII-XVI. Asırlardaki Tarikat ve Tekke Sanatı Hakkında”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 21, 1973, s. 247-276.
- KARAMAĞARALI, Beyhan, “Hacı Bayram Zâviyesi”, *Hacı Bayram Veli Sempozyumu*, Bildiriler, 8-9 Mart 1990, Ankara 1990, s. 91-101.
- KARAMAĞARALI, Beyhan, “Ereğli Şeyh Şihabü’-din Sühreverdi Külliyesi Üzerine Görüşler”, *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler*, 19-20 Nisan 2001, (Yay. Haz. Sema Alpaslan), Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2001, s. 307-312.
- KARAVELİOĞLU, A. Murat, “Ahmed Bîcan (Yazıcızâde)”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 110-111.
- KARPUZ Haşim- ŞİMŞEK, Feyzi-KUŞ, Ahmet-DIVARCI, İbrahim, *Dünya Mevlevîhaneleri Fotoğraf Albümü*, Konya Valiliği, Konya 2007.
- KISSLING Hans Joachim, “Zur Geschichte des Derwischordens der Bajrämijje”, *Südostforschungen*, 15, 1956, s. 237-268.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.
- KÖPRÜLÜZADE, Mehmet Fuad, “Türk-Moğol Şamanizminin Mistik Müslüman Tarikatlar Üzerindeki Etkisi”, (Çev. Gökhan Türkmen), *Bilig*, 1, Bahar, 1996, s. 1-8.
- KUBAN, Doğan, *Türk Barok Mimarîsi Hakkında Bir Deneme*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1954.
- KUBAN, Doğan, “Osmanlı Mimarîsinde Barok ve Rokoko”, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1982, s. 115-122.
- KURTOĞLU, Fevzi, “XVI. Asrın İlk Yarımında Gelibolu”, *Türkiyat Mecmuası*, 5, 1936, s. 291-306.
- KURTOĞLU, Fevzi, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, Resimli Ay Matbaası T.L. Şirketi, İstanbul 1938.
- KUŞ, Ahmet- İbrahim, DIVARCI- Feyzi, ŞİMŞEK, *Türkiye Mevlevîhaneleri Fotoğraf Albümü*, Konya Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2005.
- KÜÇÜK, Hasan, *Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkaran Kuvvetlerden Biri Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri*, Türdav Basım Yayın, İstanbul 1976.
- KÜÇÜK, Sezai, *XIX. Yüzyılda Mevlevîlik ve Mevlevîler*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.
- MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmani Osmanlı Ünlüleri*, (Yay. Hz. Nuri Akbayar), 1-6, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- MELIKOFF, Irene, “İlk Osmanlı Sultanları ve Bektaşiler”, *Osmanlı*, (Ed. Güler Eren), 4, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 384-386.
- MUALLİM NÂCİ, *Osmanlı Şairleri*, (Haz. Cemal Kurnaz), MEB Yayınları, İstanbul 1995.
- MUSLU, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004.
- NASIR, Ayşe, *Türk Mimarlığında Yabancı Mimarlar*, (Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul 1991.
- NAYIR, Zeynep, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul 1975.
- NECDET, Ahmet, *Tekke Şiiri Dini ve Tasavvufi Şiirler Antolojisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1997.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Zâviyeler. Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme”, *Vakıflar Dergisi*, XII, 1978, s. 247-269.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Din 14.-17. Yüzyıllar”, *Yeniçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri Osmanlı Dönemi Makaleler-Araştırmalar*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 84-146.
- OSMANZADE Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya*, 5, (Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), Kitabevi, İstanbul 2006.
- ÖDEKAN, Ayla, “Ampir Üslubu”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1993, s. 247-249.

- ÖNGÖREN, Reşat, “Mevlana Celaleddin-i Rumi”, *İslam Ansiklopedisi*, 29, 2004, s. 441-448.
- ÖNGÖREN, Reşat, “Osmanlı Padişahları ve Tasavvuf”, *Osmanlı*, (Ed. Güler Eren), 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 486-494.
- ÖNGÖREN, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf (Anadolu’da Süfîler, Devlet ve Ulemâ XVI. Yüzyıl)*, İz Yayınları, İstanbul 2000.
- ÖZER, Ekrem, *Osmanlı’da Tekke ve Tarikat İslahâtları (II. Mahmud Dönemi ve Sonrası)*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007.
- ÖZTÜRK, Nazif, “Evkaf Arşiv Vesikalarında Gelibolu Mevlevîhanesi”, *Mevlâna Celâleddin Rûmî 800. Yıl*, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2007, ss. 96-131
- ÖZTÜRK, Necdet, “Rumeli Fetihlerinde Boz Atlılar”, *Avrupa’ya İlk Adım Uluslararası Sempozyum 1 Kasım 1999 Gelibolu* (Yay. Haz. Ayşe Yıldız Topuz), İstanbul 2001, s. 30-44.
- ÖZTÜRK Yaşar Nuri, *Tasavvufun Ruhü ve Tarikatlar*, Yeni Boyut, İstanbul 1990.
- ÖZTÜRK, Zehra, “Muhammediyye’nin İki Yazma Nüshası ve İki Kadın Müstensih”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, I, 1999, s. 333-338.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, “Bayrâmîye”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, MEB, İstanbul 1993, s. 181.
- PARLA, Erdiç, “Gelibolu Mevlevîhanesi Rölövesi”, *İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi Restorasyon Enstitüsü Bülteni*, 11-12, Nisan, 1980, s. 51-54.
- PAY, Salih, “Rumeli Fatih Osmanlı Şehzadesi: Gazi Süleyman Paşa”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, sayı 1, 2009, s. 279-297.
- POPOVIC, Aleksandre, *Balkanlar’da İslam*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- RENDA Günsel, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1977.
- REVNAKOĞLU, Cemaleddin Server, *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*, (Yay. Haz. M. Doğan Bayın-İsmail Dervişoğlu), Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2003, s. 145-146.
- SADIK VİCDANİ, *Tarikatler ve Silsileleri (Tomar-ı Turuk-ı Aliyye)* (Yay. Haz. İrfan Gündüz), Enderun Kitabevi, İstanbul 1995.
- SEÇKİN, Aydın, “Türkiye’deki Önemli Mevlevîhâneler ve Mevlevîhânelerin Yaşatılmasında Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün Rolü”, *Dünyada Mevlana İzleri Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler*, SÜMAM Yayınları, Konya 2010, s. 1-46
- SERİN, Muhittin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1999.
- Seyyid Sahih Ahmed Dede, *Mecmûatu’t-Tevârîhi’l-Mevlevîyye*, (Haz. Cem Zorlu), İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- SEZGİN, İbrahim, *XV. ve XVI. Asırlarda Gelibolu Kazâsının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.
- SEZGİN, İbrahim, “Osmanlıların Rumeli’ye Geçişi ve İlk Fetihler”, *Osmanlı*, I, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 212-216.
- SEVİM, Sezai, “Türklerin Rumeli’ye İlk Geçişleri ve İskân Faaliyetleri”, *Balkanlar’daki Türk Kültürü’nün Dünü-Bugünü-Yarını Uluslararası Sempozyum, 26-28 Ekim 2001 Bildiri Kitabı* (Haz. Hasan Basri Öcalan), Bursa 2002, s. 41-49.
- SEVİN, Necla Arslan, “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Sarayları”, *Türkler*, (Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), 15, Ankara 2002, s. 374-381.
- SOLMAZ, Süleyman, *Gülşen-i Şu’arâ, (Bağdatlı Ahdî)*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, Denizli 2009.
- SOYSALDI, İhsan, “Halvet Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 8, 19, 2007, s. 235-243.
- SÖZEN, Metin, *Türk Mimarîsinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1975.

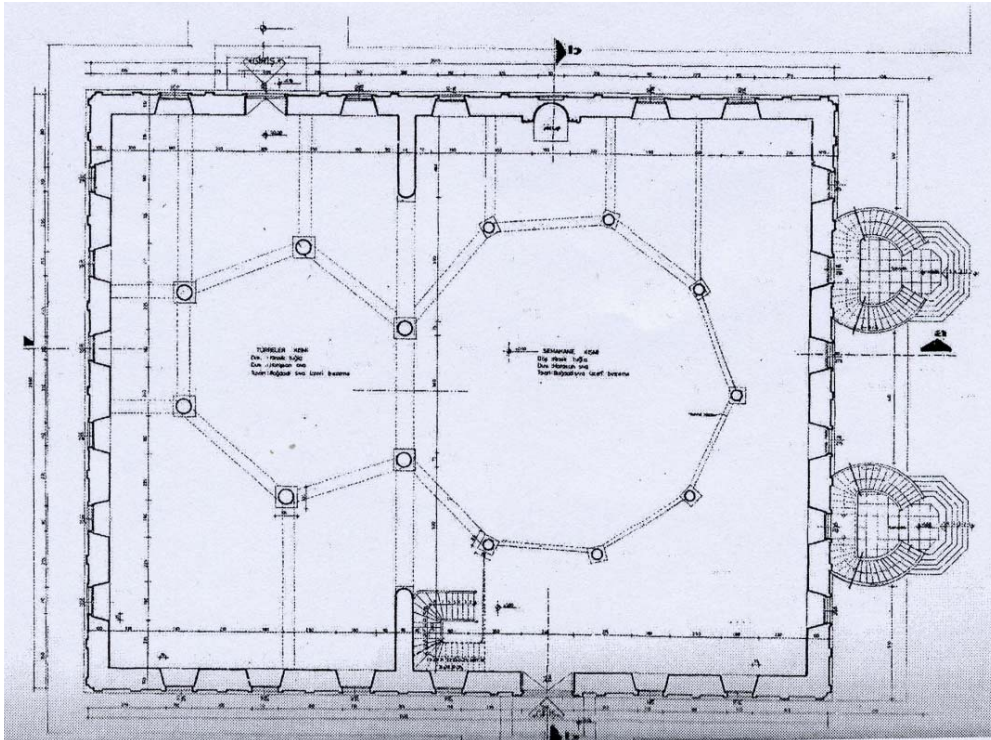
- ŞENTÜRK, Hüdayi, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Devrinde Rumeli’de Uyguladığı İskân Siyaseti ve Neticeleri”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, LVII, 218, 1993, s. 89-112.
- ŞİMŞEK, Selami, “Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu’da Tarikatlar ve Tekkeler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 2007, s. 251-310.
- ŞİMŞEK, Selami, “Gelibolu’da Mevlevîlik Kültürü ve Mevlevî Şairler”, *Mevlâna Celâleddin Rûmî 800. Yıl*, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara, 2007, s. 60-74.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Hizmeti Geçen Alpler ve Gaziler”, *Türkler*, (Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara s. 99-115
- TANMAN, Baha, “Halvethane”, *İslam Ansiklopedisi*, 15, 1997, s. 388-393.
- TANRIKORUR, Bârihüdâ, “Mevlevî Tekkesinin Kalbi: Semâhane”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2, Konya 1996, s. 207-215.
- TANRIKORUR, Bârihüdâ, “Gelibolu Mevlevîhânesi”, *İslam Ansiklopedisi*, 14, 1996, s. 6-8.
- TANRIKORUR, Bârihüdâ, *Türkiye Mevlevîhanelerinin Mimarî Özellikleri, I-II-III cilt*, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2000.
- TRIMINGHAM, J. Spencer, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971.
- TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İnkılâp ve Aka İstanbul 1981.
- TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet, İstanbul 1985.
- TUNA, Ahmet, *Gelibolu’nun Gönül Epleri Gelibolu Alperenleri Evliyalari Yaturlari ve Tarihi Eserleri*, Yüzüak Matbaacılık, Gelibolu 2002.
- TURAN, Fatma Ahsen, *Ankara ile Bütünleşen Bir Mana Önderi Hacı Bayram Veli*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- TÜRER, Osman, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat –Halvetilik Örneği- (Hediyyetü’l-İhvân)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2005.
- TÜRER, Osman, “Osmanlı Anadolu’sunda Tarikatların Genel Dağılımı”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, (Haz. Ahmet Yaşar Ocak), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 207-246.
- ULUDAĞ, Süleyman, “Halvet”, *İslam Ansiklopedisi*, 15, 1997, s. 386-387.
- ULUDAĞ, Süleyman, “Halvet”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı, İstanbul 2001, s. 156.
- UYSAL, Ali Osman, “Gelibolu ve Çevresindeki Türk Eserleri Hakkında Tespitler”, *Gelibolu Değerleri Sempozyumu, 27-28 Ağustos 2008*, Çanakkale 2008, s. 101-132.
- UYSAL, Ali Osman, “Gelibolu’nun Maddî Kültür Mirası” *Çanakkale Turizm Zirvesi 2012*, Çanakkale Valiliği Yayını, basım yeri yok 2012, s. 203-212.
- UZUN, Mustafa, “Muhammediye”, *İslam Ansiklopedisi*, 30, 1993, s. 586-587.
- UZUN, Mustafa, “Envârü’l-Âşıkîn”, *İslam Ansiklopedisi*, 11, 1995, s. 258-260.
- UZUN, Mustafa, “Ahmed Bican”, *Sahabe’den Günümüze Allah Dostları*, VII, Şule Yayınları, İstanbul 1995, s. 381-394.
- ÜLKÜ, Osman, “Gelibolu Mevlevîhânesi”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 4, 1998, s. 188-196.
- ÜNAL, Nesligül, *Yenikapı Mevlevîhânesi’nin Tarihsel Gelişimi ve Harem Konağı’nın Restitüsyon Projesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2007.
- ÜNVER, Ahmet Süheyl, *Hattat Mehmed Hulûsi, 1869-8/1/1940*, Kemal Matbaası, İstanbul 1958.
- ÜNVER, Ahmet Süheyl, “Osmanlı İmparatorluğu Mevlevîhâneleri ve Son Şeyhleri”, *Mevlânâ Güldestesi*, Konya 1964, s. 30-39.
- YANAR, Mürüvet, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Gazilerin Rolü*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Kahramanmaraş 2007.

- YAZICI, Gülgün, “Gelibolu Mevlevîhanesi’nde Yetişen Sanatkârlar”, *Uluslararası Mevlâna, Mesnevî, Mevlevîhâneler Sempozyumu*, 19-21 Aralık 2005, Manisa 2006, s. 489-510.
- YAZICI, Gülgün, *Gelibolu Mevlevîhanesi ve Gelibolu’da Mevlevîlik*, Çanakkale Kitaplığı Akademi, Çanakkale 2009.
- YAZICI, Gülgün- Mesut YAZICI, “Gelibolu’da Sufi Mezartaşları ve Tasavvuf Kültürü”, *Gelibolu Değerleri Sempozyumu*, 27-28 Ağustos 2008, Gelibolu, Çanakkale 2008, s. 141-166.
- YILDIRAN, Neşe, *İstanbul’da II. Abdülhamid Dönemi (1876-1908) Mimarîsi*, (Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul 1989.
- YILDIRAN, Neşe, “II. Abdülhamid Dönemi Mimarlığı”, *Türkler*, (Ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca), 15, Ankara 2002, s. 367- 374.
- YILDIRIM, Yavuz-Süha ÖZKAN, “Osmanlı Mimarlığının Son Yılları”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 4, İstanbul 1985, s. 1078-1085.
- YILMAZ Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001.
- YÜCEL, Yaşar, *Bulgaristan’da Türk Varlığı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985.
- YÜCER, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

RESİMLER

Resim 1 Gelibolu Mevlevihanesi vaziyet planı (Barihüda Tanrıkorur 2000, Ç. XIX.1)

Resim 2. Gelibolu Mevlevihanesi semâhane-türbe planı (Ali Osman Uysal, 2008, şekil. 1, s. 120)

Resim 3. Gelibolu Mevlevi Hanesi türbeyi örten altı sütunun taşıdığı kubbe

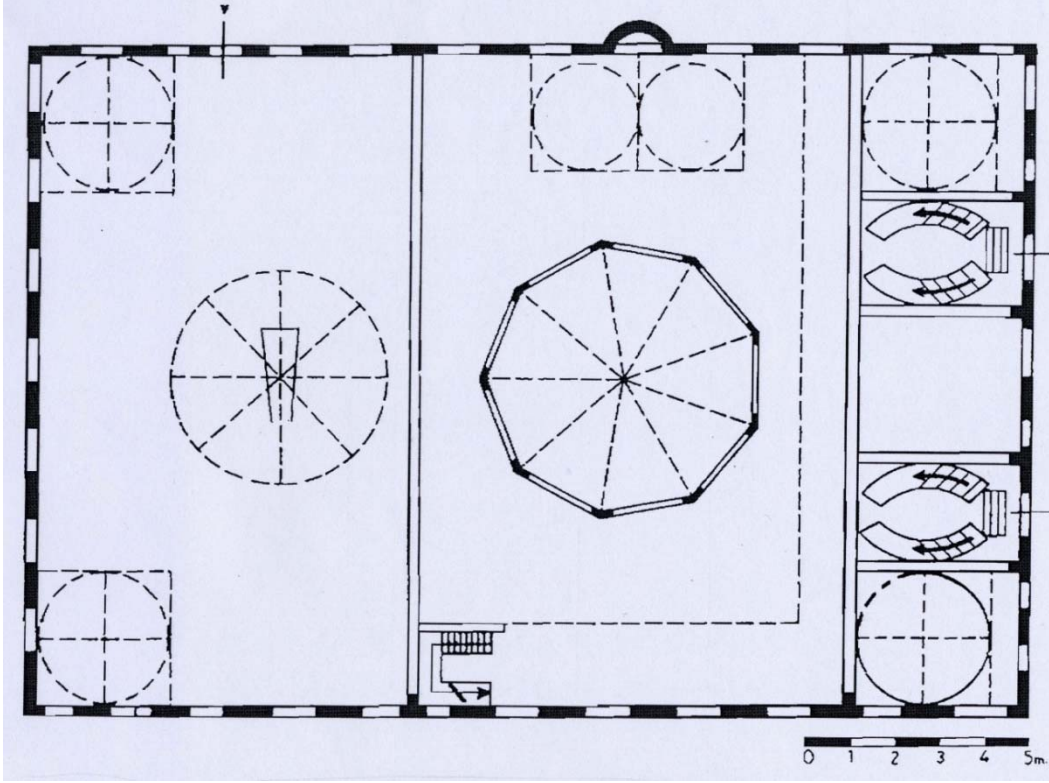
Resim 4. Gelibolu Mevlevi Hanesi semâhane ve semâ töreninin yapıldığı dokuzgen alan

Resim 5a-b. Gelibolu Mevlevîhanesi semâhane de kullanılan korint başlıklı sütunlar

Resim 6. Gelibolu Mevlevîhanesi semâ töreninin yapıldığı dokuzgen alanı örten kubbe

Resim 7. Gelibolu Mevlevîhanesi semâhane-türbe yapısının örtü sistemi (Osman Ülkü, 1998, s. 194)

Resim 8. Gelibolu Mevlevîhanesi semâhane-türbe yapısının batı cephesi

Resim 9. Gelibolu Mevlevihanesi semâhane-türbe yapısının üst kat mahfile çıkan merdivenleri

Resim 10. Gelibolu Mevlevihanesi semâhanenin mihrabı

Resim 11. Gelibolu Mevlevîhanesi semâhane'nin mihrabından ayrıntı

Resim 12. Gelibolu Mevlevîhanesi semâhane-türbe yapısının batı cephesindeki merdiven düzenlemesi

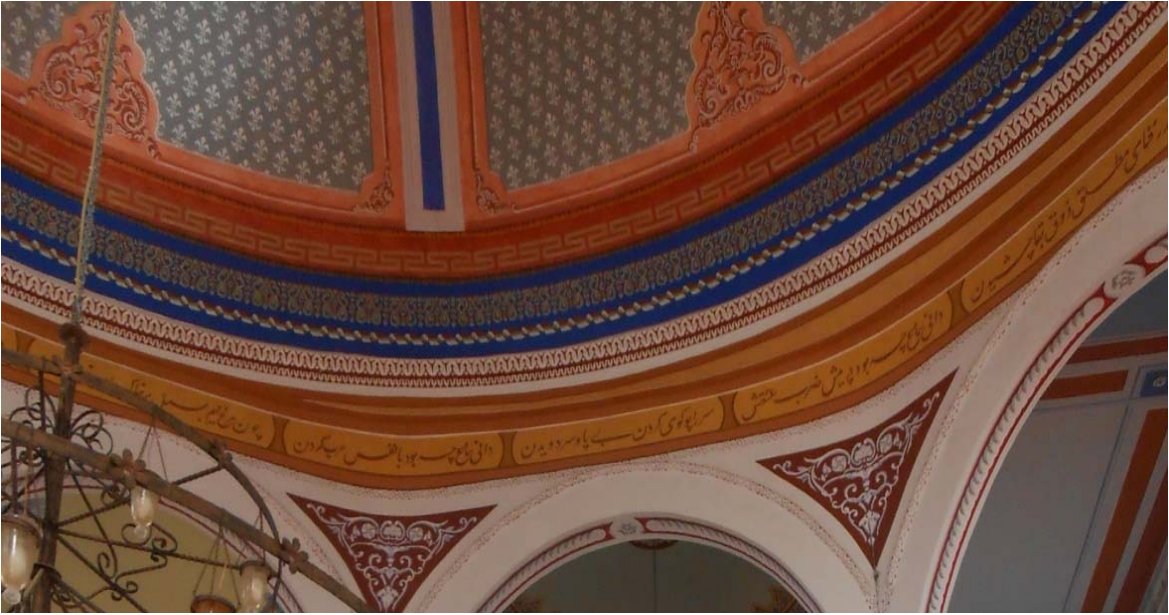
Resim 13. Gelibolu Mevlevîhanesi batı portalı

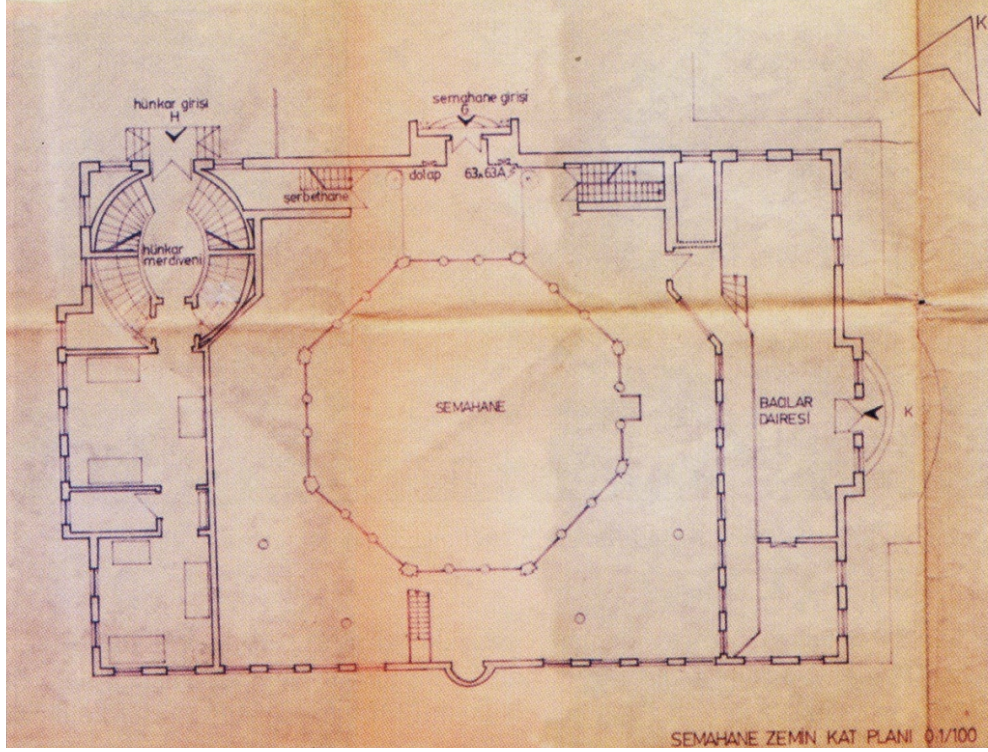
Resim 14. Gelibolu Mevlevîhanesi doğu portalı

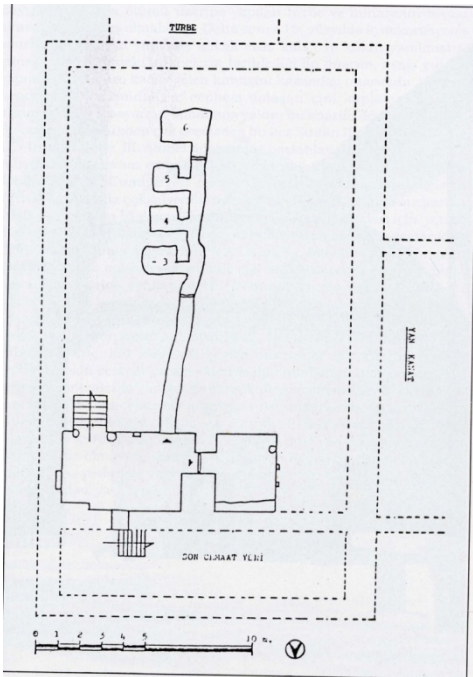
Resim 15a-b. Gelibolu Mevlevîhanesi semâhane-türbe yapısının güney cümle kapısı üzerindeki kitabe ve vazodan çıkan çiçek buketi süslemesi

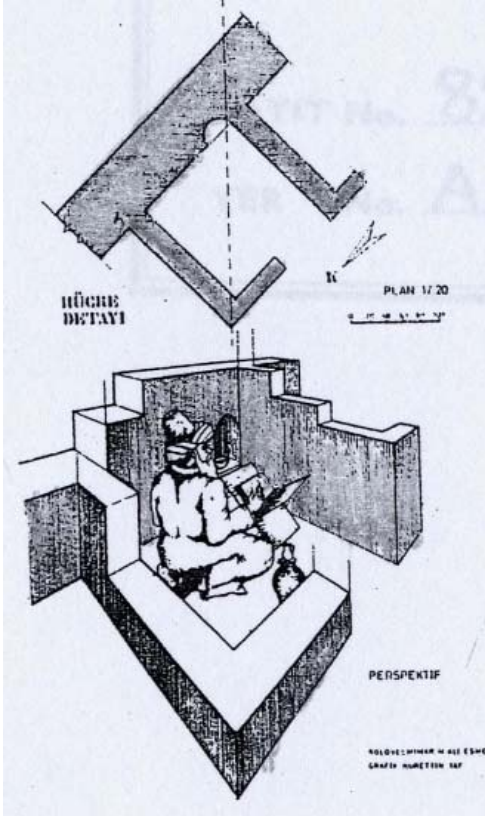
Resim 16. Gelibolu Mevlevîhanesi semâ alanını örten kubbe eteğinde mesneviden alınan beyitlerin bulunduğu hatlar

Resim 17. İstanbul Galata Mevlevihanesi alt kat planı (Server Dayıoğlu, 2003, s. 134, plan 4)

Resim 18. Ankara Hacı Bayram-ı Veli Camii ve Çilehanesi planı, (Seyfi Başkan, 1998, s. 37, şek. 5)

Resim 19. Konya Ereğli, Şeyh Şahabettin Sühreverdi Zaviyesi Çilehanesi'nde bir derviş tasviri çizimi, (Beyhan Karamağaralı 2001, s. 312, çiz. 3)

Resim 20. Gelibolu Yazıcızâde Çilehanesi doğu cephesi

Resim 21. Gelibolu Yazıcızâde Çilehanesi giriş mekânı

Resim 22. Gelibolu Yazıcızâde Çilehanesi güneydeki hücre

Resim 23. Gelibolu Yazıcızâde Çilehanesi üst kat Merdivenleri

Resim 24. Gelibolu Yazıcızâde Çilehanesi bahçesinde Sa'adi tarikatından Hüseyin Efendi'ye ait 1228 H./1813 M. tarihli mezar taşı

Resim 25a-b. Gelibolu Yazıcızâde Mehmed ve Ahmed Efendilerin mezarları

TARİHSEL BİR GÖRÜNTÜ OLARAK GELİBOLU RUS ANITI

Fetay SOYKAN¹

Özet: Türk sinema tarihi Ayastefanos (Yeşilköy) Rus Anıtı'nın yıkımını belgeleyen filmle başlatılır. Sergei Yutkeviç'in çektiği Ankara Belgeseli de Türk ve Rus ilişkileri çerçevesinde çekilmiş bir filmidir. Gelibolu'daki Rus Anıtı ise 1920-21 yıllarında sürgüne gelen Beyaz Ordu'nun anısına dikilmiştir. Bu çalışmada Rus Anıtlarının sinemaya yansıyan görüntüleri aktarılmaktadır. Bu bağlamda konuyla ilgili sanatçılardan ve eserlerinden de söz edilmektedir.

Abstract: It had been thought for a long time that history of Turkish cinema Started with the film “The Demolition of Russian Monument in Ayastefanos” and “Ankara Documentary”, which is directed by Sergei Yukteviç, has been presented as the cooperative friendship between Turkey and Russia. The Russian Monument in Gallipoli was constructed in 1920-21 in the memory of White Army who had been exiled. In this study the image of the monument that is projected onto the silver screen is presented. In this context, this study will also refer to related artists and and their works.

Sinemada Türk Rus İlişkileri

Türk sinemasında Rus etkileri yaklaşık 100 yıl öncesinde karşımıza çıkar. 1914 yılında İstanbul Yeşilköy'deki Ayastefanos Rus Anıtı'nın yıkımında çekilen belgesel ilk Türk filmi ve ilk belgesel olma özelliğini taşır.

Rus Anıtı 1876-77 yılında Osmanlı Rus savaşı sırasında ilerleyen Rus ordusunun, İstanbul'da ulaştığı son nokta olan Yeşilköy'de inşa edilmiştir. Tarih Rumi 1293 olduğu için “93 harbi” diye anılmıştır. Anıt, ahşap ve beton karışımı bir yapıydı.

14 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı padişahı Sultan Reşat - VI Mehmet'in (1908-1918 iktidarı) cihat ilanı ile Anıt yıkılmış ve bu olay ilk Türk sinemacısı Fuat Uzkınay tarafından filme alınmıştır. Kameranın başında çekim yapmakta olan Uzkınay'ı gösteren fotoğraflar, yıkımı belgelemektedir. Ayrıca Uzkınay'ın kızlarının yazılı açıklamaları da belgeselle ilgili bilgiler vermektedir. Ancak filmin nerede ve hangi arşivde bulunduğu bilinmemekte, muhtemelen yandığı veya kaybolduğu düşünülmektedir.

Diğer önemli belgeselden biri ise Atatürk'ün emriyle Ankara'ya davet edilen ünlü Sovyet yönetmenler Sergei Yutkeviç ile Lev Oskaroviç'in çektiği “Türkiye'nin Kalbi Ankara” adlı belgeseldir. Atilla Dorsay'ın verdiği bilgiler ışığında:

“..yabancı sanatçılar Türkiye'ye davet edilerek onlara film ısmarlanmıştır...çağrılan iki yönetmen de o sıralarda belge filmde çok ileri gittiği bilinen ve dostluk ilişkilerimizin geliştiği Sovyetler Birliği'nden gelmiştir. ..İki sanatçı aylar süren çalışma sonucunda aralarında Reşat Nuri Güntekin ve Fikret Adil'in de bulunduğu yazarlarla işbirliği yaparak bu filmi hazırladılar. 1934 yılında ilk kez gösterilen film, Kurtuluş Savaşı'nda ve

¹ Yrd. Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Sinema ve Televizyon Bölümü.

Atatürk devrimleri içinde Ankara'nın önemini ele alıyordu. Birçok önemli belgenin yanı sıra bir yıl önce yapılan 10. yıl kutlama şenlikleri de tüm görkemiyle filmin içinde yer alıyordu.”²

“Türkiye'nin Kalbi Ankara” adlı belgesel, yakın geçmişe dek resmi kutlamalar ve ulusal bayram günlerinde Türk televizyon kanallarında gösterilmiştir.

1934'de Ankara'ya gelen bir diğer Sovyet sanatçısı da Ester Şub olmuştur. Derleme filmler (Complation Films) yapan Ester Şub, o yıllarda bu alandaki çalışmalarına yeni başlamıştı ama bir süre sonra tüm dünyada tanınan bir kadın sanatçı olacaktır:

“Üç yıl Ha-Ka Film şirketiyle ve Yönetmen Necati Çakuş'la çalışan Şub “Türk İnkılabında Terakki Hamleleri” isimli bir film meydana getirdi. Bir tarih dersi yapısında olan film, Ester Şub'un klasik özelliğini taşımaktaydı”³. (2) Bu filmin de nerede olduğu bilinmemektedir.

Bunlar göstermektedir ki Cumhuriyet'in ilk 10 yılı içinde sinema alanında Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında o günün teknik koşulları çerçevesinde sıkı bir işbirliği söz konusudur.

Muhsin Ertuğrul (1892 – 1979) ve Nazım Hikmet (1902 – 1963)

Muhsin Ertuğrul, Türk sinemasının başlangıç yıllarından itibaren 17 yıl (1922-1939) kendisi gibi tiyatrocü (Dar-ül-bedayi) olan sanatçılarla çalışarak sinemayı tekeline almış bir yönetmendir. Gençlik yıllarından itibaren birçok Avrupa ülkesine, birkaç kez de Rusya'ya gitmiştir. Bu nedenle filmografisinde de oralardan esinlendiği yabancı uyarlamalar çokça yer alır. Sinemayı tanımak ve kendini geliştirmek adına yaptığı yabancı ülke ziyaretlerinde bazen oyunculuk ve yönetmenlik de yapmıştır.

“Ertuğrul...1925 Ağustosundan 1926 Martına kadar Moskova'da Birinci Goskino (Devlet Sineması) stüdyosunda, senaryo kısmında rejisör olarak çalıştı, 1926 Martından 1927 Ocağına kadar Odessa'da Vukfu (Tüm Ukrayna Foto Sinema) stüdyosunda rejisörlük yaptı... Rusya'da kaldığı süre içinde Odessa ve Bakü'de Tamilla (1925), Moskova'da Spartakus adlı filmleri çevirdi. 1926'da “Beş Dakika” adlı bir filmi daha çektiği söylenmekteyse de kayıtlarına rastlanmamıştır.”⁴

Muhsin Ertuğrul, bu arada sessiz sinemanın önemli Rus oyuncusu İvan Mozzhukin'den de etkilenmiş, filmlerinde ona öykünerek bazı kahramanlar canlandırmıştır. Bu dönemde Rusya'da bulunan Nazım Hikmet ve çevresindeki sanatçılarla da tanışmıştır.

Aynı yıllarda Moskova'da üniversitede talebe olan Nazım Hikmet, sanatçı Nikolai Ekk'le birlikte METLA topluluğunu kurmuştu. Şiirlerinin ve yazılarının duyulmaya başladığı öğrencilik yıllarında Ekk de yönetmen olma yolundaydı ve etrafları Mayakovski, Meyerhold, Şostakoviç gibi sanatçılarla çevriliydi. Nazım, Muhsin Ertuğrul'un Sovyet tiyatrosunu ve sinemasını tanınmasına da yardımcı olmuştur. Alim Şerif Onaran, kitabında “Muhsin, tiplerin seçiminde olduğu gibi daha çok sembolizmde Goskino etkisini gösteriyor ama onda Eisenstein ya da Pudovkin'in hissî inandırıcılığı yoktur.” diye belirtmektedir.

1927'de Türkiye'ye dönen sanatçı Ankara Postası'nı çekmeye başladı. O yıllarda çekilen film sayısı bir, ikiyi geçmiyor, bazen de hiç çekilemiyordu. (1925, 26, 27 ve 1928'de sıfır film)⁵

1928 yılında Nazım Hikmet de yurda döndü ve Ertuğrul'un çalıştığı İpek Film Yapımevi'nde seslendirme yönetmenliğine başladı. İkisinin İstanbul'daki işbirliği Şehir Tiyatroları'nın baş rejisörü olan Muhsin Ertuğrul'un Nazım'ın “Kafatası” oyununu sahneye koymasıyla güçlendi.

² Atilla Dorsay, *Sinema ve Çağımız*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984, s. 18.

³ Dorsay, a.g.e., s. 19.

⁴ Alim Şerif Onaran, *Muhsin Ertuğrul'un Sineması*, Kültür Bakanlığı Y., Ankara 1981, s. 127.

⁵ Nijat Özön, *Türk Sineması Kronolojisi*, Bilgi Yay., Ankara 1968, s. 59-62.

1932 yılında Ertuğrul'un, büyük şair Nazım Hikmet Ran'la sinema alanında da ortak çalışmalara başladığı görülür ve ilk olarak Kurtuluş Savaşı'nı anlatan "Bir Millet Uyanıyor" filminde Muhsin Ertuğrul'a asistanlık yaptı.

Nazım Hikmet, 30'lu yıllara doğru moda olan "tiyatrocular dönemi"nde operet ve müzikallere senaryo ve şarkı sözleri yazdı. Birlikte oldukları 1950'ye kadar devam etti. Karım Beni Aldatırsa, Milyon Avcıları, Tosun Paşa, Şehvet Kurbanı, Kızılırmak Kara Koyun, Lale Devri gibi birçok önemli senaryoya Mümtaz Osman, Ercüment Er, İhsan Koza gibi takma adlarla imza attı.⁶

Nazım Hikmet, İpek Film'de dublaj yönetmenliği yaparken kendi adına da filmler çekti. Ancak filmleri Ertuğrul'un çalışmalarından farklıydı. Yönetmenliğini yaptığı "İstanbul Senfonisi" (1933), "Bursa Senfonisi" (1934) iki kent belgeseliydi; "Naşit Dolandırıcı" (1933) ise kısa bir güldürüydü. "Güneşe Doğru" adlı 1937'de çektiği son filmi ise fantastik öğeler içermekteydi. Konu, belleğini yitiren bir gencin, 17 yıl sonra bir operasyonla iyileşerek kendisini Cumhuriyet döneminde bulmasıydı. Kültürel değişimi anlatan ve dönemine göre sinemayı tiyatro etkisinden kurtarma yolunda bir çaba olarak nitelenen film, konusu nedeniyle yadırganmış, inandırıcı bulunmamakla beraber "emek verenleri takdirle görmemek elde değildir" diyerek Hasan Ali Yücel tarafından olumlu eleştiriler almıştır.⁷

Muhsin Ertuğrul ve Nazım Hikmet'ten sonra Sovyetler Birliği'ne giden başka sanatçı olmamış, gidenler de zaten hoş karşılanmamışlardır. Ancak Sovyetler Birliği'ndeki değişim sonrası (Perestroyka ve Glasnost 1989) Rusya ile ilişkiler tekrar kurulmuş ve orada çalışma yapanlar arasında en ünlü isim Semir Aslanyürek olmuştur.

Vagon (1993) ve Semir Aslanyürek

Yön.: Semir Aslanyürek

Sen: Semir Aslanyürek, Ivan Juk

Gör.Yön: Hayk Kirakosyan

Kurgu: Nadya Pribilovskava

Yapım: İbrahim Karamehmet / Hiltaş Ltd

Oyuncular: Hans Odd, Yuri Çernov, Aleksandr Martinov, Julia Tarkhova, Eduard Martsevich

1980 yıllarında Sovyetler Birliği'nde öğrenci olan, 1956 doğumlu Semir Aslanyürek de yedi yıl Moskova Devlet Sinema Enstitüsü'nde, yönetmenlik eğitimi almıştır. Halen Marmara Üniversitesi, Sinema Tv Bölümü'nde öğretim üyesi olan sanatçı, 1982-86 arası üç kısa metraj film ile, "Vagon" adlı ilk uzun filmi Rusya'da 1993 yılında Gorki Stüdyosunda çekmiştir. Yönetmen, Türkiye'ye döndükten sonra "Şellale", Eve Giden Yol, 7 Avlu" adlı filmlerini çekmiş ve yazdığı kuram kitaplarıyla akademik çalışmalarını sürdürmüştür

"Vagon"un senaryosunu İvan Juk ile birlikte yazan Aslanyürek, filminde Rus sanatçılara yer vermiştir. Filmde Moskova'da siyasî sığınmacı olan bir gencin başına gelenler anlatılmaktadır. Havaalanından sınır edilen genç, bir yolunu bularak eski bir komün evine yerleşir. Evde kendisi gibi, aynı durumda olan başkaları da vardır. Kaç-göç içinde yaşarken, delikanlı tren kondüktörü olan genç bir kıza aşık olacaktır. Gençlerin mekanları da artık istasyon ve vagonudur. O vagon da bir gün yolcularıyla yaşama akacaktır.

Filmin arka fonu SSCB'nin dağılma dönemi ile geçiş süreci içindeki zamanı kapsamaktadır. Bu açıdan da film, eski değerlerin yıkıldığı, karmaşık bir ortamda, açıklık politikası ve yeni ekonomik devrimin hazırlandığı

⁶ Oğuz Makal, *Beyazperdede ve Sahnede Nazım Hikmet*, YGS Y., İstanbul 2003, s. 228.

⁷ Makal, a.g.e., s. 100.

glasnost ve perestroika'nın toplumsal çalkantılar yarattığı döneme denk düşmektedir. Yönetmenin Rusya'daki öğrencilik yaşamından kesitler içeren filmde Sovyet sinemasının etkileri görülmektedir.

Gelibolu Rus Anıtı ve İkili İlişkiler

Çar'ın ordusu yaygın adıyla Beyaz Ordu, 1917 Ekim devriminden sonra parçalandı ve dağıldı. Ancak General Baron Vrangeli komutasındaki 135.000 kişi Kırım'da toplandı ve bir gün geri dönecekleri umuduyla gemilere binerek ülkeyi terk etti. Kuşkusuz ilk durakları İstanbul oldu. Devrimden kaçan pek çok Rus ve çoğunluğu aristokrat kesim, İstanbul'da Pera – Beyoğlu çevresinde kendine yaşam kurdu. Oysa Kazak askerler için durum farklıydı ve 3. Kolorduya bölünerek Nikolay Kutepov komutası altında, Herson ve Saratov gemileriyle Gelibolu'ya yanaştılar. 1. Kolordu 26 Kasım 1920 tarihinde çok zor koşullarda geçen bir yolculuktan sonra karaya ayak bastı. 25.000 kişiden 1100'ü kadın 320'si çocuktu⁸.

Gelibolu'daki Fransız İşgal komutanı Veiller, 8 km uzaklıktaki Gül ve Ölüm Vadisi denilen yerde onlara yer gösterdi. Hala savaşın izlerini taşıyan yoksul Gelibolu halkı çok büyük bir hoşgörülle Ruslara kucak açtı. Hasta ve yaralıları korumak için yerlere alındı, kadınlar ve çocuklar camilere ve Mevlevîhane'ye yerleştirildi. Gelenek ve inançlarına saygı gösterildi, hatta bir camide ibadet etmelerine izin verildiği bile söylenmektedir.

Beyaz Ordu, askerî disiplini bozmadan çadır kamplara yerleşti ve sportif ve kültürel faaliyetlerle o kışı geçirdi. Okul, kreş, kütüphane kurdular ve sesli gazete yayımlayarak İstanbul'daki komutayla bağlarını canlı tuttular. Çevre gezileri, açık hava tiyatrosu, konserler düzenlediler; plajda deniz sefaları ve kordonda akşam çaylarıyla kentin yaşamına da renk kattılar.

Bir süre sonra Ordu'nun Rusya'ya dönüp Bolşeviklerle savaş umudu sönmeye başladı. Askerlerin çoğu disiplini bozdu, intihar edenler oldu ve kış mevsimiyle yeniden hastalıklar ve ölümler çoğaldı. 1921 tarihinde kendilerine bir mezarlık yaptılar. Askerler, şapkalılarıyla taş - toprak taşıyarak bir tepe oluşturdular ve dinsel törenlerde giydikleri külaha benzer büyük bir anıt yaptılar. Üçgen alınlık üzerinde kartal arması olan ve kitabesinde Rusça, Fransızca ve Yunanca saygı ifadeleri yazılı olan bir anıtı bu. Gelibolu sürgününde ölen 342 Rus askeri, buraya gömüldü⁹. (8)

14 Aralık 1921 tarihinde topluca kenti terk ettiler, kalan birkaç Rus'un Gelibolu'da kaldığı söylenece de günümüze ulaşan bir isim olmamış ya da kaydı tutulmamıştır. Ayrıca anıt ve kamp da zamanla tamamen tahrip olmuştur. Ülkemizin o yıllarda içinde bulunduğu koşulları da düşünürsek, tarih bilincimizin ve korumacılığın olmadığı bir dönemde Ruslara ait bir kolordu ve anıt mezardan geriye bir şey kalmadığı gerçeği bizi şaşırtmamalı.

Ülkeler arası işbirliği ve diyalog zaman içinde kaybolan bu anıtın yeniden su yüzüne çıkmasını sağladı ve Rus Anıtı benzer bir şekilde Gelibolu Belediyesinin ve Rus Elçiliğinin katkılarıyla yeniden inşa edildi. Bir bekçi ile korumaya alınan ve zaman zaman ziyarete açılan, bahçesinde küçük bir müzesi bulunan bu anıt, 17 Mayıs 2008 tarihinde Rusya'dan gelen bir heyet ile Türk yetkililerin katıldığı resmi bir törenle açıldı.

İstanbul'dan Geçen Rus Sanatçılar ve İlgili Eserleri

Sessiz dönem Rus sineması aktörlerinden Ivan İlyiç Mozzhukhin (1889-1939)'den söz etmek gerekir. Sanatçı, ülkesinde birçok edebî eseri sahneye uyarlamış ve bizzat oynamıştır. 1918'de çektiği filmlerle sessiz sinemada da adını duyuran sanatçı, genelde Kuleşov'un psikolojik kurgusunun etkisinde kalan filmleriyle tanındı. Çar taraftarı olan Mozzhukhin, Vrangeli'nin ordusuna katılmak üzereyken, nişanlısı Natalya Lissenko'nun tutuklanma haberi üzerine film ekibiyle 1920'de ülkesinden kaçtı ve İstanbul'a geldi:

⁸ Nikolay Rayevski, *Gelibolu Günlüğü-Zorunlu Bir Gurbetin Öyküsü* (Çev. Aydın İbrahimov, Nesrin Bayraktar Erten), Ağaç Kitabevi, İstanbul 2009, s. 83.

⁹ Aydın İbrahimov-Vedat Çalışkan, *Gelibolu'da Beyaz Ruslar*, Atlas Dergisi, C. 13, Nisan 2006, s. 32.

“...İstanbul’a yerleşen ekip yönetmen Yakov Protozanoff’un yönetmenliğinde İstanbul’a kaçışlarını anlatıyordu. Filmin başrolünde Mozzhukhin oynuyordu. İlginç olan, filmin büyük bölümünün belgesel oluşu, Kırım-İstanbul arasındaki gemi yolculuğunu ve İstanbuldaki Beyaz Rusların yaşantısını yerinde görüntülemesiydi... Çekimler Marsilya’da da sürmüş, Paris’in ünlü Montreuil –sous-Bois stüdyosunda “Acılar Yolculuğu” adlı bu film tamamlanmıştır.”¹⁰

Jak Delon’un verdiği bilgilere göre bu filmin gösterimi, Paris’de heyecan yaratmış ve Mozzhukhin’ in çok önemli bir oyuncu olduğu eleştirilenlerce onaylanmıştır. Sesli sinema döneminde işsiz kalan oyuncu, Paris’te 1939 yılında hayata veda etmiştir. “Acılar Yolculuğu” nun yönetmeni Yakov Protozanoff (1881-1945) ise çektiği ilk Rus bilim kurgu filmi olan Aelita (1924) ile adını duyurmuş, Fransa, daha sonra Almanya ve ABD’de filmler çekmiştir. SSCB’de pek çok filme imza atan yönetmen Moskova’da yaşamını yitirmiştir. Filmografisi içinde yer alan “L’Angoissante Aventure” (Acılar Yolculuğu,1920) Yalta, İstanbul, Marsilya hattı üzerinden Paris’e kaçışı belgelemektedir.¹¹

Gelibolu Doğal Plato (Çanakkale)

Son olarak 2009 yılında yönetmen Galina Ogurnaya, Yelena Çavçavadze ve ekibi, konuk oyuncularını ünlü yönetmen Nikita Mikhalkov’la beraber Gelibolu’ya gelerek, bu kentte zorunlu bir sürgün yaşayan Beyaz Ordu anısına “Rusyasız Ruslar” (Gelibolu Duruşu) adlı doku-dramanın çekimlerini yapmışlardır. Ancak Gelibolu’nun bu önemli Rus belgesellerinde doğal plato olarak kullanılması 10 yıl öncesine - 2003 yılına kadar gider.

Kuşkusuz, Acılar Yolculuğu film ekibi de uzun ve zorlu Marsilya yolculuğunda Çanakkale Boğazı’ndan geçmişti ancak filmlerine nasıl bir Gelibolu görüntüsü yansıdığını filmi görmediğimiz için bilemiyoruz.

Gelibolu’nun bu uluslararası tarih belgesellerine düşen görüntüsü aslında Rusya’daki değişimin bir sonucudur. 1920-21 yıllarına ait çok hazin kitlesel bir sürgün öyküsünün, önemli bir parçası olmasına rağmen bilgi ve belge yetersizliği nedeniyle adeta rolüne sahip çıkamamaktadır.

Gelibolu Görüntüsüne İmza Atan Sanatçılar: Mikhalkov, Çavçavadze, Ogurnaya

Rusya’nın batıya açılması ve geçiş döneminden sonra bir tür iade-i itibar yaparak geri kazandığı Beyaz Ordu ve Çarlık dönemi mirası, bugün özellikle gençler için kültürel, toplumsal, turistik ve sanatsal ürünlerin boy vermesine zemin hazırlamaktadır. Bu mirası sinemaya aktaran ve dünyaya sunan isimlerin başında yönetmen Nikita Mikhalkov gelmektedir.

Eski Aristokrat geleneğin, değişen Rus toplumuyla buluştuğu Mikhalkov sineması, donanımlı ve gelenekçi bir şölendir ve gerek filmleri gerekse belgeselleri hem komünist rejime hem de Perestroyka Rusyasına ışık tutmaktadır.

Aristokrat ve sanatçı bir aileden gelen Mikhalkov, Rusya Federasyonu Kültür Vakfı Başkanı, Rusya Sinema Birliği Başkanı, Avrupa Sinema Akademisi Üyesi gibi ünvanların yanı sıra Devlet Sanatçısı ve Oscarlı Yönetmen (Güneş Yanığı, 1994) olarak ülkesinde ve dış dünyada epey ilgi ve saygı görmektedir.

Mikhalkov’un 2000’li yıllarda başladığı ve 2003’de çektiği üç büyük General’in (Baron Vrangel, Denikin ve Kolçak) Ekim devrimiyle başlayan yıkımını, dünyaya dağılan ordunun ve soyluların trajedisini anlattığı Rus Seçimi (16 saat) adlı belgesel, ABD, Fransa, Kuzey Afrika, İstanbul ve Gelibolu’da çekilmiştir.

Bu belgeselden sonra Rus Devlet Televizyonu da konuyla ilgilenmiş ve 2009 yılında “Rusyasız Ruslar” adlı bir belgesel dizisi daha hazırlanmıştır. Bu belgeselin “Gelibolu’da Yaşam Savaşı” adlı bölümü de İstanbul ve Geliboluda’da çekildi. Tarihî filmler ve tarih belgeselleri çeken bu iki kadın yapımcı ve yönetmen Mikhalkov’un izinden giden sinemacılarıdır.

¹⁰ Jak Delon, *Beyoğlu’nda Beyaz Ruslar*, Remzi Kitabevi, 2003, s. 69.

¹¹G.P. Brunetta, *Dizionario Dei Registi Cinema Mondiale*, Piccola Biblioteca Einaudi, Torino 2008, s. 31, 43.

Yelena Çavçavadze ve Galina Ogurnaya, bu belgeselde ulusal bir kahramana dönüşen Mikhalkov'u anlatıcı olarak kullanmış ve böylece izlenme şansını arttırmışlardır.

Rus askerî tarihçi Mikhail Bilinov da zengin arşivi ve fotoğraflarıyla konuya ilgi duyan bir kişiliktir ve sık sık Gelibolu Yarımadası'nda araştırma yapmaktadır.

Bizim hazırladığımız "Gelibolu'da Rus Anıtı" adlı kısa belgesel için Mikhalkov'un "Rus Seçimi" adlı belgeseli Prof. Aydın İbrahimov'un katkılarıyla çözümlendi ve alıntılandı ve fotoğraflar için Mikhail Bilinov arşivinden yararlanıldı.

KAYNAKÇA

- BRUNETTA, G.P., *Dizionario Dei Registi Cinema Mondiale*. Piccola Biblioteca Einaudi, Torino 2008.
- DELON, Jak, *Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar*, 3. Baskı, Remzi Ktb., İstanbul 2003.
- DORSAY, Atilla, *Sinema ve Çağımız*, Remzi Ktb., İstanbul 1984.
- İBRAHİMOV, Aydın-ÇALIŞKAN, Vedat, *Gelibolu'da Beyaz Ruslar*, Atlas Dergisi, 2006.
- MAKAL, Oğuz, *Beyazperdede ve Sahnede Nazım Hikmet*, YGS Y., İstanbul, 2003.
- ONARAN, Alim Şerif, *Muhsin Ertuğrul'un Sineması*, Kültür Bakanlığı Y., Ankara 1981.
- ÖZÖN, Nijat, *Türk Sineması Kronolojisi*, Bilgi Yay., Ankara 1968.
- RAYEVSKİ, Nikolay, *Gelibolu Günlüğü-Zorunlu Bir Gurbetin Öyküsü*, (Çev. Aydın İbrahimov, Nesrin Bayraktar Erten), Ağaç Kitabevi, İstanbul 2009.

GELİBOLU VE ÇANAKKALE BOĞAZININ ESKİÇAĞDAKİ DURUMU

Mustafa H. Sayar

Eskiçağda Trakya Chersonesos'u olarak tanımlanan Gelibolu yarımadasının paleolitik devirden beri iskân edilmiş olduğu İstanbul Üniversitesi Prehistorya Ana Bilim Dalından Prof. Mehmet Özdoğan tarafından bu bölgede 1980'lerin başlarında yapılan yüzey araştırmaları sırasında elde edilen buluntular sayesinde kanıtlanmıştır.

Gelibolu Yarımadası'nın M.Ö. 1. binin ortaları ve ikinci yarısındaki tarihine kısaca göz atarsak, burasının M.Ö. 7. yüzyılın ortalarına kadar göçebe Trak kabilelerinin yaşadığı bir bölge olup, bu tarihten itibaren Ege bölgesindeki Grek şehir devletlerinden gelen koloni kurucularının etkinlikleriyle farklı yerleşimlerin oluştuğunu görüyoruz. Önce Anadolu Yarımadası'nın kuzeybatısında yaşayan Aiollerin geldiği Gelibolu Yarımadası'nda 6. yüzyılın ortalarından itibaren yoğun bir Atina etkisi görülür. M.Ö. 8. yy.da başlayan Akdeniz ve Ege kıyılarında yeni koloniler kurma dönemi olarak tanımlanan süreçte henüz pek de parlak bir şehir olmayan Atina önceleri fazla bir varlık gösterememişti. Ekonomisinin gelişmesi ve M.Ö. 594'te Solon tarafından yapılan reformlarla bir taraftan işgücünün artması ve tahıl ihtiyacının karşılanması diğer taraftan da yeni pazarlar bulma gerekliliği Atina'nın da koloni kurma faaliyetlerine katılmasını zorunlu hale getirmişti. Bu şartlar altında M.Ö. 6. yüzyılda Atinalılar kendilerine koloniler kurmak için en uygun bölge olarak Gelibolu Yarımadası'nın olduğunu belirlediler. O dönemde Trakya Chersonesos'u olarak adlandırılan yarımada'nın Atinalılar tarafından tercih edilmesinde Hellenlerden çok Barbarların yaşadığı bu topraklardan köle temininin kolaylığı da rol oynamıştı. Daha önce kurulan koloniler de bu tarihten itibaren ikinci defa kurulmuş gibi adeta birer Atina kolonisi görünümündeydiler. Trakya Chersonesos'unun M.Ö. 6. yy. ortalarından itibaren Ege denizine hakim olan şehir devletlerinin koloni kurma çekişmelerine sahne olduğunu anlaşılmaktadır. M.Ö. 6. yüzyılın sonundan itibaren Anadolu'nun tümünü işgal eden Perslerin yönetimi altına giren Trakya Chersonesos'u, bugün Eceabat yakınlarında bulunan Yalova köyü civarındaki Akbaş koyunda yer aldığı sanılan Sestos şehrinde yönetiliyordu. Sestos'ta bulunan ve 1912'de yayınlanan bir yazıtta Sestosluların halk meclisi, Chersonesos üzerindeki diğer yerleşmelerden Alopekonesos, Elaiou ve Madytos'un halk meclisleri ve Çanakkale Boğazı'nın karşı kıyısında bulunan diğer yerleşmelerden Abydos, Dardaneios ve Flaviopolis yerleşmelerinin halk meclisleri ile birlikte anılmaktadır. Sestos'ta bulunan ve 1978 yılında yayınlanan bir diğer yazıtta ise tekrar Madytos, Dardaneios, Limnai, Alopekonesos, Skopaitos, Limnai, Lysimakheia ve Kallipolis şehirlerinin halk meclislerinin bir mezar anıtına adları hep birlikte yazılmıştır. Bu yerleşmelerden Limnai'in bir Milet yerleşmesi olduğu ve Trakya Chersonesos'unun batı sahilinde bulunduğu bilinmektedir. Skopaitos ise henüz nerede olduğu bilinmeyen bir yerleşme olup, anlamı nedeniyle bir şehirden çok sadece yüksek bir yerde bulunan bir gözetleme noktası olarak da düşünülebilir. Sestos'ta bulunan her iki mezar yazıtında bölgedeki birçok şehir ve şehir olmayan yerleşmenin adlarının birlikte geçmesi, Sestos'un bölgenin merkezi olması nedeniyle bu şehre büyük faydaları olmuş bir Romalı'nın mezar anıtına isimlerini koyarak Sestos'un Trakya Chersonesos'unun ve Hellespontos bölgesinin önemli bir merkezi olma konumunun çağlar boyu devam ettirdiğini göstermektedir.

M.Ö. 480 yılında Sparta'nın da Atina'nın yanında yer almasıyla Hellas'ta yapılan Artemision, Thermopylai ve Salamis, 479 yılında da Plataia ve Mykale Savaşları sonunda Persler, Yunanistan ve Batı Anadolu'dan kovulmuşlardır. Fakat Thrakia Chersonesos'u henüz Pers yönetimi altındaydı. Pers komutanlarından Artayktes Sestos'ta, Oiobazos ise Kardias'ta vali olarak hâlâ iş başındaydılar. Mykale'deki savaştan sonra Spartalılar memleketlerine geri dönerken Atinalılar kendileri için çok önemli olan ve uzun zamandır ellerinden yitirdikleri Hellespontos'u almak üzere yelken açtılar. 478/477 kışında kuşatılan Sestos alınarak Yarımada'da Atina'nın egemenliği yeniden tesis edildi. Bütün bu mücadeleler sonrasında büyük Pers tehlikesi uzaklaştırılmış olsa da

henüz devam etmekteydi ve intikam da alınmak isteniyordu. Bu amaç doğrultusunda 478/7 yıllarında Atina önderliğinde Attika-Delos Deniz Birliği kuruldu. Birliğe giren kentler, Atina ile anlaşmalar yapıyorlar ve bu çerçevede iki taraf birbirlerinin düşmanlarıyla düşman, dostlarıyla dost olacaklarına dair anlaşıyorlardı. Ayrıca üyeler amaçlar doğrultusunda gemi ve asker vermek, bunu veremeyenler ise para olarak vergi ödemek durumundaydılar. Bu birliğin kasası olarak da Delos belirlenmişti. Trakya Chersonesos’undaki kentler, Attika-Delos birliği içinde ilk başlarda 18 talanton gibi yüksek bir vergiyle Kherronesitai adı altında, Alopeknesos hariç olmak üzere 3240 drahmi üyelik aidatı ödeyerek toplu olarak, M.Ö. 447 ve özellikle 446’dan sonra ise ayrı ayrı kaydedilmişlerdir. Fakat bu tarihten sonra toplam altı yerleşme, vergi listelerinde görülür ve hiçbiri iki talantondan fazla ödeme yapmamıştır. Herhalde bu düşüş, Perikles’in aynı tarihe denk gelen Chersonesos seferi ile ilgili olsa gerektir. Perikles, süregelen Trak saldırıları karşısında bin Atinalı ile gelmiş, böylece Trakya Chersonesos’unun savunmasını insan gücü olarak arttırmıştı. Ayrıca Saroz Körfezi’nden Marmara kıyısına kadar bir duvar da ördürmüştür. Aslında yeni düzenlemeyle Chersonesos’taki kentlerin daha çok vergi vermesi beklenirdi. Çünkü alınan önlemlerle Trak saldırıları kesilmiş, dolayısıyla ticaretin gelişebileceği huzurlu bir ortam oluşmuştur. Belki de vergilerdeki bu düzenleme yeni yerleşimciler nedeniyle Atina’nın uyguladığı bir sübvansiyon ya da ayrıca alınan başka ödemeler nedeniyle. Söz konusu düzenli vergiler dışında savaş boyunca Atina, bölgeden askerler vasıtasıyla para toplamaya devam etmiştir. Bu vergiler muhtemelen düzenli vergiler dışında ekstra alınan vergilerdir. Krithote, Paktye ve Kardia ise listelerde yer almamaktadır. Bunlardan Kardia ve Paktye’nin kayıt dışı olması, bu kentlerin M.Ö. 4. yüzyılda Atina ile ilişkilerinin bozulmasının Trakya Chersonesos’unun kaynaklarda değinilmeyen M.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısındaki döneminde meydana gelen ve ayrıntıları bilinmeyen olaylardan dolayı başladığını gösteriyor olabilir. Her iki taraf da Trakya Chersonesos’unun kuzeyinde güçlü bir birlik kuran Odryler ile yakınlaşmışlar ve çeşitli işbirlikleri yapmışlardı. Ama aslen Traklarla güçlü bağları olanlar özellikle de Perikles’in Trakya Chersonesos’undaki düzenlemeleri sonrası Atinalılardı. Hatta Makedonya’ya büyük bir sefer yapan Sitalkes’in oğlu Sadokos’u 431 yılında Atina vatandaşı yapmışlardı. Bu davranışlarıyla kendileri için ne kadar doğru yaptıklarını Thukydides’ten öğreniyoruz. Thukydides’in aktardığına göre Spartalılar, Sitalkes’le ittifak yapmak ve dönemin Pers Kralı II. Dareios’a onun aracılığı ile ulaşmak için elçiler yollamışlardı. Fakat Sitalkes Atina ile olan anlaşması dolayısıyla bu elçileri Hellespontos civarında Atinalılara teslim etmiştir.

Atina’nın birliğin en güçlü üyesi olması ve bundan doğan tüm olumlu yönleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanması deniz birliğini tam bir Atina imparatorluğu havasına sokmuştu. Atina’nın dışında Aigina, Korinthos ve Megara gibi önemli ticaret kentleri bu durumdan zarar görüyor, bunun yanında Sparta da Hellas’ın hakimiyetinin Atina’da olmasından rahatsızlık duyuyordu. Bütün bu gelişmeler karşısında her an bir savaş çıkabilirdi. Peloponnesos birliği üyesi Korinthos ile kolonisi arasındaki çatışmaya Atina’nın müdahil olmasıyla başlayan gelişmeler M.Ö. 431 yılında Peloponnesos Savaşı’nın başlamasının nedeni oldu. Ksenophon savaş zamanında Trakya Chersonesosunda on bir ya da on iki kent olduğunu yazar.

Savaş boyunca Chersonesos halkı çok ağır şartlara katlanmak zorunda kalmıştır. Fakat kaynaklarda savaş başladıktan Atinalıların Aigospotamoi yenilgisine kadar olan süreç içerisinde Chersonesos’un durumu ile ilgili çarpışmalar dışında bilgi yoktur. Thukydides’ten Thrakia Khersonesos’unun Atina müttefikleri içerisinde sayıldığını biliyoruz. Daha önce Perikles tarafından yapılan Klerouchia uygulaması kapsamındaki yerleştirmeler, Atina’nın Trakya Chersonesos’undaki gücünü arttırmakla beraber eskiden beri stratejik önemi çok büyük olan bu yarımadanın yerel halkı, yeni gelen Atinalılar’ın ayrıcalıkları nedeniyle rahatsız oldular. Çünkü yine Perikles’in 451 yılında çıkarttığı bir kanunla yalnızca tam yurttaşlık haklarına sahip ana ve babadan Atinalı olan kişiler yurttaş olarak kabul ediliyordu. Bilindiği gibi bu uygulamayla kolonilere yerleştirilen kişiler, Atina vatandaşı sayılıyorlardı. Atina vatandaşı olan bu yerleşimciler, aynı zamanda müttefikler içerisinde olabilecek bir isyana karşı da önlem olarak görülmekteydiler.

Atina ve Sparta arasında 431 yılında başlayan ve bazı çağımız tarihçileri tarafından eskiçağın dünya savaşı olarak adlandırılan Pelopones Savaşı toplam 27 yıl sürmüştür. M.Ö. 431-421 arasındaki ilk on yıl Arkhidamos Savaşı olarak anılır. Çünkü 431 yılında Sparta kralı II. Arkhidamos, Atina’ya saldırmış ve şehre girerek

yağmalamıştı. Fakat şehir boşaltılmış olduğu için fazla zarar görmez. Bu dönem karşılıklı zafer ve yenilgilerle geçmiştir. 421 yılına gelindiğinde her iki taraf da savaştan oldukça yıpranmıştı. Atina'da aralarında Nikias'ın da bulunduğu barış taraftarlarının güçlenmesiyle iki taraf arasında 50 yıl olarak amaçlanan Nikias Barışı yapılmış, ancak Atina'nın tekrar güç hevesine kapılarak Peloponnesos'un batı ulaşımını kesmek için 415 yılında Sicilya'ya saldırmasıyla savaş tekrar başlamıştır. Atina'nın Sicilya seferi 413 yılı Ekim ayında çok büyük bir yenilgiyle sona erdi. 414 yılında Kallias Antlaşmasını bertaraf eden Persler de Spartalılar'ın yanında Atina'ya karşı savaşa dâhil olmuştu. Persler'in İonia'ya girmesi ve Spartalılar'ın bu durumu resmen onaylaması, Attika-Delos Deniz Birliğinin ortadan kalkmasına yol açmıştı. Sicilya'daki ağır yenilgi Atina'da yönetimi de değiştirmişti. Persler'le birleşmenin iyi olabileceği düşüncesi oligarşik bir yönetimin oluşmasına zemin hazırlamış ve Halk meclisinde seçilen on kişilik heyet otuz kişilik bir komisyon kurmuştu. Bu komisyon da devletin yönetimini varlıklı kişilerden oluşan beş bin kişi ile sınırlandırdı. Bütün hükümet işleri yeni kurulan dört yüzler meclisine verildi. Muhafifler sürgüne gönderilmeye başlanmıştı. Kleisthenes'in oluşturduğu demokratik ortamı derinden sarsan bu değişiklikler, Atinalılar'ı zor duruma sokmuştu. Bu duruma katlanamayan ve o sırada Sisam Adası'nda bulunan donanma ve ordu erleri demokrasiden yana olduklarını ilan ederek Alkibiades'i komutanları ilan ettiler. Alkibiades de Persler'le ilişkisini keserek adeta demokrasinin savunucusu olmuş ve Dört yüzlerin yönetimden çekilmesini istemişti. Zaten Boğazların elden gitmesi ve donanmanın Euboia Adası'nda aldığı yenilgiyle zayıflayan Dört yüzler meclisi yıkılmış ve sonucunda daha ılımlı oligarşi taraftarı olan Teramenes'in başında olduğu grup başa geçmişti. 411 yılı sonbaharında toplanan halk olağanüstü savaş durumu nedeniyle beş binler'i dağıtmadı. Fakat dört gruba ayırarak birbirlerinin ardından hükümet işlerine bakmasını sağladı. Yani olağanüstü hal Atina'da devam etmekteydi. 411 yılına gelindiğinde mali olarak Atina, Spartalılar'a oranla çok daha kötü durumdaydı ve Sparta çok daha fazla müttefığe sahipti. Batı Anadolu da Sparta ile ittifak halinde olan Persler'in satrapları elinde olduğundan Atina, çekirdek bölgesi dışında Khalkidike Yarımadası ve Thrakia Khersonesos'u sıkışmış durumdaydı. Hatta Attika'da kendi kırsal kesimiyle bile sağlıklı irtibat kuramıyordu ve limanları abluka altındaydı. Ayrıca Sparta, deniz savaşlarında hem Pers hem de müttefiklerinin gemilerini kullanıyordu.

Atina, zamanın en güçlü devleti olarak tahılı hem Karadeniz'in kuzey sahilinden ve hem de bu bölgeden sağlamaktadır. Özellikle Attika-Delos deniz birliği sonrası müthiş bir zenginlik yaşayan ve fırsatlarla dolu olan Atina'nın buna bağlı olarak nüfusu artmış ve doğal olarak besin ihtiyacı da artmıştı. Zaten savaşın son yıllarında çarpışmaların burada yoğunlaşmasının sebebi de budur. M.Ö. 410 yılında Sparta Kralı Agis, karadan kuşatılmış durumdaki Atina'ya deniz yoluyla ulaşan buğdayın önü kesilmedikçe kuşatmanın hiçbir anlamı olmadığını düşünerek Byzantion Proksenos'u Klearkhos'u Byzantion ve Kalkhedon'a elçi olarak göndermişti. Heyetteki on beş gemiden üçü, Hellespontos'tan geçen gemileri sürekli denetleyen dokuz Atina gemisi tarafından tahrip edilmişlerdi. Savaş sırasında boğazlarda konuşlandırılan *Hellespenthopylakes*'lerin gemilerin geçişlerini kontrol etmenin yanında boğazlardan geçip Atina veya müttefiklerine giden ticaret gemilerinin korumasını yaptıkları kuvvetle muhtemeldir.

Thukydides M.Ö. 411 yazında Atinalılar'ın Samos'tan, Spartalılar'ın da Miletos'tan çekildiklerini ve Hellespontos'a doğru yelken açtıklarını aktarır. Spartalılar, henüz bu yazın başında da on altı gemilik bir kuvveti Hellespontos üzerine göndermiş bulunuyorlardı. Şimdi ise yetmiş üç gemi ile Mindaros'un komutası altında Hellespontos'a gidiyorlardı. Her iki tarafın da Hellespontos civarına sefer etmelerinin nedeni Abydos'un Atina'dan ayrılarak Sparta tarafına geçmiş olması olmalıdır. Bu tarihten, yani 411 yılındaki bu ayrılıktan sonra Abydos tam bir Sparta-Pers üssü konumundaydı denilebilir. Hatta Daskyleion satrapı Pharnabazos'un ordugâhı da Abydos bölgesinde bulunuyordu. Mindaros, Hellespontos'a doğru yol alışı Atinalıların duymasını istemese de Thrasyillos komutasındaki elli beş Atina gemisi de Samos'tan aynı yöne doğru yola çıkmıştı. Fakat Mindaros, yolda fırtınaya tutulmuş ve önce İkaros limanına sığınmış, oradan da Khios'a geçmiştir. Sonuç olarak bu kuvvetler Hellespontos'tan önce Khios civarında çarpışmışlardı. Thukydides, 411 yılı sonbaharında artık her iki tarafın da Hellespontos bölgesinde olduklarını aktarır. Atinalılar on sekiz gemiyle Sestos'ta, Spartalılar ise Sigeion'dadırlar. Fakat Spartalılar boğaza doğru harekete geçtiklerine dair işaretler Atinalılar'da paniğe neden olmuş ve Hellespontos'un girişini tutmak amacıyla Elaiouss'a doğru harekete geçmişlerdir. Aynı anda Thrakia

Khersonesos'un karşı kıyılarında Spartalıların etkin olduğu ve daha önce söylediklerimiz doğrultusunda Abydos kıyılarında gemileri olduğu görülür. Pers hâkimiyeti zamanında olduğu gibi bu dönemde de Sestos, Hellespontos'un kontrolü ve güvenliği için merkez olarak kullanılmıştır. Sestos'un konumu nedeniyle her iki donanma da birbirlerini açıkça göremiyorlar ve bu yüzden de her iki taraf boğazda devamlı ileri gözetleyiciler bulunduruyorlardı. M.Ö. 411 sonlarına kadar savaş, Hellespontos ve civarında bu şekilde kovalamacalar, takipler ve ufak çarpışmalarla geçti. Ama 411 sonunda Atina kuvvetleri Çanakkale Boğazı'nda Kynossema'da ve Alkibiades'in yardımıyla Abydos'ta iki parlak zafer kazandı. Bu zaferden sonra savaşın gidişatını Ksenophon'dan öğreniyoruz. Ksenophon da sahneyi tekrar Hellespontos'daki mücadelelerle açarak M.Ö. 410 yılında yine Alkibiades'in başarısıyla Atinalılar'ın Spartalıları Kyzikos'ta ağır bir deniz yenilgisine uğrattığını aktarır. Cynossema ve Abydos zaferlerinden sonra Trakya Chersonesos ve Hellespontos'ta iyice güçlenen Atina, gemilerini de Sestos'ta onarabiliyordu. Kyzikos'a karşı da buradan sefere çıkmıştı. Alkibiades, kazandığı zaferler sonucu Atina kara ve deniz kuvvetlerinin komutanlığına getirilmiştir. Ksenophon'un aktardığı 409 yılı olayları Alkibiades'in bu kışı Lampsakos'da geçirmiş olduğunu ima etmektedir. Buradan hareketle Asya sahillerini birkaç kere talan etmiştir. Demek ki Lapseki Atinalılar için 409 tarihinde bir mevsim boyunca demirleyebilecekleri kadar güvenilir bir yerdir. Alkibiades, 408 yılındaki Byzantion ve Kalkhedon seferine kaynak olmak üzere Khersonesos'dan para ve 300'den fazla atlı da dahil olmak üzere asker topladı. 407 yılında Notion'da aldığı yenilgiden sonra Atina'da Alkibiades'e karşı bir hoşnutsuzluk oluşmuştu. Bu nedenle Alkibiades, bir trireme ile Khersonesos'ta sahip olduğu kaleye çekildi. Diodoros'un bir pasajından bu kale ya da konağın Paktye'de olduğu bilinmektedir. Paktye'nin bu dönemde bir polis olduğu düşünülmemelidir. Daha çok etrafı surlarla çevrili bir yerleşme olduğunu düşünmek yerinde olur. Görüldüğü gibi savaşın son yıllarına geldiğimizde daha önce belirttiğimiz nedenlerden dolayı Sparta, Atina'nın özellikle Kuzey Ege'deki topraklarına saldırmaya başlamış ve savaş buralarda yoğunlaşmıştır. M.Ö. 406'da Sparta, Konon komutasındaki Atina donanmasını Midilli Adası'nda abluka altına almıştır. Bu haber Atinalılar'ın üzerinde büyük bir etki yaratmıştı ve eli silah tutan bütün erkekler özgür ya da köle donanmaya alındılar. Bu zamana gelene kadar Atina'nın parasal kaynaklarının hemen tamamı da tükenmişti. Tapınakların hazineleri de tükenmiş olduğundan kutsal yerlerdeki altın ve gümüş adak eşyalarına da el koyarak bir ay gibi kısa bir sürede 110 gemilik bir donanma oluşturdular. Sefere çıktıktan sonra müttefiklerden yapılan ilavelerle bu gemi sayısı 150'yi geçmiştir. Bu donanma Khersonesos ve Hellespontos Boğazı'nın korunması için görevlendirilmişti. Aynı sene Atina için talihsiz bir olay oldu. Zorluklarla oluşturulan bu donanma Midilli'de Sparta donanmasını yenmesine rağmen sonrasında çıkan bir fırtınayla çok ağır bir darbe almıştı. Duruma öfkelenen ve bundan Strategos'ları sorumlu tutan Atinalılar büyük bir hata yaparak tecrübeli 6 amiralini idam etti. Bu olaydan sonra Sparta donanmasının başına ikinci kez Lysandros geçti. Karia ve Rodos'a seferler düzenledikten sonra Hellespontos = Çanakkale Boğazı'na gitti. Bundaki amacı hem Sparta'dan ayrılan kentlere baskı yapmak hem de Boğaz'dan çıkan gemileri denetlemektir. Abydos'tan Lampsakos'a geçerek Atinalıların Chersonesos'un karşı kıyısındaki tek müttefik kentleri Lampsakos'u ele geçirerek askerlerine yağmalattırdı. Atinalılar da onları takip ederek Khersonesos'a gelmişlerdi ve bu sırada 180 gemi ile Elaiou'da demirlemiş bulunmaktaydılar. Lampsakos olayını haber alır almaz hemen Sestos'a hareket ettiler. Buradan erzaklarını almaları gerekiyordu çünkü Elaiou'dan aceleyle çıkmışlardı ve gitmeyi düşündükleri Lampsakos karşıdaki Aigospotamoi ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir yer değildi. Buraya vardıklarında akşam olmuştu ve akşam yemeklerini Aigospotamoi'da yediler. Ertesi sabah Lysandros, sanki bir harekâta girişecekmiş gibi herkesin gemilere binmelerini emretti. Gemileri ile limanın dışında dizilen Atinalılar bir şey olmadığını görünce tekrar Aigospotamoi limanına çekildiler. Lysandros dört gün boyunca bu taktiği uyguladı ve her seferinde de en süratli birkaç gemisine Atinalıların peşinden göndererek bu manevralar sonrasında geri döndüklerinde neler yaptıklarını kendisine rapor etmelerini emretti. Bu arada daha önce Paktye'deki konağına çekilmiş olduğunu belirttiğimiz Alkibiades olanları görerek Atinalılar'ın yanına gitmiş, demirledikleri yerin iyi bir yer olmadığını, ıssız bir kumsalın karşısına denk geldiğini, oysa Spartalıların zengin bir liman olan Lampsakos'ta demirli olduklarını söyleyerek gidip Sestos'a demirlemelerini salık verdi. Gerçekten de Atinalılar bu durumda işlerini uzakta kalmış olan Sestos'tan karşılamak ve su gibi acil ihtiyaçlar için de bu sahilin iç kısmında kalan köylere ve Aigospotamoi'a gitmek zorunda kalıyorlardı. Bu da Spartalıların hemen karşı kıyıda olmalarından dolayı büyük bir tehlike arz

ediyordu. Atinalıların bu savaştaki belki de en büyük hataları kuvvetlerini Sestos gibi korunaklı bir kent yerine Aigospotamoi gibi çok küçük bir yerleşimin kıyılarına konuşlandırmaları olmuştu. Alkibiades, Atinalılara buradan Sestos'a giderse bir liman ve kentlerinin olacağını söylemektedir. Ksenophon burada Alkibiades'in ağzından bize Aigospotamoi'un bir kent olmadığını aktarmaktadır. Plutarkhos da aynı olayı aktarırken Aigospotamoi'un bir limanın olmadığını, tehlikeli bir yerde toplandığını söylemektedir. Atinalılar günler geçtikçe durumu kanıksayarak gemilerden uzaklaşıyorlar, rahatça Chersonesos'un daha iç bölgelerindeki köylere giderek hububat satın alıyorlardı. Beşinci gün Lysandros daha önce emir verdiği hızlı gemilerine bu sefer Atinalıların karaya çıkarak Chersonesos'ta karaya dağıldıkları zamanı kollamalarını ve bu olduğunda geri dönerek boğazın ortasında kalkan kaldırarak işaret vermelerini emretti. Verilen emirler yerine getirilince Lysandros denize açılma işareti verdi. Piyade birlikleri de gemilere bindiler. Konon da bunu görünce gemilerine hemen işaret verdi fakat tayfalar çok dağılmışlar ve uzaklardaydılar. Bazı gemiler tamamen boş kalırken bazıları tek sıra kürekçiyile açılabilir. Konon'un gemisi ile yanındaki yedi gemi tayfaları tam olarak açıldı. Fakat bu gemiler hariç diğerleri ele geçirildi, tayfaların büyük kısmı da karada esir alındılar. Ayrıca kaçarak tahkimli mevkilere sığınanlar da oldu. Bu yerler denize kadar uzanarak kumsalların sınırlarını belirleyen tepeler üzerindeki gözetleme kaleleri olsa gerekir. Konon kaçmayı başardı. Lysandros da gemileri, esirleri ve diğer ganimetleri Lampsakos'a götürdü.

Lysandros bulabildiği tüm Atinalıları hemen Atina'ya gönderdi. Böylece Atina'da ne kadar çok nüfus olursa kent o kadar çabuk açlık içine düşeceğini hesaplıyordu. Fakat aynı uygulama Chersonesos'un Hellen nüfusunun azalmasına, dolayısıyla tekrardan saldırılara açık kalmasına yol açıyordu. Atina ile birlikte Traklarla olan işbirliği ve otorite de Yarımada'dan uzaklaşmıştı. Bunun doğal sonucu olarak da daha önce defalarca olduğu gibi kontrolsüz Trak yağmaları başlamıştı. Ksenophon Anabasis'de Trak saldırılarının artarak devam ettiğini ve bu nedenle daha önce Byzantion valisi olan Spartalı Klearkhos'un Yarımada'daki Yunanları korumak için buraya gönderildiğini yazmaktadır. Klearkhos kısa süre sonra Sparta yönetimiyle ters düşmüş ve yakın ilişki içinde olduğu Sardes satrabi Kyros'un hizmetine girmiştir. Onun adına topladığı kuvvetleri Chersonesos'a getirmiş ve kuzeydeki Trak kabilelerine karşı saldırılar yapmıştır. Klearkhos bu nedenle daha sonra idam edilmiştir.

Dikkat edilirse savaşla bağlantılı olarak Kardias dışında Gelibolu Yarımadası'nın kuzey sahillerine eski çağ kaynaklarında değinilmediği görülür. Savaşın daha çok Propontis civarı ve Hellespontos'ta geçtiği düşünülürse bu anlaşılır bir durumdur. Yine de buradaki yerleşimlerin hem Çanakkale Boğazı'ndan geçenleri denetleyenlere bir üs ve hem de Hellespontos'ta bulunmak mümkün olmadığında sığınacak bir liman olarak işlev gördüğünü düşünmek yanlış olmaz.

Savaş, Atina ve Sparta arasında kalan şehir devletlerinin tam bir salıncak diplomasisi uygulamalarına neden olmuştu. Atina'nın Attika-Delos Birliğini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaları başlarda kentlerin ekonomik bağımsızlıklarına (autarkheia) kast ederken savaşla birlikte bu kentlerin eleutheria ve autonomia'ları da tehlikeye düşmüştü. Atina'nın hegemonyasından kurtulmak isteyen kentler Sparta'nın etkisi altına giriyorlar ve durumlarında hiç bir düzelme olmuyordu. Uyguladığı baskılarla şehir devletlerini kendisinden uzaklaştıran Atina kendi sonun hazırlarken çaresizlik içindeki şehir devletleri bu sefer Sparta'nın etkisi altına girmeye başlamışlardı. 6. yüzyılın ortalarından itibaren Gelibolu Yarımadası'nın bütünü Atina kolonisi görünümündeyken savaş sonrasında 4. yüzyıl boyunca Kardias'ın Atina'ya neredeyse düşman olduğu görülür. Savaşın son 7 yılının bölgede yoğunlaşması nedeniyle Atina'nın ana üssü olarak kullandığı Sestos'un da bulunduğu Gelibolu Yarımadası ekonomik anlamda tam bir yıkım yaşamıştır. Gelibolu Yarımadası = Trakya Chersonesos'u savaş sonuna kadar el değiştirmemiş olmakla birlikte diğer kentlerden daha az zarar görmemiştir. Vergiler dışında savaşın finansmanı için komutanlar tarafından zaman zaman fazladan para da toplanmıştır. Buna bir de askerlerin yaşesi için gerekli olan gıda maddelerinin de Trakya Chersonesos'unda temin edildiği eklenirse durumun vahameti daha iyi anlaşılabilir. Trakya Chersonesos'undaki hiçbir yerleşimin savaş boyunca gönüllü olarak Atina müttefiki olmadığı açıktır. Kendisi için hayati önemi nedeniyle Atina burada azami güçle bulunmuş, bu nedenle Atina'dan ayrılmak mümkün olmamıştır. Savaş boyunca zorunlu olarak Atina müttefiki durumundaki Trakya Chersonesos'u kentleri,

savaşın hemen sonrasında Trak saldırılarına karşı harekete geçen Spartalı Klearchos'a bir kurtarıcı gibi gönüllü olarak maddi destekte bulunmuşlardır.

Bu savaş sonrasında Atina'nın her yerde olduğu gibi Trakya Chersonesos'undaki hâkimiyeti de tamamen yok oldu. Bütün Hellen dünyasında olduğu gibi Trakya Chersonesos'unda da önceden Atina'nın bulunduğu konuma artık Sparta geçmişti. Fakat bu durum da uzun sürmeyecek ve M. Ö 4. yüzyıl başlarında Atina ve Sparta ile onların taraftarları arasındaki çekişmeler tekrar başlayacaktır.

Büyük İskender'in ölümünden sonra kurulan devletlerden Batı Anadolu ve Trakya bölgelerini de kapsayan geniş bir bölgenin kralı olan general Lysimakhos, Gelibolu Yarımadası üzerinde krallığının başkenti olması amacıyla kendi adını verdiği Lysimakheia şehrini kurmuştu. M.Ö. 309/308 yıllarında kurulan Lysimakheia, konumu dolayısıyla Hellenistik devir boyunca o dönem dünya tarihinin akısını degistiren birçok önemli tarihi olayın görgü tanığı olmuştur. M.Ö. 281 yılında Lysimakheia yakınlarında İskender'in generallerinden Seleukos krallığının kurucusu Seleukos Nikator, Manisa yakınlarında Kurupedion'da Lysimakhos ile yaptığı savaşta Lysimakhos'un savaş meydanında ölmesi üzerine onun krallığının topraklarına da sahip olmuştu. Böylece Seleukos'un İskender ile birlikte 334 yılında ayrıldığı memleketi Makedonya'ya dönmesi önünde artık herhangi bir engel kalmamıştı. Seleukos Batı Anadolu'da kuzeye çıkarak Çanakkale Boğazı'na geldi ve 280 yılında Avrupa topraklarına ayak bastıktan kısa bir süre sonra Lysimakheia yakınlarında kurban kesmek isterken Mısır'da Ptolemaios hanedanının tahtına çıkamayan Ptolemaios Keraunos tarafından öldürtülmüştür. M.Ö. 277 yılında bir yıl sonra Makedonya kralı olan Antigonos Gonatas Lysimakheia civarında batı ve orta Avrupa'dan gelerek Balkanlar ve Trakya'yı yağmalayan Kelt kabilelerini yenilgiye uğratmıştır. M.Ö. 197 yılında Traklar tarafından tahrip edilmiş olan Lysimakheia M.Ö. 196 yılında İskender'in ölümünden sonra kurulan krallıklardan biri olan ve başşehri Antiokheia (=Antakya) olan Seleukoslar İmparatorluğu krallarından III. Antiokhos tarafından Trakya bölgesi yönetimini üstlenen oğlu IV. Seleukos için baskent olarak düşünülmüş ve tümüyle onartılmıştır. III. Antiokhos'un M.Ö. 189 yılında Magnesia (=Manisa) civarında Romalılara yenilmesinden bir yıl sonra M.Ö. 188 yılında yapılan Apameia barışı uyarınca Seleukosların kontrolindeki tüm bölgelerin Bergama krallığı kontrolüne devredilmesi kapsamında Trakya Chersonesos'u ile birlikte Lysimakheia'da Bergama Krallığı'nın denetimine geçti. M.Ö. 168 yılında Makedonya bölgesini tamamen kontrolleri altına alan Romalılar egemenlik alanlarını Gelibolu Yarımadası'na doğru genişletmeye başladılar. 148 yılında Makedonya'nın Roma eyaleti olarak düzenlenmesi sonrasında Romalılar ile Batı Trakya bölgesindeki Trak kabileleri arasındaki çatışmaların bir uzantısı olarak Lysimakheia ve Gelibolu Yarımadası'nın kuzey kesimleri M.Ö. 144 yılında Diegylis ismindeki Trak kralı tarafından yağmalanmıştır. Ağır şekilde tahrip edilen Lysimakheia bu olaydan sonra tarih sahnesinde bir daha toparlanıp şehir olarak kendini gösterebilme imkanı bulamadı. M.Ö. 133 yılında ölen son Bergama kralı Eumenes'in topraklarını varlığı kanıtlanamamış bir vasiyetname uyarınca Roma Devleti'ne bırakmasıyla Thrakia Chersonesos'u da o dönemde doğuya doğru yayılmacı bir politika izleyen Roma İmparatorluğu'nun topraklarına katıldı. İmparator Claudius tarafından M. S. 45 yılında Trakya'nın bir Roma eyaleti olarak düzenlenmesinden sonra Trakya bu eyalete bağlanmayarak imparator arazisi olarak *ager publicus status*ıyla yönetilmeye başlandı.

Gelibolu Yarımadası'nda İstanbul Üniversitesi, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezi tarafından sürdürülen araştırmalar sırasında öncelikle 20. yy.ın sonlarına kadar yeri kesin olarak belirlenememiş olan Lysimakheia'nın yerinin belirlenmesi için araştırmacılar tarafından son yüzyılda yapılan lokalizasyon önerileri değerlendirildi. En fazla önerilen yer Bolayır'ın 7 km. kadar kuzeyindeki Ortaköy mevki idi. Ancak Fransız eskiçağ tarihçisi Louis Robert 20. yy.ın ortalarına kadar ortaya çıkan yazıtlı ve diğer arkeolojik buluntuları değerlendirerek Lysimakheia'nın Bolayır ve yakın çevresinde aranması gerektiğini ilk kez ısrarla vurgulayan bilim adamıdır. 1978 yılında bu bölgede araştırmalar yapan Alman Eskiçağ Tarihçisi Johannes Kraus ta Robert'in bu önerisini yerinde bulduğunu belirtmiş ve bölgeden daha önce yayınlanmış bazı yazıtları tekrar yayınlamıştır.

Bu soruların yanıtlarını aramak amacıyla İstanbul Üniversitesi, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Merkezinin öncelikle üzerinde durduğu ve ayrıntılı olarak incelediği yer Gelibolu ilçesinin 12 km kadar kuzeyinde bulunan Bolayır ve çevresi oldu. Bizans kaynaklarında adı *Plagiari* olarak geçen Bolayır beldesinde yapılan

araştırmalar sırasında Bolayır'ın doğusunda tarım faaliyetleri sırasında 1999 yılında bulunan zıvanalı bir mermer stel üzerindeki yaklaşık 30 satırlık eski yunanca yazıt Lysimakheia'nın yerinin hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde Bolayır beldesi ve yakın çevresi olduğunu – tıpkı Robert'in bu stelin bulunmasından elli yıl önce önerdiği gibi – göstermektedir. Üst kısmı kırıldığından hangi tarihi olayla ilgili olduğu tam olarak anlaşılamayan bir sözleşme metninin yazılı olduğu stelin üzerinde kalan yazıtta şehrin kurtuluşuna katkıda bulunanların yararlanacağı ayrıcalıklar ve vergi muafiyetleri anlatılmaktadır. Ayrıca bu sözleşme metninin iki Papyrus'a yazıldıktan sonra komutanlara ve meclis üyelerine birer nüsha verilmesi, birer nüshanın da Lysimakheia'daki Artemis tapınağına ve Samothrake'deki Büyük Tanrılar tapınağı arşivine konulmasını, metnin birer kopyasının da mermer steller üzerine yazdırılarak bunlardan birinin İlion'daki Athena tapınağında, diğerinin Samothrake adasındaki Büyük Tanrılar kutsal alanında ve diğerinin de Lysimakheia'daki Homonoia, yani uyum tanrıçası sunağına diktirilmeleri öngörülmektedir. Lysimakheia'da bulunan stel yazıtta sözü edilen mermer stellerden biri olup metinde de belirtildiği gibi Lysimakheia'daki Homonoia sunağında dikili bulunmaktaydı. Böylece buluntu yeri bilinen bu stel sayesinde yalnızca Lysimakheia'da bir Homonoia sunağının varlığını değil, aynı zamanda Hellenistik devrin başkentlerinden biri olan Lysimakheia'nın yerini de kesin olarak belirleyebildik.

Bolayır'da daha önce bulunan sağ yarısı kırık bir mermer levha üzerindeki komutan isimleri listesi, belki de bu yazıtta belirtildiği gibi şehrin kurtuluşuna katkıda bulunanlardan bazılarının adlarını içermektedir Aynı tür bir diğer isim listesi ise yaklaşık 50 yıl önce Bolayır civarında bulunmuştu. Her iki isim listesinde adları geçen komutanlar büyük bir olasılıkla, Lysimakheia'da uyum tanrıçası sunağında diktirilmiş olan stelin üzerindeki yazıtta şehrin kurtuluşuna katkıda bulunanlar gibi, Lysimakheia'ya tarihi boyunca yapılan çeşitli saldırılara karşı koyarak gösterdikleri yararlılık adları mermer levhalar üzerine yazdırılarak herkesin görebileceği yerlere diktirilmişlerdi.

Esasen hem Bolayır'ın doğusundaki alanda her yıl tarla sürülmesi sırasında ortaya çıkan mimarî parçalar, yoğun keramik ve hem de İstanbul Arkeoloji Müzelerine çeşitli aralıklarla son elli yılda getirilmiş olan ve hellenistik devre tarihlenen eserler dikkate alındığında bu alanda büyük bir hellenistik devir yerleşmesi olduğu açıkça görülmüyordu. Bu eserler arasında yivli bir sütün üzerinde bulunan yazıt yüzeyi oldukça aşınmış bir diğer isim listesi ile mermerden yuvarlak bir levha üzerinde 5. Philipp sikkeleri üzerindeki sembollerden alınarak yapılmış olan Herakles lobutu ve 5. Philipp'in adından bahsedilen yazıtı Bolayır bölgesinde büyük bir hellenistik devir yerleşmesi olduğunu belgelemektedirler. Yaklaşık on yıl kadar önce Bolayır'da bulunarak Çanakkale Müzesi'ne getirilmiş olan mermer at heykeli ile Bolayır'ın kuzeyindeki nekropol alanında bulunan erken hellenistik devre ait mermerden eski yunanca yazıtlı bir mezar steli Lysimakheia'da bulunmuş olan diğer hellenistik dönem eserleridir.

Bolayır beldesi ve civarında bulunan eskiçağ dönemi eserleri arasında yukarıda anlatılanlar dışında mermerden üçlü Hekate ile Herme, kurşun ağırlık, pişmiş topraktan Athena büstü parçası, satyr ve medusa kabartmalı pişmiş toprak eserler, beyaz mermerden el, heykelcik başı, arslan pençeli masa ayağı ve bir Aphrodit heykelciğinin gövde kısmının parçası dikkati çekmektedir. Ayrıca Lysimakheia'da bulunan eserler arasında en iyi durumda kalmış olanlardan biri de üzerinde sağdan sola hareket eden bir atlı ile karşısında ayakta yarı giyimli ve sakallı bir erkek kabartması bulunan mermerden kabartmalı bir steldir. Kabartmanın üstündeki orta kısmı tahrip olmuş bir satırlık yazıtta stel sahibinin adı yazılıdır. Büyük bir olasılıkla yazıt, stelin kırılarak kaybolan alt kısmında devam etmekteydi. Yine Lysimakheia'dan normal insan boyutlarından büyük bir heykelin el ve kol parçası ile tüm olarak ele geçmiş bir herme heykelciğine de değinmek gerekir.

Bolayırın batısındaki yamaçlarda tesadüfen bulunmuş olan bir mermer levha parçası üzerindeki hellenistik devir yazıtının 4. satırında da kentin adı açıkça okunabilmektedir. Son yirmi yılda ele geçen buluntular sayesinde Lysimakheia'nın yerinin Bolayır beldesi ile çevresindeki arazi olduğu kesinleşmiştir.

Bolayır'ın doğusunda Karakova mevkiinin ve kuzeyde Demirtepe köyü yönündeki bölgenin de oldukça az buluntu vermesi nedeniyle yerleşimin en uç yayılma noktaları olabileceği düşünülmektedir. Yerleşimin batı sınırının ise bugün Bolayır yerleşmesinin batısından geçen Gelibolu-Keşan karayolu civarında bulunması kuvvetle muhtemeldir.

Yüzeyde görülen buluntuların, mermer, konglomera ve kireçtaşı mimarî parçaların verdiği bilgilere göre Lysimakheia kentinin bir kısmı günümüz Bolayır yerleşmesini altında kaldığı gibi kuzeybatıda Bakla Burnu'ndan güneydoğuda Paktye yerleşmesinin yeri olarak önerilen Bolayır İskelesi ile Maltepe Höyüğü arasındaki alana kadar uzanmaktadır. Bolayır tepesi ile Maltepe arasındaki tarlalarda bulunan taşıma ve depolama amacıyla kullanılmış pithos, amphora, testi gibi kap formlarının yoğunlukta olması yerleşimin ya da büyük bir çiftlik yapısının ambar-kiler mekanları olduğunu, gelen ya da giden ürünlerin bu kesimde depolandığını göstermektedir. Bu bölgede görülen bazalttan öğütme amaçlı taş ve mermer mortar parçaları ise burada sadece toplanan ürünlerin saklanmadıklarını aynı zamanda un üretiminin de yapıldığını göstermektedir.

Bulunan taş eserler ve mimarî parçalar ile sütun başlıkları ve sütun kaideleri Lysimakheia'da Dor düzeninde mimarî yapılaşma olduğunu ve bosajlı mermer blokların kullanılarak mekanların inşa edildiğini göstermektedir. Taş eserler arasında en büyük grubu masa ayakları oluşturmaktadır. Yüzey araştırmalarında ele geçen pişmiş toprak tezgah ağırlıklar ise tekstil alanında da üretim yapıldığını belgelemektedir.

Keramikler ise Roma ve Geç Antik dönemler ile Ortaçağın yok denecek kadar az olduğunu ve bu buluntuların da sadece günümüzde Bakla Burnu olarak adlandırılan Kardia'da güneydoğu sahil ile Bolayır yerleşiminin güneyindeki çitle çevrili tarla ve etrafında bulunduğunu göstermektedir. Geç Geometrik, Arkaik ve Klasik Dönem keramik buluntuların Bolayır beldesinin güneyindeki tarlalarda, Bakla Burnu ve Maltepe Höyüğü'nde olduğu gözlenmiştir. Bunun sebebi ise eskiçağ dönemi kaynaklarında bahsedilen Kardia, Agora ve Paktye yerleşimlerinin birleştirilerek M.Ö. 308/307'de Lysimakheia adlı başkent oluşturulmasıdır.

Büyük İskender sonrasında general Lysimakhos tarafından kurulan bir başkent olan Lysimakheia yerleşiminin buluntuları ise Bakla Burnu'ndan Maltepe Höyüğü ve doğudaki Karakova Mevkii ile Demirtepe köyüne kadar neredeyse kesintisiz ve azalarak uzanmaktadır. M.Ö. 1. yy. a ve sonrasına tarihlenebilecek çok az sayıda keramiğin görülmesi bu dönemde artık Lysimakheia'nın M.Ö.144'teki Trak saldırısı sonucunda şehir olarak tamamen imha edildiğini gösterir. Roma ve Geç Roma dönemlerinde bu bölge Roma imparatorlarının özel mülkü olmuş ve Maltepe, Bolayır ve Bakla Burnu civarlarındaki tarlalarda küçük köy ya da çiftlik şekline dönüşerek azalan nüfusuyla daha çok tarıma dayalı bir yaşam tarzını sürdürmeye başlamıştır.

Yüzey araştırmasında ele geçen keramik parçalarından en yaygın kap türleri olarak içe dönük ağızlı kaseler, dışa dönük ağızlı kaseler, balık tabakları, tabaklar, çeşitli testi, kantharos ve amphora türleri ile damgalı amphora kulpları, pithos parçaları olduğu görülmüştür. Amphora form ve damgaları hakkında ayrıntılı bir çalışma yapılmaktadır. İlk veriler bunların Rhodos, Thasos, Sinope ve Ainos ile ticarî ilişkiler içerisinde olduğunu göstermektedir. Ancak henüz Lysimakheia kentine özgü herhangi bir damga belirlenememiştir.

Kardia, Bolayır beldesinin batısında Saroz Körfezi kıyısında bulunan Bakla Burnu'nda yer almış ve biri tamamen dolmuş iki limana sahipken, Paktye, Bolayır'ın doğusunda Marmara denizi kıyısında bulunan Maltepe mevkiinde yer almaktaydı. Agora ise bugün Bolayır beldesinin bulunduğu tepede kurulmuştu. Bakla Burnu ile Maltepe arasında yer alan bölgenin yüzeyi incelenmiş ve yüzeyde gözlenen buluntular sayesinde bu bölgede M.Ö. 8. yy. dan başlayarak M.Ö. 2. yy. sonlarına kadar kesintisiz yerleşim olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın Roma imparatorluk devrinde ve geç antik devirde sadece bugünkü Bolayır mevkiinde yerleşildiği anlaşılmıştır. Bu çalışmalar sırasında Bakla Burnu mevki kuzey ucunda tekne çekmeye yaradığı düşünülen kayalara oyulmuş dikdörtgen bir alan tespit edilmiş ve belgelenmiştir. Bakla Burnu doğu sahilinde iki noktada iki farklı döneme tarihlenebilen kesme taştan çok az bir bölümü görülebilen duvar kalıntlarına rastlanmıştır. Bolayır beldesinde ise Dor düzeninde yapılmış bir anıtsal yapının üst yapı elemanlarına ait olduğu anlaşılan iki adet Hellenistik devre ait mermer mimarî parça büyük ihtimalle bu bölgedeki bir tapınağa ya da büyük bir kamu yapısına ait olmalıydılar. Bolayır beldesinde Maltepe mevkiinde bir başka iki adet Hellenistik devre tarihlenen mermer mimarî parça belgelenmiştir.

Ayrıca Bolayır beldesi içinde yapılan incelemeler sırasında geçen yüzyılda burada görülmüş olan latince bir mezar yazıtını yeniden inceleme fırsatı bulduk. Söz konusu yazıt, VII. Makedonya lejyonunda görev

yaparken ölen X. cohort komutanı yüzbaşı *M. Caecilius*'un mezar anıtına aitti. Yazıtın ilk satırında görülen VII. Lejyonun *Macedonia* adı ilginçtir. Çünkü Roma lejyonları arasında VII. lejyon olarak sadece *Gemina* ve *Claudia* adlı lejyonlar bilinmekteydi. *Macedonia* adını taşıyan VII. lejyonun imparator Augustus devrinde Makedonya'da konuşlandığı için sadece Augustus'un yaşadığı sürede yani M. Ö 1. yy. sonlarında ve M. S. 1. yy. in başlarında *Macedonia* adıyla anıldığı ve imparator Claudius döneminde de aynı lejyona *Claudia* adının verildiği tahmin edilmektedir. VII. lejyonun henüz *Macedonia* adını taşıdığı imparator Augustus döneminde Chersonessos bölgesine gelişi belki de Romalı komutan *L. Calpurnius Piso*'nun M.Ö. 13 - 11 yıllarında Traklara karşı yaptığı askerî operasyonlarla bağlantılıdır. Söz konusu yazıt, VII. lejyonun katıldığı bu çatışmalar sırasında ölmüş olan X. cohort komutanı yüzbaşı *M. Caecilius*'un mezar anıtına ait olmalıydı.

Bu yazıtın bulunduğu evin bahçesinde erken Bizans dönemine ait bir kilisenin mermerden mimarî elemanları görülmektedir. Söz konusu mimarî parçalar Bizans kaynaklarında Plagiari olarak geçen Bolayır'ın erken ve orta Bizans dönemlerinde kullanılan kiliselerden birine ait olmalıydılar. Bu buluntular sayesinde Lysimakheia'nın sanıldığı gibi M.Ö. 144 yılında tamamen ortadan kaldırılmadığını eski önemini ve şehir devleti niteliğini yitirmesine rağmen Thrakia Chersonesos'u üzerindeki konumu nedeniyle Roma ve Bizans devirlerinde varlığını sürdürmeye devam ettiğini kanıtlamaktadırlar.

Kardia ve Lysimakheia dışında eskiçağ kaynaklarında adları geçen birçok eskiçağ şehir devleti ve pazar yeri neredeydi ? Bunların lokalizasyonu için gerekli arkeolojik ve epigrafik belgelerin azlığı bu sorunun yanıtını bulmayı güçleştirmekteydi.

Miltiades tarafından inşa ettirilen duvar yarımada'nın hangi kesimindeydi ? Bu duvardan günümüze ulaşan kalıntılar hemen hemen yok denecek kadar azdır.

Lysimakheia'nın yerinin saptanması ile bağlantılı olan diğer bir tarihi-coğrafya sorunu ise bir Milet kolonisi olarak M.Ö. 7. yy. sonlarında kurulmuş olan Kardia eskiçağ şehrinin yeridir.

Kardia Batı Anadolu'daki Milet ve Klazomenai'dan gelen koloni kurucuları tarafından kurulmuş olup Trak kabilelerinden Apsinthilerin saldırısı sonucu tahrip olmuş ve Atinalı Miltiades tarafından M.Ö. 560 yılında yeniden iskân edilmiştir. Kardia, M.Ö. 309 yılında kral Lysimakhos tarafından Lysimakheia'nın kuruluşu sırasında tahrip edilerek çoğunluğunu Aioliyalıların oluşturduğu halk Lysimakheia'ya getirilmişti. Kardia için en uygun yer Bolayır beldesinin batısında Saros körfezi kıyısındaki Bakla Burnu'dur. Kardia M.Ö. 309 yılında kral Lysimakhos tarafından statüsü değiştirilene kadar stratejik konumu nedeniyle özellikle denizden gelen düşman saldırıları nedeniyle çok zarara uğramış olmalıydı. Bu saldırılardan biri Demosthenes'in nutuklarında değindiği Atinalı komutan Diopeithes'in Kardialıların Atinalıların arazilerine sokmamaları üzerine kente yaptığı askerî harekattır. Kardia şehri M.Ö. 346 yılındaki bu saldırı sırasında Makedonya kralı II. Philip'ten yardım istemek zorunda kalmıştır. Lysimakheia kurulurken, Lysimakhos'un emriyle *Melas kolpos* yani Saros Körfezi kıyısında bulunan Kardia şehri halkının yeni kurulan Lysimakheia'ya göç ettirildiği bilinmektedir. Eski Yunancada adı kalp anlamına gelen Kardia eskiçağ şehrinin yeri şüphesiz bugünkü Bakla Burnu üzerindeydi.

Kardia'nın yeri için önerilen Bakla Burnu civarında ele geçen diğer arkeolojik buluntular arasında sağ ve solu kırık girlandlı ve üzerinde lahtin izin verilenler dışında başka kimse tarafından açılmaması gerektiğini belirten bir uyarının başlangıcını içerenve Roma imparatorluk devrine tarihlenen yazıtlı beyaz mermerden bir lahit parçası ve üzerindeki kabartmadan Kybele'ye adandığı anlaşılan beyaz mermerden bir adak stelciği ile pişmiş topraktan kabartmalı bir tütsü kabı parçası da bulunmaktadır.

Gelibolu Yarımadası üzerinde ticarî ve askerî amaçlarla kurulan ve bir kısmı şehir konumunda olan ve bir kısmı da sadece pazar yeri niteliğinde olan 20 kadar yerleşme yeri sık sık Trak kabilelerinin saldırılarına maruz kalmaktaydı. Atinalı komutan ve devlet adamı Miltiades M.Ö. 5. yy. ilk yarısında yarımada'nın kuzeyinde bir duvar inşa ettirerek bu saldırılara karşı önlem almaya çalışmış ise de bu duvarın uzun vadede bir faydası olmamış ve buradaki tüm yerleşmeler Trak tehlikesi altında yaşamak zorunda kalmışlardır.

Gelibolu Yarımadası'ndaki yerleşim yerlerini özellikle bir Trak kabilesi olan Apsinthilerin saldırılarından korumak amacıyla Miltiades tarafından M.Ö. 569 yılında yaptırıldığı bilinen 36 stadia = 5760 m (daha sonra olimpik ölçülere göre 36 x 192 m 600 ayak = 6812 m) uzunluğundaki duvar Kardias civarındaydı. Herodot'tan (VI, 36 ve VI, 37, 1) öğrendiğimize göre 36 stadia, yaklaşık 6,5 km uzunluğunda olan duvar Marmara Denizi = Propontis kıyısındaki Paktye ile Saros Körfezi = *Melas kolpos* kıyısındaki Kardias arasında uzanmaktaydı.

Söz konusu duvarın nerede inşa edilmiş olabileceği hakkında 19. yy. ortalarından beri birçok araştırmacı çeşitli önerilerde bulunmuşlardır. Bu önerilerin bazıları ile duvarın yeri hakkında eskiçağ kaynaklarının verdiği bilgiler arasında çelişkiler vardır. Bu nedenle eskiçağ kaynaklarının verdiği bilgileri arazide elde ettiğimiz veriler ile karşılaştırmak üzere Bolayır-Evreşe arasındaki bölgede tarihi-coğrafya verileri değerlendirilerek incelemeler yapıldı.

Duvar, Miltiades tarafından yaptırıldıktan sonra çeşitli nedenlerle tahrip olduğundan M.Ö. 5. yy. da Atinalı Perikles ve M.Ö. 4. yy. da Spartalı Derkyllidas tarafından yenilenmişti ve bu dönemlerdeki uzunluğu Xenophon'a göre 37 Strabo'ya göre de 40 stadia idi. M. S. 1. yy. da *naturalis Historia* isimli ünlü yapıtı kaleme alan Plinius'a göre Miltiades tarafından yaptırılan duvarın Lysimakheia'dan uzaklığı 5 mil idi.

Gelibolu Yarımadası'nı çeşitli saldırılara ve yağmalara karşı korumak amacıyla yaptırılmış olan duvar hakkındaki diğer bir bilgi kaynağı ise erken Bizans dönemi tarihçisi Prokopios'tur. Prokopios yapılarla dair yazdığı eserinin IV. cildinde Chersonesos'un en dar yerinde eskilerin yaptırdığı ve o zamana kadar düşmanların saldırılarına karşı hiçbir işe yaramayan duvarın, imparator Justinianus tarafından M. S. 6. yy. ın ikinci yarısında tamamen yıkılmış ve yerine daha yükseği yaptırılmıştır.

Miltiades tarafından yaptırılan duvarın yerini birçok araştırmacı ve gezgin bugüne değin araştırdıkları halde herhangi bir somut belge elde edememişlerdir. 1868 yılında Trakya'da kapsamlı bir yüzey araştırması yapan Fransız arkeolog ve eskiçağ tarihçisi A. Dumont bugün Ortaköy kıyısının bulunduğu tepede adı o zamanlar altı mil anlamına gelen Axamil oder Hexamil olan köy civarında bazı duvarlar kalıntıları görmüş ve bunların üst kısımlarının Prokopios'un bahsettiği Justinianus devri tahkimat duvarına ait olduğunu duvarın taban kısmındaki büyük blokların ise kendi deyimiyle *Antik Yunan devrine* ait olmaları gerektiğini düşündüğünü yazmaktadır. Dumont'un yayınında herhangi bir fotoğraf ya da plan olmaması yaptığı önerilerin değerlendirilebilmesini olanaksızlaştırmaktadır.

Söz konusu duvar blok taş, tuğla ve harç ile yapılmış olup yer yer Marmara denizi kıyısında Kazanağzı mevkiine kadar takip edilebilmektedir. Duvarın Ortaköy tepesi yamacındaki parçasının bugün görülebilen uzunluğu yaklaşık 9 m olup yüksekliği yaklaşık 3 m dir. Duvarın Kazanağzındaki diğer parçasının denize ulaştığı noktada geç antik devre tarihlenebilen bir yerleşmenin izleri mevcuttur. Bunlar Prokopios'un (aynı eser IV, 10, 15) bahsettiği duvarın deniz kenarındaki uçlarını tahkim etmek için deniz içine yapılmış olan savunma yapılarından Marmara denizi kıyısındakilerin kalıntıları olabilir. Bu duvar kalıntıları geç antik döneme tarihlenebilirler ve Prokopios'un bahsettiği, Justinian tarafından M. S. 560-570 yılları civarında Hunlar ve bazı Slav kabilelerinin akınlarına karşı yenilenen duvara ait olabilecekleri yönündedir.

Gelibolu Yarımadası'nı çeşitli saldırılara ve yağmalara karşı korumak amacıyla yaptırılmış olan duvar hakkındaki diğer bir bilgi kaynağı ise erken Bizans dönemi tarihçisi Prokopios'tur. Prokopios yapılarla dair yazdığı eserinin IV. cildinde Chersonesos'un en dar yerinde eskilerin yaptırdığı ve o zamana kadar düşmanların saldırılarına karşı hiçbir işe yaramayan duvarın, imparator Justinianus tarafından M. S. 6. yy. ın ikinci yarısında tamamen yıkılmış ve yerine daha yükseği yaptırılmıştır.

Büyük Anafartalar köyü arazisindeki Küçük Kemikli Burnu ve Lale Baba mevkiinde yüzeyden toplanan keramik buluntular Hellenistik devirden geç bizans devrine kadar burasının aralıksız iskân edildiği anlaşılmaktadır.

Aynı yerden Büyük Anafartalar köyüne getirilmiş olan Roma devri sütun parçaları ve sütun başlığı gibi mimarî parçalar da Küçük Kemikli Burnu ve Lale Baba mevkiinde localize edilmek istenen *Alopekonesos* ve

Limnai yerleşmelerinin günümüze ulaşabilen kalıntılarının belgeleri niteliğindedirler. Ayrıca bu burnun doğu ve batısında rüzgar durumuna göre gemilerin demirleyebilme olanağı bulunması ve Küçük Kemikli Burnu'nun kuzeyindeki Suvla lagün'ün de gemilere fırtınalar sırasında sığınma olanağı sağlaması nedeniyle de yerleşme için çok uygun olduğu görülmektedir. Bunlardan başka Lale Baba mevkiinde ve Suvla koyu civarında 1915 yılında bu bölgeye çıkarma yapan İngiliz askerleri tarafından bulunan iki yazıtlı lahit ile bir genç erkeğe ait mezar steli de burada antik bir yerleşme yeri bulunduğunu belgelemektedirler. Bu mevkiide hem Çanakkale Savaşları sırasında hem de günümüze değin süren kaçak kazı ve yasadışı topraküstü aramaları sırasında bulunan sikkeler de bu kanyı kuvvetlendirmektedirler. Aynı ören yerinde bulunmuş olan diğer bir eser ise üzerinde Mısır tanrılarına adanmış bir kutsal alanı vakfedenlerin adlarını içeren geç hellenistik devre tarihlenen bir yapı yazıtıdır. Yine aynı köyde M.Ö. 2. yy. a tarihlenen yazıtlı bir mezar steli de büyük ihtimalle Alopekonesos yerleşmesinin nekropolünden getirilmiş olmalıydı.

Büyük Anafartalar köyüne getirilmiş olan bir lahit tekne parçası üzerindeki yazıttan Kilye köyünde bulunduğu bilinen *Koila* yerleşmesinin adı okunmaktadır.

Tüm bu buluntular Gelibolu Yarımadası'nın daha birçok tarihi - coğrafya sorununun çözümünde anahtar rol oynayabilecek belgeleri barındırdığını göstermektedir.

Şehitlerimiz için Hedef 1 Milyon Kitap

ÇOMÜ Kütüphanesi Bağışlarınızı Bekliyor...

Kitap Desteği Vermek İçin:

PTT Kargo 401287314 veya MNG Kargo 53076200 müşteri numarasıyla

karşı ödemeli olarak Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlüğü - Çanakkale adresine kitaplarınızı gönderebilirsiniz.

Nakit Bağışlarınız için:

ÇOMÜ ESBAV Hesabı: Ziraat Bankası Kordon Şubesi,

IBAN: TR530001000813121578435006

(Lütfen "Kitap Bağışı" diye belirtiniz) Çok Teşekkürler.

